

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai

PROTESTÁNS SZEMLE

Főszerkesztő:

Ravasz László

Felelős szerkesztő:

Áprily Lajos

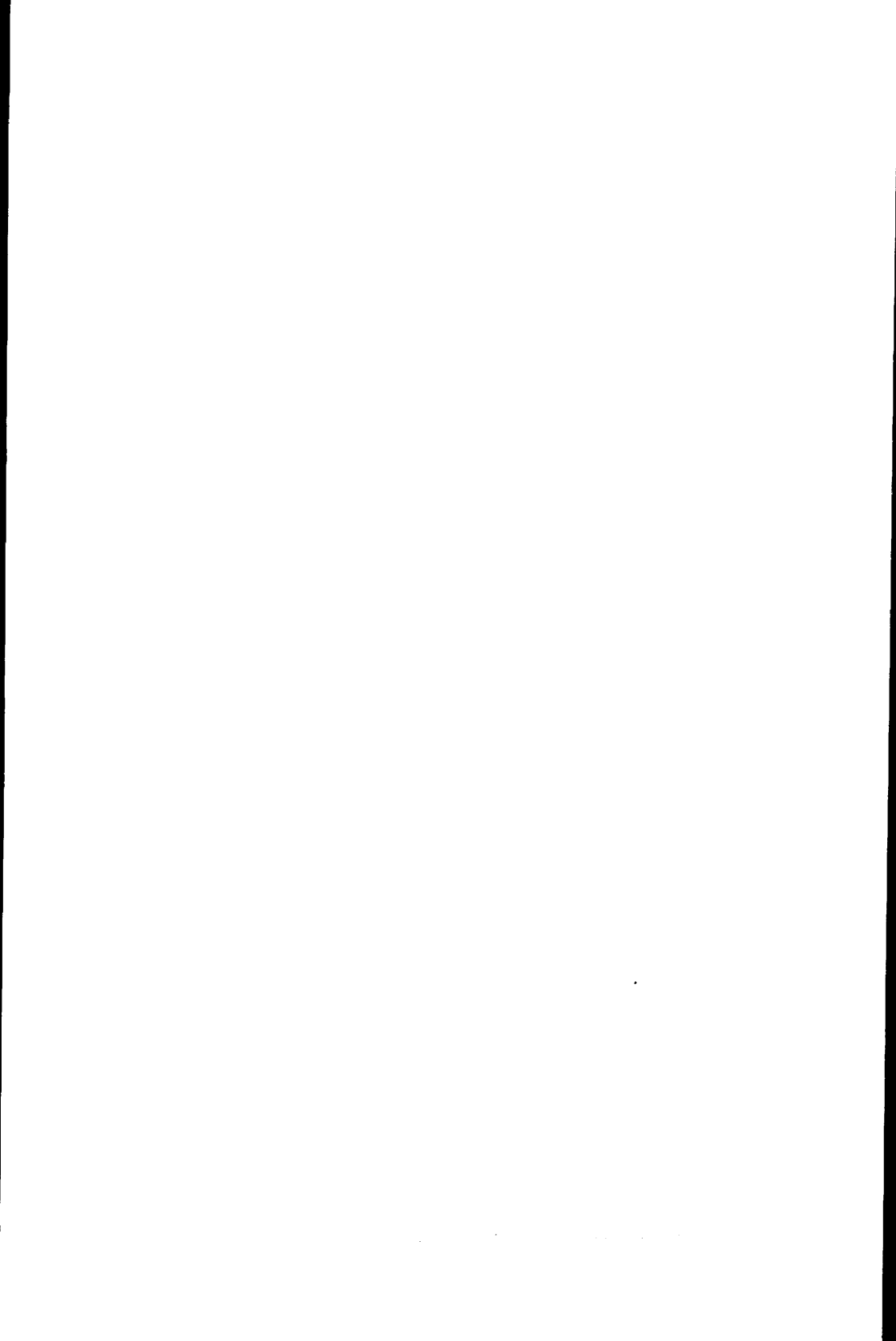
Társszerkesztők:

Pröhle Károly és Révész Imre

1933

Negyvenkettedik évfolyam

I—XII. füzet

TARTALOM

Cikkek és tanulmányok

<i>Asztalos Miklós</i> : Erdélyi levél	324
— A tizenkilencedik és huszadik század.....	492
<i>Benedek Marcell</i> : Makkai Sándor: Erdélyi szemmel.....	225
<i>Dóczy Jenő</i> : Isten szabad ege alatt.....	177
<i>Gárdonyi Albert</i> : A magyar nemzet története. (Asztalos Miklós és Pethő Sándor könyve)	380
<i>Dr. Gárdonyi Zoltán</i> : Kodály Zoltán	129
<i>K. Grandpierre Emil</i> : Tamási Áron.....	74
<i>Gratz Gusztáv</i> : A német nemzeti forradalom és az evangélikus egyház	424
<i>Gulyás Pál</i> : Oláh Gábor.....	434
— Tamu	489
<i>Halasy-Nagy József</i> : Az erkölcs és a vallás két forrása.....	474
<i>Joó Tibor</i> : A „harmincévesek“ generációs problémája.....	211
<i>Dr. Kapi Béla</i> : Luther	405
<i>Kardos Albert</i> : Az ember tragédiája és a zoltárkönyv.....	366
<i>Lic, Dr. Karner Károly</i> : Az öngyilkosságokról.....	157
<i>Kerecsényi Dezső</i> : Két évtized irodalomszemlélete	112
<i>Képes Géza</i> : Stefan George	22
<i>Madaí Gyula</i> : Szaboľcska	328
<i>Mályusz Elemér</i> : Szellemtörténet a helyi monográfiákban.....	442
— ő —: A soproni teológiai konferencia	334
<i>Petri Mór</i> : Ady Endre keresztapja.....	501
<i>Dr. Pröhle Károly</i> : Luther, a reformátor	407
<i>Reményi József</i> : Írói felelősség	64
<i>Reményik Sándor</i> : Az élő szobor.....	205
— Alfa és Omega.....	253
<i>Révész Imre</i> : Emlékek és élmények.....	1
— A Schelde tükre	69
<i>Dr. Sebestyén Jenő</i> : A kálvinizmus elveinek érvényesülése a holland politikában	258
<i>Sólyom Jenő</i> : Luther új megismerése felé	416
<i>S. Szabó József</i> : Erdélyi élet a XIX-ik század elején	357
<i>Szabó Richárd</i> : Batthyány Lajos gróf tragédiája.....	80
<i>Szilády Zoltán</i> : Reformáció a Balkánon.....	229
<i>Szőnyi Sándor</i> : A KIE úttörő munkája.....	503
<i>Dr. Tavaszgy Sándor</i> : A modern ember hite és a Szentlélek valósága	312
— A teológiai egzisztencia ma!.....	469

<i>Vargha Zoltán: Liberalizmus és református egyházalkotmány ..</i>	371
<i>Vargha Zoltán dr.: Abonyi Lajos szellemi öröksége.....</i>	483
<i>Dr. Wiczián Dezső: Luther és Magyarország.....</i>	420

Szépirodalmi közlemények

<i>Antalfy Gyula: Erdő éjjel (vers).....</i>	269
<i>Áprily Lajos: Mély, tompa hang (vers).....</i>	228
— <i>Az orvhalász (vers).....</i>	415
— <i>Kék sugarak (vers).....</i>	488
<i>Csomaközi Sándor: Mózes első könyve (vers)</i>	79
<i>Dömötör Ilona: Harmatesepp (vers)</i>	323
<i>Fekete Lajos: Alvó gyökerek a földben (vers).....</i>	217
— <i>Delelő nap (vers)</i>	370
<i>George, Stefan: Most jöjj a parkba (vers, fordította Képes Géza)</i>	13
<i>Goethe: Megnyugvás (vers, fordította Földessy Gyula)</i>	168
<i>Gyökössy Endre: Az örök zsoltár élő sípja (vers).....</i>	365
<i>Gulyás Pál: Süllyedni kell (vers).....</i>	139
— <i>Az éj (vers)</i>	257
— <i>Szivárvány (vers)</i>	280
<i>Képes Géza: A királynő (vers)</i>	125
<i>Marczonnay Tibor: Vigasztaló vers (vers).....</i>	176
<i>Orosi József: Dal (vers).....</i>	482
<i>Petri Mór: Nádsíp (vers)</i>	32
<i>Reményik Sándor: Rózsadombi holyongás</i>	9
— <i>A láthatatlan lakoma (vers)</i>	132
— <i>Holdnak is rossz voltam (vers).....</i>	181
— <i>Takarodó (vers)</i>	311
— <i>Ürestrónú tündérország (vers)</i>	433
<i>Réz Gyula: A sors csak ás (vers)</i>	272
<i>Rolla Margit: Tied a dicsőség (vers).....</i>	224
<i>Szabó László: Isten hegedőse (vers)</i>	448
<i>Szegedi István: Isten hozott! (vers).....</i>	68
<i>Tanka János: Falusi novemberi éj (vers).....</i>	73
— <i>Telehold (vers)</i>	84
<i>Vasadyné Nagy Szeréna: Szüreti este (vers).....</i>	423
<i>Varró Dezső: Apám sétára indul (vers).....</i>	473

Nekrológok, emlékezések

<i>Dr. Csekey Sándor: Futásfalvi Hamar István</i>	378
<i>Hartyáni Zoltán és Wolf Lajos: N. F. S. Grundtvig.....</i>	489
<i>Kerecsényi Dezső: Dézsi Lajos, Négyessy László.....</i>	126
<i>Marton János: Péter Mihály püspök.....</i>	109

<i>Máthé Elek</i> : Apponyi Albert.....	127
<i>Nagy Miklós</i> : Takáts Sándor.....	78
<i>Ravasz László</i> : Kozma Andor	266
<i>Révész Imre</i> : Dr. Pokoly József	309
<i>Szabó István</i> : Csánki Dezső	267
<i>Dr. Vargha Zoltán</i> : Br. Podmaniczý János.....	133

Hozzászólások, vitacikkek

<i>Gulyás Pál</i> : Jegyzetek az Arany-évfordulóhoz	11
<i>Hodossy Béla</i> : Többség vagy igazság?.....	273
<i>Kardoss Albert</i> : Tóth Árpád életrajzi adatai	140
<i>Lajtha László</i> : Egyházzenei vitánk margójára	27
<i>Máthé Elek</i> : Barth és korunk lelki válsága.....	85
<i>Molnár Antal</i> : A magyar református kántorkönyv ankétjához....	57
<i>Rácz Lajos</i> : Kálvinista konzervativizmus és reálizmus.....	14
<i>Varga Zoltán</i> : Kálvinista konzervativizmus	218
<i>Zalánfy Aladár</i> : Az orgona mint liturgikus hangszer	169

Kritikai szemle

<i>Albrecht Ferenc</i> : Sipos Sándor dr.: Gazdaságstatisztikai adatok..	152
— Sebess Dénes dr.: Magyar agrár evolúciók.....	296
— Szász Béla: Nemzetiségpolitikánk válsága. A dunai kérdés	463
<i>Asztalos Miklós</i> : Apró dolgozatok	199
— Magyar Miklós: Az ember és a gép harca.....	243
— Mikó Imre: Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés.....	391
— Ila Bálint: A Thurzó-család levéltára. — Moór Endre: A magyar nép eredete. — Genius Kis Lexikona.....	392
<i>Árokháty Béla</i> : Belmissziós útmutató.....	38
— Bach-kollégium	156
<i>Bartók György</i> : Dr. Trócsányi Dezső: Mándi Márton István tudománypolos munkássága	340
— Émile Bréhier: Historie de la philosophie allemande....	384
— Nicolai de Cusa: Opera Omnia.....	449
<i>Benedek Marcell</i> : Juhász Vilmos—Kovács György: Hősök, tudósok, emberek	97
<i>Bodor Aladár</i> : Muraközy Gyula: Az ébredő föld.....	186
— Karácsony Benő: Új élet kapujában.....	522
<i>Bruckner Győző dr.</i> : Dr. Julius Gréb: Zipser Volksskunde.....	100
— Dr. Joh. Lipták: Geschichte des ev. Lyceums A. B. in Kesmark	385
— Memorabilia Lycei Kesmarkiensis	389
— Maurice Muret: L'archiduc François Ferdinand.....	515

<i>Csűrös István</i> : Veielné, Rappard Emmy: Anyánk.....	456
<i>Domján János dr.</i> : Külmisziói évkönyv.....	37
— Benkő István: Krisztus	184
<i>Esze Tamás</i> : Somogyi István: A reverzálisok	284
<i>Ferenczy Ferenc dr.</i> : Schilling Zoltán: Energiatan és pénzelmélet	51
<i>Finkey Ferenc</i> : Fejezetek a közjog és közigazgatási jog köréből	145
<i>Gárdonyi Albert dr.</i> : Asztalos Miklós: A székelyek őstörténete letelepedésükig	50
— Tettetani Béla: A személyiség nevelésének magyar elmé- lete	91
— A bécsi magyar történeti intézet évkönyve.....	197
<i>Gesztelyi Nagy László dr.</i> : Gévai Gaál Jenő nemzetgazdasági és szociálpolitikai munkái	246
<i>Gunda Béla</i> : Gyallay-Pap Zsigmond: A nép és intelligencia....	402
<i>Halász Gábor</i> : Goethe-antológia	43
<i>Hamvas Béla</i> : Nikolaj Berdjajew: Le christianisme et la lutte des classes	89
— Szalay Imre: A fekete ember.....	239
— Meschendörfer Adolf: Corona	461
<i>Hamvas József</i> : Szabó László: Csaba királyfi.....	47
— Petri Mór: Magyar szonettek és egyéb versek.....	242
— Demjén Gézáné Zsiga Irén: Vakáció a Mátrában.....	292
— Josef Trostler: Goethe und die neuere ungarische Literatur	394
— Földes György: Kukkonia lelke	528
<i>Harsányi István</i> : Képes Géza: Márványba véslek	289
— Nyirő József: Kopjafák	342
— Török Sándor: Bankett a Kék Szarvasban.....	398
<i>Hegedüs Loránt</i> : Gróf Széchenyi István Naplójának III. kötete..	143
— László Dezső: Akarom: tisztán lássatok.....	235
— Török Pál: Az első lépés a világháború felé.....	389
<i>Ila Bálint</i> : Rezik János: Az 1867. évben felállított eperjesi vérpad vagy eperjesi vérfürdő	93
— Türkische Schriften aus dem Archive des Palatinus Niko- laus Esterházy 1606—1645.	298
<i>Incze Gábor</i> : Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament	40
— Dr. Enyedy Andor: Miért jött a Jézus?.....	95
— Dr. Kühár Flóris O. S. B.: A lélek szemével.....	186
— Vásárhelyi János: A család élete.....	283
— Dr. Seberényi Lajos: Marxtól Leninig.....	450
— Dr. Victor János: Boldog rabság.....	508
<i>Isoz Kálmán</i> : Pukánszky-Kádár Jolántha: Geschichte des deut- schen Theaters in Ungarn	462
<i>Joó Tibor</i> : Marót Károly: Goethe görögsége.....	150
— Tankó Béla: A világnézet kérdése és más tanulmányok..	282
— Koller István: Spengler Oszvald kultúrbölcselete.....	455

<i>Juhász Géza: Uj anthológia</i>	98
— Reményi József: Élni kell!.....	236
— Szabó Lőrinc: Te meg a világ.....	458
<i>Kapi Béla: D. Dr. Pröhle Károly: Die trinitarische Gestaltung des christlichen Gottesglaubens, ihre innere Notwendigkeit und ihre Bedeutung</i>	336
<i>Karácsony Sándor: Vajthó László: Magyar Irodalmi Ritkaságok</i>	103
— Komáromi János: Harangoz a mult.....	189
— Kiss István: Hála Istennek! Vége az ifjúságnak.....	394
<i>Kállay Kálmán: Domján János: A deuteronomium kultuszi törvényei</i>	34
<i>Kerecsényi Dezső: Pintér Jenő magyar irodalomtörténete</i>	96
— Harsányi Zsolt: Ember, küzdj	287
— Két irodalomtörténeti értekezés	304
— Pável Ágoston: Vak völgy ölén így zsolozsmázok.....	344
— Kosztolányi Dezső: Esti Kornél	524
<i>Képes Géza: Korán sötétedik</i>	192
— Tolnai Gábor: Erdély magyar irodalmi élete.....	400
<i>Kincs Elek: Berzsényi Dániel: A magyarországi mezei szorgalom némely akadályaairól</i>	304
— A munkaiskola pedagógiája	305
— Eckhart Ferenc: Magyarország története.....	393
<i>Kulifaj Gyula: Jean de Saussure: „A l'école du Calvin“</i>	234
<i>Lovass Gábor: Ortutay Gyula: Mondotta: Vincze András béreslegény, Máté János gazdalegény</i>	294
— Szabó Pál: Őszi szántás.....	346
— Kodolányi János: Küszöb	401
<i>Makkai Jenő: Bary József emlékiratai</i>	519
<i>Máthé Elek: Makkai Sándor: Nem békességet</i>	33
— Oláh György: Lázadás a Tiszánál	201
<i>Németh László: Erdélyi József: Felkelt a nap</i>	41
<i>Dr. Nyirő Gyula: Vitéz Csia Sándor dr.: A nemi kérdés orvosi és bibliai szempontból</i>	195
— Viszok Lajos: A modern pszichoterápia főirányai.....	243
<i>Oroszlán Zoltán: Kampis Antal: A középkori magyar faszobrászat vázlata 1450-ig</i>	245
— A nemzeti képzőművészeti kiállítás.....	279
— Felvinczi Takács Zoltán: Hopp Ferenc emlékkiállítás....	349
— Dolgozatok a m. kir. Ferenc József Tudomány-egyetem archeológiai intézetéből	353
— Hekler Antal: A középkor s a renaissance művészete....	455
— Nagy Lajos: Az óbudai keresztény cella trichora.....	525
— Balogh Albin: Pannonia őskereszténysége.....	527
<i>Pásztor József: Zsigray Julianna: Férficél</i>	288
<i>Rab István: Csengery János: A görög líra gyöngyei</i>	292

<i>Rácz Lajos</i> : Magyar Pedagógiai Lexikon.....	510
— A Roland-ének	241
<i>Révész Imre</i> : François D'Olay: Un maître français de l'histoire hongroise: Édouard Sayous	181
— Valdens hősök. Arnaud Henrik krónikája.....	338
— Dr. Málnási Ödön: Gróf Csáky Imre bíbornok élete és kora.....	350
<i>Réz Gyula</i> : Dömötör Ilona: Behavazott kert.....	345
<i>Dr. Sipos Sándor</i> : Kiss István: A magyar tanyai közigazgatás. A tanyapolitika vázlatá	301
<i>Szabó Imre</i> : Turóczi Zoltán: Ime	505
<i>Szabó István</i> : Császár Edit: A hajdúság kialakulása és fejlődése.....	302
<i>Szabó Richárd</i> : Dr. Vargha Zoltán: Br. Podmaniczky János életrajza	452
— Mátyás Sándor: Vargha Gyula	513
<i>Szegedy István</i> : Jankovich Ferenc: Kenyérszegés.....	49
— Varga Sándor Frigyes: Ismeretlen sziget.....	193
<i>Szilády Zoltán</i> : Woyciechowsky József: Sipos Pál élete és matematikai munkássága	44
— Kincs Elek: A telepítés nemzeti jelentősége.....	466
— Kántor Lajos: Magyarok a román népköltészetben. — Kölcsönhatások a magyar és román népköltészetben.....	528
<i>Szondy György</i> : Négy új ifjúsági könyv.....	291
<i>Szónyi Sándor</i> : Oravala Ágoston: A parasztpróféta.....	281
<i>Dr. Sztehló Zoltán</i> : Gömör János: Az eperjesi ev. kollégium rövid története	347
— Dr. Wallentiny Samu emlékezete 1876—1930.....	354
<i>Török István</i> : Dr. Tavaszy Sándor: Református Keresztyén Dogmatika	142
<i>Török Pál</i> : Bámffy Miklós: Emlékeimből.....	53
— Varjú Elemér: Magyar várak	245
— Tomcsányi János: Lengyelország.....	300
<i>Vajthó László</i> : Sértő Kálmán: Falusi pillanat.....	240
<i>Varga Sándor Frigyes</i> : Noszlopi László: A szeretet.....	388
<i>Zalánfy Aladár</i> : In Natali Domini.....	39
<i>Zsigmond Ferenc</i> : Térey Sándor: A föld lelke.....	285
— László Ödön: József	529

Színház és zene

<i>Vajthó László</i> : Színházi Szemle 54, 105, 153, 202, 247, 306, 403, 466, 530	
<i>Isoz Kálmán</i> : Zenei Szemle	107, 250

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ.
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ
ÁPRILY LAJOS

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

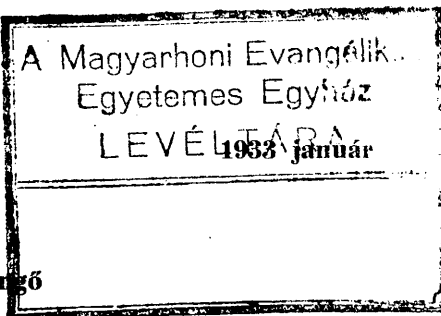
TARTALOM:

RÉVÉSZ IMRE: Emlékek és élmények
REMÉNYIK SÁNDOR: Rózsadombi bolyongás (vers)
GULYÁS PÁL: Jegyzetek az Arany-évfordulóhoz
STEFAN GEORGE: Most jöjj a parkba (vers, Képes Géza fordítása)
RÁCZ LAJOS: Kálvinista konzervativizmus és realizmus
KÉPES GÉZA: Stefan George
LAJTHA LÁSZLÓ: Egyházzenei vitánk margójára
PETRI MÓR: Nádsíp (vers)

KRITIKAI SZEMLE

XLII. évf. 1. sz.

Ára 2 pengő

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,
Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

MÁTHÉ ELEK: Makkai Sándor: Nem békességet	33
KÁLLAY KÁLMÁN: Domján János: A deuteronomium kultuszi törvényei	34
DR. DOMJÁN JÁNOS: Külmisziói Évkönyv 1932.	37
ÁROKHÁTY BÉLA: Belmissziói Útmutató	38
ZALÁNFY ALADÁR: In Natali Domini	39
INCZE GÁBOR: Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament	40
NÉMETH LÁSZLÓ: Erdélyi József: Felkelt a nap	41
HALÁSZ GÁBOR: Goethe-antologia	43
SZILÁDY ZOLTÁN: Woyciechowsky József: Sipos Pál élete és mathematikai munkássága	44
HAMVAS JÓZSEF: Szabó László: Csaba királyfi	47
SZEGEDY ISTVÁN: Kenyérszegés. Jankovich Ferenc versei	49
DR. GÁRDONYI ALBERT: Asztalos Miklós: A székelyek őstörténete letelepülésükig	50
DR. FERENCZFY FERENC: Schilling Zoltán: Energiatan és pénzelmélet	51
TÖRÖK PÁL: Bánffy Miklós: Emlékeimből	53
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Színházi Szemle	54

A Protestáns Szemle szellemi részére vonatkozó közleményeket a következő címre kell küldeni: ÁPRILY LAJOS szerkesztő, Budapest, IX. kerület, Lónyay-utcai ref. gimnázium. — Csak géppel írt kéziratokat fogadunk el. — Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. — A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

Emlékek és élmények

— Révész Kálmán naplótöredékeiből —

Egy esztendeje porladnak már a miskolci tetemvári temető hangulatos kis fennsíkján dr. theol. Révész Kálmánnak, a tiszánineni református egyházkerület püspökének földi részei a boldog feltámadás reménysége alatt. Szemlénk annakidején méltó módon áldozott emlékének, de talán nem indokolatlan, ha éppen a Protestáns Szemle erre az emlékre még visszatér. Hiszen Révész Kálmán, mint fiatal pápai theologiai tanár ott volt a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság megalapítói között, a már akkor régóta vajudott nagy terv testetöltésének az egyik leglelkesebb harcosaként, atyjának, a tudós debreceni prédikátor Révész Imrének nyomdokain, aki viszont az ötvenes években legelsőnek vetette föl — némileg eltérő formában — a Társaság megalakításának gondolatát s alkotta meg első részletes tervezetét, amelynek megvalósítása érdekében a nagy Vay Miklós báróval együtt igen sokat, de a hatvanas évekbeli félabzolutisztikus kormánypolitika gyanakvó és elútasító magatartása miatt végtére is hiába fáradt. Maga Révész Kálmán a Szemlének, korábbi évfolyamaiban, egyik legértékesebb munkatársa volt: nagyobb tudományos dolgozatai jobbára itt és a Társaság önálló kiadványaiként jelentek meg. Valamikor bizonyosan eljön majd az ideje és az alkalma annak, hogy Révész Kálmánról, a történettudósról és egyházi íróról részletesebben is szó essék, mégpedig legelső sorban éppen a Protestáns Szemle hasábjain. Ám ilyen összefoglaló jellemzésre és méltatásra — az értékeléshez szükséges elfogulatlanság természetes hiánya miatt — ezeknek a soroknak írója nem tarthatja illetékesnek magát.

Ennek a közleménynek tehát csak az a célja, hogy magát Révész Kálmánt beszéltesse, az ő különböző időkből származó intim naplószerű följegyzései nyomán. Rendszeres naplót külföldi tanulmányi évén kívül sohasem vezetett — ehhez nem volt eléggé magabavonuló és elmélkedő természet — de az ifjúságától hajlott koráig szokása volt, hogy érdekesebb s mélyebb értelmű élményeit s általában a tudomására jutott kor- és emberjellemző apróságokat nyomban leirogatta, elsősorban a maga multságára és (különben aggkorában is éles és biztos) emlékeztetésének erősítésére, de azután — amint följegyzéseiből több helyt meg lehet állapítani — azzal a másodlagos céllal is, hogy azok az utókor tanulságára is felhasználhatók legyenek valamikor.

Szándékának megfelelően vélek cselekedni akkor, amikor most ezeknek a följegyzéseknek a nagy nyilvánosságot is érdekelhető részét a lehetőség szerint eredeti intim és közvetlen formájukhoz ragaszkodva közreadom. Valamennyi csak tükörcserép: de bennük nagy embereknek s történelmivé vált vagy azzá válni kezdő korszakoknak egy-egy arcvonása fénylik, a kicsi méretben is élesen és jellemzően, a valódi nagyság visszfényével. Nem aggódom, hogy bármely irányban kegyeletet

sértek közlésükkel. Ami akkor intimitás számba ment bennük s erős indiszkrécióval tette volna csak lehetővé közlésüket, ahhoz ma már a történelmi tudatnak a nyilvánosság előtt is jussa van, mert tanulhat belőlük és taníthat is velük. A szereplők rég porladnak, a kor képe megváltozott. „Más pennával írnak, sorsunk balra fordult.“ Ezt a letűnt s minden hibája mellett is szép, erős és izes magyar világot mi már hiába sóhajtjuk vissza, de tehetünk valami jobbat vele: a magunk és utódaink okulására megismerhetjük ezer ilyen apró tükörcserépből összerakható igazi, eleven képét. Ennek a célnak eléréséhez kíván adalék lenni ez a közlés.

A sort hadd nyissa meg

RÉVÉSZ IMRE LEVELE THALY KÁLMÁNHOZ

1879 februárjából. A tüzes lelkű kuruc historikust, politikust és poétát — akinek Debrecennel és a Tiszántúllal a hetvenes évek végén már úgy egyházi, mint politikai téren erős kapcsolatai voltak — Debrecen nagy prédikátora, nyilván elsősorban történetkutató érdemei alapján, igen nagyrabecsülte. A levél eredetije természetesen Thaly Kálmán birtokában volt és maradt, — hogy ma megvan-e és hol van, nem tudom, — de Thaly a Révész Imre halála után ötnegyed évvel, 1882 juniusában maga mutatta meg a levelet az akkor 22 éves ifjú debreceni theologus Révész Kálmánnak, aki aztán engedélyt kért és kapott tőle a levél lemásolására. Ebből a másolatból közlöm a következő részleteket, amelyek nagyon megkapó világot vetnek a testi-lelki kínoktól szaggatott, elkeserült és magába zárkózott Révész Imrének túlzásaiban is értékes eszmevilágára s mindhaláig meg nem szűnt lelki forrongásaira:

„Hajh! a régibb időkben nagy számmal voltak az ilyen református magyar papok! /:A megelőzőkben t. i. egy kuruc magyar református íróprédikátor személyéhez közöl Thalyval adalékokat.:/ A mai időben már névben sem élnek és semmiképen sincsenek többé jelen! Igenis, mert nincs többé igaz református, vagy ha úgy vesszük, tehát kálvinista nevelés és egyházi élet, amely külföldön egykor Cromwellt, Oraniai Vilmost, Washingtont, hazánkban Bocskayt, Bethlent és Rákóczyt szülte és nevelte valaha. Nincs egyetlenegy magyar református pap vagy tanár sem, aki csak egy kissé is tanulmányozná és tudná, hogy miben áll tehát annak a kálvinistaságnak saját jelleme s a szabadsággal és demokráziával életerős összefüggése! Sőt napról-napra oly jelenségek tűnnek fel, melyek azt mutatják, hogy romboljuk saját jellemünket s ugyancsak vágjuk magunk alatt a fát.*

Legközelebb is egy oly zsinat és egy oly egyházalkotmány van nálunk készülöben, amelyet ha mi Nagyságos püspökeink, à la Tisza K. csakugyan keresztül hajthatnak, amint akarnak, igaz lelkemre mondom,

* Az ilyen kétpontos zárójelekbe foglalt szavak a közlő megjegyzései.

hogy sirva fogunk nézni utána, mert az episkopalismust, hierarkhiát és ceremonialismust fogják megállapítani, egész hatalommal. Ekkor aztán be lehet vezetni a mi királyi tanácsos püspökeinket is szarvuknál fogva a felsőházba.

De valóban nem tréfa a dolog s egész bizalommal kérem is kegyedet, hogy adandó alkalommal legyen szíves figyelmeztetni országgyűlésen levő református képviselő és elvtársait, hogy egyébkor is ugyan, de különösen legközelebb éppen az alkotmányozó zsinatra vonatkozólag kérlelhetetlenül verjenek le minden oly törekvést, amely a tiszta népképviselő elveivel ellenkezik. A mi dicsőséges Nagyságos uraink oly zsinatot akarnak, melynek a püspökök és a főkurátorok minden legkisebb választás nélkül tagjai; oly zsinatot, amelynek nincs joga saját elnökét sem választani, mert a legidősb püspök és főkurátor az elnökök; oly zsinatot, amely nem is önmaga verifikálja saját tagjait, hanem verifikálnak mind otthon, mind a zsinaton voltaképen ismét a püspökök és főkurátorok; holott a valódi református egyház elv is nem más volna, mint az, hogy a zsinat tagjai választásnak szabadon, minden tekintet nélkül hivatalra vagy állásra, tehát pl. éppen arra is, hogy pap-é valaki vagy világi, stb., stb. Egy szóval: a lehető legtisztább népképviselő!

Megvallom, hogy midőn ezek a zsinati mozgalmak megindultak, sokkal többet bíztam suprenseinkben /: a „superintendens“ rövidítése:/, de most már fájdalommal látom, hogy nagyon megszedítette őket a nagyságos uraság; nincs bennök mit bízni. Hát még mikor pipázó konferenciákon is, komolyan nagyságolják és méltóságolják egymást! Ezek aztán a puritánok!“

Félszázad távlatában nincs okunk a magyar református egyházalkotmány legújabbkori fejlődése fölött olyan zordon-keserű gúnnyal pálcát törni, amint azt Révész Imre — ezt a fejlődést sok részben előre látva — cselekedte. De azért a debreceni nagy Puritán érdes szava ma is nem egy vonatkozásban jól betöltheti a kemény és üdvös mementó szerepét.

Hat évvel s néhány hónappal e levél megírása után — amikor írója már évek óta itt hagyta földi küzdelmeinek s vívódásainak színterét — 1885 tavaszán egyházkerületi közgyűlés volt Debrecenben, amelyen szenvedélyes vita folyt a református egyház főrendiházi képviselője fölött. A politikai pártellentétektől is kétségtelenül színezett vitában Thaly Kálmán volt az egyik vezérszónoka a főrendi képviselőség elvileg és egyáltalában ellenző pártjának, amely a másik tábornak és vezérének, az akkori miniszterelnöknek és nagyszalontai egyházmegyei gondnok Tisza Kálmánnak sok keserű egész vagy féligazságot odamondogatott. Thaly a napokig tartó közgyűlési vita alatt visszaemlékezett a négy év óta halott Révész Imrének éppen e tárgyban is hozzá írt s fentebb közölt soraira. Az eredeti — nem lakván Debrecenben — nem volt nála, de

emlékezett arra is, hogy néhány évvel azelőtt a Révész Imre fiának megmutatta ezt a levelet s megengedte annak lemásolását. Úgy látszik, a vitatkozás szenvedélye akkor már kelleténél erősebben úrrá lett a férfikora és politikai tevékenysége teljében levő nagy Kurucon, mert hirtelen az a nem szerencsés gondolata támadt, hogy a vitában a holta után általános tekintélyként tisztelt Révész Imre fenti igen erős szavait fogja legfőbb ütőkártyaként fölhasználni s e célból a levél másolatát az egyházkerületi közgyűlésen való felolvasás végett elkérte a fiától. De az akkor kollégiumi széniorságot viselt ifjú tiszteletteljes, de igen határozott hangú levélben megtagadta Thalynek e kérés teljesítését. „A levél — úgymond Thalyhoz intézett levele megőrzött fogalmazványában — mélyen tisztelt képviselő úré, szabadon teheti vele amit akar, akár holnap kinyomathatja, semmi szavam ellene; de ha én a másolatot, tudva azt, hogy miért kell, átadom, részese leszek (teljes érdemmel vagy teljes hátránnyal, az mindegy volna rám nézve) a képviselő úr tettének. S ez az, mit megtenni képes nem vagyok.“ Thaly, úgylátszik, csakhamar meghiggadt, mert — amint Révész Kálmán az eset leírásában megjegyzi — kijelentette a keménynyakú fiatalembernek, hogy eljárását megérti és méltányolja. Így szabadultak meg a tiszántúli egyházkerület évkönyvei egy páratlanul kínos jelenettől, Thaly Kálmán pedig így maradt gazdagabb egy babérlevéllel, amelyet nem tépett le a — saját homlokáról.

LUGOSSY JÓZSEF ÉS AZ IDŐSB JÓZSEF FŐHERCEG

A debreceni kollégium nagy különcéről, az irodalmilag keveset alkotott, de a tudósnevelés és a bibliografiai kutatás terén maradandó hatással tevékenykedett kitűnő magyar és keleti nyelvészről, Lugossy Józsefről (akinek Révész Kálmán anyai ágon közeli vérékonya volt) szől az alábbi kedves és jellemző kis történet, amelynek magvát R. K. a Lugossy halála évében (1884) közölte volt a Vasárnapi Ujság 14. számában — ahonnan az akkori napilapok is átvették — de itt az eredeti, azon melegében készül följegyzést adom, a maga minden kedves apró intimitásával:

„1883 július hó 15-n. Este 11 óra. /:R. K. ekkor végzett theologus volt, a Lugossy legutolsó meghitt tanítványa:/. Ma esti 9 órától egész mostanáig Lugossy bátyámmal beszélgettünk igen kedélyesen és jókedvvel a tanári olvasdában. Elbeszéltem neki — feljövén valahogy — első szerelmem történetét is. Ő e bizalmasságomat azzal viszonzá, hogy előmutatta Römer Flórisnak /:a tudós benediktinus szerzetes régésznek:/, kivel ő még a 40-es évek elején kötött barátságot, egy a napokban hozzá írott levelét. Tartalma ilyenforma: Kiss főorvostól hallám, hogy Ön hajdan három cigányt tartott ki, hogy tőlük a cigány nyelvet megtanulja. Ezt a fogalmat azonban: „jól laktam“ nem tudták cigányul kifejezni, mivel ez náluk nem is történik meg. Elbeszél-

tem a dolgot József főherceg öfenségének, ki nagy előszeretettel foglalkozik a cigány nyelvvvel s ki sajnálatát fejezte ki, hogy Önnel Debrecenben nem találkozhatott, — s ő kegyes volt leírni a „jóllaktam“ cigány kifejezéseit különféle dialektusokkal. Nagy fájdalommal válok el ugyan e nemzeti ereklyétől, de minthogy Ön számára írta azt a főherceg, ime küldöm, stb., stb. — s mellékelve van csakugyan egy finom, nagy alakú féltiven József főherceg sajátkezű irásával a „jól laktam“ cigányul talán 6—7 különböző dialektusban; alul Rómer signálása. — Ezekhez — melyek a főherceg nemes, fenkölt lelkét s kitűnő szívességét oly szépen illusztrálják — csak annyit kell még adnom, hogy az egésznek alapul szolgált historia, hogy t. i. Lugossy bátyám bármiért is három cigányt tartott volna ki, egy csepp alappal sem bir, nem egyéb az, mint anekdota. — A főhercegi autograph azonban szintén ott szerénykedik — az öreg úr szokása szerint — két rossz papiros közt, a Rómer levele, egy ötvenes s néhány kisebb bankjegy társaságában, kabátja oldalzsebében. — Pro memoria írák mindezeket melegiben.“

Már csak ebből a szempontból is, de egyébként is örök kára a tudományoknak, hogy a Lugossy kézirati hagyatéka tudomásom szerint legnagyobb részben elkallódott s ha talán meg nem semmisült is, lappang.

BUBICS ZSIGMOND,

Kassa művészlelkű, tudós római katolikus püspöke a hőse a következő följegyzésnek. Révész Kálmán huszonnyolc évig tartott kassai lelkipásztorsága folyamán elejétől végig kölcsönös megbecsülésen alapuló szíves érintkezést tartott fenn — mely több esetben a legszebb baráti viszonyra mélyült — a kassai római katolikus világi és szerzetes papság legkiválóbb tagjaival, köztük Bubics és Fischer-Colbrie Ágost püspökökkel, valamint a ma is élő Takács Menyhért jászóvári premontrai prépost-prelátussal is. Ez a magában is nevezetes jelenség még nevezetesebbé válik akkor, ha tudjuk, hogy Révész Kálmán sem ifjabb, sem idősebb éveiben (Kassára 32 éves korában, 1892-ben került) nem volt túlságosan simulékony egyéniség, erős-kemény meggyőződéseit soha sem barátságból, sem érdekből nem hallgatta el s ötvenéves írói pályáján (1881—1930) az egyházi és világi időszakai sajtóban megjelent 655 kisebb-nagyobb dolgozata, cikke igen jelentékeny részben nem más, mint a római katolicizmussal, főleg annak történetfölfogásával, meg a magyar klérus egyházpolitikájával folytatott, formailag mértéktartó, de tartalmilag annál súlyosabb polémia. Ezt órála a kassai római katolikus papság is jól tudta, de megbecsülte benne a föltétlenül őszinte embert, aki az elvi harcot személyes térre sohasem vitte át, az ellenfélben nem látott okvetlenül ellenséget is és csak tényekkel és következtetésekkel, nem pedig frázisokkal és érzelmi érvekkel hadakozott. Viszont Révész Kálmán a maga római katolikus kollegáiban mindig el tudta választani

az embert, a keresztyént, a tudóst a rendszertől s lelkének teljes föltárása mellett is minden feszélyezettség nélkül tudott velük a tudományban és a közéletben érintkezni. Ezért becsülte nagyra a nálánál több mint negyven évvel idősebb Bubics püspököt is.

„1894 márc. 19. délben Bubics püspök úrnál voltam, átadván neki a „Százéves küzdelem“ egy példányát. /:„Százéves küzdelem a kassai református egyház megalakulásáért 1550—1650. Budapest 1894. 103 lap. A M. Prot. Irodalmi Társaság kiadványa./: Rendkívül szívesen fogadott, egy félórát voltunk együtt s majdnem mindig ő beszélt. Azzal kezdte, hogy nekünk, mint keresztyéneknek jó békeességben kell lennünk, különösen mint magyaroknak, kik olyan kevesen vagyunk. Ő e tekintetben minden lehetőet megtesz. Papjai is üztek egyházpolitikát a Coronában /:így hívják a róm. kath. esperesi kerület papjainak összejövetelét:/, de ő útját állotta, hogy az actió tovább menjen; a politika nem a papnak való — mondá. Majd szóba jött, hogy a magyar derék ugyan, de nyakas, nem enged, nem bocsát meg. Elbeszélte egy plébánosa konokságát, kit szentírásbeli helyekkel próbált ellenfele megkövetésére bírni, de hiába. Ekkor aztán ajtót mutatott a plébánosnak, kit a törvényeséki perlekedéstől akart megóvni. Aztán feljött a Magyar Állam komisszája, hogy őt is megtámadta cooperatio ad haeresim miatt (benyéki ev. iskolához adott adományáért). Ő a püspöki conferentián memorandumot is adott be, nemcsak felszólalt a M. Á. ellen s egy tiszteséges hangú (mert ez a fő!) kath. lap érdekében. (Ez lehet a Zichy-Esterházy vállalat!) Majd homályosan célzott „két magas uraság“ (valószínűen Samassa és Hornig) összecsapására; azután elmondá, mint intrigáltak ő ellene (aki a Muzeumban volt, az atheista) a nuntius útján Rómában; hogy megnyerte a nuntium, amint felkereste etc., etc. Végre is visszatérve a M. Államra, azt mondá: ebugatás nem hallik a mennyországba. — Ha előbb meghalnék, mint Bubics, ezennel átok alatt megtiltom e sorok publikálását az ő életében.“

A Bubics halálának éppen az idén (1932) telt le 25 esztendeje. A fenti beszélgetés idején 73 éves, de még (hiszen 86 évet élt!) teljes testi és szellemi erejének birtokosa. Nem lehet tehát a fiatal református lelkipásztorral szemben megnyilatkozott őszinteségét pusztán a „garrula senectus“ terhére írni. Hogy maga Révész Kálmán sem látta annak, azt mutatja az, hogy a beszélgetést sietett megrögzíteni, tehát nagy és meglepő jelentőséget tulajdonított neki, meg kívánta őrizni az utókor számára, de viszont annak idő előtt közlése ellen a legkomolyabban óvást emelt.

És hogy Révész Kálmán és a kassai római katolikus papság és társadalom nem csalódtak egymásban s az ő kassai lelkipásztorságának végén ugyanolyan szellemben érintkeztek, mint az elején, annak megint az alábbi történet a bizonyossága:

KERESZTYÉN EGYSÉG A GYAKORLATBAN KASSÁN

Ez a hosszú feljegyzés, amelynek csak néhány kis részletét közlöm szó szerint, elmondja, hogy 1919-ben, a cseh megszállás első és legszomorúbb, közben kommunista mozgalommal is súlyosbított évében a kassai keresztyén magyar társadalom erősen összeforrott. A református és a római katolikus püspök együtt lettek a védnökei a római katolikus „autonom körből“ alakult „keresztyén társadalmi körnek.“ Az Esti Ujság közös keresztyén napilappá lett. Szeptember 7-én azonban a róm. katolikus egyház a kassai „vértanúk“ (1619-ben a Rákóczy György hajdúi által, de magasabb felelős személyek rendelkezése vagy felbujtása nélkül meggyilkolt két jezsuita és egy kanonok) háromszázados fordulóját készült nagy fénnel megünnepelni. Révész Kálmán, aki épp e napokban tette meg a Kazinczy-körben azt a nagy lelkesedéssel fogadott indítványt, hogy a premontreiek Kassára telepedésének centennáriumiát az egész kassai keresztyén magyar társadalom ünnepelje meg, a keresztyén újság szerkesztőjét jóelőre figyelmeztette, hogy az ez alkalomból írandó újságcikkek bármi legkisebb tapintatlansága felboríthatja a csak imént létrejött keresztyén egységet. Ő viszont magától a kanonokplébánostól kapott ígéretet — aki maga kereste fel őt, az ez ügyben való felfogása felől érdeklődni — hogy a vértanúik ünneplésében a legszélsőbb óvatossággal fogják kímélni a protestánsok érzékenységét. Az Esti Ujság szerkesztője — miután elolvasta Révész Kálmánnak „Alvinczi s a kassai vértanúk“ c. dolgozatát (Protestáns Szemle 1899. és különlenyomatban is, Budapest, 1899), melyben ő a kérdést helyes világításba állította s Alvinczi Péterről, a nagy kassai lelkipásztorról, valamint Rákóczy Györgyről a felelőtlen elemek gaztettében való minden részesség gyanúját megcáfolhatatlanul elhárította — megírta az ünnepi vezércikket, amelyet először Fischer-Colbrie Ágost róm. kath. püspökhöz vitt el felülvizsgálásra, azután pedig ennek tudtával és beleegyezésével a református püspöknek mutatott be. „Én változtattam egypár passzust benne, p. o. a „kereszt“ helyett „ker. állam és társadalom szent ügyét“ tettem. A cikk így jelent meg az Esti Ujság szept. 6., 179. számában. Azt hiszem, ez az egyedüli cikk a világon, melyet egy rkath. és egy ref. püspök cenzurázott!“ Maga az ünnepség másnap tényleg megtartott, de mint R. K. megjegyzi és adatokkal is bizonyítja, magának a róm. katolikus társadalomnak is igen gyöngye érdeklődése mellett. „Igen meglátszott a processió a háborús idők sanyarúsága“, pedig ez lett volna az ünnepség főrésze, mert ez a körmenet kísérte be a vértanúknak a premontrei templomban őrzött ereklyéit a Dómba.

Ez a följegyzés is csak azt a régi tapasztalati megállapítást erősíti meg, hogy a keresztyén egység gyakorlati megvalósításához elsősorban keresztyén *emberek* kellene mindakét oldalon. Mégpedig olyanok, akik nemcsak a bajban kezdik megismerni és megbecsülni egymást.

Hadd zárja be a sort egy szomorú akkord:

ÁLOM TISZA ISTVÁN RÓL

„1920. március 19. hajnali 1 óra előtt [:Kassán:] igen élénk álmom volt. Tisza Istvánnál voltam, sok másokkal együtt, ebéden. Kerestem az alkalmat, hogy négyyszemközt beszélhessek vele s mikor ez sikerült, kérdésbe tettem: mi lesz Kassával és főképp a ref. egyházzal a csehszlovák uralom alatt, mire Tisza egész megbotránkozással azt válaszolta: nem is tettem volna fel R. Kálmánról, hogy még ő is azt higgye, feltegye, hogy Kassa a csehszlovák uralom alatt marad! Szó sincs róla.“

Tisza István és Révész Kálmán együtt voltak korjegyzők az 1891-iki első budapesti református zsinaton. Azóta Révész Tiszának mind az egyéni, mind a politikai életben leglelkesebb hívei és legőszintébb csodálói közé tartozott. Bár a napi politika sohasem volt kenyere, 67-es meggyőződését már kora ifjúságától kezdve sohasem titkolta — még erősen 48-as atyjával szemben sem, aki ezért tréfás bosszankodással reakcionáriusnak nevezte 18—20 éves fiát s lámpavason való halált jó-solt neki. Egyházi téren természetesen szintén sokat és bizalmasan érintkezett Tiszával, akit amaz emlékezetes konventi zárt ülésen, 1918 őszén látott és hallott utoljára, amelyen Tisza — aki nagy magyar hitével a szörnyűben mindvégig nem akarta elhinni a legszörnyűbbet — közölte a konventi tagokkal, hogy „a háborút ugyan elvesztettük, de Magyarország integritása biztosítva van.“ Révész néhány hét mulva, a forradalom legnehezebb napjaiban, püspökké választatott a még akkor ketté nem tépett tiszáninneri kerület által — ám Tisza Istvánt már csak álmában láthatta azután.

De álmában is annak látta, aki volt a valóságban: a magyar nemzeti életakarat törhetetlen hőségének, minden kishitű csüggedezés feddő-jének — és a nagy szabadulás örökhitű jóságának!

Révész Imre

Rózsadombi bolyongás

Ó felkanyargó hegyi lámpasor . . .
Most minden este látom vonalad.
Hol ér az utca véget: nem tudom,
Tán csillaggá lett lámpások alatt.
Sajgó szivemben minden összefoly,
A földi fény s az égi jel . . .
Ne volna most, ne volna ily közel,
Ahol Ő élt és dolgozott: a hely.

Az utca . . . sosem volt ily meredek.
Rózsadomb? . . . Dolomitok, Alpések.
S tudom: ha hegyet hegyre hajgálnék,
Az Ő nyomába én hiába hágnék.
S tudom: ha csillagról-csillagra lépnék,
A közelébe még akkor sem érnék.
Ziháló mellel csak megyek, megyek.
Az Ő utcája nagyon meredek.

Most fent vagyok — állok a ház előtt
A novemberi tompa borulatban.
Itt küzdött, nálam százszor szenvedőbben,
S ezerszer gazdagabban.
Itt szentelte meg a mindennapot,
Minden bút-bajt boldoggá avatott.
Itt élt nálam ezerszer gazdagabban,
Mosolygott mandulafanyulás idején
S csillagtalan adventi borulatban.
Hányféle fényben látta ezt a házat!
Hogy szállt szívére alkony és alázat —
S hogy virrasztotta át az éjszakákat!

Messziről jöttem azelőtt ide.
Alig szóltunk egy szót — már válni kellett.
Át Dobnám most szivem a Rózsadombon
Egy percre: Testvér, mit csinál a Lelked?
Közös tanyánk lett ama Rózsadomb.
Rózsadomb: édes-bus budai hegy . . .
Szomszédok lettünk: két közeli utca —
Csak egyik jobbra, másik balra megy.

Gül Baba kertje itt volt valahol,
Itt illatozott milliónyi rózsa.

— Ő tán a szent pogány kései lánya,
Töviséken elomló nő-alak —
Milljó rózsából neki mi maradt?
A Kereszt, — és egy halvány gloriola.

A házuk előtt sokszor elmegyek most,
És idegenül elcsudálkozom.
Azelőtt csoda volt, hogy itt lakott,
Most itt-nem-létét tompán bámulom.
Sajgó szivemben minden összefoly,
A földi fény s az égi jel, —
Ne volna most, ne volna ily közel,
Ahol Ő élt és dolgozott: a hely.
Ziháló mellel csak megyek, megyek,
Az Ő utcája nagyon meredek.
Tudom, nem érem el, — ha fenn vagyok,
Vakon döbbennek rám az ablakok.
Hol jár Ő már: isteni Lehelet
Lángok, rózsák és csillagok felett!

Aztán csak a kilincsre téved mégis,
S a gyermekei fejére kezem.
— A verseimet Ő így simogatta —
Lepattan lelkem hétzáros lakatja,
S mindennapra kikönyörgött rózsái
Tünt illatát egy percre érzem.

Reményik Sándor

Jegyzetek az Arany-évfordulóhoz

I. Egy alkotáshoz nagyon közel állni époly veszélyes, mint túlságosan távolodni tőle. Ugyanazon alkotásból könnyen csinálhatunk Gullivert vagy Liliputot, a beállítási távok cserélgetésével. Arany János halálának félszázados évfordulóján kritikusaink mintha e két veszély alternatívája közt ingadoznának. Egyik nagyon kis távból veszi a költőt: részleteket ragad ki, nem képes a látásfoltokat összefoglalni s hogy logikáját megőrizze, igyekszik az ellenmondó részleteket kiküszöbölni vagy nem küszöböli ki. Ilyenkor a fizikai tapasztalattal ellenkező jelenség áll elő: az alak pszichologiai és esztétikai struktúrája összezsugorodik. A költő hideggé válik, minden szava csak egy jelentést takar, epikájában ritkán hat az érzelemre (persze azért mértéktartása nem nyomja el az ihletet), magatartása a valósággal szemben nem a kutatás, hanem a megfigyelés, megfigyelése a felületen marad, balladáiban nem fér össze a műfaj titokzatossága és érzésekkel telített ködössége világos értelmével (persze azért ebben a műfajban is nagyot alkot), ő a józan ész és férfias nyugalom (persze azt a levelét kiejti, ahol a nagykörösi tanár kínzó öntudattól — s nem a józan észről! — menekülve sóhajtozik a megsemmisülés felé.)

II. A másik világirodalmi távba helyezkedik. A táv oly nagy, hogy a kritikus azt is látja, ami nincs ott. A saját igényét látja. E szerint Arany valódi képessége diabolikus s a költőnek szerepében ezt a képességet kellett volna kiélnie. De miért nem élte ki? Nem engedte u. n. alkati betegsége, a nagy aránytalanság, képesség és szerepteremtő erő közt. Mit tegyen egy ilyen elmélet Arany törvényes műveivel? A műveket háttérbe szorítva fölidézi az őket létrehozó erőket s az erők vélt mozgásirányát követve — túl a lezárt eredményen, a tényleges mű statikáján — egy fikcióval megnöveszti az Arany-immánenciát. A költő természete anarchikus, Byronnál hyronabb, türelmetlen katalaunumi hordák tolonganak tudatának küszöbe alatt s a költő mégsem vezeti el őket a katalaunumi mezőkre. E helyett kiderül, hogy a költő remekművet alkot akkor is, sőt majdnem egyedül akkor, amikor a hordák nem vesznek benne részt, a Toldi t. i. a kritikus bevallása szerint sem anarchikus. Ez a teleszkóp-elmélet, hogy következetességét mégis megőrizze — kénytelen Arany igazi erejét olyan művekbe áttenni, amelyek voltaképp nem Arany művei. Miután a Bolond Istókban csak töredékesen, a Nagyidai cigányokban pedig átszűrten jelentkezik Arany diabolikus ereje (a Toldi szerelme és Buda halála nem igazi Arany-mű), az igazi Aranyt megtalálja — a műfordításaiban. „Aranyt szinte könnyebb volna a műfordításaival jellemezni, mint a műveivel. Hamlet, Zuboly, Peisthetairos Aranyhoz illőbb hősök, mint Attila, Bence, vagy akár Toldi.“

III. Minden irodalmi tárgy megköveteli a természetének megfelelő

beállítási távot. Objektív távnak is nevezhetném. Ez a kritika titka. Meddig távolodjunk és meddig közeledjünk? Milyen műveket hanyagoljunk el és milyen műveket vállaljunk? A kritikán éreznünk kell a tárgy nyomását, a Ding an sich-nyomást. Aranynak elsőrendű nyelv-szervező ereje van, a műfaji megmunkálásnak világirodalomig terjedő képessége. Ezzel nincs világirodalmi arányban a konstruktív képesség, amely a műfajokat és nyelvszervezetet dirigálja, a műfaj fölött alakító fantázia karmesteri suhintása, az u. n. „szerepteremtő“ erő. Téved azonban az, aki ezt a nyelv-szervező erőt, a műfaji megmunkálásnak ezt a kétségkívül szekunder, vagy árnyalatilag szekunder, képességét olyan „örjási“ erőkészletnek tekinti, hogy ez már egy cervantesi, shakespeare-i vagy aristophanesi „összegezés“ határmesgyéjén áll s csak egy lépést lát a céltől ott, ahol a céltől nem egy a lépés.

Arany a fenti okok folytán kiváló műfordító, a világirodalom szócsövén át tolmácsolja Shakespeare-t, Aristophanest (de azért még nem Shakespeare vagy Aristophanes, mint ahogy a nyelvkifejező gazdagságban vele vetekedő Babits még nem Dante), megvan benne az a többlet, amely nélkül a műfordítás virtuóz formai játék. Viszont saját képzeletére hagyva, amikor nem Shakespeare, nem Aristophanes vezetik, amikor az ő bűvészpálcájuk nem táncol nyelvművészete fölött, akkor a világirodalmi napokból visszasugárzó alakítófényt használja, — a lelkiismeret és önellenőrzés minden gondjával, — konstruálásának végső elve tehát másodlagos. Ez a másodlagos *minőségi* tény, amelyen semmiféle akarat, vagy buzdítás, a körülmények semmiféle változása (tehát egy tízszerrakkora Magyarország) sem módosíthatott. Nem alkati betegség volt az ő elmaradt világirodalmi győzelme (még ha a kis Magyarországon bujkált volna is ez a győzelem), hanem alkata normájából következett. Élete legrokonszenvesebb vonása az a hősiezen hallgatag küzdelem, ahogy kitapogatta idegei elevenében a határokat. Műfordítása: a végső határ: *így* még tudott alakítani, de *így* már nem tudott teremteni.

Ha engedményt akarnánk tenni az elsődlegesség irányában (magyar voltunk fokozott szigora kötelez), a Keveháza-, Rege a csodaszarvasról-, Szent László-féle kompozíciókat ragadnánk ki. Ezekben a miniatűr-eposzi térfogatokban a történelemnek olyan nyomása van sűrítve, — a jövőmenő népek nibelungeni ajtócsapása, — amilyenre keresni kell a példát. Itt kell megfogni az Arany János-i gondolatot: az élet nagy kontemplatív normája népek keletkezése és bukása fölött.

Korunk alkotási igénye sokban megegyezik az Arany János-i igény-nyel. Az ő hősie hallgatagsága az új nemzedék esztétikájának egyik alaptétele. Ki tud közülünk nála hősiebben hallgatni s ki tud közülünk nála elszántabban küzdeni tulajdon manirja ellen? Ő elment a végsőkig, hogy szerepét eljátssza. El is játszotta. De ne kívánjunk tőle olyat, — rabul esve életrajzi és lélektani kísértéseknek, — ami ereje

Stefan George—Képes: Most jöjj a parkba...

természetén kívül fekszik. (Ami a kérdés *elvi* oldalát illeti, mély élettani igazság és művészet-pedagógiai tanulság rejlik második kritikuskunk „kinetikai” eljárásában. A tehetség kétségkívül nem mozdulatlan, statikai tény, hanem fejlődések és gátlások mozgáslehetősége. Csakhogy nem minden művész bírja ki egyaránt a ráépített kinetikát. Például Csokonai V. Mihály esetében szívesebben látnám a kinetikai föltevéseket: teremtő fantáziája eredetibben villan és világtávlata van, műveinek irányvonala a tényleges eredménynél jóval többet ígér.) Az Arany-lélek (amelynek kinetikai vizsgálata inkább ellenkező eredményre vezet, t. i. a hangszerelés felülmulta a hangszerelőt, a vállalkozás nagysága a vállalkozót) nem engedte tartósan lebillenni mérlegében az anarchikus elemeket. Költészete: hitből, fájdalomból és bölcseségből megépített nemesség. Paraszti származása jelképes: végső eldifferenciálódása küszöbéről mindig visszarántja egy földhöz vágó mozdulat. Hazai súly, de tömör sín a világirodalom felé. A világirodalom, ha a magyarság méltó lesz e sín meghosszabbítására (egymást építik a generációk), egyszer még számonkéri, mint Dosztojevszkij és Tolsztoj után Gogolt. Szerepe a magyar irodalom jövődjé változásaiban: mértékegység. Úgy viszonylik ő a modern magyar irodalomhoz, mint spektrumhoz a napvilág. Ő a természetes fény.

Gulyás Pál

Most jöjj a parkba...

Stefan George

*Most jöjj a parkba, mondják, már halott,
s nézd: rádnevet a messze part sugára,
kristályos fellegraj kék lánggal ott
az útra csillan és a park tavára.*

*Szedj tarka lombot: sárga nyírlevél
s lágyszürke bukszus rezdül, zsong a szél,
rózsát is látsz még, egy-két szomorút:
csókkold meg, törd le s fond a koszorút.*

*Az őszirózsa is hívón tekint
feléd, vadszőlő bíbor lombja ég
s mi dúsz színét elédbe bontja még:
szódd könnyedén ez őszi képbe mind.*

Képes Géza fordítása

Kálvinista konzervativizmus és realizmus

Egyszer-másszor, egy-egy futólag, mellékesen odavetett megjegyzésben felbukkant már előttünk, rólunk: kálvinistákról szólva, a *konzervatív* jelző. De világosan, határozott megállapítás és értéktétel gyanánt csak most találkozom először ezzel a kifejezéssel, szinte úgy érzem: váddal. Schöpflin Aladár írja a *Nyugat* folyó évi szeptember 16-iki számában, a 235. lapon: „A magyar kálvinizmus a legújabb időkig szellemi struktúrájában egyértelmű volt a hagyományba belenőtt konzervativizmussal.“

Ha egy névtelen tollforgató, egy obszkurus író vagy hírlapíró írná e sorokat, ügyet sem vetnének reá. De Schöpflin Aladár, az újabb írói nemzedék elismerten első kritikusa és essay-írója, a Franklin-Társulat irodalmi tanácsadója, a *Nyugat* főmunkatársa megérdemli, hogy ítéletét számba vegyük s megvizsgáljuk, mennyiben felel az meg a tényeknek? Mennyiben lehet azt helytállónak tekintenünk?

I. KONZERVATIVIZMUS

Schöpflin A. főntebbi ítéletében kettős állítás foglaltatik: *először* az, hogy a kálvinizmus konzervatív jellemű vallás, s *másodszor*, hogy a kálvinizmus a magyar református népet is konzervatívvá tette, úgy-hogy annak szellemi alkata egész a legújabb időkig — szerzónk szerint — egyértelmű volt a hagyományba belenőtt konzervativizmussal. Én kétségbevonom mindkét tétel igazságát.

a) Csak egy pillantást kell vetnünk a kálvinizmus hitrendszerére, fejlődésére, meg a kálvinista népek történetére, s azonnal látni fogjuk, hogy a kálvinizmus lehető távol áll attól, hogy konzervatívnak volna nevezhető, hogy szellemi alkatában a hagyományba belenőtt konzervativizmussal volna vádolható, — sőt ellenkezőleg: az nagymértékben a haladás, az újítás képviselője. A kálvinizmus jellemét a legilletékesebb szakemberek (Doumergue, Kuyper, Laveleye, Froude) művei alapján a következőkben foglalhatom össze:

A kálvinizmus az aktivitás, a szorgalmas, kitaró és lelkiismeretes munka, a személyes felelősség, a heroizmus, az egyházi és politikai önkormányzat és a szabadságszeretet vallása. Felszabadította, a maga lábára állította az egyént: felszabadította az állam fennhatósága alól az egyházat, függetlenné tette és szervezte azt, megteremtve a demokratikus presbiteri önkormányzatot; kimondotta a népek szuverénitását, a zsarnoki uralom ellen való törvényes ellenállást. A kálvinista ember kellehetetlen bírója az elnyomó zsarnoki hatalomnak, mert Kálvin azt tanítja, hogy inkább kell engedelmeskedni Istennek, mint az embe-
reknek!

A predesztináció tana azt tanítja, hogy a bűn ellen való küzdésre,

a jó cselekedetek végzésére eleve elválasztott az ember; minél inkább érzi valaki azt, hogy ő kiválasztott, hogy Isten őt örök üdvösségre hívta el, annál inkább fog törekedni ezt jó cselekedetekkel kimutatni. A kálvinizmus az energia legmagasabb fokára emelt egyéni és erkölcsi aktivitás. Genfből, Kálvinból és az ő tanításából új erő áradt ki, mely elterjedt egész Európában, hogy szembeszálljon a jezsuita ellenreformáció rettenetes hatalmával, oly erkölcsi erőt és heroizmust fejte ki, amelyet az első századok keresztyénüldözései óta nem tanusított a keresztyénség. — Skótországbán a középrenget a kálvinizmus teremtette meg; Knox megmentette a skót református egyházat s vele a skót és angol szabadságot. Macaulay konstatálja, hogy a XVII. század óta a skótok minden tekintetben túlszárnyalják az angolokat. — Az északamerikai államokban a kivándorló puritánok teremtették meg a modern önkormányzatot, modern szabadságot. — Franciaországban a nantesi ediktum visszavonása előtt a hugenották mindenféle iparágban első voltak s a katolikusok nem bírván velök a versenyt, 1662-től kezdve újabb meg újabb rendeletek által tiltották el őket több iparágtól, amelyben kitűntek. A nantesi ediktum visszavonása (1685) után Franciaországból kiűzelve, bevitték Angliába, Poroszországba és Hollandiába vállalkozó és takarékos szellemüket s vagyonossá tették azt a vidéket, ahol letelepedtek. — Hollandia a spanyol uralom alól felszabadulva, vallási és politikai szabadságát kivíva, lett a XVII. században Európa legelső kereskedő-országa.

Mint látjuk, az aktivitás, az ernyedetlen munka, a kitaró erőfeszítés, a bátor előretörés, a szabad önkormányzat, a heroizmus vallása minden egyének nevezhető, csak konzervatívnak nem.

b) S nagyon természetes, hogy csaknem 400 éves története folyamán a magyar kálvinizmus is ugyanezeket a jellemvonásokat mutatja. Kik voltak a XVII. században és XVIII-ik elején, Bocskaitól II. Rákóczi Ferencig, a vallási és alkotmányos szabadságért vívott nemzeti harcok főtényezői, ha nem a kálvinisták, vagy ahogy a bécsi államtanácsok őket nevezték: „Bocskai viperafajzata“? Az 1790-iki országgyűlésen a magyar nyelv elővitele érdekében a kálvinista vármegyék képviselői buzgólkodtak első sorban s azután is egész 1848-ig a reformoknak ők a zászlóvivői. Vay József már 1811-ben, Desseffyvel együtt, felelős és független minisztériumról ábrándozik. Teljesen igazat mondott Király József pécsi püspök, aki 1811-ben kath. főpap létére a protestánsokat védelmébe vette s a többi közt azt mondotta, hogy ha a protestánsok (a kálvinisták, s mellettük Podmaniczky József) nem küzdöttek volna, már nem volna magyar nyelv! Elég végignézni az országgyűlésen szereplő kiváló ref. emberek és hazafiak névsorát s hamarosan meggyőződünk róla, hogy alig akad köztük konzervatív ember. Annak, aki a kálvinistákat konzervativizmussal vádolja, felednie kell a Kölcsey, báró Wesselényi, Miklós, gr. Teleki László, gr. Mikó Imre, Szemere Bertalan,

továbbá a Ragályiak, Bónisok, Pázmándyak nevét; felednie kell, hogy az 1867-iki kiegyezés után is a balközép, majd a függetlenségi párt választóinak zömét a reformátusok nyújtották, hogy a reformátusok, kevés kivételt leszámítva, született ellenzékiek, tehát reformerek voltak.

S ugyanezt látjuk az irodalmi élet mezején: a reformok zászlóvivői itt is a kálvinisták. A XVII. században Apáczai, kinek szava pusztában kiáltó szó marad. Kálvinisták a bécsi testőrök, az irodalmi megújulás megindítói; kálvinisták a magyaros iskola képviselői: P. Horváth Ádám, Fazekas Mihály s a nagy vándorpoéta: Csokonai; kálvinista a nyelvújítás megindítója, Barczafalvi Szabó Dávid és fővezére, Kazinczy, meg az ellene támadt reakcióval szemben annak védelmezői: Kölcsey és Szemere; kálvinisták az új német filozófia megszólaltatói, meg az egyetemes nyelvtudomány és a mennyiségtan nagy úttörői: Kőrösi Csoma és a Bolyaiak; kálvinisták a népies-nemzeti költészet uralomravivői: Arany és Tompa; Petőfi, bár ág. evangélikus, de a kálvinista magyarság körében (Pápán, Kecskeméten, Debrecenben, Dunavecscén, Szalkszentmártonban) való huzamosabb időzésének okvetlenül sokat köszönhet; kálvinista két legnagyobb regényírónk (b. Kemény Zs. és Jókai), legnagyobb kritikuskunk (Gyulai), legnagyobb műfordítókunk (Szász K.).

Azonban, ha a tiszta igazságot keressük, az ellentétes jelenségre is ki kell terjeszteni figyelmünket, arra, amely látszólag a magyar kálvinisták konzervativizmusa mellett szól s amely, úgy lehet, a Schöpflin állásfoglalására és nyilatkozatának előállítására is irányadó befolyást gyakorolt. Ilyen ellentétes instancia, mely erősen szembetűnik, a falusi kálvinisták maradisága, hagyományos életmódjukhoz, szokásaikhoz, gazdálkodási eljárásukhoz való szívós ragaszkodása, melyből oly nehezen hajlandók újabb, helyesebb eljárásra áttérni. Azonban népünk ezen tagadhatatlan konzervativizmusa nem kálvinista vallása *folytán*, hanem kálvinista vallása *ellenére* alakult ki, illetőleg maradt meg, vagyis ez népünknek olyan ősi, Keletről hozott jellemvonása, amelyet a reformáció sem tudott átformálni, amely erősebbnek bizonyult az új életformáló nagyhatalomnál. Fábián István írja Arany Jánosról szóló, kevéssel ezelőtt megjelent tanulmányában: „Sokat emlegetett tény, hogy a magyarság nehezen mozdul, aluszékony, passzív. Vannak, akik ezzel kapcsolatban a keleti népek fatalizmusát emlegetik. Azonban, akármilyen szép nevet keresünk is e tulajdonság számára, alapjában véve mégis csak erőtlenség, ernyedtség ez, egyik legsúlyosabb nemzeti hibánk.” (*Napkelet*, 1932. októberi szám, 691. l.) Mennyire faji örökség népünknek ez a konzervativizmusa, bizonyítja az a tény, hogy ezeket az ősi vonásokat a falusi magyar katolikusoknál is mind megtaláljuk, sőt nem egyszer hatványozott mértékben, mert náluk ezt az ősi vonást még vallásuk konzervatív, formáiban úgy, mint alapelveiben megmerevedett jelleme is erősíti.

Az *egyházi* életben a hatalmasan újjító puritánus mozgalom, a

presbiteri önkormányzat behozatala, a hittudományban a coccejanizmus s a XIX. század 60—80-as éveiben a szabadelvű theologia, a XX. század három első évtizedében a belmisszió és az ORLE országos megszervezése, — mind a kálvinista egyház újjításra és haladásra kész szellemének tanúbizonyságai. Ez ellen falusi gyülekezeteinknek a megszkott istentiszteleti rendtartáshoz való ragaszkodása nem sokat nyom a latban. — *Iskoláink* hosszú időn át vezetők voltak a reformok, tanügyi újjítások terén, amire bizonyítékul elég legyen Keresztúri, Apáczai, Comenius, Kövy reformjaira utalnunk, arra, hogy Patakon, a kurucok fészkében már az 1750-es években megkezdték a német nyelv tanítását, arra, hogy a XVIII. század végén a ref. iskolák hozták be a magyar nyelven való tanítást, arra, hogy a magyar kormány csak pár év óta szervezi a külföldi iskolázást, amit ők (a lutheránusokkal együtt) a reformáció kora óta rendszeresen gyakoroltak.

Elfoglalt és egyoldalú magyar érzés indítja a jog és alkotmányvédő régi magyar nemest (katholikust és reformátust egyaránt) nem egyszer arra, hogy a nemzeti jogokat s az alkotmányos szabadságot megtámadó reformokkal szemben, sőt olykor ezeken túlmenőleg is minden Bécsből jövő újítással szemben, emez elv érdekében: *Timeo Danaos et dona ferentes* — konzervatívok legyenek.

Mint látjuk, Schöpflin A. állítását sem általában a kálvinizmus, sem közelebbről a magyar kálvinizmus konzervativizmusát illetőleg nem tekinthetjük helytállónak, sőt azt még református falusi lakosságunk jellemvonásául sem fogadhatjuk el, mert az egyformán jellemzi a falusi magyar lakosokat.

Schöpflin A. fenti tételét a *Baksay* Sándorról rajzolt írói arcképbe szötte bele. Szinte úgy tetszik, mintha Baksay adta volna neki hozzá az indítékot, mintha Baksay egyéniségével és írói eljárásával akarná azt igazolni. Egyéniségének, életének két oly vonását idézi, amelyek szerinte jellemző fényben tüntetik fel a Baksay konzervativizmusát: az egyik emberi érdeklődésének hiánya, az a körülmény, „hogy Magyarországból és népéből is csak egészen keveset, a maga baranyai szülőföldjét és a Duna—Tisza közét ismerte. A Dunántúl többi része, a Tiszántúl, a Felvidék, Erdély nem érdekelte annyira, hogy egyszer életében megnézze. Hogy külföldre is lehetne menni, ez bizonyára soha nem jutott az eszébe, pedig a ref. papoknak ősi hagyománya egy-két évet német, hollandus vagy skóciai akadémiákon eltölteni.“ (236. l.) Honnan tudja szerzőnk, hogy Baksay, mint pályavégző papjelölt, nem óhajtott külföldi akadémiákra kimenni? hátha csak a pénztelenség (a szegényebb diákok csak egy-egy főúri patrónus segítségével, vagy ha előzőleg praepceptorsággal egy kis költséget gyűjtöttek maguknak, mehettek ki külföldre — s Baksaynál egyik eset sem forgott fenn), meg a Bach-korszak első felének merev határára állta ennek útját? Hiszen leghosszabb elbeszélésének: a *Pusztai találkozásnak* főhősét: Dombay Mátét (akiben

ő magára ismerünk) úgy rajzolja, mint aki két esztendő teltét tanulmányok céljából Bazelben és Edinburgban, — ami világos bizonyága eme külföldi tanulmányok iránti egykori titkos sóvárgásának. Mindnyájan tudjuk, hogy a múlt század derekán hazánkban a ref. papok és tanárok, általában a művelt emberek közt nem volt oly általános az utazás, kivált a külföldi utazás, mint manapság, hogy kivéve a mágnásokat, a nemesek és honorácior-osztály tagjai otthon ültek, legföljebb a közeli vidéket járták be; tudjuk, hogy Arany János, bár 1860-tól fővárosi lakos, ha kényszerűség-szülte két karlsbadi utazását leszámítjuk, époly keveset utazott, mint Baksay, ő sem látta a Dunántúlt, Erdélyt, Kassát és a Tátrát soha, s nyarait is szinte állandóan a Margitszigeten töltötte, pedig a *Toldi* költőjét talán mégsem lehet konzervatívnek nevezni. Kisfaludy Sándor fél-Európát beutazta s mégis kell-e nála konzervatívabb nemes? Gyulai Pál, ha jól tudom, az 1855—56-iki nevelői utazását leszámítva, szintén nem igen járt külföldön, pedig ő eleven, mozgékony temperamentum volt. Egyébiránt, hogy Baksay olykor-olykor szívesen utazott egyet, bizonyítja az a körülmény, hogy nekem ezelőtt harminc évvel itt, Patakon volt szerencsém vele találkozni, megismerkedni.

Az ember szűk horizontja után a másik vonás, amit szerzőnk B. konzervativizmusa mellett felhoz, az író szűk horizontja. Ő egy vidéki paplak ablakából nézte a világot s ebből az ablakból sem látott egyebet, mint ami kálvinista. Én ezt a vonást sem tudom a konzervativizmus jelének tekinteni, mint ahogy Toepffernél és Roseggernél sem tekintem annak azt, hogy genfi, illetőleg stájer novellákat, vagy Bret Hartnál, hogy kaliforniai históriákat írt, vagy a holland festőművészeknél, hogy a holland népelet körülöttük zajgó jeleneteit vetítik vászonra. Ebből folyólag nem fogadhatom el szerzőnknek ehhez fűzött ítéletét sem: „Ez, mint minden korlátozás, akár kívülről jön, akár az íróból magából, természetesen szűkítette írói munkájának épűgy, mint hatásának körét. Nem lehetett egyetemes, az egész nemzetet magába ölelő perspektívája; nem látott egy ref. falu vagy város határain túl, sőt még ezen a körön belül is a világot csak a kálvinizmussal való kapcsolataiban látta.“ (235. l.)

II. REÁLIZMUS

Szerzőnk Baksayt, mint elbeszélőt a réalista írók közé sorozza. Erre vonatkozólag így nyilatkozik: „B. érdeklődést tud kelteni jelentéktelen dolgok iránt; egészen sajtáságos ösztöne van arra, hogy az embereket atmoszférájukkal együtt lássa és ábrázolja.“ (237. l.) „Arany eredendőleg reális természet, de örökös küzdelemben kora romantikus atmoszférájával. Ez az atmoszférahatás volt irányadó epikai témáinak megválasztásában és műveinek koncepciójában, — a réalista aztán a részletek kidolgozásában ütközik ki. Baksay a réalista Arannyal kongeniális. Őt lehet oda állítani a magyar réalista elbeszélés kezdőpont-

jára, — ebben van Baksay legfőbb történeti jelentősége. S az ő baranyai és kunsági történeteiben jelenik meg először művészi formában a regionalizmus“ (az a regionalizmus, melyet főntebb szűk látókörre valló dolognak bélyegzett). (237. l.)

Arany János és Baksay S. valóban realista költőművészek voltak. Ha olvassuk Arany Toldi-jában, hogy az édes álom

*Aztán álommézet csókolt ajakára . . .
Bűvös-bájos mézet, úgy hogy édességén
Tiszta nyál csordult ki Toldi szája végén (IV. ének);*

ha olvassuk a *Családi kör*-ben:

*Lomha földi békák szanaszét görögnek;
vagy:
A gyermek is álmos, egy már alszik épen
Félrebillent fejfel az anyja ölében*

— el kell ismernünk, hogy ez reális meglátás és rajzolás. Boda I. az *Egyetemes Philológiai Közöny* 1927—28. évi folyamában egy mélyreható pszichológiai, illetőleg pszichiatriai tanulmányában Arany megrendült lelkü hőseit a modern elmekörtan adataival és módszereivel világítva meg, kimutatja, hogy Arany mily reális hűséggel rajzolja balladáiban megzavarodott elméjü hőseinek lelki válságait. Arany, mint Fábrián I. írja, az olvasó fantáziáját a szemléletesség felé indítja, ő első-sorban láttat: megeleveníti, ábrázol. Ez a világ éles és jól kiválasztott, jellemző képekben vonul el műveiben az olvasó szeme előtt. Kezdve az alföldi nagy meleg mesteri leírásán, a lobbanékony Toldi jellemrajzán át V. László lelkifurdalásáig, minden alakja és a valóság minden részlete csodálatosan tiszta képekben kap helyet.“ (*Napkelet*, id. h. 689—690. l.)

S ugyane realizmussal találkozunk Baksaynál. Életrajzírója, Kéky Lajos műve számtalan helyén utal B. ezen realizmusára: „Az Ormán-ságról . . . hozhatta a maga levegős realizmusát.“ (17. l.) „Ő valóban csak azt írta, amit látott, hallott és élt s tárgyainak ez az élményszerűsége szintén közrehat abban, hogy költészetének legjellemzőbb vonása becsületes, minden ízében erőtlől és egészségtől duzzadó realizmusa.“ (46. l.) „Patak-banya alakja . . . étellel és valószerűséggel teljes.“ (84. l.) „Általában alig lehetne Aranyon kívül más írónkat említeni, aki annyira ismerné a magyar parasztot s annyira a néplélek mélyén szántó vonásokkal igyekeznék bemutatni, mint B.“ (84. l.) „Kitűnő megfigyelő és erős érzéke van a genreszerű iránt; lépten-nyomon jellemzetes képeket fest a népélet egyes jeleneteiről.“ (86. l.)

Schöpfung, mint láttuk, kellő melegséggel és részletességgel méltatja B. realizmusát. De arról, honnan kerül elő a realizmus Baksaynál? mi

összeköttetésben áll az az ő lelki struktúrájával, konzervativizmusával? — egy szót sem ejt. Vajjon egyszerű korhatás-e az nála, mint Arany-nál a romantizmus? valamelyik nagy külföldi írónak a hatása-e? vagy lelki alkatának valamelyik vonásából származik-e? — ezt nem vizsgálja, erről nem ad felvilágosítást.

Én megpróbálok erre a kérdésre világot deríteni.

Doumergue Emil francia író *Művészet és Érzelem Kálvinnál és a kálvinizmusban* (Budapest, 1922.) című művében a kálvinizmusnak és a holland festészetnek egymáshoz való viszonyáról a következő tétéleket állítja fel: 1. A kálvinizmusnak és a holland festészetnek *első* közös jellemvonása, hogy mindakettő *laikus*; Kálvin nemcsak az egyházat tette laikussá, hanem egészen különlegesen a művészetet is. Szerinte a művészet igazi világa nem az egyház, hanem a polgári, a laikus társadalom. Így nyilvánította ki a kálvinizmus a művészetnek önállósulását, laikussá válását. Rembrandt kálvinista szelleme holland földön laikus, polgári festőművészetet teremt, olyat, melynek laikus jellege még vallásos darabjaiból is nyilvánvaló. A holland festők tárgyai: életképek és arcmások; még a történeti tárgyú vásznakon sem lát az ember egyebet, mint polgári testületek tagjainak vagy tanácsuraknak arcképeit, telve életlendülettel. — 2. *Második* közös jellemvonásuk, hogy mindakettő *realista*, emberi. Kálvin szerint Isten áldása és atyai kegyelme ott fényeskedik még az ételben és italban is, amit nekünk ad. Ebből következett, hogy a testünkről, a táplálékról és ruházatról való gondoskodás is a hit kötelességei közé tartozik, mint a ház gondozása, mely utóbbinak köszönheti a holland nép a maga híres tisztaságát, tiszta és gazdag családi életét, virágzó kereskedelmét, iparát. Rembrandt az életet a tényben ragadja meg, s művésze, mely nemzetének legbensőbb lényéből fakad, híven tükrözi annak életét és erkölceit. — 3. A *harmadik* közös vonásuk, hogy mindakettő *individualista*. A művészet célja: a való ember és a való élet kiábrázolása úgy, amint azt a szem látja; a természetnek megvan a létértelme. A világfölötti Isten szakadatlan és egyetemes világban lételének kálvinista tanítása: ez az alapja a genre-festészetnek. Minden egyén Istennek nagyszerű és megszentelt eszköze; minden hivatás, hogyha igazi, egyenlő rangú bármely másféle hivatással. És minden igazi hivatás isteni. Bas Erzsébet arcképen vagy az Asztalosműhelyben egyaránt ott találjuk a bibliát: ez a biblia magyarázza az egész személyiséget, az egész jelenetet. — 4. *Negyedik* közös vonásuk: mindakettő *bibliikus*; Rembrandt bevitte a bibliát a polgári, a népi, a családi életbe, ő a lélek festője. A kálvinizmus volt a nagy előmozdítója az alanyi, a realista, a modern, az individualista művészetnek; a holland festészet nem más, mint a Kálvin programja a Rembrandt ecsetjével megvalósítva, maga a megrajzolt, megfestett kálvinizmus. (45—57. 1)

Mindezeket a jellemző vonásait a kálvinista művészetnek bátran teljes joggal alkalmazhatjuk az Arany és Baksay költői művészetére

s kimondhatjuk, hogy 1. a kálvinizmusból eredése folytán az Arany és B. költészete *laikus*, azok tárgya a magyar élet a multban és jelenben, azokban törülmszett, étellel és erővel teljes magyar alakok, magyar jellemek lépnek elének, akiket az életben maguk körül láttak, tapasztaltak. 2. Másik közös jellemvonása a kálvinizmusnak s az Arany és Baksay költészetének, hogy mindkettő *realista*, emberi, mindakettő, de kivált B. a mindennapi élet apró-cseprő jeleneit, a gyermekek, papok, tanítók, az egyszerű falusi ház lakóinak világát ábrázolja úgy, hogy elbeszéléseiből kora vagy legalább is emberi érzés- és gondolatvilágát híven megismerhetjük. 3. Harmadik közös vonásuk, hogy mindkettő individualista, mindkettő *genre-festő*, mindketten olyan szemléletes módon adják elő történeteiket, hogy egy művész azon papírra vetheti, kiábrázolhatja azokat. Baksay elbeszéléseiben ott marad a maga környezetében s annak alakjait vetíti vászonra: — nála is, Aranynál is pompásan megrajzolt alakok lépnek elének, akárcsak a holland festőknél. 4. Negyedik közös jellemvonásuk, hogy mindakettő *biblikus*. Arany költészetének biblikus voltát Kardos L. egy egész dolgozatban ismerteti, tárgyalja; Baksaynál is azt látjuk, hogy nemcsak magának az írónak, hanem alakjainak nyelve is bibliai vagy zsoltári idézetektől duzzad, mint Kéky L. mondja: Mindnyájan bölcs Salamonnál jártak iskolába! Az az ódon, bibliás zamatú nyelv, mely Károlyi bibliájából s a zsoltárokból szívárgott át a magyar nép nyelvébe, ő benne nyert leghatásosabb irodalmi avatást. (127. l.)

Ime az Arany és Baksay realizmusának nyitja: az az ő kálvinizmusuk, bensőleg átélt kálvinista hitvallásuk művészileg kifejezett megnyilatkozása! Arany és Baksay művészete rokon a Rembrandt művészetével!

*

Összefoglalom a mondottakat. Schöpflin A., mint talán sikerült kimutatnom, eltévesztette a helyes utat, midőn egyfelől a konzervativizmust, mely nemcsak nem velejárója a kálvinizmusnak, hanem annak lényegével egyenesen ellenkezik, mint a magyar ref. nép lelki struktúrájának alkotórészét tüntette föl, s midőn másfelől a művészeti realizmust, mely a kálvinizmus történetírójának ítélete szerint a holland művészet monumentális magaslatra emelkedésének egyik főtényezője s mely ugyanez alapon az Arany és Baksay költői művészetének kálvinista hozománya volt, — elfelejtette a kálvinizmussal kapcsolatba hozni. Vagyis ő kálvini vonást lát ott, ahol csak magyar faji vonás, meg talán a több évszázados bécsi nyomás alatt kifejlődött lelki habitus szerepel, — és nem látja a kálvini vonást ott, ahol az erősen érezteti a hatását.

Rácz Lajos

Stefan George*

*„Kenettől ittas herceg-számba mentem,
ki ritmusok zenéjén ringatózik:
sugár kellem, vagy hűvös megvetés —
sápadt, kimért fő.dönkvüliség.*

*S egy ifjúság emésztő lángjait
ki látta meg? a zúgó ostromot
az ormokért s a véres álmokat?“*

Illőnek tartottam, hogy vele mondassam el az első — éles és gyötrő — szavakat e beszámolóban, mely félek, sokaknak lesz az első híradás róla. Ha neve után zárójelbe tenném: ejtsd: Stefan George, és nem sztivn csöacs, és nem zsorzs és nem georg: sokan azt hihetnék, hogy humoreszket írok. Pedig ez csak óvintézkedés lenne csüggesztő tapasztalataim ismétlődése ellen. Azt kellene kérdeznem: miért nem értették meg felléptekor? De a kérdés más alakban is ágaskodik bennem; elevebben és sürgetőbben: miért nem értik meg ma sem?

Meg kell vallanunk: neve most sem cseng sokkal melegebben, mint ezelőtt harminchárom évvel, mikor rászánta magát, hogy a „gyűlölt csöcselék“ elé vesse művészone kincseit.

Akkor sok vád és gyér babér hullott a fejére. A vádakkal hűvösen nézett szembe, babérra nem volt szüksége. A sértődött tizenkilencedik század kitagadta fiát, mert az ellene mert fordulni. Ám a kitagadott fiúnak teljes elégtételt adott az a tudat, hogy semmi közösség nem kapcsolhatja e korhoz, a gyáripari lélektelenség, a kereskedelmi lótas, a tudományos és politikai szervezkedőláz, a materiális világszemlélet korához.

Goethe után, a romantika foszlányaként, a dekadencia és epigónság útjára csúszott a német költészet. Az erre fellépő naturalizmus és impresszionizmus változást és változatosságot hozott ugyan, de a züllés tovább haladt, egyrészt a köznapiság, alantasság, fegyelmezetlenség, — másrészt a vonatottság és felületesség kultusza felé.

E zúrós tétovaságra derített új korszakot George költészone. A költők a sötét tömegekért szavalnak, az irodalomban ezek jajszone ég s e művészietlen forráságha tompán, de követelő sullyal hullanak az új esztétikát ígérő George-igék:

*„Mért tengenenék hitvány panaszhban?
Hisz végzetünk bíborra szült!“*

A költészet nála jelent megint azt, amit Goethénél és Hölderlinnél jelentett: a termékeny pillanat megörökítését, az emelkedett emberiség

* Az újabbkori német líra legmélyebbhatású költőjére — ismerőinek szük körén túl — nemrégiben az hívta fel a figyelmet, hogy nevét az irodalmi Nobel-díj jelöltjei között emlegették.

eszméinek imádatát, a nem-változó isteni értékek magasztalását, tagadását mindennek, ami lapos, banális és profán. Az említett német őskön kívül rokonai: az angol prérafaeliták, kik a formák isteni szépségét koronázták meg, — a francia szimbolisták: Baudelaire, Verlaine, Mallarmé, Villiers s a döbbenetes méretű germán álom-megjelenítő: Böcklin.

A 90-es években indul ez az irodalmi forradalom, melynek eredményeként kibomlott költészet csakoly súlyos és jelentős, mint akár Goethe költészete. Nehány költő mindjárt kezdetben csatlakozott Georgéhoz, céljuk: „szellemi művészet“ megvalósítása. (Közülük nem egy, — hogy csak Rilke, vagy Hofmannsthal nevét említsem, — előbb vezetett be a népszerűségbe, mint maga a Vezér, ki a népszerűségnél megvetettebb szót nem ismert). Lapjuk, a „Blätter für die Kunst“ eleinte a nyilvánosság kizárásával jelenik meg. Ebben lát napvilágot a kör programja és az új művészet elmélete is. Legkövetelőbb sarkttételük: a művészet szakítása a társadalommal. Főleg ez elv következetes megvalósítása eredményezte, hogy kortársai élettelennek tartották Georgét. Első kötetei — „Fibel“ és „Hymnen, Pilgerfahrten, Albagal“ — csak 1899-ben kerülhetett a közönség elé, mely fanyalogva forgatta e műveket s mindent kifogásolt bennük, kezdve az ünnepélyességen, az „olvasást zavaró, fura“ betűtípusig. A költő lelkének első nagy szimbolikus alakja: Albagal, az esztétikai Übermensch, közönyre talált, vagy félreértésre, csakúgy, mint később a „Der siebente Ring“ Maximinja, aki a legnemesebb ethikai fenség fényében már szinte istenül magasodik elénk:

Egyik Albagal-dalában így énekel a költő:

*„Gyöngye vagyok mint az almavirág
s bárány nem éhezett békére jobban.
De a megrendült lélekbe ki lát?
tűzkő s acél rejt romlást a sarokban.*

*Suhogok a sok-sok márvány-fokon,
holttest bukott a lépcső közepére:
egyetlen bátyámnak dő: ott a vére
s én csak bíboruszályom felfogom.“*

A remek tör a közönség ellen irányult, annak salakos és kicsinyes élete ellen, melynek megnyilvánulásai nem játszhatnak szerepet a költő életében. De a tör a közönség kezében a költő ellen fordult vissza s gonosz legendák indultak egy költőről, ki prófétai biborban tetszeleg s időtől-kortól elzárkózva, az általánosságok csúcsairól hullatja alá jejes szibilla-szavait a lenézett tömegre. S — „élettelen!“ — zúgott a kínosan üres refrain. Igaz, hogy nincs e könyvekben semmi korszerűség, sőt földiség sem. Vagy mennyei fölmagasztosultság, vagy acheroni borzongás itt minden. Csakhogy. A kortársak végzetes tévedése ott van, hogy szerintük: élet = korszellem s a költő csak a korszellem függvénye lehet, akár ha mint individuálista ellene harcol, akár, ha mint szociálista annak hangszórójául szegődik. A valóság pedig az, hogy az élet ös-

eredet és nem a korszellem következménye, teljesen független attól hogy egy bizonyos korban mit gondoltak róla. George történeti sulyát így mérhetjük le: költészete higgadt és szigorú rádöbentés arra, hogy nem az idő az ember mértéke, hanem megfordítva: az ember kell, hogy az idő mértéke legyen.

*

A történelmileg készen kapott művészi formarendszer egyik költőnek kényelmes, másíknak megtüirt, harmadiknak unott és tűrhetetlen. George nem hajlandó semmit sem átvenni a más lelkiállapotok kifejezésére született formákból. Aki először hajlik egy George-vers fölé, minden ismeretlen költőt suroló kétkedéssel, de minden költőt megillető áhitattal — az gerincében fogja érezni a „numen adest“ minden megfoghatatlan zaklatottságát. George merőben új művészi anyaga számára új lerögzítési módokat talál: írásjeleket alig látunk nála, a nagybetűk használata s a betűtípus is egészen elütt az eddigitől. Egy olyan költő eszközei ezek, aki nem bánja, ha valamennyi olvasót elrebbentik mellőle e gátló jelek és jelenségek: még mindig ott marad ő maga. És csak ez a fontos. Mert az új költő önmagában, mint közönségben, kell, hogy megtalálja a modern vers minden biztosan ható lehetőségét.

George tökéletes formákban találja meg lelke harmóniáját, de nem a versformák töretlenségét emelem itt ki, hanem a szabott formaegységek fölött szabadon lebegő zenét. A rejtett forrású és törvényű zenét, mely édes lendülettel itatja a keménykötésű és ritka rímeiket, a hibátlan csengésű szavakat és ütemeket.

Minden eddigi líra az elemi érzés kifejezése volt, tehát az érzelem volt a cél, a művészet az eszköz. Most azonban, — mint az öreg Goethénél — az érzelem: szublimáltabb formába kívánckozó nyersanyag, melyen keresztül a művészet beteljesedik. Az érzelmet meg kell szabadítani minden földhözragadt ösztöntől és nyugtalanságtól, nem azért, hogy hideg és merev, hanem, hogy időtlen legyen. Ez elvet ismerjük már Baudelaire ars poetikájából: „Je hais le mouvement, qui déplace les lignes“. A költészet tehát új megfogalmazásában: lelkifolyamatok végtelen finom levetüléseinek a játéka. A költő feldolgozza „anyagát“, úgy, hogy a leghalkabb árnyalatokat is érzékeltesse. Ez a megoldás: a stílus: a lélek legbensőbb megnyilatkozása. Georgénél ez a stílusfaj a szimbolizmus, mely igazában egyetlen közlési lehetőség lelki folyamatok lélekből lélekbe vetítésére.

Első kötetei a Szépség szemszögéből nézik a világot s kutatják az élet rendeltetésének a megoldását. A szépségeszmény és a valóság között azonban kongó szakadék ásít s a költő idegen világokba — Hellasha és a német középkorba — menekszik szépséget keresni. Nem a romantika úbrándokba futása ez, nem a kék virág keresése és idegen korok életre hívása: e korok is pusztá eszközök csak saját lelki élményeinek közlésére.

Hatalmas és biztos állomások költői útján „Das Jahr der Seele“, „Der Teppich des Lebens“ és „Der siebente Ring“ című kötetek. A meglevő világot akarja most széppé álmodni, illetőleg álmait a meglevő világon keresztül lényekké gyúrni.

*„Fáimnak nem kell levegő, se meleg
mit magam alkottam meg: e kert
s madárja: dermedt néma sereg
tavaszi napra még sose kelt.“*

Első köteteinek ez a — kissé előresietett — gőgje szétfoszlik itt a költő ajkán. Talán ő maga ámul el leginkább a csodától: a költészetébe hasadó tavaszi ünnepnapoktól. A természet, mely eddig, a mesetájak és függőkertek dalaiban buja dísz, vagy fantasztikus díszlet volt: most önmagában és önmagáért élő szimbolumokba nyílik. Emberi lélek és természet olyan benső kapcsolatra kerül, hogy a két világ határai szinte összemosódnak s e viszony lírai reflexze: sok-sok szimbolikus pillanatfelvétel. S bár a költő még mindig végtelenül elfinomultan lép elénk intellektuális szerelme tragédiáiban, a fájdalmasan tiszta és vigasztalanul végleges magányosság e dalaiban: e művészet lángjai, — ha a költő szándéka nélkül is! — egyre jobban melegítenek. S a biborköpeny fensége elő-elővilantja már egy-egy seb halvány alázatát is:

*„ . . . aki méltó lett a királyi bíborra
súlyos feje sápadtan szédül a bíborra.“*

Ezelőtt huszonkét évvel egy esztéta azt a „bizarr jóslatot“ kockáztatta meg, hogy valamikor még népdalok lehetnek George költeményei, ezek a pazar terem clairobscurjében konok melankoliával duruzsolt szavak. Ki tudja? A jóslat betelik, ha a hangsúlyozottan szentimentális ember helyére a sejtések embere lép — vagy jóslásnak már ennyi is elég bizarr? — aki nem éhes iromba tragédiákra, halálhörgés és diadalordítás olcsó kontrasztjaira. Ez új embernek a szemérmes líra — így lehetne nevezni — a személyes intimitások rikításait lefojtó líra lesz személyes ügye, vagyis: a szuggerálás által sejtető formák művészete, hol csak az izgatott zenében dereng meg a forró könnyek hullása.

A háború alatt, a „Stern des Bundes“ című kötettel jut el George prófétai hivatásának csúcsára, a legragyogóbb — szomorú ragyogás! — és a legmelegebb csúcsra, hova költő léphet. A világújító lángot hirdeti, mely Istentől indul ki s hozzá tér vissza, mely értelmet és fényt ad az emberi tettnek és szenvedésnek, mely az ösztönt tetté, az anyagot művé lendíti. Erosnak nevezhetjük e lángot, mint első magyarázója, Platon is nevezi. Mint nála: az Eros Georgénél is közvetítő erő Isten és emberek között. Így látja ezt Dante, Michelangelo és Hölderlin is, Georgénél e felfogás csíráit megtalálhatjuk a „Der siebente Ring“ Maximin és Gezeiten ciklusaiban, de az Eros, mint világalakító erő csak a „Stern des Bundes“-ben hontakozott ki a maga teljességében. A háború vége felé

új világ kapuja tárulhat s ez új világ készen kapja kötábláit e kötetben. Az ige zúg itt, mely megelőzi a tettet, illetőleg amelyet tett kell, hogy kövessen:

*„Rubintüzből riant az ég haragja:
e néptől elvágjuk tekintetem
a szellem gyöngéje itt s halott a tett.
De akiket a megszentelt szigetre
röpítnek gyors aranytrémiszek
kik hárfám zengetik, szentélyeimben
áldoznak . . . és fürkészik az utat
s karjuk rajongva tárják ég felé:
ezek boldog nyomára hull kegyem
és minden más: ür, vak sötét.“*

Minden érzésben, vágyban, gondolatban a tisztaság és nemesség trónraültetése: ez a sürgetés, mely egyidős költői útjával, itt új alakban száll felénk, melynek újszerűségében legfeltűnőbb talán, hogy a forma háttérbe húzódik, sőt a zeneiség is csaknem egészen kizárul s igék súlya döng csak — a zárt kapukon. Nem sokkal előtte hirdette ki törvényeit Nietzsche remetéje. Mig azonban ő az eljövendő emberfölötti-ember útjait egyengeti, Georgénál a jelen emberiség iránti szeretet forráságát érezzük.

A költő újabb művei karcolhatnak még új vonást ez arcképbe, de ma már úgy érezzük, hogy a rajz, ez az acélos dantei profil, tökéletes.

S mit mondhat ez a plasztikus arc a kor költőinek? a korszerűeknek és népszerűeknek, — köztük sok dekoratív fecsegőnek, — a hír és pénz ösztökéltjeinek, kutyákkal üvöltő farkasoknak, kik között mégis csak ő a Költő, az egyetlen és életés, őre az örök törvényeknek, hirdetője a nem-változó isteni értékeknek.

Vajjon mit mondhat nekik?

Nem szól semmit, csak néz rájuk, néz komoran, élesen és végtelen kíméltséggel.

És mintha az Abszolutumok jégbörtönéből nézne . . .

Képes Géza

Egyházzenei vitánk margójára

Nem szívesen veszek részt olyan vitákban, amelyeknek tárgyilagosságát szenvedélyes vagy személyeskedő hang veszélyeztetheti. Az ilyen viták nem mindig alkalmasak elvek tisztázására, igazságok felderítésére.

Hodossy Béla és Árokháty Béla vitájába is veszedelmesen heves hang vegyült. Nem polemizálok a vitázókkal, hiszen vitájuk nem is részletkérdéseiben a legérdekesebb. Hogy mégis hozzászólok, azért van, mert küzdelmükben két nemzedék, két egyházi zenei világszemlélet összeütközését látom. Szimbólikus jelentése van Hodossy és Árokháty összecsapásának. Nem Hodossy s Árokháty állottak fel, hanem az egyházi zene konzervatívizmusa és újító szelleme szállottak síkra egymással szemben. Ha most kölcsönös jóakarattal sikerülne tisztázni bizonyos alapelveket, örvendénk, hogy e vita bizonyos kérdésekben reávetítette a közérdeklődés reflektorát. Ebben az esetben a vita fontosabbá válhatik, mint indulásakor volt: olyan ankéttá szélesedhetik, amely utat jelöl egy itthon ma még úttalan területen és nem harccal, de építő, mégpedig út-építő munkával szolgálhatja a magyar ref. egyházi muzsika ügyét.

Tanulmányoztam és ismerem nemcsak a régi, hanem az újabb külföldi egyházi zenei reformtörekvéseket. Jelen megszólalásom nem megfelelő alkalom arra, hogy ezekről teljes részletességgel számoljak be. Szükséges azonban, hogy röviden összefoglaljam e törekvések három fősajátosságát. Ezek:

1. *A történelmi revízió.* Értve ez alatt azt a törekvést, amely minden egyházi dallamot vagy zeneművet abban az alakban szeretne látni, illetőleg megszólaltani, amely alakban az eredetileg megszületett. Meg kell itt említenem a liturgikus és művészi környezet rekonstrukciójára való törekvéseket is. Lényeges azonban az, hogy ki akarják javítani mindazokat a hibás elváltozásokat, azokat a tradícióatlan romlásokat, amelyeket történelmi érzék nélkül, önkényeskedő egyének, bizottságok vagy korok végeztek a dallamokon vagy az interpretáláson. El akarják távolítani a vastag, szürke, minden szép részletet eltakaró vakolatot és fel akarják tární alóla a műremeket eredeti, ragyogó szépségében. Ez a történelmi felfogás a változtatások között keresi a hiteles alakot. Hiteles szerinte az eredeti. Ennek a történelmi felfogásnak a szemszögéből kívánja áthidalni az esetleges nehézségeket. Ilyen nehézség a ma nem létező régi hangszerek, változott viszonyok változott gyakorlati szükségleteinek kérdése, stb., stb.

2. *Az egyházi zene gazdagítása.* Szükség van erre a munkára, hiszen évszázadok alatt dallamok nemcsak termelődtek, hanem el is felejtődtek. Lassan-lassan egyre több nemes, patinás, nagy műbecsű dal lam szorult ki a különböző célú, korú s kiadású énekeskönyvekből és tűnt el ezáltal gyülekezeteink tudatából is. Az a kor, amelyik az újabb

dallamokat termeli, saját alkotásait sok mindenféle szempontból is oly fontosnak és értékeseknek tartja, hogy régebbi (szerinte kevésbé fontos s értékes) dallamok kiszorítása árán is helyet biztosít nekik. Nem zárkozzhatunk el természetesen az új dallamok szükségessége elől s elismerjük: minden kornak meg kell írnia a maga dallamait. Hiszen a művészet hatalmas fa, amelyik meghalt, ha nem tud új ágakat hajtani, ha nem tud tovább terebélyesedni. Az egyházi zene új dallamai még mindig az illető kor egyrészt vallást-tevő hitének, másrészt gyülekezetté formáló, nagy közösségbe való vágyásának, végül a kor művészetet életető erejének kifejezései. Idők múlásával azonban, már bizonyos történeti távlatból újra a mérleg serpenyőjába tehetjük a dallamokat: a kiszorítottakat és a helyükbe kerülteket. Eljön az idő, amikor változott korok változott szempontjai, változott közérdek követeli, hogy újra megítéltessenek.

Ezen a téren különböző nemzetek, különböző távlatokra terjeszkedő munkát végeztek. Hadd utaljak Ilmari Krohn lapunkban megjelent cikkére, amelyben a finn törekvésekről számol be. Az északi egyházak számos liturgikusa és zenésze minden reformáció előtti keresztyén értéket a protestantizmus ma is élő értékének tart; ezek zenében egyrészt a gregorian értékek átmentéséig mennek vissza, másrészt megkeresik a legősibb liturgiák zenei elemeit. Vannak viszont, akik eltekintenek ettől és a nemzeti tradíciók megerősödésén munkálkodnak. Ez utóbbiak állandó és tudatos ellenőrzéssel rostálják a dallamokat. Az énekeskönyvekbe való felvételkor a hitelvi szempontok után, nemcsak esztétikai s történeti, hanem különösen nemzeti szempontból is elbírálják őket. Gazdagítják dallamanyagukat a kisebb értékű idegen dal-
lamok kiselejtezésével és helyükbe nemzeti értékeket pótolnak.

Az ilyen folyamat nemcsak számszerű gazdagodást jelent. A számszerű gazdagodásnak ugyanis megvan a maga gyakorlati határa. De jelentős gazdagodás mégis, hiszen értékes, szép dallamok elvesztése egyházi zenénk nagy elszegényedése és jelentős vérvesztesége. Nem mulasztatom el megemlíteni, hogy gazdagítják az egyház-zenei vagyont ez új törekvések még a dallamok feldolgozásának és a különböző alkalmaknak megfelelő zenei formák sokféleségével is.

3. *A mai idők új stílusának nyissa meg kapuit az egyházi muzsika is.* Sajátságos, hogy ezt egyáltalán követelni kell; sajátságos, hogy az egyházi zenében még mindig milyen indokolatlan s túlzó maradiság uralkodik. Gondoljunk csak arra, hány kiváló prédikátorunk használja ma már Ady képeit, fordulatait s általában az új irodalom stílus-újításait. Gondoljunk csak arra, hogy a vallásos líra, az egyházi irodalom mennyire lépést tart kora világi litteratúrájával. Gondoljunk az újabb templomépítő törekvésekre, stb., stb. Ezekre gondolva megállapíthatjuk, hogy az egyházi zene sem maradhat olyan zenéi stílus mellett, amely mintegy 100 esztendő, de ez évszázad alatt folytonosan

romlott. De nem is történhetett másképen. Megállás nincs. Nem is azt mondom, hogy fejlődés van, de bizonyosan van örök átalakulás. Az epigon mindig rosszabb műveket alkot, mint mestere. Az a stílus, amelyik megmerevedik, először fokozatosan elveszti élető erejét, majd elközségesedik, elprimitívesedik (e szó rossz értelmében) és végül megmaradt kis művészi víz-erecskéje is elvész a teljes művésziatlenség sívár homoksvatagában. Hadd szegezzem le újra azt a régi megállapítást, hogy értéket mérlegelő, mélységet vizsgáló szempontból nincs modern vagy konzervatív zene, csak jó és rossz muzsika van. Nincs és nem is volt soha az egyházi zenei stílusok legjobb periodusaiban teljes elszakadás a kor egyéb művészi törekvéseitől. Az olasz madrigalisták egyházi műveire, a német opera és egyházi zene XVII—XVIII. századi szoros kapcsolataira, Bach egyházi és világi műveinek sok közönségére utalok csak és csak Beethovent említem meg, akinek Missa Solemnise sem szakítható ki oevrejéből, mint akár konzervatívabb, akár más technikájú munka. Sokáig folytathatnám e felsorolást. Ami valamely zeneműnek egyházi jellegét bitosíthatja, az kizárólag csak szelleme lehet, de sohasem stílusának haladottsága vagy maradisága. A mondánivalók nagy különbsége jelent bizonyos stílaris különbségeket, de ezek világi-egyházi zenében egyaránt ott lesznek! Az a kifogás, hogy az újabb zenei irányok nem valók a templomba, — minden időkbén elhangzottak. Van-e valaki, aki ma az arnstadti konzisztorium pártján állana és Bach János Sebestyén Choral-kíséretét, harmonizálását, s feloldozását extravagánsnak találná, kifogásolná, ellene szót emelne?

A mai kor új művészetének erős a történeti érzéke. Zenéje is erős érdeklődéssel s mély tanulmánygyással kutatja a régi stílusokat. Így épen az egyházi zene újítói tárják fel az egyházi zene sok ősi, ismeretlen kincsét. Ez az újító mozgalom közhasználatra alkalmas új kiadásokban teszi hozzáférhetővé a XVI—XVII—XVIII. századok sok ismeretlen remekművét. Munkájuk nemcsak azt eredményezi, hogy az így megjelentetett művek újra megszólalnak azokban a templomokban, amelyek számára készültek, hanem közönséget, muzsikuskokat egyaránt nemes célokra nevel. Még a legjobb új irányú művek ellen is az az igen gyakori kifogás szokott elhangzani, hogy nehezen énekelhetők, nehezen megérthetők. Pedig az új stílus legtöbbször anyagszerűbb és ezért könnyebb a tegnap ál-régi irányú műveinél. A nehézségek semmiesetre sem nagyobbak, mint azok, amelyek minden szokatlanabb múltél általában jelentkeznek. A nehézségekért inkább a zenei vezetők (karnagyok, tanárok, stb.) a felelősek. Széleskörű tapasztalat igazolja, hogy akik a XIX. század előtti zenei irodalomban otthonosak, nagyrészt könnyebben közelítik meg a XX. század új törekvésű műveit is.

A egyház zene-újítói ilyen módon — egyelőre, sajnos, inkább csak Nyugat- s Észak-Európában, — amikor megnyitják a templom kapuit a ma komoly és új hangjai előtt, ugyanakkor fáradhatatlanul

munkálkodnak a régebbi mult, a legértékesebb s legnemesebb tradíciók megmentésén és megőrzésén. Vigyázzunk! Ha konzervativizmus a tradíciók tiszteletét jelenti, akkor sok mai egyházzenei konzervatív munka nem az! — hanem csak provinciális, kulturálatlan őrzője néhány megrögzött szokásnak.

Ez a három szempont vezet engem is, amikor a magyar ref. egyházi zene feladatairól beszélek. Természetesen, amikor az ígéret földjékepen ideális állapotokat tűzünk ki célul, ne várjuk, hogy ezek máról holnapra, egy Kántorkönyv hatásakép megvalósulhassanak. Legyünk tisztában avval, hogy csak sok elméleti és gyakorlati munka, sok állandó és kitartó buzgolkodás, sok egyetértő hit és akarat kell ahhoz, hogy célunkat megközelítsük.

Igazságtalanok volnánk, ha akár Hodossy, akár más szerkesztette egyetlen Kántorkönyv megjelenésétől várnánk minden kívánságunk teljesülését. Azt azonban talán joggal óhajthattuk volna, ha az új ref. Kántorkönyv legalább is annyival vitte volna előre a magyar ref. egyházi ének és zene ügyét, mint ahogy megtette ezt a katolikus egyházi ének terén a „Szent vagy Uram“ című új énekgyűjtemény. Hodossy Béla azt írja, hogy könyve esztendőig készült; ugyanígy évekig tartott a katolikus népénektár szerkesztőinek munkája is. Azok ez idő alatt revideálták, selejtezték, gyarapították dallamanyagukat. Különböző tervszerű akciókba kezdtek és az új énektár csak egyik lánc-szeme nagy és új horizontokat megnyitó munkájuknak.

Elmondottam ezt azért, hogy indokoljam, miért csalódtam a Hodossy-féle Kántorkönyvben. Nem azt kaptam, amit vártam. Az előbbiekből, azt hiszem, elég világosan kitetszik, mit vártam. Lehet, hogy Hodossy nem is akarta mindazt adni, amit jó egynehányan ily műtől reméltünk. Ez azonban a tényeken mit sem változtat. Kitűzött céljaink ép oly távol vannak, mint voltak. A Kántorkönyv egy lépéssel sem vitt közelebb hozzájuk. A munka még mindig csak elvégzendő és nem elvégzett munka.

Senkisémondhat ellent Hodossy Bélának abban, hogy gyülekezeti énekeink szövegének, dallamának s azok ritmusának megállapítására egyedül a zsinat illetékes. Ha történtek hibák a dallamok kiadása körül, ezekért csak a zsinat, illetőleg annak énekügyi bizottsága felelős. A Kántorkönyvben a ref. énekvezérek hivatalos egyesülete egyszerűen elfogadta az énekeket a zsinat által megállapított és kiadott formájában. Ezért abban is mindannyian egyetértünk, hogy aki tehát az énekek formáját támadja és támadni akarja a hibák okozóit, ne Hodossy Bélát bántsa, hanem a zsinatot, helyesebben annak szakbizottságát.

Eddig igaz így. Arra azonban soha senki sem kényszerített muzsikust, hogy énekeink elrontott alakjával azonosítsa magát. Hodossy Béla zenész-lelkiismerete is tiltakozhatott volna a munka elfogadása ellen,

ha énekeink mai alakjával megelégedve nem lett volna. Azt sem látom be, hogy miért nem kezdhetette meg énekeink restaurálásának és az énekeskönyvünk megújításának nemes munkáját a ref. énekevezérek hivatalos egyesülete. Amit az országos zsinat egyik bizottsága tévesen határozott meg, — amint azt Árokháty Béla annakidején is erőteljesen kimutatta, — azt egy másik bizottság még jogszerűen is kiigazíthatja. A történeti hűséghez, a magyar értékekhez való ragaszkodás az Egyesület egyik legszebb célja lehet. Akármilyen fallal bástyázták is körül az elkövetett hibákat, e fal lerombolására nem ismerek hivatottabb „faltörő kost” az Egyesületnél és az új Kántorkönyvnél. Ebben a harcban ott vezérkedhetett volna Hodossy Béla, kinek jó magyar érzéseiről egyébként többször is meggyőződhettem. Az, hogy Hodossy nem így cselekedett, azt igazolja, hogy egyetért a bizottság munkásságával, azonosítja magát vele.

Ebben az esetben pedig nem állok mellette. Én szintén rossznak tartom mindazokat a változtatásokat, amelyeket dallamainkon az a bizonyos énekügyi bizottság végzett. Teljesen megmásítja, mondhatnám meghamisítja valamely dallam értelmét, ha először ritmikailag kiegyenlítik, semlegesítik, azután pedig hangsúlyos, illetőleg hangsúlytalan hangjait mechanikusan ellenkező értékű helyekre tolják. Ilyenfajta eljárás sohasem fog dallamot megmagyarosítani. Több mint húsz éve járom a magyar falvakat és gyűjtöm a magyar nép muzsikáját. Ez alatt az idő alatt igen sokszor figyelhettem meg különböző fokozatait annak a folyamatnak, amikor műdal vagy idegen eredetű dallam elnépiesedik, elmagyarosodik. Higgye el nekem Hodossy Béla, hogy egészen másképpen történik az, mint ahogyan a bizottság tette, amelyik — és e megjegyzésem ne terelje mellékvágányra a kérdést — énekeskönyvünk-ből kihagyott gyönyörű, régi magyar dallamokat, de helyet adott művésziellen, selejtes idegen melódiáknak.

Mindez azonban már részletkérdés. Szakemberek szakvitája. Nem tartozik a Protestáns Szemle hasábjaira és olvasóira.

Inkább szeretnék minden vitát megszüntetni, ha egyetérthetnének Hodossy Bélával abban, hogy a magyar ref. ének és zene ügyében igen sok még az alapvető tennivaló, amelyeknek nemhogy elvégzése, de még helyes beállítása sem könnyű feladat. Sok irányú és sok fajtájú tudományos, művészi és propagandisztikus munka vár reánk. A tradíciótlan dilettantizmusnak, a tudatlan kontármunkának nem szabad eltorlaszolnia a helyes fejlődés felfelé mutató irányját. Meg vagyok győződve arról, hogy Hodossy Béla e tekintetben is teljesen egyetért velem.

Sürgessük tehát illetékes hatóságainknál egy újabb ének- és zeneügyi bizottság összehívását. Tartsuk napirenden egyházi ének- és zenekulturánk ügyét, hogy a részletes szakvita tisztázza az igazságot. De egyezzzünk meg abban, hogy ki kell tűznünk a helyes célokat, meghatározni az alapelveket, elintézni a munkamegosztás kérdését: csupa olyan

lényeges tennivaló, amit egy ember sem végezhet el egymagában, ami hivatalos bizottság állandó, tervszerű munkájára és hűségére vár.

A Kántorkönyv körüli vita egyetlen pozitív és termékenyítő eredménye csak az lehet, ha kis, személyesizű civódások helyett a lényeges és a nagy problémákat intézzük el. Vagy legalább is becsülettel megteszi mindenikünk a magáét ahhoz, hogy elintézhessük azokat.

Lajtha László

Nádsíp

Hajszol az élet vándorútja
És mint a vándor: dalra gyujtok,
Ha megremegtet szövevénye
Hajszol az élet vándorútja.
Ólálkodó vad rengetegben
Fölszengő nádsípom velem van.
Hajszol az élet vándorútja
És mint a vándor: dalra gyujtok.

Petri Mór

KRITIKAI SZEMLE

Makkai Sándor: Nem békességet. *Soli Deo Gloria* kiadása.
Budapest, 1932. 62 oldal.

Három kis essay van együtt Makkai Sándornak ebben a könyvében. A három essay egyenként tárgyalja az evangélium viszonyát a humánnumhoz, a szociális kérdésekhez és az egyházhoz. Történelemből-cseleti *triptychon* ez a kis könyv, nagyon egységes világnézeten és hitvalláson felépítve; lapjain jóleső nyugalommal sugárzó szemlélet foglalja egységbe a három tág mezőt bejáró tárgykört. Csaknem minden problémát kiküszöbölően nyugodt a könyv hangja, bizonyosan azért, mert maradék nélkül és magát meg nem osztva vállalja a krisztusi világszemlélet, az evangéliumok világszemléletének álláspontját és erről az állásponttól ítéli meg a magunk korának legégetőbb kérdéseit.

Az első essay címe ellen az a kifogásunk, hogy itt inkább a kultúra, még pedig nagyon világosan körvonalozva a mi napjaink fáradt, ödöngő és célját vesztett kultúrájának válságáról van szó, nem pedig valami egyetemleges és időhöz nem kötött dologról, olyan értelemben, ahogyan „humánnum“-ról szoktunk beszélni. Egyébként pedig ez a fejezet az evangélium romolhatatlan drága kincseivel bánni nem tudó modern keresztyénség ellen szóló vádirat, mert az megalkuvó volt és egyszerű nem volt bátorsága ahhoz, hogy az evangélium lelkét mindent átható örökent vigye be a világba, másrészt pedig meglegedett valami-féle lagymatag kultúr-keresztyénséggel, amelynek fakó színei és ellen-szenves langymelegsége nem kell senkinek.

A könyv legerősebb mondatait és legércesebb hangon kimondott megállapításait a második, „Az evangélium szociális üzenete“ című fejezetben találjuk meg. A gépimádat szörnyű és lélekromboló bálványimádásával szemben, mint elaludt, elfásult lelkeket ébresztő vészkiáltás hangzik, amikor sürgeti, hogy az evangéliumi keresztyénségnek a kollektívizmus mániájával szemben, a diktatúrák, terrorok, tömegimádatok e borzalmas századában meg kell védelmezni az egyéniség valóságát, öncélúságát és szabadságát. Az evangélium a Tőke, a Fegyver és a Gép zsarnok impériumával szemben hozza a Lélek krisztusi impériumát. Ez az impérium és természetesen maga az evangélium nem kapitalista és nem szocialista, nem polgári és nem proletár, nem az uraké, de a szolgáké sem, nem családi, ha a család önzést jelent és családi, ha a család Isten atyaságának, országának modellje, nem nemzeti, ha ez sovinizmust jelent, nemzeti, ha a nemzet lelki értéket jelent, semmi és minden: az örök jó lehetősége, az isteni életparancs képviselője mindenütt.

Az „Evangélium és az egyház“ című harmadik fejezet a minden *klerikalizmus*-sal élesen szembenálló evangéliumi *szekularizmus* öszinte,

sokszor már majdnem merészen őszinte tanítása. „Az evangélium azt követelte, — olvassuk egy helyen — hogy meg kell keresni azt, ami elveszett, a vallás megtiltotta, hogy a bűnössel valaki szóba álljon. Az evangélium azt hirdette, hogy a gyógyítás a fontos, a vallás azt, hogy a szombatnapi munkatiltalom. Az evangélium szerint maga a jótétemény értékes, a vallás szerint a példaadás. Az evangélium egy mustármagnyi hitet elégnék tart arra, hogy a szeretet csodái szülessenek belőle, a vallás a cselekedetek hegyeit kívánja ahhoz, hogy bizonyítsák a hitet. Az evangélium azt hangsúlyozta, hogy a lélek tisztasága mindent tisztává tud tenni, ami kívülről van, a vallás ellenben azt, hogy minden megfertőzi a lelket, amit előbb a szertartás meg nem tisztított. Az evangélium lelkületet, jellemet, életet jelent, a vallás magaviseletet, szokást, szabályt, gyakorlatot. Ez a kettő nem tud összeférni és kibékülni soha. A keresztyénség az evangélium letéteményese, végzetes választást tett: a vallást választotta az evangélium helyett. Alkalmazkodott a polgári társadalom világregdjéhez. Az életből gyakorlatot csinált.“

Úgy érezzük, hogy ez a pár mondat hordozza a súlyát és tartalmazza legigazabb lényegét mindannak, amit Makkai Sándor ebben a kis könyvében el akart mondani. A súlyos probléma megoldását abban találja meg, hogy az evangéliumi egyháznak a Krisztusban kijelentett igazság élő hiten nyugvó, önmagát fegyelmező lélek- és érdekközösségnek kell lenni. Csak ilyen és csak ez lehet az a modern és mindig aktuális *Ecclesia Militans*, amelynek vezére Krisztus, aki nem azért jött a földre, hogy a megalkuvások és félmegoldások békeességét hozza követőinek, hanem azért, hogy hadat üzenjen a világnak . . .

Máthé Elek

Domján János: A deuteronomium kultuszi törvényei. Budapest. 1932. 24 l.

A dolgozat az ó-testamentomi kutatás egyik, kétségkívül nagyon aktuális, problémájának egy részletével, a Deuteronomium-kultusz törvényeivel foglalkozik. Bevezetésében (1—7. l.) a Deuteronomiumra vonatkozó kutatás nagyon vázlatos és inkább a szerző szempontjaiból csoportosított történetét adja, a dolgozat derekát (7—16. l.) a Deuteronomium kultusz-törvényeinek részletesebb megbeszélése képezi, amelyben a szerző (12, 1—7 kivételével) azt igyekszik bizonyítani, hogy a deuteronomista reform célja nem kultuszcentralizáció volt, míg végül a befejezésben (16—21. l.) arra a kérdésre igyekszik felelni, hogy mely időkből valók a Deuteronomium kultusztörvényei s itt ahhoz a már Kegel és Löhr által is hangoztatott eredményhez jut, hogy a kultusztörvények Izrael első királyainak idejéből valók lehetnek. Munkája utolsó lapjain (25—26. l.) az általa használt irodalmat sorolja fel.

Szerző Oesterreicher és még inkább az angol Welch nyomán annak az elméletnek a híve, hogy a Deuteronomium kultusz-törvényei nem:

„Kultuseinheit“-ot, hanem: „Kultusreinheit“-ot céloztak. Előrebocsátom, hogy ezzel ellentétben azt valom, hogy a Deuteronomium célja tényleg kultusz-egységesítés volt, mert Izrael akkori valláserkölcsei állapotát figyelembe véve: a „Kultusreinheit“-re való törekvés is csak úgy kecsegtethetett eredménnyel, ha együttjárt a „Kultuseinheit“-tel! Elég ennek bizonyítására csupán a Deuteronomium kortársának, Jeremiásnak, a tanubizonyoságtételére utalni könyve 2—6. fejezeteiben. Épen ezért én a Deuteronomiumnak azokat a törvényeit, amelyeket szerző a primitív állapotokra mutató gondolatokként (pl. a lévita még vagyontalan, 10. 1.) a kultuszcentralizáció ellen próbál felhasználni, inkább azoknak az Izraelben bizonyára már legalább Salamon kora óta élő felfogások maradványának tekinteném, amelyeket mint régi szokásjogot beledolgoztak a Deuteronomiumba akkor, amikor egy centrális szentély szabályzatát állították össze. A hangsúly azonban szerintem semmiesetre sem ezeken, hanem a centralizáció gondolatán volt. Nézetem szerint a szerző által feldolgozott öt deuteronomiumi hely bizonyító-anyaga kevés ahhoz, hogy meg lehetne velük dönteni azt a tételt, hogy a deuteronomista reform tényleg kultuszcentralizációt célzott. Ha a szerző által feldolgozott helyeket kiszakítjuk az egész Deuteronomium anyagából, akkor igaza lehet szerzőnek abban, hogy az általa felsorolt helyek nem egy bizonyos szentélyre, hanem bármelyik izraelita szentélyre vonatkozathatók, de ez nem homályosíthatja el azt a tételt, hogy nem is az u. n. „ős-Deuteronomiumban“, hanem a valószínűleg még régibb Deut. 12, 5-ben egy olyan kifejezéssel találkozunk, amely semmi másra, mint a jeruzsálemi templom kiválasztására nem vonatkozatható, amint azt szerző is elismeri. (15. 1.) S ebben szerintem már benne van az, hogy a Deuteronomium a kultuszcentralizáció, vagy ha úgy tetszik a: „Kultuseinheit“ szolgálatában állott. Én kételkedem benne, hogy a: „bammaqóm aser jibchar (adonaj) lesakkén semó sám“ kifejezés (amit szerző mindig csakán citál), amelyen szerzőnél majdnem minden megfordul, alkalmas lenne arra, hogy tetszés szerinti szentélyre vonatkoztassuk. Nyelvtanilag talán igaza van szerzőnek, de tartalmilag a kifejezésnek más értelme kellett, hogy legyen, mert én osztom Sellin-nek (Einleitung in das Alte Testament. Leipzig 1929. 5-ik kiadás. 51. lap) azt a véleményét, hogy ez a kifejezés, másokkal egyetemben, régibb lehet a Deuteronomiumnál és Izrael népének azt az eleitől fogva létező s ha néha rejtetten is, de mindig elevenen élő tudatát fejezte ki, hogy a nép történetének az elején, a pusztai vándorlaskor az volt a helyzet, hogy az egész nép egyszerre és egy helyen tisztelte Jahvét. Erre mutat szerintem pl. Jer. 2, 1. is. De meg különben a jeruzsálemi templom elsőbbségének Salamon kora óta többé-kevésbé élnie kellett Izrael öntudatában.

Ezek alapján az én meggyőződésem a 12. 1—7. versek elemzését kivéve, eltér a szerzőnek 14. 22.—29., 15, 19—23., 26, 1—15.-re stb.-re vonatkozó véleményétől. Azonban megérttem és méltányolom is, hogy

célja érdekében az anyagot így kellett elemeznie s ebben igyekezett is jó munkát végezni, de szerintem mindennél fontosabb az, hogy magát az Ó-Testamentum szövegét engedjük beszélni s ne hagyjuk — hacsak nem szükséges — figyelmen kívül a szövegnek önmaga mellett való tanuskodását.

Még néhány megjegyzést:

Az Oesterreicher-féle felfogással szemben nem okvetlen szükséges zsidó tudós (Wiener), vagy rabbi (Hoffmann) által írt könyvhöz nyulni az ellenkező vélemény demonstrálására, mint ahogy szerző azt az 5—6. lapon teszi, mert az csak természetes, hogy ezek a zsidó tradicionális felfogás védelmezői lesznek. Oesterreicher ellen lehet Gressmannra, Königre, vagy Sellinre, az ó-szövetségi exegezis elismert nagyságaira is hivatkozni, mert az Oesterreicher és szellemi testvérei által hangoztatott elméletre ők is megérték megjegyzéseiket.

A Deuteronomiumra vonatkozó kutatási irányok rövid összefoglalásánál (6. l.) Hölscher munkája mellett mint újabbat meg lehetett volna említeni Jirkunak szintén stíluskritikára alapozott munkáját (*Das weltliche Recht Israels*. 1927), vagy Naville könyvének említésénél (20. l. 1. jegyzet, ahol csonkán van idézve), megemlíthette volna szerző, hogy Navillenek van még egy hasonló tárgyú angol munkája is (*Egyptian writings in foundation walls and the age of the book of Deuteronomy*, megjelent a *Proceedings of the biblical archeology* 1907. évfolyam 232. köv. lapjain), vagy hogy ugyanilyen tárgyú értekezést írt Herrmann a *Zeitschrift für Alttestamentliche Wissenschaft*ba (1908. évf. 299. kk. l.). Itt említem meg, hogy szerző csak a Sellin-féle *Einleitung* 4-ik kiadását ismeri (21. l.), holott annak 5-ik, újabb feldolgozású kiadása is van már 1929-ből. Ezek felhasználásával a munka részben még inkább up to date lett volna.

Kár, hogy szerző hiányosan idéz. Nemcsak évszám nélkül említ egyes könyveket a dolgozatban (pl. 3. l.), vagy az irodalmi függelékben (25—26. l.), hanem pl. *Steuernagel*től többször is (3., 17. l.) idéz, még idézőjelben is, de közelebbi megjelölés nélkül. Így tesz a 7. lapon is: „A modern irodalmi kritika“ (6. l.), vagy „az újabb kommentárok“ (11. l.) kifejezések is túlságosan általánosak egy tudományos igényű dolgozatban. A hazai idevonatkozó irodalom citálásával is nagy vonásokban végez (6. és 12. l.), „*Steuernagel etc.*“ kifejezés (a 10. l.-on kétszer is) szintén furcsán hangzik, holott megmondhatná, hogy a neki tulajdonított tételt *Steuernagel* a *Lehrbuch der Einleitung in das Alte Testament* Tübingen 1912-ben megjelent könyve 179. l. 43. §. 9. pontjában mondja. Ezek a hibák azonban menthetők azzal, hogy ez a szerzőnek első publikációja.

A héber szövegek citálása kisebb hibáktól (pl. a 8. l.-on 3 hiba) eltekintve elég jó, de pontozatlan szövegbe nem szoktunk sem *dages fortet*, sem *mappiq* pontot tenni (9, 11, 12, 14. l.). Hiba az is, hogy a

maqf-vonalak az egész dolgozatban (9, 13, 14, 16. stb. lap) rossz helyen vannak. Elnézésnek kell vennem azt is, hogy az „alef“ betűnek a litterae finales közt használatos formáját írja sor közepén. Az „ólóteka“ helyett, ha az összefüggésből kivesszük (mint 14. l.) természetesen „ólót“ olvasandó. „Thesbites“ illés, még ha Károli így fordítja is, helytelen, mert „thisbe“-t kell olvasni, mivel a város neve Thisbe volt. Ugyszintén „Manasses“ (18, 20. l.) sincs az OT-ban, hanem Manasse.

Végül még csak azt említem meg, hogy vannak a szerzőnek erősen magyartalan kifejezései, amelyeket csak úgy tudok megérteni, hogy gyorsan dolgozott és nem szűrte meg kellőleg forrásai terminológiáját. Ilyenek pl. „*germán* theologusok“ (3. l.), „*papi reformer*“ (5. l.), „a Baál gondolatot *jahvizálja*“ (9. l.), „*törvénytelen uzus* megy a törzsek közt“ (14. l.), „*nehéz asszír-barát* kor“ (20. l.), „*lehoz bennünket*“ (21. l.).

A dolgozaton meglátszik, hogy szerző — ha szerény véleményem szerint egy kissé az angol Welch hatása alatt is — de szeretettel és nagy odaadással foglalkozott témájával és szabadjon hinnünk, hogy meg fog bennünket ajándékozni a „*későbbi részletes megalapozással*“ is.

Kállay Kálmán

Külmissziói Évkönyv 1932. Dr. Ravasz László előszavával. Szerkesztik Draskóczy László és Virágh Sándor. 92 lap. Budapest, Sylvester-nyomda. A szerkesztők kiadása.

A fiatal szerkesztők jó szolgálatot tettek a magyar külmisszió ügyének, amikor ezzel a változatos tartalmú évkönyvvel bekapogtattak egyháztársadalmi életünk ajtaján. A magyar református egyház életében a misszionálás gondolata évről-évre nagyobb tért hódít s évről-évre több szívben kezd felgyulladni iránta az érdeklődés és szeretet lángja. Jól esik most tudni, hogy az egyházi lapjainkban csak megszorítva tárgyalható missziói események összegyűjtve is hozzáférhetők az érdeklődő számára és egy helyen kapunk gondos beszámolót az elmúlt év minden jelentősebb eseményéről.

A magyar külmisszió helyzete hozza magával, hogy a három részből álló könyv *első* részében általános jelentőségű elvi kérdésekről essék szó: *a missziói lélek, a külmisszió református elvei és azok alkalmazása a gyakorlati egyházi életben, a pogánymisszió Jézus tanításában, vagy a missziói munka nehézségei.* Az elvi kérdések irodalmának még annyira a kezdetén vagyunk, hogy ezekre a még szélesebb mederben kívánatos elvi tisztázásokra égető szükség van. Átalluk kell eljutnunk a munka teológiai gyökeréig s addig a felismerésig, hogy a missziói munkának az egyház munkaprogrammájában szerves és rendszeres ággá kell kifejlődnie. A *második* részben kisebb terjedelmű összefoglalásokat találunk az Evangéliumi Keresztyén Missziói (most már Magyar Református Külmissziói) Szövetség munkája felől, a magyar külmissziói munka kezdetéről, a Julián-féle és azt megelőző őshazai expedícióról, Lichtenstein

tápiószelei rabbi zsidó evangelizációjáról, a kínai magyar missziói munkáról, a nemrég indult mohamedán misszió kezdeteiről s különösen meleg szívvel és hangulatosan megírt cikket (Ivanyos Lajos tollából) Molnár Mária Mánusz-szigeti magyar missziójáról. A szemlét a bázeli missziói szövetség első önálló kezdeményezésének ismertetése és a protestáns világmisszió mai helyzetének behatóbb vázolója zárja le.

A fiatalos lelkesedéssel, nagy buzgalommal és bizó reménységgel szerkesztett könyv megérdemli a minél szélesebb körű figyelmet és érdeklődést; mi magunk kívánjuk, hogy ezek az első fecskék sok szfv hajlékában fészket találjanak és hogy utánuk mielőbb — sasok jöjjenek.

Dr. Domján János

Belmissziói Útmutató. Szerkesztette *Enyedy Andor* dr., átnézte *Svingor Jenő*. A *Református Egyetemes Konvent* kiadása. Budapest, 1932. 8°. 127 oldal.

Az Egyetemes Konvent az 1932/33. munkaévre megállapított missziói munkatervhez értékes segédkönyvet adott gyülekezeti munkásaink kezébe. E munkaterv 8 pontból áll. Közülük különösen kiemelkedik a *harmadik*, mely a babonák, bűnök, tévelygések, szekták, lélekhalászat, romboló irányzatok, egyházellenes mozgalmak, a nyomor elleni védekezés fontosságát állapítja meg; az *ötödik*, mely az idegenbeszakadt egyháztagokkal óhajtja az érintkezés fenntartását; a *hatodik* és *nyolcadik*, mely a kül- és belmissziói érzék ápolását sürgeti s a *hetedik*, mely a konferenciák, tanfolyamok hasznosságát hangsúlyozza.

A Belmissziói Útmutatónak természetesen e missziói munkaterv minden pontjában készséges segédeszköznek kellene lennie, mert ez volna a feladata. Ha azonban a könyvet forgatjuk, a munkaterv több részletére alig, vagy egyáltalán nem találunk kielégítő segítséget benne. Így a romboló irányzatok, egyházellenes mozgalmak s a nyomorúság elleni védekezésre, valamint általában a ma annyira aktuális gazdasági és szociális kérdésekre nagyon kevés irányítást nyújt, holott éppen ma lett volna szükség ezeknek a kérdéseknek *rendszeres* tárgyalásához alkalmas anyaggal ellátni a belmisszió munkásait. A külföldön élő egyháztagokkal való érintkezés módját illetően sem találunk benne támogatást vagy eszméltető gondolatot. A konferenciák, tanfolyamok, értekezletek rendezésére és az azok iránti érdeklődés felkeltésére sem ártott volna a hasznos tanácsadás. Ezeket még az *általános* útmutatások sem igen érintik (a II., IV., VII., VIII. fejezetek). Valószínűleg a nehéz gazdasági viszonyok nem engedték, hogy a munkaterv minden pontjára kiterjeszkedhessék az Útmutató.

Viszont annál értékesebb tanácsokat találhatunk a *vasárnapi iskolai* munkához *Szabó István* tollából, amelyet *Győry Elemér* 27 vasárnapra szóló anyaggal egészít ki. Hasonlóan értékes anyagot ad *Dobos Károly* és *Enyedy Andor* az *ifjúsági és leányegyesületi* munkásoknak céltudatos, *gyakorlatias* érzékkel. Igen értékes a szerkesztőnek az első *húsz*

zsoltárhoz készített vázlata is, Révész Imre pedig a Kálvin, Gusztáv Adolf és Baksay személyével kapcsolatos nagy évfordulókhoz ad páratlanul pompás anyagot és egyháztörténeti repertóriumot.

„Favágónak tőken a szeme...“ De rajtam kívül bizonyára másoknak is feltűnik, hogy a Belmissziói Útmutató a gyülekezetek munkakörében teljesen figyelmen kívül hagyja a gyülekezeti ének- és zenekarok munkáját. Erre érdemes volna sokkal fokozottabb gondot fordítanunk. Az énekkarok és zenekarok kultúrája kezd fellendülni hazánkban és a lehetőség még a legkisebb gyülekezetekben is megvan arra, hogy egyházunk ezt az igazán áldott munkaterületet biztosítsa a maga számára s jobban felhasználja a legszentebb cél szolgálatára. Ne felejtjük, hogy a szekták mellett erre a munkatérre sok más egyéb aspiráns is akad.

Nem hallgathatjuk el a 42. oldal egyik tárgyi tévedését sem, ahol az író az „egyház“ szót számnévjelzős összetételnek fogja fel azzal a naívan ható magyarázattal, hogy „amikor a pogány magyarokat áttértették... s templomokat építettek, ez volt a falu egyetlen háza“. Ez súlyos tévedés. A nyelvtörténet tisztázta a szó etimológiáját. Megállapította, hogy az *egyház* szó első tagja nem más, mint az *üdv* szó őse: *üd* vagy *id* = „szent“ s ennek a nyomát őrizte meg az *égyház* (az Árpádok korában még *igyház*) és az *ünne*p (*igy-* /*:égy-*/ *nap, idnap*), Erdélyben még ma is: *innap, innapolni*, nálunk nemrégiben *inne*p) szó. Eszerint tehát szó sem lehet számnévről (*una domus*) az *egyház* szóban, mert eredeti jelentéstartalma szerint az vagy *szen*tház vagy *üdv*ház. Szabolcsban az élőbeszéd még ma is ezt az ősi alakját becsüli meg az *egyház* szónak *Nyiregyháza* nevében, melyet félreismerhetetlenül tisztán Nyiréd-házának, sőt Nyir-id-házának mond. Kár lenne tehát az ősi értelmet elhomályosítva, e szép szavunkat kiszikkasztani, hiszen kevés másnyelvű keresztyén közösségnek van ilyen mélytartalmú eredeti szava az *ekklézsiára*, mint a magyarnak: *szen*tház, *üdv*háza (v. ö. Horger: Magyar szavak története).

Egyébként az Útmutatót egyházunk minden munkása nagy megdöbbenéssel és sok lelki örömmel forgathatja.

Árokháty Béla

In natali Domini. Hymni et cantiones... cum notis musicis editae... Ameln, Hatzfeld, Thomas. Kassel, 1933. Bärenreiter-Verlag. 8r. 27 lap.

Karácsonyi énekeskönyv latin szöveggel. Még az előszó, a magyarázatok és a tartalomjegyzék is latin. Tulajdonképpen nem lehet kivenni, hogy mely felekezet használatára készült, mert az egész füzetben egyszer sem fordul elő az „evangélikus“ vagy a „lutheri“ jelző; igaz, hogy az sem, hogy „katolikus“. Az előszó csak homályosan tesz említést „nyugati egyház“-ról és „általános keresztyéni“-ről. A füzet népekeket tartalmaz, de oly formában, melyben nincs semmi gyakor-

lati értéke. Ugyanis ma már nemcsak a protestáns egyházakban, de a római egyházban is a nép csak az anyanyelvén énekel, e kiadvány tehát mint népénekeskönyv tulajdonképpen egyik egyházban sem használható. Ma már semmi értelme sincs annak, hogy visszaállítsuk a reformáció előtti latin népéneklést. Luther, aki először honosította meg a templomokban az anyanyelvű éneklést, az első években nem kifogásolta ugyan, hogy bizonyos énekeket latinul és anyanyelven keverve énekeljenek, azóta azonban ez az átmeneti típus már teljesen kiveszett a gyakorlatból. Ma már időszerűtlen, vagy legalább is mosolyra készítő két különböző nyelv összepárosítása, pl. „In dulci jubilo nun singet und seid froh!“ Különbösen is ezt az éneket Németországban ma végig németül éneklék, egyetlen latin szót sem hagytak meg abban. Ami a dallamok lejegyzését illeti, bizony az sem kifogástalan. Pl. a gregorián dallamok helyesen csakis korális hangjegyekkel, vagy pedig modern hangjegyírással írhatók le. Oly írásmód azonban, amely a modern hangjegyírásból csak a hangjegyfejeket tartja meg a száraz és értékvonalak elhagyásával, megtévesztő hangképet ad, mert a ritmust nem ábrázolja. Továbbá joggal kérdezhetjük, hogyan kerülnek gregorián dallamok egy népénekeskönyvbe? Hiszen azok tudvalevőleg csak iskolázott énekkaroknak valók s még a római egyházban is a gyülekezet csak népénekeket, tehát nem gregoriánt, énekel. Az egész füzet általában rendszertelenség és dilettantizmus benyomását kelti s ezért sem gyülekezeteink, sem diákifjúságunk használatára semmiképpen sem ajánlható.

Zalánfy Aladár

Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament, herausgegeben von *Gerhard Kittel*. Verlag von W. Kohlhammer, Stuttgart, 1932.

A nagy theologiai standard-munkák sorát szaporítja az a német vállalkozás, mely 120 íven, közel 2000 lexikon-oldalas terjedelemben jelenik meg 33 bibliai tudósnak a közreműködésével. Eddig 24 ív jelent meg a munkából áprilistól októberig. Ez a 384 oldalas hat folytatólagos füzet az *A—apaté* címszókat öleli fel.

Egyelőre nem recenzeálhatjuk a munkát, erre csak akkor vállalkozhatunk, ha az egész kötet a kezünkben lesz, de az írók neve, a legkiválóbb theologusok díszes gárdája és az első hat füzet tartalma kész biztosíték arra, hogy ebbe a munkába is hosszú életeknek, kutatásoknak tisztázott eredményei lesznek beépítve. Mindaz, amit máig a theologiai kutató tudományok felfedtek, kikövetkeztettek, megláttak, feltárul az olvasó előtt is ebben az újtestamenumi theologiai szótárban. Fogalmak, szavak jelentése gyakran és állandóan változik, nem hiábavaló tehát tudnunk pl. azt, hogy az *igazságot* minek tartotta a római jog, a pogány vallás, a görög, a hellén kultúra, vagy az őskeresztény szóhasználat, hogy a *szentnek* fogalmához mit adott, vagy mitől tisztította azt meg a próféták előtti kor, a próféták theologijája, a fogság utáni kor, Philo,

Josephus, a dualista-gnosztikus irány, vagy a rabbik bölcselkedése. — Minden theologiai fogalomnak gyökerétől szüretéig, vagy elfonnyadásáig való útját, titkát fejtí és rajzolja meg ez a szótár, mely nemcsak a német protestantizmusnak, hanem az egyetemes keresztényiségnek is tudományos irányítúje lévén, theologióával foglalkozók számára nélkülözhetetlen kézikönyv lesz.

Incze Gábor

Erdélyi József: Felkelt a nap.

A sarki ujságárusnál, akinek az állványáról a délelőtti lapok főcímeit szoktam lelopni egy sandítással, ritkább szedésbe akad a szemem. Még nem is látom, már érzem, hogy vers: *Felkelt a nap*. Erdélyi József 36 verse, ára 10 fillér. Erdélyi a Mai Nap és Az Est közt: a költő kiállt az utcára, a vers felvette a versenyt a napihírekkel.

Megveszem a füzetet: egytől egyig szerelmes vers. Erdélyinél bujtogatóbb szemű, paraszasabb költője kevés van a magyar irodalomnak, szerelmi lírája azonban alig egy-két költemény. Természet, gyermekkor, elnyomatás: ezekről írt ő; a szerelem csalódásait legfőlebb dohogó mélabúja tövén sejtette az ember. S most még legsötétebb, kasza-egyenestő versét is az aranyhajú lánnyal fejezi be. Egy ember esik arca az utcán, éhesen a fényes kirakatok előtt s ő a volt katona, aki látott halottal tele erdőt, szemem mászó legyeket. — Az Erdélyi-versek szép átkát várjuk, de 36 vers elmaradhatatlan múzsjája jelenik meg. „Jó, hogy nem voltál velem, én szép aranyhajú őrangyalom. Szép szemed könnybelábadt volna, mint egyszer az én sorsomon.“ A szerelem, mely eddig sehoh sem volt, ott is megjelenik, ahol semmi keresnivalója sincs.

A költő kitért az irodalmi folyóiratokból az utcára, a reménytelenségből a boldogságba. Körülbelül érezzük az állapotot, amelyben a kétféle lázadás összefügg. Az Utolsó háborúban Erdélyi maga mutatja be, hogy lesz az aranyhajú királylányból a harc felbujtója. Kétszer hét éve sinylődik „bilincsbeverve, zsákbavarrva és befalazva“ a mesék harmadik fia; jön az aranyhajú királylány, rásír a bilincsre, ajkához emeli a világhódító kezét: a lakat lehull s „e kéz, e kar Attila-kardot, zúgó villámfegyvert ragad“. Egyesek nyöszörögnek a szerelemtől, másokban az önérzet minden befagyott forrása csorogni kezd, Erdélyinél az önhit valóságos huj-huj-hajrában tör ki: „Fel, fel, előre, rajta, rajta, hurrá, Dörögnek ágyuim, tankjaim futnak és kerengnek büszke repülőrajaim, tengeralattjáróim úsznak, gázfelhőim megfojtanak minden gonoszt, sugaraim gyujtanak és robbantanak.“ Majd megint: „Fel, fel, előre, rajta, hurrá, Miénk a győzelem, miénk a föld, az ég, miénk a nagy világ, a szerelem — én a tied, te az enyém élünk egymásnak ezután s átrepülünk birodalmunkon, Ázsián és Amerikán...“ Az utolsó háború előjátéka a moziban is látható: Erdélyi a Nemzeti sarkán a villanyóra alatt árulja ujságjait.

Mi történt itt? kérdik Erdélyi barátai. Óvom őket, hogy biológiai

magyarázatokhoz forduljanak. Erdélyi költő s ez a „nagy szerelem“ épügy a költő ugrása, mint a két hónap alatt írt 36 vers s az utcára dobott tündérujság. Egy élet próbálta itt kitágítani magát, egy megállapodott költő hajszoalta bele magát a növekedés csontropogtató lázába. Erdélyi József típusa a tökéletes „kismester“-nek. Ő és Tóth Árpád az újabb magyar lírának az a két tökéletes „kismestere“, akiknek a művei időállóbbnak látszanak e kor „nagy költői“-nek a műveinél is. Áhítatos művész, alapos mesterember. Tömör és szelíd. A Felkelt a nap-ban ez a kismester fellázadt, szerelem és termékenység egy rohamában nagy költővé dobta fel magát, akinek a hanyagságában is csodákat illet az ember. Tíz fillérért izgató látványban van részünk: egy korlátai közt biztos költő hívja ki korlátait.

A 36 vers közt akad néhány jó Erdélyi-vers: „Az én népem“, a „Tiborc a villanyoson“ kis igazítással a legjobb Erdélyi-versek gyűjteményében is megállanak. Az azonban nem lehet kétséges, hogy Erdélyi ugrása nem sikerült. Az aranyhajú királylány mint múzsa nem vált be, a világhódító Erdélyi nem léphet a keserű Erdélyi nyomába. Petőfinek a forgácsai: maga Petőfi; Erdélyinek a forgácsai azonban lapátra valók. A könnyedség reá veszedelem; Erdélyi a legnagyobb erőfeszítés embere. Új verseinek az ötlete ritkán éri meg a verset s nem ejti beléjük a fölényes gráciának azt a cseppjét, amely a semminek is illatot ad. Mókusok kergetőznek a fa sudarán, a költő és kedvese nézik őket. Csillogó Erdélyi-kép. De hogy lesz belőle vers? Könnyen: „Most úgy teszünk mint ők: alá s fel a vén életfa sudarán kergetőzünk, én barna férfi s te szép aranyhajú leány.“ Nem túlságosan mókus-vers ez?

Erdélyi legnagyobb ereje a nyelve volt. Ez a nyelv felemeli, megemesíti a sablonos szólamokat is. De ha a nyelv ernyed, a szólamok pedig gyarapodnak, a vers egyszer csak zuhanni kezd. „Leesett a hó a hegyen. Bús fejemet hova tegyem? Vagy teveled egy párnára, Vagy koporsóm forgácsára.“ Ez az igazi Erdélyi: De „Hát még aki szép is, jó is, angyali, nem lehet azt szóval ki sem mondani.“ Vagy: „Olyan szép vagy akkor, olyan isteni, meg kell egy szép dalban örököteni.“ Inkább szorítsa a verset a csizma, semhogy ilyen papucsban csoszogjon tovább.

Meg kell mondanunk Erdélyinek, hogy a hanyagság, a minden napra egy vers könnyűsége nem neki való. Én, aki pályája kezdetétől minden új lépését növvő szeretettel figyeltem, ennél a füzetnél megállok s visszavárom. Nyugodtan megfordulhat, van multja, amihez visszatérhet. A „Felkelt a nap“ kiruccanás, amelyre én nem vagyok hajlandó baljóslatokat ráolvasni. El-elszórt Erdélyi máskor is, itt is, ott is gyengébb verseket, amelyeket kötetekben nem láttunk többé viszont. Remélem, ez lesz a sorsa a „Felkelt a nap“ nagyrészének is. Nem is annyira a gyenge versek aggasztanak, mint mögöttük a lelkiállapot.

A verses ujságot különben életrevaló ötletnek tartom. Az író törjön útát a közönséghez, hódítsa meg az egyszerű embereket is. De ahányat lépünk lefelé, a közönség felé, ugyanannyit kell lépünk fölfelé a költészet meredekjén.

Németh László

Goethe-antológia. Szabó Lőrinc és Turóczi-Trostler József fordításai. (Kner Izidor kiadása.)

Három, egyszerűségében is pompázó kötetben, melyek a gyomai Kner-nyomda választékos ízlését és áldozatkészségét dicsérik, izelítők a legcsodálatosabb életpálya sokszínű természetéből, a fiatal, a férfi, az öregkori évek jellegzetes alkotásaiból. Tulajdonképpen nem antológiával van dolgunk, hiszen e roppant anyagról még töredékesen is lehetetlen hű képet adni, a fordítók szerencsés gondolattal florilegiumot adtak a kezünkbe a költői érzékkel és eruditus műveltséggel összeválogatott darabokban. Nem a művek, hanem a lélek egymásutánja volt a központ, amely körül szemelvényeiket csoportosították: a versen és prózán, gyónáson és önelemzésen keresztül sajátmagát kereső költő alakja.

Szabó Lőrinc a maga költői fejlődésének tanulságaival símult a nagy feladathoz; technikai bravúrokkal a korai, mai mélyzengésű hangjával a késői versekhez. A fiatalkori rapszodiák tolmácsolásában hegedüvirtuózra emlékeztet, aki a zenedarab legrejtettebb árnyalását követni tudja ujjával, de temperamentumát és érzelmeit nem engedi beleszólni a játékba. Intelligenciafordítások; a szöveghűsége túl szinte hallucináló készséggel alkalmazkodik az eredeti hang- és hangulathatásaihoz, a verset alkatrészeire boncolja szét és a meglesett elemekből építi fel a maga másolatát. Szétszed és összerak, nem átkölt, megoldásai vannak, nem ihlettsége. Az olyanfajta „trouville“-ok, mint a *Mohamed énekének* vége, ahol a folyók a tengerbe szakadnak „Dem erwartenden Erzeuger Freudebrausend an das Herz“ és a freudebrausend jelző harsogása így születik meg Szabó Lőrinc kezén: „hogy elérjék *hars örömmel* Teremtőjük hű szívét“; vagy ahogy a *Prometheusz* ravasz ritmikáját nyomon követi, a mondatok esését, a hangsúlyos részek egymásracsapódását utánozza, („Musst mir meine Erde Doch lassen stehen Und meine Hütte, die du nicht gebaut, Und meinen Herd“ kemény tárgyai nála: „e földet, az én földemet meg nem ingatod, s kunyhómat, nem a te műved, se tűzhelyemet“; — „Ich dich ehren? Wofür? Hast du die Schmerzen gehindert Je des Beladenen? Hast du die Thränen gestillet Je des Geängsteten? súlyos szóban kirobbanó kérdései az ő fordításában: „Téged tisztelni? Miért? Enyhítetted kínját valaha a roskadónak? Törölted könnyét valaha a rettegőnek?“ Talán csak a végén vétette el a dolgot, ahol Goethenél a hang egyre öblösödik a végső dacos kiáltásig, míg ő gyors pattogással érzékelteti a kitörő indulatot.); vagy a *Kronosz sógor*-hoz — szívesen sokasítanám a példákat — kezdetének az eredetivel kongeniális hangutánzó robogása egy fordító-Paganini remeklései.

A későbbi verseknél a bravúr megmarad, de jobban beleolvad az összhatásba. Nem meglepő részletekre figyelünk fel, hanem az egésznek sodró árama visz magával és amíg az előbbieket lépten-nyomon ingereltek az összehasonlításra, a *Charlotte von Stein*-hoz gordonkazengésébe, vagy *A szenvedély trilógiája* orgonazúgásába feledkezve önmagukért méltányoljuk a költeményeket. Kötött forma, érett bölcsesség, az egyensúlyozott mondatokat szinte kipattantó belső indulat férköztek közel az öregedő Goethe lírájában Szabó Lőrinc egyéniségéhez és a dikció szárnyaló nyugalma, a fenséges biztonsággal ömlő ritmusok. A leg-egyénibb ízt azonban a *West-östlicher Divan* túlcsoorduló szépségeiben találja meg. Ha addig kiszámított volt és a hűségre gondosan ügyelő, most szabad elengedéssel bukik alá a vers hangulatában, meglazítja az értelmet, hogy annál biztosabban vonja ki a sorok édes mérgét. (Egyetlen példát: „Hüfte schmal, der Leib so rund, Wie zu Paradieses Lüsten.“ „Karcú teste rám omolt, mása minden égi kéjnek.“) Hogy a bölcslő versek száraz tüzelését is szerencsésen érzékelteti, az az őt ismerők előtt megint csak természetes; így fordításai sok színükkel és költői értékükkel, ha néhány kényszeredett s modoros fordulatból, elhangolástól, vagy éppen idegen költői hangra áthangolástól (*A tavasz* babitsos vége) eltekintünk, diadalai a goethei mű magyar ostromának.

Turóczi-Trostler József a válogatás és a kísérő tanulmányok (cseppben a tenger) nehéz munkája mellett a prózai részek átültetését végezte gondnal és sikerrel. A bemutatott szemelvények nem koturnuszos szövegekből valók, friss, személyes hangúak, akár a gyerekkor közvetlen visszaemlékezéseit, akár a Friderike-epizód báját, Werther festői líráját, az olaszországi lázas impressziókat vagy természet- és önmaga szemléletének precíz látomásait hozzák. Trostler stílusa mértéktartón idomul a goethei periódusokhoz; néha vét csak túlságos magyarázkodással az egyszerűség ellen. („Selbst diese Anstrengung . . . hebt meine Seele über sich selbst“, „Most hogy megfeszítem minden erőmet . . . ez már magában véve elegendő ahhoz, hogy lelkem felülemelkedjék önmagán“ — „selten die ganze Kraft seines Daseins ausdauer“, „ritkán kerül abba a helyzetbe, hogy kihasználja léte egész erejét.“) A Werther-részlet körmondatos hullámvásását a fenti szépség hibák ellenére jól adja vissza, a jelzős szerkezeteket mellékmondatokká tágító feloldásban is szerencsésen, ugyanígy az elbeszélő darabok könnyed modorát, legjobban elemében azonban az elmélkedőbb idézeteknél van, különösen *A démoni* pompás szövegénél, ahol mondatai az eredetinek zuhogó ritmusával röpfítik a gondolatot titokzatos magasságok felé.

Halász Gábor

Woyciechowsky József: Sipos Pál élete és matematikai munkássága. Budapest, 1932.

Egy doktori értekezéstől nem sokat vár a tudomány, sem irodalmi eseményt nem keres benne a közönség. Most pedig kivételesen együtt

találjuk ezt a két meglepetést egy kis szürke debreceni könyv alakjában.

A lengyel származású *Woyciechowsky* (Vojschovszki) József budapesti tanár fölfedezi számunkra, hogy ki volt Sipos Pál, a költő, a szónok, pap, tanár és a magyar számtudomány úttörő óriása, aki a Bolyaiak előtt, 1790-ben a legbámulatosabb sikert aratta a Berlini Tudományos Akadémia magas színe előtt. Eddig talán egy-két szakemberünk ha sejtett valamit róla, hogy volt valamikor egy Sipos Pálunk és németül is írt valamit, de most egy akadémikus komolyságú dolgozat lapjain, számtani rövidséggel egybeszerkesztett adatok százaiból, hangsúlykeltés nélkül, száraz tárgyilagossággal összerótt lábjegyzetek sűrű sorából mint egy új Faust varázsütésére kél életre szemünk előtt egy elfeledett, de soha nem is méltányolt magyar lángelme.

A lécfalvi Sipos családból 1759. október 16-án született Sipos Pál, Nagyenyeden. Ugyanott a Bethlen-kollégium tanulója volt, a nyugati iskolákat járt, nagytudású zabolai Kováts József tanítványa. A matematika és filozófia tudós professzora, Teleki Sámuel gróf nevelője és a két Bernoulli tanítványa „különösen ki mívelte vala elméjének, azokra természet szerint is, leginkább hajló ritka tehetségeit.“ A sikeres iskolázás után a Teleki grófnál nevelősködött és 1783 őszén rektora, vagyis mindenes tanára lett a kis szászvárosi kollégiumnak. Később, 1787-től 1791-ig ismét nevelő ifjú Teleki József gróf mellett és erre az időre következik majdnem kétéves külföldi tanulmányútja.

Frankfurt és Göttinga után visszatér Bécsbe, hogy folytassa nevelő munkáját Teleki Sámuel gróf, a nagy tudománybarát és a vásárhelyi Théka alapítójának fiai mellett és itt készül el berlini értekezése. Igen is szerényen fogalmazott címe szerint csak egy szerszám leírása, amely görbe vonalak mérésére és összehasonlítására szolgálna. Ez a szerszám az *izométer*. Szögmérőhöz hasonló eszköz, de alapja nem a kör, hanem a róla nevezett, Sipos-féle csigavonal. Ennek az új szerszámnak a segítségével aztán megtalálja a módját az ellipszis rektifikációjának és kiszámítja különböző görbe vonalak hosszúságát és tetszés szerinti osztását. Módszere különösen a hosszútengelyű ellipszis-vonalra nézve olyan tökéletesen beválik, hogy annál pontosabbat a legújabb időkig sem tudtak létrehozni.

Woyciechowsky egy táblázatban összehasonlítja Sipos eredményeit a hasonló irányban munkálkodó Soreau francia matematikus legújabb eredményeivel és az ellenőrző számítások Sipos mellett bizonyítanak.

Mikor Sipos korszakalkotó értekezésével elkészült, rossz világ következett a poroszokra. II. Frigyes Vilmos hadjáratai minden pénzforrást lekötöttek és a Berliini Akadémia is a legnagyobb pénzzavarba jut éppen akkor, mikor tudós tagjai kezükbe veszik a meglepően érdekes dolgozatot. A munka sikere e válságos időben is bámulatosnak mondható. A berlini tudósok nemcsak hogy elhatározzák a kiadását, hanem külön 50 aranyas jutalmat akarnak küldeni a fiatal magyar tudósnak. Mivel ezt a szándékukat az említett bajok miatt nem valósíthatják meg,

külön aranyérmeket nyomtatnak és azt küldik el emlékül és tiszteletük jeléül Siposnak. Ez az emlékérem ma is megvan a pataki kollégium tulajdonában. Főirata: Scientiarum et litterarum incremento. A páratlan elismeréssel fogadott munka nyomtatásban 30 oldalon jelenik meg, 7 rézmetszetű táblával és több táblázattal. Címe: Beschreibung und Anwendung eines mathematischen Instruments für die Mechaniker, zur unmittelbaren Vergleichung der Circulbogen. Hozzátehetjük Bode, a kiváló matematikus méltatásának jellemző szavait: Früchte eines trefflichen geometrischen Kopfs.

Másfél évszázad alatt, 1700-tól a legújabb időkig Sipos az egyetlen nem német matematikus, akinek dolgozatát kiadják, anélkül hogy tagja lett volna a berlini akadémiának. Annál nehezebb megérteni, hogyan maradt ez a rendkívüli értékű munka mégis észrevétlenül, hogyan lehet, hogy a számtudomány róla napjainkig nem vett tudomást. Dávid Lajos debreceni egyetemi tanár csak legújabbban állapította meg, hogy „ez az első, eredeti, magyar szerzőtől való matematikai értekezés, amely kora színvonalán áll.“ Neki köszönhető, hogy Woyciechowsky tanulmánya tárgyává tette és hogy ez a tanulmány a debreceni egyetemi számtudományi szeminárium kiadványában megjelent. A tudományos siker elmaradását szerzőnk a matematikai irodalom nagy terjedelmének és szétszórtságának tulajdonítja, meg annak, hogy „Sipos nem könnyen olvasható értekezését az akadémia tagjai csak részben értették meg“... ma pedig azért nehéz a megértése, „mert a modern matematikus már nem tud arányokban gondolkozni.“ Ezekon a nehézségeken segít az új ismertetés.

Bennünket inkább Sipos további sorsa érdekel. A nagy külföldi siker után itthon megint csak a szerény szászvárosi rektorság fogadja. Itt vesződik ismét apró gyermekek tanításával újabb hét éven át, 1805-ig. A főurak támogatásával végtére a sárospataki főiskola tanára lesz. Itt számtant és fizikát tanít 1810-ig a legjobb igyekezettel és önfeláldozással. Ezalatt szerkeszti meg az iskola új számtani tantervét, rektorságot is visel, de végtére is kénytelen állásáról lemondani, mert az iskolafenntartóktól nem kapja meg a fizetését.

Itt készíti el egy másik munkáját, a tanulóknak szánt trigonometriai táblázatot, amely 1807-ben jelent meg nyomtatásban Pozsonyban. És ebbe az időbe esik Kazinczy Ferencsel kötött meleg barátsága. Az utolsó examenen tanítványai „tökéletes helybe hagyást érdemlettek“, a tudós professzor úr pedig üres zsebbel indul el fakó-szekerén Erdély felé, hogy elfoglalja utolsó helyét, a kis tordosi református egyház prédikátorságát.

Fájó szívvel búcsúzik el Kazinczy Ferencről, a legmegértőbb jó baráttól, de megnyugvással tölti el, hogy Tordoson, régi kedves szászvárosi iskolája közelségében, most már anyagi gondok nélkül szentelheti életé hátralevő részét a tudomány és az egyház szolgálatának. Matematikai munkásságát még itt is folytatja. Levelez a külföldiekkel, de

különösen Kazinczyval, Kantot olvassa és szórakozás-képpen verseket is ír. Kazinczy és Döbrentei szerint őt kell az akkori Erdély legelső poétájának tekintenünk. Mint Kant-követő filozófusról, nagy elismeréssel írt róla Pukánszky Béla. Egyházi szónoklatai is a legelső sorába avatták.

Életének utolsó öröme lehetett, mikor Kazinczy az ő biztatására megvalósítja erdélyi utazását és meglátogatja őt tordosi kis otthonában. Ekkor írta Kazinczy Berzsényinek azt a levelet, amely mindeneknél szebb emléke Sipos Pál nemes egyéniségének:

„Szive néki a' leggyengédebb, esze, bölcséleti ész, poesis melegével kellemítve. Innen gondolom, bölcséleti hire: a' miveltség fő pontja az lesz, melly az embert, eredeti ártatlan jószágára vezeti vissza, 's e' bölcs magaviselete olly egyszerű! Hallgató, ki nem tetsző nagy társaságban, de midőn kettecskén valánk nála Tórdoson, akkor bámulád, menynyi tudományt rejt szerénysége.“

Sipos Pál nem házasodott meg. A tudomány mellett csak a kis kertje, gazdasága és az őt szeretettel környező falusi nép gondozása adta meg élete örömét. Amilyen csöndben és szerénységben élt, olyan észrevétlenül múlt el 1816. szeptember 15-én.

De a nagy szellemek, ime, mégis föltámadnak a nemzet és az emberi kultúra örök dicsőségére.

Szilády Zoltán

Szabó László: Csaba királyfi. Hun rege tizenkét énekben. Mitrovics Gyula bevezetésével. — A Nagyköőrösi Arany János Társaság kiadása. 1932. XXI. 134 l.

Ha Arany János ma élne, diadallal vinné a Kisfaludy-Társaságba amerikai Szabó Lászlónak Csaba királyfiról írt hun regéjét. Arany János emlékének derék ápolója, a Nagyköőrösi Arany János Társaság, végezte most ezt a bemutatást, mikor kiadta Szabó László eposzát és hozzá méltó bevezetésül lenyomatta Mitrovics Gyula tanulmányát.

Epikánk Arany Jánosban érte el művészi teljességét. Benne egyesült újra a hagyomány anyaga a jelen életével tartalomban és formában.

Buda halála, a visszatért abszolutizmus idején a mult fényességében vigasztalást kereső magyarság álmodozása. Ezt álmodja tovább Szabó László a magyarság trianoni szenvedéseinek idején. Előbb a Buda halálát követő „Hun király“-ban, majd a most megjelent befejező harmadik részben, „Csaba királyfi“-ban.

Szabó László két eposza közül ez a második a gazdagabb és értékesebb. Ebben emelkedik ki teljes szépségében szerkezetet alkotó öntudatossága, jellemfestő eredetisége és lirájának gazdag képzeletű ragyogása.

Ehhez járul, hogy Csaba királyfiban találta meg ismét a magyar hősi epika kapcsolatát a jelennel és ezzel élő valósággá lett. Mert ebben az eposzban, minden költői szépsége mellett azzal is hat, hogy szorongó szívvel érzi át a magyar élet fenyegető válságát: a királykérdést.

Etele váratlan halála után az egyik félén az idegen származású Aladár, a főrendek jelöltje. A másik párton a népből sarjadt Csaba, a közrend bálványa. Ennek a két pártnak küzdelme örli föl teljesen a hun népet és ezzel kapcsolatban aggodalommal mutat rá a költő a népekre, melyek eddig hun kormány alatt éltek: „Népből a nyakunkra nemzettek nőttek, Ur lett a szolgából. Lassankint kiseper sátor-palotából.”

Az eposz szerkezete az elején kegyelettel követi Arany nyomdokait. Detre éket akar verni Krimhilda és Csabáék közé. Adja a tanácsot az egyik félnek és a tanács visszáját a másiknak. A két párt első fegyveres összeütközése Budaörs táján ontja a testvérvért. Csabáék vereséget szenvednek, a királyfi, kis csapatával, bujdosó útra indul.

Ettől fogva azonban Szabó saját útján halad. Amikor Réka sírjánál Csaba és bujdosó csapata siratja a meghalt királynét, az igric bebizonyítja nekik, hogy Krimhilda szúrta agyon Etelét és Detre mérgezte meg Rékát, a magyar földről hozott királynét. Ide szövődik a „holt város” éjjeli látomása, ez az inkább festői, mint plasztikus leírás.

Aladár uralmának most már nem áll útjában semmi. De nem uralkodásra való ember. Dözsöléssel tölti napjait, anyja hiába akar belőle igazi férfit nevelni, „anyja szavára hetykén feleselget, durva daróc váltja lelkén fel a selymet.”

Krimhilda most, hatalma teljességében, régi tervét váltja valóra. Szömörét elküldi a Nibelungokért, most akar bosszút állni rajtuk Szigfrid megöléséért. Aladárt azonközben királlyá emelik, de nem koronáztatják meg, mert a koronát Szalárd elvitte és megesküdött, hogy csak Csaba fejére teszi.

A Nibelungok megérkeznek, Krimhilda megállja bosszúját, de ennek a bosszúnak elmondásában Szabó elmarad a Nibelungének mögött. Megérezni rajta, hogy nem az ő ügye ez és bár festői részleteket költ a küzdelemlről, ez nem az az ősi, szörnyű borzalom, mely a népvándorlás vérben fürdő szilajságát süvölti.

A hunok között elterjedt a híre, hogy Krimhilda ölte meg Etelét. Elfordulnak tőle. Csaba pártja annyira megnő, hogy visszatérhet. Ebben a részben meghatóan szép az idegenben bujdosó fájdalmának elmondása. Itt Szabó egyéni érzéseit, az Amerikából erre sóhajtó költő panaszát, énekelte meg. Ebben az énekben, a nyolcadikban, felmelegedik a szíve Detrével szemben is, mert amint látjuk fajához való nagy szeretetét, igazolva látjuk fondorkodását.

Csaba idillje Délibábbal esküvővé érik. Szabó Délibáb leányszívét és szépségét csillogó jelzőkkel ékesíti. Még elpirulását is kétszer mondja el nagy szeretettel: „Bársony üde hamván áttörik a pirja.” „Gyöngye tejes arcán rózsapiros harmat.” (Horátius: Utque rosae puro lacte nantant folia. Petőfi: Tündércod tejben úszó rózsája.)

De ezt a rövid holdogságot hamar elpusztítja a végzet. A testvérharc kitör. Csaba a küzdelemben megöli Aladárt. Az apa bűne tovább öröklődik a fiúban és ezzel betelt a mérték, a hun népnek el kell pusztulnia.

tulni. A pusztulás borzalmas. Az elhullt hősök újra felkelnek, hogy tovább harcoljanak, mint a skandináv regékben, de amíg ott ez harcos életük természetes túlvilági folytatása, itt a szörnyű végzet betetőzése, melyben a hatalmasok büneiért a népnek el kell pusztulni. Csaba így érzi bűnét:

*Mint hajdan atyám is jó Buda bátyjára,
Fegyvert emelék fel testvér Aladárra.
Sok bánatot én kint át ezekért éltem.
Nem marad ily bűnre Egek Ura tétlen.*

Hadur a világ fáján „a hunok nevét letörli egészen. Magyar neve fénylik a letörölt részen.“ A magyarok földjére visszabujsdosott Csaba megesketi halálos ágyán a magyarokat, hogy visszafoglalják a hunok ős hazáját.

Ahogy Szabó László el tud merülni a multba, abban része lehet annak is, hogy a magyar jelen apró tünetei nem vonják el figyelmét, hanem onnan messziről nézi világunkat és sokkal szélesebb szemhatárra terjed ki érdeklődése, mint a mienk. De ha érdeklődéssel fordult a hun katasztrófa felé, az a művészi érdeme, hogy ezt az érdeklődést az olvasóban is fel tudja kelteni, mert az elmúlt dolgokat fel tudja új szépségekbe öltöztetni.

Szabó Amerikába mentette a magyar hősi eposzt, mint a régi isteneket a rombadőlt városból kibujdosók. Mert abból, ami az eposzköltést nálunk kívánatosra tette, sok minden elpusztult. Elpusztította a jelen valóságára építő fejlődés, a külföldi lelkületekkel való összeolvadás, a hagyományok körül folyó alacsony küzdelem, főleg pedig a mult megrokkant hitele. De hogy magyar lélek ma is meg tudja álmolni a multat és ez az álmódás nem idegen nekünk, itt a bizonyíték Szabó eposzában.

Szabó László ma a legnagyobb amerikai magyar költő. Ezen vitatkozni sem lehet. Megbecsüléssel kell őt sorolnunk itthoni nagyjaink közé.

Hamvas József

Kenyérszegés. Jankovich Ferenc versei. A Bartha Miklós Társaság kiadása. Páris. 1932. 31 l.

A könyv címlapjáról kiderül, hogy ezeket a verseket, legalább részben, Párisban írták. A versek elárulják, hogy itt ember és költő szóval meg. Örömei a kritikuskak, élményei az olvasónak. A sorok, a mondatok, amelyek mindig mondanivalót közölnek, úgy járkálnak, otthonosan, lélektől-lélekig, mint a kiválasztottakéi. Elolvastam húszegynehány versét. Megszegtem vele a Kenyérszegés kenyerét. Vágtam vele a fát a Favágóban. És örültem vele a magamkereste kenyérnek és magasodtam tőle a favágás ősi mesterségében. Elrecitáltam vele egy fejedelmi uniszónóban esztétikai hitvallásom lényegét „Nyugalmatlan ének a platánfa alatt“ című versében. A kritikus fölényes gesztusával nyultam kötetéhez, amely a magam kárára hetekig hevert olvasatlanul íróasztalomon, de ő kinyult a füzetből kérges tenyerével, galléron fogott és egy kicsit

magasabbra emelt, íróasztalostul és írógépestül, mint ahogy eladdig voltam. Kritizálnivaló itt kevés akad, örülnivaló annál több. Hogy tud ez a Jankovich Ferenc beszélni, öröm azt hallgatni. Mindig azt mondja, amit akar és mindig elmondja, amit akar. Nem sokat néz ő jobbra-balra. Tetszik, nem tetszik, nem problémája. Nem jutott túl azon, hogy ő a világon van, de el tudja hitetni, hogy ami azontúl van, az talán nem is érdekes, talán nincs is. Bő mondatai vannak, anélkül, hogy teliszájú lenne, az örömet, egészséget éneklí és ha egyszer órá is rátalál az este, a bánat, a hazavágyás, a gyerekkori tépett nóta, a „dülöngő darázs viharos vadonban“, amely úgy röpült belé, otthon, kisgyerekkorában, — hát ezt is lebírja az izmos testben lakozó izmos lélek.

Szerelem? Ó, nála az sem él a „költői“ negyedik, vagy ötödik dimenzióban. Csak abban az otthonos háromban, az egész és ép emberi élet honi határai között. Mégis, vagy éppen ezért friss, üde, emberi és büntelen. Készen pereg elő lelkéből egy elfeledett, legfellebb néha erőszakosan utánzott műfaj, a ballada. Mert erős és nyílt hangjai vannak, megvan a perspektívája titokzatos félhangjainak.

Egyik versében húszévesnek mondja magát. Érettsége a negyvenévesé. A költők korát, úgy látszik, mégsem lehet arabs számjegyekkel mérni.

Szegedi István

Asztalos Miklós: A székelyek őstörténete letelepülésükig.
Kolozsvár, 1932. 21 l.

Az Erdélyi Tudományos Füzetek 45. számaképen jelent meg ez a kis dolgozat, mely legnehezebb történelmi problémáink egyikének, a székely kérdésnek megvilágítását tűzte ki célul.

Kiindulópontul elfogadja Hóman elméletét a székelyek eredetéről, de a magyarországi székely telepek keletkezését, az Erdélyben maradt székelységnek a magyar állam életébe való bekapcsolódását újabb világításba helyezi.

XIII. századi oklevélszövegekből megállapítja, hogy a „székely“ elnevezés sem hivatást, sem társadalmi osztályt nem jelenthet, hanem külön népiség megjelölésére szolgált. Megállapítja továbbá, hogy a székely hunhagyományt őrző nép volt, mely békésen csatlakozott a honfoglaló magyarsághoz. Ebből ismét azon következtetést vonja le, hogy a honfoglaló magyarokkal rokonyelvű nép volt. Ez a nép pedig az avar birodalom bukása után vonult a Küküllők vidékére, amely vidék már kívül esett a bolgár hatalmi szférán s védett helyzeténél fogva biztonságot nyújtott.

A honfoglalókhöz való csatlakozás lefolyását pedig úgy adja elő, hogy a délkeleti szorosokon beáramló magyarok a Nagyküküllőmenti székelységet magukkal sodorták s a Dunántúlra vitték el, ahol aztán határvédelemre használták fel.

A magyarság Erdélyben a bolgár hatalmi szférába tartozott terüle-

teket szállotta meg s a Kisküküllő mentén maradt székelység csak későbbi kirajzások útján jutott érintkezésbe a magyarokkal. Ez a székelység nomád életet élt s csupán később, a keresztényiség felvételével egyidejűleg telepedett meg állandóan, aminek bizonyosságául a helynevek szolgálnak.

A későbbi Székelyföldre ezek a Kisküküllő mentén maradt széke-lyek költöztek át, amely székelység megőrizte ősi szervezetét s új települési helyére is ezt vitte át, csupán a fejlődés későbbi folyamán hasonult az erdélyi szász szervezethez. A tanulmány legértékesebb részeit éppen ennek a települési folyamatnak a megvilágítása képezi, aminek kapcsán az erdélyi szászokkal, a német lovagrenddel s a román és besenyő telepekkel való érintkezéseiket is megvilágítja.

Ez Asztalos tanulmányának eszmemenete, amit világos és meggyőző okfejtéssel, szigorúan tudományos tárgyalási módszerrel ad elő. Ugy véljük, hogy ez a kis munka, illetőleg az abban foglalt eredmények feltétlenül értékes nyereséget jelentenek a magyar történettudomány számára.

Dr. Gárdonyi Albert

Schilling Zoltán: Energiatan és pénzelmélet. Budapest, 1932. Studium kiadása.

Kevés gazdaságtudományi író akad, aki olyan tudással, elmélyedéssel és önálló szemlélettel indul kutatóútjára, mint e vaskos könyv szerzője.

Nagyszabású tanulmánya bevezető részében filozófusi emelkedett szemlélettel mutat rá „a világ mély harmóniájára” s annak logikai velejárójára, hogy t. i. minden dolog csakis olyan összefüggésben lehet minden más dologgal, amely összefüggés a természeti törvényeknek megfelel. A természeti törvényekkel ellenkező dolgok és emberi alkotások pedig fenn nem állhatnak, illetőleg büntetlenül nem ellenkezhetnek azzal.

Vonatkozik ez az igazság a gazdasági életre s a gazdaságtani törvényekre is. S amikor szerző ez energiatan lényegét és általános érvényességét megállapítja, élesen rámutat arra, hogy az energiatanak szintén alávetett javakkal foglalkozó gazdaságtudományok még csak kísérletet sem tettek arra, hogy tételeiket az energiatannal összhangba hozzák s innen ered, hogy a természeti igazsággal és törvényekkel ellenkező gazdasági berendezés annyi bajt és nyomorúságot teremt.

Mélyreható vizsgálattal mutatja ki szerző, hogy pénzelméletet, közgazdaságtant az alap, az értékelmélet nélkül felépíteni teljességgel lehetetlen. A gazdasági érték pedig lényegében nem lehet más, mint gazdasági energia. A gazdagság, a vagyon, a pénz mind gazdasági cselekvőképesség, hatóképesség, szóval energia. És energia a szükségletérzet is, amely szoros analógiát mutat az áramfeszültség és áramerősség szerveztével.

A gazdasági értékeknek, mint gazdasági energiáknak közelebbi vizsgálatánál arra az eredményre jut a szerző, hogy azok — a nagy természetben, az élet energetikai körfolyamataiban levő energiáknak megfelelően — potenciális és aktuális energiák s azok épűgy, mint a nagy természeti életmegnyilvánulások, alakulnak át aktuálisakból potenciálisakká és viszont. Most már társadalmi berendezésünkben a pénz a ható: aktuális energia és minden egyéb, aminek ugyan közvetlen hatóképessége nincs, de mint érték alkalmas arra, hogy gazdasági művelettel pénzzé, hatóenergiává alakíttassék át: potenciális energia.

Az ember a természet szabad, illetőleg felhasználható energiáit igájába hajtja, azokat pszichikai és mechanikai energiakifejtések útján gazdasági potenciális energiákká (gazdasági javak, áru) alakítja át, ezeket viszont aktuális gazdasági energiákká (pénz) s azokat megint potenciálisakká (p. o. a gyáros anyagot szerez be s azt feldolgozza) s így tovább, mindaddig, amíg a természeti energiákat a gazdasági energia-körfolyam bekapcsolódása révén a fogyasztók fel nem használták, amikortól kezdve a nagy körfolyam a természeti energiák átalakulása útján folyik aztán tovább.

A gazdasági értékeknek potenciális és aktuális energiákra való felbontásából következik, hogy tőke alatt csakis a potenciális energiákat, a potenciális értékeket lehet érteni, mert halmozásra, konzerválásra egyáltalán csak a potenciális energiák alkalmasak. A pénz azonban, amely felszabadított működésben levő hatáskifejtés, aktuális energia és fogalmilag kizárja a raktározhatóságot, tőke nem lehet. Olyas viszony van a gazdasági potenciális energiák és aktuális energiák közt e tekintetből, mint p. o. a robbanószer és az abból eredhető robbanás közt. Raktározni a robbanószereknek csak a hatóképességét, a potenciális kémiai energiáját lehet, de nem lehet raktározni többé, mihelyst azoknak lekötött energiái működésbe jöttek és a hatáskifejtés megkezdődött. A robbanásban levő aktuális energia már nem raktározható. A pénz, mint aktuális energia, értékhalmozásra nem alkalmas.

Szerző, amikor így a gazdasági életet az energetikai törvényei alá rendeli s így igyekszik a természeti törvényeket a gazdasági életre alkalmazni, teljesen eredeti, járatlan és ismeretlen utakat tör a jövő társadalmára számára. Még ha tehát nem is sikerült volna minden téren már ez alkalommal végérvényes megoldásokra jutnia, már magában az a tény, hogy a gazdaságtudományt kivette az emberi spekulatív kitalálások és mesterkedések béklyójából és a természet örök törvényeivel harmónikus egységbe illesztve, pozitív tudománnyá igyekezett emelni, — munkálkodását nagy és komoly értékékké avatja.

Tér hiányában ehelyűtt mindenki figyelmét szeretnénk ráirányítani ennek a magyar tudósnek nagyjelentőségű, értékes és nagyon komoly munkálkodására. Elsősorban persze államkormányzatunk figyelmét, amely első felelős tényezője társadalmunknak s amelynek természetes kötelessége, hogy minden törekvést, amely a társadalmi nyomo-

rúságok és visszasságok megszüntetésére alkalmasnak látszik, elősegítsen, támogasson és megvalósulásra érleljen. Másodsorban minden értekes és gondolkodó magyar figyelmét, nehogy egy kiválóan nagyszabású és hatásában talán mérhetetlenül jótékony eszme csirájában maradjon és közönybe fulladjon.

Dr. Ferenczy Ferenc

Bánffy Miklós: Emlékeimből. Erdélyi Szépművészeti Céh, Kolozsvár, 1932.

Az olvasót leköti ez a könyv, de az elején önkéntelenül fölvetődik a kérdés: fog-e szélesebb kört érdekelni? Külsőleg össze nem tartozó képek sorakoznak, az összefüggés néha meglepetésszerűen is el-elszakad — itt-ott belső ellenmondások állítanak meg. Újra és újra fölkelti a figyelmet a humor; annyi más eset között a kalap-Matuzsálem valuta-csempésző hőstettei és a sokféle őstől származó (dehogy mondaná korcsnak a finomnyelvű író) Lolotte kutyus viszontagságai a forradalmak viharaiban. Hogy elcsattan a fenekestől felfordult Berlinből menekvés tragikomikus históriája a százötvenkilóméteres autózás közepén előálló akadállyal: tessék igazolványt hozni a berlini rendőrfőnökségtől! Tovább haladva a könyvben, visszaemlékszünk a legelső fejezetben már fölcsillogó művészi megfigyelőképességre, amely egyforma erővel működik az 1916-i magyar királyi koronázástól a bécsi veszített hatalmú külügyminisztérium terméin és a fegyelmezettségében impozáns német tüntetéseken át Hollandia elragadó tájainak leírásáig. Lenyűgöz az író jellemzőereje. Károlyi Mihály mesterien leírt alakját, államférfiak, kalandorok, művészek és a féléves helyongás közben látott más emberek tarka csoportjai előzik meg és követik — némelyik csak pár szóval, de életteljesen ábrázolva. Művészet ez, szilárd alapja ugyanaz a ragaszkodás az igazsághoz, amit Bánffy a politikában követel, de bátran követelhetett volna irodalomban, tudományban és művészetben, — az ember szellemének minden megnyilatkozásaiban is: alkalmazkodni az ellenfél gondolat- és érzélemvilágához végtelen fontos, de minden legkisebb valótlanság előbb-utóbb megbosszulja magát. És ennek az írónak művében ne volna egység? Látszólag nincs, amint látszólag emelkedés helyett hanyatlik a képek fontossága. A mélyebben látó észreveszi a könyv összetartóját, a sorok mögött dohogó nagy világtragédiában is szépről álmodó és mindent veszítő ember sorsát, amelyet legvilágosabban akkor intéz végzete, amikor ő maga „egy meggondolatlan szó“ fátyla miatt nem látja az irányító kart. A szeretet figyelme észreveszi az emelkedést is, — amikor a külső események operettszerűsége szállanak alá, a könnyednek, rajzolt jellem komolysága növeli a helyzet jelentőségét. Meglepő, hogy a mai időben s az ő kényes helyzetében sokszor milyen kényes témáról ír fesztelenül. Nyugodt tárgyilagossága remélteti, hogy a külügyministerségen át az Erdélyi Helikonig vivő emlékei sem maradnak homályban a kortársak előtt.

Török Pál

Színházi Szemle

Gerhart Hauptmann születése hetvenedik évfordulóját nem az ünneplés teszi igazán emlékezetessé, hanem egy pompás darab, mely hívek és ellenfelek meglepetésére magának az írónak géniuszából telt ki. A sokat játszott, még többet vitatott Hauptmann megtisztulva, lehiggadt művészete teljességében, a goethei egyszerűség birtokában nyugodtan tekinthet vissza a nagy útra, melyet a *Napkelte előtt-től a Naplemente előtt-ig* megjárt. Ez a nagyszerű öreg eljutott egy örök emberi hanghoz; közvetlenül szól a világ bármely színpadán, mindenki nyelvén, mindenki lelkéhez. Mily különös, hogy nálunk is nagyobb sikere van, mint akárhány divatos szerzőnek. Ime, a közönség, melyről színigazgatók, drámaírók ma oly kevés komoly érdeklődést tételeznek fel, tartósan fel tud figyelni egy irodalmi értékű műre s ebben a felfigyelésben a fellélekzést is érezni, mintha a Vígsház Hauptmann-estjén a domináló ál-drámák lidércnyomásától szabadult volna meg.

Az életben nem mindennapi jelenség az igazi szerelem, még korra egymáshoz illő embereknél sem. Hauptmann egy öreg férfi s egy fiatal lány tiszta szerelmével gazdagítja e ritka kivételt. Ami az életben kivétel, azt a színpadon csak nagy drámaíró hitetheti el. Hauptmann bizton vívja ki szerelmes alakjai hitelét. Olyan férfit farag, aki rendkívüli egyéniség, testileg, lelkileg. Clausen tanácsos városának nagy fia, egy hatalmas irodalmi vállalat megteremtője, égisze alatt egzisztenciák kelnek szárnyra s támadnak ellene, akiből lettek. Minden szava a szellem derűje, a korokat, műveltségeket átélt emberé, akinek könyvtára nem nyárspolgári díszlet, hanem egy megkapó egyéniség eleven milliője. A haja fehér, de ez csak kétszeresen kiemeli arcának, lelkének redőtlen ifjúságát. Azok közül való, akik egy cselekvésben, műélvezetben, kulturaterjesztésben gazdag élet után csak azért halnak meg, mert ők sem élhetnek örökké. Clausen a nagy korkülönbség ellenére fel tudja emelni magához, magához tudja hangolni Inkent, a romlatlan, átszellemült kertészleányt. Mily igaznak érezzük ezt a szerelmet Hauptmann drámájában! Átlagíró ugyancsak kiaknázza volna a téma mögött rejlő olcsóbb szenzációt; Hauptmann mellőzi az erotikát, de azért egy pillanatra sem légies, affektált embereket ad, hanem izig-vérig élő alakokat, akik mindnyájunk számára valószínűen, rokonszenvünktől kísérve találkoznak a társadalom álszenteskedő erkölcsén túl. Tragikus hősök mindketten, kivált Clausen. Lányai, fiai nem értik meg, a kalmárszellemű, nyers, korlátolt vő, a szimpla meny sem. Ők nem bírnak felemelkedni hozzá, az élet kimért törvényeit alkalmazzák rá, midőn féltett érdekük védelmében gondnokság alá helyezik, nem gonoszszágból, hanem lelki szegénységből. Clausent e lelki szegénységnek megdöböntő ereje öli meg. De halála nem bukást jelent, a vég fenségesen szép: menyasszonya karjaiban hal meg, halálában is hirdetve a rendkívüli ember életszerelmét. E környezetben egy-két megértő barát, szolgán kívül nincs senkije

sem, csak Inken. Hozzá képest Inken is jelentéktelen, de az örök nőiségnek egy szikrája gyul ki benne s alázatos hódolatában ez emeli az ellenséges környezet fölé. Látszik, hogy egész életét tette fel erre a nagy érzésre s hogy nem csak majmolja az élményt, mely egy nagyszerű embertől jutott neki. Mikor Clausen meghal; egy jajszava sincs, még csak nem is sir: az igazi gyásznak nincsenek külső gesztusai.

A kitűnő darab egyetlen nagy szerepe méltó alakítót talált *Csortos* Gyulában. Clausen alakja nem minden jó tragikus színésznek való, különös lelki diszpozíció kell hozzá; olyan szerep ez, mely nemcsak a színész társszerzői művészetét kívánja, hanem szinte rokonlelkűségét; *Csortos* egyik legnagyobb sikerét aratta benne. Mellette *Tőkés* Anna eltölpül, bár eléggé híven, kissé tulszerényen húzódik meg szerepe diszkrét határai közt. *Makai* Margit a polgári góg, a gyermeki megbánás végleteiben nem elég meggyőző, a rokon szerepek ábrázolóival együtt, csak a távolabbi epizódalakok játsszói élethűbbek (*Somlay* Arthur, *Bárdi* Ödön). *Hegedűs* Tibor rendezése, *Sebestyén* Károly fordítása méltó a darabhoz s a Hauptmann-ünnephez.

Indig Ottó színműve, *Tűz a Monostoron* (Nemzeti Színház) mutatós darab. Indig ugyancsak keveri a kontrasztokat, gyorsan pergeti a jeleneteket s bizonyára zavarba jönne, ha lassúbb tempót parancsolna magának s alakjainak mélyebben kellene egymás lelkébe pillantaniok. A kuruc kor, melyben a darab játszik, Kolozsvár megszállása és védelme, csak gyengén, inkább kosztümökben éreztetett háttér. Ami e háttérből kidomborodik s mindinkább kihull mesterkelt keretéből: a házasságba erőszakolt fiatal asszony, a féltékeny férj s a még mindig szerelmes és szeretett harmadik érzelgős története. A dráma nyelve sem kelti a regényes múlt illuzióját; az egyik kurucnak meg éppen ily harsónára kell fakadnia az író jóvoltából: Rákóczi, Rákóczi, így néz ki a te országod! — Ez a „kinéz“ ige már magában eléggé árulkodik a szerző mérsékelt ihletéről, a témától való lelki idegenségről. A színészek önmagukra vannak utalva, főbb szerep egy sincs igazi, egyedül *Gál* Gyula természetes egy jól megformált epizódszerepben.

Vándor Kálmán komédiája, a *Dinasztia* (Kamara-színház) aktuális vonatkozásai ellenére nagyon is régies ízű, olyan régi, akár a dinasztíák. Egy mai vígjátékírónak új receptet kellene kitalálnia a trónjukat vesztett uralkodók kicsúfolására. *Vándor* ehhez igen szelíd, szinte érzelmes lélek. Élceinek csak ritkán van élük, lágy ólomként tompulnak el már feleúton. Operett ez; tréfás helyzeteit azonban unos-untalan látuk már, néha még kabaréban is elevenebb változatban. Amit *Vándor* színre hoz, unalomig ismételt expozíció, melyet betétzenével, bárjelenettel kell valahogy felfrissítenie. A megbokrosodott pajzán kedv közel jár az izetlen bohóckodáshoz s ezen néhány jó színész enyhít valamit.

Hatvany Lili vígjátéka, *A varázsige* (Vígyszínház) szintén csak pár szót érdemel. Az írónő most sem tagadja meg szellemességét a dialóg-

gusban s tétozását a szerkesztésben. Valami meglepőt, mélységeset akart, de csak tulságosan cicomásan, modorosan öltöztetett fel egy nagyon egyszerű életigazságot. A mese világát akarja összeolvasztani a való élettel, a mával; vígjátékának alapgondolata e két világ útvesztőiben téved el. A kitűnő együttes, a derék rendezés sem tudja megtalálni a darab hangsúlyát; az egész játék mesének tulságosan modern, modernnek nagyon is naiv s valami éretlenség érzését kelti a nézőben.

Vajthó László

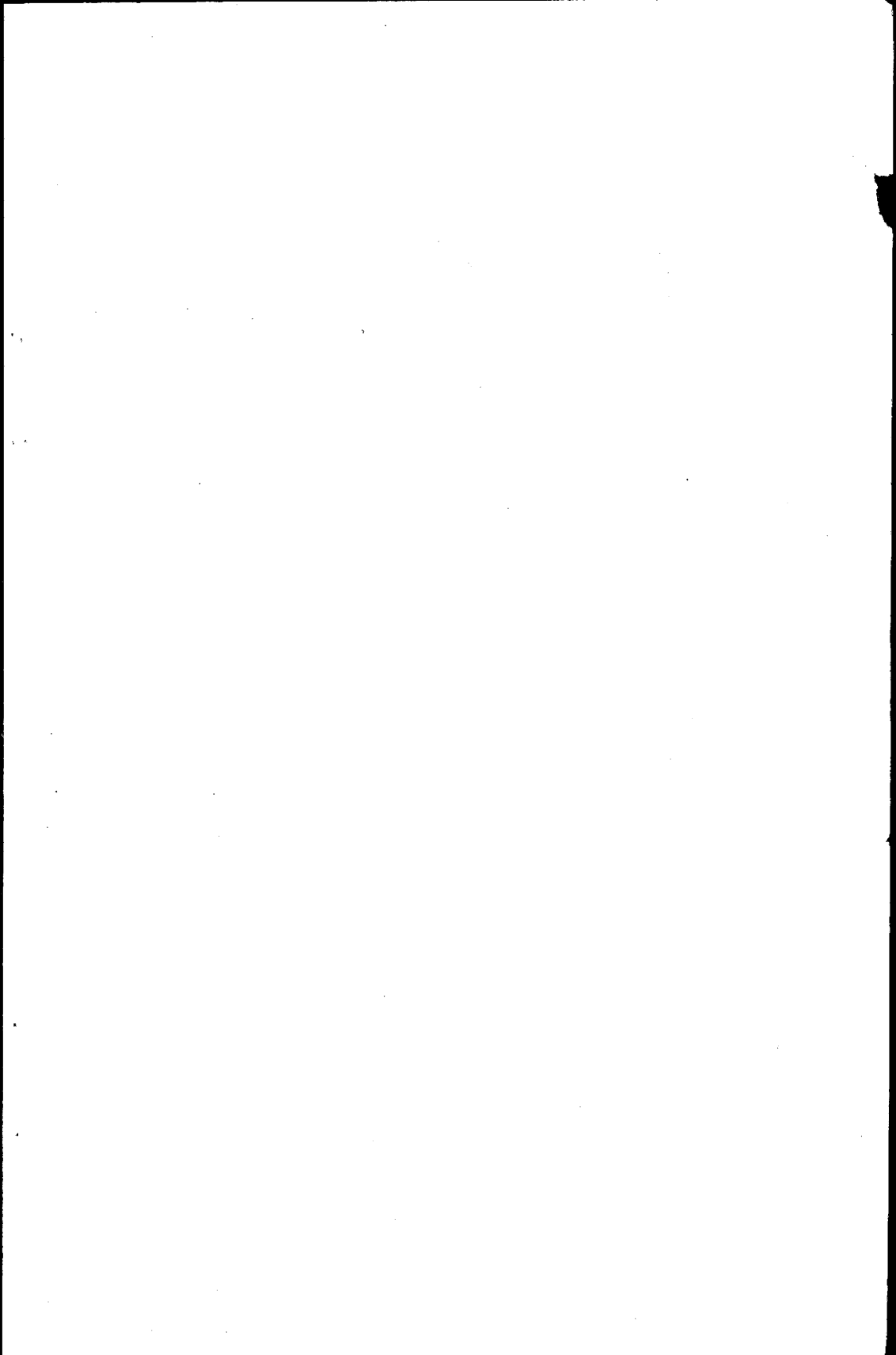
A Szerkesztőség üzenete:

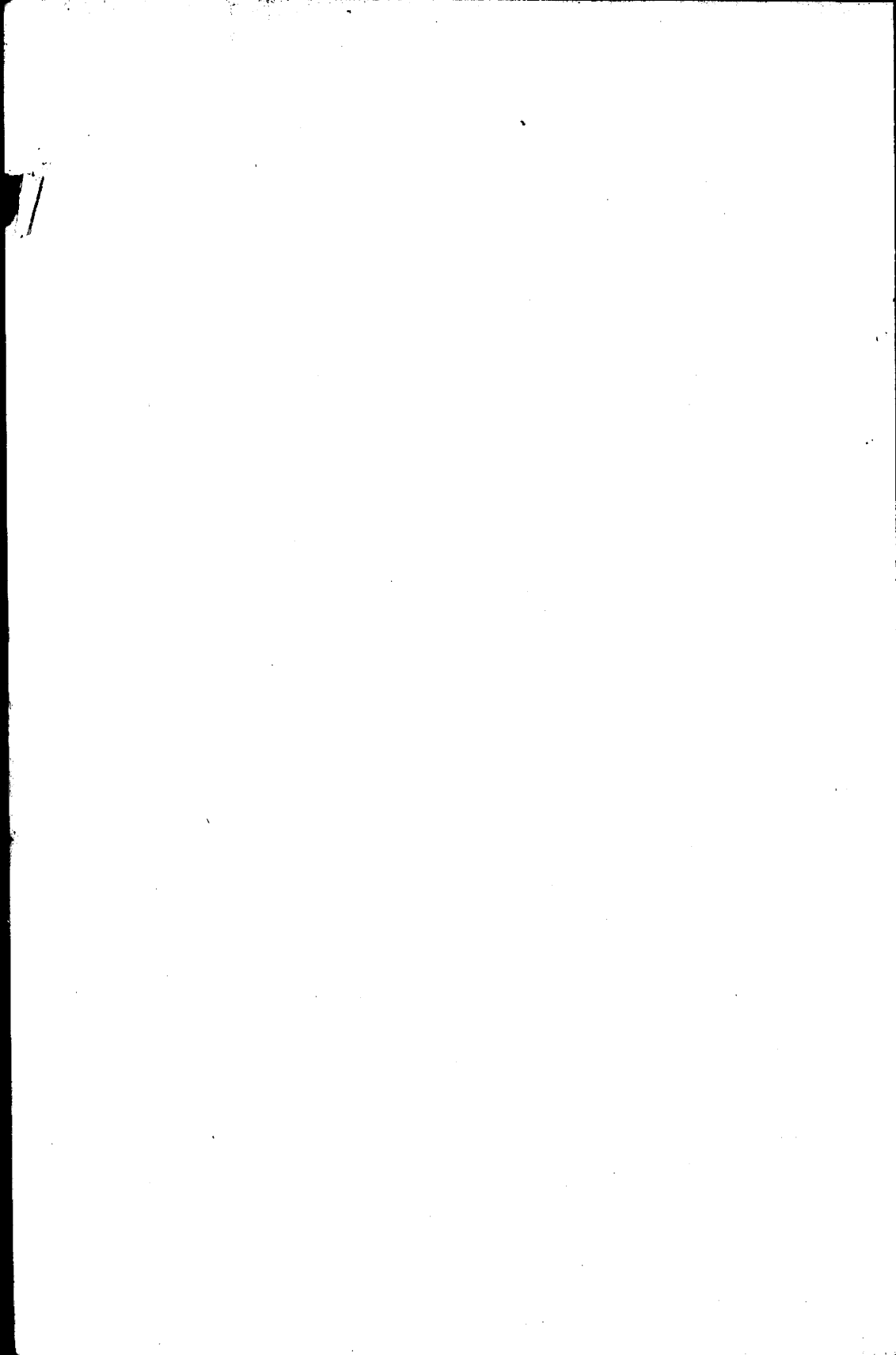
Zenei ankétunkat februári számunkban *Zalánfy* Aladár hozzászólásával folytatjuk.

Hibaigazítás. Lic. dr. *Karner* Károly meditációjában, folyóiratunk decemberi számában, a 632. lapon, felülről a 13. sorban tervezgeés helyett *tervezgetés*, a 633. lapon alulról a második sorban életrealóságtól helyett *életvalóságtól* s a 634. lap felülről számított 15. sorában *Krisztushoz* helyett *Krisztusban* olvasandó.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Bpest, IX., Ráday-utca 28.) kiadása
A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P
A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Bpest, IX., Kálvin-tér 8.
Pénztár: Bpest, IV., Deák-tér 4.
Póstatakarékpénztári számla száma: 4170.

Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda-Rt. — Nyomdavezető: Sebők István

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ
ÁPRILY LAJOS

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM:

MOLNÁR ANTAL: A magyar református kántorkönyv ankétjához
REMÉNYI JÓZSEF: Irói felelősség
SZEGEDI ISTVÁN: Isten hozott! (vers)
RÉVÉSZ IMRE: A Schelde tükre
TANKA JÁNOS: Falusi novemberi éj (vers)
K. GRANDPIERRE EMIL: Tamási Áron
NAGY MIKLÓS: Takáts Sándor
CSOMAKÖZI SÁNDOR: Mózes első könyve (vers)
SZABÓ RICHÁRD: Batthyány Lajos gróf tragédiája
TANKA JÁNOS: Telehold (vers)
MÁTHÉ ELEK: Barth és korunk lelki válsága

KRITIKAI SZEMLE

XLII. évf., 2. sz.

1933. február.

Ára 2 pengő

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,
Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

HAMVAS BÉLA: Nikolaj Berdjajew: Le christianisme et la lutte des classes	89
DR. GÁRDONYI ALBERT: Tettamanti Béla: A személyiség nevelésének magyar elmélete	91
ILA BÁLINT: Rezik János: Az 1687. évben felállított eperjesi vérpad vagy eperjesi vérfürdő	93
INCZE GÁBOR: Dr. Enyedy Andor: Miért jött a Jézus?	95
KERECSENYI DEZSÓ: Pintér Jenő magyar irodalomtörténete.....	96
BENEDEK MARCELL: Juhász Vilmos—Kovács György: Hősök, tudósok, emberek	97
JUHÁSZ GÉZA: Uj anthológia, összeállította Babits Mihály	98
DR. BRUCKNER GYÓZÓ: Dr. Julius Gréb: Volkskunde	100
KARÁCSONY SÁNDOR: Vajthó László: Magyar Irodalmi Ritkaságok	103
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Színházi Szemle	105
ISOZ KÁLMÁN: Zenei Szemle	107

A Protestáns Szemle szellemi részére vonatkozó közleményeket a következő címre kell küldeni: ÁPRILY LAJOS szerkesztő, Budapest, IX. kerület, Lónyay-utcai ref. gimnázium. — Csak géppel írt kéziratokat fogadunk el. — Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. — A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

A magyar református kántorkönyv ankétjához

Fülemben csengenek még tanárom és mentorom, dr. Szilágyi Sándor, a kiváló filológus és muzsikus szavai: „Ezekkel a derék, jó emberekkel nem lehet megértetni, hogy itt a *zene*, a dallam érdekeiről van szó és nem szövegritmikáról! Ezek a jóakarató, jóhiszemű emberek azt hiszik, hogy nemzetünk nyelvének szolgálnak, amikor agyoncsapják a Kálvin-zsoltárok *muzsikáját!*” Szilágyi némiképp kültagja volt a századeleji énekeskönyv-reformáló zenei bizottságnak és valósággal kétségbeesve látta, hogyan mennek tönkre a református gyülekezeti ének isteni szépségű, ősi hagyományos dallamai az újjáalakított metrika torzításában. Az ár ellen úszni nem állott hatalmában.

A zenei bizottság, melynek előterjesztését a zsinat döntése törvényerőre emelte, kétszeres szöges ellentétben állott Szenci Molnár Alberittel. Először is ellentétben állott Szenci Molnárral, mint *muzsikussal*. Mert Szenci Molnár nem törekedett arra, hogy a kálvinista zsoltárdallamok *magyarosak legyenek*; ő nagyon jól tudta azt, hogy itt nem a magyar zene érdekeit, hanem *a genfi kálvinista világszövetkezés egységét* kell egységes dallamkinccsel is képviselni. Másodszor ellentétben állott a zenei bizottság Szenci Molnárral, mint *ritmikussal*. Aki ismeri népzenei szövegkezelő ritmikáját, az jól tudja, hogy a magyar nép nagyon szabadon bánik a dalok szövegritmusával. Népdalainkban igen gyakran megtalálhatjuk azt a jelenséget, hogy a szövegvers hangsúlyai *nem fődik a zene hangsúlyait*. Ez ellen a magyar nép ritmikai érzéke nem ágaskodik. Ugyanilyen érzékkel készítette szövegfordítását Szenci Molnár is a nyugati dallamokra. Az ő idején igen közel élt még egymáshoz népköltészet és műköltészet, hozzá, minálunk még népzene és műzene is. Szenci Molnár megértéséhez tehát elsősorban a magyar népdalt kell ismernünk!¹ A népi szövegkezeléssel, melyet bátran elismerhetünk a nemzeti szövegritmika forrásának, éles ellentétben áll az a *purizmus*, mely bizonyos verstani finnyással törekszik a dallam-súlyok és szöveg-súlyok állandó összevágására. Ez az a purizmus, mely éppen az énekreform idején, századunk első évtizedében emelkedett nálunk tetőpontjára. És ugyanennek állott szolgálatában a purifikáló zenei bizottság is. Ahelyett, hogy megérteni igyekeztek volna Szenci Molnár igazát, a maguk ízlését kényszerítették Szenci Molnár zsoltáira. Ahelyett, hogy az évszázados gyakorlat nagyjában változatlan formájának zenei és nyelvi alapjait keresték volna, inkább föltételezték, hogy az ő jelenlegi, változott ízlésük a valóban egyedüli helyes, melynek zsinórmértéke szerint ítélték *hibásnak* az évszázados gyakorlatot. Ahelyett, hogy a 19. századbeli énekeskönyv-kiadások egynéhány ritmikai és melodikai tévedését helyreütötték volna, egészen pedig az ősi hagy-

¹ E részben tanulságos felszólalás várható még Kodály Zoltántól az ankét során.

mányok biztos talaján maradtak volna, bizonyos haladottság vagy „fejlődés“ nevében szétszakították azokat a zenei szálakat, melyek egyrészt a genfi kálvinista központtal, másrészt a magyar multtal kapcsolták egybe a mai kálvinista magyarságot.

Megfontolva mondom, hogy „szétszakították“ azokat a végtelenül becses szálakat. Mert vegyük egyszer már komolyan fontolóra, mit jelent a dallam számára a *metrikai beosztás*, a ritmikai súlyok eloszlása! Aki azt hiszi — és ez volt a zenei bizottság roppantul téves hiedelme is, — hogy a melódia tulajdonképp csak dallammenet (melosz), amelyhez járulékos elemként így vagy amúgy hozzácsaphatjuk a metrikus beosztást: az szörnyen téved. A ritmikus hullámmzás, súly és súlytalanság eloszlása ugyanis *egyszerre születik a dallammal*, épúgy hozzátartozik a dallamhoz, mint a hangmenet, — *semmivel sem kevésbbé fontos* sajátága a dallamnak, mint a melosz, a hangegymásután.² A hangmenetnek csakis eredeti ritmikájával együtt van értelme. Ha megfosztjuk azt eredeti metrikai beosztásától és más beosztásba kényszerítjük, olyaná válik, mint a megnyűzött ember, kire aztán új bőrt próbálunk ráhúzni. A ritmus, a metrum, az ütem *nem ruha*, melyet a mezítelen hangmenetre így vagy amúgy rá lehet húzni. A ritmus és metrum oly eleven erő, mely a hangmenetet (meloszt) dallammá (melódiává) teszi. Metrum a dallam belső erezete. Bármennyire fájdalmas is ilyet megállapítani, de kénytelenségből meg kell tennünk: akik a református zoltárdallamok ütembeosztását a legújabb kötelező kiadás számára megváltoztatták, *nem lehettek tisztában az imént leszögezett zenetudományi alapelvvel*.

Az ütemvonalak *valóságos kiírása*, megvonása persze csak másodlagos dolog, az ütemvonalak csupán *jelzik* azt a metrikai beosztást, mely a dallamban eredetileg *bennerejlő* súlyosságokat és súlytalanságokat érvényesíti. Az a körülmény tehát, hogy valamely dallam kottájában nincsen ütemvonal, legtávolabbról sem jelent *semlegességet* a metrikai súlyok tekintetében. Ha nincs ütemvonal, akkor *anélkül* érvényesül a dallam természetes, bennerejlő metrikája. Ha azonban kirakjuk, megvonjuk az ütemvonalakat, akkor azt már úgy kell tennünk, ahogyan a dallam eredeti természete kívánja! Amikor nálunk a 19. század folyamán, külföldi mintára, megjelentek az első ütemvonallal ellátott zoltárdallam-kiadások, akkor ezekben az ütemvonalak elhelyezése nagyjában *hibátlanul követte* az ősi dallamok eredeti metrikai természetét. És éppen azért követte azt nagyjában hibátlanul, mivel „gépíleg, lélek nélküli lemásolással, szolgálai utánzással“³ követte a *külföldi* kiadások ütemvonalazását. Mert hiszen a nyugati eredetű dallamok alaptermészete a nyugati kiadások ütemvonalai által nagyrészt

² V. ö.: *Árokháty*: A II. Próbaénekeskönyv dallamaihoz című tanulmányával Protestáns Egyh. és Isk. Lap, 1918. 38—39. sz. 300. l.

³ L. Protestáns Szemle 1932. okt. sz. 533. l. Hodossy cikke.

hibátlanul érvényesült. Ha voltak is némi hibái a 19. századbeli taktusvonalas zoltárkiadásoknak, azok aránylag csekély javítással helyre lettek volna üthetők. De azt a körülményt, hogy a nyugati eredetű dallamok nem akartak simulni a magyar zeneritmika minden törvényéhez, csak a lehető legtermészetesebbnek tekinthetjük. Századokon át énekelték eleink a genfi zoltárok dallamaait — előbb ütemvonal-nélküli; majd ütemvonalas minták nyomán — olymódon, hogy azoknak ritmikája nem mindenben simul a magyar zeneritmika törvényeihez. Énekelték az *ütemelőzős* (Auftakt-os) dallamokat is szépen, lelkesen, meggyőződéssel, mert érezték és tudták, hogy valami magasabb, hatalmasabb, összefogóbb törvény az, mely itt helyenként maga alá rendeli a magyar zeneritmika természetét. A magyar szövegek beleolvadtak a kálvini elvek univerzalitásába, a nyugat-keleti reformáció egységébe. És ezt a zenei egységet bontotta meg az újfajta ütemvonalazás! Nem valami önkényes metrika hibáit ütötte helyre tehát a 20. századeleji reform, hanem a hagyományos, helyes, évszázadok hitétől megszentelt dallamhangsúlyozást fordította föl helytelenül, forradalmi módon.

Azt mondhatja erre valaki, hogy ha olyannyira *egyértelmű* a hangsúlyok helye valamely dallamban, akkor azon az egyetlen lehetséges értelmén mit sem változtat, bárhova helyezem is a taktusvonalakat. Igaz! Helyezhetjük is valóban bárhogyan ide-oda a taktusjelző vonásokat, az éneklő község azontúl sem hangsúlyozná, érezné át ritmikailag másképen a dallamokat, mint ahogy a dallam természete kívánja, — *föltéve, hogy az éneklés egyszólamúan és kíséret nélkül folyik*. Mert amíg a *cantus planus* egyszerű hangegymásutánja *önmagában* érvényesül, a dallam belső törvénykezése magától is kiviláglik. Hiába teszek ütemvonalat a hangsúlytalan hang elé, azért a gyülekezet mégis érezné, hogy az a hang aránylag csekélyebb fontosságú és az ütemvonal ellenére sem emelné ki énekében értelmileg azt. Ismétlem: *föltéve*, hogy az egyszólamú éneklés kíséret nélküli volna! És hozzátehetem még, hogy a szokásos egyenletes, egyerősségű, színezés nélküli gyülekezeti zoltárénekekben amúgy is nagyon csekély szerepe van az u. n. *dinamikai hangsúlynak*. Ellenben, mint bármely dallaméneklésben, a gyülekezeti zoltárénekekben is rendkívüli fontosságú az *értelmi* (átérzett) hangsúly, — ez ugyanis (mint láttuk) a dallam belső értelmének lelke. És erről az értelmi hangsúlyról álapítható meg, hogy azt nem lehet kiütni a helyéből semmiféle ellenkező taktusvonalazással, — *amíg az eredeti dallamot valami külső erő meg nem zavarja*, amíg tehát magában, kíséret nélkül, egyszólamúan marad. De egészen mássá válik a helyzet, mihelyt megszűnik az éneklés egyszólamú szabadsága, mihelyt *vezetjük* az éneket irányító többszólamú hangszerkíséréssel. Nálunk a gyülekezeti éneket orgonaszó kíséri, vezeti, irányítja és pedig *többszólamú összhangmenetekkel*. A többszólamú összhangmenetek is természetesen aszerint állnak súlyosabb és súlytalanabb, fontosabb és kevésbé fontos

akkordokból, hogy a kísért dallamhang súlyosabb-e avagy súlytalanabb. S most szűrjük még közbe: hogyha helyesen ütemezett és eleve jól harmonizált zsoltár orgonaszólamában *utólag* megváltoztatom is az ütemvonalak beosztását, az mitsem fog változtatni az összhangosított zsoltár kifogástalan hatásán. Mert hiszen a hallgató nem a kótát nézi, hanem csak annak megelevenedését érzi. Legföljebb az történhetne ily esetben, hogy *a kótát néző* szakértő megbotránkozva látná, milyen hibás a taktusvonalak elhelyezése. Ellenben — és ez itt a fontos, — *ha a dallam összhangosítása hibás ütembeosztású dallamra készü!* utólag, akkor a harmonizációt készítő tanult muzsikos (aki munkája közben kénytelen alávetni magát a metrikus beosztás törvényeinek) vagy olyan helyre fogja állítani fontos, súlyos, kiemelkedő erejű akkordjait, ahol ezek az adott hibás vonalazás szerint megkövetelendők és eszerint ellenkezésbe fog kerülni a dallam eredeti természetével, — vagy pedig fittyet hány a hibás ütembeosztásnak, jól követi a dallam eredeti természetét s ezáltal meg ellentétbe kerül a helyes *összhangosítás* törvényeivel. (Utóbbi törvények minálunk valóban „többnyire idegenből fordított összhangzattanokban találhatók“ — ahogyan Hodossy mondja, — de ezek az ősrégi nyugati dallamok harmonizációjánál távolról sem lehetnek elavultak.) Ime, itt világlik ki a hibás ütembeosztás *káros hatása!* Az orgonakíséret, mely *vezeti* a gyülekezeti éneket, vagy hibásan, helytelenül, rossz hangsúlyozásra kényszerítően kénytelen irányítani a templomi zsoltáréneklést, vagy pedig — a kótaképet nézve — dilettantikus, hibás, torz kénytelen lenni, ha magáévá tette a hibás ütemvonalazást. És ez az a pont, ahol az új Kántorkönyv és a körülötte megindult vita jelentősége is kellőképp megvilágítható.

Ha az énekügyi bizottság ugyanis csupán az egyszólamú gyülekezeti ének hangjegyeire nézve változtatta volna meg a taktusvonalak beosztását, ez magában véve csak értelmetlen zenetudományi dilettantizmust jelentene, de — mint hallottuk — következményeiben nem válhatott volna oly veszélyessé, — hacsak nem tekintjük veszedelemnek a kontárságot ily fontos közdologban. Ellenben a zsoltárdallamok végveszélyét, a genfi kálvini zeneközösség szétrobbantását kellett jelentenie a zenei bizottság eljárásának, *mihelyt az újfajta, hibás ütembeosztás alapul szolgált a Kántorkönyvek dallam-összhangosításának is.* Tudjuk, hogy nemcsak jámbor kedvtelés a zsoltár-harmonizálás; *a mi templomi orgonaszóknak vezérként irányítja a községi éneket* s ha a vezér hibás úton jár, magával rántja az egész gyülekezetet. Ezért van sürgős szükségünk a zsinat újabb intézkedésére, mely jóváteendi az elkövetett súlyos hibát és lehetőleg helyreállítja a magyar református zsoltárénekek eredeti alakját! Mindaddig, amíg ez be nem következik, hiába vitázunk jobbra-balra, az alapbajon magán nem segíthetünk. Helyesen mondja tehát az új Kántorkönyv szerkesztője, Hodossy Béla (i. h.): „Az énekek és az énekeskönyv megújításának *más az útja*, amit

kijelölni és megvilágítani nem a mi... Kántorkönyvünk feladata.“ A Hodossy-féle Kántorkönyv érzésben csupán művészi *áldozata* egy helytelen zsinati határozatnak.⁴ Az pedig, hogy Hodossy és hívei rendületlenül kitartanak a zsinati határozat mellett, emberileg csak dicséretükre válhatik. A közkatonának az a feladata, hogy *engedelmeskedjék!* Vezérlő, tudós szellemek dolga rámutatni a helytelen rendelkezések káros következményeire. Árokháty Bélát, Lajtha Lászlót, kik az eddigi ankét során — kiki a maga vérmérséklete szerint — rámutattak a zsinati határozat káros következményeire, ilyen vezérlésre hivatott és tudós szellemeknek tartom. Az ő dolguk és a hasonló férfiaké lesz kivívni a kálvinista zsoltárok zenés igazát, ismét egységbe tömöríteni a genfi zsoltárközösség zeneileg megbontott sorait, Isten segítségével és — a zsinat újabb intézkedésével.

Csak aki világosan látja a leírt helyzetet és ennek alapján mélyen átérzi a *restitutio* életbevágó szükségét, csak az értheti meg emberileg Árokháty Béla szerepét a jelenleg szőnyegen forgó vitában. Elsősorban is hála és köszönet illeti őt, amiért bátran és férfiasan élére állt a jó ügynek, amiért megindította végre a jótékony lavinát, melynek most már nem szabad mindaddig megállnia, amíg el nem söpörte a túlzott ritmikai purizmus által zsoltáréneünkbe ékelt akadályait minden egészséges zenei fejlődésnek! De amily készségesen elismerem Árokháty érdemeit *in re*, époly nyíltan meg kell mondanom azt is, hogy nem tudom helyeselni föllépését *in modo*. Ahhoz, hogy ily fontos közügyben kézzelfogható eredményt érhessünk el, nagyon is megfontoltan kell eljárjunk, módszerünket és taktikánkat pedig a jelenleg fennforgó körülményekhez kell alkalmaznunk. Sem a kálvinista községet, sem a kálvinista énekvezérek társadalmát nem cserélhetjük ki másra és nem változtathatjuk meg máról-holnapra. Örvedetes volna, ha közönségünk hajlamosabb volna a legújabbkori egyházzenei reform-mozgalmak iránt, örvedetes volna, ha kántoraink sorában több volna a zenei kiválóság, — de én amondó vagyok, hogy örülünk annak is, ami *van*, örülünk annak is, hogy bár maradi a közösségünk, de fogékony a szép és jó iránt, hogy bár sok hiányosság van kántoraink zenei kiképzésében, de énekvezéreink a legjobbat, legtöbbet igyekeznek adni, ami csak telik tőlük! Ha ebből a megfontolásból indulunk ki, akkor elsősorban is *teljesen és szigorúan szét kell választanunk az egyenletesen énekelt zsoltárdallamok (cantus planus) ügyét az eredeti, ősi, gazdag zsoltárritmus ügyétől*. A zsoltárének immár századok óta a cantus planus formájában vált vérré és nagyon kérdéses — minden tiszteletreméltó és tudós reneszánsz-igyekezet mellett is, — hogy lehetséges lesz-e bármikor is lényegesen változtatni ezen az állapoton. Mi, magyar reformá-

⁴ Árokháty is elismeri, hogy senkit sem inspirálhatott a „teljesen megromlott, igazi szépségeiből kifosztott zenei anyag, amely a hivatalos énekeskönyvben áll előttünk.“ (Prot. Szemle, 1932. 6. sz. 372. 1.)

tusok már akkor is nagyon meg lehetnénk elégedve, ha cantus planusunk ügye jutna közmegnyugvásra! Az eredeti zoltárritmika kérdését pedig utaljuk egyelőre részben tudósaink, részben zeneszerzőink fóruma elé. Majd ha ők végleges tudományos épületig, illetve remekbe készült új pszaltériumig törtek előre, akkor lesz időszerű a teljes református zenei közönséget megmozgatni az őseredeti, gazdag zoltárritmika kérdésében. Ma még csak árthat az igazán egészséges, komoly egyházzenei reform⁵ ügyének, ha összekeverjük a szintén szükséges, de egészen más természetű, ősi ritmikát fölélesztő egyházi reneszánszmozgalommal. Mihelyt kettéválasztottuk a két külön kérdést és nem kívánjuk, hogy ezernyi gondoktól gyötört *mai* református közönségünk, *mai* énekvezéreink mutassanak teljes fogékonyságot a kényes tudományos és magasrendűen művészi probléma iránt, — akkor aztán már magam is biztosíthatom főntartás nélküli együttérzésemről úgy Árokhátyt, mint Lajthát (utóbbinak cikkét l. Prot. Szemle 1933. jan). És hozzátehetem, hogy a református egyházi zenekultúra *fejlődését* el sem tudom képzelni más irányban, mint ahogyan azt Árokháty és Lajtha jelen ankét során is megszabták.

Hasonló módon *taktikai* hibának vagyok kénytelen minősíteni azt a támadást is, mely az új Kántorkönyv ellen a zoltárok mai, törvényes ritmizálása miatt irányult. Itt is teljesen, szigorúan ketté kell választanunk a két kérdést! Azokért a hibákért, melyek a zsinati határozat helytelen metrikus elvei miatt kerültek az új harmonizációkba, nem lehet az *engedelmes* Kántorkönyvet felelőssé tenni! Egészen más és ettől teljesen független kérdés, hogy általában minő a Kántorkönyv *színvonal*a. Hát bizony, valljuk meg, sok volna e részben még a tennivaló! De talán itt is úgy juthatunk inkább előre, ha országunk általános kulturális és zenei haladásán igyekszünk lendíteni, amihez szorosan hozzátartozik a *református kántorképzés reformja is*. Mit használ, ha folyton szemére vetjük énekvezéreinknek az ő kétségtelen elmaradottságukat?! Inkább segítsünk rajtuk, adjunk nekik több kenyeret, neveljük őket jobban tanuló-korukban. Akkor majd jobb lesz, magasabb színvonalú lesz a nekik és általuk termő Kántorkönyv-irodalom is. Ha valakinek olyat hányunk szemére, amiről nem tehet, az jogosan érzi megbántva magát. Innen magyarázható a vita során többszörösen is tapasztalt *ingerültség* az énekvezérek oldaláról. (Zeneközlöny, 1932. évf.).

Végül nem volt szerencsés *taktikai* eljárás Árokháty részéről az sem, amikor a Kántorkönyv „Bevezetés“-ének orgonaismertetője ellen olyan szenvedélyesen és kérlelhetetlenül írt. Jól tudhatjuk, hogy a Magy. Ref. Énekvezérek Egyesülete a mai viszonyok mellett képtelen hamrosan kivonni a forgalomból vagy újjáalakítani a megtámadott, legújabb Kántorkönyvet. Ha tehát Árokháty javaslata, szigorú *ceterum censeo*-ja általános követeléssé válik, mely szerint a Kántorkönyv „Be-

⁵ Árokháty B. tanulmánya, Prot. Szemle 1932. június, 372. l.

vezetése“ kiszakítandó és helyébe más, jobb teendő, úgy az Énekvezérek Egyesülete valóban teljesíthetetlen föladat zsákutcájába kerül. Ez ellen a veszedelem ellen *kénytelen* volt Hodossy (i. h.), majd Szabó Gyula (Zeneközlöny, 1932. okt. 1.) a legelkeseredettebb kitartással védekezni. Mennél erősebben támasztotta alá a maga tudományos érveit Árokháty, annál merevebb és görcsösebb ellentállásba kényszerítette be Hodossyt és társait. Mert itt már szinte *életre ment* a harc. Az életföntartás szüksége minden védekező eszközt fölhasznál, mely alkalmasnak tűnik a veszedelem elhárítására. Hiába van ezerszeresen is *igaza* Árokhátnak az orgona kérdésében, ha az ő igazsága komoly veszedelmet jelent a Kántorkönyv *életének*. Hiába jelentette ki országunk három legkiválóbb orgonaszakértője, hogy a Kántorkönyvben ajánlott orgona-diszpozíció *az elképzelhető legrosszabb* (Lelkészegegyesület 1932. évi 39. szám), Hodossy *kénytelen volt* most már kifigurázni „a professzor urakat“, komikus és egymásnak ellentmondó kis ugribugri alakoknak állítani be őket (Zeneközlöny, 1932. nov), csakhogy megmentse azt, amit mindenáron meg *kellett* menteni: a Kántorkönyvet. Szóval, ha valahol, hát itt igazán fontos lett volna Árokháty részéről is a *suaviter in modo!* Ha az ő támadása nem lett volna oly heves, nem ment volna oly annyira vérre, ha mérséklettel — és a közvetlen életérdekek megfelelő kímélésével — sorakoztatta volna föl nemes és széles tudományú, megdönthetetlen érveit, úgy a Kántorkönyv hívei egész bizonyosan hajlamosabbakká váltak volna arra, hogy a tudomány mai álláspontjához jólélekkel közeledjenek.

E taktikai hibákat okvetlenül és mielőbb jóvá kell tenni, mert az elkövetkezendő hatalmas egyházzenei kultúrmunkához *belső egységre*, egyetértésre, kölcsönös jóakaratra van szükségünk. Boldog volnék, ha Hodossy Béla és Árokháty Béla kezét nekem sikerülne szimbólikus, testvéri szorításra egybefoghatnom! Hagyjuk a személyes ügyeket, itt a magyar kalvinizmus ügye szólít munkára, egymás megértésére, testvériségre!

Molnár Antal

(A januári számunkban bejelentett Zalánfy-cikket márciusi számunkban közöljük. Szerk.)

Írói felelősség

Ebben a cikkben folyóiratunk amerikai barátja (a clevelandi egyetem világirodalom-tanára) a goethei eszmény útmutatása szerint keresi az eligazodást korunk szélsőséges áramlásainak irodalomelméleti zűrzavarában.

Mostanában az angol nyelvű világban sok szó esik Charles Morgannak, a London Times színházi kritikusanak „The Fountain“ című regényéről, amelynek központi gondolata a filozófiai valóság, a kontemplatív élet megszerzése az aktuális világ keretén belül. A regény hőse, Lewis Alison, holland internálásban tölti sorsát a háború alatt, ahol ifjúsága ismerőseivel találkozik, Julia von Narwitzzal, egy porosz junker angol származású feleségével. Az ismeretség felelevenítése Alison kontemplatív törekvései ellenére szerelemmé fokozódik, amelynek lát-szólagosan megvert áldozata az asszony férje, aki tiszt a német hadseregben. A férj 1918-ban súlyosan megsérül, elkerül rokonaihoz Hollandiába, sejti, hogy az asszony megcsalja, de nem bánja, mert közben annyira tudatára ébredt a magány elkerülhetetlenségének, hogy felesége házasságtörése alig érinti. Narwitz a haldoklás lázában, ám a megértés világosságával, ezt mondja: „Születésében és halálában az ember egyedül van; a gondolat és a fejlődés magányos; az ember lényeges valósága magányos, megközelíthetetlen; mihelyst megszűnik magányos lenni, eltávolodik a valóságtól.“ Nincs szándékomban a regény művészi jelentőségével foglalkozni; pusztán annak a szükségét éreztem, hogy a mai korban, amikor az írók jelentékeny százaléka a problémák megoldását a kollektivitás pszichológiai és empirikus megvalósításában véli megtalálni, rámutassak valakire, aki pont a kollektivum-mentességben látja a valóságot. Alighanem akadnak dogmatikus, egyoldalú kritikusok, akik Charles Morgan felfogását maradinak fogják minősíteni, s akik a tőlük telhető holtbizonyossággal azonos fölényvel megállapítják, hogy a platói realitás kivetítése egy modern regény levegőjéből — anakronizmus. Ugy látszik, minden alkotás anakronizmus, amelyben nincsen meg az időszerűség türelmetlensége. Ugyiszlóván csak azt az író-t hajlandók elismerni irodalmi kortársnak, aki nyelvet ölt a kozmoszra s megöleli a jövő társadalmát, annak az írónak rovására, aki esetleg tud írni vagy pedig a kozmikus lelkiismeret felelőségétől sem ijed meg. Upton Sinclairet jobban ismerik Európában, mint Willa Cathert, pedig az utóbbi teremt, Sinclair pedig regény-formában röpíratokat ír.

Csakugyan nem árt rámutatni az írói felelősségre, ismételten is hangoztatni, még ha közhelyszerűnek tetszik is ez a megismétlés, rámutatni az alkotás erkölcsére, mint az írói felszerelés sine qua non-jára, feltüntetni, hogy az író és az erkölcs, a teremtés és a felelősség fogalma milyen viszonyban van egymással. Julien Benda és Babits

Mihály megegyeznek abban, hogy a mai kor írói közül sokan elárulták legnemesebb rendeltetésüket, mert pártérdekek, jelszavak, átmeneti jelentőségű frázisok és programok szolgálatába szegődtek. Erre meg azok, akikre ez a vád áll, ráfognak Julien Bendára és Babits Mihályra, hogy bármennyire kivételes a tehetségük (a tehetség megállapítása korántsem jelenti, hogy munkáikat el is olvasták), a történelmet mégsem ismerik, ennél fogva nem ártana, hogyha egy kissé a történelmi materializmus szempontjából is foglalkoznának az írók szerepével, s akkor rájönnének arra, hogy azok az írók árulják el hivatásukat, akik nem igyekeznek a — jobb jövőért harcolni. És ha van író, aki nem hisz a jobb jövőben? Vagy gondoljunk az olyan íróra, aki a szó szépségére s nem a mondanivaló mélységére helyezi a hangsúlyt. Ezért az erőtlenségért el kell ejteni? Mit szólunk abban az esetben, hogyha a mondanivaló hiányából eredő erőtlenségében több a művészi erő, több a permanens jelentőségű formai érték, mint az erőtől duzzadó, de művészileg jelentéktelen úgynevezett harcos író munkáiban? Az osztályöntudat fanatikus rabszolgájától néha ilyen kijelentést hallunk: „Hát csak gagyogjanak és kerteljenek a polgári társadalom fekélyes esztétái: az ő irodalmuk úgyis halott s ki törődik azzal, ami volt?” A polgári irodalom esetleg meghal, mert amelyik irodalom *csak* polgári, annak a kora meg van szabva; de mint ahogy ma is mulatni tudunk Juvenalissal a feleségekről írt szatirikus munkáján, mint ahogy ma is hahotázunk Gargantua étvágyán, egészen bizonyos, hogy ép úgy a jövő társadalmának tagjai, mihelyst az elfogultság ködéből kikerültek, meg fogják érteni Madame Bovary sorsában nemcsak a polgári társadalom vidéki nőjének tragédiáját és tragikomédiáját, hanem általában a kicsinyességek, az árnyékba botló emberek sorsának sivárságát és szörnyűségét, függetlenül attól, hogy micsoda látható külső tényezők teremtik meg ezeket a tragédiában és tragikomédiában felrobbanó kicsinyességeket. Az osztályöntudatos proféták talán azt hiszik, hogy a jövő társadalmában, mely már túl lesz a diktatura kísérletezésén, abban a társadalomban, amelyben az emberek nem is fognak arra emlékezni, hogy valamikor osztálykülönbségek voltak, nem lesz nő, férfi, aki megijed a maga árnyékától, mert ezt az árnyékot összetéveszti valamivel, ami elől nem tud elmenekülni? A visszaszerzett, de természetesen elindusztriálizálódott és elmechanizálódott Atlantisban az ember megszűnik ember lenni? Mi lesz, ha a jövő százszázalékosan sikerült társadalmában valamelyik társadalmi pillér hirtelen ráébred arra a goethei bölcseségre, amely szerint az ember állandóan önmaga körül forog, s azzal ámitja magát, hogy közben valahova indul, sőt el is ér a kitűzött célhoz? S az ideális társadalmat vajjon elárulja-e az az író, aki ezt a goethei megfigyelést sűríti regénye vagy novellája levegőjébe?

Meg akarom jegyezni, hogy eszem ágában sincs a polgári társada-

lom nyavalyáit és korlátoltságait védeni. De az ember, még a polgár is, ki tud nőni polgári kereteiből; s az író kötelessége kinőni minden keretből, akár Gorkijnak hívják s proletár-környezetben született, akár pedig Tolsztojnak s arisztokrata légkörben nőtt fel. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy az író ikertestvére valamelyik olimpusi istennek, de fantázia nélkül sohasem lettek volna olimpusi istenek, ami más szóval annyit jelent, hogy fantázia nélkül még az a kevés értelme sem lett volna az életnek és nem lenne az életnek, amit az írótól, általában az alkotótól megteremtett szépség ad az emberiségnek. Boris Pilnjak tehetségét elismerem, de tagadom, hogy regényeinek abban az esetben is lesz irodalmi jelentőségük, hogyha százszoros erővel viszik sikerre az öt éves tervet. Tessék ma elolvasni Fjodor Gladkow „Cement“-jét vagy Ilja Ehrenburg „Michael Lykow“-ját. Szociológiai dokumentumok, az átmenet regényokmányai, a kollektív-romantikus láz kommunista-pragmatikus tükrei, de mi közük ezeknek a regényeknek az ember, Minden-Ember, örök szomjúságához, örök éhségéhez, örök magányához, örök reményeihez és megvertségéhez? Annyi közük van, mint a fragmentumnak az egészhez, de az írók, dogmatikus vakságukban, a fragmentumot tévesztik össze az egészszel, az egyoldalú érdeket a fantáziával, az osztályharc tüzeit a lét tűzének lángjaival. Erkölcsük — szociális felelősségtudat osztályöntudatos értelemben (ha pedig mondjuk, a német nemzeti szocialistákról van szó, akkor felelősségtudat árja faji értelemben, ami a szélsőség másik arca) holott az igazi írói erkölcsnek egy síkon levőnek kell lennie a művészi és emberi felelősségtudattal, amely, ha az ösztön úgy követeli, magában foglalja a nemzet fogalmát is. Ami a művészetben érték, az osztályfeletti, csak ami előítélet, az osztályvetület, ám mihelyst előítélet az egyetemes élmény szuggesziója és megfelelő forma nélkül, akkor úgyis megszűnik művészet lenni, tehát semmi köze ennek a kérdésnek a megítéléséhez. Goethe „Faust“-ja az emberi és művészi felelősségtudat, a valódi írói erkölcs varázslatosan sikerült összhangja.

És most visszatérhetek Charles Morganhoz, a „The Fountain“ írójához, s annak a jelentőségnek érintéséhez, hogy a mai korban, amikor az individualizmusra alaposan rájár a rúd, a mai korban, amikor vannak írók és olvasók, akik habzó szájjal lefitymálnak mindenkit, akit nem fog el a rajongó hevület, amikor ezt a szót suttojják, nem, ordítják a fülébe, hogy közösség! ime, ebben a korban, akad mélyen szántó, kozmikus lelkiismeretre hallgató író, aki úgy fogja fel írói hivatását, hogy a sors sötéttségében a tűnődés tűzével világtánya kell, s hogy a magány végzettségével, amelyet még a kollektív világnézet materialisztikus megteremtése sem tudna megszüntetni, csak úgy tudunk szembehelyezkedni, ha megértjük a magány kívánatosságát.

Ebben a felfogásban mennyire érezzük az író erkölcsét, amely felelősségtudat minden embertársával szemben, megosztás minden em-

ber magányával; mennyire érezzük az alkotás erkölcsét, mint művészi tényezőt, mert az ágáló irodalom korszakában a stílus szépségével, a forma és lényeg harmóniájával az író igyekezett következetes maradni ahhoz a teremtő szentséghez, amely megköveteli az alkotó embertől a tökéletesség vízióját. Nem arról van szó, hogy Morgannak sikerült célját teljesen elérnie; ez csoda lenne; ami fontos, az a körülmény, hogy írói énjének erkölcsi jelentősége belefér emberi felelősségtudatába és művészi törekvésének nemességébe. Az írónak kötelessége elárulni osztályát, hogy ne árulja el az embert és a művészetet. Erre a célra törekedett Morgan s részben sikerült elérnie; ez az írói erkölcs, az írói felelősség veleje. Megszabadulni az osztály-öntudatos előítélet erényesnek látszó erkölcstelenségétől, hogy a kozmikus tárgyilagosság erkölcsének kifejezője lehessen. Úgy szolgálni a fejlődést, hogy az író az örvényben sem veszítse el az egyensúlyt. Érzékenynek lenni a szociális tünetekkel, fordulatokkal, szükségletekkel szemben, de nem a kozmikus érzékenység rovására. Megérteni, hogy az irodalom aktivitása a teremtés, s nem az aktivitás hangoztatása. Megérteni, hogy az erkölcs nem aggszűzek érdemrendje, egy elmúlt kor visszatérő frázis-szelleme, hanem a teremtő szellem kategorikus imperativusa. Megérteni, hogy az írónak a képzelet a lelkiismerete, ami a művészet terén fontosabb annál a harcias lelkiismeretnél, amely meg tud lenni esztétikai érzékenységgű fantázia és tárgyilagosság nélkül. Megérteni, hogy az író erkölce a magány felelősségteljes szókincse, amelynek segítségével az ember felfogni igyekszik, hogy a közösség gazdasági egyensúlyozottsága, a kizsákmányolás megszüntetése, a társadalmi igazság álmának fenségesége ellenére miért a legkülönb valóság az, amellyel az ember akkor találkozik, amikor egyedül van. Akkor találkozik Istennel, esetleg az Emberrel, akit a mindennapi életben nem lát.

Az író feladata a valóság felfedezése. Ez az erkölce. Ez a létigazolása. Szembenézni a léttel, mint nem kizárólag tapasztalati élménnyel. Nem mellőzése a tapasztalatnak, de túlbecsülése sem. És ha az író csak botorkálva visz el bennünket a valósághoz, komolyabb, mélyebb, kívánatosabb feladatot teljesít azoknál, akik zajosan, lármásan, a tál lencse kedvéért, elvisznek bennünket a valóságtól s belesodornak az aktuálítás rövid tartamú szenzációjába.

(Cleveland, Ohio)

Reményi József

Isten hozott!

*Ez, látod, kedves, itt a városom,
az oskolám, a tornyom és egem;
itt álmodoztam sok-sok év előtt
a Pest felé elúszó fellegen.*

*Egy-két mulatságosan fiatal
emberrel jártam e falak között
s az életünk, a vágyunk, szenvedésünk
új és merész szavakba öltözött.*

*Azidétt tán még költőnek lehet
nevezni azt a megbékélt urat,
aki ma már csak unt rímet kovácsol
s ezért ma már csak unt babért arat.*

*De érted, lelkem, vértbe öltözötten
régí szívvel a porondra kilép
és most, hogy megérkeztél városunkba
vérző rímet és rózsát szór eléd.*

*Nézz jól körül! Itt játszottam csigával
és álmokkal a Nagytemplom alatt;
nézz jól körül! A világon sem voltál,
amikor én már idevártalak.*

*És ha belépsz az egyszerű szobába,
ahol anyám és én megölelünk,
ne hidd, hogy mostan jársz te itt először:
kezdettől fogva élsz te itt velünk.*

*Terítenek. A szűkösebb időkben
egy jó ebédre még mindig telik.
Üljünk asztalhoz. Ejnye, hol is jártál,
mondod, merre késtél ennyi ideig...?*

Szegedi István

A Schelde tükre

Néhány szó Baie-ről és az egyik könyvéről

A Baie Eugén neve a franciayelvű irodalomban márkás név. Maeterlinck és Verhaeren mellett úgy emlegeti a legilletékesebb irodalmi értékelés, mint a franciayelvű vallon-belgák harmadik nagy literátorát. A francia nyelvterületen kívül azonban még kevésbé ismert. Németre mostanában készülnek lefordítani könyveit. Minálunk pedig csak a minap fordult fel az érdeklődés, amióta a múlt év őszén a Lafontaine Irodalmi Társaságban érdekes és tartalmas előadást tartott róla dr. Póka-Pivny Béla.

Már maga írói egyénisége is nagyon érdekesen összetett. Elsősorban közgazdaságtudós, aki e tárgyában elméletileg és gyakorlatilag egyaránt otthon van. A nagy nemzetközi közgazdasági vonatkozású konferenciáknak egyik méltán nagy hírű előadója, aki egyidőben elnöke volt a bruxellesi Nemzetközi Kereskedelmi Intézetnek. A közgazdaságtudománnyal való foglalkozása azonban nemcsak nem szárazította ki, de egyenesen kifejlesztette benne szellemi egyéniségének legmélyebb vonásait: a dús lírai vénát és a divinatív történetlátást. Harmáncéves írói pályájának legbecesebb alkotásai az emberi művelődés drámai nagyszerűségű korszakaival foglalkoznak, főként a renaissance-szal és a reformáció századával. Ezeknek a koroknak a lelkét igyekszik föltámasztani lirizmusának varázsvesszejével és hatalmas történelmi kulturájával, amely a gazdasági élet mellett és fölött az alkotó emberi szellem minden más tevékenységét is felöleli és természetes életességükben szemléli. Nem exakt tudományos műveket ír és nem részlet-problémákat igyekszik megoldani: mindenképp a korok egységes lelkisége, az ő kedvenc, de szó szerint lefordíthatatlan alapfogalma, a „sensibilité“ érdekli őt. Mert a történet, szerinte „nem egyszerűen csak urna, amelyben a múlt hamvai pihennek“. Pusztán csak levéltári kutatásokkal nem lehet föltámasztani. Ahhoz át kell borzongania lelkünkön az ősök szelleme érintésének.“ Meg kell ragadni a történet legmélyebb szellemi lényegét, föl kell támasztani a korok és népek érzésvilágát, amely föltétlen őszinteséggel jut kifejezésre a szokásokban, a nyelvben, a művészetben. Ki kell tapintani a hagyomány élő hatalmának lüktetését, amelynek ütemét az ösztönök, az idegek, a vér szabják meg. Ezt az eleven és örök forrást „szervesen magában hordozza a legszerényebb sorsú ember is. És talán ezen az úton vesz részt a maga módján a platonai visszaemlékezés költészetében.“

Ezeket az egész történetfölfogására és írói egyéniségére jellemző sorokat abból a legújabb könyvéből idéztük, amely — egy nagy trilógiának középső darabjaként — a múlt esztendőben hagyta el a sajtót. A trilógia összefoglaló címe: *Le Siècle des Gueux*. A gueux = koldus elnevezés a németalföldi tartományoknak a spanyol-osztrák Habsburg-

világhatalom ellen vívott legendás emlékü és részben győzelmes vallási és politikai szabadságharcában lett klasszikus, hősi elnevezéssé — pedig eredetileg gúnynev volt, éppenúgy, mint a hugenotta. Baie Eugénnek ez a kor nőtt legjobban a szívéhez: az ő rajongva szeretett flamand hazájának ez a csodálatos kulturális tevékenységben és még csodálatosabb vértanúi szenvedésekben egyaránt páratlanul gazdag kora. Ennek a korszaknak a lelkiségét akarja föltámasztani életének ebben az írói főművében, mely ezt az alcímet viseli: *Histoire de la sensibilité flamande sous la Renaissance*. A trilógia első darabjában, az öt évvel ezelőtt megjelent „La Métropole de l'Occident“-ben Antwerpen XVI. századi képét állítja a központba s e körül festi meg pompázatos színekben, drámai jelenetetéssel, fényes jellemzőerővel és áradó lírával a nagy szabadságharc legmegragadóbb mozzanatait és legmithikusabb hőseit: ezt az egyedülálló, mártírvérben és a dicsőség aranyában fürdő nagy „épopée flamande“-ot, amelynek szörnyű eltiportatása csak a sötét győzöre vet árnyat, aki a flamand nép lelki és politikai szabadságával, gazdasági és szellemi fejlődésével együtt a maga aranyra és terrorra épített világhatalmát is a sírba fektette.

A trilógiának ez a most szóbanlévő második kötete, a „Le Miroir de l'Escaut“ címet viseli. Ebben a renaissance és reformációkorabeli flamand nép szakadatlanul újuló és erjedő eszmevilága, óriási lelki mozgalmassága tükröződik úgy, mint Antwerpen tornyai és gályái a Nyugat ez egykori fővárosának egész mozgalmas életével együtt a Schelde tükrében. Megragadó képek hosszú sorozatában vonulnak föl előttünk a gazdag és eredeti flamand renaissance és humanizmus irodalmi és tudományos törekvései (a képzőművészeti fejlődésről a trilógia utolsó kötete, a „Les Fleurs du Rameau“ fog külön szólni), majd pedig a flamand területre korán behatolt s legelső vértanút is ott toborzott reformáció szövevényes és forradalmas lelki jelenségei. Minden lépten-nyomon meglátszik, hogy a szerző egészen kivételesen sokoldalú történelmi iskolázottsággal bír s mesterileg ért pl. a szellemi és az anyagi kultúra egybefonódó szálainak a szétfejtéséhez is, az együtt-szemléléshez is. De az is minden lépten-nyomon meglátszik, hogy egész tárgyával és annak minden részletével — akár alakokról, akár eszmékről, akár eseményekről, mozgalmakról vagy tudományos, irodalmi jelenségekről szól — nem a tárgyilagosságra törekvő historikus hűvösen távoli viszonyában áll, hanem egészen forróan személyes, felfokozottan lírai viszonyban. Ezért az írása minden, csak nem a megszokott értelemben vett történelmi s a legkevésbé tudományosan történelmi előadás: százszázalékosan szubjektív rekonstrukció ez — a lapalji jegyzetek tudományos álarcá senkit nem téveszthet meg, — amely a mély szeretet és az elragadtatott csodálat és lelkesültség izzó színeiben játszik s ünnepies zenéjű, tökéletes fölépítésű, pathetikus körmondatokban jut kifejezésre, melyeket szédületes, néha talán kissé kiszámítottan virtuóz nyelvi gazdagságuk főleg a nem francia anyanyelvű olvasó

számára végképen nem tesz könnyű eledellé, kivált ott, ahol a szerző dikciója a filozófiai lira magasságába lendül föl, ami pedig minduntalan megtörténik vele.

Azt senkinek sem ajánlhatnám, hogy Baie-től akarja megtanulni, mi volt és milyen volt lényegében és milyen sajátos jelleget öltött Flandriában a renaissance és a reformáció. Aki emberileg tárgyilagos tudást akar szerezni róluk, annak először más módszerrel és más távlattal megírt könyvekhez kell fordulnia. De aki arra kíváncsi, hogy a renaissance és a reformáció, mint ma is élő szellemi hatalmak, a bennük elemi erővel kifejezésre jutott örök emberi révén hogy meg tudnak ragadni és hogy magukhoz tudnak kapcsolni a modern emberi kultúra tetőpontjain járó kivételes szellemeket is: az sehol erre különb bizonyosságot nem találhat, mint a Baie könyveiben s kivált ebben a legutóbbiban.

Minket e helyt különösen a reformációról való felfogása érdekel.

Ő a reformációban az emberi egyéniség egy, elemi erejében még a renaissance-nál is sokkal hatalmasabb érvényesülését látja s a reformáció kulturális kihatásait is ebből a szempontból értékeli. Áhítatosan ünnepli a protestáns sensibilité-t, amelyben az emberi lélek új és egyéni módon fordul az Isten felé s amelyből logikusan következik a hagyományos társadalmi és politikai életformák átértékelése és átalakulása is. Ott, ahol ez a protestáns sensibilité kollektív erővé sűrűsödik, az emberi szabadságjogok új fogalma alakul ki s szabadabb és gazdagabb képet mutat az egész emberi élet. Egész könyvén átvonul, színesnél színesebb és elmésnél elmésőbb fordulatokban ez az alapvető felfogása, amelyet egy helyt úgy fejez ki, hogy a reformációban jött létre az egyéni lelkiismeret jogi biztosítéka („la garantie juridique de la conscience individuelle“).

Ez a felfogás Baie-nél a felvilágosodás és a liberálisizmus korának tiszteletreméltó tudományos öröksége s egyben a saját alapos, főként gazdaságtörténeti tanulmányainak a lecsapódása is abban a tekintetben, hogy ő a gazdag és független flamand nagyvárosi élet s a velejáró erős polgári öntudat kialakulásában — melyhez hasonló jelenségek az egész nyugati és közép Európában egyebütt is szerte fölléptek — helyesen látja meg azt a történeti talajt, amelyen legalkalmasabban létrejöhett a középkori világrenddel való szembehelyezkedés nemcsak világi, de egyházi tekintetben is. Egy bizonyos individualizálódás lcvégője, az emberi egyéniséget körülzáró középkori formák letöredezése nemcsak a tudomány és a művészet zártkörű kis világában, de a politikai és gazdasági közélet széles mezején is kétségtelenül szükséges volt ahhoz, hogy a reformáció vallási és egyházi törekvései általános megértésre találjanak és hatalmas átütő erőre tegyenek szert. Tehat a reformáció és az újkori individualizmus erős kapcsolata ebből a szempontból nézve tudományosan megállapítható tény. És hasonlóképen azt sem lehet tagadni, hogy az újkori individualizmus további fejlődési

formái — a lelkiek éppúgy, mint a szociológiaiak — elképzelhetetlenek és megmagyarázhatatlanok a reformáció szellemi alapvetése nélkül.

Mégis azt kell mondanunk a döntő lelki tartalmak ismeretében, hogy a reformációnak ez a felfogása magában légtelen és nem a központba fut. A reformáció emberének lelki szerkezetében vannak természetes kapcsolódó pontok az újkori individualizmussal, de maga a reformáció nem az individualizmus jegyében született meg s egzisztenciális erőforrását nem az individualizmus adja. A reformáció a bűnös ember harca a kegyelmes Istenért és az élő Isten szuverénítésének, a királyi Krisztus trónjának újra felállítása egy olyan világban, amely elsősorban éppen egyházi berendezkedéseivel vált ennek a királyi szuverénitásnak nagyszabásúan vakmerő tagadásává. Luther és Kálvin az Isten jogaiért harcoltak, nem pedig az ember jogaiért. És a reformációnak ebből a lelki szabadságharcából (mert a keresztyén ember számára a lélek szférájában az Isten jogaiért való harc jelenti az egyetlen lehetséges szabadságharcot) politikai szabadságharc csak azáltal lett, hogy a régi egyháznak politikai súlya is volt, főként visszaszerzésére politikai szövetségeket is keresett és ezek a szövetségek lelki alkatuknál és politikai helyzetük dinamikájánál fogva természetes ellenségei voltak a rendi, a polgári és a fejledező egyéni szabadságjogoknak, illetőleg szabadságtörekvéseknek. Így ez utóbbiakkal viszont a reformáció fogott egészen természetesen kezét.

Baie Eugén azonban ezt éppúgy nem látja, amint nem látta a felvilágosodás és a liberálizmus egész klasszikus történetírása — annak még az az ága sem, amelyet a romantika is befolyásolt, ahogyan bizonyos romantikus tendenciákat, természetesen erősen átszűrte formában, magánál Baie-nál is megtalálhatunk nemcsak irodalmi stíljében, de történeti megérzéseiben is. Ezért van, hogy a reformáció valódi lényegére könyvének egyetlenegy helyén sem világít rá. A theologiai elmélyedés nem tartozik bele gazdagon sokoldalú és bámulatosan eleven érdeklődési körébe. Egy helyt kifejezetten ki is zárja azt, amikor azt mondja, hogy a predestinációtan theologiai oldalával nem kíván foglalkozni, mert őt ebben a tanulmányában csak azoknak az eszméknek a fejlődése érdekli, „qui agissent sur la sensibilité collective“. Arra, akinek valamelyes sejtelve van arról, hogy a bibliai predestinációtan éppen a maga theologiai tartalmával (másmilyen tartalma van-e neki egyáltalában?) mennyire kihatott egyes újkori népközösségek lelki formálására, ez a kizárás kissé különösen hat. Ennek kapcsán viszont egészen természetesen találjuk, hogy Kálvinról hűségesen elismétli a félszázaddal ezelőtti Kálvin-kép hamis „rigueur logique“nne“-jét, hogy az Erasmus tragédiájának széles és emberileg igen megkapó ábrázolásából éppen az evangéliumi reformációval, annak abszolút kegyelemtanával szemben kialakult kényszerű és leküzdhetetlen lelki és eszmei ellentét, tehát pontosan a legtragikusabb vonást hullatja ki, hogy a reformációt közvetlen származási vonalban vezeti le Wikliféktől, hogy a reformáció

és a korabeli szektamozgalmak között lényegi különbséget nem bír észrevenni — és hogy a reformáció „infirmité réelle, invétérée“-jét a képprombolásban, a képzőművészet-ellenességben látja.

Igy természetesen nem teinhetjük teljes értékűeknek Baie-nek a reformáció egyes motívumairól, embereiről és jelenségeiről szóló — helyel-közzel dithirambikus magasságba emelkedő — magasztaló sorait. Pedig gyönyörűen ír a Biblia, a zsoltárok jelentőségéről és lelki hatásairól, felejthetetlenül festi a szomjaslelkű flamand városi nép torlódását az Ige forrásaikhoz és plasztikus erővel állítja elénk a protestantizmus kicsiny és nagy németalföldi hőseinek az Igén nevelkedett és acélozódott lelkiségét. Újra meg újra csodálatosan közel ér a központi megértés küszöbéhez — de valami varázserő mindig visszatartja attól, hogy átlépje ezt a küszöböt, amely fölött a Sola Fides és a Sola Gratia életfordító és életformáló igéi tündökölnék.

Baie-n, a nagy frón át földereng előtünk Baie, az ember. A modern intellectuelnek, az írástudónak — az ő kedvesen irónikus szava szerint: a mandarinak — az a legértékesebb típusa, amelyhez a ma evangéliumi protestantizmusának kellene közelvinnie a Mester biztató és hívogató szavát: „Nem messze vagy az Isten országától!“

Révész Imre

Falusi novemberi éj

*A hold most messze álmodik,
más ég nyugatja vánkosán.*

*Megalvadt a harang öblén
a hang a csöndben lágypuhán.*

*Tán ég egy csillag is... csak mint
hamvadó fény a tengeren:*

*ne tudja meg a nyárfaacsuc,
hogy hull a vére nesztelen.*

*A sár fölött egy lámpa leng;
halottvirrasztók, álmosak.*

*Ki tudja még — hajnal felé
jójitszakát hol mondanak.*

Tanka János

Tamási Áron

Tamási kétszer tett kísérletet úgynevezett nagyregény írására. Sem a *Szűzmáriás királyfi*val, sem a *Címeresekkel* nem ért célt. A *Címeresek*ben nem saját területén mozgott, elfogultság lenne ebből a bal-kísérlethől ítéletet mondani róla. A *Szűzmáriás királyfi* kiforratlan munka. Telve van az egykorú stílus elcsufító foltjaival. Ez még nem az igazi Tamási. *Ábel a rengetegben* már az. Kitisztult művészet.

Érdekes végigfutni az úton, melyen át Tamási a paraszttromantika Csorja Boldizsárjától Ábelhez, az igazi székely legényhez ért.

Kezdetben a paraszt egyszerűen téma volt, akár a detektív, az orvos, a munkás vagy a kereszteslovag. S ahogy a detektívről vagy a kereszteslovagról, úgy írt róla is az író. Anyagnak használta. Mint minden egyebet a világon. Az újabbkori irodalomba idegen szempontok tolakodtak. Részben társadalmiak, részben esztétikaiak. A paraszt már nem volt anyag a művészet számára: program lett. A mozgalom gyökerei Szabó Dezsőhöz vezetnek. Ő akarta „az elrothadt magyar középosztályt” egészségesebb, paraszteredetű középosztállyal helyettesíteni. Ezt a gondolatot tették meg a paraszt osztály-esztétika társadalompolitikai alapjává.

Szabó Dezső tovább ment egy lépéssel. Politika és irodalom szorosan összefüggenek nála, elméletét tehát, bizonyos mértékben, alkalmazta az irodalomra is. A Csodálatos életben megkísérelte a magyar népmesét regénnyé szélesíteni. Ezzel meghatározta a jelenlegi népies mozgalom esztétikai oldalát. Élelmes esztétikusok itt-ott elejtett ötleteit kibővítették, ad absurdum vezették s a proletár osztály-esztétikával párhuzamosan, megszületett ennek ikertestvére: a paraszttromantika esztétikája. Kritikákban, folyóiratok programjában, tanulmányokban; mindig töredékesen, de mindig harcrakészen. Az egyező vonásokat nem nehéz megtalálni ezekben a töredékekben: a paraszttromantika kritériumai tisztán tartalmiak, de igen kényelmesen alkalmazhatók. A reális elgondolású társadalmi program mellett föltűnnek az ország és világmentő rendszerek hatásos diszletezései is. Az osztályharc-elméletnek megfelelően kialakul az őstehetség-elmélet; a materiálista dialektika mellett az őserő; a proletáröntudattal párhuzamosan a paraszttöndudat; a proletárirók mellett a parasztírók... Míg az egyik oldal minden erejével azon munkálkodik, hogy lírai költészetet csiholjon ki a vasmunkásokból, a másik oldal a parasztokat gyalogoltatja föl szántásaik mellől Budapestre hasonló célból. Egyik oldalon azt hangoztatják: a jövő a munkásosztályé, a másikon, hogy a jövő a falué. S egyik és másik oldalon buzgó dilettánsok gyalázzák a magyar író, mert nem faragja bele magát könnyen alkalmazható formuláikba s főképp, mert se nem munkás, se nem földműves, hanem író. Az egyetlen kiút, melyet a paraszttromantikások meghagytak az írónak a művészet felé, a népies

műforma volt. Ezt az egyet akkor sem bántották, ha politikai tendenciája nem volt.

Tamási első regényét, a Szűzmáriás királyfit, ez a parasztromantika fertőzte meg. A munka valamennyi hibája, művésztetlenül ható vonása innen fakad, Csorja Bódi épolyan legény, mint bármelyik Laji a tanyáruul. Fejében egyetlen gondolattal sincs több s egyetlen izommal sincs kevesebb a karján. Mégis Tamási, teljesen indokolatlanul, úgy iparkodik elének állítani, mintha valami különleges emberpéldány lenne, csupa őserő és őstehetség, mintha élete nem közönséges élet, hanem „lángélet“ s halála nem mindennapi halál, nem baleset, végelgyengülés, tüdővész, hanem az elmulásnak eddig ismeretlen faja lenne: a magyar fátum. Pedig Csorja Bódi két kötetben keresztül nem gondol, nem érez és nem cselekszik semmi olyat, ami megkülönböztetné közönségesebb embertársaitól s „szűzmáriás királyfivá“ tenné. Kiválóságai a leíró részek stílus-éktelenségeiből tűnnek csak ki. A második részben állandó a bántó ellentét a hős hétköznapi egyénisége és a szerző túlzó kommentárjai között. A végeredmény az, hogy Csorja Bódi még annál is kevesebbnek mutatkozik, mint amilyen valójában.

A Csodálatos életből Szabó Dezső hatalmas kulturája, állandóan feszült, következetesen bíráló szelleme ép azokat a vonásokat irtotta ki, amelyek a hasonló zsánerű munkák legjellegzetesebb értéke: a naivságot, a meseszerűséget, a frissiséget, a humoros gondolatfordulatokat. Ezeket a vonásokat a műértő olvasó könnyen kibányászhatja a Szűzmáriás királyfi felületi rétege: a rossz frázisok és a programművészet kusza mázolásai alól. Különösen a regény első részében. Itt az író elég mértékletesen kíséri hőse cselekedeteit homályos, nagyotakaró magyarázataival. S így van ez mindenhelyt, ahol Tamási nem az érthetetlené szimbolizált szűzmáriás királyfit, hanem az egyszerű székely fiút akarja megrajzolni.

Az őserő és az őstehetség nem volt elég Tamásinak sem, mint ahogy senkinek sem. A Szűzmáriás királyfi szüntelen küzdelem a parasztromantika stíluskonvenciói és Tamási igazi művészete között.

Stílusproblémákról árulkodnak novellái is. Három novelláskönyve: *Erdélyi csillagok*, *Hajnali madár*, *Helytelen világ*, sítluslaboratorium képét adja. Találunk unalmas, részletekbe fulladó, dőcögő menetű, táblalábírós anekdotákat: *Sóvidéki társasjáték*, *Ha igazság, harmatozzék*, *A legényfa kivirágzik. Ecet*; furcsa riportokat: *Dög a természetben*. *Úri gesztus*; sovány tárcát: *Hálátlan alak*; sötét, naturálista színezetű remekmunkát: *Szeder & Butyka*. De a mondanivaló jelentéktelensége s a szerző igazi stílusát megbontó ornámensek nem tudják soha megfojtani a művészt. A ballaszt és az érték szimultán jelennek meg. *János nemzései*-ben például ilyen csodálatosan művészi kifejezéseket használ, mint „a juhok szelid hátán járni tanul a fény“, vagy „mély, mint az ismeretes tengerek együtt“, de aztán a következő rémregény-frázis rohan az

olvasóra: „ördögi látomás árnya suhan végig.“ Mintha nem a székely Jánosról, hanem Fantomasról lenne szó.

Stíluskísérlet *Szép Domokos Anna és Mihájka, szippants* is. Ezekben a székely balladát építette novellává. Bajos elhinni, hogy az Ecetet és Szép Domokos Annát ugyanegy szerző írta. Az első tizedrangú munka. A második a magyar próza egyedülálló, utánozhatatlan remeke.

Az *Ördögváltozás Csíkban*, a *Rendes feltámadás* és a *Rézangyal* újabb sikerült stíluskísérletek. Mindháromban zavartalanul élvezhetjük Tamási sajátos székely humorát. Régebbi íróink terjengős anekdotákba nyomorították a paraszthumort. Történeteikben a paraszt vagy buta vagy ravasz. Így kívánja a történet. Egyéb tulajdonságait mellözi a szerző. Gárdonyi Göre Gáborja a végső pontja ennek a parasztábrázolási módnak. Tamási kezdetben nem tudott szabadulni ettől a teher-tételtől. Messze túlhaladta a parasztanekdoták színvonalát, de alapjától, az egyoldalúan „zamatos“ történetkétől és ravaszvá vagy butává sématisztált parasztábrázolástól gyökeresen nem tudott elszakadni. Jó igazolás erre a *Kivilágított fapiac*. Az *Ördögváltozás Csíkban* szerkezetileg még anekdota, de stílusáról már leoptak az anekdoták hosszadalmas és stereotip részletei. A *Rendes feltámadás* valami eddig ismeretlen ízű, sajátosan Tamási-művészettel, a konvenciómentes népiességgel, ismert meg. A Rendes feltámadásban már nem a sématisztált paraszt játssza a számára kiszabott szerepet, hanem maguk az alakok teremtik a mesét s hogy ez fantasztikus, az semmit nem von le a novella értékéből. Ugyanez érvényes a *Rézangyalra* is. A történet és az alakok viszonya tehát megváltozik. Az író háttérbe szorul. Az előteret az alakok foglalják el. Eltűnnek az anekdotastílus utolsó foszlányai is. Többé nem a városi, a szellemileg magasabbrendű ember mesél a parasztól, hanem a paraszt sajátmagáról. A tónus ezzel tárgyilagos lesz. És ebben a stílusban természetesen nem talál helyet a Szűzmáriás királyfi lidércnyomása, a parasztromantika retorikája sem.

A Rendes feltámadás és a Rézangyal naiv meseszerősége fantasztikum. Az *Ábel a rengetegben* című regényben az alakok és a mese egyformán a földön mozognak. Egyébként az egész munkának ugyanaz a tónusa, mint az említett két novellának: paraszt beszél a parasztól, ez az olvasó érzése. S ez Tamási egyik legművészibb fogása. Stílusa annyira hozzásimul tárgyához, hogy azt az illuziót adja, mintha a történetet maguk a szereplők mondanák el. Még a leíró részekben tett megjegyzések is úgy hatnak, mintha valamelyik szereplő mondaná őket. Ábellel annyira egygyé olvad, hogy gondolati horizontja akkorára szűkül, mint amekkora a hőséé. Míg a közepes író oldalakat töltene meg a Hargita leírásával, Tamási a természetből is csak annyit mutat meg, amennyit Ábel pillanatnyilag lát belőle.

Ady és Szabó Dezső szubjektív stílusdorbézolásai után új fordula-

tokra, új tartalmú, új értelmű képekre, új zenére, új ritmusra volt szüksége a magyar nyelvnek. Ezt a régi Jókai—Mikszáth—Herczeg-stílus nem adhatta meg. Nem adta meg a kezdetben formabontó Kassák sem, aki forradalmi tendenciájú regényeiben a tradicionális magyar próza rozsdás fordulataihoz tért vissza. Tamási művészetének legnagyobb újsága stílusa. A Szabó Dezső-veretű szubjektív stílusromantikából kiindulva elérkezett az objektív stílusromantikához. Szabó Dezső minden energiáját, minden színét, minden fantáziáját önmagára pazarolta. Az alakok elmosódtak az író mindenkit legázoló egyénisége mellett. Különösen a parasztfigurák. Tamási prózájában a stílusromantika valamennyi eleme az alakoktól megszűnik. Innen az a csodálatos életszerűség, mely új regényét elárasztja. *Ábel*-ben Tamási minden erőlködés nélkül megvalósította Szabó Dezső kudarcba feneklett álmát: regénnyé emelte a népmesét.

Ábel a rengetegben nem készült úgynevezett nagyregénynek, mint a *Szűzmáriás királyfi* és a *Cimeresek*. Kicsi kompozíció. De Tamási a kicsi kompozíciók művésze. Ezért tudott *Ábel*-ben többet adni, mint mások két munkájában. A kis székely legény a rengetegben nem gondol és nem cselekszik semmi egetverőt. Apja kivitte a havasokba fát őrizni. Őrzi hát a fát, kutyájával, Bolhával. Ott felejtett gránátokat talál és fölrobbantja őket. Fát lop s eladja. Elveszti a pénzt s Isten büntetését látja benne. Furcsa kalandokon ügyeskedik keresztül Fuszulánnal, a tolvajjal és Surgyélánnal, a csendőrrel. Elfilozófalgat a „gvárgyiánnal“, Márkussal, másokkal. Csillogó, szellemes dialogusokban. Közben naivul bírálgatja az eseményeket s eltöpreng a világ igazságtalanságain. Életrevaló, minden helyzetben föltalálja magát, józan esze sosem hagyja cserben, minden csapás után visszatér jókedvéhez. Egyszóval nem gondol és nem cselekszik semmi rendkívülit. Mindennapi élete mégis ezerszer ékebben igazolja, mint a „lángéletű“ Csorja Boldizsáré, hogy a székely paraszt törhetetlen, kemény erő.

Ábel-ben Tamási megtalálta azt a stílust, amellyel naiv, meseszerű, játékos fantáziájú, humoros életszemléletét hiánytalanul ki tudja fejteni. Ez teszi legsikerültebb munkájává ezt a könyvet. S ez teszi eseményé a magyar irodalomban.

K. Grandpierre Emil

Takáts Sándor

Mult évi december hó 21-én, 73-ik életévében, rövid betegeskedés után, váratlanul kidőlt az élők sorából a legtermékenyebb és legolvasottabb magyar történetíró: Takáts Sándor.

Komárom városa adta a hazának, mint előtte, hogy csak néhány ismertebb nevet említsünk, Beöthy Zsoltot, Jókai Mórt, Kultsár Istvánt, az első magyar hirlap szerkesztőjét, Péczely Józsefet, id. Szinnyei Józsefet, Tóth Lőrincet, kiknek emléke, hagyományai és részben barátsága ragadta magával dús szellemi kincsekkel megáldott lelkét.

24 éves korától közel ötven éven át az irodalomtörténeti és főleg történeti művek hosszú sorával gazdagította irodalmunkat. Az utolsó három évtizedben nem volt nála olvasottabb, népszerűbb magyar történetíró. Csodálatos kitartással és szorgalommal összegyűjtött levéltári anyaga alapján megkapó szépségű, ritka magyar zamatú nyelven, bámulatos újjáteremtő erővel varázsolta olvasói elé a török hódoltság korának mindennapi életét, gazdasági, katonai és művelődési viszonyait, majd az utóbbi években az 1790-től 1848-ig terjedő időszak országgyűléseinek bizalmas, eddig merőben ismeretlen részleteit. Nagy összefoglalásokat nem adott, de finom miniatűrjei annál élénkebben jellemzik a szenvedésekben oly gazdag magyar multat.

Kemény magyar ember volt, aki meggyőződéséből sohasem csinált titkot. Őszintén, leplezetlenül elmondta véleményét a Habsburgok magyarelleses kormányzati politikájáról. Nagyjainkat is nemzethűségük alapján bírálta meg és ezen az alapon értékelte a magyarországi protestantizmust is. Ma, amikor nem mindig találjuk meg a felekezetek között az igazi egyetértést, oly jól esik olvasnunk nála, a kegyesrendi tanárnál a következő sorokat: — „...Az új hit napjainak fiatal zöldjében nálunk nem gyűlölet, hanem szeretet nyiladozott; nem az indulatosság, nem a harag, hanem az emberszeretet és a jótékonyság hódított. A vallási gyűlölet idegen növény volt; nem Magyarországban termett, hanem Bécsből ültették át hozzánk. S míg e mérges növény nálunk erősebb gyökeret nem vert, addig egészen más élet járta itt... Az új hit nyomában nagyobb buzgóság, erősebb emberszeretet támad. Gombamódra emelkednek az iskolák és egyházak s mindannyijok magánosok bőkezűségéből él és fejlődik... Ha a Zrinyi Katához (a szigetvári hősnék a leánya) hasonló protestáns asszonyok családi levelezését lapozgatjuk; ha életüket kellő világításba helyezzük, egészen más szemmel látjuk az új hit terjedését! Nem a gyűlölet, hanem a szeretet szólal meg azokban hozzánk. Nem a rombolást, hanem az építést és a fejlődést hírdetik ezek mind a gazdasági, mind a szellemi téren. Az új hit érdekében és a nemzet javára tehát ők sokkal többet tettek, mint a civakodó és gyűlölködő hitvitázó proféták.“ (*Régi magyar asszonyok.*

1914. 112—115 l., u. ez a *Magyar nagyasszonyok* c. kötetben. 1925. 365—367. l.)

És idézzük még a következőket: „Érdemes megemlítenünk, hogy a basák Buda protestáns lakóinak a Szent Magdolnáról nevezett ősi templomot engedték át. Budán katolikus csak egynéhány olasz kereskedő akadt. Ezek meg ugyanazon templom chorusát kapták meg. És a két felekezet békésen megfér egy templomban!“ (*Rajzok a török világból* I. köt. 1915. 128. l.)

Ezekhez a sorokhoz igazán nem kell kommentárt fűznünk, beszélnek azok maguk helyett!

40 kötetet meghaladó munkásságával maga állította a legszebb emléket önmagának.

Legyen ez a rövid megemlékezés a magyar protestantizmus hátlájának és kegyeletének virága a piaristák budapesti sirboltjában pihenő hamvai fölött.

Nagy Miklós

Mózes első könyve

Öreg Isten-kézzel
megformálta a világot,
föld dübörgött, folyó áradt,
roppant új medreket vágott.

S urat akart színaranyból,
gyémánt lelket rejtni bele,
gyurta, nézte — szerte vitte
lehellete dörgő szele.

Nem jó vas és nem jó szikla,
halottan döng, semmi titka —
elomolnak, meddő renddel —

fáradt keze hull a porba
s ujja között kél a forma,
leggyönyörűbb forma: ember.

Csomaközi Sándor

Batthyány Lajos gróf tragédiája

A történetíró feladata annál nehezebb, minél közelebb eső kor történetét óhajtja feldolgozni. Csökken a történelmi távlat, nő az adatok halmaza s a bőséges anyagból nagy kritikával kell, hogy kiválasztani tudja a historaiilag értékeset. A háború befejezése után a levéltárak addig elzárt rejtekei is megnyíltak a kutatás számára. Az érdeklődés nagyobb része a nemzetiségek felé fordult. Kialakulásuk, fejlődésük, szerepük problémáit teszik történelmi kutatás tárgyává. Valószínű, hogy idővel az új adatok és szempontok alapján az egész 19. századi magyar történelem s a dualizmus korának a 20. századra nyúló szaka is új és erőteljes reflexet fog kapni újonnan készülő monografiák megvilágításában.

Ezeknek sorában örömmel üdvözölhetjük a gróf Batthyány Lajosról, a szabadságharc egyik mártírjáról szóló könyvet.* Dr. Károlyi Árpádnak köszönhetjük ezt a munkát: ő kutatta fel különböző levéltárakban és magángyűjteményekben fáradhatatlan szorgalommal, a tudós akadályt nem ismerő szenvedélyével a Batthyány-pörre vonatkozó eddig rejtett okmányokat. Művének második kötetében adta ki ezeket, időrendben állítva össze a származásra nézve különböző iratokat. Legérdekesebbek köztük a szoros értelemben vett pöriratok. Ezeket GLB jelzéssel őrizték, Károlyi sokáig kutatott utánuk, míg föl bírta fedezni, mert titkos letétként őrizték a bécsi Udvari és Állami Levéltárban. De már hiányzik belőlük István nádornak és János főhercegnek a levelezése. Ezt — mint sok egyebet — jónak látta idejében eltüntetni a jólelkismeretű Bécs.

A nagyértékű felfedezés a Batthyány elleni vádakra, a vele szemben folytatott eljárásra, bánásmódra, a hadbíró működésére, bizonyos titkos befolyásra nyújtott felvilágosítást. Ezen kívül is felkutatta Károlyi azokat az adatokat, melyekkel az első magyar miniszterelnök historai szerepét megvilágíthatta. Utánjárása, gondossága, az adatok csoportosítása, munkájának felépítése a legnagyobb elismerést érdemlik.

A szerző művében rekonstruálni óhajtja régi és új adatok alapján gr. Batthyány Lajos főbenjáró pörét, megvilágítja ezzel kapcsolatban Batthyány politikai működését, egyéniségét, történelmi és emberi alakját: tragédiáját.

Károlyi kutatásainak eredménye: Batthyány pöre *premeditált pör* és *premeditált* az ellene hozott *ítélet*.

Fölveszi tehát újra a pört, *revízió* alá veszi, kiegészíti a bizonyítást és végül megállapítja, hogy Batthyány nem vétett a dinasztiahoz való hűség ellen, elféltetése tehát osztrák és dinasztikus álláspont szerint

* Dr. Károlyi Árpád: Nemetujvári Gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre. I. k. 658 l., II. k. 691 l. — Budapest, 1932. Kiadja a Magyar Történelmi Társulat.

is *justizmord*. A pör eredményes újrafelvétele tehát sikerült a szerzőnek. Sikerülhetett, mert olyan adatoknak jutott birtokába, melyeket a nyomozást, vádolást, védelmet egy személyben végző és azután ítéletet is mondó hadbíró nem ismerhetett, nem ismerhetett legnagyobbbrészt azért, mert — mint a mű írója kimutatja — épen a vádlott javára szóló körülményeket gondos kezek elrejtették előle.

A pör irányítása tehát nem a hadbíró kezében volt: őt is irányították valahonnan. Maga a pörbefogás is koholt és erőszakolt vádak alapján történik: már ebben a tényben is benne van az óhajtott ítélet premeditációja. Igen figyelemreméltóak az egész pör megindulásának és lefolyásának különös kísérőjelenségei. Láthatatlan kezek szönek láthatatlan hálót: Batthyány nem sejtí a veszedelmet, értetlenül áll a rázúduló vádakkal szemben.

Batthyány lobogó lelkű ember, eszmények embere és talpig magyar úr, aljas bujkáló eljárást nem ismer: önmagával szemben sem számított ilyesmire. Lelkiismerete tiszta a dinasztával, Béccsel szemben is, sőt úgy tudja, hogy odafenn még bír egyénisége sullyal, szava jelentőséggel. Másképen nem is határozta volna el magát arra, hogy részt vegyen a Windischgrätz elé járuló követségben. Itt éri az első értetlen visszautasítás: Windischgrätz nem fogadja. Mikor azután Batthyány a követséggel együtt távozott, Pesten, főhadiszállásán kívül ugyan, de mégis általa azóta elfoglalt területen elfogatja, holott a követek sértetlensége alapján visszatérését biztosítani kellett volna. Feltűnő a mohóság ebben a gyáva eljárásban. Batthyány ezt nem sejtette, nem számított erre, sőt biztos volt abban, hogy parlamentter volta megvédi őt.

A szerző által szimpatikusnak talált „öreg, kőszáli sas“, a feltétlen megadást követelő Windischgrätz sietett tehát a még közelében levő Batthyányt elfogatni és sietett erről a tettéről sógorát, Schwarzenberget szolgálatkészen azonnal értesíteni. Felmerül itt egy kérdésünk: adott-e ki Windischgrätz írásbeli elfogatási parancsot s milyen bűn vádja alapján fogatta el a volt magyar miniszterelnököt? Hiszen Trattner ezredes, a központi vizsgálóbizottság elnöke azt sem tudta, miféle vád alapján indítsa meg az előnyomozást! Előbb történt meg az elfogatás, utólag kellett a vádakát kitalálni, a vád anyagát összehozni s hogy ezt megtehessek, óriási apparátust kellett a nyomozáshoz működésbe hozni. Az eredmény ehhez képest igen csekély volt.

Még inkább meglephette és megdöbbsenthette Batthyányt a vele szemben lefolytatott eljárás módja. Milyen bíróság lehetett volna illetékes a magyar miniszterelnök elleni vádak képviselőjére? Batthyány önérzetes és méltóságteljes álláspontja az volt, hogy „az ő hivatalos, miniszterelnöki tevékenysége az uralkodó által szentesített törvény értelmében csupán csak a képviselőház, illetőleg a felsőház elbírálása alá eshet“. Mint magánember ellen is csak az ország törvényei szerint

lehetne ellene eljárni. És ha mégis a november 13-iki proklamáció alapján akarnák az eljárást megindítani, ez sem vonatkozhat e proklamáció kibocsátása előtt történetekre.

Ezzel az egyetlen lehetséges állásponttal szemben jutott érvényre a durva szoldateszka jogtipró hatalma. Mi alapon foghatta el egyáltalában Batthyányt katonai hatalom? Az 1848. október 3-iki menifesztum alapján! Ez vetette Magyarországot haditörvényszék alá. És ennek a „hadijog“-nak alapján állították hadbírószág elé Magyarország első miniszterelnökét s vádolták olyan időben elkövetett bűncselekményekkel, mikor ez a manifesztum kibocsátva még nem volt. Teljes jogi és erkölcsi abszurdum egy ilyen manifesztumnak visszaható érvényt tulajdonítani. De épen erre volt szükség, mert csak egy ilyen felülről irányított haditörvényszék hozhatta meg az óhajtott halálos ítéletet.

Érdekes fejezetben foglalkozik a szerző Leuzendorf hadbíró egyéniségével. Lelkében mély szakadékok talál. Egyrészt sötét árnyékot vet rá a vádak túlzott keresése, a rabulisztikus csűrés-csavarás, hogy Batthyányra valamit rábizonyíthasson s végül az a megdöbbenő vélemény, mellyel a gyöngén felépített, erőszakolt vádak alapján halált kér áldozatára. Ezzel szemben kiemeli a mű, hogy gyakran nagy lelki ismeretességgel és buzgalommal kutatott mentő körülmények után is vádlottja javára, a kegyelmet kérő felterjesztés meleg hangja pedig túlmént a hivatalos és megkívánt formaságon. Az osztrák katonai perrendtartás egyik páratlan jogi abszurditása volt u. i., hogy *egy* ember végezte az előnyomozást, volt vádló, védő, bíró egy személyben és a kegyelmi kérvényt is ő terjesztette fel. Megemlíti a szerző azt is, hogy Leuzendorf infámiának nevezte a halálos ítélet megerősítését. — Kétféle magyarázatot lát ennek az ellentétnek megértésére. Megérthetjük a hadbírókat úgy, ha hitelt adunk a róla keringett vesztegetési vádaknak. Ez esetben anyagi okok miatt háborodott fel azon, hogy védettjét végül mégsem sikerült megmenteni. De Károlyi inkább ahhoz a felfogáshoz hajlik, hogy Leuzendorf meg volt győződve Batthyány ártatlanságáról s a vádak koholt, erőszakolt voltáról, ezért akarta megmenteni. De ebben az esetben azt kérdezhetnők, hogyan tehetette ez a katona-ember, hogy igaztalan vádakkal, csavaros okoskodással annyira gyötörte a nagyszívű vádlottat. És hogyan ítélhette halálra, hiszen a felsőbb irányításból láthatta, hogy Batthyány nem számíthat kegyelemre. Én inkább olyan embernek látom Leuzendorfort, aki előtt elsősorban előrehaladása, emelkedése fontos. Ez tűnik ki a többi rávonatközö adatából is. De ezt a kérdést még nem látom véglegesen lezártnak.

A megdöbbenő momentumok közül azonban azok a legsötétebbek, amelyeket Batthyány nem láthatott. A szerző gondos kutatásainak eredményeképpen kissé beláthatunk a pör kulisszái mögé is. Láttuk, hogy Batthyány elfogatása, a vádkeresés megindítása Windischgrätz műve, ez pedig — szerző szerint — sógora hatása alatt állott. Károlyi

Schwarzenberg-et, a „halvány vámpír“-t tekinti az eljárás háttérében mozgó, sötét alakjának. Ő adott utasításokat a hadbíróknak, ő akadályozta meg István nádor kihallgatását, ő akadályozta meg, hogy a Batthyányra vonatkozó enyhítő körülmények Leuzendorf tudomására jussanak. Rajta kívül csak Haynauról nyilatkozik még hasonló szigorúsággal. A bresciai hiénának azonban már csak a pör utolsó fejezetében van szerepe, igaz, hogy igen szomorú szerepe, mert hiszen ő csikarta ki, hogy egy már meghozott minisztertanácsi határozatot megváltoztassanak s a halálos ítéletek jóváhagyását mégis neki, Haynau-nak engedjék át. Ezt a változtatást Schmerling fogalmazta — a szerző órája is megmondja elítélő véleményét — az ifjú császár Schwarzenberg „démoni befolyása“ alatt, két heti gondolkodás után, de végül mégis megerősítette s Haynau szabad kezet nyert ezáltal a magyarok legjobbjainak élete és halála felett. A premeditált justizmord, ez az előre megfontolt szándékkal végrehajtott politikai gyilkosság így végre megterénhetett.

Vajjon csakugyan tisztán Schwarzenberg műve volt ez?

Könyvünk szerzője gyakran említi a bécsi „hochtory“, az osztrák katonai köröket a pör, a Batthyány elleni gyűlölet háttérében. Ezen körök, klikkek vagy más hatalmasságok megrajzolásánál Károlyi nem hatol annyira a részletekbe, mint pl. a frankfurti parlament és a magyar kormány kapcsolatainak vagy a bécsi és párisi forradalmárok ügyeinek elbeszélésénél. Ugy érezzük, hogy itt épen a mű tárgyánál fogva szükség volna minden személyi mozgató erő kilétének, szerepének, hovátartozóságának pontos megállapítására, akár hivatalos, akár nem hivatalos szerepük volt is. Sokszor olvassuk, hogy Jellachich Ausztria paladinja volt, de nem látjuk pontosan azokat a kapcsolatokat, amelyekben bízva Jellachich olyan vakmerő és arcátlan mert lenni a nádorral, sőt az Innsbruckba hívó idézéssel szemben is. — A Batthyány elleni gyűlöletet Batthyány életének elbeszélésével világítja meg a szerző és magyarázatát nagyratörő gyors haladásában látja. Különösen magyar miniszterelnökké való kineveztetése keltett nagy ellen-szenvet, alaposan áthúzta u. i. evvel az osztrák irányadó körök terveit. Igaz, hogy ez lehetett ok gyűlöletre, de hiszen gyűlölteket odaát más magyar hazafit is s mégsem szorították ennyire aljas eszközökkel az akasztófa alá.

Megemlékezik a szerző a Zsófia főhercegnőnek tulajdonított szerepről is. „A férfias erélyével és bátor szokimondásával kitűnő“ Zsófia befolyásáról szinte futólag említi Reinöhl munkája alapján, hogy igen szerény méretű volt. Ezzel már el is intézi azt a régi „pletykát“, hogy Zsófiának befolyása lett volna Batthyány kivégeztetésére. Érdekes azonban, hogy maga idézi Zsófia naplójának egy részét: „Imé tegnap ő (Batthyány) ugyanazon a vonaton, mint én, de fogolyként ült, hogy talán kivégeztetése elé menjen, én pedig nyugodtan, békében tértem

vissza abba a kastélyba, amelyet az ő gyűlöletes üzelmei következtében kellett tavaly elhagynunk...“ A főhercegasszony gyűlöletét eléggé el-
árulják ezek a sorok, de szerző nem számítja ezt a magyar miniszter-
elnök tragédiájának tényezői közé. Művének egy egészen más helyén
elmondja, hogy Haynau, mikor előléptetésre ajánlja az általa nagyon
kedvelt Leuzendorfort, különösen azt emeli ki javára az ifjú császárnál,
hogy Batthyány pöre vitelénél nagy tapintatot tanusított, aminek
köszönhető az, hogy a legmagasabb körökhöz felnyúló *finomszálú vo-
natkozások* kikapcsoltattak! Ezeknek a vonatkozásoknak finom szálaít
nem bogozza tovább a szerző, kétségben hagy arról, mire célzott
Haynau s hova jutnánk el, ha e fonalak mentén haladva az eredő vé-
gét megkeresnők.

Károlyi a pör szorosán vett anyagából kiindulva mindenütt kiter-
jeszkedik Batthyány miniszterelnöki tevékenységére s mindarra, ami
a vádakkal összefüggésben áll. A történelmi háttér megfestésében is
megnyilvánul a szerző ismert történetírói talentumának minden értéke.
Megrázó szavakkal írja meg a nagy vértanú utolsó napjait és halálát.

Nagyértékű munkát végzett Károlyi Árpád gr. Batthyány Lajos
főbenjáró pöre aktáinak kikutatásával, kiadásával, történetének meg-
írásával. Reméljük, most már megindul a sora a magyar történelem
utolsó 80—90 esztendejét kutató munkáknak, hogy még sok válasz
nélkül hagyott kérdést tisztázhassanak.

Szerettük volna, ha az Egyetemi Nyomda ennek a Történelmi
Társulat kiadásában megjelent műnek a szedését több gondnal és ke-
vesebb tördelési- meg sajtóhibával készítette volna el.

Szabó Richárd

Telehold

*Soha ilyen teleholdas éjjelt:
most az árny is illatoz a fénytől
s mécsset gyújt a levélen a harmat;
duzzadó, lágy, óriás szíromként
lűktnetnek a fehérlő házfalak.
Akácom a holdfény behavazta
s szoborrá lesz, hogy ne hulljon róla;
szénaillat rekedt meg a fényben.
Mily némaság, — lelkemig ér szinte
a virágok boldog suttogása.
Most egy hullócsillag ívje lobbant
a templomnak árnyas ablakába:
Isten megy ott. — Halkan üt az óra.
Soha ilyen teleholdas éjjelt...*

Tanka János

Barth és korunk lelki válsága

— Felelet Tavaszty Sándor „Hozzászólás“-ára —

A Protestáns Szemle mult évfolyamának novemberi számában Tavaszty Sándor súlyos kifogásokat emelt Török István Barth-tanulmányairól írt kritikám ellen. A tanulmánnyal kapcsolatban az én részemről tett kritikai megjegyzéseket igazságtalanoknak nevezi. Én erősen kifogásolhatónak mondtam a könyv stílusát és okfejtését is, ő pedig az egész tanulmányt *kritikán felül állóan jónak* tartja, sőt tovább megy és kijelenti, hogy ha Barthot meg kell is védenie az én pársoros kritikámban foglalt „támadás“ ellen, Török István könyve olyan kiváló, hogy védelemre egyáltalán rá sem szorul. A felelet így érthetően nehéz, de ha Tavaszty Sándort igazságérzete készítette hozzászólásának megtételére, hasonló igazságérzet készítet most engem is megszólalásra és az a tudat, hogy kritikai megjegyzéseimet nem tettem sem igazságtalanul, sem felelőtlenül.

Tavaszty Sándor szerint tehát igazságtalanság volt azt állítani, hogy Török István dolgozata exkluzív és csak teologusoknak, illetve dogmatikusoknak szól. Az exkluzív szó használatában azonban, úgy gondolom, nem értünk egyet Tavaszty Sándorral. Az exkluzív szót én nem úgy értettem, mintha Török István eszoterikus tanokat fejtegetett volna és azoknak titkos és eltitkolt szövevényéből kizárta volna a laikus közönséget. De azt igen is állítom, hogy a közel száz oldalas könyvnek nagyobbik fele annyira zárt körön belül maradvá tárgyal elvont és *de facto* csak teologusokat és természetesen elsősorban dogmatikusokat érdeklő problémákat, hogy azok a kívülálló és úgynevezett „művelt nagy közönség“-et egyszerűen nem érdeklik; és végre *ez is* exkluzivitás. Sok ilyen részt idézhetnék, különösen a könyv második feléből, de elsősorban szeretnék itt hivatkozni azokra az oldalakra (737. és köv.), amelyek Overbecknek Barthra tett hatásáról szólnak. Nem tehetek róla, de Tavaszty Sándor sohasem fog meggyőzni arról, hogy az ilyen, a középkori teologusok és skolasztikusok *fecunditas mentis*-ére emlékeztető viták a tudományos theologia hatásköri kérdéseiről, másként, mint tiszta *curiositas*, érdekelni tudjanak kívülálló embereket.

És ha már az igazságérzet szónál vagyunk, Tavaszty Sándor részéről nem volt egészen szabatos ezt az exkluzivitás ellen tett kifogásomat azzal akarni diszkreditálni, hogy Török István „Barth fejlődésének épen azt a fázisát mutatja be, amelyet a szociális kérdéssel kapcsolatosan tett meg.“ Mert hiszen a könyv 90 és egynehány oldalából csak körülbelül 25 oldal foglalkozik a szociális kérdéssel és a dolgot hangsúlyja nem is ezen a részen van, hanem Barth pályája fejlődésének azon a szakaszán, amelynek jelentőségét a dialektikai theologia módszerének kialakulása alkotja. Ezzel foglalkozik a könyvnek körül-

belül kétharmad része és én az exkluzivitás „vád“-ját nagyon határozottan a dialektikai teológiára vonatkozó részek ellen emeltem.

Különösen jónak én a könyvnek a szociális kérdésekkel foglalkozó részét sem találtam, több fogalmazásbeli és szerkesztési gyarlósága miatt. A legügyesebben megírt részek mégis határozottan a könyvnek ebben a részében vannak és egy-egy oldalon (a 710. és köv., majd a későbbiekben a 717. oldal) a fiatal szerző ki is mutatja oroszlánkörmeit. De vannak egészen torzan megfogalmazott részek. Így különösen egy a 713. oldalon:

A Blumhardtoktól tanulták meg (Barth és Thurneysen) azt, hogy az Eilen-hez a Warten is hozzátartozik — írja Török István —, különben az Eilen kilátástalanná és céltalanná válik. Mert — mint Kutter magyarázta: nem az ember aktivitásán, hanem Istennek az akaratán fordul meg a dolog. Isten elhívja az embert minden hiábavaló emberi próbálkozástól és a saját eszközévé teszi s cselekedeteinek ekként értelmet, életének pedig célt ad. Mert Gott ist *Gott!* — ismételte egyre előttünk. Gott ist *Gott!* a mindenség szabados ura, O az, aki a krízist támasztotta. Egyedül nála van a kibontakozás is: hozzánk intézett parancsszavában, az Igében az útmutatás. Erre várni, ezt hittel és engedelmességgel befogadni, ez az ember feladata. Gott ist *Gott!* — ez Kutter nagyon tökéletesen kivitelű, de prófétai erejű teológiájának rövid foglalata.

Tudom, hogy az ilyen, összefüggéséből kiemelt rész idézése maga is igazságtalanság. De arra mégis szolgálhat igazolásul, hogy Török István stílusa és fogalmazási készsége mégsem olyan tökéletes, mint amilyennek Tavaszy Sándor tartja. Az ilyen fogalmazás lehet nagyon szellemes, sőt tartalmas is annak, aki az idetartozó „tudományos tolvajnyelv“ titkaiban otthonos, de kívülállóra határozottan groteszk benyomást tesz.

A dialektikai teológiát és a Barth-féle irányt 18—20 soros kritikában érdemben megbírálni nem lehet. De ezt én nem is tettem. Tettem mindössze annyit, hogy határozottan és őszintén megmondtam, hogy a dialektikai teológiát és Barth teológiáját, *úgy, amint azt Török István olvasói elé tárja*, homályosnak, fárasztónak és lélektelenül unalmasnak találom. Ez kemény kritika volt, de nyugodtan merem vállalni érte a felelősséget: nem volt igazságtalan. Személyes indítóokaim pedig igazán nem lehettek: Török Istvánt személyesen nem is ismerem. A magam igazolására nem tudok mást tenni, mint hogy idézek a tanulmányból egy lehetőleg nem összefüggéséből kiszakított, hanem önmagáért beszélni akaró részt (153. és köv. oldal). Beszéljen tehát ez az idézet önmagáért:

Mondottuk, hogy ez a dualizmus (Isten és a földi élet dualizmusa) az Ige révén tudatosul bennünk, amely Ige Jézus Krisztusban öltött testet. „Benne, — amint Barth a Róm. 1., 2—4. versével kapcsolatban kifejti, — két világ találkozik és metszi egymást: egy ismert és egy ismeretlen. Az ismert az, amit Isten teremtett, de Istennel való eredeti egységéből kiesett és azért a húsnek váltságra szorult világa, az emberek, az idő és a dolgok világa, a mi világunk. Ezt az ismert síkot átmettse egy ismeretlen másik, az Atya világa, az eredeti teremtés és a végső megváltás világa... A metszési vonalnak az a pontja, ahol az (t. i. a vonal) látható és látatik, *Jézus*, a názáreti Jézus,

a 'históriai' Jézus, aki 'a Dávid magvából lett test szerint'... Magának ennek a pontnak azonban, épenúgy, mint annak az egész ismeretlen síknak, amelynek a létezését hirdeti, egyáltalán semmi kiterjedése sincs a mi ismert síkunkra. A kisugárzások, vagy sokkal inkább a csodálatos becsapódási tölcserék és légüres terek, amelyek által a (más világ) a történelmi szemléleteségen belül észrevehetővé teszi magát, még ha 'Jézus életének' hívják is azokat, nem a másvilág, amelyik Jézusban a mi világunkkal érintkezik. És amennyiben ezt a mi világunkat Jézusban a másik világ érinti, megszűnik a miénknek történelmi, idői, dologi, direkt-szemléletes volta." Ebből az idézetből megérthettünk annyit, hogy Barth a koordináta rendszerrel igyekszik a két, egymástól kvalitatíve különböző világ viszonyát szemléltetni. De mit akar mondani a 'becsapódási tölcserrel' és a 'légüres térrel'? Barth az idézetet követő sorokban utalást ad arra nézve, hogy milyen irányban keressük a magyarázatot: "Jézus Isten fiának bizonyított hatalmasan a szentség Lelke szerint a halálból való feltámadás által". Ez a bizonyíttatás a Jézus igazi jelentősége, mely mint olyan, természetesen épen történelmileg nem határozható meg. „Jézus, mint a *Krisztus*, a Messiás, az időnek a vége, csak mint Paradox (Kierkegaard), csak mint Győző (Blumhardt), csak mint Ős-történet (Overbeck) értendő." Ennek a szem előtt tartásával most már egyszerű magyarázatot adhatunk: Jézust *test szerint* mi már nem ismerjük...

Ilyen és ehhez hasonló részek bőven akadnak Török István könyvében és bizony ezek olvasása spontán váltotta ki belőlem azt az érzést, hogy *ha ez a dialektikai theologia, akkor ez a fajta theologia lehet nagyon fensőséges és megkaphatja a sacrosancta jelzőt is, de nekem idegen, mert idegennek érzem az evangéliumok egész lelki világától, szellemi atmoszférájától. Az ilyen fejtegetéseknek lehet különleges, belső dinamikája, de én, bizonyosan mert szimplen és műveletlen laikus vagyok ebben a „magas” theológiában, nem tudok és nem is fogok soha átforrósodni tőle. Én itt csak szavakat hallok, komplikált filozófémák kábítanak el, amelyek lehetnek szépek és gyönyörködtető önmagukért és még az is lehet, hogy a mai bonyolult élet hű tükörképei. De nekem inkább kell az evangéliumnak és Krisztus nemes és drága, egyszerű igazsága, amely, mint kifogásolt kritikámban írtam, minden lélekhez szól, szól a legegyszerűbbekhez is. Lehet, hogy Tavaszgy Sándorral ezen a ponton soha nem leszünk egy véleményen, de én teljes meggyőződéssel vallom, hogy a mai nehéz napok bonyolult, kínzó problémákkal gyöttrődő emberei nem Barth túlfűtött intellektuális fantáziájának, oh, feltétlenül szép és belső dinamikától hajtott, de bonyolult és az élet realitásainak fölé emelkedő dialektikáját keresik, hanem az evangélium egyszerű szavakkal elmondott örök és az életüket vezetni tudó, isteni igazságát.*

Még csak egyetlen, egy kicsit személyes természetű kérdés: Tavaszgy Sándor olyan határozott hangon magasztalja Török István könyvét, hogy aki az én kritikám után az ő hozzászólását is elolvassa, engem feltétlenül nagyon lelkiismeretlen és kontár kritikusként fog tartani. Hogy Török István dolgozatának okfejtése még sem olyan „egyszerű, átlátszó és tiszta”, — mint Tavaszgy Sándor látja, — azt a fentebbi idézet, azt hiszem, eléggé igazolja. De hogy a stílus egyszerűségével és át-

látszóságával is vannak bajok, annak igazolására csupán pár sort szeretnék a könyvből (750. oldal) idézni:

Barth tehát, aki alaposan ismerte már a Római levelet, abban a feltevésben fogott most újra a végigexegetáláshoz, hogy „Pálnak fogalmi képzeténél, ennek a vonatkozásnak époly egyszerű, mint megmérhetetlen jelentősége legalább is époly élesen a szeme előtt állott, mint neki most, midőn Pál fogalmainak az átgondolásában szorgoskodik... Hogy egy ilyen előzetes feltevés beválik-e, az mint ahogy minden előzetes feltevésnél szokott lenni, csak az aktusban és fontolgatásban derül ki. Ha téves, akkor lépten-nyomon képtelenségekre vezet a végiggondolás.*

Annak stílusát, aki ezeket a sorokat így írta le és hagyta benn könyve szövegében, én mégsem dicsérném meg annyi magasztaló és elismerő jelzővel, mint tette Tavasz Sándor.

Máthé Elek

* A megkezdett idézőjel bezárása az idézett részben hiányzik.

KRITIKAI SZEMLE

Nikolaj Berdjajew: Le christianisme et la lutte des classes.
Paris: Edition „Demain“. 1932. 166 l.

Az ember nem tudja, mit csodáljon inkább ebben a tanulmányban, amely másfélszáz lap, de többet mond ötszázlapos köteteknél: a gondolatmenet biztos, érett, higgadt irányát, vagy a találó megjegyzések erejét és tömegét. Berdjajew nem rendszeres, vagyis nem olyan értelemben rendszeres, ahogy általában a tudósok, nem veszi pontról pontra anyagát, nem cáfol részleteket, nem „szisztematikus“. Kritikája a szellemi koncepcióra irányul — csak a mélységek érdeklik. Mindenütt a belső összefüggéseket kutatja, a metafizikumot. S ahogy előbbi könyveiben, itt is, túl a logikán, rendszeren, pszichológián, a religiozitás rétegeibe száll alá. Osztályharc, Marx és religiozitás! — igen, amint kiderül, sokkal nagyobb mértékben religiozus, mint ahogy az ember hinné és sokkal nagyobb mértékben, mint ahogyan Marx és a marxisták tudják, vagy, különösen, szeretnék. Az orosz gondolkozó meglátja ezt a szint, ezt az alapot, amelyen az egész ideologia nyugszik s amely az egésznek végső, visszavezethetetlen alapépítménye. Ezt teszi kritika tárgyává, illetve ezt mutatja be a maga mivoltában, fejti ki, hogy mennyire emberietlen, helytelen és nem igaz összevetve az emberivel, a helyessel, az igazzal: a keresztyénséggel.

Az osztályharc — írja — kétségbevonhatatlan tény; a történelem sok harca, nemzetek, fajok, vallások, családok, generációk küzdelme után ez a ma aktuális küzdelem, valamennyi között a legvéresebb s legkegyetlenebb. Hogy ennek oka tisztán gazdasági? — nem valószínű. A gazdaság sohasem jelentkezik külön, az emberiség életének egyéb tényezőitől elválasztva, még kevésbé diktál egyéb élettényezőknél. Marx tévesen látta ezt, mert téves volt a perspektívája, téves volt maga az osztályelmélete. Az osztályt nem gazdasági erő formálja, hanem az élet sok-fakora és lehetősége, „az olyan gazdasági osztályok, amelyek olyan élesen el volnának választva egymástól, még primitív társadalmakban sincsenek.“ Az osztály „szociális kondíció eredménye“, az osztályharc pedig nem gazdasági kényszer. Marx bizonyítékai között sok a helyes, de „szociológiája egészben véve szociális pathologia; nála a szociális pszichologia eltorzul“. „Marx módszere rokon Freudével: egyiküknek célja sem az igazság és egyikük sem nézi a valóságot, hanem nézik a maguk teoriáját s céljuk a köztudat illúzióinak lerombolása“. „Az igazságot nem osztály termeli, sőt egy igazság az osztályban mindig deformálódik, ahogy a történelem bizonyítja.“ Ebből a szempontból Marx osztályelmélete elfogult, a „szociális szentimentalizmus“ terméke s a marxizmus végeredményben hazugság, még inkább hazugság,

mint azok az illúziók, amelyeket le akart rombolni. Marx ütőkártyája a materializmus. De ez teljesen hibás. „Az anyag tehetetlen, passzív, erőtlén; egyedül a szellem aktív.“ A marxizmus hazugság, „mert Isten, a legfőbb erő, minden erő forrása létezik“. „A legnagyobb erő nem a gazdaság és nem az osztályharc, hanem a bűn ereje s ez tisztán szellemi.“

A gazdasági materializmus két osztályt ismer: a burzsoát és a proletárt. Az antinomiát Marx teljesen keresztülviszi. A burzsoa uralmának felel meg a kapitalizmus, a vallásosság, filozófiailag az idealizmus, erkölcsileg az individuális morál. A proletár társadalma szocialista, vallása: atheizmus, filozófiája: materialista, morálja: kollektív. — De mialatt Marx az osztályok elméletét fejtegeti, „az osztály mindinkább leteti reális karakterét és szimbolummá válik.“ „Ahogy a francia forradalmat Rousseau nép-eszméje, úgy a modern osztályharcot Marx proletár-eszméje mozgatja.“ Egyik sem reális osztály, hanem szimbolum: tömegkép, valami vallásos: mitosz. „A proletáriátusról való teoriája nem tudományos, hanem religiozus, messianista, mitológiai.“ „Marx szavaiban és elméletében immoralista, valóságban azonban végletesen moralisztikus — és minden gazdasági teoriáját erkölcsi premisszákból vezeti le.“

A gazdasági materializmus felépítette mitosztát, de nem vette észre a legnagyobb hibát, amit valaha valaki elkövetett s amit az emberiség sohasem fog eltérni. „A materializmus nem az osztályt látja az ember szempontjából hanem az embert az osztály szempontjából — az embert értéken leszállítja, csupán az osztály alárendelt funkciójának tekintti.“ „Az emberek között levő lelki viszonyt osztályok között levő anyagi viszonyra alakítja át“ és „az embert tisztán anyagi tárggyá teszi.“

A marxi materialista proletár-gondolkozással szembenáll a keresztyén ember gondolkozása. A keresztyén „az igazságot osztályon kívül és felül nézi, tisztán, anélkül, hogy egy osztály eltorzítaná és denaturalizálná“. A keresztyén elutasítja „az ember átalakítását dologgá... a munka átalakítását árúvá.“ „A verseny könyörtelen önzése a keresztyén tudat számára elviselhetetlen.“ A gazdaság van az emberért és nem az ember a gazdaságért. A keresztyén érzület tudja, hogy „a társadalom szellemi gyökerei az örökkévalóságban vannak... és minden szociális, politikai és gazdasági forma átmeneti.“ „A munkát szentségnek nézi — a munka szellemi kérdés... és problémája a szocialista társadalomban oly bonyolult, hogy már nem is lehet megoldani.“

A pénz misztikus hatalmáról azt mondja: „a pénz nem természetes, nem isteni, hanem diabolikus eredetű.“ „A pénz ellen nemcsak a munkás lázad, hanem minden osztály.“ A kapitalizmus korszaka: „ez az idő a kalandorok ideje. Mammon királysága, nem szabad kor, a szellemi szolgátság kora.“ A szociális problema akkor fog megoldódni, amikor megszületik az új emberi lélek, az, aki nem fogja „elviselni

többet a mechanikus munkát . . . mert nem lehet megalapítani a munka birodalmát anélkül, hogy ne adják meg a munkának az „attitude spiri-
tuelle“-t. „Ez azonban nem gazdasági, hanem hisztirioszofikus prob-
lema teleszöve eszkatologikus elemekkel.“

A modern szocialisztikus társadalom tisztán gépies egyenlősége a keresztyén ember számára idegen. „Egyetlen szabadság van: az emberi munka és alkotás lehetőségének szabadsága.“ „A társadalom a munka és alkotás, szervezetségén nyugszik és hierarchikus“. Ez a társadalom aztán elkerüli azt, amit a marxizmus nem tud: „a politika vampirizmusát és fantazmagorizmusát.“ Ezt a hierarchiát csak egy valami biztosíthatja, az egyház, az az egyház, amely: „autentikusan keresztyén, amelyet nem korrumpál emberi érdek s felülemelkedik az osztályokon.“

Aki ismeri Berdjajew egyéb műveit, látja, hogy a könyv hová tor-
kollik: az új középkor gondolatába, Berdjajew centrális problémájába, berdjajewi nyelven szólva: az új középkor prófétai víziójába. Az osztályharc megoldása nem az egy osztály, hanem az emberi természetes értéksorrend; az egyenlőség nem minden korlát lerombolása, hanem: hierarchia; a szabadság nem a bellum omnium, hanem az emberi szellem teremtő erejének szabad kibontakozása. Az új korszak akkor kezdődik, amikor megszületik „az új emberi lélek“. Ez a koncepció áll jelen könyve mögött is és minden lényeges szál onnan indul ki, hogy oda térjen vissza: az igazi, hierarchikus keresztyén új középkorba.

Az embernek végül kedve volna még néhány idézettel bemutatni azt, ami Berdjajewet a legjelentősebbé és legvonzóbbá teszi: milyen mély és intenzív látással néz s ennek ellenére milyen üde egyszerűség-
gel ír — de az idézetek tizesével kívánkoznak papírra.

Az egész könyvet idézni kellene.

Hamvas Béla

**Tettamanti Béla: A személyiség nevelésének magyar elmé-
lete.** Szeged, 1932. 139 l.

A magyar neveléstudomány egyik mesterének, Schneller István-
nak elméletét foglalja rendszerbe e tanulmány, melyet a szegedi Ferenc
József tudományegyetem barátainak egyesülete adott ki. Schneller Ist-
ván hosszú időn át volt az egyetem tanára, több nemzedék tőle vette át
neveléstudományi felfogását, minek következtében elméletének ismer-
tetése széleskörű érdeklődésre tarthat számot.

Schneller István a magyar neveléstudományi irodalom legrokon-
szenvesebb egyéniségei közé tartozik, neveléstudományi elvei elsősor-
ban érzelmi alapokon nyugszanak s elméletének ismertetése éppen ezért
hálás feladat. Ezt a hálás feladatot Tettamanti Béla tanulmánya szeren-
csésen oldotta meg, mert minden oldaláról igyekezett megvilágítani a
mestert s elméletét, ezenfelül mindvégig meg tudta őrizni a tárgyilagos
hangot, nem csapott át egyik végletbe sem.

Schneller István egyéniségének alapvonása a krisztusi világszem-

lélet, a mi neveléstudományi munkásságát is teljesen áthatotta. Neveléstudományi eszményei kivétel nélkül e világszemlélet szolgálatában állanak. Nagy érdeme ez Schneller Istvánnak azért, mert abban az időszakban kezdett dolgozni, mikor neveléstudományi téren a herbartizmus uralkodott s nem vált az író előnyére, ha ezzel szembehelyezkedett. Schneller István kiforrott egyénisége s mélységes vallásos meggyőződése mellett tanúskodik, hogy ennek ellenére mindvégig a maga útján haladt.

A nevelés célja Schneller elmélete szerint a természettől fogva önző egyént az emberszeretet magaslatára emelni s ez által olyan lelki tartalommal telíteni, mi által az egyetemes világrend tudatos szervévé válik. Az egyén értéke, személyiséggé válása csupán ott kezdődik, ahol ez az átalakulási folyamat megindul: ezt a munkát pedig a nevelésnek kell elvégeznie. A nevelés eszménye tehát az emberszeretet, az emberszeretnek az útja a társas intézményeken, a családon, egyházon, községen, államon keresztül vezet, minek következtében a nevelés gyakorlati munkájának állandó kapcsolatban kell állani ez intézményekkel. E társas intézmények hatása alatt telt meg olyan lelki tartalommal az emberiség, amely lelki tartalom közelebb s közelebb hozta az emberszeretet eszményéhez, a krisztusi világszemlélethez. Az egyén e történeti folyamat ismertetése útján nevelhető a legtermészetesebben s ezért a nevelő munka középpontjában a történettanításnak kell állani. Mint-hogy azonban a tökéletes emberszeretet, a krisztusi világszemlélet az egyetemes történetben nyilvánul meg teljesen, Schneller a nevelést az egyetemes történet tanításával kívánta befejezni s e ponton nagy következetességet mutatott, mert ha a cél a krisztusi világszemlélet, ha az eszköz a történeti anyag ismerete, akkor szükségszerűen el kell jutni az egyetemes történeti anyag felbecsüléséhez. E ponton Schneller szembekevert Kármán felfogásával, amely felfogás ma is döntő még a középiskolai tananyag kiválasztásánál. Tettamanti maga nem osztja e ponton Schneller felfogását s cáfolni törekszik okfejtését. Sajnos, nem oszthatjuk a Tettamanti elveit s tökéletesen igazat adunk Schnellernek, ki állásfoglalásával messze megelőzte korát. Kétségtelen, hogy gyakorlati neveléstudományi szempontból a történettanítás akkor a legeredményesebb, ha a helyi történeti anyag ismertetéséről megy át a nemzeti történeti anyag ismertetésére. Viszont ha ezt az okfejtést tovább folytatjuk, akkor a nemzeti történelem csupán előkészítője lehet az egyetemes történelemnek s a történettanításnak tulajdonképen itt kell befejezést nyerni.

A nemzeti történelem ismeretének elmélyítése kétségkívül fontos, mert a nemzeti öntudat fejlesztése csupán ez úton érhető el. A kiegyezés utáni időkből erre nálunk nagy szükség volt s ez érthetővé teszi a nemzeti történelem akkori előtérbe helyezését. Az egyetemes történelem viszont azokat a nagy perspektívákat nyújtja, amelyekből az em-

beri kultúra fejlődését megismerhetjük s amint a nemzeti történelem a nemzeti szolidaritás céljait szolgálja, ugyanígy szolgálja az egyetemes történelem az emberi szolidaritás céljait, amelyek a végső ponton összeesnek a krisztusi világszemlélettel, a tiszta emberszeretettel.

Dr. Gárdonyi Albert

Rezik János: Az 1687. évben felállított eperjesi vérpad vagy az eperjesi vérfürdő. Az eredeti kéziratból fordították Gömör János és Pogány Gusztáv. Liptovsky sv Mikulás. 1931. Transcius kiadás. 150 l. 8°. (A szlovenszkói ág. hitv. ev. egyház történeti emlékei. Szerk. Gömör János és Pogány Gusztáv. I. k.)

A magyar történetnek, közelebbről a magyar protestáns egyház történetének egy eddigelé sem okaiban, sem lefolyásában eléggé meg nem világított eseményét írja le az utókor számára az e kötetben nyilvánosságra hozott kéziratban a kortárs. A szerző, Rezik János, 1687-ben, a vértörvényszék évében, az eperjesi evangélikus kollégiumban működött, a vérfürdő áldozatait tehát, mivel csaknem mindannyian pártfogói és vezetői voltak az evangélikus egyháznak, bizonyára személy szerint ismerte, magukat az eseményeket pedig tanuk elbeszéléséből hallotta és ezért ábrázolja olyan megjelenítő erővel a vértörvényszék egész működését. Maga ezt mondja: „Jobban lévén értesülve, elhatároztam, hogy el fogom oszlatni a tévedéseket... s a jelen és jövő nemzedéknek csak a bizonyosat írom meg.“ (6. l.)

A vértörvényszékről írott feljegyzéseit rövid bevezetéssel kezdi, majd sorra veszi annak áldozatait. Mindegyikről rövid, tartalmas jellemzést ad, ismerteti az ellenük emelt vádakat, vallatásukat és az ez alatt tanúsított magatartásukat, a jezsuiták kísérleteit, akik, mivel nekik volt egyedül szabad bemenetelük a vádlottakhoz, igyekeztek a végveszélyben levőket az életbenmaradás reményével a katolikus válásra téríteni, végül megrendítő erővel írja le elítélésüket és kivégzetésüket. Külön fejezetben jellemzi ezután a vértörvényszék bírját, a vádakat, amelyeknek alapján annyi ember életét kioltották és a bírák eljárását az ítélet meghozatalánál. A vértörvényszék rémtetteit a történelem távlatából néző szemlélőre is megrendítő hatást gyakorol a magyarság nagy ellenségének, Carafa Antal grófnak, a vérfürdő értelmi szerzőjének kiméretlen kegyetlensége, amellyel az áldozatokat a vérpadra küldte, de felemelő az a nagy lelkierő, az az Istenbe vetett végzetetlen hit és bizalom, amellyel az ártatlanul elfélték a halált fogadták. Rezik mesterien ábrázolja e törhetetlen lelkek nagyságát.

Függelékben, részben pedig szöveg alatti jegyzetekben lenyomatatták a kiadók, igen helyesen, a Rezik kéziratáról később készült másolatokhoz fűzött megjegyzéseket és hozzátoldásokat. Képet kapunk ennek következtében arról, hogy hogyan ítélték meg egy évszázadon keresztül különböző személyek a vértörvényszék eseményeit.

A kiadvány az elszakított magyar területeken élő magyarság tu-

dományos törekvéseinek gyümölcse és szép bizonyítéka a szellemi folytonosság kiolthatatlan gondolatának. Az a körülmény pedig, hogy a kiadók az eredeti latin szöveggel párhuzamosan a magyar fordítást is adják, ami, tegyük mindjárt hozzá, jól sikerült, különösen alkalmas arra, hogy a magyar hazája és egyháza története iránt érdeklődő művelt olvasó közönség is megismerhesse belőle a szomorú eseményeket és megerősödjék benne az integer magyar hazája iránti szeretet!

Részben e cél, részben pedig a kiadvány tudományos értéke és használhatósága érdekében néhány megjegyzést kell fűznünk a kiadáshoz magához, mert bizony ez nem felel meg azoknak a kívánalmaknak, amelyeket ma az ilyen forráskiadvánnyal szemben fel kell állítanunk. Nézetünk szerint ma egy forráskiadvány nem elégedhet meg többé a forrás egyszerű lenyomatásával és közzétételével, tehát az adalékszerű forrásközléssel, hanem arra kell törekednie, hogy a forrásban leírt kort, annak eseményeit és szereplőit bevezetésben és szöveghez írott jegyzetekben a vonatkozó irodalmi és forrásanyag idézésével a lehetőséghez képest teljesen kimerítse és megvilágítsa. Elengedhetetlenül szükséges ehhez az, hogy a forrás íróját, a forrást, annak létrejöttét és létrejöttének idejét ismertessük, jellemezzük, a forrásban előforduló eseményekre és egyénekre vonatkozó irodalmat, legalább a főbb munkákat, idézzük és amennyiben módunk van hozzá, használjunk fel a jegyzetelésnél levéltári anyagot is. Ezek a kívánalmak tulajdonképpen nem is jelentenek nagy munkatöbbletet a kiadónak, mert hiszen ő ugyanis áttanulmányozza forrásának egész szövegét, amihez természetesen meg kell állapítani a fent mondottakat és fel kell használni az eddig megjelent irodalmat is, esetleg egy-egy rész pontos megértéséhez talán levéltárba is el kell mennie. De jogosulttá teszi a felállított kívánalmakat egy másik szempont is. Sajnos, sokkal kevesebben vannak egyháztörténetírásunk munkásai, semhogy vállalkozhatnának egyházunk története egyes eseményeinek monografiaszerű megírására, bár ez, hangsúlyozzuk, nagyon kívánatos volna. Ezt a munkát jórészt elvégezhetné a mondott alapokra fektetett forrásközlés.

Gömöry és Pogány kiadásában feltűnő közlési hiányok találhatók. Legfeltűnőbb az, hogy a forrásról és szerzőjéről semmit sem mondanak; még annak a megállapítása is hiányzik, hogy mikor íratott a krónika. Ez minden szempontból elengedhetetlen és nem pótolja ezt a hiányt a 109. lapon közölt Klukai-másolat vonatkozó része sem. Nélkülözzük teljesen a magyarázó és felvilágosító jegyzeteket. Itt-ott a későbbi másolatokból közölt jegyzetek még csak fedezik a hiányt, nem talál azonban az olvasó semmi utmutatást arra, hogy Carafa életére és viselt dolgaira, a vértörvényszék bíráira, az elítéltek családjára, Eperjes városa történetére és topografiájára stb., hol található bővebb adatokat. Az eperjesi kollégium tulajdonát képező kéziratokat használták a kiadók, tehát valószínűleg módjukban lett volna itt esetleges

más adatoknak is utána nézni és ha itt nem, a város levéltárában bizonyára találtak volna olyan idevágó anyagot, amelyet a kiadásnál kitűnően értékesíthettek és a fenti kérdésekre legalább részben új adatokkal felelhetek volna. Elismerjük, hogy ezek messzemenő kívánalmak és teljes megvalósításuk elé talán leküzdhetetlen akadályok gördültek volna, mégis meg kellett volna kísérelni a lehetőség szerint valóra váltásukat.

Fel kell végül említenünk a latin szöveg eredeti helyesírással és a rövidítések felbontása nélkül történt leközlését. Ez ma már csak abban az esetben lenne jogosult, ha valami nyomós körülmény indokolná, mivel pedig itt ilyen körülmény nincsen, a szövegnek humanista helyesírással és a rövidítések felbontásával történő lenyomatása lett volna helyénvaló.

A fentiekben körvonalazott kívánalmainkat nemcsak erre a kötetre, hanem a sorozat következő számaira is értettük. Nem mondják ugyan meg a kiadók a kiadványsorozat célját és további programját, a címből következtetve azonban elszakított Felvidékünk egyháztörténetének anyagát akarják nyilvánosságra hozni. Örömmel üdvözljük ezt a szándékot és igen sokat várunk a sorozattól, mert ott éltek a magyar protestáns egyház nagy patrónusai, a Thurzók, a Dersffiek, a Nyáryak, stb. és oltalmuk alatt virágoztak az egyházak és az iskolaügy, a családi, megyei és városi levéltárakban tehát igen értékes egyháztörténeti anyag fekszik.

Ila Bálint

Dr. Enyedy Andor: Miért jött a Jézus? Egyházi beszédek. Miskolc, 1932. 180 l.

Azt a benyomást teszi ez a 32 szép beszédet tartalmazó kötet, hogy a beszédeket valaki gyorsírta és a szerző prédikátornak meglepetésül szánta a kész, kinyomtatott művet. Enyedy Andor gondolatainak, tématalálásának, illusztrációinak, egész lelkét áttüzesítő páthoszának, igehirdetése tanúbizonyságot jelentő egészének nem felel meg ez az irodalmi köntös, amelyben a nyomtatott betűn keresztül szól azokhoz, akik „annyi örömet szereztek, olyan sok ihletést adtak“ az igehirdető lelkipásztornak. Mindjárt a cím bosszant: „Miért jött a Jézus?“ Keresztnevet, személynevet névelő nélkül szoktunk használni. Rangot, foglalkozást, megbízást, tisztet jelentő név előtt állhat csak meg a névelő, pl. a Krisztus, a Krisztus Jézus, de Jézus előtt soha.

Irodalmi értékének árt az elsietettség, a mondatoknak, kifejezéseknek meg nem simítgatása. Mindjárt más lenne azonban véleményünk, értékelésünk, ha a kötet „kézirat gyanánt“ jelent volna meg. Hatalmas és markáns vonalak, duzzadó képek, étellel telt gazdag vázlatkönyvnek szinte beláthatatlan kimeríthetlensége áll előttünk. Témái, problémái elevenek, keresettek, mások által is megverítkezettek: *A lélek sorsa a halál után, A test sorsa a halál után, A reformáció és a lelki nagykorú-*

ság, *A hétköznapiok tűzpróbája, A munka, Az élet futásának célja* stb. Olyan világosan fogalmaz, annyira félreérthetetlenek a színei, megállapításai, beállításai, olyan határozott és biztos a hangja, annyira egygy lesz, összeforr az igehírdető egyénisége az Igével, melyről biznyságot tesz, hogy prédikációjában valami egészen egyénit nyújt, valami olyat, amit nem tanult senkitől, sem kollégiumi iránytól, sem irányító divatos mesterektől. Épen ez a kiválósága, ez a plus bírja el, ha az irodalmiság rovásán valamit levonunk a könyv értékéből, ha a megjelentetési forma, az öntött betű sok feltételt előíró és megkövetelő szigorú zsarnoksága nevében legmagasabbra fokozzuk az igényeket ott, ahol az élőszó úgyszem véti el soha a retorika szabályait, hanem legmagasabb rétegeiben is biztosan és diadalmas határozottsággal adja meg a feleletet arra, hogy *Miért jött Jézus?*

Incze Gábor

Pintér Jenő magyar irodalomtörténete. (Tudományos rendszerezés. Ötödik kötet. Budapest, 1932. A Magyar Irodalomtörténeti Társaság kiadása.)

Pintér Jenő nagy irodalomtörténeti rendszerezése e mostani kötettel a XIX. század sokrétű anyagához érkezett el és ebből az első harminc év irodalmi anyagát állította össze. Az új kötet tartalmi beosztása egyúttal jelzi azt is, hogy a század további anyagának tárgyalásában mily elv fogja vezetni. Általában 30-30 évnvi időszakasz irodalmi tényeit és a velük kapcsolatos tudnivalókat foglalja majd magában egy-egy kötet s így a napjainkig vitt történeti összefoglalás a jelen kötetből fogva mintegy a nemzedékrendi alapú korszakolásban mutatja be irodalmi életünk alakulását. Első pillanatra ez a csoportosítás a XIX. század első évtizedeire nem látszik valami kedvezőnek, hiszen a harmincas évekig irodalmunkban együttél sok oly mozzanat, mely a megelőző időkből ered, valamint sok olyan is, melynek részletesebb megismertetését csak a következő kötetben fogjuk megtalálni. Pintér Jenő igen jól látta az ebből a beosztásból származó nehézségeket. Az előbbi kötet második felében már, mint az irodalmi tömegmozgalom elemeit (pl. Kazinczy első művei), említette azt, ami itt az frói munkásság egészébe van beállítva, ugyancsak röviden jelzi azt is (pl. Bajza tevékenységéből), ami időben ugyan ebbe az időszakaszba esik, de teljes értékű jelentősége csak a század második kordarabjában fog kibontakozni. Így az életszerűség nem esett áldozatul a csoportosítás akaratának, valamint az áttekinthető rendszer sem a korlátokat nehezen tűrő élet feszítő erejének. A mult tényeiről való egyirányú tájékozódás és az élet pillanatnyi sokféleségét kereső érdeklődés egyaránt kielégülést találhat.

Az új kötet tartalmának összeállítása ugyanúgy történt, mint az eddigieké. Ugyanoly módon és ugyanazzal a megbízhatósággal és lelkiismeretességgel. Bevezetésül egy széles, a XIX. század első évtizedeinek

politikai és társadalmi képét festő fejezet szolgálg. Különös figyelemre érdemes itt az a rész, mely Budának és Pestnek, a közvetlen jövő irodalmi központjának külső arcát mutatja be egykorú leírások és feljegyzések alapján. Ezt a fejezetet mintegy kiegészítik a következő részek, melyek már a tekintetet egyre jobban az irodalomra fordítván, hazánk általános műveltségi állapotáról, az iskolázásról, nyomdákrol, irodalmi társaságokról, a hírlapokról és folyóiratokról, uralkodó ízlésformákról és írói célkitűzésekről számolnak be. Az első nagyobb és átfogóbb fejezet a „közérdekű irodalom“ cím alatt a publicisztika, a szónoklat, a történet- és irodalomszemlélet akkori teljesítményeit tartalmazza. Itt szentel a szerző egy a legújabb ismereteket figyelembe vevő és igen eleven részt a politikai korszellem irányítójának, Széchenyi Istvánnak. Ezután már a három évtized legkimagaslóbb írói következnek. A két legnagyobb fejezet Kazinczyé és Vörösmartyé, a modern kezdemény és a korszerű teljesedés e két megvalósítójáé. Méltó terjedelemben és kimerítően foglalkozik a kötet Csokonaival, a két Kisfaludyval, Kölcseyvel és Berzsenyivel. Történeti és esztétikai jelentőségüknek összefoglaló méltatása, műveikből vett bő és jellemző idézetek, világos tartalmi kivonatok, életük eseményeinek időrendi egybeállítása, a róluk szóló irodalom lényeges és az idő próbáját már kiállott megállapításainak felsorakoztatása az eszközök az írók alaptermészetének és munkásságuk súlyának megéreztetésére. Nézetünk szerint ilyen, már a beosztásbeli külsőségekkel is kiemelt fejezetet kaphatott volna Katona József is, aki — bár a róla szóló fejezet hosszabb, mint Berzsenyié — a „Regény és dráma“ gyűjtőfejezetében található s így könnyen az az érzés támadhat, mintha Katona kissé a „poetae minores et minimi“ irodalomtörténeti színpalái közé került volna. A zárófejezetekben áttekintő és biztos figyelmű részek foglalkoznak a költészet, líra és epika kisebb képviselőivel s itt látjuk lassanként elveszni a nemzeti irodalom egyre növekvő folyamában a XVIII. században indult régi magyaros, németes és deákos irányokat. A kötetet befejező „Visszapillantás“ a magyar irodalom szokásos összefoglalásán kívül számot ad a jelentőségét már teljesen elvesztett irodalmi latinságról s az Európa-szerte egyetemes nemzeti nekilendülésből újabb erőforrásokat nyert magyarországi németiség, szlávtság és románság irodalmáról.

Pintér Jenő munkájának jelentőségét és érdemét itt már nem kell emlegetnünk: ez ma benne él a művelt magyarság köztudatában. A szerző munka-ereje és áldozatkész munkaszeretete azonban oly példaadó, mely előtt a mai nehéz időkben a szokottnál mélyebb főhajással tiszteleg az olvasó.

Kerecsényi Dezső

Juhász Vilmos — Kovács György: Hősök, tudósok, emberek. Az utolsó hetven év története, 1860—1930. Pantheon-kiadás, Budapest, 1932. 512 oldal.

Sok hazugságot lepleztek le a fölöttünk elvihartzott „történelmi

idők“, — de a legszívósabb az volt, hogy „politikus nemzet“-nek nevezték a magyart. Talán még most is akadnak, akik hisznek ebben. Holott a vak is láthatja: minden ok megvolt arra, hogy nemzetünk a maga egészében politikus nemzetté ne fejlődjék. 48-ig elenyésző kisebbségnek volt csak olyan-amilyen beleszólása a politikába s hányan lehettek még e kisebbség tagjai közt is, akiknek a politikai kérdések nagy összefüggéseibe betekintésük lehetett? A 48 utáni politika már több embert érdekelt (még mindig távolról sem az egész népet) — de ez a politika egyetlen tengely körül forgott s akik csinálták, jórészt nem láttak benne egyebet, mint az Ausztriával s az uralkodóházzal való viszonyt. Nemcsak a „nép“, de az úgynevezett művelt középosztály is valóságos külpolitikai analfabéta volt, amikor 1914 nyarán a háborús cenzura alatt álló újságok kezükbe vették a nevelését. Néhány esztendő múlva hivatalosan is önálló nemzetté váltunk s magunknak kellett intézni sorsunkat — ne essék most szó arról, hogy milyen tandíjat fizettünk ebben az iskolában, de annyi bizonyos: kiderült rólunk, hogy kezdők vagyunk.

A letehetségesebb vezérek sem pótolhatják a tájékozott közvélemény hiányát. A magyar közönségnek, hangsúlyozottan ideszámítva a művelt közönséget is, be kell iratkoznia a világpolitika elemi iskolájának első osztályába és elsősorban megtanulni a modern világtörténelmet — felnőtt és háborús tapasztalatokon okult fejjele.

Ezért van szükség az olyan lelkiismeretesen és népszerűen megírt könyvekre, mint Juhász és Kovács munkája. Amikor ez a két tiszteletreméltó tájékozottságú fiatalember nekiült, hogy — nagyobb plaszticitás kedvéért kiemelkedő egyéniségek köré csoportosítva — megírja az utolsó hetven év világtörténetét: minden kezükbekerült adatot abból a szempontból nézhetnek, hogy mennyiben függ össze a mai nap problémáival, mennyiben világíthatja meg ezeket a tájékozódást kereső olvasó előtt. Politika, gazdasági történelem, technika, tudományos és földrajzi felfedezések, filozófia, festészet, zene, irodalom éppen úgy hozzátartozik a kép teljességéhez, mint az uralomra törő szociális elméletek ismertetése. Több kötetre tervezett munkájuknak ez az első kötete tizenkét fejezetében a XIX. század derekának történetét adja, elevenen, mindenki számára érthetően. Anélkül, hogy elhozna a mai napig: a mai nap kérdéseire adható válaszokat alapozza meg. Sok embernek kellene ezt a könyvet elolvasnia. Ahányan olvassák, annyival fog csökkenni a „művelt“ malomalatti politikusok száma.

Benedek Marcell

Új anthológia. Összeállította: Babits Mihály. (Nyugat-kiadás, 1932.)

Úgy látszik, teljes a fiatal költők diadala, akiket ez alkalommal negyven éven aluli lírikusok értendők. Nagy elődeik legnagyobb élő tagja, Babits állítja össze és vezeti be antológiájukat s maga kodifikálja az új esztétikát, a formai és tartalmi visszaegyszerűsödést, népi-

séget, tárgyias hajlamot, szóval ugyanazokat, amelyeket negyedszázad előtt maga segített megdönteni nemzedékének bonyolult, műköltői, szubjektív eszményeiert.

Ez a diadal nemcsak teljes nem volna Babitsék approbálása nélkül, de ilyen gyorsan diadal is alig. Nem véletlen, hogy a Nyugat adja ki ezt az antológiát, talán egy sincs a benne szereplő költők közül, akinek egyszer-másszor meg ne nyitotta volna hasábjait. Akik élre szöktek az új gárdából, mind a Nyugatban futották ki formájukat. Igaz, hogy — épen a Nyugatnak! — bajos is lett volna másképen viselkedni. Annyiszor panaszkolta, jogosan, elődei semmibevevését, hogy maga csak szeretettel fordulhatott utódaikhoz még akkor is, ha azok az ő fénykorának fővíványait tagadták is meg lassan-lassan.

Most már csak az a kérdés, olyan jól járt-e a fiatal líra ezzel az antológiával, amilyen szép gesztus a Nyugattól a kiadása. Harminc-három költő száz verse: ezek szép kabalás számok s Babits sietve tiltakozik is, hogy azt ne képzeljük, mintha több nem volna az újak közül ebbe a gyűjteménybe méltó. Még azt sem vállalja, hogy értékelésnek vegyük, kitől hány oldalon hány verset közöl. Ekkora előzetes őszinteséget a kritikus nem méltányolhat mással, mint hogy megerősíti: csakugyan, nem egy költőt lehetett volna még találni, aki megüti a gyűjtemény színvonalát, továbbá: csakugyan, aki a versek számából akarná a költők rangsorát megállapítani, nem jutna helyes eredményre. Amivel Babits ezt indokolja, azon lehetne vitatkozni, de a tényen ez nem változtat. Semmiesetre sem szabad felelősség alul való kibujásnak tekinteni. A kötet hosszas válogatás után nagy gonddal jött létre s ez a gond minden lapon meglátszik.

Érdekesebb azt a tünetet vizsgálni, mi okozza, hogy Babits a bevezető tanulmány írója, elfogadja a fiatalok törekvéseinek esztétikai jogosságát, Babits, a versösszeválogató azonban ösztönösen olyan darabokat illeszt együvé, amelyek hasonlóbbá teszik ezt a kötetet az előző nemzedék lírájához, mint amennyire ehhez az egyes költők hasonlíthatnak. A magyarázat: belátni egy új költőcsoport céljainak helyességét értelem dolga, s még azt is elismerem, a mai fiatalok valószínűleg mervebbek lesznek utódaikhoz, mint hozzájuk a Nyugat és Babits. De más dolog valamit elméletben elfogadni s megint más gyakorlatilag érvényesíteni, még Babits esetében is, aki pedig alkotásaiban az összes századeleji költők közül legközelebb jutott a fiatalokhoz. Mikor arról van szó, válassza ki műveikből a legszebb darabokat, ösztönösen azokhoz nyult, főképp az egy-két verssel szereplő, kevésbé markáns költők-nél, amelyekben túltengenek az egyéni problémák, bonyolult életérzések, patetikus kifejezések, holott saját megállapítása szerint „semmi sincs messzebb ezektől az új költőktől, mint az előző nemzedék egyéniség-kultusza, a komplikált és túlfinomult élet kergetése“, hiszen még azok is, akik elődeik formarombolását követik látszólag s a szabad-

versnél megmaradtak, nem azért teszik ezt, „hogy soraikba a modernség és prózaiság különös ízeit vegyítsék, mint elődeik, hanem hogy e disztelen és kötetlen beszédben egyszerűbb és melegebb hangja legyen szavaiknak“.

A különbség e megállapítás és az antológia valóságos hatása közt: a fiatalok gyors diadalának ára. Érvényesülhetnek, kaphatnak elismerést, de csak a nagy elődök árnyékában, az ő rostájukon keresztül. Babits válogatásának indokolása tökéletesen helytálló: a költőket sokoldalúan, torzítás nélkül akarja bemutatni, rohamosan változó korunkban azonban gyakorlatilag az következett ebből, hogy olyan, egyébként szép, darabokat is fölvevett tőlük, amelyek még félútig vagy annyira sem jutottak régi és új között; nem képviselik többé az egyes költők mai színvonalát, annál kevésbé az „új nemzedéket“. Különösen Illyés Gyula igazolja ezt. Ha a fiatalok közül állít majd össze valaki ilyen gyűjteményt, okvetlenül tisztábban fogja illusztrálni Babits bevezető megállapítását, mint ez az Új Anthológia.

Azért: így is, amint van, a mai líra legelőretoltabb hadállása ez a gyűjtemény. Súlyt ad neki Babits ízlése, a Nyugat tekintélye s az a körülmény, hogy ilyen magas átlagszintű antológiánk rég nem jelent meg. Leggyöngébb darabjaiból is kileng a költőiség némi fuvallata. Méltóan képviseli Erdélyi József édes és keserű ízeiben egyformán üde népi líráját, Szabó Lőrinc érett költészetét, Fodor József zsúfolt frissességét, Sárközi György nagy verskultúrájának artisztikus finomságait. Illyés már túljutott itteni eredményei egy részén, főleg a patetikus Búcsúztató kórus hangjain. Komjáthy Aladárt igen előnyös darabok mutatják be, Marconnay Tibor itt közölt versei rokonabbak a régi Illyéssel, mint az ő egész költészete. Más költőkhöz mérten aránytalanul szerepel Bartalis János, Bányai Kornél, Berda József, Déry Tibor, Fekete Lajos, Fenyő László, Komlós Aladár, Sági Márta és Török Sophie.

De most látom, Babits óvása ellenére csapdába estem: értékmérőnek tekintem a közölt versek számát. Abbahagyom, még mielőtt a hiányzók felsorolásába kezdenék. Ha valamelyik kortárs legközelebb összeállítja az újak antológiáját, harmadrészt okvetlenül elhagyja ezeknek az írónak; lesz kivel pótolja a helyüket, mégha ragaszkodik is a harminchármas számhoz. Addig persze sok minden tisztázódhat még, ami most bizonytalanul ingadozik értelmünk és ízlésünk közt. De hogy ez a jövőendő antológia, ha igazabb lesz is, szebb lesz-e a mostaninál? Alig hiszem.

Juhász Géza

Dr. Julius Gréb: Zipser Volkskunde. Kesmark und Reichenberg, 1932. 342 l. + XXXVI műlap. (Verlag der Anstalt für Sudetendeutsche Heimatforschung.)

A szeptesi német néplélek, nyelv és kultúra érdekes kutatója, Gréb

Gyula dr., nagyobb szabású, mintegy húsz éves munkában foglalta össze hosszú évek szorgos tanulmányainak eredményeit. Műve hézagpótló, mert első a hasonló célú kísérletek közt, mely a kutatás mai módszereivel és kellő szaktudással felvértelve, lehetőleg teljes és hű képet ad az elszakított Szepesség e legértékesebb népeleméről, a mintegy 48.000 lélekre tehető szepesi német népről, mely a XII. sz. közepe óta él a Poprád és a Gölnic völgyeiben s nyolcszáz éven át megőrizte nyelvét, faji jellegét és erkölceit s melyet az összeomlás vihara sem tudott elsodorni.

A „zipser“ néven közismert szepesi német nép korántsem egységes népfaj; idetelepítése sem történt egyszerre. Eredetük különféleségét nyelvjárásbeli eltérések bizonyítják. A poprádvölgyi, északszepesi (Oberländer), mely Felső-Sziléziából származott, jutott el a kultúra magasabb fokára és vitt századok folyamán vezető szerepet a Szepesség történelmében. A bányavárosok lakói, a „gründlerok“ bajor-osztrák eredetűt diphtongizáló nyelvjárásuk árulja el. A német telepítés egészen a XIV. századig tartott s Hobgarten és Stephanisau alapításával fejeződött be. E két helység nyelvjárása s bizonyos tekintetben lakóinak faji-sága is eltér a többi szepesi német népekétől.

A mű elején, mintegy bemutatóképen, a cipszerek jellemrajzát adja a szerző annyi szeretettel és melegséggel, mely elárulja, hogy maga is közülük való. Szolidárisnak vallja magát a cipszer jellemmel, mely vallásos, megbízható, szótartó, erkölcsös és komoly, érzelmességre hajló volta mellett is humoros, sőt szatirikus vénájú. A szepesi német mélyen ragaszkodik szülőföldjéhez s annak természeti szépségei iránt fogékony. Hajlik a misztikum felé, amit az bizonyít, hogy számos néphit, monda, sőt babona vert gyökereit köztük. Nem fellobbanó, hanem inkább megfontolt, józan és takarékos. E tulajdonságok túlhajtása sokszor maradvává, rideggé s fukarrá teszi e nép fiait. A tudományszomj élénk az egyszerűbb körök gyermekeinél is, intelligenciájuk magas és a tudomány nagynevű művelői közt igen gyakran találkozunk szepességi eredetűekkel, épígy a művészek közt is. Hűség, önérzetesség és a családi élet melege iránt való érzék a szepesi jellem szép vonásai. — A mondákról és babonákról szólva, Gréb nem elégszik meg azoknak érdekes és sokszor újszerű előadásával, hanem megkeresi a néphit gyökereit az ősi germán hitrege és mondavilág egyes alakjaiban. Könyvének ez a része talán a legvonzóbb olvasmány azok részére, kik a Szepesség monda- és mesevilágával eddig nem ismerősek. Hogy „der Wutt“, sőt Kaschperok, a fehér lovon kísérteti hazajáró szellem csakugyan Wodan-reminiscencia-e, hogy Frau Holle igazán a német pogány istennő alakja-e, kérdéses marad. Lidérceken, boszorkányokban és megrontó gonosz szellemekben, kincsek nyomára vezető jótékony szellemekben a szepesi német néphit igazán gazdag; die „Scheich, Mehr, Dschendschebabe, Und-reh“ és a szepesi népmesékben annyit szereplő, talán a magyar garabon-

cásra, vagy sárkányra emlékeztető Huschwai s a smok, esőt és vihart hozó s forrásfakasztó hegyiszellem, a népfantázia ismertebb alkotásai. Szinte csodálkozhatnak a be nem avatott olvasó, hogy a józan és értelmes cipszer nép közt ennyi mondai alak és babonás hit kaphatott lábra, de enyhíti ezt a tény az, hogy a szepesi német nem veszi komolyan ezeket a jó és rossz szellemeket, mintegy komázik velök s leginkább csak tréfás kapcsolatban veszi nyelvére nevüket. Élénk, üde képzelőerő nyilatkozik meg a monda- és mesevilág kialakulásában.

A népszokásokkal behatóan foglalkozik a jeles szerző s bizonyos pietással ismerteti a különféle ünnepi s alkalmi szokásokat, melyek a távolabbállók előtt csak kuriózumoknak tűnhetnek fel. A könyv gerince azonban mégis a nyelvről és költészetéről szóló hosszú fejezet. Itt elemében van Gréb, a filológus; világos, tömör jellemzését adja a felső- és alsó-szepességi, vagyis zipser és gründer nyelvjárásnak; külön foglalkozik Hobgart eltérő nyelvajátságaival s Gnězda nyelvével, mely földrajzi helyzeténél fogva Hobgartéval hasonlóságokat mutat. Utal a magyar és szláv nyelv hatására, a jövevényszavak meglehősen tekintélyes számára, a városi nyelv kialakulására. Az egyes nyelvi eltéréseket szépen magyarázza meg a német őshazából hozott nyelv alapján. Külön lelke van, mint Gréb mondja, ennek a szepesi német nyelvnek; megvannak az önálló szóképzései, fordulatosságot, összetételei s a nyelv teremő ereje itt még teljes frissességében alkot. A nyelv a szepesi német lelkületének hű tükre; kiválóan alkalmas a csipkelődésre, szójátéokra, szelid tréfákra s nem egy kifejezése mitológiai elemeket őrzött meg. A nyelvjárási népköltészet és műköltészet ismertetése, mely újabban az érdeklődés középpontjába került és sok művelőre talált, Gréb könyvének is egyik legszebb fejezetét alkotja.

A cipszerek építési modora, butorzata és ruházkodása megannyi alapos tanulmányon alapuló fejezet tárgya. Valami fájó nosztalgia lengi át ezeket a lapokat: az író visszasírja a régi szokásokat, erkölcsöket és divatot, melyet, szerinte, a modernség csak ronthat. Végül egy rövid összefoglalásban mintegy programot ad, mit kellene tenni ennek az értékes fajnak megmentésére és fennmaradásának biztosítására. A faji önérték és összetartozás érzésének ápolásában, a nyelvjárás és régi szokások szeretettel való megőrzésében s a nép korszerű művelésében, a babonák s az itt-ott fellépő alkoholizmus leküzdésében találja meg a célra vezető utat.

A könyv külső kiállítása is minden dicséretet megérdemel. Számos illusztráció és több színes műlap tarkítja a szép és értékes könyvet, mely képek közt nem egy művészies is akad. Kár, hogy a rajzolóművészek több ízben csak kezdőbetűjét adja, ami félreértésre ad alkalmat.

Dr. Bruckner Győző

Vajthó László: Magyar Irodalmi Ritkaságok. XII—XX. füzet.*

A gyermek, Vajthó László kedves gyermeke, a diákgondozásban időnként megjelenő Magyar Irodalmi Ritkaságok, úgy látszik, megél. Immár 20 füzet jelent meg belőle. A néphit szerint nem is szokott meghalni az olyan újszülött kicsikorában, aki nem fél a fürösztő-víztől. Már pedig ez a vállalat sohasem érzékenykedett a kritika mosdatása alatt (hiszen olyan lágy mozdulatokkal igyekszik is az ember bánni az ilyen finom, harmatos, gyöngé matériával.) Hogy hű maradjak a kezdő képhez, jelenlegi feladatomnak egy rendkívül szigorú szemlét érzek afőlött: használt-e a multkori fürdő s némi beszámolófélet az azóta észlelhető gyarapodásról is.

1. Hát bizony alázatosan kell tudomásul vennünk, érzékenykedés nélkül a világ legtermészetesebb tényeként elkönyvelnünk és őszintén bevallanunk, hogy a vállalkozás éli a maga életét s oda sem hederít a kívülről jövő hatásoknak. Egyszerűen ismételjük tehát ezúttal is a már elmondottakat:

a) Végrevalahára végleges rendezést nyerhetne s aztán megállapodhatnék ez a kérdés: mennyi a munkából és teherből a diákoké, mennyi a tanároké, mennyi az iskoláé és nem utolsó sorban, mennyi az Egyetemi Nyomdáié? (Nem írtam ide, mert világosan tisztázott: mennyi a Vajthó Lászlóé. Ő a spiritus rector. Az ő szent nyugtalanokását vedd el mint nyugtalanítást s többé nem jelenik meg új füzet.) Rendkívül fontos és sürgős kérdés volna ez, hiszen most míg p. o. az egyik Bessenyei-kiadásban az iskola önképzőkörének minden tagja fel van sorolva név és esetleg viselt tisztség szerint, Hajnal Mátyás művének viszont csak a tartalomjegyzékéből állapíthatni meg még a kiadó intézetet is. A második Péterfy-sorozatnak a Bevezetését is diák írta, ellenben a Magyarság és A Magyar Néző sajtó alá rendezésénél nehéz volna megállapítani a diákok tevőleges szerepét (ha ugyan egyáltalában volt valami szerepük benne.)

b) A főntebbiek alapján nagyon félünk, nem attól, hogy a kiadás ügye kisikkad a diákok kezéből, hanem attól, hogy természetes fejlődési folyamatának fele útján meg fog rekedni. Nem vagyunk barátai a felemás-munkának. Ezek a kiadások még mindig kompromisszumok betűhív és teljes, illetőleg félig régies, félig új ortografiával dolgozó és szemelvényes szövegek között, tudományos és laikus bevezetések, magyarázó jegyzetek alkalmazása vagy elhagyása, eredeti vagy másodközlés, variánsok összehasonlítása, vagy e babramunka teljes elmellőzése még mindig zavarba ejtenek bennünket afől: kikre számít mint olvasókra ez a gyűjtemény s komolyan vegyük-e, vagy kuriózumképen könyveljük el?

* XII. Siralmas Panasz. XIII. Péterfy Jenő dramaturgiai dolgozatai. (II.) XVIII. U. az. (III.) XIX. U. az. (IV.) XIV. Vedres István: A Tiszát a Dunával összekapcsoló új hajókázható csatorna. (1885.) XV. Bessenyei György: Anyai Oktatás. XVI. Bessenyei György: Magyarság. A magyar néző.

c) A szerkesztőnek több diszkrecionális jogot kellene vagy biztosítani, vagy — ha biztosítva van — gyakorolnia. Ez és csak ez hozhatna bizonyos egységet a mostani mozaikszerűségbe. Most még olyan nagy a szabadság, hogy — jelentéktelen, de jellemző példa — ugyanegy füzetben a szerkesztő nem, az intézet igazgatója sem használja doktori címét, a kiadó-tanár viszont igenis használja. Valóságban mindahárom doktor, ha egyikük sem írja ki, vagy mindahárman kiírják, megtakaríthatnak az olvasó részéről egy téves képzetet. A Szent Margit lg. kiadványa előtt ott a nihil obstat, a cisztercita Brisits Frigyes kiadása elől hiányzik. (Mind a kettő lehetséges és helyes, így okvetlen megáll előtte mindenki egy gondolat idejéig és erejéig.) Felemás vállalkozás az — úgy látszik — mennél teljesebb Bessenyei- és Péterfi-kiadás mellett egy Pázmány-breviarium. Melyik forma hát a sorozat ideálja: az oeuvre, a reprezentatív mű, vagy a szemelvények? Ugyszintén különösen hat az Egyetemi Nyomda eddigelé két önálló kiadása egymás mellett: az időszerű és objektív kiválogatott centenáris Kazinczy-breviarium és a teljesen ötletszerűen vagy tendenciózusan előszedett szemelvényes Pázmány. (Természetesen kimaradt belőle a Rákóczihoz írt levél a felekezeti összetartásról, úgy látszik, az vagy nem jellemző, vagy nem aktuális.) Azt sem merem állítani, hogy polemikus irodalom legideálisabb közlésformája lenne az egyik fél egyoldalú megszólaltatása. Valahogy ezt úgy kellene kezelni, mint az irodalmi levelezést s mint ahogy a Régi Magyar Könyvtár annak idején meg is cselekedte.

2. De elég a kifogásokból. Örülünk a pozitívumoknak. a) Nagyszerű nevelő hatása van a Szent Margit lg. és a Zrinyi Miklós rg. kiadás-módjának. Az egyik egészen a háttérben marad, a másik csak azokat a diákokat említi névszerint, akik dolgoztak is. b) Nagyon megható, ahogy a kiadók indokolni próbálják, miért épen a kiadásra került műre esett a választásuk. Ez az indokolás az indulás óta egyre természeteseedik és mélyül. A Siralmas Panaszt a Zrinyi Miklós nevét viselő iskola növendékei adták ki, Vedres István művecskéjét gyakorlati pályára készülő kereskedelmisták, Bessenyei Anyai Oktatását leendő anyák és egyúttal leendő oktatók, Hajnal Mátyás elmélkedéseit, imáit és himnuszait a Szent Szív tiszteletére nevelt apácák és leánykák. Egy másik, kereskedelmi iskola azt igyekszik legalább indokolni, miért szemelte ki a modern élettal szorosabb kapcsolatban író Péterfy dramaturgiai dolgozatait egy esetlegesen szöbakerülhető irodalomtörténeti emlék feltámasztása helyett. c) Talán épen ez a motíválás okozza, hogy tárgyilagos értékelés szerint is rendkívül érdekes anyagot hordott össze az ifjúság ezúttal is. A Siralmas Panasz ma is aktuális és tanulságos olvasmány, a diák Csittvári Krónika ki is hozhatja, mást mindenkit a politizálás gyanujába keverne a hánytorgatása. Vedres István terve sajnos ma talán messzebb áll megvalósításától, mint az ő idejében s szükségesebb volna, mint valaha. Bizony nem árt lapozgatnunk benne. A Szent Szív imádata gyökeret ereszt a múltba s ez több, mint egyszerű érzelmi alap.

(Szinte csodáljuk, hogy a kiadó-nének szégyenlősen és szerényen majdnem elhiszik, hogy a gyökérszálak *csak* a barokk-ig követhetők; sokkal erőteljesebben kellene hangsúlyozniok a középkoriságot s nagyobb figyelmet szentelniök a szöveg mellett a bájosan-gyermeteg képecskéknek.) *d)* Külön emlitem meg a lassankint kibontakozó hatalmas Besse-nyei-portrét s az egészen új gyanánt ható Péterfy-képet. Mennél több Besse-nyei-füzet jelenik meg a Ritkaságok gyűjteményében, annál világosabban megtetszik az az igazságtalanság, mellyel irodalmunknak ezt az alakját minden elismerésünk mellett eddig kezeltük. Csak Szenczi Molnár Alberttel esett még hasonló méltánytalanság, mikor elpereltük tőle tisztán formai okból az eredetiséget. A diákok Besse-nyei nem az a megszeppent s holtanapjáig kopírozó autodidakta, akinek eddig ismer-tük, hanem hatalmas fogékonyságú receptív elme, aki szomjasan töltő-zik meg Nyugat kútfejein, szent kínban vajúdjó termékenység (de nem abortáló, ahogy hajlandók voltunk hinni) és a magán átszenvedett maté-riát nyugtalanul e világba szóró termőfa (amelyen saját gyümölcsök függnek, nem karácsonyfadíszek). Ugyanez áll Péterfyre is, de erről Németh László hamarabb és hivatottabb tollal emlékezett meg nálam.

3. A gyermek megélt, gyarapodása szemmelátható. További sorsa elé nagy várakozással és jóreménységgel tekinthetünk.

Karácsony Sándor

Színházi Szemle

Andai Ernő legújabb vígjátéka, *A másik*, kedves és finom, mint az eféle darabokról mondani szokták. Hüvösvölgy, pompás uri villa, szép asszisztensnő, elegáns, javakorabeli özvegy professzor s annak jó-lelkű, ötletes nővére — lehet-é kétségünk a „kimenetel“ felől? Andai Ernő, az érzelmes, szinte édeskés poéta egyuttal igen józan ember is, s a líra holdfényes vízéin evezve, messzi elkerüli a tragikusabb szirteket. Pedig itt házasságtörés is volt ám, de ahogy az író az ösztövére cselekménybe szövi, olyan, mintha valami muzsikáló szekrényből hal-lanók. Bizony ezt a multat a legszigorúbban nevelt zárdanővendékek is meghallhatják. Utóvégre emberek vagyunk, nincs köztünk hiba nélkül való. Az első asszony gyógyíthatatlan szív-bajban szenvedett, amellelt el is hanyagolták; ez a hitestársi tapintatlanság meg a korai halál — a legnagyobb vezeklés — elhalványítja a pillanatnyi megtévedést, s a megboldogult gyönyörű nő immár — életnagyságú festményben — en-gesztelen néz alá elárvult otthonára. A professzor is hibás volt, csak a találmányával törődött s hozzá még kegyetlen is volt a haldoklóhoz. Úgy látszik, önmagát akarja büntetni második, tartósabbnak ígérkező szerelmének titkolásával. A szép asszisztensnő mit sem tud az elhalt fe-leség ballépéséről, s reménytelenül szenved: azt hiszi, hogy a professzor vígasztalhatatlan. A szerző azonban segít rajta; megtaláltatja vele azt a kazettát, melyben a multa árulkodó levelek vannak. A nemeslelkű nő habozik: el kell tüntetni a leveleket, nem szabad megzavarni a professzor illúzióit. Ekkor segít a szellemes és jólelkű nővér. Kiderül,

hogyan a professzor tudott a levelekről, a nagy találmány — a szerelme-
sek közös műve — végszóra, varázsszóra elkészült, kész a világsiker is,
meg a teljes boldogság. Andai finoman beszél, de sokat tétovázik a
szinpadon s igen kényszerült bonyadalmat hevenyész. Mikor például
az asszisztensnő sejteni kezdi, hogy ki volt a csábító (egy hegedű-
művész, a professzor barátja) s meghívja a laboratóriumba, hogy vég-
leg kipuhatolja a titkot, de a professzor meglepi őket, félremagyarázza
a helyzetet s féltékenyekedik: ez a jelenet époly mesterkélt, akár a köz-
szemlére kitett láda s a benne levő kazetta szerepe, az árulkodó leve-
lekkel. Valami langyos mélabú ömlengéseként hat az egész darab,
válogatott szavaival, lélektani felületességével. A Nemzeti Színház ki-
tűnő színészei, *Aczél Ilona*, *Pethő Attila*, *Tasnády Ilona*, *Uray Tivadar*,
Sugár Károly s a kis *Primusz* István semmi kivánnivalót nem hagynak
s úgy játszanak, ahogy az Ohnet Györgyök alakjait játszani szokás.

Égészen más világba vezet *Zsolt Béla Oktogon* c. darabja (Magyar
Színház). Andai gyermeki ábrándosságához képest ez az író engesztel-
hetetlen realista s humora akárhányszor közeljár az akasztófahumor-
hoz. Pedig ő is meleg emberi szíveket rajzol, eszményi szerelmet is,
legalább egyet, de sok minden velejáróval, a valóság igazi háttérében.
Viszont a póreség, ahogy alakjai szinte előttünk levetkezettve járnak-ke-
lnek, seholsem bántó: Zsoltnak van izlése, biztos tolla, mely a való-
színűséget épen a vonások arányos megosztásával biztosítja. A má-
t rajzolja, tragikomikus illusztrációját annak, hogyan hemzsegnek egy-
más mellett egymás érdekeinek félszeg kereszteződésében, a kis
emberek, s legszebb szándékukban is mennyire megalázzák őket a nyo-
morúságos viszonyok. Az, hogy Koller kisasszony, a fogorvos kedvese,
házasságközvetítő útján férjhez megy félénk, esetlen imádójához, a kis
fogtechnikushoz, sőt meg is vallja neki a multját: csupán egyik része
ennek a minden részletében érdekes, aprólékosan kidolgozott miliőnek.
Egy darab életet látunk, az *Oktogon* táját, mindenestől, apró-cseprő
mizériáival, anyagi, szerelmi gondjaival, mutatós külsejével s e külső
alatt lappangó, ki-kiderülő hazugságaival. Az önérzet, pillanatnyi neki-
buzdulásaiban, erőtlén ahhoz, hogy itt valami komolyabb konfliktus
keletkezzék. Ezek az emberek már régóta gyakorolják a kispolgári hét-
köznapok olcsó színjátékát, s őszinte szívvel, egy kis öniróniával tet-
szellegnek a megoldásra váró fordulatok ál-drámaiságában, hogy a nyár-
spolgári színmű ötven százalékára megalkudjanak. Egyetlen rossz em-
ber sincs köztük, csak megviselt, kicsorbult egyéniségek, s ha szétné-
zünk egy kicsit a ma nyomorultjai között, még részvétünket is bírják.
Zsolt Béla igen élethűen juttatja őket szóhoz, a való élet hangjának
izével. A rendezés jó, *Góthék*, *Sulyok Mária*, *Gózon Gyula*, *Ráday Imre*,
Székely Lujza, *Mály Gerő*, *Tarnay Ernő*, *Berky József*, *Kováts Terus*,
rendkívül eleven alakítást nyújtanak.

Lakatos László vígjátéka, *A magas Cé*, melyet a Belvárosi Szin-
ház mutatott be, aforizmák sallangja a szellemesség buzgalmában el-

nagyolt, magukra hagyott alakok vázán. A kozmetika segítségével még mindig hódító híres énekesnő, aki titkolja, hogy már eladó lánya van; az öreg gazdag, előkelő udvarlói; a csinos, fiatal, de szegény szoknyavadász, aki tegnap még a művésznőt imádta halálosan, ma már a leányáért bolondul — szokványos operett-vígjátéki figurák s a szerző legfeljebb a kosztümjüket frissítette fel. Nincs is ideje, hogy embereit mélyebben jellemezze, olyan sokat, bár többször elég szellemesen, beszélteti őket; ezek az alakok többnyire igen jól ismerik „Lakatos László összes műveit“ s hiven tolmácsolják életfilozófiáját. Az író ért a szinpad fogásaihoz, tudja, melyik pillanatban kell a lazán összefüggő helyzeteket cserélni, hogy el ne fásszon, de már azon túl szinte semmi tenni, mondani valója nincsen. Az énekesnő roppant finom árnyalatokra tervezett, de hiányos rajza — a művészi allűröktől az anyai érzés őszinteségéig — aligha csupán a színésznő (*Honty Hanna*) hibája. Rokonszenvesebb az énekesnő lánya, a kis egyetemi hallgatónő (*Muráti Lili* kecses dekadenciával játssza meg); csakhogy ez is roskadoz az elmentés vonásoktól, melyekben Lakatos László oly szívesen duskál: a polgári erkölcs s a szabadszerelem végső pólusai közt hanykódó mai fiatal lélektípusnak egyik különös tünete. Külön említést érdemel *Páger Antal* jóízű cívisgavallérja, aki, úgy látszik, mint dekadens-jelölt csöp-pent a furcsa társaságba.

Vajthó László

Zenei szemle

Filharmoniai hangversenyek. A második rendes hangverseny igen érdekes és gazdag volt. Telemann Georg Philipp a 18-ik század híres német zenészeinek Tafelmusik-ját hallottuk 3 oboára, vonósokra és csembalora. Nyolc rövid kis tétel egymásutánja; egyik kedvesebb, mint a másik: igazán jó muzsika. Igen alkalmas arra, hogy kissé szégyelhesük, mennyivel jobb muzsikával traktálták annak idején a „könnyű“ muzsikára vágókat. De arra az érdekes megfigyelésre is vezetett, hogy az oboa, amióta a francia—belga hangszerek kiszorították a németeket (ami egyébként a virtuóz játék szempontjából szükséges volt), mennyivel lágyabb hangszer lett s hogy e Tafelmusik-ban a jó régimódi oboák (pl. a Kruuswyck-testvéreké) mi másképpen érvényesültek volna! Beet-hoven Hegedűversenyét Morini Erica nagyon szépen játszotta, technikája a legjobb, hangja nagyon szép. E kiváló művésznőt minden évadban szívesen hallanók. Dohnányi Ernő nagyarányú, hatalmas 2-ik szimfóniája volt a hangverseny befejező száma. Ifjúkori mű, vagy 30 esztendeje hallottuk először. Semmit sem veszített erejéből, fényéből, frissességéből, sőt még inkább lenyűgöz inventiójának erejével, témaszövedékének pompájával, hangszerelésének fényével. — A harmadik hangverseny magyar volt. Volkmann Róbert szerzeményeinek legjava itt tement. Shakespeare III. Richardjához írt muzsikájából nőtt ki a nyitány, mely a programszerűségnek a klasszikusok felfogásának megfelelően ad csak helyet. Mozart d-moll zongoraversenyét magyar művész: Engel Iván játszotta. Horusitzky Zoltán szerzői bemutatkozásául Ady: Fekete

hold éjszakáján c. költeményét írta meg magán szopránra, baritonra, vegyeskarra és nagyzenekarra. Mindenesetre felette nagy ambicióról tesz tanúságot, hogy a legnehezebb feladat megoldását, Ady költészetének zenei megszólaltatását, kísérelte meg. Hogy ez nem sikerülhetett, nem csodálandó. Nagyon nagy legény ám Ady Endre! Rékai Nándor zenekarral kísért dalszvitjét, igen helyesen, Hangulatképek-nek nevezte. A szövegnek egy része eredetileg idegen nyelvű s ez meg fogja könnyíteni a sorozat elterjedését. Rékai a hangszerelés mestere s kitűnően hangzik zenekara, modern anélkül, hogy bántó vagy modoros volna. Az ötödik dalt, a Cigányzene címűt, meg kellett ismételni. (Mellékesen megjegyezve, ugyanennyi joggal bármelyik dalát meg lehetett volna ismételtetni. A külsőség volt a döntő! A cimbalom, a síró-rívó hegedű... Mikor fogjuk végre a magyar dal fogalmát a cigánytól, a délibábtól, a betyártól és a kakastollas zsandártól függetleníteni?) Korányi Frigyes: Assisi Szent Ferenc Naphimnusa volt e magyar-est befejező száma. Korányi a rendkívüli hangversenyen előadott Idilljével jó benyomást keltett, mostani művében is ugyanazon kvalitások érvényesültek, mint amabban, de a Naphimnusz hatalmas poézise a szerzőt lenyűgözte. Az énekszólamokat az est folyamán Báthy Anna, Székelyhidy Ferenc, Palló Imre ismert művészetükkel juttatták érvényre, a Székesfővárosi Énekkarral egyetemben. — Kodály Zoltán ötvenedik születésnapja alkalmából rendezett zenei ünnepségekből a filharmónikusok is kivették részüket egy rendkívüli hangverseny formájában, amelyen kizárólag Kodály-művek kerültek előadásra a szerző s tanítványai vezénylete alatt. A Marosszéki-táncokat Horusitzky Zoltán vezette. Miután a filharmónikusok e művet ismételten játszották, kifogástalanul adták elő most is, függetlenül a karmester gyakorlatlanságától. Ádám Jenő a Palló Imre énekelte Közelítő tél (Berzsenyi) és Kálmán Oszkár által előadott Adydalt: Sírni, sírni dirigálta nagy odaadással, amit a Hány János-szvit követett. Ismert, súlyukra, értékükre nézve régen eldöntött művek s ismételésekbe nincs miért bocsátkoznom, de azért jól esik leírnom, hogy a Közelítő tél vége: Sem béhunyt szememet... igen szép. (Sehogyssem értem azonban, hogy Ádám miért csinált a Toborzóból friss csárdást? Kár.) Két karművet adott elő a Székesfővárosi Énekkar Karvaly Viktor vezetésével, amely teljesítményért méltán nyertek igen őszinte és nagy tapsokat. Chi-d'amor sente régi olasz témafeldolgozása és a Mátrai képek c. karsorozat előadása mintaszerű volt. A hangverseny zárószáma a Psalmus Hungaricus volt. A szerző vezényelt, Székelyhidy Ferenc énekelte a tenorszólót s a Székesfővárosi Énekkar látta el a karszólamokat. E maradandó értékű, nagyarányú mű méltóan fejezte be az ünnepi hangversenyt.

Isoz Kálmán

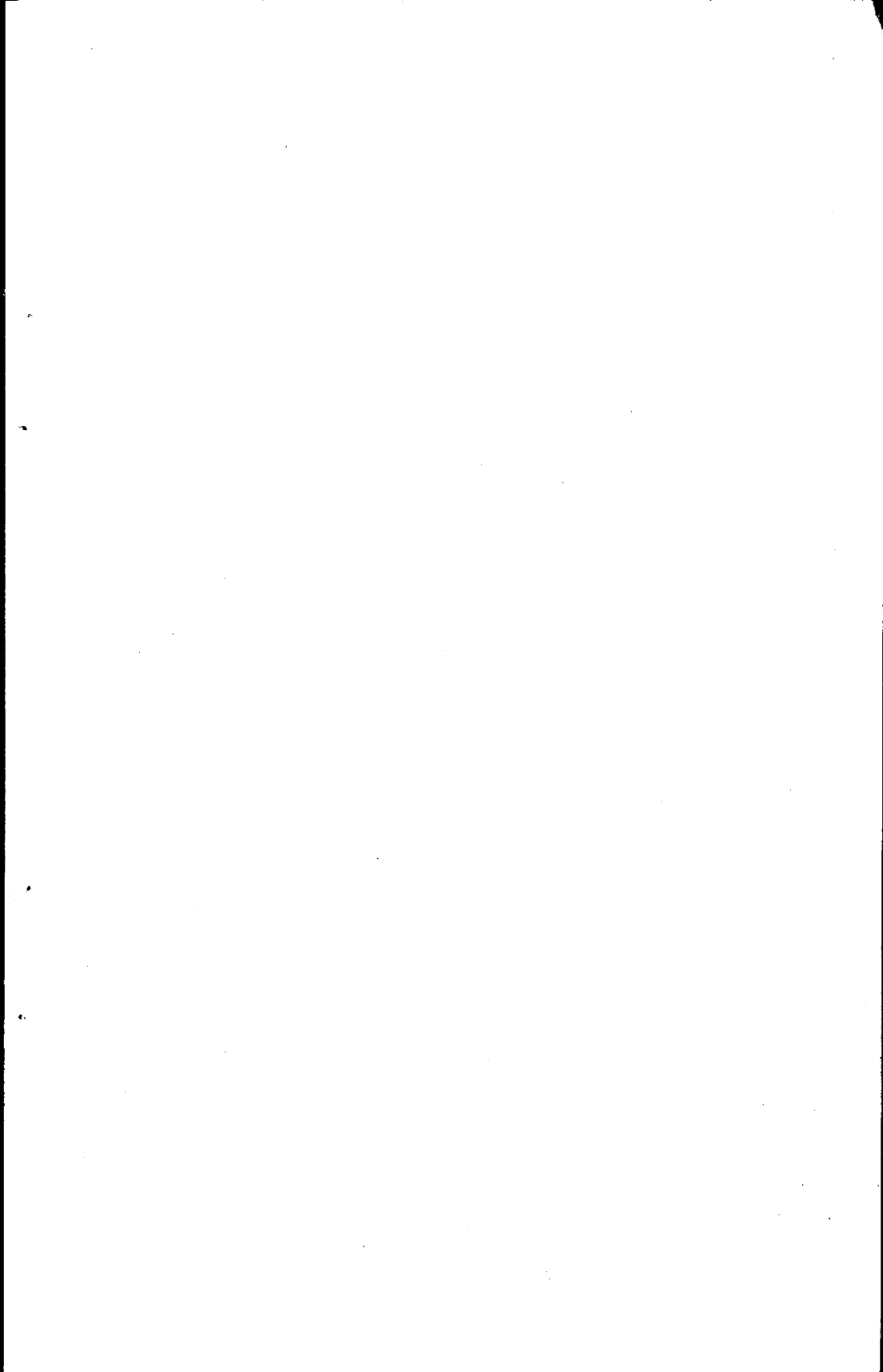
A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Bpest, IX., Ráday-utca 28.) kiadása
A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P

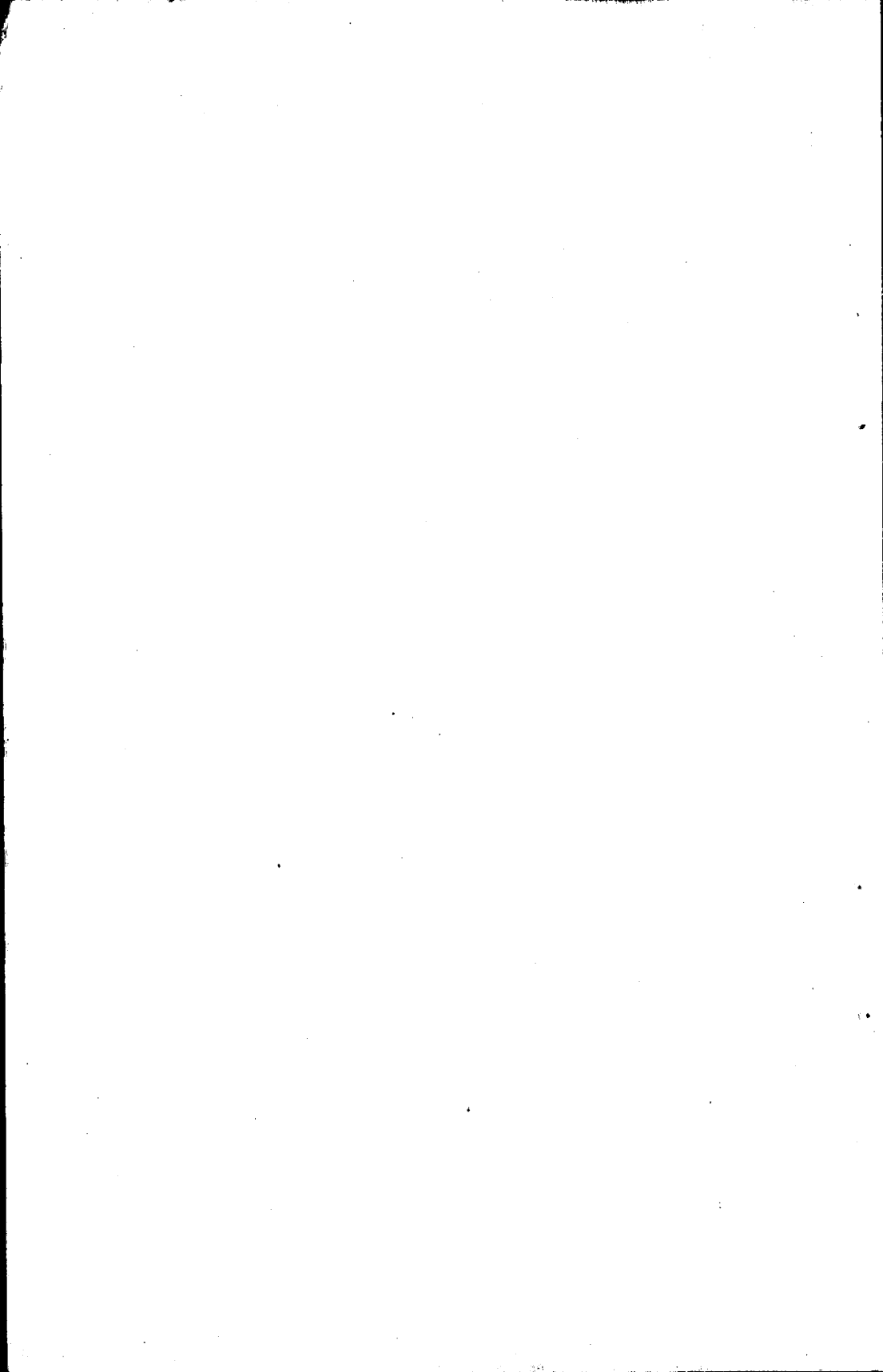
A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Bpest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Bpest, IV., Deák-tér 4.

Póstatakarékpénztári számla száma: 4170.

Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda-Rt. — Nyomdavezető: Sebők István

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ.
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ
ÁPRILY LAJOS

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM:

MARTON JÁNOS: Péter Mihály püspök
KERECSENYI DEZSŐ: Két évtized irodalomszemlélete
IN MEMORIAM. (Kerecsényi Dezső: Dézsi Lajos, Négyesy László;
Máthé Elek: Apponyi Albert.)
DR. GÁRDONYI ZOLTÁN: Kodály Zoltán
DR. VARGHA ZOLTÁN: Br. Podmaniczky János
KARDOSS ALBERT: Tóth Árpád életrajzi adatai
KÉPES GÉZA, REMÉNYIK SÁNDOR, GULYÁS PÁL: Versek
KRITIKAI SZEMLE

XLII. évf., 3. sz.

1933. március.

Ára 2 pengő

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,
Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

TÖRÖK ISTVÁN: Dr. Tavaszy Sándor: Református Keresztyén Dogmatika	142
HEGEDŰS LORÁNT: Gróf Széchenyi István Naplójának III. kötete	143
FINKEY FERENC: Fejezetek a közjog és közigazgatási jog köréből	145
JOÓ TIBOR: Marót Károly: Goethe görögsége	150
ALBRECHT FERENC: Sipos Sándor dr.: Gazdaságstatisztikai adatok	152
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Színházi Szemle	153
ÁROKHÁTY BÉLA: Bach-kollégium	156

A Protestáns Szemle szellemi részére vonatkozó közleményeket a következő címre kell küldeni: ÁPRILY LAJOS szerkesztő, Budapest, IX. kerület, Lónyay-utcai ref. gimnázium. — Csak géppel írt kéziratokat fogadunk el. — Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. — A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványa

Házi Kincstár

3. Szaboleska M.: Ábítat, szeretet.	
4. Sheldon: Az Ó nyomdokain.	
5. Kenessey B.: Női jellemképek.	
7. Dalhoff—Cszimadia: A keresztyén szeretet munkái.	
8. Raffay S.: Jézus hasonlatai.	
9. Opzoomer: A vallás gyümölcse.	
10. Pfennigsdorf: Hit és szabadság.	
11. Thomas: Az evang. és szociálizm.	
12. Szabó A.: Külmissziói kalauz.	
13. B. Papp I.: A belmisszió hősei.	
14. Pruzsinszky P.: Hitünk hősei.	
15. E. Skovgaard—Petersen: Akarsz-e diadalmaskodni? (Csak kötve)	
16. Szóts F.: A vallás élete.	
A Házi Kincstár ára:	
Kötetenként, fűzve	2.30
Díszes vászonkötésben	3.—
A 3—8. kötet csak fűzve, a 9—16. kötve is kapható.	
Bernát István: Két optimista apostol	—20
Emlékezés Kálvinról.	
Irták többen. 8 ^o	2.—
Hastings: Van Isten.	1.—
Egyháztört. Adattár II—IX. à	3.—
Egyháztört. Ad. X. à	2.—
Egyháztört. Ad. XI—XIV.	4.—
Fejes I.: A prot. egyház feladata	—20
Kenessey B.: Károli emlékkönyv	1.70
Kiss: Török Pál élete	3.—

Koszorú-füzetek.

Vallásos iratok, számonként	—06
Makkai Sándor: Erdélyi ref. prob-lémák	—24
Masznyik E. dr.: Jézus élete evangéliumi képekben, I—II.	4.—
Mokos Gy.: Herczegszöllösi kánonok hasonmás kiadása, — jegyzetekkel és rokonkánonokkal	10.—
Pokoly J.: A protestantizmus hatása a magyar állami életre	2.—
Polner Ödön: Deák F. egyházpolitikája	—30
Prot. Szemle régebbi folyamaiból kapható:	
I. 1889.	2.—
1890—1893. à	4.—
1894—1898. és 1903—1917. à	6.—
1919—1932., füzetenként à	—80
Iteményik Sándor: Kenyér helyett (Versek)	2.—
Révész I. munk. a pátenis korából	1.50
Szász K.: A prot. egyh. viszonya a társ. kérdésekhez	1.30
Tíz arckép	2.40
Zoványi J.: Magyar prot. egyháztörténeti monografiák	2.30
Két ifjúsági irat (míg a készlet tart)	
Raffay Sándor: Fénysugarak.	
6—12 éves gyermekeknek	1.20
Raffay Sándor: Nemes ösvényeken. 12—16 éves ifjaknak.	1.20
Valláserkölesi felolvasások	—80
Vallásügyi Tárgyalások II—III. à	3.—
Vallásügyi Tárgyalások IV. à	5.—

Megrendelhetők főbizományosunknál:

Bethlen Gábor-könyvkereskedés, Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T. BUDAPEST, IV., MÚZEUM-KÖRÚT 12. — Automata: 856—16. sz.

Előfizetések és tagsági jelentkezések itt is elfogadtnak.

Régebbi kiadványaink másik főbizományosunknál, a Bethlen-könyvkereskedésnél kaphatók, IX., Kálvin-tér 8. szám. — Telefon: Automata 850—53.

A M. P. I. T. tisztoiselői:

Ügyvezető elnök: RAVASZ LÁSZLÓ

Lelkesí elnökök: KAPI BÉLA és RAVASZ LÁSZLÓ

Világi elnökök: BETHLEN ISTVÁN gróf és KAAS ALBERT báró

Titkárok: SIMONYI DEZSŐ és TÖRÖK PÁL

Szerkesztő: ÁPRILY LAJOS

Belső munkatársak: KEMÉNY LAJOS és TÖRÖK PÁL

Pénztáros: SZELÉNYI GYULA

Ügyész: FROMM LAJOS

Amerikából érkezett tagdíjak:
Szabó László esperes (New-York) útján: Szabó László, New-York 5 dollár, Kecskeméthy József, Passaic 1 dollár, Takaró Géza, New-York City 1 dollár, Tóth Béla, South-Norwalk 1 dollár, Tóth Vilmos, South-Norwalk 1 dollár, Szabó Antal, Perth Amboy 2 dollár. Varga Lajos, Pittsburgh 2 dollár, Vincze Károly, Perth-Amboy 2 dollár.

Margittai és Berger (Miskolc) útján: Farkas Sándor, Welland, Kanada (1932. évi tagdíj).

Herczegh Olga dr. Berký Józsefné, Dunaföldvár útján Herczegh József, Cleveland (1932. évi tagdíj).

Köszönetünk kifejezésével kérjük mindezeket és összes tagjainkat további lelkes kitartásra a nehéz időkben.

Kiadóhivatal.

Oravala Ágoston „A paraszt-próféta“ című művét, amelynek bolti ára 10 pengő, tagjaink 7 pengő kedvezményes áron szerezhetik be, ha azt közvetlenül a fordítónál rendelik meg (Br. Podmaniczky Pál egyetemi tanár, Sopron, Károlymagaslati-út 4.) A vételár 3—2—2 pengős havi részletekben is törleszthető. Minden befizetés Br. Podmaniczky Pál 38.470. számú csekkszám-láján eszközzendő.

Péter Mihály püspök

Péter Mihályt, a szlovenszkói tiszáninneri ref. egyházkerület püspökét, a szétszórtság magyar reformátusságának hősi halottjaként ölelte át Istenünk az örökkévalóságba a múlt év utolsó előtti napján, 1932. december hó 30-án, Rimaszombatban, ebben a hozzánk annyira közeli, most mégis irtatlan messzeségbe eltolódott, kis és kies városban, a Tompa Mihály szülővárosában. Politikai-nemzeti, egyházi és gyülekezeti harcok parázstüzéből emelte ki a Magasságos keze s vitte be az Ő békességébe.

A hősi halottakat a történet titkos erői vetik fel s juttatják megdicsőülésük fenylő csucsára, Péter Mihályt is csendben érlelte Istenünk élete ez elrendelt fokára, megáldoztatása hősi magaslátára.

Ahogy elindult az életben, annyira szerény, egyszerű és igénytelen az alakja, hogy senki sem gondolhatott erre a nagy, súlyos és történelmi horizontú végre. Egy zempléni kis községből, Deregyőről (itt született 1867. máj. 13-án) úgy megy Patakra tanulni, mint századokon át a magyar föld annyi száz egyszerű gyermeke. Tanulótársai között vannak Tüdős István, a későbbi theol. tanár és püspök, dr. Zsindely István, nagy reménységeket ébresztő későbbi jogtörténész és jogakadémiai professzor, Kérészy Zoltán, aki szintén jogtanár lett; Szathmáry József, aki korán elhunyt, de énekeskönyvünkről írt tanulmánya gyönyörű emléke rövid életének, Rác Kálmán, a volt pápai vallástanár és Bertók Béla, a kárpátaljai egyházkerület mostani püspöke. A kemény munkát, szívós erőfeszítést követelő iskola küzdőterén szárnyaikat biztos lendülettel bontó társai között nem tűnik ki. De elvisz magával Patakról valamit, ahol egy év kivételével, összes iskoláit végezte, — a hely csodálatos és lelkének tartalmává nőtt szeretetén kívül elviszi a folytonos és állandó munkakedv és készséges köteleességteljesítés lelkét. Péter Mihály lelke a szakadatlan szolgálatkészség szellemét árasztja. Nem töpreng és nem húzódozik semmiféle munkától. Nem felhőivó és nem levegőben járó ábrándozó. Mintha nem volna nehézséget látó megtorpanása. Tragikus mélységek nem rettentik vissza, mintha el volnának azok fedve a pillantása elől. Teszi és végzi azt a munkát, ami épen a kezeügyébe esik. 1890-től 3 évig segédlelkész és egyuttal tanító a nagyráskai elemi iskolában. Bizonyára átsüt szolgálatán a hűség, mert a környéken becsületet szerez magának s 1893—1895-ig kisazari helyettes, majd 1895-től rendes lelkész s a felsőzempléni egyházmegye 1897-ben aljegyzőjévé és 1902-ben az esperessé választott Hutka József után főjegyzővé választja; előbb már, 1901-ben a környék nevezetesebb helye: Gálszécs hívta el kathedrájába. Csak akik ismerik e kis felsőzempléni gyülekezeteket alacsony lélekszámukkal (1890-ben Nagyráskán a lélekszám: 240; Kisazarban: 44; Nagyazarban: 114; Gálszécsen: 84), pusztuló magyarságukkal és a nemzetiségi tengerszél erős hullámverésével, tud-

ják eléggé méltányolni ennek a fiatal papnak a lelkületét, aki ambiciót csinál a hétköznapi dolgok lelkes elvégzéséből és hivatását teljesíti minden rendelkezésre álló eszközzel.

Főleg azért ír, hogy hivatását szolgálja. Mert Péter Mihály püspök építő lélek. Történelmi tanulmányai végzésében is ez vezeti. Nem akadály és korlát előtte, hogy levéltárakba nem mehet s első forrásokból nem meríthet. Összefoglal kikutatott adatokat és lelkesítő például típusokat rajzol. Egy nagyobb történelmi tanulmányában, amelyet *Lónyay Zsigmond*ról (1593—1653; 112. lap) készített, természetes őszinteséggel mondja ezt meg a munkájához írt előszóban. Amikor már első forrásokból dolgozik (pl. „Adatok a gálszécsi ev. ref. egyház történetéhez“, 1903. Sátoraljaujhely), szintén megvallja: „Egyik szememmel nézhettem a multba, a másikkal az építés (templomot építettek Gálszécsen!) munkálatait figyeltem és ellenőriztem.“ Irói kedvét ihleti a Gálszécsi István reformátor legendás emlékezete is. Sok lapba dolgozik. Vidéki ujságok ünnepi vezércikkírója. De a *Sárospataki Ref. Lapok* és a *Prot. Szemle* is közöl tőle dolgozatokat. Sőt amit a *Prot. Szemle*ben (1913-ban) „A hazai tót ref. énekeskönyv története“, és „A hazai ref. tótok vallásos könyvei“ címen ír, majdnem forrásértékű. Egyenesen Szekfű Gyulának és a legszélesebbkörű nemzetiségi történelemnek való adat, hogy miképen segítette itt is a magyarság és a reformátusság a kulturális alatti tótságot irodalmi megnyilatkozásig. S a Péter Mihály pásztori lelkét mindig dícsérni fogja, hogy tótnyelvű hívei érdekében azzal a tervvel is foglalkozott, hogy: „Szikszay Keresztyén tanításait és imádságait lefordítatom, nem lévén még akkor birtokában a tót nyelvnek“. Később tótul is megtanult.

Két kötet prédikációja nem a homiletika szabályai szerint készült művészi és irodalomtörténeti alkotás, de beszédes tanulsága annak, hogy írója mennyire buzgó a közlésben és fáradhatatlan a tanításban.

Főjegyzői szolgálatát különösen színvonalasra ösztökélte a kis felső zempléni egyházmegye közléte. Különösen Fejes István hatása. Páratlan tekintélyt teremtett itt magának Fejes István az ő kivételes szellemi erejével és jellemével. Nem Péter Mihály írta Fejesről az egyházmegye megnyilatkozásaként, hogy: „ő benne (t. i. Fejes Istvánban) Mózes látnoki szelleme az apostolok csodatévő hitével egyesült (Felső-empléni egyházm. jkv. 1914. 5. lap), de jellegzetes szavakban örökitette meg Péter Mihály is a Fejes István keltette benyomást, pl. egy egyházmegyei gyűlésen: „Rendesén együtt voltunk már, midőn emeleti lakásából közénk lejött. Mintha most is látnám, mély tisztelettel állottunk fel és hajtottunk fejet előtte.“ És itt töltötte be 25 évig (1880—1905.) az egyházmegyei gondnoki tisztet a széleslátókörű és magas állású Bernáth Elemér, akinek „szemeiben a genius sugara“ ragyogott a Péter Mihály emlékbeszéde szerint. És a Bernáth Elemér utódai lettek a gondnoki tisztben Dókus Ernő és korán elhunyt testvére, a nemesszívű Dókus László és itt működött az egyházmegyéjén tanácsbíró-

ként a harmadik Dókus-testvér, a sárospataki főiskola világi gondnoka, Dókus Gyula is, akiknek nővére volt a Bernáth Elemér felesége.

Egyházi életünk e kivételes küldetésű reprezentánsai oldalán nőtt be Péter Mihály az egyházi közügyek intézésébe és már egyházkerületi aljegyző volt a tiszáninneri egyházkerületben, amikor jött az államfordulat.

Isten előkészítő iskolául szánta a Péter Mihály készséges, munkás, hasznos és építő lelke számára a felsőzempléni és tiszáninneri egyházkerületi működés éveit. Lelkének kiirthatatlan része lett az, amit történeti református egyházunk és a magyarság képvisel. Az elszakítottaknál őrizni és védeni kellett, ami eddig volt: az évezredes magyarság jogát és a véren kiküzdött evangélium igazát.

Most jött el a Péter Mihály működésének igazi ideje.

A halál árnyékában járónak kellett, aki kimondja helyettük az élet szavát és hősként álljon ki a közélet forumára.

Péter Mihály szíve utolsó dobbanásáig félelmet nem ismerő bátorsággal állta a harcot. Nem kellett revideálgatni nemzetiségi felfogását és szeplőtlen volt a magyarsága. Nem vezette nemzetiségi gyűlölet és elfogultság, de ő áldozata lett ezeknek. Hősi halottként hunyta be szemét a rimaszombati paplakon. És lelkünkön átsuhantatja megdöbbenő elmenetele, hogy a trianoni határral a magyarság halálvonalát húzták meg, amelyen túl a mieink hullnak, egyre hullnak.

Marton János

Két évtized irodalomszemlélete

(1900—1920)

Tudományos irodalomszemléletünk átalakulásáról mintegy tíz esztendő óta szoktunk beszélni. Ennek a már kézzelfogható átalakulásának előzményeit próbálja vázlatosan áttekinteni az alábbi dolgozat. Az időszak, amelyre figyelünk, átmenet s mint ilyen ma érvényes elvek és munkairányok közti válaszfalak eredetének keresésében fordítja maga felé a tekintetet.

*

1904-ben jelent meg Dézsi Lajos tanulmánya „A magyar irodalomtörténeti kutatás feladatai“-ról. E tanulmány, mely a címében hordott „kutatás“ szóval is teljes jellemzését adja az adatfeltárásban fáradhatatlan tudósnek, az irodalomtörténeti teljesítmények addigi sorából minden árnyalatra kiterjedő figyelemmel nyolc uralkodó módját definiálta az irodalom tudományos szemléletének. A szaktudomány akkori irányai szerinte „filológiai, esztétikai, lélektani, fejlődéstörténeti, történet-lélektani, erkölcsi, összehasonlító és fejlődési“ elnevezésekkel határozhatók meg és merevíthetők módszerekké. A felsorakoztatás tudományelméleti szentesítést igyekezett adni minden addig megnyilvánult tudományos akaratnak s a módszerbeli sokféleségnek egy messze jövőben való egygyólvadását reméltetvén, elégedett visszapillantása az aránylag fiatal tudománynak saját metodikai gazdagságára.

A metódusok e rendszerét azonban csak a mindent számontartás hozta létre. A századforduló táji magyar tudományos gyakorlatban csupán három szemléleti irány talált magának, éppen mert ezeket egymással sokszor szembe is állították, pontos fogalmi megjelölést: a filológiai, esztétikai és lélektani. A gondolkodás valóság szerető levegőjében a filológiai érezte magát legbiztosabban. Amit nyújtott, az mind kétségbevonhatatlan tény volt. Felkutatott, helyreállított, kiadott irodalmi szövegeket, ezeket ellátta magyarázatokkal, egybevetésekkel, megállapított életrajzi adatokat, aktív és passzív hatásokat, tárgyi összefüggéseket. „Az üres aesthetizálás helyébe a történeti szempont érvényesítése“ volt főcélja s azzal, hogy a motívumok, tárgyak vándorlását felfedte, valóságosan érezte az irodalomnak, mint szellemi összefüggésnek, más uton egyelőre még megfoghatatlan lényegét. Becses módszer volt, mert tényeket tudott konstatálni.

Nem kisebb öntudatbeli biztossággal mozgott a lélektani módszer. Újabb lévén, mint a latin-görög tanulmányokból kisarjadt filológiai, már némi fölénytel tekintett erre. „Az újabbkori irodalomtörténet — mondta — érzi feladatának magasztos voltát,

nem elégszik meg az életrajzi adatok felsorolásával és a poétikai dogmák kényes alkalmazásával, hanem a lélektannak legfinomabb eszközeivel szedi szét az irodalmi jelenségeket. Mivel birtokában tudta az egyén és a társadalom lelki életének törvényeit, azzal kecsegtette magát, hogy oly műszer van a kezében, mellyel a művészi alkotás és az egész irodalom legvégső csiráig tudható. Ez is tekintélyes módszer volt, mert okokat fedezett fel és törvényeket állapított meg.

A harmadik, az esztétikai irány, tudta legkevésbé helyét megtalálni. Pedig a legősibb volt valamennyi között, folytatója a mult ekkor már dilettánsnak tartott irodalomszemléletének. A tiszta látására oly büszke filológiai és pszichológiai mód mellett „üres“-nek és maradian „dogmatikus“-nak minősített. Az érték bizonytalan fogalmával kellett dolgoznia s ez módszerbeli vetélytársai számára nem volt irányító erejű. Kiegészésekre kényszerült, még legkönnyebben a pszichologizálással, legnehezebben a filológiával. Beöthy Zsolt próbált közöttük hidat verni annak hangsúlyozásával, hogy „az irodalomtörténet tényei éppen akkor, mikor legmélyebb és legáltalánosabb okbeli összefüggéseket keresünk, a művészi mozzanatra, ennek pontos meghatározására és gondos elemzésére utalnak benünket. Ide, az irodalmi művek korunkbeli jelentőségének és további életfolyamának talán legfontosabb mozzanatai.“ Az esztétikai szemléleti mód csak annak az elhitével tudta tudományos létét biztosítani, hogy a lélektani törvények megfigyelésére való alkalmasság, valamint a történelmi-filológiai értékeség vagy érdekesség egybeesik az esztétikai értékkel. Néha még azt is tudomásulvette, hogy „az önálló, hatalmas költői egyéniségeknél az esztétikai vagy mondjuk pszichológiai, a kisebbeknél az összehasonlító (tehát filológiai) módszer látszik gyümölcsözőbbek“ s ezzel mintegy kizárta magát az irodalom totális szemléletéből, pusztán néhány ünnepi pillanatra tartogatván saját tudománybeli szerepét.

Különösen akkor vált bizonytalanná helyzete, mikor a filológiai és lélektani módszer egy még magasabbnak látott szemléleti módban, az ú. n. „történelmi“ irányban egyesült s hamarosan „általános jelentőséget“ (Beöthy észrevétele) követelt magának. A „történelmi“ szó körül kristályosodik ki 1900 táján az irodalmi megismerés tudományjellege. Az út, melyen eddig eljutott, kettős volt. Az adatgyűjtés, a nyert adatok elrendezése, egybevetése, motívumközösségek kimutatása, sőt az adatrészeknek kombinációs kitöltése volt az egyik. A ténymegállapítás a tudomány első lépése. A tisztán lélektani irány időnként elégedetlenkedhetett vele, de szükségességét és komolyságát nem tagadhatta. A másik utat az a folyton erősödő nézet mutatta, hogy az irodalomból, az

egy-egy műből vagy az irodalmi alkotások összességéből valami, az alkotó egyén és a közösség műhelytitka, egészen kétségtelenül meghatározható. Az íróban „képzetek sora“ él s ezekből alakul a mű. „Csak a költő képzet- és értelmi folyamataira kell tekintettel lennünk, összes megjelenési formáikat pszichológiailag osztályoznunk s ekkor odajutunk, hogy mindent tisztábban, élesebben és főképp több oldalról látunk.“ A pszichológia így magabízó megismerő erejét (l. Beöthynél az asszociáció törvényszerűségét felhasználó bravuros magyarázatot „A vén cigány“-hoz) a filológia is támogatta, mert szerinte a költő forrásainak feltárása s egyéb külső körülmények rögzítése elvezet az írói egyéniség ismeretére. Pontosan megmérhető tehát az eredetiség, a fantázia, a komponáló erő foka. Ez a művön át való pontos megismerés azonban nem csak az egyéni lélekbe tud behatolni, hanem a kollektivitáséba, a fajéba, a nemzetébe is. A tudomány bizonyítás nélkül elfogadta, hogy a nemzet és faj egész szellemi élete a maga oszthatatlanságában, minden árnyalatával az irodalomban revelálódik vagy egy akkoriban és később is sok változatban hallott kifejezéssel élve, „az irodalom a nemzeti szellem igazi tükörképe“, mely e szellem eredetét, kibontakozását és fejlődését, kiváló tulajdonságait és hibáit, hanyatlását és diadalát mutatja. Az irodalomtörténet, miután a szellemi multat mintegy litterarizálta, azt az óriási feladatot tűzte ki maga elé, hogy egymagában vállalja ennek a multnak a felderítését, alakulásának történeti képpé öntését, egy fajta hipertörténelemmé lesz, nem segédtudománya a történelemnek, hanem e szellemi mult képének „lelke“, „belső tartalma“, a nemzeti egyéniség meghatározója. Az „esprit latin“, az „esprit gaulois“, az „esprit germanique“ hazai formájaként alakulnak ki Beöthy és Riedl klasszikus megfogalmazásában a magyar léleknek az irodalomból kivont alapvonásai: a faji összetartozás, a nemzeti létfenntartás ösztöne, a politikai érzékenység és az asszimilációs fogékonyság. Hogy ezek az alapvonások mennyiben erednek a millenáris hangulatból s hogy mennyire bizonytalanok egy nemzet összetett lelkiségének megragadására, azt most itt nem keressük, de az kétségtelen, hogy az irodalomtörténetnek a nemzeti közösség számára „hasznos“ tudomány volt a fogalmakkal alapoztatott meg. Az irodalomtörténet magát a nemzeti önismeret eszközévé avatta. Kétségtelen előny és előjövődi veszély rejtett e mozdulatban. Az irodalomtörténet nemzeti méltóságának és jelentőségének elérése volt az előny. A veszély pedig abban rejtett, hogy tudomány és a nemzeti sors így találkozása akkor lett az elvekben is teljessé, midőn a magyar politikai életben már ideges elhatározás és ernyedtt önfeladás váltotta egymást, előjelül egy elkövetkező sorsváltásnak. A nagy

találkozás hozzásimulás is volt aktuális politikumhoz. Bár az irodalomtörténet nemzetetika elvei most látszottak a legtudatosabbaknak, jelen kapcsolatai a dekadenciába hajló liberális politikához nem engedték, hogy tiszta szemmel nézzen szembe az irodalom változásaival és saját jelen feladataival.

Egyelőre azonban még más bűvölet is fogvatartotta: az exakt tudományosság. Egy nagyszerű természettudományos elvet fogadott éppen magába ezekben az években, az evolúció törvényét. Az adatgyűjtő kutatás itt is segítőként szerepelt. A motívumok, tárgyak mint az irodalmi alkotás termősejtjei jelentkeztek, a végleges művet megelőző első fogalmazványok, mint a mű embriói, az életrajzbeli gyermekkor adatai, mint az íróság csecsemőéletének dokumentumai. Az irodalom beleolvadt a nagy természetbe s az irodalomtörténet, különösen ennek nagy tanítványai zélust mutató kisebb munkásai, büszkén vallhatták, hogy tudományuk exaktsági rangja, a csodált természettudománnyal való előkelő kapcsolata „be van bizonyítva, nem kétes többé“.

Ezen a ponton, bár szerepük már sok tekintetben tisztázva van, nem hagyható említés nélkül Taine és Brunetiére neve. Különösen az utóbbié nem. Taine eszmealakító hatása ugyanis az 1900-as évek elején már befejezettnek látszik. Irodalomszemléletének pillérei, a *race*, *moment*, *milieu* és *faculté maitresse* a nemzetiség, korszelem, hagyomány és egyéniség nevek alatt beépültek Beöthy irodalomszemléletébe, sőt már némi módosuláson is keresztülmentek. A *moment* és a *milieu* súlya nálunk az adatgyűjtő kutatás következtében erősen megnövekedett, míg a *race* (talán politikai megfontolásból) eredeti intranszigienciáját egy rugalmasabb fogalom, a „nemzetiség“ javára elvesztette. A *faculté maitresse* is módosult. Csak a nemzeti lélek meghatározásánál tartotta meg állandó egyértelműségét, de az egyes mű vagy író vizsgálatánál, Beöthy interpretációjában, az „egyéniesség“ és „művészi erő“ megjelölésű jeggyé tágult és ilyen alakjában végső menedéke lett irodalomszemléletünk azon háttérbeszoruló ágának, mely a determinációs és természettudományos elvek uralma idején is kirtartott a műalkotás imponderábilis elemeinek jelentősége mellett. Ismételjük tehát: amit a magyar irodalomszemlélet Taine-től tanulhatott, ekkorra már megtanulta. Most csak hálásan megköszönte neki segítségét a tudományos rangra való emelkedésben, mert Taine is „az irodalomtörténetet könyvek lajstromából a kiváló emberek lelkének történetévé és a faj lélektanává tette.“ Brunetiére-nek és az *évolution des genres* gondolatainak magyarrá adaptálása azonban az elvek újabb színezését hozta. Nézeteinek magyar vetülete különösen a Taine-nel való szembeállításból adott egy figyelemre méltó eszmeváltozatot. A radikális pozitívizmus

ugyanis Taine-ben nem egyszer szímatolt gyanus, apriori és metafizikus elemeket, ami ha Taine hegelianus gyökereit tekintetbe vesszük, egészen indokolt is volt. A pozitívizmus pedig arra törekedett, hogy „a tapasztalat tartalmát minden hamis metafizikai toldaléktól megfosztva állítsa szemünk elé s így a jelenségeket immanens alapon: magukból a tényekből kiindulva csoportosítsa.“ Taine ennek nem mindenkor felelt meg. A századeleji magyar Taine-kritika túlságosan szélesnek tartja azt a keretet, melybe Taine az irodalmat beállította; kifogásolja, hogy „az ember arasznyi létét kitérítette, mikor az irodalmi tényekben a nép lelkét kereste... a tényeket pedig csűrte-csavarta, míg bele nem illettek az előre elkészített formákba.“ Brunetière ezzel szemben az exaktság megvalósítója. Az évoluton des genres gondolatrendszerével az egyfajtajú művek sorát állította a megismerés elé s meglazította azokat a kapcsolatokat, melyek a művet az íróhoz és a társadalmi közösséghez, tehát az exaktság számára megközelíthetetlen tényezőkhöz fűzik. Az irodalomismeret siet is mindjárt függetlenségi nyilatkozatot tenni: „Brunetière — mondja egyik lelkesült híve — felszabadította az irodalomtörténetet a pszichológia, a filológia s bibliográfia stb. szolgálatából. A fejlődés eszméjével rendszerbe öntötte a tényeket s ezzel exakttá tette a lehetőség szerint. A művek ... műfajokba csoportosíthatók, melyek születnek és elmúlnak, vagyis tudományosan szólva, fejlődnek. Hatnak egymásra, utánzásra, módosításra ösztönöznek, azaz kollektív életet élnek, tehát rájuk is alkalmazható a létért való küzdelem elve.“ A radikális pozitívizmus akkor, midőn világnézetének következményeit az irodalomismeret számára levonta s ezzel neki az exaktság jegyét megadni vélte, a műfajok evolúciójának elméletével először eszmélt rá a „saját elvű“ irodalomismeret lehetőségére. „Brunetière — olvassuk — kétségkívül filozófus volt, de csak az irodalom filozófusa, míg Taine az ember és a társadalom filozófusa volt.“ A Brunetière-i gondolat az irodalom komplex életét a műfajok életének egyszerűségébe kényszerítette, a szemsugarakat megszükitette, hogy a tiszta irodalmiényt, a művet nézhesse s a műfajok fejlődésének hipotézisével a független szintézis első szerszámát adhassa az irodalomtörténet kezébe. A műfajjtörténeti monográfiák máig tartó sora mutatja e gondolat munkára biztató jelentőségét.

Az előbb leírtuk azt a szót, melyet a pozitívista irodalomszemlélet a legkevesebbet emlegetett. A szintézis, a megismert tények összességének történeti rendbe állítása, századunk elején még nem tartozott a legégetőbb feladatok közé. „A nagy magyar irodalomtörténet, — hangzik felénk 1900-ból — mely e tudománynak nemesebb ambíciójával jelenhetnék meg, még egyelőre a jövő fel-

adata. Kellenek: könyvészet, forrástanulmányok, életrajzi lexikonok, szövegkiadások stb., monographikus feldolgozások.“ A munka célja nem lehetett más, mint minél több részletmonográfia, mert a „monographisták munkáiból fog majd egykor az új magyar irodalomtörténet megalkottatni.“ Az ismeretanyagban még nagyok a hézagok, szorgalmas adatgyűjtéssel kell még ezeket kitölteni — mondják mások. Katona Lajos előtt ugyan már felmerült az „egyetemes filológia“ eszméje, mely magában hordta a mai összehasonlító irodalomtörténeti szintézisek magját, de ennek megvalósulása, mint minden adatbeli teljességet feltételező szintézis-vágy, a távoli jövőbe utalta a tudományos szándékot.

A már említett műfaj történeten kívül a legizmosabb szintetikus elvvel az a szemlélet rendelkezett, mely a Taine-i alapokon felépülve, a magyar irodalmi fejlődésben a nemzeti lélek meghatározható alapvonásait kereste. Beöthy „kis-tükre“ e szintetikus gondolat örök példája. Hatalmas összefogó erő működik itt s az irodalmi tényeket egyetlen elv alá kényszeríti. Állandó kényelmetlenséget okozott azonban ennek a gondolatnak multbeli irodalmi anyagunknak nem egy oly része, mely csak az elv időnkénti feladásával, vagy így is csak alig, volt az egyetemesnek elfogadott elv alá rendelhető. Az ekkori irodalomszemléletnek egyik nehéz gondja, hogy pl. a latinság, nyelvemlékeink, kódexeink beletartoznak-e az ily szintézisvel nyugvó irodalomtörténetbe, hiszen ezekben „a tulajdonképeni nemzeti léleknek szép alakbeli megnyilvánulásait alig kereshetjük.“ Van, aki a Halotti Beszédet ezzel a megokolással akarja kiiktatni: „Irodalmi értéke semmi, annyi mint ma egy hirdetésnek vagy nyugtának, ami ha valami csoda folytán semmi más nem maradna az utókorra, végtelen becses emlék lenne hatszáz év múlva, de irodalom akkor sem lenne.“ Ez a szintézis-elv, melyben pozitivistá fajlélektan és esztétikai becslés olvadt össze, hogy a kívánatos anyagbeli teljességet, különösen a régiségben, mégis megközelítse, engedményekre kényszerült önmagával szemben. A magyar irodalmat két rétegre bontotta: felvett egy „nemzeti“ irodalmat, mely a nemzetetika, faj-pszichológiai és esztétikai szintézis keretbe beleillett s egy „egyetemes“ magyar irodalmat, mely rendezetlen összevisszaságban és csak az adatgyűjtés számára értéket jelentően cipelte magában a litteratum tényeit. Ez a szintézis gondolat tehát a magyar irodalmi fejlődés egészét nem tudta magába ölelni.

Az egyetemes litteratura részvényeinek összefogására pedig az adatgyűjtő historizmus, bár néha sóvárgott az egész anyag együttlátására, egyelőre nem akart vállalkozni. Visszatartotta valami, amit már majdnem szintézis-félelemnek nevezhetünk. Ha végignézt a külföldi tudomány akkoriban megjelent összefoglaló

irodalomtörténeteink, a sokféleség látása azt a bátorságrabló érzést keltette benne, hogy igen-igen nehéz, „sok kockázattal járó vállalkozás egy irodalomtörténetnek vagy bár csak egyetlenegy műfaj történetének megírása“, hiszen „akármelyik monografista bármely pillanatban a legnagyobb könnyűséggel megkérdeshetné az összefoglaló irodalomtörténetíró koszorúját, aki természetesen nem lehet minden korszaknak és minden kérdésnek önálló bűvára, ismertetője és ismerője.“ Az irodalomtörténet a maga tudományos hitelét érezte veszélyeztetve az eljövő összefoglalástól, mely — akarva, nem akarva — az összefoglaló egyén szubjektív kézvonásainak nyomát fogja hordani. Lansonból is pl. csak azt olvasta ki, hogy egyetlen véges emberi élet ily óriási feladat megoldására képtelen, s munkáját szintetikus illúziók nélkül, inkább kötelességtudó eltökéltséggel végezte. Találunk jeleket, melyek arra mutatnak, hogy az összefoglalást nem is tartotta szigorúan tudományos feladatnak, csak népszerűsítésnek. Az volt nézete, hogy az „összefoglaló irodalomtörténetek többé-kevésbé a nagy közönség számára készülnek.“ Szinte szimbolikus jelentőségű, hogy 1908-ban egy fiatal, vidéki középiskolai tanárnak kellett jönnie, akit az idősebbek aggodalmai nem kötöttek s vállalkozott az elijesztőnek látott anyag összefoglalására. Pintér Jenő műve megvalósította a pozitívizmus vágyait s a hirtelen feltörés gesztusa pedig már oly erőket jelzett, melyek irodalomszemléletünk újabb alakulása felé vittek bennünket.

*

A változni készülő szemléleti formák csirái már a pozitívizmus teljességének idején is fel-feltűnedeztek. Lappangó és halkszavú ellenzék ez, mely a természettudományos determináció és a végnélküli adatgyűjtés szárazságával elégedetlenkedik. Akkori arcát vizsgálva, vonásai még nem is új lehetőségeket mutatnak, hanem valamelyes romantikus visszatekintést a szakszerűség korából olyan állapotra, melyben a kritikai és tudományos szemlélet még nem tépte el azokat a gyökereket, melyek a jelen irodalmához fűzték. Ismeretes, hogy Péterfy Jenő kezdettől fogva ellenszenvvel figyelte a természettudományos gondolkodást s Taine elméletét ingatag alapúnak mondta. A pozitívizmus meg is állapította Péterfyről, hogy irodalomszemléleti módja „erősen szubjektív, egyoldalú, metafizikus jellegű, a tények természettudományi mivoltát nem kutatja, az nem érdekli s bár kiméletesen teszi, de megveti... Nem bírja leküzdeni metafizikus hajlandóságát, hogy érte a természettudományok igazságát is elismerné, mint olyat, mely a jelenségek egyik rugója, sőt a legtöbb esetben belső lényege, természete.“ Hasonlóan az irodalomismeret hajlékonyságát megőrző szerepe volt, mint köztudomású, Riedl Frigyesnek, sőt

sokrészt Beöthynek is, kinek zseni-elmélete védelmet nyújtott a determinációs és evolúciós elvekkel szemben. Ilyen az akkori tudományos közvéleménytől elütő szemléleti mód rejlik Horváth Cyrill befejezetlenül maradt irodalomtörténetében is. Nemcsak azért, mert régibb irodalmunk anyagát, egy nagyobb közönséget szem előtt tartván „közvetlenséggel“, kerülve mindent, „ami a szakemberek dolga“ egyrendületű egészé fogta össze, hanem eszmekörök alkotására törekvő bemutató módjáért is. A kritika akkor úgy látta, hogy „műve nem az irodalomtörténete, hanem részben művelődéstörténelem, részben az irodalomban szereplő eszmék története“ s ebből a véleményből még ma is megállhat annyi, hogy a legújabb magyar irodalomszemlélet u. n. eszme- vagy problémátörténeti ága korai ősként tekinthet Horváth Cyrill művére.

Az uralkodó irodalomszemlélet biztonságérzését, mely sohasem volt erősebb, mint ekkoriban, a század eleje óta e csendes ellenzéken kívül még egy másik tény is zavarta: a közönséggel és az élő irodalommal való kapcsolat elvesztése. E kapcsolatról való lemondás részben szántszándékkal is történt akkor, midőn az irodalomtörténet, hogy történelmi voltát és tudományos objektivitását megőrizze, elválasztotta magát a kritikától, mely szerinte az aktualitás felelőtlen vonásait viselte magán. A tudományos irodalomszemlélet a nagy közönség számára legfeljebb csak bizonyos népszerűsítő összefoglalásokat kívánt megvalósítani. Viszont azonban az ily népszerűsítésekkel soha nem volt megelégedve, hiszen néha még rövidebb tanulmányoknál is kifogásolta a „jegyzetek teljes hijját“, vagy például azt, hogy egy-egy tanulmányban hiányzik a tárgyalt írók születésének és halálának évszáma. Ez az elkülönülés akkor vált különösen érezhetővé, midőn magában az élő irodalomban is erősebb újítási mozgalom támadt, mely a közönség figyelmét magára vonta és szükséges lett volna, ha a tudomány a maga megvilágosító véleményével segítségül jön az eligazodáshoz. A tudomány azonban elveihez, a tudományosakhoz és a politikai kötöttségből származókhoz egyaránt, hű akarván maradni, hallgató vagy egyszerűen tagadó ellenzékbe vult az új irodalommal szemben, sőt ellenségesen nézett oly művekre, melyek a jelent történelmi szemmel nézték és a multhoz próbálták hozzá kapcsolni. Egy tanulmányról, mely Ady és kortársai líráját a tudomány módszereivel elemezte és elhelyezte a fejlődés folyamában, megállapította ugyan, hogy érdekes próbálkozás, de azt is, hogy „utánozni veszedelmes“. Természetes, hogy a feltörő új irodalom, mely minden hírdetett újdonsága mellett is hamarosan igyekezett egy-egy régebbi író-öshöz kapcsolódni s ezzel magát az irodalmi folytonosság elemévé minősíteni, nem-

sokára támadásba ment át a „hivatalos“-nak bélyegzett irodalomtudomány ellen. Hibáztatta látókörének szűk voltát, nagy írónk elhanyagolását, a régiség túlzott buvárlását, átfogó szintézisre való képtelenségét, úgyhogy végül már csak Péterfy, Riedl s részben Beöthy munkásságát tekintette Toldy és Gyulai hagyománya méltó folytatójának. Követelni kezdte az irodalomtudomány megreformálását, mely szerinte „az élő irodalomból fog kiindulni“. Ezt annál inkább remélhette, mert az új irodalom segítőkre vélt találni és talált is a fiatalabb tudós nemzedék ama részében, mely mintegy kétlaki életet élt: tudós dolgozótársa volt a szakközönytöröknek és ugyanakkor kritikusa vagy szépírója az előrs-folyóiratoknak. Ahogy irodalmunk „kettészakadt“, ugyanez fenyegette annak tudományos önszemléletét is. Hozzájárult mindehhez még az is, hogy az új tudományos látásmód, amint maga az új irodalom, egyik-másik képviselője által a politikai baloldaliság veszélyes arcát is mutatta. Hogy e folyamat mozdulatai legalább egyelőre, megmaradtak a szellemi élet szokásos pólusai között, sőt bizonyos kiegyenlítődés jelei is tudtak mutatkozni, egy új tudományos közösségnek, az 1912-ben alakult Magyar Irodalomtörténeti Társaságnak volt köszönhető. E társaság egyidőre találkozása volt életnek és tudományos elvonásnak, a jelenben küzdő irodalomnak és a higgadt multszemléletnek. Az alakulás szándéka feltétlenül ez volt.

Az átalakuló irodalomszemlélet további formáló erőit keresvén, nem mellőzhető a külföldi tudományosság szerepének némi jelzése. Az 1908—10 táján az ingadozás állapotában levő magyar irodalomszemlélet szívesen fordult külföldi tekintélyekhez, különösen azokhoz, kiknek egyeztető tudományos karaktere némi szilárdítást adhatott. Így mindenek előtt Lansoné. Az „impresszionisme limité“ képviselőjét nálunk két irányban harcolónak látták: harcolt az erudíció jogáért, a komoly és lelkiismeretes munka elismertetéséért, de felemelte szavát azon örökség ellen is, melyet Taine és Brunetière hagytak hátra, mert a természettudományhoz való tapadásban megaláztatását látta saját tudományszakjának. Ugyanílyen szerepben jelentkezett a német Petersen is, kitől az élő irodalom és a tudományos szemlélet perében remélhattunk tanácsokat. Tanácsokat kaphatott a magyar tudomány Crocetól is, hallhatta tőle a tudományos alkotás művészi követelményeit, az objektivitás egy új, belső módszerét, a műalkotásba való áhítatos beleméregedés, az alázatos „praeparatio ad missam“ kívánását.

Innen már alig van egy lépésre a szellemi életünkbe gyökereken újként belépő Dilthey tudományos devizája: „Alle Gemütskräfte in das Objekt zu versenken“. Dilthey nevét 1910-ig igen kevés sikerrel kereshetjük a magyar tudományban, de innen

kezdve már elég gyakran találkozunk vele, rá való hivatkozásban vagy művei egyikének-másikának részletes megbeszélése alkalomával. Legtöbbször az ő nevében történnek meg nálunk a régi történetlátással való felszámolás első lépései. Elveinek megismerésével megindul a küzdelem a naiv történeti realizmus és az exakt pszichologizmus ellen. A történeti megismerésben eddig oly nagyratartott természettudományos ész „a fogalmi gondolkodásra való képtelenségé” bélyegeztetik s a történelem, az irodalomé is, immár mint elvben definiált „szellemtudomány” búcsút int a természettudománynak. Meginognak az irodalomtörténet Taine-i oszlopai, legutoljára a legszívósabb, a milieu, s a megtanulható és mindenki által könnyen kezelhető „módszer” helyébe az egyéni adottságú „intuició”, a materiális hangsúlyú „megismerés” helyébe a szubjektív árnyalású „megértés” lép, az egyértelmű törvényszavakkal dolgozó pszichologizmust felváltja a korok és emberek személyiségének „konkrét újraélése”. A történetfilozófia az előretolt és általános elvei nem tekinthetők úgy, mintha csak a filozófusok magánügye lett volna. A magyar irodalomtudomány 1910 táján kisebb-nagyobb szerephez jutott nemzedékének egy része féllábbal a filozófia területén is áll. Az ez idő tájt új formát és tágabb teret kapott Athenaeum munkatársai közt többen vannak az irodalommal is foglalkozók s amint e nemzedék már említett egyik töredéke az élő irodalom kívánságait közvetíti a tudomány számára, úgy ez a másik a változásban levő történet-szemlélet eszméit igyekszik szűkebb szakmája területén érvényesíteni. Sokukban írói és világnézeti nyugtalanságok is dolgoznak, hamar kilendülnek a tudomány síneiről s felszívódnak a szépirodalomba vagy a politikába. Rendeltetésük az volt, hogy a tudomány arcát két új irányító csillagzat, az életszerűség és a filozófia felé segítsenek elfordítani.

*

A kibontakozó új irodalomszemlélet különösen egy ponton ütött el a régítől: szintézis-igénye erősebb volt, mint elődjéé. Nem a részletmunkák végeláthatatlan sorából akarta megépíteni az összefoglalás tornyát, hanem új szintetikus elvek alapján készült új részletmetszetek készítésére. Ha a pozitívizmus a magyar irodalomtörténeti szintézisre gondolt, két formában képzelte el. Vagy úgy, hogy a monografikus anyagot bizonyos tájékoztató időrendi keretekben, korszakokban, s ezeken belül műfaji csoportokban egybeállította, vagy úgy, hogy e külsőségekkel keveset törődve, az irodalmi tények egyetemes mondanivalóját, népiségünk alapjellemtörvényszerűségeit, szellemi alkatunk egyértelmű szavakkal megjelölhető elemeit domborította ki az alakulás történeti képeinek egészén és mindenkorégszében belül. Az új szemlélet elégedetlen volt

mindkettővel. Az első módot nem tartotta élethűnek, kifogásolta a korszakolás és az azon belül való csoportosítás mechanikus voltát, az „egyetlen elv“ hiányát. A másodikkal kapcsolatban alexandrinizmusról beszélt, mely az irodalomtörténetet a politikum rabságába hajtja. Ez a mód — hangoztatta — elhanyagolja vagy félreérti irodalmunk egyes tényeit, pl. a latinságot, a középkort, a „nemzetietlen“-nek mondott XVIII. századot és nem utolsó sorban a második nemzetietlen kort, a jelent. Ebben volt ugyan egyetlen elv, de ez az elv nem az irodalomból nőtt ki s éppen ezért nem tudta befedni az irodalom egész fejlődésmenetét. „Jogos és tanulságos — mondta róla az újabb felfogás — az irodalomtörténetnek bármely szempontból való áttekintése jogos és tanulságos a Beöthy Zsolté is, az a Riedl Frigyesé is. De a *magyar irodalomtörténet*, mely az irodalom *egészét* öleli fel, csak egyféle lehet, aminthogy *egy* maga a magyar irodalom is“. Ezeknek az éveknek tanulmányaiban, kritikáiban szinte egymást kergetik az „egységes szempontra való emelkedés“, a „nagy koncepció“, a „magas nézőpontú egységes elvű értékelések“, a „felsőbbrendű szintézis“ óhajtsái. „Belefáradtunk — írja a hevesebb vérmérséklet — a csalhatatlan törvényekbe és módszerekbe, a műfajok szeparált életébe... Nem várunk semmi lényeges mozzanatot a detailokba tévedt, önhalálán idegesítő buzgalommal dolgozó filológiai dekadenciától s nem várunk semmi új revelációt az irodalomtörténeti kritika impresszionizmusától sem. Elérkezett az összegezés ideje“.

A szintézis-akarát ezeken az általános kívánságokon kívül főként oly kísérletekben nyilvánult meg, melyek a magyar irodalom korszakos beosztásának elveivel foglalkoztak. Az irodalom és alakulása lényegének újabb megfogalmazása mintegy a korszakprobléma gyakorlati megoldásában kereste magának a kiutat. Ilyenül tekinthető elsőnek, bár jelentősége más irányba is messze terjed, Horváth János tanulmánya irodalmunk fejlődésének főmozzanatairól. Az irodalom alakulásának oly állandó és egyben változó jegyét kereste, mely mint állandó, az egységes szintézis alapja lehet, mint változó pedig meg tudja mutatni az irodalom korszakos tagoltságát. Ez a jegy, a ma már tudományos szókinsünkben oly gyakori „irodalmi tudat“, mely primitív ösztönökből kiindulva tágul, színeződik s lép időről-időre a világoság magasabb fokára. Az addig kívülről, a politikai és művelődéstörténetből hozott vagy a jelen irodalom-politikai felfogásából kiemelt periodizáló jegyek helyett most először tűnt fel olyan, mely magából az irodalomból sarjadt ki. Hasonlóan egy másik immansnek felismert tényezőt tett meg korszakolás és vele a szintézis alapjául Nagy József egyik tanulmánya. Abbeli nézete, hogy

a kollektivitás és az egyéniség bélyegét magán viselő stílus lehet a fundamentum, igen sok érintkező pontot mutat az akkor új irodalom formaesztétikájával (Babits, Ignóty), valamint a szaktudomány és filozófia (szociológia) közös pontjairól induló törekvésekkel. Hogy mennyire a „levegőben volt“ az irodalmi korszak fogalmának kitöltése s vele a szintézis elvének megkeresése, mutatja, hogy a régebbi gyakorlat részéről is történnék ily kísérletek. Felelevenül a kulturhistóriai és népszichológiai veretű korszakolás, melyben pl. az egyik korszakot „az ősi képzettömegek és az új képzetek“ közti harc jellemzi; kísérlet történt abban az irányban, hogy irodalmunk történeti menete a klasszicizmus és romantizmus egymást felváltó folyamatává alakíttassék át, végül jött oly gondolat is, mely a líra, epika és dráma domináló szerepét kereste az egyes időszakokban s ebből vonta le a pozitívizmus oly szívesen látott kutatási „végeredményét“, hogy nemzetünk „elsősorban lírikus, azután epikus tehetségű.“

Az új elvek hiveinek e periodizálási eszméi azonban nem magukért a korszakokért voltak. Egyáltalán nem ambicionálták, hogy az irodalomtörténet „hosszúsági és szélességi köreit“ helyükből észrevehetően kimozdítsák. Ezen eszmék mellett és mögött erős tagadások és egyelőre még nem minden ponton rögzített állítások rejtőztek, oly tagadások és állítások, melyek magára az irodalom fogalmára és az irodalomtudomány létjogára vonatkoztak. Az irodalom többé nem könyvek összessége, nemcsak a toronyegyeniségek alkotása, nemcsak az egyéni és népi psziché megkövült lenyomata, nem műfajok élete, hanem talán egy sajátos bélyegű és folyton bővülő kollektív tudat, esetleg az irodalmi „kunstwollen“ folyamatos megnyilatkozása, talán stílus vagy forma. És ha jelzője van, az nem az „egyetemes“, még csak a „nemzeti“ sem, hanem a legteljesebb egésznek jelentő, a „magyar“. Az irodalomtudomány nem adatok még oly áttekinthető, de mechanikus rendszere, hanem az irodalom önszemlélete, esetleg a „formai sajátságoknak, szerkesztési módoknak, ... a technikai fogásoknak, stílusbeli, verselési tökéletesedésre való törekvéseknek egymással genetikus kapcsolatokba helyezése“, ideatörténet vagy szellemtörténet s „teljesen független a természettudományoktól, majdnem egészen független a lélektani szempontoktól“. Szükségesnek látszik, hogy az irodalom és a róla szóló tudomány ismét függetlenségi nyilatkozatot tegyen: „Az irodalom lehet kiránduló helye a társadalomtudománynak, pszichológiának és még sok egyéb komoly érdeklődésnek s talán nem utolsó helyen az esztétikának! De azért nem társadalomtudomány, nem pszichológia, sem esztétika, hanem elsősorban is *irodalom* és ő is úr a maga területén!“ Átgondolt elvi rendszerek és alkalmoszerű

ötletek ostromolják a régít és próbálnak maguk mellett közvéleményt teremteni.

Az új irodalomszemléletnek nem volt alkalma, hogy előlegezett elveinek gyakorlati igazságát már akkor nagyobb egészű alkotásokban bebizonyíthassa. Az elgondolások is még néha nyeresek voltak, máskor nem is egészen biztos hitelű elmék propagálták az újat, később meg a háborús évek tudománybénító ereje állt útjában a szélesebb munkának. Ennek nyugodtabb időkre kellett maradnia. Annál inkább igyekezett azonban eszméit érvényre juttatni akkor, ha egy-egy régiebb szabású alkotással állhatott szemben s rajta élesíthette a friss kovácsolású eszmék pengéjét. Kritikáiban leghamarabb átvette az élő irodalom abbéli kívánságát, hogy az irodalomtudományos műnek is művészi sajátosságokkal kell bírnia. „A művészkritika megalapozója, Diderot a művészekről tanult: az irodalomtörténet nem tanulhatna az írótól?” — kérdezte. Hibáztatta a pozitívizmus főbüszkeségét, az adatok túlságos fontosságát. „Az adatok igazi értékét a művészi elrendezés adja meg“, a „scientia“ mellett szükség van az „ars“-ra is. A tudományi mivolt legbabonázóbb jegyét, a tárgyilagosságot is próbálta előkelő helyéből kiemelni. Elismerte ugyan, hogy „a tárgyilagosság az anyaggyűjtésben megbecsülhetetlen erény s ennek eredményei a pontos, megbízható adatok“, de mindjárt hozzátette, hogy „az irodalomtörténetírónak, midőn valamely nemzet irodalmának életét akarja megmagyarázni, bele kell helyezkednie elmúlt korok szellemi mozgalmába. Ebben a munkában már teljesen érvényesül az egyéniség... Ilyen fajta irodalomtörténeti kutatás nem követel ítéletei számára örök érvényességet, őszintén bevallja, hogy az adatok végtelen sorából csak a legfontosabbakat válogatta ki s hogy a kép, melyet adataiból alkotott, részben művészi alkotás. Itt már a tárgyilagosság a gyengeség jele s épen az egyéniség kiválósága emeli a kutató értékét.“ A szaktudomány jövője, az „igazi irodalomtörténet“ ezekben az években kezdett szorosan összeforrni az intuitív erők birtokosa, a tudós-művészi „kiváló egyéniség“ képével. Dilthey mellett Simmel, Walzel, Haym, Unger, Max, Wundt, Gundolf és Burdach, kiket tudományosságunk főként a háború alatt ismer meg, ennek az új tudóstípusnak a külföldi előképei s az új tudóstípusnak megfelelően a szakszerű értekezés mellé társul, mint a tudományos munka szükségképeni kiegészítője, az egységes ihletésű, szubjektív magartatású *esszé*.

*

Nemzeti életünk 1918—19-es megroppanása mindezt a változást egy rövid időszakra megállította. A romokból az általános restaurációs hangulattól is támogatva, a múlt eredményeire méltó

tán büszke pozitívizmus kelt először életre. Mögötte már oly nagy alkotások voltak, melyek a háború előtti nemzet-életnek nemcsak elemei, hanem ennek szellemi megszervezői és politikai támaszai is voltak s így joggal kívánta, hogy a jövő is ezekre épüljön fel. Az új gondolat is meghökkent talán egy pillanatra: mögötte még csak kritika állt. Önmagába nézett, nem nyult-e túlságosan merész kézzel a régibb megingatásához? Az 1922-ben megindult Minerva azonban kiindulópontja lett az új irányok most már konstruktív alkotásainak. Hogy a régi és új összetevőiből irodalomismeretünknek milyen eredője jött máig létre, erre legutóbbi éveink művei és elvei adhatják meg a feleletet.

Kerecsényi Dezső

A királynő

*Egy régi képét tartogatom.
Milyen szép is volt
fiatalon!*

*Hogy megrogyott
a gondok alatt!
szeméből a fényt
elmosta keserű könnypatak,
fogait az idő
kitörte,
nem is pillant
soha tükörbe.
Szíve:
beteg,
lába: beteg;
megnyugodni mikor lehet?*

*Királynő vagy, anyám,
királynő,
az Ég fejedre
koronát szó:
olyan
szomorú ék ez is:
nagyon gyér lesz majd
és — színezüst.*

Képes Géza

IN MEMORIAM

DÉZSI LAJOS. — NÉGYESY LÁSZLÓ

Rövid egymásutánban kettős veszteség érte a magyar irodalomtudományt. Meghalt két értékes munkása: Dézsi Lajos és Négyesy László. Fáradhatatlan munkások voltak, kiemelkedő képviselői a háború előtti évek tudományos lendületének, hűséges vállalói feladatoknak, melyek az irodalomtörténet tudományos és nemzeti hivatásából fakadtak. Megadatott nekik, hogy egyéniségüket ösztönző szellemi légkörben, erősebb elvi válságok nélkül oly tudatossággal dolgozhattak, mely mindig biztatóan láttatta a tudományos haladás elért fokait. Nem a plántálás a főérdemük, hanem a meggyökereztetés. Mindkettejükre áll az, amit Dézsi Lajosról írt egyszer egyik bírálója, hogy „inkább akart használni, mint elkápráztatni“. Munkásságuk nélkül a nemzeti élet és irodalomtudomány közti ma már oly természetes kapcsolatnak létrejöttét és jelentőségét alig tudnók igazi valójában megérteni.

Dézsi Lajosban a XIX. század multfeltáró vágya testesedett meg. Azt tudta feladatának, hogy a részleteiben még mindig homályosan ismert magyar irodalmi műveltség multbeli tényeit a szigorú tudományosság eszközeivel számbavegye. Gyűjtés és kritikai nyilvánosságra hozás volt munkásságának alapjellege s a német tudomány példáját maga előtt látó „filológiai buzgóság“ — ő maga határozta meg így — e munka lelki hajtóereje. A magyar irodalmi multnak, melyet ő oly önfelédtt odaadással kutatott, nem volt egyetlen mozzanata sem, mely számára jelentéktelen lett volna. Dézsi Lajos a tények tisztetével adózott a megfoghatatlan szellemnek és szaktudománya e megbecsült valóságokon át jutott el az igazságtudomány előkelő rangjáig.

Azt tartotta, hogy az irodalomtörténet tárgya a mű és az írói életrajz. Mintaszerű szövegkiadásai, forráskutatásai mellett életrajzi monográfiákkal készítette elő az irodalom rész tényeinek történeti szintézisét. Az emberi és litterátori sorsok e képei bármily sok csábító alkalmat kínáltak is a rajzoló kéz érzelmi indítású mozdulataira, Dézsi Lajos nem élt ezekkel. Stílus és hangsúly nem árulkodott nála pillanatnyi állásfoglalásokról, még kevésbé a „könnyű“ hatás szándékairól, legfeljebb arról a mértéktartó felmelegedésről, melyet a mult magyar élet, különösen Erdély és a magyar protestantizmus felemelő és lesújtó valóságai kellettek benne. A tudósi személytelenségnek egyik legteljesebb megvalósítójára tekintettünk Dézsi Lajosban.

Négyesy László tudományos egyénisége alapvonásait erős hazai hagyományok alakították. Élet és tudomány kapcsolatát jelentette ez a hagyomány, multunk legnagyobbjai emlékezetének állandó ébrentartását és az általuk képviselt ízlésbeli és erkölcsi erőnek a nemzetélet jelenében való hasznosítását. Négyesy László ismert és sokoldalú tevékenysége a közműveltséget terjesztő intézmények területén a legkézen-

fekvőbb jele annak, hogyan tudott e hagyomány munkává elevenedni, de szorosán vett tudományos munkáinak eredményeit is nem egyszer tette közkinccsé a nagyobb közönség és az ifjúság nevelése érdekében. Élénk tekintettel figyelte a jelen tüneteit s a magyar klasszicizmus örökségét mértékül és irányadóul magasra tartván szólt, vitázott mai igazságokról és tévedésekről. A századeleji tudományosság jelent elhanyagoló mulasztásait pótolta.

A fogható tények tudományos egyedulalma idején finom füllel tudta hallgatni a litteratum súlytalanabb hangjait, a nyelvet, a formát és a ritmust. Foglalkozott ezek történeti fejlődésével, kereste ma is érvényes törvényszerűségeiket s csak nemrégén állt élére oly mozgalomnak, mely a magyar nyelv épségének és tisztaságának tudatát kívánja a közvéleményben megerősíteni. Érezte tudományos irodalomszemléletünk átalakulását is, az újabb elgondolású összefoglalások, az „irodalom szerves életrajzá“-nak követelményeit. Tanulmányaiban számos oly elvi észrevételt találunk, melyeknek gyakorlati érvényesítése csak a legutóbbi években kezdődött meg, nem egy pedig még ma is várja a megvalósulást.

Dézsi Lajos és Négyesy László a holtig való szolgálat emberei voltak. Elmúlásukkal életük munkája a mindig ható példaadás eszményiségébe emelkedett. Legyen áldott emlékezetük!

Kerecsényi Dezső

APPONYI ALBERT

Scribens mortuus est: Cicerónak a nagy görög bölcseleőről, Platónról írt szavait igazán méltóképen lehetett elismételni Apponyi Albert halálakor. És ha a görög élet egyik legnemesebb eszményének, az *euthanasiá*-nak lehetett megisméltődése a mi modern, hányt-vetett, ideges világunkban, az ő elmúlása az volt: szép meghalás.

Nem is kell őt siratni, hanem hálával köszönni meg az isteni kegyelem kedvezésének, hogy adta ajándékba ezt a kivételes embert nekünk, — sokszor alig észrevett, kicsiny nemzetnek, — akik a népek nagy arénáján olyan sokszor félreszorulunk még arról a helyről is, amelyet megérdemelnénk. A magyar léleknek és gondolkodásnak volt ő feddhetetlen, gáncs nélküli és legigazibb reprezentánsa, amikor a genfi tárgyalóteremben állt és beszélt, amint azt Eckhardt Tibor parlamenti emlékbeszédében annyira jellemzően mondta el róla. Annak a magyar léleknek és gondolkodásnak, amely nemzeti céljait sohasem az európai eszmék ellenére, hanem mindig azokkal összhangban akarta elérni.

Bármennyire mondjanak is majd jogos kritikát Apponyi Albert belpolitikai szerepléséről azok, akik kimerítően fogják megírni életrajzát és fogják érdemben megbírálni működését, az ő személyében a legirigylendőbben, de a legkövetésreméltóbban is, élt a magyarság és

európaiság összhangja. Ez a típus nem volt új a magyar közéletben. Nem is volt Apponyi ezen a téren egyedülálló, de azért volt igazán nagy, mert ez és ilyen tudott lenni. Egyivású volt az Utrechtből és Wittenbergából hazatérő protestáns prédikátorokkal, akiknek vére tisztán volt magyar és tudományuk elérte a legmagasabb európai színvonalat. Európaisága azonos volt a német maszlag és török áfium ellen harcoló Zrinyi európaiságával és olyan volt, mint Széchenyié, akiben, mikor a nyugat eszméivel telítetten tért haza, új lángolással, önmagát emésztően, lobogott fel szenvedélyes magyarsága.

De volt tragikus vonás is Apponyi Albert életsorsában. Ezt a tragikus vonást nála a próféta magánossága és a pusztába elkiáltott szó süket visszhangjának gyötrő fájdalma jelentette, különösen életének abban az utolsó szakaszában, amely a párisi béketárgyalások nehéz heteiben kezdődött el és tartott haláláig. Elismerték nagyságát, megcsodálták jellemének tisztaságát, bölcseségének mélységét, ítéletének biztonságát, de nem hallgattak rá. Odakinn is ritkán. A tisztelet némaságot és megilletődést parancsolt, amikor *cathédrale humaine*-nek nevezett alakja felemelkedett a genfi tárgyalóterem padsorai felett és a wagneri muzsika zengésére emlékeztető hangja szétfolyt a terem minden zugába, de a nemzetközi politika gonosz intrikája folyt tovább. Nem hallgattak rá idehaza sem. Nagyon találón mondta róla valaki: Meghallgattuk szavát, de nem követtük. A képviselőházban a tiszteletet megadták neki, de okosabbnak gondolták magukat nála.

A római katolikus egyháznak Apponyi Albertnél kevés hübb és igazabb fia volt. Katholicizmusa — amint azt ugyancsak Eckhardt Tibor mondotta róla — igaz vallásosság volt, türelmetlenség nélkül, bántó él nélkül és igaz, őszinte megbecsüléssel minden más hitfelekezettel szemben.

Emberi nagysága egész teljességében a magyar ügyért a nemzetközi politika agoráján vívott harcában bontakozott ki. A munkát, amelyet nemzete bízott rá, nemcsak legjobb tudása szerint, hanem valóban úgy végezte el, hogy nála jobban senki el nem végezhetné volna. „Szálfa volt, szirt volt, hű volt“ — és bizony most még nem tudjuk, lesz-e és ki lesz az, aki a megkezdett nagy munkát az ő hűségével és az övével egyenlő számú talentumokkal tudja végezni és így fog küzdeni a szent ügyért egészen a diadal és beteljesedés nagy pillanatáig.

Máthé Elek

Kodály Zoltán

Decemberben ünnepeltük ötvenedik születésnapját a magyar zenei élet kimagasló büszkeségének: Kodály Zoltánnak. Ez az évforduló méltán volt ünnepe mindazoknak, akik az ő egyéniségét akár közvetlenül, akár pedig munkásságán keresztül ismerik. Ma azonban már voltaképpen minden magyarnak tudnia kell, hogy mit tett Kodály a nemzetéért. Szinte felbecsülhetetlen értékű az a szolgálat, amit ő Bartók Bélával és másokkal a magyar nemzeti kultúráért tett azáltal, hogy megmentett az enyészettől néhány ezer népi dallamot. Ezen a téren ő egyike a fő kezdeményezőknél; a mai nemzedék már csak folytatja ezt a munkát és élvezi gyümölcseit. A magyar falu dallamainak feljegyzésében távolról sem holmi pusztai gyűjtési szennvedély vezeti őt, hanem az a meggyőződés, hogy a magyar zenei kultúra alapjainak a hordozója s letéteményese a magyar falu népe. Ez a kulturkincs azonban csak a nép ajkán élt s amint újabb nemzedékek váltották fel a régieket, úgy szorultak háttérbe a régibb dallamok az újabbakkal szemben. E veszendőbe menő kulturkincs írásbeli rögzítésére tettek ugyan egyesek már a múlt században is kísérletet, azonban a magyar népdal rendszeres és tudományos alapon történő gyűjtése csak akkor indult meg, amikor Vikár Béla kezdeményezése után a fonografikusmód is követőkre talált. Kodályt a népdalok gyűjtésében nemcsak a veszni indult kincs megmentésének a gondolata vezette, hanem a magyar műzene helyes megalapozásának a szempontja is. Ez utóbbi irányban szintén történtek már előtte is kísérletek (Erkel, Mosonyi, Liszt, stb.), azonban ezek egyike sem jutott el a magyar nemzeti zene legmélyebb s legdúsabb táperezőjéig: a valódi népzenehez.

A magyar műzene megteremtésének pozitív alapja Kodálynál elsősorban a magyar falu zenéje s az ebből leszűrhető stílusbeli sajátosságok. Ezzel egyenrangú tényezőként azonban rá kell mutatni Kodály gazdag költői leleményére. Alkotói egyéniségének jelleme sok tekintetben párhuzamos vonásokat mutat Arany Jánoséval. — Ilyen vonás a mindkettőjük alkotásaiban gyakran megnyilatkozó epikai hajlam, a balladaszerű előadásmód iránti érzék, valamint nem utolsósorban az a különös tehetség, hogy a művek tartalmához mindig oly szerencsésen találták meg a megszólaltatás formáját. Ez utóbbi vonás bizonyos klasszikus jelleget ad Kodály művészetének. Erre predesztinálja őt a természetes formaérzéken kívül a zenei klasszikusok alkotásainak beható ismerete is. Azonban Kodály nemcsak a zenetörténet által elismert klasszikusok művei révén csiszolja állandóan az ízlését, hanem szívesen foglalkozik másodrangú szerzőkkel is, ha műveikből értékes technikai impulzusokat nyerhet. Ez impulzusok, akár a klasszikusok, akár mások műveiből nyerte is, elsősorban technikai ter-

mészetűek, melyeket műveiben mindig a tartalom szolgálatába állít. Kodály zenéjének a mondanivalója mindig újszerű és mindig egyéni: még ott is, ahol a tartalom látszólag nem is az ő alkotása. Gondoljunk csak a „Háry János“ közzenéjére, melynek a forrása a maga igénytelenségében nem is sejteti a Kodály által belévarázsolt pompás kifejlesztési lehetőségeket. Kodály művészetének helyes értékeléséhez csak az juthat el, aki a német zenei barokk felfogását meg tudja érteni. Bach és Händel idejében a zeneszerzés művészetének a sulypontja nem az „inventio“: a komponista eredeti gondolatainak a tömege, hanem az „elaboratio“: a saját vagy idegen ötlet minél gazdagabb kiaknázása volt. Kodály alkotásai sorában a legnagyobb példája ennek a Psalmus Hungaricus. Mint Bach és Händel, úgy Kodály sem invenció híján fordul idegen gondolatcsirákhoz. Míg azonban a régieket az „elaboratio“ sokszor csak mint szellemi torna érdekelte, addig Kodályt a feldolgozott idegen eredetű témákhoz oly bensőséges szálak fűzik, akár csak Bachot a prof. korálhoz. Így az ő népdalfeldolgozásai csak a magyar népzene és műzene kapcsolatáról való felfogása alapján értékelhetők méltóképen. Az „elaboratio“-ban, azaz a zenei gondolatok kifejtésében Kodály stílusa amellet, hogy messze évszázadokba visszanyúló mély perspektívát ad. alapjaiban mégis főként a francia zenei impresszionizusból indult ki. Zenei mondanivalóinak egyéni jellegzetessége azonban sohasem engedte, hogy Debussy és mások stílusának pusztá utánzójává váljék. Ma már talán csak annyi fűzi őt a franciákhoz, hogy tőlük leste el a differenciált hangzások iránti fokozott érzéket. Egyéb, újabb stílustörékvések közül főként az ú. n. „anyagszerűség“ volt rá némi hatással, bár az énekkarra írott műveiben ezt a gondolatot is megragadóan eredeti irányban fejleszti.

Kodály egyénisége a magyar zenei élet jellegzetes tényezője. Mélyreható népdalgyűjtési munkássága átalakítólag kezd hatni a népiskolai énekkutatáson, a cserkészek éneklésén keresztül a falut alig ismerő városi ifjúságunk zenei ízlésére. Idegenszerű, silány és elcsépelet énekek helyett kezdenek az általa új életre hívott népi gyermekdalok elterjedni. Az ifjúságnak szánt énekkari művei, melyek a hallgatóknak és énekeseknek egyaránt örömet okoznak, előkészítik a mult századból ránkmaradt sekélyes dalárda-stílusnak a letűnését és az egészségesebb közízlés kialakulását. Ebben az úgyszólván nemzetnevelő munkában ott buzgólkodik tanítványainak folyton növekvő csoportja is. Ugyancsak az ő tanítványai köréből került ki az új magyar zenetudomány több művelője. Kodály vezetése alatt ugyanis nemcsak zenei ízlést, hanem tudományos gondolkodást is el lehet sajátítani s így méltán tekinthetjük őt a magyar zenetudomány fontos tényezőjének is. Még a vidék zenekulturájának, valamint az egyházi zenének a különleges kérdései is szorosabb érdeklődési körébe tartoznak. Szerzeményei közül a karénekeknek a magyar zeneérettel való kapcsolatára már utaltam: tisztán

hangszeres művei aránylag sokkal kevésbé hozzáférhetők (úgy előadás, mint megértés dolgában) a közönségnek mélyebb zenei műveltséget nélkülöző széles rétegei számára. Ez utóbbi alkotásai, melyek némelyikének előadása még elsőrangú hangszerjátékosok számára sem csekély feladat, nagyértékű darabjai a legmagasabb magyar műzenének. Hangszerrel kísért énekhangra szánt dalkompozícióiban csodálatraméltó zenei köntösben állította elénk a régibb s újabb magyar költészet néhány alkotását.

Kodály eddigi alkotásai, élükön a Psalmus Hungaricus-szal hazánk határain kívül is mindenfelé osztatlan elismerést és feltétlen tiszteletet vívtak ki szerzőjük számára. Hogy a magyar zenének újabb időben nemzetközi viszonylatban oly nagy értéket tulajdonítanak, az nem kis részben Kodály szerzeményeinek köszönhető.

Az ötvenedik születésnap arra készítetett, hogy visszapillantsunk Kodály eddigi munkásságára. Az ő gazdag lelkének tárháza még ezután is sok kincset tartogat az őt megértők számára. Úgy tetszik, mint ha alkotó kedve a legutóbbi esztendőök folyamán szokatlan lendületbe jött volna. Reméljük, hogy a magyar zeneélet nehéz kérdéseiben is még számos éven át várhatjuk tőle a helyes irány megmutatását.

Dr. Gárdonyi Zoltán

Apám

*Nagy bor-csata után
feje lebillent. Elaludt.*

*Erejéről
legendák járják a falut.*

*Ha kellett:
hogy megzuhogott markában a rúd!
Évek hosszú során át
egy ízbe feküdt betegen:
egy nekivadult
kanca berúgta koponyáját.*

*Hej, ő sem a régi már
s a gyomra,
az sem a régi:
nyolc-tíz pohár:
s asztalra borul,
mint egy sírhalomra.*

Képes Géza

A láthatatlan lakoma

A házikót,
A madáretetőt,
Barátom ajándékát,
— Barátomé, ki messze vándorolt —
Mint minden télidőn,
Kifüggesztettem most is ablakomba.
Kiszórtam a magot a madaraknak.
Jönnek a cinkék seregestől:
Széncinke,
Kékcinke,
Barátcinke,
— Barátomtól tudom a nevüket.
A kopogtatásukat hallgatom csak,
Nem látom őket,
Nem bírok odanézni,
Leeresztettem a függőnyt.
Fekszem az ágyban s fálnak fordulok.
Beteg vagyok és gyulladt a szemem,
S künn vakító fényes fehér világ van,
Tündérvilág.
Nem énnekem való.
Leeresztettem a függőnyt a világra.
Egy kicsit mégis fáj ez a dolog.
De hát mit akarok?
Gyönyörűséget két fáradt szememnek?
Vagy hogy jóllakjanak a madarak?
Az etetőt barátom készítette
Lombfűrészszel. A magot Isten adta.
Mért gyönyörködjem én a lakomában?
Elég ennyi: egy kis kopogtatás,
Jel az elvesztett tündérvilágból,
Egy-egy hangocska, foszlány, töredék
Madarak és angyalok kórusából,
Az eljövendő tavasz kórusából:
„Dicsőség Istennek a mennyben!“

Reményik Sándor

Br. Podmaniczky János

(1786—1883)

Most félszázada, hogy ez a külön mágna, szinte százesztendőskorában, örökre lehúnyta szemét (meghalt 1883. február 8-án) s mögötte a rákoskeresztúri kripta nehéz ajtaja dübörögve becsapódott.

Mikor br. Podmaniczky János a XVIII. század utolsóelőtti évtizedében világra jött, zsarnokuralom nehezedett Európára, de legkivált édes hazánkra, melyet magyar mivoltából tulajdon uralkodója akart kiforgatni. Világrengető viharok árán a következő század meghozta az alkotmányos szabadságot s mikor a báró a XIX. század utolsóelőtti évtizedében fáradt fejét örök nyugalomra hajtotta: Magyarország már a békés fejlődés útján haladt.

Podmaniczky János bölcsője mellett a feudális világ szelleme virasztott, de mikor élete derekán járt, a magyar nemesség széttörte a bilincseket, melyek polgár és paraszt véreit leláncolva tartották s kivívta az általános emberjogokat.

A báró abban a hitben nőtt emberré, hogy a nemesi birtok rendíthetetlen s ime saját, legközelebbi családjában kellett szomorúan tapasztalnia, hogy miként csúszik ki a vigyázatlanok talpa alól a legutolsó rög is.

Az a felfogás gyökeredett beléje, hogy származása, összeköttetései és vagyona is megkívánja tőle a fényűző életmódot s kínos-keserves volt ébredése: hogy ha nem vigyáz s rendkívül össze nem húzódik, testvérei sorsára jut.

Kétségtelenül, magával hozott hajlamainál fogva, különb volt a legtöbb fiatal főúrnál, mert szerette a munkát; de a fényben is örömet lelte s mikor ezzel az életmóddal szakítania kellett, nem csekély önmegtagadásába került. De férfiasan mégis megtette s már a harmincas években személyére nézve nem voltak nagyobb igényei, mint egy falusi kántortanítónak.

Az életmódban beállott gyökeres változást beszédesen példázta maga Rákoskeresztúr. Egyik őse, mikor az útvonalat rendezték, hogy a vendégek annál biztosabban megálljanak, kész volt a hatalmas kertet kettémetszeni, hogy az országot a kastély mellett menjen el. Podmaniczky János elzárkózott a vasrács mögé s portájára, a 20—25 hatalmas komondor miatt, életveszélyes volt a belépés. Pista kocsis segítség nélkül nem is hatolt oda be emberfia.¹

Podmaniczky János nem járt fogatokon, hanem löcsös szekéren, melynek impregnált vászonsátra megvédte az idő viszontagságai ellen. Ehhez mindhalálig hű is maradt, hiába ajándékozta meg veje, Vigyázó Sándor hintóval, sohasem fogatott bele. Maga hajtotta még kilencven-

¹ Jamriska Lajos adata.

esztendősi korában is két kedvenc szürkéjét, a Zsidót meg a Szikrát, melyek sok éven át szolgálták. A lovat 8—9 éves korában még csikónak tartotta s nem engedte befogni, míg a 12 évet el nem érte, mert azt tartotta, hogy aki korán húz, korán dől ki.²

A takarékoságot, melyet magába oltott, túlságba is vitte, szinte a cinizmusig. Foltos ruhában, rongyos cipőben járt, mert talán semmitől sem félt annyira, mint hogy valaki gazdagnak tartja. Otthon nyers vászon ruha és taplósipka volt az öltözete.³

Egyszerű volt ételben, italban; kedvenc étele: a vízbe aprított kenyér s igen sokszor megelégedett a szalonna-ebéddel, mint a nép fiai. Mondják, hogy avas zsirral főzetett, mert mire rákerült a sor, már elromlott. Burgonyával fizette a bérkocsist, stb.⁴

Kifordította a neki jött levél borítékát s abban küldötte el a magáét. Leveleit dirib-darab papírokra irogatta, miket összegyűjtögetett. Óreg korában, hogy minél kevesebb papírost fogyasszon, olyan sűrűn írta mikroszkopikus betűit, hogy — a betű-közti üres helyeket is beleszámítva — vízszintes irányban 5 cm-re esett 50 betű, függőleges irányban 10 cm-re 30 sor írás!⁵ Ez különben csodálatosan fiatalos szemét is mutatja. — Mindezt azért tette, mivel, mint maga mondta: „nem volt olyan önző, hogy családjára ne gondolt volna“, mert „nem tartotta nobiles dolognak, hogy jól éljen, azt tudva, hogy unokái koplalni fognak.“⁶

Hogy bőviben legyen élelve, vagy hogy biztosítsa magát természeti csapások esetére, sokszor 5—6 esztendőre is elrakta gabonáját, megsugorgatta gyapjútát s bizony az állásban sok elromlott belőle. De ez a különös takarékoság tette képessé a bárót, hogy az 1863-ik évi országos aszály s az 1864-i katasztrófális januári fagyok idején, bibliai József gyanánt, az Istentől meglátogatott magyar Kánaán népét (birtokain és azok környékén) megmentse a pusztulástól.

Sokkal ritkább eset, hogy előre eladta gyapjútát. Egy ilyen alkalmal felment a birkaszőr ára, de a kereskedő nem akart a kialakultnál többet fizetni. A báró erre azzal bosszantotta meg, hogy nem nyíratta meg abban az évben juhait s így nem volt mit eladnia: a báró ezeket veszített ugyan, de a kereskedő sem jutott a pár száz forintos haszonhoz.⁷ Ez az eset rendkívül jellemzi Podmaniczky Jánost. Kész volt a maga igazságáért évtizedekig pereskedni, még akkor is, ha kilátástalan volt s azt sem bánta, ha nagyon ráfizetett is, csak perét megnyerje. Harc és küzdelem valóságos életeleme volt s minél erősebb ellenállásra talált, annál szívesebben vagdalkozott; ha azonban engedett az ellenfél, izmai elernyedtek s felülkerekedett benne másik alap-

² Podmaniczky Frigyes, Naplótöredék III. 171.

³ Radnótfáy Gyuláné szíves közlése.

⁴ Radnótfáy né szíves közlése.

⁵ Podmaniczky lt. fasc. III. 4. 373.

⁶ V. ö. a Pesti Hírlap-ban 1883. febr. 9. kelt megemlékezést a báróról.

⁷ Podmaniczky Frigyes, Naplótöredék. III. 170.

természete, a habozás, az örök kétely. Abban az emberben, kit annyi-felé rángatnak, mint a bárót fiatal korában, ennek a két jellemvonás-nak ki kellett fejlődnie.

Podmaniczky János, bár a maga személyére nézve végtelenül takarékos volt, zsugoriságra nem vetemedett. Nyomor és szenvedés láttára gyakran megnyitotta magtárát és erszényét egyaránt s adakozott sok-szor névtelenül is.⁸ Azt beszélték róla, hogy egy katonatisztnak, ki kártyán még a becsületét is eljátszotta, kifizette adósságát s megmentette vele a pusztulástól. E férfiú később a monarchia egyik kitűnő tábornoka lett.⁹

Egyház és iskola sokat köszönhet neki. Ő építtette a tiszaföldvári ev. templomot s az ő esperesi kerületi felügyelősége alatt létesült a szarvasi ev. gimnázium. Buzgó templomlátogató volt, bár általában a papokat nem szerette;¹⁰ de ha közülük mégis egyik-másik szívéhez férkö-zött, kitüntető kedvességgel bánt vele; viszont ha megharagudott rájuk, jól megmosta a fejüket. Az egy Székács József volt kivétel, kit mindig respektált s vele szemben elkövetett tréfáiban is több volt a kedvesség, mint a malícia. Nem volt bizalma a jól öltözött papokhoz, tisztekhez s több ilyent ruhája miatt utasított el. Még Székáccsal is összetűzött ruha- és lakásfelszerelés miatt.

Podmaniczky János szigorú fegyelmet tartott tisztjei és cselédei közt. A dologkerülők reszkettek tőle. Hogy emberei meg ne csalják, mindig ezzel bucsuzott tőlük: „Holnap újra eljövök.”¹¹ Senki sem tudta utazási terveit. Megrótta a legkisebb hibát is s ilyenkor mindig felsorolta időrendben a régebben elkövetetteket is, hogy a bűnöst megszégye-nítse. Dícséret, elismerés nem járt ki senkinek, de azért, bár szigorú kötelezvényeket íratott alá alkalmazottjaival, csak a legritkább esetben bocsátott el szolgálatából valakit. S bár gyakran szidta, „mustrálta” őket, tőle sem igen kívánczolt el gazdatiszt vagy cseléd.¹² Mindenki érezte, hogy atyai szívvvel van hozzá s ha szükségét lát, megsegíti bajá-ban. Tisztjei is nagyon félték tőle, mert ellenmondást nem tűrt; ha érvekkal meggyőzték, engedett, de mindig tudott olyan színt adni en-gedékenységének, hogy úgy látszott, mintha neki lett volna igaza.¹³ Szerette a falu apraja-nagyja.¹⁴ A munkában maga járt elől jó példával s 90 éves korában is hajnaltól késő estig talpon volt. Nagykiterjedésű jóságaira telepéseket hozatott s így sok embernek biztosított existen-ciát. Egy Dumcsa nevű öreg tót parasztnak atyja tutajon jött le a fel-

⁸ Br. Prónay Dezső szíves közlése és Podmaniczky Frigyes, Naplótöredék III. 170.

⁹ Erdélyi Gyula cikke. Ústökös, 1884. márc. 2.

¹⁰ Jamriska Lajos adata.

¹¹ Megemlékezés róla a Pesti Hírlap 1883. febr. 6. számában.

¹² Jamriska Lajos, Pesti Napló, 1883. febr. 11.

¹³ U. ott.

¹⁴ Jamriska, Pesti Napló, 1883. febr. 11.

vidékről s kapott annyi földet Kereszturon, hogy alig akarta vállalni. A báró valósággal rátukmálta. Most áldják emlékét.¹⁵

A rég letűnt kor fia nehezen tudott beleilleszkedni az új világba. Földesúri jogokat gyakorolt akkor is, mikor azok már régen el voltak törölve. 1874-ben, bár a keresztúri nép már megállapodott aljegyzőválasztáskor a jegyző személyében, azonnal megváltoztatta nézetét s némán arra az ismeretlen fiatalemberre szavazott, akire a báró. Megmaradt e faluban a régi világból a deres is, azzal a különbséggel, hogy ezen a rögtönítélő úriszéken a hajdu szerepét maga a báró töltötte be tulajdon kezével s a megtévedt cseléd még boldog volt, hogy nem került csendőrkézzre.¹⁶ A régi világból magával hozta a szertartásos modort, mint fiatal korában eltanulta. Megkívánta, hogy még rokonai is Méltóságos Urambátyámnak címezzék, de viszont ő is megadta a 13—14 éves Prónay Dezsőnek a „Méltóságos Uramöcsém“ titlust.¹⁷ De azért távolról sem volt kevély arisztokrata. Barátjait inkább a középosztályból válogatta össze s igen jól érezte magát a kisenemesi és polgári társaságban, hol örömmel hallgatta az anekdotákat, a vidám tréfákat egy pohár bor és pipaszó mellett. Örömet lelte a cigányzenében, szép lovakban, virágokban, kivált a rózsákban. Józan, egészséges életmódjának köszönhetette a pirosarcú, lengő őszhajú és hajszú szikár természetű öregúr, hogy még 90 éves korában is egy nap kétszer is felszaladhatott a III. emeletre, hogy Frigyes öccsét meglátogassa.¹⁸

Az idők vívmányaival nehezen tudott összebarátkozni; a vasútról így nyilatkozott: „Az új komédia miatt nem fogom kitörni a nyakamat.“¹⁹ Már évtizedek óta járt a vonat Keresztur felé s ő még egyszer sem utazott rajta. Mikor aztán családja mégis rávette, hogy üljön rá, a látványosságra sokan összesereglettek. Mikor a vonat berobogott az állomásra, első dolga az volt a bárónak, hogy tárcájából 5 forintot kivéve a mozdonyvezetőnek nyújtotta eme szavakkal: „De aztán lassan hajtsen ám, barátom!“²⁰

Mint öreg embereknél általános dolog, az életkorra nézve alkotott fogalmai megváltoztak. Mikor a nála tizenegy évvel fiatalabb, de már 84 éves gr. Károlyi István haláláról értesült, így sóhajtott fel: „Szegevény Pista, de hát mi baja történhetett?“²¹

Különcsége határt nem ismert. Ha marhát eladott, kikötött a mézáróstól egy vesepecsenyét vagy nyelvet; ezt felírta az ablaktáblára s ha évek mulva egy-egy ilyen követelését be akarta hajtani, nem egyszer

¹⁵ Dr. Puky Gyula ny. kuriai bíró szíves közlése.

¹⁶ Jamriska Lajos szíves közlése.

¹⁷ Br. Prónay Dezső szíves közlése.

¹⁸ Naplótöredékek. III. 171—172. l.

¹⁹ Radnótfáyné szíves közlése.

²⁰ Prónay Dezső br. szíves közlése.

²¹ Pesti Hírlap cikke, 1883. febr. 9.

megettörtént, hogy az illető mészáros ismeretlen helyre költözött vagy meg is halt.²²

Keresztúron, Pencen és Pesten is volt olyan szobája, mely évtizedeken át el volt zárva s oda senki be nem léphetett.²³ Ezért keletkezett aztán a Beleznayak elrejtett kincséről szóló mese. Bizalmatlansága annyira ment, hogy szobájában, ha jelen nem volt, még pókhálózni sem engedett.²⁴

Mikor ispánja a Szentlőrinc felé vezető utat az ő parancsára lezáratta, a báró erdőkerülője az arra haladó báró kocsiját is feltartóztatta s mikor fizetni nem akart, egyik lovát kifogta zálogul. A kötelességteljesítésnek ez a ritka példája annyira megtetszett Podmaniczky Jánosnak, hogy dúsan megjutalmazta az embert.²⁵

Podmaniczky János szolgálatot jutalmazatlanul nem hagyott, de az ajándékot megköszönni nem volt szabad, mert akkor felfortyant. A látogatónak kérdés nélkül nem volt szabad előadni látogatásának célját, aki ezt tette póruljárt. Egyszer hivatalos ügyben két pesti ügyvéd ke-reste fel. Egyik mindjárt a tárgyra tért, a másik hallgatott. Este búcsúzáskor az elsőnek a hivatalos taxát, 3 forintot, akarta a markába nyomni, míg a másiknak 497 forintot. Alig tudta saját ügyvédje rá-venni, hogy egyformán honorálja őket.²⁶

Tanulságos megállapítása, mit egyik rokonához intézett leveléből ismerünk: „Csalatkozni lehet és szabad, de csak egyszer egy tárgyban, különben ez könnyelműség és bűn!”²⁷

Öreg korában, ha egy-egy érdekesebb levél kezébe került, el-elme-rengett fiatalságán és számítgatta lepergett éveit. A 70-es évektől kezdve gyakran találkoztunk dirib-darab papíron ilyenféle számtani művele-tekkel:

1810	66
1810	24
1876	90

Ami szóval kifejezve azt jelenti, hogy: mikor a számítást tette, 1876-ban, az 1810. esztendő 66 éve mult. 1810-ben ő 24 tavaszt számlált, tehát 1876-ban 90 esztendő tele nyomta vállát. Sokszor tehát magának is számítania kellett életkorát, de bizonyos az is, hogy, mint általában szokásos a fiatalítás, ő ellenkezőleg öreg korában vénítette magát s bár még halálakor is csak 97 éves volt, 103-nak tartották; míg az anyakönyv halálözési rovatába 101 esztendő van bejegyezve.

Podmaniczky János érdekes keveréke volt nagy ellentéteknek. Égett a tettvágytól, de azért maga volt a megtettesült habozás és kés-

²² Br. Radvánszky Antal szíves közlése.

²³ Szentesi Lap 1883. 12. sz.

²⁴ Radnótfáyné szíves közlése.

²⁵ Gr. Vay Sándor, Mikor még postakocsin jártak. 92—93. 1.

²⁶ Vén Sas, Budapesti Hírlap, 1883. febr. 9.

²⁷ Fogalmazványa 1872. körül. Csal. lt. Rákoskeresztúron.

lekedés. Épületeit nem javíttatta s az eső roppant károkat okozott bennük. Keresztúri kastélyát végre lopva kellett családjának befedetni. Több perét azért vesztette el, mert ügyvédjeit nem látta el a szükséges bizonyító-iratokkal. Családjáért, egyházáért, sokszor idegenekért is, önmagát nem kímélve nagyon sokat fáradt, de elszalasztott nem egy jó alkalmat is. Egyesült benne csodálatos keverékben Heraklesnek és Pató Pálnak minden tulajdonsága. Érdekes különc volt ez a magyar nábob, méltó a megörökítésre, mert egy teljesen kiveszett és soha vissza nem térő típust képvisel. Ha száz ilyen takarékos főurunk lett volna, nem jutott volna ide Magyarország.

Hogy más volt a véleménye a társadalmi kötelezettségről ifjú és vén korában, nem csoda. De nála ez a nagy ellentét már egész fiatal korában is megnyilatkozott: fényes díszöltöneyei mellett hajában görbe fésűt hordott, mint a nép gyermekei.

Buzgó protestáns, művelt, felvilágosodott ember létére nem volt ment némi babonától. Hogy egyetlenegy arckép sem készült róla: ebben leli magyarázatát.

Bár a formákat nagyrabecsülte, mégis túltette magát rajtuk s feleségül maga mellé egy polgári család sarját emelte. Ez a vérkeveredés azonban nem volt szerencsés s megcáfolásul az általános közfelfogásnak, éppen anyai részről örökölték szegény leányai a betegesen túlfinomult idegrendszert, ami sok szenvedésnek lett forrásává számukra.

Podmaniczky János története szomorúan példázza az emberi sorsot a maga tehetetlenségével. Tervei, szándékai az ő elgondolásában nem sikerültek. Hiába vívta csatáit a Podmaniczky-vagyon megtartásáért, hiába kötött a lehetőséghez előnyös egyezségeket: testvéreinek romlását nem tudta feltartóztatni s a Podmaniczky-név régi jelentőségét elvesztette.

Hiába gyűjtött, zsigorgott gyermekeiért, főleg kedvencéért, Zsuzsannáért és annak családjáért, mert bár hatalmas vagyont szerzett, nem lett annak örököse, és szeretett unokái, a Vigyázó-fiúk, kikben minden reményét helyezte, magtalanul szálltak sírjukba. Podmaniczky János minden törekvésével, emberi értelemben véve, elbukott az élet küzdelmében s a költővel méltán elmondhatta volna:

*„Csak egy maradt meg vigaszomra nékem,
A büszke, önző nagyravágy helyett:
Hogy milliókkal a tengerfenéken
Építem én is a koráll-hegyet.“*

Podmaniczky János tragédiája beszédesen példázza az Írás szavait is. „Mert nem az én gondolataim a ti gondolataitok és nem a ti útaitok az én útaim.“²⁸ Emberi tervei megsemmisültek bár, de fáradság

²⁸ Vargha Gyula, Ködben 258. l.

²⁹ Ésaías 55:8.

Gulyás Pál: *Süllyedni kell*

hatalatlanul munkás élete megtermette gyümölcsét. Az isteni kegyelemnek más céljai voltak vele s diadalra juttatta, habár más módon, a báró életcélját: a vagyont tekintélyes része túlélve vészt és vihart, gondviselés-szerűleg ma is egy legszentebb cél, a magyar nemzeti kultúra, a M. T. Akadémia szolgálatában áll s gránitkőnél maradandóbban hirdeti a Podmaniczky nevet.

Dr. Vargha Zoltán

Süllyedni kell

*Milyen szép volt fehér kezed,
milyen feledtető-meleg!
Hogyha nézlek behúnyt szemekkel,
sötét álomból ébredek fel.
Hogy égtél: mint a gyertyaláng
merengő költők asztalán!
Ezen a lángon csüngtem én,
ezt a lángot követtem én!
Csak egy gyötört: honnan világít
ez élet itt: a föld alól?
Vagy nem is él, csak puszta árnyék
s hideg hazája fent a Hold?
Ha él e láng és teste van,
minek követni hasztalan?
De ha nem él, csak fénye ül meg,
Óh hát miért nem semmisül meg?*

*Már itt az ősz, az álmodó,
lány színeket varázsoló,
felejthetetlen képeket...
S érzem, beteg vagyok, beteg.
Engem nem gyógyít meg soha
a tavaszi Nap ostora,
hiába nézem őzikék
ártatlanul nyíló szemét...
Érzem, süllyedni kell nekem,
itthagyni fájó életem,
a parton hagyni mint ruhát
s süllyedni századokon át.*

Gulyás Pál

Tóth Árpád életrajzi adatai

(Helyreigazító cikk)

Aki szereti Tóth Árpádot, ezt az édesszavú, bús magyar költőt — és ki ne szeretné, ha ismeri költészetét — nagy örömmel olvasta a *Protestáns Szemle* decemberi számában azt a rajongásig menő tisztelettel írt rövid dolgozatot, amelyben Kováts József Tóth Árpádnak a szülőházára, Aradon töltött gyermekéveire és egyéb családi körülményeire akar világosságot deríteni. De az olvasó öröme nem zavartalan, mert a cikkben nagy tévedések és még nagyobb félreértések találhatók, amelyeket, mint rajongó szeretetből származókat, nem akarok megróni, de amelyeket semmikép sem szabad helyreigazítás nélkül hagyni, már csak azért sem, mert további hibáknak a forrásaivá válhatnak.

Erre a helyreigazító feladatra óhajtok vállalkozni, mégpedig nem annyira mint irodalomtörténész, hanem elsősorban mint a család jó embere, de még annál is inkább mint tanár, aki azzal a nagy szerencsével dicsekedhetem, hogy ezt a megnyerően kedves ifjút és ezt a rendkívüli írói és költői tehetséget több éven át tanítottam.

Kováts József a tévedéseket az aradi tájékoztatók nyomán követi el s ez még inkább mentségére szolgál. Első és kevésbé jelentős tévedése, hogy Tóth Árpádnak csak két testvérét ismeri, Ilonát és Zoltánt, holott Tóth András szobrászmesternek és feleségének, Molnár Eszternek négy gyermeke volt, 3 fiú és 1 leány, akik születési rendben így következtek: *Árpád, Zoltán, Ilona, Lehel*. Láthatjuk, hogy Tóth András uram, akit fia egyik költeményében „választott magyar“-nak nevez, ábrándos magyarságában fejedelmi és ősmagyar neveket választott fiainak: *Árpád, Zoltán, Lehel*, úgyhogy szinte csodálatos, hogy leányát is nem tüntette ki *Emese* vagy *Gyöngyvér* névvel.

Már számbavehetőbb tévedés, hogy Kováts József, szintén aradi forrását követve, *szőkének* mondja Tóth Árpádot, holott aki csak egyszer látta is a költőt, nem feledheti el arcának olajbarna színét és sötét tűzben ragyogó fekete szemét, amelyet atyjától, de még inkább anyjától örökölt, úgyhogy legfeljebb a haja lehetett szőkés — kisgyermek korában.

S itt következik a cikknek legnagyobb, egyszersmind kellemetlenül bántó tévedése. Kováts József többször is úgy emlékszik meg Tóth Árpád anyjáról, mint aki alighogy életet adott három gyermeknek, itt hagyta a földi életet és mint aki csak halvány emlékképpen élt fia lelkében és így került költészetébe.

Tóth Árpád édesanyja ma is él, él abban a kis tiszta, csinos, szobrászi motívumokkal díszített külvárosi házban (Késes-u. 32), amely egyetlen örökségül maradt reá boldogult férjéről és amelyben a mult

Kardoss Albert: Tóth Árpád életrajzi adatai

század utolsó és a jelen század első-második évtizedében én is elég gyakran megfordultam, hogy néhai Tóth András barátommal el-elbeszélgessek és hogy nagyramenendő fiáról hírt hallhassak. De a házat fölkerestem az utóbbi években is, amikor Árpád halálakor (1928 nov. 7.) részvétlátogatást tettem, vagy amikor az anya az örökké gyászolt fiúról, a tanár pedig a feledhetetlen tanítványról akart együtt emlékezni.

Tóth Árpád édesanyja él, most bús özvegységben, de élni fog a költészet sugarától körülragyogva fia verseiben még a halál után is. S méltán, mert azok közé a magyar anyák közé tartozik, akiknek áldott volt a méhe, akik mindenképen megérdemlik, hogy olyan költemények maradjanak fenn róluk, mint Vörösmarty „Szegény asszony könyve“ és mint Petőfi „Távolból“ című költeményei.

Kardoss Albert

KRITIKAI SZEMLE

Dr. Tavasz Sándor: Református Keresztyén Dogmatika.
Kolozsvár, 1932. Minerva-nyomda. XII+292 lap.

Ha a régebbi erdélyi teológus nemzedék Kovács Ödönben, az újabb meg Ravasz Lászlóban találta meg vezérét, akkor Tavasz professzor éppen Dogmatikája révén arra hivatott, hogy a legújabb nemzedék vezére legyen. Mennyiben indokolja Tavasz Sándor könyve ezt a ma még talán félig jövődőlésszámba menő megállapítást? Kísérleljük meg a feleletadást úgy, hogy szembeállítjuk mesterével, Ravasz Lászlóval, akinek nevelő hatásáról emelkedett szavakban tesz bizonyosságot a könyv dedikációja.

Ravasz László fejlődéstörténetileg ma még alig tisztázódott teológiai munkásságát kockázatos dolog rövid formulába fogni. De ha őt, legalább is Erdélyben kifejtett *korábbi* tevékenysége és hatása alapján a legjobb értelemben vett „kulturprotestantizmus” képviselőjének tekinthetjük, amennyiben kritikai idealizmusba oltott teológiájával megmutatta a modern embernek, micsoda helye és értéke van az emberélet mint kulturális élet egészében a vallásnak; akkor tanítványa, Tavasz Sándor ennek éppen a fordítottját teszi, amennyiben munkásságában az a tendencia nyilvánul meg, hogy a kijelentésen belül keresse az életnek és a kulturának, sőt magának a vallásnak is mint emberi dolognak a megítéltetését és értelmét. Egyszerűbben mondva: Ravasz László mintegy „alulról” indul ki, Tavasz Sándor meg „felülről”. Hogy milyen hatások és megfontolások folytán kellett a problémát megfordítania s ezzel együtt teológiáját a kritikai idealizmus kötelekeitől megszabadítania és egészében revidéálnia, arról már beszámolt 1929 óta megjelent előtanulmányaiban (különösen a Kolozsvárott megjelenő Dolgozatok a Református Theológiai Tudomány Köréből c. tanulmány sorozat 2., 4. és 7. füzetében) — de hogy ez a lépés nem hátrafelé, hanem előrehaladást jelent, azt — összefoglaló jellegénél fogva — éppen Dogmatikája bizonyítja legjobban. A „felülről kiinduló” teológia ugyanis több lehetőséget nyújt Isten Igéje világi és emberi dolgokkal öszszecserélhetetlen voltának a kifejezésére és érvényesítésére, mint az a teológiai felfogás és eljárás, amelyet annak idején mesterétől tanult. Előnyét legegyszerűbben talán egy ismert tényből kiindulva magyarázhatnók meg: az egyháztörténetből tudjuk, hogy a pogány néptörzsek tömeges térítése idején, a megkereszteltek legtöbbször magukkal hozták régi pogányságuk elemeit az anyaszentegyházba; hasonló a helyzet az „alulról-kiindulásnál”: a teológiai gondolkodás története ugyanis mind világosabban mutatja, hogy az alulról, vagyis az emberből való kiindulás esetén, (mely rendszerint filozófiai kiindulás!) szinte kivétel nélkül többé-kevésbé emberi eszmékkel vegyült, színeződött, sőt nem egyszer össze is cserélődött a kijelentésben közölt isteni igazság. Ezt a

veszedelmet igyekszik elkerülni Tavaszy Sándor, az összecserélhetetlenség tudatos kihangsúlyozásával. És éppen ebben rejlik az a határozott reformátori jelleg, amely egyszerűen és világosan megfogalmazott Dogmatikájának ereje és jelentősége. — Ha a teljesség kedvéért formai szempontból is megkíséreljük a szembeállítást, hasonlattal élve azt mondhatnók, hogy ez a könyv úgy viszonylik Ravasz, László műalkotásaihoz, mint valamely keményvonalú Dürer-fametszet egy finom és színpompás Rafael-festményhez.

Ez egybevetés után nézzük közelebbről magát a Dogmatikát. Általános kérdések (Mi a teológia, közelebbről a dogmatika fogalma és feladata? Mi a református keresztyénség értelme?) tisztázása után, a régebbi dogmatikák felosztása szerint, de teljesen a megújuló protestáns teológia szellemében szól a kijelentésről mint a tárgyalásra kerülő igazságok alapjáról és feltételéről, a szentháromságtanról, azután külön-külön az Atya-Isten, Fiú-Isten és Szentlélek-Isten személyéről és művéről, végül a predestináció-tanról mint a Szentháromság-Egy-Örök-Isten tökéletes művének foglatatáról és a hitről. — Tavaszy Sándor ezekben a fejezetekben is úgy mutatkozik be előttünk, mint más írásában: mint őrálló, aki a teológiai tudomány magas és tisztult szempontjaival örködik, „hogy Isten Igéje az egyházban tisztán és elegyítetlenül hirdettessék és emberi hozzáadástól menten jusson érvényre az egyház életének legkülönbözőbb tevékenységeiben.“ (11. l.) Éppen ezért könyvével, ha befogadásra talál, a semper reformari debet elvéhez híven reformátori hivatást tölthet be az egyházban, — a mi csonkahazai egyházunkban is!

Nem bocsátkozunk ezen a helyen a könyv részletes kritikai elemzésébe, de viszont éppen itt kell rámutatnunk, mit nyerhet áttanulmányozásától egy teológiai iskolázottság nélküli művelt olvasó. Ez a könyv ugyanis igényt tart és méltán tarthat is ilyen olvasókra. Amikor azonban „laikusoknak“ is ajánljuk, nem szabad elhallgatnunk, hogy önekik valószínűen szokatlan lesz eleinte a könyv tankönyvszerűsége. De reméljük, ez a szokatlanság nem tart vissza egyetlenegy komoly érdeklődőt sem. A Tavaszy Sándor Dogmatikájába való mélyedés ugyanis nem kisebb lelki hasznot ígér, mint azoknak az akadályoknak az ellárítását, amelyeket saját gondolkodásunk gördített és gördít az Ige hallgatása elé.

Török István

Gróf Széchenyi István Naplójának III. kötete.

A Magyar Történelmi Társulat kiadásában most jelent meg gróf Széchenyi István Naplójának III. kötete Viszota Gyula derék és szerencsés történettudósunk jegyzetivel.

Viszota Gyula, mint a Széchenyi Múzeum őre, most már több évtizede foglalkozik Széchenyi-kutatással. Ő neki köszönhattuk a Napló eddigi első két kötetének kiadását is. Ez a harmadik kötet a hatalmas Széchenyi Napló 1826—1830-i részét tartalmazza és mindazokban, akik

rapszódikus, de mindig rendkívül érdekes tartalmán átvergődnek, azt az olthatatlan vágyat veri fel, bár mennél előbb az egész Széchenyi Napló a magyar közönség rendelkezésére állna! Hiszen elképzelésre lehetetlen, hogy több mint 70 esztendő óta itt van elásva a legnagyobb memoár, amelyet az emlékirat-irodalom ismer, amelyet egy páratlan lángész 46 esztendeig írt és azt nem adták ki különféle, igen kicsinyes tekintetek által vezetve. Mindezen tekintetek most, a világháború után elmúltak és tudtunkkal a Napló teljes megjelenésének csak anyagi akadálya van. Azt kell remélnünk, hogy az a mozgalom, amelyet e tekintetben a Magyar Történelmi Társaság megindított, annyi anyagi eszközt fog rendelkezésre bocsátani, hogy Széchenyi Naplója teljesen megjelenhessen.

A mostani Napló-kötet — mint az előzőek is — Viszota Gyula bevezetésével van ellátva és ez alkalommal az előszó lehetőleg rövidre van fogva, ami nézetünk szerint használ annak, hogy közvetlenül Széchenyivel lépünk összeköttetésbe. — Minden oldalán a Naplónak Viszota jegyzeteket közöl velünk, amelyekre feltétlenül szükség van a nagy emlékirat megértése szempontjából. Nemcsak azért van szükség ezekre, mert tudvalevőleg a Napló igen megcsontított állapotában jutott reánk és így a nevek rendszeren vagy hiányzanak, vagy pedig egy-egy betűvel jelezvük, ennél fogva azok kitalálása hosszú munkát vesz igénybe, de dicséretre méltóak ezek a jegyzetek azért is, mert a Naplónak belső történéseit mindig kommentálja az akkori országgyűlési külső eseményekkel és így közvetlenül láthatjuk, hogy a Diéta tárgyalásai s egyéb politikai jelenségek miképp hatnak vissza Széchenyi lelkületére.

A kötet szerkesztője, hogy teljessé tegye a képet, Széchenyi ifjúkori írói próbálkozásait is a kötetben közli, amiben teljesen igaza van. Ezenkívül rendkívüli terjedelemben lenyomatták a Magyar Tudományos Akadémia megalapítását megelőző hasonló kísérletek terveit. — Nézetem szerint itt túlmént a kiadó a szükséges határon. Különösen a latinnyelvű tudóstársasági terveknek és alapszabályoknak lenyomatására nem volt szükség, mert ezek egyrészt alig hatottak gróf Széchenyi István kezdeményezésére (aki tudvalevőleg édesatyjától, gróf Széchenyi Ferentől örökölte a tudóstársaság megalakításának gondolatát), másrészt pedig annyira idejüket múlták, hogy legfeljebb egészen szűkkörű kört érdekelhetnek. A Napló további köteteiben tehát — szerintünk — az ilyen reminiscenciáknak nem kell helyet adni. Annál inkább ki kell emelnünk azt a megbecsülhetetlen vonást, ami miatt fentebb már Viszota Gyulát „szerencsés történetírónak“ neveztük, mert oly gondosan jár utána az aktáknak, a költői idézeteknek, Széchenyi olvasmányainak, sőt azoknak a vendéglősöknek és szakácsoknak is, akikről a Naplóban szó van, hogy bámulnunk kell türelmét, de víszont örülnünk kell annak, hogy eredményesek ezek a kutatások.

Miután így megtettem megjegyzéseimet a Napló kiadásának gondolatára, mondanom sem kell, hogy ma a Napló — még ilyen töre-

dékes állapotában is — rendkívül színes és bennünket sokszor csodálatbaejtő út- és lélekleírás. Szándékosan használom ezt a szót: „út- és lélekleírás“, mert egyrészt rendkívül érdekes útikönyv, amelynek ebben a kötetében, különösen a Dél-Franciaországban és Észak-Olaszországban tett tapasztalatok, Széchenyinek több mint száz évvel ezelőtti megfigyelései, rendkívüli jelentőségűek. De ugyanakkor lélekleírás is, mert Széchenyi nem ugyanaz a Naplója végén, aki elindul az elején, hanem észrevétlenül folyton tágul sajátmagában és mind szélesebb szempontból fogja fel a világot.

Ez a harmadik kötet, amelyről szó van s amely — mint már említettem — az 1826—1830-ig lefolyt évek tükre és vallomása, a Crescence iránti lángoló szerelem naplója. Tudvalevőleg ő Crescence-t, az akkori gróf Zichy Károlynét, először 1824-ben látta meg és miután Zichy Károly 1834-ben halt meg, Széchenyi csak 1836. február 2-án vezethette oltárhoz nagy eszményképét. Addig egy óriási lovagi küszködés belső élete, úgyhogy ennek a Napló-kötetnek körülbelül kétharmadrésze a Crescence-el való gondolatokkal van tele, amelyek azonban azért nevezetesebbek, mert mindjobban és jobban magyar politikussá, magyar reformátorrá, alakítják át az egykori csécsap huszárkapitányt. Nekem az a meggyőződésem ezen Napló után, hogy bár Crescence kétségtelenül nem nagy tehetség és Széchenyi későbbi küzdelmeit nem érti meg, alakja egyike a magyar történelem legeszményibb alakjainak, mert neki igen sokat köszönhetünk gróf Széchenyi István áldozatos hazafiságának kialakulása tekintetében.

Ismertetésemet avval végzem, hogy bár mielőbb a Napló további kötetéről is írhatnék. Miután nem vagyunk többen, mint öten vagy hatan, akiknek eddig az a szerencse jutott, hogy gróf Széchenyi Istvánnak ezt a bizalmas vallomását, az ő írásában 42 kötetre terjedően, végigolvashattuk, körülbelül ez alapon úgy számítok, hogy még a fele sincs kiadva a Naplónak és legalább három nagy kötetre, tehát körülbelül még 90—100 ívre lesz szükség, míg a teljes Napló-mű kiadatik. Ez azt jelenti, hogy Széchenyi egész naplója 60 kötetben, mintegy 250 ívet fog kitenni, ami egyúttal mutatja a mű monumentális erejét.

Hegedüs Loránt

Fejezetek a közjog és közigazgatási jog köréből. *Némethy Károly* születésének 70-ik és a *Magyar Közigazgatás* félszázados fennállása alkalmából. Szerkesztette: *Mártonffy Károly*. Budapest, Pallas-kiadás, 1932.

A tudományos világban régi szép szokás, hogy egy-egy kiválóbb tudományos egyéniséget életpályájának valamely nevezetesebb határpontján tudós társai, leginkább az illető Mester tanítványai, követői, egy emlékkötet kiadásával tisztelnek meg. *Némethy Károly*, aki mint belügyi államtitkár vonult 15 évvel ezelőtt nyugalomba, nem volt sem egyetemi tanár, sem nem alkotott nagyobb tudományos műveket és mégis megérezte ezt a szép tudományos megtiszteltetést is, hogy 70-ik

születése napjára munkatársai, barátai, tisztelői egy hatalmas kötetbe foglalt tanulmány sorozattal mutatták be előtte őszinte elismerésüket, hódolatukat és hozzá való ragaszkodásukat.

Hogy Németh Károly, aki nyugalomba vonulása óta is — a 35 évi közigazgatási közszolgálat alatt szerzett sok-sok külső kitüntetésen felül — egymás után nyerte el a legszebb és legfényesebb elismeréseket és tiszteleti állásokat, címeket, valóban kiérdemelte a közigazgatási szakirodalom magyar képviselői részéről neki nyújtott ezt a legméltóbb kitüntetést is, azt a vaskos kötet íróinak díszes gárdája szem melléláthatóan és megmarkolhatóan igazolja. A magyar politikai tudomány közszeretetlen álló agg Mesterétől s a közigazgatástan tudományának elévülhetetlen érdemű megalapítójától, *Concha Győzöttől* kezdve, a magyar közigazgatási jognak, a közigazgatástannak és a magyar közjognak régi és új művelői 45-en, összesen 46 pompás és nagyértékű tanulmány keretében emelik ki Némethy Károlynak a magyar közigazgatás fejlesztése, modernné emelése terén ötven éven át kifejtett közhivatalnoki, codifikatorius és írói gazdag és nagysikerű munkásságát. Ennek a páratlanul gazdag és eredményes életnek a munkatársak részéről való ez a megkoszorúzása mindennél élesebben hirdeti, hogy Némethy Károly erre az irodalmi megtiszteltetésre is bőségesen rászolgált.

A „Fejezetek a közjog és közigazgatási jog köréből“ címmel el látott kötet azonban nem egyedül a Némethy Károly megtiszteltetése kívánt lenni, hanem egyben a *Magyar Közigazgatás* című közigazgatás-jogi szakfolyóirat ötvenéves fennállásának jubileumát is hirdeti és megőrköktí. A kapcsolat a Némethy Károly és a Magyar Közigazgatás jubileuma között nem ötletszerű, de a legbensőbb szerves összefüggés, Némethy Károly a Magyar Közigazgatás-nak ötven évi fennállása alatt eleitől fogva egyik legszorgalmasabb munkatársa, vezető egyénisége és mint a kötet több munkatársa kifejezi, második megalapítója volt, aki 1919. január 1-től kezdődőleg hivatalosan is főszerkesztője lett a folyóiratnak s ma is az. A Némethy Károly neve és ötven éves írói tevékenysége elválaszthatatlanul összeforrott a Magyar Közigazgatással. A folyóirat jubileuma tehát már magában véve szintén az ő jubileuma is lenne (nem említve azt a kedves családi mozzanatot, hogy a folyóiratnak 1923 óta az ő kiváló tehetségű, sokra hivatott egyik fia: Némethy Imre, az igazságügyminisztériumba beosztott kir. törvényszéki bíró, a szerkesztője, másik fia, Némethy Károly, székesfővárosi tanácsnok pedig egyik buzgó munkatársa, kik mindketten egy-egy tartalmas tanulmánnyal gazdagítják a jelen kötetet is.)

A Magyar Közigazgatás című folyóirat ötven éves multja jellemző adatokat nyújt a magyar jogi folyóiratok legújabbkori történetére. A háború előtti boldogabb időben az „Uj községi Közlöny“ című kis szaklapból, mely 1882-től Magyar Közigazgatás címet vett fel, a kiváló

közigazgatási szakemberek vállvetett buzgalma által egy pár évtized alatt virágzó, nagy sikereket ért s elterjedt folyóirat nőtt ki. Igazi alapítója *Boncza Miklós*, ügyvéd, majd országgyűlési képviselő volt, aki 1884-től 1917 januárban bekövetkezett haláláig nagy szakértelemmel és odaadással szerkesztette a mind népszerűbbé vált lapot. Ez alatt a csaknem három évtized alatt a közigazgatási jog legkiválóbb magyar munkásainak hosszú serege lett állandó dolgozótársa és oszlopa az eleven szellemben, szilárd elvi alapon szerkesztett folyóiratnak. Elég csak *Némethy Károlyt*, *Ruffy Pált* (aki 1917-től 1923-ig felelős szerkesztő is lett), *Benedek Sándort*, *Grünwald Bélát*, *Wlassics Gyulát*, *Földváry Mihályt*, *Lukács Györgyöt*, *Petrovics Eleket* megemlítenem közülük. A háború alatt és után azonban, a jól ismert körülmények között, ez a nagyértékű folyóirat is elvesztette gazdasági talaját. Az addigi több mint 4000 előfizető helyett ma a folyóirat alig tud annyi előfizetőt felmutatni, mint alapítása első évében.

Beltartalomra, értékére nézve azonban a folyóirat nem hanyatlást, de állandó emelkedést mutat. Az aktuális vitás kérdéseken felül állandó rovatai vannak a nagyobb korszerű reformkérdések, a külföldi jog, a szakirodalom bemutatására és megvitatására. Ezt a folytonos haladást a sok nagyérdemű munkatárs mellett kétségtelenül legelső sorban a folyóirat szellemi vezérének, a magyar közigazgatás egyik legavatottabb és szerencsés kezű Mesterének, a 70-ik életévében is fiatalos tetterővel és munkakedvvel dolgozó *Némethy Károlynak* köszönhetjük.

Magára a jubileumi kötetre, illetőleg az abban foglalt közjogi és közigazgatásjogi tanulmányokra áttérve, a legnagyobb elismeréssel kell kiemelnem, hogy mind a 45 szerző, akik a kettős jubileumra tollukkal sorompóba léptek, egy-egy pompás, szép és értékes tanulmánnyal gazdagította szakirodalmunkat. Terünk valóban nem engedi, hogy mindenik tanulmányt csak futólag is ismertessem, azért meg fognak bocsátani az illusztris szerzők, ha csupán egynehány tanulmány fel-
emléltésére szorítkozom.

Gr. Bethlen Istvánnak két lapra terjedő rövid előszava klasszikus tömörséggel mutat rá a kormányzati és a közigazgatási funkcionáriusok és a szaksajtó egymásra utaltságára. Együttal bölcsen mutat rá arra a tényre, hogyha a szaksajtónak a reformokra előkészítő és a reformokat népszerűsítő munkája, a közvetítő szerepe a kormányzat, a törvényhozás és a végrehajtás szervei között a béke nyugodt menetében is nélkülözhetetlen volt, mennyivel inkább az ma, mikor a viszonyok alakulása gyorsabb tempót, a kormányzat számára hétmérföldes lépéseket ír elő. De nagy igazságot vezet le az előszó utolsó mondata is, mikor megállapítja, hogy *Némethy Károlynak*, mint a magyar közigazgatás régi, kipróbált vezérférfiának a most megszervezett egységes gyakorlati közigazgatási vizsgálat elnökévé történt kinevezése azt szimbolizálja, hogy „bár a közigazgatás folyton fejlődik és tekintetét foly-

ton a jövőre szegzi, de tudatában van annak, hogy a jelenben benne lüktet a múlt, a múlt és a jövő között pedig hidat kell építeni, mert a jelen csak így szolgálhatja a jövőt és a modern közigazgatás fejlett eszközeivel és célkitűzéseivel mindig a régi, történelmi alapokon nyugszik.“

Concha Győző A magyar közigazgatás és Némethy Károly című szintén rövidke megemlékezésében, mint legklasszikusabb tanú tesz bizonyosságot amellet, hogy Némethy Károly 30 évet meghaladó miniszteriális pályáján ritka szívóssággal és mély belátással küzdött az akadályokkal, melyeket „politikusainknak romantikus közhangulata“, a megye hálványozása gördített, időszakonként felújulóan, a jó közigazgatás és a pártatlan közigazgatási igazságszolgáltatás elé.

Br. Wlassics Gyula, a magyar közigazgatási bíróság nagyérdemű elnöke, a magyar jogászság másik great old man-je, a mentelmi jogról ad egy pompás kis essay-t, melyben különösen arra figyelmezteti közjogásainkat, hogy a mentelmi jog forrása hazánkban a szokásjog, ne igyekezzenek azért a mentelmi jog kényes kérdéseit kodifikatorius úton orvosolni. Hiszen: „történeti alkotmánnyal bíró nemzethez, mint a magyar, az illik, ha nem mindig és nem mindenütt csak frott jogszabályokat keres és csak paragrafusokban látja az igazság horgonyát“.

Polner Ödön Törvényhatósági önkormányzatunk lényege c. nagyobb tanulmánya a közigazgatástannak egyik legérdekesebb és legélénkebben vitatott problémáját veszi bonckés alá. Mélyenszántó fejtegetései az önkormányzat lényegéről és különösen a magyar önkormányzat jellemvonásairól, annak 1867 után bekövetkezett állandó gyengítéséről és sorvasztásáról, bizonyára nagy érdeklődést és tetszést fognak kelteni a szakírók körében. Polner őszinte barátja a törvényhatósági önkormányzatnak, ezért sajnálattal állapítja meg, hogy újabb törvényeink egyrészt bizonyos forgalomzavarra mutatnak az önkormányzat lényegére nézve, másrészt önkormányzatunkat sok tekintetben eltorzították, mindinkább szűkebb térre szorították. A törvényhatósági önkormányzat lényege nem a „saját belügyeinek intézése“, mint az 1870. és az 1886-iki vonatkozó törvényeink meghatározzák, hanem a törvényeknek és a kormányrendeleteknek a törvényhatóság területén saját közegei által való végrehajtása, vagyis az, hogy az önkormányzat az államilag megalkotott jogszabályoknak, az állami akarat végrehajtásának a szervezete legyen. Ebből folyik szerinte, hogy az önkormányzati képviselőtestületek választójogának azonosnak kell lennie az országos választójoggal. Nagyérdékű Polnernek az a megállapítása is, hogy a történelmileg kifejlődött magyar megyerendszer alapvonalai — nem tekintve többszörös elfajulásait — a magasabbfokú értékes önkormányzatnak a legtisztább alakzatait tüntetik fel, sokkal tisztábbat, mint pl. az angol — igen gyakran mintául vett — önkormányzat alapvonalai. Igen alaposan mutatja ki, hogy helytelen és felette megté-

vesztő dolog más államok önkormányzati intézményeit az angol önkormányzat alakzataihoz hasonlítani, mert az angol önkormányzat alakzatai tulajdonképpen nem is igazi önkormányzati alakzatok.

Molnár Kálmán Államelméletek lecsapódásai a tételes alkotmányjogban c. tanulmánya alapos összehasonlítást tesz a népszuverénitás és a nemzetszuverénitás elmélete között, mely két ellentétes gondolatvilág elemei nem vegyülhetnek, akárcsak a víz és az olaj.

Csekey Istvánnak A rendeletalkotás jog új irányai c. nagyobb közjogi tanulmánya rendkívül érdekes és tanulságos fejtegetéseket nyújt a jogforrások tekintetében felmerült újabb államjogi elméletekről s kitűnő kritikai érzékkel mutat rá, hogy a rendeletalkotás legújabb túlfengése, az u. n. „leegyszerűsített törvényhozás“ mennyire ellenkezik a jogállam ideáljával s az államhatalomnak eddig soha nem tapasztalt mindenhatóságához és valósággal kormányzati abszolutizmushoz vezetett.

Ladik Gusztáv Közigazgatásunk fejlődése 1867. óta c. nagyobb tanulmányából közöl terjedelmes részletet, melyben nagy alapossággal ismerteti a magyar állam közjogi helyzetét és közigazgatási szervezetét.

Tomcsányi Móricnak „Reflexiók időszerű közigazgatási kérdésekről“ írt magvas tanulmánya a közigazgatási tisztviselők elméleti kiképzéséről, evégből az egyetemi jogi tanulmányi és vizsgarend régóta vajudó kérdéseiről s a közigazgatás racionalizálásának annyira divatos problémájáról mond valóban megszívlelésreméltó megjegyzéseket. Különösen visszhangot fog kelteni az a bölcs megjegyzése, hogy mit ér az egyszerű, gyors és olcsó közigazgatás, ha az intézkedések érdemben helytelenek, ésszerűtlenek, igazságtalanok. Hogy pedig az intézkedések érdemileg helyesek és jók legyenek, ezt a feltételt csak a tisztviselőképzés helyes szabályozása biztosíthatja. De ezenfelül sok más is, így legfőképpen a protekciónak a gyakorlati életből való szigorú kiküszöbölése.

Némethy Imrének A közigazgatási hatáskör felépítése c. hosszabb tanulmánya a közigazgatás jelentőségének megnövekedésére, a közigazgatás feladatainak az államhatalom többi megnyilvánulásaival való viszonyára vonatkozólag a legújabb közigazgatástani elméletek alapos bírálatát, a közigazgatás hatáskörének valódi jogbölcészeti megalapozását adja.

Rakovszky Iván és Ruhmann Emil a közigazgatási bíráskodásról írtak tartalmas és tanulságos tanulmányokat. Előbbi a magyar közigazgatási bíráskodás küszöbön álló reformjának gyakorlati részletkérdéseiről, — utóbbi a közigazgatási bíráskodás elméleti alapjairól, az ekö-rüli elméleti vitákról nyújt tartalmas fejtegetéseket.

Erekly Istvánnak A nagyvárosok önkormányzata c. rendkívül becses tanulmánya a külföldi példák bőséges felhasználásával és a legalaposabb kritikájával mutatja be a valódi nagyvárosok (a legalább

százezer főnyi lakosságú székvárosok) sajátlagos önkormányzatát. (A tanulmány különben részlet Erekynek most megjelent két kötetes nagy művéből: Közigazgatási reform és a nagyvárosok önkormányzata. 1932.)

Benedek Sándornak A Magyar Közigazgatás és a pénzügyi jog c. dolgozata sokkal többet nyújt a szerény címénél. Adórendszerünknek és pénzügyi közigazgatásunknak 50 évi fejlődését látjuk itt a legilletéke-sebb tollal kritikailag bemutatva. Voltaképen pedig a Wlassics Gyulával hasonló fiatalos lelkű pénzügyi Atyamesternek, mint a Magyar Közigazgatás pénzügyi jogi vezérének a félszázad során kifejtett törekvéseiről, a Wekerle-féle progresszív adórendszer melletti kitartó harcáról olvas-hatunk meggyőző és tanulságos fejtegetéseket.

A többi nagyértékű tanulmány közül még csak *Márffy Edének* A magyar pénzügyijog fejlődésének irányairól; *Laky Dezsőnek*: A hely-hatósági adózás az adóstatistika tükrében; *Steinecker Ferencnek*: A gazdasági felügyelet beillesztése a közigazgatásba; *Imre Sándornak*: A közigazgatás és a nevelésügy kapcsolata; *Magyari Zoltánnak*: A köz-igazgatási tisztviselők gyakorlati szakképzésének problémája; *Egyed Istvánnak*: Köztisztviselők az országgyűlésen; *Mártonffy Károlynak*: Köztisztviselők szolgálati pragmatikája c. nagyobb dolgozatait emelem ki, melyek mind kedves tannúbizonyosságai annak, hogy az illusztris szerzők — épenúgy, mint a többi, kisebb dolgozatok érdemes szerzői — komoly és értékes szaktanulmánnyal kívánták megtisztelni a kettős jubileumot.

A 350 oldalas nagy kötetet végül bezárják *Ruffy Pálnak*, a ma-gyar gyermekvédelem köztisztjeletben álló agg organizatorának a Ma-gyar Közigazgatás gárdájáról; *Kálnay Miklósnak* a Magyar Közigazga-tás ötven éves multjáról; *Mártonffy Károlynak*, a kötet lelkes szerkesz-tőjének „A mi kettős családi ünnepünkről“ és *Pótsa Jánosnak* Némethy Károly közéleti szerepléséről és irodalmi munkásságáról frott megha-tóan szívélyes megemlékezései.

A magunk részéről is legmelegebben kívánjuk, hogy közéletünk-nek és magyar ref. egyházunknak is ily általános elismerésnek és köz-szeretetnek örvendő oszlopembere: *Némethy Károly* még sok hasznos és értékes alkotással gyarapítsa közéleti sikereit, — az ötven évet meg-ért közigazgatási szakfolyóiratunk pedig mielőbb emelkedjék ki a mai válságos helyzetéből és legyen még sok ötven éven át — gr. Bethlen István találó szavai szerint — útmutatója a gyakorlati közigazgatás embereinek s szellemi központja a közigazgatásunk tökéletesítésére tö-rekvő elméleti és gyakorlati reformtörekvéseknek és az újjáépítés nagy munkájának.

Finkey Ferenc

Marót Károly: Goethe görögsége. Szeged, 1932.

A centenáris Goethe-év magyar termésének egyik legkitűnőbb darabja ez az értekezés. Szerzője a tárgy mindkét felének, Goethenek

és a görög kulturának elsőrangú ismerője, s birtokosa az effajta kérdések megoldására alkalmas legmodernebb eszközöknek.

Goethe és a hellén kultúra viszonyát sokszor és sokféleként tárgyalták és ítélték meg. Ez a tanulmány nem adatok, külső átvételek, hatások, egyezések halmazával bizonyít Goethe görögsége mellett, hanem ennek pszichológiai és szellemi előzményét tárja fel, s kimutatja, hogy Goethe azért kerülhetett oly szoros viszonyba a görög kultúrával, mert alkati megegyezés van köztük. Marót Károly a görög szellem, a híres „görög arány” lényegét a szubjektum és objektum, az élet és megismerés, az intuíció és ráció ritka csodálatos egyensúlyában látja, s ugyanezt az alkatot mutatja ki Goethe sajátjának is. A másik bizonyíték Goethe „alkati görögségére”, hogy „egészében és a fejlődés egyes fázisaiban egyaránt: Goethe a zseniálisan emocionális teremtésnek a fokától, át a magát művelő tudatosodáson és föl egészen a maga erőit józan számítással felhasználó kulturfilozófusig pontosan és részletek-bemenően ugyanazon a pályán futotta ki a maga alakulását, amint a görög kollektivitásnak eleven egységként tekinthető irodalma haladt a szabad teremtés boldog ifjúságától, a történetivé érésnek és öneszmélésnek „attikai” periódusán át, le egészen a gondolati oldal (verbalizmus) merev és gyilkos eluralkodásáig.” Természetesen felvetődhet az aggály, hogy hiszen minden személyi élet és minden kultúra fejlődése nagyjában ezt a képet mutatja, de a tanulmány az élet és a gondolati oldal sajátos görög viszonyát s e viszony sajátos görög színezetét a fejlődés egyensúly-eltolódási processzusának mindenik fázisában kimutatja mind a görög kultúra, mint Goethe fejlődésében. Ez az alkati megfelelés ösztönözte Goethét a görög szellem felkeresésére és aztán tudatos követésére is.

E párhuzamból Marót Károly három tanulságot von le. Goethe azzal, hogy mint emberi fajtánk legnagyobb alakja a görögség felé fordult, amellet tett vallomást, hogy milyen nélkülözhetetlen alapja az kulturánknak. A második tanulság az, hogy mivel Goethe a legtípikusabbban német is, „alkati görögségével” a görög és germán szellem rokonságát bizonyítja. Végül számunkra közvetlenül azt a tanulságot nyújtja, hogy az emberi kiélésére a lehető legtökéletesebb formát a görög csodálatosan szerencsés alkata kínálja, ezt az alkatot a hozzánk közelebb álló Goethe könnyebben megragadhatóvá teszi számunkra, s példája azzal biztat, hogy „lehet magunkat tudatos belátással kívülről befele formálni, sőt át is formálni”. Ez a „közelebség” — tegyük hozzá — Goethe keresztyénsége, annak a kétezer évnek az általa épen úgy lényébe olvasztott fejlődése, mely a hellén világ óta eltelt. Az átformálás pedig azért lehetséges számunkra is, mert bennünk is, mindnyájunkban megvan ez a „görög” lényeg, bárminő lappangó csrában, megvan, mert ez az emberi lényeg legtökéletesebb felismerése és kifejező megélése. Ezért „klasszikus” ez és ezért emberi kötelesség megismerni és kialakítani magunkban.

A tanulmány végső konkluziója a klasszikus humanista műveltség jogosultságát mélyseges metafizikai alapokra helyezi. Végeredményében túlhalad tárgya szűkebb körén és erkölcsi ösztönző erővé teljesül, mintegy példázva a „görög arányt“ akció és theoria között.

Joó Tibor

Sipos Sándor dr.: Gazdaságstatisztikai adatok. 1926—1932. Kiadja a m. kir. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest, Hornyánszky V. rt. magyar királyi udvari könyvnyomda 1932. 104 l.

A közgazdasági tudomány, jóllehet empirikus anyaga van, nem úgy mint a filozófiának vagy a politika-tudománynak, éppolyan tanács-talanul áll a gazdasági élet végső jelenségei előtt, mint a szellemtudományok. Csupán a jelenségeket ismeri fel és regisztrálja, az összefüggéseket igyekszik felfedezni s ebből törvényszerűségeket megállapítani. Sipos Sándor a közgazdaságtudomány megfejthetetlen és megismerhetetlen teóriái helyett a hasznosabb tudományt választotta, a statisztika rideg számoszlopaival veszi be a közgazdaságtudomány várát, amely számsorokból a gazdasági élet bizonyos jelenségei megismerhetők és összefüggései magyarázhatók. Sipos Sándor tudományelméletileg már szakított a régi statikus közgazdaságtudományi szemlélettel, mely a gazdasági viszonyok bizonyos állandóságára és mozdulatlanságára alapította tételeit, ő a dinamikus gazdasági elmélet híve, mely szerint a gazdasági élet állandó mozgásban — a fellendülés, a válság és a depresszió stádiumaiban — van és ezen három periódus változása egymásba fonódó, de önálló gazdasági jelenséget képező átmeneteivel alkotja a közgazdasági élet automatikus körforgását. Mert ezek a változások, „konjunktúrák“ vannak és ezek a gazdasági élet szerves jelenségei, ezen egyes változások belső tartalmának vizsgálata és megismerése komoly gazdaságtudományi feladat. Sipos Sándor erre a feladatra vállalkozott s ezt oldotta meg fényes tudományos sikerrel.

A szerényen csak adatoknak nevezett munka nagy elméleti és gyakorlati tudást igényel. A gazdasági élet minden jelenségére kiterjedő adatsorok végtelen nehézséggel állíthatók egybe. Általában ezeket a statisztikai időszámsorokat két csoportba osztja: termelési és ezzel rokon természetű forgalmi adatsorok és az időben nem összegezhető adatsorok csoportjaira. A vizsgált anyagot pedig a következő adatsorokra osztotta fel: népmozgalom (házasságkötés, születés és halálozás, természetes szaporodás, be- és kivándorlók), munkapiac, termelés (széntermelés, villamosáramtermelés, cukortermelés, szesztermelés), kereskedelem és közlekedés (külkereskedelem, vasúti forgalom, postaforgalom, gépjárműállomány), áralakulás (nagykereskedelmi árindex, az agrár-olló, a megélhetési vagy létfenntartási költségek indexe, nagykereskedelmi árak), pénz és hitel (állami bevételek bruttó eredménye, állami kiadások bruttó előirányzata, a pengő zürichi árfolyama, bankjegyforgalom, a leszámított váltók és közraktári zálogjegyek, az ércfedezeti arány, az elsőrendű üzleti váltók kamattétele, betétállomány,

tőzsde, részvényindex, hitelbiztonság, zálogházi forgalom). Ezenkívül a mezőgazdasági és a gyáripari termelés néhány reprezentatív adatsora.

Elemekre bontva áll előttünk az egész gazdasági élet, melynek minden része pontos, évekre és hónapokra szétbontott adatokat közöl, amelyekből az elmúlt hét esztendő minden gazdasági jelenségére felvilágosítást kaphatunk. Az adatsorokat grafikonok egészítik ki, amelyekből a helyzet alakulására vonatkozó kép azonnal megalkotható.

Sipos Sándor munkája nemcsak tudományos értékű, hanem a praktikus élet számára nélkülözhetetlen. Az áradatok sehol eddig összefoglalva nem voltak s a gyakorlati életben oly gyakran szükséges áttekinthetéshez is legkülönbözőbb helyekről kellett összeszedni az anyagot. Így kialakulhat a részletek ismerete mellett az egységes kép, melyet hazánk közgazdasági helyzetéről alkotnunk kell.

Sipos Sándor könyve komoly tudományos érték, a statisztikai és közgazdaságtudományok szempontjából egyaránt. Mikor ezt a szép eredményt örömmel megállapítjuk, nem hallgathatjuk el azt a kérdésünket, melyet Sipos Sándornak a Sol Clubban tartott egyik előadása után feltettünk: vajjon a jelenlegi válság a közgazdasági élet periódusonként visszatérő válságainak egyike-e csupán és nem több-e: a gazdasági élet alapjainak tektonikus átváltozása? S a válság, a jelenlegi monetáris jellegű kapitalizmusnak az altruizmus és a szolidarizmus irányában történő reformján át oldható-e csak meg?

Albrecht Ferenc

Színházi Szemle.

Székely Mózes drámája, *A térkép*, melyet a Belvárosi Színház mutatott be, sok tekintetben jólesően üt el a sablonos irredenta daraboktól; látszik, hogy komoly író munkája, nem válik hazafias operetté, nem kicsinyli le az ellenséget s nem glorifikálja elfogultan a magyart. De Székelyben hiányzik a drámaírói nyugalom, nem ismeri a dráma könyörtelen szabályait, melyek irredenta-darabra szintén kötelezők; nincs színpadi technikája, arányérzéke. A nagy lelki zaklatottság, pátosz, magában még nem elég. Székelyben van valami magát emésztő belső megkötöttsége a szónak; inkább befelé törnek ezek a szavak, a minél kiáltóbbnak szánt igék fáradtan jutnak hozzánk, s mi csak az író túlfűtött líraiságát, gyötrelmes vergődését érezzük. Neki minden jelenet fő jelenet, ő a legkisebb mozzanatban is mélységes tragédiát jelez s mindent egyszerre szeretne elintézni, az egész magyar sorsot. Valami szörnyű pusztulás lidércnyomása van rajtunk mindvégig, hódítók és elnyomottak bizalmatlanságát, kétségbeesett küzdelmét látjuk; e küzdelemben emberek pusztulnak, családi életek bomlanak fel; a derék román őrnagy s magyar felesége, akire a bujtogatás gyanuja háruul, lassanként meghasonlanak egymással, az asszony megöli magát s csak a darab végén tudjuk meg, mint végzetdrámák utolsó jelenetében, hogy ezt a véres panorámát mi idézte fel: egy reviziós térkép, melyet

az őrnagyék hazafias leánykája indított végzetes útjára. Ez a motívum, itt-ott naivul megvillantva, teljesen kiesik a cselekmény menetéből, nincs visszavilágító ereje, drámai hitele; a félreértés, a baleset régiójában vagyunk. A szép magyarsággal megírt darab nem válik drámává, csupán feszült helyzetek, csapások fásasztó képe marad s bár nemes célzatát örömmel fogadjuk, tragikumát a lírai szólamokon keresztül sem tudjuk érezni. Néhány epizódfigura igen hatásos, kivált *Harsányi Rezső* festői plébánosa; a főbb személyek közül egyedül a prefektus találhatott jó alakítóra. Igaz, ebben szinte hibátlanlalt formált Székely, tökéletesen emberit, a darab egyetlen igazi hőst, aki a legkitűnőbb drámának fő alakjai közé is beillenék. *Páger* Antal művészete itt szerencsésen találkozott a szerző teremtő ihletével, jó életmegfigyelésével. *Beregi Oszkár*, *Simonyi Mária* (a román őrnagy és felesége) csak a hazafias dramolett stílusában mozoghatnak.

Gáspár Miklós vígjátéka, a *Rendkívüli kiadás* igen eleven karikatúrája a redakciónak. Az író (a *Gáspár* Miklós név inkognitó) jól ismeri ezt a miliót s hogy köze van hozzá, meglátszik a szerkesztőségi jelenetek minden mozzanatán. A friss első felvonásból sokat ígérőn ragyog ki Györgyinek, a bátor és tehetséges újságírónőnek, a mai nő egyik típusának egyénisége, mint valami boszorkányos ügyességgel kezelt vitéz. A harcias hölgy, aki férfi-név alatt írja cikkeit, éppen egy híres és duhaj politikust támadott meg, botrányos éjjeli szerenádjá miatt, melyet egy világhírű hegedűs könnyűvérű feleségének adott. Thurza Sándor kutyakorbáccsal jön a Reggeli Napló szerkesztőségébe, hogy a vakmerő újságíró inzultálja s elbájoló nőt talál maga előtt. Eddig minden rendben van s a néző nagy várakozással néz a bonyodalom, a kifejlés elé. Természetes, hogy szerelem és házasság lesz a vége. Az írónőnek ezt a sejtést kellett volna szellemes fordulatokkal a vígjáték furfangos serpentinútjain zavarba hoznia s a komoly problémát, mely e vidám csetepaté mögött rejlik, megoldania. De sem mélyebb jellemzést nem kapunk, sem meglepetés nem vár ránk. A modern újságíró s könnyűvérű gavallérja igen szimplán játszanak a tűzzel, az kokettériával, hivatása vértjében, mikor egy interjuert felmegy a politikus lakására, ez pedig mint javíthatatlan szoknyavadász. A középső felvonás igen naiv, sőt ízetlen, nem tudjuk, hányadán vagyunk a lángralobbant szerelmesekkel. A politikus szeretőjévé szeretné tenni az újságírónőt, ez elmenekül a legénylakásról, a politikus kapja magát, megveszi a Reggeli Naplót s vele feleségének a bájos makrancost. E jól indított alakoknak hovatovább csak kalandosságát látjuk, a nagy frigy nincs úgy előkészítve, ahogy az első felvonásból várni lehetett volna s egyszerűen bejelentik a közönségnek. Kár, hogy a tehetséges szerző a középső felvonásban megfutamodott a fejlesztés elől; talán, ha mindvégig a szerkesztőség miliójében hagyja alakjait, esetleg megtalálta volna az elsikkadt vígjáték igazibb szellemét is. Amit a szerző elmulasztott, a Belvárosi Színház kitűnő rendezéssel kárpótolja valahogy.

Beregi Oszkár tekintélyes politikus, daliás gavallér, csak nincs elég humora ehhez a szerephez, *Muráti Lili* kifogástalan alakítást nyújt az első felvonásban, később neki sincs mondani és játszani valója. *Páger Antal* minden gesztusában kitűnő.

Érdekes színházi tünet a Kamara Színház nagysikerű ujdonsága, mely már túl jár a 25-ik előadáson. *Caramba, vagy Dolores és a sors-testvérek* spanyol eredetiből átdolgozott s a magyar fordításban is szemlátomást „javított kiadású“ operett, „akadályokkal“. Pompás ötlettel indul: színigazgató és zeneszerző nem tudnak megegyezni s az operett az első jelenetekben zene nélkül kerül színpadra. Igen mulatságos paródiáját kapjuk a zene nélkül maradt librettó sületlenségének. A darab többi betétje — mert csupa betétből áll — igen élénk ugyan, de mindinkább a kabarék, a városligeti színpadok stílusa felé igazodik. Vannak benne cirkuszi mutatványok, egy csomó slágerszám, Weygand Tibor személyes felléptével; a közönség úgy kezdi a szórakozást, ahogy komoly színházakban szokás s úgy folytatja a kacagást, mind szaporábban, ahogy az említett szórakozó helyeken. A színészek (*Peéry Piri, Zemplényi Zoltán, Olty Magda, Mátray József, Kéri Panni*) ötletesen, féktelen jókedvvel hancúroznak a burleszk helyzetekben.

Elmer Rice színműve, *Az ügyvéd*, témára, feldolgozásra tipikusan amerikai darab, a felhőkarcolók világának hüvös szatírája, két vetélytárs, az alacsony sorból felvergődött Simonnak, New-York legnépszerűbb ügyvédjének s az előkelő Bairdnek élet-halál harcán keresztül. Mindenik mögött egy-egy társadalmi réteg húzódik meg s a csata hevében élénken demonstrál kreaturája érdekében. Amott a „jövvények“, itt az előkelő bennszülöttek tábora. Simonnak előkelő felesége van s egy fiatalkori bűne, holmi mesterséges alibi, melyet ellensége most nyilvánosságra hoz, hogy kizárassa az ügyvédi kamarából. De Simont sem hagyja cserben szerencséje, egyik embere kompromittáló leveleket kerít meg, melyek Baird kettős életéről árulkodnak. Így a Simon ellen folytatott hajsza megszűnik, a diadalmas ügyvéd boldog lehetne megint, de felesége végzetes csapást mér rá, mikor e válságos órákban hidegen elfordul tőle s a régóta tervezett európai kirándulásra előkelő gavallérjával hajózik el. Simon már-már öngyilkosságra gondol, de titkárnője, aki szerelmes belé, elpusztíthatatlan munkakedve s jól eladott részvényei megmentik az életnek. Az író ügyesen hozza át a színpadra ezeket az alakokat az amerikai élet forgatagából, az epizódfigurák komikumát tulságosan refrénszerűen ismételve. Tendenciája, nagy flegmája ellenére, nyilvánvaló. Abban a társadalmi képben, melyben az előítéleteket, emberi hitványságokat pengengerre állítja, Rice a „jövvények“ pártjára áll. Simont határozottan jó embernek rajzolja, fiatalkori botlását nagy emberszeretettel, önzetlenségével enyhíti. Ez az ember rajong az anyjáért, érte még züllött fivérét sem taszítja el magától, feleségét vak hódolattal imádja s békén tűri lelketlenségét. Környezetének valóságos „nemtője“, egy sereg „hibás“ multú munkatárs „javul“

emberszerető egyénisége védelmében. A „másik“ társadalmi réteget a gőgös, sivár, divatos feleség képviseli, bosszantó gyermekeivel, meg a sima udvarló s a harmadik felvonásban pár pillanatra felbukkanó, szörnyen ellenszenves Baird. Elmer Rice színműve közepes mű, mesteri színvonalú hatással. Nincs felesleges jelenete, de egyiket-másikat csupán izgalmasabb volta emeli a többi fölé. Rice jó megfigyelő, mutatja az első felvonás, mely élénk miliórajz, maga a boszorkányos tempójú ügyvédi iroda s expozíciónak csak annyiban mondható, hogy a két ellenséges világot jól megismerjük s előre érezzük, hogy az érdekelt „felek“ hogyan fognak viselkedni a viaskodásban. A többi felvonás ennek az élet-halálharcnak igen látványos, hatásos képe. A Nemzeti Színház *Odry* Árpád gondos rendezésében hozta színre a darabot. Simon szerepét *Odry* Árpád játssza, még pedig remekül, a szerzőnyújtotta anyagot szinte értékén tulra emelve. Mellette *Várady* Aranka, *Halmy* Margit, *Mihályfi* Béla, *T. Mátray* Erzs, *Lehóтай* Árpád, *Sugár* Károly, *Somogyi* Erzs s egy nagyon tehetséges akadémiai növendék, *Ungvári* László csupa hálás szerepkörben járulnak hozzá a darab külső sikeréhez.

Vajthó László

Bach-Kollégium. A Zeneművészeti Főiskola nagytermében Lichtenberg Emil, a vokális zeneirodalom s főként a Bach és Haendel egyházi művészetének egyik leglelkesebb munkása tartott e címmel négy zene-történeti és esztétikai előadást zenei illusztrációkkal kísérve. Pompás elevenséggel állította hallgatói elé a protestáns egyházi zene e halhatatlan poétájának egész életen át hűséges, keresztyén alázatossággal végzett óriási munkásságát a legújabb tudományos kutatások tükrében s mutatta fel félreismerhetetlen hatásait a zeneművészet minden területén és minden irányzatában. A zenei bemutatások, melyeket bőven előszedett mind a hangszeres, mind az énekszerzemények, főként pedig az egyházi zenei művek kimeríthetetlen kincsesházából, felejthetetlen élményekben rögzítették meg az előadások tanulságait. Örvendetes volt az a nagy s egyre fokozódó érdeklődés, mellyel a fővárosi közönség fogadta és egyben meg is hálálta a mindenképpen elismerésreméltóan komoly és áldozatkész vállalkozást.

Árokháty Béla

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Bpest, IX., Ráday-utca 28.) kiadása

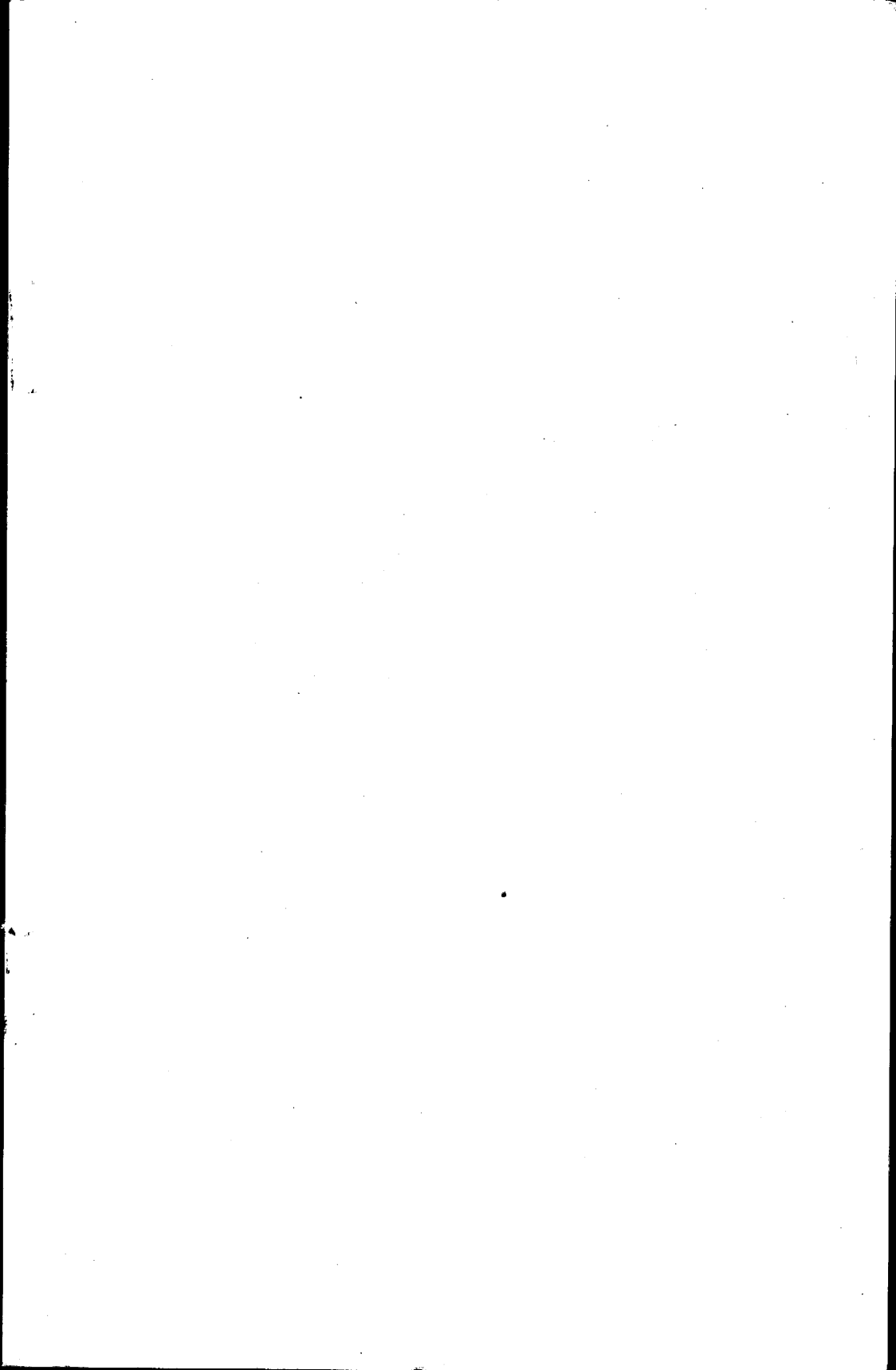
A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P

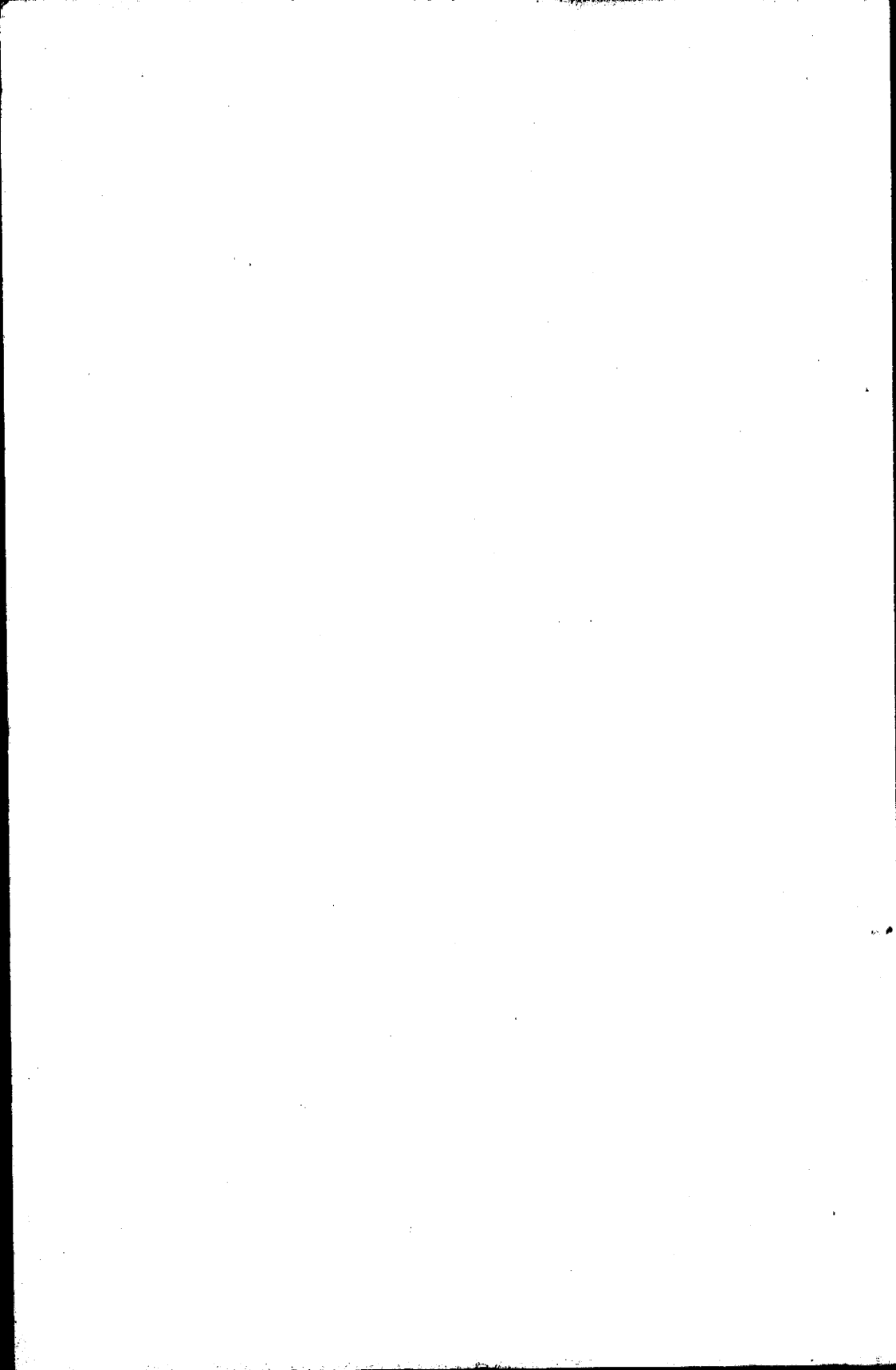
A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Bpest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Bpest, IV., Deák-tér 4.

Póstatakarékpénztári számla száma: 4170.

Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda-Rt. — Nyomdavezető: Sebők István

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ
ÁPRILY LAJOS

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY és RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM:

LIC. DR. KARNER KÁROLY: Az öngyilkosságokról
GOETHE: Megnyugvás (vers), Földessy Gyula fordítása
ZALÁNFY ALADÁR: Az orgona mint liturgikus hangszer
MARCZONNAY TIBOR: Vigasztaló vers (vers)
DÓCZY JENŐ: Isten szabad ege alatt
REMÉNYIK SÁNDOR: Holdnak is rossz voltam (vers)
KRITIKAI SZEMLE

XLII. évf., 4. sz.

1933. április.

Ára 2 pengő

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,
Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

REVÉSZ IMRE: François D'Olay: Un maitre français de l'histoire hongroise: Édouard Sayous	182
Dr. DOMJÁN JÁNOS: Benkó István: Krisztus	184
INCZE GÁBOR: Dr. Kühár Flóris O. S. B.: A lélek szemével	186
BODOR ALADÁR: Muraközy Gyula: Az ébredő föld	186
KARÁCSONY SÁNDOR: Komáromi János: Harangoz a mult	189
KÉPES GÉZA: Korán sötétedik	192
SZEGEDI ISTVÁN: Varga Sándor Frigyes: Ismeretlen sziget	193
Dr. NYIRÓ GYULA: Vitéz Csia Sándor dr.: A nemi kérdés orvosi és bibliai szempontból	195
Dr. GÁRDONYI ALBERT: A bécsi magyar történeti intézet évkönyve	197
ASZTALOS MIKLÓS: Apró dolgozatok	199
MÁTHÉ ELEK: Oláh György: Lázadás a Tiszánál	201
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Színházi Szemle	202

A Protestáns Szemle szellemi részére vonatkozó közleményeket a következő címre kell küldeni: ÁPRILY LAJOS szerkesztő, Budapest, IX. kerület, Lónyay-utcai ref. gimnázium. — Csak géppel írt kéziratokat fogadunk el. — Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. — A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

Az öngyilkosságokról

I.

A háború utáni évek egymást felváltó válságainak egyik legszomorúbb fokjelzője az öngyilkosságok elszaporodása. Néha egyenesen úgy tetszik, mintha járvánnyal volna dolgunk, vagy legalább is a pusztító népbetegségeknek egyik legrettenetesebb, minden orvoslási kísérletet csufos kudarcra jutalmazó fajtájával. Hiszen csak ebben a csonk hazában az 1926—1930. évek átlagában évente 2556 ember halt meg öngyilkosság következtében:¹ könnyű kiszámítani, hogy tíz év alatt ez akkora veszteséget jelent, mintha egy kb. 20—25.000 lakosú magyar város utolsó emberig kipusztulna. Megbízható számítások szerint pedig az öngyilkosok száma a világ kulturállaiban évente kb. 100.000.² Csak, aki minden emberi érzéséből kivetkőzött, olvashatja ezt a számot borzadály nélkül. Kigondolhatatlan, hogy mennyi összeroppant élet, mennyi megtört embersors, mennyi kibeszélhetetlen fájdalom és nyomorúság van ezek mögött a sűrű számok mögött.

Az öngyilkosságok kérdése mindig foglalkoztatta a háborzongató dolgok iránt érdeklődő embereket.³ A tudományos érdeklődés azonban csak a 19. század eleje óta fordult rendszeresebb formában feléje s azóta egyházi emberek, filozófusok, pszichológusok, orvosok és statisztikusok, mindegyik a maga sajátos nézőszögéből, újra meg újra foglalkoztak vele. A múlt század eleje óta mind rendszeresebb formában meginduló statisztikai adatfelvétel is kezdettől fogva fokozott figyelemben részesítette az öngyilkosságok következtében bekövetkezett haláleseteket. Igaz, hogy viszont az adatfelvétel csak lassanként tökéletesedett annyira, hogy kielégítően használható anyagot szolgáltatott. A rendszeres adatgyűjtés meglepő eredményeket hozott. Mindenekelőtt megdöbbenő volt az a megfigyelési eredmény, hogy a mindig egyénileg különböző okokra és motívumokra visszavezetendő és általában szabad elhatározásból származó öngyilkosság szinte törvényszerű egyformasággal jelentkezik egy-egy szociális egység testén. Mintha egy ország lakosságának egy bizonyos, nagyjából állandó hányada végzettszerűen el volna ítélve arra, hogy öngyilkosságot kövessen el. S ez a törvényszerűség nemcsak általában van meg, hanem megközelítő pontossággal kiterjed az öngyilkosok nemére, életkorára, foglalkozására és társadalmi állására, felekezeti hovatartozására, sőt a tett elkövetésénél használt eszközökre is. Ez a törvényszerűség annál megdöbbenőbb, mivel viszont jellegzetes, alig magyarázható változásokkal, eltérésekkel kapcsolódik: Spanyolország és Norvégia alacsony arányszámaikkal éppen úgy egymás mellett állanak a statisztikai táb-

¹ V. ö. Magyar Statisztikai Évkönyv, új folyam XXIX. (1931), 25. lp.

² V. ö. *Rost* számításait, Archiv für Erforschung und Bekämpfung des Selbstmordes, I. kötet, 1932. 12 lp.

³ V. ö. *Rost*: Bibliographie des Selbstmordes, 1927.

lázatokban, mint Franciaország, Svájc, Németország és Csehszlovákia magas arányszámaikkal.⁴

Azok, akik az öngyilkosságok problémájával, a szabályszerűségekkel és feltűnő, de ugyancsak törvényszerűséget mutató jellegzetes eltérésekkel foglalkoztak, a legkülönbélebb szempontokból igyekeztek a vizsgálati anyaghoz hozzáférni és a statisztikai anyag alakulásának szabályszerűségét racionális szempontokra, „törvények“-re visszavezetni.⁵ Aki ezen a kutatáson végigtekint, nyugodtan mondhatja, hogy a sok fáradság majdnem eredménytelen: a kutatók ma is a sötétben tapogatódnak. Abban azonban majdnem mindannyian egyetértenek, hogy a vallásnak, jobban mondva a kegyességnek az öngyilkosságok alakulására nagy befolyása van. Vannak vallások, amelyek az öngyilkosságoknak nem vetnek gátat, így az indiai, japáni és kínai vallások általában.⁶ Az ókorban, görögöknél és rómaiaknál találkozunk ugyan az öngyilkosság elítélésével is, azonban viszont bizonyos körülmények közt azt egyenesen hősi cselekedetnek minősítették, kötelességgé tették. Tudunk pl. arról is, hogy Keos szigetén még a Kr. u. első században megvolt az a szokás, amely szerint a 60 évnél idősebbek szinte ünnepélyes szertartás közepette itták meg a méregpoharat. A filozófiai iskolák közül különösen a kynikusok és a stoikusok kedveztek az öngyilkosságnak. Rómában a császárság első századában szinte járvánnyá lett Tacitus hosszú sorát sorolja fel azoknak a jelentős közéleti szerepet játszó férfiaknak, akik önkezükkel vetettek véget életüknek.⁷

Egészen másként gondolkodik a zsidóság s a keresztyénség valamint a mohamedanizmus: mindegyik élesen elítéli azokat, akik önkezükkel vetnek véget életüknek s nevezetesen a keresztyénségnek sikerült is majdnem teljesen leküzdeni a késői ókorban elterjedt járványt. Európai területen csak az újkorban és pedig, bár erre nézve rendszeres statisztikai adatok hiányoznak, talán csak a 18. és 19. században szaporodott el ismét az öngyilkosságok száma. Lehet ugyan, hogy talán még e tekintetben is fenntartással kell élni: Poroszországban a múlt század nyolcvanas éveitől a háború kitöréséig nem mutatható ki az öngyilkosságok számának növekedése és a háború idején tapasztalt visszaesés után is csak 1926-ban, ill. azóta éri el a békebeli évek arányszámát.⁸ De nem mindenütt ugyanaz a helyzet.

⁴ V. ö. Széll Tivadar: Az öngyilkosok demografiája, „Magyar Statisztikai Szemle“ VI. 1928. 720. k. lpk.

⁵ V. ö. Mayr összefoglaló tájékoztatás a „Statistik und Gesellschaftslehre“ c. művében, III. kötet, 1917, 258-404. lpk. — Továbbá Placzek: Selbstmordverdacht und Selbstmordverhütung, 1915.

⁶ V. ö. a „Suicide“ c. cikket a Hastings által szerkesztett „Encyclopaedia of Religion and Ethics“ 12. kötetében, 1921, 24. k. lpk.

⁷ V. ö. „Suicide (Greek and Roman)“ id. h. 26. k. lpk. — Továbbá Rost: Bibliographie, kül. 49. k. lpk. és az ott felsorolt irodalom.

⁸ V. ö. „Medizinal-statistische Nachrichten“, 16. évf., 1929, 236. lp.

Annyi az alábbi adatokból is kitűnik, hogy a legutolsó években az öngyilkosságok száma erősen megnövekedett.

II.

Az öngyilkosságok okaival foglalkozó kutatásban nagy szerepet játszik nemcsak a vallásnak, ill. kegyességnek, hanem az egyes keresztény felekezeteknek is a kisebb vagy nagyobb ellenálló ereje. Az öngyilkosságok t. i. nem egyforma sűrűséggel oszlanak meg a különféle felekezetek hívei közt. A statisztikai adatok nagy tömege azt bizonyítja, hogy viszonylag a legtöbb öngyilkos a reformátusok közül kerül ki, kevesebb az evangélikusok közül és még sokkal kevesebb a katolikusok közül.⁹ Hozzá kell tenni, hogy az öngyilkosságoknak ezen, a katolikusokra viszonylag kedvező, a protestánsokra pedig viszonylag kedvezőtlen aránya szemmel láthatólag független faji, éghajlati, szociális vagy más egyéb okoktól. A kutatók, mint *Wagner Adolf*, *Morselli*, *Masaryk* vagy az újabbak közül *Mayr*, *Füllkrug* igyekeznek ezt a jelenséget kapcsolatba hozni a protestantizmus ill. a katholicizmus sajátos jellegével s utalnak amannál a kegyesség individualisztikus vonásaira, a pesszimiztikus hangulatoknak kedvező józanságra s arra, hogy a „protestáns ember a neki kötelességévé tett szigorúbb önvizsgálatot nehezebben állja meg, mint a katolikus s kiváltképen, hogy hiányzik neki a fülbegyónás által lehetővé tett megkönnyebbülés.”¹⁰ Ezzel szemben emlékeztetnek arra is, hogy a katholicizmusnak az érzelmekekre erősen ható kultusza, kiváltképen pedig a fülbegyónás hatatos ellenszerek az öngyilkosságra való hajlam leküzdésére.

Az egyes felekezeteknek, nevezetesen a katholicizmusnak és a protestantizmusnak az öngyilkossághoz való viszonyát különösen katolikus kutatók igyekeztek felderíteni és a felekezetközi apologetika, illetve polemika céljaira hasznosítani. A jezsuita *Krose*¹¹ nem osztja ugyan azt a felfogást, hogy a protestantizmus, mint olyan kedvezne az öngyilkosságoknak; azonban véleménye szerint a különbség a két felekezet közt ott van, hogy a protestantizmus behatása híveire, ha azokat az öngyilkosságtól igyekszik visszatartani, többször mond csődöt, mint a katholicizmusé. Az öngyilkosság elleni küzdelem leghatósabb fegyverét *Krose* a gyóntatószékben látja s ezért szerinte a katholicizmus jelentős előnyben van a protestantizmussal szemben. Hasonló szellemben ír *dr. Hans Rost*,¹² aki meglehetősen elismert tekintélyre tett szert az öngyilkosságra vonatkozó kutatásaival. *Rost*

⁹ V. ö. *Mayr*, id. h. 432. k. lpk.

¹⁰ V. ö. *Mayr*, id. h. 349. lp.

¹¹ V. ö. „Der Selbstmord im 19. Jahrhundert“, 1906.

¹² V. ö. a fentebb a 2es és 3as sz. jegyzetben említett műveket és kül. „Die Kulturkraft des Katholizismus“, 4. kiad., 1930, 228-263. lpk. Hasonlóan a „Der Selbstmord und die Konfession“ c. cikkben a „Schönere Zukunft“ c. folyóiratban, 1928. október, 4-5. szám.

hajlandó azért, hogy az öngyilkosságok a protestantizmus területén sűrűbben fordulnak elő, mint a katolicizmusén, egyenesen a protestantizmust felelőssé tenni és ebből egyúttal a megfelelő értékítéletet levonni a két egyházra vonatkozólag.

Rost megállapítja, hogy a német birodalom egyes országaiban a protestánsok általában kétszer, néhol majdnem háromszor több esetben követnek el öngyilkosságokat, mint a katolikusok. Ezen általános megállapítás keretein belül azután földrajzi-statisztikai módszer segítségével még konkrétebb adatokra is jut: a birodalom összesen 891 kisebb közigazgatási kerületét megfelelő módon csoportosítva arra a megállapításra jut, hogy azokban a kerületekben, amelyekben a katolicizmus arányszáma a legnagyobb és a protestantizmusé a legkisebb, az öngyilkosságoknak 10.000 lélekre számított viszonyzáma az 1892—1913. évek átlagában a legkisebb, t. i. azon 193 közigazgatási kerületben, amelyben a katolikusok lélekszáma a lakosságnak 90.1—100%-át teszi ki, 0.77. Amint csökken azután fokozatosan a katolicizmus arányszáma a lakosságban és növekszik a protestantizmusé, úgy növekszik vele párhuzamosan az öngyilkosságok arányszáma is; végül is azon 336 kerületben, amelyben a katolikusok a lakosságnak 1.1—10%-át teszik ki, az öngyilkosok arányszáma 2.43, tehát a fentebb említett legalacsonyabb arányszámnak több, mint háromszorosa.¹³ Rost hangsúlyozza azt is, hogy a különbség nem érthető meg semmiféle más körülmény segítségével, nem magyarázható nevezetesen talán oly módon, hogy az eltérés párhuzamosan halad a városi és falusi lakosság megoszlásával: a városias színezetű lakosság körében az öngyilkosságok arányszáma tudvalevően jóval nagyobb, mint vidéki, nevezetesen a mezőgazdasági foglalkozást űző falusi lakosság körében. Rost adatai szerint protestáns színezetű falusi közigazgatási kerületeknek viszonylag magas az öngyilkossági arányszámuk, viszont katolikus jellegű nagyvárosoké viszonylag alacsony. Mindezek alapján megrajzolja Németország öngyilkossági „hegyvonalának” „térképét”: a protestantizmus fellegrárai, mint Erfurt, Weimar, Wittenberg, Drezda, Lipcse, Berlin stb. ennek a „hegylánc”-nak a kiemelkedő magaslatait alkotják, míg viszont a völgyek és lapályok a katolikus vidékekekre esnek. Nyilvánvaló tehát szerinte, hogy a magas öngyilkossági arányszámokért a modern protestantizmust kell felelőssé tenni: „Valamely közigazgatási kerület rendszerint azért gazdag öngyilkosságokban, mivel a lakossága protestáns. Minél kevesebb katolikus lakik valamely közigazgatási kerületben, annál magasabbra szökik az öngyilkossági arányszám.”¹⁴ Mindebből világos a következtetés: „Az a körülmény, hogy éppen a protestáns intelligencia és kultúra fellegrárai tűnnek ki Németországban a legerősebb életmeztagsággal, súlyos vád a protestantizmus kulturális és erkölcsi ereje ellen és igen alkalmas arra, hogy

¹³ V. ö. „Die Kulturkraft des Katholizismus“, 235. k. lpk.

¹⁴ Id. h. 240. k. lp.

a protestáns és szabadgondolkodó körök felsőbbbségi tudatát illő szintre szállítsa alá.¹⁵

Ezen katolikus irányzatú statisztikusoknak a nyomdokain halad, amennyire látom, elődeinek a megnevezése nélkül, *Pezenhofer Antal*,¹⁶ aki lemásolva Rost kutatási módszerét vizsgálja „a vallások életerejének és erkölcsi befolyásának különböző fokát“. Ezekre a vizsgálódásokra azért sem terjeszkedünk ki részletesebben, mivel Pezenhofer lényegileg ugyanolyan eredményekre jut, mint Rost.

Hazai viszonyaink a lakosság bonyolult összetétele folytán különösen alkalmasnak látszanak éppen a szóban forgó kérdések vizsgálatára. S a Központi Statisztikai Hivatal gondos adatgyűjtése és a gyűjtött anyagnak körültekintő feldolgozása ezen vizsgálat megejtését lehetővé is teszi. *Széll Tivadar*, aki a hazai öngyilkosok demografiáját részletesen feldolgozta,¹⁷ ezen adatok alapján megállapítja, hogy öngyilkosság tekintetében az 1901—1908-i átlagok értelmében éppen úgy, mint az 1923—1925-i átlagok szerint is a protestánsok vezetnek. A megfelelő évi átlagokat 10.000 lélekre számítva a következő táblázat mutatja¹⁸ (a törpe kisebbséggé lett felekezeteket e helyen számításon kívül hagyhatjuk):

	Az összlakosságban 10.000 lélekre számítva		A hat éven felüli lakosságban esetl öngyilkos évente átlag	
	1901—08.	1923—25.	1901—08.	1923—25.
Róm. kath.	2.21	2.39	1.99	2.67
Református	4.44	4.30	4.43	4.72
Evangelikus	3.16	3.48	3.14	3.84
Izraelita	2.04	2.64	2.08	2.83
Általában	2.37	2.88	2.20	3.21

III.

Ezeket az adatokat nem lehet megtámadni és épen azért látszólag alig is lehet kitérni a belőlük levont következtetések elől, bármennyire igazságtalanoknak és elfogadhatatlanoknak tűnjenek is fel az utóbbiak a hitük igazsága felől meggyőződésben élő protestánsok előtt.

Ennek ellenére is nemcsak a számokból levont következtetésekből és az azokra felépített gondolatmenetekben, hanem magukban az adatokban is — úgy látszik — súlyos hibák vannak. Az öngyilkossági adatgyűjtés a fentebb ismertetett táblázatban csak úgy mint külföldön is általában, a halállal végződő öngyilkosságokra vonatkozik. Azonban

¹⁵ Id. h. 246. lp.

¹⁶ V. ö. *Pezenhofer*: A demográfiai viszonyok befolyása a nép szaporodására, 1922. 133. k. lpk.

¹⁷ „Magyar Statisztikai Szemle“, 1928, 715-734. és 847-868. lpk.

¹⁸ Az adatokhoz l. „Magyar Statisztikai Közlemények“, új sorozat, 32. kötet, 1910, 34* és 84* lp., továbbá Széll id. h. 849. lp.

nagyon sok, talán legalább még egyszer annyi öngyilkossági kísérlet történik, mint amennyi halállal végződik. Ezeket az öngyilkossági kísérleteket a statisztikai adatgyűjtés általában elmellőzi. Pedig erkölcsi megítélés tekintetében az öngyilkosságok ezen két csoportja közt nincs különbség. Azonban ha már a halálos kimenetelű eseteknél is igen sokszor csak bajosan vagy egyáltalán nem lehet megállapítani, hogy öngyilkosság történt-e vagy sem, úgy az öngyilkossági kísérletekre vonatkozólag valamennyire is teljes és megbízható adatgyűjtést eszközölni jóformán lehetetlennek látszik.¹⁹ Azt is lehetne gondolni, hogy épen a bennünket foglalkoztató kérdés szempontjából egy ilyen adatgyűjtésnek nincs különösebb jelentősége: valószínűnek látszhatik, hogy az öngyilkossági kísérletek felekezetek szerint épen úgy oszlanak meg, mint a halállal végződő öngyilkosságok. Azonban 1926. óta Bécsben²⁰ és 1928. júniusa óta nálunk²¹ is kísérletet tettek arra, hogy az adatgyűjtésbe bevonják az öngyilkossági kísérleteket is. A nálunk immár az egész országra kiterjedő és meglehetősen hiánytalan közegészségügyi szolgálat alapján ez a kísérlet nem látszik kilátástalannak; az eddig gyűjtött anyag egyenletessége is azt mutatja, hogy a nyert adatok megbízhatók.²² Ez az újabb adatgyűjtés alkalmas arra, hogy a régebbi adatgyűjtés alapján leszűrt eredményeket több vonatkozásban és nevezetesen az öngyilkosságoknak felekezeti megoszlása tekintetében kérdésessé tegye.

Bécsre vonatkozólag az 1926. évi adatokat összehasonlítva az 1907—13. évek átlagával a *Delannoy* munkálata alapján összeállított következő táblázat²³ szemlélteti:

Felekezetek	Halálos végű öngyilkosságok						Öngyilkosságok általában		
	1907—1913. átl.			1926-ban			1926-ban		
	férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen
a) számszerint									
Róm. kath.	358	162	520	371	271	642	945	925	1870
Protestáns	18	8	26	21	19	40	30	33	63
Izraelita	37	18	55	60	43	103	134	88	222
Egyéb	3	1	4	1	1	2	4	1	5
Felekezeten kívüli .	1	1	2	13	7	20	24	12	36

¹⁹ V. ö. *Mayr* id. h. 291. k. lpk.

²⁰ V. ö. *Delannoy*: Selbstmorde und Selbstmordversuche in Wien im Jahre 1926. „Statistische Mitteilungen der Stadt Wien“, 1927.

²¹ V. ö. *Kovács Norbert*: Az új öngyilkossági statisztikai adatgyűjtés első eredményei. „Magyar Statisztikai Szemle“, 1929, 953-977. lpk.

²² Id. h. 29. lp.

²³ Az ezen táblázat alapjául szolgáló adatok *Delannoy* id. tanulmányából és a „Statistisches Handbuch der Republik Österreich“ c. hivatalos kiadványból valók; v. ö. IX. kötet, 8. lp., XI. kötet 14. lp. és XII. kötet 16. lp.

b) 10.000 lakosra

Róm. kath.	—	—	2.95	—	—	4.23	—	—	12.32
Protestáns	—	—	3.42	—	—	4.49	—	—	7.07
Izraelita	—	—	3.17	—	—	5.11	—	—	11.02
Egyéb	—	—	3.23	—	—	0.88	—	—	2.21
Felekezeten kívüli	—	—	3.38	—	—	6.04	—	—	10.88

S hogy itt nemcsak egy évnek önkényesen kiragadott és esetleges adataival van dolgunk, azt mutatja a következő, ugyancsak Bécs városának öngyilkosságaira vonatkozó és az 1926—30. terjedő évek adatait feldolgozó táblázat:²⁴

Felekezetek	Bécs lakossága 1923. márc. 7.	Halállal végződő öngyilkosságok			Öngyilkossági kísérletek			Öngyilkosságok általában		
		1926--1930 átlag	férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen	férfi	nő
a) számszerint										
Róm. kath.	1,520.732	404	306	710	684	959	1643	1088	1265	2353
Protestáns	88.508	25	22	47	15	19	34	40	41	81
Izraelita	201.513	53	42	95	61	57	118	114	99	213
Egyéb	55.027	4	2	6	2	3	5	6	5	11
Felekezetnélküli		34	13	47	19	20	39	53	33	86
Ismeretlen		50	30	80	88	73	161	138	103	241
Összesen	1,865.780	570	415	985	869	1131	2000	1439	1546	2985
b) százalékban										
Róm. kath.	81.5	70.9	73.7	72.1	78.7	84.8	82.2	75.6	81.8	78.8
Protestáns	4.8	4.4	5.3	4.8	1.7	1.7	1.7	2.8	2.7	2.7
Izraelita	10.8	9.3	10.1	9.7	7.0	5.0	5.9	7.9	6.4	7.2
Egyéb	2.9	0.8	0.4	0.5	0.2	0.2	0.2	0.4	0.3	0.4
Felekezetnélküli		5.9	3.1	4.8	2.2	1.8	2.0	3.7	2.1	2.9
Ismeretlen		8.7	7.4	8.1	10.2	6.5	8.0	9.6	6.7	8.0
Összesen	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Ezekből a táblázatokból világosan kitűnik, hogy a halállal végződő öngyilkosságok tekintetében Bécsben ugyanaz a helyzet, mint egyebütt: a protestánsok arányszáma lényegesen kedvezőtlenebb, mint a katolikusoké. Azonban a katolikusok (különösen nők) által elkövetett öngyilkosságok közül sokkal kisebb százalék végződik halálos eredménnyel, mint a protestánsok által elkövetett öngyilkosságok közül. Végeredményben az öngyilkosságok valamivel kisebb arányszámot mutatnak a protestánsoknál, mint a katolikusoknál.

Hasonló eredményeket mutat az újabb öngyilkossági statisztika

²⁴ Az ezen táblázatokban közölt adatok a Magyar Statisztikai Évkönyvek 1929-1931. évi megfelelő közlései alapján készültek.

nálunk is. Az 1929—31. évekre vonatkozó évi átlagokat és az azoknak alapján számított arányszámokat a következő két táblázat mutatja:²⁵

Az öngyilkosságok Magyarországon
ebből

Felekezetek	az egész országban		Budapesten		a többi thj. városban				
	az 1929—1931.évek általában								
	férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen	férfi	nő	összesen
a) számszerint									
Róm. kath.	1616	1473	3089	480	720	1200	209	218	427
Református	680	450	1130	99	129	228	81	75	156
Evangélikus	186	106	292	35	42	77	15	9	24
Izraelita	201	136	337	140	99	239	20	14	34
Összesen	2744	2212	4956	769	1010	1779	332	323	655

b) 10.000 lélekre²⁵

Róm. kath.	—	—	5.48	—	—	19.3	—	—	10.1
Református	—	—	6.23	—	—	18.7	—	—	9.4
Evangélikus	—	—	5.46	—	—	15.4	—	—	8.5
Izraelita	—	—	7.33	—	—	11.7	—	—	7.6
Összesen	—	—	5.70	—	—	17.7	—	—	9.7

c) százalékosan

Róm. kath.	58.9	66.6	62.3	62.1	72.3	67.4	62.9	67.4	66.0
Református	24.0	20.3	22.4	12.9	12.8	12.7	24.4	23.2	23.8
Evangélikus	6.8	4.8	5.9	4.5	4.1	4.3	4.5	2.7	3.6
Izraelita	7.3	6.1	6.8	18.2	9.9	13.4	6.0	4.3	5.2
Összesen	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

A felekezetek százalékos aránya az 1930-i népszámlálás szerint

Felekezet	Magyarországon	Budapesten	A többi thj. városban
Róm. kath.	64.9%	60.8%	62.6%
Református	20.9%	12.1%	24.7%
Evangélikus	6.1%	5.0%	4.5%
Izraelita	5.1%	20.3%	6.7%

Ezek az adatok ugyancsak az egész országra, ill. Budapestre és a törvényhatósági jogú városokra, mint egységekre vonatkoznak és így hiányzik belőlük a földrajzi-statisztikai módszernek a részletekre kiterjedő szemléletessége. Viszont előnyben vannak ezen adatok a földrajzi-statisztikai módszer révén nyert eredményekkel szemben annyiban, hogy az egyes felekezetekhez tartozó lakosságot zárt egészsként állítják egymással szembe és nem viszonyítják az öngyilkosságok egészét a felekezetekre a közigazgatási egységeken keresztül. Annyit a

²⁵ Az öngyilkossági arányszám nemekre még nem számítható ki.

fentebbi adatok már az első pillantásra is világosan tanúsítanak, hogy az öngyilkosságok nem mutatnak felekezetek szerint olyan nagy mértékben eltérő sűrűséget, mint az a régebbi tökéletlenebb adatgyűjtés alapján látszott. Az evangélikusok most a katolikusokkal együtt mutatják a legalacsonyabb viszonyszámokat. A két felekezet arányszáma majdnem azonos és az országos átlagon alul marad: az öngyilkosságok százalékos elosztása tekintetében ezen két felekezet hívei országos arányszámuknál alacsonyabb arányt mutatnak. Ezekkel szemben viszonylag kedvezőtlenebbnek látszanak a reformátusok és még inkább az izraeliták arányszámai, azonban különösen a reformátusok és a római katolikusok arányszámai közti különbséget nem lehet olyan nagyra mondani, hogy ebből csak valamennyire is a jogosság színezetével lehetne megalapozni olyan következtetéseket, mint amilyeneket az öngyilkossági statisztika felekezeti vonatkozásai tekintetében Rost és társai vontak.

Hogy ez mennyire így van, azt legjobban mutatja az a körülmény, hogy ha az ország területén kisebb és struktúra tekintetében homogén egységeket veszünk vizsgálat alá, akkor azonnal eltérő adatokkal is találkozunk. Már a törvényhatósági jogú városokban a katolikusok mutatják a legkedvezőtlenebb arányszámot; első helyen az izraeliták állanak s utánuk következnek az evangélikusok, úgyhogy a reformátusok még a katolikusoknál is valamivel kedvezőbb arányszámokat tudnak felmutatni. Ugyanez a helyzet Budapesten, amelynek adatai szomorú elsőbbséget jelentenek sok, talán az összes európai fővárosokkal szemben.²⁶ Hogy Budapesten a katolikusok arányszáma öngyilkosságok tekintetében a felsorolt felekezetek közt a legkedvezőtlenebb, azt aligha lehet azzal magyarázni, hogy talán a katolikusok lelki gondozása volna a legelhanyagoltabb: 1930-ban Budapesten 31 plébániának a keretében, amelyekhez még 13 kihelyezett, ill. kórházi káplánság tartozott 111 lelkész és káplán állott szolgálatban; ezen kívül ugyancsak a katolikus egyház szolgálatában dolgozott 114 férfi és 106 női hitoktató, a különféle szerzetesi rendházakban pedig 371 férfi és 1727 női rendtag mutatható ki: mindezek akár alsóbb vagy felsőbb fokon tanítással, kórházi ápolással vagy más formában mind hozzájárultak a budapesti 611.220 főnyi katolikusok lelki gondozásához. Ugyanekkor a 13 egyházzészre oszló 121.802 lelket számláló budapesti református gyülekezet keretében 30 lelkész és segédlelkész, 56 férfi és ugyanannyi női hitoktató dolgozott. Az 5 gyülekezetben, ill. 7 körzetben megszervezett 49.984 lelket számláló budapesti evangélikus egyháznak a szolgálatában pedig 18 lelkész, ill. segédlelkész és 23 férfi és 4 női hitoktató állott.²⁷ Hiányzanak ezen csoportosításból a ref., ill. evang. is-

²⁶ V. ö. *Melly*: Az öngyilkosságok Budapesten, 1928, 57. k. lpk.

²⁷ Az adatok „Budapest Székesfőváros statisztikai és közigazgatási évkönyvé”-ből, XIX. évfolyam, 1931, 404-405. lap.

kolákban dolgozó tanerők, valamint diakonisszák. Ha ezeket az adatokat összehasonlítjuk, nyilvánvaló minden elfogulatlan szemlélő előtt, hogy a katolikus hívek lelki gondozása legalább is annyira meg van szervezve, mint a protestáns híveké.

Ha azonban Budapesten és a városi törvényhatóságokban a két protestáns felekezetre viszonylag kevesebb öngyilkosság esik is, mint a katolikusokra, országos viszonylatban a katolikusok arányszáma mégis kedvezőbb, mint a reformátusoké. Nyilvánvaló tehát, hogy a megyékben meg kell fordulnia az aránynak s valóban ezek területén 3.59-es országos átlag mellett a reformátusok 4.89, az evangélikusok pedig 4.18 öngyilkosságot mutatnak 10.000 lélekre, holott a katolikusok arányszáma 3.17. Hogy azonban ezen adatok tekintetében világosan láthassunk, szükség volna még azoknak tagolására az öt, ill. tízezer lakosnál nagyobb és alacsonyabb lélekszámú községekre és városokra. Ez azonban az eddig nyilvánosságra hozott adatok segítségével nem lehetséges. Talán abban a diaszpórában szenvedik a protestánsok öngyilkosságok által a legnagyobb veszteséget, ahova a legkipásztori gondozásuk jóformán egyáltalán nem jut el. Mindenesetre a katolikusok és protestánsok arányszáma a megyékben is olyan közel áll egymáshoz, hogy abból messzebbmenő következtetéseket levonni nem lehet — és pedig annál kevésbbé, mivel itt valóban közrejátszhatnak faji vagy szociális okok is.

IV.

Ha azonban ezeknek az adatoknak a megvilágításában kétségessé is lesznek mindazok a következtetések, amelyeket felekezeti vonatkozásban az öngyilkosságok és egyházak egymáshoz való viszonya tekintetében Rost és társai levontak, ezzel az öngyilkosságok felekezeti vonatkozásainak a problémája még nincs elintézve. Két kérdés tolu elénk egészen önkénytelenül.

Először: Vajjon, ha a fentebb vizsgált anyagban szétválasztanók a halállal végződő öngyilkosságokat a kísérletektől, megmaradna-e ma is ugyanazon kedvezőtlen arányszám a protestánsokra, mint a régebbi években? Erre a kérdésre közvetlen feleletet nem lehet adni, mivel a statisztikai kimutatások ezen szétválasztásra nem adnak módot. Utalni lehet azonban arra, hogy Bécsben 1926—30 átlagában a halállal végződő öngyilkosságokra állandóan fennáll a régebbi helyzet. Bécsben és Budapesten kb. egyforma a helyzet abban a tekintetben is, hogy minden 3 öngyilkossági kísérlettel szemben egy halállal végződő öngyilkosság áll: az 1929—31. évek átlagában Budapesten 1779 öngyilkosság közül 483 végződött halállal, Bécsben pedig 1926—30-ban 2985 közül 985. A székesfővárosi statisztikai hivatal közlése²⁸ 1930-ban 444 halálos

²⁸ Id. h. 91. lp. — Az adatok nem egyeznek pontosan a Központi Statisztikai Hivatal által közöltekkel, valószínűleg azért, mivel az utóbbi csak

kimenetelű öngyilkosságot mutat ki, amiből a katolikusokra 267, a reformátusokra 62, az evangélikusokra 24 és az izraelitákra 81 esett; ez 10.000 lélekre számítva az egyes felekezeteknél sorjában a köv. arányszámokat adja: 4.36; 5.09; 4.80; 3.96; az átlag 4.41. Ez is nagyjából a régebbi helyzetet tükrözteti, amiből azt lehet következtetni, hogy az eltolódást nem a katolikusok arányszámában bekövetkezett hirtelen rosszabbodás, hanem az adatgyűjtés pontosabb kiterjesztése idézte elő.

Másodszor: Mi az oka annak, hogy a protestánsoknál sokkal nagyobb a halállal végződő öngyilkosságok százaléka az összes öngyilkosságcselekményekhez viszonyítva, mint a katolikusoknál? *Melly* tanulmányában²⁹ arra gondol, hogy a katolikusoknál nagyobb a „szigorúbb vallásos nevelés“-ből származó tudatalatti védekezés és ez akadályozza meg az öngyilkossági szándék határozott keresztülvitelét. Ebben a véleményben bizonyára van igazságmózzanat, azonban magyarázatnak aligha teljesen kielégítő. Talán emellett arra is kell utalni, hogy a protestantizmus az egyént erősebb önállóságra s ezzel együtt nagyobb határozottságra és erőteljesebb kezdeményező cselekvésre neveli. Ez a nagyobb fokú önállóság és elhatározottság a cselekvésben nyilatkozik meg abban is, hogy a protestánsok öngyilkossága nagyobb százalékban végződik halállal. Természetesen ez a magyarázat sem tarthat igényt arra, hogy maradék nélkül és véglegesen megfejti az öngyilkosok titkát. Statisztikai megfigyelésekkel ez a titok aligha fedhető fel teljesen.

Az újabb öngyilkossági adatgyűjtés nemcsak a felekezeteknek az öngyilkosságokban való részvétele tekintetében változtatja meg az eladdig szinte dogmaszerűen elfogadott tételeket, hanem más vonatkozásokban is új képet fest az öngyilkosságok statisztikai alakulásáról. E tekintetben épen csak utalhatunk arra, hogy módosul az a tétel is, amely szerint az európai kultúrterületen általában sokkal kevesebb nő követ el öngyilkosságot, mint férfi. Ez kihatásaiban szoros kapcsolatban van az általunk tárgyalt kérdéssel. Ezzel azonban itt nem foglalkozhatunk.

Ezután sem lehet kétséges azonban az, hogy a keresztyén hitelenségnek nagy, sok esetben egyenesen döntő szerepe van az öngyilkosságok terjedése körül. Akiben elevenen él a keresztyén hit ereje, annak kezéből kiesik az öngyilkos fegyver. Épen ezért ne arra törekedjünk, hogy hogyan kovácsolhatunk szerencsétlen, hajótörött ember-

azokat sorolja a halállal végződő öngyilkosságok közé, amelyek azonnali halált hoznak, míg a székesfővárosi statisztikai hivatal, amely az öngyilkosságokat a halálloki statisztika körében tárgyalja, mindazon haláleseteket ide sorolja, amelyek öngyilkosságból származnak. A Központi Statisztikai Hivatal halálloki statisztikája is nagyobb számú esetet sorol fel az öngyilkosságok rovatában, mint a szociális viszonyok csoportjában tárgyalt öngyilkossági rovatban.

²⁹ „Az öngyilkosságok Budapesten“, 1928, 42. lp.

társainkról készült statisztikai adatfelvételtől fegyvert a felekezeti kicsinyes harc számára, hanem inkább azon legyünk, hogy felvegyük a harcot az öngyilkosságoknak megdöbbentő módon terjedő kórságával szemben és hogy megelőzve a bajt, megmentsük a halál kapujában álló felebarátunkat. Épen a magyar keresztyénségnek vannak ezen a téren felekezeti különbség nélkül nagy, mindeddig megoldatlan feladatai.

Lic. dr. Karner Károly

Megnyugvás

— Goethe —

*A szenvedélynek szenvedés az ára!
Sokat vesztett sajnó szív, ki csitít le?
A sok szép perc szétfoszlott mint a pára,
Részed hiába volt az üdvök üdve.
Se kedv, se cél, zavart kuszált a lélek;
A nagyszerű világ mily semmivé lett!*

*De zene leng elő angyali szárnyon,
Milljó meg milljó hangot egybeszőve,
Hogy át meg át hasson, lelkedbe szálljon
És azt örök szépséggel teletöltse:
Szent vágytól égve, borultán szemednek
Érzed, hogy hang s könny Istentől erednek.*

*S így megenyhült szivedbe belerezdül:
Él még ő és ver és verni kívánna,
Hogy e nagy jókért magát mindenestül
Tiszta hálából önként felajánlja.
Igy hat együtt — bár soha ki ne halna! —
Zene és szerelem két-egy hatalma.*

Fordította: Földessy Gyula

Az orgona mint liturgikus hangszer

*Die Orgel tönt in feierlichen Klängen,
Nur hohen Dingen ist ihr Schall geweiht.
Sie stimmt das Herz zu heil'gen Lobgesängen,
Sie fühlet mit dem Menschen Freud' und Leid,
Sie tönt der frohen Braut am Hochaltare
Und klagt mit dem Betrübten an der Bahre.*

Schiller

Az új Református Kántorkönyv körül támadt vitában az előttem felszólalók (Árokháty, Lajtha, Molnár) rámutattak már a protestáns korál (gyülekezeti vagy népének) magyarországi éneklésmódja megreformálásának helyes útjaira. Így hát most e sorokban csupán azzal a hangszerrel kívánok foglalkozni, mely a gyülekezeti éneklést már több mint 400 éve kíséri, s így közvetlenül vezeti és irányítja. Szükségesnek látom ezt azért is, hogy rámutassak én is arra, hogy a vitát megindító *Ref. Kántorkönyvnek* az *orgonáról* szóló tájékoztató bevezetése miatt multa idejét s miért elfogadhatatlan és zavartkeltő sok állítása.

A gyülekezeti éneklés már az ősegyházban is szokásos volt, de a reformáció előtt e szokás megszűnt, s csak Luther, majd Kálvin honosította meg ismét a gyülekezetnek ezt az aktív részvételét az istentiszteletben. Az ősegyházban orgonakíséret nélkül énekeltek, mint ahogy az most is így van a legtöbb falun az istentisztelet megkezdése előtt. Amikor a nagyobb közösségek kebelében énekkarok kezdtek alakulni, akkor ezeknek az volt elsődleges feladata, hogy a nép éneklését vezessék. Később — az orgona első fejlődési periódusa és az énekkarok hanyatlása, majd megszűnésének kora egybeesvén — az énekkar szerepét lassanként az orgona vette át, s így lett az orgona kísérő hangszer a gyülekezet éneklésének. Ekkor kezdett szokássá válni az a gyakorlat, hogy az énekek egyes verseit (többnyire minden másodikat) nem is énekelték, hanem csak az orgona játszotta. Ebből az antiliturgikus szokásból azonban a zeneművészetnek hatalmas nyeresége lett. Az orgonások a korál egyszerű lejátszása helyett fokozatosan áttértek a mindinkább figurálisabb játszasmódra, s így keletkeztek az úgynevezett versett-ek „orgonakorálok“ (Praetorius, Scheidt, stb.), amelyekből később kivirágzott a „korálelőjáték“, mely fejlődésének klaszszikus csúcspontját Johann Sebastian *Bach*-nál (1685—1750) érte el.

Ami szorosánvéve a gyülekezeti éneklés orgonakíséretének létjogosultságát illeti, arra nézve Németországban a ma vezető egyházzenei szaktekintélyek véleménye megoszlik. Egyesek szerint a korál tipikusan monódikus zene, s így dallammenetének belső értelmi életét mindenemű kíséret megbontja és megzavarja, mások szerint meg épen ellenkezőleg: a harmóniai aláfestés kiemeli, kihangsúlyozza. A németországi

ú. n. „Singbewegung“ már közel tíz éve propagálja a kíséretnélküli gyülekezeti éneklést, s mint a „Musik und Kirche“ hasábjain olvasható, igen szép eredménnyel. Ha engedelmessé válnánk annak az ősegyházi és evangélikus tradicionális szép szokásnak, hogy Nagypénteken a legmélyebb gyász kifejezésének hangsúlyozásául az orgona néma marad, megfigyelhetjük minálunk is a kíséretnélküli gyülekezeti éneklés hatását. Természetesen ilyenkor egy unisono-énekkarnak kell ellátni a vezetés szerepét. Mivelhogy azonban e gyásznapi kivétellel mégis az orgona vezeti a gyülekezeti éneklést, számolnunk kell az orgona jelenlétének fontosságával, és törődnünk kell a helyes orgonakíséret (illetve: vezetés) problémáival. E kérdés azonban inkább való zenetudományi szaklapba, mint e lap hasábjaira, azért e problémák fejtegetését elhagyva nézzük csupán az orgonát, mint az egyházi élet tradíciója által hivatalosan elfogadott liturgikus hangszert.

Különösnek hangzik, de úgy van, hogy az orgona eredetileg nem egyházi, hanem világi hangszer volt. Már Krisztus előtt az ókorban is volt a mai értelemben vett orgona, persze egészen kezdetleges kivitelben.¹ A régi római birodalomban nagy ünnepek és lakomák alkalmával többek között orgonán is muzsikáltak. Az orgona tehát nálunk körülbelül ugyanazt a szerepet töltötte be, mint minálunk manapság a jazz-band. Röviddel a reformáció előtt került csak az orgona az ősegyház szolgálatába, még pedig hosszú és kemény harcok árán. Az egyház semmiképpen sem akarta templomainak szent falai közé engedni e „profán és pogány“ hangszert, mert „erkölcstelenül érzéki“ hangjaitól hívőinek áhítatát veszélyeztetve látta. A jég azonban lassan mégis megtört, s ma az orgona az oltár és a szószék mellett templomaink legfőbb berendezési tárgya. És jogosan került oda, hiszen a 150. zsoltár 3—5 verse felsorolja azokat a különböző hangszereket, melyeknek zengésével dicsérik az Urat. A Károlyi-féle revideált fordítás e hangszereket említi: kürt, hárfa, citera, dob, hegedű, fuvola és cimbalom. Míg Luther német fordításában ezek a hangszerek szerepelnek (magyarra fordítva): puzón, citera, hárfa, üstdob, húrok (azaz húros hangszerek) és „sípok“. A végét Károlyi eredetileg (1660-as kiadás) így fordította: „orgonákkal“. És joggal, mert az orgona lényegileg nem egyéb, mint „sípok“ összetétele. Az orgona az egyház szolgálatában nőtt nagygyá. lett fenségesen magasztossá, még pedig annyira, hogy most már a 150. zsoltár többi hangszerét érezzük mellette profánnak és pogánynak. Az orgona ugyanis, miután elnyerte méltó helyét a templomban, már levetkőzte minden világias jellegét, s mint minden ízléstelen hangsalaktól megtisztult kultikus hangszert hangsúlyozottan és kiváltképpen az egyház és az istentisztelet kizárólagos hangszerének érezzük. Még akkor is, ha világi helyiségben, koncert-

¹ Lásd az Óbudai Aquincumban tavaly felfedezett kis orgona leírását a „Katolikus Kántor“ 1932. évf. 1—2. számában.

teremben, szalonban vagy moziban halljuk, úgy érezzük, hogy nem érzi ott jól magát, hogy lealacsonyították és tulajdonképeni lényegétől megfosztották.

Mi teszi az orgonát azzá a kultikus hangszerré, hogy mindezeket érezzük hangja hallatára? Nem más, mint objektív karaktere. A hangszerek királya az egyetlen hangszer, melynek hangadása teljesen független minden egyéni szenvedélytől, érzéstől, szubjektivitástól. Ennek értelmét a többi hangszer általános és közös karakterének megvilágítása által foghatjuk fel. A vonós hangszerek, de különösen az emberi gége (énekhang) nagy mértékben az egyéni kifejezés szolgálatában állnak. E hangszerek valóban „énekelni“ lehet, mert hangjuk nem mentesíthető emberi testiünk legcsekélyebb megrezdülése (lélekezés, vonóhúzás) alól. Sőt épen ezáltal válik életteljessé, kifejezővé. Azért e hangszerek kimondottan szubjektív hatásúak. Ugyanilyen módon hatnak a fúvóhangszerek is, bár kissé csökkentett mértékben, mert a játszó tüdejének levegőkészletét nem képes gépi egyenletességgel hangszerébe fújni. Már pedig a fújás különböző mértéke által módosul a hang ereje, sőt kis mértékben a színe is, s ezáltal már meg van adva a fúvóhangszer egyéni kifejező képessége. Végeredményképen tehát az összes vonós és fúvóhangszerek hangadása teljesen a testi mozgásfunkcióktól van függővé téve. Egészen másként van az orgonánál. E hangszernek vég nélküli lélekezése van, s ami itt a lényeg, az az, hogy e lélekezés (illetve: fújás) gépszerűen, azaz teljesen egyenletes. (A harmóniumnál nem!) Levegőkészletének áramlási ereje egészen független a játszó emberi akaratától, szeszélyétől, pillanatnyi diszpozíciójától. Így hát hangja is a végtelenbe nyúló és abszolút egyenletes dinamikájú, más szóval: teljesen objektív. (Természetes, hogy itt nincs szó a regiszterek váltakozása által előálló különböző színekről és dinamikai fokokról, hanem csak *minden egyes* síp hangzásáról.) Tehát az orgonának nincs meg az a szerve, amellyel az egyes hangok erejét gyengíteni vagy erősíteni lehetne. (A redőnysekreény csukása és nyitása *nem* módosítja a redőnysekreényben álló sípok hangját. Az ilyen ál-diminuendo és crescendo a hallgatónak akusztikai csalódása csupán.)

Az orgona tehát olyan hangszer, mely, bár ember építi és ember játszik rajta, mégis minden emberi érzésakarát fölött áll. Ugyanígy a valódi orgonazene sohasem a szubjektív érzésvilág tolmácsolása. Az orgonahang szigorú és elválaszthatatlan velejárója a merevség és hűvösség, ezért csakis azok az orgonakompozíciók anyagszerűek, melyek az emberi kedélyhullámzás finomkodó rezgéseit nem is óhajtják közvetíteni. Az igazán orgonaszerű orgonazene tehát mindig nagyvonalú, freskószerű, amellet mégis egyszerű s főleg tárgyilagos. Az emberiség az orgonában olyan hangszert alkotott, melyből a személyes „Én“ egész birodalma ki van küszöbölve, s mely hangszer ugyanakkor, sőt épen ezért, sokkal magasabbrendű és fenségesebb cél szolgálatába van állítva: *az emberi lét fölött álló élet örökkévalóságának*

akusztikai szemléltetésére. S az orgona valóban képes erre, mert hangja változatlanul, minden árnyalás nélkül állandó és maradandó. Ezért mondja helyesen Charles Marie Widor, a párisi St. Sulpice világhírű főorgonása: „In Wahrheit Orgelspielen heisst: einen mit dem Schauen der Ewigkeit erfüllten Willen manifestieren“. Ezért helyes e népies szólásmód: „Szól az orgona“. Igen, az orgona szól, nem pedig az orgona által az az ember, aki játszik rajta.² Az orgonának ebben a minden szubjektív önkényeskedéstől megfosztott, ünnepélyesen fenséges hangzásában rejlik szilárd szimbolikus ereje, és zenéjének jelentősége az istentiszteletben. Ha felcsendülnek hangjai, a hallgatók minden földi életükhöz kötött érzés- és hangulatvilágtól felszabadulva felemelkednek abba a magasabb szférába, melyben minden csak az örök-isteni felé van irányítva.

Azonban e fenkölt hivatást nem minden orgona tudja betölteni maradék nélkül. Hazánkban talán egy sem. Abból a korszakból, amikor az emberiség belső magatartása objektív világszemlélettől volt átítatva s mikor a művészeteknek nem az volt a feladata, hogy az érzésnek személyes világát fejezzék ki, hanem inkább az, hogy a maguk földi eszközeivel az örök világ maradandóságát és állandóságát tárják fel előttünk, maradtak fenn olyan orgonák, melyek ennek megfelelően teljesen objektív módon szólnak hozzánk. (Hamburg: Jacobi-templom, Lübeck: Mária-templom, stb.) Az idők folyamán azonban mind az orgonaépítők, mind az orgonások mindinkább arra törekedtek, hogy az orgonahang fenkölt világát a személyes kifejezés szolgálatába állítsák. Az orgona valódi karakterétől való távolodás e szomorú korszakában (a 18. század második felétől napjainkig) találták fel azokat a regisztereket, amelyek az eredeti, a természetes, és hűvös hangzástól távolódva mindinkább a vonóhangszerek színének a megközelítésére törekedtek. (Szűk méretű Gamba, Dolce, Aeolin, Vox coelestis, stb.)³ Végül annyira elfajult az orgonaépítészet hajdan magasrendű művészete, hogy a 19. századbeli gyári tucat-orgona már nem is az eredeti orgonahangzást tekintette ideáljának, hanem a zenekart (romantikus orgona, oskalyd, amerikai Wurlitzer-organapótlék, stb.) Ezzel az orgonát teljesen kivetkőztették eredeti mivoltából, tulajdonképeni lényegéből. E dekadens irányzat az orgonát, mely valamikor királyként tündökölt a hangszeresek fölött, hanyatlásának e legmélyebb pontján úgyszólván a porba szujtotta le. Az orgona e hanyatlását nagyban elősegítette a modern technika fejlődése. Addig, amíg az orgona szélerejének előállítására még emberi erő segítségével történt, az orgona mindig az emberi természet

² Ezért helytelen az olyan építésű orgona, mely mellett a játszó látható. Ez esztétikai zavart kelt. Az orgonaépítészet fénykorában, a 16—17. században minden orgonának u. n. Hátpozitívja (Rückpositiv) volt, emögött ült az orgonás.

³ Ilyen tipikus *mint-orgonadiszpozíció*t közöl többek között a most szóbanforgó kántorkönyv is.

lehetőségeinek határai között maradt, noha lényege szerint az emberin felülit, azaz a földöntúlit érzékeltette, és így valóban lelkünkhez szólott. Mihelyt azonban a széltermeléshez gépi erőket (elektromotorral forgatott szélkondenzátor) kezdtek alkalmazni, megszűntek az orgona-építés lehetőségeinek határai mind az orgona nagyságára (játékszám), mind az egyes regiszterek, illetve játékok hangerősségi kialakítására nézve. Így, minden építéstechnikai nehézséget legyőzve, s az elektromosság nyújtotta új, de művészi szempontból értéktelen lehetőségektől megköttyösödve átlépték a művészi határokat, s ma már odajutottunk, hogy egyes egyházközségek egyenesen sportszerű diadalokat látnak abban, hogy minél nagyobb orgonákat építtessenek még akkor is, ha azt csak rosszabb anyagok felhasználásával érhetik el.⁴ Elfelejtik, vagy nem is tudják, hogy bizonyos nagyságon felül (60—70 játék) az orgona már nem ad tiszta hangképet, s hatása már mindjobban közelít a zürzavaros hangkháosz felé. Törekedjünk inkább a mammoth-méreték helyett az orgona hanghatásainak finomságaira! Oly finomságokra, melyek egy közép nagyságú (40—50 játékú) orgonával inkább érhetők el. Csak a laikusok és a dilettánsok mérik az orgona értékét annak nagysága szerint, az igazi művészlelkek és a hozzáértők azonban zenei, tehát belső művészi kvalitása szerint értékelik. Mily sokat hallunk arról beszélni, hogy ez az orgona „nagyobb“ mint amaz. De mily kevesen tudják, hogy a világ egyik legfinomabb orgonája épen egy egészen kis (24 játékú „hangszer“, a dániai Frederiksborg városában. E hangszer nem a nagyságával tűndököl, hanem hangjának elbűvölő szépségével, amelyhez csak egy Stradivári-hegedű hangszépsége hasonlítható.

A 19. századi romantikus orgona játszóasztalánál a nagyértékű klasszikus orgonairodalommal szemben még a legkiválóbb orgonaművész is tanácstalanul ül, nem tud vele mit kezdeni, mert a középszólamok mozgása egyáltalában nem hallatszik ki, azoknak a kottában látható tiszta vonalvezetése teljesen összefolyik egy értelmetlen hangmártással, amelynek kínos hatását az orgona brutálisan erős hangja csak még inkább tetézi. Az ily hangszerek, ha ugyan megérdemlik ez elnevezést, a hallgatóságot erőszakosan elbódítják a maguk „zúgásával-búgásával“, ahelyett, hogy csengésükkel és zengésükkel felemelnék e földi világból a magasságok felé. Jellemző, hogy az „orgonazúgás“ és „orgonabúgás“ (Orgelbrausen) elterjedt kifejezése együtt született meg a romantikus orgonatípussal.⁵ A régiek e kifejezést nem is ismerhették, mert az ő orgonájuk nem zúgott és búgott, hanem ezüstösen csengett és üdén zengett, s még valóban isteni és objektív hangszer volt.

Ma általában alig sejtjük, hogy a reformáció utáni korban mily

⁴ Lásd a szegedi Fogadalmi templom 100 játékon felüli orgonáját a *horganyból* (I) készült homlokzatsíppal.

⁵ Lásd a Dunántúli Ev. Keresztyén Énekeskönyvben a „Tündöklő hajnali csillag“ 6. versét: „Zúgjon, búgjon... orgonahang“, míg ellenben az eredeti német szövegben: „Singet, klinget...“

nagyfontosságú szerepet töltött be egyes protestáns egyházak istentiszteletében minden művészet, de különösen a zene. Elfelejtettük már, hogy régen az orgonának minden énekléstől független önálló szerepköre is volt. A mai magyar templomlátogató azt hiszi, hogy az orgona csak a gyülekezeti éneklés kísérésének céljából áll a templomban, s elvesztette érzékét az önálló orgonazene iránt. S azt is hiszi, hogy a prae- és a postludium csak azért van, hogy a későnjövők, vagy az istentiszteletről távozók csoszogásának zaját jótékonyan elföldje. Ezzel szemben mit látunk pl. Németországban? Minden nagyobb templomban nyomtatott műsorokat osztogatnak az istentiszteleten előadásra kerülő orgonaművek pontos címeivel és szerzőik rövid éleadataival. A hannoveri evangélikus egyház agendájának zenei kiegészítő kötetében ezt olvashatjuk a liturgikus rend végén: „Orgelnachspiel, während dessen die Gemeinde zugegen bleibt.“ Ugyanott a délutáni liturgia végén pedig ezt: „Orgelnachspiel, an welchem die Gemeinde andächtig hörend teilnimmt.“ S nálunk? — Csoszognak kifelé a templomból. S talán igazuk is van, mert nincs olyan orgonánk, melynek hangja csábítólag maradásra bírhatná őket.

Az orgonaépítészet 19. századbeli nagy hanyatlásából alig egy évtizede felocsudva ma már ismét tisztán kezdenek látni az orgonaépítés problémáiban s a közelmúlt ál-értékeit leszállították azoknak helyes mértékére — Németországban. Az új német orgonareform-mozgalom megindítója és szellemi irányítója Hans Henny Jahnn hamburgi író és építész. Ő mutatott rá először a XVI—XVII-ik század barokk orgonájának utolérhetetlen művészi szépségeire és értékeire, s az ő kutatásaiból kiindulva ma már számottevő irodalma és eredménye is van az ő bátor kezdeményezésének.⁶ A legmodernebb német orgonaépítészet (Karl Kemper, Lübeck) ma már ismét művészet lett, mint volt a középkori céhrendszer idején s ismét tiszta kultikus hangszereket alkot, melyek lényegükben méltó társai az orgonaépítészet virágkora (16—17. század) csodálatos hangszereinek.

Csak az ilyen értelemben vett művészi orgona méltó templomainkhoz s felelhet meg liturgikus feladatainak. Az orgona legfontosabb liturgikus feladata — legalább is a protestáns egyházakban — a gyülekezeti éneklés *vezetése*. Mint a bevezető sorokban már említettem, ennek létjogosultságát ma sokan kétségbevonják. Ma már mindennit érzik a gyülekezeti éneklés megreformálásának a szükségét. Érezzük, hogy a deklamatorikus elevenség céljából sok dallamot az eredeti lendületes ritmikus formában kell életre keltenünk az eddig megszokott tunya és kiegyenlített (tehát ritmikátlan) forma helyett. E reformmunka a budapesti evangélikus egyházban már megindult. A református egyházban Árokháty Béla a szószólója annak a tudományos és kultikus

⁶ Christhard Mahrenholz hannoveri evangélikus pap „Die Orgelregister, ihre Geschichte und ihr Bau“ c. könyve alapvető munka e téren.

érdekű, jogos követelésnek, hogy a református zoltárdallamok is nyerjék vissza ősi szépséges ritmikus köntösüket, amilyenben azokat Szenczi Molnár Albert lejegyezte. Árokháty e tervezett munkájának sikere nemcsak zenei, de egyházi érdek is. A gyülekezeti énekek ritmikus formája mellett az orgonának mint vezető hangszernek szerepénél, illetve letéti-írásmódjánál, új problémák léptek föl, melyek még nincsenek egészen megoldva.⁷ Ugyanis a ritmikus korálok keletkezési idején a gyülekezet éneklését még nem az orgona, hanem az énekkar vezette. Amidőn kezdetét vette a gyülekezeti ének leromlása (egyidőben a ritmus kiegyenlítésével), a belső eleven lendület megtört, a gyülekezet éneklése mindinkább passzivitásba és belső lankadságba süllyedt, aminek következményeképpen viszont az orgonának, mint vezető hangszernek szerepe jutott mindinkább előtérbe, s ma odáig jutottunk, hogy sok templomban a túlerős orgonahangtól már nem is hallani a gyülekezet éneklését.

S itt van az a pont, ahol a gyülekezeti éneklés reformja szoros összefüggésben van az orgona liturgikus szerepével. Az orgonának mint a gyülekezeti éneklést vezető hangszernek kissé háttérbe kell vonulnia a gyülekezeti éneklés érdekében. Ezzel azonban mit sem veszít az orgona liturgikus jelentőségéből, ha visszaadjuk neki azt a másik szerepkört is, melyet valamikor oly nagyszerűen töltött be nagy mesterek kezei alatt. *Az igazi és kultikus orgonazenét a profán koncerteremből vissza kell vinni a templomba, ahonnan az kiindult.* Szegény az az egyház, amely ezt nem engedi meg, s Isten Igéjének mindenek fölött való ragyogását épen az orgonától félti. Épen attól a hangszertől, amely évszázadokon át csakis és kizárólag, ha nem is magát az Igét, de az Ige *dicsőségét* hirdette és ma is hirdetni akarja.

Az orgonás feladata az istentiszteleten rendkívül nehéz és felelőségteljes művészet. Óneki kell a liturgia egyes zenei részei között a kapcsolatot megteremteni, s az egészet egységes zenei keretbe foglalni. A kitűzött énekekről már legalább egy héttel előre tudnia kell, hogy az azokhoz való prae- és postludiumokat kiválaszthassa és megtanulhassa. Az egész istentiszteletnek az egyházi év szerinti ünnepnapjait jelleget már az első hangokkal el kell találnia, s a gyülekezet érzületét már a zenei hangokkal is a menyeeiek felé irányítania. A karácsony és a husvét örömteljes ünnepi hangulatának, de az ádvent várakozásteljes s a nagybőjt komor s alázatos tónusának felszínre vetítése is sokban függ az orgonás művészetétől. Boldog lehet az a gyülekezet, amelynek olyan orgonása van, aki művészetét a vallásos épülésnek szolgálatában ily módon képes gyakorolni. De boldog lehet az az orgonás is, aki gyülekezete részéről igaz megértéssel találkozik. Akinek gyülekezete nem késéssel érkezik a templomba, mert „még úgysem énekelnek, előbb csak az orgona zúg...” Akinek gyülekezete már percekkel előbb ott

⁷ Lásd a legújabb német korálkönyveket.

van, s csendes áhitatba merülve várja már az orgona megszólalását is, mert érzi a mesterének kezei alól felcsendülő korálelőjáték megragadó hatását.

Nálunk, különösen az evangélikus istentiszteletben, elég alkalom van arra, hogy a régi tradíciókhoz híven több orgonadarabot iktassunk be, — így minden több versből álló ének előtt a koráltémán felépült praeludiumnak játszását, azonkívül prédikáció után (míg a pap a szószékről az oltárhoz megy) egy rövidebb orgonaművet és az istentisztelet végén egy szabad (azaz nem koráltémán felépült) kompozíciót (pl. egy Bach-praeludium vagy -fúga). De hasonlóképen a többi protestáns egyházak liturgiájában is áldott alkalmak kínálkoznak arra, hogy az orgona az áhitotos lélek *érzelmi* világát is Istenre irányítsa.

Az orgona akkor fogja elfoglalni ismét megérdemelt régi díszes helyét templomainkban, ha — ismét *művészi hangszer* lesz, s ha — mesterek fogják megszólaltatni, s ha — a gyülekezet az orgonazenét nem olyan valaminek fogja tekinteni, amely csak arra való, hogy szüneteket töltsön ki, hanem olyan megszentelt liturgikus eszköznek, melynek az ő részére is van mondanivalója, tehát — az istentisztelet szerves részének.

Zalánfy Aladár

Vigasztaló vers

Tünődni, gondolkozni, most az egyszer erősen!
Ne riadj vissza a fájdalommas töprengéstől!
Vedd számba, mily szörnyű hibákba vitt valami,
Miről hogy ismeretlen s veszélyes, nem sejtetted homályos utadon.
Magadba fordulj, mást ne okolj, menj ki a letarolt mezőre.
Nézd, hogy kel fel keleten, hogy tündököl s hogy hull le nyugaton a nap,
hogy féslenek ki lassan a rügyek a fákon,
hogy pihésednek a kis madarak s hogy lendül a szellő.
S tudd meg: nemcsak a csillag, nemcsak a pagony, nemcsak a
holt virág illata vezérel: hanem minden, minden,
hanem minden, minden, amit a természet ad, példaképed s lelked tükre:
Úgy-e látod, hogy hasonlatos törvényt dalol nézz belé:
a fű, meg a madár, meg a ringó, suhanó szél is,
úgy-e látod, hogy halk halmok fölött s a völgyeken
főlépül, mi rombadőlt, kivirul, mi elhervadt s tavasz lesz megint.

Marczonnay Tibor

Isten szabad ege alatt*

A könyv alcíme azt mondja: „Elbeszélések vadról, vadászatról, vadászemberekről“ s valóban felületes lapozgatásra afféle vadászkönyvnek is látszik, egy nemcsak a puskát, de a pennát is derekasan forgatni tudó vadászember írásainak, hegyeken, völgyeken kóborlásai, cserkészései közben felgyült élmények, emlékek, vadász-históriák gyűjteményének, melyek első renden a közönség puskázó részét kell, hogy érdekeljék s a fegyvertől húzódozó, szobai olvasót talán csak annyiban, hogy jól vannak megírva. Mindez azonban csak látszat, külsőség. A belsőség az s egyben a valóság, hogy ebben a szép könyvben egy melegszívű poéta mutatja meg magát, olyan szűrőn átszűrt, finom írásművészettel, hogy a stilisztikai és poétikus szépségek ínycenci talán még többet csettintgetnek nyelvükkel olvasás közben, mint a vadászemberek. De még itt se állhatunk meg a könyv jellemzésében. Még hozzá kell tennünk valamit, ami fontos. A könyv írója, Zsindely Ferenc annyira otthon van az erdők, rétek, lápok világában s annyira birto-kosa az érzékeltetés művészi adományának, hogy mikor így könyvbe zárja a természet gazdag, mozgalmas világát, ez a világ nem lepré-selt, megfakult virág, de megtartja a maga színes gazdagságát, izgató mozgalmasságát, eleven, hol harcos, hol pihenő életét.

Szinte mintha enyhe szellő mozgatná a lapokat, mikor a könyvben lapozgatunk. Nem „cugban“ ülünk, kint járunk az Isten szabad ege alatt. Napmeleg süti az arcunkat, lábunk előtt ezer tücsök ugrál a rét virágai között s mikor belépünk az erdő árnyas boltja alá, megcsap a félhományos hűvös, orrunk szimatolva szíjja azt a különös, nehéz illatot, mely a fák sűrű lombjából, a földet borító avarból s a megbúj-t vadak bundájából, szőréből, tollából keveredik össze. Mind az öt érzékünk állandó működésben van az író jóvoltából. S még hozzá: érzéklésünk mintha felgerjedne, kifinomodnék. Összehunyorítjuk a szemünket, hogy jobban lássunk a sok, erős fény és árnyék váltakozásában, a színek tobzódásában. Fülünk megéberül, hogy fel bírja fogni az erdő, mező százféle nesztét, folyton le-fel-le hullámzó skáláját. S hamarosan hozzászokunk, hogy olyan világ ez, ahol nem elég a látás, hallás a tájékozódásra. Az író minden pillanatban olyasmiket mutat, tár föl az erdők, nádasok mélyén, odvas fák üregeiben, amiket a vaksi félhomályban úgy kell elpuhult, félenk ujjainkkal kitapogatunk; máskor meg olyan rejtett, különös vadvirágokhoz vezet, melyeket mint a pille kerülgetünk, érintgetünk idegeinkkel, édes kelyhüket izlelgetve. — És mindez az állandó, éber érzéklés, amire mind az író segít rá hennünket, elszokott, városi embereket, végül is egy főlemelő összhenyomásban egyesül. Kicszeréltnek, megújultnak érezzük

* Zsindely Ferenc könyve.

magunkat, természetesebbnek, egyszerűbbnek, könnyebbnek, szabadnak. Kimosódnak fejünkől a mindennapi gondok, a rossz, bizonytalan gondolatok, szívünk nyugodtabban, de erősebben ver, tudónk nagyokat szippant az üde, fűszeres levegőből. — S mindezekhez a fizikai jóérzésekhez egy hatalmas másik is járul, amire az író mély, meleg lírája ragad. Lelkünk is kitér. Magunkhoz karoljuk Isten szép világát. Szívünk csordultig telik meglelégedéssel. Dalfoszlányok izgatják a torunkat.

Egy ősi, primitív társadalom élete nyílik meg előttünk, melynek ép úgy megvannak a maga törvényei, mint a mienknek, sőt talán keményebbek, zordabbak is, de könnyebben érthetőek, mert nem oly bonyolultak. Az író nagyszerűen mutogató ebben a világban s hogy jobban, gyorsabban megismerjünk mindent, minduntalan ráirányítja figyelmünket azokra a hasonlóságokra, melyek az őzek, szarvasok, vadkacsák, kerce-rucák, nyúlak s egyéb erdei, mezei vadak életét a mi viszonyainkkal, ész- és szívjárásunkkal összekapcsolják.

Milyen érdeklődve tartjuk oda fülünket például, mikor azt magyaráztatja, hogy csak olyan falu ám az erdő, akár az emberek falvai: csupa házhely, kerítés és mesgye, csupa külön-külön magántulajdon. A határát persze emberi szem nem látja, de az őzek tudják jól. Ki milyen erős, aszerint választ magának szállást; a leghatalmasabbnak jut a legjobb, a legrosszabb pedig a leggyengébbnek. Az azonban már egész sajtáságos dolog, hogy mért jobb az egyik birtok, mint a másik? Nyugalom és biztonság, kényelem és legelő. Hogy ilyes szempontokból az egyik különb, mint a másik, azt még meg lehet érteni. De vannak ám minden erdőn olyan birodalmak is, melyek között elsőbbséget tenni nem bírna az ember. Egyformán csendes mindegyik s a legelő is mindegyikhez egyaránt közel. Az őzek mégis egészen biztosan tudják, melyik a jobbik. És nem is ritkán azt becsülik többre, amelyet az ember kevesebbre tartana. A legkiválóbb helyeket arról lehet megismerni, hogy itt tanyáznak mindig a legerősebb őzbakok. Itt élnek ők magukban, korlátlanul, gögösen. Ide ugyan be ne tegye a lábát se gida, se nőtény, mert az őzbak úgy rohanna rá, mint a fergeteg. Mert ez a vékonylábú, kecsesjárású állat, mely olyan kényeskedve lépeget a himes réten, akár valami finomkodó táncosnő s úgy emelgeti a karsú bokáját, mintha csak azt ügyelné egyre, hogy jaj, csak valami gyenge virágszálban kárt akaratlan se tegyen, bizony ez az őzbak gorbomba legény. Csak a híre olyan ártatlan. — „Kérdezzük csak meg — írja Zsindely F. — a bokrokat, fácskákat, hogy mit tartanak ők a bak szelfi ártatlanságáról. Azokat az aléldozó cserjéket kérdezzük meg, melyeknek cafatokban lóg a zöld bőre, fehér húsa, mert őzbak verte halálra. Hogy csak az agancsát tisztogatja vele? Ugyan, ugyan. Gyilkolja biz' őket pusztára úri szeszélyből olyankor is, amikor rég tisztá az agancsa.“

Igy az őzbak. De a nőténye: a suta, az más. Róla a legnagyobb

melegséggel, szeretettel beszél az író. Megérzik a hangján, hogy sokszor elgyönyörködött már az idillikus látványban, amint ott álldogál a suta a reggeli napsütésben a harmatos, virágos réten. A szellő oly szelíd, oly igen-igen gyenge, hogy a nyárfa levelét sem bírja megmozdítani. Ilyen korán még a méhecskék sem járnak. Álldogál a suta s nézi a kis gidákat, melyek vadonatúj fehérpettyes köntösükben a fehérpettyes, margarétás tisztáson legelésznek. Lábacskáik nyomán csillogva hull a harmat. Nézi őket az anyjuk s legelni is elfelejt. Se közel, se távol semmi veszedelem. De azért a világnak mind a sok veszedelme ott van, — nem is az eszében, de füle forgatásában, nyaka nyujtogatásában, izmainak ideges rándulásában, karcsú piros teste minden egy sejtjében. Bárminek örüljön: ösztönösen, akaratlanul érzi ő mindegyiket, mindig. Mert nőstény, anya, félti a fiait. — S ni lám, egyszer csak megtorpannak a gidák, csudakomoly képet vágnak s bolond iramodással vágatnak az anyjukhoz. Pedig az nem is hívta őket és veszedelem se látszik. Nem is történt semmi már, csak éppen eszükbe jutott játék közben a gidáknak az óvatosság. Mert úgy van az: étellel él az élet. Aki eszik, annak: élet; akit esznek, annak: halál.

Úgy szeretnék elidőzgetni ezeknél a kedves életképeknél, melyek hol állatnovellává szélesednek („Szerelmes szarvasok“, „Kétköves szempár“), hol meg állatpszichológiává mélyülnek („Jó asszony“, „Kerrecrucák“). Szeretnék mutatóban részleteket idézni hol innen, hol onnan, mert az ilyen idézetek beszélnek igazán, jobban megtalálják a szavunkat, mint a kritikusnak minden körülményes próbálkozása. Azonban ki-koptam a helyből. A helyszűke, a kritikus örök átka, takarékosagra int. De mielőtt letenném a tollat, búcsúzásul egy pillantást hadd vessek még a könyv poétikus természet-leírásaira, a tavaszi erdő, a téli erdő képeire.

A tavaszi erdő! Mikor már olyan édes lesz a szél, akár a méz és gyöngyvirágszagú. Ezerféle virág mind a maga módján ezer külön füstölővel tömjéne az örömmek. De messzire nem jut egyik sem velem. A gyöngyvirág után nem bírja más illat megtölteni az erdőt, mint a zengő, zsongó hársfáé. De ekkor már a tavasz csak fellábbal van az erdőn. Dicsőségét dalolják még elvakult, megkésett madarak, de ő a bugyrát megtömte már, alattomban sátorfáját szedi, elvégezte dolgát. Az öreg törzsek odva, ágak töve, bokrok vesszeje már csupa lágy fészek, az egész erdő csupa puhán rejtett tarka és fehér és égszínkék madártojás. És csupa éhesen tátongó madárfióka. Van kinek meséljenek a sűgő-bűgő lombok. De azt a nagy titkot, melyet ott benn, az erdő árnyékában látnak, azt kifelé védik és még a napsugár ellen is saját testükkel oltalmazzák. Így aztán semmit sem tudhatnak meg belőle a rétek, amelyek ott álmodoznak az erdő közepén, lombok fala közé zárva, akár gyenge, finom kisasszonykák. Nézik a ragyogó kék eget, irigylik a selymes patyolatfelhők útját, hallgatják a vadgalambot, semmi dolguk nincsen, egyre ábrándoznak. Köröskörül nyílik, hul-

lik a vadrózsák szirma. Egy-egy katicabogarat néha megfoghatnak, tenyerükön sétáltatják, vágyakozva kérdezzetük: Katinka bogárka, merre visznek férjhez? De hol erre, hol arra repül a jövődöt tudó Katicabogár. — — A tavasz pedig egy szép világos éjszakán kilép az erdőből s az árnyékban csendesen megáll. Kezében vándorbot, kalapja félrevágva. Elmosolyodik, huncut kis bajuszát hetykén megsimítja s a holdsütés közepére nesztelenül kioson. A rétek a vágyakozástól nem alhatnak s most lélekzeni se mernek. Kicsikét időzik csak a tavasz náluk s megyen dolgavégzetten tovább. Nagy tölgyek árnyékában világítják az útját apró mécsesükkal az imbolygó Jánosbogárkák. — — Hajnalra pedig csupa fehér álmélkodás a rét, csupa kerekre nyílt, üde Margitvirág, sűrű, habos, friss virágözön . . .

(Ugy-e milyen kedves, eleven poézis?) Mennyire szereti Zsindely Ferenc a magyar erdőt s mennyi szépséget lát, mutat benne. Azazhogy a poézis az ő lelkében van meg, csak kivetíti az ibolyára, gyöngyvirágra, margarétra. Ő, aki évekkal ezelőtt lelke birtokának egy kis sarkából titokban virágoskertet csinált s egy kosárra való, pompás versvirággal szerzett jókora meglepetést, azóta, régóta nem jelentkezett. Hol volt, hol nem volt azóta, nem ide tartozik. De ime, most újra itt van, csordulásig teli szíve gazdag áradással ömlik s lírai szépségekkel horítja el szerelmesét, a magyar föld magában is szép világát.

*

(*Utóirat.*) Majd elfelejtettem! Az albumszerű kötet teli van tűzdelve szebbnél-szebb fényképekkel. *Zsindely* Bandi eredeti fölvételeivel. Ezek a gyönyörű tájképek véglegesen eldöntötték számomra a kérdést: lehet-e könyvet illusztrálni s milyen a jó illusztráció? Egy szó a felelet: ilyen.

Dóczy Jenő

Holdnak is rossz voltam...

*Nekem nincsen már mondanivalóm.
Ugy érzem: Aki általam is szólott,
Elmondta, amit mondani akart.
Ami belőlem „istenarcú lény“ volt,
Az a kevés — kizengett, elsugárzott.
Az „örült sár“ kering még s bujdokol.
Csillagrendszernek tagja voltam én is,
Csillagrendszernek tagja lenni mégis,
Kis, vak bolygóul is: nagy kegyelem.
Sütöttek rám csodálatos Napok,
A Fény fölségét csak felszínem fogta,
És mégis napnak hittek engemet,
Napnak — holtott én holdnak is rossz voltam.
Kialszik most kölcsönként kicsi fényem.
Nem baj, a csillagrendszer rendületlen,
Nem baj, a tejút meg nem fogyatkozik,
Nem baj, szeg se hull ki a végtelenből,
Nem baj, valahol élnek és forognak
S ragyogva zengnek a Napok tovább.*

*Segítsetek, segítsetek nekem most!
Nagy-nagy munkára adtam magamat,
Két tenyerembe fogtam a Napot, —
A Napot, az én lement Napomat
Akarom a tengerből kiemelni.
Fénye csak rólam permetezett rátok,
Most azt akarom, hogy látva-lássátok!
Segítsetek a Napot kiemelni,
A Napot, az én lement Napomat
Az elmulás viola tengeréből.*

*Nekem nincsen már mondanivalóm.
Csak Téged szeretnélek mondani,
Mutatni, hirdetni és zengeni
Egyre.
Téged mondani a Te szavaiddal,
Téged másolni lassan, levelenkint,
Mint ókódekből hajdani barátok
Máslgatták a szentek szavait.
Nap-lelked kódexe fölé hajolva
Találjon engem is a pirkadat,
Alázatos és szent örömben égve, —
Míg másnak is nyilvánvaló leszesz
S fölkelysz sokaknak teljes ragyogással.*

Reményik Sándor

KRITIKAI SZEMLE

Un maître français de l'histoire hongroise: Édouard Sayous.
Par François D'Olay. Avec 18 illustrations et facsimiles. Buda-
pest, 1933. Edition de la Fédération Nationale Hongroise. —
Nagy 8-rét, 98 lap.

Amennyire nagy és mély hatásokat vett a magyar szellem és kul-
túra a franciáktól már történetünk első századai óta (gondoljunk a
III. Béla, a reformáció, a felvilágosodás, a romantika, az 1848 előtti
liberális korszakaira!) — épp annyira feltűnő és csaknem tragikus,
hogy a nagy francia nemzet kebelében mindenkor a legritkább je-
lenségek közé tartozott az igazi érdeknélküli magyarbarát. A magyar-
ság nagy francia rokonszenvére és francia hatások iránti fokozott be-
fogadó készségére — mely néha végzetes politikai kísérleteknek lett
szülőanyjává, máskor egyenesen tömegszenvedélyeket gyújtott föl —
francia részről rendszerint nem igen felelt más, mint egy-egy szép
szírféhang, mely mögött legtöbbször rideg politikai számítás állott,
leereszkedő, hűvös vállveregetés, amelyet csak a csudálatosan naív
magyar lélek vehetett készpénznek — s amely a hazai nemzetiségek
külföldi propagandájának leggyorsabban bekövetkezett eredményeként
valóságos magyargyűlöletnek adott helyet már jóval a világháború
előtt is, annál inkább utána.

Ennek a gyűlöletnek tüzes füstfellegébe a Trianon utáni külföldi
és külföldre irányuló magyar tevékenység önfeláldozó, fáradságos és
sok kudarc közepette is hősiiesen kitartó munkával igyekezett és igyek-
szik belévetíteni egy-két tiszta és tisztító sugarat. Ennek a könyvnek a
szerzője az egyik legbuzgóbb munkása a francia-magyar rokonszenv
újraélesztésének s az eddiginél szilárdabb alapokra helyezésének, úgy
a múltból, mint a jelenből merített felvilágosító és meggyőző adatokkal
és érvekkel. A kultuszminisztérium osztálytanácsosa és a szegedi egye-
tem nemrég képesített magántanára minden, hivatalától szabad idejét
az elszakított területeken élő magyarság és magyar kultúra sorsának
tanulmányozására s ezzel kapcsolatosan a külföldnek, elsősorban a
francia közvéleménynek tudományos alapon, irodalmi úton való fel-
világosítására szenteli s viszont az itthoni közvéleményt aprólékos ku-
tatások és széleskörű megfigyelések alapján állandóan és igen haszno-
san tájékoztatja a külföldnek, legelsősorban megint a franciáknak,
reánk vonatkozó nézeteiről, illúziók nélkül számolva be minden rokon-
szenves jelenségről, szépítés és hiábavaló kesergés nélkül minden ellen-
szenvesről.

Kiterjedt, értékes irodalmi tevékenységébe szervesen illeszkedik
bele ez a dolgozata, amely magyarul a Nagymagyarország c. folyóirat
1931. évi folyamában s onnan különnyomatban, könyvesszettel kiegészítve
jelent meg. (A magyar történetírás francia mestere: *Sayous*

Eduárd, Bp. 1931.). Ez a könyv ugyanis a magyarság csekélyszámú igazi francia barátai közül az egyik legmelegebben érzőnek, legönzettebbnek és legállhatatosabbnak, irodalmi és tudományos téren pedig körülbelül valamennyi között a legbefolyásosabbnak életét, munkásságát és jellemzését tartalmazza.

Az ősf francia családi gyökerekkel bíró, de genfi (menekült hugenotta) eredetű Sayous változatos és aránylag rövid életpályája utolsó szakában besançon-i egyetemi tanár volt. Kora ifjúsága óta a történettudomány vonzotta, amelynek terén sokoldalú, komoly és maradandó értékű munkásságot fejtett ki: pl. a mult század végén ő az egyik legalaposabb nem-angol művelője az angol történelemnek. A magyarságra is elsősorban mint történettudósnak terelődött rá a figyelme már fiatalon. 1868—1896 között hét ízben járt Magyarországon (1870-ben félhivatalos diplomáciai misszióban is!) s itteni tartózkodásait tudományos kutatások mellett a fővárosi és vidéki magyar élet és műveltség megismerésére s a ferencjózsefi korszak tudós-, író- és művészvilágában való élénk forgolódásra használta föl, nemzetünk akkori szellemi arisztokráciájának közbecsülésétől környezve. Nyelvünket tökéletesen értette, elég jól írta és beszélt. A magyar nemzet és művelődés történetével való termékeny és sokoldalú tudományos foglalkozásának legértékesebb gyümölcse a két kiadásban is megjelent „Histoire générale des Hongrois“, mely máig a legerjedelmesebb s egyben legalaposabb francianyelvű történelmi munka hazánkról és népünkről. Elsőrendű tudományos értékét az is mutatja, hogy magyarra lefordítása sem volt a nyolcvanas évek itthoni történettudományában fölösleges és mint ilyen is gyors egymásutánban két kiadást ért a hatszázegynéhány lapra terjedő mű.

Sayousnak a magyarság iránti szeretete egyebek mellett az ő öntudatos genfi-hugenotta protestantizmusából is táplálkozott. Theologiai képzettséggel és lelkészi képesítettséggel is bírt, a magyar protestáns egyházi viszonyok különös mértékben érdekelték. 1875-ben alaposan tanulmányozta — a Révész Imre vendégeként — Debrecent, amelynek „magyar Genf“ elnevezését (a tökéletlen, de egyelőre, úgy látszik, kiirthatatlan „kálvinista Róma“ helyett) ő hozta először forgalomba. Kiváló érdeklődéssel fordult a magyar protestantizmus kebelében akkor tájt dúlt nagy theologiai és világnézeti harc felé a modern-liberális és az evangéliumi-pozitív irányok között — már csak azért is, mert a saját hazájának maroknyi protestantizmusát ugyanakkor ugyanilyen, de sokkal végzetesebb kihatású küzdelem tépte-szaggatta — s ő közvetítette a magyar református egyház első kapcsolódását a Presbyteri Viágszövetséggel.

Ezt a mindössze 56 évig tartott gazdag, szép, munkás életet — mely minden gondolkozó magyar ember hálijára érdemes — Olay Ferenc méltó módon rajzolta meg komolyan és lelkesen megírt köny-

vében. Természetes, hogy a Sayous életrajzát és nem magyar vonatkozású tudományos tevékenységét ekkora szűkrezabott terjedelemben inkább csak vázolhatta s a fősúlyt a Sayous életének és életművének magyar vonatkozásaira fektette. Erre vonatkozó adatait nagyon gondos utánjárással gyűjtötte össze s minden túlzástól és lapos irredentizmustól ment vonzó képet alkotott belőlük: a magyar-francia kapcsolatok történetének egyik legrokonszenvesebb fejezetét, amelynek igazán kár lett volna megíratlan maradnia. A jó franciasággal írott, pontos, részletes Sayous-könyvészettel ellátott kis kötetnek bizonyára meglesz a maga csöndes, de áldásos kis missziója. Szélesebbkörű olvasóközönségre számítván a szerző, érthetőnek találjuk, hogy a Sayous magyar és nem magyar tárgyú történetírásának szakszerű méltatásába nem bocsátkozott bele, tudománytörténeti szempontból azonban ez mégis elég érzékeny hiánya művének. Ebből a szempontból *Nagy Miklós* szép akadémiai emlékbeszéde (Budapesti Szemle 1931. és külön is) adja meg hozzá a méltó kiegészítést.

A csinos kiállítású könyvhöz Villat, a besançoni egyetemi magyarbarát tanára írt nemeshangú és élvezetesen fínom stílusú előszót.

Révész Imre

Benkő István: Krisztus. Budapest, 1932. 81 l.

A forradalmat jelentő Renantól és Strausstól az irodalmi világ-szenzációt hozó Papiniig, vagy a zsidó Klausnerig egész légióját írták meg a Jézussal és személyiségének nagy misztériumával foglalkozó újkori monografiáknak. A vallástörténeti iskola tudományos és a racionális világnézet szépirodalmi művei ezt a misztériumot lassan hatás- és legendafoszlányok szövedékére bontották szét. A vallástörténetileg kifogástalanul rekonstruált Jézusképből így éppen az az elem tűnt el, amely az ember számára a tulajdonképeni örök rejtély és amely megoldásra izgat: a Krisztus páratlan személyisége. A szerző műve nem lép fel tudományos monográfiai igényekkel, bár mindenütt kiérezzük belőle a legalaposabb tudományos felkészültséget, hanem erre az exakt tudományossággal megoldhatatlan titokra irányítja a figyelmet és az evangéliumi Krisztus-ismeret és Krisztus-ismertetés fáklyáját akarja meggyújtani az ifjúság előtt. Ezzel meg is szabta a maga anyagát, hangját és célját.

A nyomtatás alá bővített alakban került előadásorozat első része a *Krisztus-ismeret* feltételeivel és az evangéliumokban található *Krisztus-képpel* foglalkozik. Meglepő, hogy ezen az agyonjárt és unalomig ismert területen mennyi újat tud mondani és milyen újszerű és eredeti szempontok szerint beszél. A Krisztus-ismeret feltételeit vizsgálva arra az eredményre jut, hogy a neutrális ismeret mindig felszínes és csak arra jó, hogy a tudomány raktárnoka legyen. Elmélyülő, feltáró, intuitív ereje csak a szimpátiának van. A Krisztus-ismeretnek másik feltétele az érzékenységnek és fogékonyságnak az a foka, amelyet szellemi ön-

átadásnak nevezhetünk. Harmadik az azonosodás, az életközösség, mert az embert nem lehet megismerni nyugalmi állapotában, hanem csak saját akcióinak a lendületében, saját életének mozgalmasságában. Ezek a feltételek tudományosan megalapozott, de nem tudományos, hanem lelki feltételei a Krisztus megismerésének. A Krisztus-képekben léptenyomon található paradoxonok csak akkor válnak érthetőkké, ha elismerjük a Krisztus-kérdés kétélűségét, személyiségének isteni és emberi oldalát. A humánusmot soha nem értjük meg, ha nem látjuk meg benne a benne rejlő örök divinumot.

Ami a *Krisztus munkájának* a kiteljesedését illeti, ennek első útja a cselekvés, különösen a lélekformálás, a bukott, bűnös és szenvedő lelkekkel való foglalkozás, amelyeket „Istenre nézve“ átrendez. Ez az orvosi és pedagógiai munka azonban nem a felszín: az öntudat, az értelmiség, vagy a külső jellem átformálását, hanem az egész ember lényének az öntudatlan gyökerekig menő átkristályosítását jelenti. Munkájának másik kiteljesedése a tanítás, a *Mester* munkája, akinek tanai megtermékenyítették a világot és alapjává lettek minden jövődő reneszánsznak. *Királyi* méltóságával az uralkodás cselekvését, *áldozatával* a paszszív cselekvést, benne a magasabbrendű világ törvényét tölti be.

Az *élő Krisztus* prezenciáját csak az érzi, aki megismerte az evangéliumi Krisztus-képet és végigélte a cselekvő Krisztus útjait. Ez a jelenlét lelkileg époly reális, mint a fizikai lét s oly hiánytalanul benne van a világban, mint a rejtett arc a tájkép rajzában, hogy egyszer teljességgel kimintázódjék benne. Mihelyt valaki felismeri, ez a jelenlét forradalmasítja az egyént, a baráti viszonyokat, átformálja a közösséget és erjeszti a változó világot.

Ami ennek a könyvnek egyéb rokonművek közül kiemelő értéket ad, az a módszere, ahogyan a Krisztus-ismertetés munkáját végzi. Nem történeti aroképet ad, bár szigorúan az evangéliumok alapján áll. Nem is dogmatikailag közeledik az evangéliumi igazságok élő egységéhez, Krisztushoz, bár a dogmatika tételeivel mindenütt összhangzó igazságokhoz jut. Számára a probléma *lelki* probléma és a *Krisztus-kérdés spirituális oldalára helyezi a fősúlyt*. Krisztus a láthatatlan lelkivilág ura, akit *spirituálisan* lehet teljesen megismerni. Az egyetlen hozzáfogható út azért nem történeti, nem dogmatikai, hanem a kettő magábafoglaló magasabb harmadik: a lélektani. Ez a kissé talán túlhangsúlyozott spirituális beállítottság ad lekötő varázst az egész könyvnek, amely néhol szuggesztív erővel visz a problémák felé, de még a legelvontabb gondolatmenetekben is szinte vizuálisan plasztikussá teszi a láthatatlan spirituális világot az író pszichológiai felkészültsége és átfűtött személyes tapasztalata. A Diákszövetség missziói feladatot végzett, amikor ezt a komoly nyereséget jelentő előadássorozatot megrendezte és annak kiadásáról gondoskodott.

Dr. Domján János

Dr. Kühár Flóris O. S. B.: A lélek szemével. Dom kiadás, (1932.), 192 l.

A tudós szerzetes életöröme, mint dagadó hullám, magasra csap, mikor a világ szépségeit csudálja, az élet rejtélyeit, a gondolat titkát fejtegeti, feszeti és papírra veti mindazt, amit „a lélek szemével” látott kirándulásai, zárándokútja, vallásbölcseleti kutatgatásai között. Poézisét, lélekelemző intuicióját pompásan hangolja össze egyházának tanaival, előírásaival, hivatalos és megengedett értékelésével. *Tusculum* romjai között az ókori gondolkodás, a római lélek vergődéseit látja meg, a Xantippe fegyverei elől Lesbia karjaiba menekülőket; mámorral öntik le a megoldhatatlan problémákat, mert nem ismerik a keresztet, egyedüli biztos mértékét a lélek mélységének és minden magasságnak. *Mysterium fontis*-ról elmélkedik Campagna hatalmas ívű vízvezetékei láttán. A kehely és az anyaméh, épúgy mint a nagy vízikórusok, az életbőségre mutatnak és példázzák az örökvizeket, a kiapadhatatlan forrást. Siracusában *A nimfa forrását* énekl meg, levetvén magáról két-háromezer esztendő kultúrájának öltözetét, elmerül a világ éjszakájába, a mithos csodatermő álomvilágába és megéri a ködön és szürkületen át a világmagyarázást, a mithost. Áhitattal szemléli a *Két Krisztusarcot*, a ravennai S. Vitale falmozaikját és Assisibeli Ferencet. Itt bőven van ideje dogmatörténeti visszapillantásokra, régiebb vagy újabb hamis képzetek korrigálására. Árius racionalizmusának, Ferenc sabatieri jól vasalt lutherpalástos alakjának, vagy a modern individualizmus előfutárának elítélése után hatalmas logikai szintézissel emeli ki az ókeresztény lelkeség igazi életformáját, a liturgiát és a Ferencel diadalútját megkezdő feszületet. *Mons Dei*, a Benedek-rend anyaháza, ahol a keresztényiség époszi hőse kezdette munkásságát, époszi részletezésre és leírásokra hajtja köteles fiúi tiszteletből is. A történelmi és ornamentális távolságok meglátásában és megláttatásában szinte festői ecset van a szavaiban, mikor ő sem tudja Benedek életét meghatározott térbe vagy időpontba beállítani. *Szent Gellért Bakonybéli*n, épúgy mint az Imre hercegről szóló *A magyar nemzet zsenge áldozata és Szület a Tisza mellett* című dolgozatok már hazai talajon mozognak, ezeket inkább propagáló és prédikáló szempontok iratták meghatározott alkalmak, események recenseálására, vagy előkészítésére. — Az itáliai emlékekkel telt képeskönyv, mint művészileg felvett és kidolgozott amatőr-fényképek csinos albuma, egyben mint a római keresztényiség szerzetesi meglátásának és értékelésének nagyszerű térképe, nemcsak a római egyház hívei számára *nil obstat*-tal pecsételt ajándék, hanem számunkra is tanulságos bepillantást nyújt mindabba, amit a *lélek szemével* lát Róma mélyhitű, nagytudományú és ügyestollú szerzetes fia.

Incze Gábor

Muraközy Gyula: Az ébredő föld. Regény. Sylvester-kiadás. Budapest, 1933.

Szociológusok, politikusok és egyházi vezetőférfiak megállapítják,

hogy a háború és a rákövetkezett válságok óta az emberek lelkében nagyjelentőségű, nagyígéretű fordulás következett be. Valami misztikus megáradása az embertömegek lelkének, amely medret keres, sőt már ássa is új medrét, az emberlélek bűneiből tisztulni akar, a mai apokaliptikus germinalban a megmélyült földre új, forróbb gyökereket küld és új, illatosabb virágokat bont az ég felé.

Ez a misztikus tömeglélektani tünemény persze az egyesemberi életnek reálitásaiban nem mindig és nem is mindenkinek érzékelhető folyamat, a templomlátogatások emelkedő statisztikai grafikonjaival vagy a karitás az emelkedő pénzüsszegeivel csak nagyon otrombán volna mérgegethető. A statisztikus nem láthat belé a templomlátogatók lelkébe és nem mérheti le a jótékony adógarasokra hullt könnyeket, márpedig az emberlelket nézők számára az új lélekébredés törvényei éppen ezekben a rejtett áhitatokban és könnyekben keresendők.

Nyilvánvaló tehát, hogy ennek az új lélekébredésnek számunkra való megmutatása és az öntudatosítással való megerősítése még nem a történettudós és szociológus dolga, hanem a költőre tartozó feladat. Költők öntudattalan meg öntudatos világábrázolásaiban jelenik meg a külföld irodalmában s meg-megmutatkozik a mi irodalmunkban is.

Muraközy Gyula, akit eddig mint lírai költőt ismerhettünk meg, arra vállalkozott, hogy ezt az egész témát a maga teljességében, öntudatos világábrázoló képben mutassa meg nekünk. Muraközy ért a szociológiához, meglehetősen politikus is és egyházi vezetőférfi, van éles, léleklátó s amellet reálitásos képekben szüntetizáló szeme, van lírikus szive hozzá, hogy szeresse az ébredő Föld embereit, és lelkész ahhoz, hogy mindenben a lelket keresse: nyilván sok rátermettséggel vállalkozhatott ennek a roppant nagyságú föladatnak megoldására.

Olyan területet és anyagot választott témájához, amelyet jól ismer és amelyet érzéseivel is átélt. Egy tiszamenti kálvinista falu régi és új életét mutatja, paraszttársadalmában, középosztályú vezetőiben, de legöntudatosabban megvilágítva: a falu hivatalos és egyben hivatott papjának és mellette egy odasodródott világos fejű és világos érzésű postáskisasszonynak életfordulataiban. Krisztina (az író e névvel pedig láthatóan Krisztusnak jegyzi el), a szabványosan gazember kapitalista bankárnak leánya nem akar vállalni további közösséget és felelősséget apja életével, elmegy vidékre postáskisasszonynak. Megszereti Sárfalet és a Porvárosból kilátogató uriosztálybelieket is megismeri (ezek a nevek tulságosan is Kisfaludy-korabeli jelző-cimkék). Megismeri és megszereti Ósvay lelkészt, aki a falu szive és öntudata a többé-kevésbé szívtelen és öntudattalan, de általában magunkéknak ismert és szeretetre-méltó falusi típusok és egyének között. A lelkészben lelkesen lobog a krisztusi megváltás-keresés és megújhódás vágya. Nem annyira az őskeresztyének és az örök-falu gyermek hitével kezdi, inkább intézményekre, egyházéleti reformokra gondol. De ezekkel nem sikerül az

egyházmegyei gyűlésen szavazatokat nyernie, ami aránytalanul elkese-
 riti. A lelkész, akinek felesége gyógyíthatatlan betegként régóta az
 örültek házában éli hátralevő életét, ezenközben meglehetősen öntu-
 datlanul, szinte tulságosan is naivul beleszeret a postáskisasszonyba,
 tevékeny és szeretetreméltó munkatársába. Velük párhuzamosan Sassy,
 a kommunizmus gyanúja miatt nyugalmazott tanár, Madách Lucifer-
 jével rokon és rokonszenves észlény, szökésre készül a porvárosi pol-
 gármesternével, aki férjét úgyse szerette soha és gyermekét is fölnevelte
 már. Harmadik szerelem is cseperedik: egy szegény cselédleány titkon
 törvénytelen gyermekét várja... Mikor mindeme lappangó válságok dönté-
 sésre érnének és a postáskisasszony s a heppiendre nevelt olvasóközönség
 azt várná, hogy a lelkész elválva örült feleségétől (vagy ez az író
 által elhalálozván) az ő igazi szerelmét feleségül vegye: éjjel besurran
 a postáskisasszonyhoz az ő vagyombukott és sikkasztó apja s a lány el-
 rejti őt a csendörök elől. A lelkészben lelkiismereti kétségek támad-
 nak, nincs is szokva nemtisztességes dolgokhoz, meglehetősen naivul és
 gyöngén is viselkedik, gyermekét naplótöredékeit olvassuk — az író
 nyilván nem élt át alaposan ilyen komisz válságot még képzeletben
 sem — a hozzá, mint lelkészéhez forduló megesett cselédleányhoz is
 érzéketlennek bizonyul, ami már nagyobb baj; a cselédke öngyilkos
 lesz, a lelkész pedig kiérlelődött elhatározással végezni akar lelkében
 a bűnnel és bajjal: a cseléd koporsójánál nyilvános nagy bűnbánatot
 tart a maga és hívei nevében, szakít a lelkileg elcsábított Krisztinával,
 apját, a sikkasztó bankárt ráveszi, hogy vallásos töredelemmel a rend-
 őrségen jelentkezék (fájdalom, a bankárok eddig nem igen követték
 e szép megoldást, ezután se igen merjük hinni), Krisztinát, a szegény
 ártatlan leányt arra ítéli, hogy életcélja legyen apja börtöne mellett
 egy kis szobát bérelni s hetenként kétszer apját meglátogatni, a ban-
 kár megjavulásán fáradozni. A polgármesterné: térjen vissza férjéhez,
 akit sohase is szeretett s éljen vele, holott életüknek nincs semmi hit-
 vesi tartalma. Őmaga, a pap: férje marad az örültekháza lakójának,
 akivel semmi életközössége nincsen, csak régi emlékei s immár azok
 se kölcsönösek. Az egyházmegyében beismeri a pap, hogy balgaság
 volt intézményekkel próbálni segíteni a hitéleten. Ezenközben pedig
 buzgó gyülekezeti munkát indít, karitatív és hitéleti fölpezsdülés kél
 munkája nyomán a faluban... Ezek a történelmi megoldások lehetné-
 nek véletlenek és nemfontosak, kivált ha maga az író nem állította
 volna be őket fontosaknak. Így a végén vitát kezdene az olvasó arról,
 vajjon szükséges és igazolt-e az írónak leszögeznie magát a házasság
 örök fölbonthatatlansága mellett, még abban az esetben is, ha e házas-
 ságoknak erkölcsi és életszerű alapjuk egyáltalán nincs is. Meg aztán
 helyes-e tévelygésnek minősíteni a hit és egyház életének intézmények
 útján való segítségét? — mikor hiszen maga az író lelkésze is végül
 karitatív intézményt alapít e minősítése után s ugyancsak beleérdek-
 lődik a katolikus kisebbségi bíró választásába. Meg aztán a vétek nélküli

postáskisasszonynak szinte apácarendbe taszítása, meg a sikkasztó bankár vallásos bűnbánata...

Ezek még mind csak részszerűbb kielégítetlenséget és vitát hagynak az olvasóban, de e bajok mélyebbről, alapvetőbb okból származnak.

Először is: az író, nem hiában, hogy első regénye, de akkorát markolt, akkora témát választott, amekkorára Tolsztojon, Dosztojevszkijn, Sienkiewiczen s Reymonton kívül aligha vállalkozhatna más a kielégítő siker reményével. Ekkora világkép aligha is férne be egy-két kötetes regénybe regényi megoldás esetén. Számon vettük ismertetésünk elején az író kitűnő rávalóságát, hogy e témát megírhatta, viszont meglátjuk végül, hogy mik azok, amik belőle hiányzanak: az e témához szükségeltető misztikus lélek-elem, meg aztán a nagy-szüntezésre való képesség. Míg részletekben, egy-egy alak megjelenítésében, egy-egy kép vagy jelenet megalkotásában az író hibátlant, üdeséggel meglepőt alkot, míg a reálisztikus elemeket alkotóerejében elég bőveeknek látjuk: maga az egésznek alkotmánya, a legfőbb szüntézés nélküli az elég életerőt. Egy nagy misztikus tömeglelki folyamatot, egy elragadtatást akar ábrázolni, holott az író alapjában mégis racionalista, a misztikusát és az elragadtatást is inkább néhány vallásos-folyóirati vezércikk-résszel fejezné ki. Tulajdonképpen maga a regény fő tartalma, amiért megíródott: a Föld Ébredése hiányzik belőle, ezt inkább csak bizonyítás és megmutatás nélkül állítja, de nem írja meg, nem hiteti el, nem érezteti meg, nem teszi bennünk is továbbelő létté.

És mégis, mielőbb rá kell mutatnunk, hogy e regény hiányossága az elsőregény és a nagy hivatásérzetű író és lelkész hiányossága; viszont számos erénye igazi író, lelkes embert és szeretetünkre méltó ember-testvért éreztet. Igazi író, akinek részletsikereiből még sok további fokozódó siker, akinek írói öntudatosságából a biztos medrű és termékeny partú folyó pályája ígérkezik s akinek lelkes embersége s testvérsége záloga az igazi írói kiválóságnak is.

Bodor Aladár

Komáromi János: Harangoz a mult. Regény. Génus-kiadás. 218 l. 8°. Budapest 1933.

Későosztól koraőszig, egy kis — ötödik esztendejéből hatodikba forduló — fiucska életének nem is egészen tizenkéthónapos szakasza, külső eseményekben nem nagyon gazdag, képekben és benyomásokban azonban majdnem ijesztően zsúfolt-tarka sorsdarab: ez a Komáromi János legújabb regényének tartalma. (A „bárgya“, mint ahogy az iskolai retorikák nevezik.) Mudrony Sanyi, Mudrony József fuvaros és Balogh Mária idősebbik fia, ott eszmél a világra addigi ösztönéletéből hirtelen, mikor egy megrázó, majdnem drámai jelenet középpontjába kerül patiesfalú kis házuk azzal, hogy az útkaparó egy tetszhalott elől éppen az ő padlásukra menekül ijedtében. Ettől a pillanattól kezdve

aztán figyel. Észreveszi, hogy édesanyja boldogtalan, mert édesapja kikapós és könnyelmű is egy kicsit. Felfedezi, hogy a fiatal tanítónőbe, akinek ő különben „kedvence“, ketten is szerelmesek: a tanító úr és az erdészúrfi. Rájön, hogy másutt is van baj, a kertésznő például, két pajtáskájának édesanyja, talán még az uránál is jobban szereti a jóféle italt, legfeljebb a keresztviselés kínja kevesebb amabban a házban. Nem marad sokáig titkon előtte az sem, hogy az édesapja testi ereje valahol közbül van, több mint a haragosáé (Barczali Gábor igáskocsis éppen ezért rosszul is jár a mese végén), de kevesebb mint Vajda György sógoré (s a nagyerejű kanász előtt bezzeg mórest is ösmér az öreg minden esetben, mindvégiglen). Így folydogálnak Sándorunk napjai, vidámabb és szomorúbb epizódok kövecskéin csörgedezve, míg élet-patakja bele nem torkollik az iskolásfiúság valamivel szélesebb, zavarosabbvizű, csöndesebbszavú folyójába.

Ezeket az epizódokat mindig a felnőtt emberek sorsa görgeti a kicsi gyermek útja elé. A szűk családi kör szomorú esete körül ismételten és egymásután megjelennek a pletykahordó és bosszúállásra tüzelő vén Tománé; a rendet teremteni elősiető szentéletű nagyapa és nagyerejű sógor; a rokon lakodalom, mely pillanatra összébb melegíti a házastársakat; az újhelyi vásár, mely a maga egyhangúságból kikölkentő apró örömeivel ugyanezt a hatást váltja ki, hacsak egy napra is; az első önálló nagy vállalkozás, mikor a rokonság éppen a Mudrony Sanyi önfeláldozó gyalogútja révén értesül róla, hogy a tengeriszedés körül segítségre szorulnak. Annus kisasszony sem győzi eleget vinni magával Sanyit „lovagnak“, hogy megszabaduljon a Szikora tanító úr nehezen kikívánkozó vallomásaitól, a kisfiú úgyszólván minden fordulatnak akaratlan szem- és fültanuja, míg az unatkozó úrlányból mennyasszony, helyettes tanítónő, végül erdészné válik. Szorongva lesi hősiünk az apja és az igáskocsis között dülő fojtott ellenségeskedést is, egészen a végső nagy verekedésig; ennek a nagy drukknak közbeneső fázisa, hogy rajta keresztül kerül a kocsis összegyűjtött, de elvesztett pénzcsekéje az apa mulatós kedvén keresztül a korcsmáros kasszájába. Így múlnak a napok, télből tavaszba fordul az idő; akkor malacot őriz Sanyi új játéknak, nyáron kánikulás istenítéletidő rémíti meg egyszer, átesik mint önkéntes kisdíák az iskolai vizsga boldog izgalmain, végre az őszi beiratás után otthoni életük is megcsendesedik lassan-lassan.

A gyermeklélektan a maga tudományos lelkiismeretfurdalásai közben még meglehetősen zavart és határozatlan az ú. n. *korai pubertás* kérdésével szemben. Nem hatnak rá megnyugtatólag az egyre szaporodó gyerekgények sem, hiszen a legtöbbje ezeknek alig egyéb a pszichoanalitikus iskola tételeinek utánköltött, tehát másodlagos felhígításánál. (Még Németh László Emberi Színjátékának az elejét sem veszem ki közülük, azt a részt, ahol a kis iskolásfiú esetét meséli el a tanítónénivel, mert annak igen erős ugyan az élményszerűsége, de mégis megérzik rajta az is, hogy a szerző a jelenet rejtett érzékiségét

nem intuitive sejtette meg, hanem tudományosan értesült felöle visszamenőleg.)

Komáromi *Harangoz a mult-jának* az a legnagyobb értéke, hogy a korai pubertást éppen olyan tisztán-csak-művészi eszközökkel érzékíti. miután ismét tisztán csak költői ösztönnel fedezte fel, mint ahogy mai napig egyetlen epikusza ezidőszerint a magyar irodalomban a tulajdonképeni pubertás korának *Régi ház az országúton* c. regényében.

Mudrony Sanyi lélekrajzát az őszintesége teszi rendkívül finomma és hibátlaná. Mint minden pubertás, ez a kor is *passzív*. A hatodfél esztendő kisfiút a környezete sodorja magával. Ő maga nem cselekszik, csak bámul, figyel, sejt és enged a benyomások vagy rendelkezések kényszerítő erejének. De éppen ezért mindenüvé eljut, mindent megtud, minden esemény keresztülgázol rajta, sokkal inkább, mintha maga kezdeményezné a dolgait. Itt is megvan az a sajátos pubertáskori *káprázat*, mintha minden a világon állana vagy ismétlődne. Az igáskocsis mindig egyformán fenyegetőzik. A tanító úr gesztusait vagy mondásait előre sejtje az ember. Annus kisasszony útjai kitaposott ösvényként vezetnek újra meg újra a Bájn boltján keresztül a jólismert úrilakba. Lehetetlen volna az, hogy Toma néni ne mindig a marólúgra terelje a szót, Szűcs Pátri nyugdíjas tanár úr ezúttal is ne ugyanúgy üljön fel a szekérre, mint a multkor, vagy Setéth Mártuska ma más-képen viselkedjék Sanyival szemben, mint tegnap-volt-három-hete. Végül tele van ez a kor *testiséggel*. Nem véletlen, hogy éppen a halál kérdése izgatja fel a kisfiút az elején s ugyanaz nyugtatja el új életstílusa felé a végén. Ami közbeesik, csupa hús, vér, ideg és nemiség. Szexuális erotika csapja meg a gyermekeket szülei viszonyából. Ugyanilyen színeződésű Annus kisasszony problémája két udvarlója között. Saját kis életét is „sex appeal“ nyugtalanítja, valahányszor a tanítókisasszony közelébe kerül. Minduntalan előnti a forróság, ha közelhajol hozzá a szép leány, vagy éppenséggel megcsókolja; boldog önelégültséggel érzi magát felülkerekedve és férfiúnak, mikor az a „nem lánynak való“ karikásostorral nem tud bánni és dacosan fordul el az imádott alaktól, mikor az már asszony. Valami félelemgerjesztő, döbbenetes, perverz formában is megcsapja ámuldozó alakját a szexualitás: az igáskocsis különös nevetése, furcsa állatai, komikus alakja és érthetetlen tánca megfélemlítik, az istálló atmoszféráját meg egyenesen fojtóvá forrósítják számára. A pubertás *kritikai állásfoglalása* az ő esetében persze még nem jelentkezik a szokott módon, leginkább önkénytelen humor alakjában bukkan elő, ahogy gyanus hűséggel tükrözi vissza a nagyok életéből mindazt, ami neki érthetetlen, nekünk meg groteszk. Titkos jelentésű szavakat. Gyerekszemnek furcsa magatartást. Körmönfont stílust. Fonák helyzeteket. Mindenekfölött pedig az egész miliőt: a szegénységben félszeggé és viharvertté züllött népet, a lebzselő hétszilvafás nemeseket, a falusi félbemaradt intelligenciát, a kétségbeesett figurákat, a paticsfalat kínjában rágó éhes gebe fogának gyerekfüllel felfokozott

groteszk lármáját... Ezt a különös, szomorú világot ellentétességével nagyszerűen hangsúlyozó hangulatként veszi körül a Tót Lapály és a zempléni hegyek friss, sértetlen, örök szépsége.

Komárominak az ember életéről szóló nagy regényciklusából ezúttal talán a legharmatosabb részlet született meg. Igazán olyan a hangulata, mint a távolról zengő harangszóé: lassankint halkul el, hirtelen szakad meg, de nem hagy maga után díszharmónikus érzést a hallgatásával.

Karácsony Sándor

Korán sötétedik. Sárospatak, 1932.

Mindenekelőtt szeretném megnyugtatni a könyv előszóíróját: nem kesernyés előítélettel, inkább szorongó szeretettel nyúltam e jóarcú kötet után. Derengő reménykedéssel néztem végig a bátor vonalban feszülő ismeretlen neveken: Nagy István, Stéphan László, Haller Gábor és Kárász József — Istenem, be tudják-e bizonyítani, hogy ennek a kötetnek meg kellett jelennie?

Hallert és Stéphant sajnos, nem mentheti semmi buzgalom és nagyot-merés. Közhelyé higult a régi közmondás: nagy dolgokban az akarás is elég. Mi azt mondjuk: nagy dolgokban csak a tudás elég. Haller egyforma buzgalommal akar verset és novellát és — egyforma eredménytelenség az eredmény. Írásaiból csak szerkesztői üzenetek elriasztó példatárába kérezkedő sorokat idézhetnék. Nem teszem. Ugyanezt szóról-szóra elmondhatom Stéphanról is. Mindkettőjük írásai eredménytelenül nem-írások.

A kötet megjelenésének erkölcsi súlya Nagy és Kárász vállain nyugszik. Nagynál sok még a zavar (méltán írta egyik versét a Zavarról). Észre kell azonban vennünk, hogy termékeny káosz ez, melyből mundust építhet az idő. Ady és Babits kísértik a multból s ahol tartalmi engedelmességét látjuk, ott a formai hatás is nyilvánvaló. („Megpihennem nincsen ágy“ — „...vetíti a filmlepedőre a bűnt“ — Babits). Az újabb nemzedék képviselői közül Mécs hatásától nem tud menekülni. Szabad ritmust próbálgat s néha mintha sikerülne eredetibb belsőforma forrására bukkannia (Tank a kisvárosban). Legtöbbször azonban a teliszájú és monoton, hosszú Mécs-sorok lépére szalad. Szóval: a kölcsönszedett ruhadarabok miatt nemigen láthatjuk előfeszülni az egyéniség izmait. A versek elvi háttérében is sok a kuszaság s a költő emberi felszabadultsága inkább nekiszabadultságnak hat. Megesik, hogy megfélekedezik mintáiról, átugorja a jelszavak retorikáját s hivatásának tisztultabb képét villantja elének:

„...most amikor egy kellene csak:
törekedni a szebb élet után,
a jobb élet után,
és kézen fogva vezetni azt, aki gyöngé.“

A kötet legmegnyugtatóbb jelensége Kárász. Egy ember, aki akar

is, tud is. Egy ember, aki tudja, mit akar. Szabó Dezső és Móricz Zsigmond tanítványa; tanítvány e szó nemes értelmében: az együvé-tartozás művészi elvein ismerszik meg. Utánzásra nem szorul. Paraszt-novelláinak kemény szépsége mesterei fejére sem hozna szégyent. Látása borult, hangja sulyos, forrongó. A nép könnyeitől keseredik írása, a néppel csóválja ökleit a hivatalnoki rend ellen (Hull a jövődő! Vén csontok a gáton) s a nép alattomos humorából ád ízelítőt, amikor a kárörvendő paraszttal együtt mulat a legátus gyalázatán (A legátus). Naturálista írások ezek, nem egyszer ez ízlésfaj túlkapásaival. (A Vén csontok a gáton befejezése egészen rothadtbarokk emlékeket kavar). Meleg kézzszorítással búcsúznak a fiatal írótól: a viszonthallásra! Majd akkor, ha átlendül a hatások vontá körön. Nem azt várjuk, hogy megtagadja mestereit, hanem, hogy önállósággal fölübük kerekedjék.

Képes Géza

Varga Sándor Frigyes: Ismeretlen sziget. Budapest, 1933. 96 l.

Varga Sándor Frigyesnek, a költőnek, nagy írói érdeme, hogy az ezkotikumot honi mezőkön fedezi fel és mutatja meg. Mert hiszen az ő kunsági mező még a trianoni határokon belül is honi virányok, már pedig ezeknek az illatát hozza legmélyebb verseiben s ime, a köhajtásnyira fekvő túlatiszai táj merőben új rajzzal jelentkezik; ősi, távolkeleti kultúra ábrázolóművészetével elevenedik. A couleur locale nála couleur spéciale-lá sűrűsödik és ritkul egyéni lélekzetvételének és saját külön szívdobogásának mindenki másétől különböző és azonnal felismerhető ütemében.

Különös folyadék a vér, amely a maga vegyi összetételét szerencsés esetekben évszázados, vagy éppen évezredes keveredéseken át is szinte érintetlenül meg tudja őrizni. És amikor költőnk egyszerűen, minden bombaszt és páthosz nélkül tatár khánt említ ükapjául, mi egyszerűen elhisszük neki.

Miért? Azért, mert ezek az alföldi vallomások rengeteg és átütő erejű aziatizmussal telítettek. Költőnk ama ritka visszaütésű magyarok közé tartozik, akiknek ezer év nem volt elegendő, hogy teljesen otthon legyenek a még csak alig harminc emberöltő előtt elfoglalt honban. Szemöldöke rándításán látszik a csodálkozás, ahogy a népvándorlaskorabeli farmer elégedettségével helyesli az új hazát. De nosztalgiája lépten-nyomon kiütözik: vissza, Ázsia-anya felé. Jelene a Csodaszarvas, és az ezerkilencszázharminchármas év, amit kötetére jegyzett s amelyben testi mivolta szerint közöttünk él, valami távoli, messze jövő, amelyben úgy teng-leng közöttünk, mint ötvenszeresre megsokszorozott Rip van Winkle.

Az, ami Varga Sándor Frigyes versei mögött megmutatkozik, bizonyítja, hogy ezer év nem is olyan sokkal több, mint húsz. Ezer év előtti benyomások is meg tudnak rögződni leszálló nemzedékeken át úgy, hogy átöröklöttek, századokon át a tudat alatt hordozottan, az arra-

való, mert arra született individuumból kicsattannak, mint a gyanta a nedveivel tulontúl telített fenyőből. Sándor Frigyes versei mögött a Vargák végtelen sorát látom visszafelé, akiknek néma életében meggyülemlett a Keletre való visszavágyódás. Apák végtelen sorát, akik vagy szántották-vetették a kunsági mezőt, vagy akiket uralt ez a tulatiszai táj, egyremegy. De akiknek vérében az első apától öröklötten fulánk maradt, valami egészen kis fájás, a legnagyobb betegség: a nosztalgia. Gyűlt és gyülekezett, apáról fiúra és amikor már nem bírta befogadni az emberi lélek edénye, kicsordult a jelenleg élő Vargából, költőnkéből keleti képekkel zsufoltan, keleti ritmusokba tépetten, keleti varázslattal telítetten az a nyolcvanegynehány vers, aminek a címe a most megjelent kötet élén: Ismeretlen sziget.

„Ismeretlen sziget az életem“ — vallja költőnk, — „idegen, messzi tenger közepén.“ Ettől az első verstől kezdve, — ha az Ajánlást nem számítom, — az ismeretlen, az idegen, a messzi, a távoli azok az állandóan visszatérő akcentusok, amik a költői lélek legmélyéről, mint áruló és megmutató jalkiáltások kitornek.

„Messziről jöttem, végtelen puszták dobognak bennem, valamegyik ükapám talán mongol kán volt“ — vallja az Ősök című versében. Nem tudom, ez a vers-é ázsiaibb, vagy amaz, amelyben a vén madár-ijesztőről azt írja: „Szomorú, őszi bálvány, károgva kinevetik a lomhaszárnyú varjak, minden ökörnyálfoszlány reászáll, lyukas zsebében reszkető kezű szelek kincs után kutatnak.“

Itt is és még számtalan egyéb helyen a szél, amely végtelen, távoli mezőkön szárnyal, elvisz valahová a mérhetetlen, mondhatatlan messziségbe, egy Ázsiába, amely Ázsiában sincs már sehol, hiszen Asia mater széljárta steppéin gőztraktor szánt és ötéves tervet valósítanak meg európa-szabású gépek.

Költőnk tehát nemcsak a térben: az időben is idegenbe került. Felette nemcsak az emigráns, hanem az utolsó mohikán tragédiája is feszül. Társtalan és testvértelen, mert hiszen a többi kunságinak már nem fáj, vagy még nem fáj, ami őt versben marcagolja. Társtalan és testvértelen: költő.

Társtalan és testvértelen: várakozik rá az egyedülvalók aziluma: a bölcselet. Itt is csak féllábbal lép be Európába, csak addig jut el, ahol éppen már megtalálja szükségletét. Ebből az új földből elég neki a déli félsziget, valahogy úgy, mint Colombónak San Salvador. Az ókori bölcsek hazájában megtalálja otthonát, az athéni agorán meg-hittebben jár-ke, mint a kevei piactéren, vagy az Andrásy-úton.

Nomoi címen gyűjti össze a kenyér, a barlang, a csók, a kard, a csillagok, az álom és a szent öregség törvényét és a többi vers zaklatott, lázadó, sárgás-piros visszfényű robbanásai helyébe itt megnyugodott, határozott ítéletet ad az emberi életről, himnikus vallomást a minden időben és minden földön kérlelhetetlenül és változhatatlanul érvényes normákról.

Mindezekeken felül pedig megadatott neki a titok, aminek erejével egy-egy szó körülbecéz egy-egy fogalmat. Sóhajt a sás, krúgó darvak húznak az égen, perzselt lombú vadkörtefa görbed, a szél szeretője a nád és még ezerszám: minden képéből az ábrázolt világ mély szeretete árad

Új költő új hangon jelentkezett. A Kunság küldötte. Fogadjuk örömmel.

Szegedi István

Vitéz Csia Sándor dr.: A nemi kérdés orvosi és bibliai szempontból. Második teljesen átdolgozott és jelentékenyen bővített kiadás. Budapest, 1933. Bethánia.

Mindig idegenkedve, mindig bizalmatlanul veszünk olyan könyvet a kezünkbe, amelyik a nemi kérdéssel foglalkozik. Ezeknek a könyveknek nagy a kelendőségük, különösen a serdülők, az idegesek, a psychopahák szoktak két kézzel is nyulni utánok és pedig rendszerint nem az okulás, hanem a vágyak felkorbácsolása, az „élvezet“ céljából. Ezer és ezer körülmény teszi szükségessé, hogy a felvilágosítás munkáját ne könyvekkel, ne általánosítva, hanem egyénenként megválogatott módszerekkel, individuálizálva végezzük. Más szavakkal kell fordulnunk a megbízó, nyiltszívű, értelmes ifjúhoz, mint az ingatag, határozatlan, nezeleb felfogású serdülőhöz. Míg bizonyos érveink mellett az életet könnyedén vevő s az optimista nevetve halad el, a túlérzékeny, a tépelő, az önvádló kóros lelki tünetekkel, ideges betegséggel válaszol. Életet ronthatunk meg egy-egy erősebb szóval, de életek pusztulhatnak el akkor is, ha ott, ahol kell, azt a szót elfelejtjük kimondani.

Szomorúan kell beismernünk azonban, hogy ma még nagyon messze vagyunk a helyes egyéni felvilágosítás lehetőségétől. Kevés az olyan süllő, pedagógus, pap és — nem utolsó sorban — orvos, akire gyermekeink felvilágosítását reá mernénk bízni. Míg tehát nem tudunk a helyes nemi életre oktató, sexualpedagógiailag kiképzett szakembereket állítani gyermekeink és különösen a serdülő ifjúságunk mellé, szakavatott emberek könyveit nem nélkülözhetjük. Vitéz Csia Sándornak joga é kötelessége volt e könyvet megírni. Sorai közül a „hit“ és a „szertet“ szuggesztív ereje árad, mely ha a cinikust nem változtatja meg, az író nem tehet róla. Aki izgalmas olvasmányt keres, az csalódva fogja a könyvet letenni. Vitéz Csia Sándornak különös érdeme, hogy a nemi életet a legmagasabb erkölcsi nézőponthól szemléli. A Biblia, a bresztyén világnézet erkölcsánával igyekszik olvasójának értelméhez és szívéhez szólani. Sokan kétkednek benne, hogy a természettudomány és a keresztyén világnézet erkölcsana összeegyeztethető volna. A könyvünk szerzője bizonyítja: a Biblia, a keresztyén világnézet egészségtana és az orvosi, a természettudományos egészségtan egymástól nem különböznek. A keresztyén világnézet egészség, a betegségnek nem cyszer bűn a gyökere. Kár, hogy a szerző a párhuzamot kissé bővebben nem tárgyalja.

Vitéz Csia Sándor, miként könyvének előszava bizonyítja, munkájának egyes fogyatékoságaival maga is tisztában van. Ha ezekre az alábbiakban mi is reámutatunk, nem a mindenáronvaló bírálgatás céljából tesszük, de biztatni szeretnénk a szerzőt munkájának folytatására.

A könyv a nemi szervek és életfolyamatok kissé talán bő ismertetésével kezdődik, amelyet a helyes nemi élet fejezete követ. E kiváló, pedagógiai készséggel megírott sorok közül kihagynók a régi, még a mult század orvosaitól származó véleményeket, nyilatkozatokat, mert hatóerejük elevevése az eltelt idő nagyságával párhuzamosan csökken. Nagyobb jelentőségük és több hitelük volna a példás életek rövid ismertetésének és a mai orvosi nagyságok nyilatkozatainak. Ismerve a serdülő ifjúságnak a nemi kérdések iránt való túlzott érdeklődését, elkerülük volna a szerző által is kevésre becsült „modern szakmunkák“ címeinek, sőt íróinak felemlítését is. Ezekre a könyvekre még akaratlanul sem szabad a figyelmet felhívni. De nem a fiatalság kezébe valók sokszor az erkölcsileg magasán álló munkák sem.

A helytelen nemi életről szóló sorok a könyv legértékesebb részét alkotják, amelyek után nagy érdeklődéssel várjuk szerzőnek a bevezetésben ígért, a házasságról irandó könyvét. A házasságban elkövetni szokott bűnök az eugenika szempontjából igen nagy jelentőségűk. Ebben a tekintetben az emberiségnek nagyon sokat kell még tanulnia és nagyon sokat kell nemesednie. Hogy csak egyetlen egyre mutassuk rá: „Tulságosan sűrűn egymásrakövetkező teherbeesés az anyát nagy veszélyekbe sodorja, de veszélyes lehet a születendő gyermek életképessége szempontjából is. Testvérek közt legalább 2 évi különbségnek kell lenni.“ — Valóban az állattenyésztésben az anyaállatot kíméli szoktuk, de gyermekeink anyjával nem törődünk.

A helytelen nemi élet következményeit tárgyaló fejezet lényegesen megrövidítésre szorul. Itt kell a legnagyobb súlyt fektetni az individualizáló módra. Egy mindenkire szóló könyvben a prostitúciót, a nemi betegségek elterjedését tárgyalhatjuk, de meg kell gondolnunk, hogy mit és mennyit mondunk el magunkról a nemi betegségekről, a nemi betegségek további következményeiről, a masturbációról, stb. Hypochondriák, neurotikusokat nevelnünk nem szabad. E fejezet lényegesen megrövidítése mellett a helyes nemi életet fejtegető sorokat szeretnénk részletesebben kidolgozva látni. Nem szabad sohasem felednünk, hogy a rossz is szuggérál és pedig sokszor erősebben, hatásosabban, mint a jó. A rossznak, a negatívumnak a felsorolása még nem épít, az ostor még nem javít. Nem a büntetés kilátásaitól riad vissza a bűn, de a jó példák az igaznak meg nem szűnő hatása tesz ellenállóbbá bennünket a bűn kísértéseivel szemben.

A könyv utolsó fejezetéből a pap szól mihozzánk az igazi szeretet szavával.

A lélekelemzés bírálatát a könyv kis függelékét alkotja. Szüksé-

van rá, de talán jobb lett volna a könyv más fejezetében és kevésbé bőven beszélni róla.

A könyv a sexualpedagógiai és sexualethikai irodalom nagy nyeregsége. A jövőben talán lehetséges lesz majd az anyagot két részre osztva külön munkában szólani az ifjakhoz és külön munkában a szülőkhez. Ez esetben az említett hibák is elmaradnak, mert hiszen rossz semmi nincs a könyvben, de ami benne van, az nem mind az ifjúságnak való. Célját a szerző elérte, ellenmondást nem tűrő módon bizonyította: — „a házasságig a tiszta élet, az önmegettartóztatás nemcsak az egyedül megengedhető, hanem az egyedül egészséges is“.

Dr. Nyíró Gyula

A bécsi magyar történeti intézet évkönyve. Második évfolyam. Károlyi Árpád közreműködésével szerkeszti Angyal Dávid igazgató. Budapest, 1932. (355 l.)

A Magyar Tudományos Akadémia támogatásával kiadott tekintélyes kötet történettudományi irodalmunk értékes gyarapodását jelenti s csak örvendenünk lehet annak, ha kiadása állandósul s évről-évre újabb s újabb kötet lát belőle napvilágot. Ugy érezzük azonban, hogy a bécsi magyar történeti intézet évkönyve akkor válnék formailag is tökéletessé — a tartalmat itt figyelmen kívül hagyjuk, — ha csupán olyan tanulmányokat ölelne fel, amelyek a bécsi levéltárak vagy könyvtárak speciális anyaga alapján készültek. Ez egyrészt indokolná a tanulmányoknak az intézet évkönyvében történt összefoglalását, másrészt a jelen és jövő nemzedék számára egyszer s mindenkorra igazolná a szükségét annak, hogy Bécsben magyar történeti intézetet kellett felállítani, illetőleg a magyar történettudományi kutatás számára az intézet felállításával kellett felhasználhatóvá tenni a bécsi levéltárak forrásanyagát. Ezt a meggyőződést pedig csupán azzal lehet biztosítani, ha az intézet évkönyve évről-évre csupán olyan tanulmányokat közöl, melyek egyrészt a bécsi levéltárak forrásanyaga alapján készültek, másrészt történettudományi ismereteinek gyarapítására szolgálnak. Nem látom t. i. teljesen indokoltnak egyes tanulmányoknak az évkönyvbe történt felvételét csupán azon az alapon, hogy a tanulmány szerzője az intézet tagja, vagy vendége volt, vagy hogy bécsi író figyelmét magyar történettudományi probléma kötötte le, illetőleg, hogy annak megoldására tett kísérletet.

Ezen meg gondolástól vezetve Konrad Josef Heilig Anonymus-tanulmányát (*Wer war der anonyme Notar?*) is csupán az esetben kellett volna felvenni a kötetbe, ha paleografiai alapon kísérlete volna meg a probléma megoldását, mert az általa alkalmazott stíluskritikai módszer nem teszi szükségessé a kodex helyszíni tanulmányozását, van annak épen elég kiadása. A mi különben Heilig eredményeit illeti, azt hiszem, hogy a magyar történettudomány művelői körében élénk visszhangra fognak találni s ez a visszhang aligha lesz kedvező megállapítá-

sai számára. Az a filologiai akribia, amellyel dolgozott, inkább arra készítette volna, hogy Anonymus latinságát ismertesse meg velünk alaposabban, amiért hálára lettünk volna iránta kötelezve. Így azonban csupán eggyel gyarapította azon feltevések számát, amelyek Anonymus személyét illetőleg eddig felmerültek. Terjedelme szerint ez az évkönyv leghosszabb tanulmánya, eredményei szerint azonban alig mondható sikerültnek, mert a végleges megoldást éppen nem hozta meg. Sőt amit a kezdő „P“ betűnek „B“ betűre történt önkényes megváltoztatásával elkövetett, az a tudományos kritikát egyáltalán nem állja ki, mert ilyen kritikus helyen nem szokott tévedni a másoló, ha még szöveg közben botlásokat is követ el.

Török Pál és Asztalos Miklós tanulmányai tárgyukat tekintve azon tanulmányok közé tartoznak, melyek tárgyilag értékesek ugyan, forrásanyagukat tekintve azonban nem illenek bele az évkönyvnek az előadottak szerint helyesnek gondolt keretébe. Török Pál a török birodalom pénzügyeiről írt Szolimán korában, Asztalos Miklós pedig azt bizonyítja, hogy a wittenbergi egyetemen tanuló magyar ifjakat a német nyelv nem ismerése sodorta a kalvinizmus, illetőleg a reformációnak latinul író svájci irányja felé.

Salacz Gábor és Lukinich Imre tanulmányaival kezdődik az évkönyv azon része, mely tárgyilag teljesen bekapcsolódik a bécsi magyar történeti intézet feladatkörébe. Salacz a magyar katolikus válásalap keletkezésével foglalkozik, Lukinich pedig Rákóczi Ferenc testvére, Rákóczi Juliánna gróf Aspremont Ferdinánddal kötött házasságának előzményeit világítja meg. *Hajós* Antal tanulmányának a címe hibás, mert tartalma szerint nem a Duna-Tisza csatorna *első szabályozásáról*, hanem a csatorna első tervéről, illetve tervezőjéről szól. *Kónyi* Mária tanulmánya az 1715—1722. évi munkálatokról címében szintén hibás, mert az elkészítésükre rendelt bizottságot nem azért nevezték *commissio systematicának*, mintha az valami különös rendszerrel dolgozott volna, hanem mert a *Systema politico-oeconomico-militare* kidolgozására, vagyis magának az államkormányzati rendszernek a megállapítására volt hivatva. Ez a tanulmány érdemi részében egészen jó, szellemtörténeti vonatkozásaiban azonban átstilizálásra szorul. Érdekesekek a Béga-csatorna befejezésére s a temesvári kényszertelepítésekre vonatkozó tanulmányok, az előbbi *Temesy* Győző, az utóbbi *Konrad Schunemann* műve, az utóbbi telepítéspolitikai szempontból különösen figyelemreméltó. Ki kell emelnünk azokat a tanulmányokat, melyek a titkos rendőrségi megfigyelések alapján készültek, nevezetesen *Domanovszky* Sándor tanulmányát a francia emisszariusok magyarországi működéséről s *Takács* Sándor tanulmányát Kalmárffy Ignác budai bíróról. *Domanovszky* Sándor a történettudomány magasabb álláspontjáról tekint le ezekre a felelőtlen pletykákra, melyek a szűk látókörű bécsi államférfiak kormányzati bölcsességének a támogatására szolgáltak; *Takács* Sándor ellenben színingazságokként kezeli azokat a sajnálatos

hítványságokat, amelyekre nagy gyönyörűséggel tekint a laikus olvasóközönség. Két különböző iskola képviselője áll e két tanulmányban előttünk, egyik az igazságot keresi, másik az érdekfeszítőt, a tanulmányok értéke e szerint különböző. *Eckhart* Ferenc tanulmánya jól megírt s lélekemelő jellemrajz Haynald Lajos kalocsai érsekről. Az évkönyvben kiadott két utolsó tanulmány a legújabb kor történetéből van merítve. *Jánossy* Dénes tanulmánya (a szerző megjelölése a tanulmány végéről elmaradt) a Szerbiával 1904 és 1910 között lefolytatott vámháborúval foglalkozik, *Angyal* Dávid pedig a boszniai válásgról az évkönyv első kötetében megkezdett tanulmányát folytatja. Angyal tanulmánya különösen szerkezetileg értékes, mert iskolapéldát nyújt arra, hogy miképen kell történeti problémákat világosan és élvezetesen feldolgozni.

Ez az évkönyv rövid ismertetése: tartalmilag változatos, a tanulmányok tárgya szerint mindvégig érdekes s kiállítását tekintve is vonzó. Csupán egy szempontból kell kifogást emelniünk ellene, t. i. a forrásanyag idézésében következtelen, homályos és tökéletlen. Egyszer németül idézi a forrást, p. o. Hofkammerarchiv, Kriegsarchiv, másszor magyarul, p. o. Bécsi állami levéltár, s ezt magyar nyelven írt tanulmányokban. Különösen azonban azt kell kifogásolnunk, amikor csak kezdőbetűkkel jelzi a forrásanyag lelőhelyét, p. o. H. K. A., Kab. A., St. R., aminek megértéséhez a kötet elején közölni kellett volna a rövidítések feloldását. Nem elég a Polizei Hofstelle megjelölés sem, mert ebből nem állapítható meg, hogy melyik bécsi levéltárban kell keresni ezt a forrásanyagot. Végül a Hofkammerarchivban található forrásanyag megjelölésére sem elegendők a következők: „1726. okt. 19-i okirat. 23. fasc.“ (a 185 lapon), mert a Hofkammerarchivban e megjelölés alapján csak nehezen lehet a nyomára találni. Általában megszívlelendők e téren azok, amiket Herzog Józsefnek a Levéltári Közlemények utolsó számában foglalt tanulmánya (Magyar levéltári terminológia) tartalmaz s ha már a szerzők elmulasztották a forrásanyag mindenki számára érthető megjelölését, akkor a szerkesztőnek kellett volna ezt pótolni, mert ennek elmulasztása az érthetőség rovására esik.

Dr. Gárdonyi Albert

Apró dolgozatok. *Csekey István: I. A szovjet államszemlélete.* Széphalom-Könyvtár 25. sz. Szeged, 1932. 8 l. 8°. — *II. Észtország államának alakulásának története és államrendje.* Kecskemét, 1932. 33 l. 8°. — *III. Die Entwicklung des öffentlichen Rechts in Ungarn seit 1926.* Jahrbuch des öffentlichen Rechts. Band 19. 1931. Tübingen. Separatabdruck. 199—315 l. 8°.

Csekey István a dorpati egyetemen töltött közel egyévtizedes professzorsága után a szegedi egyetem jogi karának lett tanára. Ebből az alkalomból örömmel állunk meg három újabb tanulmányánál, melyek első szegedi működési évének gyümölcsei. Csekey fáradhatatlan munkakészsége nem ismeretlen olvasóink előtt s különösen emlékeztetek azok

az írásai, melyekkel a két rokon nemzetet, az észtet és a magyart igyekezett egymással megismertetni és közelebb hozni. Most megjelent tanulmányai közül kettő emlékeztet különösebben a szerző Észtorszámban eltöltött éveire.

A szovjet államszemléletéről szóló kis tanulmánya részlet egyetemi székfoglaló-előadásából. A szerző egy évtizeden át a szovjet tözsomszédságában élt s ha nem is ment át a határon, mégis oly légkör fogta körül, amelyben centrális probléma volt a szovjet fenyegető rémének pontos kiismerése. Előadása, az előadás természetének megfelelően, nem terjed ki minden részletre, amely még ezen szűkreszabott cím mellett is kérdésként vetődik fel az olvasóban. Kétségtelen azonban, hogy mostani vázlatos formája mellett is első fogalmazás számba megy nálunk, ahol a szovjettel való foglalkozást még a tudományos tényezők sem tartották egész a legutóbbi időkig szalonképesnek. Pedig meggyőződésünk, hogy a tények célzatosságmentes előadása nagymértékben elősegítené a köztudatban egy olyan szovjetkép kialakulását, amely csak árthat az ismeretlenség izgató kódéba burkolt szovjetparadicsom egyesekre csábító fantomjának. A közönség és a szakvilág is szívesen venné szerzőtől, ha tárgyát kimerítőbben és szélesebb alapra építve megegyeszer előadná.

Észtország állammá alakulásának történetéről és államrendjéről a kecskeméti akadémiának (melynek professzora volt) százéves jubileumára kiadott Emlékkönyvben számolt be a szerző. Az észet és lett népeket, épúgy mint a finn is, határvonalán fekszenek a nyugati kultúra és a keleti szláv kultúra érintkezésének. Még a nyugathoz tartoznak s szerepük a keleti kultúrával szemben épolyan volt, mint Magyarország szerepe volt a kelettel szemben. A magyarságot és észtséget a történeti szerepegyezésen kívül a finn-ugor nyelvkultúra azonossága is rokonná teszi. Szívesen veszünk tehát minden olyan értesítést, amely rokonszenves északi rokonainkról számol be nekünk. Csekey rövid beszámolója mindenre kiterjed, amit a közlemény korlátozott keretei megengednek. Az öt országban élő magyarság részére az a legnagyobb biztatás, amelyet ebből a kis cikkből meríthet, hogy a kis észet nép, mely függetlenségét már a XIII. században elvesztette, mikor még nem is élt törzsi szervezetében közös törzsfő alatt, hét évszázadon át meg tudta őrizni a maga nemzeti jellegét, mert megmaradt sajátos népi kultúrájánál és az ezt hordozó nemzeti nyelvénél. A lengyelek általunk sokszor megcsodált szabadságszeretete eltörpül a hét évszázados elnyomás után kulturnemzetként önállóságra jutott észet nép tiszteletet parancsoló szívóssága mellett!

Csekey harmadik előttünk fekvő közleménye is elég szorosan kapcsolódik még északon elkezdett munkájába. Akkor kezdte el azokat az idegennyelvű közléseit, melyek közül több foglalkozott a magyar jogviszonyok ismertetésével (*Ungarns Staatsrecht nach dem Weltkrieg*, 1925.; *La Constitution de la Hongrie*, 1929.). Jelen közlemény egy elő-

kelő és nagy nyilvánosságú német kiadványban látott napvilágot s a magyar közjog 1926 utáni fejlődését foglalja össze. A közleményt bevezető tanulmány világos előadásban ismerteti a külföld számára a magyar közjog legújabb fejlődését, a kétkamarás rendszer újjászervezését, valamint közjogunk újabb egyéb vonatkozású módosulásait. A tanulmányt a vonatkozó törvények és rendeletek német fordítása egészíti ki. Az összefoglaló tanulmány és a közölt törvény- és rendeletszövegek a hazai jogászvilágot is közelről érdeklik. Ezt a közleményt tehát nem szabad úgy tekintenünk, mintha csak külföld számára való összefoglaló ismertetés számba menne, mert itthon is hézagpótló kezdeményezést jelent. A közleményt 12 oldalnyi bibliográfia egészíti ki, teszi teljessé, amely különösen azért becses, mert szép számmal találunk benne idegennyelvű műveket is s így azt a külföldi olvasó is felhasználhatja.

Hogy futólag álltunk meg Csekey három tanulmánya mellett, arra csak a rendelkezésünkre álló hely szűkreszabott volta kényszerített, viszont kedves kötelességünknek tartottuk felhívni a figyelmet közérdekű munkássága újabb állomásaira.

Asztalos Miklós

Oláh György: Lázadás a Tiszánál. Budapest, 1932. Singer és Wolfner kiadás.

Regényes korrajznak nevezi az író ezt a regényt. Valóban nem is lehetne regénynek nevezni Oláh György könyvét. Inkább valóságban végigélt élményeknek irodalmi formába öltöztetése, bizonyosan azzal a céllal, hogy rámutasson a mai magyar élet néhány igen fájó fogyatkozására és néhány sürgető problémájára. A Tisza partján, sovány, elhanyagolt földön megkezdett és balul sikerült telepítés történetét mondja el a könyv. Szentpálfalváról, egy földéhes, dunántúli faluból kerekedik fel a nép és gyűlnek az ország minden részéről. Három gyökeréig romlott szélhámos, Maklár, Wewres és Márffy, kezébe kerülnek, akik anyagilag teljesen tönkreteszik őket. Koldusbotra jutnak, üregi nyúlakként földbe ásott vermekben vonják meg magukat. A „telepítési iroda“-t megvásároló bank végrehajtásokkal fenyegeti a nyomorultakat. Mikor pedig nyomorúságukban egyik jóltevőjüket egy képviselőválasztás zavarai közben a főszolgabíró letartóztatja, a telepések lázadovva vonulnak a járásszékhelyre, hogy az igazságtalanul börtönben tartott Csete Ferencet megszabadítsák.

A regény, hogy mégis annak nevezzük, inkább csak keret és ígéret, mint befejezett egész. Ha Oláh Györgynek komoly szándéka az, hogy szigorú és teljes értékmérést vállaló regényíró váljék belőle, akkor ettől a könyvtől még nagyon hosszú és fáradságos út választja el a megérkezéstől. Attól, úgy látszik, nem igen kell félni, hogy megkoptott és értelmüket veszített irodalmi konvencióktól szabadulni ne tudjon. De ez a dolognak csak a negatív oldala. A pozitív oldal az, hogy még sokat kell tanulnia és fejlődnie. Tanulnia főként azt, hogy az

olyan tárgykört vállaló regény, amelyenhez ez a most választott regény témája is tartozik, regényesség helyett inkább epikus elmélyedést kíván. Nyugodt és az erős nézésben el nem fáradó szemet: jól működő és soha el nem fulladó tüdőt.

Legnagyobb érdeme az, hogy merte vállalni a mai irodalmi divaktól eltérő, új úton való elindulás kockázatát. Mert, különösen a magyar regényírók, nem igen akarják észrevenni, hogy bizonyos olvasóközönség színvonal nélküli szórakozási igényeinek kielégítésétől eltekintve is, regényeik tárgya más is lehet, mint az egyén kicsiny problémáinak szűk és horizont nélküli köre. Hogy az igazi jó regény, már Thackeray, Zola vagy Kemény Zsigmond idejében is, hogy változatos és egyébként nehezen összeférő neveket említsünk együtt, mindig vállalta, de vállalnia is kell mindig a feladatot, hogy keresse a feleletet azokra a kérdésekre, amelyeket az író korában az élet egyetemes érvényű problémái adnak fel.

A magyarság sorsának ilyen kollektív igényű nézőpontból való meglátása az egészséges fejlődésre képes mag Oláh György regényében és ezért hisszük, hogy ez a könyve ígért: későbbi és nagyobb igényekkel fellépő termésének ígérete.

Máthé Elek

Színházi Szemle

Sajnáljuk, hogy *Móricz Zsigmond* nem regénynek írta meg a *Murányi kaland*-ot. A darab nagy része az ő regényírói tollára kívánczik, festői képek, kedvére nyújtható-rövidíthető helyzetrajznak, keletnek, melyből kecsesen villant volna ki a murányi kaland bájos idillje. A színpadon ez a keret mérhetetlenül nagy és jórészt felesleges; a millió, Fülel és Murány embereinek seregszemléje, elnyomja Wesselényi és Széchy Mária alakját, a kaland csak a darab vége felé kezd bontakozni s tulságosan hirtelen teljeseedik be, a veszedelem, a szerelmi furfang minden különösebb bonyodalma, izgalma nélkül. *Móricz* szemlátomást sokat olvasott darabjához; ezt a felhalmozott anyagot még elég nyersen érezzük. Mintha még csak az író műhelyében volnának, ahol lényeges, lényegtelen hever egymás mellett. Egyes jelenetek szépen ki vannak dolgozva, a többi kiválogatásra, rövidítésre s főként arányosításra vár még. Talán innét a darab önkénytelen stilustörése is. *Móricz* vígjátéknak mondja darabját s valóban sok vígjátéki elem van benne. A realizmusra törekvő író embereket és nem félisteneket akart bemutatni s már maga ez a bátor gesztus nem egy derűs mozzanatot vet felszínre. Mária nem romantizált hősnő, hanem elsősorban nő: valószínű, hogy jelleme elgondolásában *Móricz*nak több igaza lehet, mint *Gyöngyösinek* s kivált a későbbi feldolgozóknak. De a többi főalak is szerencsésen van elindítva. *Murányban* esztelen rend uralkodik, birtokosai szinte predesztinálva vannak a kudarcrea, élükön *Illésházyval*,

kinek szeszélyéből rövid időre Mária parancsol s a torzsalkodó örökösök egykettőre eltakarodhatnak innét. Ezt a vígjátéki helyzetet azonban az író, aki frontot csinál minden történelmi romantikának, nem a vígjáték szellemében fejleszti s maga is romantikus tuzzásba esvén, hovatovább a bohózat felé kanyarítja. Még Máriaiban is vannak bohózati vonások. Illésházy mulatságos figurája meg éppen holmi ijesztően vad, részeges, csupa-izom bramarbassal keveredik. Nem csoda, ha *Kiss Ferenc*, bár a darabtól függetlenül, kiválóan naturalista alakítást nyújt, könnyen félreérthette szerepét s inkább a félelmetest, visszataszítót emelte ki. Mégis, a tulságosan előtérbe került milió s az alakok egyenetlensége ellenére néhány épkezláb epizódfigura s idilli kép is kárpótol. Mária alakja így is elragadó; van hitele, okos, ravasz, bátor, tűzrőlpattant. S mily festői a Murány alatti jelenet! A fák közt Wesselényi elrejtett katonái; a magasból előtűnik Mária; a daliás vezér — itt hálásan gondolunk Gyöngyösire — köpenyét leteríti a szép hölgynek s néhány percre élénk, drámai erejű dialógból gyönyörködünk. Mária zajt hall, megrezzen, hátha kelepcebe csalták; Wesselényi a szerelmes hódító évődésével mulat rajta. Mikor Mária távozik, egyszerre megmozdulnak a lombok, a katonák feltartott fegyverrel harsognak feléje vivátot. Ez az üdvrivalgás felért egy regényes opera kardalával. Más sikerült mozzanatok is kiragadhatnánk e túlfűtött, elnyújtott, elnagyolt darabból, olyat is, mely szigorúbb kompozícióban jobban érvényesülhetett volna. A Nemzeti Színház jó rendezésben hozta színre a Murányi kalandot. A siker nagy része *Somogyi Erzsé*; legjobb szerepeire emlékeztet s szinte azt hisszük, nélküle e siker elhalványult volna. Rajta kívül nincs is jelentékenyebb szereplő. *Hosszú Zoltán* pompás parasztfigurája mellett *Petheő Attila*, *Bartos Gyula*, *T. Mátrai Erzsé*, *Cs. Aczél Ilona*, *Mihályfi Béla* s a többiek egy-egy eleven színt jelentenek a gazdag körképben.

Fodor László vígjátéka, a *Rulett*, mutatós színpadi munka, az író élcei, rutinja, jó színészek játéka s rendezői ügyességek éltetik. Fodor stilizált mondain világot visz színpadra. A fiatal férj, egy megrögzött kártyás, aki nászéjszakáját kabalából arra használja fel Montecarlóban, — hova persze, nehogy valami hétköznapibb is történjék a darabban, repülőgépen érkeztek — hogy a ruletten szerencsét próbáljon; a fiatal asszony, aki elhagyottságában egy idősebb úrba szeret bele, közben az olvadékony pincérnek is tetszeleg s jóbarátságot köt egy jószívű, minden hájjal megkent kokottal, férje legénykori barátnőjével, — ime Fodor alakjai. Külsőre ugyancsak helyesek, de belül valami hiba történt. Inkább ötleteiket halljuk, mintsem lelkükbe nézhetnénk; nincsen is lelkük, ezt a szerző kifejejtette kosztümük alól. Csak beszélnek, Fodor utasításai szerint, aki a robotoló félműveltek légvárait építgeti, a pénz és szerelem sekélyes játékát játszatja, kedvére hízeleg a közönség rejtett gyöngéinek, el-elsütöget egy-egy finoman csomagolt paprikás viccet, malacságot is, persze e milióban kötelező ál-finomság hang-

nemében s elmulattat egy-két órán kersztül. Más célja nem is volt, a Magyar Színháznak sem.

Törzs Jenő, Makai Margit, Sulyok Mária, Gózon Gyula, Ráday Imre játéka nagyon friss; többet nyujtanak, mint amennyit rájuk bízta.

Hasonló értékű *Bus Fekete László* vígjátéka, *A pénz nem minden* (Vígsház). Bus Feketében kevesebb a rutin, mint Fodorban, több a közvellen érzés, míg annál csak a félvilági romantika görögtüzét látjuk. Érzelmessége, satírája nem bír meg szigorúbb formát s önként kívánczik a film szabadabb kereteibe. Ujabb darabja is képsorozat, egy pesti ház életéből. Vannak itt salavári méltóságosék, cselédek, rendőrházmaster, részeges vice, elkótyavetyélt ruhatár, kilakoltatott ügyvéd, tanárnő, aki állás hijján szobalánynak áll be; jólelkű, vesebajos cupringer, akinek ügyetlen szívessége miatt a tanárnő-szobalány lopás gyanújába kerül s egy analfabéta, derék sportbajnok, akit a tanárnő-szobalány tanítgat s hála fejében, amért bajában mellé állt, szerelmével boldogít. Csupa apró kép, a mai visszás élet pillanatképei, érzelmes tréfákkal s egy kis akasztófahumorról fűszerezve. A darabnak nincs gerince, a sok részlet lassanként elfárasztja a nézőt. A színészek dolga itt is könnyű, *Dayka Margit, Jávora Pál, Rajnai Gábor, Góthné, Csontos Gyula, Gombaszögi Ella, Mály Gerő, Gárdonyi Lajos* a csekélyke szövegből is jó zsánerfigurákat tudnak formálni.

Vajthó László

A szerkesztőség kérése a munkatársakhoz

A Protestáns Szemle három ívre csökkentett terjedelme megfosztja a szerkesztőt attól a lehetőségtől, hogy ebben az évfolyamban hosszabb cikkeket közölhessen. Ezért arra kéri a Protestáns Szemle munkatársait, hogy a főrész számára nyolc oldalnál, az ismertető részbe (Kritikai Szemle) két oldalnál nagyobb terjedelmű cikket ne küldjenek. A folyóirat a ki nem kerülhető nehéz technikai viszonyok között csak így tudja kötelességét teljesíteni.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Bpest, IX., Ráday-utca 28.) kiadása

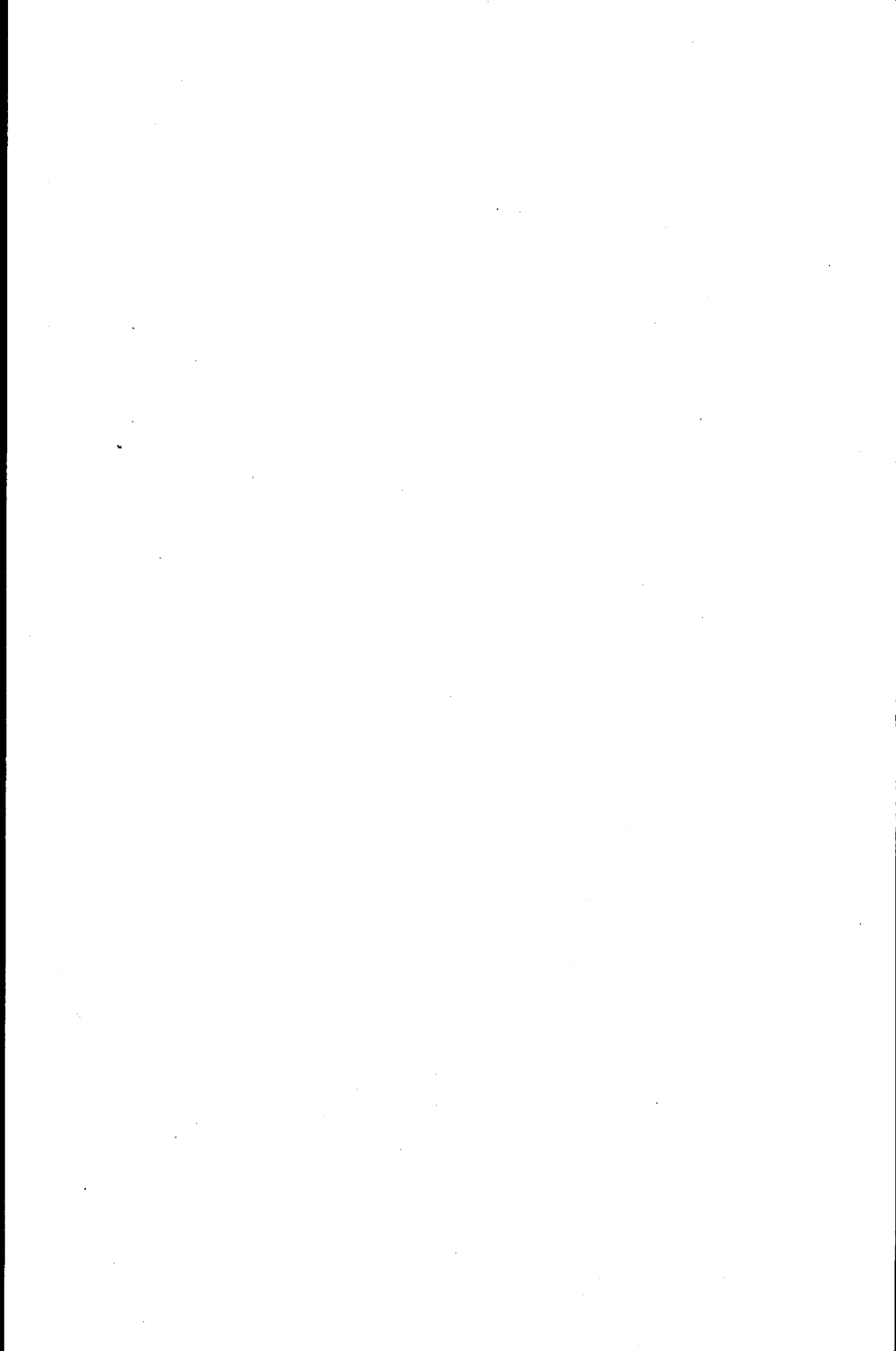
A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P

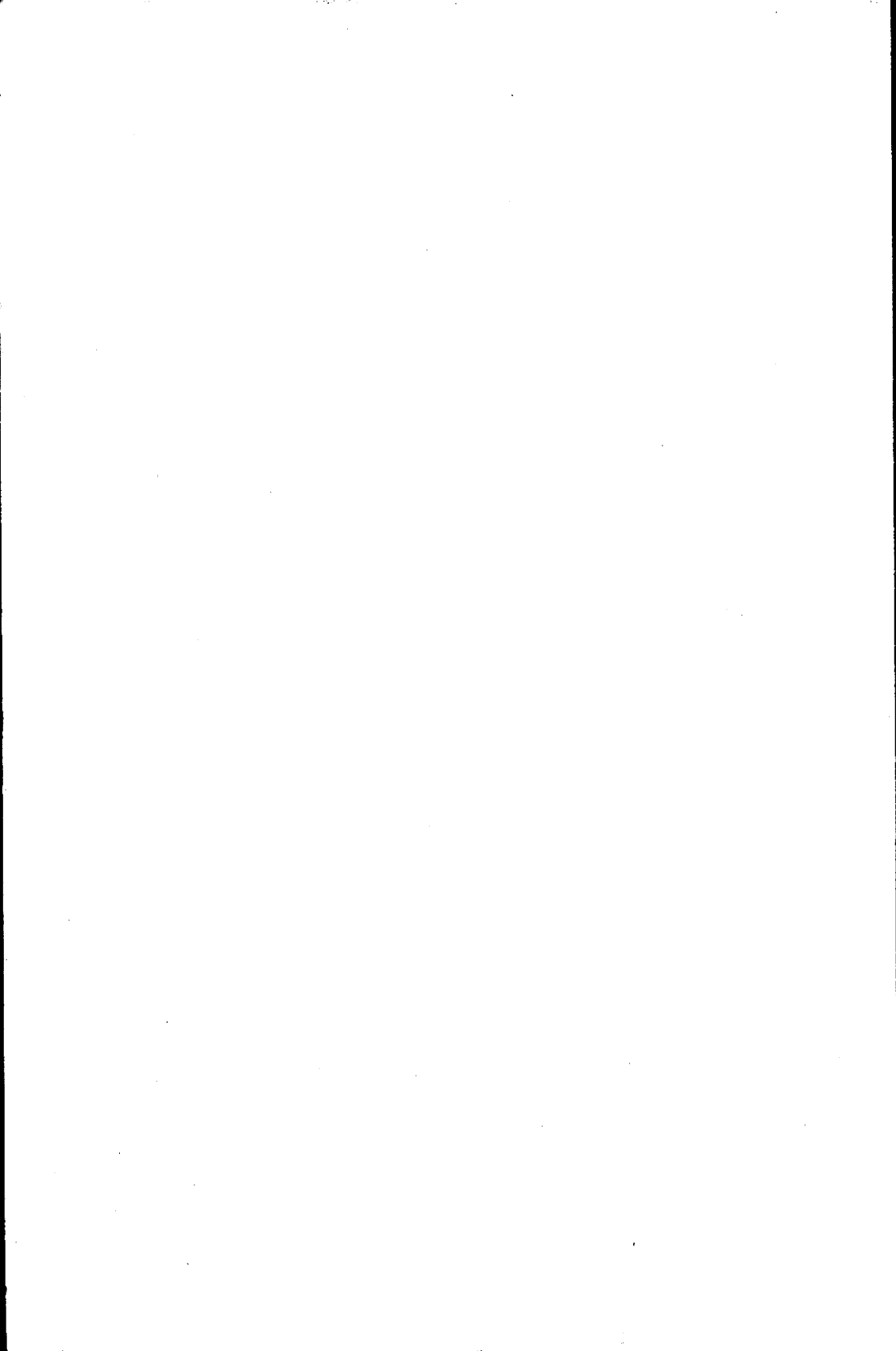
A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Bpest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Bpest, IV., Deák-tér 4.

Póstatakarékpénztári számla száma: 4170.

Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda-Rt. — Nyomdavezető: Sebők István

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ÁPRILY LAJOS

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY ÉS RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM:

REMÉNYIK SÁNDOR: Az élő szobor
JOÓ TIBOR: A „Harmincévesek“ generációs problémája
FEKETE LAJOS: Alvó gyökerek a földben (vers)
VARGA ZOLTÁN: Kálvinista konzervativizmus
ROLLA MARGIT: Tied a dicsőség (vers)
BENEDEK MARCELL: Makkai Sándor: Erdélyi szemmel
ÁPRILY LAJOS: Mély, tompa hang (vers)
SZILÁDY ZOLTÁN: Reformáció a Balkánon

KRITIKAI SZEMLE

XLII. évf., 5. sz.

1933. május.

Ára 2 pengő

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,
Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

KULIFAY GYULA: Jean de Saussure: „A l'école du Calvin“	234
HEGEDÚS LORÁNT: László Dezső: Akarom: tisztán lássatok	235
JUHÁSZ GÉZA: Reményi József: Élni kell!	236
HAMVAS BÉLA: Szalacsy Imre: A fekete ember	239
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Sértő Kálmán: Falusi pillanat	240
RÁCZ LAJOS: A Róland-ének	241
HAMVAS JÓZSEF: Petri Mór: Magyar szonettek s egyéb versek	242
DR. NYÍRÓ GYULA: Viszkok Lajos: A modern pszichoterápia fő- irányai	243
ASZTALOS MIKLÓS: Magyar Miklós: Az ember és a gép harca	243
TÖRÖK PÁL: Varju Elemér: Magyar várak	245
OROSZLÁN ZOLTÁN: Kampis Antal: A középkori magyar faszobrászat vázlata 1450-ig	245
DR. GESZTELYI NAGY LÁSZLÓ: Gévai Gaál Jenő nemzetgazdasági és szociálpolitikai munkái	246
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Színházi Szemle	247
ISOZ KÁLMÁN: Zenei Szemle	250

A Protestáns Szemle szellemi részére vonatkozó közleményeket a következő címre kell küldeni: ÁPRILY LAJOS szerkesztő, Budapest, IX. kerület, Lónyay-utcai ref. gimnázium. — Csak géppel írt kéziratokat fogadunk el. — Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. — A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

Az élő szobor*

Arany egyik költeményében Szent László nagyváradi lovas-szobra megelevenedik s elindul, hogy láthatatlanul segítségére legyen a pogány veszedelem ellen küzdő s már-már megsemmisült magyar seregek. Így indul meg ma, minden jel szerint, Széchenyi István szoborrá magasztosult, de megmerevedett és hatástalanná vált érc-alakja is, hogy a legnagyobb magyar katasztrófa után kezét nyujtsa a megsemmisülés szélén tántorgó nemzete felé.

Megindul, nemcsak a „szobor“ ellen harcolók kiáltásaira és kalapácsütéseire, hanem e rettentő korszak misztikus, egyetemes szükség-érzete folytán, a vele való új találkozás kikerülhetetlen szellemi kényszeréből, megindul a magyar életösztön sóvárgó rimánkodására, nagyrészt még öntudatlan idézésére, megindul — magától, kegyelemből, hogy választottjain át szóljon újra népéhez. Amint Makkai Sándor gyönyörűen mondja: „kétségbeesett győzelmet arat egykorú ellenfelein, aztán az egész liberális korszakon és saját hamis kultuszának művirágain taposva, beledobban megrémült nemzete szívébe.“

Az élő szoborral, a húsvéti köntösben megjelenő Széchenyi Istvánnal való találkozásnak bizonyosága most három, szinte egyidőben született látás.

*

Az jut most eszembe, amin többször tünődtem már, amit különös ténynek látok s amit úgy neveznék, hogy a tudományos gondolkozás tragédiája, a *logikum tragikuma*. Hány rendszerező agy gyűjtötte, foglalta össze, tárta fel, egységesítette, kategorizálta, szempontok szerint alkalmazta és világította meg a természeti tényeket és történeti adatokat. Hány igazán nagy elme dolgozott ezekkel a nyersanyagokkal s próbálta hatalmas ötvözetté olvasztani őket. Milyen hangyaszorgalom, milyen „hideg szenvedély“, mekkora éleslátás, micsoda fegyvelmezetség, a „tárgyszerűségnek“ való mily odaadó áldozat veszett el ebben a munkában. Elveszett, szerintem nem önértéke szerint, de abból a szempontból, hogy a logikai síkban felismert és kimutatott igazságot nem bírta belevinni az emberek, a tömeg szívébe. Az igazság nem válhatott kömeggyőződéssé, — mert a logikai síkban sohasem válhatik azzá, holott természete szerint minden igazság hódítani szeretne. S akkor messze hátul, a tudományos gondolkozás felhalmozott tényei, kibányászott adatai, rendszerbe foglalt egységei mögött elindul egy művész intuíciója, szárnyas paripán vágtat végig tények, adatok, tanulmányok és értekezések sorfala között, utoléri mind, elhagyja mind, egyetlen istenadta

* Jegyzetek három Széchenyi-látás margójára: *Hegedűs Loránt*: Széchenyi István regénye és éjszakája; *László Dezső*: Akarom, tisztán lássatok; *Makkai Sándor*: Harc a „szobor“ ellen. (Erdélyi Helikon VI. évfolyam, 3. szám.)

pillantással felméri mind, felkapja és magával sodorja s a maga egyetlen és páratlan lendületével belesodorja a tömegek lelkébe. Ez a logikum tragikum. Miből alkot a művész? Abból, amit a tudomány kiderített. Abból is. És mégsem a tudományos gondolkodás érvényesül, hanem a művész intuíciója. Igazság ez? Talán nem igazság. De tény és tragikum. Tessék megnézni a felolvasó asztal mellett egy tudóst meg egy költőt. És tessék megnézni a közönséget. Igaz, hogy a művészetnek is megvannak a maga külön tragédiái. Nézzük el tehát neki ezt a látszólagosan könnyű győzelmet. Amit mondtam, az különösen áll a történettudomány vonalába eső nagy személyiségekre. A reájuk vonatkozó kutatásra. Még a modern történettudomány, vagy a lélektani és filozófiai eszközökkel dolgozó esszé is aránylag kevesek lelkébe hat bele, ha véletlenül nem párosul művészi teremtő erővel. Széchenyi István eddigi „hatástalanságának“ titkát én nem pusztán abban keresem, hogy félreismerték, hamis kultuszt teremtettek körülötte, hogy a liberális korszak nemzeti kritikátlansága félretolta őt útjából s szoborrá magasztalta, hogy minél kevésbé nyugtalanítsa langyos érzelmeit. Nem is pusztán abban látom a baj okát, hogy az embert inkább művén keresztül nézték s nem megfordítva: a nagy személyiségen át az életművet, — ez elvégre módszer kérdése és mindkét úton lehet nagyszerű eredményhez jutni. (Hegedűs Lóránt könyve és Makkai tanulmánya most az utóbbi módszer helyessége mellett tanúskodik, László Dezső könyve a két módszer szintézise mellett.)

Én úgy érzem, hogy Széchenyi hatástalanságának titka abban is rejlik, hogy mindeddig alig volt olyan látó, aki őt *művész-kézzel* tudta volna megragadni. Intuitív és sodró erővel vinni bele alakját, teljes élő személyiségét a köztudatba. Kiragadni őt a pusztán logikai síkból, a praktikus elgondolások szövevényéből, rámutatni arra, hogy ő nemcsak pedagógiai anyag, nemcsak politikai programm, nemcsak közgazdasági lángész, nemcsak nemzeti eszmény, — hanem forrongó, háborgó, nyugtalan, szerelmi és vallási megrendüléseket tapasztaló, bűnbeeső, bűnbánó, eleső, felemelkedő, megtisztuló, át-nemesedő ember. „Fajának sorshordozóján“ kívül még sok minden. Végtelenül sok, hihetetlenül „réteges“, a legbonyolultabb magyar idegrendszer s a legnagyobb ellentmondások közt vergődő, önmaga egységét kereső magyar szív. Mindezt így látni és megláttatni eddig nem tudta senki. Senki sem képzelte azt, hogy az ő élete önmagában véve, tényszerűségében és naplószerűségében a legnagyobb magyar regény. Nem is láthatta ezt így eddig senki. Mert hiszen naplói és egyéb iratainak tömege csak akkor kerülhettek napvilágra, mikor a ferencjózsefi korszak, a monarchia és Magyarország összeomlásával megnyílt hozzájok az út. Külön tragédia, hogy Széchenyi István lelkének teljes megnyilatkozásához, az ő igazi megismeréséhez ilyen értelemben is — nemzetének darabokra hullása kellett.

Ezt az első teljes Széchenyit, a trianoni magyar végzet sülyesztőjé-

ből felbukkanó, kísértetiesen nagy Széchenyit Hegedűs Lóránt ragadta meg először páratlan erővel. Ez az ő, szerintem *áttörő jelentőségű*, nagy tette. Széchenyi alakjának ő az első igazi művésze. Nem szoborfaragó. Inkább valami hatalmas zeneműbe öntötte mondanivalóját, egy óriási rapszodiába, melyben felváltva hol Széchenyi beszél, hol a költő, mely szakadozott, rapszódikus menetével, lángoló hullámmásával, eső és emelkedő hang-tendenciáival, egész lázas iramával valóban méltó tükre Széchenyi életének.

Hegedűs Lóránt is elvágtatott hősének sok-sok „tárgyszerű“ ismeretelője mellett, Széchenyi-adatok és Széchenyi-tanulmányok rengetegén robogott keresztül, magába olvasztotta, utolérte, felmérte valamennyit, de főképp Széchenyit magát, lelke mezítelenségében tette magáévá, s hiszem, hogy ezzel az irammal belesodorja őt a magyarság lelkébe úgy, mint eddig senki más. Széchenyi hatástalanságának titka nemcsak tartalmi, de formai probléma is volt. S a probléma megoldása, úgy látszik, a logikum tragikumán át vezet.

*

Makkai Sándor hosszabb Széchenyi-tanulmány keretében rendkívül érdekesen, mélyrehatóan és kimerítően elemzi, boncolja és bírálja Hegedűs Lóránt könyvét. Elismeri kétségtelen nagy értékét, úttörő jelentőségét, azt, hogy könyve eddig „a legizóbb szenvedély a szobor ellen és a legnagyobb erőfeszítés az emberért.“ Oodaállítja Hegedűs Lóránt vállalkozását az eddigi legnagyobb szobortörök és életépítők: Kemény Zsigmond, Péterfy Jenő, Imre Sándor, Ravasz László, Szekfű Gyula mellé. Vizsgálja és méltányolja a különös „műfajt“, melyben Hegedűs megnyilatkozott, az esszé és a regényes rajz kereszteződését, megállapítja, hogy ennek a sajátosságosan terjedő megnyilatkozási módnak *van* létjogosultsága, sőt kiválóan alkalmas lehet épen nagy történeti személyiségek élesebb megvilágítására, amikor is azonban az író kettős feladat előtt áll s a kettőt szervesen kell összeolvasztania az *egy* műben: kettős: tudományos és esztétikai feladat ez. „A Széchenyi-rajznak tudományosan tényszerűnek és következtetéseiben, megoldásaiban tudományos érvényűnek, de tárgyának természeténél fogva mégis rajznak, ábrázolásnak kell lennie, mely nem tételekben ágazik szét, hanem vonásokból egyesül az élet portréjává. A művészi feladat így a logikai és pszichológiai anyag intuitív beolvasztásában, a művészi kompozícióba való rendezésben és mindenekfelett a *szemlélet egységében* van adva“. Pompásabban megérteni az író s választott műfaját, de egyúttal *saját határain* belül világosabban kijelölni célját és lehetőségeit, feladatait: már nem is lehet. Makkai e mélyreható megalapozás után, innen kiindulva veszi szemügyre, hogy miképpen oldotta meg Hegedűs ezt a belülről, a dolog természetéből fakadó feladatot s mennyiben sikerült tárgyán uralkodnia. Arra az eredményre jut, hogy a mű mégis csupán nagyszabású kísérlet, mert nem ad egységesen művészi Széchenyi-portrét. Hegedűs a végtelenül bonyolult Széchenyi-léleknek egyetlen

motivumát sem bírja úgy megragadni, hogy az a többieket magába olvasztva, vezérmotivummá, a nagy élet magyarázó elvévé lehessen. Megindul az író egy-egy fonál menetén, érdekesen, elhíhetőn, — tudományos és művészi szempontból egyaránt kecsegtető módon, — aztán elejti, félbeszakítja a fonalat, új szál után nyúl s e kapkodásban leg-szebb lehetőségeit pazarolja el.

Bár Makkai bírálatában sok igazság van, ami a részleteket illeti, bár valóban vannak dolgok, melyekre Hegedűs nem talál kielégítő magyarázatot, bár valóban érzik a könyvön az említettem rapszódikus-ság — (ne felejtjük el, hogy a könyv lapjain mennyit beszélteti a szerző Széchenyit magát — és *hoggy* beszélteti! — és mennyire rapszódikus volt Széchenyi maga) Makkai bírálatának egészében mégis ellent kell mondanom. Nem érzem ezt a könyvet annyira egységtelennek. Igaz, Hegedűs sok gyöngyöt elhullat, amit érdemes lett volna műremekbe foglalni. De máskor meg az elhullott motivumok vissza-visszatérnek, újra felcsendülnek a rapszódia folyamán. Így az „ős-paraszt“-motivum, Széchenyi jobbágy-származásának bujkáló titka, ez a genetikus „magyarázó“ elv, ha nem is hatalmasodik el az egész művön, nem is tűnik el. Vajjon lehet-e egyáltalában Széchenyit „egy pontból“ megmagyarázni? Művészileg bár? De ha már az egy pontnál és egy motivumnál tartunk: ott van a *Crescence-motivum*. Ez a motivum, szerintem, úgy van a mű szerkezetébe beleépítve, a „regény“ derekán, hogy valóban körülötte fordul meg az egész. Olyan, mint egy állomás, amely felé rohan az élet egész vonata, ott a váltón átdübörög egy más vágányra — *vak-vágányra*, hogy az állomást elhagyva a megsemmisülésbe száguldjon tovább. *Crescence*, jobban mondva a szerelem, Széchenyi nagy szerelme, a váltó, egy roppant élet drámai átváltója. Ezt a motivumot Hegedűs ritka szerencsés művészi ösztönnel találta meg — tények alapján — s ugyancsak azok alapján állította a regény középpontjába. A regénynek tehát, így nézve, van egysége, mert van középpontja. Makkai pedig sajtószókosan épen a *Crescence-motivum* alkalmazását bírálja leghatározottabban. Nemcsak hogy nem tartja elégséges magyarázó motivumnak, de azt hiszem, Hegedűs felfogását erről az egész ügyről félremagyarázza.

Miről van szó? Arról, hogy Széchenyi István nemzetépítő munkája egy csodálatos nagy, eszményi szerelemből sugárik ki, mint a megtalált sarkpontból az északi fény. Ebben a szerelemben (nem az a fontos szerintem, de Hegedűs szerint sem, sőt a Naplók tanúsága szerint sem, hogy *szerencsétlen*, — hanem az, hogy *eszményi*), ebben a felséges érzésben a Geniusz megtalálja önmagát, mert megtalálta a Tükröt, mely őt visszaveri. Ez a szerelem váltja ki a hős lelkéből a régóta lappangó forradalmi tüzet. (Hegedűs így nevezi Széchenyi reformlázát, aminthogy következetesen *lázádnak* és nem reformernek hívja, — s Széchenyi ősz-temperamentumára — *nem* politikai magatartására nézve, — nem is alaptalanul.) Ha ennek a viszonynak a természetét vizsgáljuk, az a legnemesebb s legmagasztosabb vonásokat mutatja, melyek

férfi és nő viszonyában lehetségesek. Széchenyi háborgó szenvedélye és szerencsétlensége után szinte vallásos megnyugvás és áhitat tükröződik a Napló némely részletében e szerelmet illetőleg. Crescence „enyém-tenül is enyém“ — ahogy Ady mondotta. És *épen így* ihlet. A medailonba, melyet Istvánnak küld, ez van írva: „Nem más cél köt össze kettőnket, csak megnemesedés és Magyarország java. Mikor minden inog, szilárdan áll a hit.“

Crescence azonban később a sors rendeléséből mégis István felesége lesz. És itt fut át a vonat a tragikus váltón a vakvágányra. István *nem Crescence-ben* csalódik, — milyen meghatóan igaza van a Naplónak, mikor saját visszas érzelmek ellen védi a nőt és milyen igaza van Hegedűsnek, mikor „egyenértékű“ feleket tételez fel ebben a viszonyban. *Mi az az egyenértékűség*, amit Makkai tagad és hibáztat Hegedűs felfogásában? Crescence nem lehetett egy másik Széchenyi István, az egyenértékűséghez elég, hogy a zseni önmagára eszméltető tükre volt. Ilyenkor rendszeren szem elől tévesztjük azt, hogy csak nagyon tiszta, finom és kristályos üveg tükrözhet ilyen csodálatosan! Tehát Hegedűs nem kizárólag „Crescence hájaiban“ és „megengedem: lelki nemességében“ kereste a vulkán kitörésének okát, de abban is kereste és helyesen kereste. István tragédiája pedig ott kezdődik, mikor megtapasztalja azt a világtörvényt, amit a nyárspolgár talán észre sem vesz, az érzékenyebb lélek megsejt, ami alatt a művészes szenved, a zseni pedig visszajára fordulhat, eltorzulhat és megőrülhet: a szerelem eszményisége és csodálatos varázsa, ihlető hatalma a házasság mindennaposágában így vagy úgy többé vagy kevésbé megfakul. *Nem* a másik, *nem* a társ az oka. A viszony természetében gyökerezik ez a tragikum.* Elismerem, hogy Hegedűsnek van egy-két naturalista ízű mondata ezzel kapcsolatban, de ez az egész koncepció nem naturalista. Hegedűs a szerelem *immanens* tragikumát fedezte fel *Széchenyi szerelmében*, óriásra és minden nyárspolgarit meghaladóvá fokozta azt, aminthogy az is lehetett. Tehát végeredményben mégis a zseni természetéből származtatta a tüzet s a tragédiát, a lehülést, az egészséges Széchenyi-lendület megbomlását, a „rétegek“ egymásratorlódását, a különböző Széchenyi-én-ek egymásra-rohanását, Döblinget és a pisztolylövés csattanását, mint a szimfónia utolsó akkordját.

„Meg akarlak tartani téged, azért választom örökömül a megszépítő messzeséget“, — zengte Ady, valószínűleg csakugyan naturalisztikusabb okokból, mint amilyen Hegedűs vázolt koncepciója, — de lelkileg is örök érvényességgel. Crescence túlközel jött Széchenyihez, a Tükör ösztört s vele összetört a zseni élete és pályája is. „Csak az egyénileg szerencsétlen szerelmes Széchenyi lehetett nemzetének újjáteremtője, nem a kielégített, hanem a kielégíthetetlen szerelem tragikumája az övé“

* Világosan mutatja ezt épen a Makkai által Hegedűs fejére idézett 1848. jun. 25-i naplórész: „Crescence, ez a jó lélek nagy *terhemre* van.“ Más ez, és több, mint „csalódás“!

— mondja Makkai és azt hiszi, hogy Hegedüs „naturalizmusa“ elhomályosítja ezt a tételt. Crescence csak mint eszmény lehetett Széchenyi ihletője, — mondom én — és úgy gondolom, hogy Hegedüs ezt vitathatatlan világosságba állította.

*

Makkai, mikor történeti, lélektani és általános esztétikai szempontok szerint vizsgálja Hegedüs művét, nem méltányolja azt, amiről itt legalább egy mondattal meg kell emlékezni: a nagy lírát. Hegedüs Lóránt ebben a könyvében váratlanul, döbbenetesen nagy poétaként lép elénk. Olyan részei vannak ennek a könyvnek, olyan stílusbeli szépségei is, melyek helyenként elállítják a lélekzetünket. Nem mondok ezuttal mást: Széchenyi az Aetnán, Hegedüs kalauzolása mellett. Ezt olvasni és élni kell!

*

Makkai tanulmánya végén nagy történelmi perspektívába állítva, „erdélyi szemmel“ nézi Széchenyit, Bethlen Gábor rokonát. László Dezső könyvéből pedig kisüt egy rejtett ragyogás: a mai erdélyi fiatalság találkozás-akarása az élő Széchenyivel. Széchenyi és Erdély. Ez sem véletlen. Ha kell ma, égetően kell az egész magyarságnak az ő szelleme, hamisítatlanul, ezerágú, milliogyökerű, örök-koronájú valóságában — akkor fokozottan kell az erdélyi magyarságnak, az elszakíttóság és elnyomottság népének, mely egyes-egyedül azt követheti, ami az ő politikájából időfelelti.

*

„A kérdés nincs lezárva“, — mondja utoljára is Makkai. Nincs, valóban nincs, — nem is lesz soha. Állunk — gyermekek — kicsiny korszóval kezünkben a zseni óceánjának partján. Lessük hullámzó végtelenségének titkait. Mint az Isten teremtésének titkát. Aztán merítünk egy korszóval belőle és hazamegyünk és azt álmodjuk, hogy visszük a tengert...

Reményik Sándor

A „Harmincévesek“ generációs problémája

Időszerű-e még a „harmincévesekről“ beszélni? Van-e még gondolattermékenyítő erő ebben az agyonsajtott kérdésben? Lehet-e mondani róla valamit, ami nem hangzott volna el százszor és százszor a „harmincévesek“ különböző egyesületeiben, gyűlésein, lapok és folyóiratok hasábjain? Első pillantásra úgy tetszik, aligha. Úgy tetszik, mintha már semmi hozzátennivaló nem volna ahhoz a végeredményhez, melyet Szekfű Gyula a Magyar Szemlében már évekkel előbb, a vita elején előlegezett s amit ugyancsak a Magyar Szemlében, Asztalos Miklós rezignáltan megállapított, hogy a „harmincévesek“ esetében nem generációs kérdéstről van szó, hanem pusztán szociális és gazdasági kérdéstről, mert ez a nemzedék nem termelt ki új, az előző generációtól különböző gondolatvilágot, új eszmét, „a mai harmincéveseket az előttük járó korosztály szellemileg teljesen felszívta magába“, sőt „az éppen öbennük kulminál“. Ennélfogva a „harmincévesek“ nemzedéke halálra van ítélve, meg nem menthető. Voltaképpen nem is kár érte, mert történetileg felesleges. Mindössze arról van szó, hogy ha lehetséges, a társadalom és az állam gondoskodjék e nemzedék egyedeinek az „elhelyezéséről“. Tehát a kérdés a munkanélküliség problémájába olvad és ennek megoldásával megszűnik önmagától.

A tények, melyeket Asztalos megállapít, egytől egyig kétségbevonhatatlanok. Tökéletesen igaz, hogy a harmincéves nemzedék a negyven, sőt ötvenévesek által megindított szellemi fejlődés folytatója, hogy valóban csak biológiailag új nemzedék, szellemileg az előttejáróhoz tartozik. Asztalos fejtegetései itt lezárulnak, mi azonban szeretnénk megkísérelni, nem lehetne-e éppen ezen a ponton, — amely a végső pontnak látszik és amely gyakorlati szempontból valóban az is — új gondolatsort kezdeni, mely e halálraítélt nemzedék igazolásához vezetne. Ez a gondolatsor azonban nem mozoghat abban a dimenzióban, melyben az eddigi vita folyt, nem maradhat meg a szociális, gazdasági, politikai élet mezején, hanem olyan szempontra kell helyezkednie, mely a tisztán gyakorlati kritika színe előtt — előre tudjuk — jelentéktelennek fog látszani.

Az a kérdés, vajjon egy ilyen „epigon-nemzedék“ valóban kihullhat-e az idő rostáján anélkül, hogy az egyetemes fejlődés megsfnnylen. Van-e ennek a generációnak történeti jelentősége?

Az utolsó száz év rohamos változásai rászoktatták az emberiséget arra, hogy a történetben egyoldalúan csak az újat keresse és a változást érezze jelentősnek, korunk türehetlensége meg éppen a megváltó új áhítozásával töltötte el a lelkeket. Így aztán a történeti értékelés mértéke az újság lett és hajlandók volnánk egy nemzedéket jelentéktelennek, haszontalannak ítélni, mert szellemével az előzőhöz csatlakozik. Jogosult-e ez az ítélet? A történet lényegét magunk is a fejlődésben

látjuk. Azonban az új nem mindig azonos a fejlődéssel és így a történeti értékelés mértéke sem az újság, hanem az *egész* fejlődés lényege kell, hogy legyen. És ebből a szempontból nem egyszer a konzervatív magatartás az értékesebb éppen az *egész* fejlődés érdekében. Nem erről van-e szó ebben az esetben is?

Asztalos azt mondja: „lehet, hogy a mai húszévesek már generáció-individuum lesznek. Új színt, új értéket fognak hozni és jelenteni“. Alig hinnők. Ez a várakozás abból a hibás perspektívából ered, hogy az egész eddigi vita a „harmincévesek“ alatt kizárólag a főiskolát végzett polgári és ú. n. „jobboldali“, konzervatív fiatalságot értette. A „húszévesek“ közt valóban megfigyelhető a „nem-jobboldali“ és „nem-polgári“, radikális szellem terjedése. De vajon új-e ez? Éppen úgy az előző generáció öröksége, mint a mi konzervatív ideológiánk. Három nemzedék szellemi összetartozásáról van itt szó s a különbség közöttük abban áll, hogy az a világnézet, melyet a negyvenévesek forradalomként vetettek fel a náluk is idősebb generációval szemben s kezdettek érte egy még ma is folyó harcot, amely világnézetet a mai harmincévesek még problémaként láttak maguk előtt és aktív szellemi tevékenységgel olvasztottak magukba, ma már természetes légkörét alkotja a húszéveseknek, harc nélkül öröklődik át rajtuk és már furcsálkodva nézik a generációs harcot. S ha a fejlődés csak egy vonalon folyna, ha csak egy világnézetről volna szó, akkor a mai húszévesek valóban minden kár nélkül taszítanák félre nemcsak az „öregeket“, hanem a harmincasokat is, még mielőtt „beérkeztek“ volna, hiszen ők problémák és gátlások nélkül, érett, mondhatni klasszikus formában hordják magukban korunk szellemét. Ők már nem idegen generációs szellemmel fognak szemben állani, sőt ők már „jobban tudják“, amit az „öregek“ akartak. Igazában csak az ő életükben kerül a mai szándékok megvalósítására a sor és majd csak az ezt követő csalódás, hiányérzet, reformvágy fog új problémákat, új törekvéseket kiérlelni.

De a fejlődés nemcsak egy vonalon folyik, nem csupán egymásra következő nemzedékek közti küzdelemben, hanem a biológiailag összetartozó generációkat is világnézeti ellentétek választják el és e világnézeti tagolt táborok közt még sokkal nagyobb jelentőségű harc dúl. Ez az a tény, amely az eddigi vitákban és Asztalos cikkében is szerepelt harmincévesek, a polgári, diplomás, „jobboldali“ harmincévesek történeti jelentőségét megadja. Meg kell jegyeznünk, hogy ezeket a jelzőket csak ideiglenesen használjuk, e generáció mélyebb jellemzését tüstént látni fogjuk.

Fejtegetéseink célja nem követeli meg, hogy részletesen felsoroljuk és apróra elemezzük a párhuzamosan futó vagy egymást keresztező harcirányokat. Hiszen nem korunk világnézeti chaoszának az analízisére törekszünk, csupán egy csoportnak a történeti jelentőségét igyekszünk megállapítani, tehát ezzel szemben az összes többi csoportokat egybenévezhetjük. A magunk csoportját azonban a legtágabb

szellemi közösségként kell látnunk. *Valóban csak szellemi célokra kell gondolnunk s óvakodjunk attól, hogy merőben társadalmi osztály, politikai csoport vagy más efféle materiális alapultságú érdekszövetkezetté szűkítsük magunkat. Tehát a „polgári“ és „jobboldali“ jelzőket itt nem politikai és szociológiai értelmükben használjuk, hanem tisztán kulturális jelentőségükben, egyelőre jobb híjján. S a problémát nem is korlátozhatjuk csupán Magyarországra, hanem az egész földön mindazokra, akik bizonyos közös kulturális alapelveket, világnézeti principumokat fogadunk el és azok szellemében élünk. Ez a közös szellem pedig a humanisztikus kultúra.*

Mit értsünk rajta? Nem árt emlékezetbe idézni ma s nem különösen akkor, amikor *e humanista kultúra harmincéveseinek a problémáját oldozgatjuk.*

Eredete egyfelől a görög-római műveltségbe nyúlik, másfelől a keresztyénségbe. Középpontjában az embernek mint személyiségnek a megbecsülése áll, célja az emberi szellemben rejlő ideális értékek kifejlesztése és felfokozása. Tartalmilag magában egyesíti mindazt, amit az emberiség legnagyobb pillanataiban alkotott, hiszen maga a görög-római műveltség is az akkor ismert világ egész kulturájának integrációja volt, ehhez az alaphoz járult a keresztyénség, majd a népvándorlás népeinek friss szelleme, később a renaissance-kori felfedezések óta máig és ma különösen folyik az összes izoláltan fejlődött világrészek kulturájának az asszimilációja. Humanizmusunk érvényét éppen ez a tágassága biztosítja, ezt pedig lényege, az emberről alkotott és elébe állított ideál teszi lehetővé. A humanista eszmény embere idealista, azaz szellemi célokot követ, az ideális értékeket helyezi mindenek fölé, túltekint az anyagi világ és az egyéni élet szűk körén, az egyetemeség és végtelenség tágul törekvései elé, céljait oda tüzi ki, egy transzcendens, a materiális léten túli birodalomba. E magatartás azonban nem válik nála passzív révüléssé, elvonatkozássá az eleven élettől, hanem éppen ellenkezőleg, idealizmusa aktivitásra kötelezi. A humanista tevékeny. Embervoltának a felelősségét érzi és azon van, hogy a jelenvaló létet, az anyagi valóságot is mennél gazdagabban megtelítse szellemmel, áthassa vele, átformálja a szellemben lakozó eszmék szerint: kulturát teremtsen. A szó etimológiai értelmében kultúra ez a mienk és nincs még egy, amely olyan egyaránt magas fejlettségben és harmóniában foglalná magában a tiszta eszmék elvontsága és a lét valósága iránti érzéket, a szellemi szemlélődés képességét és az eredményes tevékenység erejét, teóriát és prakszist. A humanista a legmélyebb figyelemmel fordul az anyag felé, de csak azért, mert benne a szellem munkálkodásának a területét látja. A humanista a szellem hálójába törekszik fogni a világot, az egész mindenséget. És ez a törekvés nemcsak a külső, tárgyi kultúra alkotásában nyilvánul, hanem abban is, hogy a maga bensejét és egyéni életét is ilyen szellemi teljességgé igyekszik formálni. A humanista univerzalizmusra törekszik.

Iparkodik kiművelni minden lényében adott képességet, erőt, hajlamot, iparkodik mennél több ismeretet gyűjteni magába a külső világról is, iparkodik mennél gazdagabbá, mennél teljesebbé, mennél univerzálisabbá, fokozni önmagát. Az egész életet magába szeretné ölelni. De nem a maga nyersségében. Az egész életanyag feleit ott áll a szellem fegyelmező ereje. A humanista nem impresszionista, hanem klasszikus: eszménye az anyag harmónikus megformáltsága. Az emberi természet ősi erőit, képességeit, hajlamaikat megtisztítani, megneemesíteni, céltudatos központi irányítás alá vonni, az ideális szellemi értékek szolgálatába állítani; a valóságról szerzett benyomásokat, ismereteket pedig e szellem kategóriái erejével rendszeres világképpé, tudománnyá formálni: ez a humanista műveltség eszménye. Akiben ez teljesedik, az az igazi művelt ember, a klasszikus ember, a személyiség. A személyiségben a külvilág és a belső, a szubjektum és az objektum egyensúlyra jut. Egyensúlyba kerül adott mivolta, diszpozíciója és a normatív értékek formáló parancsa. Ezek a birodalmak átnyulnak egymásba a személyiség objektivitásának a síkján s így a személyiségben a lét minden formája és tényezője — természet, kultúra és norma — organizmussá egyesül, valóban mikrokozmoszá, válik, mely teljes képe a makrokozmosznak. A humanista az embert nem a maga természetét meglátásban becsüli, hanem csakis mint a személyiség lehetőségét és ígéretét s csakis annyiban, amennyiben valóban személyiséggé válik. Az emberlét nem adottság a humanista előtt, hanem feladat, amelyet személyes munkával kell megvalósítani. Az emberlét lényege küzdelem. Küzdelem önmagunkkal és a világgal, a bennünk lakozó és körülöttünk hatalmaskodó természettel, hogy a szellem jogait érvényesítsük, illetve a rejtőzködő szellemet előhívjuk. Mert a humanista nem ellenségként áll szembe a természettel, hanem a nevelő buzgalomával. A humanizmus lényege a szellem valóságába, a szellemben rejlő ideális értékek valóságába és érvényességébe vetett hit, ezen értékek legfőbb jogának az elismerése, az a meggyőződés, hogy a szellemi kultúra és a személyiség, — tehát a kiművelt, szellemi magaslatra emelt egyén, nem egyszerűen a nyers emberanyag, — mindenek felett való beccsel bír, a lét legdrágább kincse s végül annak a hivatásnak a tudata, hogy az ember a szellem küldötte, a természet nevelője e földön.

A humanista eszmény ezelőtt száz évvel emelkedett legmagasabbra. De tüstént bekövetkezett hanyatlása is. Az egyensúlyt szellem és természet, anyag és forma közt nehéz megőrizni s így történt, hogy a természet nagyobb figyelemben részesítése, tanulmányozása, a vele való foglalkozás a végén materiálizmust szült, a világkép gazdagításának a törekvése pedig öncélú kutatássá, egyoldalú specialistasággá töredezett. A szellemi egység ideálja elhomályosult. Ehhez járultak egyéb, de ezzel az alapvető okkal többé-kevésbé összefüggő mozzanatok, mint a technikai tudományok nagyszerű eredményei, az életviszonyok gyökeres megváltozása, az alsóbb, műveletlen néposztályok, a tömegek hatalomra

törése, a gyarmatok és színes népek mozgalmi, a háború és a „béke“ nyomorúságai s mindezek a fejlemények, — részletezésük messze vezetne, — olyan világnézeteket hoztak létre és terjesztettek el, amelyek szemben a humanisztikussal joggal barbárnak nevezhetünk. A XIX. század folyamán történik a fejlődés és századunk elejéig ennek a materiálistikusnak szelvidebb formájával találkozunk. A teljes hasadás a két világszemlélet közt körülbelül a századforduló táján következett be és a mai „negyvenévesek“ teszik teljessé. Ugyanakkor, amikor egy megújódott ideálistikus emeli fel a fejét a szellemi tudományok területén és a humanista eszmény a filozófiában öntudatos, rendszeres kidolgozást nyer, határozott körvonalat ölt a barbárság gondolatvilága is. Élesen szembefordul a „réginek“ csufolt ideállal, mint az új idők szükségleteinek meg nem felelő ábrándképpel és híven a maga materiálistikus szemléletéhez, tüstént szociális és politikai színezetet adott küzdelmének s jellemző, hogy ezt a két kulturprovinciát és szempontjait teszi uralkodóvá az egész kulturális élet területén. És itt nem csupán a szocialista-kommunista-bolsevista ideológiára gondolunk, hanem a kapitalista materiálistikusra és utilizmusra is, továbbá az imperiálistikus nacionalizmusra, melynek az alapja ugyancsak materiálistikus és utilista meggyőződés és ilyen természetű kapzsi törekvések öltöznek bele. Gondolhatunk továbbá számos egyéb jelenségre is, melyeket nem lehet ilyen egyszerűen határozott, reprezentáns irányokkal megjelölni. De ott hangozhatnak mindenütt a mai élet színterein és a maguk brutális plasztikusságával arra csábítanak, hogy ne is csupán világnézeti típust lássunk bennük, hanem szinte a „homo humanus“-tól eltérő és alacsonyabbrendű természetrajzi képlet eluralkodására gyanakodjunk. Mindezek a jelenségek megegyeznek abban, hogy az egyedüli valóságnak a materiát tartják, — mert hiszen számukra más valóság nem is létezik, — az ember célját a biológiai létben tűzik ki, nem szellemi értékek megvalósítására törekednek, hanem pusztán a testi lét kiélésére, nem szellemi közösségben, hanem materiálistikus adottságú és materiálistikus célú társadalmi kollektívumban gondolkodnak, ezt a kollektívumot nem szellemi célok megvalósítási alkalmának, hanem merőben materiálistikus szükségletek kielégítésére szükséges utilisztikus formának tekintik, az egyénben nem a személyiséget becsülik, hanem a közösség materiálistikus jólétének eszközeként szoritják rabságba. A humanista gondolatvilágának az egyén a középpontja, mert az egyén szellemi élete az ideális értékek megvalósításának a lehetősége, a barbár a kollektívumot emeli istenséggé, mert a materiálistikus jólétet keresi. A humanista individualista, mert szellemébe vetett erejével bátran megáll az egész kozmosszal szemben. A barbár kollektivisták, mert nyájba menekül a materiálistikus és szociális szorongatások elől.

Ha a mai világban körültekintünk, kénytelenek vagyunk beismerni, hogy ez a barbár szellem diadalát üli és egyre hatalmasabbá válik. Minden jel arra mutat, hogy a közeljövő sem fog változást hozni. A

történet színtere a különböző barbár táborok harcmezéjévé lett. A humanizmus, az újideáлизм ugyan él, egymásután hozza létre szép virágait a tudományok és művészetek területén, de a politikai és mindennapi életben úgyszólván semmi befolyása sincs. A humanizmus izolálódott és arra a szerepre szorult vissza, amely már egyszer a népvándorlás korában osztályrészévé jutott. Teljesen felesleges itt részletezni. Elegendő a mindennapi történet folyásába tekinteni, hogy szemünk elé táruljon a nyers ösztönök, durva és esztelen törekvések, tipikusan barbár célok leplezetlen, sőt elvszerű harca, az emberi lélek elsekélyesedése, lesüllyedése, felbomlása, az organikus személyiség szétoldódása és megsemmisülése az állati indulatok kuszaságában.

Ez az állapot tartani fog, ki tudja, meddig. Mindenesetre nagyfokú históriai és anthropologiai tudatlanság volna kételkedni abban, hogy egykor véget ér. A humanista, aki a lét legfőbb tényezőjének a szellemet hiszi, az isteni értékeket, el tudja képzelni, hogy egykor a szellemi szándék, az ideális értékek nagyobb erőt jelenthetnek a történet alakításában, mint eddigelé s hogy a humanisták kis tábora útját tudja állani a barbárságnak és megfordítja a történeti fejlődés irányát. De nem szükséges még ily vakmerő optimistának sem lennünk. Az ember mégiscsak ember és története azt tanítja, hogy újra és újra felmerül előtte mivoltának a problémája és önvizsgálatából újra és újra felemelkedik a humanista ideál, az ember ideális képe, feladata. Hogy mi a történet célja, az a többi nagy metafizikai titkok sorába tartozik. De mivel mégiscsak az ember története, az ember emberré válása, azaz a humanizmus fejlődése valami vonatkozásban kell, hogy álljon ezzel a céllal. A történeti jelenségeknek, tehát a nemzedékeknek a történeti értékét is ezen a fejlődésen kell mérnünk.

Van-e tehát generációs problémája a mi — mondjuk így, mert most már tudjuk, mit jelent — konzervatív „harmincéves“ nemzedékünknek, amely természetesen szellemi generáció és nem életkortól függ, van-e jelentősége a történet folyamában? Bizonyára van. Probléma és jelentőség, röviden összefoglalva, egy feladat: a humanizmus szellemének ébrentartása e barbár időkben. Sőt: fejlesztése és terjesztése, bármennyi akadály is tornyosul munkánk elé és bármily időszerűtlen álmodozóknak is látszunk. Tisztában kell lenni azzal, hogy a történet alakulását, mint Spranger írja, nem a fátum határozza meg, hanem az ethosz, az emberi akarat. Természetesen akkor, ha latba vetjük akaratunkat és nem hagyatkozunk a sorsra. Ha tehát akarjuk a humanista kultúra, az európai keresztyén kultúra jövőjét, ha azt akarjuk, hogy a barbárok mennél kevesebb kárt okozhassanak, akkor nemzedékünkre az a feladat hárul, hogy öntudatosan és elszántan hordozzuk és éljük ezt a szellemet, az „öregeket“ pedig az a felelősség terheli — nem a „fiatalokkal“, hanem a kulturával és a jövővel szemben! — hogy megerősítsék az utánuk következő nemzedéket, mely még az ő eszményeik örököse. Ha ezek kihullanának az idők rostáján,

akkor sokkal később, nehezebben és fogyatékosabban újulnának fel és terjednének el azok az ideálok, amelyeket végtelen generációk hagytak reánk örökül és amelyek az emberhez méltó életet biztosítják. Természetesen tisztában kell lennünk azzal, hogy az idő nem kedvez nekünk és vállalnunk kell egy tragikus nemzedék sorsát. De az emberi sors maga tragikus és az emberi öntudat éppen e tragikus sors hősiességéből sarjad ki. Ha ez lesz a „harmincévesek“ generációs öntudata is, akkor — ha egyéb nem, hát — annyi bizonyos, hogy a jelentéktelenség, a feleslegesség érzete nélkül, nagyobb öntudattal nézhet szomorú sorsa elé.

Joó Tibor

Alvó gyökerek a földben

*Ilyen zuzmarás, havas tájat
milyen ősi tél álmodott,
mint amilyen téli határban
térdig havasan gázolok?*

*Megriadt nyúl nyomát követve
a ködbebuvó ég alatt
ki tud a Sors nyomán haladni
amerre nyúl s a szél szalad?*

*Egy üzött vad lázas szívének
dobogását ha hallanám,
ez a kietlen, havas táj most
kettőnk szív-szavát hangzaná.*

*De hát egyedül vagyok. Mindegy!
Szívem dobog a hó felett
magánosan s tavaszravárón
mint földben alvó gyökerek.*

*Jön a tavasz! moccanjatok meg,
alvó szívek és gyökerek,
talán a megdermedt világról
élriaszthatjuk a telet...*

Fekete Lajos

Kálvinista konzervativizmus

A magyar kálvinizmus konzervatív szellemének gondolata vetődött fel hónapokkal ezelőtt egyik folyóiratunk hasábjain.¹ E gondolat felvetése azzal a reménnyel kecsegtet, hogy szakferfiaink alkalmat fognak venni e rövid megjegyzések kapcsán véleményük előadására; a kérdés boncolgatására azonban ezideig nem történt egyéb, minthogy az ellenkező álláspont leszögezését s rövid okfejtéseit is alkalmunk volt megismerni.² Az általánosságok körül mozgó vita ezzel el is ült, anélkül, hogy a kérdés fejtegetésére további lépések történtek volna s ezért félok, hogy a *tudományos* szempontból nagyérdékű kérdés végső tisztázása bizonytalan időre ismét elmarad. Jelen rövid felszólalásom célja csupán az, hogy a kérdés felelevenítése mellett, néhány adat és szempont közlésére szoritkozzam, hogy ez által is hozzájáruljak némileg a probléma végső tisztázásához.

Az újabb történetírás úgy találja, hogy a kálvinizmus köztársasági törekvéseivel mindenütt, mint az abszolút királyság ellenfele jelent meg.³ A kálvinizmus a természetjog kiépítése s annak az egyházjogba beolvasztása által radikális, demokrata, sőt republikánus színezetet nyert.⁴ Ez a beállítás lehet igaz, ha nagy általánosságban beszélünk, de a részletes tanulmányozás arról győz meg, hogy nem minden idő és hely kálvinizmusára illik a fenti tétel: mert egyes területi egységek sajátos fejlődése, vagy inkább alakulása egyénileg fejlesztette s formálta a tiszta kálvini elgondolásokat. Itt kétségtelenül E. Troeltsch általánosításoktól óvakodó kijelentéseit kell szemünk előtt tartani, aki elismeri ugyan a katolicizmussal küzdő kálvinizmussal az ellenállási jog kiépítésének tényét, — a zsinat-prezsbiteri rendszernek a reprezentatív alkotmányok kialakulására gyakorolt hatását, de határozottan kiemeli a kálvinizmus állami természetjogának konzervatív jellegét s kijelenti: Die eigentliche Demokratie ist überall dem calvinistischen Geiste fremd und hat sich aus ihm nur da entwickeln können, wo, wie in den Neuenglandstaaten, die alten Ständischen Elemente aus den kirchlichen hervordühten. Aber auch dort ist sie zur strengsten Theokratie geworden...⁵

Mindenek előtt hangsúlyoznunk kell az óvatos ítélkezés szükségességét akkor, midőn a magyar református egyház igazgatási rendszeré-

¹ Nyugat. 1932. szept. 16. Schöpflin Aladár cikke Baksay Sándorról.

² Protestáns Szemle. 1933. jan. Rácz Lajos: Kálvinista konzervativizmus és realizmus.

³ Tömören fejezi ki ezt a felfogást Hans Schubert: „So wichtig war der politische Geist des kirchlichen Calvinismus, dass er überall auf die staatliche Sphäre übergreifend republikanische Neigungen mit sich führte und als politischer Gegner des absolutischen Königtums erschien.“ Grundzüge der Kirchengeschichte Tübingen, 1928. 213. l.

⁴ L. Eckhardt S.: A francia forradalom eszméi Magyarországon, 31. l.

⁵ E. Troeltsch: Die Bedeutung des Protestantismus für die Entstehung der modernen Welt. 57—59. l.

nek az állami életre gyakorolt hatásáról beszélünk. A zsinat-prezsbiteri rendszerű egyházkormányzat nálunk nem tekinthető úgy, mint amely befolyást gyakorolt az állami kormányzat reprezentatív jellegűvé változtatására. A viszony inkább fordított; a reformkorszakunkban élő első liberális nemzedék demokratikus szellemű politikai izgatása és konstitucionalizmusa érlelte meg végkép a talajt a prezsbiteri rendszerű egyházkormányzat életbeléptetésére, a „nihil de nobis sine nobis“ jelszó a politikai élet harcaiból vonult be az egyházi élet vitáiba is. Az ifjú Protestáns egyházi és iskolai lap az 1840-es években indítja meg a kálvinista szellemmel merőben ellentétes konzisztórium rendszer ellen hadjáratát s csak midőn már az állami életbe feltartóztatatlanul bevonul a demokratikus átalakulás keresztülvitelének kívánata s szükségességének hangoztatása: akkor, néhol egészen forradalmi jellegű megmozdulások után, alakul át egyházigazgatásunk rendszere is, de végleges szabályozást, törvényes formát csak jóval később nyer s kétségtelenül a fejlődés további szükségességét ma sem zárja ki.

Ha voltak is hazánknak oly református vallású polgárai, kik már a XIX. század elején a felelős kormány szükségességét vallották: ez az elgondolásuk semmiesetre sem magyarázható magyar „*kálvinistaságukkal*“: legfeljebb csak *magyarságukkal*; amennyiben ezen intézmény meghonosításától nemzetünk érdekeinek biztosítását remélték. A felelős kormányzat elvét aligha merítették a magyar kálvinizmus gyakorlatából, hiszen ennek az elvnek megvalósításával egyházi életünk keretein belül sehol sem találkoztak, de a képviselő elve is csak elkorcsosult formájában, alig-alig ismerhető fel. A prezsbiteriumok, eltekintve a nagyon gyér számú kivételtől, néhol maguk egészítik ki önmagukat a pap kijelölésével, vagy anélkül, néhol pedig a lelkész nevezi ki a prezsbiterium tagjait, de van olyan egyház is, hol a három lelkész jelenléte ellenére egyedül elnökösködő gondnok nevezi ki az egyházi tanácsosokat, különös tekintettel lévén azokra, kik erre a tisztségre ajánlkoztak. Van egyházkerület, melyben a gondnok számadásáról a prezsbiterium előtt csak néhány, az egész gyülekezet előtt pedig egy egyházban sem számol be. Amint a prezsbiteriumok nem a gyülekezeti tagok megbízásán épültek fel, ugyanúgy nem a gyülekezetek képviselőitén nyugodtak az egyházmegyék és egyházkerületek gyűlései sem, hol az elnökök az önmaguk-kinevezte asszessorokkal, „mint önmaguk megsokszorozott árnyékaival“ tanácskoztak. Az egyházmegyei hivatalt nem viselő lelkészek súlyos sérelemként panaszolják, hogy szavuk a konzisztórium gyűléseken meghallgatásra nem talál, figyelmet nem nyer s hogyha esetleg meghallgatják is véleményüket: tekintetbe nem veszik azt. A liberálizmusnak a hitéletre gyakorolt hatása lehet kárhoztatandó, — egy érdemét azonban elhallgatnunk nem szabad: ez tárta ki a kapukat az egyház falain hiába döngető zsinat-prezsbiteri rendszer előtt, melyről 1848. előtt komolyan beszélni sem lehetett s melynél nem lehet előbbre tenni azt a dátumot, melytől kezdve a magyar kálvinizmus

egyházigazgatása az államkormányzatra vonatkozó elveket befolyásolta. Az 1791. évi zsinatok sok tekintetben téves eszméről itt nem beszélhetünk.

A liberálizmus a kálvinizmusban meglévő, de ki nem fejtett diszpozícióknak adott indítást a kibontakozásra. Egyházigazgatásunk szellemének hatása inkább a később tiszántúli püspökké választott, 1825—27-ben országgyűlési prédikátori tisztet viselő Szoboszlai Pap István szavaiban kereshető, ki az országgyűlésről hazaküldött tudósításában megbotránkozva beszél Nagy Pál kijelentéséről, ki azt fejtegette, hogy az országgyűlés alkalmából a király annyi „mint a törvényhozó test.”

Az ő konzervatív egyénisége egyébként is a magyar református egyházak példaképének tekinthető, mely konzervativizmus éppen a reformkorszak haladásvágya közepette válik nagy mértékben szembe-tűnővé. Itt mint jellemző példát meg kell említenünk Debrecen városának a jelzett korszakban tanúsított tartózkodó magatartását, melynek magyarázatánál ha megelegednénk is a királyi biztosok mérséklő befolyására való hivatkozással, vagy a királyi városok általános konzervatív magatartásának idézésével: akkor is meg kellene vallanunk, hogy ebben a túlnyomó részben református lakosokból álló s protestáns vezetés alatt álló városban a kálvinizmus nem volt képes demokratikus átalakítás keresztülvételére, de nem volt arra sem, hogy a lakosságot demokratikus szellemmel töltsse el. Éppen ennek a városnak a követe éles szavakkal szállt sikra az 1843—44. évi országgyűlésen a demokrácia ellen: mely „ha megpróbáltatott is édes hazánkra nézve, mindannyiszor bizonyítja a próba, hogy mérges növény vala.” Ez a város egészen 1847-ig nem vett részt abban a lelkesedéssel vívott küzdelemben, melyet az ellenzéki követek a haladás jegyében a liberálizmus elveinek megvalósításáért vívtak: az országgyűlési utasításokban legfontosabb hely a város gazdasági érdekei előmozdításának jutott. Némi figyelmet érdemel az a körülmény is, hogy 1845-ben Széchenyi és Kossuth útjának elválása után a város Széchenyit és Deákot választotta díszpolgárává, — Kossuthot pedig csak 1848-ban.⁶

Alig tudnánk azonban érdekesebb példát választani a kálvinista konzervativizmus szemléltetésére, mint Bihar vármegye református egyházi vezetőférfiainak a vegyesházassági viták során tanúsított magatartásának rövid előadását.⁷ A Lajcsák-féle pásztoráléval kapcsolatos vallási viták során Szilágyi Lajos táblabíró, a bihari egyházmegye ülnöke, beadványt terjesztett a megyei közgyűlés elé, melyben — arról lévén meggyőződve, hogy az új esketési mód nagy aggodalmat fog kelteni — a rendek elé indítványt terjesztett, melyben javasolta: az oly vegyes párok, kiknél az áldás megtagadása lelki nyugtalanságot okoz, a református lelkészeiktől áldást kérhessenek és azok ezekre ál-

⁶ Dr. Szabó István: Debrecen 1848—49-ben. D. 1928. 4322. 1.

⁷ Debreceni ref. kollégiumi könyvtár kéziratára R. 607. III. 120.

dást adhassanak. A vármegye rendei Szilágyi indítványát köztetszéssel fogadták, magukévá tették s elhatározásukat az egész vármegyében kihirdetni rendelték; midőn a végzés, melyet Szilágyi előterjesztése alapján hoztak, másnap a közgyűlésen hitelesítésre került, megjelent a bihari egyházmegye esperese is, noha eddig a megyegyűléseken soha sem vett részt s ellenezte Szilágyi indítványának elfogadását. Indokolásul felhozta, hogy ez az indítvány megyei közgyűlésen nem tárgyalható, mert Szilágyi az indítványt mint egyházvidéki világi ülnök tette, pedig arról sem ő, az esperes, sem a traktus nem tud semmit. Az esperes ily fellépése következtében a protestánsok vallásügye a világi r. kath.-ok előtt vesztett népszerűségéből, pedig, mint Szilágyi írta: „ezen megyében pártoltatásunkat inkább a R. kath. érdemtelen tagjainak, mint magunknak köszönhetjük.“

Az esperes eljárása azt a véleményt váltotta ki a protestánsok ügyét pártoló katolikus világiakban, hogy a házassági eljárás új rendezése a protestánsokra nézve nem is oly sérelmes, mint ahogy ők ezt eddig hitték, e feltevésükben támogatókra találtak a bihari egyházvidék segédgondnokában is, aki határozottan kijelentette, hogy az áldás megtagadása a protestánsokra nézve nem sérelmes.

A protestánsok tartózkodása és féltékenysége máskor is világosan kiünt. Szilágyi Lajos a reformátusok féltékenységét okolja, mely miatt számos adott alkalommal elmulasztották sérelmeik orvoslását kérni; ellenben őt e megyei gyűlésen közhelyesséssel találkozó indítványáért saját egyháza vonta vád alá: mert előterjesztését mint egyházi ülnök írta alá s így az oly színezetet nyert, mintha a hivatalos fórumok tudtával történt volna.

De mielőtt tovább mennénk, vessünk még egy pillantást arra, miként kezelte a tiszántúli egyházkerület a beregi rendek határozatát, melyben azok Szilágyi fent ismertetett indítványa szellemében intézkedtek. A püspök egyházkerületi gyűlés elé terjesztette a kérdéses átiratot, az egyházkerületi közgyűlés azonban nem tette azt magáévá: „Hitfelekezetünknek vallásstanjaiból folyó vezérelve volt eleitől fogva s lesz is mindenkor a törvénynek, még ha reánk nézve nyomasztó is az mindaddig, míg a fennálló törvények tábláján olvastatik, hódolva engedni s ahhoz rendíthetetlenül ragaszkodni“, — írják válaszul, hálájukat fejezik ki a buzgalomért, de ők csak őfelsége kegyelmétől és jogvédő igazságérzetétől kérik könyörögve és várják fiúi bizalommal a megsértett törvények helyreállítását. Nem teljesíthetik Bereg felszólítását, mert az 1791. évi törvények vallásügyi rendelkezései a vegyesházasságok összehadását kizárólag a r. kath. lelkészek kötelességévé teszik.⁸

De hogy végül a „kuruc-szellemre“ is kitérjek, épen a tiszántúli egyházkerület gondnoka: Péchy Imre mondotta el a Debrecenben is nagy népszerűségnek örvendő és az udvari párt részéről sokszor meg-

⁸ E. ker. jegyzőkönyv. 1842. okt. 8.

ismételt ígét az 1825—27-i országgyűlésen, melyben a heves viták közepette a kérdést nem abban látta: *quid iuris sed quid consilii*.

Ezt a szellemet ismerjük fel a híres debreceni professzor Sárvári Pál fiához írt levelében, midőn a Wesselényi-üggyel kapcsolatban szinte elítélőleg írta: „kár volt nékiek ennyire vinni a dolgot, holott a *csendes* panaszokat Ő Felsége kegyelmesen meghallgatta és Atyai módon orvosolta volna.“⁹ Máskor ismét Péchy idézett szavait ismételve, aggódva írja: „A régi sebet csak lassan orvosolhatni. Jó ezt tudatni sok emberrel, kivált az ifjúságnak szüksége van erre.“

II.

Az elmondottak kapcsán egy *aulikus* magyar „kálvinizmus“ küszöbére érteztünk el. II. József rendelkezései nagy mértékben járultak hozzá, hogy a hamar felejtő kálvinizmus bizalommal nézzen királyaink felé. Maga II. József a kortárs prédikátor szavai szerint „a protestánsoktól ugyan megérdemli a maga országaiban, hogy az ő hamvait szenteknek tartsák“. Az 1801. aug. 8-án kiküldött, egyházunk sérelmeinek orvoslását sürgető követek a következő év februárjában előterjesztett jelentésükben meggyőződéssel ismétlik Ferenc király szavait, hogy „nyomatásunk célja ellen van; hogy a más Tartományaiába nem lévén eféle panaszok, okát, hogy Magyarországon a panasz nem szűnik meg nem láthattya: de mindezeknek véget vetni kíván.“ Majd Kollowrath felfogását is ismertetik, ki „világosan kimondotta, hogy maga belső Indulattyához képest se bánthatna soha senkit, hogy véle egyformán nem hiszen: mint Ministernek pedig úgy tarttya, egyik valláshoz sem lehet magát kapcsolni.“ A protestánsok e nyilatkozatok őszinteségének tudatában szívesebben fordulnak sérelmeik orvoslása végett az udvarhoz, mint az erősen r. katolikus egyháziak befolyása alatt álló országgyűléshez, sőt tudjuk azt is, hogy a vallásügyi sérelmeket feszegetni kezdő Beöthy Ödönhöz nemcsak a katolikus klerus fordult ígéreteivel, de a protestánsok is kéréseikkel: halassza e mozgalmat arra az időre, midőn ennek elfogadására a szellemek érettebbek lesznek. Még az 1832—36-i országgyűlés első vallásügyi felszólalói is csak a katolikus ellenzéki követek sorából kerültek ki s csak lassú *megfontolással* követték őket a „liberális és kuruc-szellemű protestánsok.

De térjünk csak vissza pár szóban az 1825—27. évi országgyűlésen történetekre. A protestánsok fontolóra veszik, hogy az országgyűlés ösztetése a vallásügyi törvények mily szellemű változtatását hozhatja magával. A megfontolás kedvezőtlen eredményt ígér, de egyébként is, „hogy sértsék meg a Felséget“, ki a várható viták miatt Péchy főgondnoktól a vallási ügyek országgyűlési tárgyalásának elejtését kérve, királyi rezolúció útján kedvező eredményt ígér. A protestánsok *ezt a*

⁹ Levele kelt Debrecen 1838. jan. 13. Debrecen város Déri-muzeuma.

megoldást teszik magukévá: nemde eléggé konzervatív magatartás.¹⁰

De midőn az 1832/36. évi országgyűlésen a légkör kedvezőbb törvények elérésére is alkalmassá válik, a protestánsok maguk sem tudják, hogy is formulázzák kívánságukat. Még Szoboszlai Pap István is nehéz helyzetbe kerül, midőn a nádortól felhívást kap a protestánsok kívánságainak összefoglalására: „Szóval igen is kész lett volna kijelenteni, de írásban nem. Mert most kevésel is megérnénk, ha önként adnák: de ha kevés kérésünk megtagadnák, talán idővel ellenünk fordítanák: hogy ekkor magunk sem kértünk többel. — Pedig igazság szerint többhöz volna jussunk.“ Az elmondott eseteket a „kálvinista“ konzervativizmus tipikus példájának kell tartanunk, ha nem akarják a konzervativizmust csupán a legszélsőbb maradisággal, vagy épen a reakciós szellemmel azonosítani.¹¹

A mendemondának mi sem tulajdonítunk történelmi forrásértéket, de fel kell vetnünk a kérdést, nem volt-e valami alapja annak a híresztelésnek, mely az 1825—27. évi országgyűlésen elterjedve azzal vádolta a protestánsokat, hogy azért ellenzik a szegény nemesség megadóztatását, mert kollégiumaik javára akarják azt megadóztatni. Annyi tanulságot kétségtelenül levonhatunk, hogy ennek a vádaskodásnak kialakulására nagy hatással volt a protestánsok többségének elzárkózása a jobbágytelken lakó nemesség megadóztatása elől. Ennek a kérdésnek a felvetődését örömmel nézik a konzervatívok a maguk igazolása szempontjából: „Most tetszik már meg — írja haza a kálvinista prédikátor, — hogy akik eddig nagy pátriótáknak ki voltak kiáltva, azok akarják most lerontani a nemesség cardinalis praerogativáját, — azok állanak pedig a gátra, kiket eddig rágalmaztak.“

De maga az egykorú ellenzéki és liberális közhangulat is bizalmatlanul állott a protestánsokkal szemben. Ez a hangulat nemcsak az 1825—27. évi országgyűlésen, de az 1832—36-in is feltalálható: — Kálvinizmus! — kiáltott fel Beöthy, midőn Niczky oly megalkuvó tervéről értesült, mely nem fedte az ellenzék előbbi elgondolását. Kölcsey figyelmeztetésére, — hogy Niczky nem is kálvinista: „és mégis kálvinizmus“ — válaszolt az.¹²

Ezek mellett az adatok mellett elég egy futó pillantást vetnünk egykorú prédikáció-irodalmunkra. Ha lelkészeink külső nyomás hatása alatt mondták volna el szépszámú lojális tartalmú ünnepi beszédeiket, vajjon igyekeztek volna-e azokat minél nagyobb számban, mintegy dícselkedve király-hűségükkel, nyomtatásban is napfényre hozni és híveik kezébe adni, vagy esetleg, mint nem egyszer, német fordításban is nyilvánosságra hozni. Az Isten kegyelméből való királyságnak, a királyság isteni megbízatásának elvét a protestáns prédikátorok a róm. kath.

¹⁰ Az itt előadottak Szoboszlai Pap István levelei alapján. Tiszántúli ref. e. ker. levéltára.

¹¹ Sárvári Pál fiához írt levele. Debreceni Déri-muzeum kéziratára.

¹² Kölcsey Ferenc Naplója 1832—33. Budapest, 1848. 108—109. l.

lelkészekkel versenyezve hírdetik. És hogy szavuk őszinte szívből fakad, annak legjobb példája Szoboszlai Pap István bizalmas levelezése.

Az elmondottak bármily kevésvel mozdították is elő kutatásunk és felfogásunk elmélyülését: annyit mindenesetre leszögezhetünk talán, hogy feladatunk nem a múlt rózsás, nekünk kedvező színűnek festése, hanem a hibák felismerése után a jövő tisztább szellemű alakítása.

Varga Zoltán

Tied a dicsőség

*Uram! Te engem sokszor megpróbáltál.
Vittél mély völgybe, hatalmas hegyekre,
mezők szelid színeivel igéztél,
s bércek ormán ejtettél révületbe.*

*Vittél száguldó vonaton, hajón,
s mutattad nekem széles e világot.
Álltam keresztyén templombolt alatt,
s jártam, hol éltek valaha pogányok.*

*Láttam embert, ki szédülten rohant,
s a máért minden kincsét odadobta,
s láttam várost, mely fáradt falain
évszázadoknak szépségeit hordta.*

*Vittél kacagó bálba táncos lábbal,
hoztál mély gyászt ifjú szívemre.
Mutattál embert fehért, feketét,
s vittél végtelen vizü tengerekre.*

*Vontál szépséggel, vertél bánatokkal,
kápráztattál ezer színeddel,
de én Uram! egy utat láttam
ég felé tárt zengő szívemmel.*

*Uram! Te engem sokszor megpróbáltál.
— Ó szép a napfény, friss virágszirom,
a föld, a tenger, élet és halál,
mert benne égi kegyelmed birom! —*

*De Uram, minden Hozzád vitt közel!
Mert minden mélyén Te voltál a szépség!
— Így vált szépséggé bennem most a bánat —
Legyen érette Tiéd a dicsőség.*

Rolla Margit

Makkai Sándor: Erdélyi szemmel

(Tanulmányok. Erdélyi Szépművés Céh, Kolozsvár, 1932. 179 oldal.)

Nem azért írok kritika helyett egyszerű ismertetést erről a könyvről, mert szerzőjét annyira szeretem és becsülöm, hogy a kritikus objektív hangját nehéz volna megtalálnom vele szemben — hanem azért, mert a könyv még szerzőjénél is közelebb áll hozzám s magát a könyvet nem tudom kellő távlatból nézni. Mondatról mondatra, amint olvasom, egyben át is élem, eggyé válok vele, gondolatai mintha egytől-egyig éltek volna bennem, megformátlanul s megszületésük — vagyis elolvastatásuk — percétől fogva mintha már végképpen az enyémeik is lennének.

Különös, hogy valaki ennyire fenntartás nélkül, egyszerre be tudja fogadni (mert ez több az egyszerű elfogadásnál) más ember gondolatait egy sereg különböző tárgyról, amelyről magának is éppen elég alkalma volt gondolkodni. Annál különösebb, mert hiszen Makkai könyvében egy teljes évtized (s milyen évtized!) során írt tanulmányok kerülnek össze, nem is időrendben csoportosítva. Megeshetnék, hogy egyikkel-másikkal maga sem azonosítja már magát teljesen, csak — mint mondani szokták — „belémetti“ éppen megjelenő könyvébe. Megeshetnék, hogy az író messzibb jár e pillanatban, mint lelkes olvasója.

Megeshetnék, de — nem hiszem. A könyv annyira egységes öntésű, hogy ha a dátumokat eltüntetnék az egyes tanulmányok alól s egyik-másiknak szövegéből az évfordulókra való utalásokat: a tízesztendő s távolságot nem árulná el semmi. Makkai Sándor kétségtelenül fejlődött e tíz esztendő alatt, de amit e kötetben összegyűjtött tanulmányaiban megírt, az annyira egyéniségének, világnézetének mélyéről jött — ami aktuális kérdésben állást foglalt, arra oly rendíthetetlenül csak *egyféle* választ adhatott, hogy ezekhez képest tíz esztendő változása, fejlődése csak felszíni jelenség lehet.

Van ebben a kötetben általános esztétikai tanulmány, irodalmi elemzés és újraértékelés s erdélyi kulturpolitika. Valamennyit szoros benső egységbe foglalja a könyv címe: *Erdélyi szemmel*. Hogyan? — kérdezheti joggal a felületlen lapozgató — hát lehet s szabad az esztétika alapfogalmait, Platon és Kant szépség-meghatározásait „erdélyi szemmel“ nézni? Firenzére letekinteni s egy idealizált Kolozsvárt látni még hagyján — de ha arról beszélünk, hogy „szép az, ami érdek nélkül tetszik“ . . . A felületlen lapozgató meg fog nyugodni, ha a „Szépség hazája“ című tanulmányt elolvassa. Nincs abban egy szó sem Erdélyről. Egy idealisztikus esztétika rövid alapvetése az egész. De ezt az esztétikát hírdetni kellett és hírdetni kell a tegnapi és mai Erdélyben, magasabbrendű megnyugtató és vigasztaló. „A szépség . . . nem igazság és nem jóság, de érdektelen, szimbólikus apológia az igazság és jóság örök érvénye mellett.“ „Lehet élni bányában, bar-

langban, pincében, kamrában, szobában, völgyben és börtönben is; harcos, szenvedő, aktív életet ezekben élünk, mi szegény emberek: de ha a napsütötte bérctetön beleujjonghatunk a lent küzdő világba vagy talán semmit se téve, egyszerűen a csillagokba bámulunk: érezzük, hogy az életünk most ér a legtöbbit. Ez a bércteteje az életnek: a szépség. Áldottak legyenek, akiknek teremtő lelkén át, ünnepi óráinkban odaemelkedhetünk ragyogó ormára!“

Vigasz ez és megnyugtató, de azonkívül agitáció az áldott terem-tők mellett, akik egymagukban nem teremthetik meg az új Erdély új életét, ha melléjük nem szervezkedik egy öntudatos kulturális és esztétikai akarású közönség. Ez az agitáció bontakozik ki néhány másik tanulmányában, — de voltaképpen ennek részletmunkáját végzik az alkalmi Goethe-tanulmányok s különösen Kemény Zsigmond nagy-szerű újraértékelése.

Az új Erdély új élete... mennyi mindent kell itt „erdélyi szem-mel“ meglátni és megmutatni maguknak a kábult erdélyieknek is, hát még a magyarországi testvéreknek! Alapvető kérdéseket kell tisztázni, akárcsak az elméleti esztétikában. Magának az erdélyi lélek-nek kérdését is. „Külön erdélyiségről... sohasem lehetett és ma sem lehet beszélni magunkkal kapcsolatban, hanem csakis a történelmi és természeti viszonyok által sajátos *színezetű* erdélyi magyar szellem-ről.“ De ez a színezetbeli különbség, a fizikai távolság, az elszakítottság, a politikai helyzet különbözősége elég arra, hogy széles árokkal gátolja a kétféle magyarság kölcsönös megértését. Hallottam már Makkait csöndesen panaszkodni, hogy alig mer már megszólalni Ma-gyarországon az erdélyi dolgokról: mást várnak tőle, mint amit mond, nem értik meg az ottani helyzetet, lelkiállapotot, célkitűzéseket... Ez így van s könyve egyrésztében e nagy megnemértés ellen kell hada-koznia. Az előszóul tett „Nincs menekvés?“ című polémiában is. Egy hires erdélyi tárgyú regénnyel s annak hiveivel harcol itt. A regény: pesszimista lélek termése. Megírása, kiadása bűn volt az áldott kö-rülmények között, mert az erdélyi magyarság halálát hirdette olyan közönségnek, amely elsírhatta magát rajta, de aztán nem tehetett egye-bet, mint a temetőből távozó gyász kíséret: letörölvén könnyeit, igye-kezett a kedves halott elvesztésébe belenyugodni. De a halott — nem halott és nem is akar meghalni, egyáltalán nem nyugodott bele a saját halálába. Halálharang kongatásával saját testvéreit sem lehet meg-mozgatni, még kevésbbé „Európa lelkiismeretét megszólaltatni“. Erdély magyarsága él, élni akar és keresi az új, kisebbségi élet útjait, ural-kodás és reprezentálás helyett az egyénnél és a családnál elkezdődő, aprólékos, millió kis áldozat összetevéséből és megszervezéséből álló újfajta nemzeti munkát. Itt munkásokra, példaadó prédikátorokra, mű-vészekre, kultüremberekre van szükség — mindenkire, csak sirásóra és síratóasszonyokra nem. „Bethlen Gábor öröksége“ című tanulmá-nyában ezeket mondja Makkai:

„Ez az egyetlen életlehetőség, igazi jövőjének és belső nagyságának kulcsa és biztosítéka: egy lelki megújulás és jellembeli megnevedés, amely komoly és nemes szellemi kultúrában realizálja magát. Ehhez pedig a legfőbb és immár elkerülhetetlenül szükséges teendő: az erdélyi magyarság kulturális megszervezése... Az előttünk álló kultúrfeladatnak pedig lényegében két sarkpontja van: az egyik az erdélyi magyar ifjúság nevelésére való társadalmi megszervezkedés, a másik az erdélyi magyar irodalom öntudatos kifejlesztése az írók és az olvasók megszervezése által.“

Ennek az egyszerűségében oly impozáns programnak, amelyet 1922-ben mondott ki Makkai, első pontjából — sajnos — kevés valószínűsíthető meg, anyagi erő híján. A másik, az írók és olvasók szervezése, sokkal előbbre van. Elég itt a könyv kiadójának, az Erdélyi Szépművészeti Társaságnak szervezetére utalnom.

Makkai irodalompolitikai gondolatait legszívesebben úgy ismertetem, hogy idemácsolnám „Közönség és irodalom“ című tanulmányát. Néhány főgondolata: „Az erdélyi magyarságnak, ha mint ilyen élni és hivatását teljesíteni akarja, erdélyi magyar szellemi életet kell élnie, mely önállóan épül föl a magyar örökségen, de ugyanakkor öntudatosan keresi és munkálja az egyetemesen emberi értékek szolgálatát.“ „... a szellemi értékek közt nincs rangkülönbség, — a tudományos, művészi, erkölcsi és vallásos értékek, mint önértékek, egyformán drágák, nélkülözhetetlenek és a kultúra egységében egyformán érvényesítendőek. Ennek a szellemi egységnek megteremtésére pedig mindenkifelett éppen az irodalom van hivatva...“ — Az irodalomról nem szabad szűk vagy egyoldalú koncepcióval csak mint gyönyörködtető szépirodalomról vagy csak mint pedagógiai eszközről beszélni. Az erdélyi magyarság igazodjék mindig a legtágabb horizontú és modern világszínvonalhoz. Erdély a magyarországi megkötöttségektől függetlenül végezheti az átértékelés munkáját. Az irodalom az élet egész skáláját magában foglalja. Két hatalmas kar öleli át: a nemzeti szellem és az erkölcsi törvény. De „a kritikátlan hazafias irodalom és az erkölcsi szentimentalizmustól csöpögő morálirodalom hamis, élettelen s hatástalan, sőt egyenesen káros.“ Népnak, ifjúságnak s felnőtt intelligenciának egyformán művészi értéket kell adni, igazi irodalmat. „... idegen és káros az irodalmi életbe a felekezeti szempontok belevegyítése s ez alapon irodalmi meghasonlás, szakadás keltése.“ „A politikai és felekezeti szempontok rossz értelemben vett beavatkozása ellen a közönségnek csakis egy módon lehet és kell védekeznie: magyar és keresztényen lelkületének őszinteségével *egyedül a mű értékét szabad néznie.*“ „A kritika nem politika és nem felekezeti: a kritika a nemzeti lélek lelkiismerete...“

Ugy érzem, Makkai az ő „erdélyi szemével“ az egész magyarságnak is sok életbe és kultúrába vágó kérdését látja tisztán, elfogulatlanul és bátran. Könyvéből nemcsak Erdély lelke, de a régi, elfogult-

ságoktól és gyűlölködésektől meg nem mérgezett magyar lélek szól — az, amelynek „sajátos értékei a világ egyetemesen emberi jövődjébe kapcsolódnak bele.“

Benedek Marcell

Mély, tompa hang

Tompul a hang,
fogynak a vallomások:
Titkom felé
mindig mélyebbre ások.
Az akna szűk,
sebesre marja vállam.
De ércemet
lenn meg kell, hogy találjam.
Rég hóba fult
ordas erdélyi őszön
rejtette el
bennem egy ötvös-ösöm.
Tán vén leszek,
hajszálaim fehérek,
ha egy napon
aranyforráshoz érek.
Vér lesz pecsét
a zengő kőtörésen,
de kincsemet
körülragyogja mécssem.

S amint magam
mindig mélyebbre ásom,
tompul a hang,
de nő titok-tudásom.
A hangomon
sötét zenéjű lelkek:
gyökereim
kórusban énekelnek.
Nem hallik át
a földfeletti zajba.
Rajtam kívül
talán más meg se hallja.
Én is csak úgy,
ha kripta-némaság van,
s még egy tücsök
sem sír az éjszakában.

Áprily Lajos

Reformáció a Balkánon

A Balkánfélsziget keresztyénségének kisugárzó központja Konstantinápoly, a későbbi görögkeleti egyház metropolisza volt. Ezzel kapcsolatban fejlődött ki Chalkidike hármass félszigetén a mesés Atton vagy Athos-hegy kolostorvárosa, a Hagios Oros és itt alakult ki a görög alfabet kirill átírásával kapcsolatban az ószláv egyházi irodalom. Innen veszi át Krisztus tanításait az egész keleti szlávosság, beleértve a szlávosult bolgároknak és rumunosult vlachokat. Tanítómestereik maguk is szlávosult népek, újjörögök voltak. Legnagyobbhírű apostolaik, két testvér: Method és Kirill a Szaloniki-vidéki óbolgár nyelvjárásra fordítják le a Biblia legszebb részeit, mielőtt elindulnak térítő útjukra, néhány évvel a magyar honfoglalás előtt, hogy elvigyék az idevezítő híreket cseh és morva testvéreik földjére is.

A Balkánon ezalatt Method és Kirill hét tanítványa terjeszti a megváltó hitet, elsősorban az akkori uralkodó nép, a bolgarság körében. Az ő emléküket még ma is őrzik a „szent hétség“ (szveti szedemocsizlenci) emlékére épített kápolnák. Az áttérés első Borisz kán idejére esik (850—888), Simeon cár (893—927) nagyhatalommá fejlesztette Bolgárországot, de már Péter cár idejében bomladozni kezd az ország békéje és kultúrája és magasra csapnak a vallásos széthúzás hullámai.

Ez a hirtelen kitört vallási háború messzefekvő okokra nyúlik vissza. A különböző zsinatok nem hozták meg a keleti keresztyénség elbékülését. Különböző új szekták és nemzeti egyházak keletkeztek (eunomiusok, photiniusok, manicheusok stb.) és ezek a keleti tűzimádó pogánysággal is érintkezve a legkülönbözőbb vallásos nézetekre jutottak. Örményország földjén évszázadokig virágzik a sokféle árnyalatú keleti gnosticizmus és amikor Bizánc papjai európai térítő útjukra indulnak, máris nyomukban vannak a keleti, kalandos szekták pionirjai.

A bolgárok elleni harcok közben a Keletrómai császárság kevés katonával rendelkezett. Így történt, hogy a 8. században Konstantinus Kopronymus bizánci császár nagyszámú örmény katonaságot telepített le akkori legerősebb határvárosukba, Filippopoliba. Ezekkel az örmény katonákkal jutott el a dualista gnosticizmus Európa földjére. És valószínűleg innen ered a bolgárok hitreformja is.

A fentemlített Péter cár idejében már élesen szemben áll egymással a két felekezet. A görögkeleti egyház bolgár képviselője, a remete-életű Rilai Szent Iván a görög papság bűnös és fényűző életével szemben a krisztusi egyszerűséget és szeretetet hirdeti, de az anyaegyház hitelveinek megtartásával. Vele szemben nagy sikereket ért el Bogumil Teofil szerzetes, a róla nevezett bogumilizmus megalapítója. Bogumil kétségkívül az örmény gnosztikusok hatása alatt állott, de egyénisége a

pogány bolgár néplélekben gyökerezett és épen ezáltal érte el gyors sikereit.

Bogumil hitelveit jórészt csak az ellenük később meginduló hit-térítő harc írásából ismerjük. Ebben az időben már a bolgár hitújítás sok tekintetben hibás útra tévedt, de föltehető az is, hogy a visszatérítő irányzat lehetőleg az eretnekek rovására színezte a szokatlan vagy félreérthető tanításokat. Ezért kétszeresen nehéz ma már erről a mozgalomról tárgyilagos és igazságos képet alkotni.

A bolgár bogumilisták alapelveit a következő tételekbe foglalhatjuk össze:

1. A szentháromság-tant nem fogadták el. Ehelyett előtérbe lép a jó és gonosz küzdelmének gondolata a keleti Ormuzd és Arimán mintájára; a jótevő Istennel szemben majdnem egyenrangú erőként képzelik el Sátánt.

2. Isteni kijelentés gyanánt csak az újtestamentumot fogadják el és megállapodnak a szabad írásmagyarázat elvében. Sajnálatos, hogy ennek ellenére a bogumilista irodalom az apokrifus könyvek új sorozatát indította meg.

3. Nagy érdemük az erkölcsös életmódhoz visszatérés, a szegénység és remeteség megújítása, noha ez is téves vágányokra vezetett.

4. Pörös ügyeiket békésen intézték el maguk között. Sohasem fordultak állami törvényszékekhez. De a békességre törekvés a fegyverhasználat és a honvédelem megtagadására vezetett. Ez a nem harcoló irány nagyon megfelelt a bolgár néplélek természetének, paradicsomi szépségek felé vezérelt, de utat nyitott később az Európát előzőnlő török veszedelemnek.

5. A szent élet követelményének tekintették a bójtölést, a halk beszédet és a nevetés leküzdését.

A gazdasági életet gyökereiben rendítette meg a szegénységre törekvő irányzat. A rabszolga nem dolgozott többé urának, de az önálló egyén is csak addig dolgozott, amíg a legszükségesebb életföntartó kelleit biztosította. Minden vagyonszerzést bűnnek minősítettek. Ez az irányzat érthetően hatalmas fegyver volt a görög szellemű kapitalizmussal szemben, de egyúttal minden kultúra pusztulását és az állatsorsba való visszahanyatlást is jelentette.

A bogumil tanításokban vezető szerep jutott a megváltás-tannak és Krisztus tanításainak általában. Imádkozni a szabad ég alatt gyülekeztek össze, vagy ha építettek is imaházat, a tornyot és a harangot elhagyták. Nem állítottak keresztet, oltárt, kirekesztették a misét, az áldozást, esküt nem tettek és különösen kiméletlen harcot folytattak a szentképek tisztelete ellen. A gyónást nyilvánosan gyakorolták. A „ne ölj“ parancsokat keresztülvitelében pedig eljutottak a vegetarizmus életrendjére.

Ricout egykorú útleírása azt állítja, hogy a bogumilek tüzzel keresztelnek, a keresztelendőt égő gyertyával érintik. Lényegesebb, hogy a

keresztelést lelki megértéssel hozták kapcsolatba és ebből kifolyólag csak felnőtteket kereszteltek. A megtérésnek és megigazulásnak három fokozatát ismerték:

Első fokozatban volt az egyszerű hívő, credulus.

Második fokozatban a tanítvány tökéletessé, kresztyánná lett.

Harmadik fokozatba csak az elüljárók jutottak: a püspök, djed, senior vagy episcopus és az apostolok, sztrojnikok (goszti, sztarci).

A bogumilisták később paulikánok, pavlicianusok, bolgárosan pavlityánok nevezete alatt szerepelnek és nagy hínévre tettek szert népies irodalmi termékekkel, mert a bolgár hitújítók kedves, mesemondó népfiai lehettek. Nem elégedtek meg a Biblia regevilágával, hanem közbeszóttek minden szórakoztató elemet, amit saját népmondáikban, a klaszszikus mithológiában vagy a keleti regékben találhattak. Mindezt eleven, színes népnnyelven adták elő és frott másolatokban is terjesztették. Így állott elő a vallásos regeirodalomnak egy jellegzetesen bolgár műfaja.

Nekivaló anyagot szolgáltatott elsősorban János jelenések könyve, a mesés látomások világából szőtt Apokalipszis. Ezt ők átdolgozták és továbbfejlesztették. Igen népszerű írás volt Bogumil hat könyve. A túlvilági élet titkai iránti érdeklődést is fölhasználták. Ilyen céllal íródott „Isten anyjának útja a pokolban“ és Bogoszláv János apostol „kérdései az ítéletnapról“. Salamon és Markalf regéje, Salamon király könyve, Árgirus királyfi és a többiek túlszárnyalták az ország határait és majdnem egész Európában elterjedtek. Magyar irodalomtörténetünk nem vett még tudomást róla, hogy regényes, elbeszélő irodalmunknak legelső sikereit mind ilyen bolgár eredetű hitregék hozták.

A görög egyház csakhamar védekezni kezdett a vallásos regeirodalomnak gyakran igenis kalandos és vallásos érzést is sértő eltévelyedései ellen. Megbélyegzett könyveknek, „oszrecennija knigi“ nevezték el a bogumilista írásokat. Olaszországban is mutatkozott velük szemben az egyházi tilalom, de csak annál jobban terjedtek. János „apostol“ kérdéseit ilyen címeiben nyomtatták ki: „Eretnekek titka“, vagy „tévelygésekkel teli könyv.“ De még az sem ártott, mikor egyenesen hazug könyveknek, lozsnja knigi nevezték őket.

A népszerű irodalmi termékeken kívül vándor térítők is terjesztették a bogumilizmust. A kereskedő hajlamú bolgárok távoli országokba is elbarlangoltak és a nyugati egyház területén ugyancsak termékeny talaj várt akkoriban reájuk. A bolgár név itt a 16. század előtti időkben majdnem egyet jelentett a hittérítővel. Így állottak elő Olaszországban, Svájcban, Franciaországban stb. azok a szekták, amelyeket patarénusok vagy albigensek nevéen ismer a történelem. A hitelvek bizonytalansága mellett jóindulatú törekvéseiket és reformáló irányzatukat ma sem vonhatjuk kétségbe. A római egyház csak akkor vette számba a gyorsan terjedő herezist, amikor már a papok jövedelmét és hatalmát is kezdte érinteni. A bogumil vagy pavlikán reformáció faj-

súlyát mérhetővé teszi az az eszköz, amelyet az uralkodó egyház az újítók megsemmisítésére szervezett: az inkvizíció.

A keleti országokban az eretnekké nyilvánított bogumilek ellen már a 10. században, Cosmas pápa alatt megindul a reakció. Jeruzsálemi Athanasius és később, a 12. században Hilarion püspök vitairatokkal veszik föl a küzdelmet. Bolgárországban a pavlikánizmus letörése az ozmán uralom alatt következett be. A török politika ott más irányt követett, mint nálunk a későbbi reformációval szemben. A görög papság el tudta hitetni, hogy a nemzeti vallás letörése biztosítani fogja a török uralmat. A fanarióta papság a török hatalom árnyékában a vezetők nélkül maradt bolgár nép elgörögösítésére törekedett. A védtelen bogumilekkel szemben a szultánok mindig az árulkodó görögöknek adtak igazat. Így a pavlikánizmus lassanként a maga otthonában is tért veszített és a 17. században majdnem végkép megszűnt.

A mozgalomnak ebben a válságos korszakában mind inkább fől-színre vetődtek a bolgár reformáció belső hibái és tévedései, amelyek fegyvert adtak az ellenük megindult reakció kezébe.

A pavlikán kozmologia tévelygései a naiv istenmesék révén ugyancsak messze bokrosodtak. A dualizmus túlhajtásából lehetetlen fantáziákat teremtett a szabadjára engedett néprege. Egyik verzió szerint Sátán a világ teremtése után külön, második eget-földet és csillagrendszert teremtett. Egy másik magyarázat szerint már Isten csak a nemlátható világ teremtője, Sátán alkotott minden láthatót. Sátán Istennek árnyéka, akit unalmában életre hívott és így tovább. A dualizmust az emberben a test és lélek, az idő és az örökkévalóság jelképével igazolták. Egyes területeken később visszatértek a szentháromság-tanhoz, de megszüntették a papi rendet és az ünnepnapokat.

Mindezek mellett a legerősebb bomlasztó hatást a nötlenségre és a vagyontalanságra irányuló törekvésük zúdította fejükre.

A szegénység első értelmezésében még kötelezőnek látták a szorgalmas munkát. Később már a vagyon megvetésével a munka értékébe vetett hitük is megrendült. Családjuktól elszakadt férfiak és nők lerongyolódva kóboroltak csapatostul. Rettentő következményekkel járt a vétékben fogantatás és a sátánfióknak tekintett gyermek gondolata. A testiséget megvető hívők lenézték azokat, akik még családos életet folytattak. A harmadik fokozatot szerintük csak a házasság életet megvető tökéletesek érthették el. A pavlikánus világrend erkölcsi összeomlása pedig épen ott kezdődött, ahol ezeknek a „tökéleteseknek“ száma meghaladta a 4000-et. Történeti adataink vannak rá, hogy például a bosnyák bogumilek a 14. században jogosnak tekintették az asszony elbocsátását.

A bogumilizmus hatásaival magyar történeti szempontból is érdekes volna bővebben foglalkozni. Az erkölcstörténeti hatások nem szoktak megállani az országhatároknál. Az ozmán hatalom terjedését és a vele szemben megnyilvánuló tehetetlenséget Kelet Európában csak a hit-

válság jelenségei magyarázhatják meg. Ennek megvilágítására tanulságos példát nyújt a magyar társországok sorsa. A katolikus horvátság mellénk szegődve élet-halál harcban élte végig a török világ rettentő századait, birtokait veszítve, elszegényedve, de hitében megmaradva. Velük ellentétben a nem szláv (talán avar) eredetű bosnyákság pavlikán lett, megtartotta vagyonát, sőt nemesi címeit is, de nyelvben és vallásban törökké lett.

A pavlikánság bolgár földön is nemzeti ellentétte fejlődött az idők folyamán. A Nikopol és Filippopol-vidéki pavlikánok a 17. században, mint vezetők nélkül maradt nyáj, új irányt keresnek. Összeköttetésbe jutnak Rómával és VIII. Kelemen pápa visszafogadja őket a katolikus egyházba. Ettől kezdve francia és olasz papok vezetése alá jutnak és olyan iskolázásra tesznek szert, amely őket a paraszt sorban tengődő bolgárság fölé emeli. A vagyon és az idegen befolyás annyira elszakítja őket fajtestvéreiktől, hogy azok majdnem külön népként tekintik őket ma is. Legalább annyi vagy több az idegenkedés velük szemben, mint a mohamedán hitű bolgárokkal, a pomákokkal szemben.

Hozzánk ősidők óta sok bolgár költözött át, különösen Erdélybe és jellemző, hogy a görögkeleti vallásúak majdnem mind romanizálódtak, ellenben a katholizált pavlikán-bolgárok máig is megmaradtak bolgároknak.

Szilády Zoltán

KRITIKAI SZEMLE

Jean de Saussure: „A l'école du Calvin.“ 228 oldal, „Je sers“ kiadás.

Saussure János genfi lelkipásztor „Kálvin iskolájában“ c. könyve nagy feltűnést keltett a francia ajkú theologia műhelyeiben. A Léhman-tó parti theologiai studensek, mint a „neokálvinizmus“ képviselője előtt fújták előtte a trombitát, viszont a higgadt életkorúak egy új iskola manifesztációját látták benne. A könyv megírásához az első indítást — amint ő is bevallja — kétségtelenül az a szomorú tapasztalat adta, hogy vallási rendtelenséget okoz a tudományos latitudinárizmus és széltében-hosszában prédikált agnosticizmus. Ebből azonban nem az következik, hogy ő fegyvereket akart volna kovácsolni a theologiai irányok számára, hanem sokkal építőbb céllal lépett elő: sokak sürgető kérésére a tudományok szélrózsájának minden irányából összegyűjtött ismeretanyaggal felkészülve megírta a felnőttek számára vallási instrukcióit.

Négy oldalról igyekszik megragadni tárgyát: 1.) Kicsoda az Isten? 2.) Kicsoda az ember? 3.) Kicsoda Krisztus? 4.) Kicsoda keresztyén?

E kérdések tárgyalásánál tisztán áll Saussure előtt, hogy a mi forrásunk végső elemzésében nem a reformátori iratok, hanem maga a Biblia revelációja, amelynek a XVI. század emberei csak hű interpretálói akartak lenni, — alázatos tanulók Isten igéjének iskolájában és épen ez az iskola az, ahova minket is meghív a mai genfi prédikátor. Nem Kálvin tehát a normatív tekintély, hanem arról van itt szó, hogy az író a maga és olvasói hitét egy igazán komoly keresztyén ember hitével táplálja és ezáltal is a korok és határok fölötti evangéliumot hirdesse. Úgyesen és alkalomszerűen idézi mesterét és ha valaki a tanuló jegyzetfüzetéből akarná a tanár kurzusát rekonstruálni, — e vonásokból elég tisztán megkapná a kálvinizmus mesteri képét. A módszer különbözik a mesterétől: amíg Kálvin katechizmusában a tanító kérdez és tanuló felel, itt a tanító válaszol a tanuló kérdéseire. Saussure kérdésekkel teli zsebbel megy Kálvinhoz és addig nem hagyja félbe a társalgást, amíg minden kérdés nem tisztázódik. Megkérdezi Kálvint: Mit gondol a későbbi századok gondolkodóiról? Nem gondolja Rousseau-ékat együgyűeknek? Nem kellene-e már egyszer végetvetni az ember származása körüli kétes felfogásoknak? Mi mondani-valója van a mai kor egyre szaporodó neurasthéniasainak? Megakadályozza-e az embert a XIX. század bibliai kritikája abban, hogy úgy tekintse a Bibliát, mint Isten igéjét? Gondolja-e, hogy mielőtt Istenről beszélünk, előbb az ismeretelméleti dolgokat kell tisztán látni, vagy a filozófia berkeiben kell kóborolni? Nem úgy van-e, hogy minket egyedül egy nagy tapasztalás győz meg Isten létezéséről?... Hogy a hívő egyszerűen olyan ember, akit megragadott az Isten?...

Olvadás közben sokszor az az érzésünk, mintha Saussure egy nagy és alapos vita-délutánra hívott volna meg minket, amikor Kálvinnal mérlegeli a kantianus moralistákat, Renant, Darwint, Bergsont, a freudianusokat, racionalistákat. Frommel, aki Saussurenek a mestere volt, mielőtt Kálvinnal találkozott volna, — szintén bele-bele szól a nagy vitába. A mai kor előítéletei és a lélek nyugtalanító kérdései mind megtalálják a könyvben helyüket — ezért ébresztett mély visszhangot kortársaiban. Viszont keresi és idézi mindezekre a legmegfelelőbb és legtalálhatóbb kálvinista feleletet; — ezért nyújt megnyugvást és felüdülést.

Előszavában kettős célt tűz ki: egyfelől a szellemi középosztálynak egy jó felkészültségű tájékoztató könyvet akar nyújtani, amely egyszerű, világos, könnyű stílusú és mégis lendületes, erőtől duzzadó. Másik célját is eléri: Kálvint aktuálissá teszi, megeleveníti. Azt írja: „Nem úgy vesszük Kálvint, mint valami történelmi tanulmány tárgyát, ... hanem inspirációt keresünk nála a mi kegyességünk számára és irányítást, amit átadunk kortársainknak az igazság kereséséhez... Nem azt akarjuk mondani a történetírók módján: „íme, Kálvin gondolata, de nem tehetjük egészen magunkévá“, mert így Kálvintól muzeumi tárgyat csinálnánk és a századok vitrinje mögé internálnánk. Ellenben mi azt akarjuk mondani a mai kor hívóinek és keresőinek: *ezt tanulhatjuk meg Kálvintól!* Ezáltal közel hozzuk magunkhoz, inspirátorrá válik, — élővé lesz.“ Kitérnek soraiból a hálás és szerető tanítvány aggóató védelme, amikor „lejár“ és „rég volt“ mesteréről beszélnek, mintha egy használt autóról, vagy dinamóról lenne szó.

Csak a felületes könyvcímvizsgáló szemében jelent a „Kálvin iskolájában“ — „lejár iskolát“. A valóságban sorai, betűi erőtől, lendülettől, időszerűségtől feszülnek. Ez teszi alkalmassá Saussure könyvét a kálvinista élet propagálására és érdemessé arra, hogy legalább egyes részletei a mi nyelvünkön is napvilágot lássanak.

Kulifay Gyula

László Dezső: Akarom: tisztán lássatok. Széchenyi István és a magyar jelen.

Soha különösebb benyomás alatt még nem fogtam munka meg-bírálásához, mint amidőn az Erdélyi Fiatalok kiadásában Kolozsvárott megjelent Széchenyi-könyvről írok, amelynek a szerzője *László Dezső*. A könyv tudniillik egy olyan fejezettel végződik, amelynek a címe: „Néhány szó a legújabb Széchenyi könyvről“ és a szerző elolvasván idő-közben „Gróf Széchenyi István regénye és éjszakája“ című munkámat, azt írja: „Ha hamarabb meg nem írom a magam Széchenyi-könyvét, talán annyira hatása alá kerülök, hogy tollat sem merek kezembe venni. Sok sejtésemet igazságként hozta napvilágra, sok ponton igazolt, sok ponton naivnak mutatott“. — Most már elolvasván *László Dezső* munkáját, én nagyon örülök, hogy ő nem előbb olvasta az én Széchenyi-könyvemet és így mégis megírta tanulmányát, mert az igen érdekes munka és azokat a naivitásokat, amelyeket a szerző túlszerűségéből bele-

képzelt, magam — pedig elég bíráló szemmel néztem — sehol sem tudtam felfedezni. A kis könyv (terjedelme 92 oldal) tanulmányoknak is jó és komoly munka. De fontosabb ennél az, hogy robbanó bátorsággal ment neki a Széchenyi-kérdésnek. Ez alatt azt értem, hogy bár folyton tiltakozik az ellen, hogy „nevelési“ (már mint nemzetnevelési) célból használja ki Széchenyit, mégis a László Dezső munkájának eredménye igen jó nevelés, tudniillik nevelése azon olvasóknak, kik Széchenyi igaz lelkéhez akarnak közeledni. Miután pedig engem, ki nagyon hosszú idő munkája után mertem csak a nyilvánosság elé lépni Széchenyi-könyvemmel, a legtöbb bíráló azért támad, mert a mindig konzervatívnak tartott vagy éppen aulikusnak csúfolt Széchenyit öslázadóknak mertem bemutatni, engem, mondom, nagyon meghatott, hogy tőlem teljesen távol, erdélyi hazámban, egy fiatal író, László Dezső, úgyszólván ugyanarra az eredményre jutott. Mindezt elmondja Széchenyiről igen helyesen, igen világosan és igen ékesen, hogy ő „végeredményben a francia forradalom Magyarországon, de természetesen más formában“ (11. oldal), azután „radikális Széchenyit“ lát (51. oldal), sőt ki meri a 61. oldalon mondani ugyanazt a nagy szót, amiért engem majdnem fejbeverték, hogy tudniillik Széchenyi „parasztlázítóhoz illően védi az elnyomott jobbágyság érdekeit.“ Különben is nagyon lelkes és stílusa is magával visz.

Miután azonban a bíráló azért van, hogy kellemetlent is mondjon: ha a szerzőnek vagyok, először is más címet választok. Adynak nagy hívei közé tartozom és eleget verekedtem érte, de ha azt olvasom címmül, hogy „Akarom: tisztán lássatok“, akkor zavarba jövök, hogy vajjon kit lássunk mi tisztán: Adyt-e, Széchenyi Istvánt-e, vagy a szerzőt? Ezt pedig azért mondom, mert a szerző saját magáról is ír egy előszót, amely szintén nagyon szép és lírikus, de én elhagytam volna Széchenyi érdekében. Kell annyi önmegtartóztatásunknak lennie, hogy amikor Széchenyiről beszélünk, róla szóljunk és előtte elnémuljunk. Ez nem azt teszi, mintha az előszó nem volna szép és a szerzőt nem mutatná be jó stílisztának és lelkes magyarnak, hanem azt, hogy a további kiadásokban elég lenne magát a Széchenyi-problémát tárgyalni. Ebben a reményben kívánok a munkának minél nagyobb elterjedést és minél több új kiadást.

Hegedüs Lóránt

Reményi József: Élni kell! (Kazinczy-kiadóvállalat, Kassa, 1931.)

Magamkorú ember, aki már alig kapaszkodhat ifjúsága roncsaiba, csak irigységgel gondol Reményi szívósságára, amellyel műalkotással tudta emelni egész multját. Minden életből futja legalább egy regényre való, de ő már a nyolcadik kötetet is megtöltötte önmaga lelki-fejlődésének epikus ábrázolásával. Boldog s nemes fényűzése egy előkelő szellemnek, aki Amerika angolnyelvű világában csinálta meg a maga sikerét, de holtig hű akar maradni magyar fróji multjához is.

Mi célja evvel a trilógiával, melynek első darabja 1922-ben *Jó Hinni* címen indította útnak egy felvidéki városból középiskolás hősét, Barth Jancsit, hogy a második részben (*Emberek, Ne Sírjatok...*) már Mr. John Barth amerikai bevándorló vergődéseiről adjon számot, most pedig az *Élni Kell* lapjain a kételkedő gyermeki hit és viadalmas ifjonti remény után az életre érett férfias szeretet világosságáig kövesse volt énje alig álcázott nyomát? Az amerikai magyarság nagyrésze nem jutott még el ilyen munkák színvonaláig, itthon pedig a semmiféle csoporthoz nem tartozó író honnan remélje szélesebb körök figyelmét? Fényűzés ez, méltó Reményihez s talán nem is születhetne meg ma egyebütt, mint az anyagi siker, a gyors eredmény Amerikájában, tiltakozásul, csak azért is. Az egész műben van valami céhen kívüli, vonzó dilettantizmus, amelyből néha rendkívüli teljesítmény keletkezik.

Reményi ciklusa nem ilyen, viszont írói eszközeinek használatában távolról sem dilettáns. Engem leginkább azzal a teljesen független, előítéletelen hanggal kapott meg, amellyel úgy látszik, mostantól fogva egyre ritkábban fogunk találkozni. Volt már néhány korszak az emberiség életében, mikor a vezér gondolkozók elfogulatlanul szembe mertek meredni a könyörtelen valósággal. De mintha ezt a világosságot, amely idáig mindig egy-egy nagy kultúrperiódus végén jelentkezett, nem lehetne tartósan elviselni. Mi is zuhanunk már belőle vissza korlátozott pártdogmákba, középkori vakbuzgóságba. Reményit eredendő hajlamán kívül gyökértelen sorsa külön is képesíti erre a szabad szemléletmódra, semmiféle irányban nincsenek kapcsolatai, amelyek megalkuvásra kényszeríthetnék. Egyforma fölényével a távolságnak mintázza a magyar és az amerikai élet figuráit.

Főhőse már diákfővel az esztétikumot emeli legmagasabbra a világ értékei közül, s a szépség csillaga kalauzolja át a fiatal szenvedély orkánjain, nyomorúság jéghegyein, ellentétes szelekben ide-oda hőmpölygő világnézetek föl-fölszakadó ködén, s szögzi magasba a tekintét, hogy bele ne szédüljön a dollárhajsza szennyes tajtékaiba még italcsempész korában sem. Mert ez az esztétizmus nem a századkezdet bűnöket szenvedő, nyárspolgárpukkasztó nihilizmusa már, hanem lelki tisztaság, etikai nemesség, hiszen ez a széplélek még regénycímül is csupa olyan mondatokat választ, amelyeket bármely templom falára föl lehetne írni.

Kosztolányi nemrégiben az esztétát és moralistát, mint örök összebékíthetetlen ellentétet állította szembe. Reményi beszédes példára, hogy mind a kettő elfér egy lélekben: lehet valaki rajongója a becsületnek pusztá izlésből, menten minden fanatizmustól. Már kiemelttem Reményi bátor elfogulatlanságát; az ő morálja valóban nem a türelmetlen dogmatikusoké, hanem az életen kívül és fölül álló bölcsé. Trilógiája végső darabjáról meg lehet állapítani, hogy a művészt képzül benne leteperni a gondolkozó, aki különben kezdettől szerepet kért alkotásában, újra meg újra vitajeleneteket szövetett vele a törté-

netbe, főhősével pedig helyenkint valósággal ontatta az aforizmákat. Nem csillogóak, ötleteskedők ezek, hanem inkább akárhányszor fáradtan egyszerűek, sőt jelentéktelenek is, de egyszer-egyszer mintha a lélek mély kútjába engednének alápillantani, ahol egész külön világ él „kút fenekén és kút közepén“, mint Babits egy feledhetetlen látomásában, s ebbe a világba bele lehet szédülni. Egy helyen például ezt mondja: „A mosoly az emberré szelidült Isten, akit nem feszítettek keresztre.“

Ezt a gondolati jelleget csak fokozza a ciklus nyelve, amely az évek haladtával mind elvontabb lesz, már párbeszédeiben is azt a talajtalan papírizt véve magára, amellyel a gyökértelenség árán szerzett függetlenségét kell megfizetnie, bár tagadhatatlan, hogy ahol amerikai magyar intellektueleket szólaltat meg, ezek a könyvfordulatok jellemzőek is, mert valami enyhe idegenszerűség, távoliság érzik belőlük, főleg a határozott névelő gyakori elhagyása miatt.

Általában: az egész trilógiának nagyobb az emberi, mint a költői értéke, hamarabb megvan az élményi, mint a művészi hitele. Ugy olvashatjuk, mint gazdag riportot a világról, Amerika különös életéről, amelyhez Barth nem tud hozzászokni, de már leszokni sem róla. Igazi tanulmányregény, tartózkodik minden meseérdekességtől, semmi kalandszerű nincs benne; főbecsvágya nem a külső riport megrajzolása, hanem a belső: hogyan jut el egy lélek önmaga megvilágosodásáig. Módszere önmegfigyelés, soha nem nyugvó elemzés; folyton ellenőrzí környezetét is, saját lelkét is; nincs olyan jelenség, amelyet hacsak ízlésébe nem ütközik, meg ne rögzítene. Hogy mégsem a lélek fölfedezője, hanem az amerikai viszonyoké, nem szándékán, hanem képességein múlik, amelyek elsősorban mégis megfigyelő, rekonstruáló, nem pedig látomásos, alakteremtő, ismeretlen tartományokat birtokba vevő képességek.

Becsületes elmélyedésének bizonyítéka, hogy így is föl tudja a hőst növelni. Barth János, az egykori nyugtalan kisvárosi diák, a volt téveteg magyar bevándorló a harmadik regényben már több mint egyén: az egész európai kultúra képviselője egy üzleti szellemű, parvenü társadalomban. Eleinte ijesztő magányban néz szembe az egész ízléstelen környezettel, kutyája az egyetlen barátja. Aztán előcsalja rejtekéből egy amerikai milliomos leány, aki az ő magasabbrendűségén akar napfényre kapaszkodni üres életéből, míg alá nem zuhantja egy érdekházasság. Barth ismét egyedül marad, de nem tud többé visszatálni remeteségébe. Megszeret egy amerikai születésű magyar lányt, aki táncosnői ábrándjáról mond le, hogy felesége lehessen. Ez a happy endes „mese“ csak laza foglalat a regény sok finom elemzésének, gazdagon váltakozó jeleneteinek s biztos lélekismerettel rajzolt alakjainak, akiknek jó része különben az első kötetekből barátunk már. Legfőbb kifogásom ellene, hogy túlságosan is pontos az élet véletleneinek rajzában; az alakító képzelet fölénye s az igazán magasrendű alkotások köl-

tői izzása hiányzik belőle. De amennyit önfegyelemmel, belemélyüléssel írói tehetség csak fölhozhat multja kincses patakjából, Reményi mind elénk teríti, gondosan kimosva az aranyszemek közül a salakot. Műve nem világteremtés, inkább világbírálat, de nem luciferi, hanem építő, hívő. S nekünk az is jól esik, hogy ez az Amerikára szegzett szem, ez az európai ellenőr magyar.

Juhász Géza

Szalacsy Imre: A fekete ember. Bp. Káldor. Két kötet.

Szalacsy Imre „A fekete ember” című kétkötetes regénye unalmas könyv. Ez azonban csak nagyon gyengén fogalmazza meg egy átlagos modern olvasó véleményét. A hibák mélyebbek, bonyolultabbak, kizárólagosabbak, semhogy az unalmasság egyszerű jelzője el tudja intézni. A regényben az ember egészen ritka írói nemhivatottsággal találkozik, egészen groteszk, sokszor nagyon kellemetlen kontársággal — úgyhogy az, aki „csak” unalmasnak találja a könyvet, még naivul ítéli meg a helyzetet, még nem látta meg azokat a fogyatékoságokat, amelyek a regény szervezetében lappanganak.

A mese romantikus. Cserni Iván, a dózsagyörgyös, reformációs, mohácsivészes, zápolyás, törökös Magyarország miliójében, kalandorból, talán egy kicsit rablóból, gyilkosból, utonállóból és csábítóból is, mindig feljebb és feljebb emelkedik. Miért? Szerencséje van, vagy valami hasonlója. Nem. Feljebb száll. Elszánt, erőszakos, tűzön-vizen átgázoló ember ez az író! Hőse kevésbbé. Cserni Iván szalmakóc alak, rosszul sikerült Jókai-utánzat, vagy még lejjebb: kései Dumas-père regényhős, amelyet napidíjas tollnokok öltöztettek irodalmi álruhába. — Cserni Iván ízetlen rémregényfigura, panoptikumbáb. De nemcsak Cserni Iván, a hős: a többi regényalak is. Kivétel nélkül, mind.

A stílusból néhány szemelvény: „összeomlott a csend kétségbejítő sikongása, ordítása és fojtogató bugása”. — „Míg ezek a parton dévankoztak és tehetetlenkedtek, addig a folyó medrében irtózatossá küzdelmet hajszoltak a menekülők az életért.” — „Nagy gonddal öltözködött legdrágább és legpompásabb ruhájába, méltó akart lenni a nagy nap történelméhez.” — Ennyi elég. Mindenki tudja, hogy ez micsoda. Kulisszahasogatás.

A regény történelmi — vagyis a jóhiszemű tudatlanságot talán meg tudja tévesztetni és el tudja hitetni, hogy ez a bárdolatlan képzelet-hisztéria a XVI. század első felében itt, Magyarországon valóság volt. De ez nem biztos. A magyar közönség általában igen jól tudja a történelmet; a mai magyar közönség számára pedig Mohács annyira aktuális, hogy viszonyait, levegőjét, alakjait, elevenen ható multnak érzi és bizalmasan ismeri. Éppen ezért nagyon valószínűtlen, hogy bárki is ezt a ponyva-történelmiséget egy pillanatra is komolyan vegye.

A könyv naivitására a legjellemzőbb: dialogusa. Dosztojevszkij egy helyen (A Szegény emberek-ben), hogy Djevuskin Makarjának irodalmi ízlését jellemezze, részletet közöl holmi kis füzetes regényből, amit

Makar ragyogónak tart. E részletben a dialogust az író a pseudo-realisták módján oldja meg; a tényleg kimondott beszédet ilyesféle mondatok törlik át: ... — állott meg X. Y.; vagy: ... — emelkedett fel helyéről N. úr.; vagy: ... — rohant el P. kisasszony. A jelen regényben derűfakasztó módon variálódik ez az elavult és kétségtelenül felelőtlen dialógus-vezetés. Csak úgy dől a sok „... — hajtogatta fejét az öreg paraszt“, „... — villámlott meg a szeme“, „... — emelte meg lábánál fogva Ivánt a fiatal.“

Mindent összevéve: a regényben alig van olyasmi, ami az embert őszintén gyönyörködtetné azon a gyermekes, romlatlan romantikán kívül, amit húszéven aluli ifjak próbálkozásaiiban szoktak megcsodálni. Ha pedig véleményt kellene formálni róla, azt kellene mondani: ez a könyv, ha száz évvel ezelőtt jelent volna meg, már akkor is elkészt volna.

Hamvas Béla

Sértő Kálmán: Falusi pillanat. Génius-kiadás. 88 l.

Legújabb költőnk, akitől sokat várnak. Hirtelen tűnt fel, a napi sajtóban többször találkoztunk verseivel s kiadóra sem kellett sokáig várakoznia. E sikert — bizony, ma ennyi is számottevő egy fiatal kezdő életében — nemcsak *Sértő Kálmán* elvitathatatlan tehetsége magyarázza, hanem életkörülményei is. Kiadók, lapok ma egyre szívesebben látják a föld fiait, agyonkulturált irodalmi életünkben frissebb erőt, újabb hangot remélnék tőlük. Persze az eke mellől sem könnyű beérkezni, azon a címen, hogy a nép hamisítatlan gyermekei vagyunk, tehát közelebb esik hozzánk a költészet forrása, mint ahogy a frakkot a szűrrel felcserélve sem leszünk mindjárt igazi népköltők. A költést nem lehet megtanulni, s mégis mennyit kell tanulnia egy költőnek, még a lírikusnak is. Petőfi a nép fia volt s egyik legnagyobb költőnk lett belőle, mert tehetség volt és művelte magát. Utánzóik sem voltak tehetségtelenek, de felületesekek; nem jutottak túl a népiesség külsőségein s kevesebbre vitték, mint amennyire vihették volna. Népiességük népieskedéssé fajult, művészetük ízetlen mesterkedéssé, gondolatviláguk üres szellemeskedéssé, érzésük affektáltsággá. Ha bort iszom, Istent iszom, mert Isten mindenütt jelenvaló — effajta elménckedésig merészkedtek az „új népi dalárok“, s az „avatatlanok“ számára idéltlen tájszavakat jegyzetben magyarázgatva, Petőfi „veszett fenéjétől“ megmámorosodva, azt hitték, hogy a népi sallangot, a kelmeiséget uralkodóvá tehetik a lírában.

Sértő Kálmánnal ez a tévedés kevésbé esett meg. Igaz, ő is gyakran jár ezen az úton, de több eredetiség, közvetlenség is van benne. Modorossága, nyersége az irodalommal későn találkozott s hirtelen sok mindent olvasati nép-fiára vall: nem csoda, ha ezek a hatások megzavarták költészetének tiszta vizét. Idő előtt adta ki első kötetét, meg kellett volna várnia, míg két világ — falu és nagyváros — közt biztosabb talajra talál; így, a népi dalosok sorából kinöve, e kollektív

műhelyből elszakadva, magárahagyottan, tapogatózva keres irányt, s a virágot a gyomtól még nem tudja megkülönböztetni. Első kötetét azonban rokonszenvvel forgatjuk így is, mint egy érdekes metamorfózis első fejezetét. Nincs mit szégyenkeznie, azt adta, mi tőle két szélső pólus közt egyelőre telt, s hogy mivé fejlődik, ne holygassuk második kötetéig. Addig is dicsérjük és szeressük ifjú nekibuzdulását, őseréjét, haragjának roppant igazságát, törhetetlen életvágját, néhány versének eredeti zamatát, harmattiszta ragyogását, humorát, friss szellemességét, őszinte lelkét, melynek tükrében költői értékeken kívül egy korkép is benne sötétlik, a mai falu lelkivilága, világtalanságának tragikus képe. Valami tíz verse elút a többtől, s vannak strófái, lehelletfínomságúak, melyekért kár, hogy félbemaradt versekben tündökölnek.

Vajthó László

A Róland-ének (La Chanson de Roland). Irta Turolodus, fordította dr. Varga Bálint. A Kisfaludy-Társaság támogatásával. Budapest, 1932. — 179 lap.

A költészet, a nagy költői alkotások barátai köszönettel tartoznak Varga Bálint ny. főgimn. tanárnak, hogy a középkori francia elbeszélő költészet legrégebb s egyszersmind legszebb alkotását, a *Roland-éneket*, — amely eddig magyarul ismeretlen volt (csupán Szász K. adott belőle 16 sor fordítást „A világirodalom nagy eposzai“-nak II. kötetében) — lefordította magyar nyelvre s izléses kiadásban a magyar olvasók számára is hozzáférhetővé tette. Munkája nem csekély fáradsággal járt, mert az eposz a X—XI. század alig kialakult, kevéssé hajlékony, száraz, nyers francia nyelvén van írva, amelyet már a mai francia sem ért; ehhez járul, hogy a *trouvère*, aki azt formába öntötte, nem művész, nem ismeri a stílus plaszticitását, nem a verselés kifejező ritmusát. Varga legtöbbször eredményesen birkózott meg a francia szöveg homályos, nehézkes, darabos nyelvével, igyekezett az ismeretlen francia eposzköltő száraz előadásába egy kis színt, életet, elevenséget önteni, azt a mai magyar olvasó számára élvezhetőbbé tenni. Ugyanez a törekvés vezérelte, mikor a tulajdonfőneveket modernizálta, sokszor (így a ló- és kard-neveket) magyarra lefordította. Ha fordítói törekvése nem mindenütt vezetett mégis teljes sikerre, ha némely részlet olvasásánál egy kis idegenszerűséget érzünk, annak oka az, hogy Varga nem olyan kiváló költő s így nem olyan mestere a költői nyelvnek, mint pl. Szász Károly vagy az újabb műfordítók közül Babits és Szabó Lőrinc. De, ismétlem, ez az idegenszerűség csak szórványosan bukkan elénk s a költemény egészben véve híven tükrözi vissza a középkori eposz szellemét, hangulatát s föltétlenül költői irodalmunk gazdagítására szolgál.

A fordító ötlapnyi bevezetésben tájékoztatja, — kissé soványan — az olvasót az eposz keletkezéséről, szerkezetéről, kiadásairól, fordításairól — s a szöveget kísérő lapalji jegyzetekben adja meg az egyes homályosabb kifejezések magyarázatát. E jegyzetekben nagyon sok

az ismétlés; egy-egy tulajdonnevet nem szükséges háromszor-négyszer. úgyszólván minden egyes előfordulása alkalmával megmagyaráznia. Aztán megtörténik vele, hogy az ilyen többszöri magyarázatai nem mindig összhangzanak egymással; így pl. a legtöbbször helyesen magyarázza, hogy a császár székhelye: Ais (Aix la Chapelle) alatt Aachen értendő (52., 2917., 3706. sor). — de hát akkor minek konfundálja Aachent a szavojai Aix-les-Bains-fürdővel (16. l.), holott Szavoja csak 1860 óta tartozik Franciaországhoz s Aix-les-Bains soha sem volt a frank császár székhelye. Azt, hogy Aachenben sok csodás-erejű gyógyforrás van, nemcsak az eposz német fordítója útján tudjuk, hanem minden lexikon felvilágosít minket felőle. — A *Gesta*-szó háromszor is előfordul az eposzban, de a fordító nem magyarázza meg világosan, hogy itt olyan *Chansons de geste*-kről van szó, amilyen maga a *Roland-ének* is.

Befejezésül még két megjegyzés a címlapra. A francia nyelv minden ismerője visszás érzéssel látja az ékezetet a Roland-szóban s úgy hiszi, hogy amint Zsigmond császárnak nem volt hatalma egy latin szó nemét megváltoztatni, a fordítónak sincs elég ereje ahhoz, hogy egy francia szó hangsúlyát és időmértékét megváltoztassa. Az irodalmi kutatás nem ismeri el Tuoldust az eposz szerzőjének s így kár volt nevét a címlapra kitenni.

Rácz Lajos

Petri Mór: Magyar szonettek s egyéb versek. Budapest, 1933.

A szerző kiadása. — 176 l.

Mintegy háromszáz vers. Szerzőjük ismert név, érdemes kultur munkás, teljes figyelmet követelhet, mikor ekkora könyvvel megjelenik.

A háromszáz vers, csekély kivétellel, rövid, elmélkedő dal. Hangulatot ad beléjük az emlékezés, a kegyelet, a remény, a gyöngédség és a magyar büszkeség. Egyöntetűségük a szerző tudatosságát bizonyítja, sokféleségük a lelemény gazdagságát tárja föl.

„Magyar szonettek“ a kötet főcíme, mert Petri Mórnak a magyar szonett művelésében telik legnagyobb kedve. A sorozat szabályszerű petrarkai szonettekkel kezdődik. Nyelvük tömörebb, komorabb, szónokiasabb, mint a tizennegyedik századbéli szonettíróé. Szimbolizmusuk és szemléltetésük egészen modern. Meglátása nem egyetlen kép előtt való merengés, hanem képsorozat gomolygása, vagy ötletek által szétszórt látomás. Inkább a gondolat csillan ki belőlük, mint az érzelemben való felolvadás. Igen sokszor apró elmélkedések, amiket a lira egy-egy pendülése kísér.

A magyar szonettek második sorozata rímtelen. Ezekben még jobban kikristályosodik a gondolati tartalom. Magányos szemlélődések töredékei. A történelem könyvének lapozgatása közben támadt gondolatok, gyűjtőlencsével összefogott sugarai a multnak.

Az anyaggyűjtésnek e sokfélesége teszi változatossá a kötetet, melyben a sok apró versre következő nagyobb költemények ódaszerű fellen-

dülésre nyujtanak alkalmat. A szenvedő magyar panaszkodik ezekben büszkén, nemesen, meg nem tört reménnyel.

Petri Mór könyvének gazdag tartalma, szemléletének sokfélesége és magyar önérzete szerzi meg a komoly figyelmet és a megbecsülést.

Hamvas József

Viszkok Lajos: A modern pszichoterápia főirányai. (Freud, Adler, Jung.) Az Evangélikus Teológusok Ifjúsági Körének kiadása. Sopron, 1933.

A könyv a pszichoterápia lélekelemző irányzatait ismerteti és ezért helyesebb lett volna ezt mindjárt a főcímben is kifejezésre juttatni, mert a modern pszichoterápiának a pszichoanalizisen kívül más irányzatai is vannak. Az összefoglaló ismertetés rövid, kissé talán rapszodikus, de jó tájékoztató. Itt-ott valamelyes kritikai állásfoglalást is tapasztalunk, különösen a tanok általánosítását illetően. Teljesebb lett volna a munka, ha Stekel tanításai is szóhoz juthattak volna, különösen azért is, mert Stekel háta mögött ma igen nagy tábor áll.

E könyvnél azonban a tartalomnál fontosabb a cél: kapcsolatot teremteni a lelkészek és ideg orvosok között a lelki egészség megvédése érdekében. Régi célja ez a Magyar Elmevédelmi Lígának, de részvétlenséggel találkozott. Külföldön, különösen épen Amerikában és Németországban az együttműködésnek igen áldásos hatása van. Kétségtelen, hogy a közös munkában a vezető szerep mindig az orvosé. Az idegrendszer szervi betegségeivel kapcsolatos kóros lelki tünetek és a lelki okok alapján fellépő kóros reakciók egymástól sokszor miben sem különböznek. Közös munkát azonban közösen is kell megszervezni. Sajnáljuk, hogy a Magyar Elmeorvosok Egyesülete az első magyar orvos-lelkész konferenciára meghívást nem kapott. Az „akadémikus“-nak csufolt orvostudomány még nem jelent materiáлизmust, de a szélsőséges radikalizmus sem egyenlő a spirituáлизmussal. Helyes volna, ha az orvosok hasonló kapcsolatok kiépítése céljából egy konferenciára csak a nazarénusok képviselőit hívnák meg?

Dr. Nyírő Gyula

Magyar Miklós: Az ember és a gép harca. Bp. Egyetemi Nyomda. 224 lap. 8°.

Egy közgazdasági munka, amely komoly közgazdasági és szociális kérdések megoldására vállalkozik s mégis a nagyközönség könyve akar lenni: már magában paradox jelenség. Még inkább azzá teszi az, hogy ezt a „száraz témát“ valósággal bibliofil kiállítású, kellemes külsejű könyvben hozza elénk a kiadó. Ha már mind tartalmával, mind külsejével mindenkihez kíván szólni Magyar Miklós könyve, akkor meg lehet bocsátani azt is, ha nem „szakember“, hanem a nagyközönség egy tagja számol be arról, amit benne a könyv olvasása kiváltott.

Egy Madách-idézet vezet be a könyvet: „A gépek, mondom, ördög művei; szánkból ragadják a kenyeret el.“ Ennek a vélt igazságnak tag-

lalata vezeti be a könyvet s foglalja el nagyobb felét. A könyv megírására a gazdasági világválság, különösen pedig a munkanélküliség feltornynosuló problémái szolgáltak indító okul. Az indító ok nemcsak arra volt elegendő, hogy a szerző megírja ennek a válságnak kialakulását, történelmi és filozófiai hátterét, hanem arra is, hogy keresse a kivezető út lehetőségeit. Az első feladat inkább historizáló, a másodiknál azonban már előtérbe tolul az egyéni felfogás, az egyéni vélemény s ez az egész műnek közgazdasági műveknél merőben szokatlan s egy darabig ebben a könyvben is idegenül ható szubjektivitást kölcsönöz. A történések, megállapítások és feltevések mögött mindig ott van az egyéni véleményt közlő szerző, aki végig a meggyőző vitatkozó első személyében szól hozzánk. Ez a bizalmas, de egyben öntudatos hang eleinte szokatlan és bántó, de aztán belátjuk, hogy szükséges volt ahhoz, hogy a nagyközönséghez szóló szakmunka paradoxonját megoldhassa.

A könyv világosan és tanulságosan vezeti végig az olvasót a válság történetén és azokon a módozatokon, amelyek eddig a megoldásra nézve felmerültek. A közönség megismerkedik mindazokkal a tényezőkkel, fogalmakkal és nevekkel, melyekkel addig csak akkor találkozott, ha a napilapok közgazdasági rovatába betekintett. Ebből a szempontból hasznos munkát végzett a szerző. Közelebb hozta a közgazdasági életet a laikus érdeklődéshez. A laikusnak ez a legnagyobb nyeresége a könyv elolvasásából. Arra, hogy döntsön, vajjon ő is egyedül célravezetőnek tartja-e azt a megoldási módozatot, amelyet a szerző ennek állít be, a nem szakember úgy sem képes. A könyv nevelő hatását tehát főleg abban kell megjelölnünk, hogy abban a korban, amelyben a közgazdasági hatóerők dominálása a jellemző, közelebb viszi a laikusokat ehhez a sajátos világhoz.

A szerző fejtegetéseinek eredménye a könyv figyelmes olvasása közben már előreveti árnyékát s mikor a szerző azt le is szegezi, már nem hat újdonság erejével: annyira úgy van az egész mű beállítva, hogy mást nem is várhatunk. Ez a más véleményt kizáró, határozottan egy irányban való állásfoglalás viszont propagandaízt ad a műnek s ez utólag lerontja azt a hatást, amit mint népszerű ismeretközlés elért. Hiába, az ember mindig gyanakvó lesz, ha ennyire meg akarják győzni. Első benyomásunk, hogy paradox jelenséggel van dolgunk, a könyv elolvasása után sem változik.

A szerző a válság megoldását a munkaidő megrövidítésében látja. „Nincs más megoldás“, írja „mint a munkaidő megrövidítése által a munkanélkülieket ismét fogyasztóképesekké tenni, az igazságos jövedelemmegoszlást biztosítani és a gépek segítségével fokozatosan az egész emberiséget a civilizáció áldásaihoz juttatni.“

A szerző kétségtelenül nemes célt tűz ki a világ haladása elé, de ebben a célban már annyi utópia van: igazságos jövedelemmegoszlás, az emberiség teljes civilizálása, hogy a laikus joggal kételkedik abban,

vajjon az egyetlen reális lépés, a munkaidő csökkentése mint gyógyszer bizonyos határon túl szintén nem utópia-e?

Asztalos Miklós

Varjú Elemér: Magyar várak. A Műemlékek Országos Bizottsága és a Könyvbarátok Szövetsége kiadása.

Gyakran láttunk olyan díszműveket, amelyekben a vasútról látható műemlékek képei voltak összegyűjtve. Az ilyen előszobába való munkák ne vegyék el az olvasó kedvét Varjú Magyar Várainak méltánylásától. Varjú elmélyed az egyes romok, kastélyok szemlélésében. Kikeresi a régebbi ábrázolásokat és az érdekesebb alaprajzokat. Külön képekben mutatja be a jellemző részleteket: egy-egy kaput, ablakot, oszlop-csonkot, — életet visz az épületekbe a nevesebb vártulajdonosok képeinek közlésével. Az egyes várak kialakulásáról tájékoztat némi-lyik képcsoportja, — ezek közül legszomorúbb, mert műveltnek vélt kor barbárságának bizonyosága, a frigyesvágási várnak hambárszerű „kastélyá“ deformálásáról készült két fölvetel. — Az anyag a várak nevének betűrendjében van összeállítva, így haladunk Aranyosmedgyestől Zólyomlipcséig. Az építés kora szerint rendezve kitűnő művészettörténeti tájékoztatóvá lett volna ez a szép gyűjtemény, belőle nagy önmegtadással lehetne kihagyni egyetlen tagot is; mégis azt kell hinnem, hogy tanulságosabb és változatosabb lett volna a sorozat, ha bármilyen fájdalmas kihagyás árán hely jutott volna benne az őskori erődfitések emlékeinek. Nem szabad azt mondani, hogy tervtelenül járt el a szerző. Ő az elrendezésben az egyes képek kikeresésének megkönnyítésére gondolt, a fölvételek megválasztásában pedig azt az elvet követte, hogy a magyar uralom korában épült várakat mutassa be. A magam véleményének fenntartásával készséggel elismerem, hogy a szerzőnek mindkét szempontja védhető, és örömmel teszem hozzá, hogy a gazdag illusztrációs anyag értéke kétségtelen.

Török Pál

Kampis Antal: A középkori magyar faszobrászat vázlata 1450-ig. (Budapest, 1932. Biró RT-nyomda, 8°, 76 l.)

A középkori magyar művészet egyik emlékekben leggazdagabb területét, illetve annak egy részét tette Kampis az átlagon felülemelkedő doktori disszertációjában tudományos vizsgálódása tárgyává. A középkori magyar faszobrászat emlékeit elsősorban Divald Kornél és Roth Viktor tették publikációikban szélesebb körök előtt is ismeretessé; lefró ismertetéseik azonban úgy művészettörténetileg, mint kronologiailag sok hézagot mutatnak, melyeket az új kutatók hivatottak kiegészíteni. Kampis derekas felkészültséggel és dicséretes lelkiismeretességgel végzi el ezt a munkát a faszobrászat 1450-ig terjedő emlékeire nézve. Szélesen megrajzolt képét nyújtja azon idők művészeti viszonyainak, melyekből e művek származnak. Ismerteti technikai elkészülésük menetét, s nagyjából megrajzolja azokat a területeket, jobban mondva művészeti iskolákat, melyek között az emlékek feloszthatók. Azután a középkor

művészete 1450-ig terjedő időszakának összes nevezetes ily termékeit felsorolja, pontos kronologiai elhelyezéssel osztályozza és legközelebbi rokonságukat megállapítja. Ezek szerint tehát biztos, hogy a középkori magyar faszobrászat első emléke a máriavölgyi (Pozsony mellett) Madonna az 1260 körüli időkből való. Míg utána 70 évvel későbbi időből származik a „matheóci plébániatemplom“ Madonnája. Részletesen beszél a középkor faszobrászatának négy gyöngyéről: a szlatvini, a ruzbachi, a toporci Madonnákról s a podolini szt. Katalinról. Kutatásainak igen értékes eredménye, hogy az esztergomi primási gyűjtemény ú. n. fekete Magdolnájáról, mely még az 1930-i „régí egyházművészeti országos kiállításon“ is mint magyar munka szerepelt, megdönthetetlenül kimutatja, hogy köln-vidéki mester műve s vétel útján került a kölni Schnütgen-féle gyűjteményből Esztergomba. Reméljük, Kampis tovább fogja a megkezdett munkát folytatni és még sok szép és értékes eredménnyel gazdagítja középkori művészetünkről való ismereteinket.

Oroszlán Zoltán

Gévai Gaál Jenő nemzetgazdasági és szociálpolitikai munkái.*

Gaál Jenő összegyűjtött munkáinak második kötete is a Magyar Tudományos Akadémia jóvoltából jelent meg, amelyet elismerés illet, hogy hozzáférhetővé tette a kristálytisza, emelkedett szellemtől áthatott és mindenütt erős nemzeti érzést lehelő dolgozatoknak a megjelenését. Ez a könyv nyeresége közgazdasági irodalmunknak, nemcsak olvasni, de tanulmányozni is kell. Gaál Jenő közgazdasági írásából megismert gondolkozását, eszmemenetét, lelkiességét közgazdasági tankönyvekben kellene tanítani, hogy iránymutatóul szolgáljanak azok a mai nemzedéknek.

E második kötetben többféle dolgozatok találhatók. Az első részt az akadémiai beszédek sorozata nyitja meg, amelyek között a centenáris köszöntő beszéd az első. Majd Thessedik Sámuel, Berzeviczy Gergely, Falk Miksa, Bezerédy Pál, Matlekovits Sándor képeit rajzolja meg működésük tükrében, úgy hogy e klasszikus jellemzések példaképpen állíthatók bárki elé. Thessedikkal és Berzeviczyvel nagy melegséggel foglalkozik, hiszen több önálló munkát is írt az ő működésükről. Majd az emlékezések és főrendiházi beszédek között gróf Károlyi Sándor emlékének is hódol, akihez meleg barátság és munkaközösség fűzte. A birtokpolitikai és a társadalomtudományi egyesületek nagy kérdéseiről e kötetben is találunk értékes iránymutató közleményeket. Majd kisebb fontosságú beszédjei után az iparoktatásról ír öt hatalmas tanulmányt, melyeknek kérdéseivel állandóan meleg szeretettel foglalkozott. A negyedik fejezetben az akadémiai ajánlások és bírálatok mellett

* Gévai Gaál Jenő Nemzetgazdasági és szociálpolitikai válogatott tanulmányainak újabb rendszeres gyűjteménye. II. kötet, 876 oldal. Kiadta a Magyar Tudományos Akadémia, a Pátria Irodalmi Vállalat és Nyomdai RT. nyomása.

könyvismertetésekkel és egyéb ismertetésekkel találkozunk, amelyek azt mutatják, hogy Gaál Jenő mindig az első vonalban volt a közgazdasági irodalom művelésében, a Tudományos Akadémia is sokszor kérte fel őt a közgazdasági bírálatok elkészítésére.

Az V-ik fejezetben az erkölcsi szempontok dominálnak és ebben a fejezetben találhatjuk legnemesebb lélekből fakadó dolgozatait. Itt, mint nevelő mutatkozik be. Ebben a fejezetben találjuk legnagyobb tanulmányát: „A nemzetgazdaságtannak és a szociális ismereteknek az oktatása a tanítókat és a tanítónőket képző intézetekben, amely nemzeti programnak is beillő. Találunk egy dolgozatot Tisza Istvánnal kapcsolatban, majd a közgazdasági ismeretek tanításáról, a szabad-oktatásról és van két klasszikusan szép dolgozat: „Az erkölcsi élvezet, mint a nevelés egyik legfőbb tényezője“ és „A magyarság nemzeti érzésben való egyesítése világszerte“.

A Lefrások című fejezetében a magyar birodalom államháztartásával, iparával és kereskedelmével foglalkozik a tőle megszokott alapos-sággal. A kisebb monografiák között Békés és Csanád megyék történetét foglalja össze 1892-ig, amelyekből hű képet kapunk a két vármegye településére és kialakulására. Arad megye hovátartozásáról írt angolnyelvű dolgozata az utolsó, amelyet, mint a határmegállapító bizottság tagja írt 1921-ben.

E kötet ismertetésénél is elmondhatjuk, hogy Gaál Jenő művei a magyar közgazdasági iskolának, a nagy agrárnemzedék egyik kiváló tagjának olyan értékes szellemi megnyilatkozásai, melyeknek hozzáférhetővé tételét azáltal volna kívánatos megkönnyíteni, hogy megküldetnének azok az összes egyetemeknek, főiskoláknak és középiskoláknak, hogy az ifjú nemzedék bele tudjon hatolni abba a szellembe, amely Gaál Jenőt és vele azt a kort, annak közgazdasági vezérférfiait egy jobb jövő munkálása közben hevítette.

Dr. Gesztelyi Nagy László

SZINHÁZI SZEMLÉ

Voinovich Géza legkitűnőbb Shakespeare-búvárunk; a nagy britt darabjairól írt dolgozatai minden rendű, rangú olvasó számára felejtetetlenek s mintaképei az essaynek. Érthető, ha a *Lidérc* szerzője, kivételes érdeme ellenére, mögötte marad az esztétának. Pedig a *Lidérc* költői munka, tele van részletességgel, egy-egy szó rengeteg ismeretnek fókusza s amit tudás, ízlés megeleveníthetett, nemes szövevek, pompás festmények pazar színpompájában gyönyörködött. Ahogy Shakespeare színháza, korhűség és eszményítés mesteri összhangjában, meg van elevenítve, már magában egész estére felvillanyozza a nézőt. A darab nyelve Shakespeare nyelvéhez igazodott, még ritmusában is s talán nem véletlen, hogy egyes sorok jambusi lejtésűek, Shakespeare forma-keveréséhez hasonlóan. A részletek korhűsége ébren tart a függöny végső összecsapásáig. Shakespeare szerelme, csalódása, teremtő géniu-

szának tragikusra hangolódása, ahogy Voinovich képzelte s tapintata élénk állítja, magában rejtje a tragikum magvát, de nincs eléggé kifejlesztve. Az esztétikus, mintha szentségtöréstől félt volna, nagyon is gyöngéd kézzel bontogatja a lepelt a szonettek költőjének titkáról; a finom érzékkel rekonstruált szenvedélynek inkább visszhangját érezzük, nagyobb hullámverés, belső forróság nélkül. Shakespeare alakját amúgy is háttérbe szorítja a környezete; a főbb alakok (Mary Fitton, Pembroke, Erzsébet királynő, Essex, Shakesparet magát se véve ki) csaknem egy színvonalban állanak, a főhős alig emelkedik ki közülök s emberi tragédiája továbbra is titok marad. De ha Shakespeare alakja kevés életet mutat is, maga az egész mű, szép gondolataival, szárnyaló dikciójával, az Erzsébet-korabeli udvari, színházi élet festői képével felemel és tiszteletet parancsol. A Nemzeti Színház pompás rendezésben hozta színre a darabot. *Odry* Árpád ugyan a főpróbán még kissé fáradtnak látszott, egy-két előadás után valószínűleg jobban kifejezte szerepének költői szépségeit. Erzsébet királynőt *Hettyey* Aranka alakította nagy szerepeihez méltón. *Bajor Gizi* (Mary Fitton) csupa kellem és kacérság, *Lehóтай* Árpád Essex lordja daliás, hirtelenharagú lovag, különösebb egyéniséget nem mutat. *Uray* Tivadar minden ízében renaissance-udvaroncot játszik (Pembroke). A többi, kisebb szerepekben egy-egy markánsabb arcél teszi elevenné a darab gazdag milőjét.

Gyula diák dramolettjeiben (*Utolsó szárnycsapás; A virágember; A fiú nem üthet vissza*) már nincs meg a korismeretnek ekkora perspektívája, viszont érdemük, hogy nem esnek a történelmi drámák gyakori tévedéseibe s a szerző számolni tudott a színpad teherbíráásával. Érezte azt is, hogy lírai hevét a dráma formájában sem tagadhatja meg s amellett, hogy temperamentumához jobban illő egyfelvonásosokat írt, az egyes képeken belül is drámaibb életre törekedett. E három kép így is összefügg, egyetlen darab benyomását kelti. A főcím (*A kitagadottak*) hasonló sorsokat foglal egybe; e sorsoknak még a hullámlása is ugyanaz: a számkivetettség idegörlő, elmét tompító egyhangúsága, felzaklatott remény s keserű rezignáció. Az alakok nemcsak kosztümre ütnek el egymástól, van bennük egyéni szikra is; bár inkább nevük örök visszhangja hat a nézőre (e varázssal a drámaíró nehezen versenyezhet), Gyula diák rövid, poétikus képeiben is le tudnak kötni. Jó gondolat volt a szerzőtől, hogy a Thökölyről és Kossuthról szóló dramolették közé egy idilli hangulatképet iktatott. Ebben Rákóczi csak mellékalak, Mikes, „a virágember“ a főhős. Gyula diák érdekes világitásban tárja fel Mikes eléggé ismert szerelmi történetét. Szerinte Kőszegi Zsuzsika egykor azért lett a Bercsényi felesége, mert a szemérmes Mikes nem mert vallomást tenni, most pedig, mikor Zsuzsika újra szabad s indul Lengyelországba, az „édes szabadság“ lesz a fejedelméhez síríg hű Mikes riválisa. Nem valószínű, mégis Gyula diák darabjában meghatóan szép. A harmadik dramolett címét (*A fiú nem üthet vissza*) érdemes lett volna feláldozni a csattanó kedvéért. A kép Kossuth sza-

vaival végződik; Kossuth, akit a magyar parlament határozata megfosztott a visszatérés lehetőségétől, még e csapás után sem tud hazája ellen lázadni: A fiú nem üthet vissza. Így ez a pár szó, már a címből ismerve, kissé csökkenti a zárójelenet hatását. A színészek (*Kiss Ferenc*: Thököly; *P. Márkus* Emilia: Zrinyi Iлона; *Petheő* Attila: Rákóczi; *Abonyi* Géza: Mikes; *Kürti* József: Kossuth) lelkes és szép munkát végeztek. Kár, hogy *Kürti* Józsefet, egyik legnagyobb színészünket, oly ritkán foglalkoztatja a Nemzeti Színház.

Hunyadi Sándor immár harmadik darabjában választja témául a világháborút. Bátor realizmusa, pacifizmusa szívesen éli ki magát aktuális, rendkívüli eseményekben, melyek a lelket mélyebben felkavarják, az ösztönt leplezetlenül feltárják. Összeütközést s bizonyos kiegyenlítő-dést teremteni nemzeti és emberi közt, minden irredenta páthosz nélkül a magyarság mellé állani, de az idegenben — műveltsége fokán — megmutatni a szívet is, — ez *Hunyadi* háborús darabjainak közös vonása. Realista életlátása eddig csak *A feketeszárú cseresznyében* társult igazi drámaisággal. A *Ritz*, 1919. (Vígshízház) talán leglazább a három darab közül. *Hunyadi* megfigyelő ereje most sem csekély, alakjai helyenként nagyon élethűek, ízes, bővérű magyar nyelven beszélnek, egészben véve csak színes, mozgalmas tablót jelentenek. A színészek (*Csortos* Gyula, *Rajnai* Gábor, *Maklári* Zoltán, *Jávor* Pál, *Ágay* Irén, *Gárdonyi* Lajos) és a parádés rendezés nagyobbára a látványosság s egyéb külső hatások kiaknázásával kárpótolnak a darab fogyatékosságaiért.

Nagy szenzációja a Nemzeti Színháznak az angol *R. Besier* darabja, *Ahol tilos a szerelem*. Tulajdonképp nem más, mint egy patológikus alak röntgenképe. Edward Barrett önmagát rejtegető, vad puritán elvek s érzéki indulatok közt magát és környezetét emésztő lélek, aki minden tettében ellentmond önmagának. Gyermekeit szereti s mégis gyötri őket. Elhúnyt feleségétől kilenc gyermeke van s mégis ellenséges indulatot mutat a szerelem iránt. Kedvenc lányát, a gyógyíthatatlannak hitt Erzsébetet a napvilágtól is elzárja s érzéki szenvedélyével ostromolja. Beteges hajlama csak dermesztőbben hat, mikor unokahugát össze-vissza csókolja, mint valami szerelemre kaptott kisdíák. Mikor Erzsébet a szerelem boldogságától felgyógyul s megszökik, megesküszik Browning Róberttel, a nagy költővel, tehetetlen bosszújában leánya ölebéit akarja kivégeztetni. Kítűnően rajzolt abnormis, tragikomikus figura. E cselekménytelen lélekanalízist a szerző megjelenítő erővel formálja érdekfeszítő jelenetekké, bár tanulmánya alkalmasabb lett volna orvosi értekezésnek. Barrettet *Odry* Árpád adja, híven kifejezi e viaskodó lélek szörnyű diszharmóniáját. *Bajor* Gizi játéka többet ér az egész darabnál. Erzsébet hervatag báját, lábadozását a szerelem boldogságában, hirtelen gyógyulását olyan részletekig kidolgozott művészi alakítással hozza a néző elé, aminőt eddig keveset láttunk tőle. *Petheő* Attila Browning alakjában a szerelmes költő végtelen gyöngédségét, gyógyító életszeretetét természetesen egyszerűséggel játssza meg.

Vajthó László

Zenei szemle

Az *Operaház* Offenbach nem hervadó Hoffmann meséit Szemere Árpád új rendezésével hozta színre. Szemere rendezéseit nemcsak a színpadi képek szépsége s logikus volta, hanem az is jellemzi, hogy mindig tud eddig észre nem vett oly jellemző vonást kiemelni, mely nemcsak a színpadi képet teszi dúsabbá, hanem a darab rejtett szépségeit is kihangsúlyozza, ezeknek művészi indoklású súlyt ad. Pld. Spalanzani az automaták nagy kedvelője, ezért a színen nemcsak Olympia szerepel — hiszen nem becsapásra megy a dolog — hanem egy sereg mindenféle automata mozog, zenél s csak Hoffmann túlfűtött fantáziája látja Olympiát élőlénynek. A velencei jelenetben Dappertutto játékaival érezteti ennek mefisztói szerepét, az Antonia jelenetben pedig kiemeli Miraclenak démoni mivoltát. A díszletek Oláh Gusztáv ecsetjét dicsérik. — Felújítás volt Leroux Csavargója. E műre még a háború előtti időből emlékezem. Kerner vezényelt, Takáts Mihály, Szemere Árpád, Szamosi Elza stbi énekeltek. Noha parádés előadás volt, közönségünk sem a francia paraszti környezetképet, sem a csavargó lelki összetételéből folyó tragédiát, sem a francia zenét nem tudta méltányolni s a darabot visszautasította. Sajnos, most is, meg nem érdemelt visszautasításban volt része. A Csavargó új betanítása alkalmából új rendezővel: Szende Ferenczel ismerkedtünk meg, aki teljes művészetét vetette latba, hogy rövid idő alatt, felette szerény eszközökkel sokat érjen el. Sikerült is — a hatalmas huzások dacára — kerek, életteljes játékot elérnie és szép színpadi képeket nyújtania. Első rendezését teljes siker koronázta s e munkakörben is joggal várunk tőle jót, de fájlaljuk, hogy ritkán énekel, pedig Wotánjainak, Sachsjának magas művészi színvonalát még sokáig nem fogják pótlói elérni. Ferencsik Jánosról, ez opera zenei vezetőjéről örömmel állapítjuk meg, hogy nehéz feladatát derekasan oldotta meg. E fiatal tehetségtől joggal várhatunk sokat, amit el is fog érni, ha a karmesterek közül csak az igazán nagyokra fog gondolni. Palló Imre a Csavargónak játék szempontjából is felette nehéz szerepében kiválóan jó volt. — Ujdonság volt Kósa Györgynek Árva Józsi-ja. Ez Erdélyi gyűjtésében található Halász Józsi népmesének opera-színpadra való alkalmazása elbeszélő-vel, némajátékkal, magánénekekkel és kóruossal elegy műformában. Minden magyar kísérletet örömmel üdvözölvén, szívesen láttuk Árva Józsit az Opera színpadján s ha nem is érte el a kítűzött magas célt, a mű színrehozatala helyes volt, mert egyrészt újabb kísérletekre ösztönöz, másrészt hasznos tanulságokkal szolgál. Ez utóbbiak közül egy az, hogy a mese oly testetlen, csupán a gondolat világában élő valami, ami, ha az emberi test béklyóiba szorítjuk, megszünt élni, s nehéz, buk-dácsoló földhöz tapadt valami lesz belőle; más meg az, hogy az ily megjátszásoknál az operaszínpad hagyományainak tudatalatti hatása ráfekszik képzeletünkre s akaratlanul is párhuzamokra bukkanunk.

Igy a mi esetünkben a szürkészőld világítású beszélgető három Norna, lila világítású mesélő három mumussá léssen. Avagy a jól ismert kék köpenyű Wanderer (Wotan)-ból piszkosszínű klepetusba öltözött Vándor (Isten) lesz, kik egyformán tesznek-vesznek a színpadon és érik sérelmek őket. Itt még az a hiba is van, hogy míg a népmesében lehet az Istennel párbeszédet folytatni s őt a földön járítani, addig ez a színpadon lehetetlen, s bármiképen akarjuk is magyarázgatni és szépíteni a dolgot (t. i., hogy a színpadon csak helyettes jelenik meg!!!) mégis hiba és ízetlen. Épen így a pseudo úrvacsorát is valami más jelenettel kellett volna pótolni. A néma személyek mozdulatbeszéde általában értelmetlen (a dorbézoló gazdag ifjú jelenete nem kellemes). Mindeme megállapításoktól függetlenül voltak szép jelenségek és sikerült színpadi képek is (Szalay Karola, a szőlőt érlelő ördögfiak, az Isten vendégségébe hívásának képe, a kenyeret sütő angyalkák játéka) s a díszlettervező fantáziája teljes elismerést érdemel. A gazdag úrfi házának összedöntése mesterien megoldott feladat. A sok helyt magyar hangulatú zene, tapasztalt szerzőnek gondosan hangszerelt, sok szeretettel megírt munkája, melynek nagy odaadással s aprólékosan kidolgozott előadásáért Fleischer Antalt illeti az elismerés.

Filharmoniai hangversenyek. Az utóbbi hangversenyeken újdonságként jelent meg Jemnitz Sándornak — Frankfurtban már bemutatott — Versenymű kamarazenekarra c. munkája. Jemnitz a modern szerzők ama csoportjába tartozik, amely a dzsezz érdekes ritmikáját, színhatásait szereti s ezt beviszi a művészi zenébe. Háromtétéles műve is érdekesen tükrözteti ezt a felfogást. Szép sikere volt. Hogy e műfaj való-e a filmharmonikusok programjába vagy sem, nézet dolga s kár ezen vitatkozni. Poldi Mildner, Rachmaninov bravuros játékot igénylő 2-ik zongoraversenyét kitűnően játszotta s megérdemelt elismerésben volt része. Mischa Levitzky kellemes billentésű, kitűnően játszó zongora művész. Ezen felül eléggé nem magasztalható tulajdonsága, hogy zongorázás közben nem esik rezgőrbje, nem jár vitustáncot, nem ír könyökével a levegőbe vezércikket, hogy három egymásután következő hangot „élménnyé” dagasszon. Schumann a-moll zongoraversenyét játszotta igen szépen. (Milyen hamar és eredményesen mulna el a látványosságai dirigálás és zongorázás, ha keresztül vinnék azt a háború előtti német javaslatot, hogy magánjátékos, zenekar egyaránt valami neutrális színű kárpit mögött, vagy súlyeszteve, szóval láthatatlanul játszó!) Vendégkarmesterként Bernardino Molinari olasz karmestert üdvözölhettük, aki nagy művészettel érdekes műsort vezényelt. Corelli és Haydn a régebbi, Respighi és Malipiero az új muzsikát képviselte, míg Rossini kénytelen volt a frenetikus hatást biztosítani. Corelli retroauditív füleknek igen érdekes, zenetörténeti csemege volt. A Haydn szinfoniánál feltűnt a lassú tételeknek igen lassú időmértéke s a gyorsaké-
nak felette siető tempója. Malipiero hét apró hangulatképe kellemes új-

donság volt. Respighi Róma négy kútját (s nem forrását mint a program írta) mint már régen ismert igen hangulatos zeneképet szíves örömmel hallgattuk újból. Közismert, hogy Rossini Tell Vilmos nyitányának záró Allegroját zenekari virtuóztatás próbakövévé léptették elő (bukttatták fel?). Molinari is e részt a gyorsaság legfelsőbb fokán játszatta el. Ezt a boszorkányos teljesítményt csak legelsősorú zene-karral éri el a karmester. Mindkettő részére nyaktörő mutatvány. Teljes mértékben sikerült. Hogy zeneileg ez a tempohajszolás megállja-e helyét, ezen lehet vitatkozni. Bizonyára Rossini nem így gondolta, mint ahogy Wagner sem gyorsolka tempóba gondolta a Mesterdalnokok nyitányát, mint ahogy ez — sajnos — kezd divatba jönni. Egészen másféle, teljesmértékű élvezetben volt részünk, amikor Dohnányi Ernő, Brahms B-dur zongoraversenyét játszotta, zongora mellől vezetvén egyuttal a zenekart is. E technikailag és tartalmilag igen nehéz versenymű teljesen igénybe veszi a művészt s hogy a karmesternek rendkívül bonyolult feladatát a zongoraművészával együtt párhuzamosan és makula nélkül vitte Dohnányi véghez, ez valóban a legteljesebb elismerést érdemli. De még ennél is fontosabb, hogy Dohnányi ama nagyon kevesek közé tartozik, ki azon felül, hogy virtuóz zongorajászó, minden ízében művész zeneszerző és karmester, még muzsikálni is tud. Ez az a nagy plusz, ami a művészet és a művészek elgépiesedése folytán, már alig lehető s féltő, hogy egészen kivész az emberiség lelki világából.

Isoz Kálmán

Hibajelentés. Lic. Dr. Karner Károlynak a mult számban megjelent „Az öngyilkosságokról“ c. cikkében a 162. lap 18. sorában a 22. jegyzetszám tör-lendő s ennek megfelelőleg u. a. lap 22. sorában a jegyzetszám 22-re, a 164. lap 10. sorában a jegyzetszám 23-ra, a 164. lap 2. sorában pedig 24-re igazítandó ki. Ugyancsak a 164. lapon a 6. sorban „általában“ helyett „átlagában“, a 165. lapon a 7. sorban „elosztása“ helyett „eloszlása“, a 167. lapon a 22. sorban felülről „öngyilkosok“ helyett „öngyilkosság“ olvasandó, végül pedig a 167. lapon alulról a 13. sorban „keresztényen“ tör-lendő.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Bpest, IX., Ráday-utca 28.) kiadása

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Bpest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Bpest, IV., Deák-tér 4.

Póstatakarékpénztári számla száma: 4170.

Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda-Rt. — Nyomdavezető: Sebők István

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai

Házi Kincstár

3. Szaboleska M.: Áhítat, szeretet.
4. Sheldon: Az Ó nyomdokain.
5. Kenessey B.: Női jellemképek.
7. Dalhoff—Csizmadia: A keresztyén szeretet munkái.
8. Raffay S.: Jézus hasonlatai.
9. Opzoomer: A vallás gyümölcse.
10. Pfennigsdorf: Hit és szabadság.
11. Thomas: Az evang. és szociálizm.
12. Szabó A.: Külmissziói kalauz.
13. B. Papp I.: A belmisszió hősei.
14. Pruzsinszky P.: Hitünk hősei.
15. E. Skovgaard—Petersen: Akarsz-e diadalmaskodni? (Csak kötve)
16. Szóts F.: A vallás élete.

A Házi Kincstár ára:

Kötetenként, füzve 2.30

Díszes vászonkötésben 3.—

A 3—8. kötet csak füzve, a 9—16. kötve is kapható.

Bernát István: Két optimista apostol —20

Emlékezés Kálvinról.

Irták többen. 8° 2.—

Hastings: Van Isten. 1.—

Egyháztört. Adattár II—IX. à .. 3.—

Egyháztört. Ad. X. à 2.—

Egyháztört. Ad. XI—XIV. 4.—

Fejes I.: A prot. egyház feladata —20

Kenessey B.: Károli emlékkönyv 1.70

Kiss: Török Pál élete 3.—

Koszorú-füzetek.

Vallásos iratok, számonként —.06

Makkai Sándor: Erdélyi ref. problémák —24

Maszyik E. dr.: Jézus élete evangéliumi képekben. I—II. 4.—

Mokos Gy.: Herczegszöllösi kánonok hasonmásos kiadása, — jegyzetekkel és rokonkánonokkal 10.—

Pokoly J.: A protestantizmus hatása a magyar állami életre 2.—

Polner Ödön: Deák F. egyházpolitikája —30

Prot. Szemle régebbi folyamaiból kapható:

I. 1889. 2.—

1890—1893. à 4.—

1894—1898. és 1903—1917. à 6.—

1919—1932., füzetenként à .. —.80

Reményik Sándor: Kenyér helyett (Versek) 2.—

Révész I. munk. a pátens korából 1.50

Szász K.: A prot. egyh. viszonya a társ. kérdésekhez 1.30

Tíz arckép 2.40

Zoványi J.: Magyar prot. egyháztörténeti monografiák 2.30

Két ifjúsági irat (míg a készlet tart)

Raffay Sándor: Fénysugarak.

6—12 éves gyermekeknek 1.20

Raffay Sándor: Nemes ösvényeken. 12—16 éves ifjaknak. . . 1.20

Valláserkölcsei felolvasások —.80

Vallásügyi Tárgyalások II—III. à 3.—

Vallásügyi Tárgyalások IV. à .. 5.—

Megrendelhetők főbizományosunknál:

Bethlen Gábor-könyvkereskedés, Budapest, IX, Kálvin-tér 8.

Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.T. BUDAPEST, IV., MÚZEUM-KÖRÜT 12. — Automata: 856—16. sz.

Előfizetések és tagsági jelentkezések itt is elfogadtnak.

Régebbi kiadványaink másik főbizományosunknál, a Bethlen-könyvkereskedésnél kaphatók, IX., Kálvin-tér 8. szám. — Telefon: Automata 850—53.

A M. P. I. T. tisztviselői:

Ügyvezető elnök: RAVASZ LÁSZLÓ

Lelkészi elnökök: KAPI BÉLA és RAVASZ LÁSZLÓ

Világi elnökök: BETHLEN ISTVÁN gróf és TOMCSÁNYI VILMOS PÁL

Titkárok: SIMONYI DEZSŐ és TÖRÖK PÁL

Szerkesztő: ÁPRILY LAJOS

Belső munkatársak: KEMÉNY LAJOS és TÖRÖK PÁL

Pénztáros: SZELENYI GYULA

Ügyész: FROMM LAJOS

Számvizsgáló bizottság: BAROS GYULA, BENDL HENRIK, DEÁK JÁNOS

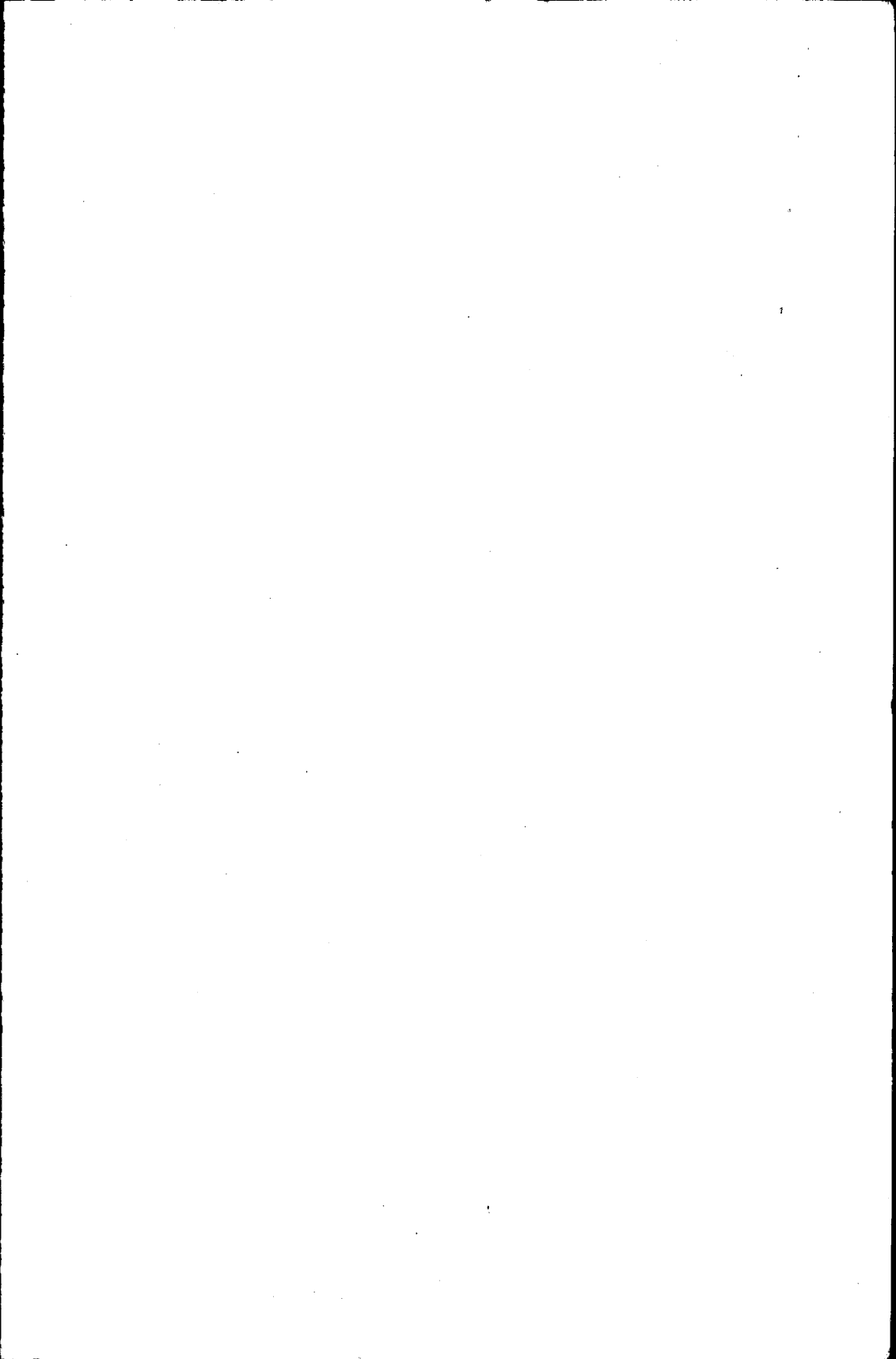
Választmányi és közgyűlést tartottunk 1932. december 29-én és 1933. március 2-án. Mindkét napon Ravasz László elnökölt, aki dec. 29-én kegyelettel emlékezett meg Dézsi Lajos és Lemez Géza elhunytáról és a nagykőrösi Arany János Társaság alapító-elnökének, Benkó Imrének elhalálozásáról. Az 1933. évi költségvetést 11.450 P bevétellel és 11.450 P kiadással (felesleg vagy hiány nélkül) elfogadta a közgyűlés. A Protestáns Szemle az 1933. évben 30 ívnyi terjedelemben irányoztatott elő. — 1933. március 2-án a közgyűlés elfogadta a szerkesztői és titkári jelentést és a zárószámadást. A lemondott Kaas Albert helyére egyhangúlag Tomcsányi Vilmos Pál nyug. igazságügyminisztert választotta társelnökké a közgyűlés, az elhunyt választmányi tagok helyére Erdős Károly és Varga Zsigmond egyetemi tanárokat, számvizsgáló bizottsági taggá a lemondott Szelényi Ala-

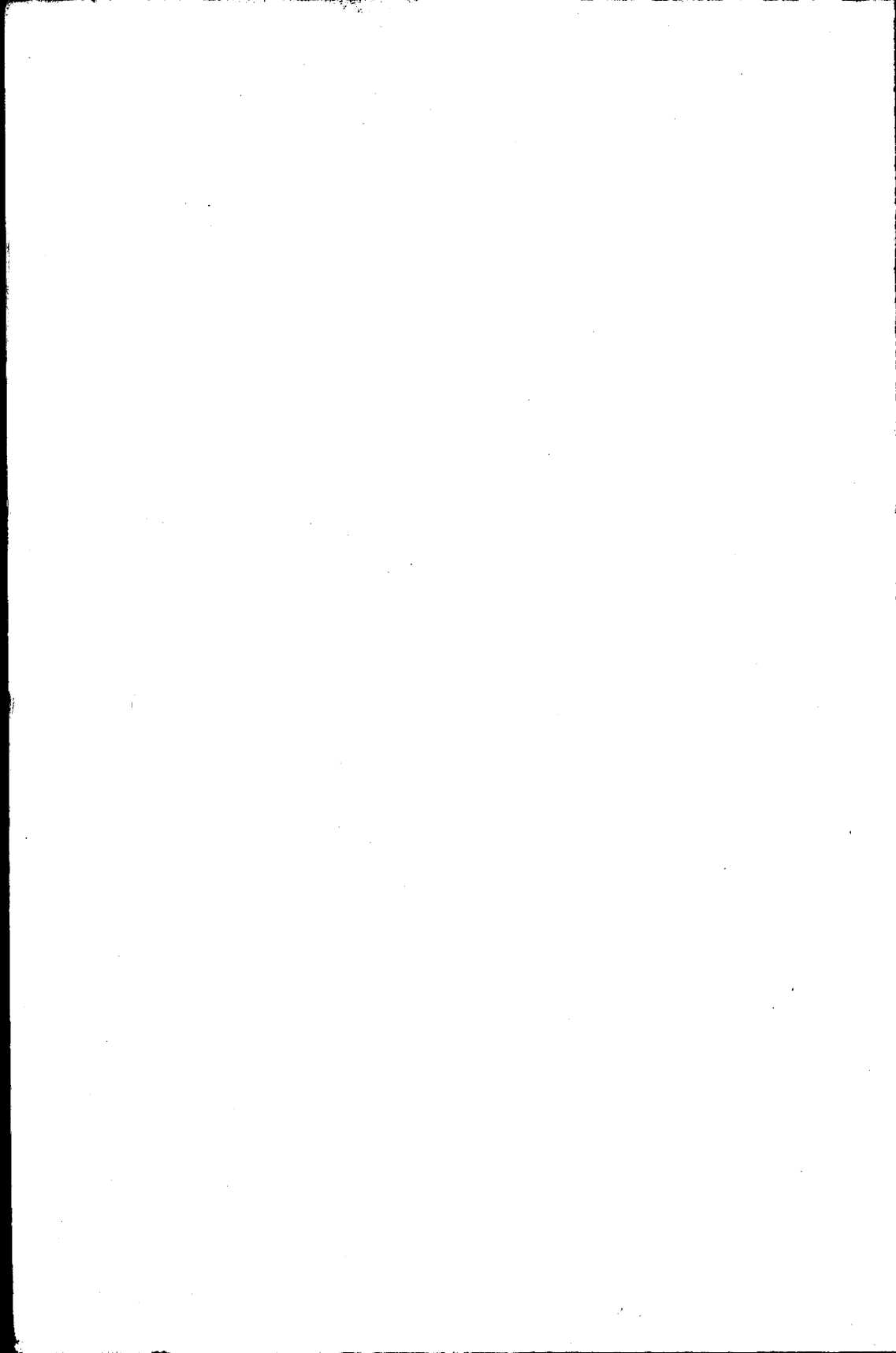
dár helyére Bendl Henriket választotta meg, aki Társaságunknak fennállása óta, több mint 40 éven át buzgó pénztárnoka volt.

Amerikából érkezett tagdíjak: (Szabó László útján 20 dollár a következőktől) Brachna Gábor 2 dollár, Eastern Classis, N. Y. City 2, dr. Tóth Sándor 2, Nagy Emil 2, Böszörményi István 2, Tóth Kálmán 2, Takaró Géza 1, Kecskeméthy József 1, Rácz Győző 1, Kovács Béla 2 dollár. — Az Eastern Classis egyházmegye lelkészei testületileg léptek tagjaink közé Szabó László indítványára. — A fennmaradó 3 dollár befizetőinek nevét a vonatkozó értesítés megérkezése után szintén közölni fogjuk. Köszönet a messze szakadt testvérek áldozatos érdeklődéséért. Hazai és külföldi tagjainkat a szép példa követésére kérjük.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ÁPRILY LAJOS

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY ÉS RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM:

REMÉNYIK SÁNDOR: Alfa és Omega
GULYÁS PÁL: Az éj (vers)
DR. SEBESTYÉN JENŐ: A kálvinizmus elveinek érvényesülése
a holland politikában
RAVASZ LÁSZLÓ: Kozma Andor
SZABÓ ISTVÁN: Csánki Dezső
ANTALFY GYULA: Erdő éjjel (vers)
RÉZ GYULA: A sors csak ás (vers)
OROSZLÁN ZOLTÁN: A nemzeti képzőművészeti kiállítás
HODOSSY BÉLA: Többség vagy igazság?
GULYÁS PÁL: Szivárvány (vers)

KRITIKAI SZEMLE

XLII. évf., 6.—7. sz.

június—július.

Ára 2 pengő

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,
Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

SZÓNYI SÁNDOR: Oravala Ágoston: A parasztproféta	281
JOÓ TIBOR: Tankó Béla: A világnézet kérdése és más tanulmányok..	282
INCZE GÁBOR: Vásárhelyi János: A család élete	283
ESZE TAMÁS: Somogyi István: A reverzálisok	284
ZSIGMOND FERENC: Térey Sándor: A föld lelke	285
KERECSENYI DEZSÓ: Harsányi Zsolt: Ember küzdj... ..	287
PÁSZTOR JÓZSEF: Zsigray Juliánna: Férficél	288
HARSÁNYI ISTVÁN: Márványba véslek. Képes Géza versei	289
SZONDY GYÖRGY: Négy új ifjúsági könyv	291
HAMVAS JÓZSEF: Demjén Gézáné Zsiga Irén: Vakáció a Mátrában..	292
RAB ISTVÁN: Csengery János: A görög líra gyöngyei	292
LOVASS GÁBOR: Ortutay Gyula: Mondotta: Vincze András béreslegény, Máté János gazdalegény	294
ALBRECHT FERENC: Sebess Dénes dr.: Magyar Agrár-evolúciók	296
ILA BÁLINT: Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Niko- laus Esterházy 1606—1645.	298
TÖRÖK PÁL: Tomcsányi János: Lengyelország	300
DR. SIPOS SÁNDOR: Kiss István: A magyar tanyai közigazgatás. A ta- nyapolitika vázlata	301
SZABÓ ISTVÁN: Császár Edit: A hajduság kialakulása és fejlődése....	302
KERECSENYI DEZSÓ: Két irodalomtörténeti értekezés	304
KINCS ELEK: Berzsenyi Dániel: A magyarországi mezői szorgalom néhány akadályairól	304
A munkaiskola pedagógiája	305
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Színházi Szemle	306

A Protestáns Szemle szellemi részére vonatkozó közleményeket a következő címre kell küldeni: ÁPRILY LAJOS szerkesztő, Budapest, IX. kerület, Lónyay-utcai ref. gimnázium. — Csak géppel írt kéziratokat fogadunk el. — Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. — A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

Alfa és Omega

Ravasz László új könyvéről

A Protestáns Szemle felelős szerkesztője kezembe adta ezt az óriási könyvet, Ravasz László eddig talán leghatalmasabb, terjedelemre is legnagyobb, tartalmában is legátfogóbb művét. Kezembe adta „ismertetésre“, épen nekem, azzal a bizalommal, mely elől kitérni nem lehetett. Pedig szívesen kitértem volna, áthárítva méltóbb és e mű mindenféle vonatkozásait illetőleg felkészültebb elmére és szívre ezt a feladatot. Cím és terjedelem, ezek a merőben külső vonások is, Ravasz Lászlóval kapcsolatosan már meggyőzhetek volna arról, hogy erőmet meghaladó vállalkozást kísérek meg. Még inkább meggyőzött első benyomásom igazságáról maga a könyv, ez a birodalom, melyben nem megy le a nap. Földi igazságok és szépségek naplementi búbjája csak azért ragad meg, gyönyörködtet és tükröződik mindenben, csak azért nő meg e világ árnyéka, hogy még sajátosabban nagyszerű legyen a hajnalpir az örökkévalóságban. Alfa és Omega. A Kezdet és Vég. És minden, ami a kettő közé esik. Isten egyik legelhivatottabb szolgája által, aki minél nagyobbra nő, annál szerényebb lesz, minél magasabbra ragadtatik a Lélektől, annál mélyebbre hajtja fejét. Világokat ölel szívére és egy marék mozaiknak nevezi művét. „Füstölgő gyertyából“-nek érzi igehirdetését, melynek lángjánál egy nemzet lát és melegszik. Félelmes szívvel és repeső örömmel olvastam ezt a könyvet és ha mégis vállalkozom rá, hogy leírjak róla néhány dadogó mondatot, azért van, mert nagyobb bennem az öröm, mint a félelem. Nagyobb az örömöm azon, hogy hozzányulhatok ehhez a könyvhöz, mint a félelmem ennek a hozzányulásnak kudarca miatt.

*

Nagy művének bevezető soraiban a szerző *tanítványainak* ajánlja ezt a két kötetet. Amint szavaiból világosan kitűnik, szorosabb értelemben veszi ezt. Lelkipásztorokra, talán még általában nevelőkre gondol, akiket az ő lelke és hatása formált. A hitélet pozitív talaján mozgó, igehirdető, tanító egyéniségekre, bizonyosan inkább, mint másokra. De ki mondja meg, hány és hányféle „tanítványa“ van Ravasz Lászlónak minden magyarok közt? Hányan érzik úgy, hogy tanultak tőle, irányította, emelte őket, megvilágosodott a lelkük és átforrósodott a szívük és egy-egy mondatát, képét, hasonlatát elvitték egy egészen másforma életbe útravalóul? Vajjon hol van több tanítványa: egyházán belül vagy egyházán kívül? Vajjon hol több követője: a megbizonyosodott, vagy az örökké kereső és a keresésen túl nem jutó, nyugtalan szívek közt? Vajjon kinek adott többet és nagyobbat: az adventi vagy a karácsonyi léleknek? Igehirdetésének sajátos művészetéből vajjon mi áradt el inkább a világon: az Ige, vagy a művészet? Amint haladt különös útján a megújított igehirdetés speciális köréből kifelé, de azzal mindig

mintegy párhuzamos körökben: a költői meditáció, esztétikai és irodalomtörténeti probléma körein át, a nemzet legáltalánosabb kérdéseit magában foglaló legnagyobb körig, hogy ott se akarjon végül egyéb lenni, mint egyszerű ígéhírdető, ezen a hosszú úton, ezekben a körökben, ki tudná megmondani, mennyi magot vetett el, mennyi épületnek adott stílust vagy stflusteremtő energiát, vagy stílusából, ha egyebet nem, egy-egy ellesett oromdsízt?! E sorok írója poéta és kereső lélek, semmi más. Lehet, hogy reá is illik Ravasz meghatározása Adyról: „advent, amelynek nincs karácsonya“. Mégis, csendesen önmagába nézve, Ravasz László tanítványának vallja magát, mert érzi az ő egyéniségét lelkének alapjaiban megmozdulni, érzi, hogy nélküle nem az lett volna, aki, jobbik énje hálát ad mesterének és szeretne bizonytságot tenni róla.

*

Bevezető soraiban a szerző valami különös, emelkedett rezignációval megemlíti azt is, hogy mindig „homo unius libri“ szeretett volna lenni és épen ez nem sikerült neki. Nem tudom, ő mire gondolhatott. Én ma nem tudom elképzelni, mi lehetett volna az az egységesegety könyv, Ravasz László élete-műve, melyben ő teljesen kifejezte volna magát. Theologia, filozófia, valami roppant rendszere a modern esztétikának, a magyar szellem fejlődéstörténete portrék, profilok sorozatában, vagy az egyetemes szellemtörténet egy fejezete? Nem tudom. Csak azt tudom, hogy nekem Ravasz László mondata, néha a legkisebb „mozaik-kocka“ is többet mondott és mélyebbet jelentett, mint vaskos kötetek. Nagyon sok könyvet mindenestül elfelejtettem. Ravasz mondatai közül sok úgy él bennem, hogy mikor írok, egyszerre egy rokon, de erősebb kéz vonására ismerek abban, amit a magaménak hittem. Ő mozdult meg a mélyben. És nagyon kezem-ügyében kell tartanom az *idézőjelet* sokszor, hogy az öntudatlan szeretetből öntudatos tisztelet váljék.

*

Miként ő a „homo unius libri“ vágyával járt, úgy járok én is egy régi vággyal: megmintázni vagy kivésni egyszer egy Ravasz-portrét, az ő eszközeivel. *Mondatokkal*, melyekben egy-egy világ feszül és fér el, szinte szétrobban a jelentés erejétől mindenik és mégis méltósággal és engedelmesen hordozza a jelentést. Ércbe, vagy sziklába vágni egy arcot, ahogy ő vágja a másokét: ez kellene. Ezt szeretném. De ez a pár sor itt, ő, igazán csak mozaik.

*

Ha megkérdem magamtól: mit adott nekem Ravasz László kora ifjúságomtól kezdve, akkor azt a végtelent véges képletben kifejezni talán így lehetne: *elsőször* nekem, a versíró poétának, belső forma-képző erőt, magas és tiszta esztétikai értékelő szempontokat adott ő, a korszak egyik legnagyobb próza-író poétája. *Másodszer* nekem, a nyugtalan, kereső, talán adventi léleknek utat és lehetőséget mutatott a keresztyén hitvilág pozitívumai felé ő, az ünnepek lelke, a karácsonyi, husvétii,

pünkösdi, vasárnapi lélek. Mikor Prohászka-tanulmányáról megemlékeztem, akkor megpróbáltam megvallani, hogy mit jelent számomra az, ami Ravaszban esztétikum. Ebben a pár sorban azt is be kell vallanom, mit jelentett számomra Ravasz, az *igehírdető*, pályája elején, mit később és milyen érzéssel hallgatom ajkáról az Igét ma. Hangsúlyozom, hogy ez a pár megjegyzés egy *kereső lélek* szubjektivitása, hangsúlyozom, hogy minden tőelgologiai tudás híjján és minden általánosabb értékelés igénye nélkül szólok. Hátha mégsem lesz érdektelen épen így: hogyan tükröződik Ravasz igehírdetése abban, aki, ha szentírási mottót írhat egyáltalán keresése fölé, csak ezt a textust írhatja: „Hiszek Uram, *légy segítségül az én hitetlenségemnek.*“

*

A mult század racionalizmusának örökségét hoztam magammal, szüleim ennek a racionalizmusnak egy nemes hajtását, bizonyos *gyakorlati* etikai idealizmust igyekeztek belém oltani, ennek volt ugyan valami vallásos mellékszöngéje, de semmiképen sem volt vallásos alapja, sem betetőzése. Protestáns vonatkozásban ez a nevelés, melyet később a protestáns iskola hasonlóan folytatott, körülbelül azt jelentette, hogy a katolikusoknak vannak dogmáik, mi pedig „szabadon gondolkozunk“. Megtanultuk mi a vallástant, főkép az egyháztörténetet, amelyre azért fektettek súlyt, mert a protestántizmus magyar nemzeti vonatkozásait lehetett benne kiemelni. De bennem és sok hozzám hasonlóban sokáig az iskola után, még csak nem is derengett az, hogy a protestántizmusnak az örökös oppozíció, kuruckodáson, egyháztörténeti és nemzeti szabadelvűsége kívül és tul, *hit-tartalma* is van, — etikai öröksége mellett határozott és mélységes vallásos világa. Ennek a világnak sejtelmét Ravasz László ébresztette fel bennem először. Miért? Épen azért, mert nagyon tudott szólni a kereső lélekhez, ahhoz, melyet a racionalizmus világfelfogása kielégíteni nem tudott, amely a liberális-protestáns világ hűvös ege alól valami misztikába vágyott öntudatlanul, de a dogmák, a protestáns dogmák (hát vannak ilyenek is? — kérdeztük) megragadásához *mintha nem lett volna keze*. (Sajnos, ma sincs.) Ravasz László ezt a béna racionalizmust, ezt a kéz nélkül született, szinte szervek nélküli hinni-akarást csudálatos esztétikai eszközökkel ölelte át és vonta fel magához, önmagán keresztül az Igéhez. Én akkor kezdtem felnyitni a Bibliát is néha, mikor az ő első beszédeit hallottam. (Jaj, Ady halálos ágya mellett egy olvasástól teljesen szétnyútt Bibliát találtak — és mégsem volt karácsonya soha! — — —) Ravasz akkor pionir volt, hídvérő. Szakadatlanul verte a szívárványhidat a racionalizmus nemzedéke és az Ige új protestántizmusa között. Milyen édesen jó volt ezen a szívárványhídon lebegni, ha a *tulsó* végére ritkán jutottam is át. Ma is ott lebegek néha, amikor Ravasz igehírdetése még ilyen szívárványhíd. Azonban mind kevésbbé az. Úgy látszik, ez a missziója befejeződött. *Igehírdetésében* mintha nem volna már szava a *kereső* lélekhez. Nem áll hídát többé annak a szubjektivizmusnak, mely eddig „meg

nem tért". Nagyon élénk emlékezetemben van egy régi, kolozsvári husvéti beszéde, abban egy mondat, mely máig rezeg a szívemben: „A keresztyénység középpontja nem az üres sír, hanem a megtelt szív.“ Azon a mondaton lehetett merengeni, esztétikailag elábrándozni, interpretálni így vagy úgy, — amit ma mond erre vonatkozólag, azon nem lehet ábrándozni, azt hinni kell. „Husvétii döntés“ című, egyik legújabb beszédében kérlelhetetlenül állítja fel a szinte problémátlan kérdést: — Hiszed-e, hogy a Jézus Krisztus harmadnapon halottaiból feltámadott? Igen, vagy nem? Ha nem, kívül vagy az üdvösségen. És most, szegény kereső lélek, gondold hozzá a dogmát, hogy „a hit is kegyelemből való“. „Légy segítségül az én hitetlenségemnek!“ De Ravasz László *igehirdetése* ma mintha a „hitetlenségnek“ már nem lenne, nem *lehetne* segítségére. Igehirdetése egy fölséges, de rettenetes alpesi tura. Elmarad a bükkös, elmarad a fenyves, elmarad a törpefenyő és borókabokor világa, elmaradnak az alpesi rózsák végtelen rózsaszín mezői, elhal a pszichologizmus és esztéticizmus minden vegetációja, néhol még a fűszál is elszárad a kövek repedéseiben. A kálvini dogmatizmus óriási sziklavilága mezítelenül és fenyegetően bontakozik ki az ijedt *kereső* lélek előtt, akinek ebben a világban olyan kevés a vigasztalása. Jó annak, aki ott úgy *otthon* van, Isten ege alatt van, mint Ravasz László, akinek nincs már szüksége a sziklák élet fedő mohára sem.

*

Nem tudom, hogy a protestáns teológiának milyen új fejlődési processzusa felel meg annak a folyamatnak, mely Ravasz igehirdetését bennem így tükrözteti. Tudom, hogy új keresztyén és új protestáns, *igazabban* protestáns nemzedékek növekedtek fel, a háború alatt és után. Azoknak ismerős ez a világ, az Alpesek legfelső régiója, melyet ködbe és fellebbe takart a régi racionalizmus és liberálizmus kora. Mi, hozzám hasonló epigonjai a racionalista nemzedéknek, kéz nélkül születettek: sóhajtván nézzük az újakat, akik megragadták az igazságot, „mely szabadokká teszi őket“, tudjuk, hogy hiába az életnek minden etikai erőfeszítése, — *harmónia* nincs sehol, semmi másban, csak abban, amit mi nem birunk megragadni.

*

Párhuzamosan igehirdetésének „szigorodásával“, Ravaszban teljesen végbement immár az a folyamat, melyet Makkai Sándor önmagában régebben elvégzett: az Ige interpretálása külön dolog s az irodalom és minden esztétikai vonatkozás megint külön dolog. Élesen, külsőleg is mutatja ezt mostani nagy művének két kötete. Egyik kötet csupa prédikáció, másikon vannak az irodalmi vonatkozású mondanivalók s minden, ami Ravasznál *más*, mint igehirdetés. A földgömb két féltekéje, az északi s a déli, ez a két kötet. De itt jön a különös és meglepő fordulat számomra. A *kereső* lélek számára is. Az a kötet, amely az „irodalmat“ tartalmazza, nemcsak irodalmisága miatt beszél melegebben hozzám, hanem azért is, mert ezekkel az eszközökkel en-

gem közelebb visz az Igéhez is. Milton „Elveszett paradicsom“-áról szól egy felséges tanulmány ebben a kötetben. Azt hiszem, az egész kötet csúcса ez s egyike a legszebb írásoknak, amik valaha Ravasz László szépet-teremtő keze alól kikerültek. Nem túlzok, ha azt írom, hogy Ravasz egész prédikációs-kötete nem bírta velem úgy érzékeltetni épen azt, ami újabb prédikációiban nekem idegen: a protestánsizmus egész *dogmarendszerét*, mint ez az egy tanulmány. Káprázatos, szomorú színpompában elevenedik meg a bűnbeesés története. Minden kicsi részlet a lélekzetünket állítja el. Sohasem tudtam igazán, mi a „paradicsomi ártatlanság“, sohasem éreztem az „eredendő bünt“ így. Most tudom, most érzem. És ahogy Ravasz Miltonban megmutatja a kozmosz epikusát, a Mindenség és örökkévalóság Énekesét, ahogy elválasztja művét a roppant társ-eposzoktól, ahogy kijelöli helyét a világirodalomban: számomra lassan mindez egyetlen zengő prédikációvá lesz, mely szinte tulzeng Ravasz minden beszédén. Isten teljes, megvalósult világterve zeng s érthetővé válik számomra az érthetetlen. Bevallom végül azt is, hogy egy rég lappangó érzésemet szabadította fel ez a tanulmány, kereső és ma is félig-pogány szív gondolata, de őszinte: Isten világa, mint az *igazság* világa s annak kibékíthetetlen ellentmondásai miatt sokszor lázadoztam. Isten világát, mint a legnagyobb Művész világát így nézve, így képzelve el, leborulok az Ő „jótetszése“ előtt.

„Hiszek Uram, *kégy segítségül az én hitetlenségemnek.*“

Reményik Sándor

Az éj

Én nem tudom, mi az az éj,
csak azt tudom, sötét.
Le kell vetni a ruhát,
mint a kisgyerekeknek,
le kell hullni a földre,
mint a leveleknek.
Az éj a veszedelem,
két kezem összeteszem,
nem szégyelem én, az atom,
hogy az éj előtt leborulok.
Hallgasd csak, az éj
már a folyosón van!
Most az ajtón kopogtat!
Most szoborrá változtat!
Most eloltja a lámpát!
Óh segíts meg, imádság!

Gulyás Pál

A kálvinizmus elveinek érvényesülése a holland politikában

A keresztyén politika gondolatát a magyar politikai életbe a róm. kath. néppárt vitte bele. Erős lett ez a gondolat később az összeomlás után és ekkor már megcsendült a kálvinista politika létjogosultságát és szükségességét fejtegető hang, sőt megalakult 1920-ban a Kálvinista Politikai Szövetség is. Ily körülmények között érdekes lehet számunkra annak a kérdésnek vizsgálata is, hogy mit csinálnak politikai téren a külföldi protestánsok és mennyiben igyekeznek a maguk keresztyéniségének elveit érvényesíteni a saját hazájuk politikájában is. Hiszen emlékezhetünk, hogy néhány év előtt már Németországban is megalakult egy protestáns keresztyén politikai párt („Christlich-Sozialer Volksdienst“), Hollandiában pedig a kálvinista politika jutott ötven év alatt eddig soha nem ismert virágzásra. De másutt is történtek hasonló kísérletezések és készülnek hasonló tervek. Ez újabb kísérletekről azonban ez alkalommal nem szólnunk; csak a holland politika néhány érdekességét ismertetjük református szempontból, mert ott e politikának már több mint ötvenéves multja van és olyan gazdag elvi és gyakorlati eredménye, szervezete és irodalma, hogy az alapos tanulmányozást is megérdemelné s ezért a magyar protestáns intelligencia figyelmére is mindenképen méltó.

*

Amig a magyar gyermekek ezrei ki nem jutottak Hollandiába, a magyar társadalom érdeklődése nagyon kicsi volt e szép és kedves ország és annak lakói iránt. A hazatért magyar gyermekek, majd később az őket meglátogató holland szülők százaiban azonban örömdetesesen megváltoztatták a helyzetet ebben a tekintetben.

Bármilyen meleg és közvetlen lett is azonban a hollandok és magyarok között ily módon a kapcsolat, a holland politika élete iránt való érdeklődés még mindig nem született meg a magyar társadalomban. Lehet, hogy ennek oka a külpolitikai kérdések iránt való érdeklődés általános hiánya is, de tény és így talán nem teszünk rossz szolgálatot a magyar társadalomnak akkor, ha az alábbiakban röviden összefoglalva tömör képet igyekszünk adni a holland politikai életéről és főleg arról a szellemről, amely az egyes holland protestáns politikai pártokat vezeti.

Ami most már a külső kereteket illeti, arra nézve mindenekelőtt el kell mondanunk a következőket:

A holland politikai élet az úgynevezett Első és Második Kamara keretei között zajlik le. Az Első Kamarának, amely a mi Felsőházunknak felel meg, 50 tagja van, a Második Kamarának pedig, amely a mi Képviselőházunknak felel meg, kerek számban 100.

Miután a magyar társadalmat elsősorban az úgynevezett Második Kamarának, vagy a magyar értelemben vett holland Képviselőháznak működése, összetétele és szelleme érdekli, a továbbiakban csak a holland Képviselőház pártjainak életével fogunk foglalkozni.

Mint legelső és legnagyobb jelentőségű érdekességet általánosságban azt kell megemlítenünk, hogy a holland politikai élet nagyon öntudatosan az *elvi alapon való politizálásra* és politikai harcra van berendezve. És épen ez adja a holland politikai életnek azt az inponáló komolyságot, a parlamenti vitáknak azt az elvi tisztaságot és a politikai harcoknak azt a bámulatos, minden személyi politikától való mentességet, amely a holland politikai életet a külföld előtt is annyira megbízhatóvá és tiszteletreméltóvá teszi.

Ez a körülmény azután rendkívül érdekes gyümölcsöket terem a holland politikai élet *gyakorlatában* is. Mert az eredménye az, hogy denagógiával, nagy szájjal, politikai krakélerséggel ebben a parlamentben még a legnagyobb szónoki képességek mellett sem lehet érvényesülni. Minden képviselő arra van kényszerítve, hogy az összes többi pártok politikájának úgynevezett elvi programját is a lehető legmélyebb fundamentumokig ismerje. Nemcsak a maga pártjának politikai elveit kell tehát szinte a tudományos megalapozottság *világnézeti alapjáig* ismernie, hanem az összes többi pártokéit is. Ebből azután az az érdekes helyzet áll elő, hogy a liberális, radikális, szociáldemokrata és kommunista képviselőknek is kemény munkával kell tanulmányozniok a parlamentben jelenleg uralkodó *római katolikus* és *kálvinista pártok* programját, sőt azoknak theologiai és bibliai alapelveit is, mert máskülönben nemcsak hogy semmiféle törvényjavaslatához nem tudnak hozzászólni, hanem még kevésbé tudják az úgynevezett jobboldali, tehát keresztényen pártokat támadni s elveiket és politikai működésüket bírálni.

Ez erőteljes elvi megkötöttségnek azután az az áldásos eredménye is mutatkozik, hogy a holland parlamenti élet mindig kénytelen *elvi alapokon* mozogni és így majdnem teljes mértékben mentesítve van a személyeskedő és az alacsony, kicsinyes eszközökkel dolgozó útszáll politizálástól: másfelől pedig épen ezért sokkal nyugodtabban és sokkal gyorsabban is dolgozhatnak, mint az olyan parlamentek, ahol ez a magas szellemi, elvi és erkölcsi színvonal hiányzik.

A második egyetemes jelentőségű jellemvonása a mai holland parlamenti és politikai életnek az, hogy az irányítás benne már évtizedek óta az ú. n. jobboldali és pedig kimondottan *keresztényen pártok* kezében van. Ennek a következménye pedig az, hogy csak olyan törvényjavaslatokat fogadnak el, amelyek nincsenek ellentétben a keresztényen világnézettel, sőt ahol csak lehet, annak egyenesen az érdekeit is szolgálják. Lássuk tehát már most, hogy a 100 tagból álló holland Képviselőháznak ezidőszertint milyenek az erőviszonyai, miféle pártokból van összetétele és az egyes pártokat hányan képviselik abban.

A legutolsó képviselőválasztások ez év április 26-án voltak Hollandiában. Így tehát a legfrissebb adatok alapján közölhetjük, hogy a holland Második Kamara legnagyobb párta ezidőszereint a Római Kath. Állampárt 28 taggal. Utána következik a Szociáldemokrata Párt 22 taggal. Ezek után jönnek a *református pártok*, amelyek azonban, fájdalom, a holland reformátusság és a holland református egyházak belső egyenetlensége folytán már négy frakcióval is bírnak, s ezek a következők: Az ú. n. *Antirevolucionáris kálvinista párt* 14 mandátummal, az ú. n. *Keresztyén-Történelmi Párt* 10, az ú. n. *Politikai Református Párt* 3 és az ú. n. *Református Állampárt* 1 mandátummal.

Láthatjuk tehát, hogy ha ezek a református pártok egy blokkban tudnának fellépni, a képviselők száma 28 lenne, tehát több mint a szociáldemokratáké és annyi, mint a Róm. Kath. Állampárté, amely, mint a szociáldemokrata párt is, mindenütt azért oly erős, mert a maga tömegeit együtt tudja tartani és így egy párt szolgálatába tudja állítani.

Hogy pedig a statisztika teljes legyen, azt is közöljük, hogy a liberális pártok közül az ú. n. Szabadság Szövetség 7 mandátumot, a Szabadelvű Demokrata Párt 6, a kommunisták pedig 4 helyet kaptak az új kamarában. A hátralevő néhány mandátum most már csak egészen kicsi töredék-pártoknak jutott (Keresztyén Demokrata Unió, Róm. Kath. Néppárt, Kisgazda és Kertész Párt, Forradalmi Szoc. Párt, Nemzeti Restauráció Szövetsége 1—1 mandátummal.)

Örömmel kell feljegyeznünk azt is, hogy Vilma holland királynő az új kormány megalakításával a nálunk is jól ismert *Dr. Colijn* Herriket, az Antirevolucionáris Párt vezérét bízta meg, mint aki az egész jobboldal legsúlyosabb embere s még a liberálisok szerint is ezidőszereint a legalkalmasabb arra, hogy a forradalmi ármlatok és gazdasági bizonytalanságok közepette az „erős kéz“ politikáját érvényesítse a maga hazájában. Néhány év előtt Budapesten és Debrecenben is hatalmas előadásokat tartott a kálvinista politika elvi alapjairól, egyéniségének jelentőségét pedig a Protestáns Szemle 1931. évi évfolyamának januári száma méltatta — e sorok írójának tollából.

Ha most már ezek után a pártok arányszámát a kormányképesség szempontjából tekintjük, akkor azt látjuk, hogy a holland parlament élet egyik izgató érdekessége az, hogy abszolút többséggel bíró párta nincs és már hosszú idő óta nem is volt. Jobboldal és baloldal tehát csak *koalíció*s alapon tud dolgozni és a mindenkori kormányok még ekkor is sokszor egyes, a koalícióban bennlevő vagy azon félig kívül álló kis töredékpártok szavazataitól függenek, amely pártok bármely percben, a legnehezebb pillanatban igen veszedelmes és döntő szerephez juthatnak, amit azután nem egyszer alaposan ki is használnak.

A parlamenti abszolút többség hiánya az oka annak is, hogy a holland politikai élet a legutóbbi két ciklusban parlamenten kívüli kormány vezetése alatt dolgozott, mert a jobboldali pártok nem tud-

tak koalícióba tömörülni, a baloldaliak pedig — kisebbségben lévén — nem vehették át a kormányt.

A következő tanulságos érdekessége a holland politikának az, hogy dacára az ú. n. arányos képviselőválasztási rendszeren fölépülő és titkos választójog alapján dolgozó politikai életnek, az egyes parlamenti pártok erőviszonyai és ennek megfelelőleg az általuk választott képviselők száma is kis ingadozással meglepően ugyanakkora marad.

Ily alapon természetesen az egyes pártok és pártvezérek is biztosra mennek és az egyes választókerületekben is szinte 99%-ban *előre* is meg lehet mondani azt, hogy milyen lesz a leadott szavazatoknak aránya, ami azután a választások után rendszeren és rendes körülmények között be is igazolódik.

Ily nagymértékű konszolidáltsága mellett a parlamenti életnek természetesen a *képviselőség is valóságos életpálya*. Nyugodtan lehet reá számítani, biztosan lehet reá építeni, annál is inkább, mert a holland képviselőknek a szabad vasúti jegy mellett nemcsak évi 5000 holland forint fizetésük van, hanem, a Képviselőház feloszlása után, ha valaki közülök nem óhajt többé fellépni, vagy nem választják meg újra, minden képviselői munkával eltöltött év után 150 holland forint nyugdíjat kap, amely azonban 3000 holland forintnál magasabb nem lehet. A holland politikai életnek ez is egyik érdekessége és azt hisszük, hogy hasonló reformok bevezetésétől a magyar képviselők sem idegenkednének. Az alsó korhatár különben a holland képviselő számára a 30 év; ennél fiatalabbak képviselővé nem választhatók.

A parlamenti ciklusok azonban csak négy évig tartanak. A négyévenként megismétlődő választások az arányos képviseleti rendszer alapján történnek. Az ország 18 választói kerületre van felosztva és azokban mindenütt a pártok listáira szavaznak a választók, az általános titkos választójog alapján.

A pártoknak azonban nagyon könnyű dolguk van, mert a listákat már 25 választásra jogosult személy ajánlásával is be lehet nyújtani. Ezért aztán minden választásnál temérdek törpepárt is felvonul, amelyek azonban végeredményben nem érnek el semmit. A legutóbbi választások alkalmával is 53 (!) párt vonult a küzdelembe, de csak 14 tudott képviselőt küldeni a Parlamentbe.

Ezek után most már áttérhetünk az *egyes református politikai pártok elvi programjának* ismertetésére.

Azért beszélünk elvi programmról, mert az alapos hollandok mindig kétféle programot csinálnak. Az egyik az ú. n. *elvi* program, amely az illető párt politikájának legmélyebb elvi kérdéseit tárja elénk és így hosszú időre készül, a másik pedig az ú. n. *gyakorlati*, vagy cselekvési (akció-) program, amelyet minden választási agitációra külön készítenek, az elvi program alapján, a napi politika szükségének megfelelőleg.

Ezek az elvi programok a mi számunkra azért is rendkívül

érdekesek, mert hű képét adják egy idegen és minden tekintetben nagyon komolyan megalapozott politikai élet arculatának. Vegyük tehát sorba az egyes kálvinista pártokat a fentebb ismertetett sorrend, illetve nagyság szerint.

Parlamentari képviselő tekintetében is az ú. n. Antirevolucionáris Párt áll elől. Utána mindjárt következik az ú. n. *Keresztyén-Történelmi Párt* s a kettőt azért említjük együtt, mert eredetileg együtt is indultak. A Keresztyén-Történelmi Párt azonban később, 1908-ban kivált az Antirevolucionáris Pártból és bár a legtöbbször együtt haladnak és nem egyszer koalícióban kormányra is kerültek, újra egyesülni mind a mai napig nem tudtak.

Az Antirevolucionáris Párt Hollandiában nem egyéb, mint az a politikai irány, amely a *kálvinizusból, mint világnézetből* indulva kálvinista alapon álló keresztyén politikát akar csinálni a kálvinista néplélek gondolkozásának megfelelőleg. Elvi programjának második pontjában rögtön kimondják, hogy a párt „sem a népakaratban, sem a törvényben, hanem egyedül Istenben találja meg a szuverén tekintély forrását és így egyfelől ezzel együtt elveti a népszuverénitás elvét...“ és politikai területen is vallja azokat az örök elveket, amelyeket nekünk Isten az Ő Igéjében kijelentett. A felsőség, mint Isten szolgálja, — mondja tovább a program — a törvényhozásban minden akadályt hárítson el, amely az Evangéliumnak a nép életére való szabad befolyását gátolja. Egyébként azonban a nemzet vallásos fejlődésébe ne avatkozzék és minden vallást a teljes vallás-egyenlőség alapján kezeljen. Vallja tehát, hogy a felsőség Isten kegyelméből uralkodik. Van joga az esküt követelni és kötelessége a vasárnapi munkaszünetet szigorúan megtartani. Választójog tekintetében nem az általános titkos választójognak, hanem az ú. n. *organikus választójog*nak a híve, amely a családfői és családfenntartói választójog elvi alapján áll.

Iskolai tekintetben mindkét nagy kálvinista párt ellene van az állami iskoláknak. Általában a vallás nélküli iskoláknak. A jelszavuk tehát az, hogy az iskolák szabadok legyenek s az állam csak ott állítson föl iskolát, ahol a szülők azzal nem törődnek.

A kálvinista pártok vallják azt is, hogy a felsőségnek a halálbüntetés bibliai alapon álló joga és követelik annak Hollandiában való visszaállítását. Követelik a közérkölciség szigorú és fokozott intézményes védelmét, a prostitúció eltörlését, az egyke-rendszer, az iszákosság és a káromkodás elleni küzdelmet. Ellene vannak a halott-égetésnek.

Ugyancsak követelik a kálvinista pártok az erős szociális törvényhozást, az állam-szocializmus kifejlődésének megakadályozását, tehát a gazdasági téren jelentkező állami gyámkodásnak korlátok közé szorítását és az emberek szabad vállalkozásának, egyéni kezdeményezésének elősegítését. A legnagyobb mértékben szolgálni akarják a nemzeti önállóság és a népszabadságok kifejlesztését is. Ezért követelik az általános hadkötelezettséget és az erőteljes nemzeti hadsereg erkölcsi neve-

lését is. Elvetik az osztályharcot s a társadalmi kérdések megoldását Isten Igéje szellemében kívánják végrehajtani. Viszont azonban követelik, hogy a szegénygondozással az állam csak akkor törődjék, ha az egyházi és partikuláris szeretet-munkák ezen a téren nem tudnának mindent elvégezni. Ellene vannak a munkanélküli segélynek is. Viszont kívánják az állam és egyház szétválasztását és az ezzel kapcsolatos mindenféle anyagi kérdések végleges likvidálását.

A *Keresztyén-Történelmi Párt* még ezeken kívül, vagy ezeknek részbeni módosítása mellett követeli, hogy Hollandia a történelmi szellemnek megfelelőleg „mint egy protestáns értelemben vett keresztyén állam” kormányoztassék. Követeli az Antirevolucionáris Párttal együtt, hogy a felsőség az alkotmányos királyságot minden forradalmi törekvéssel szemben megvédelmezze. Érdekes a párt-programm ama megállapítása is, hogy a párt nem annyira sikerekre törekszik, mint arra, hogy a református keresztyénség elveit a holland politikai életben állandóan hangoztassa és érvényesíthesse. Egyébként a kálvinista pártok Hollandiában ellene vannak a francia forradalom egész politikai szellemének. Követelik azt is, hogy még az állami iskolákban is a keresztyén nevelés szelleme érvényesüljön. Követelik, hogy az állam, amennyiben állami iskolákat is állít föl, mindig számoljon a helybeli lakosság vallási hovatartozandóságával is. És a felekezeti iskolák ugyanakkora anyagi támogatásában részesüljenek, mint az államiak, azaz az állam a felekezeti iskolákat ép úgy tartsa el, mint az államiakat, de azok szellemébe ne avatkozzék. A jogszolgáltatás számoljon mindenkor az isteni kijelentés örök jogelveivel is.

Érdekesség dolgában azonban talán az összes többi politikai pártokat tulszárnyalják azok a párt-programmok, amelyeket a néhány év előtt alakult két kis kálvinista párt adott ki Hollandiában. Ezek az előbb említett két régebbi kálvinista párttal a keresztyén radikálizmus és bizonyos más elvek tekintetében nem voltak megelégedve. Csináltak tehát két új pártot s ezek közül az ú. n. *Politikai Református Párt* 1925-ben alakult. Programja szerint a holland nép kormányzása a Szentírás szerint kell, hogy történjék. Nem törekszik majoritásra a Parlamentben, csak elveinek propagálására. Megveti a népszuverénitás gondolatát; harcol az Isten-káromlás, a vasárnap megszentelése, Isten dicsőségének megszenteltelenítése, stb. ellen. Követeli a sorsjáték megszüntetését, a Krisztus egyháza védelmét, a halálbüntetés visszaállítását; a saját testünk fölött való szabad örendelkezés elvéből kifolyólag s a lelkiismeret-szabadság megvédése céljából harcol például a gyermekek oltási és újraoltási kötelezettsége ellen, a szociális törvényekben érvényesülő kötelező társadalom-biztosítások elve ellen. Követeli természetesen a többi kálvinista pártokkal együtt azt, hogy a keresztyén felekezeti iskolák legyenek az általánosak, az állami iskolák pedig csak a pótlékszerű kivételek. Az állam ne avatkozzék bele a keresztyén iskolák belső szellemébe. A választójog tekintetében szintén az organikus sza-

vazatjog híve, kiindulva abból az elvből, hogy a család a társadalmi együttélés alapsejtje. Harcol a nők szavazatjoga és a szavazási kényszer ellen. Munkás és munkaadó között Isten Igéje szabályozza a viszonyt. A felsőség pedig védje a munka jogát mindkét fél területén. A sztrájkot és a kizárást tehát akadályozza meg.

A másik kis református párt az ú. n. *Református Állampárt*. Ez különösen *intranszigen*s álláspontot foglal el egyfelől a római katolicizmussal, másfelől pedig a forradalommal szemben. Követeli, hogy Hollandiában a *református vallás legyen az állam-vallás*. A holland nemzet keresztyén, protestáns, református államjellege maradjon meg. Elveti a forradalmi állam gondolatát, amely az ú. n. semlegesség jelszava alatt a vallást mgánüggyé akarja tenni és az egyház isteni jogát tagadja. Épen ezért harcol a modern demokrácia hazugságai ellen is. De ugyanakkor küzd az ultramontanizmus, radikálizmus és kommunizmus ellen. Követeli, hogy a holland nemzet református jellege jusson érvényre az alkotmányban is. Harcol az ellen, hogy a nyilvános életben hit és hitetlenség, igaz és hamis vallás egyforma jogokkal birjon.

Még érdekesebb ugyanennek a pártnak a *gyakorlati* programja, amely egyenesen a *Tízparancsolat* egyes parancsaiból vezeti le azokat a követelményeket, amelyeket a Párt, pl. a legutóbbi választások alkalmával is, zászlajára írt. Azt mondja tehát, hogy a bibliás Hollandiának továbbra is „Nyugat Izraelének“ kell lenni. Harcol a népszuverenitás ellen és ugyanakkor a pénz, a népakarat és proletár csöcselék minden uralmi törekvése ellen. Követeli, hogy a felsőség legyen mindenben Isten szolgálója. Antiklerikálizmusából kifolyólag küzd a római katolikus nyilvános körmenetek engedélyezése ellen. Tiltakozik az ellen, hogy a holland kormány a római pápai udvarnál követséget állítson fel s az ellen is, hogy viszont a pápa is nuntiust küldjön a holland udvarhoz. Nemcsak a vasárnapi munkaszünetért küzd, hanem a vasárnap *megszenteléséért* is. Követeli a holland nagy református egyház államegyház-jellegének kiépítését, megerősítését az állammal való szoros együttműködését s az állami iskolák keresztyénné tételét. Követeli a büntetőjogi eljárás gyorsítását, hogy a büntetés minél gyorsabban kövesse a bűnt. Harcol színházak és mozgószínházak veszedelme ellen. Kívánja a házassági elválások megnehezítését. Erős szociális törvényhozást kíván, de az ú. n. munkás-bűnök megbüntetésével karöltve, ami azt jelenti, hogy a munkás szándékos kárcsinálása, amerikázása, időlopása, stb. szintén szigorúan büntetessék. Az osztályharcra szemben követeli Isten jogának érvényesülését és azt, hogy Isten előtt viszont minden osztály meghajoljon. A bel- és külpolitikában követeli az őszinteség és becsületesség szellemének érvényesíftését, amelyre az iskolának és a sajtónak kell a népet nevelni. És a sajtónak a becsületes puritánság szellemét még a maga hírdetési hasábjain is, tehát a hírdetésekből is következetesen alkalmaznia kell.

Ennyi az, amit a holland keresztyén politikai pártok programjából mint érdekességet idézhetünk. E néhány kiragadott gondolatból is megállapíthatjuk, hogy az úgynevezett *jobboldali keresztyén pártok* sok közös gondolattal bírnak és miután a holland Parlamentben abszolút többséggel rendelkező párt évtizedek óta nincs, úgy a jobboldal, mint a baloldal minden alkalommal arra kényszerül, hogy koalícióba tömörülve vállalja a kormányzás munkáját.

Az eddig elmondottakból most már valamelyes képet alkothatunk magunknak arról, hogy micsoda politikai ideálok és gondolatok vezetnek azt a népet, amely bennünket Nyugat-Európában a legjobban, a legőszintebben és *minden érdek nélkül* szeret. Nincs ország, ahol az elvi politika akkora következetességgel, oly mélységgel érvényesülhetne ez időszert, mint Hollandiában. S ha valaki magyar mentalitással keserűségében esetleg hajlandó lenne továbbra is hangoztatni a jelszót, hogy „minden politika piszkos dolog“, az menjen el Hollandiába, hogy megláthassa, milyen az a politika, amelyet *nagy ideálok* táplálnak és milyenek az olyan politikusok, akik ilyen nagy ideálokat szolgálnak.

Mindez pedig azért lehetséges, mert a holland közélet két másik tényezője, t. i. a *közvélemény* és a *sajtó* hasonlóan szigorú elvi alapon gondolkodik és ilyen szellemben foglalkozik a politikával is. *Politika, sajtó és közvélemény* valósággal egymást ellenőrzik, egymást nevelik és szigorú erkölcsi gondolkozással egymást kényszerítik az *elvi alapon való gondolkodásra*, a nagy ideálok szolgálatára és az elvi alapon való harcra.

Ilyen levegőben pedig a politika is *felsőbbrendűvé* lesz. A személyi, önző érdekek háttérbe szorulnak, a balkáni szellem szóhoz sem juthat, a macchiavellizmus pedig már csírájában meghal, mert ekkora közbecsületességet követelő szellem mellett már az első kísérletnél csak megvetés, a politika színpadáról való letaszíttatás és erkölcsi megsemmisülés lenne a sorsa mindenkinek, aki ilyen szellemmel akarna érvényesülni a politikai puritánság országában.

Ez azonban természetesen nem jelenti azt, hogy a holland politikai életben most már tehát ideálisak az állapotok; hogy ott tehát a közéleti tisztesség mindenkor érvényesül és bűnök nincsenek. Csak azt jelenti, hogy minden bűnnek megvan a maga öntudatos, egészséges ellenzéke, minden bűn ellen harcolnak, minden bűnt a maga nevében neveznek és minden bűnért bűnhődni kell. Ha ezt egy politikai élet meg tudja valósítani, akkor az még a bűnök fel-felbukkanása mellett is *egészségesnek* nevezhető. Mert a földi életben az az egészséges állapot, amikor az igazat igaznak, a jót jónak, az erényt erénynek és ugyanakkor a rosszat rossznak, a hamist hamisnak, a bűnt pedig bűnnek ismerjük föl és az erkölcsi világrend nagy, szigorú törvényei szerint viselkedünk velük szemben még a politikai életben is.

Dr. Sebestyén Jenő

KRÓNIKA

Kozma Andor

Kozma Andor életútját napsütésben járta meg. Régi, dunántúli, nemesi családból eredett szép, magyar alakja. Ruganyos járása, csengő hangja, úri modora, szikrázó szelleme, vonzó derűje mindenütt rokonszenvet keltett. Az élete nagy válságok nélkül, egyenletesen ívelő pályán emelkedett mindaddig, míg az ország legjobbjai és legnagyobbjai közé kedves társként megérkezett. Szerencsés korszakban született: akkor bontakozott ki Ferenc József nagy félszázada s ő együtt nőtt a tornyosuló évtizedekkel. Világa felett egy bölcs és alkotmányos király uralkodott, akinek szava rend, méltóság, erkölcsi erő, egy szóval mindaz, amit aequum et justum-nak nevezett az antik világ. A bölcs király kormánypálcája alatt él egy ezeréves, lovagias, kemény húsú és tüzes lelkű nép: a magyar. Parasztja is úr, az úr is földszagú. A magvetés meghozza az aratást, az ipar felvirágoztat, a veríték megtermékenyít, a munka földi paradicsomot teremt. Csak akarni kell és jóvá, igazzá, mindenek felett boldoggá válik a magyar. Ki inthetné és buzdíthatná az népét erre jobban, mint a költő, aki meglátta, miképpen formálódik az igazság e felismeréséből a nemzeti lélek s a nemzeti lélek ismeretéből a történelem. Ezért kell minél többször, minél ragyogóbban felmutatni a mult dicső képeit, amelyek a magyar lélek nagyságát ábrázolják és a jövőt ihletik. Milyen jó, hogy ezt abban a formában lehet tenni, amelyet drága örökségképpen hagytak ránk nemzeti irodalmunk legnagyobbjai. Míg e húrokon tovább tudunk játszani, e formákban magunkat újra ki tudjuk fejezni: igazoljuk a nemzeti lélek folytonosságát s irányunk helyes voltát. Így született meg Kozma Andor költői világa, s e költészetben a maga legnemesebb tartalmára ismert a XIX. század vége és a XX. század eleje. Ez a költészet egyfelől a modern magyar pátosz, másfelől szelid és vidám szatira azokkal szemben, akik a költő eszményeit nem érték fel ésszel, akár tettel. A Kárhágói harangok, a Magyar szimfónia, Krisztus a gyárban életkép és sok más bizonyágtevő óda a legszebb gyümölcsei ennek a költészetnek. Ezek közé van berakva a kozma-andori „satura lanxon“, az a sok apró, csipős vers, amelyben Koboz tört borsot a nagyok orra alá s fűszerezte a magyar ebédet.

Azután jött az összeomlás. Az égszakadás óriási benyomását költői tárgygyá soha sem tudta változtani. Mosolygott, mert nem tudott volna megállni a sírásban. Ott sajtott lelkében sok meg nem született jere-miád és prófécia, de tört felvillanásaitól megrémült s félt önön tüzeit felgyújtani leégett világa üszkei között. Visszahúzódott a multba s először a magyar mithikus korból, azután a történelembe lépés kü-

szöbéről mondott új éneket. Turánban még felszárnyalt teremő ereje, a Honfoglalásban már érezzük, hogy el nem dalolható rapszodiák elöl menekül el e felújított múformához s idegenül bujdosott ódon falai közt. Belefogódzott Goethe óriás szellemébe s pontos Faust-fordítással ajándékozott meg. Konokul kitartott a mosolygó optimizmus mellett s elfordította fejét, hogy ne lássa meg ez apokaliptikus időköt, amelyekben megromlott, fejetetejére állt és kárbament minden, amit ragyogó fiatalsága s acélos ifjúsága idején szépnek, jónak és örökkévalónak tanult megismerni. A magvetésre nincs aratás, az aranyló búza fűrészporrá válik, minden kalász a földet emésztli fel, a veriték elvesztette erejét s hiába akar dolgozni valaki: nem terem munka a magyar földön! Ugolino éhségtornya lett a magyar föld, ahol senyvedő árnyak harapnak egymásba. Más világ ez, más erők tombolnak benne. De Kozma Andor nem változott. Kitartott álmái, igazságai mellett s úgy élt, mintha nem halt volna meg a leányzó, világának géniusza. Hetven év felé még mindig ruganyos, ifjú magyar úr volt, tele lovagiassággal, hódolattal, erős rajongással, finom és elmés ötletekkel. De váratlanul megrepedt a kristálykehely s hirtelen elszivárgott belőle az élet bora.

Nagyságát leméri és feljegyzli majd az irodalomtörténet; mi valamást teszünk róla, hogy kedves volt, jó volt, nagy volt; *sohasem lehetett eléggé szeretni.*

Ravasz László

Csánki Dezső

1857—1933.

Félévszázadot meghaladó munkássága alatt három történetíró-nemzedék váltotta egymást. Ifjúkora és tudományos pályafutásának kezdete a kiegyezést követő termékeny korszaknak a magyar történet-tudomány területén is új lendületet diktáló idejére esett. Az előttejáró nemzedékből Szilágyi Sándor, Fraknoi Vilmos, Pauler Gyula, főként pedig tanára, Salamon Ferenc bizalmát és pártfogását élvezve, tehetséggel, felkészültséggel s a vérbeli történetíró szüntelenül izzó munkalázásával haladt előre. Mikor a távozó nemzedék által elhagyott teret a saját nemzedékének kellett elfoglalnia, már az élen haladók között jutott az elismerésnek egyre díszesebb jeleihez; a századforduló után pedig, mikor ismét új nemzedék jelent meg a történetírás munkamezején, Csánki Dezső a magyar történettudomány munkaszervezeteiben, sőt a tudánypolitika szélesebb területén is, vezető szerephez jutott.

Azok a lelki adottságok, melyeket az apai házból, a fűzesgyarmati református paróchiáról magával hozott, nem halványodtak el benne soha, de nem gátolták a középkor katolikus lelkiségének elfogulatlan megértésében sem. A tárgyilagosság, az adatokra építő biztonság: tör-

ténetírói jellemének legerősebb vonása. Az ekkor fénykorát élő magyar pozitívizmus hatása ez, de a pozitívizmus merevsége nála már feloldódik s új árnyalatokkal színesedik. A feltétlen adathúséghez nagy távlatokon szántó, mélyreható tekintet társul, jelül annak, hogy Taine s az újrakelő német idealizmus eszméi nem hagyták érintetlenül. Hitte, de tanusította is, hogy a történetíró mindig filozófus is. Történetírói arcképéhez tartozik a művészi szerkesztés és a gondos szövegezés vonása is.

E vonások már első nagyobb tanulmányán, a Magyar Történelmi Társulat által 1883-ban pályadíjjal koszorúzott „Első Mátyás udvará”-n is élesen rajzolódnak elő. A Hunyadiak korának történetírója maradt továbbra is s ha időnként tanulmányai elszólították is másfelé, a Hunyadiakhoz mindig visszatért (Rajzok Mátyás király korából, Hunyadmegye és a Hunyadiak. A renaissance és Mátyás király, Mátyás király mint városépítő, Szilágyi Erzsébet nyaralója a budai hegyeken, stb.). Ide kötötte mindennek fölött az a megbízatás, amelyet a Magyar Tudományos Akadémiától 1886-ban Teleky József nagy művének kiegészítésére, a történelmi földrajz elkészítésére kapott s amely az alig 29 éves történetíró egész tudományos pályafutására sorsdöntő jelentőségű volt. Évtizedekre szóló fásztó munka várt reá, az oklevelek tízezreit kellett az ország különböző levéltáraiban felkutatnia s feldolgoznia, Lázás munkakedvéről tanuskodik, hogy a nagyszabású mű első kötete már négy év múlva elhagyta a nyomdát. Még három kötete jelent meg a munkának, mely írójának megszerezte a legnagyobb magyar tudományos kitüntetést, az akadémiai nagydíjat is. A befejezetlenül maradt mű — sajnos, az utolsó kötet anyagának összeállításával már nem készült el — e csonkasága dacára is, középkori társadalom-, gazdaság-, település- és köztörténelmünk legsűrűbben forgatott forrásmunkája lett.

Történetírói munkásságának eredményéhez, mely a Magyar Tudományos Akadémiában, a Magyar Történelmi Társulatban s még számos más tudományos testületben díszes tisztségekre emelte, méltóan sorakozik a hivatalnok s a levéltárpolitikus alkotása, az Országos Levéltárnak a budai várhegy északi fokán emelkedő hatalmas palotája. Csak az tudja méltányolni a levéltárépítő Csánki Dezső alkotásának jelentőségét, aki ismerte az ország levéltárának addigi siralmas állapotát. Nemcsak a már szinte pusztuló emlékeknek biztosított ez által méltó elhelyezést, hanem megvetette az alapját a levéltáriügy modern kiépítésének s az Országos Levéltár tudományos intézetté fejlesztésének is.

Élete utolsó szakában a hivatalnoki rangsor legfelső fokán, az Akadémia osztály-, majd másodelnöki s a Történelmi Társulat ügyvezető-alelnöki székében szinte korlátlan tekintély tulajdona volt. Klebelsberg Kuno bizalmas baráti környezetéhez tartozott s tekintélyét tudásával, szervező képességével és munkaerejével együtt teljes odaadással

állította Klebelsberg nagyvonalú kulturpolitikai célkitűzéseinek szolgálatába. A magyarság kulturális jövődjébe és nemzeti felemelkedésébe vetett hiét a történelmi erők kérelmelhetetlen érvényesülésén nyugvó szemlélet táplálta s a nemzet mai megpróbáltatásai között ez töltötte el töretlen reménységgel alkotódó napjait.

Szabó István

Erdő éjjel

*A városban éjjélt kongathat az óra.
Itt nincs idő,
mert senki se méri,
örök a csend, az erdő végtelen
s imbolygó árnyam a fák tetejét is eléri.
A pók tegnap hálót kötött
két tölgyfa-gally között
s a pókháló ezüstös hárfahúrján
a hold végigfuttatja fényes ujját
s egy könnyű dalt petyegtet.
A csillagok leszállingóztak az égről:
a nagy sudár fák legtetejébe leültek
s úgy csüngtek a fákról a holt levelek közt,
ahogy a csendtől megkövültek.
A csend riogat minden bokor-aljból,
a szivemen motoszkál a keze,
— illárom, lallárom —
tán énekelnem kellene?
De látom az alvó messzi mezőket
s csukott szárnyú, fáradt cinegéket a fákon
és nincs szívem felkölteni őket.*

Antalfy Gyula

A nemzeti képzőművészeti kiállítás

Képzőművészeti életünk az utolsó pár esztendőben hangos volt azoktól a csetepatéktől és háborúságoktól, melyek különböző felfogású: ú. n. konzervatív és modern művészeink között zajlottak le s legutóbb már eljutottak a törvényszék tárgyalóterméig. Ennek a háborúságnak kárát látta a magyar művészet és kárát látta a magyar műértő és műpártoló közönség, mely csak az egyes művészeti csoportok kiállításából kaphatott ízelítőt, de semmiesetre sem áttekinthető képet napjaink magyar művészetéről. Amennyire szükség van egyes művészek fejlődése megismerésének szempontjából a gyűjteményes kiállításokra, épen olyan szükséges a nagy, összefoglaló tárlatok időnkénti rendezése is a nemzeti művészet előhaladásának bemutatására. Ez utóbbit azonban hosszú időn át kénytelenek voltunk nélkülözni, ellenére a már-már sikereseknek látszó békítési kísérleteknek. Teljesen időszerű volt tehát Kormányzónknak a Kultuszminiszterhez intézett felhívása, hogy „a nemzeti művelődés szolgálatában álló komoly művészeti törekvések és a különböző művészi irányokat képviselő magyar tehetségek érvényesülését és eredményes együttműködését biztosítandó, megfelelő intézkedéseket legyenek.”

Bölcs hatalmi szóra így született meg művészeink között a „treuga dei“, mely hosszú idők óta művészeinket csaknem teljes számban gyűjtötte össze a Múcsarnokban rendezett nemzeti képzőművészeti kiállításon. A kiállítók közül alig maradt el néhány neves művészünk s a kiállítás arányairól szemléltetően szólnak a következő statisztikai adatok: A beküldött 1800 műből választotta ki a zsüri a kiállított 671 művet, melyek 394 művészünköt reprezentálják. A kiállítás tehát csakugyan teljes keresztmetszetet ad mai képzőművészetünk irányairól és törekvéseiről s az áttekintést megkönnyíti a gondos és kitűnő ízléssel végzett rendezés, — Petrovics Elek munkája, — mely jóformán egymás mellett vonultatja fel a konzervatív és modern irányok képviselőit.

Nem lehet célunk a kiállításon nyert impresszióinkat művészeink munkáinak pár szavas méltatásával jellemezni. Meg vagyok győződve, hogy minden művészünk legjobbnak tartott művével lépett ez alkalommal a porondra s a rendelkezésünkre álló hely sem engedi meg a hosszas felsorolást és méltatást. Így tehát e helyen inkább a kiállítás áttekintő jellemzését kívánjuk adni.

A kiállítás kétségtelenül a konzervatív és modern irányok egymásmelletti bemutatásával nyújtotta a legnagyobb érdekességet. Az a harc, mely a két irány követői között immár évtizedek óta folyik, most érkezett kulminációs pontjához. Mindkét irány a legteljesebb fegyverzetben állt ki e csendes küzdelemre s ez a tárlat meggyőzhetett mindenkit arról, hogy a mai művészetünkben a konzervativizmus nem szükségképen jelent maradiságot vagy egy helyben topogást, lehet az ha-

ladó irányzat neve is, ha a művészt csupán a művészi hagyomány sok-sok szála, a kifejezés módja és művészi stílusa köti a multtához, míg felfogásában a má-t látjuk visszatükröződni. Viszont a modern irányok nem mindegyike jelent feltétlenül haladást s főleg emelkedést a multtal szemben, lehet bizony az süllyedés és visszafejlődés is.

A kiállítás mindkét irányban kedvező képet nyújtott mai művészetünkről, s megmutatta, hogy gyökerei egészséges talajból fakadnak, jó irányban bontakoznak s értékes eredményeket ígérnek. Különösen megnyugtató a kép fiatal festőink és szobrászaink jövőjének szempontjából. Festészetünkben a szín és a rajz ismét elfoglalta az őket megillető főhelyet, minden próbálkozás velük indul s körülöttük forog. A külföldön ma is divatos szürrealista irány és spekulatív, teljesen absztrakt formákkal dolgozó konstruktivizmus majdnem egészen hiányzik a tárlatról. Ez a méricskélő s alapjában értéktelen művészet sohasem lelt jó talajra a magyar művészi temperamentumban, mely mindig színben és rajzban élte ki magát, s korlátnak érezte a léniázott vonalakat s a körző mértani ábráit. Fiatal szobrásznemzedékünk pedig a görög archaizmus és a legjava egyiptomi plasztika tanításain nevelődik, tehát oly forrásokból merít, amelyek a művészi látás történetében a legragyogóbb lapokat jelentik. Jogos bizakodással tekinthetünk tehát ennek a feltörő fiatal művész-nemzedéknek a jövője elé.

Modern művészeink megítélésében sohasem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a világ, úgy eszmei, mint anyagi vonatkozásokban válságot él, változóban van. A művészettörténet minden lapja azt bizonyítja, hogy minden kor művészetét, ezt az érzékeny, minden rezdülésre nagy mértékben reagáló szeizmográfot, a maga képere és hasonlatosságára formálja. A kialakulandó új világ jöttét érezzük, de annak képét a társadalom, a gazdasági viszonyok, a politika terén csak a filozófia, szociológia, a nemzetgazdaságtan utópisztikus elképzeléseiben, igen halvány körvonalakban, igen primitíven megjelenítve látjuk. Ez az új világ magával hozza majd esztétikai fogalmaink átértékelését és sok tekintetben újraalakítását. Természetes, hogy a művészet szintén keresi az „új” művészet kifejezési eszközeit, megjelenítési formáit. Innen a sok kísérletezés, megindulás újabb és újabb megoldások felé, de innen van egyszersmind a sok zsákutcába-jutás is, melyek mindegyike egy-egy „-izmus” halálát jelenti. Sokaknak a mai művészet némely megjelenési formája a régebbi művészet kifejező eszközei mellett primitívnek, gyermekesnek tetszik, de ne felejtjük el, hogy Róma a maga monumentális művészettel megrakott fórumainak gögös árnyékában mily megvetéssel nézhette a keletről és északról jött barbár rabszolgák övéen csüngő, az ő perfekt művészetéhez képest primitíven díszített szíjvégeket és csattokat, s mégis ezeknek a barbár díszítményeknek legalább annyi szerepük volt az eljövendő nagy stílusok kialakításában, mint Róma műemlékeinek.

Ki kell emelnünk még, hogy a külföld modern irányzatai közül, az

új francia, s még inkább a modern olasz iskola fellelhető hatásán kívül más idegen ösztönző erők jelenlétét nem éreztük. Művészetünk a legjobb úton van, hogy modernségében is új magyar stílust termeljen ki magának. Ezeket a nemzeti művészeti erőket összefogó seregszemléket pedig évről-évre rendszeresíteni kell s ne maradjon el arról senki, akinek köze van nálunk művészetéhez. Legyen ott minden művész és legyen ott az egész magyar műértő és műpártoló közönség s akkor e kiállítás célkitűzésének megfelelően ezek a nemzeti képzőművészeti kiállítások a magyar művészet új fejlődésének fontos állomásai lesznek.

Oroszlán Zoltán

A sors csak ás

*A lábam húzza még a láb hinárja,
de már riadva ring a renyhe lé.
A partra loccsan lomha, mocskos árja
s mohón zudúl a nyárfa-sor felé.*

*Túl rajta rejtve tarka park kínálja
pazar palástját: béke köpenyét.
Gyökéren, éren fut a láz csirája
s a vész szivárog egyre közelébb.*

*Nagy ásó villan és lecsap a rögbe,
a föld remeg, fölzúg a lomha éj,
árnyék iramlík át vadúl hörögve.*

*Szememre száll rettentő látomás — — —
ezüst szilánkot szór a holdkaréj — — —
a sors csak ás, sötét, mély árkot ás.*

Réz Gyula

Többség vagy igazság?

A) Abban a vitában, melyet Árokháty Béla a Kántorkönyvvel kapcsolatban fölidézett, az ellentét köztem és közötté szinte kiegyenlíthetetlennek látszik. Ennek nagyon sok oka van. Nem utolsó az okok sorában az a tény, hogy Árokháty Béla először is nem ismeri a magyar ritmus törvényeit, másodsor pedig általában sincs tisztában azzal, hogy mi a ritmus, mert az ütem fogalmát összezavarja és egynek veszi a ritmus fogalmával. Ezekre nézve cáfolhatatlan bizonyítékaimat a Prot. Szemléhez beküldött cikkemben bőven előadtam, de miután a t. szerkesztőség csak nyolc oldalt engedélyez, kénytelen vagyok cikkemből itt kihagyni s majd a Zeneközlönyben és esetleg másutt részletesen kifejteni.

Előző válaszomban megemlítettem több népdalt, hogy ezek szövegének és dallamának ritmusa összehasonlítható legyen a zsolttárok ritmusával. Hangjegypéldákkal bizonyítom több népdalunk és több zsolttárdallamunk ritmikai és metrikai egyezését. Teret nem kapok rá, kénytelen vagyok e hangjegypéldákat is majd másutt közölni.

Árokháty ahelyett, hogy elemezné és összehasonlítaná, keresné a különbségeket vagy hasonlóságot, gúnyt próbál üzni a nóták szövegéből. Nem tudja vagy elfelejti, hogy a genfi dallamok is eredetileg népdalok voltak, melyeknek szövegei sem erkölcsi tekintetben, sem költészeti szempontból egy hajszálnyival sem állottak magasabb színvonalon, mint a magyar népdalok.

Árokháty tagadván a zsolttárok megmagyarosodásának lehetőségét, minden áron erőszakolja a hangsúlyon alapuló magyar ritmus helyett a nyugateurópai mértéken alapuló ritmust. Kérem azonban: miért kell az idegen ritmust a falusi magyar kálvinista népre ráerőltetni? Miért nem jó, miért nem szabad neki a maga nép-nemzeti ritmusával Isten elé járulnia? Miért legyünk mi, magyarok — Csokonai szerint — „olyan nagyon majmaivá, a külföldieknek“?! Hagyják meg már végre a magyart a maga lelki mivoltában! Árokháty azt akarná, hogy a franciák, németek példáját utánózva mi is genfi stílusban hajtsuk végre egyházi énekeink reformját. Schopenhauer szerint: „A stílus a lélek arca. Aki idegen stílust utánózik, álarcot visel.“ Ha énekszóban Isten elé akar a magyar kálvinista falusi nép leborulni: idegen stílust, álarcot öltönné magára? Ha magyar református Énekeskönyvünk javításra, újításra szorul és mások példáján, nem a magunk tudásán és ízlésén akarunk elindulni, miért nem ajánlja Árokháty magyar katolikus atyánkfiaiának a példáját, akik „vissza őseink énekéhez“ jelszó alatt dolgoztak. Vagy mért nem ajánlja magyar ág. hitv. ev. testvéreinknek a példáját, akik arra törekedtek, hogy „az új korálkönyv magyarrá, nemzetivé váljék.“ Hogy az előbbieket (katolikusok) megközelítették-e a kitűzött célt, azt most nem érintem. Az utóbbiak (ág. hitv. ev.) mun-

kájának eredményeire nézve pedig már kifejtettem a véleményemet. (Lásd: Zeneközlöny 1929. 8. sz.) Azt hiszi Árokháty, hogy talán „félrevezették őket is, amint ő szerinte „félrevezették“ a zoltárok ütemi besztására nézve az énekeskönyv megújításával foglalkozó református zsinatot? Hát éppen a dunamelléki ref. egyházkerületet is ugyan ki vezethette félre, mikor azt határozta, hogy „az átfírt zoltár, vagy szerzett új ének legyen teljes ízében magyar... szűnjék meg már végre a magyar nemzeti egyház a külföldinek filiája lenni!“ A magyar református egyház éneklésben is magyar akar maradni, mert az a nép, mely lemondott nemzeti sajátágairól, halálra ítélte önmagát.

Árokháty Béla, amint most beismeri, hogy 15 év előtt az „Ut“-ban a kiegyenlített méretek mellett írt, épügy kénytelen volt beismerni a „Lelkészegyesület“-ben, hogy a Kántorkönyvből tévesen idézgetett. Ezt az eljárást mégis, most is folytatja válaszában. Menthetetlen az az eljárása, hogy a jegyzetekben francia, német és skót korálkönyveket említ föl, azt állítván, hogy azok máris történelmi hiteles alakjukban, eredeti ritmusban közlik a zoltárdallamokat, ami nem felel meg a valóságnak.*

B) Lajtha szerint e vitában az egyházi zene konzervativizmusa és újító szelleme állanak egymással szemben.

A természet rendje, Isten akarata szerint, aki előbb született, az idősebb; aki később született, az fiatalabb. Remélem, nem ez az alapja Lajtha megállapításának?

* Erre a súlyosan hangzó vádpontra nézve szerkesztői kötelességünknek tartottuk kikérni Árokháty Béla véleményét. A következő kijelentést tette: „A hű történelmi ritmus megbecsülésére példáknak okéárt idéztem a) *L. Cordier*: Der deutsche evang. Liederspalter (1929) című remek tanulmányát, melynek tartalma és zoltárpéldái engem igazolnak; b) a *Hugenotten Lieder* c. zoltárgyűjteményt (Elberfeld, 1925), mely minden sorában híven követi az 1562-i genfi zoltárkiadást; c) *E. Schild*: Choralbuch-ját (1931), melyben az ősi ritmust nem érintő metrikai módosítás fordul ugyan elő, de teljesen fedi minden állításomat; d) *The Psalter in metre* című, jelenleg is használatos skót zoltárkönyvet, mely a C. zoltár régi (15. sorszám alatt), a CXXIV. (176. sz.) és CXXXIV. (155. sz.) zoltárok eredeti dallamát közli az 1555. genfi kiadás szerint, többi zoltárdallamait pedig az 1556-i Anglo-Genevan Psalter-ből és a Daye's Psalter-ből (1562.) veszi, *The Church Hymnary* (Revised Edition, 1927.) című skót ref. himnuszgyűjteményt, mely a CXXX-t az 1539., a VI-t az 1542., a CVII. és CXVIII-at az 1543., a CXL-t az 1549., a III., XLII., C., CX. és CXXXIV-t az 1551., a XII-t az 1561., a CXXXV., CXXXVI., XXXVI-t az 1562. évi zoltárkiadásokból közli, ez utóbbit *M. Greiter* dallamaként. Ezek közül a III., VI., XII., XLII., CVII., CX., CXVIII., CXXXIV., CXL. fölé pontosan feljegyzí: „Composed or arranged by Louis Bourgeois (1510—?)“, a VI. zoltárt pedig „In free rythm“, azaz ütemvonalzás nélkül, jól tudva, hogy a ritmus faját és ritmikai egységét az ütem határozza meg. A LXXXIV. és a LXXXVI. zoltárok a genfi dallamok után készült XIX. századbeli szerzemények, tehát nem genfi zoltárok, hanem az eredetinek méltatlan átdolgozásai A. Galloway és J. S. Anderson szerzőktől. Az adatok helyességének mindenki utánanézhethet.“ Egyebekben utalni kíván a Lelkészegyesület és a Protestáns Szemle hasábjain — a vitával kapcsolatban megjelent — cikkeire.

Szerk.

Árokháty ez előtt 15 évvel a zsolttárok kiegyenlített stílusa mellett trt, épúgy, mint én. Ma a 400 éves, régi idegen stílust sürgeti. Én pedig a zsolttármelodiókban a magyar földön a külföldtől függetlenül végbement magyar nép-nemzeti evolúció alapján állok. Ezért vagyok én maradi, ő pedig haladó?

Árokháty elavult összhangzattani kézikönyveknek egymástól hosszú időkön átvett ósdi szabályai szerint magyarázza a korálok ritmusát és értékeli „remekbe épített“ kadenciáinak hangsúlyát. Én pedig ujabban tisztázott, csak Arany Jánostól kezdve dr. Horváth Jánosig, tehát napjainkig kialakult és igazolt ritmuselmélet alapján állok. Ezért vagyok én konzervatív, Árokháty pedig újító szellem? Vagy talán azért vagyok maradi, mert egyházi zenénk nemzeti szellemét védem Árokhátyval szemben? Takács Sándorként: „Még az utolsó cigányban is van annyi becsület, hogy apját, anyját védeni törekszik.“ Bűnöm nekem az, ha a templomi éneket is magyarnak szeretném megtartani? Bíró Lajos, hírnéves utazó természettudósunk mondotta magáról, hogy „csak azt a zenedarabot tudtam élvezni, amit mint magyar nótát érezni szoktam... azon a nyelven beszél haza és természet, amit én értek és érzek, ami nekem legkedvesebb, mert örök, igaz és az enyém.“ Most már azért, mert amellett kardoskodom én is, hogy a magyar kálvinista nép továbbra is a maga módján és úgy énekelje a megmagyarosodott zsolttárt, ahogy jobban megérti és jobban átérzi: nem lehet engem konzervatívnak bélyegezni. Konzervatív vagyok, elismerem, a zsolttárok szeretében. Szeretem a zsolttárokot, melyek gyermekségemtől fogva életemet koromig engem az élet utain vezettek; csapásai között vígasztaltak; megpróbáltatásai között bátorítottak. Szeretem őket azért, mert szövegük a bibliából vétetett és fenséges. Szeretem a zsolttárdallamokat azért, mert a komoly, az igaz vallásos érzelmek kifejezésére kiválóan alkalmasok; de azért is, mert ahogy éneklük s ahogy ezeket énekelni kel, nemcsak nincsenek ellentétben a magyar ritmussal, hanem valóban meg is magyarosodtak, enyimmé, sajátommá váltak.

Tudom én azt jól, hogy a külföldön mozgalom indult meg az énekek (zsolttárok) archaizálására. Ennek azonban nálunk csak általános znetörténeti jelentősége van. Gyülekezeti éneklésünkre semmi gyakorlati értéke nincs. Tehát ami benne új, az ránk nézve nem jó. Mert míg odakinn élesebb idegen ritmusát is egyeztetni tudnák a szöveggel, nálunk ez úton a szöveg és dallam között csak kontraszt állhat elő, nelynek a templomban helye nincs. Könnyű annak most így, majd náskép újítani akarni, aki a zsolttárok dallamában csak a „genfi meddiát“, idegen népek zenei anyagát látja. De aki érzi, hogy e dalianok idővel megmagyarosodtak s ebben az alakban nőttek a kálvinista nép magyar lelkéhez, az tiltakozni kénytelen, mikor azt tapasztalja, hogy szent énekeit „Hát Isten néki, kapjunk rá, szokjunk rá“ nódjára megint auftaktusos ritmusba akarják kényszeríteni. Dogmákkal lehet idegenből átvenni, de érzelmeket s ezeknek főleg kifejezési

módját és formáját nem kölcsönözhetjük saját nemzeti vonásaink megtagadása, kisemmizése nélkül. Téves utakon jár hát Lajtha László a maga felfogásával, ha ebben csak megrögzött rossz szokást lát. Azok a „legértékesebb s legnemesebb tradíciók“, melyeknek megmentésén és megőrzésén Nyugateurópában „fáradhatatlanul munkálkodnak“, nem magyar tradíciók. Nálunk a zsolttárok fejlődésében a zenetörténet más megőrzeni való tanulságokat állít elénk. És más törvényeket hírdet nálunk a zsolttárokban a zeneesztétika igazsága is.

A zsolttárok eredetileg nem voltak ütemekbe szedve. Ütemvesszőket ezekben nem használtak. A tényeknek meg nem felelő, minden alapot nélkülöző állítás tehát az is, hogy az énekügyi bizottság hangsúlyos és súlytalan hangokat fölcserélgethetett volna.

Lám, a római katolikusok a „Bemegek szent templomába“, „A keresztfához megek“ és más énekeket, melyeknek koriámbus mérete volt, kiegyenlített méretűvé alakították át. Így közli a „Szent vagy Uram“ című új könyvük is. Vagy ilyen nálunk a 100-ik, 200-ik és még több dicséret is. Ezekben nem ütődött meg senki, mert magyárból lettek kiegyenlített mértékűvé. De bezzeg az idegenből átalakult énekek miatt milyen zajt csapnak!

Lajtha nem veszi észre a zsolttárok megmagyarosodását, pedig ő már, mint mondja, húsz év óta járja a falvakat. Ha ez a húsz év számít, jelent valamit, erre akkor azt mondom, hogy én meg már hetvenedik éve, hogy Isten segedelme által a magyar nép közt élek, melyből származom s mely közt fölnevelkedtem. Tudom, mi magyar, mi nem. Elég, ha azok észrevették a zsolttárok megmagyarosodását, kettő első válaszomban (Prot. Sz. októberi szám, 534. l.) fölemlítettem és főleg azok, akik e dallamokkal állandóan élnek: a kálvinista magyar nép.

Hogy Lajtha László nem azt kapta a Kántorkönyvből, amit várt: igazán mellékes. A Kántorkönyv azt adta, amit ígért s amire a református kántorok egyesületének gyakorlati szempontból elsősorban szüksége volt. Aminek a hiányát a legjobban érezte és amit nem adott meg neki senki más. A Kántorkönyv megjelenését megelőző évben heteken át mentek szét a kérő levelek, hogy annak munkálataiban részt venni szíveskedjenek. Hónapokon át benne volt a Zeneközlönyben erre a felhívás. A Kántorkönyv készülésétől az egyházi lapok is hírt adtak. Ahí csak akart, részt vehetett a szent munkában. Kérő levelünkre azonban pár helyről, így Lajtha Lászlótól és Zalánfy Aladártól is elutasító választ kaptunk. A támogató munkára nem jutott, de most van idejük erejük és akaratauk a gáncsolásra.

C) Szíveskedjék Molnár Antal, aki szintén rosszul van informálva tudomásul venni, hogy sem az énekügyi bizottság, sem a zsinat nem változtatott a zsolttárokban sem a ritmusán, sem az ütembeosztásán. Lejegyezte úgy, ahogy az életben, gyakorlatban találta, ahogy a magyar kálvinista nép Szenczi Molnár Albert szövege alapján énekelte. Hozzáférhetők a bizottsági jegyzőkönyvek, melyekből a tiszta valóság-

got meg lehet állapítani. Az első bizottság, melynek több muzsikusközött Sz. Nagy József és Kálmán Farkas voltak a fő zeneszakértői, még ritmizálni akart. Azonban nem genfi, hanem tiszta magyar ritmusban hangjegyezte a dallamokat. Munkálatuk a magyarosan ritmizált dallamokkal s az előre megállapított ritmikai képletekkel megtalálható Fejes István, az egyetemes énekügyi bizottság elnöke által 1901-ben kiadott próba énekes „Gyűjtemény“-ben, az ehhez csatolt tájékoztatóban. (Nyomatott Sárospatakon.) A bizottság a zenei magyar ritmizálást is, amint azt nekem Sz. Nagy J. és Kálmán F. magyarázták, csak a szemnek szánták, élesebb ritmusnak az énekekbe viteléről szó sem volt. A zenei bizottság Szenczi Molnár Alberttel sem mint muzsikussal, sem mint ritmikussal nem állott ellentétben, mint azt Molnár Antal tévesen véli. Kálmán Farkas jobban ismerte Szenczi Molnár Albertet, mint mi mindnyájan együtt véve, akik csak e vitában részt veszünk.

Miután az említett bizottság munkálatát az egyházkerületek többségétől beérkezett vélemények nem fogadták el, Fejes István 1905-ben tiszteről lemondott. Az országos közvélemény — más kifogást most mellőzve — nem a magyaros beosztás ellen, hanem a kiegyenlített metrikai beosztás fentartása mellett nyilatkozott meg.

Az új bizottság elnöke Baksay Sándor püspök lett, előadója dr. Baltazár Dezső volt. Az országos kivánalmaknak megfelelően összeállított alapelvekre vonatkozó, Hajduböszörményben kinyomatott (1907) javaslatoknak V. a) pontja így szól: „A ritmusos mérték alkalmazása lehetőleg kerültesse, valamint a világi dallamok fölvétele is; általában a chorálmérték tartandó fenn.“ A bizottság eme javaslata alapján készült el az „Énekeskönyv“ második próbakiadása, melyet 1916-ban dr. Baltazár Dezső, püspök, most már az egyetemes énekügyi bizottság elnöke adott ki. Megcáfolhatatlanul igaz, amit dr. Baltazár Dezső a próbaénekes előszavában mond: „Munkatársaimmal együtt ragaszkodtunk a megszokott régi jóhoz.“ Ez a valóság. Az „újjaalakított metrika“ a kitalált torzítással együtt, valamint Molnár Antal több más kifogása is a mese birodalmába tartoznak. Téves Molnár Antalnak az az állítása is, hogy az új énekeskönyv készítői az „évszázados (magyar) gyakorlatot“ hibásnak ítélték volna, vagy az „ősi (szintén magyar) hagyományok biztos talaján“ nem maradtak volna. Ezeknek, még ha dr. Baltazár Dezső már 1907-ben és újból 1916-ban nem mondotta volna is, éppen a homlokegyenest ellenkezője az igaz, amint ez fényesen kitűnik a tényekből.

Ha másnak fontos a jövevény hangsúlytalan kezdése, mint ahogy Molnár Antal is lándzsát tör mellette: nekem is fontos a magyar írásmód és a magyaros éneklés. Megállapítom, hogy a külföldön ütembe szedett zsoltyárdallamokban sokkal kevesebb van auftaktusosan írva, mint ahogy azt a használatban volt hibás debreceni kiadású énekeskönyvben találjuk. Nálunk pápábbak akartak lenni a pápánál. Az ide-

gen-majmolásban való tulbuzgóságnak elrettentő példajaként az Adjunk hálát mindnyájan és Krisztus Urunknak áldott születésén kezdetű ősi magyar és más tiszta magyar énekeket is auftaktusos ütemekbe szorították. Mikor némelyek magyarságukról ennyire itthon is lemondanak, már csak nagyon kicsi lépés kellett ahhoz, ami legutóbb a megszállott területen történt, hogy: „A szlovák énekeskönyvben a Krisztus Urunk áldott születésén c. ének más dallamra lett átírva, mert az eredeti régi magyar dallam.“ (Sárospataki Ref. Lapok, 1933. 7. sz. 45. l.) Hát még ez sem elég tanulságnak?

A valósággal ellenkezik Molnár Antalnak az az állítása is, hogy „az ütemelőzős (Auftaktusos) dallamokat“ a magyar nép — és még „lelkesen, meggyőződéssel“ ily módon énekelte volna. A tősgyökeres magyar helyesen kiejteni sem tudja hangsúlytalan kezdéssel a szót, még kevésbé énekelni. Nem is található a magyarban egyetlen ütemelőzős dallam sem.

Meg kell jegyeznem, hogy a magyarságától megfosztott ütemelőzős debreceni hibás kiadású zsoltárok megjelenése előtt és mellett voltak már zsoltárfeldolgozások, melyek a nálunk elterjedt magyaros éneklés után lejegyezve helyes ütemezéssel jelentek meg, az énekügyi bizottságot jóval megelőzve. Nem felel meg tehát az sem a valóságnak, hogy a legújabb kiadás számára „megváltoztatták“ az ütembeosztást, (Molnár hozzászólása 58. l.) vagy hogy az ütemvonalazás „új fajta“ lett volna, mint azt Molnár Antal két helyen is 59. és 60. l.) állítja. És miként, mi alapon állíthatja a hozzászóló azt, hogy a bizottság „forradalmi módon“ járt el?

Hosszadalmasan beszél Molnár Antal a dallam hangsúlyáról, ritmusáról, metrikájáról, üteméről és az ütemvonalak elhelyezéséről. Szilágyi Sándor szájába adva mondja azt is, hogy „itt a zene, a dallam érdekeiről van szó és nem szövegritmikáról“. Röviden az a megjegyzésem rá, hogy amikor szöveges zenéről, különösen pedig népi melodiákról van szó, mint amilyenek a zsoltárdallamok is; ha ritmusról, hangsúlyról, metrikáról, ütemezésről beszélünk: a dallam a szövegtől el nem választható. A szöveg adja és irányítja a hangsúlyt, a ritmust, ennek hullámzását, a mértéket és ennek alapján az ütemet. A dallam hangjainak időértéke (metrum) a szöveg szerint minden versszakban is változhatik. Erről felesleges vitázni. A zsoltárdallamok eredeti írásmódja szerint a hangjegyeknek még egymáshoz viszonyítva sincs teljesen kimért idejük. Metrikájuk nem szabályos. A zsoltárok szabadabb, nem egyenletes ritmusa is az előadótól függőit. Pálóczy Horváth Ádám és a sárospataki kórus régi hangjegyírása mutatja, hogy minálunk is így volt, ezt az írásmódot használták még a XVIII. század végén, sőt a XIX. század elején is.

A „Semaine Religieuse de Genève“ f. é. 10., 11. és 12. számában „La restauration du Psautier romand“ c. cikk szerint a svájci franciák a zsoltároknak a ritmusát Expert Henrik, a párizsi konzervatorium

könyvtárnoka által reprodukált eredeti szövegekhez simítva akarják megállapítani, miután még ma is kiegyenlített ritmusban énekelnek. Ime, a szöveget ők is fontosnak tartják. De mi sem mellőzhetjük e tekintetben Szenczi Molnár Albert szövegét.

Ezek után nyugodtan kérdezhetem, hogy hol is van hát a mi énekeinkben az eredetitől való súlyos eltérés? Hol van énekeinkben, mi mutatja az „évszázadok hitétől megszentelt dallamhangsúlyozás“ felfordítását? Hol van az ütemvonalak eleve megállapított helye, mikor ütemvonalat kezdetben nem is használtak? Hol van a hangjegyek méreteinek nem változtatható, érinthetetlen volta?

Igaz és helyes ellenben Molnár Antalnak ez a megállapítása: „A zoltárének immár századok óta a cantus planus formájában vált vérré és nagyon kérdéses... lehetséges lesz-e bármikor is lényegesen változtatni ezen az állapoton“.

Nem kell azonban a kiegyenlített ritmus, a cantus planus ellen harcolni, mert a templomi, gyülekezeti éneknek ez a komoly és értékes formája. Nyugalom, erő és fenség nyilatkozik benne.

Molnár Antalnak előbb idézett helyes megállapítása azonban nem egyeztethető össze azzal, hogy érvül fölemlíti a „genfi kálvinista világszövetkezés egységét“ (57. l.) és a „kálvini elvek univerzalitását“, melynek persze idegen ritmusban és ütemelőzős lejegyzésben kellene megnyilatkoznia. Nagy kár, hogy Molnár Antal nem igyekszik felvilágosítani és megnyerni a végből a skótokat, akik ennek a fikciónak régen hátat fordítottak, kik bár nyolcszáznál jóval több dallamot felöllelnek (lásd: The Church Hymnary), de ezek között csak néhány genfi dal van. Számuk a tizet semmi esetre sem éri el. És ez a néhány sem eredeti ritmusban közöltetett.

Kálvini világegység, nem eszmeiségben, hanem a ritmus kelmeiségében?! Lyukas mogyoró. Maguk a genfiak is eldobták. Csak nem régebben mondotta nekem egy református lelkész, ki alig pár éve, hogy hosszabb időt töltött Genfben: a genfiak ritkán énekelnek zoltárt. A francia zsinati énekügyi bizottság által kiadott „Livre d'Orgue“ 248 egyházi éneket foglal magában, ebből is zoltárdallam csak 44 van. A svájci franciák a megújítandó énekeskönyv számára is csak 77 zoltár fölvételét tervezik előterjesztett javaslatukban. Nálunk pedig 125 a zoltárdallamok száma s a dícséreték jelentékeny részét is zoltárdallamokra énekeljük.

Az egységet római katolikus és evangélikus magyar testvéreinkkel együtt magyar ritmusban megvalósíthatnánk. Ez nem kell? A nyugati „univerzalitás“-nak pedig úgyis rengeteget áldoz zenei közéletünk s aztán a zeneművészeti főiskola tanterve és tananyaga.

Befejezésül még csak egyet. Nyitott ajtót döngtet, aki azt hiszi, hogy a magyar református kántorokat még ezután kell megnyerni arra, hogy a „tudomány mai álláspontjához jó lélekkel közeledjenek.“ De annyi bizonyos, hogy attól a zenetudománytól, mely idegen, főleg né-

met könyvek kölcsönkért mankóján sántikál, legyen az akár zenetörténet, akár zeneesztétika, egyszerű összhangzattan avagy „orgonaismé“: a magam részéről nem vagyok elragadtatva.

D) Cikkem előző részeit már megírtam, a Prot. Sz. számára be is küldöttem s csak azután jelent meg Zalánfy hozzászólása, mely azonnal és meglepően igazolja azt, amit Molnár Antalnak írt válaszmotolsó kifezdésében mondtam. Az ő (Zalánfy) cikke t. i. tipikus példája annak, hogy nálunk a zenetudomány miként tipeg német járószalagon, önállótlanul. Nem a Református Kántorkönyv, hanem Zalánfynek a mi viszonyainkra nem illő állításai zavartkeltők. Hozzászólásának liturgiai vonatkozású tartalma református szempontból helyt nem álló. Nagyon érdekel, mit szólnak hozzá, ref. lelkészeink és theologiai tanáraink? Amit az orgonáról, mint hangszerről beszél, az csupa egyoldalúság; tisztán zenei szempontból is tulzás. A mi ízlésünk más, mint a németeké. Egyetlen magyar református templomból sem fogják kidobni sem a Dolce, sem a vonósjellegű Gamba-változatot. Hogy milyen a református orgona, azt elmondottam a Sárospataki Református Lapok f. é. 4-ik számában. Zalánfynek némely az orgonára és orgonálásra vonatkozó kívánsága olyan idegen ízű ábrándozás, melyre szintén áll, hogy az élet megrontója. Aki elérhetetlen, sőt káros utópiákat hajszol, megöli a valóságot és a lehetőséget.

Hodossy Béla

Szivárvány

*Felhők és Nap játéka, gyermekkori álmom!
Színek jószágos tündére, párás mosolyodra
születnek a földön a kék ibolyák.
Északtól nyugatig s nyugattól északig lassan
fordul nagy kereked.
Erdők zúgnak alattad. Kunyhókból s palotákból
mindenki tefeléd néz. S induló gyerekeknek
kis szemiben megfested a reményt.
Lágy mosolyod Vila-kék-zöld.. És mint pince sötétlik
mögötted a jéghideg űr.*

Gulyás Pál

KRITIKAI SZEMLE

Oravala Ágoston: A parasztproféta. Életrajzi regény. Finn eredetiből fordította: *Br. Podmaniczky Pál*. A fordító kiadása. Sopron. Székely és Társa könyvnyomdája, 1932. 8°. III+383 l.

Ha nem lenne izzó kérdés napjainkban egyházaink jövője, ha nem mardosnák partjainkat a szekták zavaros habjai, akkor is lélektani élvezetet és legalább is pompás néprajzi adatokat nyújtana számunkra ez a kitűnő könyv, melyet Koskimies finn püspök előszava s finn testvéreink anyagi támogatása segít a magyar protestáns egyházi élet kérdései iránt érdeklődők elé. A fakéregből süttött kenyér hazájából jut pénz arra, hogy a kalásztenger rónájára lelki beszámolót s testvéri üzenetet küldjenek!

A finn evangélikus egyház szárazbetegségéből egy mindinkább elharapózó paraszti ébredés hozta meg a gyógyulást Ruotsalainen Pál és parasztestvérei küzdelme, hősiessége, okossága, hite és józansága nyomán; — amint e könyv lapjai majdnem naplószerű beszámolóval élénk tárják. Azonban saajátságos módon ez a könyv százszor többet fog mondani a magyar kálvinizmus vezetőinek és talán tömegeinek, mint a magyar lutheránus életnek. Nem mintha nem lélekenek benne az éneklő, erős humorú, egyszerű izmoságú népi lutheranizmus minden lehellete! A magyar evangélikus egyház számára is páratlan útmutatás és nyereség e könyv, de mivel hívei városi és műveltebb rétegek általában, nehezebb és idegenebb számukra az az életrengés, amely ezt a könyvet mozgatja. A magyar református földműves tömegek lelki képe azonban megszólalásig azonos azzal, amit itt a finnekéről kapunk. A klíma és a növényzet más, de azonosak a lelkek és belsejük. Még a műveltségi fok sem jelent számbaveendő távolságot.

Mit jelent a Szentírás a paraszti nép kezében és lelkében hazug úri népség, gondatlan, hitetlen, nyegle, vagy csak színész-papi életek mellett, azt megrázóan mutatja Ruotsalainen Pál és mozgalmának sorsa. Nincs más megbízható bölcsesség, nincs más menekvés a nyomorúságból, nincs más békeség s nincs másutt értelme az életnek! S még az egyház esik neki a világi hatóságokkal együtt, hogy eltapossa a csírázó életet, amely — kitűnik később, nemcsak a regényben, de valóságot jelentő adataiban is, — egyedüli alapja szilárd jövőjének s visszavezeti eredeti erejéhez és tisztaságához.

Hosszadalmas, és ideges olvasónak fárasztó ez a könyv, mint a paraszti beszéd is az, De az író, Oravala Ágoston biztos művészete megmaradt a szűzi, tiszta erejű talajon még a szerkezetben s előadásmódban is. S bizony nem rövid eset egy nép felocsúdása s nem egyszerű pillanatok ennek az ideje. Van a vergődésből, vadból, vadságból, megriadásból, tömegihletből, — általában gazdag hangszerelésű — bőven

a könyvben s egyhangúsága finom, halk lelki hangok fölött áramló eposzi dallam.

Nem felejtheti el többé, aki magyar szívvel olvasta ezt a könyvet. S ne kerülje el senki, aki szereti a magyar népet s szeretné a magyar evangéliumi ébredés áldásait. A fordító lelkes, derekas s a műhöz méltó munkát végzett.

Szönyi Sándor

Tankó Béla: A világnézet kérdése és más tanulmányok. Debrecen, 1932. 200 l.

Hálánkra tarthat számot a debreceni Bethlen Gábor Kör, hogy e kötet kiadására vállalkozott s Tankó Béla tanulmányainak egy részét könyvalakban is hozzáférhetővé tette. Az olvasóban az intellektuális kielégülés után legfeljebb még annyi hiányérzés marad, hogy kár, hogy a tanulmányoknak csak egy részét kapjuk itt egybegyűjtve s ily hamar meg kell válnunk ilyen vezetőtől a világnézet, a vallás és a szépség kérdéseiben. Mert Tankónál hivatottabb kalauzra alig akadnánk. Személyiségében ritka arányban egyesül a mély vallásos kedély, a magasról szétekintő filozófus elme, a szépség iránti valódi érzék s a mindez irányokban egyenlő erővel hatékony és valamennyit egybetoglaló szigorú tudományos lelkiismerete. (Ezért várjuk tőle a rendszeres művészet-filozófiát.) Egész gondolkodása ennél fogva valami tiszta és érzésteljes religiózítás levegőjében él, ez élteti metafizikai röptét is, de nem köti meg dogmatikusan, ettől megmenti az az olthatatlan filozófiai erosz, amely az igazságkereső szellem éles tekintetével iparkodik behatolni a lét és lélek legtitkosabb rejtelmeibe is, az igaz lényeket és annak magyarázatát sóvárogva. De még a filozófusnak is van korrekciója Tankóban: szigorú és józan tudományosság. Diszpozíciójának ezt a vonását bizonyosan hatásosan erősítették Kant és Böhm tanai, kiknek következő tanítványa s így gondolatvilága a legtisztább, mert kritikai, idealizmus világosságát árasztja. Tanulmányainak tárgyai általában, de korunkban különösen égető problémák, — a világnézet, a vallás és metafizika, a theologia tudományossága, a vallás és művészet kérdései, s ezeket az ő elvi alapjain és módszerével a legteljesebb logikai biztonsággal s meggyőző erővel boncolja apróra és állítja szintézisbe fejtegetései folyamán, világot vetve arra az útra, amelyen haladva elkerülhetjük mindazt a zavart, tévedést, tudománytalanságot, sőt tudományellenességet, amit napjaink khaotikus gondolkodása felszínre vetett. Maga Tankó könyve előszavában diákjai vállalkozását méltatva, így ír: „Talán szabad azt olvasnom ki ebből, hogy a saját életük problémáinak oldozgatásában valami segítséget találtak ezekben a fejtegetésekben s azt hiszik, hogy ha könnyebben hozzáférhetővé teszik ezeket, hasznuk talán még nő is.“ Kétségtelenül így van. A filozófia végső eredményében világnézettan, de a legnemesebb, nem a mainapság szokásos útszéli értelemben az. Ezért építő olvasmány ez a könyv. Valami csodálatos izmosító hatása van ennek az emelkedett, sőt még plasztí-

kusabb kifejezéssel próbálva hatását érzékeltetni, emelt fejjű, tiszta és bátor pillantású, szellemmel teljes klasszikus bölcsességnek, amely az örökkévaló igazság, jóság, szépség és szentség ideái élő valóságának bizonyosságával tölt el. És az emberi szellem méltóságának tudatával. Mind-ezt pedig a művészi élmény varázsával övezetten nyújtja a könyv. Gondolatainak áradásában, mondatainak frissességében az intellektus eleven életének, erjedő forrásának üdeségét érezzük s mintegy a gondolat kalandjain vezet végig a fejtegetések menete. Pompás példája e könyv, hogy a filozófia mennyire élet.

A tíz tanulmány, — melyek tárgyai a már jelzettekén kívül Kant vallástana, Kant és elődeinek viszonya, Hegel, Pascal, Bergson filozófiája és Greguss Ágost mint esztétikus, — tisztán szakszerű érdemeinek méltatására e szűk keretek közt kísérletet sem teszünk. Fontosabbnak tartottuk a könyv általános képét vázolni.

A debreceni Korvin-nyomda azonban semmi mentséget sem találhat, amely megbocsáthatóvá tehetné a könyv méltatlanul silány kiállítását és a minden oldalon tucatjával hemzsegtető sajtóhibákat.

Joó Tibor

Vásárhelyi János: A család élete. A Károli Gáspár Irodalmi Társaság Házi Kincstára 1. szám. Kolozsvár, Minerva kiadás, 1932. 127 lap.

Az evangéliumi keresztyén egyházak gondviselő és pasztorális munkája, melyet hosszú évtizedek a szószéki szolgálatra szorítottak, egyre határozottabb biztonsággal keresi és találja meg a kor és a körülmények által követelt útát és eszközöket az élet minden területén. Az egyházi építő tevékenység könnyebb lélekzetű és épen ezért sokszor sokkal nagyobb horderejű irodalmi munkása Erdélyben Vásárhelyi János, akinek *A család élete* c. munkáját méltán tartotta a legsürgösebb és legszükségesebb kiadnivalójának a Károli Gáspár Irodalmi Társaság. Politikai, imperiális változások, társadalmi rétegeltelődések, felekezeti egyensúly-megbomlások, mind-mind csak másodlagos jelenségek korunk válságában; az alaprétegben van a hiba, a keresztyén családi élet magyarázza az igazi válságot. Tizenkét előadásban ismerteti a krízist és mutat rá a megoldásra. Világosan láttatja meg a legnehezebb problémákat, melyekben rettenetes ellentéteknek vonalai gabalyodnak össze önmagukat pusztító ábrákká, képletekké. Meggyőző erővel és megejtő érveléssel vezet, anélkül, hogy előadásának közvetlenségét prédikáló páthosszal cserélné fel, ahhoz a megoldáshoz, melyet a keresztyén házirend törvényeinek teljesítése hozhat egyedül. — A külsőleg is tetszetős kiállítású könyvecske rendbeállított sok gondolatával hasznos segítséget nyújt vallásos estélyekre, megbeszélésekre vagy magános tanulmányozásra mindazoknak, akik egyházi és társadalmi megépülésünk ügyét szívükön viselik.

Incze Gábor

Somogyi István: A reverzálisok. Megegyezések a gyermekek vallására. Budapest, 1932. 64 lap. A szerző kiadása.

Mostanában aligha került időszerűbb könyv a lelkipásztor asztalára. Az 1894. 32. tc. a gyermekek vallására vonatkozó megegyezés kodifikálásával láthatatlan hajszálereket nyitott meg a protestantizmus testén. A reverzálisokkal szenvedett protestáns vérvesztéség hatalmas számsorai arról beszélnek, hogy részben hagyományos közömböségünk folytán, részben a gyermekek vallására vonatkozó jogszabályok teljes ismeretének hiányában erőtlenül forgatjuk a számunkra is biztosított fegyvert.

A szerzővel együtt valljuk, hogy a reverzálisokból származó felekezeti megoszlás nem csupán az egyháztagok hithűségének ábrázolására szolgáló grafikon adaléka, hanem az egyházak jövőjének kérdése is, amivel számolnunk kell, ha nem akarjuk, hogy — különösen veszélyeztetett helyeinken — hallgatók híján hallgasson el az evangélium.

A könyv gyakorlati kézikönyvnek készült azok számára, akik hivatászerűen foglalkoznak a gyermekek vallási ügyeivel — tehát lelkipásztoraink számára is — olyan ember tollából, aki hivatásánál fogva is szakembere a kérdésnek. A jogász hüvös tárgyilagossága ömlik el fejtegetésein, alig egy-két során és néhol történeti szempontjain érezzük meg, hogy a szerző is egy nagy vallási közösség tagja.

Történeti bevezetése nyilván azért készült, hogy az egyházpolitikai törvényeket a jogi fejlődés síkjába állítsa be. A jogász nem akar tudni a törvény létrejöttének politikai rugóiról és így jut el arra a számunkra különösnek hangzó következtetésre, mely szerint az 1868. 53. tc. jogfosztó rendelkezést tartalmazott, midőn a gyermekek vallásának csak nemek szerinti szabályozását engedte meg és mivel nagy befolyást engedett az egyházak számára a gyermekek vallását illetőleg, tehát a törvényhozás a szülők legtermészetesebb isteni és emberi jogát adta vissza azzal, hogy vegyes házasság esetén gyermekeik vallásáról szabadon rendelkezhetnek. Ez a fejtegetés jogi absztrakció és merőben történetietlen. Mi az 1894. 32. tc.-ben nem látunk jogfejlődést. A vallásilag toleráns magyar jogi psyche az 1868. 53. tc.-ben jutott kifejezésre, míg az ú. n. reverzális az egyházak önkénykedésének nyitott új teret, hiszen megkötésében többnyire nem a szülők akarata, hanem gazdasági és hatalmi tényezők érvényesülnek.

Jogi fejtegetéseiben többet kapunk, mint amennyit a cím ígér: felöleli a gyermekek vallására vonatkozó jogszabályok teljességét, sőt külön fejezetben az anyakönyvi vonatkozásokat is. Valóban úttörő munka, ha a szétszórt jogszabályok összegyűjtését és a vonatkozó következtetéseket tekintjük. Összevetései és következtetései útjelző világosságot gyújtanak nem egy homályos kérdésben. Csupán egy mondatával nem értünk egyet: az 1868. 53. tc. 14. §-át nem módosítja az 1894. 32. tc. 4. §-a. Ez utóbbi szakasz csak azt akarja kimondani, hogy a házasság egyvallásúak házasságává válván, a 7 éven aluli gyer-

mekek is ezt a vallást követik és ebben nevelendők, de nem akarta el-törölni azt az elvet, hogy, ha a szülők valamelyike más vallásra tér át — legyen az a másik házastárs vallásától különböző vallás is — a 7 évet be nem töltött gyermek követi az áttért szülőt annak új vallásába, ha neme annak nemével megegyezik.

Ha jogi szakkönyvet olvastunk volna végig, dicsérettel tennénk le kezünkől, de mivel közhasználatú kézikönyvnek készült, hogy tanácsot adjon olyan esetekben is, ahol a szüksézájú jogforrások tanulmányozása nem vezet eredményre, meg kell állapítanunk, hogy a gyermekek vallására vonatkozó kérdésekben olyan joggyakorlat is alakult ki, amelyet sem a törvény szelleméből, sem rendelkezéseiből nem vezethetünk le. Kítűnő törvényismertetést kaptunk, de tájékoztatlanok maradtunk sok olyan esetben, amiket a reverzálisokkal kapcsolatban felvet az élet s amik után hiába kutatunk a jogforrásokban. Pl. szeretnénk tudni, miként gondolkozik a szerző a törvénytelenített gyermek vallásának alakulásáról? A munka akkor lehetne jó kézikönyv, ha megírásakor nemcsak a jogforrásokat, hanem a joggyakorlatot is tanulmányozta volna. Ezért nem ismeri azt a joggyakorlatot sem, mely a 7—18 év közötti gyermekek áttéréséhez per analogiam megadja a gyámhatósági hozzájárulást arra az esetre is, ha a szülők közös vagy különböző vallásokról egy harmadik vallásra térnek át, pedig ez az analogia legis per analogiam juris kiterjeszhető lenne az olyan törvénytelen 7—18 év közötti gyermekekre is, akik a természetes apával és anyával élnek, habár formai jogi akadályok miatt a házasság nem köthető meg. Kézikönyvről lévén szó, szeretnénk hallani a vonatkozó illetékszabályzatokról is, melyeknek rendelkezései legfőbb akadályai annak, hogy a rendezésre váró kérdések az elsőfokú hatóságok nem mindig jogszerű döntésén túljussanak.

Somogyi dr. alapos fejtegetései után is érezzük annak a régebbeni is hangoztatott kívánalomnak jogosultságát, hogy a gyermekek vallására vonatkozó kérdés-komplexum úgy jogi, mint anyakönyvi szempontból egységesen és átfogóan rendeztessék.

Pontos tárgymutató és gyakorlati példatár a kézikönyv használhatóságát nagyban emelné.

Esze Tamás

Térey Sándor: A föld lelke. Budapest, 1932. Káldor könyvkiadó. Nagy 8°. 238 lap.

Térey Sándornak eddig három regénye jelent meg. Az első: a pályadíjnyertes *Visszatérés*, a második: *Berg Kristóf lelkiismerete*, a harmadik: *A föld lelke*. Mind a háromban a legigazibb regényírói feladatot vállalja a szerző: emberi fejlődésrajzot ad, még pedig belső, lelki fejlődésrajzot, — de a lényegileg egyfajta feladatnak ez a három változata egyszersmind érdekes változatosságot is jelent.

Az első regény hőse előkelő vidéki gentry-ivadék, úriás, finom megjelenésű, szép ember és tehetséges művész. Szerelem és muzsika

adja meg az élete tartalmát, hol örömét, hol fájalmát s végső kétségbeeséséből is a zeneművészeti hivatás érzete menti meg. Néhány gyöngéd, érzelmes léleknek meleg pasztell-színekkel megrajzolt története ez a könyv. A sorok közt, különösen a természetfestésben s a találó finomságú hasonlatokban ott bujkál a szerző lírai szemléletmódja.

A második regényben egy börtönőr fiának gyermek- és ifjúkora tárul elénk. Apja durvasága s anyja gyöngédsége Berg Kristófban felelős örökséggé olvadt s boldogtalanságra jegyezte el. Születési terhelt-sége idegbetegséggé fejlődik s ez kínzó álomlátásain át válik ránk nézve szemléletessé. Pszichoanalitikai éles megfigyelésekben bővelkedik ez a munka. Itt már nem a pasztellszínek hamvas melegségében fürdenek a jelenetek, hanem nyomasztó félhomály borong rajtuk s végül katasztrófává sötétedik.

Legújabb regényének főalakjául Térey olyan embert választott, akiben egyre tudatosabbá és erősebbé lesz az őseitől örökölt ösztön: a föld szeretete, a függetlenséget jelentő kisbirtokért hevülő vágy, a legsajátosabb, leggyökeresebb magyar életforma. Eleinte az író itt is, mint korábbi műveiben, főként a *Visszatérés*-ben s költeményeiben, a maga lírikus, impresszionista egyéniségén szűri át természeti leírásait: „A saláták felébredve gyorsan kimosták fodros, zöld szoknyáikat a hajnali harmatban, ki is teregették, meg is szárították. A petrezselyem fehér testével még jobban belebujt a meleg elől a földbe. A kapor most illatosította magát, de oly erősen, hogy a bazsalikomok furcsa fintorral fordították el a fejüket és a citromfű elhatározta, hogy jövőre semmiestre sem telepszik meg ilyen környezetben. Egy kék harangvirág felébredve ijedten rázta meg csengetyűjét, attól félt, elaludta az időt és társai elmulasztják a reggeli imádságot. A méhesből halk zümmögés hallatszott, ott már javában folyt a nagytakarítás. Egy magányos pipacs elsápadt: kék-piros és lilafejű gazdag rokonai, a mákok most sem akartak ráösmerni“ (12. l.), — de csakhamar egészen felhagy az ilyesmivel, mintha arra gondolna, hogy ez csak a poéták látásmódja, a magyar paraszt szempontjából nem komoly dolog. Ettől fogva tárgyiasabbá (úgy is mondhatnám: színtelenebbé) válik az előadómód s a VI. fejezetről (64. l.) kezdve nem is annyira az egyént látjuk a regényhősben, Gyikó Jánosban, hanem az életrevaló, törekvő, szívós magyar népi típust. Végignézzük a lakodalmát, majd szorgalma ellenére történt eladósodását, Amerikában kivándorlását, ottani tapasztalat- és pénzszerzését, visszajövetelét, földvásárlását, — mindez úgy hat ránk, mintha Gyikó János inkább csak korrajzi vonások hordozója, a fajtabeliek társadalmi rétegének megszemélyesítője volna. (A regény címével nagyon össze is fér az ilyen ábrázolásmód) ... De minél nyilvánvalóbb a regény derekának ez a tipikus és kollektív jellege, annál szembetűnőbb az a különbség, amely a IV—V. fejezetet, valamint a regény záró fejezetét elválasztja a regény derekától. A IV. fejezetben a nagyapa orgyilkos merényletet követ el fia ellen, az V. fejezetben

meg az unoka, Gyikó János, csakugyan agyonüti az apját. A regény végén a falu lakosságának egy csoportja, sanyarú helyzete miatt elkeseredve, nem engedelmeskedik a csendőrök figyelmeztetésének s a csendőr-sortűz éppen Gyikó Jánost öli meg... Az apagyilkosság motívuma nem tud elvegyülni a további, határozottan típusos életmozzanatok tömegében s a regény végén nincs világos érzésünk arra vonatkozólag, vajjon Gyikó Jánosban a nincstelenségért küzdő mártírt akarja-e láttatni a szerző, vagy pedig az apagyilkosság nagy bűne kívánja-e a tragikus befejezést.

Egyébként Térey ebben a regényben is hatásosan érvényesíti kiváló megfigyelőképességét; műve komoly értéket jelent regényirodal munkában.

Zsigmond Ferenc

Harsányi Zsolt: Ember küzdj... (Madách életének regénye. Bp. Singer és Wolfner.)

A sokoldalú és sikeres tollú Harsányi Zsolt e munkájával második regény-életrajzát adja. Petőfi után Madách élete kerül így a magyar olvasók elé, mintha csak a szerző dokumentálni akarná, hogy nekünk igazi nagy embereink, kiknek életfolyása a regényes életrajzok mai divata idején alkalmas lenne e fokozódó érdeklődés kielégítésére, csak az irodalom területén vannak. Mindkét esetben igen jól választott. Amott egy csodás erejű és fiatalságában kihunyt lírai genialitás, a nemzet romantikus küzdelmében eltűnt szabadsághős, itt egy előzmény és folytatás nélküli s mégis az embersors legmagasabb összefüggéseinek megoldására vállalkozó műalkotás, a háttérben pedig titokzatos szerelmi tragédia: mindkét esetben oly tárgyak, melyek már önmagukban érdekesek és méltán indíthatják munkára az írói képzetet. Örök romantikától duzzadnak maguk az ihlető anyagok, hiszen régebben még a róluk való tudományos megismerés is szívesen csusszant át romaneszk tónusokba.

A legteljesebb elismerés jár Harsányi Zsoltnak azért a szorgalmas és körültekintő munkáért, mellyel regény-életrajzának csak a szakemberek előtt ismert tárgyi alapjait, Madách kéziratok munkáit, leveleit, az életével és környezetével kapcsolatos okmány-anyagot megkereste. A magyar közönség most folyamatos és érdekes előadásban ismerheti meg Madách életét. Amit tudomány és iskolai oktatás csak igen nehezen tud szélesebb körben elvégezni, a nagy író pályájának megismertetését, azt Harsányi Zsolt az elbeszélés megejtő eszközeivel könnyen végrehajtotta. Olvasói most többet fognak tudni Madáchról, mint eddig, megismerik korát, környezetét, pillanatnyi harcait, olvashatják nehezen megközelíthető leveleit, látni vélik az írói műhely izgató titkait. Érezhetik a mult illatát és zamatát az eredeti helyesírásban és stílusban közölt okmány-szemelvényekben, főként a levelekben, a régi magyar élet tetszetős rajzában, általában mindabban, ami jelenítése, cselekvénnyé váltása a multba süllyedt és mozdulatlaná vált adatoknak.

A kérdés, hogy mindez mikép történik, Harsányi Zsolt regényírói alaptermészetére utal. Harsányi Zsolt egyike azon íróinknak, kik közönségüket izig-vérig ismerik. Ezt a közönséget Jókai és Mikszáth nevelte fel s Harsányi minden zökkenő nélkül vette át amazok széles örökségét. Felismerte ennek az életsíkjában alig változott közönségnek újabbnak látszó igényeit és minden törekvése az, hogy ezeket a legteljesebben ki is elégítse. Tudja, hogy ez a közönség inkább a személyek, mint a művek kultuszában nevelődött s erős kíváncsiság él benne élettitkok és hátterek iránt. Viszont azonban azt is tudja, hogy ez az olvasótábor minden emberi kíváncsisága mellett sem tűr hosszabb és mélyebb léleklátást, a szellem önleplezéseit, csak épen annyit, amennyi megnyugtatja a nagy ember ember-volta felől. Harsányi Madách-regényére döntően jellemző ez. Hallatlan könnyedséggel építi bele regényébe az Ember Tragédiája gondolatának kialakulását, mindenki előtt érthetővé válik a nagy titok, az élmények műalkotássá válása, az emberi hétköznap és az írói világ kikutathatatlan összefüggése. Ugyanily világossá lesz a másik rejtély: Madách házasságának összeomlása. Minden megoldása teljes és megnyugtató. Sehol semmi nyoma kétesebb sikerű vállalkozásnak, semmi nyoma a nagy kalandnak, ami a regényíró közönségkapcsolatait meglazíthatná. Harsányi Madáchot az ember és a zseni oly vegyületként ábrázolja, mely a két összetevő elem egyikénél sem lép túl az általános írószemléleti illendőség határain. A sajnálat és a csodálat köz-emberi eszközeivel dolgozik és sikerének legbiztosabb alapja, hogy e kettőt minden pillanatban egysíjban tudja tartani. Jobban, mint ebbeli mestere, Jókai. Szinte nem is olvasókhhoz szól, hanem régi ismerős hallgatókhoz, ezek arcáról olvassa le állandóan a várakozás, megelégedés időnként váltakozó lelkiállapotát s e változásokhoz méri saját elbeszélő fordulatait. Stílusa bőven él is az érdekkeltés és ébrentartás romantikus eszközeivel, hangulatos fejezetkezésekben, zárásokban, hatásos kérdésekben és sóhajokban jelzi a rejtélyek súlyát, melyeket művével megold. Családiás, meleg hangja az erőlködés nélküli figyelés oly atmoszféráját tudja megteremtteni, mely olvasóit a pihenve élvezés minden örömeivel ellátja.

Harsányi Zsolt írói sorsa közönségéhez van kötve. Tehetsége arra rendelte, hogy irodalmunk váltólázai idején egy kialakult olvasótábor hitét az izlésformák állandósult voltában megtartsa. Tragikus volna, ha e közönség izlése előbb változnék meg, mintsem Harsányi Zsolt ezt észrevenné.

Kerecsényi Dezső

Zsigray Juliánna: Férficél. Regény. Singer és Wolfner kiadása.

Zsigray Juliánának második regénye ez. „*Szüts Mara házassága*“ után nézetünk szerint haladást jelent. Egy kétségtelen: írója kellemes elbeszélő. A „Férficél“ azok közé a regények közé tartozik, amelyek problémát vetnek fel, de szórakoztatnak is. A probléma az, hogy a

férficél — legalább az átlagból kiemelkedő férfiaknál — nem a szerelem. hanem a hivatás. Rácz Tibor modern költő, szép, érdekes férfi, — akit Klári, a regény hősnője első pillantásra megszeret, — költészetével is elkábítja Klárit, aki teljesen alárendeli akaratát az „ideális“ férfinak. A szerelemből házasság lesz, dacára, hogy Hidas ügyvéd, — aki Rácz Tibort nagyon jól ismeri — mindenáron le akarja beszélni a házasságról a leányt. Hiába jellemzi azonban előtte a hiú, öntelt, csak magának élő, magát szerető, feminin-jellemű vőlegényt, Klára tapasztalatlanságból férjhez megy Rácz Tiborhoz, aki a maga módja szerint szereti is Klárit. Hidas ügyvéd, — aki szerelmes Kláriba — nyugodt, bölcs férfiaságával belátja, hogy a leány fellobbanását megakadályozni nem tudja, ezért fájdalmas érzéssel visszavonul, bár szerelméről nem mond le. A házasságban aztán Klári megismeri férjét, ki is ábrándul a pózoló, végtelenül hiú férjiből, bár csalódására csak akkor jön rá, amikor egy nyaralás alkalmával megjelenik a másik, a „magából lett“ erős férfi, aki határozottságával imponál a fiatal asszonynak. Az ura iránti szerelemnek a kegyelemdőfést egy erdei kirándulás adja meg, amikor két csavargó megtámadja hármukat. A férj elfut, Fehér András, az új férfi azonban diadallal küzd meg a támadókkal. Az asszony végtelenül restelli ura gyávaságát, szerelme fellobban a technikus Fehér András iránt. A férfi is szereti már az asszonyt, bár neki is megvan a „férficélja“, az autósport, a gyorsaság versenye és diadala. Az asszony válik az urától s a technikus örjítő versenyturnán száguld vele. De az asszony a kocsiiban hirtelen rosszul lesz. Meg kell állni, le kell szállni, a szédületes iramot abba kell hagyni. Az asszony észreveszi, hogy a férfi levért és hosszús. A szerelemnél előbb való neki a maga „férfi célja“, a sport mámore és sikere. A vége csöndes szakítás. Ujra felbukkan Hidas, az ügyvéd, akinek nemcsak esze, hanem szive is van és Klári is észreveszi, hogy ez az igazi férfi, akinek férficélja a nő, az a nő, akit mélyen, egy életen át szeret.

A „Férficél“ stílusa színes, meseszövése érdekes. Kétségtelenül olyan regény, melynek lesznek olvasói.

Pásztor József

Márványba véslek. Képes Géza versei. Budapest 1933.

Az irodalmi életet figyelő szem tisztán láthatja, hogy túlcivilizált korunk nem kedvez a költészetnek. Manapság nem nélkülözhetetlen életelem többé a költészet. Kevesek tulajdona, szellemi fűszere. A lírikus nem számíthat már nagy közönségre, rajongók hatalmas táborára. Az emberiség szellemi élettárából egyre jobban kiszorul a líra, az emberi lélek e legközvetlenebb, legmelegebb megnyilatkozása s helyét egyéb pótszerek foglalják el.

De éppen a líra számára mostoha viszonyok, másrészt a lírai termelés belső színvonalának alacsony volta miatt örülünk igazán, ha valami ígéretes, gazdag kibontakozást sejtető fiatal költőre bukkanunk. S ilyen érzéssel olvastam most végig Képes Géza versfüzetét.

Már régóta figyelemmel kísérem itt-ott megjelent műfordításait, verseit. Vártam a kötetét s most örülök, hogy nem hamarkodta el az indulást. Ez a füzet nem pusztá keresés, tapogatózás: biztos útralépés. Már az első verse: *Ének napszállatkor*, valami zavartalan költői hangulatba ringat bennünket s egyszerre megnyert Képes Géza számára. Őszinte érdeklődéssel lapozunk tovább; eltűnt a gyanakvás, amivel új költőket szoktunk fogadni. Az első apró pillanatképek, finom dalocskák után egyre tágul a tartalom, színesedik a hang, szélesebbek a szárnycsapások, mélyebben szánt a gondolat. A szimbólummá érő képek alatt élmények körvonalai bontakoznak ki előttünk: forró hangulatú pillanatok, kínzó levertség, babonás rettegés, menekülni akarás.

Mikor első olvasás után letesszük kezünkől ezt a füzetet, bennünk rezeg egy jónéhány sor és versszak megejtő zenéje, előttünk vibrál egy halom érettszínű, gazdag kép, rabjává lettünk egy csomó tűnő, de tűnékenységében rajtakapott hangulatnak s töprengünk a költő belénkszárt gondolatain. Szinte csodálkozunk: mi minden van ebben a 41 versben! Egy fiatal lélek sokszínű, ösztönös visszahatása az életre. Őszintén, keresetlenül.

Hogy miről ír? Mi érdekli? Napsugaras tarlón lépegető parasztlány, (mint egy Szinyei-Merse kép); a hold: háztetőn gubbasztó ezüst macska; széllel küzdő kis akácfa: a mesebeli hercegre váró s egy útjába kerülő, csupa-tűz ifjú ölébe dülő lányka jelképe; egy-egy robbanó feszültségű, fiatalos hangulat. Szerelme nem elcsépelet udvarlás, vagy érzélgős hétköznapióság. Szembetűnő több szerelmi versének szomorkás mellékíze. A hiábavalóság, a megoldáskeresés kudarcainak mély melléközöngéi lehetnek ezek (*Fejünk: halálok pohara.*) Aztán ott van az a sajátos időtlenségbe-veszés: fülünkbe cseng egy-egy Hofmansthal-sor méla zenéje. Némelyik verse úgy hat, mint valami Ribera-kép (*A rákos koldus*), másík mint valami naturalista festmény (*Meghalt a fiatal-asszony*), megannyi életből ellesett pillanatkép.

Vannak aztán olyan versei is, amik a ma sötét kérdéseit, bénító kilátástalanságait méregetik vagy a kétségbeesésig fokozódó lelki tusakodást rajzolják, nem egyszer döbbenetes színekkel.

A forma pedig, amiben ez a változatos és mély tartalom megjelenik: talán még változatosabb, még egyénibb, még fejlettebb, s ami legnagyobb értéke: mindenikben látszik, hogy együtt született meg a gondolattal. Nyoma sincs itt szavak eldadogásának. Csupa „öntött” vers ez. A szabad vers sok meglepetése és kiszámíthatatlansága, a kötött szakok kimetszettsége mind csak emeli a hatást. A tartalom és forma e benső testvérisége teszi azt, hogy minden verse többet jelent, mint pusztá gondolati tartalmuk. Zenei, hangulati, gondolati egységgé válnak e versek, amikben ha megbontanál egy sort, egy képet, egy szókötetést: elillanna minden zamatuk, odalenne minden varázsuk. A szavak, a hangsúlyok helyét nem a versírás tan szabályai határozzák itt meg, hanem a költői íhlet, a költőiség egysége.

Nyelve, ez a szatmári gyökerű — nagy írók fordításával edzett — nyelv, stílusa, ez a színes, mindig eleven képeket teremtő stílus: néha selyemfinom (lengenek a ködlobogók), majd végzetszerűen megkapó (lelkedre botoz az elátkozott park); hol nyugtalanító (levegőért kapkod a borókabokor), hol pedig meglepően festői (a varjak, egy kiégett égbolt fekete üszkei). Valószínűleg lesznek olyanok, akik lúdbörözni fognak egyik-másik kifejezése, szóalkotása miatt (füntorult boru!). Eszembe jut itt Kosztolányinak nemrégiben leírt megjegyzése: A költőnek, a szavak e vajákosainak mindent szabad, csak csodát műveljenek. Képes Gézát tartom elég költőnek, elég jó nyelvérzékű művésznek ahhoz, hogy biztos helyen érezzem az ő kezében a magyar nyelvet. Hadd műveljen vele csodát! Hiszen ha valakit költőnek tartok, ez azt is jelenti, hogy hajlandó vagyok bizonyos szabadságot adni neki s nem akarom kényszeríteni saját ítéleteimnek, korlátaimnak elfogadására.

Realista, naturalista, szimbolista költő? Népi költő? Mindenik, de mégis egyik sem. Nem szegődik egyetlen irányhoz sem kizárólagosan. S igaza van. Vagy mondjuk: nem is tehetné ezt. Ugyan hányféle-képen nem hat az emberre az élet ezer különböző mozzanata a pillanatonkénti hangulat, látószög szerint? Az ilyenféle egység, ilyen fiatal költőnél, sokkal inkább egyoldalúság és szegénység volna, mint művészi érték.

Kik a mesterei? Természetesen nem a semmiből pattant elénk. *Altere Vorbilder wirken*, — mondja Dilthey. Képes Géza is sokat tanult; különösen a nagy, modern németektől: Georgétől, Rilketől. Tanult Baudelairetől, tanult Adyától és Áprilytól is. De milyen igazságtalanság volna azt mondani: ezt vagy azt utánozza.

Biztató, lombos ígéretnek tartom Képes Géza versfüzetét, a csinos kiállítású, külsőleg is kellemes benyomást tevő *Márványba véslek*-et. Jölesik egy kicsit megpihentetni rajta igazi értékeket szomjazó szemünket.

Harsányi István

Négy új ifjúsági könyv. (*Velősy Elek: Miska. Hankó Béla: Vizen és vízparton. Tamási István: Szabadkai diákok. Szentgyörgyi Sándor: Vihar Buda fölött.*)

A Kir. Magyar Egyetemi Nyomda új ifjúsági könyvsorozatát indította meg Könyvbarátok Kis Könyvei címen. Évente négy kötetet szándékozik kiadni, a munkák ajánlása szerint „azoknak, akik fiatalok s akik szívükben fiatalok tudtak maradni“. Dicséretre méltó, hogy a sorozat évente mindössze négy munkát ígér; többet alig is hozhatna, ha valóban csak a java termést óhajtja adni. A sorozat négy első kötetének kiállítása gondos; finom papíron, szép nyomással, sok illusztrációval jelentek meg. Az üzletiesség illata egyáltalán nem érzik rajtuk. Mindössze kötésük ellen tennénk kifogást, mert a nem domborított hát

és a síma papírborítás az ifjú olvasók kezén igen hamar megvetemedik.

A négy kötet közül az első pályadíjat nyert munka s a diadalmas cserkészgondolat himnusza. Az irányzatosság nem egyszer ártalmára is van a művészi elgondolásnak, de nem annyira, hogy a regény komoly értékeit kétségessé tehetné. *Hankó Béla* egyetemi tanár könyve az albán mocsárvilág életéből ad mozgalmas és érdekesítő rajzot, második részében pedig a Balaton természeti viszonyait, keletkezését, néprajzát ösmerteti egy hajókirándulás keretében. Az albán rajz sikerültebb, aminek oka valószínűleg az exotikus téma. *Hankó Béla* kitűnő stilisztika s leírásai *Herman Ottó*éval versenyeznek, közvetlenség dolgában néha felül is múlják. A kötet üde rajzai a szerző munkái. *Tamás István* regénye a sorozat legsikerültebb darabja, a modern magyar ifjúsági irodalom egyik kiemelkedő alkotása. Új idők új diákjainak nagyon is önálló és szabad életét mutatja be a megszámlt Szabadka ellenséges légkörében. Kopott szölamok és kiélezettség nélkül, velejéig hazafias regény ez, mégis a nemzetek közti kiengesztelődést szolgálja. Gerince a szabadkai magyar diákok lapjának, az Ifjúság-nak izgalmas pályafutása, amelynek szerkesztője a regény hőse, szegény, árva és — hatodik gimnazista, alkalmasint maga a szerző, aki ezzel a könyvével a legkiválóbb ifjúsági írók sorába lépett.

Szentgyörgyi Sándor regénye a történeti multha visz; a török világ utolsó napjaiban szövődik izgalmas, kalandos meséje, némileg elmúlt idők recipéje szerint, de e modor hibái nélkül: gondos lélektani motiválással, korhűséggel és ízes magyar nyelven.

A sorozat mindenik kötete nyeresége ifjúsági irodalmunknak s méltó a legnagyobb elismerésre. Hozzáértés, gondosság és nagy szeretet jellemzik a kötetkéket s ezért méltán tekintünk a további kiadványok elé nagy várakozással.

Szondy György

Demjén Gézáne Zsiga Irén: Vakáció a Mátrában. Budapest, 1932. 75 l.

Ennek a meleg szívvel megírt könyvnek íróját *Mereskovszkynak* ez a mondása ihlette meg: A nagy szeretet a nagy megismerés leánya. Meg akarja tehát ismertetni a Mátrát, hogy megszerethessük. Vakációi kirándulások keretében vezet el bennünket Parádra, a sasvári kastélyba, az arató ünnepre, a síroki várromokhoz, a bodonyi lakodalomba, a Kékesre, aztán Egerbe, Tárkányba.

Nagy szeretettel és ritka szemléletességgel megírt kis könyv ez és iskolai könyvtárakba nagyon alkalmas.

Hamvas József

Csengery János: A görög lira gyöngyei. Szeged, 1933.

Nagy feladat a görög lantosköltészet termékeit magyarra átültetni. A görög-lant hangszínét magyar fülekbe — áthegedülni. *Ardua res est vetustis novitatem dare*: különösen igaz a görög lírára nézve. Mert sok-

húrú, sokhangú ez a instrumentum. Nem tekintve a műfajbéli különbségeket, egyugyanazon fajon belül is hányféle hang és hangulat! Nemcsak az elégia más, mint az iambos vagy a melos vagy az óda, de más Tyrtaios, Solon, Mímmemos elégiája is. Más Bakchylides és megint más Pindaros epinikionja. Más és más a tragikusok karéneke. Százféle hang, tónus és érzelem. S a filologiai felkészültség mellett ugyan-csak úrnak kell lennie a fordítónak a magyar költői nyelv egész területén. Csengeryben ezuttal sem csalódtunk. Megállta helyét emberül. Úgy is értve ezt: amennyire embertől telik. Mert istenadta művészettel csak Arany Jánosok tudnak Aristophanes-fordításokat „szerezni“.

Csengery János mindenekelőtt — filologus. A filiszterség, vasárnap délutáni pedantéria minden árnyalata nélküli, gondos, pontos, lelkiismeretes filologus. Ha ez többet fejez ki: akribész. Csak egy pillantás e filologus műhelybe: ex nonnullis disce omnia. Tyrtaios egy helyén nem kerüli el a filologus szemét, hogy az ókori hős csak *elől* kapha! sebet. Tehát feltűnő helyen (a verssor s egyuttal a mondat végén) kiemeli: „És tele... keble sebekkel *elől*.“ Jellemző a filologusra, hogy a szituáció pontos mérlegelése határozza meg nála a kifejezést. Alkaios „Viharban“ c. költeményében arról van szó, hogy a hullámok hol jobbról, hol balról csapkodják a hajót „s mi *hányódunk* a tenger vad dagályán“. Az eredeti kifejezés értelme: *tovasodródunk*. A filologus észreveszi, hogy ez csak akkor volna lehetséges, ha a szél egyirányból fújna. Ezen más talán mosolyog, de a másik filologus értékeli. Akkor is pontos és hű, ha az eredetét átönti. „Fennmarad a neve annak, akit vitéz kedve, helyét megállva, gyermekeiért és a hazáért tusakodva ver le a pusztító Ares.“ A fordításban semmi sem vész el belőle: „az, ki vitéz harcban bátran veszítette el éltét, küzdve kitartoán gyermekeiért s a honért“. Csak itt nincs hely az aequivalentiák szembeállítására. Viszont ha szélesít, akkor sem henyé: „*Futva* legyőzi talán *lábbal* a trák Boreást“, vagy „*nézni* se tudja *szemével*“: a filologus tudja, hogy az eposból sarjadt s az ennek stílusát örökölt elégiában jól megállja a helyét, Néha úgy látszik, hogy az eredeti kifejezés a fordításban rikítóbb színt kapott: „a bösz viharral *szörnyen* harcolunk“ (Alkaios 2): ismét a filologus fordít így, aki a jelentés gyökeréig ásva kifejezi a „mochtheo“ igében rejlő *keserves* küzdést.

De Csengery nemcsak hűen fényképez, hanem színesen is. Elszűr-kült kifejezéseknek színt és hangulatot tud adni: fekete hajó=barna gálya. A lélekben sok baj támad = annyi bu-bajt szenved a szív. A szegénység fájdalmas dolgai = a szegénység bus siralma. De nemcsak részletekben, hanem az egésznek a benyomását tekintve is szépen simulva kíséri a fordítás nyelve az eredeti darabok hangulatát. Ez már művészetet kíván, mert a görög líra százhúrú hangszeréből a fordítónak ugyanannyi hangszínt kell kicsalni. Ropogós katonaindulók, szelíd ábrándok, érett, férfias intelmek meleg zengése, epébe mártott nyilak zizzenése, pörkölő szerelmi láng sustorgása, a bohémia egyefene-kür-

jantása, az istenfélelem áhitatos zoltárdallamai, az emberi nagyság diadalmas himnuszai, az emberi semmisség háborzongató, fojtott zsolozsmái: mind más és más hangok, más és más költői kifejezést kívánnak. Ha itt a részletekben érzünk is hiányosságot, de a fordítás „felix summa totius”. Anakreon kedves dévajságát ép oly hüen kíséri a fordítás költői nyelvének simulékony és kifejező zenéje, mint például Pindaros komoly derűvel megszólamló, majd halk morajlásba átcsapó, végül égzengésbe átdördülő félelmetes hangját (Pind. I. 1—4. szakasz) s a fordított darab összehatása s az eredeti darabok benyomása között képek, színek, hangulatok, hangszínek tekintetében harmonikus konzonanciát érzünk.

De a költői hatásnak van még egy, s nem jelentéktelen, koeficiense: a versforma. Itt Csengery eklektikus. És helyesen. Mert fordítását valószínűleg nem akadémikusok vagy class. filologusok számára tette közzé, hanem talán elsősorban a művelt nagyközönség számára. Mivel pedig ez meg tud birkózni a magyar hexaméterrel és distichonnal, a fordító jól tette, hogy megtartotta az eredeti mértéket. De már a sapphói versszakot legtöbb esetben felcserélte ötödféles rímes trocheusokra. Helyes, ha ezzel is újságot akart kölcsönözni a régiségnek. Az eredeti sapphói versszak ritmusát ismerő olvasót azonban nagyon zavarja, hogy a modern versforma úgy lejtés, mint szótagszám tekintetében annyira hasonlít a sapphói versszakhoz, hogy ritmikus olvasás közben minduntalan átcsúszunk a sapphói vers mértékére. Mint mikor két rádió-állomás zavarja egymást. Vagy mintha palimpsestot olvasnánk. (Sapphó: Esdeklés Aphroditéhez. Veled szemben.) Igen helyes, ha Pindaros nehéz horát nem kínálja súlyos, patinás billikomban, a nehéz külső forma már eleve elijesztené a kóstolókat. De ha már eltérek az eredeti versformától, akkor könnyebben analizálható formát választok, olyat, amelyből kihallatszik a ritmus. Így azonban Scylla torkába esett, mikor Charibdist akarta elkerülni. Tudom, hogy a könnyebb Bakchylides számára tudatosan választotta a könnyedebb formát, a nehéz fajsúlyú Pindaros számára pedig a nehezebb és komolyabb alakot, de a művelt nagyközönség ez utóbbit nem érzi versnek. S akkor a költői hatás is csak felényi.

Itéletünket a fordításról ebbe a három betűbe tömöríthetjük: ars. Tudomány is, művészet is.

Rab István

Ortutay Gyula: Mondotta: Vince András béreslegény, Máté János gazdalegény.

(Buday György fametszeteivel. Szegedi Fiatalok művészeti kollégiuma V. kiadvány. 93 oldal.)

Szép és háládatos feladat folkloristának lenni, különösen ha vállalkozással párosul és élménnyel telik meg, mint Ortutay esetében, ki mint egyetemi hallgató, romantikus és kínlódó úton összezsugorított

garasokkal s a D. M. K. E. ötvenpengős segélyével s néhány ajánlólevéllel útra kelt, hogy folklóre tanulmányokat végezzen nyíri és rétközi falvakban, nóták, babonák, szokások után kutasson. Van ebben a vállalkozásban valami a ma fiatalságát annyira jellemző ügybuzgalomból, amely nem ismer lerombolhatatlan gátakat s nem riad vissza a legsivárabb közömbösségtől sem. De máskülönbén is jóleső és megnyugtató jel, hogy ez az ügybuzgalom nemcsak makacs kitartással, de illő és fölemelő öntudatossággal is párosul s a fölkészültség sok figyelmet érdemlő fegyverével rendelkezik.

Nyírségi és rétközi nótákat foglal magában Ortutay Gyula gyűjteménye, betyár- és pásztornótákat, balladákat, szörványosan fönnmaradt töredékeket. Népterületeink megismeréséhez kétségtelenül az ilyen gyűjteményeken keresztül férhetünk hozzá legkönnyebben. Ortutay gyűjteménye azonfölül a szakember kezében is sok haszonnal forgatható. Ezt elősegítik a gyűjteményhez csatolt jegyzetek, melyek röviden utalnak az egyes darabok elterjedésére, változataira, más gyűjtemények földolgozására, stb. Hálás dolog egy-egy ilyen gyűjtemény. Adatok egy ismeretlen tájegységből; adatok a magyar lélek teljesebb megismeréséhez; adatok az egységes magyar irodalom arcához. S igen helyesen járt el a gyűjtő, amikor kollekciójába olyan darabokat is fölvetett, amelyeknek más gyűjteményekben s más vidékeken is találni megfelelőjét: így legalább alkalom és mód van összevetni a variánsokat s megrajzolni a típusok vándorútját.

Kár azonban, hogy a közölt szövegek fonetikája nem teljes. Sokszor egy-egy kifejezés s a kiejtésnek egy-egy módja az, ami megváltoztatja, más hangnembe viszi a szájról-szájra szálló verzetet; azonkívül a kifejező nyelvi jelenség ad sokszor súlyt egy-egy ballada vagy dal tartalmának.

Sokkal nagyobb baj, hogy ellenőrizhetetlen a gyűjtemény darabjainak eredete. Az a hitem ugyanis, hogy a közölt nótaszövegek, bárha a magyar nép ajkáról valók is, egyáltalán nem födik a magyar népi igazi, tiszta népi életét. A magyar nép kívül a nagyvilág zaján, rostokolva, verejtékezve éli a maga szürke, egyhangú életét, hadakozik a sorssal, küszködik az idővel, izzad, vesződik s kétségtelenül megvan a maga sajátos életjellemme. De föltűnő és áruló ezeknél a nótáknál, hogy lólopásnál, zsandárhistóriánál s szerelmi siránkozásnál egyéb alig akad bennük s ezek is oly szürkén, oly kopáran jönnek, hogy az ember önkéntelenül meghökken rá és fölteszi a kérdést: hát csak ez, csak ilyen lenne az én magyar népem?

Ortutay Gyula — mint mondtam — különben igen értékes munkát végzett. Ezt az utolsó észrevételemet mégis sok szeretettel ajánlanám figyelmébe.

Lovass Gábor

Sebess Dénes dr.: Magyar Agrár-evolúciók. MDCCCXCII.—MDCCCXXXII. 26 agrártanulmány. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda Budapest, 368 lap.

Sebess Dénes nagyszabású könyve a magyar agrárpolitikai problémák hosszú sorozatát foglalja egybe, az üzemi kérdéstől eltekintve az egész problematikát. Ezek az itt egybefoglalt tanulmányai: törvényjavaslat tervezetei, előadásai, melyek a letűnt 30 esztendő minden jelentős agrárpolitikai eseményét kommentálják, gyakran azonban kezdeményezik és még többször elvi céljait tűzik ki. Hatalmas anyag, forrástanulmány a tárggyal megismerkedni kívánó számára és így együtt elvi rendszert is jelent. Bevezetőben megjegyzi Sebess, hogy a magyar agrárpolitikának nincs kialakult rendszere. Tudományos irodalmunk e téren szegényes és elhanyagolt. Forráskutatásaink kezdetlegesek. A tudomány területének mostohagyermeké az agrártudomány.„ Szerinte az agrárpolitika az a tudomány, amely a földbirtok gazdasági és forgalmi szabályaival foglalkozik. Ma már lehetetlen határvonalat vonni a földbirtok és más javak közgazdasági és jogi megítélésénél. Az elmúlt korszak anyaga csak a történeti és közjogi elvek rendszerében volt elhelyezhető, a nemzet élet- és társadalom-fejlődésébe szervesen bele volt szöve. A honfoglalás tulajdonképpen egy nagy telepítési politika, később a donacionális és banderialis rendszer, Werbőczy földbirtokrendje, az úrbériség és a nemzeti jog az államigazgatás jogrendjét alkotják. E kornak szabályai nem képezik az agrárpolitikai tudomány anyagát, szintúgy nem a feudális kötöttségből felszabaduló földbirtok s annak forgalmi kérdései sem.

Azt hisszük azonban, hogy Sebess Dénes első definíciója a helyes, melyben elismeri e tudomány létjogosultságát s nem azok a polemikus élű megállapításai, amelyekkel az agrárpolitikai tudomány létjogosultságát vitatja és kérdéseit más tudományok hatáskörébe utalja. A gyakorlati ember és az agrárjogász természetes averziója ez a tudományos rendszer és a tudós iránt vagy pedig az a hlányérzet, mely abból fakadt, hogy ilyen teljesen magyar rendszerű és irányú agrárpolitikai tudomány mai napig sem fejlődött ki? Sebess Dénes egész könyve annak a bizonyossága, hogy ez a tudomány van, ennek lennie kell és ha egyszer a maga rendszerét megtalálja, egyik alapítójaként és első tudósaként éppen Sebess Dénest fogja tisztelni.

Óriási az anyag, amelyet könyve egybefoglal. Történelmi fejlődések cím alatt négy tanulmányát találjuk: Európa agrárfejlődése 1918-ig, a magyar agrárfejlődés, a magyar földbirtok szocializálása 1919-ben, a jövő törvény alkotásai és a föld népe. Az első tanulmánya rendkívül érdekes és széles látókörű. „Oroszországot és Romániát kivéve, a múlt század derekán, Európa minden államában az individualis mezőgazdasági termelésen alapuló parasztdemokrációk erősödtek meg. A földtulajdon-szerzés szabadsága az újkori demokráciák egyik alappillére

lett." Érdekes megfigyelése: „...mikor kezdődik a föld és a munka szabadságának reakciója és melyek azok a behatások, melyek az ipari liberalizmus nyomán a földbirtoknál is észlelhetők. Mi az oka annak, hogy Anglia, amely megteremtője az ipari manchester liberalizmusnak, merev és elzárkózó konzervatív földbirtok-politikát követ; míg Franciaország radikáliszmusa ugyanítt a világ legkonzervatívabb paraszti-birtokos osztályát teremti meg?” A francia publicisztikában azonban most újra előtérbe lép az agrártömegek problémája, jelentősége és fontossága, André Siegfried és Albert Thibaudet legújabb könyvei már mutatják a radikalizmustól való elhajlást a konzervatív parasztdemokrácia irányába.

Második nagy fejezete a földtulajdon alakjai és jogviszonyai, (a magyar föld és jogviszonyai, a kollektív tulajdon és individualis tulajdon, közbirtokok és úrbéresek, arányosítás és tagosítás, erdő és legelő kollektív tulajdona, birtokminimum és parcellaminimum, hitbizomány, birtokmegosztás), harmadik fejezet: a mezőgazdasági hitel és eszközei, (a földbirtok eladósodása, a jelzálog fejlődésének irányai, mezőgazdasági hitelkérdések), negyedik fejezet a reformtörekvések (telekkönyvi reform, a földbirtok és magánjog, közbirtokosság, mint hitbizomány, mezőgazdasági öröklés, kötött birtok és földbérlő társulatok, telepítés), utolsó nagy fejezete: a legújabb földreformok és bírálatuk (földreform-mozgalmak Magyarországon, a magyar földreform-törvény, a földreformtörvény bírálata, az agrárevolúciók Középeurópában, a jövő agrárevolúciója.)

Könyvében tehát együtt van az egész anyag, mindaz, ami kérdés. A földbirtoknak jogkérdései, fejlődéstörténete, szociális problémái és hitelügye. A földkérdésben van egy evolúciós elem, amelynek menetét előbb idéztük s amelynek iránya kétségtelenül a nagybirtok kényszerű vagy természetes felaprózásán át az önálló kisbirtokrendszerhez, politikailag az életerős paraszt-demokráciákhoz vezet. Maga Sebess is élete munkája eredményeit magában foglaló nagy tanulmánya végén így látja a helyzetet: „Keletről és északról, úgy lehet, olyan áramlatok jöhetnek, melyekkel nemzeti fennmaradásunk érdekében csak helyesen megalapozott agrártevékenységgel lehet küzdeni. Kérdés egyáltalán, hogy útját állhatjuk-e a szocialis paralízisnek másképen, mint teljesen kifejtett agrárdemokráciával?”

A közeljövő magyar agrárpolitikai célkitűzését pedig abban látja, hogy: „...fenn kell tartani, meg kell védeni az újabb magyar agrár-irányzatok jelentékeny eredményeit, a kisbirtokos népelem kollektív tulajdonát, az erdő- és legelőközösségeket. Utat kell engedni a szét-szórt parcellák összesítésének, a tagosításnak, telepítési actióba kell fogni az örökbérletek felhasználásával, a kötött birtok problémájának megoldása ugyane téren keresendő. Állami beavatkozás kell a termelés és értékesítésbe, jó kereskedelmi szerződések kellenek.”

A földdel és különösen a magyar földdel egybefüggő politikai, jogi és gazdasági kérdések teszik a könyv anyagát. Sebess Dénes másik nagy könyvéről, a Két Magyarországról megírtam, hogy egyik nagy értékét abban látom, hogy egy elmúlt korszak egész politikai hangulatát, felfogását és irányát egy új nemzedék kezébe hiánytalanul át tudta adni. Ezek az egybegyűjtött tanulmányok is azt a célt szolgálják. A földbirtok ma egészen más viszonyok és körülmények között él, mint egykor az úrbériség, a zálogperek és hitbizomány-alapítások elmúlt világában. Ki tudja ezt ma, ki ismeri ezt ma? Azt hiszem, Sebess Dénesen kívül senki.

Így egybefoglalva ezt a hatalmas anyagot, jó volt közzétenni. — Címe „A magyar agrárrevolúció“ is lehetett volna, mert evolúciók nem igen vannak, csak evolúció, revolúciók vannak, mert azok különálló és egymástól független cselekvések. Evolúció: nyugodt, egységes és megszakítás nélküli folyamat, melynek a haladás irányvonalába eső belső fejlődése van.

Ha egykor, a német másolástól elszakadva, az önálló magyar agrárpolitikai tudomány rendszere kialakul, Sebess Dénesnek ez a könyve forrásmunka lesz számára.

Albrecht Ferenc

Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Esterházy 1606—1645. Red. v. Ludwig Fekete. Bp. 1932. Im Auftrage des Fürsten Paul Esterházy. 8°. LXXI+503 l. (Esterházy Miklós nádor iratai. — Schriften des Palatins Nikolaus Esterházy.)

A magyar történelem egyik legszomorúbb, de a magyar vitézséget, a magyar hadierényeket legdicsőbben megörökítő kora a XVI. század. A kiváló hadvezérek egész sorát termeli ki az „exitiosissimum bellum“, azaz a törökökkel vívott ádáz küzdelemnek ez a kora, akiknek bátorsága, bámulatos haditettei gátat vetettek a török hódításának, hatalmi vágyát megfékeztek és ezáltal megvédték Nyugat békéjét, kulturáját és biztosították nyugodt fejlődését. Méltán nevezték tehát a kortársak ezt a XVI. századi „magyar háborút“ a római birodalomban uralkodó béke okának, forrásának és táplálójának, amint ezt a magyar rendek írják 1611-ben a cseh rendekhez.

A magyarországi török harcok jellege megváltozott a 15 éves háború után, aminek oka egyrészt, hogy a küzdőfelek belefáradtak az állandó harcba, másrészt pedig, hogy úgy a császár, mint a szultán erejét birodalmaik belügyeinek rendezése kötötte le. Így igen szívesen vették Bécsben, hogy a Szulejmán halála utáni, tényleges hatalom fellett alig rendelkező szultánok keresték a császárral a békét. A század közepéig nem is avatkoznak bele ezután sem a szultán, sem a császár a hadműveletekbe, ezek irányítása teljesen a magyarországi basák és Esterházy Miklós kezébe kerül, akit a rendek 1625-ben választottak

nádorrá. A Fekete által közölt iratok ezért nagyrészen az ő személye köré csoportosulnak.

Történeti szempontból nézve a közölt iratok értékét, azok kiegészítik a XVII. század első feléről kutatóink által már megrajzolt képet. Ezek a, magukban véve a történész számára töredékes, adatok mint megannyi színes összetevő illeszkednek be az Esterházy-korabeli magyarság fizikai és lelki harcainak a történetébe. Fekete bevezetésében, részben a saját adatai alapján, vázolja azt a történeti folyamatot, amely a hosszú küzdelemtől agyonsanyargatott magyar gondolkodásában végre is szakadást idézett elő. Bár támadó harcól a török tartózkodott, de becsapásai magyar területre napirenden voltak. Esterházy, miután erélyes közbelépései nem érték el a kívánt sikert, végre is represszáliákhoz folyamodott, ami kétélű fegyver volt és azt eredményezte, hogy mind a két császár védelme alatt csak a magyar szenvedett. Míg a törökök királyi területen raboltak és igyekeztek minél több tust, főleg gyermekeket, akiket aztán rabszolgáknak eladtak, magukkal hurcolni, addig a végvári magyarok megtorlásul lovaikon Gyórtól Baranyáig, Fülektől Bácskáiig nyargaltak s ugyancsak zsákmánnyal meg rakodva tértek vissza. Akár a török jött, akár a végvári magyar, mindig a szegény nép szenvedett, ami harcikedvét tökéletesen elvette és ellenálló erejét megsemmisítette. Mivel nincs többé semmi, ami hevítse küzdelmében, harcol tehát ő is mindenki ellen: ma törökpárti, holnap már a török ellen szegzi fegyverét, ma a császárt szolgálja, holnap ismét a török soraiba lép. Főleg Esterházy halála után lett teljes ez a lethargia, ekkor tört meg teljesen a magyarnak úgy testi, mint lelki ereje.

Az iratok egyrésze a török erdélyi politikájára vonatkozik. Míg egyrészt a szultánok támogatják Erdély különállását, másfelől politikai és hatalmi megerősödését minden eszközzel megakadályozni igyekeznek. Irodalmunkban eddig még eléggé nem hangsúlyozott megállapítása Feketének, hogy a szultánok az Erdély északnyugati határán fekvő hat vármegyét is külön, közvetlenül a portától függő és egyenesen a portának adózó önálló hatalmi egységgé akarták alakítani, hogy ezzel is gyöngítsék úgy a királyságnak, mint Erdélynek erejét.

A politikai iratoknál nem kevésbé figyelemreméltók a kiadvány második részében közölt misszilisek, magánlevelek, amelyeknek jelentőségét minden szempontból csak emeli az a körülmény, hogy eddig az irodalom ilyen misszilis-publikációval nem dicsekedhetett. Ezekből ismerjük meg valójában a hódoltság-korabeli törökök életét, mindennapi gondjait, céljait és törekvéseit, sőt a határszéli zsoldosok szórakozásait is. Fényvetnek e levelek a török területek gazdálkodására, iparára és kereskedelmére, a jobbágyság helyzetére és teljes leszegényedésére, valamint arra a nyomorúságos életmódra, amely sok esetben már a nomádsággal állt egy fokon. Tulajdonképpen ezekből a levelekből rajzolhatjuk meg a megszálló törököknek és a török terüle-

tek magyarságának mindennapi életét és ez a kép az igazságot fogja ábrázolni, mert e levelek már természetüknél fogva is a valóságot írják le.

A kötet szétfolyó anyagával inkább nyelvészeti célokat szolgál ugyan, de kitűnően használhatja a történész is, mert Fekete a töröknyelvű iratok német fordítását is közli és a szöveg magyarázatra szoruló helyeit jegyzetekkel világítja meg. Nem lett volna nézetünk szerint fölösleges e jegyzetekben némi irodalmat is adni, annál is inkább, mert a történetünkben és történeti irodalmunkban kevésbé járatos külföldi kutató ezt bizonyára nélkülözni fogja. A kötetet, minden tudományos jellege mellett, ajánlhatjuk folyóiratunk történetkedvelő közönségének figyelmébe is, hiszen a közölt iratok, főleg a magánlevelek, tartalmuknál fogva a legtöbb esetben általános érdekű és ismeretterjesztő kellemes olvasmányt is nyújtanak.

Fekete ezzel az egyetemes viszonylatban is jelentős művel sokszoros jó munkát végzett, Esterházy herceg pedig a kötetnek a mai nehéz időkből történt kiadásával hálára kötelezte maga iránt a tudományos világot.

Ila Bálint

Tomcsányi János: Lengyelország. Vázlatok és tanulmányok. Budapest, Studium. 293 l.

Régi és jogos vád a magyar közvélemény ellen az, hogy a vármegeház ablakából nézi a világot. Ezen a hiányosságon csak kis mértékben segítenek a napilapok és folyóiratok akkor, amikor a rádióval versenyezve híreket, elmefuttatásokat közölnek külpolitikai és világgazdasági kérdésekről. Egyes országok részletes leírására annál nagyobb szükségünk van, mert idősebb generációnk tagjainak az iskolában szerzett tudása már történelmi értékűvé vált, az 1918 után kialakult jelenről pedig a fiatal nemzedéknek is csak homályos képze van. Nagy nemzetek nagy könyvfogyasztása lehetővé teszi súlyos tudományos munkák kiadását; nekünk könnyebb műfajjal kell megelégednünk. Tomcsányi János könyvét ebből a szempontból kell megítélnünk. Komoly tanulmányokat végzett, de eredményeit könnyű formában közli. Olvasmányok és utazásokon szerzett benyomásai alapján előadásokat tartott Lengyelország multjának és jelenének érdekesebb kérdéseiről. Ezeket a lengyel nemzetért és a lengyel-magyar barátságért lelkesedő előadásokat kiegészítette olyan módon, hogy az egész munka felölelje a lengyel állam mai erejének, a lengyel művelődésnek, a lengyel nemzet százados szenvedéseinek és küzdelmeinek leírását, de ne váljék fárasztóvá a rendszerességre való igyekvés következtében. Propagandajellegének megfelelően kiemeli és színezi a magyar-lengyel kapcsolatokat, — az ismeretközlés támogatására időrendi táblát ad a lengyel történelemről. fölhasználva a népszerűsítés legkellemesebb eszközét, sok szép képen mutatja be a lengyel nemzet nagy fiait, művészetük alko-

tásait és az ország természeti szépségeit. Más országokról szóló hasonló jellegű munkák hasznos támogatókúl szolgálhatnak az újságolvasó közönségnek önálló ítékezésre való igyekezetében.

Török Pál

Kiss István: A magyar tanyai közigazgatás. A tanyapolitika vázlatja. Magyar Közigazgatástudományi Intézet kiadása. 7. sz. Budapest, 1932. 142 lap. 3 térkép.

A tanya-kérdés szakirodalmában a közigazgatási vonatkozású rész eddig meglehetősen el volt hanyagolva. Legföljebb csak egyes publicisztikai jellegű újságcikkek, vagy előadások keretében foglalkoztak vele. A tanyavilág problémája, mely nem csupán az állami feladatok körébe tartozó kérdés, mindinkább homloktérbe kerül s ma már egyike a leg-sürgősebben megoldásra váró kérdéseknek. Ezért kell elismeréssel adóz-nunk a Magyar Közigazgatástudományi Intézetnek, amely *Magyary* Zoltán vezetése alatt a magyar közigazgatás többi és súlyos problé-mája mellett a tanyai közigazgatást is tárgyalás alá vette.

Kiss István, a tanyavilág alapos ismerője, könyvében tudományos rendszerességgel teszi tanulmány tárgyává a magyar tanyai közigazgatás kérdését. Ennek következtében könyve a tanyakérdést tárgyaló szak-munkák közül messzire kiemelkedő, alapvető munka.

A tanya és a tanyakérdés fogalmi meghatározása után a szerző azonnal a csúcsproblémát ragadja meg, amikor a másfél millió, kül-területen lakó tanyai lakosság közigazgatását veszi vizsgálat alá. Vizs-gálatánál — igen helyesen — onnan indul ki, hogy a jelenlegi közigaz-gatási szervezet, amely intézménybeli egységeiben a tömör településre van alapozva, csak a külterületi népesség aránytalanul súlyos megter-helésével tudja a maga közfeladatait ellátni. „Ez a terhelés jogszerűtlen, amikor az esetleges konkrét közigazgatási aktusban az egyének érdeke túlnyomó, de teljesen jogszerűtlen akkor is, amikor a konkrét köz-igazgatási aktusban az állam érdekei a fontosabbak.“

E pontból kiindulva megállapítja, hogy közigazgatásunknak, ha a tanyakérdés megoldásában szerepet akar játszani, bizonyos módosulá-sokon kell keresztülmennie. Ez a módosulás lehet kvantitatív és kvali-tatív. A kvantitatív módosulás hívei eddig vagy a „községesítés“ vagy pedig a „központosítás“ eszméje mellett szálltak síkra. A községesítés hívei a tanyai közigazgatás kérdését a kis és nagy községek számának a szaporításával szeretnék megoldani, önálló községekké alakítván a nagyterületű alföldi városok és községek külterületén levő pusztákat és tanyacsoportokat. A központosítás táborába tartozók a tanyavilág köz-igazgatását, az ú. n. tanyai közigazgatási központtal, közigazgatási ki-rendeltségek létesítésével kívánják rendezni.

Szerző nem híve a kvantitatív megoldásnak. Szerinte a községesítésnek elsősorban pénzügyi nehézségei vannak, de ezenkívül az érde-kelt autonómiák tiltakozásaival, továbbá a tanyai lakosság autonóm élet-képességének hiányával is számolni kell. A központosítást viszont

ő is egyrészt átmeneti megoldásnak tartja, másrészt pedig a tanyai tanító túlterhelésétől tart.

Szerző a tanyai közigazgatás kérdésének a „kvalitatív“ úton való rendezését javasolja. A kvalitatív rendezése a kérdésnek azt jelentené, hogy a közigazgatási szervezet módosulna oly irányban, hogy az a tanyavilág fizikai adottságainak jobban megfeleljen. Mivel a hiba magában a szervezetben van, azt kell megváltoztatni és úgy kell segíteni a bajon, nem pedig a hibás szervezeti és intézménybeli egységek számát szaporítani, ahogy ezt a községezés és a központosítás hívei akarják.

Igen érdekes része a könyvnek a tanyai közigazgatás történeti áttekintésének a vázlata, amely meggyőz bennünket arról, hogy közigazgatásunk, eltekintve egyes kivételektől, a múltban, de még a legutóbbi időkben is ellenséges szemmel nézte a gazdasági szempontból teljesen indokolt tanyai kitelepülést és azt nem hogy előmozdította volna, hanem minden eszközzel meggátolni igyekezett.

A munkát a tanyai jogszabályok indexe és a tanyakérdésre vonatkozó részletes bibliográfia egészíti ki. A statisztikai részben pontos adatokat találunk a külterületi lakott helyek számáról, a tanyai lakosságról s annak az összlakossághoz való viszonyáról. A statisztikai adatok táblázatait a külterületi népességnek az összlakosság százalékában kifejezett viszonyait, a száz katasztrális holdra eső külterületi viszonylagos népességet járasonként és a külterületi iskolák abszolút számát törvényhatóságokként feltüntető térképek egészítik ki.

Kiss István könyvét a szigorú tárgyilagosság, a tudományos meg-alapozottság jellemzi s gazdag statisztikai anyagánál fogva kitűnő forrásmunkául szolgál mindazok számára, akik a településsel, a tanyavilág jelenlegi kérdéseivel behatóbban kívánnak foglalkozni.

Dr. Sipos Sándor

Császár Edit: A hajdúság kialakulása és fejlődése. A Debr. Tisza István Tud. Társaság Honismertető Bizottságának kiadványai. VII. k. 28. füzet. — Debrecen, 1932. 8°, 67 l.

A Bocskay által kiváltságolt és letelepített hajdúságnak eddig fölhasználatlan levéltári forrásanyag segítségével, módszeresen földolgozott történelmét nyújtja e tanulmány. Figyelembe véve, hogy Dudás és Komáromy munkái részben kimondottan a „szabad“ hajdúkról, részben a letelepített hajdúságnak csak néhány évtizedéről szólnak s hogy a kiváltságolt hajdúsággal betelepített községek egyik-másikáról, szerény igényekkel, közrebocsátott monográfiákat, még Barcsa János kiemelkedő munkáját is, már célkitűzéseik szűk keretek közé szorították, a kérdéstről a legújabb időkig csak egyetlen összefoglaló munka állott rendelkezésre, Silye Gábornak, a hajdúkerület utolsó főkapitányának, a Varga Geiza által félszázad előtt kiadott „Hajdúmegye leírása“ban közzétett alapvető, de a politikai történetben jóformán ki is merülő dolgozata. A hajdúvárosok településalkata legújabbban Györfy Ist-

vánban talált hivatott magyarázóra, aki néhány évvel ezelőtt, épen e folyóirat hasábjain, a tiszántúli hajdúság származásáról és nemzetiségi összetételéről is értékes tanulmányt tett közzé. A szerző pedig most arra vállalkozott, hogy e dolgozatban, mely doktori értekezésül szolgált, a rendezett társadalom életéből kiszakadt s abba új életlehetőségeket biztosító kiváltságokkal visszatért hajdúságnak belső és külső erőtevényezők által alakított fejlődését, társadalmi helyzetét, anyagi és szellemi életét mutassa be. Már a célkitűzés sejteti, hogy a munkában a szellemtörténeti módszer jut szóhoz.

A hajdúság politikai és társadalmi emelkedésének szemléltetése céljából mindenekelőtt a jobbágságnak XVI. századbeli viszonyait ismerteti a szerző azon a vidéken, amelyen a hajdúk az áldatlan körülmények nyomása alatt földönfutókká lettek s amely a XVII. század elején Bocskay adományából új és állandó lakóhelyük lett. Ismerteti azt a fejlődésfolyamatot, amely az otthontalan és kóborló szabad hajdúkat a magyar—erdélyi—török viszony alakulásának s a szorongatott protestánsizmusz küzdelmeinek jelentékeny katonai tényezőjévé emelte.

A munka sulypontja annak a politikai, társadalmi és gazdasági szervezetnek a bemutatására esik, melyet a letelepített hajdúk városaikban a nemesi jog és a városi életforma közös elemeiből — utóbbiakat elsősorban Debrecen szervezetéből merítve — építettek fel. Természetes, hogy a városi szervezet formáit viselő hajdútelepülésekben városiaság voltaképpen alig található s ami van, időnként még az is sülyed. A letelepedés századának második felében a zavaros viszonyok között őrölődő s az egyik pusztulást a másik után szenvedő hajdúság rendkívül megfogyott. Az a hajdúság, mely a következő évtizedekben nemesi jogáért küzd, törpe utódja a letelepítettnek. A megváltozott politikai helyzetben vértelen küzdelmüket már csak félsikerrel tudják lezárni. Eközben, a XVIII. században, fejlődik ki a kisenemesi szemléletben élő hajdúság egységbe összefogó szervezete, a kiváltságolt hajdúkerület.

A munka a hajdúság történelmének egyetemes és részletkérdéseiben jelentékeny új eredményeket tár föl s ezek nagy erősségét képezi az a tüzetes levéltári kutatás, amelyet a szerző az országos és a helyi levéltárakban nagy gondnal és gyümölcsözően végzett. Az adatok birtokában biztos felismeréssel mutatható reá a hajdúság társadalmi fejlődésének hajtóerőire. Természetes dolog s már a doktori értekezés megszabott kereteivel is magyarázható, hogy egyes kérdések továbbra is nyitottak vagy legalábbis kimerítetlenek maradtak. — Így megvizsgálásra vár, hogy az adományozott egész- és részfaluk, a későbbi hajdúvárosok s ezek javainak birtokbavétele mi módon folyt le s hogy a szóbanforgó hajdúk és a többi nagyszámú, kevésbé szerencsés tiszántúli hajdútelepítés fejlődésében találhatók-e közös elemek. Élesebb megvilágításba helyezendő az a folyamat is, melynek során a hajdúság száma egy század leforgása alatt oly valószínűtlen mértékben meg-

fogyatkozott. Végül ama nézetünknek is kifejezést adunk, hogy a hajdúvárosok földközösségéről bemutatott kép a magyar földközösség alapvető kérdéseinek tisztázása után változást fog szenvedni.

Szabó István

Két irodalomtörténeti értekezés. (*Haraszthy Gyula: Irodalomelméleti kérdések a múlt század második negyedében. Bp., 1932. Kemény Katalin: Erdélyi emlékirók. Kolozsvár, 1932.*)

Multbeli irodalmi életünk elvi háttérének vizsgálata annak az elméleti érdeklődésnek köszönhető, mely nálunk különösen a háború utáni években foglalkoztatta a szakembereket. Teljes összefoglalás még nem jött létre, de bizonyos kordarabok irodalmi eszméinek feldolgozására már történtek kísérletek. Ezek sorába áll most *Haraszthy Gyula* tanulmánya is. A múlt század 30—40-es éveinek elvi nyilakozatait állította ügyesen egybe, megmutatván egyúttal néhány mai irodalomszemléleti álláspontnak e korai multban is jelentkező előzményeit, valamint a tárgyalt korszak elveinek majd a nemzeti klasszicizmusba áthajló vonásait. Császár Elemér és Horváth János irodalomszemléleti módjai találkoznak *Haraszthy* tanulmányában: amazé, főként az első fejezetekben, a műalkotást inkább a maga izoláltságában néző kritikai elvek előtérbe állításában, emezé pedig az irodalomszociológiai látást hangsúlyozó utolsó részekben érvényesül. *Haraszthy Gyula* biztosan jár az elvi egységet gyakran nélkülöző korbéli nézetek sokaságában és világos fogalmazásban tárja elénk alakulásukat. Ami bizonytalanság mégis van, az inkább az „irodalomelmélet“ szó nagyon is rugalmas voltában keresendő, mert e szóban egyelőre együtt cseng a pozitívista esztéticizmus, az újabb eszmetörténet és az irodalomtörténetnek ma még az újrafogalmazás állapotában levő bölcselete.

Kemény Katalin értekezése, bár a magyar emlékirásnak nem egészével foglalkozik, két szempontból hívja fel a figyelmet. Mint műfaj történet nemcsak csoportosítja és rendszerezi az emlékirások különféle fajtáit, hanem megmutatja szellemtörténeti háttérüket, a meghatározott formák lelki rugóit is. A tanulmány ebbéli eredményei okos felhasználását bizonyítják azoknak a szempontoknak, melyek legújabbban a német irodalomtudomány területén (*Bayer-Fröhlich, Misch*) jelentkeztek. Szorosan a magyar irodalomszemlélet szempontjából pedig *Kemény Katalin* érvényesíti azt az elvet, mely az emlékirásokat keletkezésük korának irodalomfogalma alá rendeli. Kiemeli a bennük jelentkező irodalmi igényeket, s elég óvatosan ugyan, megpróbálja jelezni az utakat, melyeken át e gyakorlati szükségletekből indult közlésforma eljut a tudatosodott szépirodalmiság kifejezésformájáig.

Kerecsényi Dezső

Berzsenyi Dániel: A magyarországi mezei szorgalom némely akadályairul.

Szemerének írja *Kölcsey* 1834-ben: Inkább kívánnék ma a hazának a közért dolgozni tudó, lelkes, gyakorlati embereket, mint jó

drámaírókat. Széchenyinek is része van e fordulatban, de a közszel-
lemben is benne égett, benne élt az elmaradottság, szegénység tudata,
okainak keresése és a haladásra, megújulásra, átalakulásra való haj-
lam. Minden magyar gondolkodót foglalkoztatott a kérdés. Nem csoda,
ha az idealista Kölcsey is a közéletet akarta szolgálni... a Szép Len-
kákval való bíbelődés helyett. — Ez a szellem vitte rá a jó mezőgaz-
dát, Berzsenyi Dánielt, az otthonában töprengő költőt is arra, hogy
gyakorlati tapasztalatait megírja s a javításra szolgáló gondolatait kö-
zölje. Munkáját az eredeti kézirat alapján kiadta a kaposvári keres-
kedelmi iskola önképzőköre (vezetője a költőlelkű *Merényi Oszár* dr.
tanár) a Magyar Irodalmi Ritkaságok 23. köteteként. (60 oldal.)

Mi teszi ezt a százéves munkát időszerűvé?

Nem a százév, de az a szellem, amely ma is üdén áramlik belőle.
Berzsenyi itt is ostromozza sok hibánkat, de féltő szeretettel mutat rá
arra is, hogy mi lenne az okosság útja. Vezető elve: „Ne csüggedjünk...
hogy mindenben igen elmaradtunk... nagyszerű áldozatok áldást hoz-
zandnak.“ „Minden műveletre alkalmas földünk legfőbb szorgalmú
műveletbe legyen... ebben van a nemzeti erő legfőbb fejele.“ Felveti
a *telepítés* kérdését, a munkásközvetítést, a bitang birtokok célirányos
elosztását és tagosítását, a népművelést, a gyermeknevelést, a mester-
ségre szoktatás kérdését. Időszerű, amit a kereskedéstről mond: „Nem
elég a szabad kereskedés, hanem szükség, hogy a nemzet maga keres-
kedjék, különben mások használják azt.“ „A magyar inkább fantáziás,
mint számolgotó nemzet... Nem tud oly huzamos (kitartó!), oly hideg
és pontos latolgotó lenni, mint a fantáziátlan... a hidegebb és gyak-
ran nagyon is tajbász svábok.“ Hangozzék ma is: „Jóltévő ösztön csak
úgy munkálkodhatik a népben, ha vele emberileg bánunk s ezáltal
éreztetjük vele emberi méltóságát“. Legmaibb és örök követelménye az
összetartás és *szervezkedésre* vonatkozik. „Végtelen lenne a nép ereje,
ha az egyesítve s mindenkor célszerűen használnának és végtelen annak
következménye mind gazdasági, mind erkölcsi tekintetben.“ Ez ma is
súlyos kérdése a magyarságnak. A szervezetségben van az erő. A gyá-
moltalanság és a szertehúzás romlásba visz. De a szervezett trösztök,
kartelek és bankok fojtogató erejét is csak a jól megszervezett polgári
és földművesosztály egyensúlyozhatja ki, az billentheti helyére, erkölcsi
alapjára.

Érdeemes munkát végeztek Merényi Oszkár tanítványai a kiadással.

Kincs Elek

A munkaiskola pedagógiája. (Kiadja dr. vitéz Málnási Ödön
tanár, Eger, 1932.)

Ehhez a kis 32 oldalas füzethez a kiadó csak utószót írt. A többi
tanítványai írták, ez egri érseki rk. tanítóképzőintézet három növendéke.
Az első rész a címet-adó tanulmány. Akármelyik szakembernek is díszére

válnék az a tájékozottság, biztosság és életrevaló gyakorlati megítélés, ami e kis dolgozathból árad felénk. A *tanuló* iskola megölte az egyén önállóságát, tárgyi képzést adott. A *nevelő* iskola már élethivatást betölteni tudó ifjakat kíván kialakítani, nevelni. A 19. században már *életfeladat* lett a *munka* s a nevelés az egyéni képességek kifejlesztésére, a *produktivitásra* irányult. Ez szülte a *munkaiskolát*, amelynek az az elve, hogy a magunk erejével, öntevékenységgel szerezzük meg az ismereteket. Ez az alkotó munka értékesebbé teszi az ismereteket s a munkát megszeretteti, az élethivatás céltudatos szolgálatába állítja. Egyúttal gondja van arra is, hogy a lélek üdeségét megőrizze s alkotó erejét fokozza. Evégből az iskolát is virágokkal díszített munkatermekké törekszik átalakítani. Az öntevékenység elve az, hogy gondolkodtatva és cselekedtetve serkentsen önműködésre. Az érdeklődés, a kérdezés legyen a vezetőelv.

Érdemes munka a két mintatanítás is. A cukorgyártást és a papirosgyártást dolgozták ki részletesen és könnyen elsajátítható módon. Ahol ilyen lelkiismeretesen készülnek az élethivatásra, a tanításra, ott a munkaiskola elve már annyira benne él a jövőndő tanítónemzedékben, hogy bátorsággal lehet rájuk bízni a magyar élet csemetéit. — Málnási Ödön útmutatása követésre méltó.

Kincs Elek

SZINHÁZI SZEMLE

Mariay Ödön és *Somogyi Gyula* vígjátéka, *A kis idegen*, igénytelen, de nagyon kedves, friss darab. Igaz, már a miliő szerencsésen van megválasztva. Ki ne emlékeznék meghatódva a gyermeknyaralattási akcióra, a derék hollandusokra, akik bálványozásig szerették, tejbevajba fűröszötték gyermekeinket? Ezt a derűs világot varázsolták a szerzők színpadra. A magyarok és hollandusok elütő karakterét kitűnően eltalálták, minden külső sallang nélkül s néhány könnyedén, de biztos kézzel vázolt vígjátéki figurát teremtettek, a humor szelíd verőfényében. Ez az apró-cseprő motívumokból szőtt karakter-rajz a darab igazi értéke. Maga a mese szinte pár szóba foglalható: szerelmes fiatalok, könnyű akadályok, boldog házasság. A szegény magyar tanítónőnek, a „kis idegennek“ s a gazdag hollandi ifjúnak vonzalmát csak a család diktátora, a látszatra harcias, valójában hamar engedő Jakobea néni nézi rossz szemmel, hogy végül maga parancsolja egymás karjaiba a fiatalokat. A szerzőkben volt elég ötlet, hogy három felvonáson keresztül minden cselekményhajszolás nélkül is mulattassanak s néhány őszinte könnyet csaljanak a szemünkbe. A Nemzeti Színház jó rendezésben hozta színre a darabot. A kis idegent *Somogyi Erzsí* játssza, kissé túlozva a magyar leány rátartóságát, különben a tőle megszokott üde közvetlenséggel. *Hettyey Aranka* pompás humorral eleveníti meg Jakobea néni alakját s a többi szereplő is sok vígságot visz a játékba.

Hasonló értékű *Balázs* Sándornak Gárdonyi Géza regénye alapján írt vígjátéka, az *Öreg tekintetes*. Balázs, kinek évekkkel ezelőtt *Álarcosok* című színművét sikerrel mutatta be a Nemzeti Színház, inkább csak a derút, a magyaros ízt hozta át az eredetiből; nála az öreg tekintetes nem ér tragikus véget, lánya is boldog lesz egy második házasságban. Ez a másodvirágzás egészen a szerző leleménye; új alakot is formált hozzá, a csalódott fiatal asszony első szerelmét, egy jóra való, csupa-szív földesurat. A szerelmesek hamar egymásra találnak, soruk már a darab közepén eldőlt, s ami hézag így a továbbiakban támadt, azt a szerző mulattató helyzetekkel tölti ki. Sikerülten viszi színpadra az öreg tekintetes alakját, eredeti vonásokkal is gazdagítva; a darab már ezért megérdemli, hogy műsoron maradjon. A rendezés kifogástalan, az előadásból (T. Mátrai Erzs, Timár József, Petheő Attila, stb.) *Rózsahegyi* Kálmán nagyszerű alakítása válik ki, az öreg tekintetes szerepében.

Kádár Miklós vígjátéka, *Magdát kicsapják* (Belvárosi Színház) legfeljebb példának jó, hogy csupán mulattató vígjátékot sem könnyű írni. Pedig kár a nem rossz alapötletért, mely a témának minden áron való kiaknázása közben elvesztette természetességét s az iskola ízetlen paródiája lett. Komolyabb teljesítményt csak *Peéry* Piroskától kapunk.

George S. *Kaufmann* és Edna *Ferber* színjátéka, *Vacsora nyolckor*, érdekes színpadi trükk: cselekménye tulajdonképpen semmi és mégis csupa mozgalmasság; a tizenegy képet az tartja össze, hogy az alakok, üzlet, szerelem páriái, egy vacsorára készülődés közben sorra mutogatják hitványságukat. Ezen a tájon minden romlott, a szalontól a konyháig, a szerzők következetes buzgalommal teregetik ki embereik szennyesét. Mire a társaság vacsorához ül, az írók elérték céljukat, a néző mindent megtudott, amit vele közleni akartak. A Vígszínház kített magáért, egy sereg kiváló színészt foglalkoztat, parádés rendezésben.

C. *Chesterton* és R. *Neale* *Minden férj c.* vígjátékában (Belvárosi Színház) az öregedő férj ott akarja hagyni feleségét, fiát, leányát, a titkárnője miatt, de a fiatal hölgy megakadályozza a válást: neki csak szórakozás volt az egész s ha egyszer majd férjhez megy, magához valót választ élettársul. Ergo: a kikapós férj még legyen boldog, hogy hamis illuzióiban nem tették lóvá s folytathatja családi életét, melybe vajszívű felesége s gyámkodó gyermekei örömmel visszafogadják. Könnyű fajsúlyú vígjáték, józan életbölcsessel, még több retorikával. A színészek (*Beregi* Oszkár, *Aknay* Vilma, *Turay* Ida, *Apáthy* Imre) stílusosan fejezik ki a szerzők mondanivalóját.

Sil-Vara darabja, *Egy királynő lánykora* (Magyar Színház) Lytton Strachey angol essayíró Viktória-életrajzának felhasználásával készült látványos képsorozat. Egyik-másik kép a nagy királynő gyermekkorának, trónrajutásának egy-egy mozzanatát meleg színpompával, élethí-

ven érzékíti, az egésznek mégis kivonat-íze van, politikai részletei nem tudnak drámai léletté gyökeresedni. A rendező, az együttes szép munkát végzett, *Gaál* Franciska meglepő elmélyedéssel játsza a főszerepet, önmaga ismétlései után végre újat nyújtott.

Vajthó László

Hibaigazítás. Májusi számunk 218. lapján, — *Varga Zoltán Kálvinista konzervatizmus* c. cikkében — az alulról számított 4. sorban az *Elemente* szó után kimaradt: *Europas fehlten und die politischen Institutionen* —

A szerkesztő üzenete: A *Magyar Református Kántorkönyv* bírálatával megindított Zenei ankétet Hodossy Béla összefoglaló válaszával befejeztük. Folyóiratunk valamelyik őszi számában a protestáns egyházi életnek egyik, a vitán kívül álló írójával röviden összegeztetni fogjuk a jövő szempontjából értékesíthető eredményeket.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Bpest, IX., Ráday-utca 28.) kiadása

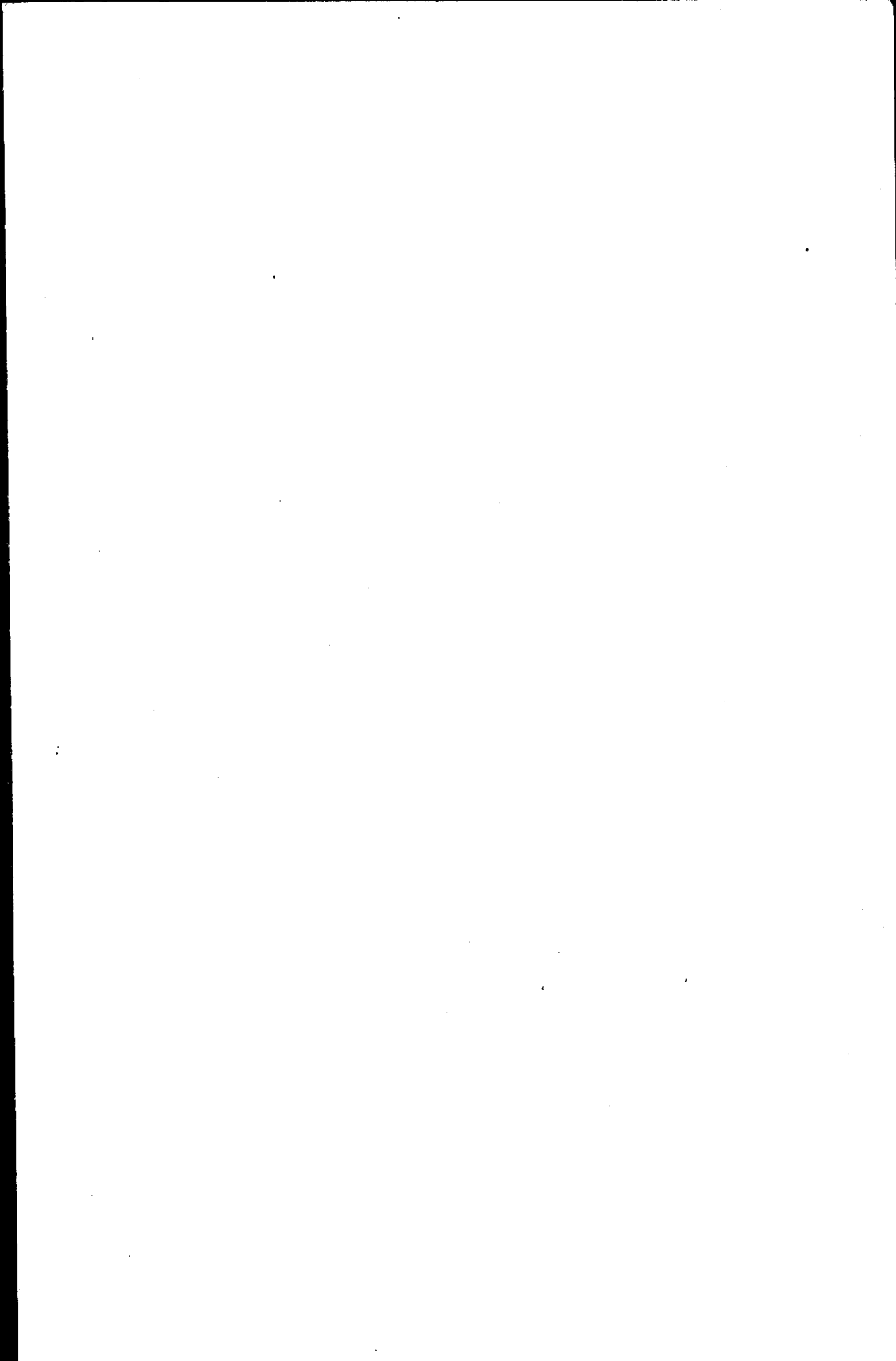
A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P

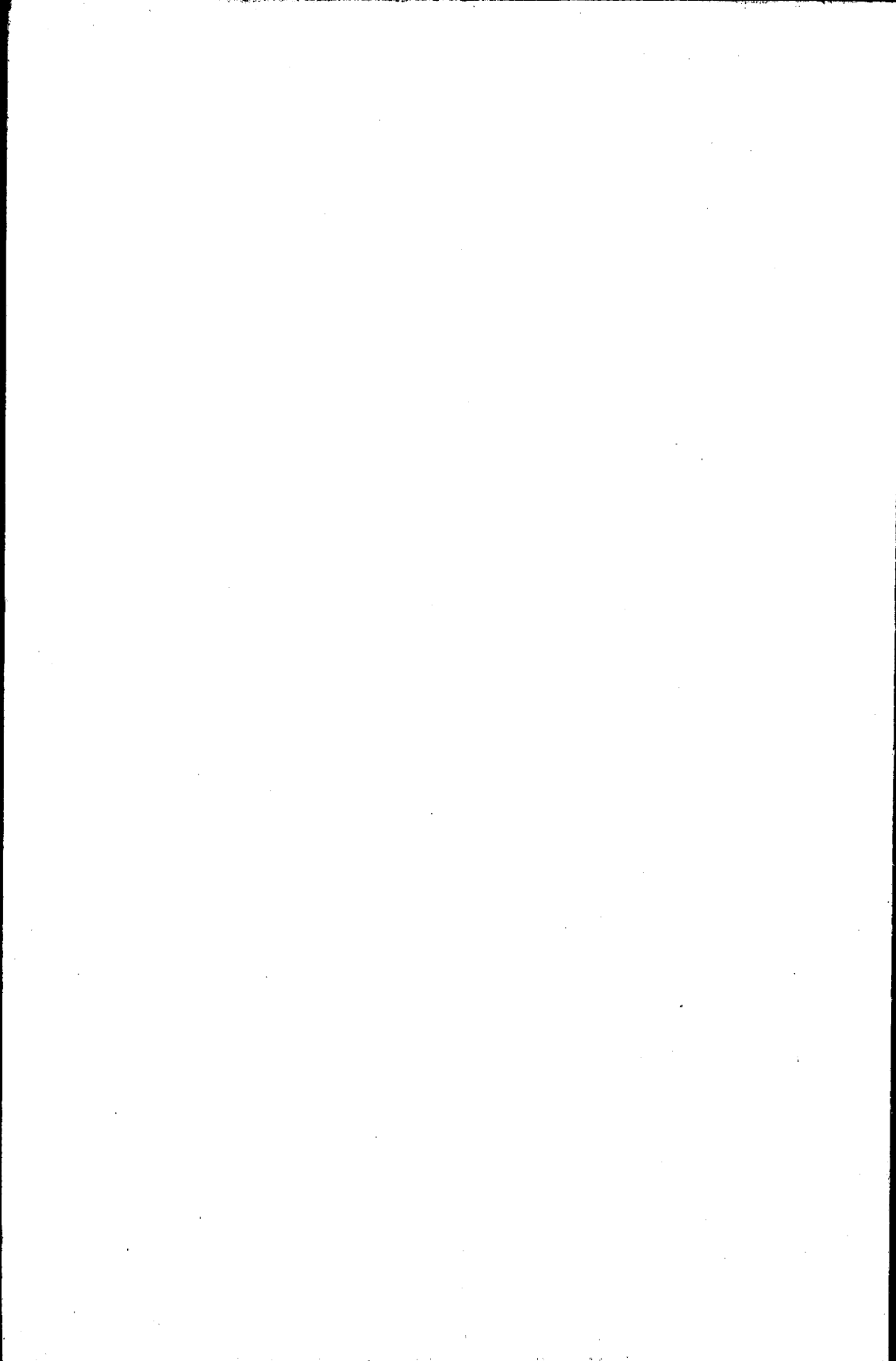
A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Bpest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Bpest, IV., Deák-tér 4.

Póstatakarékpénztári számla száma: 4170.

Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda-Rt. — Nyomdavezető: Sebők István

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ÁPRILY LAJOS

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY ÉS RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM:

RÉVÉSZ IMRE: Dr. Pokoly József
REMÉNYIK SÁNDOR: Takarodó (vers)
DR. TAVASZY SÁNDOR: A modern ember hite és a Szentlélek
valósága
DÖMÖTÖR ILONA: Harmatcsepp (vers)
ASZTALOS MIKLÓS: Erdélyi levél
MADAI GYULA: Szaboleska
—ö—: A soproni teológiai konferencia

KRITIKAI SZEMLE

XLII. évf., 8.—9. sz.

1933. augusztus—szeptember.

Ára 2 pengő

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,
Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

KAPY BÉLA: D. Dr. Pröhle Károly: Die trinitarische Gestaltung des christlichen Gottesglaubens, ihre innere Notwendigkeit und ihre Bedeutung	336
RÉVÉSZ IMRE: Valdens hősök. Arnaud Henrik krónikája	338
BARTÓK GYÖRGY: Dr. Trócsányi Dezső: Mándi Márton István tudományos munkássága	340
HARSÁNYI ISTVÁN: Nyirő József: Kopjafák	342
KERECSÉNYI DEZSŐ: Pável Ágoston: Vak völgy ölen így zsolozsmázok	344
RÉZ GYULA: Dömötör Ilona: Behavazott kert	345
LOVASS GÁBOR: Szabó Pál: Őszi szántás	346
DR. SZTEHLO ZOLTÁN: Gömöry János: Az eperjesi ev. kollégium rövid története	347
OROSZLÁN ZOLTÁN: Felvinczi Takács Zoltán: Hopp Ferenc emlékkiállítás	349
RÉVÉSZ IMRE: Dr. Málnási Ödön: Gróf Csáky Imre bíbornok élete és kora	350
OROSZLÁN ZOLTÁN: Dolgozatok a m. kir. Ferenc József Tudományegyetem archeologiai intézetéből	353
DR. SZTEHLO ZOLTÁN: Dr. Wallentinyi Samu emlékezete, 1876—1930.	354

*

Jelen számunkhoz mellékként adjuk *D. Raffay Sándor A magyar-honi evangélikus liturgia történetéhez* c. tanulmányát.

A Protestáns Szemle szellemi részére vonatkozó közleményeket a következő címre kell küldeni: **ÁPRILY LAJOS** szerkesztő, Budapest, IX. kerület, Lónyay-utcai ref. gimnázium. — Csak géppel írt kéziratokat fogadunk el. — Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. — A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

Dr. Pokoly József

1866—1933.

Keményfájú, száraz, csöndes szabolcsi magyar volt. A szava nem zengett, csak koppant: de mindig úgy, ahogy a szög koppan, amikor a fejére ütnek. Nem volt az egyéniségében semmi ösztönösen magával ragadó vonás és bámulatosan mentes volt az egész lénye és minden megnyilatkozása attól a rhetorikus hévtől és lendülettől, amelyet pedig még ma sem teljesen elhalványult, természetes örökségként fedezünk fel a tiszamenti kismemes-családok és főként az „ároni házak“ minden sarjadékában már vagy másfél század óta. De ez a szürke, szenttelen arckifejezésű, első pillanatra inkább elriasztó, mint vonzó ember a nemzedékének egyik legélesebb és legrobosztusabb elméjű embere, korának egyik leghívebb és legmélyebben érző magyarja volt, egyházának pedig egyik legmesszebb látó és leggerincesebb fia. A megfeszített munka és a meggyőződéses harc korán felőrölte s már mintegy tíz éve csak árnyéka volt önmagának: de most, hogy szenvedő árnyéka is eltűnt a nagy Küszöbön, mégis mindenki érzi az utána maradt nagy űrt, aki csak valaha, akár személyesen, akár tanulmányai útján, érintkezésbe jutott Pokoly Józseffel és meg tudta sejteni szellemi erejét és nagyságát.

Még nem volt harmincéves, amikor Protestáns Szemlékben először keltett országos feltűnést a régi magyar protestáns egyházak vagyoni viszonyaira és házasságjogára vonatkozó, részben úttörő jelentőségű dolgozataival s főként az ezeken alapuló jogos reménység hívta el az ifjú geszti lelkipásztort 1895-ben az akkor új kolozsvári theologiai fakultás egyháztörténelmi és egyházjogi tanszékére. A legszebb férfi-munkáját az alatt a tizenhét esztendő alatt fejtette ki, amelyet ezen a tanszéken töltött — egytől-egyig csupa fényes nevű, kivételes tehetségű, részben történelmi jelentőségre szert tett kartárs között, akik közül azonban egyiknek a kiválósága vagy éppen a nagysága sem tudta elhomályosítani és háttérbe állítani azt, ami Pokolyban volt kiemelkedő és egyedülálló érték. Kolozsvárról aztán elvágott haza, a Tiszántúlra, a nemsokára fakultássá alakult debreceni bölcsészeti akadémiai karra s a Tisza-ház egykori nevelője és mindvégig bizalmasa az egyik legsúlyosabb értéke lett a Tisza István egyetemének. Nálánál többet senki sem tett azért, hogy ez az egyetem valóban azzá legyen, amivé — egyedül lehetséges létértelme szerint — lennie kell: hű őrzője a Tisza István, a Tiszántúl és Debrecen szublimált szellemének, nem a hagyományhoz való görcsös ragaszkodással, hanem az Esmény állandóságához való engedelmes igazodással. Ezen az egyetemen előbb a bölcsészeti karon az egyetemes történelmet, majd visszatérve a theologiai karra, az egyháztörténelmet adta elő. Betegsége és más személyes csapások az el-

pusztíthatatlannak tetsző munkarejű férfit hamar kikezdték, úgyhogy 1930-ban már nyugalomba kívánkozott. A halál angyala szomorú, lassú enyészésből ölelte ki.

Tudományos érdemei feledhetetlenek. Más nagyobb szabású, részben a politikai történetírás mezejére is kiterjedő dolgozatain kívül két standard-munka őrzi a nevét: *Az erdélyi református egyház története* és *A protestantizmus hatása a magyar állami életre*. Amaz az eddig legkitünőbb magyar protestáns egyháztörténelmi rész-synthesis, amelyet míg a magyar protestantizmus más, történelmileg egybefüggő területi egységeiről is hasonlók nem követnek, addig az egész magyar protestantizmus történelmének modern tudományos fogalmak szerinti feldolgozásáról álmodni sem lehet, mert addig legföljebb csak adattömeg tekintetében lesznek külön összefoglalásaink az eddigieknél, de nem a tudományos színvonal tekintetében is. A másik a magyar protestantizmus történetének vallásszociológiai módszerű vizsgálatához jelent nagyérdemű, merész úttörést, melyet azonban, sajnos, azóta megint benőtt a fű.

Ezekben és egyéb munkáiban átható elméjű kritikusnak, mindenütt nagy összefüggéseket, egyetemes politikai, szociológiai és művelődési kapcsolatokat kereső, óriási adattömegén feltétlenül uralkodni tudó történésznek bizonyult. Emellett megkapó nála az a színes szavakban soha kifejezésre nem jutó, de mindenütt ott lüktető meleg szeretet is, amellyel egyházának s az egész magyar evangéliumi protestantizmusnak nemcsak a multján, hanem a jelenén és a jövőjén is csüngött. Hatalmas történelmi és jogi kulturája képessé tette őt arra, hogy másfél-két évtizeden keresztül ama nagyon kevesek közé tartozzék, akikre, a magyar református egyház alkotmányának és önfenntartásának jövőjét illető kérdésekben, még az eltérő nézetten levők is föltétlen tisztelettel és leplezetlen tanulmányvágyással figyeltek — de református vallása és egyháza iránti mély szeretete s az emberi közösségek életét mélységesen buvárló pillantása arra is képesítette, hogy az egyháznak az alkotmányiaknál és a gazdaságiaknál döntőbb létkérdéseihöz is teljes avatottsággal tudjon hozzászólni s rengeteg egyházpublicisztikai dolgozatában — amelyeknek nagyrésze a híres és kapós *p.—f.* jelzésű „külföldi egyházi szemlék“ alakjában éppen a mi Szemlénk hasábjain jelent meg — az egyház jövőjét a lelkiek felé való fordulásban, a missziói munka felkarolásában, a teljes és következetes bibliai alapra visszahelyezkedésben jelölje meg. Emlékezetessé vált felkiáltása — mely nála, a látszólag elvont szobatudósi életet élő és a fórumon legföljebb egyházalkotmányi és egyházpolitikai küzdelmekben forgolódo, végképen nem pietista-emocionális típusú embernél sokszoros erővel hatott: „*Mi református lelkészek többet tudunk a Bibliáról, mint a Bibliából*“ — egy új korszaknak, melyben ma Isten jóvoltából már benne élünk, lett az egyik hajnali kürtszavává.

A magyar protestáns egyháztörténettudomány egyik legnagyobb érdemű munkásának — kívül e tudomány egész eddigi története folyamán

Reményik Sándor: Takarodó

legföljebb egy tucat más név versenyképes — és a Protestáns Szemle egyik legrégebb és legértékesebb dolgozótársának emlékezte legyen áldott, példája találjon minden irányban követésre!

Révész Imre

Takarodó

*Kilenc óra.
Nagymessze szól:
Takarodó.
Túl a világon és az éjszakán
Egy vidám angyal fújja valahol
Századokon, évezredekén át
A trombitát.
Gulába igazodnak fegyverek.
Imára kulcsolódnak a kezek.
Háborúság után
Egy csendes éjt az Isten mégis ad.
Takarodó
A váagnak és a vérnek,
És minden harcnak és tülekedésnek.
És békesség
És békesség
A közelvalóknak s a messzeségnek.
A csillagok is behúnyják szemük,
Én is behúnyom a szemem velük.
Áll a világ.
Úgy hallgatjuk a békült trombitát.
Nagymessze szól.
Egy vidám angyal fújja valahol
Századokon, évezredekén át.
A világon s a sötétségen át.
Háborúság után
Egy csendes éjt az Isten mégis ad.
Takarodó . . .*

Reményik Sándor

A modern ember hite és a Szentlélek valósága

1. Az itt tárgyalandó kérdés a Szentlélek-Isten hite, de nem önmagában, mint dogmatikai *kérdés*, hanem a modern ember hitével kapcsolatosan, mint apologetikus *feladat*. Ennélfogva tanulmányom címét így fogalmazom meg: A modern ember hite és a Szentlélek valósága. Ezzel a címmel biztosítva van a kérdésnek mind a két oldala. Így kényszerítve vagyok a Szentlélek hitét, amint az az apostoli hitvallásban hangzik, a modern ember hitében, a modern ember hitét pedig a Szentlélek-Isten valóságában ismerni meg. „Hiszek Szentlélekben...” zeng ma is atyáink hitvallása, de az a felelet, amely erre a tömör és erőteljes konfesszióra a modern ember lelkéből visszhangzik, egészen más, mint a minő volt századokkal ezelőtt. Öntudatosan beszélek a modern ember *hitével* kapcsolatosan a Szentlélek-Isten *valóságáról*, mert a modern ember hitvilága nem a Szentlélek hitével, hanem a Szentlélek valóságával került összeütközésbe. Ez a nagy kérdés, amely ebben a viszonyban nyer kifejezést, a modern szubjektívizmus és az evangéliumi keresztyén gondolkozás viszonyának a kérdése.

2. A modern ember hitvilágával nem foglalkozhatunk anélkül, hogy ne foglalkoznánk magával a modern ember sajátos jelentésével. Tisztázandó tehát a modern ember fogalmában rejlő jelentés, úgy, amint azt ma szellemtörténeti úton és szempontok alatt látjuk és ismerjük.

A „modern ember“, a kifejezés mindennapi használatában, egyet jelent az „új ember“ fogalmával, tehát modern ember az, aki a mai kor szükségének és igényeinek megfelel, aki tehát egyesíti magában mindazokat a készségeket és mindazt a gazdagságot, amely ezeknek a szükségeknek és igényeknek megfelel. A „modern ember“-nek ezt a közkeletű fogalmát azonban ki kell igazítanunk, miután nem veszi tekintetbe az eredetét, a fejlődését, hanem annak csupán a napi jelentkezésére néz. *A modern ember ugyanis nem új ember, hanem, hogy paradoxonnal éljek, a modern ember nagyon is régi ember.* A modern ember több, mint kétszázéves ember. A 18. század elején indult el, a felvilágosodás szülte, a racionalizmus dajkálta, az idealizmus nevelte és a liberálizmus érlelte meg. Hosszú életkora alatt azonban még nagyon sokféle hatást szedett fel, amíg oda jutott, ahol ma van. *Mert a modern ember még ma is él és a mai ember még mindig a modern ember kategóriájában él.* Nagy életkorára, szívósságára jellemző, hogy önmagába vetett bizalma sohasem ingott meg, el a mai napig. Ma a különböző válságok, a nagy gazdasági és szociális robajok mind ennek a belső válságnak a következményei. A modern ember ma éli át rettenetes fájdalmak és nehézségek között az önmagába vetett bizalom meg-ingását, de úgy, hogy ma is csak önmagában és önereje által keresi a kibontakozás útját és lehetőségeit. Mellőzzük azonban a kérdésnek ezt az oldalát, ellenben állapítsuk meg, hogy a modern ember ennek a

tragikus ténynek az ellenére is ugyanazokat a jellemvonásokat hordozza magán, amelyek kritikus állapota előtt meghatározták gondolkozását, világnézetét, életfelfogását és hitét. Melyek ezek a jellemvonások?

A) *A modern embert mindenekelőtt az autonómiaira való törekvés jellemzi.* Már születése korának, a 18. századi felvilágosodásnak az volt a jelszava, hogy fel kell szabadítani az embert a ránehezülő tekintélyek hatalma alól, tehát ki kell szabadítani abból a kiskorúságból, amelybe saját gyöngesége folytán jutott.¹ Ez a harcos jelszó kezdetben a külső társadalmi és történeti tekintélyekre, elsősorban a szervezett egyházakra, valamint az általuk képviselt tantekintélyre vonatkozott, de hamarosan kiterjedt az Isten világlefetti tekintélyére is. Nagyon későre, mondhatni csak az utolsó évtizedben vette észre az egyház és a teológiai tudomány, hogy a modern ember átheizmusa egyenes következménye ennek az autonómiaira való törekvésnek. Hogy ezen a téren milyen nagy volt az öntudatlanság, ennek iskola-példája Troeltsch, aki az igazi reformátori szellem kibontakozását a 18. századi felvilágosodással megindult fejlődésnek tulajdonította.

Az autonómiaira való törekvésnek a következménye, hogy a modern ember keresi a külső és idegen törvényszerűséggel szemben az „öntörvényszerűséget“, mint amely az embert egyedül segíti szabadságra és adja vissza az embert önmagának. Az ész törvényszerűségéből folyó „öntörvényadás“ követelménye merőben diszkreditálta az Isten törvényét és az abban kifejezett akaratot, amelyet a modern ember fokozatosan nemcsak relativizált, hanem attól fokozatosan el is szakadt. Amennyiben pedig még elismerte, igyekezett azt az emberi szellemmel azonosítani, hogy annak idegenségét és másvoltát megszüntesse és a kettő közötti határt eltörölje.

A modern ember autonómiájából következett tovább az a tény, hogy az élet és a világ középpontjából mindinkább kiszorult az Isten és helyébe az ember lépett. Ez a tény természetesen újabb súlyos következményekkel járt az emberre nézve, amennyiben emberi öntudatát és önérzetét olyan mértékig fokozta fel, hogy ezzel meg utat nyitott az individualizmus olyan elhatalmasodása előtt, amely kitermelte a modern titánizmus és illuzionizmus minden mérgét.

B) *A modern emberre nézve jellemző továbbá az a világiasság, amely arra hajtotta, hogy bezárkózzék ennek a térben és időben kiterjedt világnak a határai közé és a lét értelmét és célját csak ezen az érzékelhető világon belül keresse.* Amiképpen az egyéni autonómiaira való törekvésén állandóan átzenget ama melódia: az ember elég önmagának, úgy eme világiasságából pedig az a másik melódia cseng ki: a világ is elég önmagának. Tehát ebbe a világba vetette hitét és bizalmát

¹ Kant: Was ist Aufklärung? Cassirers Verlag, 1922. Kants Werke, Band IV., 169. lapon.

és szakadatlanul táplálta ama reménységét, hogy az elveszített paradicsomot itt, saját erejéből, ismét helyreállíthatja. Ez a feltétlen világiasság úgy megnövelte a világ képét, hogy egyenesen istenítette azt és ezzel kizárt a világ életéből minden természetfeletti tényezőt és erőt. Vagy, amit még meghagyott vallásos hitének, azt is ebből a világból származtatta, vagy legalább is ebből a világból származó erőkkkel egyvonalba helyezte, mintha az, mi isteninek nevezhető, csak *mennyiségileg* többet jelentő folytatása lenne a világon belüli életből eredő erőeknek.

C) *A modern ember életének uralkodó tendenciájává vált: eltörölni az isteni és emberi élet között fennálló minőségi különbséget.* Az Isten Igéje, szava, Kijelentése a modern ember vallásában és világnézetében mind nem idegenek az emberi lélektől, hanem mind egyes következményei a lelkesült, elragadtatott emberi léleknek. A racionalizmus a Kijelentés alapigazságait az emberi értelemben kereste, a romantika a nagy történeti személyek eredeti és páratlan lángelméjében, az idealizmus pedig a világ isteni ősalapjának a világegészből és a szellem történeti fejlődéséből való kisugárzásában. A Kijelentés mindezekben a felfogásokban merőben világonbelüli valósággá vált, és éppen a modern kegyességben eggyé lett a „vallásos élménnyel“. Ezzel oda jutott a modern ember, hogy Istennek önmagáról szóló kijelentését és Igéjét magában az emberi szellemben találta fel, miután a vallásos élménynek az eredete is, a tartalma és a célja is az emberi szellemben nyeri magyarázatát.

A modern embernek ez a jellemzése természetesen nem meríti ki a sajátos lényegét, azonban a mi célunkra annyi is elég, hogy most már rámutathassunk a modern ember hitének a sajátosságára.

3. Századunk első évtizedében Georg Simmel az európai vallásos élet fejlődésének végső célját „Religion ohne Gott“, Fritz Mauthner pedig „Mystik ohne Gott“ állapította meg.² Ezeknek a különösen hangzó nyilatkozatoknak alapján állapítsuk meg, hogy kétségtelenül igaz az, hogy a modern ember hitvilágában kezdettől fogva élt az a tendencia, hogy mentesítse magát a személyes élő Isten valóságának az értelmi gondolkodására nehezedő terhétől. Szükségét érezte a hitnek, valamint az ebből folyó bensőséges és misztikus vallásosságnak és szükségét érezte a vallásnak, mint a saját racionális világnézete és morális élet-felfogása fölé épített ideológiának, de valahogy, valamiképpen a személyes és élő Isten valósága nélkül. Nem is kell nagyon messze mennünk, hiszen a modern protestánsizmus egyik legnagyobb theologusa: Schleiermacher is fenntartja annak a lehetőségét, hogy a vallás függetlenítheti magát az istenfogalomtól és az isten-ideától.³

Az a célkitűzés, amelyet fentebb jeleztünk, egyenes következménye

² Gerhard May: Von der Gottlosigkeit als Frage an den Glauben. „Zeitwende“ 1931. Septembers Heft, 194. lapon.

³ Schleiermacher: Reden über die Religion. Pünjer-féle kritikai kiadás, 1879. 124. lapon.

volt a modern ember hitvilága fejlődésének, következett abból a szellemi rétegződésből, amely a modern ember hitében felfedezhető. A felvilágosodott embernek nem kellett Isten, mert az ész pótolta azt; a racionálista embernek csak értelmi igazságok kellett, amelyek azonban nem Istennél, hanem az emberi értelemben találhatók fel; a romantikust kielégítették a nagy és eredeti személyiségek; az idealizmus az eszmények csillagtáborához igazította magát és meglegedett azok summázásával: az isten-eszmével. A modern ember fejlődése egész menetében pedig sehohsem akadt egyetlen figyelmeztetésre, amely felfelé, vertikális irányba mutatott volna, ellenben mindenik vagy az emberi pszichológiai sík, vagy a szélesmedrű történet horizontális irányát jelölte meg, ahol megtalálhatja élete értelmét és célját, valamint azt a valóságot, amely értelmezője minden valóságnak.

A modern ember egész fejlődéstörténetén át nem tud szabadulni attól a természettudományos előítéllettől, hogy a fizikai-természeti élet és a szellemi élet közötti viszony folytonos, tehát megszakítás nélküli. Így olvad egybe a szellem és a természet, a látható és a láthatatlan, az isteni és az emberi, minden átmenet nélkül, és pedig úgy, hogy ebben az összeolvastásban az uralkodó szerepet mindig a természet, mindig a látható és mindig az emberi oldal játssza. Így jön létre az a tágkeblű és mindent megértő, tehát minden sajátosságról lemondó *liberális keresztyénség*, valamint az isteni és emberi közötti távolságot eltörölő *misztikus vallásosság*, amely a modern ember hitvilágát mindezekelőtt határozza meg, és szabja meg annak irányát és szellemét. A mai theologiai tudomány diszkreditálta ugyan mind a liberális keresztyénséget, mind pedig a misztikus vallásosságot, azonban a modern ember hitének mind a kettő, mind máig, jellemző sajátja.

A modern embert ma is jellemzi a liberális keresztyénség. Ezt a keresztyénséget és az ebből következő vallásosságot pedig mindenekelőtt ugyanaz a mindent megértő szellem jellemzi, amely a politikai liberálizmusnak is sajátja. Könnyedén helyezkedik bele minden más vallásfelekezeti vallásosságába és vallásos szokásaiba, sőt minden nemkeresztény vallásba és kegyességbe és ugyanolyan könnyedséggel mond le külön igazságairól, különösen, ha az másokkal szemben kényelmetlenséget jelent. Így a modern ember vallásából és vallásosságából kivesztek a sajátosan egyéni vonások, pedig ha valóban csak akkor vagyunk emberek, ha meg tudjuk őrizni saját egyéniségünket, akkor valóban csak akkor vagyunk vallásosak, ha meg tudjuk őrizni vallási egyéniségünket is. A sajátos hitvallási egyéniségét veszített ember szíjjel bélelt és megbízhatatlan ember, akit szeszélyesen hány és vet a tanítás bármely szele. Aminthogy a modern ember hitvilága és vallásossága tele van szeszéllyel, tehát a hangulati változásokhoz igazodik. Majd elragadja az ünnepi óra, majd pedig a teljes közömbösséggig a földre sújtja az idegen Isten idegen parancsa.

A modern ember eme vallási liberálizmusa folytán szabadulni

igyekszik nemcsak a saját vallása sajátosságaitól és az azokból következő követelményektől, hanem az Isten és az ő parancsa idegenségétől is. Ennek pedig az az útja, hogy mind több engedelmenyt tesz önmagának, az embernek és mind jobban megkárosítja Isten dicsőségét; mind jobban előtérbe lép és nő az ember és mindinkább háttérbe szorul és kisebbsé válik az Isten. A világgör, amelynek középpontja Isten, addig tágul, míg ellipszissé lesz, amelynek egyik fókuszában áll az ember, a másikban pedig az Isten. De még itt sem áll meg a folyamat, hanem az ellipszis is kezdi elveszíteni eredeti alakját és az ember-fokusz oldalára eső rész addig tágul, míg az Isten a deformált ellipszis zuggá összeszűkülő oldalán egy jelentéktelen ponttá válik. Így következik be a modern ember életében az a hazug állapot, hogy Istent mond és önmagát gondolja e név alatt. Természetesen ezzel az elemberesített Istennel könnyű elbánni. „Legyen meg a te akaratod” — imádkozik a modern ember, de tudat alatt azzal a feltétellel mondja el ezt a kérését, hogy amennyiben pedig ez az ő akaratával megegyezik. Ez az Isten merőben az ember hatalma alatt van és nem az ember áll az Isten szolgálatában és nem az ember engedelmeskedik Istennek, hanem megfordítva. A liberálisizmusnak ezt az Istenét könnyű a különféle démoni hatalmak szolgálatába állítani, hol a kapitalizmusnak, hol a szocializmusnak, hol az imperializmusnak, majd meg a demokratizmusnak, vagy a nacionalizmusnak, vagy pedig az internacionalizmusnak, ha tetszik pedig egyszer a militarizmusnak, máskor a pacifizmusnak, mert hiszen Istennek az emberi akaráthoz alkalmazott akaráta eléggé elasztikus arra, hogy bármelyikkel összegyeztethető legyen. Így vezetett ez a liberális vallásosság oda, hogy az ennek megfelelő keresztyénség és egyház meg tudott alkudni akármelyik felmerülő politikai törekvéssel vagy iránnyal.

A modern ember hitvilágát és vallásosságát másrészt a *misztikus vallásosság* határozza meg. Lényege abban van, hogy az ember a kontempláció, az intuitív átélés, vagy a misztikus szemlélődés és átélés, vagy pedig az enthuziázmus és az elragadtatás által, tehát különböző pszichikai utakon és módokon keresi az istenséggel való egybeolvadást. Sajátságos jelenség, hogy a múlt századvégi, sőt még a századeleji irodalomban, mind az általános filozófiai, közelebbről a vallásfilozófiai, mind pedig a theologai irodalomban kezdett nagyraőnői az a törekvés, hogy a vallást a misztikából magyarázzák, tehát a lényegét is abban mutassák fel. Minden nagy vallásalapítónál, prófétánál, reformátornál, sőt az apostoloknál a misztikához való viszony után kutattak. Hiszen kétségtelen, hogy a misztikának van köze a valláshoz, azonban a misztika, az igazi lényege szerint, idegen a vallás igazi életétől. A vallásban és közelebbről a keresztyénségben a misztikának van jogosultsága addig a pontig, amíg a misztikus élményben érvényesül az Isten és az ember közötti minőségi különbség, amíg fennáll a kettő közötti határ; az igazi misztika azonban, amint az a vallás-

és általában a szellem-történetben jelentkezik, éppen abban mutatja meg igazi sajátosságát, hogy a kettő közötti különbséget annyira eltörli, hogy az ember és az Isten annyira eggyé válnak, hogy az ember megistenül, Isten pedig felolvad az emberben, tehát a két szubsztancia merőben eggyé lesz, hogy a két lényegiség helyét egyetlenegy foglalja el. Erre a misztikára, tehát az igazi misztikára igazán illik a Brunner Emil meghatározása, amely egyszersmind a misztika legmélyebb és legélesebb kritikája is, amely szerint „a misztika a teremtményistenítésnek, a pogányságnak és a szellem dologiasításának a legfinomabb és legszublimáltabb formája.”⁴ A misztikában az Isten és az ember közötti határ, a minőségi különbség annyira megszűnik, hogy egészen raffinált módon az ember önmagát élvezi, önmagában mélyül el, tehát saját teremtmény-voltát isteníti, tehát a pogányságnak ad új életlehetőséget és a szellemisséget, amely pedig közvetlen adottság sohasem lehet, dologi, természeti adottsággá, ténnyé teszi. Ez az egész magatartás pedig annyira finom és annyira lehelletszerű, tehát annyira szublimált, hogy itt csak a legélesebben begyakorlott kritikus szem tud tisztán látni és tudja leleplezni a benne rejtőzködő tudattalan öncsalást.

Tagadhatatlan tény, hogy a modern ember hitét nem Istenbe, mint a világ és ember felett álló Urba, hanem saját istenített Énjébe veti. Mindenekelőtt bízik önmagában és az általa biztosított és kiszámított életviszonyokban, bízik a fejlődésben, a jobb jövő természetes és az emberi aktivitás által való kibontakozásában, bízik a kultúra és a civilizáció, a társadalmi és politikai haladásban, a jobb és nemesebb emberi belátásban és igazságosságban. És kétségtelen dolog, hogy mindezek közvetlen adottságok, értelmi kiszámíthatóságok, közvetlenül megismerhető tények, de az is kétségtelen, hogy ezek az adottságok a bennük vetett hitnél és bizalomnál fogva bálványok, amelyek előtt a modern ember nemcsak a tényeket megillető tisztelettel, hanem bizalommal és reménységgel áll meg. Bálványok, amelyeket Istennel szemben éppen az értelmi megfoghatóságuk, a közvetlen adottságuk és megismerhetőségük karakterizál — amint Kierkegaard mondja.

4. És most itt állunk a Szentlélek-Isten valóságának a kérdése előtt. Micsoda lehetősége van a Szentlélek-Istenben való hitnek, — úgy amint azt az egyház vallja, — ebben a hitvilágban? — Azzal legyünk tisztában, hogy a Szentlélek hatásába vetett hit nem veszett el, legfeljebb ma már egyszerűen a Lélek, vagy a Szellem hatásáról beszél és szeret hallani a modern ember, de viszont az Istenről alkotott fel fogásnak megfelelően a Lélek is felolvadt a humánumban és mint immánens tényező, vagy mint általános szellemi funkció merőben elveszítette transzcendenciáját, tehát elveszett a Szentléleknek nem a

⁴ E. Brunner: Die Mystik und das Wort, Tüb. II. Aufl. Einleitung.

hite, hanem elveszett a valósága, az a megrendítő valósága, amely az első pünkösti kor egyházat tudott teremteni.

Ismét vissza kell térnünk a modern ember hitéhez, mielőtt tovább mennénk. Fel kell mutatnunk azt a mélyen rejlő okot, amely a modern embert a Szentlélek-Isten valóságának a feloldásához juttatta. Ezt az okot pedig abban találjuk, hogy a modern ember életében a megsokszorozódott igények következtében megsokszorozódtak a napi szükségek, ezek pedig eltemették az ember örök igényét és az ebből következő permánens szükségét. Ezt a szituációt pedig az idézte elő, hogy az emberi élet horizontális irányú kiterjedésével és meggazdagodásával a modern ember csak a síkba eső tér eseményeire figyelt, tehát élete szükségképpen felszínessé vált, a mélységekre és a magasságokra legfeljebb az érdektelen művészi szemlélet kedvéért fordította figyelmét, de arról mind jobban leszokott, hogy élete alapját a mélység, célját pedig a magasság irányában keresse. Szakadatlanul növelte a mindennapi és felszínes élet igényeit, amelyek meg a szükségek légióit szabadították fel, annyira, hogy egészen elfelejtkezett lelke permánens szükségéről, amely abból a tapasztalathból támadt, hogy lelke örök igényét pedig a saját erején kielégíteni nem tudja. A modern ember tragikumusa ott van, hogy nagyravágyásból és önzésből támadt igényei tüzes harapófogókká, szívettpő szükségekké váltak, de viszont permánens örök szükségének mélyből felsíró szavát nem tudta meghallani és megérteni, pedig ez a hallás az egyetlen és örök igénynek a hatalma alá helyezte volna. A modern ember folytonosan kendőzte pusztá ember-voltából származó csunyaságát, ahelyett, hogy kereste volna azt az új vitálitást, amely belülről támadt új életlehellettel megvilágosíthatta és megszépíthette volna egész egyéniségét. Mert nem ezt tette, hanem kívülről akarta önmagát megifjítani és ártalmas szereivel, az élet álpótlékaival radikálisan megrontotta önmagát.

Mire van itt szükség? Valami új elvre, vagy új eszmére, vagy valamely új programra, vagy talán új világnézetre? Nem, még nem is csak egyszerűen új lelkiültre, vagy új szellemre, hanem a Szentháromság-Isten jelenvalóságára, tettére. A Szentháromság-Istenre, aki nem marad a spekuláció kódében, nem vész el a filozófálás leegyszerűsítő és tisztázó szűrőjében, nem marad az érzület hangulatában, hanem közel jön és döntésbe visz, hogy az egzisztenciális Énnnek az általános létből kilépő életnyilatkozataiban ragadjon meg. A Szentháromság-Isten egész csodálatos művét, a személyes élet síkjában a Szentlélek-Isten végzi. Helyesebben, Isten mint Szentlélek-Isten teszi személyessé az Atya-Isten kegyelmét, úgy, amint az a Krisztus, mint Fiú-Isten által szerzett kibékítésben és váltságban újjáteremtő valósággá vált. Mindezekből pedig az következik, hogy tehát a Szentlélek nem azonosítható az ember közvetlenül adott „vallásos produktivitásával“ (Troeltsch), sem a szubjektív ihletettséggel, vagy a megvilágosodottsággal. A Szentlélek ...nem gyűjtőneve az emberi szellem

nemes lelki erőinek, ennél fogva nem azonosítható semmiféle kultur-képző szellemiséggel sem, semmiféle élménnyel, vagy erkölcsi és művészi lelkesültséggel; még akkor sem, ha az utóbbit entuziazmusnak is nevezzük. A Szentlélek nem személytelen erő, hanem örök Isten, örök, szent isteni személy.⁵ A modern embernek, a Szentlélek-Isten valóságát illetően, sajátos liberális és misztikus vallásosságából kifolyólag épen az volt a gyökerébe vágó legveszedelmesebb kísérlete, hogy a Szentlélek-Isten valóságát annyira az emberi szellem sajátjává tette, hogy egyszer csak úgy jelent meg, mint egy nagy intenzitású pszichózis, sőt, mint egy magasabb rangú szellemi funkció. Ezért a modern ember hitében a Szentlélek pusztá névvé vált, amelyből hiányzott és amelynek nyomában nem támadt teremtő, kibékítő és megszentelő erő. A Szentlélek tehát maradt üres név személyes tartalom nélkül.

5. Az első pünköst alkalmával, azok, akik a Péter prédikációját hallották, szívükben megkeseredének és mondának: Mit cselekedjünk, atyámfiai, férfiak?.. A modern ember is, ma, épen napjainkban, kezdi szívében érezni a megkeseredést, a válságos körülmények kezdik rákényszeríteni arra, hogy önmagába szálljon és kezd a sokféle igénye által támasztott sokféle szükségén túl rádöbbenni az egyetlen szükségére, ember-volta nagy hiányosságára. Én hiszem, hogy ma kegyelmi idő előtt állunk és Isten addig fogja vinni a válság küzdelmeit, amíg nem a gazdasági, vagy a politikai, vagy a világnézeti, vagy a szociális válság mélypontjáig, hanem az ember önmaga válságának a mélypontjáig jutnak, mert csak itt fog megtörténni a fordulat, ha t. i. végbemegy a modern ember egész existenciájában az a döntés, amellyel kilép önmagából és kilép abból a szövvényből, amelyet önmaga szőtt, önmaga megfojtására. Ennek a döntő lépésnek a módja pedig az Uristen szuverén fensége előtt való meghajlás. És itt jön a segítségünkre a Szentlélek, hogy támogassa a mi erőtlenségünket; a Szentlélek, aki az Atyával és a Fiúval egyenlő és örök Isten, aki a hit által a Krisztusnak és minden ő jótéteményének részesévé tesz. (Heid. Kláté 53. kérdés). A Szentlélek valóságának hite tehát azzal kezdődik, ha hódolattal és engedelmességgel tudunk megállni az istensége előtt.

A mi keresztyén Isten-hitünknek örökké érvényes kifejezése a Szentháromság-Isten. Amikor a Szentháromságról van szó, rendszerint a Szentháromság-tanra, arra az ősi dogmára gondolunk, amelyben a 4. századi atyák kifejezték hitüket. A Szentháromság azonban nemcsak egy tan, elsősorban nem is tan, hanem a keresztyén Isten-hit kifejezése, annak a megvallása, hogy Isten nem pusztá Isten, hanem magát kijelentő Isten. Isten nem pusztá Isten, azaz nem egy végök az okok nagy láncolatában, nem egy feltétlen gondolat, valamely utolsó kategoria, amely záróköve lehet valamely gondolat-rendszernek. Nem,

⁵ Dr. Tavaszy Sándor: Református Ker. Dogmatika. Kolozsvár, 1932. 209. l.

mert egy ilyen theoretikus istennel nem lehet életközösségbe jutni, ehhez nem lehet imádkozni, ennek nem lehet engedelmeskedni. Isten magát kijelentő Isten, aki kilépett önmaga elképzelhetetlen és megfoghatatlan ösmagányából és megtestesült, hogy elérjen minket, teremtményeket. A megtestesülést a legáltalánosabb értelemben vesszük és értjük alatta Istennek szavát, Igéjét, úgy, amint az a világteremtésben, a törvény-adásban, az evangéliumban és Krisztusban kifejezést nyert. A megtestesülés csodája azonban kiváltképen Krisztusban történt meg, Ő a kulcsa és útja Isten akaratának. Krisztusban ismerjük Istent, mint Teremtő-Atyát és mint Megváltó-Urat, de viszont Krisztust csak a Szentlélek által ismerjük meg és csak a Szentlélek közvetíti és teszi személyessé az ő általa szerzett váltság ajándékait. Isten élő Isten Krisztusban a Szentlélek által, miután pedig Isten lényegét teremtmény nem hordozhatja, ennél fogva Krisztusban ugyanazt az istenséget ismerjük, amely a Teremtő-Atya-Isten sajátja és a Szentlélekben ugyanaz az istenség él, amely az Atyával és a Fiúval közös. Aki tehát hisz a Kijelentésben, annak hinnie kell a Fiú-Istenben és a Szentlélek-Istenben, akinek személyében Isten kijelentette önmagát; aki nem hisz a Fiú-Istenben és a Szentlélekben, az előtt el van zárva Istennek önmagáról szóló Kijelentése, tehát nem ismeri Istent, vagy, akit Istennek vél ismerni, az nem Isten, hanem egy emberi gondolat.

És a Szentlélek-Isten élő személy, aki személyes megszólítással, személyes megvilágosítással, mint a bölcsesség és a világosság lelke jelenik meg és mint személyes Isten szentel meg és mint személyes erejű Lélek gyújt tüzet, hogy elégesse bennünk azt, ami ellentmond Isten akaratának és mint személyes Ur adományozza a kibékítés, a váltság ajándékait. Hiszek Szentlélekben, mint élő Istenben, akiben és aki által az Istenség önkinyilatkoztatása az én személyes életemet megragadja és uralkodik felette. És hiszek Szentlélekben, mint személyes Urban, aki nem vész el és nem olvad bele a szellem általános létébe, hanem a saját személyes létmódjában jön közel hozzám, hogy megbizonyítsa Isten Igéjének hozzám intézett üzenetét. És hiszek Szentlélekben, aki személyesen, mint Te szólítja meg az én Énemet és mondja meg azt a mennyei üzenetet, amely egyenesen az én személyes existenciámnak szól. És hiszek Szentlélekben, aki vigasztal az üdvösség reménységével, aki átteremt, aki megvilágosít és újból szívemre nyomja Isten elválasztásának pecsétjét!

6. És ha hiszek a Szentlélekben, mint élő személyes Urban, aki az Atyával és a Fiúval egyenlő, örök Isten, akkor azt kell kérdeznem, hogy átteremtő, megvilágosító és megszentelő tette milyen viszonyban van az ember természetes lényével?

Erre a felvetett kérdésre mindenekelőtt azt a feleletet adjuk, hogy a Szentlélek-Isten prédikátumai között a legdöntőbb az, amely „creator spiritus“-nak mondja. Jézus Nikodémusnak azt mondta (az eredeti szöveg szerint): „Szükség néktek felülről születnetek“. Érti pe-

dig ezalatt a Szentlélektől való újjászületést. Az újjászületés tehát a Szentlélek műve, de egyenesen a Szentlélek teremtő műve. A Szentlélek ennél fogva nem kapcsolódik semmiféle természetes emberi kezdeményezésbe, abban az értelemben, mintha annak lenne a folytatása, tehát nem az ember meglévő minőségének a korrigálása, vagy megújítása, tehát nem bizonyos megadott empirikus állapot módosítása, hanem az ember egzisztenciális minősítése, egyenesen átminősítése. Amint Barth mondja, az, ami a Szentlélek által adatik, az embert az ő saját különváltában megszünteti. Istenbe fundálja, úgy, hogy ezzel a hallatlan ténnyel az „Isten szemlélhetetlensége“ nyilvánvalóvá, szemlélhetővé válik, az Isten akaratával szembenálló emberi Nem isteni Igenné lesz.⁶

A Szentlélek teremtő munkája által tehát az ember merőben új felruháztatást nyer, olyat, amelynek alapja nem az ember természeti adottságaiban, nem a humánumban, hanem magában a Szentlélek-Istenben van. Így történik meg az a csoda, hogy az újjászületés következtében „... az ember új világba jut, amelyben újnak tapasztalja magát: újak a vágyai, újak a törekvései, újak a céljai, új az egész élet-szemlélete, mert többé nem a „magáé“, hanem az Istené...“⁷ Végzi pedig ezt a csodálatos művét a Szentlélek az ő *korlátlan alkalmazkodása* által, azáltal, hogy a legegényibb szükségekhez, természetekhez alkalmazza magát, tehát valóban *személyessé* lesz. Ez a korlátlan alkalmazkodás azonban nem azt jelenti, hogy ezt az ember az ő vágyaival, vagy intencióival befolyásolná, hanem vonatkozik ennek korlátlansága magára a mindenható Isten akaratára, aki az ő választottainak éppen a Lélek által utánamegy.⁸

A Szentlélek-Isten ezt az újjáteremtő munkáját támogatja és véghezviszi azzal, hogy a helyes és igaz, a valódi és biztos megismerésre vezérel. Csak a Lélek által ismerjük meg Krisztust és az ő váltóságát, csak a Lélek által ismerjük meg Istent Krisztusban és csak a Lélek által ismerjük meg önmagunkat és nyitunk ezzel utat a biztos világ-megismerésnek. Ezt a határozott megállapításunkat indokoljuk azzal, hogy az ember önismerete és Isten-ismerete kölcsönösen egymáshoz van kötve, e két ismeret egyidejű ismeret. Csak aki igazán ismeri Istent, az ismeri igazán önmagát, mert egyedül Isten az, aki utat nyit önmagunk léte alapjához, amely nem mibennünk, hanem Istenben van. És csak az ismeri igazán Istent, aki ismeri önmagát, mert csak ahol megnyílik az út az ember permánens nagy szükségének ismeretéhez, ott nyílik meg az út Istenhez. Mind a két ismeret csak az Isten színe előtt a Lélek által lehetséges, mert csak ott foszlanak le az emberről mindazok a beképzések és előítéletek, amelyeket az ember önzésében

⁶ Karl Barth und Heinrich Barth: Zur Lehre vom Heiligen Geist, München, 1930. 41.

⁷ Dr. Tavaszy S.: Dogmatika.

⁸ Barth i. m.

és gögijében magára aggat és csak ott jelenik meg az ember az ő meztelen valóságában. Az Isten színe előtt, a Lélek által felszabadult ember az, aki nyílt szemmel, őszinte szívvel, tiszta elmével tud szembenézni a világgal és ismeri meg annak visszás és eltorzult képében is azt a rendet és törvényszerűséget, azt a romlást és zavart, amely ezt a büneset utáni világot jellemzi. Ez az az igazi realizmus, amely megközelíthetetlen és elérhetetlen bármely ismeretkritikai elv alapján és útján, ez „a hívő realizmus”.⁹

És a Szentlélek-Isten az, aki bizonyosságot tesz Isten Szentírásban hangzó Igéjének igazságáról és az élő testté lett Igéjéről, a Krisztusról. Nagyon szépen mondja Barth, hogy „amint a mi szellemünk Isten Igéjét nem képes produkálni, épenúgy nem is képes recipiálni.” Hogy a Szentírásban mi az Isten Igéje, vagy hol van az, azt mi ujjal megmutatni nem tudjuk. Még ha százszor kövérebb betűkkel is szednék a Bibliában bizonyos helyeket, amint szednek és nyomnak némelyeket, akkor sem tudnók elérni, hogy mi a magunk emberi bölcseségével reámutassunk azokra a helyekre, amelyeket kifejezetten Isten Igéjének nevezhetnénk. Az egyedüli fórum, amely hivatott a bizonyágtételre: a Szentlélek-Isten. A Szentírásnak isteni tekintélyét, hogy abban valóban Isten maga beszél, a Szentlélek pecsételi el. Nemcsak, de az ígéhirdetést is íge hirdetéssé csak maga a Szentlélek-Isten teszi, aki mialatt az egyház hivatalosai ajkán hangzik az emberi beszéd, a szívekben bizonyosságot tesz magának Istennek a tulajdon szaváról. Az egyházi beszéd más beszéd, mint akármely beszéd, de mindenképen csak emberi vehikulum, bár isteni orgánum, amely csak a ráutalást végzi az Isten tulajdonképeni szavára és csak emberi teljesítmény marad, ha azalatt meg nem szólal a hívő szívekben a Lélek és az emberi útkészítés nyomán be nem írja a szívekbe Istennek merőben egzisztenciális üzenetét.

A Szentléleknek az írott és hirdetett Igéről való bizonyágtételét megpecsételi a Krisztusról, mint élő Igéről szóló bizonyágtétele. Senki sem mondhatja Urnak a Krisztust, hanem csak a Lélek által — mondja Pál. Csak a Lélek által tudom Krisztust Urnak, Királynak, Főpapnak és Profétának vallani, a Lélek bizonyágtétele nélkül nem több mint tanító, mint bölcs, mint példánykép, vagy legfeljebb a hősök hőse. Azok, akik Krisztusban életük Megváltóját, tehát életük Urát és Királyát ismerték meg és vallották meg, ehhez a nagy ismerethez mind a Lélek által jutottak el.

És a Szentlélek-Isten egyedül az, aki megszentel. Ezért nevezetük Szentléleknek. Mit jelent megszentelni?... Szent elsősorban nem az erkölcsi tökéletességet jelenti, bár azt is, de ezt megelőzően és ennél mélyebben jelenti azt, ami kizárólag Isten elidegeníthetetlen tulajdona, jelenti az istenség külön életszféráját, azt az életvalóságot, azt a meny-

⁹ A kifejezés Tillich-től származik.

nyei orgánizmust, jelenti azt a különös isteni életrendet, amelyet semmiféle nagyakarással megközelíteni nem lehet, amelyben elképzelhetetlenül maga Isten van, él, hat és munkál. Megszentelni annyit jelent, mint titokzatos módon ténylegesen, tevélegesen beiktatni ebbe a csodálatos nagy összefüggésbe, amelyben az én életem megszűnik az enyémmé lenni, sőt az én Énem megszűnik az én életem alánya lenni, hanem a Szentlélek lesz életem ura, alánya, annyira, hogy bennem, rajtam keresztül és általam ő él, küzd és szolgál. Ez a nagy isteni, szent összefüggés teremti meg az egyedüli közösséget: az Anyaszentegyházat, a szentek közösségét és egyességét.

A modern ember hitének szegénysége és erőtlensége, valamint általánosságba vesző határozatlansága és bizonytalansága mind az Istenről alkotott helytelen felfogásban gyökerezik. Isten nem pusztán Isten, mert Isten nem gondolati valóság, nem fogalmi úton nyert abszolútum, hanem Isten Szentháromság-Isten. A Szentháromság-Isten hitében és ismeretében Isten nem elv, hanem Teremtő-Ur, Krisztus nem pusztán názáreti Jézus, hanem Megváltó-Ur és a Szentlélek nem csupán egy dinamikus erőt pszichózis, hanem Megszentelő-Isten. Elvekhez, történeti személyekhez, pszichozisokhoz nem lehet imádkozni. Imádkozni csak a Szentháromság-Isten élő valóságához lehet, mert Isten közellévő Istenné csak az ő személyi tekinteteiben válik!

Dr. Tavaszy Sándor

Harmatcsepp

*Egyetlen vízcsepp. Még nem is régen
Szunnyadt gyöngytermő tengerfenéken.
Majd lendült zúgó hullámtarajra,
Míg érte nyúlt a napsugár karja.
Lett láthatatlan, szélfújta pára.
Leszállt pihenni egy ibolyára.
Titkos mélységek gyöngyét mutatja
Egyszerű, fényes, finom alakja,
S az idetévedt, mosolygó vándor
Szívárványt készít a napsugárból.
— Megáll a szellő, lebegni sem mer, —
Kicsinyben itt van
Magasság s mélység: a nap s a tenger.*

*Egy gondolat csak. Zajtalan, röpke,
De Istenszívig suhan a röpte.
Hallgat az ajkunk, rebegni sem mer, —
Találkozott ím,
Magasság s mélység: Isten és ember.*

Dömötör Ilona

Erdélyi levél

Péter óbudai prépost, akit mint Béla király névtelen jegyzőjét ismerünk, elmeséli a magyarok tetteiről írott könyvében, hogy Tuhutum beküldte Opaforkos apját, Ogmándot az erdélyi földre, hadd kémlelje ki a föld mivoltát. „Midőn pedig Ogmánd apa, Tuhutum kéme, róka módjára körüljárva, a föld jóságát, termékenységét és lakosait megtekinté, amennyire emberi szem belátja, kimondhatatlanul megszerette.“

Ogmánd, az erdélyi föld első szerelmese jutott eszembe, amikor a napokban kinnjártam Kalotaszegen s miközben átmentem Körösfőről Sztánára, megálltam a bánffyhunyadi fennsík felé ellaposodó cserjés hegyháton s elnéztem Erdély legősibb vidékéből mindazt, amit emberi szem beláthat. Mögöttem sötélett feketén a havas, a Magura, balra félívben a Meszes-hegység vonulata fogta be a láthatárt, előttem az Almás-völgyének nagy távlatába veszett el a tekintet s jobbra messze a sejtésnél alig élesebben kékeltek a besztercei havasok, a keleti Kárpátok csúcsai. Feledhetetlen kép s ha nem figyelünk a völgyben elötünő egyikét falu képe, azt látjuk, amit Tuhutum hű embere, Ogmánd, Opaforkos apja látott ezer és félszáz esztendővel ezelőtt. Talán itt állt meg ő is, könnyű lován nyargalva be a vidéket, innen nézett el addig, amíg emberi szem beláthatott s itt lopta be magát szívébe a táj, a föld színe, a levegő íze, Erdély, hogy mint Erdély szerelmese „sebes vágatva“ forduljon vissza urához, kinek sokat beszéle azon föld jóságáról.

„Tuhutum azon föld jó voltát hallván, követeket küldé Árpád vezérhez, hogy adjon szabadságot az erdőn túl menetelre... Árpád vezér pedig tanácsot tartván, Tuhutum szándékát dícséré s szabadságot ad neki az erdőn túl menetelre Gelou ellen harcolni.“ S Tuhutum és hadi népe leverte a bolgár Gelout az Almás vize mellett s attól kezdve „azon földet békével és boldogan bírta“.

Péter prépost szavai sohasem éltek ilyen elevenen bennem, mint a Sztána feletti hegyháton. Szinte láttam, amint lehunytt szemmel a multba merültem, Tuhutum lovasait, amint felfelé törnek az Almás vize mellett, meghágják a hegyhátat s aztán tábort ütnek az Almás és Sebes-Körös és a Kalota mentén „hogy boldogan és békével bírják“ a földet.

Délelőtt Körösfőn voltam, Kalotaszeg legdélekeletibb falujában. Talán ez volt az első foglalók legelőbbre tolt szállása ezer és közel félszázaddal ezelőtt. Azóta lepergett, soványan számítva is, harminchárom név emberöltő. A keresztyénségen kívül abból a korból már semmi sem él a mai világban, de Tuhutum honfoglaló magyarjainak késő unokáit megtaláltam a Kalotaszegen. Én Istenem, milyen pompás magyarok! Mennyi bennök az életerő! Rugékonyak, mint a pattanásig feszített íj. Milyen ősi szépségében zeng a magyar szó az ajkukon. Igazán nem csodálom, hogy az erdélyi föld legfanalikusabb szerelmese, Kós Károly egy regényesen szép könyvet áldozott Kalotaszegnek, ennek az ősi, szűzen maradt erdélyi magyar földnek.

A fatornyú templomban láttam először szemtől-szembe ezt a népet. A templom hegyen épült. Körötte a temetőkerben itt-ott még kopjafák állnak a sírokon. A templom pádimentuma maga a hegy pusztá köve, a boltozatot rég elporladt kezek műve: festett fakazettás burkolat borítja. Változatosan gazdag motívumok, itt-ott bibliai szimbolumok szívvehszólóan naív megörökítései s kétszer is látjuk Krisztust, mint az igazság napját: az ősi napábrázolást amely Krisztus-fejje alakult. Mintha azt jelentené ez is, hogy abban a népben, amely ezt a templomot emelte s amely ebbe a templomba jár, elevenen él még az egykori napimádó pogány ősök töretlen életereje.

Az istentisztelet után ellátogattam néhány házba s elbeszélgettem az emberekkel, öregekkel és ifjakkal, férfiakkal és asszonyokkal. Megnéztem páratlanul gazdag és színes ünnepi öltözékeiket, faragott kapuikat, ékes cserepeiket s szomjasan hallgattam zamatos beszéduket.

Nem először voltam most Kalotaszegen. Másfél évtizeddel ezelőtt, amikor még én is Erdélyben voltam iithon, gyakorta megfordultam erre felé s eleven élményem volt nekem is az a kép, amely Adyt arra ihlette, hogy megírja pompás erejű versét „A Kalota partján“-t. Ismertem ezt a népet, de ilyen közel soha nem jött a szívemhez. Soha nem értettem meg ennyire hősi küzdelmüket a mindennapi életért, mint most. Soha nem láttam ily világosan, hogy honfoglaló ősök megtartó hős fiaik ők.

Mert bizony kicsiny a határ a Kalota mentén és szapora a nép. Van falu, nem is egy, ilyen Körösfő is, ahol nem jut egy holdnyi föld egy lélekre. Amit a föld hoz, abból nem lehet megélni. Kalotaszeg népe tehát ezer módot keres és talál, hogy megszerezze a maga kenyerét. Ősi viseletének, fehérneműjének gazdag és eredeti hímzései nyomán kézimunkákat csinál. A leányka alig öt-hat éves, már ott görnyed az öltés felett. Valami csodálatos játékos örömet lelte ez a nép abban, hogy mindig és mindent díszítsen. A református egyház Kós Károly fáradozatlan segítségével most gyűjti össze egy Hunyadon létesítendő kalotaszegi Múzeum anyagát. Csodálva szemléltem ezt a népi kincset. Mindennapos használatra való régi vaseszközök, vágó, faragó szerszámok, sarlók, mind díszítve vannak. Nincs házieszköz, legyen az fa, vas vagy egyéb, amin a szépet kedvelő ízlés valami díszet ne helyezett volna el. Mintha ebben is a honfoglaló, keleti ősök pompakedvelő természete ütközne ki, amely oly eleven volt, hogy a magyar adta hosszú évszázadokon át a legkeresettebb ötvösöket egész Európának. Ma ez a pompakedvelő ősi természet is kenyeret terem a kalotaszegieknak. Fafaragásaikkal messzi országot bejárnak, nem egyszer idegenbe mennek évekre s ott állítják elő azokat. Körösfőről Csehszlovákiában és Franciaországban ma is dolgoznak néhányan. Ott keresik a pénzt azt itt maradt családnak s néhány év múlva maguk is megtérnek. Ez a nép nem vándorol ki. Honfoglaló határvédőknek települtek ide valamikor s ma is azok: az erdélyi magyarság határvédői, megtartói, megőrzői.

Kalotaszegen töretlen a magyarság, ősi földön ősi jussal ma is békével és boldogan birtokol. Az idő megnehezedett felettök az évezred súlyos folyama alatt, de ők csak szívósabbak lettek. Az élet alkalmazkodást követelt, hát alkalmazkodtak. De megmaradtak és maradnak mindig annak, aminek harminckét emberöltővel ezelőtt kijelöltettek, a magyarság védőinek.

Mindig tudtam ezt. Mindig láttam ezt. Tudtam már a háború előtt, hogy a havasok és a környező vidék románságának előtörő gyűrűje miként tört meg Kalotaszeg magyarságán. Nem gyűlölet, nem ellenségeskedés vont határt a két nemzet közé ezen a vidéken. Hisz van kalotaszegen vegyes falu is s úgy hallom, hogy román csak románnal, magyar csak magyarral akaszkodik össze néha, de egymással mindig békében élnek. A védőhatárt a kalotaszegi magyarság töretlen életereje vonta meg a két nép közé s ez biztosítja ma is ezt az ősi földet a magyarságnak. Imperium-változás történt. Más az állam és a katonaság nyelve, más színű a zászló. Kalotaszeg népe tudomásul vette ezt. Nem lázadott: megadja a császárnak, ami a császáré és az Istennek, ami az Istené. Az Isten pedig magyarnak, talán egynémely magyaroknál különben teremtette őket s ők azok maradnak az elrendeltetés szerint örökre.

Amikor az imperium-változás után Erdélyben járok-kelek, egyaránt megfordulok a városokban és a falukon s egyaránt keresem az érintkezést a magyar kultúra városi és falusi őrizőivel. Itt is, ott is szoktam találkozni vigasztaló és elszomorító jelenségekkel, amelyekből az erdélyi magyarság jövőjére nézve következtetést vonhatunk. De a legtöbb reményt arra, hogy az erdélyi magyarság akkor is megmarad, ha nem ő az állam irányító eleme, a faluból szoktam meríteni.

Találkozom tudósokkal, akik a magyar kultúrát nemcsak őrzik, de gazdagítják is. Szoktam együtt lenni írókkal, akik nemcsak erdélyi irodalmat és olvasóközönséget teremtettek, hanem szavuk áthallszik a Királyhágón is s mondanivalójukat az ősszmagyarság figyeli. Sok büszkeséggel eltöltő akarást és eltörölhetetlen életet látok itt, valahányszor erre járok. De az igazi magyar életerőt ott látom mindig a faluban. Tavaly, tavalyelőtt Aranyosszék ősi székely faluiban, az idén a Kalotaszegen.

Mostanság sok magyarországgal találkozom Erdélyben. Lassan megbékéltek a kedélyek s megnyugodtak a viszonyok. Legendává vált az a hit, ami annyi évig annyi embert tartott vissza Erdélytől, hogy ide nem lehet nyugodtan lejönni. Ezek az emberek, főleg ha maguk is a tudományt, vagy az irodalmat szolgálják, leginkább meghatározott embereket és városokat keresnek fel s a falvak magyar népe mellett legfőnnebb a vonaton robognak el. Pedig nekik is el kellene zarándokolni egy-egy magyar faluba, hogy szemtől-szembe találkozzanak a törhetetlen magyar étellel, a magyar örökkévalóság zálogával.

Ogmánd, amikor megtekinté a hegyhátról, amit emberi szem be-

láthat, kimondhatatlanul megszerette az erdélyi földet. Ez a szerelem örökre eljegyezte Erdély földjének Tuhutum ivadékait. És ez a tekintet eljegyez mindenkit mindenkor örök szerelemmel Erdélynek. Lakják Erdély földjét más nemzetek is, románok és szászok; ez a szerelem őket is elfogta s ma Erdély földjéhez egyforma szerelemmel ragaszkodik mindahárom.

Bárcsak ez a közös szerelem és közös élet békés atmoszféráját tenné otthonossá a szívekben mindenütt, úgy mint abban a vegyes lakosú kalotaszegi faluban, ahol a románokat bevette a falu magyar népe a budapesti karácsonyfa-szállításba s ahol a nagy útépitési munkához a falu románsága szerezte be a magyarokat.

Erdély az a föld, ahol klasszikus multja van a szabadon és békésen együtt élő különböző nemzetek testvéri közösségének. Ez a sok évszázados mult a jövő századokra is kötelező s erős a hitem, hogy az idő méhében már megfogantatott a belső béke, amely a közösen szeretett erdélyi föld közös, békés és boldog birtoklásához fog elvezetni.

Az erdélyi magyar faluk törhetetlen, pompás zamatú magyar élete a biztosíték arra, hogy az erdélyi magyarság töretlenül szereti azt a földet, amelyet harminckettedik ősének szerelme szerzett meg neki otthonul s hogy egyetlen nagy hivatást örökölt apától és ad át örökül fiainak, lányainak: őrizni és tovább vinni az erdélyi magyar életet az ősi rögökön az idők végtelenségéig. Mert örök a szerelem, amely Ogmánd szívében gyult ki s amelyre Péter prépost egykori II. Béla királyunk oly sokáig anonymusnak maradt jegyzője azt írta, hogy „kimondhatatlan.“

Kolozsvár, 1933 augusztus hava.

Asztalos Miklós

Szabolcska

Vargha Gyulának, a kobzos Kassandrának végtelenül fájt, hogy kritikusai s tisztelői csak „poétának“ nevezgették s nem „költőnek“. Ennek a különös fájdalomnak versben is kifejezést adott ilyenformán:

*Mig ifjan én szerelemről daloltam,
„Tehetséges, ifjú poéta“ voltam.
De lassacskán eljárt a kor felettem,
S „jóízű, öreg poéta“ lettem.
Hiába hallott már két emberöltő,
Egyik sem mondta rólam, hogy „a költő.“*

Az ősz lantos ezzel a versével azt igazolta, hogy felérkezett a sokratesi magaslatra, az írói önismeret és intelligencia csúcsára.

Vargha Gyula nagyon helyesen érezte meg a „poéta“ és a „költő“ szó finom különbségét. Senkise határozta még ugyan ezt meg szavakkal, de a különbséget észrevehetően éreztetik azok a bensőséges, lelki rezdülések, miket e két szó, mikor halljuk vagy kiejtjük, oda lent a lelkiünk legmélyén kivált.

A poéta-ember, aki — a szó görög alapértelme szerint is — valamit megalkot. Ember, aki tudása, műveltsége, ihlete és verselő készsége erejével valami költői művet létrehoz. Vannak nagyszerű poéták, akik színes szavak gyöngyéből káprázatos versmozaikot illesztenek össze. Vannak, akik megkapó hangulatok és eszmék zamatját tudják formás versekbe belesűríteni.

Vannak, akik mesélnek, mesefonalat szövögetnek, mint a világhírű rochdali takácsok. S vannak, akik epikai s drámai művek szerkezetvázát formálják ki olyan műszaki tökéletességgel, mint ahogy megépítik a ménnökök levegő-járó gömbóriások érbordázatát. Ezek az alkotó művészek. Rím, jelző, szólam és szerkezetvirtuózok.

Vannak azután költők, akiknek lénye és műve szétválaszthatatlan, zárt egység. Költők, akik a maguk költészetét nem csupán írják, de élik is. Regényes életű, rejtelmes egyéniségek, akik az írás ingerét nem kívülről, az írói becsvágy és kényér hajtóerejétől, de önmön sorsuk, világnézetük, véralkatuk belső feszültségének hatalmától kapják. Ezeknek nem csupán verse érdekel bennünket, de izgat, mély titokzatosságú személyiségük is úgy, mintahogy izgat a remetéké és a mahatmáké.

Mik a poéták? Prédikátorok ők. Készen kapott eszmék aranyszájú íghirdetői. A költők apostolibb lények. Kitermelői, megszemélyesítői, vértanúi az eszmének. A rómaiak a váteszekben, a pythiai versek megalkotóiban őriztek egy felsőbbes, múltba-jövőbe látó divinat. Magyar őseink a táltosokat tudták valami rejtélyes emberfölöttiség varázshatalmától megszállott szellemeknek.

A nép nyelvében a költő szó fölött ma is ott leng még valami

a táltos szó értelmének hitregés kódéből. A költő jóstehetség. Csokonai jóvendőmondásait boglyakemencék padkáin olvasgatják. S Petőfi hogy megjósolta önnön halhatatlanságát és halálát, hogy megjósolta a bécsi császárok végzetét. S vannak politikai jóslatai, amelyek még a teljesedés fele útján járnak. A Szózat költője is mondott jóvendőt egy sírba sülyedő nemzetről, talán ép Trianonról és jóslott Ady Eadre szörnyű, szociális földrengést féltett és utált magyar fajtája fejére!

Jósok voltak és koldusok. Vagyont nem szereztek és nem tudták maguknak egy fix polgári állás biztos kenyerét, sóját kivívni. Máról holnapra könyv- és újságkiadók kegyelméből éltek és így koldusan is konokul, királyi göggel és önfeledt, nagy, szent alázatossággal udvaroltak a zengő szépség és az örök magyarság örök angyalának! Nélkülöztek szinte állandóan s ők nem önnön éhségük s rongyaik szégyenének átkával döngik tele az igazságtalan világot. Nem! Ők fajtájuk ösközösségének, a hazának, a millióknak sorsáért reszketnek és lobognak egészen az önelégetésig, az autodaféig!

Életelveiket, világszemléletüket a vér determinálja. S a vér nem tűr letérést az elvek és kényszerképzetek egyenes vonaláról. Ha szólnak, csak egyféleképpen szólhatnak. Emberekről és dolgokról való felfogásukat, ha nem szólnak is, ki lehet következtetni világszemléletük szilárd rendszeréből. Mert nem csak esztéták ők, hanem politikai és etikai lények. Jellemek. S mert azok, pályájuk magában hordozza a nagy összeütközések és szenvedések praedestinációját is.

A költői sors emez óriásai rendszerint tragikus személyek. Maniákusai elhivatottságuknak, melynek útján a szenvedély, a vakhit, a rajongás vérhullámai sodorják őket a tragikum örvényébe. Vivódásaik lelkihárcába vagy bele örülnek, vagy pedig bele halmak sokszor mártíromságos, ifjú halállal.

A századforduló a magyar irodalomnak adott egy olyan költőt is, akinek szerény alakjára ezek a roppant méretek nem illenek rá, költői küldetése mégis kétségtelen. Költő, kit az idegek bomlottsága nem vitt örületbe s rendetlen testi élet önpusztítása nem döntött túlkorai sírba.

Mégis pontosan felismerhetjük művei és pályája tükrében a kiválasztottak költői rendkívüliségét. Ez a költő a dalköltés modern mestere és zengő embermadara: Szabolcska.

Míg élt, szerettük, megszoktuk, olvastuk, daloltuk. Láthatatlan, nótás tagja volt családuknak. Minden családnak, ahol tanuló gyermek van, akinek legkedvesebb, legkönnyebb leckéje mindig egy-egy Szabolcska-vers maradt. Kedves barát gyanánt ott volt ő minden házban, ahol újságot járatnak, ahol egy-egy friss, rövid versen még el tudnak és el mernek merengeni. Ott volt mindenütt, ahol a házfalaknak még van akusztikájuk a szívből kiömlő szép, magyar dal szimfoniái számára. Úgy hozzá tartozott életünkhöz, mint a fecskecsicsérgés a fecskéfészkes házhoz.

A nagy lelki közelség miatt nem jutott eszünkbe, hogy alakját a kritika mérő léccével mérgezzük. Nem jutott eszünkbe, hogy félre húzódo, szelid egyéniségét beállítsuk a századforduló nemzeti lélekválságának s világnézeti forrongásának kulturhistóriai távlatába. Az irodalmi nyílvántartás mint a szerelem, a család, a természet, a vallás és a falu világának halk szavú énekesét könyvelte el a nagy névlajstromban. Nem vette még észre, hogy ez az ember sokkal több írói működése külső látszatánál. A derűs felszín alatt csaták zajlanak, mint a hídláb körül, melynek gránitkockáit dühös forgók és hullámok ostromolják fejjel. A látszat az volt, hogy ő engedelmes úszója az árnak, kedves, dallamos visszhangja a költői divatnak, a közízlésnek, a közvéleménynek. És ha most halála után áttekintjük negyven éves írói pályáját, útja nyílegyenességét, művészete vaskövetkezetességét, vezeklő érzéssel állapítjuk meg, hogy ez a csendes ember maga volt a dac, tiltakozás, vakmerőség, megtörhetetlenség.

A nemzeti lelkiismeret még csak most kezdi Szabolcskát fölmérni és értékelni, mint ahogy a napfény áldását is csak napszállat után tudjuk felbecsülni. Szülőháza fehér vályogfalába aranybetűs márványtáblát tettünk. A szarvasi gimnáziumon már bronz relie őrizi a volt diák dicsőségét. Pesten a síremlék, Debrecenben a szoborállítás mozgalma indult meg. Itt is, ott is utcát neveznek el róla s társadalmi ünnepélyek tapsfergeteges órái hirdelgetik szerte az országban a holt ember élő költészetének gyújtó és szívrázó hatalmát. Könyv is készül már gazdag életéről. Ez az ember most kezdi a magyarság képzeletvilágát izgatni. Most vesszük észre, hogy küldetése volt: a pesti Duna nemzetközi, felzavart árjába belevinni a Tisza fertőzetlen, szűz magyar vizét! Nyugati hatások vad zürzavarában képviselni az ezeréves Génusz jogfolytonosságát. Ezért volt idylli költészete és élete lényegében dráma, a néplelékért, a nemzeti hagyományokért és az etikai erők irodalmi uralmáért vívott küzdelem drámája.

Volt idő, mikor a haroban alul került. Legázolták, kigúnyolták és elfeledtették. De soha, egy percre meg nem szűnt a megtörhetetlen Szabolcska dalos vagy némaságos ellenszegülése. Vessünk csak egy futó pillantást arra a húsz esztendőre, amely dandára volt alkotó munkásságának és harcának.

A múlt századvég és a mostani századkezdet két első évtizedében valóságos gátszakadás gyanánt tört rá irodalmi rónáinkra valami lázas européerség hulláma. Magyarország még Nagymagyarország volt. Közgazdasági életünk aranykorát élte, ami kedvezett az irodalmi tömegtermelésnek. Nagy könyvkiadó cégek fordítások özönével árasztották el a könyvpiacot. Íróink külföldön barangoltak. Kapcsolatokat kerestek nyugat szellemi életével. Életerőtől duzzadó, ifjú irodalmunk rohamot indított nyugat ellen a szellemi egyenrangúság elismertetése érdekében.

Szép, szép lendület volt ez, de kártékony és téves úton járó. Hiába

tettük mi nyugat ízlését, formáit, stílusát magunkévá, hiába hódoltunk szellemi különökődéseinek, hiába sajátítottuk el maradéktalanul nyelv és szerkesztésművészetét: a nagy minták népei közönnyel néztek túl a magyar reproductiókon. Itthon azonban nagy port vert fel ez az írói mozgalom. Magára irányította a közérdeklődést. Az új irány költészetének fölényes elvontsága, magas kulturája s rikító bonyodal-masszája elragadta ugyan az irodalmi inyencek nagy műveltségű, kisdéd seregét. A nagy tömeg azonban, amely az új költészetet csupán a szólamvirtuózók öncélú, költői sportjának tekintette, egyszerűen elzárkózott, elszokott a vers-olvasástól, mert nem érezte azt a maga lelke s érzésvilága tolmácsának. Így kezdődött Magyarországon a verses irodalom csődje, amikor a költők már nem a közönségnek, hanem egymásnak írták versengő verseik sokaságát.

A nyugatra zúdult Sturm und Drangnak ebben a fennhéjázó, lármás korszakában akadt egy költő, aki itthon maradt s lehorgonyozta magát dacosan a Tisza főenyébe. Amíg amazok büszkén kacérokodtak a világirodalommal, benne volt bátorság egyszerűnek, magyarnak, sőt falusiasnak maradni.

Egyszerűsége a népnyelvi szabatoság, fordulatosság és a nemzeti versformák kultuszában áll. A korabeli lyra illattalan művirág-nyelvért elveti. Kerül minden szót, amely az értelmet se nem mélyíti, se nem színesíti s henye sortölteléknél nem egyéb. Ha választania kell a színes semmitmondás vagy a gondolat-világosság prózaisága közt, inkább vállalja a prózaiság szürkébb, de igazabb ruháját. Nyelve a nép-nyelv és a biblia nyelvének szövegménye át meg át törve önnön szellemének s ötletgazdagságának tarka szálaival. Pontosan annyi szót használ, mint amennyire a hangulat vagy gondolat érzékeltetése végett szükség van. Szó-torlaszok és cicomák mondanivalónak erejéből és melegségéből mit sem vesznek el. Pedig a művészetek művészete ép ez. Úgy gazdálkodni a vers nyelvi anyagával, hogy minden fölösleges szó, sor vagy strófa nélkül ömöljön át az olvasóba mind az az érzés, hangulat vagy eszme, amely a költőt ihlete percében költeményírással hangolta. Ezért mondotta Bródy Sándor, hogy minden írói műalkotások koronája: egy tökéletes kis dal. S ezért nézett fel hódolattal Gárdonyi, a próza nagy mestere is minden igazi költőre, elsősorban magára Szabolcska Mihályra, aki épen a dalszerkezet kerek megépítésének volt istenáldotta művésze. Érdekes, hogy legegyszerűbb szerelmi dalai népdalokká lettek, pedig a dal fogantatásakor sejtelve sem volt róla, hogy szájról szájra szálló népdalszöveget fog írni. Kifejezésmódja annyira egy a népével, hogy a dalra fakadó milliók gyanútlanul fogadják el a maguk hangjának.

Költészetének tartalmi részében sincsen komplikáltság. Ihletői mindig a nagy emberi alapindulatok, a lelki élet természetes ősi megnyilvánulásai. Tömegérzések, tömegideálok dalosa, tehát mindenkié, mert hiszen az ember érzelmi világának ősmotívumai a legkitchenyészettebb

Übermensch lelki életében is bent vannak. Ami azon túl van, az olvasmányok visszhangja, a hűvös gondolat, bűvészkedés, a szótüzijátékok, meg a szerelmi és idegélet kóros viharzásai: ez mind hiányzik az egyszerű Szabolcska írásaiból. Szabolcska Mihály az egészséges magyarok költője.

Közérthetőségét sokan fogják fel gondolat-szegénységnek. Maga írja egy versében:

*Elmondhatom büszkén, bátran,
Nincs hazug szó a nótámban.
Szegény tán a gondolatja,
De nem bánom,
Csak a szívem diktálhatja.*

A nagy mondásoktól irtózik. Lényéből árad a csináltság megvetése. S valóban az őszinteséget sugárzó egyszerűség esztetikai ereje mindig lenyűgözőbb, mint a nagyöblű, de fals szavú hazugságé. Az embereket meg lehet téveszteni egyszer, de tartósan megcsalni nem lehet. Az egyszerűség művészi köntösben vonz és elandalít, a póz eltaszít és fáraszt. Szabolcska pedig nagyon jó iskolába járt: a népballadáknak és az énekek éneke költészetének örök főiskolájába.

Falun született és az életet mindenütt, még Temesvárott és Budapesten is a falu szemszögéből nézte. Észrevette ugyan a gyárak villanylángját, de csak azért, hogy annál mélyebb leborulással hódoljon a napnak. Pedig ép az ő korában tört be oly fölényesen irodalmunkba Pest, Páris és általában a modern urbanizmus, a város kulturájának és szociálproblémáinak írói tárgyul való felkinálkozása. Ez hatott akkor az ujság ingerével, ez ígért sikert a könyvolvasó, értelmiségi rétegek körében. Szabolcska maradt mégis kimozdíthatatlanul a falu talaján, mert pontosan tudta és érezte, hogy a talajváltozással gyökértelemné árvul és csatát fog veszíteni. Ez se ment könnyen tehát. Ez is szembezállás volt a városi nagy fény vonzásával, a szakadatlan kísértéssel szemben.

Lelke falusi elhatároltságából következett költészetének földszagú, szűzi magyarsága. Ez a magyarság, mint hazafiság, felfelhördülő, rajongó, kurucos, sőt pogányos föld- és szabadság-imádás. Az ezeréves hazaszeretet ez, amely Szabolcska lantján soha nem szenvedett se történetfilozófiai, se szociálpolitikai módosulást, elhajlást vagy megalkuvást. Szent bátorság kellett a hazafiság ilyen megszólaltatásához, mert a világirodalmi túlkulturáltság hívei szerették a hazafias költészetet már ebben a korban is a kezdetleges szentimentalizmus és a gyermek-irodalom birodalmába utalni.

Általában az írói fejnek könnyműveltséggel való túltelítettsége sokszor vezet az érzelem buzgó forrásainak elapadásához. Ha megfigyeljük a kor önelemző, elvont, szó- és ötlet-variálós líráját, minden szellem gazdagsága mellett is meg kell állapítani benne a lelkesedés, a báj és a

humor iránt való teljes érzéketlenséget, szóval a teljes írói és emberi kedélytelenség sivárságát. Szabolcska költészetének ép ezek a motívumok adnak életízt és vonzó sokoldalúságot.

Pedig ezt a forrást is erős próbára tette életének s költészetének roppant tehertétele: a papság, mint lelkipásztori hivatal, mint kenyérkereseti főfoglalkozás. Talán nem is mint lelkészet, mert hiszen a papi munkának vannak léleklendítő mozzanatai is, de mint irodai asztalhoz kötöttség, mint rubrikázó, levelező, gyülekező egyházigazgatás. Szóval, mint robot. Sok versében lázadozik tisztének igája ellen. S ezekben a versekben sohasem a munka terhét panaszolja fel, hanem a nyomtalanul elszállt hangulatok, a le nem írt nóták mulását siratja. Tehát a robot lélek-pusztítását. Írók, akiknél az írás nem csupán művészi önkielégülés, de napszám és kenyér, sokszor vádolják dilettántsággal polgári pályán robotoló íróvéreiket. Pedig a szerződéses munka gyanánt végzett tollforgatás mindennapi nyúga maga sem egyéb robotnál. S hivatásos és nem hivatásos írók lelkük legszebb gyöngyét mindig a robottól ellopott órák gyümölcseként s isteni sugalom ingyen ajándéka gyanánt hozzák a világra.

Pályája hozta magával Szabolcskának bizonyos írói elszigeteltségét, céhenkivüliséget is. Nem forgolódott abban a műhelyben, ahol ragyogó tollú jóbarátok az írói hírnév messzevilágító transparensait készíttik. Önfénye volt mindvégig a transparens fényforrása.

A műhírálat hideg boncasztalán nyilván meg lehet állapítani Szabolcskánál is egy s más szervi hibát, így például az agy arányaival szemben a szív hypertrofiáját. Egész életében üldözte őt a Petőfivel való összehasonlítás átka, pedig százszor kidalolta a világnak, hogy csak olyan oldalági, kis rokona a költő-óriásnak. Sőt önmön jelentőségét és értékét túlságba vitt szerénykedéssel ómaga igyekezett az igazság mértékén túlmenőleg is lefokozni.

Ma már nincs köztünk. Alakját egy lezárt írói pálya nézőszögéből vizsgálhatjuk. De az új szemlélet nyomán is fenntartjuk vizsgálódásunk régi eredményét, hogy Szabolcska Mihály sokkal több volt, mint egy egyszerű, lányos, citerahangú, halandó poéta. Pályafutásában, ha azt kora írói mozgalmainak távlatába állítjuk bele, kétségtelenül fel lehet ismerni a küldetészerűség glóriáját. Mert a modern sokrétűség korában egyszerűnek, a külföldimádat általános, írói lázában magyarnak, az elváró-siasodás korában tüntetően falusinak, érdekharcok frontján céhenkivülinek, ideges időkben jó idegzetűnek, a gépkultúra századában hű természetbarátnak s az irodalmi önkultusz korában szerénynek, szinte láthatatlannak maradni; a prózai műfajok üzleti virágzásának korában rossz üzletként csak dalt, csak verset írni s a házasságtörések irodalmának kiterelhelyedése idején boldog családi életről dalolni: ehhez kellett mindvégig valami felséges, ifjúi dac, valami férfiasan büszke öntudat s kellett a hivatásérzet isteni útlevele, melyet az égi kegy csak született költőknek adományoz.

Madai Gyula

A soproni teológiai konferencia

A soproni evangélikus hittudományi kar ezidén tartotta harmadik országos teológiai konferenciáját. Ennek a június hó 20—23. napjain lefolyt konferenciának különös jelentőséget adott két körülmény. Először az, hogy a hittudományi kar ezzel a konferenciával zárta le fennállása óta tizedik munkaévét s ezzel történetének egy határkövéhez érkezett el. A második hangsúlyozást érdemlő dolog pedig a konferencia központi témája: *elméleti és gyakorlati hitvédelem*. Ezzel ugyanis annak a világos jelét adta a kar, hogy mennyire igyekeznek a teológia tudományos munkáját is az egyház gyakorlati életszükségleteinek a szolgálatába állítani. Ez a törekvés kifejezésre jutott abban is, hogy nemcsak a kar professzorai tartottak szakterületükkel kapcsolatos s leginkább a problémák elvi lényegét fejtegető előadásokat, hanem a rendezőség az inkább gyakorlati vonatkozású témák egy részét ifjabb és idősebb gyakorló lelkészekre bízta. Hogy a konferencia előadásainak ilyen szempontok szerint történt összeállítására mennyire helyes volt, annak legjobb igazolása az a rendkívül élénk eszmecsere, amely az előadók és hallgatók, teológusok és nemteológusok között kifejlődött. Így lett nyilvánvalóvá, hogy egyrészt a teológia nem elvont, a való élettel semmi kapcsolatban nem levő szobatudomány, hanem a komoly értelemben vett vallásos embernek csakugyan egzisztenciális érdeke, — másrészt az egyházi életnek a reformáció evangéliumi szellemében való elmélyítése és megelevenítése is csak ezen az úton lehetséges, anélkül, hogy a jóakarató dilettantizmus útvesztőbe való eltévelyedésétől kellene félni.

A vallásos gondolkozásnak ebbe az egzisztenciális feszültségébe vezetett be dr. Pröhle Károly hittudománykari dékán, a konferencia elnökének előadása, melynek tárgya az ember létproblémája és a hit volt. Határozott vonásokkal mutatott rá a különböző világnézeti rendszereknek, köztük az ideáлизmusnak az elégtelenségére az emberi lét kérdéseinek megoldása tekintetében, — holott az idáлизmust még ma is sokan úgy szeretik tekinteni, mint a keresztyénségnek, közelebbről a protestantizmusnak és a kultúrának magasabb szintézisét. Az igazi hitvédelemnek azonban nem ez az útja, hanem az az egzisztenciális hit, melynek számára Krisztus nem pusztá eszme, hanem minden eszmény legfőbb valósága. — Dr. Deák János és dr. Kiss Jenő professzorok előadásai a szentírásnak azokat az alaptanításait világították meg, amelyek a modern hitetlenség támadásainak következtében az elméleti apologétika középpontjában állanak. Előbbi a teremtéshit és természet-tudomány viszonyáról beszélt, utóbbi Jézus feltámadásának apologétikai problémáit ismertette. Dr. báró Podmaniczky Pálnak a hit és nevelés kérdéséről tartott előadása arra mutatott rá, hogy minden, még a legnemesebbnek látszó idealista-humanista nevelési ideál is szükség-szerűen csődbe jut, mert nem számol komolyan az ember bűnös mivoltával. Ezzel szemben szükség van a megváltás gondolatán orientálódó

tiszta evangéliumi pedagógiára. — EGYMÁSSAL szorosan érintkező két kérdést tárgyalt Hanzmann Károly lelkész és dr. Wiczian Dezső hittudománykari előadó előadása a protestantizmus erőforrásairól, illetve az egyházi öntudat apologetikai vonatkozásairól. Ezek az előadások vezettek át bizonyos aktuális gyakorlati kérdések megvitatására, melyek közül Marcsek János a lelkész legfontosabb hitvédelmi feladataiként az evangelizációt és szórványgondozást emelte ki. Erős visszhangot keltett a nemzedékek problémájának tárgyalása, élénk cáfolatul azokra a megjegyzésekre, amelyek ezt a kérdést nem tartják égető problémának. A konferencia rendezősége a kérdés kettős oldalának az által tett eleget, hogy megvilágítását két előadóra bízta: az idősebbek szempontjait dr. Domján Elek esperes, a fiatalokét Szabó József püspöki másodlelkész fejtette ki. Végeredményben egyetértettek ugyan abban, hogy a feszültségek kiegyenlítődése, megoldása egyedül az evangéliumban lehetséges, de sok gondot fog még okozni az, hogy az evangéliumon kívül levő forrongó ifjúság lelkét hogyan lehet az evangéliumhoz vezetni. Ehhez a témához szinte természetes szükségszerűséggel kapcsolódott éppen az ifjúság lelkét legerősebben fenyegető ellenségnek: a bolsevizmusnak az ismertetése. Amit lic. dr. Karner Károly professzor erről a kérdéstről alapos és széleslátókörű áttekintéssel nyújtott, az valóban megrázta a jelenlevők lelkét. Komoly figyelmeztetés a bolsevizmus, amellyel Isten a keresztyéniséget megtérésre hívja. Itt nem használ a retorika teológiája, ezzel a veszedelemmel szemben a tiszta, igazi evangéliumi vallásosság újból csak egzisztenciális kérdéssé lesz. — Ezeknek a konferenciái előadásoknak a zárt körét kiegészítették még a gyülekezet számára tartott vallásos esték, melyek keretében D. Geduly Henrik püspök, D. Kovács Sándor egyetemi tanár és dr. Molnár Gyula táblabíró tartottak olyan közvetlen hangú előadásokat, amelyek a hitvédelem sokoldalú kérdését az egyszerű hívő egyháztag lelkéhez is közelebb vitték.

A konferenciára az egyházi sajtóban támadt visszhang újból és nyomatékosan igazolta a hittudományi kar vállalkozásának helyességét s ezzel nemcsak biztatást, hanem elkötelezést is nyújtott arra, hogy hasonló konferenciák rendezésével tovább építse a hittudományi kar és az egyházhívek, teológia és egyházi közvélemény közti szoros kapcsolatot. De komoly figyelmeztetés ez az egyházi életnek úgynevezett „világi“ vezetői számára is, hogy ragadják meg ezeket az alkalmakat az egyházi élet mélyebb feltételeibe és célkitűzéseibe való elmerülésre, különben az a sokat hangoztatott vád, hogy a teológiának az étellel semmi kapcsolata nincs, öreájuk hull vissza. Az idei soproni teológiai konferencián különben nagyon határozott formában jelentkezett az az óhaj, hogy mily nagy szükség van az egyházi és társadalmi élet legkülönbözőbb kérdéseinek a lutheri keresztyénység szempontjából való megvilágítására. Azt hisszük, ebben az irányban is döntő jelentőségű megmozdulás volt ez a konferencia.

— 6. —

KRITIKAI SZEMLE

D. Dr. Pröhle Károly: Die trinitarische Gestaltung des christlichen Gottesglaubens, ihre innere Notwendigkeit und ihre Bedeutung.

A mi viszonyaink között eseményszámba megy, ha a magyar protestáns theologia egyik, vagy másik képviselője nyomatékosan szól bele a külföldön nagy elevenséggel folyó theol. discussióba. Ilyen eseményt jelent Pröhle Károlynak a fenti cím alatt megjelent tanulmánya s azért úgy érezzük, hogy róla ezen a helyen is meg kell emlékeznünk.

Hármas fémjelzéssel kerül elénk ez a theol. tanulmány. Eredetileg a sondershauseni egyetemes Luther-akadémia 1932-iki nyári konferenciájának egyik nagy érdeklődést kiváltott tudományos előadása volt. Azután a Stange-féle „Zeitschrift für systematische Theologie“ című folyóirat hasábjain jelent meg, mely ma a maga területén vezető szakfolyóirat. Végül Pröhle Károly nevét hordozza homlokán.

Szerző hatalmas tudományos készültséggel és állandóan reagáló gyakorlati érzékkel tárgyalja problémáját. Amint rábízunk magunkat kihagyásnélküli erős gondolatkiépítésére, állandóan érezzük a tudományos fejtegetés mélyéről felcsillanó gyakorlati vallásérdeket. Nem a szentháromságtan, hanem a szentháromsághit foglalkoztatja, épen azért nem vezet elméleti problémák sötét rengetegébe, hanem a vallásos lélek bővizű örök forrásánál nyugtatja meg lelkünket. Ebben rejlik Pröhle Károly célkitűzésének újszerű eredetisége. Problémájának beállításában, tárgyában és eredményeinek levonásában teljesen eredeti és egészen új irányt mutat. Jelentősége is épen azért nagyobb, semmint a tanulmány 50 nagyoktáv oldal terjedelme sejteti.

Mindenekelőtt tiszta helyzetképet rajzol. Sajnálattal állapítja meg, hogy a szentháromságtan tárgyalása a thologia körében nem felel meg teljesen annak a jelentőségnek, mely ezt a tant úgy történeti, mint elvi szempontból kétségkívül megilleti. Sokszor úgy látszik, mintha a keresztyén theologia csak egy terhes örökséget vonszolna magával, melynek hiányzik az eleven keresztyén hittel és étellel való kapcsolata. Pedig a szerző szerint minden attól függ, hogy világosan átlássuk a szentháromságtannak ezt a szerves kapcsolatát, mely nélkül az elveszti igazi vallásos jelentőségét és pusztá elméleti spekulációvá válik. Azért minden igyekezete oda irányul, hogy feltárja a szentháromságtannak vallásos alapját és ebből kifejlő jelentőségét. Hogy ezt a célját elérje, nem az elvont theologiai spekuláció légüres szférájába vezet az olvasót, hanem az eleven keresztyén hit átélt realitásának biztos talajára állítja. Először arra a kérdésre keresi a feleletet, hogyan alakult az őskeresztyén istenhit belső szükségyszerűséggel szentháromsághitté. Kettős hatalmas élmény az, mely az őskeresztyénséget a merev monotheizmustól eltávolította és a szentháromsághitre vezette. Az egyik a Krisztus-élmény,

mely a Krisztus-imádó hitben teljesedett ki; a másik az új élet élményével belső egységbe szövődő szentlélek-élmény, melyben az Isten önkinyilatkoztatása az önkölés fokát s az Istennel való közösség teljes benső realitását éri el. Így alakul ki az Istenben mint az Atyában, a Fiúban és a Szentlélekben való hit anélkül, hogy az egy igaz Istenben való monoteisztikus hit a legcsekélyebb sérelmet szenvedné és válik azzá a sajátos keresztyén istenhitté, mely egyaránt jellegzetesen különbözteti meg magát úgy a zsidóságtól, mint a többistenimádó pogányságtól s egyenlő erővel hangsúlyozza Isten egységét és háromságát mint az istenség örök misztériumát.

Az őskeresztyénségnek ez a trinitárius istenhite alkotja az egyházi szentháromságtannak nem csupán történeti kiinduláspontját, hanem állandó alapját is. A keresztyén vallás teljes lényege, az embernek az Istennel való legbensőbb életközössége ma sem valósulhat meg és válhatik teljes életújító realitássá másként, mint a szentháromság hit alapján és annak formájában. Ennek a belátásnak az alapján a szerző markáns vonásokkal fejt ki a szentháromsághitnek a jelentőségét egyfelől a keresztyén tanra, másfelől a keresztyénség belső (felekezeti) viszonyulataira és világhelyzetére vonatkozóan. Az eleven szentháromsághiten függ a keresztyén vallás abszolutságáról való meggyőződésünk s ezzel együtt a világmisszió joga és kötelessége. A szentháromsághitről való minden letérés, tehát minden unitárizmus végzetes lépést jelent a keresztyénség belső kiüresítése és elerőtlenítése felé. A szellemek mai nagy harcában is a keresztyénség csak az eleven szentháromsághit erejével állhatja meg helyét és töltheti be az egész emberiségre kiható hivatását.

Szükségesnek ítélem Pröhle Károly tanulmányának részletesebb tartalmi ismertetését, mert ezidőszereim sokak számára megközelíthetetlen ez az értékes mű, már pedig megállapításai minden komoly egyházi emberre és hívőre nagy értéket jelentenek.

Pröhle Károly munkája tudományos theologiai szempontból épen olyan kiváló értéket jelent, mint a gyakorlati vallásosság szempontjából. A szentháromsághit szükségességének és jelentőségének kristálytisztá fejtegetéseivel feltárja a keresztyénség vallásos életének öntudatlanul elfelejtett, vagy tudatosan mellőzött ősforrását. Meggyőzően bizonyítja, hogy ezen forrás megóvása és értékesítése egyet jelent a keresztyénség lényegéhez való hűséggel és isteni erejének érvényesítésével. A megállapított dogmatikai szempontok alkalmazása a vallási életterületekre a meggyőző lenyűgöző erejével hat. Theologiai alapja annyira biztos építésű, hogy gyakorlati következtetéseinek igazsága elől sem zárkozhatunk el.

Az elméleti és gyakorlati szempontból egyformán értékes tartalom mesteri csiszoltságú formában jelenik meg. A tanulmány formai értékei elválaszthatatlanul egybeszövődnek annak tartalmi kiválóságával. Szigorúan keresztülvitt rendszeresség, erős logikájú gondolatmenet és meggyőző érvelés jellemzik. Stílusa híven simul eszmekifejtéséhez: kifejező erejű, sokszor szinte érzékeltető. Egyes részeiben, amint a keresztyénség

lelkiismeretét ébresztgeti, a prófétai beszéd magasságait érinti és szinte döbbenetes érzéseket ébreszt, midőn a mostami válsággal kapcsolatos keresztyén felelősségről beszél.

Próhle Károly tanulmánya mindenki számára gazdag ajándék. Kiszélesíti teológusaink tudományos rendszerében a háromságos istenhit prespektíváját s megerősíti lelkükben az istenhit egységének jelentőségét. Kereső vallásos lelkekkel pedig felismerteti vallásos gondolkodásuk fundamentális alapját, indítást ad nekik félbemaradt istenfogalmuk kiegészítésére s határozatlan vallási meggyőződésük öntudatosítására.

Kívánatos lenne, ha ez a mindenképen értékes tanulmány magyar nyelven is megjelennék.

Kapi Béla

Valdens hősök. Arnaud Henrik krónikája. Fordította és bevezetéssel ellátta dr. Német Gábor. Az előszót dr. Ravasz László írta. Budapest, 1933. Kiadták a fordító barátai. — 8-rét. 185 lap. Címlapján Buday György fametszete. A fordító arcképével.

Hogy a vallás miként tud nemcsak népeket újrafarmálni, hanem valósággal új népközösségeket is teremteni, amelyek legközelebbi vér szerinti fajrokonaik csoportjából is éles különbözésekkel válnak ki: arra a zsidó népnek s némileg a yankee-nek az esetén kívül a maroknyi valdens népé az európai szemhatárba legjobban beléeső példa. A Cotti-Alpoknak ez a földművelő és pásztornépe, amely hajdan savoyai és francia uralom alatt élt, ma pedig csekély kivétellel a piemonti völgyeket lakó olasz alattvaló, a bibliai Evangélium hatalma alatt, hét-nyolc évszázad rettentő szenvedéseinek kohójában olvadt és kovácsolódott össze egy jellegzetesen egyéni arcú miniature-néppé, amelynek épen vallási fejlődése következtében a környező fajrokon tömegektől egészen elütő nyelve és irodalma, életberendezése és világfölfogása alakult ki. Ma a református hitvallásnak példásan hű, tevékeny és áldozatos missziói szellemmel eltelt hívei, de mielőtt ehhez a hitvalláshoz — mindjárt a legkorábbi franciasvájci református mozgalmak hatása alatt — csatlakoztak volna, már több mint három százada hűségesen őrizték a (közönségesen így emlegetett) „Vald Péter“ alapította hatalmas középkori bibliai mozgalomnak, az ú. n. „valdens eretnek szektanak“ a tanításait, amiért már a reformáció előtt, az inkvizíció virágkorában rengeteget kellett szenvedniök lélekből és testben, egyházi és világi hatóságok részéről egyformán. Ők tehát ma Európának egyetlen olyan vallási közössége — legföljebb még a cseh protestánsokat sorozhatni úgy-ahogy melléjük, — amely a nagy reformáció előtti, középkori reformtörekvésekben gyökerezik s az evangéliumi protestantizmusba áthasonulva is megtartott nem egy jellemző színárnyalatot a középkori ős szektatípusból, elsősorban azt az életet minden földi javaival bármikor kockára vetni kész engedelmes elszántságot, amely a maga tiszta hevületével és teljes energiájával csak kicsiny hívő csoportokban található meg, a nép- vagy tömegegyházakban (már amennyiben ezek érde-

mesek az „egyház“ névre) a fölismerhetetlen mélyben lappang s legfőljebb csak egyes nagy válságok idején tör elő ideig-óráig. De a valdensok a legtöbb középkori szektától és újkori protestáns egyházalaktól különböznek abban is, hogy a hitük szabadságáért és sovány, sziklás, de halálosan szeretett ősi földjük szabadon birtokolhatásáért nemcsak szenvedni tudtak századokig, de amikor türelmük fonaia elszakadt, az őszövétségi példák és kálvinista szellem hatása alatt fegyverhez is nyultak azoknak védelmére. Harcaikba — eltérőleg valamennyi többi európai vallásháborútól — semmi egyéb világi érdek és szempont nem keveredett azon az egyetlenegy kivül, hogy ősi szikláikon, verejtékkel szerzett paraszti jussukban imádhassák szabadon Istent, az Ó evangéliuma szerint. Ezekben a harcokban, egy-két csaknem mózesi és ároni képességű paraszt-lekipásztoruknak és egyben generálisuknak a vezetése alatt fényes hegyi guerilla-katonákká nőttek, alpesi vonulásaikban hannibáli és napoleoni teljesítményeket végeztek, a francia és savoyai reguláris katonaság tízszeres túlerejével dacolni bírtak s hihetetlenül szívós kitartásukkal végtére is elérték, hogy — igaz, csak egy töredékükben, mert a többi, éppúgy, mint a hugenották, Európaszerte szétszóródott és beolvadt — háborítatlanul megmaradhattak szülőtte földjükön, amelynek bércei közé a XVIII. századtól fogva már a felvilágosodás és ezzel együtt a vallástürelem napja is besütött.

Ennek az epikai nagyszerűségű valdens történetnek egyik legcsodálatosabb fejezetét, az Arnaud Henrik prédikátor s egyben „ezredes“ vezetése alatt 1689—90-ben Svájcban Piemontba végrehajtott visszavonulást, a „gloreuse rentrée“-t — a Görgey téli felvidéki anabázisának hadtörténelmileg méltó párját — írja le ez a most magyarra fordított valdens krónika. A szerzője maga a főhős, Arnaud, a valamennyi között legkivételesebb képességű valdens vezér, a kinek ez az írása is ugyanazt a rendkívüli értelmi és erkölcsi erőt tünteti fel, amelyről az egyébként is ismeretes cselekedetei tanuskodnak. Szervezésben bölcs és erélyes, hadvezetésben a helyzetet genálisan átpillantó és fölényesen kiaknázó, a fegyelmezésben páratlan, abszolút tekintély. Soha egy pillanatra sem engedi seregének elfelejteni, hogy ők nemcsak a földjükért és a családjukért, kis népükért, de mindenekfölött, alapvetőleg a lelkük és Istenük ügyéért is harcolnak s ezért az elkerülhetetlen vérontást sohasem engedi elfajulni vérszomjas, bosszúálló, céltalan öldökléssé. Ezek a rettenthetetlen harcosok nem akartak egyebet, mint ősi földjükön békében élni és imádkozni — s mihelyt a száműzetésből hazaverekszik magukat s békés ottmaradásukra valamelyes kilátás nyílik: azonnal lábhoz teszik a fegyvert s egy font puskaport sem lőnek el csak azért, mert már megszokták. Mélyen tragikus dolog s az elesett ember legnagyobb bűn-nyomorúságai közé tartozik, hogy a tisztább, a Kijelentéshez hívebb istenimádás ügyét bárhol és bármikor a történetben fegyverekre kellett bízni: de ha már ennek meg kellett történnie, jó,

ha olyan vallásháborúk is voltak és lehettek, mint a valdenseké, a nagypolitikai érdek és a társadalmi osztályszenvédély teljes kikapcsolásával, az eldurvulásnak öntudatos, szent fegyvellemmel a minimumra korlátozásával — kizárólag csak az Égnek és a Földnek két egyszerű és elemi javáért, az Údvösségért és az Otthonért.

Arnaud krónikája valóban élvezetes írásmű. Az eseményeket egyszerűen, tárgyyszerűen és nagyon szerényen adja elő, korának barokk stílus-ornamentikájától — mely pedig akkor már a barokk életszemlélettel együtt, a puritánabb protestáns irodalomba is rést talált — egészen mentesen. Nincs még benne semmi a felvilágosodás eszmei hatásából sem: az egész a „választott nép“ az „Israël des Alpes“ magától értetődő, nyugodt és komor biblikus öntudatában van írva, leginkább a Bírák Könyvének hangulatára és színeire emlékeztetően. De — amint a Bírák Könyvében is — néha átüt rajta az egészséges és felsőséges humor, amelynek derűje enyhíti az ősz Üldözö iránti emberileg megokolt gyűlölet tüzének rőt lobogását. Még jobban enyhíti ezt az egész műnek az engesztelődés hangjában való kizengése, amelyben a harcok mennydörgése lassanként elhal s a csodálatos isteni vezetés dicsérete megragadón olvad egybe a békés és munkás jövő reménységével. Valahogy a szemünk előtt fordul át ebben a könyvben — nemcsak naptárilag, de szellemileg is — a XVII. század a XVIII-ikba.

Nagyon jó gonólat volt ezt a pompás dokumentumot a magyar tudomány és a magyar protestáns lélek közjávára magyarra fordítani, nagyon nagy nyereség, hogy olyan kiválóan tiszta, finom, gördülékeny fordításban és olyan pontos, lelkiismeretes történelmi bevezetéssel jelenhetett meg, mint a Német Gáboré. Gyönyörű tette volt a szívetrázóan szomorú véget ért fordító barátainak és kartársainak, hogy a kiadás anyagi és egyéb terheit magukra vállalták — és gyönyörű tett (aki elolvassa, mindjárt érti, miért) a Ravasz László előszava is. A kegyelet, a tudomány és az egyházépítés érdekei egyaránt kötelezik a magyar protestánsokat e kiadvány iránti áldozó érdeklődésre. Annál inkább, mert egy külsőleg is ritka szép kiállítású olcsó könyvhöz jutnak általa.

Révész Imre

Dr. Trócsányi Dezső: Mándi Márton István tudományos munkássága. 224 lap. Pápa, 1931.

Ez a könyv is nagyon ékesen szóló bizonyosság azok ellen, akik könnyű lelkiismerettel és minden meggyőződés híjján szokták hánytorgatni, hogy a magyar gondolkodás multjáról s tehát történetéről beszélni nem lehet. A dolog egészen ellenkezőleg áll. A magyar bölcseleti gondolkodásnak nagyon tiszteltreméltó multja van s mindenkinek, aki a magyar mult iránt egyáltalában érzékkel bír, kötelessége ezen mult ismeretét előmozdítani, ha másként nem, legalább az által, hogy ő maga igyekszik azt tőle telhetően megismerni. Hogy ehhez türelem kell, ez kétségtelen; de talán a türelem a legkevesebb, amit tudósoktól, tudósjelöltektől és túl-tudósoktól elvárni lehet. *Trócsányi Dezső* nagy hálaára kötelezte a

magyar közönséget, mert munkájával egy izig-vérig magyar tudós munkásságának állított emléket s egyben a magyar bölceleti és pedagógiai gondolkozás multjának egy darabját tette ismét elevenné. De hála illeti a pápai főiskolát is, hogy fényképes albumok és efemer értékű elmélkedések helyett ilyen komoly fajsúlyú és lekötelező értékű munkák kiadásával ünnepelte jubileumát. Úgy látszik, hogy Márton István szelme ebben a főiskolában még ma is elevenen él. Trócsányi nagy lelkiismerettel nézett utána Márton István élete minden adatának, minden olyan körülmények, amely alkalmas volt fényt deríteni pedagógiai és bölceleti működésére. Ennek a lelkiismeretességnek lehet köszönnünk, hogy a mű a magyar szellemiség történetének becses részletét tárta fel előttünk. Különösen azt a türelmet kell csodálnunk, amellyel szerzőnk Márton István tudományos munkásságának minden oldalát nemcsak megvilágítani akarta, hanem e munkásság legkisebb részletét is feltárta és végképpen tisztázta. Ezért könyve úgy a magyar pedagógia, mint a magyar bölcelet történetének becses adaiéka. Mintaszerű monográfia: ilyen lelkiismeretes és hozzáértő munkával készült monográfiák nélkül a magyar bölcelet történetét megírni nem is lehet. Fiatal doktor-jelöltjeink ilyenemű és ilyen jellegű témák kidolgozása által hálára köteleznék a magyar szellemtörténetet.

„A tanulás évei“ címet viselő fejtegetések azokat a küzdelmeket tárják elénk, amelyekkel egy magasabb célokért küzdő magyar deáknak élete mindenha telve volt, különösen, ha az illető a szegény kálvinista iskolák padjaiból került a külföldi egyetemek előadói termeibe. De elénk tárják azt a szívós energiát is, amellyel ezek a szegény, sorsverte deákok céljaik elérésére törtek.

A „Márton István tudományos munkássága“ című szakasz, amely a könyv derekas részét foglalja el, nyomról-nyomra követi Márton működését és gondos elemzés tárgyává tesz minden munkát, amely Márton keze alól kikerült. Nem marad itt egyetlen körülmény sem homályos, amely Márton és a magyar szellem története szempontjából fontossággal bír. Nincs itt terünk arra, hogy a szerző fejtegetéseit nyomról-nyomra kövessük. Fel kell azonban hívni a figyelmet arra a türelmes elemzésre, amellyel szerzőnk Márton egyes tankönyveit ismerteti és méltatja. Ezek az elemzések nemcsak Márton szellemiségére vetnek világosságot, hanem reávilágítanak azokra az eszmékre is, amelyek ezt a kort általában mozgatták. Különösen nyelvkönyvei érdemelnek nagyobb figyelmet, mint aminőben eddig volt részük. A latin nyelv is csak eszköz volt Márton kezében arra, hogy gondolkozni tanítson, hogy „adja meg az első gondolatformát“. Ha pedig azokat a pedagógiai elmélkedéseket figyeljük meg, amelyekkel ezek a tankönyvek tele vannak, azt látjuk, hogy Márton már Kant hatása alatt teljesen a racionalizmus híve s az intellektus formálására veti a fősúlyt. Mindenütt azonban a magyar nemzet művelődése áll szeme előtt s mindent abból a szempontból vizsgál, hogy vajjon mennyiben válik az illető tárgy a magyar nemzeti műveltség

hasznára és előmozdítására. Az újhumanizmust és a filántropizmust mindenütt a jó értelemben vett nacionalizmussal köti egybe s ezáltal válik a magyar pedagógiai reformtörekvések egyik termékeny hirdetőjévé.

Gondos fejtegetések tárgyát képezik könyvünkben azok a törekvések is, amelyek a nemzeti oktatás szervezetére vonatkoznak. (109 sk. 1.)

A mű második része Márton István bölcseleti és theologiai munkáit vizsgálja és ismerteti. Jól tudtuk eddig is, hogy Márton nem volt eredeti bölcseész, de szerzőnk most gondosan feltárja azokat a forrásokat is, amelyekből Márton merített. Szerzőnek a Márton gondolkozására vonatkozó igazán körültekintő és gondos vizsgálatai a magyar gondolkodás történetének legbecsesebb adatait keltik ismét életre s ezáltal a magyar gondolkodás történetének egyik legértékesebb szakaszát teszik ismertté. A keresztyén kathekezizmus körül lefolyt küzdelem pedig mélyen világít be a terület, sőt az egész magyar reformátusság lelkiületébe becses adalékot szolgáltatván a magyar református szellem történetéhez. Azok a harcok pedig, amelyeket Márton István kantianus álláspontja úgy Debrecenben, mint Patakon támasztott, a magyar bölcselet történetéhez szolgáltatnak jól dokumentált adatokat.

Trócsányi könyvét örömmel üdvözljük s azt óhajtanók, hogy ily irányú munkáját minél buzgóbban folytassa a magyar szellem történetének megismerésére és kellő értékelésére.

Bartók György

Nyirő József: Kopjafák. Erdélyi Szépmíves Céh, Kolozsvár, 1933.

Nem valami nagy dolog kritikát írni, mondja Flaubert egyik levelében. Egy könyvnek a jóságát meg lehet állapítani az olvasás közben szívünkre mért ökölcsapások erejéből s abból, hogy mennyi idő multán térünk magunkhoz utána.

Ha csak ezzel a szemponttal közelednénk Nyirő *Kopjafák* című elbeszéléskötetéhez, rögtön kész volnánk ítéletünkkel: nagyszerű könyv. Mint valami kegyetlen képszalagrészlet. Még fel sem ocsudtunk az egyik jelenet döbbenetes színeitől, máris nyakunkon ül a másik kép babonája, szorongása, félelme, pogány végzete.

Régi idők öreg kopjafái alatt alvó, csak a sírfeliratokban, a falu lelkében, szájhagyományaiban, meg az élő nemzedék öröklött szívdobogásában élő embereket költőget sorra az író. „Mert nem igaz, hogy négy szál hitvány deszkával vége van mindennek. A sorsok nem múlnak el. Minden holttest letett ruha, melybe a gyermek öltözik, A temető a soha ki nem alvó élet álarca csak.“

Temető, halál. E körül forog itt minden. Tizenhét novella, ugyanannyi élet kilobbanása. Szünetnélküli aratása a nagy aratónak. Könyv, amely más és más oldalról mutatja be az élet örökké egy és mégis mindig meglepetésszerűen érkező záróakkordját. Természetes, de megdöbbentő mozzanat ez. Ki így fogadja, ki amúgy.

Nyirő egyik alakja, mikor felesége meghal, nem borzadzik a természetfeletti erő hatalmán. „De miért is? Mert meghalt az asszony? Nincs azon semmi csudálnivaló. Öreg volt már, eljött az ideje, hogy földdel takarózzék.“ A másik azonban, egy cigány, hacsak ideje engedi, kijár a temetőbe, s klánétázzgat fia sírja mellett. Mikor beteg volt, hiába kérte, nem muzsikált neki. Most így akarja kiengesztelni. Többen akadnak, akiknek meghibázik az értelmük, akik beleőrülnek valamelyik kedvesük elvesztésébe, vagy utánahalnak. Máskor a halál kopogtatása egészen megbénít egyeseket. Ilyenkor a sötétben görnyedő embertestek úgy ülnek, mint néma, fekete szobrok.

És milyen különbözőképpen halnak meg ezek az emberek! Egyik minden hűhó nélkül öngyilkos lesz, mikor ráébred nagy egyedülállására. A másik pogány szertartások között lép máglyára s elevenen égeti el magát, mert rádöbben, hogy helyet kell csinálnia, kenyeret kell adnia fiának, unokáinak. Van, aki mosolyogva szenderül át az örök sötétségbe, vagy megbékélve várja az utolsó pillanatot. Egyik utolsó kívánsága teljesülésének reményében hunyja álmra a szemét, másik az ekeszarvára támaszkodva hal meg a végső életszikrájával feltört barátjával között. Olyan is van aztán, aki tánc közben lassan meginogva, szürke arccal, holtan zuhan a földre. Egyiket kaszával szabdalja szét állati ösztöneinek felburjánzásában cimborája, a másik olyan keményen küzd a vég ellen, hogy letörik alatta az ágy...

A nagy dolgok örök rendje szerint így pusztulnak az élők, így szaporodnak a cimiteremben a kopjafák...

De a sokarcú halál munkája közben elénktáruul az élet hullámlása is — szomorú kép — minden fájdalommal, verejtékével, szenvedélyével: küzdelem, vonaglás és kenyérhajsza, szorongás és szerelem, ábránd, barbár ösztön és jóság. Az élet és halál körforgásának rejtelmes, a részletek valóságige ellenére is olykor mithoszi, eposzi arányokat öltő ábrázolása ez.

Néma, szálas, inas, keserű, sötétálmú, szomorú székely az alakok javarésze. Esett, mélybátatú, kevés öröme, sokbajú emberek, akiket fáradtra korbácsoltt és hajszolt az élet. Van bennük valami babonás félelemmel, a hiába-keresztelt emberek pogány ősemlékeivel színezett vallásos Istentudat, imádkozókedv. Egyszerű természetesség a pompájuk, szükszavúság magamegmutatásuk. A belülről meglátott székely lélek tragikus képe ez a könyv.

Megdöbentő, lenyűgöző, lélekzetfojtó írás. Minden sora csupa erő. Minden mondat háttérében egy őstehetség mutogatja rugalmas izmait. Nincs itt egy felesleges szó, egy henye mozdulat. A természet, amivel úgy összeforrt az egyszerű székely, nem ötletszerűen klókeresett díszlet itt, hanem az egész élet egy szerves darabja. Nyirő emberei benne fogamzottak, vele együtt élnek, s örök álomba is ez ringatja őket. S mennyi árnyalata van ennek a pantheisztikus színezetű természetnek a leírására! Némelyik részlet olyan, mint egy gyönyörű himnusz, a másik-

ban pedig a végzet ritmusa lüktet. Leköt, szívünkbe markol, ismeretlen művészi élményekkel borzongat meg ez a könyv.

*

Abel a rengetegben és Kopjafák: két különböző természetű és hangulatú írás. S mégis mennyire ugyanegy gyöker sarja, mennyire közös életnedvek duzzasztják mindkettőt. Tamási és Nyíró, ez a két nagy novellista — mert mindkettő itt a legnagyobb — látta meg és élte át igazán a székely lélek minden mélységét. Olyan két írás ez, amit nem dédelgethetünk eléggé. Nem pusztá biztatások már ezek, hanem beteljesülések. Beteljesülések, amiket a magyar lélek, nagy vajadások, önmarcangolások után, önmagából hozott világra.

Harsányi István

Pável Ágoston: Vak völgy ölen így zsolozsmázok. (Versek. Szombathely, 1933.)

Írók kései fellépése nem ritka jelenség nálunk. Irodalmi életünk alakulásából valami ösztönösen kiérzett hagyomány dolgozhatik e tényben: bátortalanság, talán bizalmatlanság a gyakran szűk magyar étellel szemben, mely az első lépésnél már akadályozó gondokat tud dobni az írói szándékok elé. Egyéni szemérmesség, eleven önkritika még továbbra hosszabbíthatja a képességek lappangási idejét. Felszabadító hatásoknak kell jönniök, János vitézek előzik meg a Toldikat, hogy megtaláltassák a szó, mely utat enged féltékenyen őrzött és hosszú éveken keresztül gyűjtött mondanivalóknak. Éretten lép ki az ilyen költő s az olvasó mégis itt lesz a legkönnyebben kritikussá, mert a szeme előbb látja elődök szellemujjának vonásait, a felszabadító korszerű erők mozgását, mint a költő önmagában rejlő értékeit.

Így Pável Ágoston verseinél is. Húsz év felgyülemlett lírai energiája találta meg a kiömlés réseit e versekben, egyelőre a kor-tudat kínzó aktualitásától és stílforradalmár előzményektől elhatároltan. E sokszor prófétikus hangsúlyozott kor-tudat látszik elsőrendűbbnek. Ez és az emberi érettséggel együttjáró reflexziós hajlam, mely a verset indító kor-élményt kíséri, legfeltűnőbb vonása Pável Ágoston lírájának. A kor-élmény maga állandó és izgatott párhuzamos látással dolgozik. A ma, a „dermesztő század“, a „vak völgy“, az elmulást kiáltó nappalok, a jelen morális zürzavarának képei szegeződnek szembe a nem-most, a platonikus sóvárgásban sejtett más idő, az elszökött múlt és az etikusan rendezett keresztyén humanizmus lírai fogalmaival. Fények és árnyékok barokkos élességű szétválasztása, részletezett vonásaiknak halmozása áll előttünk végül mint versszerkezeti alap.

E halmozást és a tőle determinált stílformát látjuk leginkább eltanultnak és így a költőre nézve legveszélyesebbnek. Elkerülhetetlen itt Mécs László nevének említése, aki dunántúli íróinkban nem egy követőre talált. Pável Ágostonban is hat szó-adó ereje, bár néha a közös ő, Ady is átcseng a sorokon. Ha csak azt nézzük, hogy a tartózkodás

gátját jött el lebecsájtani, hálásak lehetünk neki, mert fölbátorított egy sokrétű lelket a megnyilatkozásra, de ha a már megszólalt költőre tekintünk, tartunk attól, hogy az egyszer meglelt forma kényelmes és széles mederré válik, melyben együtt hömpölyög a kristálytisztá víz és a csillogó, de mégis csak kavics.

E versekkel megszólalt a lélek. Még egyelőre fontosabb számára az, hogy rejtett tartalmai napvilágra kerüljenek, mint e tartalmak művészi organizálása. Felfedezte önmagát, most szinte fürdik önmaga tükörképében és minden mozdulatot egyformán értékesnek tart az észrevétetésre. Széles, mondhatnánk, aggasztóan széles körben ható költő megmutatta neki, hogy vannak bő és hatásos szavak, tág formák e felfedezett titkok és lázak kifejezésére. A stilbeli bélyegek pedig végzetesek. Pável Ágoston legtöbb versében a szavak minden éle és ragyogása ellenére is kevés még az egyéni veret, a lírai személyességnek az a foka, mely már nemcsak a szólásra emelkedett etikus ember, hanem a költő felszabadulását is jelenti. Örülünk, hogy néhány verse (Néha megállnak csörtető lábaim, Egyszer félek, Megdidereg a láng, Tavasz, mi lesz velem?) már cáfolatul jelentkezik. A lírai pillanattal való ökonomikus gazdálkodás, a többi versben oly terhes barokk logicitás teljes hiánya, az éntudat keményebb mértéktartása és póztalansága, a zártabb szerkezet, a verszárás utórezgései, melyekkel e versekben találkozunk, oly vonások, melyek arra mutatnak, hogy a tartalmas lélektől a formáló szellemig nem is lesz olyan hosszú az út.

Kerecsényi Dezső.

Dömötör Iona: Behavazott kert. Versek. Baja, 1932.

Kis fehér füzetben erős, tisztacsengésű sorok: egy leánypoéta első versei, elindulása. De ez az indulás nem tétova, nem a magakeresés bizonytalansága, hanem a magáraeszmélés öntudatos kitárulása. Hogy öntudata mégsem burjánzik hangos önteltséggé, hogy megbuvik az istenhit, a szelíd alázat és ujjongó hála mögött, amellyel költői elhivatását fogadja és csak onnan csendül elő halkán, finoman — ezért a megkülönböztetés: *leánypoéta*. Az önmaga köré vont bívós körből nézi a világot, tele hittel és idealizmussal. Mindenben szimbolumot keres és talál. Szimbolumai nem rejtettek, megvonja a párhuzamot jelkép és valóság között, a párhuzam gyakran érdekes és szellemes, de inkább keretező, mint belülről átfogó szerkezet (Harmatcsepp). Nem sok újat mond és nem sokszor újszerűen, versei a mélyenérző és mélyenlátó, lelkes és vallásos leánylélek megnyilatkozásai, de itt-ott kicsendül egy új egyéniség biztató ígérete. A formával jól tud bánni, változatos, fiatalosan ritmikus és zenei a verselése, szabadverseiben is van lüktetés. Hogy gyakran találunk Ady-hatásokat, ezt alig lehet felróni. Hogy a fiatal költők többé-kevésbé hatása alá kerülnek, ez nem a fiatalok hibája, inkább Ady érdeme. Mindenesetre jó kerülni a kényszerű és még inkább a túlzásúfolt szóösszetételeket. Belőlük a sok néha kevesebbet mond, mint egy, és elvész közöttük az egyébként szép gondolat.

Két motívum tér legtöbbször vissza a sorokban: Istenhit és álmodozás. Vallásossága jellegzetesen református: a praedestinációt vallja, rajongó hálával és gyermeki bizalommal fordul Isten felé és egészen közel érzi magához.

Az álmodozás, az ébredésvárás szinte magától értetődő szövege ép oly gyakran felbukkan, hol jelképesen: álmodó természet, — álmodó lepkebáb, — csukott szívek téli álma, — Álmodó királyfia, stb., — hol egyéni vonatkozásban: „álmodásom fogságába estem“, „gyümölcsé teljesülnek Az álmaim —“, „versek, Álommá szépült igazságok“, „Ma ilyet álmodom“, „álomlótság életem taván“ stb. Egyik legszebb, a rajongó álmodozást ihletten megszólaltató verse: „Nem láttam Erdélyt“. Végső sora mindannyiunk szívébe vág: „De amíg élek, mindig sirantom.“

Réz Gyula

Szabó Pál: Őszi szántás.

Van valami tragikusan szép mozdulat abban, ahogy Szabó Pál belemarkol anyagának nyers masszájába. Az elszánt hadakozó nekifeszülése ez, a makacs birkózóé, aki ereje és igaza tudatában csökönyszerűen megveti a lábát egy ponton, izmait megduzzasztja s diadala biztos hitében méltóságteljesen hordozza körül tekintetét a porondon. Az önelégültségnek egyik jellegzetes megnyilvánulása ez, amely azonban Szabó Pálnál sohasem válik az erők öntetszergésévé s nem marad pusztán dekoratív jelenség sem. Szabó Pál benne él ezekben a mozdulatokban, mint valami megmásíthatatlan kényszerben s alkotásmódja ezáltal kap valami különös, egyéni lendületet, amely mögött az elemi erő mély lélegzése zihál.

Ez a mély lélegzés edzi meg elbeszéléseit. S innen van, hogy egy-egy meséje, mely egyébként mindennapi esemény lehet a falu, a mezei ember életében, hiszen oly mindennapos a nyomorúság, az ő sajátos látásmódján átszűrve egy-egy mélyről jövő emberi dokumentummá válik.

A falu és a mezővidék különben csak keret Szabó Pál frászművészetében, hozzá legközelebb álló, kézenfekvő eszköz, melyen át betekint és betekintést enged a földült, megháborgatott lélek rejtelmes világába. S épp így eszköz a nyomorúság is, a napi bonyadalmak, amelyek állandóan kísérik az ember életét. Lászlólag ugyan ezeken van a hangsúly, a falun, a mezővidéken, a nyomorúságon s ezek kapnak meglepő, dús színeket Szabó Pál palettájáról. Boldizsár, aki elhagyja csizmája talpát a templom közepén s falu csúfjára zötyögős csizmaszárban kotródik haza. Tapasztó Péter, aki saját apja fejfáját lopja el a temetőből, hogy tüzet gyújthasson vityillójában s egy kis vizet enyhítsen gyermekágyi lázban fekvő feleségének. Seres András, aki ingetlen mivoltában meztelen támolyog a folyóra a vizitáció után, ahol rokkantságát s havi egy pengő hatvan fillér járandóságát állapították meg. — Mind megannyi ténye és gazdag ábrázolása a siralmasságnak.

De Szabó Pál jóval tovább megy a pusztá helyzetrajznál. A külső konfliktusok mellett hősei átesnek egy döbbenetes belső konfliktuson is s ez az, amibe Szabó Pál már az első mozdulatoknál belemarkol. S ahogy vívódnak Szabó hősei e belső súlyokkal, saját szélvertete tehetetlenségükkel, ahogy lélegzeni igyekeznek, az mind oly elemi erővel nyilvánul meg, ahogyan azt népballadáink egyik-másik kivételes darabjánál látjuk. — Az Új krajcár, az Őszi szántás c. elbeszélések ragyogó példái ennek az alkotóerőnek.

Szabó Pál hat novelláját foglalja magában ez az ötíves könyvecske, mely a Juhász Géza és Kardos László szerkesztésében kezdeményezett Új Írók sorozatának 2. köteteként jelent meg. Az első könyv Kodolányi János írásait hozta, a további kötetek élő irodalmunk többi erőteljes munkáiként ígérkeznek, Németh László, Gelléri, Gulyás Pál stb. neveivel. A magunk részéről biztatni merjük az új vállalkozást. Talán új és szerencsés terepuma lehet az élő és jobb sorsra érdemes magyar irodalomnak.

Lovass Gábor

Gömör János: Az eperjesi ev. kollégium rövid története. (1531—1931.) A kollégium négyszázéves évfordulója alkalmából. Presov. 1933. 79 l.

Az országos viszonylatban is kiváló és jóhírnév szempontjából is az ország első intézetei közé tartozó *eperjesi kollégium* alapításának négyszázéves fordulójához jutott el 1931-ben. A béke boldog, nyugalmas éveiben bizonyára országos ünnepek között gyújtottuk volna meg az emlékezős és a hála tüzeit, a jelenlegi súlyos viszonyok között az ünneplés szerényebb keretek között bár, de nem kevesebb szeretettel történt meg. A dicső multra való megemlékezések között első helyen áll Gömör Jánosnak fenti cím alatt megjelent munkája. Szerzőnk, ki az eperjesi kollégium főgimnáziumának több évtizeden át volt törtéretanára és a főgimnáziumnak hosszú és nagyon nehéz időközön át lelkes igazgatója, híven betöltött őrszolgálatát és törtéretírói felkészültsége is arra a szerepre predesztinálta, hogy megírja intézetének a törtéretét.

Gömör János fenti művével nemcsak intézetével szemben teljesített kegyetes kötelességet, hanem kötetével a magyar kultúretörtéretelm irodalmát is értékes munkával gazdagította.

Szakavatott tollal írja meg a négyszázéves iskola törtéretének vázlatát 1531-től kezdve, az 1665-iki kassai evang. rendi gyűlés határozatain, az ellenreformációs küzdelmeken át az iskola hatalmas fejlődését elősegítő reform- és liberális korszakig, majd a világháborún és az azt követő új korszakon át napjainkig. Igen élvezetes olvasmány az előttünk fekvő füzet, mert szerzője mellőzi a száraz törtéretelmi adatok pusztá közlését; ehelyett arra fordít gondot, hogy kimutassa az egyes korszakok vezérlő eszméinek hatását az iskolára.

A jubiláló iskola iránt nagy szeretete világlík ki a munka azon ré-

széből, melyben intézetének az ország politikai viszonyaira gyakorolt befolyását emeli ki, vagy mikor az ország nagyjainak a kollégiumról tett elismerő nyilatkozataira hivatkozik.

Gömöry János munkája nem a jubileumi ünnepekre szánt compilatio — miként azt szerző munkájának az előszavában is szerénységből kiemeli — hanem komoly, értékes történeti munka, alapos apparatus criticusszal. A mű terjedelmének csaknem felét a „Jegyzetek“ adják, amelyek átolvasása során látjuk, hogy a szerző a legújabb forrásanyagot jól ismeri és azt fejtegetéseiben mindig fel is használja.

Lehetetlen meghatódottság nélkül olvasnunk az intézet nagy évszázadáról, amely Bártfának Stöckel Lénárdot, Eperjesnek ennek kiváló tanftványait, Fabinyi Lukácsot, Sculteti Szeverint adta rektorokként. A protestáns történetíró meleg szeretetével kíséri őseink küzdelmét az ellenreformáció exponenseivel, amely küzdelem során az ősi kollégium a jezsuiták kezére kerül. Kedves epizódot örökít meg a szerző a 33. és következő lapokon, ahol is II. Józsefnek 1770 jún. 8-án az eperjesi kollégiumban tett látogatását írja le, amely alkalomkor a császárnak Kriebel eperjesi ev. lelkésszel folytatott párbeszéde során, utóbbinak talpraesett válaszai megszerezték a felvilágosodott uralkodó szimpátiáját az eperjesi kollégiumnak.

Jelentőségének megfelelő terjedelmet szentel művében a szerző annak a fejlődési folyamatnak, amely a XIX. században következett be.

A kollégium négyszázéves történetében a XIX. század a rohamos fejlődés szakasza. A magyarországi iskolák élén haladt a nagymúltú eperjesi kollégium, melynek akkori kiváló tanárai, mint Greguss Mihály és Vandrák András hazánk későbbi nagyjait vonzották Eperjesre. (Pl. Kossuth Lajost, Irányi Dánielt, Vachot Imrét, stb.) Helyes megállapítása szerzőnek, hogy „miként valamikor Stöckel Lénárd, úgy Vandrák András is nagy tanítómestere volt korának.“

A szépen ívelő fejlődés során a kollégium eljut a csonka egyetemmé váló kiépítés gondolatának a felvetéséig, amikor is hirtelen pontot tesz a további fejlődés elé a világháború és az azt követő forradalmak. Nagyon részletesen írja le Gömöry János az új államhatalomnak a kollégiumra gyakorolt befolyását, ismerteti azokat a drámai lefolyású tárgyalásokat, amelyek során a magyar kultúra szolgálását rövid átmeneti időre biztosítani sikerült. Különösen értéke Gömöry János munkájának az, hogy szerzője, mint a legutóbbi idők történetének egyik közeli szemlélője, leírja az eperjesi magyar kollégiumnak tót nyelvű iskolává való átalakulását. Leírja e folyamat befejezését képező, 1919. márc. 4-én tartott kollégiumi igazgató-választmányának sorsdöntő ülését, melynek drámai fordulatokban gazdag menete során beteljesedett a négyszázéves múltú intézet végzete.

A legutóbbi évtizedek története nincsen még az objektív történetírás által megkivánt távlatban, ezért leghelyesebb a legutóbbi évek tör-

ténetéről csupán adatokat gyűjteni és tartózkodni az események kritikai kommentálásától.

Gömöry János most ismertett műve, a mai nehéz viszonyokhoz mérten egyszerű köntösben, de annál szebb és értékesebb tartalommal jelent meg. Méltó része a könyv egy dicső multú intézet jubiláris ünnepségeinek és hézagot pótló forrásműve az eperjesi Thököly Imre Kollégium történelmének, alapos gyűjteménye az intézetre vonatkozó történelmi fontosságú anyagnak. Ezzel a munkájával szerző az intézet historikusához illő módon örökítette meg ércnél maradandóbban a nevét az általa írt annalesek lapjain.

Dr. Sztehlo Zoltán

Felvinczi Takács Zoltán: Hopp Ferenc emlékkiállítás. — Budapest, 1933. 8°, 48 l.

Szerényen, csendben jelentős ünnepet ült a magyar múzeumügy: Hopp Ferenc, a német származású magyar múzeum-alapító születésének 100. és az általa alapított Keletázsiai Művészeti Múzeum megnyitásának 10. évfordulóját. Az Andrássy-úti villában elhelyezett kis múzeum, melynek alapját Hopp Ferenc többszörös világgörülű útjain szeretettel és hozzáértéssel gyűjtött kínai, japán, ind és egyéb távol keleti mütárgyaival vetette meg, igazgatójának fáradhatatlan és eredményes tevékenysége következtében Hopp halála óta is állandóan gyarapodott s ma közgyűjteményeinknek egyik értékes és érdekes gyöngyszeme.

Az évforduló alkalmából a múzeum igazgatója, Felvinczi Takács Zoltán emlékkiállítást rendezett, s ez alkalomból egy teremben a múzeum eddig nyilvánosan be nem mutatott anyagából s magyar gyűjtők tulajdonából igen becses keletázsiai mütárgyakat állított ki. A kiállítás-hoz rövid magyarázó katalógust is szerkesztett, melynek bevezetéseképen rövid, tartalmas értekezést írt: „Nagy Ázsia művészete“ címmel. A kiállítás is, a tanulságos katalógus is azt a feltevést illusztrálja és bizonyítja, hogy Ázsiában, annak még egymástól legtávolibb részeiben is, a legkülönbözőbb mütárgyak egy egységes őskori kultúra megőrzését mutatják. Takács a bevezetésben igen érdekesen fejtegeti az ázsiai művészet és műalkotás lényegét s annak az európai művészettel szemben már a célkitűzésben jelentkező nagy különbségét: az európai művészet az individualizmus jegyében fejlődik, az ázsiai művészetben inkább a vallási eredet, a mágikus ténykedés domborodik ki, s e megkülönböztető jegyeit még az újabbkori ázsiai művészet is igen figyelemreméltóan megőrízte. A kis tanulmányban még néhány igen érdekes motívum derivációt is érint Takács; az életfa, a horogkereszt, a griff (más változatában az állatot marcangoló griff), sárkány stb. sorra megjelennek előttünk kínai, japán, ind, perzsa, görög s ami magyar földünk története szempontjából különösen érdekes, magyarföldi népvándorláskori tárgyakon és leleteken, bizonyítékául egyfelől a közös, immár ködbevesztett eredetnek, másfelől a hajdani, csak régészeti összehasonlítások útján megállapítható érintkezésnek.

Takács e dolgozata dióhéjban súlyos és alapvető kérdéseket érint s ezeket az egyes tárgyak bemutatásához adott szűkszavú jegyzeteiben még jobban elmélyíti. A tanulmány érdemes volna arra, hogy hosszabban és bővebben kidolgozva hozzájáruljon a benne felvetett problémák végleges tisztázásához.

Oroszlán Zoltán

Dr. Málnási Ödön: Gróf Csáky Imre bibornok élete és kora (1672—1732). — Kalocsa, 1933. A Gróf Csáky-család kiadása. 8-rét, 330 lap. Számos képpel, térképpel és a Csáky család genealogiai táblázatával. Ára 20 arany pengő.

A könyv hőse, a XVIII. században kibontakozó magyarországi római katolikus főpapi arisztokrácia egyik legkorábbi s egyben egyik legértékesebb tagja, valóban méltó volt a megörökítésre. A majdnem kivétel nélkül mindig föltétlen Habsburg-hűségű s épen ezért Bécsben nagyon kegyelt ősi magyar család tehetséges sarja már ifjú férfi korában a váradi püspöki, majd a kalocsai érseki székre kerül, negyvenöt éves fővel a bibort is elnyeri s nagy politikai és diplomáciai képességeivel, kitűnő nemzetgazdasági és művelődési érzékével úgy uralkodójának, mint egyházának és nemzetének hasznos és messze kiható szolgálatakat tesz. Kiemelkedő része van a szatmári béke utáni új Magyarország szervezésében, amire épügy képesítette széles látóköre és aránylag független gondolkozása, mint az uralkodó és a rendek előtt egyaránt bírt nagy tekintélye. Két hatalmas egyházmegyéje területén a római katolicizmust is ő támasztá fel romjaiból, fáradságot és áldozatot nem sajnálva, de előkelő és türelmes lelkületéhez képest — amelyet már a kezdődő felvilágosodás szellője némiképen megérintett — melőzve az erőszakos eszközöket. A magyar föld és a magyar lélek új arca kifermálásának egy egész csomó szála futott tehát össze a Csáky Imre kezében a III. Károly uralma alatt: eddig alig ismert életének és munkásságának a történettudomány eszközeivel való föltámasztása nagy mértékben alkalmas elmélyíteni, itt-ott módosítani a magyar XVIII. század első feléről eddig alkotott történelmi összképünket — a tudományban is, annál inkább a nehezen ellenőrizhető és nagyon szabados retouche-sal dolgozó ú. n. „köztudatban“.

A Csáky grófi család példás és nagyszerű áldozatkészsége erre a nem közönséges történetírói feladatra a sokoldalú és vasszorgalmú történetkutatóban és íróban, vitéz dr. Málnási Ödön egri tanítóképzőintézeti tanárban találta meg az alkalmas embert. A szerző éveket fordított a Csáky Imrere vonatkozó hatalmas hazai és külföldi levéltári anyag felkutatására és feldolgozására s fáradságos munkájának eredményeként megkapóan bontakozik ki előttünk egy értékes és rokonszenves magyar ember alakja, akit eddig alig ismertünk, és egy sok belső feszültséggel, kemény alkotó munkával telt kornak a képe, amelyben ez a magyar ember sokat és becsületesen dolgozott mind-

azért, amit ő a maga korában, társadalmi osztályában, vallási és egyéb meghatározottságai mellett a közjó fogalma alatt elgondolhatott. Mánási ezt a magyar embert és korát olyan hatalmas anyagkészlettel, olyan derekas összefoglaló képességgel, oly finom és gazdag részletezéssel és árnyékolással sakkora elfogulatlanságra törekvéssel mutatja be, hogy hőisével együtt ő maga is föltétlenül kivívja az elismerését mindazoknak, akik a komoly munkát meg tudják becsülni — még akkor is, ha egyébként sem a könyv hőisével, sem a könyv írójával és lelkes ajánlóival (gr. Csáky Imre, gr. Zichy Gyula, dr. Lindenberger János) nem lehetnek mindenben egy nézetben.

Nincs terünk a könyv tartalmát részletezni és méltatni. Azt is csak épen megemlítjük, hogy a könyv, a hőse közvetlen élet-történetén túlmenő területeken főleg család- és gazdaságtörténeti vonatkozásban hoz rengeteg újat — amellett, hogy (egy minket legközelebről érdeklő tárgykörben) a római katholicizmus Debrecenbe és környékére való visszatelepítésének történetét is számos eddig ismeretlen új adat által igen tanulságosan megvilágítva mondja el. Ellenben a szerző szorgalma, tudása és képességei iránt való legőszintébb elismerésünk mellett is kénytelenek vagyunk arra rámutatni, hogy könyvének erényeit és jelentőségét úgy fentnevezett illusztris ajánló, mint ő maga is — az elő- és utószavakban — nem kevésbé túlértékelik.

Van a műnek már egy nagy módszeri és szerkezeti hibája is: az életrajzot a korrajzzal nem tudja szerves, benső, étellel teljes összefüggésbe hozni, ami folytonos széthullást idéz elő, a Csáky-portrait egységét még kezdetlegesebb (t. i. a lélektani, szellemtörténeti kérdéscsoportokkal nem számoló) formában sem engedí megvalósítani s másfelől egy akkora mennyiségű, a Csáky alakjával és viselt dolgaival legtávolabbi összefüggésben is alig álló kortörténeti anyagot enged benyomulni, hogy lapokon, sőt íveken keresztül az a benyomásunk, mintha nem életrajzot s azzal egybefüggő korrajzot, hanem minden sajátlagos célkitűzés nélküli általános magyar történeti kompendiumot olvassánk, nagyon sok és érdekes új adattal kibővíve, de egészben véve mégis csak a köztörténeti és „művelődéstörténeti“ feldolgozások régi, kopott keretében, bizonyos történettanári iskolák doktori értekezéseinek jól ismert schemái szerint. Ez a vonás a könyvnek valami felemás jelleget ad.

E formai hiba mellett van a különben érdemes műnek egy nagy felfogásbeli alapfogyatkozása is. Eleitől végig átvonul rajta a magyar rendi alkotmány és köznemesei társadalom iránti határtalan ellenszenv, amely a szerzőt az elfogulatlan ítélkezésre és mindenoldalú mérlegelésre való törekvésében lépten-nyomon elgáncsolja s olyan kijelentésekre ragadja, amelyek iskolapéldái a hamis általánosításnak s amelyeken a higgadt és némi átlagos történelmi iskolázottsággal bíró olvasó még akkor is csóválná a fejét, ha a könyv nem egy főúri család, hanem, mondjuk, a Népszava kiadásában jelent volna meg. Lapokon

keresztül idézhetnénk erre példákat; sajnos, térszűke miatt nem tehetjük. De hogy a szerző e részbeli szenvedélyes elfogultsága néha már az elvakultság határán jár, azt mégis igazolnunk kell legalább egy példával. A 196. lapon, mint már előzőleg is azután is számtalanszor, a lehető legsötétebb képet festi a Csáky-korabeli magyar köznemességről. „Evés, ivás, jobbggyverés és szeretkezés: hegemonizált(?) ösztönéletének formái.“ És példaként felhossa többek között a Kazinczy Ferenc nagyatyját, Bossányi Ferencet, akiről az unoka a következőket mondja: „Náddal fődött, vályogházban él. Vagyonával alig törődik. Van elég. Cselédjei szabadon számolnak el. Pincéje tele borral, vermei búzával, szerűje asztagokkal. Télen-nyáron egyszerű ruhában jár. Ha a megyén valakit pártfogol, akkor a többiek csak ráhagyják egyhangúan. Szörnyen tud káromkodni.“ Málnási szerint ez a Bossányi, akinek unokája által adott jellemrajzát ő *így* kivonatolja, tipusa az „ösztonélet élő gyarló embernek, aki az igazság, jóság és szépség ideáival sohasem jut összeköttetésbe.“ — Olvassa el mármmost bárki a Pályám Emlékezetéből az illető — egyébként közismert — lapokat (a Magyar Remekírók 7. kötetében 178. skk. lapok) s ítélje meg, hogy Málnási híven kivonatol-e és ami fő, igazságosan értékel-e.

Az ilyen és hasonló jelenségek nagy száma szükségképpen óvatossákká tesz bennünket a szerző egyéb idézései és értékelései iránt is és, ha történetírói jóhiszeműségébe vetett hitünket egészben véve nem ingathatja is meg, arra mindenesetre kötelez, hogy a régebbi történetírást „szubjektívizmusa“, „alkotmánytörténeti fikciói“ stb. ellen szünet nélkül megismételt kirohanásait a kellő értékükre leszállítsuk s részben a saját fejére visszahárítsuk.

Még csak annyit, hogy különösen a protestáns egyház- és művelődéstörténettel kapcsolatos részekben számos kisebb-nagyobb tévedést találunk (amelyek között elég elemiek is vannak, pl. hogy a Dévai Bfő Mátyás ABC-jét két századon keresztül taníttották 238. l., hogy a Historia Diplomatica volt az első magyar protestáns egyháztörténet 242. és 319. l. vagy hogy Itáliában nem volt reformáció és ellenreformáció 243 l. stb., stb.) — és hogy a szerzőnek az előszóban és a jegyzetekben előforduló ingerült kifakadásai azon róm. kath. egyházi egyének és intézmények ellen, akiknél és amelyeknél kutatásaiban kellő támogatásra nem talált, komoly történelmi műben mai napság legalább is szokatlanul hatnak és két-három századdal ezelőtti íróinknak a „Zoilus“-okkal való ismeretes pörléseire emlékeztetnek. De legszokatlanabban hat XX. századi történelmi műben — amelynek szerzője pedig sok jeltől megállapíthatólag a történetírás elméletével, tehát lélektani, ismeretelméleti, stb. előfeltételeivel is foglalkozik — az utószónak az önérzet csimborasszóját jelentő ama kijelentése, hogy: „munkámban mindenről és mindenkiről megmondhattam azt, ami igaz.“. Azoktól, akik a történettudományt magáért a tudományért művelik s ennek első feltételeként mindennemű társadalmi, politikai, stb. tenden-

ciától öntudatosan igyekeznek magukat megszabadítani, ilyen beszédet manapság már nem szoktunk hallani — mert az ilyenek elsősorban önmagukon tapasztalták, hogy ez a függetlenül milyen nehéz feladat és hogy a Ranke-féle „wie es eigentlich gewesen“ a legszélesebb látókörű, leghatalmasabb tudású és leghiggadtabb ítéletű történetíró számára is legfőljebb csak megközelíthető, de soha a korlátolt és hűnös emberéletben el nem érhető határérték.

A könyv kiállítása elég csinos, bár épen nem sajtóhibamentes, illusztrációi találoan és érdekesen összeválogatottak, de a debreceni róm. kath. templom Csáky-korabeli iképének fölösleges benne teljesen azonos lenyomatban kétszer is előfordulnia.

Révész Imre.

Dolgozatok a m. kir. Ferenc József tudományegyetem archaeologiai intézetéből. Szerkeszti: Buday Árpád. VII. évfolyam. — Szeged, 1931. 8°, 237 lap.

Buday Árpád gondos szerkesztésében immár a VII. évfolyama jelent meg a „Dolgozatoknak.“ A szerkesztő és a munkatársak igazán heroikus erőfeszítéssel évről-évre újabb és újabb kötetekkel ajándékozzák meg a magyar régészetet, amelyek gazdag tárházai a Nagy Magyar Alföldön, jelesebben Szeged közelebbi és távolabbi környékén előkerült leleteknek és maradványoknak és e szempontból fontos és nélkülözhetetlen anyaggal bővítik e területre vonatkozó régészeti ismereteinket. A kötetek elsősorban a szakemberek figyelmére tartanak igényt, de a távolabbról érdeklődő nagy közönségnek is sok tanulságot nyújtanak alföldünk régebbi multjának közelebbi megismeréséhez.

A VII. évfolyam értékes tartalmából emeljük ki elsőnek *Banner* Jánosnak, a „Dolgozatok“ legtermékenyebb munkatársának derék dolgozatait. Az elsőben „A Marosvidék bronzkori zsugorított temetkezéseinek sírmellékleteiről“ szól s benne igen értékes adatokkal bővíti a III. évfolyamban a magyarországi zsugorított temetkezésekről való összefoglalását. A marosvidéki legjelentősebb prehistorikus temetők kora-bronzkori, elsősorban kerámiai, de azután egyéb leleteivel is foglalkozva *Banner* megállapítja, hogy ez a kultúra a csak erre a vidékre jellemző egyes edénytípusaival egészen zárt kultúrkört alkot, melynek eddig öt telepe és ugyanannyi temetője ismeretes. Megkülönböztetésül ezekre a leletekre és maradványokra a „marosi kultúra“ elnevezést ajánlja és megállapításai szerint ennek időtartama a Reinecke-féle időbeosztás I. és II. periodusaira terjeszkedik ki, *Banner* második dolgozatában tisztázza a „Neolithicum Szarvason“ kérdését. Pontosan összeállítja a lelőhelyeket, revidálja a leleteket, amelyek nem egységes neolitikus kultúra emlékei, hanem részben a bükkii, részben a tiszai kultúra ismertető jegeit viselik. Harmadik cikkében *Banner* a „bánkúti lovassírról“ értekezik. Ennek gazdag lelet-tárgyai közül egy ú. n. fehér bronzból készült kerek tükör az, ami leginkább megérdemli figyelmünket. A tükör há-

tát ábrázolás díszíti: vékony, hullámos vonalakkal vízként jelzett mezőben két körbenúszó hal kergetőzik; közöttük virágos, himbós vizinövény, felettük szárnyas kis állat, talán szitakötő. A tükör ábrázolásával Európában magában áll, hasonló darabok csak a távol keletről (Kínából, Koreából) ismeretesek. Bizonyos, hogy a tükör hazánk területére a honfoglalás koránál előbb nem juthatott, mert a vele rokon darabok is körülbelül a Kr. u. VIII. századig követhetők csak vissza. A lelet származhat a honfoglalás idejéből, de lehet későbbi is, esetleg a tatárdulás idején kerülhetett hazánk területére s ma egyik érdekes és még sokszor szóbakerülő darabja a szegedi egyetem archaeologiai gyűjteményének.

A nagyobb dolgozatok közül említsük meg *Schupiter* Elemér munkáját, melyben „a Szentés környéki neolitikus telepeket“ tárgyalja s újabb adatokat szolgáltat Tompa Ferenc és Banner János megállapításai értelmében alföldünk ú. n. tiszai kulturájának jellemző sajátosságaihoz. Nagy elismeréssel kell adóznunk *Párducz* Mihálynak, ki „A Nagy Magyar Alföld rómaiakori leletei“ című dolgozatában valóban hézagpótló feladat megoldására vállalkozott. A Duna-Tisza közének római korból származó leleteiről topografiai összeállítást közöl, részben a régészeti irodalom idevonatkozó adatainak felhasználásával, részben a legújabb ásatásokat végző szakemberek ásatási feljegyzéseinek és a különböző múzeumok növedéki naplójának alapján. A leleteket azután különféle korjelző leletdarabok (érmek, fibulák, stb.) és más kísérő és jellemző leletkörülmények (pld. a sírok keletelése) szerint kronológiailag osztályozza s megpróbálkozik a származata-jazyg és a vandál temetők leleteinek elkülönítésével. Dolgozata egy eljövendő rendszeres feldolgozásnak jó alapja és kiindulópontja lehet.

Cikkeket találunk még a szegedi Szt. Demeter-templom legrégebbi maradványairól, a XVIII. századbéli szegedi tüzelő és fűtő berendezésekről (mindkettő Cs. Sebestyén Károly tollából) I. Ferdinánd ismeretlen dénár változatairól (Bálint Alajostól). Érdekes tartalmú Miscellanearovat és Irodalom teszi teljessé a kötetet, mely bizonyíték a déli végek régészetének életrealitáságról és eredményekben dús munkásságáról.

Oroszlán Zoltán

Dr. Wallentinyi Samu emlékezete. 1876—1930. Sajtó alá rendezte *Sebesi Ernő* Eperjes, 1933.

Az eperjesi evang. collégium főgimnáziumának volt harminc éven át tanára dr. Wallentinyi Samu. Java férfikorában, 55-ik életévében ragadta el hivatásából a halál. Hogy jó tanár volt, bizonyítja a spontán megnyilatkozó hála a kései tanítványoktól kezdve végig, egy emberöltő alatt volt összes tanítványai részéről. A tanítványi hála hívta életre ezt a kötetet is, melyet Wallentinyi Samu irodalomtörténeti előadásai által inspirált, egyik íróvá lett tanítványa rendezett sajtó alá, a Mester emlékének akarván emelni maradandó emléket.

A küzdelmekben gazdag, nagy egyéni megrázkódtatásokban bővel-

kedő s a Mindenható által rövidre engedélyezett élet szép sikerekre hivatkozhatik. A fiatal Eötvös-kollegista tanár hamar meghódította a művelt felvidéki városka intelligens közönségét és elfoglalta hamarosan a nagymúltú, „Széchenyi kör“-nek nevezett irodalmi társaság ügyvezető titkári állását. Családi származásához méltón, az evangélikus egyház közigazgatásban is vállalt munkát, de művelt és fenkölt lelkét kiélteni csak a százados múltú iskola falai között tudta. Ott volt ő otthon, az volt az ő igazi hazája, hol az élet bántó mostohaaságai békében hagyták. Irodalmi előadásai a magasabb évfolyamok hallgatóinak várva várt, lelki megújodást jelentő üdülések voltak. Nem tanított, nem oktatott, hanem lebilincselő előadásain egyenesen magával ragadta hallgatóságát. Az irodalomban úgy kiemelni a szépet senki sem tudta, mint ő.

Szerette az iskolát, amelyhez sorsa fűzte, hozzá szívósan ragaszkodott, annyira, hogy az államfordulat után megkivánt új tanítási nyelvet is elsajátította, csak hogy maradhasson; nem választotta a repatriálás útján kínálgozó, talán kényelmesebb elhelyezkedési lehetőségeket, hanem kitért azon az örhelyen, hová a Sors állította. Nem tudta, „jut-e neki egy nyugalmas sarok“ a régi földön, hol annyit dolgozott, — de nem mozdult, otthon maradt!

Schöpfung Géza, volt kartársa, a kollégiumi főgimnázium jeles tanára írta a kötet számára Wallentinyi Samu életrajzi vázlatát vérbeli íróra valló mesteri tollal. Megörökíti a kötet *Fábry* Viktor lelkész temetési beszédén kívül *Gömör* János ny. koll. főgimnáziumi igazgató gondolatokban gazdag beszédének egy részét, *Sebesi* Ernő, a kötet sajtó alá rendezőjének alkalmi költeményét, *Szelecsényiné Frenyó* Erzsébet volt lánycserkészparancsnok és egy volt tanítványának a nyitott sír felett mondott beszédét és *dr. Treybal* Stanislav, a koll. főgimnázium új igazgatójának magyarra fordított beszédét. Azután két nagyon megleghangú búcsúbeszéd következik. Az egyiket *dr. Máriássy* Béla ny. várm. árvászéki elnök, az ottani öslakosság egy kiváló és példát adó egyénisége mondotta Eperjes társadalma nevében, a másikat *dr. Kárpáti* János, jelenleg iglói ev. lelkész, a legöregebb tanítványok nevében, elhelyezve a hála soha el nem hervadó virágait Wallentinyi Samu frissen hantolt sírjára. *Dr. Henszelmann* Aladárnak a „Miskolci Reggeli Hirlap“-ban megjelent régi kedves reminiscenciákkal teli, mély érzésű nekrológja mellett *Dzurányi* Lászlónak a „Prágai Magyar Hirlap“-ban megjelent nekrológja, valamint az eperjesi Uj Világ című lap részletes riportja következik a temetésről. Külön ki kell emelni azt a szép és meleg érzésre valló költeményt, a „Hívdak, Eperjes“-t, amelyben egy régi diák nagy szeretete és hálája az akkor már nagybeteg mesterrel szemben van költői kézzel megörökítve. A verset *dr. Henszelmann* Aladár főorvos írta.

Az Emlékkönyv második része *dr. Wallentinyi Samu* irodalmi hagyatékából áll. E cím alatt a füzet kiadója nyolc, nagyobbára a magyar irodalomból merített tárgyú cikket, előadást és karcolatot közöl Wallentinyi nyomtatásban megjelent irodalmi műveiből. Igen megszívle-

lendő tanításokat találunk abban a 8 pontban, amelyben a mai családi nevelés hibáit foglalja össze néhai Wallentinyi Samu, a gyermek és a fejlődő ifjú lelki életének fáradhatatlan fürkészője.

„Madách életéből“, Petőfi“, „Arany néhány balladájáról“, „Az 1850-es évek költészete“, „A népies irány diadala“ címeket viselő előadások alaposan kidolgozott, komoly irodalmi fejtegetések.

Megható „Kis élmények egy nagy szanatóriumban“ cím alatt közölt karca, melyben egy az élettel már leszámolt és azzal megbékélt lélek csendesen szemlélődő nyugalma csillan elő. Tudat alatt érzi már ez a melegen érző szív, hogy közeledik a „Styx folyó evezőse, a nagy szakállú Charon, hogy átvigye a tulsó partra, hol többé nem bánt senki, nem fáj semmi“.

Az emlékkönyvnek — mely díszes és ízléses kiállítású 159 lapon látott napvilágot — címlapját néhai Wallentinyi Samu sikerült arc képe ékesíti.

Igen kegyeletes dolog volt emléket emelni ezzel a könyvvel annak a férfiúnak, aki hamincesztendőn át tanította a magyar irodalmat a tanítványok ezreinek.

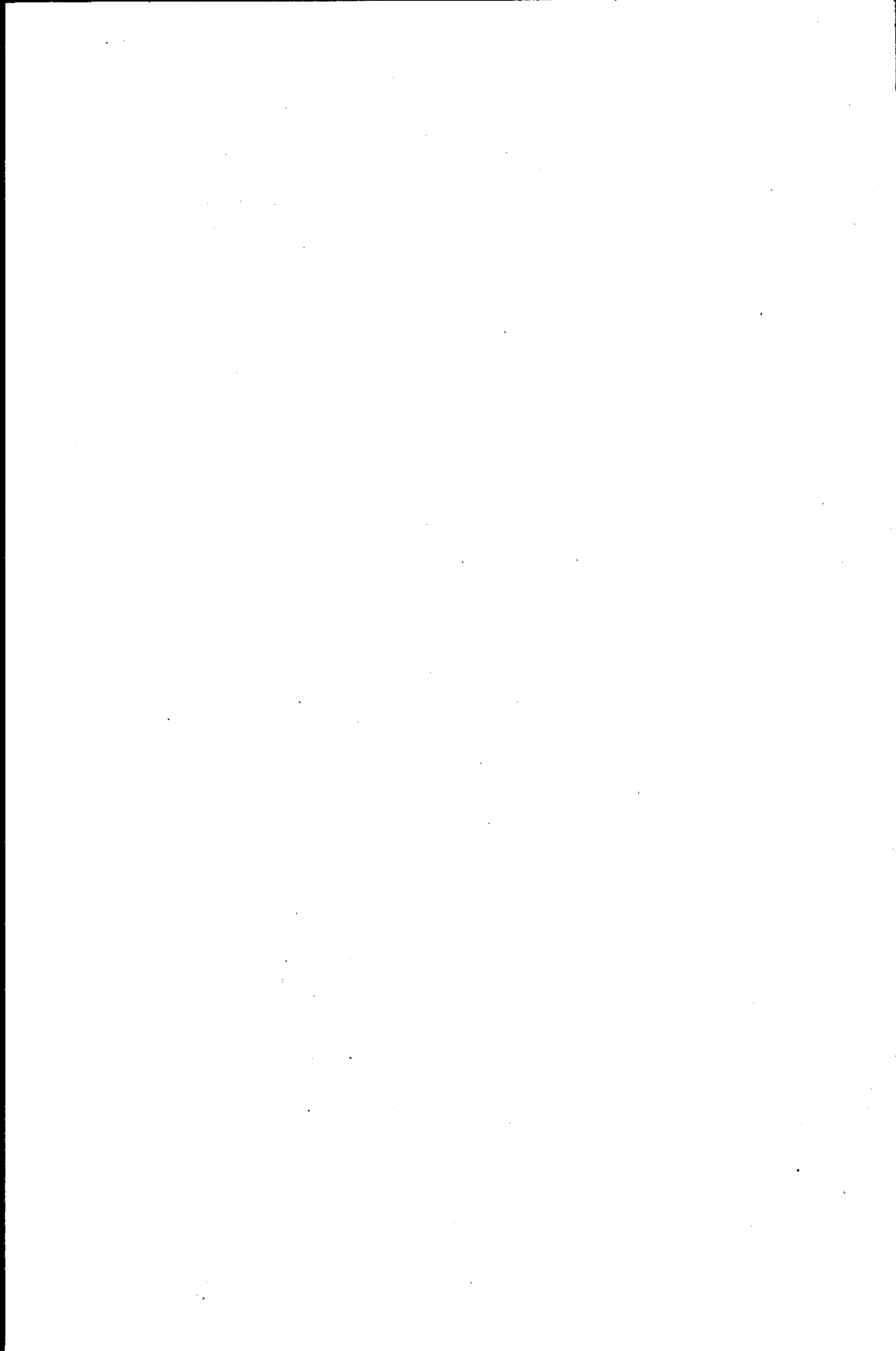
Amidőn a füzetet fentiekben röviden bemutatni volt szerencsém, nem mulaszthatom el azt az alkalmat sem, hogy a magam igénytelen személyének a háláját leróva meg ne hajtsam az elismerés zászlaját ifjúságom egyik kimagaslóbb egyéniségű tanítómesterének emléke előtt.

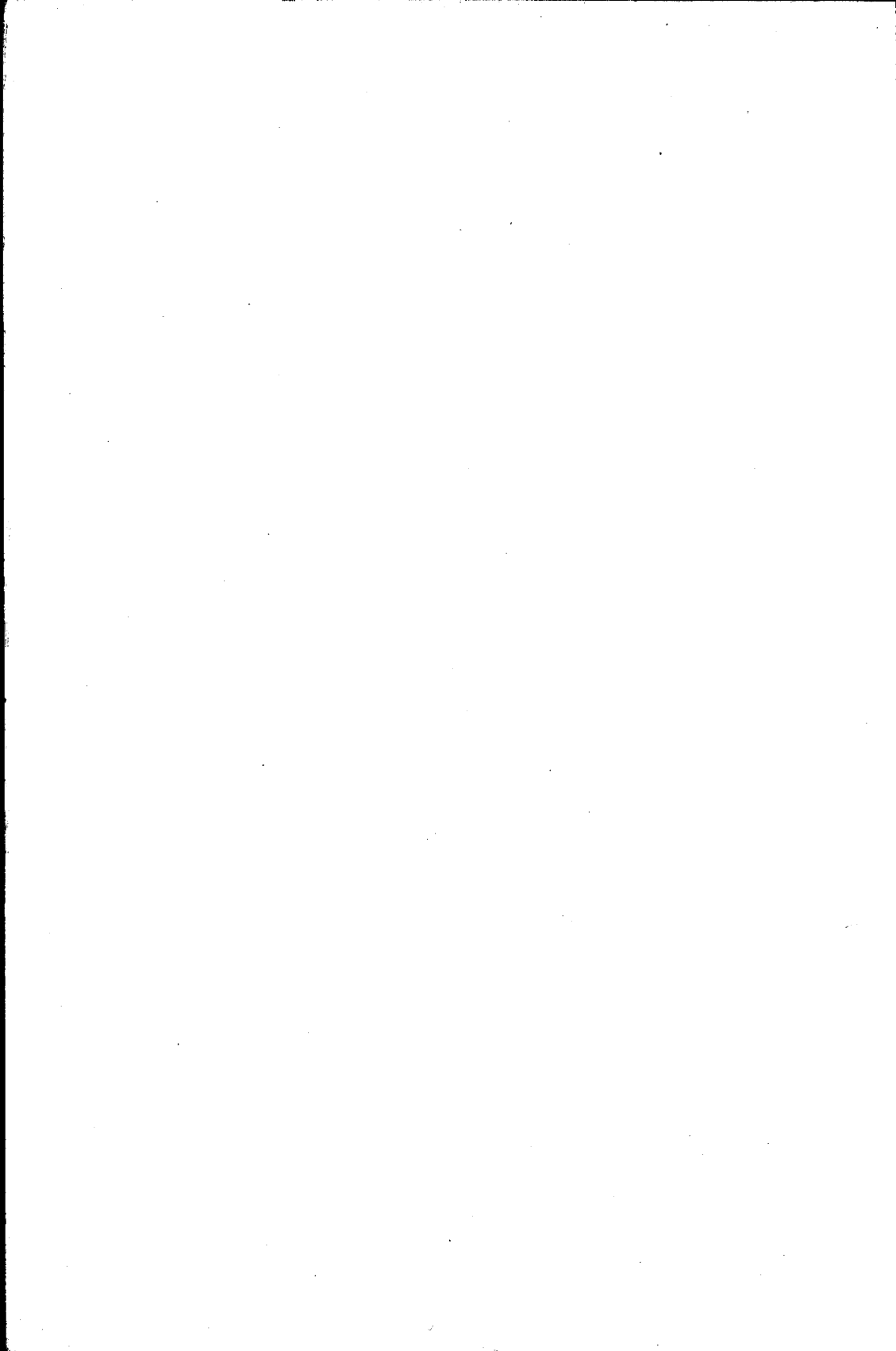
Örök álmát alvó néhai tanítómesteremnek a klasszikusok nyelvén kívánom: „sit tibi terra levis“.

dr. Sztehlo Zoltán

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Bpest, IX., Ráday-utca 28.) kiadása
A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P
A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Bpest, IX., Kálvin-tér 8.
Pénztár: Bpest, IV., Deák-tér 4.
Póstatakarékpénztári számla száma: 4170.

Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda-Rt. — Nyomdavezető: Sebők István

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ÁPRILY LAJOS

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY ÉS RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM:

S. SZABÓ JÓZSEF: Erdélyi élet a XIX-ik század elején
GYÖKÖSSY ENDRE: Az örök zsoltár élő sípja (vers)
KARDOS ALBERT: Az ember tragédiája és a zsoltárkönyv
FEKETE LAJOS: Delelő nap (vers)
VARGA ZOLTÁN: Liberálizmus és református egyház-
alkotmány
Dr. CSEKEY SÁNDOR: Futásfalvi Hamar István
GÁRDONYI ALBERT: A magyar nemzet története (Asztalos
Miklós és Pethő Sándor könyve)

KRITIKAI SZEMLE

XLII. évf., 10. szám.

1933. október.

Ára 2 pengő

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,
Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

BARTÓK GYÖRGY: Émile Bréhier: Histoire de la Philosophie Allemande	384
BRUCKNER GYÓZÓ DR.: Dr. Joh. Lipták: Geschichte des ev. Lyceums A. B. in Kesmark	385
VARGA SÁNDOR FRIGYES: Noszlopi László: A szeretet	388
HEGEDŰS LÓRÁNT: Török Pál: Az első lépés a világháború felé	389
BRUCKNER GYÓZÓ DR.: Memorabilia Lycei Kesmarkiensis magistrorum discipulorumque dicta et facta ad sollemnia quarti saeculi peracti iussu et sumptibus inelyti Patronatus edidit Carolus Bruckner rector emeritus	389
ASZTALOS MIKLÓS: Mikó Imre: Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés	391
ASZTALOS MIKLÓS: Ila Bálint: A Thurzó-család levéltára — Moór Endre: A magyar nép eredete — Genius Kis Lexikona	392
KINCS ELEK: Eckhart Ferenc: Magyarország története	393
KARÁCSONY SÁNDOR: Kiss István: Hála Istennek! Vége az ifjúságnak	394
HAMVAS JÓZSEF: Josef Trostler: Goethe und die neuere ungarische Literatur	397
HARSÁNYI ISTVÁN: Török Sándor: Bankett a Kék Szarvasban	398
KÉPES GÉZA: Tolnai Gábor: Erdély magyar irodalmi élete	400
LOVASS GÁBOR: Kodolányi János: Küszöb	401
GUNDA BÉLA: Gyallay-Pap Zsigmond: A nép és intelligencia	402
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Színházi Szemle	403

A Protestáns Szemle szellemi részére vonatkozó közleményeket a következő címre kell küldeni: ÁPRILY LAJOS szerkesztő, Budapest, IX. kerület, Lónyay-utcai ref. gimnázium. — Csak géppel írt kéziratokat fogadunk el. — Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. — A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

Erdélyi élet a XIX-ik század elején

„Magyarország nem ismeri Erdélyt. Megszoktuk nyugot felé venni utunkat, valamikor honunkból kimozdulunk, feledjük, hogy kelet felé egy rokon nép lakik, melyet nem illik nem ismernünk.“ Ezeket írta *Kazinczy* 1816-ban az Erdélyi Levelek előbeszédében. Ha azóta sok minden történt is arra, hogy Erdélyt igazán megismerjük, valljuk meg, sajátos történetének, életének, viszonyainak számos részlete ma is homályban van előttünk. A művelt magyarországi közönség vajmi keveset olvasott és tanult pl. Erdélynek az önálló fejedelemség megszűnése után következett korszakáról, mintegy 150 esztendő történetéről. Az ú. n. *guberniumnak* ezt az idejét mind nagyobb történeti műveink, mind tankönyveink sajnálatosan mellőzték, vagy legfeljebb egy pár szóval intézték el. Önálló állami élete után valami nyomasztó fátum ülte meg a fejedelmek alatt felemelkedett, dicsőséges kis országot. „E korszak alatt küzdelmei és szenvedései Magyarország felől kevés részvételt jutalmaztatának, ami nemcsak a magyarországi közvélemény tunyaságát, de sokkal inkább a leopoldi diploma fonákságát bizonyítja.“¹ Erdély a papíron mint saját alkotmánnyal és közigazgatással bíró állam, nem pedig a Habsburg-birodalomba beolvadt tartomány maradt ugyan meg, melyet nem „ad normam aliarum provinciarum“ kormányoztak, de a valóságban a bécsi önkény labdája lett, egy a művelt, nyugati államoktól messze eső, elszigetelt, magára hagyott, vergődő, kis országocska.

Szekfű Gyula, ha már nem is kimerítő, de eléggé részletes, tiszta és világos képet rajzol Erdélynek XVIII-ik századi állami életéről és közállapotairól újabban megjelent Magyar Történetében. Műve kétségteljesül, lényegesen előbbre vitte Erdélyről való ismeretünket. Hozzájárult ahhoz, hogy megértjük azt a külön kialakult erdélyi lelkiséget, melyet az utóbbi időben, *transsylvaniaismus* név alatt is, sokfelől hallunk emlegettetni, sőt fejtegettetni. Sajnálni tudjuk, hogy a XIX-ik század történetében már csak néhány szót juttat *Szekfű* a szerinte elszigeteltségében elmaradt, örökös, apró, belső viszályal dult Erdélynek. Pedig a század elején, a sokféle, külső-belső bajok és veszélyek ellenére is, viszonylag olyan nyugodt, szerencsés, fejlődésre képes és hajlandó életet élt, minőt sohasem a gubernium másfélszázada alatt. Két kiváló férfiú állott ekkor az erdélyi főkormányszék és kancellária élén: *gróf Bánffy György*, mint gubernátor e néven második és *gróf Teleki Sámuel*, a nagy könyvtár-alapító, „Erdély Bacoja“, akik egy időben (1787) foglalták el Erdély két legmagasabb tisztségét s viselték 35 esztendőn keresztül ugyancsak egyszerre (1822) bekövetkezett halálukig. Mindkettő kormányra termett, ritka erényű és szeplőtelen jellemű s re-

¹ *Báró Kemény Zsigmond*: Történelmi és irodalmi tanulmányok, Budapest. 1906. Összeüjtött művei között.

formátus, vallásához és egyházához híven ragaszkodó ember, Bánffy gubernátorsága előtt (1783—87) a kolozsvári eklézsia főgondnoka. Királyi kegy és az ország szeretete egyaránt áradt feléjük. Bánffyt a haza édesatyjának nevezték, „ki közönséges atyái voltával, bírói egyenességével, jóltevő indulatjával annyi nyelveket és vallásokat boldogított és azzal nemes szívének nem kisebb örömet szerzett, mint azoknak. Nem a nép vagyona folyt hozzá, hanem az övé költ a közönségre.“² „Széles jószágainak gazdag jövedelmeit mind hivatala díszének, az ország tekintetének áldozta.“ „Tiszta és egyenes volt az ő lelke és nem vitt el más sóhajtást erről a földről, hanem csak azt, ami szeretetből ment utána.“³ Úgy hangzik ez, mint egy hajdankori legenda. Kormányzását a „csendes okosság“ karakterizálta, amely baj nélkül vitt véghez és látnia nélkül alkadályozott meg sok dolgot. Viszont gróf Telekiről így emlékezett meg halálakor a Tudományos Gyűjtemény: „Felséges királyunk mint Nesztorát úgy nézte s tántoríthatatlan hűségét, hajthatatlan egyenességét s a közjó mellett való buzgólkodását mindenkor meglelédeéssel tapasztalta. Hasonló volt pályája a fénylő világossághoz. Míg háládatos magyar maradék leszen e világon, szólja az ő dicséretét minden száj.“ *Kazinczy* sem fogy ki magasztalásából. Úgyszintén *Keresztesi József* sem Naplójában.

E két ritka férfiú kormányzása idején kitűnő férfiakkal szaporodott az erdélyi magasabb hivatali kar. „Gróf *Kemény Sámuel*-től kezdve *Kosztáig* és *Kenderesyig* (ez a mi tárgyalt korunk) egész sora tűnt tel a tehetségök és becsületességök által elismert híru hivatalnokoknak. Ezek népszerűségük szétpazarolt kincseivel megaranyozták a bürokrácia igáját; nevékkel feledtették az absolutisticus kormányzás gyűlöletességét s visszariasztottak minden komolyabb irányú ellenzést, mely csak politikai láthatárról való letűnésök után néhány évvel kezdett tekintélyre kapni.“ (*Kemény Zsigmond*.) Mindenképpen érdekes és tanulságos az a bepillantás, melyet Erdélynek e korabeli életébe vethetünk. Támaszkodhatunk két olyan nagyműveltségű, előkelő irodalmi képzettségű ember följegyzéseire és tanúságára, minő *Kazinczy Ferenc* és báró *Jósika Miklós*. Őket követjük tehát első renden Erdély mult század eleji életének a megrajzolásánál.⁴ *Kazinczy*, mint tudjuk, rajongó, impressionista, impulsív természetű. *Jósika* nagyúri gondolkozású s regényesen színezi mondanivalóit, de, ezeket tekintetbe véve, megbízható és nagybecsű kalauzok a mult idők szövevényeiben. Előadásuk nyomán lehetetlen nem látnunk azt a különbséget, mely a többszázados különállás folytán az erdélyi és magyarországi élet, szellem,

² *Szilágyi Ferenc*: A nagyság mértéke. Halotti beszéd gr. Bánffy György felett, 1822. szept. 15. Kolozsvár, 1822.

³ *Hegedűs Sámuel*: A főkormányon ülő férfiúnak érdemei és jutalma. Gyászbeszéd ugyanakkor.

⁴ Használt művek: *Kazinczy Ferenc*: Erdélyi Levelek. Abafi-féle Nemzeti Könyvtár kiadványa. *Jósika Miklós*: Emlékirat. Pest. 1865.

felfogás között kifejlődött. Erdély, mint egy kis zárt egység, lényegesen más világot tüntet fel. A bécsi abszolutizmus alatt csigaként magába vonulva, idegen fajú népek közé ékelve, Magyarországtól az itteniek közömbössége és a közlekedési eszközök gyarlósága miatt szinte mesés távolságban igyekszik őrizni benne a magyarság régi hagyományait, állampolitikai eszményeit és szerkezetét, etnografiai, nyelvi, irodalmi, egyházi sajátosságait, társadalmi szokásait, azt a magasabb ambíciót, életstílust, uralmi becsvágyat, kulturális igényt és ideált, mely nagy fejedelmei korából mintegy örökségképpen maradt rá.

Ereje érvényesítésének azonban elsősorban éppen Erdély speciális alkotmánya volt az akadály, amely, — miként akkor még dicsekedve hirdették — az „égi és földi szent köteléssel egyesített három nemzet és négy vallás“ unióján nyugodott. „Ennyi különböző törvényes és bevett, vagy csak megszenvedett, pretenziókkal teljes vallások és nemzetek között igazgatni; annyi különös törvényű és szokású állapotokkal és helységekkel bánni, oly sok, az igazat mindenik részre magának tulajdonító perlekedőket ítélni; igen számos ellenkező kérésekre válaszolni, annyi, mint a hánykódó tengeren a szelek és habok csapdosásai között kormányozni.“ (Szilágyi Ferenc.) Ez az unió Erdélyt örökös belső feszültségben és torzszalkodásban tartotta. Növelte a kormányzás nehézségeit a Habsburgok elnyomó és kizsákmányoló politikája, mely miatt Erdély alkotmánya hovatovább a provinciális árnyék-alkotmány jellegét mutatta s az 1879-i nagy felbuzdulás nem hogy a várt eredményt nem hozta meg a reformokra vágyó Erdélyben, hanem a francia forradalom radikális, romboló eszméi és mozgalmi s a magyarországi Martinovics-féle összeesküvés nyomán kelt bécsi ellenhatás ott is még több bilincset rakott az országra. Az 1811-iki devalváció nagy ingerültséget és rémülést okozott s bekövetkezett „a fatalis bankó-cédulák komor epochája.“ Erdély ugyan, távol a napoleoni harcoktól, azok zavarait és veszélyeit nem igen érezte. „Annyira hasonlított minden a békéhez, mintha egy katonának sem állana ellenség előtt. Az emberek mulattak, Kolozsvár, főleg farsang idején, a régi volt.“ (Jósika.) A háborúk levét azonban Erdélynek is keservesen kellett meginnia. Mikor országgyűlése a pénz-értékek leszállítása ellen tiltakozott, a király feloszlatta s azontúl 23 éven át össze sem hívatta többé. Ez az állapot a választott kormányzók és tisztviselők legalitásának elvesztését vonta maga után s a bécsi önkény a tisztviselők kinevezését is magához ragadta. Rossz termések, rettentő hózivatarok és pusztító vízáradások is nyomorgatták a szegény kis országot s 1816 és 17-ben olyan példátlan szükségset idéztek elő, hogy maga *I. Ferenc* személyesen ment a királynővel, *Karolina Augusztával* együtt Erdélybe, hogy lássa az ottani állapotokat és vigasztalja és segítse a szerencsétlen népet. Az ínség dacára azonban megbírhatatlan adókkal terhelték az országot. Ilyen körülmények kö-

zött valóban a Bánffy György, Teleky Sámuel és kiváló társaik kormányzati ügyességére, tapintatára, mély belátására és bölcsességére volt szükség, hogy az ország viharvert hajóját a Scyllák és Charybdisek között átvezessék.

Erdély a maga állami apparátusával és hivatalos szerveivel aránylag sokkal nagyobb hivatalnok-sereget tartott, mint Magyarország. A municipalis közigazdasági tisztviselőkön kívül a gubernium kancellaria, kir. tábla, statuskamara és comissariatus a képzett hivatalnokok nagy számát foglalkoztatta. Ilymódon számos tanult, intelligens emberre volt szüksége, ami az ország műveltségére emelőleg hatott. Az alsó- és középiskolákon felül három református (Nagyenyed, Marosvásárhely, Kolozsvár) és egy kath. (Kolozsvár) főiskola képezte ki magasabb állásokra fiait, akik közül sokan külföldön is gyarapították ismereteiket, főleg a mágnások gyermekei s a református lelkészek és tanárok közül. Az állami tisztségeknél szorososan ügyeltek a három nemzet és négy vallás reciprok képviselésére, amely, amiatt, hogy egyik-másik előtérbe igyekezett magát helyezni, nem ment minden versengés nélkül. A bécsi udvar segítségével különösen a katolikusok követeltek mind nagyobb részt az állam-kormányzásban. Túlnyomó hatalmat nyertek már az által, hogy a király a kath. püspököket tette a főkormányzók mindenkor első tanácsosaivá. Ám még folyton többet kívántak. Ez a Bánffy-Teleki korszakban is nem egyszer összeütközésbe hozta a katolikusokat főként az ország zömét alkotó reformátusokkal és mehéz helyzet elé állította a kormányzókat. A marosvásárhelyi királyi tábla három ítélmesteri állása, három vallás (kath., ref., unit.) képviselői között oszlott meg. Lutheránus protomotarius nem volt, mert evangélikusok nem perlekedtek a táblán, a törvény az ő legfőbb fórumukká a nagyszabemű szász univerzitást tette. A szászoknak ez az egyedülálló, kiváltságos, nagyfokú önkormányzati szerve is előmozdította, hogy ők beköltözésük után 700 esztendő múlva is teljesen elzárkózott életet éltek Erdélyben. A magyarokat gyűlölték. Kazinczy útjában németül több szászt szólított meg s egytől sem kapott feleletet, a szász pap pedig még az ablakból is visszavonult, mikor lakása előtt ment el. „Mely medvefaj!” tört ki ezek után felháborodva a nagy író. Az állami hivataloknál meg kell még azt is említenünk, ami ma különösen aktuális, hogy egynél több hivatalt senki sem viselhetett, pedig bizony a hivatali állásokat nem túlságosan dotálták, pl. a főispánnak évi 1200, a vicispánnak, főnotáriusnak 250 forintja volt, a szolgabírónak 50. Ehhez képest más hivatali ágazaton is. A szászok polgári jólétét sőt gazdagságát, magasabb civilizációját és kulturális fejlettségét elismerőleg emeli ki Kazinczy. Békés, boldog lakóhelyet találtak Erdélyben, melyet mégsem tartottak hazájoknak. Kevélykedtek cseréppel fedett s kényelmesen berendezett, szép kőházaikkal, rakásra gyűjtött vagyonyokkal, megerősített, jóképű városaikkal. Az üzérkedő örmények is szerfölött meggazdagodtak. *Ebesfalvának, Szamosújvárnak* templomai,

tornyai, utcái, hézai mind-mind azt mutatták, hogy lakói nagymódú, pénzes emberek. Csak az utakkal nem törődtek még a szász földön sem, mint általában mindenfelé, pedig anyagért sem kellett messze menniök. Kazinczy négy lóval utazott és Segesvárnál mégis elakadt a pocsolyában, úgy, hogy négy ökörnek kellett kocsját kivonatni. A nagy sárban sok helyen négy bivallyal törtetett előre. „Menésünk a fekete elefántokon — jegyzi meg kedélyes iróniával, — amadiszi menés volt“. Csinált utat, olyat, mint pl. a Küküllő mentén, keveset lehetett találni. — A magyar jobbágnép is még tűrhető állapotban és viszonyok között élt. Bogárhátú, nád- vagy gyékényfedelű, csinos házak dúslombú fák árnyékából kedvesen kandikáltak ki az utas felé. Bent jól bútorozva felrakott, magas ágyakkal, a gazdasszonytól készített pokrócokkal és leányainak kézimunkáival. Kint a ház körül szép borjak, üszök és tehének legeltek s a csűr tele gabonaasztagokkal. Erdély nagyszámú főurai nem bírtak széles kiterjedésű latifundiumokkal. Nem voltak ott sem egyházi, sem világi, hatalmas, kötött birtokok, sem majoratusok és széniorátusok. A földbirtok megosztása egyenlőbb, a gazdálkodás szabadabb, mint Magyarországon, de még mindig a régi coservatív, sőt primitív módon és eszközökkel történt. A magyar rendiség még úgy az állami, mint a magánéletben korlátlanul uralkodott s a jobbágyság terhein mítsem könnyített. Humanus reformgondolatokkal a magát jólérző rendi világ még akkor Erdélyben sem foglalkozott. Csak egyes melegszívű s fenkölt gondolkozású emberbarátokat vittek arra rendkívüli események, hogy az elnyomott föld népének igáját enyhítsék. Az 1816—17. évi rettenetes inségben pl. *Cserey Farkas* ezreknek vásárolt gabonát; három évi tizedet s 2200 napszámot elengedett és jószágaiban a háromnapos robotot kettőre szállította le. Ugyanígy cselekedtek, példáját követve, egyes mágnások is, mint pl. *ifj. gr. Teleki József*, aki ezáltal tette nevét még ragyogóbbá.

A legelmaradottabb állapotban vagy, ahogy Kazinczy mondja „boldog és boldogtalan műveletlenségben“ élt Erdélyben az oláh nép. Testi-lelki szegénység benne és rajta mindenütt. A magyar urakhoz szolgálai meghunyászkodással és rettentő alázattal mert csak közeledni. Mikor *Sipos Pál* volt pataki főiskolai tanárt a tordosi gazdag parókiaiba beiktatták, üdvözetére megjelent az oláh pápa is. A tordosi ref. pap nagy úr, földesura volt a községnek, s mint ilyenhez lépett, földig hajolva a pápa és kezet akart neki csókolni. A filozófus és felvilágosodott *Sipos* elrántotta a kezét s paptársaként homlokon csókolta a pópát, mire a szegény ember ijedtében majdnem földre rogyott. Egy jellemző eset a sok közül. Kazinczy, a melegszívű filantróp, a humanisztikus nevelés apostola, ezeket a szavakat fűzi az oláhság körében tett szomorú tapasztalataihoz: „Amely nép nem ismer egyéb boldogságot a maga pálinkáján kívül s képzelete nincs a lélek szükségletei felől, az századok multával sem fog előbb menni. Tegyük sorsát szerencsésebbé; adjunk nekik iskolákat, adjunk nekik oly papokat, mint

újabb orosz papjaink, kik most lépnek ki a nagyszombati iskolából.“

Az ilyen nyomorúság láttára, meg a koldúsviskók és szegényes kinézésű falvak mellett, Kazinczynak feltűnt a sok szép úri ház, melyekkel tele volt egész Erdély. Festői szépségű völgyek ölén, erdőkoszorúzta halmok között és magas hegyek kies környékén egymást érték a kedves udvarházak, nagyfényű kastélyok és régi várakások. Az utazó nem győzött velök betelni. Hát még belső berendezésükkel! Nagyszerű bútorzat, a falak beborítva az ősök arcképeivel; többféle gazdag könyvtárak, érem- és egyéb gyűjtemények. A portrék nem mind művészi festmények, de valamennyien történelmi értékűek. Az ősök tisztelete Erdélyben megható reliigiózus érzés. A lakások megannyi családi Pantheonok. A kastélyok — francia módra — szép parkokkal és kertekkel is voltak körülveve. Egyébként *Lorántffy Zsuzsánna* fejedelemné után általában kifejlődött ott a kertkultusz.

Írjuk csak le Kazinczy nyomán a *gróf Hallerek* kastélyát Fehéregyházán! A fekete márvány színre festett falak architrav könyöklőiről a Hallerek pillantottak alá tömött sokaságban; ez páncélosan és zászlóval, amaz spanyol öltözetben, az ott lovagpalástban. A kertben gloriétta, a gyeptáblákon rózsák, mákok, óriás helianthus sárga virágaival. A delphinium messze kékllett. Túl ezeken s az eleven obeliszkeken nyirbált fenyőspallér, mely szökőkúthoz vitt, innen tó következett, partjain gyászfűzerekkel. Tisztán tartott út, gyepl, szép tó hosszú deszka rostélyaival, virágtáblák, királyi tölgyek. „Valóságos tündérlak“ — kiált fel elragadtatással Kazinczy. Kolozsvárt, hová 1790-ben helyezték a guberniumot, e korban kezdtek a mánásók főúri lakásaikban pazarul berendezkedni. A legszebb újjonnan épült palota a kormányzóé, fejedelmileg díszítve és bútorozva. Szobái vörös selyem damasztal, erdélyiesen kamukával kárpitozva. A kárpitot fehér és aranylécek körítették. Bútorzata, csillárai, velencei tükrei mind összhangzatban a díszes falkárpitokkal. (Jósika.) Ebben a palotában szállásolta és vendégelte Bánffy erdélyi látogatásakor a királyt és királynét.

A főúri szép lakások termeiben sok ünnepély és multság zajlott le, főként Kolozsvárott. A kormányzó fejedelmi házat vitt s ebédeket és estélyeket adott. De a magánházaknál sem fogyott ki farsang idején a multság s reggelig tartó táncvigalom. Afféle XVIII-ik századi rokokó multságok is kerültek még elő. Télben nagy és cifra szánkázások, fényes álcás menetek, melyeknek rendezésében főleg a bohém *Horváth Dániel* jeleskedett. Egy ilyen álcás menet pl. Phryxos és Helle menekülését ábrázolta. Sajnos, a kártyaszzenvedélynek is áldoztak; a genuai fáro-játékot kedvelték. Bár a ruhaviseletben, mint szintén nyelvben és érzésben is, az erdélyi arisztokrácia ekkor, ellentétben a magyarországgal, szinte tüntetett a magyarságával, mégis franciás műveltsége és ízlése nehezen tudott megválni a már divatját mult rokokótól. A férfiak a magyar ruha mellett hajporos vagy parókás fővel és copffal mentek ünnepélyes alkalmakra és mulat-

ságba, a nők pedig a magyar pruszlikhoz és szoknyához fejöktetején álló, rokokó babafőkötőt viseltek. Furcsán hatottak ebben a felemás viseletben. (Jósiika). Még *Mártonffy József* kath. püspök, az exjezsuita világi is pompás estélyeket adott, melyeken hajnalig ropták a táncot. Ilyenkor, valamint ünnepeken nem valami aszkéta módon viselkedett és nem egyszerű papi ruhában jelent meg, hanem mint egy charmant rokokó-gavallér. Jósiika így írja le ruházatát: világos violaszín bársony frakk, hasonló mellény, térden alól érő bársony-madrág, mely veres harisnyában és aranycsattos cipőben végződött. Nyakában püspöki kereszt aranyláncom, kezén briliánsokkal körözött nagy zafir halászyűrű. A kormányzó már németesen kikerekített hosszú mentét hordott gazdag aranyhimzessel, de nála is porozott fő, copf és vukli.

Hanem a szív, nyelv és kedély mindenkinél tökéletesen magyar s valami egyszerű, patriarchális közvelenségu volt. Semmi mesterkelt póz, merev udvariasság, kevély nagyralátás. Magyar úri fajtajukat első pillanatra azzal ölelték keblökre, hogy ismerjük egymást, egy láng van a lelkiünkben és páratlan vendégséggel fogadták. A Herr Tanzmeister és Madame Etiquette tanítványai nem kínozták Erdélyben Kazinczyt, mint idehaza. Még útravalóval is bőven ellátták, amit Magyarországon nem tettek. A társaságban szívesebb, melegebb a hang, mint Magyarországon. „Az emberek úgy bánnak egymással, mint rokonok. Apám, anyám a nevezet mellyel gyermek szüleilhez szól s együttlétükben szünetlen cseng: méltás bátyám, vagy öcsémuram, méltás néném, vagy hugomasszony.“ (Kazinczy). Az erdélyi művelt férfiak és nők kizárólagos magyarságának büszke érzetere mi sem jellemzőbb, mint hogy Magyarországot úgy tekintették, mint Bécs függelékét, ahol német nyelv és műveltség dívik. Csodálkoztak, hogy Kazinczy olyan jól beszél magyarul, amiért nem egyszer kapott szemtől-szembe is complimentet. Ő pedig dicsekedve írta, hogy 3 hónapig bármerre utazott Erdélyben, a szászföldet kivéve, mindenütt magyarul beszéltek a legelőkelőbb szalonokban is urak és hölgyek egyként. Egyetlen nő szólott hozzá németül, arról is kisült, hogy magyarországi. Még a külföldről származottak is magyarul társalogtak. Pedig a mágnások sokan vettek feleséget a külföldről, ami széleskörü összeköttetésüket és a nagyvilágban való forgolódásukat bizonyítja. A kormányzó neje (gróf Palm Jozefa) is német származású. Némelyek orosz, porosz, lengyel, olasz, francia főrangú családokkal jutottak házasság útján kapcsolatba. Ily módon is emelkedett művelődési és életszintjük. Az erdélyi főurak nevelésük és műveltségük kiegészítő részének tartották a külföldön való tanulást és utazást. Különösen a francia nyelv és műveltség elsajátítására törekedtek. A mágnás házakban ott voltak a francia monsieur-k és mademoiselle-k; a kath. családoknál nem ritkák a gálans abbék és barátok, akárcsak a francia főúri udvarokban. Alig találkoztott mó is, aki a magyar és német nyelv mellett franciául nem beszélt. Általában sok mindenben látszott a francia hatás, ízlés, elegancia és galantéria.

Némelyek tüntettek is franciaságukkal, mint pl. *gróf Bethlen Farkas*, akit ezért párizsinak neveztek. Kevesen voltak, akik a régi magyar klasszikus műveltséget megtartották, ezek közt *gróf Barcsay János*, a fejedelem utóda. Egy másik fejedelem-utód, *gróf Kemény Farkas* hivalgón hat lovon járt, holott az csak a gubernátori méltósághoz volt kötve. *Gróf Wass Miklós* nagyon tanult, klasszikus képzettségű, régi-szabású főúr, annyira ragaszkodott az ősi rendi szokásokhoz, hogy kendnek szólított mindenkit, aki vele egy rangban nem állott.

De még különlegesebb régi világot is lehetett megcsodálni egyes családokban, ahol udvari bolondokat tartottak harlequin öltözetben, oszörgő sapkával (pl. *gróf Haller Antal* Szászfenesen.) „Voltak úri bolondok is, kiknek helyén volt az eszök, de hajlamból vagy számíftásból a bolondját járták.“ (Jósika). A törpék, Erdélyben ú. n. pulyák, is mulatságos alakjai az úri házaknak (legparányibb báró Bornemissza Leopoldnál). Mindent összevéve, rendkívül érdekes családi és társadalmi élet tárult Erdélyben 100 évvel ezelőtt a tanulmányozó elé. Egy lenyugvó vonzó, kedves vidám élet és világ, melynek árnyoldalai is a hunyó nap piros reflexét tükröztették vissza.

Erdély egyházi és irodalmi élete is nagyon érdekes és jelentős ebben a korban, de ezt már egy külön cikkben lehet előadni.

S. Szabó József

Az örök zsoltár élő sípja

Az orgona melegen zengő sípja
Az énekfolyó partjaira hívja
A híveket. S a hűs dallam vizében
Megifjúl minden lélek. Épen
Emeli szárnyát föl az égig, hol már
Az Ūr lábát öleli át a zsoltár.

És az orgona százegy sípja szól...
A művész kántor ujjai alól
Finom futamok ölelik körül
Az éneket. Az öreg pap örül,
Mert hű a nyáj; míg zsoltárt énekel,
Bitang mezőkre sose téved el.

A legjobb síp is a kóruson űl, fenn:
A mindig-tíz-éves fiú, ki hűen
Tele-zengi a fehér templom öblét.
Ó az élő Síp, a drága örökség,
Kit ivadékról ivadékra adnak
A hű apák a zsoltáros falaknak.

A mindig-tíz-éves fiú-torok
Vezető hangja frissen ránk csorog,
S üdítő áldás rávetni magunk,
Vele, utána mi is szárnyalunk;
Az orgona is őt öleli már
És a zsoltár a templomból kiszáll;

Élő Sípján az Eget megtalálja.
— Holttá fárad a templom orgonája,
Erős tornya is a halálba roskad,
De az Idő sem árt a síp-toroknak,
Mindig tíz éves s hangja ránk pörög,
Vele és benne a zsoltár örök.

Gyökössy Endre.

Az ember tragédiája és a zsoldárkönyv

I.

Tudvalevő, hogy az Ember tragédiájának verssorai közé zsoldársorokat is iktatott a költő. A VII. vagyis a konstantinápolyi színben találhatóak e zsoldárrészletek, abban a színben, amely a drámai költeménynek egyik legkimagaslóbb, cselekményben, korfestésben, jellemalkotásában egyik leggazdagabb szakasza. Ádámot ebben a színben éri egyik legfájóbb csalódása, látnia kell, hogy a Péter apostol által az előző színben hirdetett keresztvétség fönséges eszméi mint alajaslúnak el megvalósulás közben, hogy a szeretet és megbocsátás hite mint válik a gyűlölet és bosszú vallásává. — A költő a színben szembeállítja egymással a *homouzion* és *homoizion* két felekezetét, amint híveik börtönbe vetik és halálra hurcolják egymást. Alig tudjuk eldönteni, hogy mi hat ránk megrázóbban: az a kiírthatatlan gyűlölet, mellyel az ariánusok és athanaziánusok átkozzák egymást, egymás testét máglyára, lelkét pokolra kárhoztatják, vagy az a rajongó ledkesedés, az a rendíthetetlen ragaszkodás, amellyel hitelveikért önként mennek a halálba és gyönyörrel vállalják a vértanúságot.

A vallásos rajongásnak, a hitért való szenvedésnek, az istenbe vetett rendíthetetlen bizalomnak, de egyszersmind a hitetlenek ellen lángoló gyűlöletnek és bosszúnak a kifejezésére hol található voltna a költő megfelelőbb szavakat, mint a zsoldárkönyvben? Madách oda is fordult és két zsoldárt választ, két hatalmas, magával ragadó költeményt, a XXII. és XXXV. zsoldárt, hogy az elsőt a halálra ítélt eretnekek ajkára adja, a másodikat a halálra hurcoló szerzetesekkel, a barátokkal énekeltesse.

II.

Talán érdemes lesz közelebbről megvizsgálni, hogy a költő honnan veszi a zsoldár-szöveget és hogy a két zsoldárt miképp használja fel a maga sajátos céljára.

Itt először azt a különös jelenséget kell megállapítanunk, hogy Madách, a katolikus ember, a rendkívül buzgó katolikus anyának hűséges fia, a protestáns Károli-bibliához fordul és a költői művébe illő szöveget onnan veszi át szó-, sőt majdnem betű szerinti hűséggel, nem pedig a katolikus magyar bibliából, Káldi Györgynek egyházilag elfogadott fordításából.

Ennek bizonyítására felesleges a Károli- és Káldi-féle bibliának egymástól szembevetően eltérő szövegét párhuzamba állítani, elég arra hivatkozni, hogy a Madách által költőileg felhasznált zsoldárok Káldiban nem is azt a sorszámot viselik, amellyel Madách megjelöli őket, a Vulgátához alkalmazkodó Káldinál ugyanis a XXII. zsoldár XXI., a XXXV. zsoldár pedig XXXIV. szám alatt található.

Nem nehéz megmagyarázni, hogy a költő miért választja Káldi

nelyett Károlit. A magyar olvasóközönség, a magyar irodalmi nyelv a bibliát a legalábbbb is évtizedenkint újabb meg újabb kiadásban megjelent Károliból ismerte meg és engedte magára hatni, nem pedig Káldiéból, amely Madách korában szinte könyvészeti ritkasággá vált. A költő jól érezte, hogy Károlit ismert szövegével, megszokott mondataival, közszájon forgó kifejezéseivel sokkal nagyobb hatást tesz olvasóra, mint Káldinak talán hívebb, esetleg szabatosabb, de szokatlan fordításával.

Itt felmerülhetne az a kérdés, hogy, ha a költő közismert zsoltár-részleteket akart belevenni művébe, miért nem merített mindjárt Szenczi Molnár Alberttől, akinek verses, rímes, dallamos zsoltárai igazán közszájon forognak, a magyar protestánsoknak mindennapi imádságává lettek, hiszen külforma szerint talán inkább hozzá is simultak volna a drámai költemény verssoraihoz Szenczi Molnár csiszolt versei, mint Károlinak itt-ott darabos prózája. Szenczi Molnár mellőzésére két ok is rábírhatta. Először az, hogy a Szenczi Molnártól vett zsoltárok nagyon is felekezeti szint adhattak volna az Ember tragédiájának; másodsor és még inkább az, hogy éppen a XXII. és XXXV. zsoltár Szenczi Molnár kezei között az eredeti szövegtől nagyon eltérő két költeménnyé vált, amelyeket a költő bajosan használhatott volna fel a maga kitűzött céljára, a konstantinápolyi keresztyén felekezetek vallásos rajongásának és végtelen gyűlöletének a feltüntetésére.

III.

Második föltett kérdésünk az volt: mikép használja fel a költő a kiválasztott két zsoltárt? Természetesen nem iktatja bele a maga költeményébe sem az egyiket, sem a másikat teljes terjedelmében, nemcsak azért, mert mindkét zsoltár a hosszabbak közé tartozik, t. i. az egyik 32, a másik 28 versből áll, nem is éppen azért, mert a XXII. zsoltár szinte szemelláthatóan két külön vallásos énekből olvadt össze, (az 1—22. vers teszi az elsőt, a 23—32. vers a másodikat), hanem és legfőképen azért, mert az egymás ellen fenekedő keresztyén csoportok jellemzésére elégnék tartott csak néhány verset kiragadni egy-egy zsoltárból. Ezek a zsoltárrészek így hangzanak:

XXII. zsoltár.

1. Én erős istenem, én erős istenem, miért hagytál el engemet és miért távoztál el az én megtartásomtól és az én jajgatásaimnak beszédétől.

2. Én istenem, kiáltok mind napestig, de nem hallgatsz meg, éjjel is nincs nekem veszteglésem.

3. Te pedig szent vagy — —

21. Mentsd meg az én lelkemet a fegyvertől és az én egyetlen egycemet az ebnek kezétől.

22. Szabadíts meg engemet az oroszlánnak szájából és az unicornisoknak sarvaik ellen hallgass meg engemet.

23. Hirdetem a te nevedet az én atyámfiaiának, a gyülekezetek közepette dicsérlek tégedet.

XXXV. zoltár.

1. Perelj, uram, az én velem perlőkkel és harcolj a velem harcolókkal.

2. Ragadj fegyvert és paizst, és kelj fel az én segítségemre.

3. És vedd fel dárdádát és rekeszd meg az én háborgatóim eleinek útát; —

26. — — öltöztessenek fel gyalázatossággal és szidalommal, kik felfuvalkodnak ellenem.

27. Vigadjanak és örüljenek, kik akarják az én igazságomat, és mondják ezt mindenkor: Magasztaltassék az Úr, ki akar békességet az ő szolgájának.

A XXII. zoltárt — tudjuk — az eretnekek ajkára adja a költő.

Mit akar ezekkel a halálraítéltekkel kifejezteni? Először rettenetes megpróbáltatásait, szörnyű kínszenvedéseiket. Mi volna erre alkalmasabb, mint a XXII. zoltárnak 2. és 3. verse, (Madách számozása szerint az 1. és 2. vers), amelyekben panaszuikat ugyanazzal a jajkiáltással kezdik, amely a keresztfán függő Krisztus ajkáról is elhangzott.

De Madách ezekkel a szerencsétlenekkel az Istenbe vetett rendíthetetlen bizalmat is ki akarja fejezteni: azért, mikor a színek további folyamán már a máglyához közelednek, akkor a zoltárok 21., 22. és 23. verseit énekelletti velük, a hitnek és bizalomnak fenséges szavait.

A barátok ajkán is két részletben jelenik meg a XXXV. zoltár. Az 1., 2. és 3. verset azért hangoztatják, hogy az Istentől segítséget kérjenek ahhoz a harchoz, amelyet szüntelenül és irgalom nélkül folytatnak a velük, hitük szerint az Istennel szemben állókkal. A máglya előtt pedig azért éneklé a barátok kara a 26. verset, hogy még a máglya tüzeiben égőket is gyalázatosaknak szidalmazza; a befejező 27. verssel, illetőleg annak ezzel a mondatával: „Magasztaltassék az Úr“, mintegy ugyanazt akarják kifejezni a barátok, amit eretnekégető társaik, a spanyol inquisitorok, akik így szentesítették halálos ítéleteiket: *Ad maiorem Dei gloriam!*

IV.

Meg kell vallanunk, hogy Madách találóan választotta ki a költői céljának megfelelő két zoltárt és még találóbban szakította ki a két zoltárból a jellemzésre szolgáló verseket. Rendkívül tudatos eljárással bizonyítja, hogy a kiszakított verseket sem mindet viszi egészükben a műbe, hanem a szükséghez, illetőleg a költői célhoz képest egyik-másik verset a végén, a harmadikat az elején csonkítja meg. Csonka például az eretnekek kara által énekelt zoltárnak a 3. verse:

Te pedig szent vagy, ki lakozol az Izraelnek dicséretei között, amelyből a költőnek elég az első mondat. A csonkítás nem önkényes, mert tulajdonkép a barátok kara szakítja félbe az eretnek-éneket, éppen akkor, mikor az eretnekek Istenbe vetett bizalmukat kezdik hangoztatni, amelyet a barátok már semmikép sem akarnak meghallgatni.

Csonkán használja fel a költő a barátok ajkára adott zsoltár 3. versét is, amelynek végéről elhagyja ezt a két mondatot: „*mondjad az én lelkemnek: Én vagyok a te megtartód!*” mert ezek a mondatok nem árasztanak magukból gyűlöletet, amellyel telve vannak az előző versek és amelyet a költő annyira érezettni akar.

Megcsonkítja a költő a 26. verset is, amelyből elhagyja a szokásos párhuzam első felét, bizonyára azért, mert a vers és vers párhuzam második fele hatásosabban fejezi ki azt a szidalmat, amelyet a barátok a még máglya előtt álló eretnekekre is szórnak.

Ezeket a szándékos változtatásokat nem tekintve, a költő majdnem betűszerinti hűséggel ragaszkodik a Károli szövegéhez.* Gondos megfigyelő mégis találhat apró eltéréseket, nagyrészt olyanokat, amelyek a helyesírás, illetőleg a nyomtatás változtatása vont maga után. Így többek között az Ember tragédiájában kisbetűvel vannak szedve a zsoltárok eme szavai: *Istenem, Uram, Gyülekezet*, továbbá az Ember tragédiája két szóvá különíti el a Károli-féle *egyetlenegyemet*. Szóra sem érdemes csekélyeségek, hogy az Ember tragédiája kevesebb írásjelt használ, mint Károli, hogy *jajgatásiimnak, beszédit* helyett *jajgatásaimnak-ot, beszédét* mond, hogy a *nékem-et nekem-re*, hogy a *nincsen-t nincs-re* rövidíti. De azt igenis szóvá kell tennem, hogy Madáchnál *gyülekezetnek közepette* helyett *gyülekezetek közepette* található. Ezt a szerkezetet némileg szövegkritikai, de főképp magyar mondattani szempontból kifogásolom. Károli híven fordítja *gyülekezet*-nek az egyes számú héber *kahal-t*, annál hívebben, mert tudtommal az ótestamentum az *Isten gyülekezetét* mindig egyes számban érti és említi. Súlyosabb azonban a nyelvhelyességi hiba; *gyülekezetek közepette* tulajdonkép éppen olyan helytelen, mondhatnám éppen olyan nonsens, mint *dél előtte, templom mellette, vagy emberek közöttte*. Sajnos, a *közepette* újabbán mind többször járul ragtalan névszóhoz is és e hibás használat talán a Madách korában is előfordulhatott. Csak azt csodálom, hogy Arany, akinek a keze alól jött ki az első kiadás, el-siklott fölötte; ezen annyira csodálkozom, hogy szükségesnek tartom az eredeti kézirat megvizsgálását: vajjon nem volna-e ott, ha elmosódva is, felfedezhető a *gyülekezetek*-ben az a kétszeresen szükséges *n* betű.

V.

Hosszabbra nyúlt e kis tárgy körüli fejtegetésem, mint szerettem és talán mint kellett volna. De elmézést remélek e hosszadalmasság-

* Az összehasonlításnál a Biblia 1871. évi kiadásához tartottam magamat.

ért, ha sikerült az Ember tragédiáját egy-két ponton jobban megvilágítanom. Így azon a ponton, hogy drámai költeményünk nemcsak a keretben, az I., II., III. és XV. színben támaszkodik a Bibliára, hanem a VII. színben is erős szálakkal fűződik a szentíráshoz. De még inkább azon a ponton, hogy Madáchban teljes volt a költői céltudatoság nemcsak egész remekműve elgondolásában, hanem kisebb és jelentéktelenebb részek kidolgozásában is.

Kardos Albert

Delelő nap

*Nincs a világnak semmi foltja;
csupa napfényes áradat
a nagy mindenség, amely fölött
éppen delelőn áll a nap.*

*Az árnyékokat lefaragták
a merőleges sugarak;
világ, ember és búzakalász
árnyéktalanná izzanak.*

*Árnyéktalanná lesz az ember
s a bogarak is fénylenek;
nincs a világnak semmi foltja
s büntelen lesz, ki vétkezett,*

*ha tárt mellel és kitárt szívvel
a megtisztító sugarak
tüze alatt áll megadón, míg
korbácsütést mér rá a nap.*

*És nem hajlong se jobbra, balra
hanem állja a végzetet:
Az égi végzetet áldani
ember, tedd össze két kezed.*

*E fénytől fordulsz el, ha fordulsz
s hogy láss, e fény felé veted
árnnyal, bűnnel s vaksággal megvert
imbolygó tekintetedet.*

*Lámpát gyújthatsz déli világnál,
az izzó fény vakon remeg;
nem lobogatsz te egyéb fénnel,
csak amit adott Istened...*

Fekete Lajos

Liberálizmus és református egyházalkotmány

A vallás- és közoktatásügyi miniszter az 1848:XX. tc. életbeléptetésnek módját a magyarországi evangéliumi egyházak képviselőivel megtárgyalni óhajtván, 1848 szeptember 1-re az ország fővárosába értekezletet hívott össze. Az értekezlet összehívása — noha annak célja az evangéliumi egyházak és az állam között függőben lévő kérdések megoldási módjainak feltárása és megbeszélése volt — először is, közvetve, az egyházkormányzat terén a liberálizmus konstitucionalizmusának hatása alatt az e korban mind hevesebben ajánlott, sőt követelt képviselői és felelős kormányzati rendszer életbeléptetését eredményezte. Ez az eredmény természetesen nem lehetett az elv maradék nélküli keresztülvitele, de ha nem is volt az, kétségtelenül ezzel az alkalommal e rendszer visszavonhatatlanul bevonult a magyarországi evangéliumi egyházak kormányzati gyakorlatába, hogy azután ennek egész fejlődését és alakulását végleg meghatározza. Jellemző azonban, hogy az új kormányzati rendszert *nem az egyedül törvényes fórum*, az ág. ev., illetőleg a ref. egyházak zsinata léptette életbe, hanem az egyházkerületek statútumaikkal maguk rendezték e kérdést külön-külön a saját területükön. Igaz, bárki könnyen beláthatta — ha nem is nézett az 1791. évi budai és pesti kánonok sorsára, — hogy az egyházak törvényes úton alig — sőt egyáltalában nem — rendezhetnék e szűkre szabott terminus alatt ezt az ügyet, de az idő nem is kedvezett az ily száraz megfontolásoknak: az ifjabb nemzedéknek az eddigi rendszer elleni gyűlölete tette sarkalt és példát is talált a politikai élet terén, ahol a liberálizmus a konzervatívok által oly hevesen támadott vármegyei statútumok révén igyekezett a fennálló törvények megkerülésével elveit s akaratát érvényesíteni.

A pesti tanácskozás miniszteri összehívása után a haladó elemek tüstént felemelik szavukat a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap (P. E. és I. L.) hasábjain a képviselői rendszer érdekében: „Én s elvrokonaim eleve tiltakozunk minden oly képviselők ellen, kik zártkörű, önmagukat kiegészítő presbyteriumok által választvák s választandók, bárkik legyenek s bármi hivatali névvel neveztetnek: én s elvrokonaim nem hiszünk az egyházköri mostani hivatalnokok között oly merészet, ki a felekezeti nevében intézkedésbe avatkozva a felelősséget magára vállalja.“ A P. E. és I. L. cikkírója legmegfelelőbbnek találta, ha az egyházközségek választotta tagokból álló egyházkerületi gyűlésen abszolút többséget nyerők mennének a pesti tanácskozásra. Hogy e felszólalás a közhangulat kifejezője volt, mutatja, hogy az egyházkerületek is ily szellemben hozták meg feljebb érintett intézkedéseiket. A biszápinneni református egyházkerület 1848 május 3-án Miskolcon tartott gyűléséből értesítést küld a többi egyházkerületekhez, közölvén velük határozatát, mely szerint a pesti tanácskozásra

küldendő képviselőit az egyházak képviselőiből alakított egyházmegyei gyűlésen akarja megválasztani. A tiszántúli ref. egyházkerület néhány nap múlva (máj. 8.) szintén az egyházi gyűlések népképviselési alapon való szervezése mellett foglalt állást: „...közgyűlésünk — mondják az egyházkerületi jegyzőkönyv szavai — ... a jelen átalakult korszakban közönségesen elterjedett, s minthogy a népek belső érzelmeiben élő véleményének erejétől áthatva multhatatlanul szükségesnek találja s azt ezennel ki is mondja, hogy egyházkormányzatunk, mely a protestantizmus elveinél fogva ugyan képviselési, de eddigi körülményeinél fogva teljesen ki nem fejlődhetett képviselési alapra volt fektetve, egész terjedelmében népképviselési rendszer szerint leszen szükség átalakítására“. Az egyházkerület a pesti tanácskozáásra küldendő követek választását illetőleg utasította az egyházmegyéket, hogy az egyházközségek szavazatainak számát a lélekszám arányában határozzák meg s ügyeljenek arra, hogy a választásból a *legkisebb lélekszámmal* rendelkező egyházakat se rekesszék ki. Vessünk végül még egy tekintet a dunamelléki egyházkerület jellegzetes kívánságára: az egyházkerület már a legközelebb tartandó zsinat tagjait is a népképviselési rendszer alapján akarja választani s óhajtanónak tartja, hogy a miniszteri értekezlet befejezésével e tanácskozmány tagjai a képviselési rendszert úgy dolgozzák ki, hogy azt az egyházkerületek már a zsinat előtt életbe léptethessék.

A miniszteri értekezleten megjelenő egyházi kiküldöttek nem dolgozták ki a népképviselési elvek alapján álló protestáns egyházalkotmányzat tétéleit, amit azonban ők nem tettek meg, megvalósították a már jellemzett módon az új eszmék befolyása alatt álló *kisebb és nagyobb egyházi közületek az országos törvényhatóságoktól elsajátított* módszerekkel. A Heves-nagykunsági egyházmegye például 1848 április 26—28. napjaiban tartott gyűlésében az egyházalkotmány rendszerével is foglalkozván, *hivatásának, polgári kötelességének* jelenti ki, hogy megértve az idő intő szavát, bár a körülményekkel megalkudva, „az idők hosszú folyamata alatt fogvatartott jogok bilincseikből kiszabadításának és azoknak gyakorlatba vétele rögtön visszaidéztessék.“ Az egyházigazgatás eddigi rendszere, melynek prezsbiteri alapon kellett volna nyugodni, de zárt és magát önhatalmulag kiegészítő, a nép befolyását kizáró s így nyilvánosságot nem tűrő s ellenőrzést nem biztosító testület volt, az általa kormányzott nép teljes bizalmára igényt nem tarthatott, ezért az egyházmegye a képviselési alapon nyugvó rendszerben találja fel a *szabadság és rend* alapját. Az egyházmegyei gyűlés az egyház kormányzásával megbízandó prezsbiteriumok választásában való részvételt minden, az egyház terheit viselő polgár elvitathatatlan jogának nyilvánítja ki s az első lépést a prezsbiteriumok megválasztásában jelöli meg, de gondoskodni kíván arról is, hogy az egyházmegye kormányzatának minden ágában a képviselési rendszert léptessék életbe, „hogy így az egyházigazgatás alsóbb és felsőbb tagjai a

nép képviselői legyenek“ s ennek megbeszélése végett képviselői alapon álló új gyűlés összeülését időpontját határozza meg. Mídig pedig a gyűlekezetek megbízottjai a megjelölt helyen és időben összejönnek, az egyházmegye vezetői a nép kezébe leteszik hivatalukat.

Az ország legtekintélyesebb református egyháza, a debreceni, szintén a maga hatáskörén belül rendezte a kérdést, az általános választójog s az egyenlőség elvére helyezve kormányzatát. Választó és választható rendelkezései szerint minden ép elméjű, erkölcsi vétség miatt meg nem rosvott, az egyház terhét viselő férfi. Az egyházi képviselőtestületnek — valóban ez az elsősorban kormányzati szerv inkább erre, mint a presbitérium nevére méltó — teljes nyilvánosság mellett kell tanácskoznia, de ezenkívül minden református férfi informatív jellegű felszólalási joggal bír. Elvetve a kettős elnökséget, a lelkészt, illetve az egyházközség lelkészeit az egyszerű gyűlekezeti képviselők sorába állítják, úgyhogy csak a választás útján juthatnak be a képviselőtestület elnöki tisztébe.

Ahol az egyház eddigi vezetői nem voltak hajlandók az új idők eszméinek az egyházi életben való alkalmazására, azok a régi rendszer keretét áttörve akartak érvényesülni. Cegléden például maga a nép követelte, hogy az egyház előjárói mondjanak le, népgyűlést tartsanak s ott intézkedjenek az egyház kormányzatáról.

Általános az átalakulás vágya s e vágy nem ismeri a törvényes rendezés lassúságának korlátait, hanem forradalmi erővel munkál a gyakorlat megváltoztatásán, ami 1848 végére be is következik.

A felsorolt példákkal nem akartuk kimeríteni az e tárgyra vonatkozó összes adatokat, ezekkel csupán, mint jellegzetes bizonyítékokkal, azt akartuk bemutatni és igazolni, hogy egyházigazgatásunk alsó és felső fórumai egyformán az új idők eszméinek hatására alatt cselekszenek s mire a zsinati végzések alakjában az egyetemes érvényű törvényes rendezés mai egyházalkotmányunk alapelveit lefekteti, tulajdonképpen nem végez egyebet, mint a már legtöbb helyen egyébként is fennálló helyzet törvényerőre emelését. Ezt a zsinati rendezés előtt is már valójában meglévő helyzetet végső fokon az 1848. év forradalmi hangulata vitte be a közéletbe, megérésre pedig az a 40-es évek liberális nemzedékének politikai agitációja és az ezt mintául vevő s ennek hatása alatt álló egyházi „izgatása“ juttatta. Ezért hirdeti és hirdetheti diadalmas hangon a P. E. és I. L. a politikai vívmányok hatása alatt: „a népképviseleti rendszer politikai téren létrehozta magával együtt az egyházi népképviseletet.“

Valóban, az egyházalkotmány reformjának barátai a politikai életre néznek, hol „bár nyűgben haladunk, de legalább eszmeileg“ s pirulva látják egyházi életünkben a lassú életet: „Mozognunk kellene, haladnunk, de az idősült sövény porlott romjai alól kígyók süvöltenek ki, s nincs erőnk, mint Pálnak Máltában, őket deseperni.“ E kígyók az egyházkerületi és megyei konzisztóriumok ügyvitelének hiá-

nyossága, rendezetlensége, hivatásukat túlhaladó hatásköre mellett az egyházi életünket lealacsonyító kasztok és nepotizmus. S mialatt egyházi életünk nyilvánosság és képviseleti elvek szerint való berendezésének bátor hangú harcosa, a P. E. és I. L. a politikai liberálizmus vívmányait irigykedve szemléli: hű fegyvertársra is talál ennek szócsövében a Pesti Hírlapban, melynek hasábjain már 1841-ben, az egyházalkotmányi reformok ébredésének idején, erőteljes megrovás hangzott el a tiszáninneni református egyházkerület ellen, mert közgyűlését „a bérces Torna egyik rejtett szögletébe“ a mintegy 1000 lelket számláló Perkupán tartotta. Nem alkalmas e cikk írója szerint e hely oly gyűlés tartására, mely 40.000 lelket képvisel, „melynek alapja nagyrésztben a jogegyenlőség s így éltető eleme a nyilvánosság volna. A tudósító aggodalmát fejezi ki az ily események felett, melyek következtében az *egyházi rend*, vagy éppen egyes családok túlnyomó befolyást gyakorolhatnak az egyházi életre, s kártékony nepotizmus és hierarchia korcsosítja el az egyenlőségre épített rendszert.

A hierarchia veszedelme már ekkor alig fenyegethette, sőt nem is fenyegette a magyarországi evangéliumi egyházak egyikét sem. Az ettől a veszélytől való félelmet fel is váltotta az egyházi tisztviselők túlnyomó „hatalmának“ kifogásolása. A protestáns egyházigazgatást éppen ebben az időben Kiss Bálint esperes a P. E. és I. L.-ban megjelent cikkében „constitutionális-democratico-aristocratica“ névvel jellemzi: e kormányzatot a nép s képviselői törvények által meghatározott módon gyakorolják. Az új szellemtől átítatott elmék azonban úgy találják, hogy az aristocratico-democraticum regimen-ből idővel csupán aristocraticum lett, midőn az egyházigazgatás csupán a hivatalviselőkre háramlott a hivatalt nemviselők kirekesztése által s ezen nem segített a világiaknak az egyház ügyeibe bevonása sem, mert közülük is csak az aristos-okat, az „urakat“ vették fel. Az új szemlélet szemüvegén át nézve az 1791. évi zsinatok nemcsak a lelkészeket, hanem a világiakat is kiforgatták törvényes jogaikból erős zárat rakván a megyei és kerületi gyűlések ajtajaira; noha e zsinatok végzése nem emelkedtek törvényerőre, szellemük beárnyékolta a protestáns világot és statutumok alakjában ránehezedett arra. Most már tehát nem a világi elem előnyomulása látszik egyházi közéletünk bírálói szemében a fő sérelemnek, hanem az egyházi hivatalnokoké, „mert e zsinat megakadályozni törekedett, nehogy valaki a demos közül a szentek szentjébe keveredjék.“

Mint mondtuk, a 40-es évek a megvitatás idejét képezik, ekkor érnek meg az eszmék, hogy azután a márciusi napok hatása alatt egyszerre bevonuljon a magyar protestáns egyházigazgatásba a „démokratikus“ népképviseleti s képviseleti rendszer, mely az eddigi egyház-kormányzati gyakorlatból teljesen hiányzott.¹ Előbb a nyilvánosság

¹ Erre a kérdésre röviden én is rámutattam a Protestáns Szemle 1933. májusi számában a 219. lapon.

ügye jut több helyen diadalra: a dumamelléki református egyházkerület már 1941. július 21-én tartott közgyűlésében a felsőkoronyai lelkészek panaszára határozatlanul is kimondotta, hogy mivel az egyházkerületi gyűlések és több egyházmegye gyűlései már évek óta nyilvánosak, minden egyházmegye a tanácskozásban résztvenni kívánóknak a bemenetelre és a szólásszabadságra engedélyt adjon, — kivéve ez alól a bíraskodási ügyeket. Gondoskodnak arról is, hogy a gyűlések ideje mindenkinek tudomására juthasson. Az Éles Emil név — valószínűleg álnév — alatt író tudósító „Veszprémi emancipáció“ címet adja a P. E. és I. L.-ban tudósításának, melyben kiemeli, hogy a veszprémi református egyházmegye közgyűlésébe a tisztséget nem viselőket is bebocsájtották, (1843.) pedig eddig ide csak azok kaptak meghívást, kiknek ügyes-bajos dolguk volt „s a lelkészek vagy a terem ajtajától is eltiltattak, vagy füllük odacsipésétől óvakodva künn a jégcsarnokon didergeők le gyűlés-napjaikat.“ A nyilvánosság ügyének propagálása mellett a P. E. és I. L. megkezdi a képviseleti rendszer érdekében vívott harcát is, minek már ekkor egyházmegyeink körében is vannak lelkes pártfogói: „A népképviseleti rendszer eszméje mint fényes hajnalcsillag ragyog a protestantizmus egén, annak közöttünk is egykor életbeléptetése fölszámíthatatlan áldásnak leend kutforrása, azért *ama szív mélyéről fakadott elv, semmit rólunk nélkülünk, teljesedést nyer s annyit hervadozott s hanyatolt ref. egyház boldogsága felviruland*“, — írja a nihil de nobis sine nobis jelszót egyházi életünkre alkalmazva a gömöri egyházmegye választmánya. A képviseleti rendszer és nyilvánosság életbeléptetésétől kétféle visszaélés megszüntetését várják az új eszmék harcosai: a nepotizmus és az egyházi életünkön uralkodó tekintély és hatalom érvényesítésének meggátlását.

A képviseleti rendszerért és a nyilvánosságért vívott küzdelemhez csatlakozik az időnkénti tisztújítások sürgetése. Törvény erről sem rendelkezik, de midőn az új eszmék lelkes hívei egyházi vezető tisztségekbe kerülnek, a rájuk bízott hivatalt és megbízatást csak bizonyos időközre korlátozva vállalják, ezzel részt ütven az eddigi gyakorlaton. Tóth József herceli lelkész felsőszabolcsi egyházmegyei ülnökké választásakor hivatalát csak 3 évre fogadta el, kijelentvén, hogy önmagához következetes akar lenni s hogy a főbb elvek, melyekért eddig is küzdött s ezután is küzdeni fog: a teljes nyilvánosság, a képviselet és a tisztújítás. „Ki ne éljenezte volna meg?“ — teszi fel a sokatmondó kérdést a gyűlésről írt tudósítása végén a P. E. és I. L. munkatársa.

A kor mozgó eszméire vonatkozó példafelsorolásunk nagyon is hiányos lenne, ha egy, bár nem tisztán eszmei, de mégis jelentős mozgó erőről, az ifjabb nemzedéknek az egyházi életbe való bevonásáról nem emlékeznénk meg. Az egyházi élet minden jelenségét figyelemmel kísérő P. E. és I. L. dicséző megjegyzéssel halmozza el az egyházmegyéket, melyek fiatal erőket állítanak az élre, ügyeik vitelére. De nemcsak az egyházmegyék, hanem még a tiszántúli egyházkerület is el-

nyeri elismerését, midőn az ifjú Fésős Andrást választják meg egyházi főjegyzőnek. Ezt a választást épen a megválasztott fiatalok miatt a *haladás* jelének látja a lap cikkírója, aki úgy találja, hogy az egyházi kormányzótestületek elsősorban erejük teljében levő férfiakból alkotandók, „mert csak az támogathatja erős vállakkal az alkotmányt, kit magát nem kell támogatni.“ A dícsérő megjegyzésekkel ellentétben a megrovás hangjával találkozunk a *haladás* e lelkes zászlóvivője részéről, ha idősebb emberek kerülnek egyházi vezető tisztségekbe; így jár az a dunamelléki egyházkerületbe tartozó egyházmegye, „mely önjavát nem ismerve merőn kortiszteletből hanyatló férfiút választja közelebb alesperesül.“ Az ifjúság és a nép befolyásának túlzott mértékű érvényesülésével találkozunk például Mármarosszigeten, hol a presbitérium határozatát mindig egyházi közgyűlés elé viszik megerősítés végett. Itt a kurátor elnököl, a lelkész csak egyszerű tag, kinek a gondnok egyszerűen csak megüzeni a gyűléstartás időpontját. Az ifjúság hangoskodva jelenik meg a gyűléseken, különösen a jogi főiskoláról tömegesen kikerülő ifjú „prokátorok“, kik iskolájukból, professzoraiktól a „függetlenség szellemét“ viszik magukkal.

Az első liberális nemzedék rövid küzdelme a politikai liberálizmus eszméinek az eddigi egyházszervezet felett aratot diadalát eredményezte: a liberálizmus „demokratikus“ eszméi szinte egy csapásra alakítják át „consistorialis“ jellegű egyházi szervezetünket az eszményül tartott politikai institúciók mintájára. E munka annál kevésbé volt nehéz, mert — az akkori gyakorlattal ellentétben — a protestáns egyházak alkotmányában a rejtett dispoziciók erre megvoltak.

A liberálizmus tehát megszüntette, illetőleg minden erővel megszüntetni igyekezett az egyházalkotmányunk szellemével ellentétes, de a külső körülmények hatása alatt egyházunkban is fennálló „rendiséget“, a hivatalviselők külön státusát a hivatalnembviselők felett. Ez a rendi különállás fennállott egyrészt az egyházi konzisztóriumok tagjai és az egyszerű gyülekezeti tagok, ideértve a hivatalt nem viselő lelkészeket is, — másrészt a lelkési és világi elem között. Fennállott a különleges fejlődési patronátusban. Ennek megszüntetése kétségtelenül a tiszta evangéliumi elvek keresztülvitele felé vezetett. Egyházi életünkre káros hatást gyakorolt ezzel szemben a liberálizmusnak egyházalkotmányunk teljes elvilágiasztására való törekvése — ez alatt természetesen nem a világi elem egyházi életünk minden ágába való aktív tényezőként történt bevitelét értjük — hanem világi elvek s elgondolások, a jóllehet vallásos meggyőződésből kinövő, de már ekkor ezt az alapot teljesen nélkülöző „népképviselőt“ és „demokrácia“ egyedüli döntő tényező gyanánt való kiemelését; minden magasabbrendű elrendezés hangsúlyozásának teljes elhagyását. E demokratikus elgondolások azonban nem voltak képesek arra, hogy egyházalkotmányunkat teljesen a liberálizmus szellemében átalakítsák. Az első liberális nemzedéknek az egyházkormányzat terén tanusított túlzott demokratikus

elvei, merev formalizmusa, konstitutionálizmusa és nem utolsó helyen forradalmi módon merész hangja és tettekre-készsége alkalmas volt arra, hogy megdöntse a református egyház szellemétől idegen, merőben a tekintély elvén felépült, rendi szellemű egyházkormányzati gyakorlatot. Túlzásai tették csak arra képessé, hogy e meggyökeresedett idegen szellemet eltávoztassa; hogy azután helyére a későbbi nemzedék a református egyház szellemének megfelelő kálvini elveket ültethesse. Ebben látjuk a liberálizmus agitációjának jelentőségét... Tekintély-e, merev demokrácia és tiszta kálvini elgondolások kompromisszumának eredménye mai egyházalkotmányunk s a legutóbbi tökéletes keresztülvitelének lehetőségéhez hatalmas lépést tett a liberális nemzedék munkája, mely rendi és társadalmi korlátokon túl, hierarchia és küriarchia harcán felülemelkedve, az egyházkormányzat aktív tényezőjévé tette az egyház minden tagját: az isteni bélektől lelkezett embert.

Varga Zoltán

Futásfalvi Hamar István

1867—1933.

A budapesti ref. theol. akadémiának 37 éven át volt kiváló professzora. Egyike volt a legrégebb tanároknak a legfiatalabb szívvel, a legnépszerűtlenebb theol. szakon működött, mint az akadémia legnépszerűbb professzora.

Theologiai felfogása szerint az összehasonlító vallástörténet és vallásfilozófia a fokozatos fejlődést világosan kimutatta az összes történeti vallásokban. A Biblia vallásos eszméi is fokozatosan fejlődtek és tökéletesedtek aszerint, amint az emberi lélek vallási képessége az isteni nevelés mellett fejlődött, tisztult, tökéletesedett s az Istennek a természetben és a lelki világban adott örök kijelentésének felfogására mindinkább képesebbé vált. Izrael népe csak hosszú fejlődés után tudott eljutni magasztos rendeltetésének tiszta öntudatára. Az ótestamentumi vallás azonban Isten kijelentésének eredménye, az önmagát közlő Lélek munkája nélkül meg nem érthető s a maga lényegében Isten örök kegyelmére s megváltó szerelmére vezethető vissza. De nem egyszerre állott elő a maga legtökéletesebb formájában, hanem kicsiny magból, kezdetleges formákból kiindulva, hosszú fejlődési utat futott meg, amíg elérte azt a fokot, amely csatlakozási pontul szolgálhatott annak a kijelentésnek, amelyet Isten az Ő egyszülött Fiában adott a világnak.

Az volt tehát az ő számára a legfontosabb, hogy az ótestamentom könyvei isteni kijelentést tartalmaznak, azokban és azok által Isten szól a különböző korokban s nekünk az a feladatunk, hogy megtaláljuk az isteni Igét túl a földi eszközökön, emberek munkáján, idői és térbeli korlátokon. Végigmagyarázta az Ótestamentom legtöbb könyvét fáradhatatlan szorgalommal, tiszta, világos tudással, a szaktudós alaposágával s jegyzetei annyira kész dolgozatok, hogy úgy, amint vannak, csak a nyomdába kellene vinni azokat, hogy általuk szegényes magyar theologiai irodalmunkat gazdagítsuk. Mint professzor könnyen írt és könnyen beszélt. Mint tudós, otthonos volt szakjában. Mint theologus, az élet theologusa volt.

Kiváló theologus s a munka fáradhatatlan harcosa volt. Örömmel végezte a legfárasztóbb s a legnagyobb türelmet igénylő különféle feladatokat az alapszabályok megszerkesztésétől a kerületi levéltár vagy a Ráday-könyvtár rendezéséig. Munkássága folyton szaporodott és folyton mélyült az évek számával. Aktív tagja volt egy sereg egyesületnek, vezetői állást töltött be fontos pozíciókon. Még idősebb korában is egy-egy ünnep alkalmával többször prédikált önként, mint sok fiatal legátus hivatalosan. Sokaknál a nyugdíjbamenés a méltán megérdemelt pihenést jelenti, ő pedig még alig pár hónappal is ezelőtt járta a félországot az ébresztő kálvinizmus szellemében. Azok közé tartozott, akik nem tudnak megöregedni soha, akik fölött csak elszállnak az évek,

mint a felhők a kéklő hegyek fölött, de a hegyek megmaradnak frissen, üdén, új tavaszok ígéretével. Ezért lett az ő élete folytonos fejlődésben levő élet és végül ezért lehetett bevégzett élet.

Mindenekfelett a szív embere volt. Hogy tudott lelkesedni! S mert tudott lelkesedni minden szép és nemes ügyért, ezért tudott lelkesíteni másokat is, lelkesíteni a kitörő ujjongásig. Kipirult szép, férfias arca s csengő hangjával betöltötte a legnagyobb termeket is. A magyar nemzeti eszmény összeforrott nála a kálvinizmus eszményeivel; a magyar kálvinizmus típusa volt, akinek a magyar volta nem jelentett csak jelzőt vagy tulajdonságot, hanem életfájának meggyökerezését, amelynek ágai kihajtottak a magyar faj sorsáért és jövőjéért munkáló tettekben és gondolatokban. És hogy szerette szűkebb hazáját, annak a Baranyának kicsi, kálvinista falvait, melyeknek egyikéből ő is elindult egykor, a templom melletti kis parókiából, mint annyian egyházunk és nemzetünk nagyjai közül.

A szív embere volt. Vannak emberek, akik mindent elkövetnek azért, hogy őket szeressék. Neki elég volt megjelenni vagy megszólalni, hogy az ismeretlenek is észrevegyék és így szóljanak: ez az ember csak melegszívű, jó ember lehet. Az ifjúság azonnal megérezte az ő szeretetét, mert megértette az ifjúságot, megértette az ifjú szív lobogó vágyakozásait, hibáit és erényeit. Nem is tudott sokáig haragudni; amely pillanatban kifejezést adott nemtetszésének vagy feddésének, mint a theologiai és főiskolai internátusnak tíz éven át felügyelő tanára, a másik pillanatban már megbocsátott atyai szíve. Szerette az éneket, az ősrégi zsoltárt, a magyar dalt és zenét. Az ő nevéhez, mint az ifjúság atyai barátjához hozzá fog fűződni sok kedves diák-epizód, de amint valaki egy nagyszerű könyv elolvasása után átadja magát a legszebb részek látésének, úgy fog felragyogni előttünk, egykori tanítványai előtt az ő élete, amelyre visszagondolva hála kél szívünkben az élő Isten iránt, imádság fakad az ajkunkon, a tanítványi szívek forró imája, s könnyes, alázatos megnyugvás ragyog szemünkben az Úr akaratán.

Dr. Csekey Sándor

A magyar nemzet története

Asztalos Miklós és Pethő Sándor könyve

Budapest, Lantos könyvkiadóvállalat. 1933. (XIV, 560 l.)

A jelenkori magyar történettudomány a szintézisek jegyében indul, legalább is a gyors egymásutánban megjelenő szintetikus munkák erre mutatnak. Még el sem készült teljesen a Hóman és Szekfű ártértékelő vállalkozása, már is megjelent az Asztalos és Pethő azonos szellemű munkája és ezt nyomon követte az Eckhart könyve. Úgy játszik, hogy az előző nemzedék sokat termelhetett az analízis terén, ha ekkora hő szintézis-termés fakadhatott a nyomán, avagy csupán antitézisekkel állunk szemben, melyek az előző nemzedék téziseire felelnek? Ezt egyelőre nyílt kérdésnek kell tekintenünk, amire majd a következő nemzedék historiografiája adja meg a választ.

Az Asztalos és Pethő könyve kor szerint elhatárolt két részre oszlik, az 1848-ig terjedő részt Asztalos, az 1848 utáni részt Pethő írta. Asztalos a saját bevallása szerint a „Hóman Bálint és Szekfű Gyula Magyar Történetének eddig megjelent kötetekre“ támaszkodott és ezt a vallomást Szekfű bevezetésének zárószorai is megerősítik, amelyekben örömeinek ad kifejezést afölött, hogy „a jelen munka röviden és szabatosan adja... kutatásainak eredményeit a magyar közönség legszélesebb rétegei számára.“ Ez utóbbi kijelentésből arra kell következtetnünk, hogy az egész munka tulajdonképpen rövid és népszerű kiadása a Hóman és Szekfű hét kötetre tervezett nagy művének, melyben Hóman a középkori, Szekfű az újkori részt írta.

Asztalos valósággal mindenben híven követi Hóman történet szemléletét és számos helyen úgyszólván betűhíven átvette a megállapításait, amit nem lehet kifogásolni azért, mert munkája elején nyíltan bejelentette ezt. A XIII—XIV. századi nagy átalakulások rajza p. o. teljesen Hóman nyomán készült és ezt csupán helyeselni lehet, mert ez a Hóman művének a legsikerültebb része. Vannak azonban az Asztalos könyvének bizonyításra szoruló megállapításai, p. o., hogy Róbert Károly az állambáztartás terheit a polgárságra helyezte (99. l.), ami nem látszik elfogadhatónak, mert a polgárság ekkor még nem volt olyan erős, hogy e terheket megbírta volna. Ellenmondásnak látszik továbbá, hogy az 1351. évi dekrétumot törvénynek nevezi (114. l.), kevéssel előbb pedig azt mondja, hogy 1323-tól 1382-ig nem volt országgyűlés (99. l.). A földbirtok megosztásának százalékos kimutatásánál Hómanra hivatkozik (121. l.) és ámbár nem ismerjük Hómannak erre vonatkozó megállapításait, mégis kétségbe kell vonnunk azok helyességét, mert az e célra felhasználható egyedüli forrás, t. i. Csánki Dezső történeti földrajza ezidőszert még befejezetlen.

A mohácsi véz utáni korszak feldolgozásában Szekfűre támaszkodik, amint azt feltűnően sűrűn alkalmazott hivatkozásai is igazolják. Meg kell azonban állapítanunk, hogy e hivatkozások ellenére is

sok önállóságot tanúsít történet szemléletében, ami feltétlenül előnyére írandó. Különösen a XVI. század rajzára vonatkozik ez, ahol az erdélyi ember történet szemlélete jut kifejezésre, míg Szekfű határozottan a nyugati magyar szemszögéből bírálja az eseményeket.

Asztalos a habsburgi királyság nélkül is el tudja gondolni a magyar nemzet fennmaradását és e felfogásában Erdély példája lebeg szemei előtt, amely habsburgi királyság nélkül is erőt és kulturát tudott kitermelni. A magyar reformáció értékelésében is reálisabb alapokon áll, a nép nagy tömegétől nem vár állásfoglalást a hitviták terén, fejletlen kulturája erre nem is képesítette, hanem természetesen a vezetőket nyomán indult, amint a szentistváni keresztyénség is ugyanazon a vonalon haladt. A török hódoltság gyors elterjedését hajlandó a tökéletesebb hadszervezet javára írni és a magyar honvédelmi rendszer elavultságában megnyugodni. Sajnos, e téren a habsburgi királyság sem teremtett változást, a magyar hadsereg szervezése nem tartozott a bécsi politika programmpontjai közé, sőt kifejezetten annak elsorvasztásán munkálkodott, amint ezt Takács Sándor kitűnő tanulmánya meggyőzően bebizonyította. (Századok, 1905. évf.). Helyesen mutat rá Asztalos a délszláv elemeknek a török hadseregben való szerepére (226. l.) amiből logikusan következik, hogy a magyarországi dulások aktív tényezői voltak, amint hogy e tulajdonságukat bécsi szolgálatban sem tagadták meg. Csak sajnálattal említhetjük meg, hogy olyan megállapításokat is átvett Szekfűtől, amelyek egyelőre még bővebb igazolásra szorulnak, p. o. a János király politikájában érvényesülő délszláv befolyást (190. l.), amit talán az ellenkirály környezetében is ki lehetne mutatni; továbbá az Alföld természeti viszonyainak a török hódoltság hatása alatt bekövetkezett átalakulását, amivel szemben sok érvelés lehet felhozni.

Ugyancsak Szekfű nyomán hangsúlyozta a nyugati és keleti magyar közötti lelki különbséget (232. l.), amit az osztrák történetírók már régebben tanítottak (Biedermann: Geschichte der österreichischen Gesamt-Staats Idee. 172. l.) és amit reálisabb alapokra kell visszavezetni, amint ezt Asztalos erdélyi lelkisége meg is követelheti. Bethlen politikájának megrajzolásában következetlennek látszik (245. és 247. l.) és e téren a helyesnek tartott álláspont leszögezését várjuk tőle. A költő Zrinyi Miklós egyéniségének rajza szakadozott (252. és 255. l.): a XVIII. századi adóterhek viselőiről nem tudjuk megállapítani, hogy csak a jobbágyok voltak-e, avagy pedig a jobbágyok és a polgárok (306. l.); és végül a jezsuita rend megszüntetését nem szabad az egyetem Budára helyezése után említeni (326. l.), mert félreértésekre adhat alkalmat.

Ehhez hasonló fogyatkozásoktól vagy szerkezeti pongyolaságoktól eltekintve, amelyek a gyors munka rovására írandók, eredményes munkát végzett Asztalos, mert egyrészt hozzáférhetővé tette a Hóman és Szekfű nagy munkájának a tanulmányait az olvasóközönség szélesebb

rétegei számára, másrészt önálló történet szemléletét is érvényesítette ott, ahol a Szekfű felfogása nem látszott helytállósnak. Szeretnők ezt a részt újabb átdolgozásban is látni, mert meg vagyunk győződve róla, hogy az újabb átdolgozástól szép eredményeket remélhetünk.

Az 1848 utáni eseményeket Pethő Sándor feldolgozásából ismerjük meg. Ezt a részt Asztalos dolgozatával szemben túlméretezettnek tartjuk és ezenkívül korhatárnak sem alkalmaztuk volna az 1848. évi eseményeket, mert az 1848. évet megelőző szellemi folyamat nem zárult le 1848-cal, hiszen a kiegyezés korának államférfiai, Deák, Eötvös, Trefort ennek a korszaknak a szellemi hagyatékát képviselték. Pethő egyik régebbi munkájában (Világostól Trianonig, 1924.) ugyanezen történet szemléleti módszert alkalmazta, ami a részletek megvilágítására alkalmas lehet, az átfogó szemlélet terén azonban mindig tökéletlen marad.

Elsősorban azonban a stflusa ellen kell kifogást emelnünk, mert ez alig alkalmas a történetírói tárgyilagosság kifejezésére. Szívesen alkalmazza ugyanis az ú. n. Kraftausdruck-okat, amelyek a fórumon hatásosak lehetnek, történetírónál azonban Licinianus mondatát juttatják eszünkbe: „Sallustium non ut historicum, sed ut oratorem legendum.“ Különösen Bach-ot jellemzi túlfűszeresen, p. o. „egy felkapaszkodott arrivista . . . irodája dohos légkörében megdohosodott beamter . . . agyának leleménye a kis házinyulak szaporaságával ontotta a terveket“ (400. l.), vagy: „a barrikádok minisztere, utóbb a reakció és elnyomás mindenese, az elvtelenség és mozgékonyosság hírdetett (!) figurája, a kiváló szaglász“ (404. l.). De máshol sem fukarkodik a hangzatos kiszólásokkal, p. o. „az emigránsban a reményt kiválasztó mifigyek szakadatlanul működnek“ (407. l.), vagy: „kihült vulkánkráter, melyben nem termett már tűz és erő, hanem csak szemét és gaz“ (420. l.), vagy: „mint magányos esti csillag a reménytelenül (!) tiszta égen“. Végül egyáltalán nem papírra való a következő mondat (472. l.): „az új nagyidai cigányoknak fehéreneműik (!) terjedő ijedtségében“, mert ez vagy túltemperamentumos, vagy túlnépies, de semmiképpen nem fogadható el.

Ezenfelül jellemző Pethő írásmodorára, hogy amilyen találó a részletek jellemzésében, annyira hiájával van az átfogó szemléletnek. A kiegyezés művéről t. i. el kellene már mondani egyszer, hogy a szerződő felek nem értelmezték egyöntetűen, egyik oldalon maximumnak, másik oldalon minimumnak tekintették és mindkét fél a saját felfogását igyekezett a gyakorlatban érvényesíteni. Ez volt a kiegyezés korának tragikumuma, mert nem tudott nyugodt politikai légkört teremteni, amire pedig a rohamosan előtérbe nyomuló gazdasági és társadalmi problémák kielégítő megoldásához multhatatlanul szükség lett volna. Az innen fakadó közjogi harc egyrészt nemzedékek munkáját örölte fel, másrészt politikai horizontunk határmesgyéjét olyan szűkre szabta, hogy az a haladás akadályá lett.

Végül nem hagyhatom említés nélkül Rhea Silvia hasonlatul alkalmazott esetét, aki Pethő szerint a saját gyermekeit falta fel (534. l.), mert a valóságban a Rhea — de nem Silvia — férje Kronosz volt a gyermekrabló, Rhea Silvia két gyermeke, Romulus és Remus pedig nagy szerepet tölthettek be a világtörténelemben, mert a monda szerint ezektől származott a római nemzet.

Végül néhány megjegyzést kell tennem Szekfű bevezető soraira, ámbár az a veszedelem fenyeget, hogy az elmaradottság vádját vonom a fejemre, mert hiszen:

Schmäht soviel euch beliebt, ihr laut rezensierenden Zungen!

Über den Reichen zu Pferd schimpft ja das Volk, das zu Fuss.

Az újabb nemzedék történetiszemléletét számomra Charles Fox következő megállapítása teszi érthetővé: The most dangerous part of a revolution is the restoration, the ends it. Kétségtelen ugyanis, hogy a restoration korát éljük, kifejezésre jut ez politikában, tudományban egyaránt. Az 1918. évi forradalommal felbillentett lelki egyensúly helyreállítása folyik sok jó szándékkal és nem mindig szerencsés elgondolással. Szekfű történetiszemléletének is ez a kulcsa, megértése enélkül lehetetlen. Amit a régibb történetírók tökéletlenségeiről, lelkesítést célzó kor- és jellemfestéseikről, a nemzeti dicsőség képei iránti előszeretetükről elmond, az határozottan tulzás s Thaly Kálmánt, esetleg Horváth Mihályt kivéve, másra teljes egészében alig alkalmazható. De ha ilyen is lett volna régibb történetirodalmunk, eltérésre akkor sem lenne méltó, mert nemzeti hivatást teljesített s a magyarság nemzeti öntudatának ébrentartását munkálta. Ezekkel szemben viszont Szekfűt méltán lehetne pesszimistának nevezni s ez a pesszimizmus magyar nemzeti tulajdonság, mely a gyors fellángolást szokta követni és sajnos, sok szomorú esemény indító oka lön nemzetünk életében. Hogy a modern történettudomány tartalmasabbá lett, az jórészt a szaktudományok és elsősorban a közgazdaságtan és társadalomtudomány fellendülésének tulajdonítható, innen kapott új impulzusokat a történetírás. Hiba lenne ezt tehát kizárólag az új történetírói nemzedék javára írni, amely impulzusait az említett forrásból merítette.

Általában pedig az átértékeléssel dolgozó új szintézisnek módszerbeli fogyatkozása, hogy átértékelő ítéletekkel állott elő, mielőtt ezeket az ítéleteket a részletfeldolgozás kellően megindokolhatta volna. Ezek a részlettanulmányok az új szintézis hatása alatt most vannak folyamatban és csupán ezek megjelenése után lehet majd indokolt ítéletet mondani arról, hogy az átértékelés helytálló volt-e, avagy csupán kortűnettel állottunk szemben.

Gárdonyi Albert

KRITIKAI SZEMLE

Émile Bréhier: Histoire de la Philosophie Allemande. Második javított kiadás. Paris. J. Vrien. 1933. 188 lap.

A francia bölcseletnek ez a műve mindenképpen méltó a tanulmányozásra. A maga nemében mintaszerű munka, amely mindvégig csak a leglényegesebb dolgok előadására törve, a német filozófia sajátosságait s ezeken belül az egyes bölcseletők tanának leglényegét igyekszik, legtöbbször sikeresen, elének tárni. Felfogása szerint a legelső német filozófus *Eckhart* vala, aki alapjában véve az *Albertus Magnus* és *Aquinoi Tamás* mystikájában gyökerezik. Miután azonban ez a mystika minden kétségen kívül a neoplatonizmus mystikája, azért azt kell mondanunk, hogy *Eckhart* gyökerei a neoplatonizmus talajába nyulnak alá és abból táplálkoznak. *Eckhart*nak ebben a neoplatonikus mystikájában keresi szerzőnk az egész német metaphysikai spekuláció igazi eredetét.

A német bölcseleti szellem másik meghatározója *Luther* individualizmusa. Ez az individualizmus a német szellemnek is indelible jelje. Abszurdum volna azt állítani, — úgymond szerzőnk, — hogy a német filozófia a lutherizmusnak a kivonata, de másfelől az is elvitathatatlan, hogy *Luther* eszméi adták azt a morális, szellemi légkört, amelyben ez a bölcselet kifejlődött és él.

Leibniz filozófiájának finom analysisét a *Wolff* és az *Aufklärung* éles megrajzolása követi, hogy azután *Kant* tanának előadására térjen át a szerző. *Kant*ot a *Wolff* dogmatizmusából a *Hume*-val, *Newton*nal és *Rousseau*val való mélyeséges foglalkozás keltette föl s ezekkel a szellemekkel való állandó társalkodásának köszönhető a kritikai idealizmus kialakulása. *Bréhier* erőteljesen utasítja vissza azt a balhiedelmet, amely azt véli, hogy *Kant* tana a valóság világát fantomok világává változtatta át, ahol a szellem csak a saját teremtményeit képes megérteni. Ellenkezőleg, *Kant* éppen azt állapítja meg, hogy melyek az ész jogos igényei s hol van az a pont, amelyen túl az ész csak illúziókat kerget. Mind a három kritikai mű nagy erővel tüzi ki azokat a határokat, amelyekben belül az ész használata jogos és törvényes. Szerzőnek idevonatkozó fejtegetései valóban a francia szellem minden kiválóságát tükrözik. Finomak, világosak, élesek, tömörek, élénkek. Pár oldalon a félreértések tömegét utasítja el és oszlatja szét, hogy azután *Kant* tanának megértését annál nagyobb sikerrel mozdíthassa elő.

Hasonló tárgyias és szeretetteljes tárgyalásban részesül a *Kant* utáni német idealizmus is. Itt is mindenütt a dolgok lényegének kiemelésére tör és a különböző felfogásoknak alapvonalait s a problémák ütköző pontjait tárja elének. Lépten-nyomon behizonyosodik, hogy csak azt írja le, amit az illető bölcseletők tanából maga is átélt s ezen átélés által a

maga legbensőbb birtokává tett. Az Aufklärung és a német romanticizmus elemzése kapcsán azt mutatja meg, hogy a Kant utáni német bölcselet a természet és a történet felé fordul nemes szenvedéllyel s a német idealizmus filozófiája éppen ennek a nemes szenvedélynek a kifejezője. Világosan állítja szemünk elé azt a viszonyt, amely volt Fichte, Schelling, Hegel és Kant között; megmutatja azokat a szálakat, amelyek e három bölcselet tanát egybefűzik, de reámutat azokra az ellenkezésekre is, amelyek Kant e három követője között tagadhatatlanul fennállanak. Minden megjegyzésével nem értünk egyet. De nem is ez a fő. A fő az, hogy a bölcselet nagy alakjai a maguk tanításában megelevenedjenek előttünk s nyilvánvaló legyen az objektív szellemnek az az állandósága és közössége, amely a filozófia rendszereiben áll előttünk letagadhatatlanul. Aki ezt a közösséget és állandóságot, a bölcseletben megnyilatkozó objektív szellemnek ezt a realitását éreztetni nem tudja, az a filozófiatörténet munkálatára sem képes. A vélemények eltérése csak előmozdítója az igazság kialakulásának.

A könyv utolsó része a német filozófia jelenével foglalkozik egészen vázlatosan s bizonyos válogatás alapján, aminek következménye, hogy például a kialakuló értékbölcseletről s ennek kapcsán Windelband és Rickert munkásságáról, amelynek pedig nagy hatása volt a német szellemi élet minden terén, alig tud valamit. Amit azonban a tárgyalt irányokról és tanokról mond, az pontos, világos és helytálló.

A szerző végső következtetései ezek: A német filozófia készséggel fogadta azokat a hatásokat, amelyek az ő lényegének megfeleltek. Mindig arra törekedett, hogy emberiesítse a természetet s természetivé tegye az embert. Innen, hogy többnyire szubjektív s a pszichológiával kevésbé törődik. A természetet szinte mindig úgy tekinti, mint egy gondolatot, amely az emberi szellemen keresztül realizálódik, az embereket pedig mint szükségszerű szemeket a dolgok egyetemesében. Az alany és a tárgy, az én és a dolgok áthatják egymást: a filozófus önmagát a dolgokban keresi s a dolgokat önmagában. Ez a nyugtalanság, amelyet a reflexió hat át és fékez, a legnagyobb eredményeket hozza létre. Ezért a német bölcselet a maga legnagyszerűbb alkotásaiban a dolgokban való rhytmust ábrázolja és fejezi ki. Ennek a rhytmusnak kifejezője a fogalom. Ez által az emberi gondolatnak egyetemes formája a német filozófia.

Bartók György.

Dr. Joh. Lipták: Geschichte des ev. Lyceums A. B. in Kesmark. (Kesmark, 1933. VII és 237 l.)

Négyszázéves jubileumi ünnepségei alkalmából bizta meg a készmánki ev. Líceum pártfogósága Lipták Jánost a Líceum történetének elkészítésével s ő értékes munkájával mindenképen méltóan felelt meg ennek a feladatnak.

Az első nagy időszakon belül foglalkozik először a készmárki iskolaüggyel a reformáció előtt, majd tárgyalja a reformációt Késmár-

kon és tisztázza a késmárki ev. iskola keletkezésének történetét. A felkutatott adatok alapján élénk képet nyújt a szerző az iskola belső fejlődéséről és működéséről. Lipták munkájának főérdeme, hogy a szakba vágó irodalom alapos tanulmányozása mellett, eredeti levéltári kutatások alapján sokszor egészen új megvilágításba helyezi a líceum dícsőséges multjának egyes mozzanatait. A városi iskolának, — amelyből az ev. líceum idő folyamán kialakult, — fennállását Lipták, a városi levéltárban talált adatok alapján, a XIV. sz. végéig vezeti vissza. Természetes, hogy már előbb is lehetett Késmárkon városi iskola, de konkrét adatokkal erre nézve nem rendelkezünk. Békefi Remig munkájában 1451-től sorolja fel a késmárki iskola tanítómestereit, Lipták ellenben már 1402-től kezdve sorol fel sok értékes adatot a városi iskola multjáról és tanítóiról. Részletezi, mint vesztette el az iskola parochiális jellegét és mint alakult át *városi latin iskolává*. A városi kiadási naplók alapján ismerteti 1451-től kezdve a tanítók illetményeit, amelyeket a város fizetett. A tanítók és segédtanítók neveivel is megismerkedünk és azok fokozatos előléptetését is figyelemmel kísérhetjük a felkutatott adatok alapján. A tanulók életét is megvilágítja néhány adattal. Az iskolaépületről, annak fenntartásáról és berendezéséről a város gondoskodott és Lipták konkrét adatokkal igazolja ezt. Megállapítja, hogy a városi iskola helye a Szt. Kereszt-templom szomszédságában volt, amit egyébiránt már Votisky Zoltán hangoztatott egyik cikkében.

Lipták levéltári kutatások alapján nagyon fontos tényeket állapított meg az iskola keletkezéséről, városi és latin iskolává átalakulásáról, szóval külső és belső életéről.

Majd a reformációnak Késmárkon való térhódítását tárgyalja, hogy ennek alapján következtethessen a városi latin iskola *evangélikus jellegére és alapítási évére*. E fejezetben már nagyobb irodalom állott Lipták rendelkezésére. A városi levéltárban talált adatok alapján kimutatta, hogy Leudischer György 1531-ben jött Késmárkra és ezzel véglegesen tisztázta Késmárk reformációjának az időpontját, melyet én következtéseim alapján egy évvel előbbre, tehát 1530-ra tettem volt. Alaposan megcáfolja a szerző Békefi azon állítását, hogy a késmárki iskola ev. jellege csak 1536-ra volna tehető. Békefi ugyanis a „pastor“ helytelen értelmezése folytán téves következtetésekre jutott.

A tanulmánynak a reformációra vonatkozó egyéb adatai, — melyek főleg a Matricula Mollerianara vezethetők vissza, — nagyrészt már feldolgozást nyertek „A reformáció és ellenreformáció története a Szepesben“ c. munkámban.

Utóbb az iskola ev. jellegét állapítja meg és jóllehet alaposan kutatott az első XVI. sz.-beli iskolatervezet és tanrend után, a jeles szerző sem akadt rá, de kifejezi ő is azon nézetét, hogy Stöckel Lénárt szervezhette a késmárki iskolát újjá, mivel az 1555—56-ban Késmárkon volt. Lipták közli jegyzetben a városi jogkönyvből, kiadási naplóból

stb. az iskolamesterek, collaborátorok és kántorok pontos névsorát 1530—1606-ig és e nevekből (Thoraconymus, Lam, Mylius) már meszesemenő következtetéseket vonhatunk le az iskola melanchtoni típusára vonatkozólag. A Thoraconymus által kiállított két bizonyítvány mély bepillantást enged az iskola beléletébe. A késmárki latin iskola utóbb 1596-ban új szervezetet kapott, melyet én Mylius I.-nak tulajdonítottam és Lipták, aki most részletesebben felkutatta a jeles iskolamesterre vonatkozó adatokat, csatlakozik véleményemhez. Mylius iskolarendszere már Sturm hatását mutatta. Mylius jelentőségét Lipták a városi levéltárban talált új adatokkal még jobban kidomborítja. A „Schulherren“ szervezése, az iskolamesterek javadalmainak rendezése Mylius érdeme. Nagyon helyesen tette a szerző, hogy Mylius meghívólevelének (vocator) ismertetése mellett azt jegyzetben egész terjedelmében közölte tekintettel arra, hogy Fraknoi annak idején hibásan tette közzé, — mert abból az iskolára és tanuló ifjúságra vonatkozó sok érdekes adatot találunk, amelyet a szerző ügyesen értékesített is.

A szerző hangyaszorgalommal összegyűjtötte az iskola belső életére vonatkozó adatokat és igen vonzó képet festett a rekordációkról, mendikánsokról és a kakasviadalokról.

Az iskolaépület kiépítésének történetére különös gondot fordít és megállapítja az iskolai könyvtár keletkezésének pontos idejét.

Eleintén fásasztó levéltári kutatásokkal, meg szórványos adatok összegyűjtésével mozaikszerűen kellett az iskola multját felépítenie, utóbb széleskörű forrástanulmánnyal értékes és az érdeklődést erősen lekötő képet ad az iskola beléletéről, különösen Mylius iskolareformatori működéséről és jelentőségéről.

Lipták János dr. műve további folyamán a líceum történetéből sok érdekes részletkérdést tisztáz alapos levéltári kutatások alapján. A város, majd utóbb az egyházközség és az iskola közötti pártfogósági jogviszonyt sikerült élénk argumentációval véglegesen tisztáznia. Emiatt kissé részletesen foglalkozik a város, illetve egyházközség olyan történelmi adatainak értékesítésével, amelyek látszólagosan feleslegesek, azonban közelebbről mégis alapvető jellegűek.

Nagyon vonzóan tárgyalja a XVII. sz.-beli késmárki tanárok kulturmunkásságát. Tisztázza a Frölich Dávid tanárságára vonatkozó vitás kérdéseket.

A szerző mindig figyelemmel kísérte a jelesebb és hatást kiváltó tanárok külföldi tanulmányait is így a külföldi kulturkapcsolatot (racionális, neohumanizmus, filantropizmus) mindig nyomon kísérhette.

Vonzó képpen mutatja be a késmárki ev. líceum főiskolai jellegét és szervezetét (1787—1851). A líceum történetét 1932-ig vezeti le. Reánk különösen megrázó, de egyúttal tanulságos a líceum utolsó évtizedének kemény harca, melyet a szláv tengerben a szepesi németiség kulturájának megmentéséért folytattak.

A munka függelékében értékes okmányokat közöl a szerző. A készmárki ev. líceum 400 éves története mindenképen jól megírt, a modern kutató eszközök teljes igénybevételével készült, igazi kulturtörténet. A készmárki ev. líceum dicső multját szakavatott hisztorikus írta meg.

A munkát még 10 képmelléklet is díszíti. Kiállítása díszére válik a jónevű készmárki Sauter P. nyomdának.

Bruckner Győző dr.

Noszlopi László: A szeretet. Etikai tanulmány. Az Akadémia Filozófiai Könyvtára. 6. Budapest, 1932. 173. o.

Érdekődéssel olvassuk az Akadémia Filozófiai Könyvtára legújabb kötetét, amely Noszlopi munkájával méltóan továbbépíti e hézagpótló jelentőségű sorozatot. Noszlopi munkásságát az Athenaeum hasábjából már ismerjük; Pauler Ákos e kiváló fiatal tanítványa figyelmünket mély problémalátásról és gazdag rétegezetszerű etikus élethalakításról tanuskodó tanulmányaival már korán magára irányította. Figyelő várakozásunk jutalmaként élvezzük most a szerző eddigi munkásságának eredményeit összefogó tanulmányát a szeretetről.

Élet és elmélet szerves összeshívóitását, a megismerésnek a szív ösztönös látásával való kontinuitását kell Noszlopi ethoszában hangsúlyoznunk. Az erkölcsi élet tényálladék-halmazát nem ismerhetjük meg teljesen, ha csak az értelem reflektorának fénycsóvját vetítjük rá; az erkölcs sajátos, lüktető valósága igazi lényegét csak az őszinte és nemes szívnek tárhatja fel. Erősen érezzük, hogy az erkölcs világát csak az járhatja be, aki önmagában megtalálta és kibontakoztatta a lélek művészi jellegű, önalakító tényezőjét.

Szerző vizsgálatának gyújtópontjában a szubjektív jónak, a személyértéknek feltárása áll. Az erényvilág az etikai őserték sajátos megnyilvánulása, lecsapódása; kiindulópontja annak a progressziónak, ami önmegvalósításunk végső elve felé vezet. Az aristoteleszi bios praktikus rétegeinek szerkezetét nem állapíthatjuk meg az egyes tektónikus gyűrtöttségű rétegek széthajtogatásával és elméleti kisímitásával: mélyfúrást kell végrehajtanunk. A tettvilágot proklamáló élet lényege, a jóság, az abszolút jó intencionálását jelenti. A szubjektív jóság az egyes erényekben bontakozik ki; ezeknek centrális mivolta pedig a szeretetben nyilvánul meg. Szerzőnk a szeretet lényegét kutatva dichotomikusan jár el: a szintetikus, tökéletes szeretet tartományainak bejárása után a specifikus szeretet fajait tárja fel. Mintegy virágos ösvényen vezet az olvasót hitbe gyökerező metafizikája és optimizmusa keresztyén élet-eszménye felé.

Megjegyezzük, hogy ez eszmékben és indítékokban gazdag könyv értékét teljesebbé tette volna bizonyos didaktikai és szerkezeti követelmények nagyobb mérvű honorálása: így a történeti áttekintésből, széle-

sebb alapokra ágyazott alapvetésből kiindulva kellett volna a munkát kibontakoztatni.

Varga Sándor Frigyes

Török Pál: Az első lépés a világháború felé. Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda-Rt. 1933.

Török Pál, a M. T. Akadémia könyvtárosa rengeteg s mindig lelkiismeretes munkával a külföldi kormányok hatalmas terjedelmű kiadványaiból összeállította az 1911-i marokkói válság történetét. Az anyag, amit feldolgozott, óriási: egész könyvtárra megyen; hiánytalannak mondható. Szerzőnknek alaptétele s ezzel munkájának főszempontja is egészen helyes: az 1911-i marokkói válságban már nemcsak kicsinyben benne van a világháború egész nemzetközi elhelyezkedése, hanem igenis meg lehet figyelni magának az 1914-ben ránkzudult egész retentő katasztrófiának az eredő okait is. Ezért Török Pál munkájára szüksége lesz minden magyar közírónak, ki a világháborúval foglalkozik vagy azon elmélkedik. És vajjon melyik komoly politikus nem foglalkozik ezzel a történelmi ténnyel, midőn napi nyomorúságunk folyton oda utalja vissza eszmélődésünket. Török Pál úgy fogta föl nehéz feladatát, hogy kötelessége a széjjelfutó hatalmas anyagot egységes kivonatba sűríteni; ezt a célját elérte, a tükör, amit élénk tár, egészen világos. Stilisztikai szempontból szerettük volna, ha a bevezető fejezet jobban fölcsigázza az olvasó érdeklődését, mert a mai ideges olvasó első sorban a bevezetés után indul.

Hegedüs Loránt

Memorabilia Lycei Kesmarkiensis magistrorum discipulorumque dicta et facta ad sollemnia quarti saeculi peracti iussu et sumptibus inclyti Patronatus edidit Carolus Bruckner rector emeritus. Kesmarkini. Typis Pauli Sauter, 1933. 202 l.

Ez év júniusának végén nagy hete volt Késmárknak. Négy évszázados fennállásának jubileumát ülte a híres evangélikus Lyceum, a régi Felvidék kuturintézményeinek egyik legkiválóbbika.

Aki nem ismeri a különleges felvidéki viszonyokat, annak mindenestre szokatlannak tűnhetik fel egy háromnapos ünnepség, melynek keretében szóhoz jutottak a lyceum volt és jelenlegi növendékei s történelmi játékokban, színgazdag képekben mutatták be a magymultú iskola négyszázados történelmét. Színe hihetetlennek tűnik fel, hogy egy hatezer lakosú városka ilyen nagyszabású ünnepséget meg tudjon valósítani a mai viszonyok közt, háromnyelvű hallgatók igényeit méltányolva, megőrizve mindvégig a magas színvonalat s átérzeve és átértéztetve minden résztvevővel, hogy nagy dátumot méltóképpen akar és tud megünnepelni. Nem is lett volna ez talán lehetséges idehaza, a szűk hazában, ahol sokszorta nagyobb városokban közönybe és nemtörődömségbe fullad egy szép kulturális kezdeményezés, hol nehezen összehozott közönség hallgatja a tudományos előadásokat s hol üres a

színház, ha komoly darabot játszanak. Nem lett volna ez az ünneplés lehetséges, ha nem forrt volna össze szinte tesvérré a kis város minden lakosa abban az igyekezetben, hogy legszebbjét, legjavát adja tudásának, mikor kedves ősi iskolájáról van szó, mely alma matere volt annyioknak, apáiknak és fiaiknak s melynek fennmaradása, felvirágozása szívügye minden késmárkinak. Ezért sikerülhetett úgy a háromnapos ünnepség minden egyes pontja s ezért hagyhatta el a várost lelkében meggazdagodva minden résztvevő, kit boldog diákéveinek emléke a tátraalji városkába visszahozott.

A jubileumról maradandó emléket is vihett magával kiki egy-egy teszt kötet alakjában, melyet *Bruckner* Károly, az iskólának sok éven át volt igazgatója állított össze, sok fáradsággal és szeretettel.

Az Emlékkönyv külső megjelenése igen megnyerő; színes címlapjának kitűnő rajzolóművésze ügyesen tudta egyetlen lapon bemutatni Késmárk város nevezetességét: a fatemplomot, az ó Lyceumot s az új evangélikus templomot. Közel száz volt diák írt visszaemlékezéseket, emléksorokat a könyvbe; nem egy a volt növendékek közül ma országosan ismert név viselője, a közélet egy-egy kiváló munkása, annak a bizonyítéka gyanánt, hogy az ősi Lyceumban az életre nevelték az ifjúságot s elsősorban a jellem fejlesztése, megacélozása volt a tanár-nevelők célja. Magyar, latin, német, tót nyelven érkeztek ezek az emléksorok az integer haza minden részéből, sőt külföldről s Amerikából is. A sok-sok derűs, édes-bús visszaemlékezés közös alaphangja bizonyos szelid melancholia, visszaidézése egy letűnt kornak, mely az idők távlatából mindig szebbnek látszik a valóságnál, — és a soha többé vissza nem térő fiatalság siratása. Megemlékeznek a volt tanárok mindegyikéről, rátermetőségüket méltatják, sok szeretettel, vagy szelid iróniával emlegetik emberi gyengéiket. Egy nagyon megható cikk a háborúban elesett volt tanítványoknak állít emléket; másik a híres szép, virágos késmárki temetőben porladó tanárok sírjait keresi fel kegyeletes megemlékezéssel. Vannak e tanárok közt neves tudósok, kiknek munkássága túlmúlt a Lyceum öreg falain. Egy katolikus pap szép cikkében rámutat arra, hogy ő, mint volt katolikus diák, sohasem érzett ebben az evangélikus tanintézetben válaszfalakat felekezet és felekezet közt és a szép egyetértés gondolatát vitte innen magával az életbe. Megragad egy igen eleven írás: a „Régi diákmajális“ című. Aki valaha járt a Felvidéken s átélt egy ilyen majálist, az tudja csak, mennyire igaz és őszinte minden sora és mennyire eltalálta az író a hangulatát ennek a páratlan mulatságnak, melynek romantikáját más a mai korban már alig tudná úgy átérezni.

A háromnyelvű Memorabilián kívül tudományos munkával is gazdagodott, — a jubileum alkalmából s annak rendezőinek kezdeményezésére, — a szakirodalom. Dr. *Lipták* János, a Lyceum jelenlegi történelemtanára, megírta a késmárki evangélikus Lyceum négyszázéves történetét. Munkáját más helyen méltatjuk.

Az ünnepség rendezői, a Szepesmegyei Történelmi Társulat bevonásával, történelmi arcképekkiállítás is rendeztek, úgyszintén a modern szepességi festők műveiből rendezett tárlattal is kedveskedtek az egész országból egybegyűlt vendégeknek.

Bruckner Győző dr.

Mikó Imre: Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés. Az Erdélyi Fiatalok Falu-Füzetei. 4. szám. Cluj-Kolozsvár. 1932. 134 l. 8°.

Mikó Imre a legfiatalabb erdélyi évfjártatokhoz tartozik. Egyike azoknak a figyelmet keltő fiataloknak, akik az *Erdélyi Fiatalok* hasábjain hívták magukra a közfigyelmet. Ennek a generációnak két jellemzője van: tudatosan transylvánok és kifejezett demokratikus tájékozódásukkal első sorban a magyar falusi népben látják a magyar jövő biztosítékát. Mikó Imre igen figyelemre méltó könyve, amely az első kísérlet jelentőségén messze túl emelkedik, az erdélyi legifjabb magyar generáció ily két irányú érdeklődésének és lekötöttségének az eredménye. Felfogásában tehát hű és becsületes tükre az új erdélyi magyar nemzedék mentalitásának. Már ezért is megérdemli, hogy minél szélesebb körben olvassák.

Maga a könyv alapvető jellegű kísérlet arra nézve, hogy a nemzeti-ségi kérdést az erdélyi falura lokalizálva vizsgáljuk. Már a szerző fiatal kora is kizárja azt, hogy a mű az egész erdélyi helyzetkép ismertetésére legyen felépítve. A kör, amit vizsgál, aránylag sokkal szűkebb, semhogy a levont eredményt feltétlenül általános eredménynek fogadhatnánk el. Eredményei azonban így is igen jelentősen mutatnak rá azokra a feladatokra, hogy a falu magyar népével szemben milyen kötelessége van az intellektuelek társadalmának. A könyv célja végeredményben az is volt, hogy erre a kérdésre adjon feleletet. Az életbe induló ifjúság keresi a maga társadalmi feladatainak helyes megismerését Mikó tanulmányában.

A könyv módszere alapos készültségre és tárgyyszeretetre vall. A fiatal szerzőtől ennek a könyvnek az alapján még jelentős eredményeket várhatunk. Mikó felkészültsége alapján valószínűleg a magyar kisebbségi politikai életben fogja megtalálni a maga elhelyezkedését és élethivatását. Csak örülnünk lehet azon, hogy ilyen biztató ígéretekkel találkozunk az erdélyi magyarságnál a politikai utánpótlás terén is.

A fent elmondott általános jellegű megállapításaink mellett hangsúlyoznunk kell, hogy a könyv tartalmi része sem érdektelen. A szerző kilenc, Kolozs és Szolnok megye határán elterülő vegyes lakosságú község életét vette vizsgálat alá, egyrészt falutörténeti, másrészt társadalmi helyzetképi szempontból. S ezzel kapcsolatos mondanivalói megérdemlik, hogy a Protestáns Szemle olvasói közelebbről is megismerkedjenek velük.

Asztalos Miklós

Kisebb ismertetések

Ila Bálint: A Thurzó-család levéltára. Bp. 1932. 57 l. Klny. a Levéltári Közleményekből. 8°.

A Thurzó-család a XVI—XVII. század fordulóján nemcsak jelentős köztörténeti szerepet játszott, hanem emlékezetes szerepet vitt a magyar protestantizmus életében is. Levéltára tehát a köztörténeti érdeklődésen túl egyháztörténészeink érdeklődésére is számíthat. Részünkre különösen ezért jelentős az a tanulmány, amely *Ila Bálint* avatott tollából a Levéltári Közlemények hasábjain ismertette a Thurzó-család levéltárát. A tanulmány ismerteti a levéltár létrejöttének körülményeit, az egykori kezelés mikéntjét és az eredeti elhelyezést, majd beszámol a levéltár történetéről. A legnagyobb érdeklődésre a levéltár anyagának rövid ismertetése számíthat, amelynek alapján elég megbízható képet alkothatunk a levéltári anyag természetére és jelentőségére nézve. *Ila* tanulmánya példája lehet a helyesen értelmezett levéltár-ismertetésnek s kétségtelen érdeme, hogy a figyelmet ráirányította a Thurzó-család irataira. Úgy tudjuk, hogy a szerző behatóan foglalkozik a Thurzó-iratokkal s nagy figyelemmel várjuk az egyháztörténeti vonatkozású darabok mielőbbi publikálását.

*

Moór Elemér: A magyar nép eredete. Szeged, 1933. 88 l. A Szegedi Alföldkukató Bizottság Könyvtára. IV. szakosztály, 16. szám. 8°.

Szerző, a szegedi polgáriiskolai tanárképző intézet tanára, közismerten élesen szemben áll a pesti egyetem nyelvésztanárainak s legelsősorban Melich Jánosnak és Németh Gyulának magyar őstörténeti eredményeivel. Sajnos az idevágó polémiák már annyira elmérgesedtek, annyira személyes hangúak lettek, elsősorban és majdnem kizárólag a szerző hibájából, hogy azok már nem szolgálják a kérdés tisztázásának érdekeit. Annál érdekesebb jelenség szerzőnek most megjelent hosszú tanulmánya, mely bár elejétől kezdve végig éles tagadása Németh Gyula „A honfoglaló magyarság kialakulása“ c. műve eredményeinek, hangjában már sokkal enyhébb s így vitára sokkal alkalmasabb, mint az eddigi írásai voltak. Szerző szemlét tart úgyszólván az egész irodalmon, amely a magyarság kialakulásával foglalkozik s közben nem egy megállapítással szemben egészen egyéni eredményekre és megállapításokra jut. A kérdés sokkal szakszerűbb, semmint itt az erősen korlátozott terjedelmű helyen annak taglalására vállalkozhatnánk. Több mellékkérdésre bomlik és annyira szövevényes, hogy beható ismertetés nélkül nem lehet még megjegyzéseket sem fűzni hozzá. Be kell azonban vallani, hogy Moór fejtegetéseinek vannak részletei, amelyek igen tetszetősek s első pillanatra meggyőzőnek is látszanak. Az utolsó szót azonban Moór Elemér sem mondta ki. A kérdés még igen

sok vitaanyagot tartalmaz s nagyon kívánatos lenne, ha a pesti iskola nem zárkózna el most hallgatással Moór vitakezdeményezése elől s ezzel is hozzájárulna eredményei általánosabb elismertetéséhez, vagy szükség szerinti módosításához. Mindkettő komoly tudományos érdek. Ha ez a vita bekövetkezik, részletesebben fogunk visszatérni a magyar nép eredetének kérdésére s ennek kapcsán Moór állásfoglalására is. Ezúttal csak a figyelmét kívántuk felhívni azoknak, akiket a kérdés érdekel.

*

Genius Kis Lexikona. Bp. Genius. 1933. 1712 hasáb. 8°

Az egykötetes kézi lexikonok, különösen akkor, ha azok nem is csak egy szakterületre vonatkoznak, hanem általános jellegűek, sohasem számíthatnak sem teljességre, sem hibátlanságra. Genius Kis Lexikona már ismert anyagot ad, szedésanyaga nagyrészt már megjelent egyszer. Az időszerűséget a „Kiegészítés“ adja meg, amely 1933 május 20-án záratván le, igen időszerű anyaggal gazdagítja a lexikont. Ez a Kiegészítés valóban eleven, gyors és gazdag s kellően megfiatalítja a Lexikon már ismert főrészét is. Látszik, hogy oly emberek csinálták, akik a nagyközönség érdeklődését jól ismerik s olyan segédeszközzel akartak szolgálni, amely a mindennapi újságolvasás és érdeklődés kapcsán felmerülő kérdésekre, személyekre, fogalmakra nyújt felvilágosítást. Tekintettel arra, hogy a Lexikon ára magyar viszonylatban igazán nagyon olcsónak mondható, valószínű, hogy nagy elterjedésnek fog örvendeni s így a Kiegészítés friss anyaga széles körökhöz fog friss ismereteket szállítani. Egy ilyen Lexikonnak pedig ez lehet az egyetlen értéke és érdeme.

Asztalos Miklós

Eckhart Ferenc: Magyarország története. Budapest, 1933. Káldor.

Szokatlan könyvsílkere van ennek a Káldor-kiadványnak. Sok egyetemi hallgató vette meg tankönyvnek, sok iskola és intézmény sietett megrendelni. De a propaganda olyan hatásos volt, hogy a különben nem drága könyvet a nagyközönség széles rétegei is megvették a könyvnapon vagy utána. Szakemberek is kíváncsian veszik kezükbe, hogy vajjon a nagyarányú kutatások és részletmunkák, a titkos levéltári és más adatok nyomán készült nagy munkák, a Hóman—Szekfű és az Asztalos—Pethő könyvei után mit nyújt ez a 300 oldalnál alig bővebb munka? Csoportosításban, anyagelrendezésben, elvekben, korszerű kérdések beszövéseben és kidomborításában van-e olyan érdeme, amely méltó ehhez a könyvsikerhez?

A mű sokat bibelődik jogtörténeti kérdésekkel. Hóman—Szekfű nagy hatása érzik mindenütt felfogásában. Ahol más a véleménye, ott ki is élezi mondanivalóját. Első helyen említhető érdeme a világtörténeti párhuzam megvonása. Azonban ezt is túlzásba viszi, mikor minden

fejlődési lehetőséget ezzel magyaráz, holott a magyar éleletalakulás el-
 ütött néha az egész világtól és intézményeinkeket a sajátos szükséglet ter-
 melte ki nem egyszer. Egész munkáján végighúzódnak az intézmények
 fejlődéstörténete és a közjogi kérdések megvitatása. Ennél lényegesebb,
 hogy a népességtörténetre, a gazdasági kérdésekre és a nemzetiségi
 viszonyok alakulására mindig kellő figyelmet fordít. A társadalmi kér-
 déseket józanul ítéli meg. Az egyes rétegek történetét mindvégig érinti.
 Nem tud azonban szabadulni attól a mai felfogástól, hogy a köznemes-
 séget érdemén túl meg ne rója.

Bár kiélezett vitapontokon sokszor átsiklik, sőt néha tartózkodással
 mond véleményt ilyen dolgokban, máskor mégis ömaga kockáztat meg-
 éles elítélést egyének és rétegek cselekedeteinél. Aránytalanul sok gon-
 dot fordít az általános véleménytől elütő felfogása megokolására és ter-
 jesztésére. Jónéhányszor megismétli például, hogy a Habsburg-időkben
 azért nem lehetett változtatni a kormányzerveken (kancellária, hely-
 tartótanács, kamara, haditanács), mert az elégedetlenkedő magyarság
 nem tudott okosabban tenni helyükbe. Ez a részgazság azután úgy fest
 a végén, mintha gyámoltalanságunkban segítettek volna bennünket ezek
 a szervek s nem csupán a bécsi érdekeket szolgálták volna. Rámutat
 arra, hogy a *nyugati* nézet miatt nem helyeztek súlyt Magyarországra
 a Habsburgok, de nem világít rá arra, hogy *keleti* politikával nemcsak
 a végvárvédelmet léthattuk volna el, nemcsak Bécsot védhettük volna
 meg. A magyar államalkotó erőt azonban sohasem ismerték fel s nem
 merték ráhelyezni a Habsburg-birodalom alapjait, sőt tervszerű telepíté-
 tésekkel és vámpolitikával gyengítették a magyarságot évszázadokon át,
 míg megérett a trianoni gyümölcs. Wesselényi Miklós érdeméről nem
 tud. A huszas évek történetét nem tárgyalja. Ennél is nagyobb hiba,
 hogy eseménytörténetileg nem eléggé áttekinthető a mű. Nyelvéről azt
 kell mondanunk, hogy közérthető és egyszerű. Kár, hogy ezt a nyelvet
 kiszólásokkal tarkítja néhol és akad idegenes, nehézkes hangzású mon-
 data is. (188. o. 11—14. sora, 268. o. második bekezdése stb.)

Végeredményben is érdemes összefoglalást, áttekintést kap a közön-
 ség e könyvben. A szakember aránytalanságokat is talál benne, de ör-
 vend egyes mai kérdések kidomborításának.

Kincs Elek.

Kiss István: Hála Istennek! Vége az ifjúságnak. Mai Élet
 Könyvtár. A „Bercsényi Irodalmi Kör“ kiadása. Carei-Nagykár-
 roly, 1932. 64 l. 8°.

A szerző ezt az 55 oktáv-lapon elmesélt, — helyesebben — meg-
 gyónt történetet regénynek nevezi, sőt egy trilógia első részéül bocsá-
 totta közre, melynek még folytatásai következnek „És mégis megpró-
 báltak élni“, továbbá „Kár volt születni szegénynek“ címek alatt. Mél-
 tánytalanság volna részünkről belemennünk ebbe a játékba s a nagyon
 érdekes emberi dokumentumot „elintéznünk“ csak azért, mert ez sem-
 minemű mérték alatt regénynek nem nevezhető. Nemcsak a terjede-

lem miatt nem regény, ez a poétikai műszó más poétikai műszóval sem volna ebben az esetben behelyettesíthető. Egyszerűen: nem szépirodalom ez a könyv, annyira nem, hogy minden szépirodalmi természetű próbálkozása határozottan árt érdemleges mondanivalójának. — P. o. Tóth Gyurka volentör-ujságfró nyomban azután, hogy felmondanak neki, öngyilkos lesz, de előbb még megírja utolsó riportját a saját öngyilkosságáról: ezt a hajmeresztő tragédiát (és nagy csomó ehhez hasonló részletet) még akkor is le kellett volna tompítani az írónak, ha az élet azon-brutálisan és azon-nyersen szakasztott-így lökte eléje a valóságban. Az Élet „giccsei“ ujságokkébe kívánkoznak, nem könyvbe.

Kiss István „regénye“ nem érdemel érdemleges kritikát. Kiss István generációs-válságának naplójegyzetei azonban annál tanulságosabbak. Szó van bennük egy mai fiatalemberről, aki — mint annyi sok ezer társa manapság — sokáig elhelyezkedés nélkül ödöng a világban, aztán nagynehezen mégis csak állásba jut, de mire megházasodnék, már késő: a nagy várakozásban elszállt ifjúságának teremtvő és alkotó ereje, már csak a tengő élet adatott osztályrészül, annak is csupán az önfenntartó reflexei. Ezért búcsúzik fiatalságától fájdalmasan irigy multbarévedezés, vagy pattanásig feszült, programmos jövőbetekintés helyett fásult hálaistennel.

Kiss István szemmeláthatólag fel akarta ölelni a mai ifjúság egész probléma-halmazát. Ingyen munkát kérnek könyvvel, az állástalan fiatalembertől, bankigazgatók leereszkedően bánnak vele, protekciót emlegetnek. A lányok nem nagyon érdeklík már, menyasszonyával évek óta gyötrik egymást. Az otthoni ebédek kínos hangulatban folynak le. Könyvtári búvárkodások sem hatnak megnyugtatólag izzó gondolataira. Az utcán nyugdíjasok, egymást megérteni képtelen apák és fiak, alhadirokkant koldusok, hazug életművészek váltják egymást. „Megírni“ sem érdemes őket, az olvasó az élet véres valósága helyett nevetgető, sőt röhöggető helyzeteket kíván. A 10 éves találkozóon csupa kétségbeesett roncs találkozik bizonytalan existenciákkal, no meg frázisos, félbemaradt, sokgyermekes igazgató-tanárfüggővel. Igaz, hogy a sikeres protekcióval is itt találkozik a főhős, de mihaszna? Kiábrándult valakivé lett ekkorára, aki egyrészt nagyon könnyen alkalmazkodik, írván engedelmesen kommandóra, másrészt sohasem bírja megszokni az undorkeltő életet — apái életét — s a nem közölhető riportokat külön naplóban írja össze „Fertő“ címen. Elkésérti úgyszólván minden: a Révay-Löwensteinék zsúrja, Péky kolléga híryanaga, a szerkesztőségbeli züllött félnyomor, a színházi obligát operett-előadás, a csödbement utca, a cséplőgép áldozata 15 sorban és a miniszterelnök vadászata két-hasábosan, a törvényszéki jelenet szegény, de becsületes gyilkosával, legeslegjobban pedig Tóth Gyurka, a tehetséges és szimpatikus ujságíró-jelölt, aki ugyanezen nap lesz öngyilkos, amikor édesanyja nem hajlandó alkuba bocsátani becsületes kétpredikátumos nevét ötszáz pengőért egy rosszhírű nő prédájára, dacára régi jobb napjaik derűs emlékéi-

nek s jelenük kiáltó nyomorúságának. Csoda-e, ha a végleges szerződés már későn érkezik, hősünk lesújtva veszi tudomásul az idegorvos ítéletét: ő és menyasszonya soha igazán egymáséi nem lehetnek túl-hosszúra nyúlt mátkaságukban gyökerező gátlásaik miatt. A kiábrándult ifjú kifosztottan, illuziótlanul hagyja ott ifjúságát s megy előre a rideg kötelességteljesítés örömtelen útján, a kietlen férfikor felé.

*

Ebben a képben az a legtanulságosabb, ami egyuttal a legszomorúbb: bele van sűrítve az ifjúság leggyakrabban hangoztatott, közhelyszerűen útszéli gravámen-gyűjteménye. Úgy emlegeti a panamát, protekciót, hazug-morált, antiszociális mentalitást, létminimum és B-lista pórázán tartott gerinctelen meghunyászkodást, kiuzsorázást, lelkiismeretlen diplomagyártást, lányok és fiúk kétségbeejtő kálváriáit, mintha a jelen nyomorúságának az volna az oka, hogy a társadalom mindezekről az anomáliákról nincs kellőleg tájékoztatva. Úgy vágja ki diadalmos tromf gyanánt a romlott közélet és még fertőzöttebb középosztály viselt dolgait, mintha azok a háború utáni esztendőik specialitásai volnának, egyenes okozói az ifjúság problémákkal terhes, válságos helyzetének. Úgy beszél magáról erről a helyzetről, mintha annak leglényegesebb tényezői kenyérgondok és szexuális természetű zavarok volnának. Úgy beszél végül az ifjúságról, mintha az egy bizonyos pszichológiai pillanaton túl már magával jötehetetlenül és végérvényesen menthetetlenül rohanna lefelé vezető útján a megsemmisülésbe.

*

Szinte kedvünk kerekedik perbe szállnunk az íróval. Nagy a kísértésünk megmondani neki, hogy hamis és igazságtalan beállítás (igaz, hogy multban gyökerezően az) felelősségrevonnunk a társadalmat ígéretékért, amelyeket az sohasem tett. (Ellenkezőleg: a közoktatás színvonalára azért alacsonyabb a kelleténél, mert még mindig elhelyezkedést akarnak tőle, nem kulturközvetítést.) Azt is szeretnénk közölni a szerzővel, hogy kettős morál megalkudni a betevő falatért a lapkiadóval az igazság rovására s ugyanakkor adni a becsületest egészen az idegbajjig a mátkaság terén. (Itt is más a való igazság: ha szecesszió, legyen becsületes és az élet egész frontjára kiterjedő, ha meg megalkuvás, ne hagyja abba undorral a moslékevést, csak mert közben egy hajszálat talált benne.) Végül az a keserű állítás is kikívánczik belőlünk, hogy: ez az ifjúság, amelynek egyetlen új panaszszava nincs a háborúelőtti időkhöz viszonyítva, semmi lényegesen más nincs a világnézetében, mint amit apái vallottak, lelki feszültsége, az új nehézségek lebirkózására pedig egyenesen a nullával egyenlő, bajosan készíthet elő kibontakozást, még kevésbé megújíthatást.

*

De talán ne vitatkozzunk a szerzővel. Elvégre ha nem várta volna meg az érettségi találkozózt, hanem néhány évvel előbb fölkeresi egy-

kori iskolatársát, hamarabb állásba jut. Ha másik idegorvost keres fel, az nem ijeszti meg ennyire. Ha néhány évet még vár, beléún a „Fertő“ írásába. Ezzel aztán minden lelki sebe beheged. Nem is foglalkoztunk volna ennyit vele, ha nem volna ennyire tragikusan szimptomatikus jelenség épen azzal, hogy elmondja és mégis elmondatlan hagyja ifjúságunk száz baját.

Karácsony Sándor

Josef Trostler: Goethe und die neuere ungarische Literatur.
Budapest, 1932. — 20 l.

Amíg a latin népek intézményekben élük ki magukat, a germánok az egyén kifejlesztésére rendezik be a világot. Azért a latin népek hatása elkülöníti a nemzeteket és világnézeteket, a germánoké túlszáll ezeken a korlátokon, mert mindenütt megkeresi az egyénekben a visszhangot. A nagy germánok között is a legnagyobbak egyike, Goethe, hatalmas lelki tartalmának kiteljesedésével, művészetének öntudatosságával, magában álló társtalan egyén, mégis többet jelent az emberi egyetemesség tudatának fejlődésében, mint a francia forradalomnak az egész világot átölelő rajongása.

Azonban az emberiség egyetemére ható Goethe nem ihlette meg szelleme minden árnyalatával a különböző népek irodalmát. Ahol lehetett, a faji sajátosságok rokon lelkébe kapcsolódott, legtöbbször azonban az egyetemes irodalmi törekvések révén lett idegen földön is példa és eleven hatás.

Trostler József húsz oldalas, igen tartalmas és művészi megérzéssel írt tanulmányában Goethenek a magyar irodalomra gyakorolt hatásával foglalkozik. Aki ennek a kérdésnek nem nézett így a mélyére, annak sokkal könnyebb lett volna arról írni, milyen kevésbé hatott Goethe a magyar írókra.

Trostler tudja ezt és abból indul ki, mennyire összefüggenek nálunk a nemzeti törekvések az irodalommal és mennyire elzárja ez a körülmény a politikamentes Goethe hatásának útját. A politikátlan Kazinczy ezért csatlakozhatik Goethehez és ezért fordul el tőle Petőfi.

A Petőfit követő kor forma-keresése azonban már célnélküli való művészi öntudatosság és így Goethe felé vezet. A közízlés ugyan még félszázadig támogatja a század közepének hagyományait és Goethet inkább fordítják, mint követik, de az egyetemes európai hatások beszivárognak és a század fordulójánál ezek a külföldi ihletések áttörnek a fejlődés gátjait. Péterfy Jenőt a Goethe-kultúra neveltjének mondja. Ady elindulása messze esik Goethetől, de kiértett művészetében már Goethere emlékeztető sorok csendülnek belőle.

A tizenkilencedik század irodalmán végig leméri a Goethe-hatások százalékait, amíg átjut Babits Mihályhoz, akiben a legtisztább hatást látja. Alkotva fogadja be a hatásokat goethei mintára. Katolicizmussal átitatott antik görögség a művészete, Trostler meghatározása szerint.

Goethe hatásában él Kosztolányi Dezső is, de ez a hatás másképp

nyilatkozik meg nála. A goethei művészi „csodálkozás“ jut benne kifejezésre, amely mindig érzi a pillanat hatását és így sohasem veszi el alakító képességét.

Goethe hangját Tóth Árpád találja el legjobban. Ennek a költőnek lírai fejlődését különösen tömören és gazdagon jellemzi.

Ez a tanulmány az ünnepi Goethe-év igen értékes terméke. Bár jóformán csak a lírikusokra való hatással foglalkozik, Goethenek egyetemes irodalmi hatásokat is tulajdonít. Indukciója a meggyőződés erejével hat és Goethe-tisztelet teszi meleggé előadását.

Hamvas József

Török Sándor: Bankett a Kék Szarvasban. Regény. A Franklin Társulat kiadása.

Török Sándor első regényével, Az idegen várossal, egyszerre nagy olvasóközönséget hódított meg magának. De első pillanatra nyilvánvaló volt, hogy ez a népszerűség nem csupán a manapság annyira divatos, tisztavirágéletű népszerűség. Komoly igényű, sokat ígérő s nem egy tekintetben újirányú író mutatott be ez a könyv. Kíváncsian néztünk a folytatás elé, s Török Sándor nem is sokat váratott magára.

Az idegen városban a világháború utáni magyar, különösen pedig a fővárosi társadalom képét adta. Új regénye egy határszéli, szintén háború utáni kisváros intelligenciájának életét, lelkületét rajzolja. Míg azonban az elsöben helyhez, időhöz kötött konkrétumokat találunk, addig ebben minden földrajzi és időbeli határ elmosódik. A kisvárosi élet, gondolkodás jellemző vonásait találjuk itt: sub specie aeterni. Nincs szükség semmiféle találgatásra: vajjon hol játszódik le a regény cselekménye? Egy kisvárosban, ahol az élet örök formáit még nem kezdte ki a nagy átalakulás.

Épen bankettre készülnek. Nagy esemény ez ebben a környezetben. Hiszen a főfelügyelő úr is el fog jönni. A főfelügyelő úr, aki annyira mindnyájuk fölött áll. Persze végül még sem jön el. Más dolga akad. Majd ott lesz a helyettese. Nagyszerű alkalom a bankett a kisvárosi emberek bemutatására. Minden valamire való emberrel találkozhatunk itt. Úgy, amint meg szokta mutatni magát, s amint a kisvárosi társadalom tagjai egymást látják. Kicsiny bogaraikkal, félszégeikkel, kvalitásaikkal, törekvéseikkel s pletykatoldozta, elő-előbukkanó titkaikkal. Csupa ismerős alak. Az életből ismerjük őket. Úgy érezzük, hogy ezzel is, amazzal is találkoztunk már valahol.

Török Sándor nagyszerű érzékkel tudja feltárni alakjainak igazi életét. Mélyen a külső alá lát. Minden alakját többé-kevésbé levetkőzteti. Lássátok meg: mi mindent rejteget egy emberi élet! Leleplezés ez. A humor és szatira, egyben a szánalom és megértés leleplezése.

A harmincéves szolgálati jubileum a kisváros érdeklődésének középpontjába állította Bergent, az állomásfőnököt. Benne bontakozik ki előttünk a pedáns hivatalnok örök képe. Harminc esztendeig tisztelgett az állomáson átfutó vonatoknak, de nem vette észre, hogy ezalatt

egy új élet indult el, egy új világ van alakulóban, s a régi dűledezik. Az ő életének szimboluma: lakása, ami most is ép olyan, mint harminc év előtt. Magánéletét önámításokkal és polgári hazugságokkal bátyázta körül. Szerette volna fenntartani a boldogság, a harmónia illúzióját, a csorbíthatatlanul jó közvéleményt: Bergenék jól élnek, Bergenék derék emberek.

Ez a boldogság azonban pusztá látszat. Bergen boldogtalan. S most, a bankett napján lehull róla minden álarc. A jubileum napján saját fia veti szemére hazug életét. S itt kezd a regény, amely eddig lassan, körülményesen haladt előre, drámai gyorsasággal kibontakozni. Két teljesen különböző életfelfogás, két ellentétes kor összeütközése játszódik le előttünk. Bergen képviseli a régit, fia, lánya és Haléziusz, volt iskolatársa, az újat, az új életritmust, új ideálokat követelőt.

Bergen megdöbbenve eszmél rá arra a szakadékra, amely elválasztja őt gyermekeitől. Lehull szeméről minden hályog, tisztán lát, de a tisztánlátás összeroppantja. Minden illúzió elszállt. Minden biztos fogódzó rombadőlt körülötte. Haléziusz rábeszélésére, aki várt az alkalmas pillanatra, örületből vállalja, hogy a hajnalban átutazó herceg különvonatát vakvágányra vezeti. A herceg eltűnése jeladás lesz a forradalom kirobantására. Bergen át is igazítja a váltót, búcsúlevelet is ír, készül az öngyilkosságra: de mikor jelez a vonat, feltámad benne az esküt tett hivatalnok, helyreigazít mindent, s a szolgálati szabályzat előírása szerint fogadja a vonatot. Aztán, ott a síneken, összeesik s meghal, mint az utolsó hivatalnok. Kezében, hazug élete jelképeként, két száll virág a felesége sírjára vitt csokorból.

A kisvárosi élet monoton, képmutató, de mégis idilli életébe beletörtött egy teljesen más, teljesen új, de még zavaros, tisztázatlan, forrongó élet. A régi takargatta sebeit, s meghunyászkodó élet volt. Az új nem akar többé titkolózni. Leszámolt az előítéletekkel, szétrombolja az illúziókat, eldobja a hazugságokat. Nekivág a lehetőségeknek, noha nagyon körvonalazatlan, bizonytalan és romantikus a célja. Többé nem sértetlen ideál előtte az önámításokkal teljesen látott családi élet, a kicsi, de biztos megélhetést ígérő hivatalnok pálya. Új, gyökérig új életforma kell.

A végső szó, a pillanatnyi győzelem Bergené, a régi világé. De vajjon végleges-e ez a győzelem? A regény lezárul, de sok kérdőjel mered elénk. Mi lesz az új világot hirdetőkkel? Ezekkel a többé-kevésbé exaltált, ultramodern emberekkel? Letűnnek az élet színpadáról, vagy valamikor nekik lesz igazuk? Túlzásaikat levetve épen az övék lesz az az új hivatalnokrend, amiről Haléziusz álmodik: „a meggyőződéses, a céltudatos, aki az íróasztalán túl is látja a világot és tudja, hogy mit, miért és hogyan?”

Az idegen város határozott utat mutat. A dolgozni tudó és akaró kisemberek lassú gyökérverését, ami jövőt ígér. Emebben a regényben több a nyílt kérdés, a keresés. De ki tudna világok határán álló pillana-

tokban teljes megoldást, tökéletesen megnyugtató választ adni?

Biztos, kiforrott, kitünő emberábrázoló és vonzó íróra vall a Bankett a Kék Szarvasban. Bizonyára nagyon sokan el fogják olvasni. S akik elolvassák, jó fémjelzésű íróik közé számítják majd Török Sándort.

Harsányi István

Tolnai Gábor: Erdély magyar irodalmi élete. A szegedi fiatalok művészeti kollégiumának kiadása, 1933. II. kiadás.

Egyik ismertetője a Németh Lászlót követő esztétikus gárda első komoly megjelenését csodálja Tolnaiban. Mint az elkövetkezőkből kiviláglik: ez a kijelentés bizony nem hizeleg túlságosan sem Németh Lászlónak, sem pedig a legújabb nemzedéknek.

A könyv nagyigényű címe, csinos kiállítása felcsavarja a figyelmet. Kedvünk helyett azonban csalódásunk növekedik. Lapról-lapra. Pedig az anyagot nagyszerűen összegyűjtötte Tolnai, mondjuk úgy, hogy alapos munkát végzett, tanú rá forrásműveinek hat oldalra rugó mutatója. S az előzményeket helytállóan és érdekesen mutatja be, az anyaga egész rendszerezése ellen sem érdemes kifogásokat támasztani. Főleg az erdélyiség kibontakozásának kezdetét jól összefogva és híven beszéli el. Kétségtől megvan az értékük a statisztikai kimutatásoknak s a nagyszámú irodalomtörténeti adatoknak is, melyek ilyen terjedelmű munkában most látnak először napvilágot. De legnagyobb baj az, hogy Tolnai nem látja a céduláktól a fát, hogy az erdőről ne is beszéljünk. Ahogy egy költőt értékelni próbál, az egyenesen kínos olvasmány. Miután Áprily költészetének értékét még „körülbelül” sem tudta meglátni, Tompa Lászlót így jellemzi: Tompa L. *körülbelül ugyanazt* a stílust képviseli mint Áprily. Egy másik helyen: Tompa L., az Áprilyhoz hasonló stílusú, de kisebb tehetségű költő stb. Tamási és Nyíró nevével is több ízben találkozunk s a szerző egyszer sem sejteti (sejti?), hogy mit jelentenek e nevek az erdélyiség életében. Mert az talán nem minden, hogy „ezek teljes határozottsággal fordultak a nép felé”? Az írókról szóló jellemzések nagy sivatagában még oázis Kuncz Aladár munkásságának ismertetése, mely megható és aránylag hibátlan búcsúbeszéd. Ady—Szabó—Móricz-triász emlegetésével túlságosan visszaél a szerző. Megecsik, hogy három oldalon négyszer látjuk e neveket így leírva, holott, ha az egész könyvben egyszer fordul elő, az is sok.

Meg kell emlékezmem a könyv stílusáról is, mely szintén sok kellemetlenséggel jutalmazza a jóakarátú olvasót. Néhány példát közlök, minden magyarázat nélkül: „Szintén ez években ültette át magyarra már teljes költői fegyverzetben” stb. „az örökké *figyelő* szeizmográf” (95. o.) „A meghívását azért forszírozták, mert a prózai darabok állandó nívósüllyedése volt tapasztalható, amelynek ellensúlyozására szenzációkkal kellett operálni” (113 o.)... „akinek költészetében már valami új elemet lehetett észrevenni és ez legtöbbször az erdélyi természet árnyalati szépségei.” Nem folytatom tovább.

Befejezésül ennyit: Olvastam Németh Lászlónak az erdélyi írókról írt néhány tanulmányát; meghallgattam az erdélyi irodalomról egyik-két előadást s kijelenthetem: ez a pár kisebb irodalmi kirándulásom élesebben bepillantott az erdélyi irodalmi élet gyökeréig, mint ez a másfélszáz oldalas, nagy szellemtörténeti nekirugaszkodással összehordott „átfogó“ történeti munka.

Képes Géza

Kodolányi János: Küszöb. Kisregények. 1933.

A „küszöb“ világokat választ el egymástól, egymással élesen szembenálló társadalmi osztályokat, eszméket, világnézeteket. Egyik oldalon ott van a nemesi kuriáknak előítéletekbe hanyatló, az idők folyamán szerzett kiváltságaihoz féltékenyen ragaszkodó, elfogult szellemi fölényébe burkolózó, a társadalmi áramlatoktól megriadt népe. A másik oldalon a proletáriatus, a jogait követelő munkásság, az elnyomottak. S a háttérben kavargó az eszmék nekikeseredett tusakodása, fenyeget az osztály nélküli társadalom, a kollektív termelés réme. Zűrzavar mindentfelől. S az ember tétován áll meg a „küszöb“-ön és mikor arról van szó, hogy csatlakozzék a maga világához, döbbenve eszmél rá, hogy egyik világ sem az ő világa, egyik társadalom sem az ő társadalma. Egyik éppoly esendő, mint a másik s az igazság nincsen egyik oldalon sem.

Ezen a „küszöb“-ön torpan meg Kodolányi. De nem roskad össze az események áradó zuhataga alatt. Dacosan felveti a fejét és elszántan farkasszemet néz a tényekkel.

Ebből a nekiveselkedő perbeszállásból lendül ki életlátó írói munkássága. A „küszöb“-ön, a társadalmi osztályok s az eszmék, világnézetek és az emberi sorsok ütközőpontján, mint valami sziklaszirten áll meg. Innen tekint szét maga körül, innen tapint rá kemény, kiméletlen érintésével a dolgok elevenjére s innen mutat rá gátlástalan s a meghökkenésig őszinte ítélettel a zaklatott helyzetek és terhes konfliktusok lélekbemarkoló igazságaira.

Kodolányi ezeknek a harcoknak, a külső és belső tusakodásoknak szenvedélyes pszichológusa. Ép ez az eleme. Ezért van, hogy erősen tárgyias, a ternészetesség rideg síkjain mozgó, tetteikben csökönyös és harcaikban elszánt alakjai mindig valami túlfeszített lelkiállapotban mozognak előttünk, eseményei pedig a kemény zökkenők idegvesztítő atmoszférájában zajlanak le. Ezeken a szakadásig feszülő életharcokon s ezeken a vérmes, életet követelő alakokon keresztül látja meg és mutatja be a cselekvő ember vergődő sorsát.

Az elvek és sorsok sorvasztó, könyörtelen erőpróbái pillanatra sem lankasztják el dinamikus alkotóerejét. Amilyen elszántan nyúl a problémákhoz, éppoly kitartóan s feszültségben is kristálytisztán ábrázolja azokat. Nyelvünknek láttató és érzékeltető, étellel teljes sajátysága az ő írásaiban nyilvánul meg egyik legjellegzetesebb formájában.

Szokás emlegetni és hivatkozni rá egyoldalú, elfogult kritikáinkban, hogy a magyar írók nem tudnak tömegirodalmat termelni... Pe-

dig irodalmi életünk boszorkánykonyháján egymásra sülnek-főnek a tömegétkek. Még többre hivatott és jobb sorsra érdemes íróinknál is gyakori a felében, harmadában, vagy megalkuvással végzett produkció. Kevés „nagyjaink” pedig, ha ki is emelkednek ebből a línárból, legtöbbször megfeneklenek egy másik végzetes talajon: az egyoldalúság igájába kerülnek s csak igen kivételes esetben tudnak felemelkedni a külföldi nagyokat jellemző reprezentatív magaslatokra.

Kodolányi most azon az úton van, amely az elsővonalbeli elbeszélők alkotó soraihoz vezet. Állásfoglalása, világszemlélete, a legelvontabb árnyalatokig látó, elevenen ábrázoló s jellemalkotó ereje és az igazságba vetett szilárd hite, mind a nagyrahivatottság különleges jegeit viselik magukon. Még nincs kiteljesedve. Erejének tudata néha tetszelegve villan ki belőle. Írói szemléletének egységes, átfogó dokumentuma még nem született meg a tolla alatt. De ember-, élet- és sorslátó, markáns írói arca a „Küszöb”-ön keresztül is közelebből és tisztábban tükröződik elénk.

Lovass Gábor

Gyallay-Pap Zsigmond: A nép és intelligencia. Erdélyi Fiatalok kiadása, Cluj-Kolozsvár.

Az utóbbi esztendőök során fokozottabb mértékben nyomul előtérbe a faluprobléma. A falusi nép kulturális és gazdasági helyzetét több oldalról kezdik megvilágítani. Az ifjúság is tudatára ébredt annak, hogy szorosabb kapcsolatot kell felvennie a dolgozókkal. Itt is, ott is megmozdulásokról hallunk, de tudományos alapon (az elért eredmények felmutatásával) csak az elszakított részek ifjúsága foglalkozott eddig a faluval.

Az erdélyi fiatalság már rég magáévá tette a falukérdést s ennek bizonyítására egy kis füzetet adtak ki, melyben *Gyallay-Pap Zsigmond* a falusi nép és az intelligencia közötti viszonyt vázolja. Tudatában van annak, hogy társadalmi alapon kell megindítani az új célkitűzések felé haladó falumunkát. Azonban előbb felvilágosítást kell végezni, „hiszen tájékozatlan intelligenciánk nagy része ezidőszertig alig ismeri a célkitűzések jelentőségét és okát”. *Gyallay* rámutat arra, hogy a családi nevelés és a városi iskola mennyire elidegenítette a fiatalabb nemzedéket a falu kérdéseitől. Csak valami exotikum, a gazdasági kihasználások színtere volt a falu s a *paraszt elsikkadt valahol a parasztlázadások évszámainál*. Az intelligencia csak egyet tudott: megalkotni a városi közvéleményt, hogy a nép elmaradott, elégedetlen. Vázolja a falu vezetőségének helyzetét, szerepüket, a falu társadalmának kialakulását, a falusi ifjúság, a nők szerepét. Foglalkozik a vágyonnal és igen figyelemreméltóan állapítja meg, hogy a viszálykodás a legtöbbször nem az osztályok (kis- és nagygazda) között folyik, hanem az egyes osztályok életében külön-külön. Közben különös tekintettel van az erdélyi falura.

A füzet minden jelentős megállapításával, szellemével egyetértünk, legfeljebb azt sajnáljuk, hogy egyes kérdések megvilágítása (erkölcsi

viszonyok, a parasztság kulturszükségletei és anyagi igényei) tágabb teret nem nyert a tanulmányban. De a füzet a maga egészében dokumentum. Jelentős tett, amely azt bizonyítja, hogy az *Erdélyi Fiatalok* munkaközössége nem hiábavaló. Munkájuk annál is inkább megbecsülést érdemel, mert az minden felsőbb irányítás nélkül teljesen közülük nőtt ki. Ők maguk ébredtek kötelességük tudatára, mely kisebbségi életük megmaradásának legfontosabb tényezője.

Gunda Béla

SZÍNHÁZI SZEMLE

Színházi életünk első eseménye: *Voinovich* Géza lett a Nemzeti Színház kormánybiztosa s vele vonult be az ország első színházába *Galamb* Sándor, dramaturgnak. A műsoron máris meglátszik a szigorúbb válogatás, selejteset eddig alig kaptunk s azt is csak mint a multból való ideig-óráig tartó örökséget. A színház *Herczeg* Ferenc *Árva László király*-ával kezdte ezidei működését, s már szeptemberben értékes felújítással gyönyörködtetett. A *Téli rege* reprise minden dicséretet megérdemel, legfeljebb a színház szegénységét sajnáltuk; kevés és igen fakó díszlet állt rendelkezésre e színt, pompát, nagyobb teret igénylő mesejáték valódi kidomborításához. A kitűnő szereposztás méginkább érezte ezt a hiányt. *Hermione* Desdemone és *Imogen* édestestvére, de sokkal egyszerűbb náluk s ezért ábrázolása könnyen egyhangúságba veszhet. E kevésszavú, minden asszonyi gyarlóságtól ment nőt, akit kellemben csak *Imogen* mul felül, rendkívüli elmélyedéssel játszotta meg *N. Tasnády* Ilona; szerepéhez híven nincs egyetlen hevesebb kitörése, az önfegyelem halkszavúságában mégis rengeteg érzésárnyalatot fejezett ki. Méltó társa *Odry* Árpád mint *Leontes*, kivált a féltékenység villámgyors elhatalmasodásának nagy lélektani hűségű rajzában. Mellettük egy sereg kitűnő színész viszi sikerre a darabot, hogy csak *Kürti* Józsefet, *Márkus* Emiliát, *Sugár* Károlyt, *Juhász* Józsefet említsük. Talán egyetlen hiba a szereposztásban *Rápolti* Anna *Perditája*. E tehetséges színésznő tavaly tűnt fel az *Ahol tilos a szerelem* egyik epizódfigurájában, azóta szép sikerrel játszotta a *Kitagadottak*-ban, ez idén *Gara* Máriát alakította figyelemreméltóan. Tehetségének könnyen megérthető e gyors sokféleség. *Perdita* szerepében nem elég természetes a hangja, a magatartása, holott éppen a természetességet magát, *Hermione* fiatalabb mását kellett volna alakítania. Valami mesterkéltségű ambíció köti tagjait s alakja körül nincs meg a mesejáték ragyogása.

Kosztolányi Dezső fordítását körülbelül hetven esztendő választja el a *Szász* Károlyétól. Azóta új értelmet kapott a magyar költői nyelv, melynek pallérozásán maga *Kosztolányi* is serényen fáradozott. *Szász* Károly műve ma is érdemes munka: szép, megbízható; hűség és szépség bölcsegyensúlyban van benne. A *Kosztolányi*éban már több a lendület, benne jobban érvényesül a darab mese-hangulata, a tragikusból vigjátékba átmenetel játszói szeszélye s minden árnyalat, mely a

sötét és vidámságtól harsogó színek végleteit pazar skálában egybefoglalja.

*

Báthory István születésének 400-ik évfordulója alkalmából díszelőadást rendezett a Nemzeti Színház a lengyel vendégek tiszteletére. A magyar és lengyel himnusz után *Abonyi Géza Szathmáry István Báthory üzen* c. alkalmi költeményét szavalta. Színpadra került a magyarbarát *Goetel Ferdinánd Borovszky Sámuel* c. darabjának epilógusa, „Báthory országgyűlése“. A jelenetnek főként az ünnepi hangulat adott jelentőséget, a szép, eredeti lengyel díszletek, s a jó együttes, kivált *Kürti József* és *Lehotay Árpád* ecset alá kívánckozó alakítása. Utána az Operaház tánckara a *Liszt Ferenc* zenéjére írt *Pesti karnevál*-t adta elő, élén *Szalay Karollával, Harangozó Gyulával* és *Kőszegi Ferenc*cel. A zenekart *Ferencsik János* vezényelte

*

Lassanként a többi színház is kezdi mutogatni ezidei újdonságait. A Vígyszínház *Christa Winsloe* külföldön zajos sikert ért s filmen már nálunk is ismert darabját adta elő: *Lányok az intézetben*. A darab szenvedélyes tiltakozás a nevelés kaszárnyszellemé ellen. Az írónőt becsületes szándék vezette, efelől nincs kétségünk, mégis éppen a szándék komolyságát érezzük legkevésbé a darabban. *Winsloe* meg-megfélemlít egy pillanatra, de nem győz meg. Ami megkap, elősorban *Hegedűs Tibor* rendezése, valamint a kis *Manuela* körül zsvajgó leányok érdekes képe. Az írónő embermegfigyelése e mellékalakokban érvényesül leginkább. Már *Manuela* tragédiája — bármennyire igaz, hogy vannak drákói intézetek s hogy gyengébb idegzetű teremtesek a tömegtanítás uniformisában, egyéni nevelés híján, könnyen beteges hajlamba tévedhetnek s bele is pusztulhatnak — ebben a beállításban nem tud megragadni. Az írónő a körülményeknek olyan összeesküvését szövi e leány ellen, amilyen az életben előfordulhat ugyan, de a színpadon többnyire kuriózzummá válik s elveszti életszínét. Nagyon is érezzük a célzatot, a szerző — áldozati bárányának esetében — mérhetetlenül halmozza a megvadult nevelés minden visszataszító vonását, s ez árt a darab hitelének. A tanári kar szinte egyetlen emberséges tagját *Tökés Anna* játszotta sok melegséggel. *Peéry Piroska* ezúttal is jelét adta széleskörű képességeinek, egy felháborítóan ellenszenves tanárnő szerepében, a lelketlenség, csúszás-mászás kígyó-gesztusaival. A kis *Manuela* törékeny, szíromból szőtt alakját finoman rajzolta meg *Ágay Irén*.

Vajthó László.

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Bpest, IX., Ráday-utca 28.) kiadása

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Bpest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Bpest, IV., Deák-tér 4.

Póstatakarékpénztári számla száma: 4170.

Elő Keckseméti Hírlapkiadó- és Nyomda-Rt. — Nyomdavezető: Sebők István

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai

Házi Kincstár

3. Szaboleska M.: Áhítat, szeretet.
4. Sheldon: Az Ő nyomdokain.
5. Kenessey B.: Női jellemképek.
7. Dalhoff—Cszimadia: A keresztyén szeretet munkái.
8. Raffay S.: Jézus hasonlatai.
9. Opzoomer: A vallás gyümölcse.
10. Pfennigsdorf: Hit és szabadság.
11. Thomas: Az evang. és szociálizm.
12. Szabó A.: Külmissziói kalauz.
13. B. Papp I.: A helmisszió hősei.
14. Pruzsinszky P.: Hitünk hősei.
15. E. Skovgaard—Petersen: Akarsz-e diadalmaskodni? (Csak kötve)
16. Szóts F.: A vallás élete.

A Házi Kincstár ára:

Kötetenként, füzve 2.30
 Díszes vászonkötésben 3.—

A 3—8. kötet csak füzve, a 9—16. kötve is kapható.

- Bernát István:** Két optimista apostol —20
 Emlékezés Kálvinról.
 Irták többben. 8° 2.—
- Hastings:** Van Isten. 1.—
 Egyháztört. Adattár II—IX. à .. 3.—
 Egyháztört. Ad. X. à 2.—
 Egyháztört. Ad. XI—XIV. 4.—
- Féjes I.:** A prot. egyház feladata —20
Kenessey B.: Károli emlékkönyv 1.70
Kiss: Török Pál élete 3.—

Koszorú-füzetek.

- Vallásos iratok, számonként —.06
Makkai Sándor: Erdélyi ref. problémák —.24
Masznyik E. dr.: Jézus élete evangéliumi képekben. I—II. 4.—
Mokes Gy.: Herczegszöllösi kánonok hasonmásos kiadása, — jegyzetekkel és rokonkánonokkal 10.—
Pokoly J.: A protestantizmus hatása a magyar állami életre 2.—
Polner Ödön: Deák F. egyházpolitikája —.30
 Prot. Szemle régebbi folyamaiból kapható:
 I. 1889. 2.—
 1890—1893. à 4.—
 1894—1898. és 1903—1917. à 6.—
 1919—1932., füzetenként à .. —.80
Reményik Sándor: Kenyér helyett (Versek) 2.—
 Révész I. munk. a pápens korából 1.50
Szász K.: A prot. egyh. viszonya a társ. kérdésekhez 1.30
 Tíz arckép 2.40
Zoványi J.: Magyar prot. egyháztörténelmi monografiák 2.30
 Két ifjúsági irat (míg a készlet tart)
Raffay Sándor: Fénysugarak.
 6—12 éves gyermekeknek 1.20
Raffay Sándor: Nemes ösvényeken. 12—16 éves ifjaknak. . . 1.20
 Vallásétkölcsei felolvasások —.80
 Vallásügyi Tárgyalások II—III. à 3.—
 Vallásügyi Tárgyalások IV. à .. 5.—

A Károli Gáspár Református Irodalmi Társaság kiadványainak első kötete gyanánt megjelent:

Vásárhelyi János: A család élete. 40 lei. Magyarországon 1.60

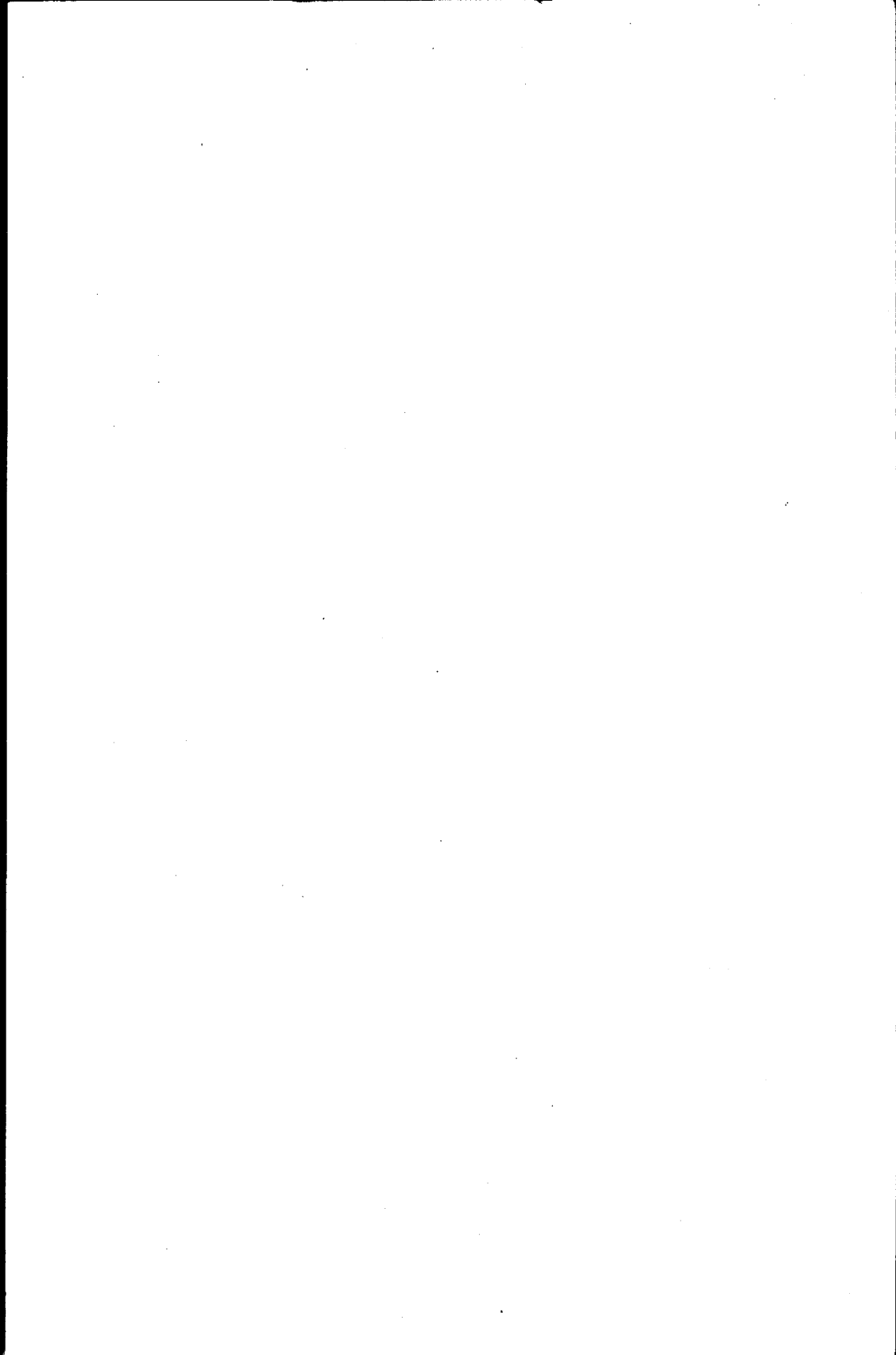
A M. P. I. T. tisztoiselei:
Ügyvezető elnök RAVASZ LÁSZLÓ
Lelkészi elnök KAPI BÉLA és RAVASZ LÁSZLÓ
Világi elnök BETHLEN ISTVÁN gróf és TOMCSÁNYI VILMOS PÁL
Titkár SIMONYI DEZSŐ és TÖRÖK PÁL
Szerkesztő ÁPRILY LAJOS
Belső munkatárs KEMÉNY LAJOS és TÖRÖK PÁL
Pénztáros SZELÉNYI GYULA
Ügyész FROMM LAJOS
Számvizsgáló bizottság: BAROS GYULA, BENDL HENRIK, DEAK JÁNOS

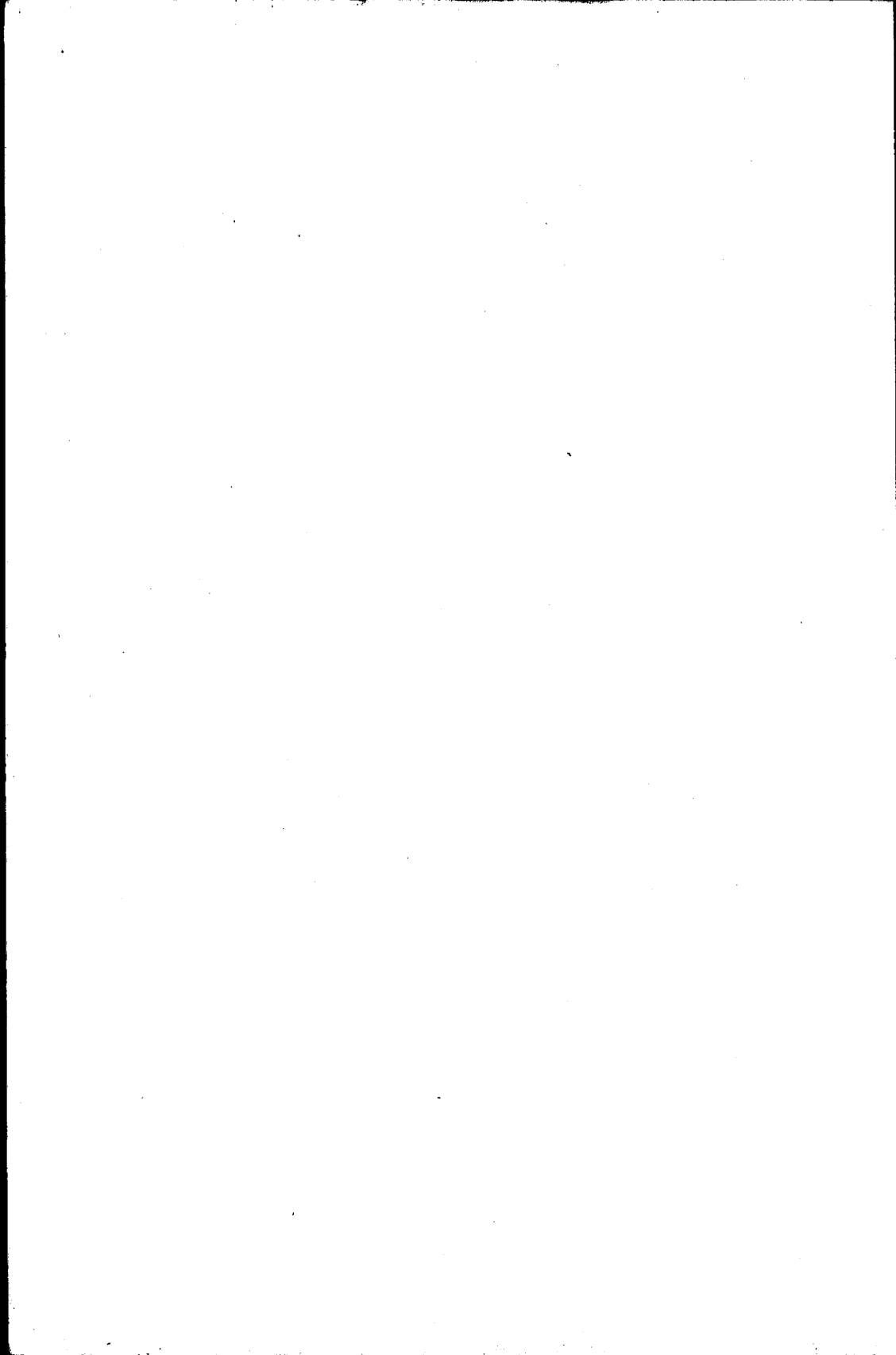
A Károli Gáspár Ref. Irod. Társaság tisztikara:
Egyházi elnök DR. MAKKAI SÁNDOR
Világi elnök DR. THURY KÁLMÁN
Alelnök VÁSÁRHELYI JÁNOS (egyh.), DR. NAGY SÁNDOR (világi)
Főtítkár MAKSAY ALBERT
Titkár DEBRECZENI ISTVÁN és DR. JANCÓS ELEMÉR
Pénztáros DR. DARKÓ ÁKOS
Ügyész DR. SZÖLLŐSY JÁNOS

Figyelmeztetjük az érdeklődőket, hogy egyik főbizományosunk, a
STUDIUM
új címe: BUDAPEST, KECSKEMÉTI-U. 8. Telefon (a régi maradt): 856—16.

Mindkét társaság kiadványai megrendelhetők főbizományosunknál:
Bethlen Gábor-könyvkereskedés, Budapest, IX, Kálvin-tér 8.

Főbizományos: STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó R.-T.
BUDAPEST, IV., KECSKEMÉTI-U. 8. — Automata: 856—16. sz.
Erdélyi Ref. Egyházker. Iratlerjesztés, Cluj-Kolozsvár, Str. Bratianu 51.
Előfizetések és tagsági jelentkezések itt is elfogadtnak.
Régebbi kiadványaink másik magyarországi főbizományosunknál, a Bethlen-
könyvkereskedésnél kaphatók, IX., Kálvin-tér 8. Telefon: Automata 850—53.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ÁPRILY LAJOS

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY ÉS RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM:

D. KAPI BÉLA: Luther

D. DR. PRÖHLE KÁROLY: Luther, a reformátor

ÁPRILY LAJOS: Az orvhalász (vers)

SÓLYOM JENŐ: Luther új megismerése felé

DR. WICZIÁN DEZSŐ: Luther és Magyarország

VASADYNE NAGY SZERÉNA: Szüreti este (vers)

GRATZ GUSZTÁV: A német nemzeti forradalom és az evang.
egyház

REMÉNYIK SÁNDOR: Üres trónú tündérország (vers)

GULYÁS PÁL: Oláh Gábor

MÁLYUSZ ELEMÉR: Szellemtörténet a helyi monográfiákban

SZABÓ LÁSZLÓ: Isten hegedőse (vers)

KRITIKAI SZEMLE

XLII. évf., 11. szám.

1933. november.

Ára 2 pengő

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,
Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

BARTÓK GYÖRGY: Nicolai de Cusa: Opera Omnia	449
INCZE GÁBOR: Dr. Szeberényi Lajos: Marxtól Leninig	450
SZABÓ RICHÁRD: Dr. Vargha Zoltán: Br. Podmaniczky János életrajza	452
JOÓ TIBOR: Koller István: Spengler Oswald kulturbölcselete	455
OROSZLÁN ZOLTÁN: Hekler Antal: A középkor s a renaissance mű- vészete	455
CSÜRÖS ISTVÁN: Veielné, Rappard Emmy: Anyánk	456
JUHÁSZ GÉZA: Szabó Lőrinc: Te meg a világ	458
HAMVAS BÉLA: Meschendörfer Adolf: Corona	461
ISOZ KÁLMÁN: Pukánszky—Kádár Jolantha: Geschichte des deutschen Theaters in Ungarn	462
ALBRECHT FERENC: Szász Béla: Nemzetiségpolitikánk válsága. — A dunai kérdés	463
SZILÁDY ZOLTÁN: Kincs Elek: A telepítés nemzeti jelentősége	466
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Színházi Szemle	

A Protestáns Szemle szellemi részére vonatkozó közleményeket a következő címre kell küldeni: ÁPRILY LAJOS szerkesztő, Budapest, IX. kerület, Lónyay-utcai ref. gimnázium. — Csak géppel irt kéziratokat fogadunk el. — Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. — A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

Luther

(1483. nov. 10—1933. nov. 10.)

Évszázadok időtávolságában enyészetbe törpül a történeti színjátékok sok halott-nagysággá vált szereplője, mások meg gigantikus mérettükkel föléje emelkednek a rohanó évszázadoknak. Hivatása betöltése után egyik eltűnik a küzdelem porondjáról, a másik küldetése teljes vértetében mozdíthatatlanul megáll, mint örök bajvivő hős. Az egyik már kiosztotta élete összes értékeit: neve, műve, hatása glóriás emlék csupán. A másik szüntelen ajándékozásban oltári áldozatként állandó tüzfáklya: élete, munkája, lelke-nyoma örök jelen hirtoka.

Közel félezer esztendő megpróbálta Luther nagyságát. 450 évvel ezelőtt 3 megilletődött arcú ember tekint bölcsője felé: a zömöktestű apa, a bágyadt mosolyú, boldog édesanya és a közömbös szívű tudósszony. Most pedig egy nagy ember-világ néz áhítatos érzéssel az eislebeni szülőház felé. A történet színpadáról eltűntek császárok, fejedelmek, rettegett ellenfelek, reszkető jóbarátok. Ő pedig megáll a világtörténet felhőkoszorús bércormán s mozdíthatatlan nagyságban a jövő felé fordítja arcát. Isten engedelmes szolgája, az emberiség állandó ajándékozó jóltevője.

Vajjon miben áll Luther saját egyéni kiválóságain túlemelkedő nagyságának kulcsa?

Lutherben az emberi lélek őskövetelése történeti erővé válik.

Él, mielőtt élővé lett volna. Pállal harcol Ikoniumban s a törvények járnáival szemben Krisztus lelki szolgálatát követeli. Lelke felsír Augustinussal a milánói fügefa alatt: Meddig, meddig haragszol rám, Uram? Oh, ne emlékezzél meg az én régi bűneimről! Felismerjük elgyötört aszkétikus arcát a bibilaverseket osztogató, Krisztus szerelmét prédikáló lyoni szegények között. Bolyongva bujdokol a lollardok riadt népével, kik halált látott szemekkel keresik menekülésük útját s feldúlt házuk üszkös romjai közül csupán mellükhöz szorított bibliájukat mentik meg. Felismerjük acél ökle kemény súlyát a pisai, konstanzi, baseli reformáló zsinatok eseményeiben. Szava zendülését halljuk a bolognai barát korbácsoló bűnbánatában: Itt az idők teljessége; vissza kell állítani Isten Igéjét, hogy megteljek vele az egész világ! Ez a lutheri lélek élt a Luther előtti évszázadokban. Mikor azután ez a lélek benne testi hajlékot kapott, első tollvonásától utolsó bizonyágtevéséig a lelkiismeret és hitszabadság örök lelki jogának hőse volt.

Luther nagysága abban rejlik, hogy benne tetőződik másfélezer esztendőnek a vallási meggyőződés szabadságára és Isten Igéjének érvényesítésére vonatkozó jogigénye és azóta belőle táplálkozik ez az állandó történeti és lelki folyamat. Úgy áll Luther a történeti fejlődés orrán, mint egy magasba vivő út lezárása és mint egy lezárhatatlan történeti levés örök megújulása. Uteliesednek benne a létezése előtti

korszakok és az Ige erejében új életformák és élettartalmak indulnak el belőle. Ő a lélek örök követelésének és örök kielégülésének Istenembere. Benne az emberi lélek öskövetelése történeti erővé válik.

Lutherben felismerjük a reformáció személyes feltételeinek prototípusát. A reformációt először önmagában éli végig s egyéni reformációjából fejleszti ki az egyház reformációját. Halálos komolyságú életkérdéssé teszi az üdvösség kérdését. Példaszerű szerzetesi aszkétaéletet él. Testét, lelkét sanyargatja. Rabszolga-jellegű engedelmisségét megtölti lélekkel. Kegyetlen önvizsgálatot tart. Poenitentiázik, templomajtóból is visszakönyörgi szerzetestársát, hogy újraoldozást nyerjen az oltárnál. Sötét kétségbeeséssel viaskodik az igazság Istenével, mígnem elérkezik a kegyelem atyjához. Ezen rövidre szabott mondatok mögött drámai erővel liútket Luther önmarcangoló lelki problémája: mit cselekedjem, hogy kiengeszteljem az én Istenemet?

Luther nagysága abban áll, hogy saját életével példázza a reformáció személyes feltételeit. Cselekedet helyett kegyelmet, érték-átvétel helyett érték-megszerzést sürget. Komoly önvizsgálattól a büntudat és bűnbocsánat útján elvezet Isten bűnbocsátó irgalmához. Nem theologiai elméletet, avagy paragrafusba száradó vallási rendszert ad, hanem benne megszemélyesülő örök követendő példát. Élete szentesítő pecsét a reformáció okmányán és rövidszavú elkötelező záradék: te se teheted másként.

Luther nagysága isteni küldetéséből s ezen szolgálat betöltéséből emelkedik elének. Az Ige szolgálja akar lenni, nem több és nem kevesebb. Semmi mást nem akar, hanem visszaállítani az Ige souverenitását s annak dönthetetlen érvényét. Először az Ige theologusa, azután lesz az egyház reformátora. Azért theologus, hogy reformátor lehessen. Nem akar reformátor lenni, hanem az Ige kényszeríti arra. Theologusi munkája nem tudósi szenvedelem, hanem az Ige előtt való kényszerítő és mégis boldog engedelmisség. Nagysága igazi fokát az egyház lelki reformációja állapítja meg, nem pedig külső szervezési munkája. A lelki élet új tartalommal telítődése fontos, az üdvösséget kereső ember Isten felé való új orientálódása a lényeg, nem pedig az emberiség szellem-életének ama gazdag kifejlődése, mely élet-munkájának gyümölcse csupán, nem pedig maga elé tűzött célja.

Luther örök nagysága, hogy prófétai alázattal Isten engedelmes eszközévé vált, visszaadta az Igét az emberiségnek, az embert Krisztusnak és történeti erővé tette az ember új emberiséget nevelő lelki jogát.

Luther, a reformátor

Luther nem azon szellemi nagyságok sorába tartozik, akiket csupán a történelem tart nyilván, úgyhogy várnia kellene arra, hogy egy-egy nagyobb lejárati évforduló a megemlékezés reflektorával emelje ki a nemzedékek feledékenységének homályából s akkor is csak egy kis időre, hogy aztán újra átadja a feledésnek. Luther neve állandóan olyan fényben ragyog, mely nem szorul reá a közönséges évfordulók és emlék-ünnepek mesterséges világitására és tömjénfüstjére. Ha nevével kapcsolatban mégis emlékünnepet tartunk, ennek értelme és jelentősége csak az lehet, hogy egyéniségét és művét minél jobban meglássuk saját fényében s újra meg újra tevékeny hálára gerjedjünk azokért a lelki-szellemi értékekért, melyeket állandóan neki köszönhetünk.

Míg a reformáció 400 éves jubileuma 16 évvel ezelőtt inkább Luther művére irányította figyelmünket, addig születésének 450. évfordulója inkább személyét, egyéniségét állítja homlokterbe. De lehetséges-e szétválasztani e kettőt, a művet és a személyiséget? Bizonyára vannak olyan történelmi nagyságok, akiknél a kettőnek szétválasztása semmi különös nehézségbe nem ütközik. Tudósok, művészek, államférfiak, hadvezérek nem ritkán vittek véghez olyan munkát vagy hoztak létre olyan alkotásokat, melyek szinte hiánytalanul illeszkednek bele tárgyi kapcsolatokba s alig kívánják meg személyes életgyökereik vizsgálatát és ismeretét, mely ilyen esetekben lehet érdekes, de nem döntő jelentőségű. Lutherrel kétségkívül másképp állunk. Az ő életművére tartozik, hogy teljesen csak saját személyes lelki-szellemi élet területére tartozik, hogy teljesen csak saját személyes lelki-szellemi életéből magyarázható, mert innen veszi egész hatalmas dinamikáját és belső beirányzottságát. Éppen azért Luther életműve érthetetlen marad előttünk mindaddig, amíg ahelyett, hogy lelki életének sajátos, rejtelmes mélységeibe igyekeznénk bepillantani, olyan szempontokkal és célgondolatokkal közeledünk hozzá, melyek ha nem voltak is tőle idegenek, de nem állottak lelki életének, legbensőbb érdekeltségének középpontjában. Ha mégis ilyen szempontok és célgondolatok mértéke alá helyezzük Luther életművét, majdnem mindig találkozunk olyan nyilatkozataival, melyek feltevéseinknek ellenmondanak s éreztetik velünk azt a távolságot, mely a felszín bölcsességét az ő mélységeitől elválasztja.

Az igazságtól bizonyára legtávolabb esik az a felfogás, mely Luther életművében, a reformációban, csupán a kor gazdasági, társadalmi és politikai mozgalmainak egyik kitévőjét látja. A kor tele volt efféle mozgalmakkal. Gondoljunk csak a német nemesség s a fejedelmek törekvéseire s a parasztlázadásra, mely épp a reformáció első évtizedében robbant ki. Luther ismételten állott azon kísértés előtt, hogy reformatori törekvéseit ezekkel a társadalmi, nemzeti, politikai mozgalmakkal kapcsolja össze; de ő újra meg újra csodálatos biztossággal vonta meg azokat a határvonalakat, melyek a lelkieket ezektől a világi dolgoktól

elválasztják s inkább feláldozta népszerűségét, semhogy küldetésének tisztára lelki jellegét megtagadja. Az őskeresztyénség feltűnése óta nem volt az emberiség történetében olyan nagyarányú mozgalom, mely a történelmi materializmus feltevéseit annyira meghazudtolná, mint a lutheri reformáció.

A németektől nem vehetjük rossz néven, hogy Luther Mártonban nemzetük legnagyobb fiát, a nagy németet, a német nemzeti géniusz legkitünőbb apostolát ünneplik, — különösen napjainkban, amikor a hatalmasan előretörő nemzeti mozgalom szinte viharos erővel ragadja meg a vallással való kapcsolatot. De ez a „Gleichschaltung,“ a nemzeti és a vallásos mozgalomnak ez a közvetlen egyívű kapcsolása kétségkívül alatta marad annak a szintájnak, melyen Luther reformátori életműve mozgott. Hogy Luther egész lelkületét mélyen áthatotta a nemzeti érzés, az kétségtelen és ebben is példaszerű más nemzet fiai számára is. De éppúgy nem férhet kétség ahhoz sem, hogy ő sokkal több volt, mint csupán német és hite sokkal több, mint csupán a germán szellem megnyilvánulása a kereszténység formájában, — több, mert olyan kincsét hordoz lelkében, mely univerzális jelentőségével áttöri a nemzeti korlátokat s amelynek birtokában nemcsak szeretett németjeinek, hanem az egész kereszténységnek, az egész emberiségnek számára volt és van mondanivalója.

De nem találja el az igazat az a kultúrtörténeti felfogás sem, mely Luther művének lényegét és jelentőségét kizáróan az emberi művelődés fejlődésére áldásos hatásaiban keresi. Igaz, a reformációnak az emberi kultúra legkülönbözőbb területein, a népnevelés és oktatás, a tudomány, az irodalom, a művészet, a társadalom, a nemzeti és állami élet terén kifejtett felszabadító, előbbre vivő, megújító hatásaira büszkén mutathatunk reá, ma is; sőt azt mondhatjuk: ha az emberi rövidlátás, elfogultság és hálátlanság nem volna olyan nagy, mint amekkora, az egész kultúrvilág a protestantizmussal együtt ünnepelné annak a férfúnak az emlékét, akinek nevéhez elsősorban fűződik a reformáció korszakalkotó ténye. De Luther művének ez a pusztán kultúrtörténeti méltatása éppen olyan egyoldalúság, mint amilyenbe pl. az esik, aki művészi élvezettel merül el egy templom szemléletébe, de annak tulajdonképeni rendeltetésével nem törődik és lélekben nem emelkedik fel az Egek Urához, akinek imáadására az a templom épült.

A művelődéstörténeti méltatásnak egyik elágazása az a felfogás, mely a szabadság eszméjét helyezi homlokterbe, mint legfőbb értékjelzőt, a reformáció lényegét a szabad kutatás, a szabad kritika, általában a lelkiismereti szabadság érvényesülésében keresi s ami ezenfelül a reformáció történeti megjelenéséhez hozzátartozik, azt, ha egyenesen el nem ítéli, legföljebb a jóindulatú elmézés palástjával takarja be. Ez a felfogás még a felvilágosodás és a szabadelvűség korának maradványa; de ma is sokan vannak, különösen az ú. n. „világiak“ körében, akik a protestantizmust a felvilágosodás és szabadelvűség hagyományaival

és eszmeikörével azonosítják. Nem volnánk a reformáció hű gyermekei, ha szabadságvívmányait lekicsinyelnénk, vagy újra békóba akarnánk verni. De ami mindenekelőtt a szabad kutatás és a szabad kritika elveit illeti, a reformáció főjelentőségét bennük keresni merő tévedés. Bármily nagy jelentőség illeti is meg a szabad vizsgálódást és kritikát az emberi szellem történetében és háztartásában, az emberiség utóvégre is nem kritikából él, és semmiféle kritika, legyen bár még oly igaz, még oly találó és még oly szigorú, nem képes arra, hogy az embert, az emberi társadalmat, az emberélelet gyökeresen megjavítsa és új életet teremtsen. Ilyesmire csak pozitív élelthatalom és pozitív életműködés képes. Olyanok már Luther előtt is akadtak elegenden, akik a kérelhetetlen kritika maró lúgját vastag sugárban lövellték a fennálló egyházi, vallási és társadalmi rend visszaéléseire; de reformációra csak akkor került a sor, új élet csak akkor kezdett sarjadozni, amikor Luther Márton a kritikát pozitív életmunkával kötötte össze és saját felülről megtermékenyült lelkéből egy új életcsirát plántált bele az emberek lelkébe, hogy onnan, a lélek, a szív bensőségéből kiindulón teremtsé újjá a világot. — Ami pedig a lelkiismereti szabadságra néz, ez bizonyára a reformáció legbecsessebb vívmányainak egyike; de ismét a reformáció szelleme iránt követnénk el hűtlenséget, ha csak egy pillanatra is megfedelkednénk arról, hogy a reformáció s elsősorban Luther Márton maga sohasem volt az egyéni önkény szószólója és sohasem hirdetett olyan szabadságot, mely ne volna, nem ugyan külső, de annál inkább belső, nem ugyan emberi, de annál inkább isteni tekintélyhez, egy magasabb, minden egyéni, általában minden emberi önkényen és autonómián felülálló, isteni renchez kötve. Luther lelkiismerete az Isten ügyéhez kötött lelkiismeret s ez magában foglalja a javítékát minden olyan felfogásnak is, mely a reformáció lényegét pusztán az egyéniség és az alanyiség felszabadításában keresi.

Mindezeket a hamis felfogásokat Luther művére nézve csak akkor kerülhetjük el, ha mélyebben bocsátkozunk bele Luther lelkivilágába és itt keressük meg reformátori életművének legbensőbb indítékait. Igaz, a reformációnak is megvannak a maga feltételei a korviszonyokban s ezekre nézve joggal mondhatjuk azt, hogy Luther Márton fellépése olyan időbe esett, amikor a keresztyénség, az egyház, az európai emberiség megérett a reformációra. Ebben az értelemben jogunk van itt is „az idők teljességéről“ beszélni. Ennek részletes rajzába nem bocsátkozhatunk bele. Ez a történetírás dolga. De bizonyára nagyot tévednénk, ha Luther művét csupán a korviszonyok kedvező alakulásából akarnánk megérteni. A reformációt elsősorban Luther reformátori egyénisége tette azzá, amivé lett s a reformációt sem elgondolni, sem megérteni nem tudjuk Luther páratlan egyénisége nélkül. Az ő egyénisége, lelki története a 16. századbeli reformációnak, de minden valódi reformációnak is igazi paradigmája. Mert amit ő a reformáció munkájával a világban keresztülvinni törekedett, azt előbb saját lelkében élte át és

csak akkor lépett a nyilvánosság elé, miután isteni hívását fedezte fel abban, hogy másokkal is közölje azt, ami boldogító és életújító valóságként saját szívét-lelkét eltöltötte. Ebben van Luther reformátori egyéniségének az a prófétai vonása, melynek kidomborítására egy német egyháztörténész legújabban külön könyvet szentelt. (Preusz.)

Hogyan lett Luther reformátorrá? Mi volt az a nagy lelki élmény, mely őt reformátorrá avatta?

Luther fiatal tanári éveiből származó és újabban felfedezett szentfrásmagyarázó előadásai, valamint az újabb Luther-kutatások fényében ez a kérdés ma világosabban áll előttünk, mint még néhány évtizeddel ezelőtt. Itt természetesen nem bocsátkozhatunk bele az idevágó kutatások részleteibe. De az alapvonásokat ki kell emelnünk.

Tudjuk, hogy Luther Mártont egyszerű, a föld népéhez tartozó szülei szigorú vallásos-erkölcsi szellemben nevelték. Ennek köszönhető, hogy Luther feddhetetlen gyermek- és ifjúkort élt át és hogy ő sohasem tartozott ama balgatók közé, akik azt mondják szívükben: Nincs Isten! — Nem, ő sohasem kételkedett abban, hogy van Isten, aki megbünteti a gonoszt és megjutalmazza a jót, akiben hinni és akinek akarátát teljesíteni kell, hogy az ember üdvösségre jusson. Ez Luther egész vallásos-erkölcsi életének eredeti alapfeltétele. Igen, de mit jelent hinni, ill. hívőnek lenni? Ki az igaz hívő, akire reá lehet mondani, hogy Istennek tetsző életet él és számot tarthat az üdvösségre? Nyilván ezen fordul meg itt minden. Erre a kérdésre a régi egyház bevett gyakorlatából csak azt a feleletet lehetett kivenni, hogy igaz hívő az, aki ellenmondás nélkül elfogadja az egyház tantételeit és teljesíti mindazokat a parancsolatokat és utasításokat, melyekkel az egyház hívőinek életét szabályozza. Aki ezt készséggel megteszi, annak számára az egyház a maga isteni tekintélyével biztosítja az üdvösséget. Millió és millió lélek nyugodott bele ebbe a gyakorlatba és fogadta el az egyház üdvösségbiztosító szolgálatait. De Luther üdvösség után sóvárgó lelke nem tudott belenyugodni. Miért? Mert valami csodálatos elevenséggel dolgozott benne a *lelkismeret*, mely őt újra meg újra nemcsak az egyház tekintélye elé, hanem maga az élő Isten színe elé állította s azt követelte tőle, hogy mindenek előtt és mindenek fölött Istenhez viszonya föltétlenül és teljesen igaz legyen, olyan, amilyennek Isten akarata szerint lennie kell. Ezen a ponton gyulladt ki Luther lelkének az a rettenetes harca, melyet a régi egyháznak semmiféle malasztja lecsillapítani nem tudott. Isten nem a halvány gondolat légi távolságában jelent meg előtte, mint valami templom-mennyezetre festett kép, hanem Isten közvetlen, szent jelenléte emésztő tűzként perzselt lelkét, hallotta Isten hatalmas mennydörgő szavát, mely föltétlenül követeli a törvény betöltését, a teljes, hiánytalan erkölcsi tökéletességet s föltétlenül elítéli, ideig és örökké tartó kárhozattal sújtja a bűnöst. „Mert nyilván van Istennek haragja a mennyből az embereknek minden hitetlensége és hamissága ellen.“ Mindenki, aki elfogulat-

lanul tud ítélni, könnyen felismeri azt, hogy a feddhetetlen életű ifjú Luther lelkét nem terhelte semmi feltűnő bűn. De az ő lelkiismerete nem engedte meg azt, hogy Isten törvényét az egyes követelések sokaságára aprózza szét s aztán egyes teljesítményekkel elégtse ki az egyes követeléseket mintegy mérlegszámlán, hanem mindent egészbe foglalt, mindenkor Isten teljes szent akaratát, a teljes erkölcsi tökéletesség, az Istennek hiánytalanul tetsző élet követelését tartotta szem előtt, ehhez mérte egész belső és külső életét s azért nem a felszínes lelkek és a képmutatók szokványos penitenciájával, hanem reszkető lélekkel, keserves sirással hajtogatta: „Az én bűnöm, az én bűnöm, az én nagy bűnöm!” Maga mondja, hogy a törvény erejének, Isten haragjának ezen átélése nyomán a pokol tüzét érezte égni lelkiismeretében. Aki így élte át annak a bibliai mondásnak az igazságát: „Rettenetes dolog az élő Istennek kezébe esni“, annak lelke háborgását nem csillapíthatja le a polgári tisztesség tudata, sem a szerzetesi önsanyargatás, melyben Luther sokszor annyira ment, hogy teljesen kimerülten, eszméletlenül rogyott össze. De nem segíthetett rajta a misztika sem, mellyel kolostori tanulmányai közben megismerkedett. A vallásos elmélkedésbe és áhítatba való misztikus elmerülésből is újra meg újra felriasztotta őt a haragvó Isten mennydörgő szava s ezzel bezárult előtte az a legszublimebb út is, melyre a középkori egyház az elfinomultabb vallásos lelkeket utalta. — Az Istennel tusakodó léleknek ezen kétségbeesett állapotában csak felülről jöhetett segedelem. Ilyenként ragadta meg végre ez a küzködő lélek az evangéliom szavát, mely a bűnöst Krisztushoz hívja és a hitre utalja, mert „az igaz ember hitből él“. Az evangéliom világításában Luther zaklatott lelke egyszerre csak és mind jobban felismerte azt a boldogító igazságot, hogy az üdvösségrejutásnak, az Isten színe előtt való megállhatásnak a föltétele nem az, hogy az ember saját erejéből a törvény cselekedeteivel igyekszik kiérdemelni az isteni kegyelmet, hanem az, hogy alázatos, töredelmes hittel, hívő bizodalommal ragadja meg és sajátítja el Istennek végtelen, bűnbocsátó atyai kegyelmét, mely a Jézus Krisztusban, a gólgotai áldozatban nyilvánlatkozott meg mindenek megváltására, üdvösségére. Isten kegyelmének ezen tökéletes kinyilatkoztatásával szemben csak *egy* lehet az embernek igaz és helyes, valóban Istennek tetsző viselkedése: himni, bízni, és mindig csak himni, bízni, mert ennek a hitnek, ennek a bizalomnak a megtagadása felcsúfolása volna annak az isteni kegyelemnek, mely a Krisztusban, a gólgotai áldozatban mindent, de mindent megtett mi éretünk, a mi megváltásunkra, üdvösségünkre. Az éretünk megfeszített és megigazulásunkra feltámadt Krisztus újtestamentomi képe ismét eredeti tiszta fényében és valóságában ragyog fel Luther lelki tekintete előtt, a haragvó Isten szigorú kárhoztató ítélete felett diadalmaskodik a mennyei Atya végtelen, bűnbocsátó szeretete, az embernek Istenhez való viszonya ismét helyre zökken s a fiúság boldogító tudatában újra eléri az újtestamentomi bensőség és magasság fokát. A szegény, zak-

latott lelket paradicsomi boldogság érzete tölti el, melyet állandóan alátámaszt és táplál a hit szilárd bizonyossága. — Nem volna csoda, ha Isten kegyelmének ez a teljes mélységében és nagyságában való új átélése Luthert a rajongás útjára sodorta volna. De Luther nem lett rajongóvá, mert Isten kegyelmének a megtapasztalása az ő lelkében nem hazudtolta meg a bűn hatalmának, a törvény szentségének, Isten haragjának kínos-keserves átélését, hanem ellensúlyként felvette magába és kimélyítette. A bűn hatalmának, a törvény szentségének, Isten haragjának a tudata megmarad a hívőben is; ez tartja a hitet állandó, drámai feszültségben és eleven mozgalmasságban és kíséri a hitnek minden, hármennyire ujjongó bizonyágtételét mint a mélységből felhangzó hatalmas kontrapunkt. Luther az isteni kegyelemmel nem fantáziál és nem röpül el mintegy álmodó, rajongó képzeletben a bűnös valóság felett, hanem magának a bűnös életvalóságnak közepette tartja szilárd hittel az isteni kegyelem kezét és így kerül egészen új, tevékeny viszonyba a bűnös élettel, a megromlott világgal. Ebben van Luther hitének hatalmas realizmusa és egyúttal határtalan optimizmusa, melyet nem érhet többé csalódás ebben a világban, mert ez az optimizmus a végtelen isteni kegyelemre támaszkodva leszámolt a bűn szörnyű hatalmának teljes meglátásából származó végső pesszimizmussal, a kétségbeeséssel. Azért ennek a hitnek legkedvesebb és legkifejezőbb szimbóluma a *kereszt*, mely egyszerre jeleníti meg a bűnnek legmagasabbra fejlett hatalmát és Istennek a bűn minden hatalma felett diadalmaskodó kegyelmét.

Az elmondottak után Luther reformátorrá levésének egész titkát most már abban az egyszerű szóban láthatjuk kifejezve: Hiszek, azért szólok. A szívnek, a hívő szívnek teljességéből szól a száj. Luther szólt, mert szólania kellett, mert most már Isten és emberek előtt felelősnek tudta magát Isten tiszta igéjéért, az újra felfedezett evangéliomért; szólt, és szavára egy századokon át hatalmasan kiépült s az egész akkori élet és kultúra világa felett uralkodó rendszer kezdett recsegni, bomladozni; szólt, és szavára egy új élet csirái kezdettek sarjadozni milliók lelkében; szólt, és szava egy új kor hajnalhasadását jelentette az emberiség történetében.

Igy lett Luther reformátorrá.

Álljunk meg itt egy pillanatra, hogy a változás magyarájáról némi képzetet alkossunk.

Az európai középkor világa úgy tűnik fel előttünk, mint egy a római hierarchia feltételén, mert isteninek tartott tekintélye alapján felépült egyszerű alkotmány, mely az akkori élet egész világát felölelte és mindent szabályozott vagy szabályozni törekedett, az egyéni, a családi, a társadalmi és az állami életet, a tudományt, a világnézetet, a filozófiát, a művészetet, a jogrendszert, az államok egymáshoz való viszonyát. Ebben az univerzális hierarchikus rendszerben minden megtalálta a maga helyét — a pogányságból származó masszív vallásos ele-

meken s a minden tekintetben korrekt egyháziasságon kezdve a kedvesen naív franciskánus kegyességen s az egymással vetélkedő szerzetes rendek sokszor elkeseredett vitáim túl fel egészen a legelfinomultabb misztikáig, — mind azzal a feltétellel, hogy a hierarchia feltétlen tekintélyének készséges engedelmisséggel aláveti magát, vagy neki legalább ellene nem mond. Mert az egész hatalmas alkotmányt a hierarchia isteni tekintélye tartja össze. Ez adja meg az egésznek a statikai biztosságot. Ennek a maga lényege és szerkezete szerint statikai alkotmánynak a keretein belül minden probléma statikai probléma, az elhelyezkedésnek, a beilleszkedésnek, az alkalmazkodásnak, a miként való megállapodásnak, az egyensúlynak és a térbeli terjeszkedésnek a problémája. A hierarchia szempontjából ezek a statikai problémák mindig egyúttal *hatalmi* kérdésekké is válnak. Ami ennek a hierarchia alapján nyugvó statikai rendszernek a kereteit feszegeti, egyensúlyát zavarja s beilleszkedni, alkalmazkodni nem akar, azt ez a rendszer kényszeríti, mégpedig sokszor a legkegyetlenebb eszközökkel kényszeríti a beilleszkedésre, a meghajlásra, vagy pedig kiveti magából, — ez a kivetés pedig egyértelmű nemcsak a polgári tisztesség és életlehetőség megsemmisítésével, hanem az elkárkoztatással is.

Hogy ez a rendszer, mely az akkori európai világnak az életformáját adta meg, az emberiségre a maga idején mennyiben jelentett áldást, vagy ezzel ellenkezőt — tényleg volt ebből is, abból is — annak közelebbi vizsgálata nem tartozik ide. De azt az egyet nyugodtan állíthatjuk, hogy ha ez a hierarchikus statikai rendszer úgy ahogy volt, megmarad az egyeduralom hatalmában, akkor nemcsak a keresztyénység saját területén, de az emberi élet és kultúra általános területén is minden egészséges életfejlődés és előbbrehaladás lehetetlenné vált volna.

Luther fellépésének óriási, a keresztyénségre s az egész emberiségre kiható jelentősége abban van, hogy az a hierarchikus statikai rendszer egyszersmindenkorra elvesztette a maga egyeduralmát s vele szemben elsősorban Luther harca és életmunkája révén utat tört magának egy új *életelv*, mely a keresztyénység eredeti tiszta lényegével egyazonos és amely nem egy új, statikai rendszert akar a réginek a helyébe állítani, hanem belülről, a tiszta evangéliumból táplálkozó új életnek az erőivel akarja újjá alakítani az emberi életet és vezetni a szellemi nagykorúságra nevelt embereket és népeket az Isten akarata szerint való egészséges életfejlődés útján. Az *életberendezkedés*, mely ebből az elvből folyik, általában nem statikai, állományyszerű, hanem dinamikus és organikus jellegű, a maga belső isteni erőcentrumából szervesen fejlődő. Éppen azért fődimenziója nem a térbeli kiterjedés, hanem az örökkévalóság fényétől megvilágított *idővonal*, a szakadatlanul fejlődő élet, a történelem küzdelmes drámai világa; biztossága nem a statikai egyensúly, hanem az eleven élet belső irányvonalának biztossága, melyet Isten ígéje ad meg; élettörvénye nem a külső egyformaság, hanem a szellemnek minden változáson, az életformák változatos külön-

féleségén és az élet drámái harcán keresztül önmagához való erkölcsi hűsége; hordozója nem egy isteni tekintéllyel felruházott, üdvösségbiztosító és a lelkek felett uralkodó kiváltságos hierarchia, hanem hordozói rangkülönbség nélkül mindazok az eleven személyiségek, akik az evangéliomot szívükbe fogadják és aszerint élnek.

Luther reformátori egyéniségének szellemi nagyságát semmi sem mutatja úgy, mint az, hogy volt bátorsága arra, hogy annak az egész hierarchikus statikai rendszernek sem hatalmától, sem recsegésétől meg nem ijedve az egész keresztyéniséget s az egész emberi életet egyedül az újra felfedezett tiszta *Igére* s az ebből fakadó *hitre* állítsa s az Igével megindított új életmozgalmat nyugodtan bocsássa el a maga történelmi útjára azzal a bizodalommal, hogy az evangéliom ügye híveinek minden gyarlósága ellenére sem vallhat kudarcot ebben a világban, mert ez az ügy Istennek ügye. Ez volt szemében a fődolog, melyhez képest minden egyéb, a külső berendezkedés minden kérdése másodrendűnek tűnt fel előtte. Azért nem lépett a külső dolgokban a radikális reformok terére, hanem tudott és akart *konzervatív reformátor* lenni, rendületlenül bízva az evangéliomi hit belülről ható átalakító erejében. Az erőszakos radikalizmustól tartózkodó egészséges történelmi érzéktől vezérelt organikus fejlődés és haladás elve a keresztyéniség lutheri típusának eredeti sajátja.

Hogy a Luther reformátori egyéniségéből kiindult új dinamikus életelv miként érvényesült az életnek különböző területein, azt itt részletesebben nem vizsgálhatjuk, bár csak így tűnnek ki teljesen fellépésének és életművének korszakalkotó jelentősége. Erről az újkori történelem lapjai tesznek kétségbevonhatatlan bizonyogót.

Hogy a keresztyéniségnek egy nagy része a reformációt nem fogadta be, sőt hovatovább tüzzel-vassal ellene fordult s nagy területeket hódított tőle vissza; hogy másfelől a keresztyéniségnek közepette a hitelenség és tagadás talajából egy új pogányság ütötte fel fejét; hogy a reformáció saját területén vetett tiszta búza mellett konkoly is burjánzott fel; hogy mindennek folytán a reformáció nem lehetett azzá, amivé egyébként lehetett volna, az egész kultúremberiség életének megújulása tiszta evangéliomi keresztyén vallásos-erkölcsi alapon — ez az emberiség történetének olyan tragikuma, mely előtt szomorúan állunk meg. De minden elfogulatlan történetírás kell hogy elismerje azt, hogy az emberiség szellemi életfejlődésének sodra a reformáció révén a keresztyéniség protestáns ágazatára terelődik át s ez a szellemi életnek olyan fellendülését és értégyarodását idézi elő, mely nélkül az újkort s melyet viszont a reformáció nélkül elgondolni sem tudnánk. Sőt joggal mondhatjuk: hogy a protestantizmus ma egy memcsak öntudatosabb, hanem jobb, szellemileg értékesebb katholicizmussal áll szemben, mint történelmi kiindulásakor, ez is jórészt a protestantizmusnak egyfelől az ellentét útján közvetett ébresztő, másfelől egyúttal közvetlenül is termékenyítő, atmoszferikus hatásában leli magyarázatát s ez

a megújult katholicizmus új, magasabbrendű feladatok elé állítja és mélyebb öneszmélésre szólítja fel a protestantizmust is.

Mindez a történelem bizonyágtétele Luther művéről, a reformáció jelentőségéről és a protestantizmus egyetemes keresztyén és egyetemes emberi hivatásáról. De hogy a lutheri keresztyénség és általában a protestantizmus mennyire töltheti be a Gondviseléstől reábizott történelmi hivatását a jövődében is, az elsősorban attól függ, hogy mennyire tudja megeleveníteni és érvényrejuttatni azt az isteni dűnamisztól áthatott életelvet, amelyből kiindult s amely mindeddig éltette és fenn-tartotta.

Erre szolgáljon figyelmeztetésül Luther születésének négyszázöt-venedik évfordulója.

D. Dr. Pröhle Károly

Az orvhalász

*A hold most száll a hegyre. Még
a fűben nem járt senkise.
A szénafekvésből kiránt
az ég hajnalkék mágnese.*

*Némább a tolvaj nem lehet,
Sem énekem, se füttyszavam.
Az óriás lapuk között
tanútlanul lopom magam.*

*Mosdóvizet az ér kínál,
horogvesszőt a vadberek.
Minden gyümölcsöt ismerek,
minden vizet megízlelek.*

*Minden nyom itt az én nyomom,
minden hegy itt az én hegyem,
minden hal itt az én halam, —
s lappangva járok, nincs jegyem.*

*De tilátlomban nincs erő,
a vadbogyóban nincs zamat,
nincs forrás, mely kioltaná
patakhoz űző lázamat.*

*Ez a halorzó szenvedély
líhegve meddig fut velem?
Jaj, hűthetetlen szomjúság,
altathatatlan szerelem.*

Áprily Lajos

Luther új megismerése felé

A Luther-kutatás legújabb kora a Római levél-előadás felfedezésével és 1908-ban történt kiadásával kezdődik. Luthernek 1515-ben elkezdett, a Római levelet magyarázó előadásáról van szó. E felfedezés valóban jelentős változást okozott a Luther-tanulmányozásban. Röviden jellemezve a helyzetet: felismerték Lutherben a teológust. Az érdeklődés kiterjedt többi előadásaira, és általában érvényrejutott a hagyományos, de többnyire félremagyarázott, sőt tartalom nélkülivé lett megállapítás Lutherről: a keresztyénség reformátora volt.

Azonban a Római levél-előadásnak mint értékes történeti forrásműnek közzététele korántsem magyarázza meg a Luther iránti érdeklődés emelkedését és azt a változást, amely Luther megismerésében jelenleg végbemegy. Sokkal jelentősebb tényezők hatnak itt közre.

A magyar intelligens közönség figyelme eléggé fel van keltve a *szellemtörténelem* iránt, úgy hogy legelőször azt a küzdelmet vehetjük számba, amely még ma is tart a történetírás feladatának és elvi feltételeinek megállapítása körül. Nem is olyan régen voltak történetírók, akik szégyeltek mást, mint anyagi, gazdasági okokat említeni az események leírásában. Luther és műve, a reformáció sem került el sorsát; még úgynevezett egyháztörténészek is csupán a történelmi materializmus álláspontjáról jellemezték. Okvetlenül előnyös változást hozott tehát a szellemtörténelem erősödése; ennek művelői, még ha a Lutheret eretnekítő felekezethez tartoznak is, a reformációról szóló előadásukban a hangsúlyt a szellemi tényezőkre teszik. Már ez is egyengette az utat Luther igazabb megismerése felé.

Figyelemreméltó korunk hajlandósága az *existentialis gondolkodásra*. E kifejezés arra utal, hogy gondolkodásunkban nem vonatkozunk el, nem különülünk el ennek tárgyától, nem vagyunk ezzel az érdektelenül szemlélődés viszonyában, hanem gondolkodásunk tárgya mint probléma egyúttal létkérdés is számunkra; amikor ítéletet mondunk valamiről, ítéletünk a mi existenciánkat is érinti. Aki valamennyire ismeri Luthert, az előtt hamar nyilvánvalóvá lesz, hogy existentialisan gondolkodó, illetőleg az existentialismust tudatosító korunk előnyös helyzetben van Luther megértése tekintetében. Nem a hidegen szemlélődő tudós objektivitásával foglalkozott gondolkodásának tárgyával, hanem úgy, hogy az a legszorosabb kapcsolatban van saját életével, existenciájával.

Idevág az is, hogy kezd közhelyszámba menni az eleinte reklámfíző előadás cím: *új középkor felé* tartunk. Nem ok nélkül. Sok minden emlékezteti a történelmi műveltségű és nyílt szemmel járó embert középkori eseményekre, nézetekre, eszmevilágra. Luther megismerése szempontjából elég különösen a vallásosság terén mutatkozó „középkori” állapotokra gondolnunk. Az életet figyelő történész ma könnyen bele-

érezheti magát a XV. század utolsó évtizedeibe, s ez alkalmassá teszi arra, hogy Luthert magát is jobban megértse.

Amíg azonban a középkori vonások ismétlődése inkább csak az előzmények megértéséhez segít, addig a *kollektivizmus* hódítása egyenesen Luther személyének újabb megismerésére ad módot. Az individualizmus kora Lutherben csak az egyéniség felszabadítóját, a lelkiismereti szabadság hőst tudta meglátni. A kollektivitás szellemének új érvényesülése már a keresztyénségnek mint közösségnek munkását is észrevételetti velünk. Az egyháziasságnak nevezett vallásos közösségi irányzat is hozzájárul ahhoz, hogy Luther hagyományos jelzője: reformátor — mint az Egyház reformátora — visszanyerje eredeti tartalmát.

Ugyancsak említésreméltó, bár eddig kevesen meg nem világított körülmény Luther modern tanulmányozásának lehetőségeiben az, hogy a reformátorra nézve oly fontos „antikrisztusi” *jelenségek* ismétlődését láthatjuk napjainkban. Luther általában két Antikrisztusról beszél: a pápaságról és a törökről. Nekünk is van egy keleti veszedelmünk: a szovjet; és amint a török sem azért volt veszedelmes Luther szemében, mert a testi életet fenyegeti, hanem, mert az iszlám lelki hívei belülről támadják tanításukkal és viselkedésükkel a keresztyénséget, ugyanúgy ma is a kommunizmus a köztünk való hódító erő révén kelti fel bennünk az Antikrisztus képzetét. Amiért pedig Luther a pápaságot Antikrisztusnak mondta, ma is változatlanul fennáll.

De mind ennél még jelentősebb az a tény, hogy ma az *egyház történelem magáraeszméléséről* beszélhetünk. Hiába volt a közelmúltban az egyháztörténelem a legkultiváltabb teológiai szaktudomány, hiába volt a hisztórizmus uralma, az egyháztörténelem elfeledkezett saját tudományos feltételeiről, és ezért képtelen is volt tulajdonképpeni feladata betöltésére. A történettudomány a kultúrát tette az emberiség történetének értékmérőjévé; a vallást is a kultúra körébe sorozta. Ez önmagában véve még nem akadályozta volna a tudományt, de tévedés történt akkor, amikor a történetírás a vallás fogalma révén a keresztyénséget is a kultúra szempontjából tárgyalta. E tévedés nagyságát legjobban a megújult lutheri teológia ama tételén mérhetjük le, amely a kultúra és a keresztyénség diastasisát (különbözöségét, egészen más voltát) állapítja meg. Az egyháztörténelem említett magáraeszmélése tehát legelsőbb abban jelentkezik, hogy értékfogalma többé nem a kultúra, hanem nevének megfelelően maga a keresztyénség, az Egyház. Ezen felül pedig végső, elvi feltételeit is tisztázni kívánja. Többek közt szakít az ismeretelméleti idealizmussal. Abban a tudatban végzi munkáját, hogy tárgya éppen annyira valóság, mint amennyire valóság bármely természet-tudományé. Vagyis annak a végső feltételnek tudatában munkálkodik, hogy Isten különös kijelentése, Isten emberré létele realitás. E feltétel nélkül elveszti létjogosultságát. Most látjuk csak, hogy nagyon sok egyháztörténész, jóllehet egyéni vallásossága szerint bizonyára hitt Krisztus Jézusban, mint Istenemberben, tudományos munkájában a gyakor-

lati agnosticizmus híve volt. Az egyháztörténelemnek ettől a történetfilozófiai megalapozásától egyáltalában nem kell félni az egyháztörténésztől is megkívánható objektivitást és a tudományos módszerességet, mert a jellemzett feltétel tudata semmiben sem különbözik a történetíró ama meggyőződésétől, hogy munkája a valóságok világára vonatkozik. A magáraeszmélt egyháztörténelem továbbra is szerves része marad a történettudománynak; módszertana ugyanaz, mint emezé.

Hogy ez a változás a Luther-tanulmányozásnak nagy hasznára válik, máris örömmel tapasztalható. Luther alakja felszabadul azokból a bilincsekben, amelyekbe egyrészt a német idealizmus, másrészt a pozitívizmus történészei verték. Nem kell többé valamilyen, a világtörténelemre ráerőszakolt haladási, fejlődési eszme szolgálatában raboskodnia. Újra lehet az, ami valóban volt. Jellemző példa erre Luther wormsi vallástételének tárgyalása. Eddig ezt általában az egyéni szabadság, a lelkiismeret joga proklamálásának minősítették. Mint mellékes és érthetetlen szavakat figyelmen kívül hagyták a vallástétel velejét: „Lelkiismeretem az Isten igéjének foglya.“ A megújuló egyháztörténelem tehát látnivalóan hatalmas feladat előtt áll Luther tanulmányozását illetően is.

Megint itt a lehetőség arra, hogy Luther személyét és művét helyes viszonyba állítsa a történetírás. És amíg ez az egyensúlyban tartás megmarad, biztosítva van a lehető pártatlanság is. A történész nem fog az egyik javára a másikról felismert igazságtól eltérni. Ha talál valamit Luther életében, ami kedvezőtlen vonás Luther alakjának rajzán, ezt nem fogja szépitgetni, törölgetni, mert látni fogja, hogy Luther teljes megértéséhez nem is annyira egyes individuális vonásán, személyiségén, hanem művén át vezet az út. Az új Luther-studiumnak nincs mit tartania a tekintélyrontás, a pártos, célzatos átértékelés vádjától, bár egyszersmind nem fél a felderített valóság hű előadásától. A modern Luther-kutató tudja, hogy sok mindenről le kell mondania; amit eddig Luther hatásának tulajdonítottak, talán a humanizmus javára kell írnia, de előrelátja azt is, hogy éppen Luther teológiájának új ismerete Luther személyiségének képét is elevenebbé fogja tenni. Nemigen kutatták eddig például azt, hogy milyen hatása volt a világnézet és a tudomány terén a teremtés rendjéről szóló tanításnak, mennyire biztosította Luther a tudomány számára a világnak a kegyelem rendjétől független szemléletét, mert az isteni teremtés rendjének is megadta a kijáró becsülést.

Mégis végzetesen áltatnánk magunkat, ha az új lehetőségek meglatása mellett nem vennők számba a nehézségeket és akadályokat. Mint minden, a megújuló egyháztörténelem sem fogja elkerülni az emberi tevékenységet ányékként kísérő démoniságot. Kísérteni fog a kényelmességből hamarjában előranciaigált transcendens okok felvétele, vagy például az elfogult felekezetieskedés. A komoly forráskutatást s általában a teljes érvényében maradó módszeres munkát lankasztani fogja az a felületes reménykedés, hogy korunk lelke és az evangéliomi keresz-

tyenség megújhódása önmagukban is elegendően biztosítják Luther teljes megismerését.

Akadály lesz az a vád is, hogy a nekilendülő Luther-tanulmányozás csupán az ifjú nemzedék kedvtelése. Pedig csak az élet természetes rendje hozza magával, hogy főleg a fiatalabb egyháztörténészek lépnek az újonnan feltáruló munkatérre, és az új nemzedék nagyon is jól tudja azt, hogy az idősebbek anyagtudása, a pozitív ismeretek gyűjtésében való példaadása nélkül egykönnyen elveszti lába alól a szilárd talajt.

A „hazafiak“ a Lutherrel való intenzív foglalkozástól a felekezeti békét fogják félteni. Az álprotestánsok veszélyeztetve látják majd a protestántizmusról alkotott álmvilágukat. Azok, akik monista világnézetükben is dicsőséges helyet adtak Luthernek, meg fognak döbbsenni, hogy az újonnan megismert Luther végleg nem fér össze az Istennek Krisztusban történt kijelentését kirekesztő világnézetükkel. Még lelkesek is félni fognak az eredményektől, mert bár „teológusoknak“ kellene lenniök, kemény munka lesz számukra teológiájuk revízió alá vétele. Sőt sajnos — legalább magyar viszonyaink között — azzal az akadállyal is kell számolnunk, hogy sokan (például felekezeti központból kényes közhivatalban levők) a tudományos szabadsághoz szükséges lelki függetlenséggel sem fognak rendelkezni, bár szeretnének a Luther-tanulmányozásban résztvenni, óhajtanák annak eredményeit tudományosan elsajátítani vagy egzisztenciálisan magukévá tenni.

Ezek a korlátok azonban mégis csak eltörpülnek azokhoz a lehetőségekhez képest, amelyeket főképpen az egyháztörténelem magárasz-mélése, az egzisztenciális gondolkodás, a kollektív szellem és az evangéliumi, egyházi keresztyénység megújhódása biztosít számunkra. Sőt még hasznosak is lesznek, mert idejében megzavarják a hiú ábrándot, mintha korunk a legalkalmasabb idő volna Luther hí ismeretére. Nyilvánvalóvá fogják tenni, hogy Luther és műve megértésére semmiféle immanens pszichologia, historia, sociologia sem elegendő. Meg fognak menteni attól, hogy Luthert a magunk képére formáljuk, művét korunk szellemében meghamisítsuk.

A történetírás magyar művelői különös mértékben hivatottak Luther tanulmányozására. Egyrészt a német történészekkel szemben előnyük a honfitársi érdektelenség, sokszor átfogóbb a tekintetük is. Másrészt a magyarországi evangéliumosság háromnyelvűsége módot ad nekik arra, hogy egyszerre három, ugyanazon országban, szinte azonos viszonyok közt élő népen vizsgálják Luther hatását.

Hogy mivel fog zárulni a Luther-tanulmányozás új korszaka, ki tudhatná? Tudománytalan dolog volna kutatgatni a jövőt. De annyi bizonyos, hogy ma Luther új megismerése felé haladunk.

Sólyom Jenő

Luther és Magyarország

Luther születésének 450-ik, jubileumi évfordulója újból feladja a kérdést: mit jelent Luther Magyarország számára? Annál inkább időszerű ez a kérdés ma, mert nem csupán az az elfogult felekezetieskedő történelemszemlélet kezd újból jelentkezni, amely egészen szűk látókörrrel csak a reformáció rombolásairól tud beszélni, — hanem egyúttal a hatalmas erővel kirobbant német nemzeti öntudat is elárul olyan hajlandóságokat, hogy Luther alakját, mint nemzeti hőst, teljesen a maga számára sajátítsa ki. Luther reformációjának magyarországi érvényesülése csak egyik eleme Luther egyetemes jelentőségének. Igaz, Luther és Magyarország viszonyával sokat foglalkoztak már egyháztörténészeink, de azért sok kérdés vár itt még végleges tisztázásra és megoldásra. Ezt a feladatot nem is lehetne egy rövid cikk keretében elintézni. Annál örvedetesebb, hogy alkadt egy fiatal komoly és lelkes tudós, aki ennek a kérdésnek nagyobb, önálló tanulmány formájában való kidolgozására vállalkozott és ezzel a mostani Luther-jubileumhoz mindenképen méltó munkát végzett.

Sólyom Jenő, a budapesti fasori evangélikus gimnázium vallásnánának könyve Luther és Magyarország kapcsolatairól* teológiai doktori értekezésnek készült. Ez a körülmény ugyan tárgyának is kidolgozásának bizonyos korlátokat szabott, de másrészt alkalmat nyújtott a tudományos történeti és teológiai iskolázottságáról való bizonyosságtételre. Megállapíthatjuk, hogy mindkét irányban teljes otthonossággal mozog a fiatal szerző s ezért képes a megelőző kutatások számos hiányos, vagy egyoldalú eredményét megfelelően kiegészíteni, illetve korrigálni. Különösen ki kell emelni azt, hogy Luther és a lutheri reformáció hatását már a legújabb Luther-kutatás eredményeinek szemszögéből vizsgálja. Ezért nem elégszik meg azzal az eddig általánosan szokásos módszerrel, amely minden egyházellenes, pusztán negatív, kritikai megmozdulásban, vagy csupán periferikus jelenségben már a reformáció lényeges megnyilvánulását látja, ami oda vezetett, hogy „Luther művéről — legalább is Magyarországon — a legáltalánosabb felfogás nem fedi a valóságot.“ Hanem azt keresi, hogy ezekben a jelenségekben, legyenek azok okmányyszerű emlékekben lerögzített tények, vagy irodalmi megnyilatkozások, mennyiben ismerhető fel Luther reformációi művének alap gondolata és az arra jövő megértő visszhang. Luther és a reformáció hatásának ilyen teológiailag elmélyült szemlélete egyúttal a rendelkezésre álló anyagnak a szokottnál jóval szigorúbb és lelkiismeretesebb tudományos megrostálására és értékelésre is kényszeríti a szerzőt. Széleskörű irodalmi tájékozottsága szintén megfelel a tudományos követelményeknek, bár itt kitűnik, hogy nálunk a tudomány munkásának még

* *Sólyom Jenő: Luther és Magyarország.* A reformátor kapcsolata hazánkkal haláláig. Budapest, 1933. Kiadja a Luther-Társaság (Luther-Tanulmányok, II.). 192 lap és 1 fényképhasonmás-melléklet.

most is nagy nehézségekkel kell megküzdenie a szükséges irodalom megszerzésében. De ezek talán mégsem legyőzhetetlenek.

Munkájának bevezetésében az általános elvi és módszeres megalapozás mellett rövid jellemző képet fest a középkori magyarországi kereszténységről, hogy rámutasson a reformáció tárgyi és lelki feltételeire Magyarországon. Ez a vázlat természetesen nem nyújthat teljes és kielégítő képet, hanem inkább csak figyelmeztetés a magyar protestáns egyháztörténet által eddig elhanyagolt területre. Nem elégedhetünk meg többé a katolikus egyház romlottságának, elvilágosodásának frázisszerű hangoztatásával, hanem ennek a középkori kereszténységnek megértésében s a reformáció gyökereinek felfedésében jóval mélyebbre kell ásunk. Itt még sok részletmunkára van szükség, hogy eljuthassunk a középkorvégi magyar kereszténység és általános műveltség olyan szintetikus ábrázolásához, amilyent a külföldi irodalomban pl. Huizinga és Andreas Willy művei nyújtanak. Az e téren való előmunkálatok hiányossága miatt tér ki Súlyom a humanizmus és különösen Erasmus hatásának részletesebb tárgyalása elől s megelégszik azzal az általános megállapítással, hogy a humanizmus (Erasmus) egyházkritikája és reformtörekvése egészen más síkban mozog, mint a reformációé. Ez a megállapítás elvben helyes ugyan, de a humanizmus és reformáció mélyreható lényegbeli különbségét a magyarországi anyagon is behatóan igazolni kell még.

Gondos vizsgálat alá veszi Súlyom azokat a közvetett adatokat, amelyek már az 1520-as években a reformáció hatására utalnak s lehetőség szerint itt is igyekezik a külső jelenségek mögött Luther hatásának tartalmi részét megállapítani. Nagy óvatosságot mutat a következtetések levonásában itt is, valamint a királyi udvar és az országgyűlés magatartását tárgyaló részben. Itt rámutat arra, hogy Werbőczy és a lutheránusok ellen szigorú törvényeket hozó nemesség egyaránt milyen téves felfogást szereztek a reformációról. Luther és Werbőczy wormsi találkozásának jelentőségét a kellő mértékre szállítja le. Éppen így Mária királynénak a reformációhoz való viszonyát is óvatosan ítéli meg. Őbenne egyikét látja azoknak, akik a humanizmus és reformáció között ingadoztak, de mikor nyílt színvállásra került a sor, a könnyebbet választották s inkább az előbbihez csatlakoztak.

Külön figyelmet érdemel az a beható vizsgálat, amit Súlyom a török kérdésnek szentel. Ez ugyan Luther és Magyarország kapcsolatainak szempontjából kissé periférikus jelentőségű, de viszont jól tette a szerző, hogy azokkal a felületes vádaskodókkal szemben, akik szerint Luther a maga „izgatásával“ akadályozta meg a németek törökellenes segítségét, — rámutatott arra a vallásos-teológiai meggyőződésre és gondolkodásra, amely Luther idevágó nyilatkozataihoz a megértés kulcsát szolgáltatja. Luther „a török kérdésben is *teológus* maradt, míg viszont a pápaság magatartását a török vésszel szemben nagy mértékben irányították politikai tekintetek s nem éppen Magyarország javára.“ (106. l.)

Ez az egy példa igen jellemzően mutatja, hogy a reformáció lényegének megítélésében nem szabad a külső jelenségeken megakadni, hanem minden egyes esetben be kell hatolni az azok mögött levő és mindent mozgató vallásos alap gondolatokba.

Könyvének utolsó részében a tanítványokról szól a szerző. Csak azokat veszi sorra, akik Lutherral közvetlen személyes, vagy legalább levélbeli érintkezésbe kerültek: Sylvestert, Dévait, Faber Egyedet, Stöckelt, Ozorait, Gálszécsit, Batizit, Révai Ferencet és Heltai Gáspárt. Kétségtelen, hogy Luther magyarországi tanítványainak ez a névsora hiányos, de amennyiben itt az irodalmilag is jelentős munkások kiemeléséről van szó, a korlátozás érthető. Dévai később Luthertől való elhajlásának kérdésében jóval óvatosabb megállapításra jut, mint Zoványi vagy Révész Imre. Hogy Révai akárcsak az úrvacsora kérdésében is kálvinistává lett volna, ezt nem látja igazolhatónak, ellenben — nézetem szerint kielégítően — kimutatja, hogy Dévai alapján Luther híve maradt mindvégig, de egyik-másik kérdésben önálló felfogással. Azonban figyelemreméltóan próbálja a szerző lélektani magyarázatát adni annak, hogyan kezdett jelentkezni Magyarországon a lutheri szellemtől a Kálvin-, illetve a Zwingli-féléhez való elhajlás. Ennek forrása éppen az az önálló gondolkodásra való törekvés, amely már nem az eredeti reformatori üdv-élmény középpontjából igyekszik a keresztyén tanítás egészét felfogni, hanem különálló, az alapkérdéstől elszakított problémák megoldásán, elméleti igazságkeresésen kezd rágódni. A kérdések ilyenformán való megoldásához pedig megfelelőbb segítséget találtak a svájci reformátoroknál, ha ugyan a „következetesség“ még tovább nem vitt egyeseket, mint pl. Heltait, vagy később Dávidot. Ez a lélektani alapra épített magyarázat tényleg alkalmas lehet egyesek nézetváltozásának megértéséhez, de nézetem szerint a svájci reformáció felé való általános elhajlást mégsem magyarázza meg kizáróan és kielégítően. Hiszen éppen ezek az első reformátorok, akik maguk is Wittenbergben jártak, bizonyosságai annak, hogy a magyar lélektől nem volt idegen Luther reformációja annak igazi, legmélyebb vallási tartalma szerint. Ezt Súlyom könyve nagyon is meggyőzően igazolja. Tehát nem a magyar lélek fordult el utóbb Luthertől s ha az elfordulásnak vannak is a természetes ember vallásosságát jellemző általános lelki gyökerei, mégis ezek mellett talán sokkal nagyobb szerepet játszottak bizonyos külső, részben politikai okok is, amilyenek hiszen a lutheri reformáció teljes érvényesülésében már eleve akadályként is szerepeltek. Ennek a kérdésnek teljes és végleges tisztázását még mindig nem kaptuk meg.

Súlyom Jenő munkájának némi hiányát látom a szerkezeti lazaságban, minek következtében a nyújtott kép mozaikszerűvé lesz. De ezt némileg érthetővé teszi az anyag természete. Ebben persze közrejátszik az is, hogy az előző kutatások eredményeit részint mellőzi, részint csak igen vázlatosan említi, ami tömör stílusa folytán olykor még nehézkes-

ségre, homályosságra is vezet. Tömörsege viszont érdeme is, mert tényleg elkerüli a fölösleges szófecsérlést.

Könyvének függelékében közli azoknak a magyarországi diákoknak névsorát, akik Luther életében iratkoztak be a wittenbergi egyetemre; továbbá elsőszen teszi közzé Gálszécsy kátéjának a kecskeméti városi könyvtárban őrzött töredékét. Ezenfelül közli még Luther két levelének eddig figyelmen kívül hagyott legrégebbi szövegét. Ezek egyikét Luther Révay Ferenchez intézte s ennek hagyományszerű 1539 aug. 4-i keltezését 1538-ra óhajtja korrigálni; e feltevésének helyességét azonban csak az eredeti kézirat alapján lehetne eldönteni.

Örömmel kell üdvözölnünk, hogy Sólyom az első magyar Luther-tanítványokat alapos teológiai vizsgálatra méltatta. Ez az a része egyháztörténetírásunknak, ahol egy-két igen tiszteletreméltó kivételtől eltekintve alig történt még valami. Pedig a lutheri szellem hatásának felderítésével nem csupán hazai egyházunknak tartozunk, hanem az egyetemes lutheránizmusnak is (nem is beszélve hazai történettudományunkról!), amelynek részéről újabban ugyancsak komoly érdeklődés mutatkozik a magyar lutheránizmus története iránt. Sólyom Jenő munkája sokat ígér ebben az irányban s reméljük is, hogy ez irányú munkásságát kitűnő képzettségével sikerrel fogja folytatni.

Dr. Wiczán Dezső

Szüreti este

*A fürtök édes méze még a számon.
Még szinte hallom, mint csepeg, csobog
a rőt nektár a hordó mély ölében.
Bacchus ma ismét szépet álmodott!*

*Nyugvásra int a csillag pislá fénye,
az őszi szél még enyhe jó barát,
szelíd szárnyával áloniba becézi
a szőlőtőkék megtépett karát.*

*A pince él. Erjedés szaga árad,
ujjongva kerget illat illatot,
s a must ölén titokzatos gitáron
életrekelnek pengő, lágy dalok.*

*Nem is dal ez: ének, hozsánna, zsoltár,
mely útra kél s a szirtfalig hatol.
A must-anyá hálája ez a hegynek,
hogy megmozdult a pajkos, csacska gyermek,
a várva-várt, az áldott, drága bor.*

Vasadyné Nagy Szeréna

A német nemzeti forradalom és az evangélikus egyház

Az a hatalmas nemzeti mozgalom, amely Hitler Adolf vezetése alatt az utolsó időben Németországban lejátszódott, nem maradt meszeszemenő és súlyos következmények nélkül a német protestáns egyházban sem. A német nemzeti forradalomnak különösen két törekvése volt az, amely alapjaiban felkavarta a németországi evangélikus egyház viszonyait. Az egyik ilyen törekvés a német nemzetnek teljes egységesítésére és a régebbi német partikularizmus utolsó maradványainak gyökeres kipusztítására irányult. Ez a törekvés nem találkozott az evangélikus egyházon belül számottevő akadályokkal és ezen a téren a nemzeti forradalom a tömegekre gyakorolt majdnem hipnotikus hatással nehézség nélkül diadalmaskodott. A másik tendencia, amely közelről érintette az evangélikus egyházat, az új nemzeti irányzatnak az a törekvése volt, hogy a német közélet minden megnyilvánulását megszabadítsa a demokratikus és parlamentáris rendszer reprezentatív intézményeitől és a német népnek akarathyilvánításait minden téren, tehát az egyház terén is, fenntartás nélkül egyetlen férfiú, a „vezér“ akaratának rendelje alá, aki a német faj érdekeinek kompromisszumoktól mentes érvényesítésére fogja a reábizott korlátlan befolyást és hatalmat felhasználni. Ennek a tendenciának, amely az egyházi érdekeket meszeszemenő módon alárendelni akarta a politikai szempontoknak és érdekeknek, a német protestáns egyház, régi hagyományainak és a protestantizmus szellemének megfelelően, nem tudta magát ellenkezés nélkül alárendelni, úgy hogy a nyár folyamán súlyos konfliktus keletkezett az állam és a protestáns egyház között. Ez a konfliktus azóta befejezést is nyert. A nemzeti szocialista párt lépésről-lépésre keresztülvítte a maga álláspontját és szeptember elejétől kezdve az egész protestáns egyház vezetését magához ragadta annyira, hogy azok, akik bátran a protestáns egyház függetlensége és autonómiája mellett szálltak síkra, ezidőszertint még csak hangot sem tudnak adni saját meggyőződésüknek. Azokról a rendkívül érdekes és tanulságos fejleményekről, amelyek a német evangélikus egyházban az utolsó hónapokban lejátszódtak, még azok is, akik igyekeznek a német eseményeket figyelemmel kísérni, vajmi kevésbé szerezhettek értesülést, mert a német sajtó korlátozva volt ezeknek az eseményeknek ismertetésében, a külföldi sajtó pedig kevés kivétellel nem érdeklődött irántuk.

A Hitler Adolf vezetése alatt megindult nemzeti-szocialista mozgalom már régebben is kihatott az egyházi életre. Az evangélikus hívek táborában egy külön párt alakult Hossefelder lelkész vezetése alatt, amely az egyháznak a nemzeti-szocialista elvek szerint való átforgalmazását tűzte ki céljául. Ez a párt a „Német Keresztyének“ nevet vette fel és már a távasszal a berlini zsinati választásoknál a sza-

vazatok egy harmadát nyerte el, — a vidéken helyenként még többet is. Különös jelentőséget nyert ez a párt akkor, amikor május végén Müller dr. tábori lelkészt tette meg legfőbb patrónusának, aki Hitler kancellárnak bizalmasa és protestáns egyházi ügyekben legfőbb tanácsadója volt. (Hitler maga tudvalevően katolikus). Ebben a pártban voltak túlzó elemek is, amelyek pl. olyan követeléseket is felállítottak, mint az ó-testamentumnak teljes elvetése és az északi germán mondákkal való pótlása (Wotan-eszmekör), a horogkeresztnek a keresztrel való egyenjogúsítása stb., — de nem mondhatni, hogy ezek a túlzott követelések a párt tevékenységében nagyobb szerepet játszottak volna. A „Német Keresztyének“ mozgalmanak a protestáns egyházak vezetősége nem tudott és talán egészen nem is akart ellenállni. Nem tudott, mert a nemzeti szocialista tényezők, mint minden téren, úgy ezen is, igen erőszakosan léptek fel. De egészen talán nem is akart ellenállni, mert a viszonyok kedvezőknek látszottak arra, hogy a nemzet egységesítésére törekvő általános mozgalmon belül megvalósuljon a német protestáns egyházak egységesítése is, amely sokak előtt régóta nagy és nemes célként tünt fel. Ezért a Német Evangélikus Egyházak Szövetsége (Deutscher Evangelischer Kirchenbund), amelyhez 28 külön autonóm szervezettel bíró egyház tartozott, még a tavasszal egy háromtagú bizottságot küldött ki azzal a feladattal, hogy tegyen javaslatot ama módosításokra vonatkozólag, amelyek a németországi viszonyok teljes átalakulása folytán az evangélikus egyházban is keresztülvándörk lesznek. A bizottság, amelyben egy-egy evangélikus, református és „egyesült“ (evangélikus és református) egyházbéli egyházi férfiú vett részt, elkészült munkájával, amelynek során érintkezést keresett Müller dr.-ral is, aki az új alkotmánytervezethez hozzá is járult.

A bizottság javaslata szerint az összes németországi protestáns egyházak a jövőben együttvéve az egységes „Német Evangélikus Egyházat“ fogják alkotni, amelyen belül a legteljesebb centralizációnak és annak a feltétlen központi vezetésnek (Führerprinzip) kell érvényesülnie, amely szerint Németország a közelmúltban összes intézményeit újjáalakította. Eddig a 28 egyház, amely az evangélikusok szövetségéhez tartozott, egy parlamentáris formák között működő, 210 tagból álló testület, a „Deutscher Evangelischer Kirchentag“ határozataiban nyerte az irányítást, ennek a testületnek pedig a 36 tagból álló Deutscher Evangelischer Kirchenausschuss volt végrehajtó közege, amelyben az összes 28 egyház képviselve volt. Az új javaslat szerint a Kirchentag helyébe egy csak tanácskozási joggal bíró Német Nemzeti Zsinat lépne, amely részben választott, részben kinevezett tagokból állna; az egyház tulajdonképpeni vezetése azonban egy újonnan kreált birodalmi püspök kezében összpontosult volna, aki mellett egy háromtagú egyházi minisztérium kinevezése volt tervbe véve. Ennek a minisztériumnak egy-egy tagja képviselte volna a három nagy protestáns felekezetet: az evangélikust, a reformátust és az egyesületet. Ezt

az alkotmánytervezetet, amely igen nagy mértékben fogadta el azokat az elveket, amelyek Hitlerék uralomrajutása óta a német közéletben érvényesülnek, május 26-án a német evangélikus egyházak szövetségéhez tartozó egyházak fejei is elfogadták.

Az ellentéteket az a kérdés robbantotta ki, hogy kire bízassék az új egységes német nemzeti egyház vezetése, azaz, hogy ki legyen az első evangélikus birodalmi püspök. A Német Keresztyének igen erőteljesen foglaltak állást Müller püspök jelöltetése mellett. Az egyház hivatalos tényezői azonban attól tartottak, hogy ebben az esetben az egyház vezetése túlságosan politikai befolyás alá kerül és ezért siettek a birodalmi püspöki állásra olyan egyént kijelölni, aki eddig az egyház politikai küzdelmeiben egyáltalában nem vett részt. Választásuk von Bodelschwingh lelkészre esett, aki unokája volt egy kiváló német államférfiúnak és fia a Bethel-ben, Bielefeld mellett létező nagy karitatív intézmények megalapítójának. A birodalmi püspöknek kijelölt v. Bodelschwingh maga eddig kizárólag karitatív munkáknak, a nevelésügynek és az utolsó időben kivált a fiatalkorú munkanélküliek gondozásának szentelte volt magát. Jelöltsége ellen azonban a „Német Keresztyének“ pártja a leghevesebben állást foglalt. Müller dr. egy rádió útján továbbított beszédében már május 26-án kijelentette, hogy Bodelschwingh jelöltsége nem találkozik az összes németországi evangélikusok óhajával. A 28 egyház fejei „nem értették meg az idő szavát“. Az evangélikusok — mondotta Müller dr., olyan férfit akarnak a birodalmi püspök székében látni, aki az elmúlt években tevékeny részt vett a német szabadságért megindult küzdelemben. A nemzeti-szociálista rohamcsapatoknak, amelyeken az állam nyugszik, joguk van arra, hogy az evangélium nekik az ő szellemükben hirdettessék.

Mivel ez a konfliktus a következő hetekben mitsem veszített élességéből, Müller dr. június 1-én levelet intézett az evangélikus egyház vezetőségéhez. Közölte, hogy Hitler kancellár „rendkívüli sajnálatát fejezte ki“ afelett, hogy az evangélikus egyház rekonstrukciójának munkája olyan mehezen halad előre és annyi kellemetlenségre vezetett. Sem Hitler kancellár, sem Hindenburg elnök nem fogadhatják „Bodelschwingh lelkész urat“ audiencián. Müller szerint Bodelschwingh kijelölése a birodalmi állásra tárgytalan, mert hiszen az egyház új alkotmánya, amely ezt az állást megteremti, még nincs is érvényben és még nem nyert állami jóváhagyást, ezért tehát azt ajánlotta, hogy az egyház vezetői vele, mint a kancellár megbízottjával, új tárgyalásokat kezdjenek avégből, hogy a vitás kérdések új egyházi választások útján döntessenek el. Mivel ennek a felszólításnak az evangélikus egyház vezetői nem feleltek meg, június 24-én Rust porosz kultuszminiszter állambiztost nevezett ki az összes porosz evangélikus egyházak részére, a porosz kultuszminiszter protestáns egyházi osztálya vezetőjének, Jäger dr.-nak személyében. Ezt a lépést a miniszter azzal indokolta, hogy az állam, a nép és az egyház érdekei egyaránt megkövetelik az ural-

kodó konfuzió megszüntetését. A kormánybiztos néhány vezető egyházi funkcionáriust elbocsátott állásából, feloszlatta az egyházak összes választott képviselőit, nemzeti-szocialista rohamcsapatok pedig erőszakkal elfoglalták az evangélikus sajtószövetségnek és az evangélikus belmissziótársaságnak helyiségeit.

Az adott körülmények között Bodelschwingh egy nyílt levélben („Egy szó azokhoz, akik német protestáns egyházunkat szeretik“ címen) bejelentette, hogy az állambiztosnak az egyházi ügyek élére való kinevezésével megszűnt annak a lehetősége, hogy az eredetileg reábizott feladatot teljesítse. „A német protestáns egyház hajója, — mondja a levél, — korunk háborgó hullámain hanykolódik és sok dolog, ami törékeny volt benne, a viharban össze fog törni. Nem szabad félnünk ettől a vihartól, amellyel Isten eltüntet régi intézményes formákat, hogy újulat létesítsen azok helyébe. Fiatal, eleven egyházra van szükségünk, amelyben a spirituális dolgok spirituális módon kezeltetnek és amelyben az evangélium hirdetése mindennemű politikai erőktől mentes marad. A küzdelem az evangélium ezen szabad egyházáért tovább fog folyni. Ez a küzdelem egyúttal küzdelem népünk lelkéért és jövőjéért.“ Június 26-án a prozsz püspökök és szuperintendensek egy izenettel fordultak az egyházközségekhez, amelyben többek közt a következőket mondják: „A porosz kormány állambiztost nevezett ki a protestáns egyházak részére és sajátmaga vette kezébe az egyház szervezetét. Az egyház vezetői ez ellen ünnepélyesen tiltakoztak. Felkérték a birodalmi kormányt, segítse meg az egyházat jogainak megvédésében... Egyházunk élére forog kockán. Biztosítottak bennünket ugyan arról, hogy az evangélium korlátlan hirdetésébe senki sem fog beavatkozni. Ámde a keresztény egyház belső és külső élete között szoros kölcsönhatás van. Nékünk is komoly törekvésünk az, hogy a nemzet és az egyház egymásra találjanak. Mi is el vagyunk határozva arra, hogy közre fogunk működni nemzetünknek az egyházon keresztül való egységesítésében. De az egyházban ezeket a célokat sohasem szabad a politikai erő eszközeivel megvalósítani. Nem szabad az egyházunkat kitenni a politikai erő nyomásának. Ha ez mégis megtörténik, akkor az evangélium igazságainak félelem nélkül való hirdetése és hitünk alapvető kérdéseinek szabad megvitatása fog veszélyben forogni. Egy olyan egyházban, amely az állammal túlszorosan van összekapcsolva, meg vannak bénítva a hinek impulzusai. Ezt a történelem bizonyítja. A német reformáció evangéliumát nem szabad politikai zavarok idejében a politikai meghamisításnak kitenni. Már pedig ez az a veszedelem, amelyben egyházunk ma forog.“

A Német Keresztyének által képviselt eszméknek ezzel szemben mindenekelőtt maga Rust dr. kultuszminiszter adott kifejezést. Azt mondta többek között: „Egy olyan forradalomban, mint amilyen most Németországban lejátszódik, semmiféle szervezet, még az egyházi sem, kétéltelhet autonómiát. Az autonómia anarchiát jelent. Aki átérti a for-

radalom szellemét, az előtt nem lehet kétes, hogy az összes intézmények élén olyanoknak kell állaniok, akik a nemzeti szociálista állammal bensőleg azonosítják magukat.“ A német keresztyének népgyűléseken igyekeztek maguk mellett hangulatot teremteni. Június 27-én egyedül Berlinben 19 népgyűlést tartottak. Hossenfelder lelkész, akit közben a porosz evangélikus egyház tanácsának alelnökévé neveztek ki, ezeken a gyűléseken kifejtette, hogy „olyan államnak, amelynek nemzeti-szociálista ethosa van és amely ezt az ethost kötelezőnek mondta ki, ki kell jelentenie azt is, hogy ez az ethos az egyházat is kötelezi.“ Diedrich lelkész pedig azt mondotta: „Ellenmondunk annak az ürült gondolatnak, hogy korunk hatalmas eseményei kizárólag politikaiak és hogy a politikának nincsen helye az egyházban.“ Ugyanekkor letaróztatták Bronisch dr. sziléziai szuperintendenst, mert polemizált egy beszéd ellen, amelyet egy Peter nevű, a Német Keresztyénekhez tartozó lelkész a május 10-iki potsdami egyházi gyűlésen tartott és amelyben azt mondotta, hogy a német keresztyének feltétlenül követik Hitert mindenüvé, „még Potempába is“,* valamint Dungs lelkésznek egy beszéde ellen, amelyben a „beutheni férfiak“-nak megbocsátást hirdetett. Ezekre a nyilatkozatokra Bronisch szuperintendens azt mondta, hogy ha a dolgok egyes német keresztyének izlése szerint haladnak tovább, az egyház nem maradhat többé „az állam lelkiismerete“, amivel nyilván azt akarta mondani, hogy ilyen vezetés mellett az egyház kénytelen lenne helyeselni politikai okokból elkövetett gyilkosságokat is és így erősítené azt a szellemet, amely a potempai eseményeket is előidézte.

Június 30-án maga Hindenburg elnök nyult bele az evangélikus egyházban folyó küzdelmekbe. Egy levélben arra figyelmeztette Hitler kancellárt, hogy ez a konfliktus őt mint evangélikus keresztyént is mint az állam fejét egyaránt súlyos gondokkal tölti el. Számos távint és levél, amelyet az utolsó időben kapott, azt mutatja, hogy az evangélikus egyház mélyen fel van kavarva e viták folytán és hogy sokan féltik az egyház spirituális szabadságát. Az elnök felszólította a kancellárt, hogy újabb tárgyalások útján állítsa helyre az egyház békéjét s valósítsa meg ezen az alapon a protestáns egyházak annyira kívánats egységesítését. E levél vétele után Hitler megbízta Frick belügyministert, hogy „az elnök levele szellemében“ kezdjen tárgyalásokat.

Mielőtt azonban ezek a tárgyalások megindultak volna, a helyzet újra kiéleződött. Az állambiztos ugyanis elrendelte, hogy július 2-én az összes németországi protestáns templomokban háláadó istentiszteletek tartassanak az új állam iránti köszönet kifejezésére, mert ez az új állam új életet nyitott meg az evangélikus egyház számára. Egyben elrendelte az állambiztos azt is, hogy egy a szuperintendensek izenét

* Potempában 1932. nyarán őt nemzeti-szocialista agyonütött egy kommunistát. A beutheni törvényszék ezért elítélte őket, Hitler azonban, ey Beuthenbe küldött táviratban elítéltetésük után rokonszenvéről biztosította őket és hatalomra jutása után megkegyelmezett nekik.

visszaütató nyilatkozatát a szószékről felolvassák és hogy a templomokon a horogkeresztes zászlót is tűzzék ki ez alkalomból. Voltak olyan lelkészek, akik ennek a zászlónak kitűzését megtagadták; ilyen esetekben a barnainges rohamosztagok maguk tűzték ki azt. Ugyancsak akadtak olyan lelkészek is, akik vagy egyáltalában vonakodtak a kapott utasításnak megfelelően felolvasni azt a nyilatkozatot, amelyben az állambiztos igyekezett a maga álláspontját kifejteni, vagy pedig ezzel a nyilatkozással egyidejűleg felolvasták a szuperintendensek izenetét is, amely ellen az állambiztos állást foglalt. Még mások engedelmeskedtek ugyan a hatóságok rendelkezéseinek, de prédikációikban a szószékről nyíltan kifejezésre juttatták eltérő álláspontjukat. A rohamcsapatok mindenütt zárt sorokban vonultak fel ezekre az istentiszteletekre és zászlóikkal a lelkész hozzájárulásával vagy anélkül az oltár két oldalán foglaltak helyet. A berlini Kaiser Wilhelm Gedächtniskirche szószékről Hossenfelder lelkész fejtette ki a Német Keresztyének álláspontját. Kifejtette, hogy mivel nem létezhetik több mint *egy* közösség, ez pedig nem lehet más mint az állam, tehát minden földi dologban feltétlenül el kell ismerni az állam előírásait és ha valakinek lelkiismerete ellentétben áll a közösségnek az állam által kifejezett akaratával, akkor a lelkiismeret ezen megszólamlása mindig helytelen. A barnaingesek, — mondotta, — nem fogják megérteni az evangéliumot, ha nem lesznek tudatában annak, hogy a szószékről olyanok szólnak hozzájuk, akik a „Harmadik Birodalom“ szellemét megértik és szeretik. Egy második berlini templomban ellenben von Rabenau lelkész szentbeszédének tárgyául Mózes második könyvének szavait vette: „Én vagyok a te Urad, Istened és ne legyenek néked idegen isteneid én előttem.“ Kijelentette, hogy bármilyen következmények is várnak reá, ő nem tudja lelkiismeretével összeegyeztetni a neki megküldött nyilatkozat felolvasását, nem tűzheti ki a horogkeresztes zászlót és nem tarthat hálaadó istentiszteletet olyan fejleményekért, amelyek neki és az egyház oly sok tagjának annyi súlyos gondot okoznak. Ha az új mozgalom, — mondotta, — újjáébreszti is a nemzeti életet és sok értékes cél eléréséhez járul is hozzá, mégsem szabad a nemzetnek, sem a nemzet vezetőinek megfedkezniök az idézett szent ígéről. Az egyháznak értéke nagyon kevés volna, ha azt mondhatnák lelkészeiről, hogy azok nem követik lelkiismeretüket minden habozás nélkül, hanem egyszerűen ide, másszor oda hajlíttatják magukat. A következő napon fegyelmi eljárást indítottak több lelkész ellen, akik a kapott utasításokat nem hajtották végre, így Rabenau, Jacoby, Grossmann berlini lelkészek ellen is. Rabenau lelkészt el is mozdították állásából. Ugyancsak elmozdították Berlin egyik kerületének szuperintendensét, Diestel dr.-t is. A vidéken is mutatkozott ellenszegülés a kormánnyal szemben, kivált Westfáliában és a Rajnavidéken, ahol sokan az evangélikus egyházból való kilépéssel fenyegettek. A kormány erre a vidékre is külön biztost küldött ki egy ottani Landrat (főszolgabíró) személyében, aki

az ellenmozgalmat, úgy látszik, elfojtotta, mert azóta kevés hír szivárog ki róla.

Ilyen előzmények után fordult Müller dr., — akit közben az állambiztos a 20 millió evangélikust (az összes németországi evangélikusoknak felét) magába foglaló Evangélikus Óporosz Egyház elnökévé nevezett ki, — újból az evangélikus egyházhoz, sürgetve az új alkotmányról való tárgyalások felvételét. Az egyház, — mondotta, — nem azonos sem a német keresztyének pártjával, sem az állambiztosokkal, sem az egyház régi dignitáriusaival, — mindnyájunknak együttvéve kell ismét megteremtenünk az egyházat. Ezúttal felszólítása nem maradt válasz nélkül, hiszen a közbenső időben az egyház komisszárius vezetősége átjártította elmozdítások és új kinevezések segítségével a legfőbb egyházi funkciókat a német keresztyének kezébe. Egy kilenc-tagú bizottság állt össze az új alkotmány végleges elkészítésére. E bizottságban részt vett Frick belügyminiszter, Jäger állambiztos, Müller dr., a régi egyházi vezetőség két tagja, Heckel bonni egyetemi tanár mint jogász és mások. A bizottság hivatalos mandátumot senkítől sem kapott, de azonnal hozzáfogott a munkához és július 10-én el is készült vele. Lényeges változtatások az eredeti terven nem történtek. A következő napon az evangélikus egyházak fejei egyhangúlag hozzájárultak ennek az alkotmánynak életbeléptetéséhez. Július 16-án pedig a minisztertanács külön törvénnyel elismerte az új alkotmányt. Hitler kancellár már július 13-án jelentette az elnöknek, hogy az állam és egyház közötti konfliktus kielégítő befejezést nyert. „Az egyház belső szabadsága, — mondotta, — amely nekem különösen szívemen fekszik, helyre van állítva az állambiztos és helyetteseinek visszahívásával. Az egyes állami (és regionalis) egyházak belső rekonstrukciója úgy fog megtörténni, hogy a legrövidebb időn belül az evangélikus egyház tagjai egyházi törvényeik szerint új szabad választásokat fognak megejteni.“ A levélnek ez a szövegezése azt mutatja, hogy bizonyos kompromisszum jött létre, amennyiben a kormány beleegyezett az állambiztosok visszavonásába, az egyház viszont elfogadta az új választások kiírását.

Az új egyházi választások július 23-ra tűzettek ki. A választásokra a „Német Keresztyének“-kel szembenálló párt az „Evangélikus Egyház“ neve alatt szervezkedett. A hatóságok azonban röviddel a választás előtt kifogásolták ezt az elnevezést és elrendelték, hogy a párt az „Evangelium und Kirche“ elnevezéssel induljon a választásba. Egyidejűleg lefoglalták a párt összes nyomtatványait és a párt új nevét feltüntető új nyomtatványokat követelték tőle, amelyek elkészítésére már nem volt idő. A protestáns körök napilapját, a „Tägliche Rundschau“-t, három hónapra betiltották. Az elmozdított egyházi személyeket nem helyezték vissza és a legfontosabb egyházi pozíciók tovább is, az egész választás tartama alatt, a német keresztyének birtokában voltak. A német keresztyének Hitlernek egy Müller dr.-hoz intézett levelét terjesztették, amely azt a benyomást keltette, hogy aki a német keresztyének

ellen szavaz, az Hitler ellen foglal állást, ami a mai Németországban tudvalevőleg kockázatos dolog. Terjesztették a volt állambiztosnak egy kiáltványát is, amely Krisztus megjelenését úgy magyarázza, hogy az volt „az északi faj (Nordische Art) első kiemelkedése egy az ősszeomlás szimzomái által megkinzott világban“, amiért is a német fajnak és jellegnek egyfelől és az evangéliumnak másfelől meg kell találniok az utat, amely mindkettőnek egységéhez vezet és amely eddig nem létezett. Sok panaszzal merült fel a választásoknak hivatalos részről való befolyásolása ellen, de teljesen eredménytelenül.

Ily előzmények után a választások kétharmad többséget adtak a „Német Keresztyéneknek“. Augusztus 4-én Müller dr. az Óporosz Unió által kinevezetett Poroszország püspökévé, és kétségkívül ő lesz az első evangélikus birodalmi püspök is. A régebbi egyházi életben résztvevő egyének kisebbségi szerepre voltak szorítva. De ezt sem tartották meg sokáig.

Szeptember 1-én ült össze Berlinben az Óporosz Unió újonnan megválasztott zsinatja. A zsinatnak 229 tagja volt jelen, akik közül 75-en tartoztak az „Evangélium és Egyház“ pártjához, tehát a kisebbséghez. Az elnöki állásokat a többség a kisebbség megkérdése nélkül saját híveiből töltötte be, Hossenfelder lelkész egy alelnöki állást kapott. A zsinat elnöke, Werner dr., kijelentette, hogy ez a zsinat az utolsó lesz, amely az evangélikus egyház ügyeinek tárgyalására összeült. Szerinte Luther Márton egyházában parlamentáris intézmények számára nincsen hely. Ezentúl a tekintély elvére lesz alapítva az egyház élete, a Führerprinzip szerint, amely az egyház vezetését a legfelsőbb egyházi tanács kezébe teszi le. Az evangéliumot ezentúl úgy kell hirdetni, amint ezt a nemzet faja és vére megkívánja. A zsinat ezután egy javaslatot tárgyalt, amely 10 porosz püspökség felállítását veszi kilátásba. Erről a javaslatról vita indult meg, amelyben az ellenzék tagjai annak az aggodalmuknak adtak kifejezést, hogy a tervezett intézkedések veszélyt jelentenek azokra a külföldi protestáns egyházakra nézve, amelyek eddig szoros összeköttetésben álltak a német protestáns egyházzal. A litván kormány Memel területnek a német protestáns egyházzal kötött szerződését máris felbontottnak jelezte, mert a németországi, tekintélyre alapított egyházban politikai tényezőt látott és tartani lehet tőle, hogy Lengyelország is hasonló módon fog eljárni. Ezeket a felszólamlásokat nagy nyugtalansággal fogadták és a többség részéről a kisebbséget hazá-árusítás vádjával illették. Müller dr., aki már a zsinat elején azzal fenyegette meg azokat, akik a külföldön a protestáns egyház elnyomtatásának híret terjesztik, hogy koncentrációs táborokba fogják őket küldeni, a kisebbség aggályaira ugyancsak a koncentrációs táborral való fenyegetéssel válaszolt. Erre a kisebbség elhagyta a termet és kijelentette, hogy a zsinat tanácskozásain többé nem fog résztvenni. A zsinat ezután a kisebbség távollétében két törvényt fogadott el. Az egyik szerint senki sem viselhet lelkészi állást vagy világi egyházi hivatalt, aki nem fogadja

el minden fenntartás nélkül „a nemzeti német államot és a német evangélikus egyházat.“ A másik pedig kizárja ugyanezekből az állásokból és hivatalokból azokat, akiknek maguknak, vagy feleségeiknek családjai nem voltak a nagyszülőkhöz visszamenve „áriaiak“, azaz, akiknek családjában zsidó vér van.

Az egyházi kisebbség kivonulásával befejeződött az a Gleichschaltung, amelyet az új német rendszer a közélet egész területén végrehajtott, az egyházi ügyek terén is. A vélemény szabadsága itt is megszűnt, a meggyőzés és a nézetek szabad tusája lehetetlenné vált. A német protestáns ezentúl az irányítást egy központból fogja kapni, amelynek még lelkiismereti okokból sem szabad ellenszegülnie. A protestantizmus szellemét eddig nem így értelmezték. Vajjon az az új szellem, amely a német protestáns egyházban meghonosodott, milyen hatással lesz a protestáns egyház belső életére: oly kérdés, amelyre csak a jövő fog választ adni.

Gratz Gusztáv

Üres trónú tündérország

Ma úgy mentem hozzátok, eltűnt Kincsem,
Hogy minden ajtó zárva fogadott:
Itt senki sincsen.

Innen kirepült minden lakó mára,
A nagy fiú, a technikus vizsgára,
A kislány tán egy sugaras sétára
(Ritka kicsi verőfény az övé)
S kenyérért szaladt legkisebb fiad
A pékhez — szólt egy idegen cseléd, —
Ő mindjárt itt lesz — csak pár pillanat.
Lassan, lassan körüljártam a házat,
Tündérországod fakó tájait,
S mind szűkebb kört írt körültem a bánat.
Valami vont a kertbe, hátra, le.

Akurtad, láttad?
A kert teljes tavasz-pompában állott,
Én csak most láttam minden zeg-zugát,
Most simogattam meg minden virágot.
Most láttam: nini, ez ezüstfenyő,
Ez tölgy, ez tiszafa,
S a sarokban, amott
Csak most láttam a régesrég ott álló,
Almádi-kőből való oszlopot,
Ormán üreg, Madonnaképnek vágva.
Álmaid közt maradt a Madonnája.
S a rózsáid, „mindennapi rózsáid“
Bimbói szinte zengve hasadoztak,
Én csak most láttam, most hallottam őket.
Hisz azelőtt csak Téged láttalak.
Lestem a lelked nyíló rózsakelyhét,
Sok zengő titkodat,
Pedig szent szerénységed
Inkább mutatott tölgyet, tiszafát,
Rózsát, követ, mint bűvő-magadat.
Ha ezért tüntél el a messzeségbe,
Ezt akartad: elérted célodat.
Ma láttam először a kertedet,
Minden rózsát és aranybogarat.
Üres trónú tündérországodat —
Most már lehet.

Reményik Sándor

Oláh Gábor

Mi a nagyság? E felől meglehetősen sok elképzeléssel rendelkezünk. Oláh Gábor Táltosfiú-jában (az írónak kb. huszonkilencedik megjelent művében) a regény hőse, a fiatal Bakó László — értsd: Oláh Gábor — így ábrándozgat barátjával a teremtő jövőről: „Óriási színházakat emelek kint a szabad természet ölén, a Tátra alján, a Balaton mellett, a Bakonyságban, a Hortobágy-puszta közepén, a Királyhágó tündéri völgyében — mindenütt, amerre csak magyar szó zeng. Égbetörő tragédiákat írok, amelyeknek a hősei istenné magasztosult emberek. Emberóriások. Valami új fölfogással játszatom ezeket a kolosszális fantomokat; óriás testű színészeket nevelek, ha tetszik: tenyészték, akik pusztá megjelenésükkel a félelem és a fölemelkedés kettős érzését rogyasztják a nézőkre.“ (Táltosfiú, Debrecen, 1925.)

Oláh Gábor műveinek vizsgálatánál az akarat és tehetség viszonya ejtett gondolkozóba. Milyen arányban van a kettő nála elkeverve? Egész életét egy indulási romantika nyugtözi le. Az irodalomtörténeti hagyományok által rögzített nagyság, színpadias nagyság, — közel már a panoptikumok viaszfiguráihoz, — a lángész „felszoborló“ (Oláh-kifejezés!) látomása, szobor, szobor és mindig csak szobor: ily képzetekből róttá össze ugródeszkáját a fiatal Oláh Gábor.

Életkörülményei sok mindent megmagyaráznak, bár a kérdés végső pontját rejtve hagyják. A XIX. század gyermeke, a „romantikus század“-é, s kibontakozása e század szellemét nem tagadja meg. Debrecenben születik, Csokonai „születte föld“-jén; apja bérkocsis, zord, erőszakos, természetesen megveti az irodalmat, ostorral áll a fia háta mögött (Apám, mi vagy te? Gondolatok felhőfutása, 1909.); anyja az ellentétje. A fiok ennél fogva „tragikus kettősség“-et örököl a szülőktől: robusztus atya nyers zárkózottságát s édesanyja költői érzékenységét, titokzatosra hajló elmélázását. A rugószerkezet fel van húzva, a gép mozoghat. Kollégium, a bizonyítvány gyöngye, a bős atya inasnak adja fiát, de felsőbb pártfogásra megkönyörül rajta, a fiú visszakerül a kollégiumba, fojtott évek az atya sötét árnyékában. Csak a Múzsák hoznak enyhülést, az ifjú pályadíjat is nyer már, írása kaligrafikus, Petőfi-írás, írói célkittűzése szilárd. Debrecen után Budapest, bölcsész, a láthatárról még visszafénylik a Millénium, gazdag remények, Beöthy Zsolt kedvence, eufóniák találkozása. Aztán ismét Debrecen, kollégiumban helyettes tanárság, nagykönyvtárban segédtisztviség. A folytatás szinte Csokonai-s; betegeskedés, összehűzés a feljebbvalókkal, szakítás a kollégiummal... Nem véletlenül említem Csokonait: Oláh Gábort vonzzák a példák.

Kirándul Erdélybe s útvjáról hetvenoldalas füzetet ad ki (Barangolások Erdélyben, 1906.). Azt is megindokolja ebben az útirajzban, hogy miért írta meg. „Heine beutazta a Harz-hegységet s megírta; Petőfi beutazta az északi felföldet s megírta; én is beutaztam Erdélyt, mit

tehettem mást: megírtam. "Az egész útirajz különben csak névtár, becs-vágylobogás és szépmivű paradoxon (ez utóbbi pótolja a humorát). Később elárulja, hogy a nő is indító ok a megírásban. S rögtön lecsap a katalógussal: „Öh Goethe! mindig érzem határtalan nagyságod, mikor szavadra gondolok: Das Ewig-Weibliche zieht uns hinan."

Voltaképpen csillaga Petőfi. Csokonai puha anyag neki: végzetébe elégikus zengéssel belenyugvó. Mit kezdjen vele?

— Nem kell nekem a politikai szabadság, nincs is szükségem reá: egy persiai Sophi, egy indostáni Nábob, egy európai respublica vagy akármi ország és fejedelem igazgatása alatt is tudnék szabad lenni. Nem kívánok egyebet, hanem hogy testemet ne bántsák, ne akadályoztassanak annak szükségéinek megelőzésében. Lelkem felül és kívül van a sphaerájukon, az egyedül az enyém. Szükségem annyi van, a mennyit betölthetek; ha telik, szaporítom, ha nincs mód benne, kevesítem — s eh bien! Ilyen érzésekkel tudok én, Barátom! a kietlen Debrecenben isolálva élni...

— Istenem, istenem, hogy is nevelkedtem én föl! A buta véletlen épen magyarrá fogantott s magyarnak is Debrecenbe teremtett, Debrecenbe is földhözragadt szegénnyé! — Az én álmom kicsit örületes, bár van benne rendszer, újonnan szeretnék születni és szebbnek a belvederi Apollónál; hatvan esztendőtlé élnék egészségben, sasszemeim volnának, ércszívem, Napoleon-akaratom; huszonöt eposzt, száz ibseni drámát és három kötet lírai verset hagynék nemzetemnek. Szerelmes volna belém egy hunfalvi sugár leány, tizenkét gyermekem születnék s a szobromat már életemben fölállítaná hálás nemzetem a Kar-utca sarkán vagy a Nagyerdő mélyében, egy örökké csobogó forrás tövében.

Az első idézet Csokonai Vitéz Mihálytól való (Levél Sándorffy Józsefhez, Nagyváradra, 1804. június 3-án, Debrecenben).

A második idézet Oláh Gábertől való (Keletiek Nyugaton, 1908, Debrecenben).

Valaki ellenvethetné: Csokonai harminc és féléves volt az idézet keletkezésekor, Oláh Gábor pedig huszonhét, ami a fejlődés éveiben nagy különbség. Duplazzuk meg hát Oláh Gábor évszámát (csekély kikerekítéssel):

— Tanárnak kellett készülnöm, mikor bennem Európát felforgató tűzhányó háborgott! — Húsz év óta világhírről álmodom! — Bennem valahogy ezer év magyarsága viharzott együvé!

Ez a harmadik idézet szintén Oláh Gábertől való: „Pokol. Kiáltó szó a pusztába. 1931." Oláh Gábor nem változott. Két évtizeden át megmaradt — mint ő mondja — az akarat páncéljában.

De hiszen Oláh Gábor nem Csokonai. Hagyjuk tehát abba köztük a párhuzamot. Csillaga Petőfi. „Az embernek fia" c. drámája elején (1912., Debrecen) ott látjuk az író fényképét: a felfelé borzolt haj, az apostolian szikár szellemarc, a messzemerengő sötét tekintet, a népi-klasszikusan ívelt vékony bajusz, de a részletek fölött az összhang:

kétségkívül Petőfi-alakításra vall. (Az alakítás lehet szándéktalan, Oláh Gábor különben színésznek is készült.)

Vonalvezetése mintha már a torzítás határát súrolná. Oláh Gáborban van tényleg valami karikatúraszerű. Tehetségének összetétele magyarázza ezt: az összetevők aránytalansága. Elbeszélő költeményt ír a bibliai Sámsonról (Sámson, 1909). Az ötös és hatodfeles jambusok ünnepele (Sebes Sarár kanyargó partja mellett, Hol ciprusfák őrését állanak . . .) földöntúli akaratot idéz.

„Ha új Istent választhatnék magamnak:
imádnám véghetetlen Énemet!”

Ezt kiáltja oda a húsz éves Sámson halálból felépült atyjának, az ősz Mánuének. (A Panorámáig hosszú még az út, de Oláh Gábor erről a kiáltásról sohasem feledkezik meg.) Mint valami gáttalan folyam, ömlik az óriási vágyak himnusza, mérhetetlen erők rontanak egymásra (Sámson és az oroszlán, ütközet Ajálon völgyében), s szokatlan stílerély edzikalapálja a gigászi hasonlatokat. De alig érünk a jambusok sűrűjébe, a költő akaratbűvölete elakad, a hasonlat-szikrák folytonosan pattognak még, de már nem tűzveszélyesek. Érezzük, hogy valami fikció előtt állunk, riasztó lövést adtak le. Az erők aránytalansága megbosszulta magát: az akarral nem bírt versenyt futni a képesség.

Miféle képzelet volt ez? Sokszögű kristállyá merevített Petőfi, márvány-Petőfi, porcellán-Petőfi. Hol van a Petőfi versszervező erejének hajlékonysága? Petőfi Szülőföldemen-je egy hazavágyó pillanat forró buggyanásából szökött sudárba. Ez a pillanat remeg át a versfa minden levelén, ez a pillanat hajlongatja a verságak gyöngéd rimcsúcsait. Oláh Gábor költészetéből ez a belülről hajlongó erő hiányzik. Itt megfagyott az önmozgás. A vers nála többnyire hasonlatok mozaikjaiból van összerakva s mi csüggedten állunk meg a mozaikok céltalansága fölött. Fantáziájában túlteng a merevség, de ami ennél rosszabb s „hátartalanság”-át megcáfolni látszik: túlteng a példatár: nem véletlenül szedi cédulára Petőfi képzeletét (Petőfi képelete, 296 oldal).

A Sámson ugyanabban az évben keletkezik, amikor Ady Új Versei megjelennek (1906). Oláh Gábort az akarat hajrá!-ja (ez az ő felkiáltószava) még elszántabb alkotásokra sarkalja. Hol van már a Bokréta I. (1902) szerényen tétovázó bemutatkozóhangja? Úgy tetszik, mintha magával Adyval akarna birokra kelni. (Egy faragott istenképhez. Gondolatok felhőfutása, 1909). Két egymást követő év alatt nyolc könyvet dob piacra (1908: Sámson, Keletiek nyugaton, Bokréta III., Az élet lobogója alatt — 1909: Gondolatok felhőfutása, Petőfi képelete, Korunk hőse, Istenek alkonyata). Adyt úgy hasonítja költészetéhez, mint Petőfit: sémába szorítja, rögzíti, kristályosítja, s a kapott stílikeretbe belevetíti nagysága Peer Gynt-i álmát. Lírai akarata bizarr, rikító színekre lobbán. Ha kell, rikítóbb ő, mint Ady (A Nagy Hívás.

Az élet lobogója alatt, 1908.). Modernségének egyik uralkodó eleme a nyárszpolgárpukkasztás (itt Adytól sokat tanult). Párizsa legyőzi Ady Párizsát.

Aránytalansága egyre ismétlődik és egyre nő. Tanulmányjaiban (Írói arcképek, Budapest, 1910) jobban meg tudja őrizni egyensúlyát. Itt jobban tiszteli a műfajt és több benne az iránta való alázat. A nagy essai-stílus nyomása nehezedik tollára, s ami már hátránya, — mintha Péterfytól inkább ezt tanulta volna el — a nagy essai-stílus kaligrafikus nyomása. (Oláhnak általában gyöngéje a kaligráfia). E kaligráfia kedvéért tetszetős formulákat dob fel, „arany beosztás“-okat, melyeknek stíltávlata kifogástalan. „Az érdeket nem tekintő igazmondás Kölcesejt gyűlöltté, Bajzát félelmetessé, Gyulait tiszteltté teszi. Ime, a magyar kritikának gyermek-, ifjú- és férfükora.“ „Gyulai nem is azért nagy, mert talán rossz költöket ölt meg és jókat teremtett... Gyulai azért nagy, mert magát adja mindenben.“ Péterfy-tanulmányát így kezdi: „Péterfynek van egy arcképe; nagyon áruló arckép. Verőfényben fürdő lombok alatt ül, hajdandfőt, balkezeivel botja fejére támaszkodva. A napfény előlti hatalmas, négyszögletes homlokát, ráhull ruhájára, szemét mélységbe árnyékolja, de úgy, hogy kutató ragyogása annál félelmetesebben suhanjon szemünkbe. Az egész alaknak első ránk tett hatása az, mintha az ércből kovácsolt fej összenyomná a csont és hús testet, mintha a túlhatalmasodott szellem súlyát sínylené a rendes földi hüvely... Ha soha nem olvastuk volna Péterfy életét, sorsát, ebből a beszédes képből megtudnánk, hogy valami végzetes ellenmondás tusázott benne; két szembe került erő, akik közül nem omolhat össze az egyik anélkül, hogy a másikat is magával ne rántsa...“ Démon, rohanó fantázia, tusakvó éjszakák: — íme ég már a görögtűz, az Oláh Gábor-i képzelet. Tekintsünk mi is arra a képre. (Riedl Frigyes: Péterffy Jenő. Olcsó Könyvtár.) Nyári háttér, egy férfi ül a padon. Köpenye és világosszín kalapja mellette. Kirándulási hangulat. Jobbkarját egy mogyoróféle pálcára támasztja, jobbkeze a hengeralakú kézelőből kicsüng. Felfelé fésült sűrű haj, csokornyakkendő, széles gallér, vastagtövű bajusz, balról felfelé ível, jobbról lharcsamód lefittyen. Csónadrág, az egész ruházat kényelmesen gyűrött, thanyag elegancia, a jobb szivarzsebből zsebkendő csücske kandikál. Négyszögletes széles homlok, ráesik a fény, borotvált arc, árnyékol apró szemek, szemlélődő, szelid, melankólikusan petyhüdt tekintet. A bajusz töve alól kibiggyen az ajak. Kultúrarac. Az előregedő test rendes hivatalnoktest, fej és törzs aránya középosztálybeli. Lehet ez a férfi egy nyugalmazott MÁV. főellenőr. Századvégi komoly úriember. A többi: nem ki-, hanem beolvasás. (Oláh Gábor beolvasásában a jobb kart is balmak vette, pedig Péterfy, a „tragikus mozzanattal“ nem törődve, egyszerűen a jobb karjára támaszkodik.)

A Korunk Hőse Sebestyénje mindent végigcsinál: eldobja unt huszárhadnagyi egyenruháját, itthagya a szűk Magyarországot, cár kato

nája lesz, az orosz-japán harcmezőn hasztalan keresi a halált, még a tenger se fogadja be, — de most már aztán élni akar.

*„Egyért nem haltam, — hát élek százért,
a névtelen nagy népmilliárdért.“*

Szentpétervárott forradalmárok közé kerül, sötét pince, Tatjana, a kékszemű forradalmárleány, Sebestyén a szerelemért eseng, a márványfehér leány azonban az Eszme menyasszonya, merényletre készül a cár ellen, százezrek az utcán, Sebestyén a leány nyomában, revolverdörrenések. Tatjana rosszul célzott, vége van, szíven lövi magát, a tömeg összetapossa... Sebestyén kétségbeesik, hajrá a Kárpátok felé, hajrá Berlinbe, Sebestyén népszónok a barrikádok tetején, katonaság, sortűz, börtön, hajrá Párizsba, Sebestyén szobrász, Louvre, Milói Vénusz, Pimodán, Melitta, szerelem, házasság, gyermek... S egyszerre csak elszáll a boldogság színes gömbje: Melitta meghal, utána a csecsemő, hajrá vissza Magyarországra! De mit keressen itt? Hajrá az északi sarkra! Piros-fehér-zöld lobogó! Magyar Lobogó! Hajrá trikolorral a jégfalálba!

II.

Nőhet-e ki a művészi botlásból erény? A hibák változhatnak-e jellegé? A jelleg önmagában érték-e?

Oláh Gábor növekvő aránytalanságaiból egy jellegzetes vonás kezd kibontakozni: a groteszk. Ez mindig valami egyensúlyi felborulást jelent, a valóságnak itt megváltozik természetes összetétele s vízfejúekké lesznek az arányok. A Szegény magyarok (Debrecen, 1914) — ez a több mint hatszázötvenoldalas regény — „nyugatosság“-nak betetőző állomása. Vezérmotivuma a nagyság álma. Adva van egy anya, aki melankólikusan szép, férje távol áll lényétől, csak a fiát hiszi méltónak arra, hogy „álmainak királyfia“ legyen. A hangmegütés, az indítás imponál, a mindent átfogni vágyó nekifeszülés áhítata. Az író „remekbe készíti“ minden mondatát (kaligráfia), de a vállalkozás nagysága ismét meghaladja erejét s a mű — mint a nemzedék legfigyelemreméltóbb akarati tüneténye — bekerül a kor dokumentumai közé.

Pályája további folyamán kettős erő löki előre (vagy ha úgy tesszük hátra): egyrészt ismétli a Szegény magyarokban kiélt és tovább nem fokozható színeket, másrészt visszatér „fogamzó talaj“-ához, az ösztöneiben szunnyadó debreceni néplélekhez. Visszatérését sürgeti a világháború, amelynek kezdetben Tyrtæusa, s a népcsatákban egykor felhőként hömpölygő haljós gondolatai (Gondolatok felhőfutása, versciklus, keletkezési éve: 1907) megvalósulását látja egy fenségesen meg-elevenedett germán-turáni mīthológia ünnepélyét, új Götterdämmerungot, amelynek a germán 42-esek a Wagner Richárdjai. (Később Adyval együtt gyászol a „rossz Isten oltára“ fölött: Háború és háborús költészet. 1915. Megj.: Költők és írók, Debrecen, 1932.)

Azok a stílfellobbanások, amelyek korábban oly izgatóvá tették — a példatár-fantázia ellenére — Oláh versrészleteit, a háborús évek után (pontos határt nem húzhatok) mindjobban elfakulnak, ellomposodnak s helyükbe lép a széphangzású szavak circulus vitiosusa, az eufónia egyhelyben topogása. A Patkánybűvölő (Budapest, 1925) és Isten kémje (Debrecen, 1929) c. verskötetekben mélypontra ér az Oláh-költészet. Egyik versében pl. felhívja azt, amit már Babitsnál is csak egy esztétikailag preparált hajszái választ el a virtuózitástól. A hígítást betetőzi azzal, hogy egy olcsón-magyaros motívumot csap oda záradékul. (Mozgóképek színháza. Patkánybűvölő.) Más helyütt — egy egész cikluson át — „misztikus álmokképeket“ hajszol s — „végtelenség, viola-szín, aranyszőke, aranyfolyam, Táltos, turmalin, ámetiszt, almandin, berill, topáz, jégkristály, drágakő, baldachin, alabástrom, Angyal, hangszökőkútak, bíboramforrások, bíborkútak bíborkeresztek-féle szavak egymásra torlasztásával földöntúli víziókat idéz, Dante absztrakcióit absztrahálva. (Isten kémje.)

Hasonló sorsra jut a regény területén. Deák György-e — akit apja után mintázhatott — kolosszális ember, mithoszi alak. Már akkor rendkívüli, amikor eszik: „Nekilátott az evésnek. Hatalmas állkapcsa úgy csattogott, mint a vaspöröly. Rettenetes fogai ropogtatva örölték a húst, a cobákot, az inakat, a kenyeret, néha a csontot is. Olyan volt ez a tömérdek ember, mint egy Bálvány, aki apró teremtményeket eszik vacsorára.“ (Mintha egy hatványozott Szabó Dezsőt olvasnánk!)

Ebben a kis regényben (Deák György, Budapest, 1919., 153 old.) a szerkesztés kiélezett geometrikussága látszólag egyensúlyban tartja az elemeket. Sajnos, nem legjellemzőbb elemeit tartja egyensúlyban. (Kritikusai ezt a regényét magasztalták.) Az író kelleténél nagyobb adagot vett be a „népi“ műfajból (ami még korántsem „műfaji alázat“) s az elbeszélés „norma-tempója“ fölött ott lebeg a Móricz-kísértés. (Egy kritikusa ilyen okokból helyezhette Múzsáját a Móricz közelébe.)

A Táltosfiú—Szárnyas ember—Uj evangélium-trilógia aztán minden ökonómiát félredob. Ez a regénysorozat egyébként a Szegény magyarok változata, alap gondolata: a nagyság álma. Adva van egy anya, a regény kezdetén kedves kis zsolttáros cselédleány, aztán fuvarosné, évről-évre gyereket szül, még ikret is, hajnaltól estig dolgozik, de ezenkívül — az író parancsszavára — „táltosfiának“ jövődi dicsőségéről ábrándozik, sőt már úgy szüli meg a fiát, olyan „misztikus“ előkészületek közt, hogy az okvetlenül lángész legyen. Irodalomtörténeti anya. Azonban a Szegény magyarokkal ellentétben itt minden jóra fordul: Bakó László — a hős — legalább halála után megkapja — a szobrot és a világhírt! Sőt még Laurát is megkapja itt Bakó László, még pedig életében, a szép román doktorkisasszonyt, akinek a kegyéért a költő korábbi éveiben (Laura fátyola, 1918. Balgatag szerelem, 1918.) hasztalan sóvárgott. Itt aztán megkapja és kitölti rajta lihegő bosszúját. (Az ilyen „bosszúállások“ ba már sok regény belebukott.) A trilógia első kötete kép-

visel — debreceni pasztelljeivel — komolyabb értéket, a másik két kötet — egyes részletszépségei ellenére — megdöbbenő hanyatlásra vall. (Móricz Zsigmondnak jó sejtelve volt, amikor Oláht le akarta beszélni a folytatásról: Nyugat, 1925.) A Táltosfiú támasztóoszlopa „rettenetes“ Bakó Mihály, debreceni fuvaros, Deák György megnőtt fantoma (pedig már Deák György is kolosszális volt. (Itt már nemcsak gigásziak az arányok, hanem egyenesen groteszkek. Ne higyjük, hogy csak Bakó Mihály vérében „tombol vad erő.“ Kolosszális a fuvarostársa is, Diószegi János, ez az „iszonyatos ember,“ — „akit talán nem is ember nemzett emberrel; olyan volt az alakja, mintha óriási farkas vagy medve kapcsolódott volna be valahol őseinek sorozatába.“ De kolosszális még két másik szaktársa is: az „agyas-fejes, tömzsi Deák György (míthoszvándorlás!) és a hosszú, csontos Öry Tamás.“ „Mikor ez a négy kolosszális ember feltűnt a határon, iszkolt előle minden jótét lélek; még a kósza farkasok is babonás hosszú üvöltéssel ültek le a hátuljokra, s adták meg nekik a köteles tiszteletet, míg csak szemmel érhették őket...“ S hogy sáfárkodik erejével „rettenetes“ Bakó Mihály? A halápi erdőbn féltékenységi rohamában megfojtja Sóvágó Nagy Gábort, a felesége — szegény Ács Zsuzsika — körül settenkedő gazdag kupecet. Pénzét magához veszi (minek dobja el?), a holttestet elássa ott helyben. Egyszerre gazdag lesz, új házat épített, de a megölt kupec szelleme attól fogva folyton üldözi. Valami egészen jellegzetes, távolra mutató kezdetlegesség van abban (s ez teszi vonzóvá az esetet), ahogy az író a Rémmel egyszer földhöz vágatja az óriástermetű Bakó Mihályt, lefogyasztja, aztán ismét felfúvatja és így tovább. Bakó Mihály a gyilkosságtól fogva a Rémmek folyton lohadó-fúvódó tömlője.

III.

Oláh Gábor indulása egybeesik a Nyugat-nemzedék föllépésével. Az Arany János-i és Petőfi-hagyományokból nő ki s eleinte ezeknek a hagyományoknak epigonja. Ady zászlóbontása megmozgatja rejlő akaratát s művek keletkeznek, melyekben az állandóra rögzített népi-klasszikus nyelvet pompázó színek közt ütik át a legszélsőbb modern áramlatok. Magatartásának merevségét mindvégig megtartja s akkor megindító, amikor előnti sémába zártságának bánata s a stflpáthosz közegén át vág énje elevenébe. (Falábon járó szellem.) Minden műfajjal megpróbálkozik, míg végre életének egyensúlytalansága s ezzel összefüggésben tehetőségének aránytalan összetétele megvillantja két legjellegzetesebb elemét: 1. ú. n. furcsa töréneteiben (Utolsó sorozás, A visszaperdült bumeráng) és „kis drámáinak“ Aristophanes-i karhullámzásában (Parasztok a világháborúban, Forradalmár katonák) mindennapi vagy akár világtörténelmi helyzeteket borít fel egyetlen vakmerő gyermeki kézlegyintéssel, valami bábszerű, groteszk jelenségszemlélet, amely mögött gáttalan, lázongó indulatai izzanak; 2. debreceni vidám életképeiben faja sűrűjéből támadt nyelvképzetele játszi-röviden pattogó rimkarikásával

Arany János bölcs adagolású Bajusz-, Fülemlé-történeteit pörgeti baka-duhajtságig. (Pokol, 1931. — Panoráma, 1933.)

Pályája feltűnő példa arra, hogy a tehetségek keretek közé vannak szorítva s e keretek nélkül ki vannak téve a legnagyobb tévelygéseknek. Ez a pálya viszont arra is tanít, hogy az elkövetett tévelygések vihárog gazdagabbá és színekben tömörebbé (Magyarok: Panoráma) teheti a keretére talált művészi lelket. Oláh Gábornak a tévelygések egész skáláját kellett végigjárnia, s különös, szinte önmagát cáfoló rendelése az írói sorsnak, hogy amikor leginkább rábukkant szuverén műalkotássá formálható lényegére, ugyanakkor fenyegeti legnagyobb mértékben lelke rosszabbik fele, a meddő szófantázia rákja. (Pedig mi lehetett volna és mi lehene még most is életképeiből, — lényegükre visszanyesve — ha az „akarat páncélja“, a „szobor“, útját nem állja!)

Jelentőségének hangsúlya épen ezért még mindig pályája első felére esik (1908—14). A századeleji megújulás egyik legkiemelkedőbb harcosa; Sámson — Keletiek nyugaton — Korunk hőse — Írói arcképek — Szegény magyarok c. művei s számos lírai verse együttvéve: a nemzedék Sturm und Drang-ja. Vidéki félrevonulása, talajvízre építése, a nagy gesztusok iránti föltétlen és gyermeken naív odaadása még zuhanásaiban is vonzóvá teszi azok előtt, akiknek lelkét nem lúgozta ki az egyoldalú irodalmi intellektualizmus. Java írása (egy komoly anthológia okvetlenül szükséges) a magyar ifjúságot akaratra, tetterre és nagyságra fogja ösztönözni, még akkor is, ha ő maga a nagyság vakvágánya marad.

További sorsa, mint alkotóé, attól függ, mennyire képes magára találásának következményeit levonni, azaz, jellegzetességét föl tudja-e fokozni autonóm műalkotássá. A művészetnek is megvan a maga anyagcsere-törvénye: ami az ifjúság idején szép és hős volt, a férfikor alkonyán könnyen válhatik tűrhetetlenné és bomlasztóvá. Oláh Gábor, munkásságának jelenlegi mérlege szerint, nagyon közel áll ahhoz, hogy hőskora elhasznált égési termékeitől megmérgezve végleg elmerüljön önön szavainak Nirvánájába, ha csak egy elszánt magóbatelkintés és műfaji alázattal áthatott sürítő mozdulat az utolsó pillanatban vissza nem rántja.

Gulyás Pál

Szellemtörténet a helyi monografiákban*

Ez a négy, szinte egyidőben megjelent füzet arról tanúskodik, hogy szerzőjük nagy lelkesedéssel és szeretettel foglalkozik Kőszeg történetével. Valóban nehéz is volna szebb munkakört elképzelni egy történet-tanár számára, mint azon város multjának feltárását, amelyhez élet-hivatása fűzi. Nemcsak az idegenforgalmi szempontból értékesíthető tanulságok levonására gondolunk; ennek jelentőségével, szerencsére, ma már a közigazgatás vezetői is tisztában vannak. A városkép kialakulásának ismertetését, egy múzeum megszervezését sem mer-nők maximális feladatnak tekinteni. Egy egész élet programjaul talán csak az volna méltó, ha tanáraink a város életének, gazdasági és társadalmi fejlődésének, a közvélemény, közszellem alakulásának megrajzolását tűznék ki feladatukul. Nagyon jól tudjuk, hogy ettől a céltől, egy-egy város igazi történetének megismerésé-től s a tanulságoknak az élfjúsággal való megértetésétől még nagyon távol vagyunk. Bár e téren komoly törekvések csak szórványosan tűnnek fel, a hibák láttára a legnagyobb jóindulatból sem szabad szemünket behunyni. Sőt, tán kétszeresen is kötelességünk, a jószándék és lelkesedés elismerése mellett, rámutatnunk a tévedésekre, amelyek — ha akaratlanul is — nemcsak megsemmisíthetik a mult megismeréséből fakadó erköcsi értékeket, hanem egyenesen demoralizáló hatást válthatnak ki.

Ma kéféle módon dolgozhatja fel az a történettanár, akit sorsa Kőszegre vezetett, a város történetét. Vagy hozzálát a levéltár iratainak áttanulmányozásához s azután évekig gyűjtögeti anyagát, beleélve magát a régi számadások, közvetlen hangú feljegyzések levegőjébe, hogy így a hétköznapiakon keresztül igazi mivoltában ismerje meg a multat, annak ma már ünnepélyesnek látszó vonalait, vagy pedig mellözve a kiadatlan forrásanyag vizsgálgatását, megelégszik a régi feldolgozások átfogalmazásával. Ilyen régi monografiája ugyanis Kőszegnek is van. Chernel Kálmánnak ez a kétkötetes műve (Kőszeg sz. kir. város jelene és multja. Szombathely, 1877.) közel hat évtizeddel előbb jelent meg, az akkor dívó szokás szerint csoportosítva a megbízható forrásanyagot és az akkori — liberális — felfogás szerint adva elő a fejleményeket. Mivel a mai ember szokatlannak találja, hogy krónikás rendben, évről-évre haladva, értesüljön a város történetének jogi, szociológiai, gazdasági, kulturális stb. vonatkozásairól, csak azért, mert éppen azon évekből maradt fenn egy-egy akta, az átgondoltabb, a pozitív adatokból a fejlődést rekonstruálni képes előadás már eleve is kedvező fogadtatásra, megértésre számíthat.

* Horváth Delre: Kőszeg fejlődéstörténetének vázlata. Szeged, 1930. 8°. 40 l. — A multak emlékei a jelenben Kőszegen. I—II. Kőszeg—Szombathely, 1930—31. 16°. 64 és 167 l. — A kőszegi Szt. Imre-templom. Szombathely, 1930. 16°. 39 l.

Horváth a két lehetőség közül az utóbbit, a könnyebbet választotta. Számottevő forrásismeretnek nem találhatni nyomát tanulmányaiban. Az anyag egész határozottan csekélyebb, mint az, amelyet Chernel értékesített. Hogy ily esetben a feldolgozás ne legyen felszínes, fokozottan szükséges volna oly szempontok érvényesítése, amelyek a magyar helytörténetírásban, sajnos, még nem nyervén alkalmazást, első sorban német munkák segítségével hívásával ismerhetők fel. Ha megemlíjük, hogy a *Vázlat* korszakbeosztását teljesen a politikai események határozzák meg, s pl. Lipót abszolútizmusa, Magyarország újjászervezése, Reformkor, stb. fejezetcímek alá került az anyag, akkor előre is sejthetjük, hogy a régi, Chernel-féle előadásmód érvényben maradt. Ezzel azonban Horváth el is ejtette annak lehetőségét, hogy a városfejlődés tényezőiről hozzávetőleges képet adhasson. Egyetlen példa elég erre. Kőszeg virágzása és sorvadása egyaránt közlekedésföldrajzi tényezőktől függött. Azon az útvonalon feküdt ugyanis, amelyen a Bécsből Zágrábon keresztül a tengerpartra irányuló forgalom lebonyolódott. Elképzelhetjük, mit jelentett a városnak, hogy egy hatalmas birodalomnak, amilyen a monarchia a XVIII. században volt, egyik legforgalmasabb útvonala rajta haladt keresztül. Mennyi fuvaros tért itt kocsirakományával pihenőre, hány utas szállott meg, s mennyi iparosnak nyílt alkalmá a tengelyen utazók kisebb-nagyobb szükségleteiről gondoskodni! Még a filléres gyorsal érkező is észreveszi rövid sétája alatt, hogy a legnagyobb szálló XVIII. század végi stílusban épült és felismeri egy-egy hatalmas udvarú magánházban a régi megszűnt beszálló vendéglőt. Mert amikor Bécs és a tengerpart közti forgalom a semmeringi vasút felépítésével elkerülte Magyarországot, ezzel Kőszeg is elvesztette életerét. Annyira fontos ennek az útnak a szerepe, hogy egy modern feldolgozásnak azt okvetlenül előadása központjába kell helyezni. Chernel, korának állapotát ismertetve, részletesen megemlékezik róla (I. 66. l.) s így az ő útmutatása nyomán elindulva kellett volna kikeresni, hogy ez az út mikor lett jelentős — talán még a XVI. században? — s általa Kőszeg miként fejlődött. Sajnos, Horváth megelégszik azzal, hogy a Bach-korszak állapotainak ismertetésekor két mondatban szóljon róla. (34. l.)

Még egy kérdést vehetünk fel ezek után: nem kevesebb-e a tanulmány, mint a félszázaddal korábban írott munka? Próbáljunk erre is példát keresni. Minden levéltár-ismerő ámulattal olvassa a 9. l.-on: „I. Károly király alapítja meg a városi levéltárat.“ Laikus el nem képzelheti, milyen csodálatos dolog volna, hogy a XIV. században egy uralkodó városi levéltárat alapít. Chernel megfelelő helye adja meg a kellő magyarázatot: A levéltár „első alapítását a város betelepítésének azon idejére vezethetjük vissza, midőn Róbert Károly 1328-ban s utána több királyunk a letelepült jövevényeket kiváltságokkal, fontos szabadalmlevelekkel megajándékozván, ezeknek őrizetéről és fenntartásáról kelle gondoskodni“ (I. 116. l.).

Vajjon egyszerű kivonatok tehát a füzetek Chernel művéből? Ezt

nem állíthatjuk. A szerző felemlít újabb adatokat is, azonkívül nem egyszer élesen polemizál Chernellel. S még egy dologban különbözik: felfogásban. „*A multak emlékei*“ tanúskodnak erről első sorban. Ezek a tárcacikkek a XVIII—XIX. századi emlékek, szobrok, keresztek, oltárok, kápolnák stb. tüzetes leírását adják s így pontos adataikkal maradandó értékűek. Mint kiegészítések is figyelemre méltók, mert Chernel, korának felfogásától nem szabadulhatván, nem találta az emlékeket eléggé művésziességeknek és lenézéssel szólt róluk. Ez a felfogás, tudjuk, egyoldalú, sőt helytelen volt, s mert a barokk-kor ma már igazabb megítélésben részesül, igen helyes, hogy Horváth pótolta a Chernel-könyv hiányait. Egyébként éppen barokk emlékeinek feltűnését oly szépen tudja a fejlődéstörténetben is kifejezésre juttatni, azoknak a városkép alakulására gyakorolt hatását méltatni, mintha csak a magyar történelem legújabb feldolgozásának szikrázó leírásai szolgáltak volna mintájául. A „felfogás“-különbség azonban két más vonatkozásban is kevésbé öröndetes módon is megnyilvánul. Ennek láttára az elfogulatlan olvasónak olyan érzése támad, mintha bizonyos gondolatoknak itt, az ország határán, a „vidéken“, eltorzult visszhangja csengne a fülébe. A szellemtörténeti szintézis és a protestáns-katolikus, mesterségesen feltámasztott és szított ellentét ez a két elem.

Tudjuk, minden méretű szintézis elnagyolással jár. A részletek ki nem fejthetése akarva-akaratlanul pontatlan előadásra vezethet. Arra azonban mindenkor ügyelni kellene, hogy az összevont előadás teljesen hamis képet ne adjon. Mint pl. Horváthnak ez a két mondata: „És valóban, a jezsuiták prot. növendékei egyre-másra katholizálnak. A jezsuiták működésére megváltozik a város képe is, mert míg 1672-ben csak két katolikust sikerül beválasztani a 24 tagú kultanácsba, 1638-ban már katolikus az egész városi tanács, melynek feje a kath. vállalásra visszatért egykori evang. szuperintendens.“ (Vázlat 20. l.) A Chernelnél olvasható tények ezzel szemben a következők: A város 1672-ben királyi parancsot kapott, hogy a városi tisztségekre válasszon katolikusokat; a város mentegetődött, hogy a 13 alkalmas katolikus közül kettőt beválasztott a külső tanácsba, de ezek egyike a választást visszautasította. (II. 102. l.) 1683-ban királyi biztos felfüggesztette a tisztviselői kart és az egész tanácsot katolikusokból alakította. (I. 131. l.) A volt szuperintendens pedig Pozsonyban fogsága alatt tért át. (II. 117. l.) Mint látható, itt felsőbb parancsra történő rendelkezések hajtottak végre, amelyeknek semmi közük sincs a városban lévő tényleges állapotokhoz. Horváth előadása olyasféle, mintha valaki abból, hogy 1920-ban Kolozsvár tanácsában csak románok foglalhattak helyet, azt következtethetné, hogy a város lakossága, bizonyos eszmék ellenállhatatlan varázsának hódolva, akkor már román lett volna.

A rosszul értelmezett szellemtörténeti módszer téves alkalmazását még fokozottabban figyelhetjük meg a Szt. Imre-templom rövid monografiájában. A tárgyat, Chernel alapján, a lehető legrövidebben pró-

bálom ismertetni. A belvárosban ma két katolikus templom van egymás közvetlen közelében. Az egyik gótikus; ez a régi plébánia templom, már a középkorban Szt. Jakabról elnevezve. A másodikkal, a jelenlegi Szt. Imre templomnak, csak a szentélye gótikus, míg kopár, sivár hajója XVII. századi. A reformáció idejében a plébánia-templom a protestánsoké lett, és mert ott a németek tartottak istentiszteleteket, német templomnak nevezték, míg a magyarok a XVII. század első felében, egy középkori kápolna felhasználásával építették fel a maguk számára a második templomot. Chernelnek ezt az előadását Horváth kétségbevonja s azt igyekszik bizonyítani, hogy az ú. n. magyar templomot a katolikusok építették, de azután a protestánsok elvették tőlük. Bizonyítása két részből áll. Az első a Chernel érvelésének alapjául szolgáló levéltári adat cáfolása. Chernel Garádynak — Fabó Andrásnak — egy közlésére hivatkozik, azon 1615-i jegyzékre, amely a „magyar szentegyháznak épületére“ adakozó külvárosi lakosok névsorát tartalmazza. Horváth nemcsak az irat bizonyító erejét, hanem Chernel utalásának hitelességét is kétségbe vonja. Chernel ugyanis nem mondja meg, hogy Garády közleménye hol jelent meg. Sajnos, Horváth nem gondolt arra, hogy ilyen, a hetvenes években szokásos bizonytalan utalásnál mit kellene tennie. Nem vette elő Szinnyi József repertóriumát (Hazai és külföldi folyóiratok magyar tudományos repertórium. I.), nem kereste ki az 593. lapon Garády közlésének címét, így nem is lapozta fel az Új Magyar Múzeum 1857-i évfolyamát, hol a „Köszeg krónikája“ című forrásadat-gyűjtemény I. 181—205. l.-n olvasható. Ehelyett, saját szavai szerint, „vádszerű véleményének“ napilapokban adott kifejezést, s miután két hónapig hiába várt cáfolatra, megnyugodott, hogy Chernel „mélységes hallgatása“ mögött valami nincs rendben s ennélfogva a levéltári adatot figyelmen kívül hagyhatja.

Eltakarítván a zavaró írásos, adatszerű bizonyítékot, Horváth szellemtörténeti módszerével így építi fel a templomot: A katolikusok, kiszorítottván a régi plébánia-templomból, hatvan évig gyűjtögetik a pénzt s azután 1615-ben lerakják a mai Szt. Imre-templom alapjait. A szentélyt gótikus ablakokkal építik fel, „hogy anyateplomuk emléke még jobban éljen lelkükben, mivel elrabolt templomuknak misztikus homályt árasztó, művészi szentélyében már csak kívülről gyönyörködhetek. Az újban még az oltárt is szárnyasnak terveztek. Olyannak, mint amilyen volt a szívükhöz nőtt régi templomukban!“ A többi rész azonban már késő renaissance-stílusban épül, mert a „megváltozott építési mód nem tartotta divatosnak, hogy a hajó is az akkor lenézett csúcsíves stílusban épüljön fel.“ A templomra azután óriási barokk tornyot helyeznek. Ha már csekély terjedelmű templomuk alapja, legalább a felfelé törő toronnyal „fogtak ki a protestáns szűkkeblűségen és így éreztették krisztusi eredetű vallásuk fenségét az emberfaragta protestáns vallással szemben.“ Alig készült el azonban a templom, a protestánsok lefoglalták azt, azon a címen, hogy magyarnyelvű isten-

tiszteleteik számára kell a hely. (6—9. l.) Protestáns kézben volt mindkét templom, míg 1671-ben, ill. 1673-ban királyi parancsra át nem adták a katolikusoknak, akik azoknak ma is zavartalan birtokában vannak.

Ezekkel a „szellemtörténeti“ alapon álló megállapításokkal valóban egészen más eredményt lehet kikövetkeztetni, mint amire a régi, lenézett, levéltári adatokkal törődő, „pozitivistá“ kutatás jutott. Milyen szép is lelki okokkal, a régi, elvett, misztikus homályú templom iránti ragaszkodásból magyarázni azt az egyedülálló jelenséget, hogy a XVII. század elején gótikus szerkezetű szentélyt építenek! Az ellenvetések azonban egykettőre összedöntik a szép kártyavárat. Nagyon valószínűtlen, hogy a művészettörténelem tudna a gótikus stílus ily késői életére vonatkozólag még egy analóg példát felmutatni. Kérdezhetjük továbbá, ha lelki okokból építik a katolikusok a szentélyt gótikusnak, a hajó építésekor mért hajolnak meg egyszerre a divat szeszélye előtt? Vagy nem különös: a középkori templomról mindenkor tudták, hogy Szt. Jakab a patrónusa, ellenben a később felépült csak 1703-ban szenteltetett Szt. Imre tiszteletére; ennek a korábbi időben nincs védőszentje, holott, ha katolikus templomnak épült volna, ilyet kellett volna nyernie. S végül, micsoda emberi méreteket felülmuló gonosz indulatot tételvez fel a szerző a XVII. századi kőszegiekről! Azt képzei, hogy ezek hat évtizedig elnézték, hogy katolikus polgártársaik gyűjtögessék az új templomra a pénzt, ravaszul hagyták, hogy csak tervezgessenek, építsenek, s amikor végre elkészültek és a kettős kereszt is a templomra került, akkor ördögi kajánsággal lefoglalták a maguk számára.

De hagyjuk az ellenvetéseket. Az a szellemtörténeti okoskodás, amely mit sem törődik adatokkal, amely lenézi a kútfőismeretet és levéltári kutatásokat, csak haszon nélküli játék. Egyben, sajnos, veszedelmes is, mert kiöli azt a meggyőződést — íróból és olvasóból egyaránt — hogy a történetírásnak jogosultsága, létalapja csak akkor lehet, ha az igazság megismerésére törekszik. Ennek az igazságnak az elhomályosulásától kell rettegnünk, ha a fentíhez hasonló könnyelmű játék — kicsiben vagy nagyban — tovább fog folytatódni.

De Horváth még azt is elárulja, hogy miért van szükség ilyen „szellemtörténeti“ konstrukcióra. Ha a mai Szt. Imre templomot nem a protestánsok építették, le lehet vonni a következtetést: „Építés vagy alkotás nem fűződik nevékhöz városunkban.“ (6. l. — Ezt a megállapítást jónak látja vastag betűkkel lenyomatni). S ehhez csatolja a másikat, szintén nagyon jól ismert megállapítást, hogy Lipót király a templomelvételekkel „semmi egyebet nem tett, mint azt, hogy a legszelidebben keresztülítte azt a — protestánsoktól teremtett — elvet, hogy a földesúr szabja meg alattvalói vallását.“ (16. l.)

Amikor az a történetfelfogás, amelynek ilyen leplezetlen megnyilatkozásait tartalmazza Horváth füzetei, egy új szemlélet kialakítása címen a tudomány mezébe öltözve útjára indult, azok, akiknek a felvilágosítás erkölcsi kötelességük lett volna, hallgattak. Talán kényelem-

ből, talán mert a következmények nagyságát nem ismerték fel. Pedig bizonyára könnyebb lett volna az elgördülő kő után kapni, mint ma a pusztulással fenyegető lavina elé állítani. De talán még mindig nem végzetesen késő, az egymással szembeállított felek jobb belátására appellálva, megérteni, hogy az említett történetfelfogás csak látszólag új, csak nálunk tűnik fel annak, konstrukciói pedig oly ábrándképek, amelyek nemcsak az igazsággal ellenkeznek, hanem egyszerűen alkalmatlanok arra, hogy egy modern szellemű — 1933-t írunk! — politikai akció támogatóivá legyenek.

Mert hogy mi az igazság a kőszegi esetben, az talán elég világosan megállapítható az elmondottakból. S ha valaki még kevesli ezt, ha pontosabban óhajtja ismerni a körülményeket, arra egyetlen mód van: ne csúfolja meg a szellemtörténetet, hanem üljön be a levéltárakba, könyvtárakba s dolgozzék ott. De tovább menve, kérdezzük: érdemes azon erőlködni, hogy egy életképes politikai irányzat kiinduló pontjává legyen ilyen történetfelfogás? Tegyük fel a lehetetlent és képzeljük el, hogy sikerül ezt a felfogást általánossá tenni az egész országban s az egyes városokban a helyi események a kőszegi példához hasonló előadásával elhíttetni az emberekkel, hogy a protestánsok semmit sem építettek és hogy a protestantizmussal szorosabban összenőtt korszakok, mint a reformáció, a felvilágosodás értéktelenebbek a katolikus túlsúlyt felmutatókkal szemben. (A „liberális érának“ tulajdonítja Horváth, hogy az 1760-as években a jezsuiták több diákjukat kénytelenek voltak eltávolítani az iskolából. I. 59. l.) Ezzel legföljebb az érhető el, hogy a protestánsok önérzete alábbszáll. De segítene ez a magyarság sorsán csak egy szemernyi is, erősebb lenne ezzel népünk? Közelebb jutnánk így ahhoz a célhoz, amelynek mindenki előtt lebegnie kell, a különböző impériumok alatt élő magyar népnek egyetlen államba való egyesítéséhez? Úgy látszik, éppen ez a cél tűnt el egyesek szeme elől. S mert nem erre összpontosítják figyelmüket, a felekezetieskedés szelleme terjed tudományos téren és politikában egyaránt. Ennek pedig az igazságon kívül a nemzeti érdek is kárát látja. Aki kételkedik ebben, olvassa el a Szt. Imre-templom azon fejtegetéseit (12—14. l.), amelyekben Horváth, a képzelt felekezeti érdeket tartva legtöbbre, minden módon azt próbálja magyarázni, hogy Kőszeg lakossága a XVII. században nem lehetett magyar. Bár a század közepétől a jegyzőkönyveket is magyarul vezetik, ami a magyarság túlsúlyra jutásának bizonyítéka, kétségbe vonja, hogy a magyar lakosság tömegesen szaporodott volna, s inkább elhiszi, hogy a város többségében német nyelvű volt, sőt azt képzei — mert hiszen mindez a fantázia terméke — hogy a Jurisich-kori horvát bevándorlás a város nemzetiségi viszonyainak alakulására döntőbb hatással lehetett, mint a magyar elem megerősödése. Mindez pedig egyetlen negatívumért, hogy bebizonyíttassék: a protestánsok nevéhez építés vagy alkotás nem fűződik.

Nyílt titok, hogy a ma élő magyarság körében, hogy ezernyi baja-

hoz még ez is hozzájáruljon, egyesek olyan felekezeti — nem vallási — ellentétek kimélyítésén munkálkodnak, amelyek azon államokban, amelyek a jelek szerint a jövő fejlődés útját mutatják, egyetlen páncsszóra megszűntek. Vajjon, a kőszegi esetben, terheli-e a protestantizmust felelősség a szomorú helyzet miatt? A két templom ma is a katolikusoké, egyiket sem követelték vissza a kőszegi evangélikusok, amikor II. József türelmi rendelete szabadabb mozgásukat lehetővé tette. Ekkor is mindössze csak azt kérték, hogy ezentúl ne Nemesszóra, az articuláris helyre kelljen templomba járniok és gyermekeiket iskolába küldeniök, hanem a nyilvános vallásgyakorlat városukba helyeztessék át, ott építhessenek templomot és állíthassanak fel iskolát. Bár kérvényeikben bizonygatják, hogy van elég pénzük az építkezéshez, óhajuk így sem talált meghallgatásra. A nyilvános gyakorlatot nem nyerték el, csak a türelmi rendeletben biztosított magángyakorlatot. Torony, harang, iskola így tehát ábránd marad számukra, s imaházukat a kertek közt, távol az utcától építhették csak fel. (Orsz. Levéltár, magy. kanc. 1782:2311, 8262, 8695, 9365; 1783:2937, 3678, 11.634, 12.103). A protestánsok így még kéréseikben is nagy mérsékletet tanúsítottak és leszámolva a múlt sérelmeivel, a türelmi rendelet által biztosított keretek közt igyekeztek energiájukat az állam és az összeség érdekében hasznosítani. Ennek, az 1920-as évek kezdetéig megőrzött felekezeti békének a protestánsok akkor lettek volna megbontói, ha a közelmúltban kísérletet tettek volna a két templom egyikének visszaszerzésére. Erről nincs tudomásunk, ilyesféle terv akkor, amikor a bolsevizmus még mindig fenyegető veszedelem, értelmes embernek eszébe sem juthatott.

A józan szó csak akkor nem hat, ha az elvakult szenvedélyek lobogását a politikai érdek táplálja. Hisszük, hogy a végzetes ok megszüntetésével a mai magyarság is ki tudja küszöbölni a beléje került mérgeanyagot. A felekezetieskedéstől mentes történetírássra e tekintetben magasztos feladat vár. Meg kell őriznie az igazságot a legelső etikai értékek között, vigyázniia kell, hogy egyéni feltűnési vágyból se merje azt senki meghamisítani s utat kell mutatnia a jövő generációnak, hogy hol keresse a magyarság élethivatását.

Mályusz Elemér

Isten hegedőse

*Azt mondják rá: ragyogó lángész,
Ritka hegedű Isten művén;
Ő visszazeng: Én húr vagyok csak
Az Isten hegedűjén.*

*A húron Isten uja játszik,
A hegedű: Jézus s ha hallod,
Nem én, a húr, de a hegedű
Adja a csoda hangot.*

(Amerika)

Szabó László

KRITIKAI SZEMLE

Nicolai de Cusa: Opera Omnia. Iussu et auctoritate Academiae Litterarum Heidelbergensis ad Codicum fidem edita. II. Apologiae Doctae Ignorantiae. — Edidit Raymundus Klibansky. — Lipsiae in Aedibus Felicis Meiner. MCXXXII—VIII és 49 lap, nagy oktáv.

Spinoza, Schelling, Hegel és Paracelsus műveinek újabb kritikai kiadását a Nicolaus Cusanus műveinek nagy kiadása követi nyomon. Meg kell vallanunk, hogy ez a kiadás, amellyel a heidelbergi Akadémia ajándékozta meg a világ filozófusait, valóban a legjobb időben érkezett. Cusanus műveivel igen ritka könyvtár dicsekedhetett s most, amikor a bölceleti idealizmus történeti kialakulása mindinkább az érdeklődés előterébe lépik, Cusanus összetett egyéniségét s tanainak ellenmondásokkal teljes rendszerét csak akkor leszünk képesek igazán megismerni, ha művei a maguk teljességében s megbízható kritikai szövegben állnak előttünk. Cusanus a renaissance bölceletének azok közé az alakjai közé tartozik, akik még a scholastika talajába bocsátják le legmélyebb gyökereiket, még nem teljesen tükröztetik vissza a renaissance szellemét s mégis — tanításuknak sok izmos vonása által már az újkor emberére hasonlítanak. A heidelbergi kiadás gondozói helyesen mutatnak rá arra, hogy Cusanus fellépése korszakalkotó a bölcelet történetében s problematikájának hatása ott érezhető a Descartes, Spinoza és Leibnitz rendszereiben. Hogy pedig a német idealizmus mit köszönhet főleg az ő neoplatonikus elemeinek, azt a német idealizmus ismerőseinek magyarázni nem szükséges.

Cusanus, a bölcelő mellett azonban nem lehet megfeledkeznünk Cusanusról, a theologusról és a nagy egyház kormányzóról sem, akinek egyházpolitikai érdemei mind inkább és inkább lesznek nyilvánvalóvá a történettudomány előtt. A matematikai téren való kiválóságát olyan férfiak állapítják meg, mint Cantor, aki Cusanust kora egyetlen lángelméjének nevezi; a természettudományok érdekében kifejtett munkásságáról pedig a nagy természetkutatók emlékeznek meg a legnagyobb elismerés és hála hangján.

Ennek a nagy szellemnek munkái manapság nemcsak a legnagyobb ritkaságok közé tartoznak — legfiatalabb kiadása is már 350 éves — hanem szövegük gyakran a legképtelenebbül el van fordítva, elannyira, hogy a heidelbergi kiadás gondozói szerint, sokszor az eredeti értelemnek éppen az ellenkezőjét nyújtják. Szóval: egy új, kritikai kiadás szükségessége kétségtelen.

Ezt az első kritikai kiadást óhajtja nyújtani a heidelbergi akadémia. Hogy megbízható szöveget tudjon adni, kénytelen volt az összes kéziratokat vizsgálat alá venni, amelyek Cusanus műveiről reánk

maradtak, ami éppen nem tartozott a könnyű feladatok közé. Csak sok utazgatás árán felkutatott és megállapított textusok alapján lehetett a kritikai szöveget megállapítani. Másik nagy feladat volt megállapítani Cusanus forrásait; a szöveg alatt elhelyezett idézetek apparátusával az egyes citátumok eredetét igyekeznek a kiadók megállapítani és feltüntetni. Azt a rendkívüli hatást megítélendő, amelyet Cusanus a renaissance bölcséletére gyakorolt, egy másik apparátus azt mutatja meg, hogy mely későbbi szerzőnél és mely munkában idéztetik Cusanus.

Ez a kiadás Cusanus összes műveinek szövegét tartalmazni fogja s mindenütt gondosan adja a legfontosabb kiadásnak, a *párisinak* lap-számozását. Egyelőre azonban az idők mostoha járása következtében csak a *filozófiai és államelméleti* munkák fognak a kiadás keretében megjelenni; a többi munkára majd a későbbi idők folyamán kerül sor. Egyelőre 14 kötet jelenik meg s ezek között is elsőnek a sorozat második kötete látott már napvilágot: *Apologia doctae Ignorantiae*. A többi 13 munkának 1939-ig kell megjelennie; ez évben lesz 500 eszendeje annak, hogy a *Docta Ignorantia* megjelent. Az egésznek terjedelme mintegy 1600 oldal lesz s előfizetési ára 300 márka, amely összeg nagysága természetesen nagyon megnehezíti egyesek számára a mű megszerzését, jöllehet a 14 kötet megjelenése 8 év alatt történik.

Ami a kezeink között levő II. kötet kiadását illeti, arról minden habozás nélkül kell elismernünk, hogy az minden tekintetben megfelel azoknak a követelményeknek, amelyeket ilyen kritikai szövegekkel szemben támasztani kell és szokás. A gondos kritikai apparátusok, a világos és határozott szöveg-reconstructiók, az idézetek lelkiösmeretes feltüntetése, a fényes nyomdai kiállítás — amely a Meiner-céget dicséri — mind nélkülözhetetlenné teszik mostantól kezdve ennek a kiadásnak tanulmányozását mindazok számára, akik Cusanus bölcséletével komolyan akarnak foglalkozni. Meg vagyunk győződve arról, hogy az igazi Cusanus megismerése csak ennek a kiadásnak alapján lesz lehetséges. Ebből a kiadásból csakugyan nyilvánvalóvá lesz nem csupán az, hogy kik hatottak Cusanusra és kikre hatott Cusanus, de végre világos lesz az is, hogy mit mondott Cusanus és mit nem. A sok elferdített szöveg és zavaros hagyomány helyett előttünk lesz végre az igazi és el nem ferdített Cusanus. Ezért a világ filozófusainak őszinte hálája illeti a heidelbergi Akadémiát s a kiadás kiváló gondozóit.

Könyvtárainknak és tehetős bölcselőinknek őszintén ajánljuk Cusanus műveinek ezt a mintaszerű kiadását, amely mindenkinek gyönyörűségére szolgál, aki az emberi szellem javainak tisztelettel adózni képes.

Bartók György

Dr. Szeberényi Lajos: Marxtól Leninig. A modern pogányság harca a keresztyénség ellen. Békéscsaba, 1933. 289 lap.

Sem a jobb-, sem a baloldal nem fogja örömmel tudomásul venni ennek a könyvnek megállapításait, mert mindkettőnek eleven szén a

fején. A lelkiismeretes munkával és komoly utánjárással megírt tanulmány, amely a keresőknek szeretne útmutatást nyújtani a modern pogányság elleni harcban, nem prédikáció ugyan, de nyugodtan a kötet homlokára lehetne írni Pál ítéletét: *Az Isten neve miattatok káromlatatik a pogányok között* (Róm. 2, 24). Semmivel sem szelidebb azokkal szemben, akik miatt nagyra nőhetett a modern pogányság, mint azokkal szemben, akik a modern pogányság aktív tényezői.

A konzervatív cári világ szűkkeblűsége, szabadabb lélegzetet nem tűrése, a zsidókérdés elmérgesedése, a francia forradalom hullámaiban fürdőző szláv lélek, mely arisztokratákat is a legszélsőbb balra hajt, hogy a „plurál egoizmusban“ folytassák osztályuk szűkebb egoizmusát, az orthodox egyház vallási formalizmusa, amelyben nagy vitákra ad okot, hogy két vagy három ujjal kell-e keresztet vetni, olyan orosz gyökökerek a bolsevizmus előállításában, amelyekhez tápláló nedvet akarva, nem akarva, a tudósok, bölcsészeti irányok, de főleg a világháború nyújtottak, amikor a hurrá-t a hallelujá-val tüneményes ügyességgel kapcsolta össze a keresztyénség. A csak nyers erőre esküdő emberiség ne csudálkozzék azon, hogy nyers erőt az ázsiai vonásokat kidomborító, Pugacsev-i romantikával büszkélkedő szlávok jobban tudnak alkalmazni, ha kell önmaguk, vagy legalább is családtagjuk, pl. tulajdon édesapjuk ellen (Jakovlov), mint bárki más.

A könyv egyik értékes fejezete a modern pogányság Krisztus elleni felvonulását ismerteti, ahol a segítőcsapatok közt még mindig az első három században szerepelt római és görög írók menetelnek a gyalázkodó zsidók, XIX. századbeli liberális, vagy hitetlen teológusok mellett, hogy részben a filozófiát borítsák sírkőül a keresztyénségre, részben pedig támogassák Marxtól új, a materializmuson alapuló pogány vallásának alapításában.

Bakunin megállapítása, hogy Isten neve a történelemben mindig olyankor szerepel, mikor le kell bunkózni valami nemes gondolatot, Multatuli hite, hogy egyedül csak a fizika az igazi istentisztelet, Nietzsche mérhetetlen gögje és elbizakodottsága, a természettudományoktól elbódított, hitelenné tett fők, tudósok és bölcsek, akik közelebb vagy távolabb állottak a szovjettől, csodálatos módon kiütköznek egyiket arcvonásukkal a bolsevista ideológián. Darwin elméletével baj van, mert bár az első pillanatban hasznosnak látszik, később sehogy sem egyeztethető össze az egyenlőségről hirdetett tanítással a fajok kiválasztásáról szóló elmélet.

Vegyük még ehhez Dosztojevszkij eredeteskédő idézetét a római katolikus egyház és atheizmus összefüggéséről („Az atheizmus náluk kezdődött, mert ők képesek voltak önmagukban hinni“) és megértjük, hogy a jobboldali gondolkozásúak, akiknek része volt a fenti összetevő vonalak előállításában, életükkel, mulasztásukkal, bűneikkel való megrajzolásában, még azt sem hallják szívesen, hogy az orosz egyház áldozati bárány, mely az egész keresztyénség bűnét kénytelen viselni.

A baloldal nem veheti jó néven ezt a tanulmányt, azért az adatok bősége és teljessége melletti evangéliumi biztonságáért sem, amellyel az elveket leszegezi és az elvek alátámasztására nem hatalmi, politikai, gazdasági elgondolások láncolatát fűzi, nem is bankokkal, vagy munkaértékek kapcsolatával operál, hanem vallásos kiinduló pontja és mértéke van. A legnehezebb megállapításai is azonnal érthetőek. Eddig csak a baloldal tudott és mert olyan stílust alkalmazni, mellyel tömegek szívet, fantáziáját, egyszerre megragadta, kézzel fogható képekkel, az olvasók által levont gyakorlati tanulságokkal és álláspont-foglalással formálta szerves egésszé.

Olvastunk már más könyveket, tanulmányokat, fényképekkel ellátott *pro* vagy *contra* leírásokat a szovjetről, de a lényegest gyakran sokféle salang és díszlet takarta el. Ebben a könyvben drámai erővel és közvetlenséggel vonulnak fel a bolsevizmus apostolai, miután rövid történelmi összefoglalás számol be a kommunista, vagy annak tartott ókori, középkori és újabb próbálkozásokról. Lenint, akit a magyar polgári sajtó is dicshimnusszal köszöntött, kevésbé ismert nyilatkozataival szólaltatja meg arról, hogy 180 millió orosz közül nem baj, ha 40 millió elpusztul, arról, hogy egy bolsevik elvtársban legalább 60 idiótának és 30 gonosztevőnek kell elférnie. Derzsinszki, Sztalin, a cseka bemutatása, működése, a kisebbségi politika, népművelődés, iskolák, házasság állapotának ismertetése után mintha igazat kellene adni *mutatis mutandis* Dosztojevszkij egyik hősének: „Mi a szocializmus? A régi erők szétrombolása, anélkül, hogy újak jönnének helyükbe.“ Addig könnyebb az út, míg rombolni kell, mihelyt építeni kellene, alig lehet eredményt felmutatni.

Vajjon igazolja-e a bolsevizmus az esetleg bekövetkező reakciót? Mit várhatunk a jövődtől? Az inga lassan visszalendül-e jobbra?

Az örök erkölcsi elvek emlegetésével zárja Szeberényi tanulmányát, melyek szoros értelemben nem tartoznak a szociológiába. A konzekvenciát az olvasónak kell inkább levonnia, aki nagyon hálás azért, hogy a tudósok tolvajnyelve helyett, melyről bevallani, hogy nem érti, szégyen, de mégsem érti, itt érthető fogalmazásban kapja azt, ami körül élet, tudomány, hit, jövődő megfordul.

Szeberényi eljjeszt avval a képpel, amelyet a gyökerekről mutat be és megkeseríti szájunk ízét avval, amellyel a gyümölcsöt tárja elének. Megrázó erejű, reformátori tudású és prófétai tüzü a munkája, melyről nem recenziót írtunk, hanem bennünk szállást vett gondolatainak leírásával szeretnénk másokban is kedvet ébreszteni a könyvnek elolvasására, kötelességszerű áttanulmányozására.

Incze Gábor

Dr. Vargha Zoltán: Báró Podmaniczky János életrajza.
Budapest, 1933. A Magyar Tudományos Akadémia kiadása, 220 l.

Podmaniczky János báró nem tartozott azok közé a magyar főurak közé, akiknek élete, működése, egyénisége történelmünkre befolyást

gyakorolt volna. De a történelmi osztályok egyikének volt tagja s így természetes súlyával, születésének, gazdagságának *helyzeti energiájának* fogva került abba a helyzetbe, hogy gazdasági, politikai, közéleti, egyházi életünkben fontos szerep jutott számára. Annak a vagyonnak nagy részét, ami a gr. Viggázó-féle rendelkezés folytán Akadémiánknak jutott, ő gyűjtötte, ő tartotta össze s nagy érdeme, hogy ezáltal a Viggázó-család legfontosabb tudományos intézetünket támogathatta. Élettörténetét is azért adta ki az Akadémia, mert az örökhagyó rendelkezésben az határozott kívánság volt.

Podmaniczky János tehát, mint kitűnő élettrója mondja, elsősorban *szező* ember volt. Életének nagy része birtokaira koncentrálódik s mindarra, ami birtokaival összefüggött. Feltárul előttünk a régi magyar földbirtokos élete, pontosan megismerjük gondjait. Ezeknek a gondoknak csak kisebb része vonatkozik gazdasági munkákra, bár ezekről is tájékoztat az alapos mű. Megtudjuk, hogy Podmaniczky kitűnő gazda volt, különösen lovak és juhok tenyésztéséhez értett, szakértelme annyira ismert és elismert volt, hogy gyakran fordultak hozzá gazdasági tanácsért. Gondjainak nehezebb része a birtokok területének megtartása s növelése volt. Meg kellett küzdeni a régi örökösök támadásaival, majd a változott viszonyok között testvérei szorult helyzetén kellett segítenie, végül élete alkonyán lányai örökrésze adott neki sok gondot. Az évtizedekre visszanyúló, távoli rokonságot is érintő kérdések a perek egész szövevényes bonyodalma zódfittották a báróra. Kiválóságát mutatja, hogy ilyen körülmények között nemcsak összetartotta birtokát, hanem még növelni is tudta.

Sokszoros gazdasági gondjai mellett kivette Podmaniczky János a politikai és egyházi életből is részét, amire magas születése, szép vagyona kötelezte. A Ferenc-féle abszolutizmus idején támogatja a megyék mozgalmát a törvénytelen újoncozási és adó-rendeletekkel szemben. A reformkorban — ha vezérszerepet nem is visz — azok közé tartozik, akik maguk is óhajtanak reformokat s birtokaikon sietnek egyet-mást meg is valósítani. Örül a márciusi változásnak s csak a debreceni trónfosztás után távolodik el ettől az iránytól. Így a Bach-korszakban nincs mitől tartania, de már az egyházpolitikai harcokból kiveszi részét.

Dr. Vargha Zoltán gyakorlott tolla alatt szépen kialakul előttünk az elbeszélés során Podmaniczky János jellemképe. Jellemvonásai között sok érdekes, eredeti vonás mellett ellentéteket is találunk. Ritka szép, hosszú élet a Podmaniczky Jánosé s e hosszú élet alatt meglehetősen logikusan fejlődtek ezek a vonások. Hogy ifjabb éveit inkább a haladó, ellenzéki irányhoz tartozott, idősebb korában elfordult tőle, ez még nem következtetés, inkább a korrall járó jelenség. Érdekes ennél a főúrnál a jobbágyok iránti megértés, amit szerzőnk így fejez ki: legnemesebb értelembe vett demokrácia. Uradalmának népe családot alkot, patriarchalis fejedelem módjára ő ennek a családnak a feje és igazi ura. Ellenmondást nem ismer, van benne zsarnoki hajlam.

De gondja van népe jólétére is; ha természeti csapás sújt egy vidéket, kész a segítségre, kölcsönöket is ad az igazán rászorulóknak, sőt, hogy a gazdálkodókon a haladás szellemében segítsen, számukra *takarék-magtárakat alapít*. Az egyszerűséget kedveli, maga mindig a legegyszerűbben öltözködik, kerül minden fényűzést, de megköveteli ezt, szinte zsarnoki módon, másoktól is. — Egész életét olthatatlan tettvágy fűti. Elsősorban birtoka gondjai űzik: egymástól távollevő földjein ide-oda kellett utaznia, tárgyalnia, pereskednie: győzi mindezt fáradhatatlanul. Ezt a csodálatos aktivitást sokszor megbénítja az utolsó pillanatokban fellépő ingadozás, az elhatározás hiánya. Sok baja, kellemetlensége támad ebből a határozatlanságból, ami különös ellentétben áll energikus munkabíráásával. Habozásához különösen élete második felében gyanakvásra való hajlam is járult. — Egyébként nemcsak jó magyar, hanem meggyőződéssel buzgó híve is evangélikus egyházának. Segíti is, sokszor és sokféleképpen, de áldozatokra kész a ref. egyházért is. Különös, hogy ennek ellenére katolikus pap előtt kötött házasságot, viszont igaz, hogy ezután nagy igyekezettel nevelte leányait protestánsokká.

Vargha Zoltán könyve nemcsak életrajz és jellemzés. Mint igazi historikus, behelyezi az életrajzot a 19. század változatos történetébe. Nem szakítja külön a kortörténetet, hanem mindazt a változást, fejlődést, ami e századra jellemző: megyék harca az abszolutizmus ellen, reformországygyűlések, jobbágyfelszabadítási mozgalmak, váltótörvény, szabadságharc, detronizálás, Haynau és Bach uralma, egyházpolitikai küzdelmek, — egy embernek, Podmaniczky Jánosnak életén keresztül szemlélteti. Így életszerűbbé, teljesebbé válik előttünk a történelem sok jólismert eseménye, amint egy emberéletet kísérünk minden változáson keresztül.

Akadunk azonban sok kevésbé ismert tényre is. A mű gazdaságtörténeti részére gondolok. Szerző alaposan elmélyedt a 19. századi Magyarország gazdasági és pénzügyi problémáiba. Igen nagy alaposággal dolgozott fel minden aprólékos statisztikai adatot, ami birtokok, termények nagyságára, mennyiségére, árára vonatkozik. Jellemző pontosságára, hogy, amit nem mondhat el anélkül, hogy elbeszélése menétét zökkenővé ne tenné, sor alatti jegyzetben közli, annyira vágyik teljességre. Igen érdekes problémát vet fel a világtörvénnyel kapcsolatban: látjuk, hogy a magyar nemesi földbirtok helyzete már akkor megrendült.

Vargha Zoltán alapos tudása, amelyet jelen művének elkészítése során nyilván még elmélyített, azt a reményt kelti bennünk, hogy meg fogja írni a 19. század gazdaságtörténetét, különösképpen a magyar földbirtok fejlődését (illetve hanyatlását), mert ez a könyve is azt bizonyítja, hogy nemcsak kitűnő genealógiai író, hanem a gazdaságtörténelemnek is kitűnő érzékű ismerője és művelője.

Szabó Richárd

Koller István: Spengler Oszwald kulturbölcselete. Sopron, 1933. 15 l.

Bármily szép buzgalomra vall egy műkedvelő részéről, mégis fölmerül a kérdés, édesem-e, szükséges-e egyszerű — kritikainak alig mondható — ismertetést bocsátani közönségünk elé Spengler művéről ma, amikor már jó és rossz értelemben vett aktualitását egyaránt elvesztette, s annakidején nem egy magyar tanulmány is jelent meg róla jeles szakembereink tollából. Más volna, ha a kísérlet Spengler *egész* működésével foglalkozna, s ha a történetfilozófia egyetemes fejlődésébe igyekezne beilleszteni. De természetesen mindehhez sokkal nagyobb szakszerű tájékozottság volna szükséges, mint aminővel a füzet szép ambíciójú szerzője rendelkezik. Bárha laikus számára nem ajánlható bevezetés, szakember számára pedig nincs jelentősége, mégis van bizonyos dokumentárius érdekessége a füzetnek. Megláthatjuk belőle, milyen benyomásokat vált ki Spengler könyve művelt laikus olvasójából. Ez a benyomás bizony meglehetősen kúsza, az ismertetés részletekkel kezdődik és részletekbe vész, az elmélet nagy alapvonalait az olvasó nem látja, még kevésbé valódi jelentőségükben. Tárgyi tévedései is vannak. Például: Spenglert nem mondanám „matematikusnak“, jóllehet egykor valóban tanított számtant Hamburgban. Az „Untergang“ nem 1917-ben — csak az előszó kelt 1917 decemberében — és 1922-ben, hanem 1918-ban és 1921-ben jelent meg. A „Capella Sistina“ magyar fordítása nem „sixtinai kápolna“, hanem „sixtusi“ vagy „Sixtus-féle“, mert nevét építetőljétől IV. Sixtus pápától nyerte. — A szerző kifogásai Spenglerrel szemben nagyrészt helytállóak ugyan, de érvelése gyenge és gyakorlatlan Spengler hatalmas dialektikájával szemben. *Joó Tibor*

Hekler Antal: A középkor s a renaissance művészete. Kiadja a Könyvbarátok Szövetsége. (Kir. Magy. Egyetemi Könyvesbolt, 8°, 231 l., 93 képpel.)

Lehetetlennek látszó feladat megoldását kísérte meg Hekler, amikor művészettörténetének II. kötetében egyszerre tizenöt évszázad művészeti törekvéseinek és eredményeinek összefoglalását tűzte ki célul. A könyv az ókeresztény művészet kialakulásának és alapelveinek ismertetésével kezdődik és a cinquecento művészete páratlan alkotásainak összefoglaló fejtegetéseivel ér véget. S a két határ között a bizánci, a török és arab, a román és gotikus s a trecento és quattrocento művészetének alapelveit és remekműveit fejtegeti és méltatja a műalkotások legbelsejébe hatoló intuícióval a szerző. Emellett az első kötetben kifejtett programjához híven teljesen a mai művészettörténet tudományos álláspontja szerint látja és fogja fel feladatát, „mely a lázasan egymást kergető új művészeti irányok között tisztán felismeri a világnézeti küzdelem motorikus erejét. ... A művészet nemcsak formai, hanem egyben világnézeti probléma, optikai kikristályosodási formája az ember lelki és érzésvilágának, a látható és láthatatlan világhoz való viszonyunknak.“

Ezt a rengeteg feladatot csakis alkalmazott módszerével tudja meg-
bírní s az olvasó számára is gyümölcsözővé tenni a szerző. Nem mar-
kol bőkezűen a művészet rengetegében, nem mutat be sokat a tárgyalt
területből, de amit elénk hoz, az mind példa és tanulság: az egyes ko-
rok stílusának csak legfontosabb: kezdő, fejlődő és tökéletes állomásait
ismerteti meg velünk, művészegyéniségei közül csak olyanok munkás-
ságát méltatja és elemzi, akik technikában, felfogásban, kifejezésben,
szóval külső formában és belső tartalomban csakugyan fejlődést, kü-
lönbséget, továbbhaladást jelentenek az elődökkel szemben. Könyve így
rövid és mégis a lényegét teljesen felöleli.

Teljesen mellőzi az el nem döntött, vitás művészettörténeti kérdé-
seknek még fölvetését is, nyilván azon álláspontja miatt, hogy e kér-
dések megbeszélése, az azokban való határozott véleménynyilvánítás
túlnőne egy olyan népszerűsítő mű keretein, aminőnek ezt a művét
fogta föl és írta meg Hekler. Így hát minden zavaró és eltérítő mellék-
cél kiküszöbölésével törnhet a vállalt feladat megoldása: a tárgyalt kor-
szakok művészete legjelentősebb egyéniségeinek és stílusváltozásai-
nak ismertetése felé. Könyvének értékes eleme az a törekvése, hogy
pontosan felfejtse és világosan bemutassa az egymásra következő nagy
stílusok összefüggéseit. A műtárgyakat nem pusztán leírja nekünk a
szerző, hanem mélyen behatol azok keletkezésének és hatásának
taglalásába s nem egyszer találó sugárral világít rá a teremtő művészi
geniusz sajátos erejére. Emellett sehol sem látszik elfogultnak egyet-
len korszak, egyetlen művész méltatásában sem s mindenütt kiemeli,
hogy stílusokat és művészeket csak a saját koruk ismeretének birtoká-
ban lehet kellőképen megítélni.

A könyv mindamellett nem könnyű olvasmány. Csalódik, aki „ma-
gát olvastató“ és felületes olvasás mellett is könnyen érthető művet vár
benne. A szerző nehéz, képekkel telített stílusa komoly elmélyedést kí-
ván, de viszont — különösen laikus olvasóra nézve — nagy haszonnal
is jár. Azok a lapok például, ahol Michelangelo művészetének elemzését
kapjuk, a legtanulságosabb olvasmányok közül valók a magyar művé-
szeti irodalomban.

A képek alá írt magyarázó szövegek, az előbbi kötetével szemben,
határozott javulást mutatnak: rövidebbek és a szövegtől eltérően a
szemléltetés számára a méltatásban újat is adnak. A képek sokkal tisztá-
bbak, használhatóbbak, sajtóhiba aránylag kevés maradt a szöveg-
ben. Ajánlhatjuk a könyvet azoknak, akik a középkor és a renaissance
művészetében eddig híjját érezték egy alapos jó bevezetésnek és meg-
bízható rövid kalauznak.

Oroszlán Zoltán

Veielné, Rappard Emmy: Anyánk. Képek Rappardné Gobat
Dóra életéből. Magyarra átdolgozta *Vargha Gyuláné*. A fordító
kiadása, 170 l. Budapest, 1933.

Egy hívő gyermek írta meg e könyvben megható gonddal és sze-

retettel hívó anyja életét. Ez az élet csodálatosan szép volt. Ha a rajz nem felel meg a valóságnak, ez onnan lehet, hogy forrásul néha elfogult személyek látása, írása s nyilatkozata szolgált. De még úgy is, ha lefaragjuk az eszményítés díszzeit, rendkívüli élet áll az olvasó előtt, mert kerekded, befejezett, és végig hasznos és szép élet. A magyar fordításon is átfénylik a szerző gyöngéd szeretete. Ami érthető is, ha meggondoljuk, hogy meglepő párhuzamosságok észlelhetők a mű hősnője s a fordító, a két püspöklány, a két keresztyén költőné, ugyanazon Krisztus két szolgálóleánya életmozzanatai között.

Rappardné, Gobat Dóra nyugati keresztyén körökben évtizedeken át jólismert személyiség volt. Mint a st. crischonai testvérház több mint 40 éven át volt anyja, mint kezdődő női összejöveteleeknek áldott vezetője, mint szerkesztő, mint író. De e könyv legérdekesebb részei azok, amelyekben a gyermekevekről, ahol Gobat Dóráról, mint menyasszonyról, mint feleségről s mint anyjáról számol be a szerző.

Jó volna, ha sok magyar leány és asszony olvasná a könyvet. Bizonyára nagyszerű indításokat kapnának a Gobat Dóra példája nyomán. Gondolom, hogy szomorúan sóhajt fel minden idősebb nő, aki olvassa e könyvet: Vajha így élttem volna! Oh, beh elvesztegettem életemet!

Kár volna, ha fiatal leányok nem ismernék meg a fiatal jeruzsálemi leányt, aki arra a biztatásra, hogy tanuljon táncolni, ezzel a kérdéssel felel: Jobb és nemesebb leszek általa? S mivel nem kapott igenlő választ, sohasé tanult meg táncolni. Kár volna nem ismerni meg a menyasszonyt, aki akkor, mikor megjelenik előtte a fiatal ember, aki később férje lesz, ezt az imádságot ismétlgeti: „Most, édes Megváltóm! vigyázz a szívemre.“ Az atyáknak is jó volna ismeretséget kötni az öreg Gobat püspökkel, aki mikor Rappard Henrik Dórát megkéri, azt feleli, hogy ő három feltételt köt ki leányai férjhezmenésénél: hogy a kérő igazán Isten gyermeke legyen, hogy olyan állása legyen, amelynél fogva képes legyen családját tisztességesen eltartani, és hogy kölcsönös szívbeli vonzalom legyen a fiatalok között. És kár volna egy pillantást nem vetni a Dóra menyasszonyi levelei közé. Mikor arról van szó, hogy völegénye melyik állást fogadja el, a többjvédelmét, magasabbrendűt, vagy a másikat, Dóra így ír: Én ebbe a kérdésbe egyáltalán nem akarok beavatkozni. Én nem az állásodat, vagy a hivatalodat szeretem, hanem éppen téged. Vagy a másik levélben: Az utóbbi időben jobban megtanultam megérteni ezt az igét: Szüntelen imádkozzatok! Gondolatban sohasem vagyok tőled elszakadva, s amellet minden egyéb dolgomat el tudom intézni; nem is mindig „szavakkal“ gondolok reád. Csak tudatában vagyok annak, hogyha egy másik gondolat megszűnik, vagy valami „különös dolog igénybe nem vesz, akkor egészen magától értetődőleg megint nálad vagyok. Így kell lennünk a Megváltóval, s én minden irántad való szeretetem mellett is mélyen érzem, hogy ő mégis legnélkülözhetetlenebb számomra mindenki közt.“

Kár volna nem ismerni a fiatal asszony kezét, aki mikor hetedik gyermeke születik, így ír:

*Hol eddig hat madárka jóllakott,
Talál ott hét is egy kis magot,
S a kéz, mely eddig védőnk volt nekünk,
Mégvéd majd Téged is, Erzsébetünk.*

Kár volna nem ismerni a st. crischonai anyát, aki egy asszonynak, aki azzal dicsekedett, hogy „ő a gyermekeiért él”, ezzel a gondolattal felelt: Nekem azért kell élnem, aki értem meghalt, Jézusért. Hogy az én drága férjemért, az én szeretett gyermekeimért éljek, ez csaknem nálványimládásnak tetszik előttem. Csak te, óh Jézusom, vagy elég nagy arra, hogy egész szívemet és életemet letöltsed!

És így tovább, drága idézeteket hozhatnék még fel. De nem teszem. Vegye meg a könyvet az, aki bővebbet akar tudni róla.

Vajha teljesezésbe menne az előszó óhajtása, hogy sok magyar nő életére hozzon áldást ennek a női életnek a megismerése!

Csűrös István

Szabó Lőrinc: Te meg a világ. Versek, Panteon-kiadás 1932.

Fiatal lírikusainkban nem motoszkál semmi vágy, hogy „koruk minden érzését” megszólaltassák. Nem törekszenek teljességre, szűkrehatárolt kis parcellákat akarják mennél belterjesebben megművelni. Csak Szabó Lőrinc ragaszkodik Adyék egész tárgybirodalmához, s csak ő nem akarja eldobni a modern versalakítás egyetlen eszközét sem. De nála is utólag derült ki az egyetemességnek ez a mohó igénye: legújabb kötetében, amely összes előző törekvéseit egybezuhogtatja majd örvényes kavargásban, majd tiszta tükörré simultan.

Ez a gazdag tárgykör: materializmus dicséreti, követelő hedonizmus, magánosság elégiái, politika, idegen kultúrák költögetése, szerelem, a természet isten-békéje, az irodalom trópusi erdejének egymást fojtogató növényzete; ez az örök végletek közt lengés, amely maga kereszteli „istent akaró ateistának” magát: mindenestül belülmarad Ady tárgyvilágán, s ábrázoló eszközein is ott a Babits-iskola fémjelzése, Nem fedezett föl új területet, s ritmusai is bármily gazdagok, egyéniek, nincs az a friss ízük, mint a népköltészetből megújuló kortársainak. Mégis előkelő a helye, olyasfoma, mint a Mikszáthé Jókai után, — hogy ne a líra műfajából vegyem a példát. Mikszáth akárhová lép, nem lel zugot, ahol egyszer-másszor meg ne fordult volna Jókai. De mikor elmesélik útiélményeiket ugyanabban a magyar világban, mintha a józan bölcseségű Sancho feleselne a rajongó Don Quijotéval. Ady nem Jókai, Szabó Lőrinc nem Mikszáth, de a töretlen lendületű romantikus és a kiábrándult fél-realista viszonylatában egyforma aránypárba állíthatók. Mikszáth minden fölényes cinizmusa dacára époly kevéssé sze-

gül ellen a maga naív meseösztonének, mint ahogy Szabó Lőrinc is átengedi verse végszavát hajdani lázadó diákmagának: „Folytasd te versemet, ne hallgass, vádolj, tiltakozz, te régi gyerek“, — pedig mintha az elődök dözsölése után a ma intellektusa kacckenjammerezné ki magát a lírájában, s ehhez az attitűdhöz mintha a patetikus lázadás illelnek a legkevésbé. Mikszáthban is, Szabóban is van valami belső hasadás, valami izgató bonyolultság. Innen bennük az ész, az alkotó öntudat fokozott résenállása; mint művész mindkettő megtámadhatatlanabb nagy elődénél.

Ki ez a „régii gyerek“, aki még minig az Ady-kor pátozával rázza láncait? Mi a Szabó Lőrinc bonyolultságának titka? Ez a zord férfilíra lágy jószágú lélekből tör elő. Hajlékonyan alkalmazkodik tigrisvilágunkhoz, karmot növeszt magára, de hogy belül mit érez, kötetének egyik legszebb verse, a Szamártövis félreérthetetlenül meggyónja: „Lilabóbítás útszéli gyom, árokpart árva éke, talpig fegyverbe öltözöl, pedig lelked csupa béke... Porban s napban sorvadva virulsz torzonborz vértettedben; sok kín szerezte neked e jó páncélt a sebek ellen! Ne bánts! — jajdul fel a kéz, amely megbántott — Jaj, ne bánts! (Ó bánt, és a bűnös, úgye, te vagy, szegény bogács?)“

Te meg a világ? Végeszakadatlan monológ ez a kötet, de költője már nem a külső világgal pörlekedik; magát marcangolja, olyan vezetőken telefonál, amelynek mindkét kagylója ott a saját fülén. Ő a tüskés virág, de a kéz is, amely a tüskék közé kapkod. Az ő vére csurog, az ő ágai töredeznek. Előverklizheti a materializmus legvégelgyöngültebb szólamaít, a test, amelyről ő énekel, maga a határtalanság: vad, érthetetlen új világ: a belső végtelen. Nagyot és kicsit egyforma csodálattal tud nézni ma is, s szeme könnyel gyülik tele az egér halálán, amelynek egy-két éve fölállított fogóban csak csolvázat találja meg. Hol ez a fölindulástól remegő lírai elbeszélés a pillangóölő Adytól!

Nem mostuk-e túlféherre ezt a fekete költőt, aki a legnridegebb önzéssel követeli szerelmestől: Semmiért egészen! Talált-e ilyen könyörtelen hangokat a mindig trubadúr Ady: „törvényen kívül, mint az állat, olyan légy, hogy szeresselek. Mint lámpa ha lecsavarom, ne élj, mikor nem akarom.“ Vagy Szabó csak állattal, növénnel tud együttérezni, az embert gyüli halálosan? Idézhetném Egy Asszony Beszél c. versét. A Betűk És Emberek pompás arcképgyűjteményén kívül ez az ő lélektani képességének csúcspontja. Lírai áttételben Karamazov Mitya büntárgyalásának analitikus tréfáját ismétli: a pszichológiának két vége van. De maga itt sem tréfál: mindkét megoldása forró együttézés, részvevő beleélés. A Semmiért Egészen s az Egy Asszony megadja Szabó világának átmérő távolságát. Semmi képesség az egyelvűségre. Amennyire vonzza az ézés, ugyanannyit ránt vissza rajta az értelem. A legifjabbak, akik valamelyik égtájon már megpillantották a maguk sarkcsillagát, azért érzik kissé tegnapiak: nem veszik észre,

hogy ez az ismert színpompó hogyan tolódott el a vörös felé, mekkora sebességgel távolodik az Ady-kor eszmevilágától.

Ha szokásom ellenére annyit foglalkozom most egy lírai kötet *tartalmával*, kényszerűségből teszem: Szabó Lőrinc ezen a ponton a legproblematisabb. Költőváltát nem igazolja új életanyag, csak az a fájdalmasan könnyörtelen tekintet, amellyel az „ezerarcú igazság“ művöltát fürkészi. Mint művész minden vitán fölül nagy és az erő, amellyel anyagát megmunkálja, változatos produkcióiban is teljesen egyelví és a legmaibb. Intellektuális elszáradás veszélye nem fenyegeti, indulatok felhőszakadása zuhog belőle folytonosan. De mire verse megfogon, szétszakadtak e fellegek, omló zápor nem ködösíti bizonytalanná, körvonalait. Mindenre vakító fény hull nála, kirajzolva a valóság legparányibb részleteit is.

Mégsem tiszta realista még, hanem posztexpresszionista: nem a tárgy képe, hanem jelentése fontos neki (Jégesőben). Már nem szimbolizál, inkább példáz, néha magyaráz is, akár Erdélyi József (a Szentjánosbogár végszaka!) Ime egy példa, hogyan kezd képeim sugárzani s magasabb jelentést kapni a valóság: „Hogy a napfény ráesett, szinte szívdobogva nézem ezüstszikrás hörtönében az ezüst hideg vizet. Víz, még sohse láttalak; és lelkem sok szennye-bűne holdogan megszégyenülve érzi, milyen tiszta vagy. Jég vagy! tűz vagy! gyönyörű! Tündértüstü meztelenség, voltam én is és leszek még, mint te, olyan egyszerű?“

Művészete ma már mindenesetre egyszerű. Ragyogó képeket idézhetnek tőle, egy nagy költői hagyomány műfordításokon is edzett reklémseit, ahol elválaszthatatlanul forr egybe a képzelet meleg villanása, a pontos megfigyelés és az acélizmú nyelvi erő, amely a legnehezebb föladatot is könnyed előkelőséggel, síma mozdulatokkal oldja meg. A föntiekhez még egy illusztráció: a lepke az ő nyelvén „lila szirmon kis lila láng.“

Formái époly változatosak, mint tárgyai: kristálybametszett szonettekűl a rím és a szótagelosztás rokokó mintázataiig mindent találunk nála, főleg jambus sorokat, de anapestus-zenét is gyakran. Nyelve szabatos, pontos, szavai mindig a szög fejére ütnek. Mondatait még itt-ott most is ingerűlten szaggatja szét: „Nem! Semmiért! / Az életet? / Se aranyért, se ingyen! / Nem! Senki se! Mért? / Nem akarhat ilyet / igaz Isten.“ Romantikus tirádái viszont nem egyszer egyetlen mondattal telezuhogják egy vers kereteit. (Betűk És Emberek I., V.) De a klasszikus nyugalommal egyenletesen áradó mondatoknak is mestere (Halálfelelem).

Kemény ellenálló anyaggal dolgozik, hálátlan gondolatömbökből faragja szobrait, s elnagyolt torzót csak ritkán lelünk nála, annál több részletszépséget s biztosan célbafutó szerkezetet. Ez a magas művészet emeli és tartja fönn akkorra, mikor majd nem számít többé, hogy egy kor hajnalán vagy alkonyán hangzottak-e el gondolatai. Vérével je-

gyezte föl őket s a vér továbblúktet költeményei ritmusában, tüzel s rokon dobogást kelt. A költő varázsa erősebb itt vagy a művészé? A varázs megvan s a többi nem lényeges.

Juhász Géza

Meschendorfer Adolf: Corona. Regény. Fordította: Kós Károly. Erdélyi Szépművés Céh kiadása. Két kötet.

Az ember azzal az előítélettel veszi kezébe Meschendorfer Adolf regényét, hogy az erdélyi magyarság a könyv lefordításával és kiadásával a szépség felé akart, kétségtelenül politikai ízű, gesztust tenni, vagyis hajlandó meggyanúsítani az író t dilettantizmussal, a művet értéktelenséggel. Az előítélet az első lapon megdől. A hang olyan biztosan szólal meg, hogy azonnal felismerni a művészt. Dilettantizmusról szó sem lehet. Néhány mondat csaknem rapszodikusán lírai emelkedettségéből kiemelkedik az író szubjektív személyisége: egy a szép minden rezdülésére meginduló, érzékeny költői kedély, ezeken a lapokon reflektálva, múltját s önmagát nézve melankóliásan elborulva, az élet mélységei fölött eltűnődve. A kifejezés egyenes, egyéni, az író tartja magát ahhoz, amit könyve egy helyén mond: „előrehaladás csak úgy lehetséges, ha előbb az elhasznált érzelmek hulladékait eltávolítottuk az útból“ — az író valóban eltávolította az elhasznált érzelmeket, eltávolította a közhelyeket, a szürke és semmitmondó frázisokat és megtalálta a maga szavait. A tónus, amit használ, művész tónusa — és nem ez az, amit az ember a könyvben keres? — és nem ez az, ami az olvasót már az első lapon megnyugtatja a könyv egésze fölől?

A „Corona“ — Kronstadt — Brassó városának nem eposza: lírája. Emberek, utcák, asszonyok, gyermekek, hegyek, akaratok, politika, válási háború, iskola, halál — lírai elemek, amik egyetlen érzésbe olvadnak. Ez az érzés: Brassó, a város, a föld, az a föld, amelynek lírája olyan, mint „a vén toronyóra meleg, barna ütése“, sötét, megremegtetően puha, „meleg“ hang. A mai Schlagwort-nagyképűség kétségtelenül ostoba és lapos kifejezése „kisebbségi“ irodalomnak mondja azt, amit régebben, igaz, hogy szentimentális, de mélyebb szóval Heimatkunst-nak mondtak. Egyik sem helyes, egyik sem elég, —itt többről és nagyobb dologról van szó. A „Corona“-ban Brassó genius loci-ja szólal meg azon a bizonyos „meleg barna hangon“: egy darab föld, amelynek egészen sajátos geológiai helye van és egészen sajátos belsősége, vagyis az a valamije, amit a genius loci kifejezése megérint. Ez a brassói belsőség a könyv szépsége, igazsága és jelentősége, ez az, ami azonnal megfog első megjelenésével és amelynek kibomlása egyetlen pillanatra sem ereszt el.

A „Corona“ én-regény. Szorosabban vett tartalma egy a múlt század utolsó negyedében született brassói férfi története: nem sok külső sikerű ember ez a regényhős, sorsa sem nagyon változatos — élete befelé mélyül és befelé éri el sikereit is. Tágabb értelemben a város fél-

századának története, ugyanazokkal a jellegzetes vonásokkal, mint a hős története: sokkal többet mond azokról a dolgokról, amiket nem látni, mint azokról, amiket látni. Még tágabb értelemben: a regény az egész szászság szellemi fejlődéstörténete 1875-től 1920-ig, a szellemi fejlődéstörténet modern értelmében, mindenütt a lényeg, a jellegzetes, a komolyat kiemelve. Klages azt mondja, hogy az emberletről Shakespeare egy mondatából, vagy Dickens egy lapjából többet lehet megtudni, mint száz kötet tudományból: az ember elgondolja, hogy Meschendörfer regénye helyett egy tíz-kötetes erdélyi szászszágról szóló monografiát olvasott el: adatban kapott volna annyit, amennyit nemcsak megemészteni, de átfogni sem lett volna képes, lényeg, belső igazságot annyit sem kapott volna, mint amennyi a „Corona“ egyetlen lapján van.

A regény legsikerültebb részei a hős gyermekkorából valók. A játszópajtások körül levő levegő, később az iskola, főképpen a gimnáziumi évek kétségtelenül a könyv legszebb lapjai. Később egy egész életen át tartó szerencsétlen szerelem árnyékolja be a főalakot és az egész regény hangulatát. A hang tompább lesz, fojtottabb, bánatosabb és sötétebb. Csak a munka vége felé kezd ismét enyhülni, amikor a férfikor is mulóban van és akkor feloldódik, sőt csaknem kiderül ismét.

A regényben a magyarságot igen energikus lámadás éri. Sokaknak talán ez fájni fog és talán igazságtalannak is fogják tartani. Hogy a szerzőnek igaza van, vagy nincs, azt az, aki a művet szellemi szempontból nézi, nem tudja eldönteni. Mert a szellemiség csak egyet mond mindig: szembenézni minden véleménnyel, akár jólesik, akár rosszul. Itt sem lehet mást tenni: szembenézni, — mert hiszen Meschendörfer komolyan, őszintén és meggyőződésből mondja, amit mond és ha az ember nem is fogadja el a kritikáját, gondolkodhatik felőle, talán okulhat is rajta.

Hamvas Béla

Pukánszky-Kádár Jolantha: Geschichte des deutschen Theaters in Ungarn. I. Bd. Schriften der Deutschen Akademie. Heft 14. — 1933. München.

A magyarországi színhéztörténetnek legalaposabb és legkiválóbb művelője P.-né Kádár Jolán eddig két régebbi munkájában a *pesti* német színházak történetét írta meg s ezzel kapcsolatban számos hasonló tárgyú (a magyar színhézzel is foglalkozó) dolgozattal gyarapította ismereteinket. Most egy német nyelven megjelent összefoglaló kötetben beszámol a *magyarországi* németnyelvű színház történetéről az 1812-ik évig, amely esztendő azért künállkozik határpontul, mert ekkor nyílt meg a pesti nagy városi színház. A művészet általában s elsősorban a nagy apparátust igénylő drámai és énekes színház az udvarok fényében nőtt nagygyá s ezek utánzásából terjedt el. Szerencsétlen politikai viszonyaink folytán nálunk uralkodói udvar évszázadok óta nem volt s így

a színészet csak harmad s negyed kézből került hozzánk akkor, amikor a színház már nem kizárólag a kiváltságosak fényűző mulatsága, hanem a szélesebb rétegek művelődését és szórakoztatását szolgáló intézmény lett. Ezért háramlott néhány mecenásra s főleg a városok lakosságára a színház létesítésének s a társulatok fenntartásának feladata. A megélhetés keresése közben beszivárgott társulatok németek voltak, ami a politikai helyzet s a földrajzi fekvés következménye volt, a mecenások pedig a császári udvari élet hatása alatt állottak s azokkal az eszközökkel dolgoztak, amelyek rendelkezésükre állottak: a bécsi műsor darabjaival (főleg a cenzura miatt) és a német színésztermelés elhelyezkedést kereső fölöslegével. Ebben leli magyarázatát P.-Kádár amaz érdekes és jellemző megállapítása, hogy a hazai német színészetet a magyar mágnások és a pallérozódott nemesség tartotta fenn, mert ebben a munkában a németajkú polgárság (lényegében iparos és kereskedő kispolgárok összesége) alig vett részt. Ezért nemcsak a nyugati városokban vagy Nagyszebenben, hanem Kassán és Kolozsvárott is, mi több Debrecenben és Szegeden is megjelenhettek a német színtársulatok. Ekkor a vezető tényezők még nem figyeltek a kezdődő magyar színészetre, mely nehéz pályáján megindult s emberfeletti küzdelmeknek nézett elébe. P.-Kádár Jolán e kötetének érdeme, hogy nemcsak alapos felkészültséggel megírt tudományos munka, hanem ezen felül élvezetes olvasmány is. A német színészet hazánkban idegen kultúrát terjesztett, de ezzel önkéntelenül is magyar kulturmunkát végzett, mert életre keltette a magyar színjátszást, mely utóbb a versenyben győztes lett. Remélni akarom, hogy ez az idegen tudományos társaság által megíratott színészettörténelmi mű az erre hivatott tényezőket rádöbbsenti arra, hogy Bayer munkája óta a magyar nyelvű színpad története dolgában a mélyen szántó munka szünetel s ezen az egyedül célravezető módon — a mű megírására megfelelő szaktudósnak adandó megbízással — mielőbb segíteni kell.

Isoz Kálmán

Szász Béla: Nemzetiségpolitikánk válsága. A dunai kérdés.
Budapest, 1932. 104 lap, 3 táblázat.

Szász Béla könyve átmenet a komoly publicistikai tanulmány és az agitációs pamflet között, bár határozottan az előbbinek jó oldalai domborodnak ki e könyvében. Tulajdonképpen már címében is kettős irányú dolgozata ezt a jelleget meg is tartja s csak végső következtetésében fonódik egybe, mikor Szász Béla a magyar jövő megoldását egy helyesen alkalmazott, a mult — szerinte téves — eszméivel és irányával szakított új magyar nemzet- (és nemzetiség-) politikai koncepcióban látja, amely párosulva a Duna-medence népei között fennálló érdekközösség felismerésén alapuló és eként létrejött dunai államszövetséggel, ezen szélesebb keretben a magyar probléma is kielégítő megoldáshoz fog jutni.

Elfogadhatjuk Szász Béla tételét nemzetiség-politikánk revíziójának szükségességéről s mindazt a történelem-kritikát is, melyet nemzetiség-

történelmünkről elmond (7—14. l.). Ami Asztalos Miklóssal szemben tett polemikus megjegyzését illeti, hogy Kossuth politikai pályájának végét jelentette a Duna-konföderációs terv kipattanása (Szász Béla ellenkezőjét vitatja), erre azt mondhatjuk, hogy mindkettőjüknek igaza van. Asztalosnak azért és annyiban, hogy a konföderációs terv publikálása a nemzet előtt felfedte a valóságot: osztrák öszsbirodalom (Reichsrath) vagy konföderációs parlament, s így a kettő között a kiegyezésnek nemzeti szempontból jelentkező előnyei is megnöttek, hiszen a magyar függetlenségi program sem ígért több függetlenséget és nemzeti létet, mint a kiegyezés, mely az adott alapokon és azok tovább fejlesztése által megvalósult. De sem Asztalos, sem Szász Béla nem mondják és írják meg, hogy Mocsáry Lajos nemzetiségpolitikai koncepcióját Kossuth Lajos buktatta meg 1882 március 9-én kelt levelével, melyben a Mocsáry-féle béke-koncepciónak a függetlenségi programmal való azonosságát dezavualta. Sajnálattal nélkülözzük a 67-es nemzetiségi politikáról írt fejezeteiben (14—22. l.) Mocsáry Lajos politikájának bővebb ismertetését vagy legalábbis jellemzését, valamint a Mocsáry—Grünwald Béla közötti, köteteket kitevő nemzetiségpolitikai polémitát. Hiányzik Réz Mihály neve és munkásságának ismertetése, amely nélkül azon kor nemzetiségpolitikai elméleteinek összefoglalása nem teljes.

Igen érdekes mindaz, amit a háború utáni nemzetiségpolitika hiányáról mond s anélkül, hogy kritikájának hangsúlyát tompítani kívánmók, megjegyezzük, hogy ez jórészt az egész közvéleményt uraló politikai szemlélet hiányából ered. Amit a revízióról mond, abban igaza van: hogy az fél megoldás s egy nagy illúzió, tulajdonképpen a magyar minimalis program, melyet a hazafiság maximalistái hirdetnek s valószínűleg erdélyi magyar volta mondatja vele: „...egy olyan revízió, mely a magyar sors-problémáit meg nem oldja, a magyarság egy jelentős részének átcsatolásával gyöngíti a kisebbségi magyarság frontját, mintegy törmeléként feláldozza őket az elnyomó többségű idegen nemzeteknek, egy olyan revízió, mely sem a kisebbségi, sem pedig gazdaságpolitikai kérdésekben megnyugtató elintézkést nem nyújt, — a magyarság egyetemes érdekeit nem szolgálja.“

Szász Béla az első, aki az új politikai nemzedék állásfoglalását a nemzetiségi kérdés tekintetében összefoglalja s erről áttekintést ad. Ez az új ideológia örvendetes átalakulásáról tesz tanubizonyosságot, de egészen más, mint amit Szász Béla meglát a visszatérő régi hungarista álláspontban. Ha, mondjuk, Szász Béla a dunai együttműködésről vallott felfogását annak szocialis, radikalis tartalmával, vesszük szélső balnak, a turáni-szláv parasztállam ideológián, Zsilinszky Endrén, Nemzeti Szocialista Párton, Wesselényi Reform Clubon, Nemzetpolitikai Társaságon, Sol Clubon át eljutunk Ottlik Új Hungarista álláspontjáiig a szélső jobbra, akkor ezekben az eszmei irányokban egy közös gondolatot találunk, amellyel szemben áll — tehát Sol Clubon és Ottlik Lászlón túl — egy háború előtti sovinizmus, mely semmit sem tanult és semmit sem fele-

dett. Így egészen más lesz az új nemzetiség-politikai koncepció képe, mert Szász Béla és Ottlik László és a közöttük levő felfogás egy ideológiai egységet jelent abban az alapvető kérdésben, hogy az összeomlás előtti magyar uralmi, hegeon és suprémaciás gondolat feladásával egy értelmi belátáson alapuló érdekközösségben (amely patriarchalis jellegű is lehet, mint az Új Hungaria felfogása) kívánjuk egybefogni a Duna völgye (vagy korlátozottabban a történelmi Magyarország) különféle fajú és kulturájú népeit. Ezzel a ideológiai revízióval szemben áll az a régi felfogás, melynek még ma is — bár egyre csökkenő mértékben ugyan, — de bizonyos hatása még van (Lásd a Bleyer-ügyet).

Szász Béla élesen támadja azonban azt a revizionált nemzetiségpolitikai koncepciót is, amelyet Ottlik László Új Hungaria c. nagyhatású tanulmányában formulázott s amely a Sol Club programjában is benne van. Szerinte a régi, államalkotó Szent Istváni közjogi gondolatot ki kell kapcsolni és egy magyarabb államközösségi formát feltalálni, amely az összes dunai nemzetiségek békés együttélését maga után vonja, de amely ugyanakkor kizárja, hogy bármely nemzetiség kénytelen legyen áldozatot hozni ennek a közösségi formának. A magyarság belső erőinek növelését követeli. E tekintetben odáig megy — mintegy cáfolatául a magyar államszervező gondolat feladását sürgető álláspontjának —: . . . , a magyarság egységéből fakadó új magyar nacionalizmus, mely évezredek gyökereiből táplálkozik, a maga egészségességével és céltudatosságával akkora erőt képvisel, mely biztosítani tudja a középdunai kisnemzeteket a pángermán és pánszláv előretöréssel szemben egyformán. Nem érzi Szász Béla, hogy amikor támad egy álláspontot és egy újat konstruál, a két álláspont lényegében egy, csak elhagyja az elsőnél azt a nagy pozitív államszervező gondolatot — mely az államfejlődés következő fokán újra domináló erővé válik, mint objektív állam, melyben nemzeti szempontból semleges az államhatalom, amilyen a Szent Istváni magyar állam a XIX. század első évtizedig volt — és kérdezhetjük, hogy az évezredek gyökereiből táplálkozó, egészséges, céltudatos, erős új magyar nacionalizmus mivel fogja biztosítani a kis nemzeteket a pánszláv és pángermán előretöréssel szemben? Mi lesz a biztosítás, milyen eszközökkel, milyen tényekkel történik ez meg? Új politikai (államalkotó vagy államszövetségi) eszközöket talál-e erre, ha a magyarságnak egy a jelenlegi határokon túlmenő és a Dunamedencében a mostaninál kiemelkedőbb pozíciót és feladatot szán, mi lesz az a forma, amelyben ez a feladat testet ölt és amely által ez a cselekvő erő megnyilvánulhat?

Könyvének második része vagy második könyve a Dunai Egyesült Államok problémájával foglalkozik. Az alig vitatható, hogy a Duna völgyének népei egymásra vannak utalva elsősorban közgazdasági okokból, mert a monarchia századokon át alakult gazdasági egységében a termelő és fogyasztó rétegek bizonyos egyensúlya kialakult s a tizennégy-éves felbomlás csak anarchiát eredményezett. Mi segít ezen? Válaszfallak lebontása és az egészséges gazdasági terv megalkotása még nem min-

den. A baj az, hogy az új politikai rendeződéssel Középeurópa kitágult s hatalmasabb terület lett, mint a volt monarchia. Szász Béla is belátja azonban, hogy a dunai kérdés egyike a világtörténelem legösszetettebb és legsúlyosabb problémáinak. A Duna-medencében nemcsak gazdasági, hanem nagy szociológiai problémák is vannak és a politikai együttműködés előfeltételei: a népi és a gazdasági alapok nincsenek még készen. Dolgozatát a nehézségek világos ismeretében azzal végzi, hogy a cél még ma álom, de egy új korszak új férfiakra van szükség.

A magyar nemzetnek új ideológiai, gazdaság- és társadalompolitikai reformokon kell áthaladnia. Milyen méretűek és irányúak legyenek e reformok, nehéz erre választ adni. Szász Béla könyve — néhány túlzását leszámítva — érdekes útmutató egy új reformkorszak előtt álló magyarság számára, nem részleteiben — ahol nincs mindig igaza — hanem a problémák, ez új korszak problémáinak felvetésében.

Albrecht Ferenc

Kincs Elek: A telepítés nemzeti jelentősége. Szombathely, Martineum Rt. 32 l. 1933.

A legtermészetesebb megoldások, a legegyszerűbb gondolatsorok sikere gyakran késedelmes. Hányszor hivatkoztak már azokra a történeti alakokra, akik egy-egy válságos, viharos kort a megfáradt küzdők letelepítésével, a lelkeket megtisztító földművelő munka renaissanceával gyógyítottak. A világháború után a mi könyvpiacunkon is megjelent egy, a Kincs Elekéhez hasonló kis zöld füzet: „Vissza az anyaföldre!” Ki tudná ma megmondani, ki írta. Pedig, ha akkor hallgattak volna rá, nem zuhantunk volna idáig.

„Van-e szükség a telepítésre?” — kérdi Kincs. Szabad-e ezt még kérdezni is, mikor egy főherceg áll már a leghangosabb telepítő akció élén. Mert való igaz, hogy „nem jó kézben van az a föld, amelyik nem adózik”, vagy „aránytalanul kevés embert tart el”. És egészséges állapot-e az, ha a kisgazda háromszor annyi adót fizet, mint a nagybirtokos?

A termelés előmozdítása mellett a szerző nemzeti szempont érvényesítését várja a telepítéstől és ennek érdekében tüzi ki céljait, fejt ki terve pénzügyi irányelveit. A telepesbirtokost életképessé kell tenni „áldozattal és szervezethez — Ezt nem tehetjük másként, csak hitellel. A hitel alapja az életképességben vetett bizalom”. Ezt a bizalmat ma hiába várjuk az idegen tőkéből, de bennünk még él a hit és bizalom, hogy a zöld füzetecskék régi és mindig új igazsága egyszer mégis győzni fog.

Szilády Zoltán

SZINHÁZI SZEMLE

Zágon István komédiája, az *Igéret földje*, kabaréban talált volna igazi otthonára; a Nemzetiben csak olyan első újdonságnak tekinthetjük, minőt az igazgatóság az évad legelején ideig-óráig, jobb híjján szo-

kott színre hozni, míg a program értékes anyagát rendezgeti. Zágón ugyancsak duskált a vígjátékirodalom kelléktárában; mincs egyetlen alakja sem, akit más és más név alatt régóta ne ismernénk. E sokféle anyagból összefércelt mesét mulatságos helyzetekkel igyekezett élénkíteni, hogy legalább a darab elemi hiányaiért kárpótoljon. Néhány kitűnő színész, *Bajor Gizi*, *Uray Tivadar*, *Vaszary Piroska*, *Gál Gyula*, *Bodnár Jenő* játékanak s *Csathó Kálmán* rendezésének érdeme, hogy az *Igéret földje* még mindig szórakoztatni tudja közönségiinket.

Már a *Turgenjev-reprizt* alig néhány estén kísérrelhetette meg a Nemzeti Színház. Az *Ingyenlőnek* a század elején sem volt sikere nálunk. Szerkezetre gyanló mű, talán a leggyámoltalanabb a nagy orosz regényírók drámai kísérletei között. De e furcsa keretek közt is igazi Turgenjev-festményt kapunk, egy darab orosz életet, rejtelmes mélységeivel, sajátos humorával, zajtalan tragikumával, a lélekanalízis kifogyhatatlan eszközeivel megvalósítva. *Horváth Árpád* rendezése, a főbb szerepekben *Cs. Aczél Ilona*, *Kiss Ferenc*, *Táray Ferenc* játéka teljesen al kalmazkodott Turgenjev elgondolásához. *Trócsányi Zoltán* fordítása a *Barabás* Ábelé után (aki nem is tudott oroszul s csak másodkézből dolgozott) az eredeti minden szépségével gyönyörködtető. Turgenjev tragikomédiája után *Csehov* egy kis egyfelvonásos tréfáját újították fel, *A medvét*, *Cs. Aczél* Ilonával, *Kiss Ferenc*cel és *Bartos Gyulával*.

Mórcz Zsigmond Bornemisza-átdolgozásának reprizét egy új szereplő, *T. Mátray Erzi* teszi emlékezetessé, Elektra szerepében. Magyar Elektrát adott, annál is többet, a szenvedő embert, a fájdalom végtelen szépségét, ahogy még kevesen adták magyar színpadon. A minden ízében remek felújításon, sajnos, megdöbbentően gyér közönség jelent meg.

A kritika nagy része semmi jót sem talált *Indig Ottó* legújabb darabjában, mely *Ember a hid alatt* címen a Vígszínházban került színre. Valóban, e műről is elmondhatni, akár az *Igéret földjéről*, hogy kevés eredetiséggel lepett meg. Mégis e sokféle anyag és stílus összehordásában van valami, amit nem lehet figyelmen kívül hagyni, s amit *Indig* eddigi darabjaiban nem éreztünk ilyen mértékben. Igaz, a színészek (*Góth Sándor*, *Muráti Lili*, *Szakács Zoltán*, *Mály Gerő*, *Gárdonyi Lajos*) kitűnően játszanak, a rendezés is elsőrangú, de a közönség többségére gyakorolt hatást mégsem lehet egészen e kedvező körülményeknek tulajdonítani. *Indig* talán épen ebben a darabjában mutatta meg leginkább, hogy lesz belőle valaki. A *torockói menyasszony* inkább hálás témájával hatott, a közönség egy része felé; a *Tűz a Monostoron*-ban még csak a kor körvonalozásáig sem jutott el *Indig*; most azonban egy feltétlenül sikerült neki: az eleven akció, sok helyen szellemes, izes beszéd, amelyben egy kis jóakarattal a kibontakozó vígjátékíró kezevonását sejtjük.

A Belvárosi Színház az *Irja hadnagy* óta még nem tett ki magáért annyira rendezés dolgában, mint a *Lysistrata* színrehozatalában. Bár-

dos Artur rendezői ambíciója ott csillog minden felvonáson a legaróbb jeleneten is; *Fülöp* Zoltán díszletei, kosztümjei, *Beck* Judit koreográfiája semmi kivánivalót nem hagynak. Ami *Emőd* Tamás munkáját illeti, kár volna s talán igaztalanság is összevetnünk az eredetivel. Maga a „szabad átdolgozás“ őszinte megvallása feleslegessé is teszi ezt. *Emőd* felhasználta *Aristophanes* szövegéből, amit egy paródiaifü operetthez szükségesnek talált s amit a görög vígjátékíró egyéb műveiből s a magáéból betoldott, sem kárára, sem nagyobb hasznára nem volt a vállalkozásnak. Izeltőül előre közölt verseiből azonban sajnálattal nélkülöztünk néhányat: e pompás pattogású, friss modern-ségű sorok megérdemelték volna, hogy a színészek recitálásában jobban fülünkbe csendüljenek; aki nem az első sorokban ült, aligha volt öröme bennük. A nagy látványosságú jeleneteket, melyekben a rengeteg szereplő közül főként *Turay* Ida és *Dajbukát* Ilona játéka vált ki, igen elevenné tette *Nádor* Mihály ötletes, finom muzsikája.

Végre egy épkezláb *Dosztójevszkij*-átdolgozást is kaptunk, *Gaston Baty* jóvoltából, aki húsz képben színpadra írta a *Bűn és bűnhődést*. A darab roppant méretei ugyan kimaradtak a feldolgozásból s a Magyar Színház előadása, *Bródy* Pál gondos rendezése mintha teljesen megelégedett volna a kabinetképek felsorakoztatásával. De megkap az önuralom, ahogy az ügyeskezű francia *Dosztójevszkij* toronymagasságaiban szédülés nélkül bírja. Azonnal in medias res kezdi, mellőzi a hatásvadászat eszközeit, jól kiemeli környezetéből a főhőst, mindig a főúton jár e járhatatlannak tetsző vadonban s egy kicsit a vadon levegőjét is éreztetni tudja velünk. *Raszkolnyikov* mellett még két kitűnő figurát keltett életre, *Porfir Petrovics* *Zamatovot* és *Marmeladovot*, akik *Törzs Jenőben* s *Kabos* Gyulában rendkívüli ábrázolókra találtak. *Raszkolnyikovot* az évek óta méltatlanul mellőzött *Baló* Elemér alakította nagy megjelenítő erővel. A fordítás *Heltai* Jenő szép munkája.

Vajthó László

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Bpest, IX., Ráday-utca 28.) kiadása
 A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P
 A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Bpest, IX., Kálvin-tér 8.
 Pénztár: Bpest, IV., Deák-tér 4.
 Póstatakarékpenztári számla száma: 4170.

Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda-Rt. — Nyomdavezető: Sebők István

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai

Házi Kincstár

3. Szabolcska M.: Áhítat, szeretet.
 4. Sheldon: Az Ő nyomdokain.
 5. Kenessey B.: Női jellemképek.
 7. Dalhoff—Csizmadia: A keresztyén szeretet munkái.
 8. Raffay S.: Jézus hasonlatai.
 9. Opzomer: A vallás gyümölcse.
 10. Pfennigsdorf: Hit és szabadság.
 11. Thomas: Az evang. és szociálizm.
 12. Szabó A.: Külmisziói kalauz.
 13. B. Papp I.: A belmiszió hősei.
 14. Pruzsinszky P.: Hitünk hősei.
 15. E. Skovgaard—Petersen: Akarsz-e diadalmaskodni? (Csak kötve)
 16. Szóts F.: A vallás élete.
 A Házi Kincstár ára:
 Kötetenként, füzve 2.30
 Díszes vászonkötésben 3.—
 A 3—8. kötet csak füzve, a 9—16. kötve is kapható.
 Bernát István: Két optimista apostol —.20
 Emlékezés Kálvinról.
 Irták többen. 8° 2.—
 Hastings: Van Isten. 1.—
 Egyháztört. Adattár II—IX. à . . 3.—
 Egyháztört. Ad. X. à 2.—
 Egyháztört. Ad. XI—XIV. 4.—
 Fejes I.: A prot. egyház feladata —.20
 Kenessey B.: Károli emlékkönyv 1.70
 Kiss: Török Pál élete 3.—

Koszorú-füzetek.

- Vallásos iratok, számonként —.06
 Makkai Sándor: Erdélyi ref. problémák —.24
 Masznyik E. dr.: Jézus élete evangéliumi képekben. I—II. 4.—
 Mokus Gy.: Herczegszöllösi kánonok hasonmás kiadása, — jegyzetekkel és rokonkánonokkal 10.—
 Pokoly J.: A protestantizmus hatása a magyar állami életre 2.—
 Polner Ödön: Deák F. egyházpolitikája —.30
 Prot. Szemle régebbi folyamaiból kapható:
 I. 1889. 2.—
 1890—1893. à 4.—
 1894—1898. és 1903—1917. à 6.—
 1919—1932., füzetenként à . . —.80
 Reményik Sándor: Kenyér helyett (Versek) 2.—
 Révész I. munk. a pátens korából 1.50
 Szász K.: A prot. egyh. viszonya a társ. kérdésekhez 1.30
 Tíz arckép 2.40
 Zoványi J.: Magyar prot. egyháztörténelmi monografiák 2.30
 Két ifjúsági irat (míg a készlet tart)
 Raffay Sándor: Fénysugarak.
 6—12 éves gyermekeknek 1.20
 Raffay Sándor: Nemes ösvényeken. 12—16 éves ifjaknak. . . 1.20
 Valláserkölcsei felolvasások —.80
 Vallásügyi Tárgyalások II—III. à 3.—
 Vallásügyi Tárgyalások IV. à . . 5.—

A

Károli Gáspár Református Irodalmi Társaság kiadványa

- Vásárhelyi János: A család élete. 40 lei. Magyarországon 1.60

A M. P. I. T. tisztségelölői:
Ügyvezető elnök RAVASZ LÁSZLÓ
Lelkészi elnök KAPI BÉLA és RAVASZ LÁSZLÓ
Világi elnök BETHLEN ISTVÁN gróf és TOMCSÁNYI VILMOS PÁL
Titkár SIMONYI DEZSÓ és TÖRÖK PÁL
Szerkesztő ÁPRILY LAJOS
Belső munkatárs KEMÉNY LAJOS és TÖRÖK PÁL
Pénztáros SZELÉNYI GYULA
Ügyész FROMM LAJOS
Számvizsgáló bizottság: BAROS GYULA, BENDL HENRIK, DEÁK JÁNOS

A Károli Gáspár Ref. Irod. Társaság tisztikara:
Egyházi elnök DR. MAKKAI SÁNDOR
Világi elnök DR. THURY KÁLMÁN
Alelnök VÁSÁRHELYI JÁNOS (egyh.), DR. NAGY SÁNDOR (világi)
Főtitkár. MAKSAY ALBERT
Titkár DEBRECZENI ISTVÁN és DR. JANCSÓ ELEMÉR
Pénztáros DR. DARKÓ ÁKOS
Ügyész DR. SZÖLLÖSY JÁNOS

Amerikából Szabó László nt. úr útján érkezett tagdíj:
Charles Papp, New Brunswick, 2 dollár.

Veielné, Rappard Emmy: Anyánk.
Magyarra átdolgozta Vargha Gyuláné.
Kapható a fordítónál: Budapest, I., Battyány-utca 12. sz.

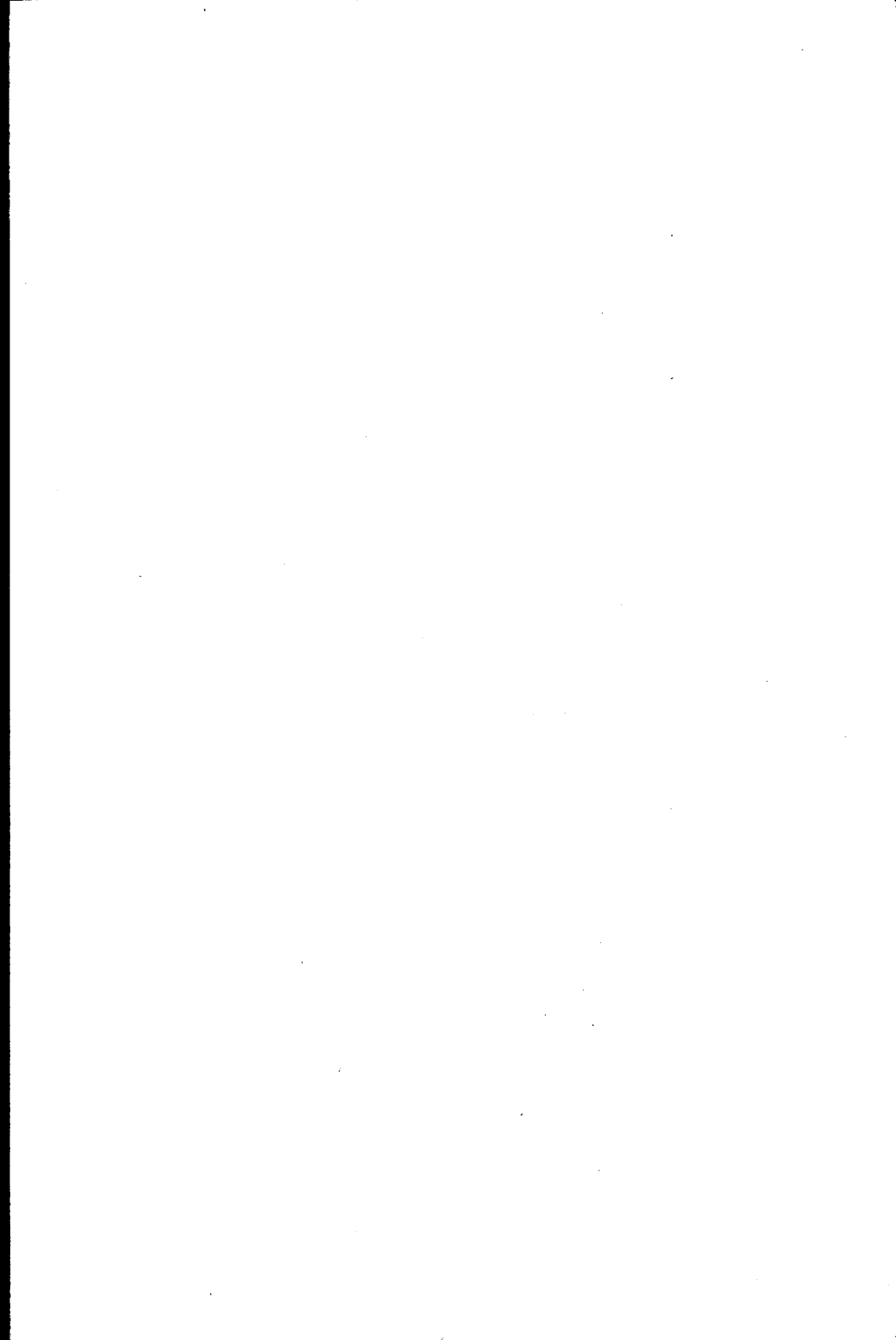
Mindkét társaság kiadványaival szívesen szolgálnak, előfizetést és tagsági
jelentkezést elfogadnak főbizományosaink:

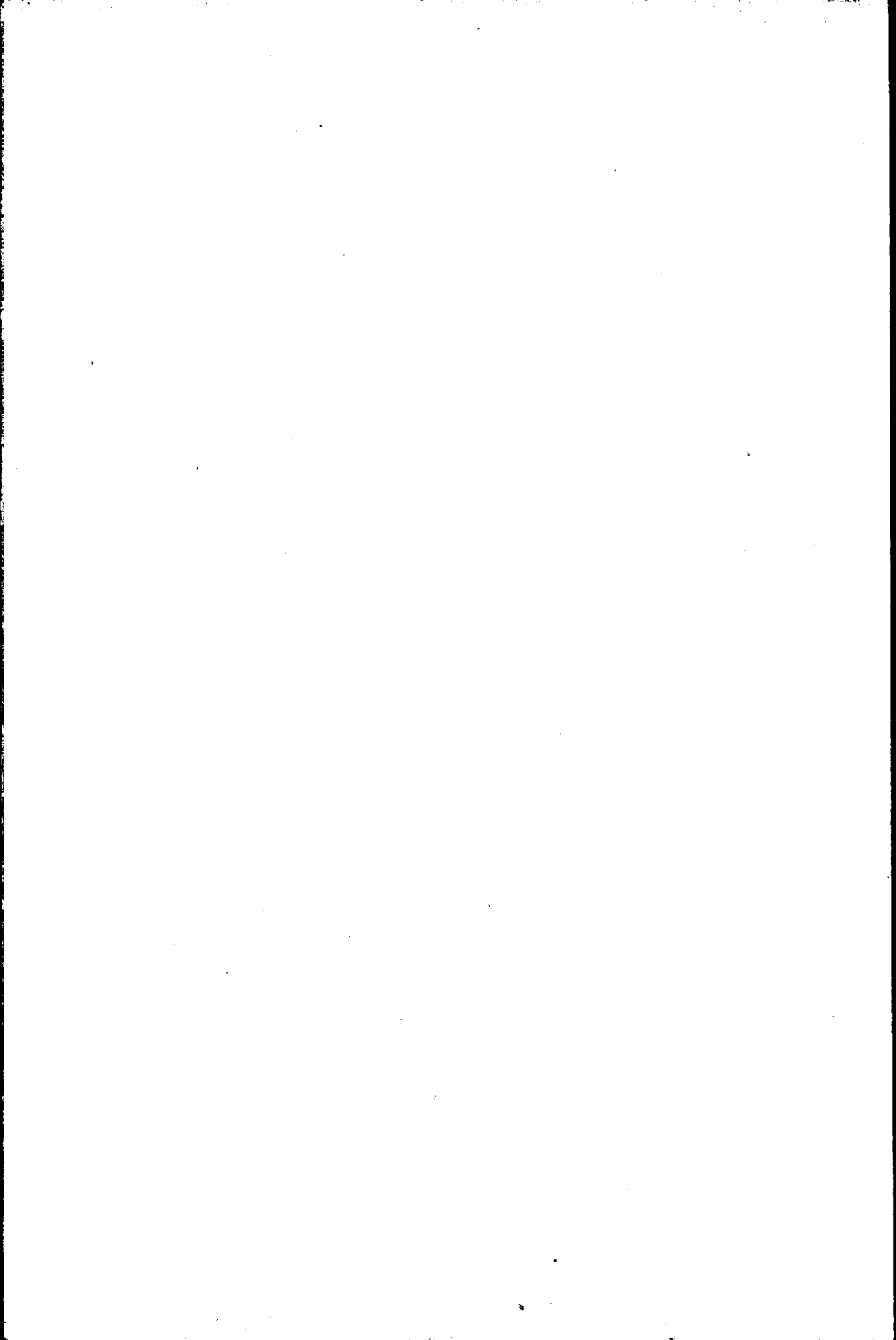
BETHLEN GÁBOR könyvkereskedés,
BUDAPEST, IX., Kálvin-tér 8. Telefon: Automata 85-0-53.

(Ugyanitt kaphatók régebbi kiadványaink.)

STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó r. t.
BUDAPEST, IV., Keckeméti-utca 8. Automata 85-6-16.

ERDÉLYI REF. EGYHÁZKER. IRATTERJESZTÉS,
CLUJ-KOLOZSVÁR, Str. Bratianu 51.

PROTESTÁNS SZEMLE

FŐSZERKESZTŐ:
RAVASZ LÁSZLÓ

FELELŐS SZERKESZTŐ:
ÁPRILY LAJOS

TÁRSSZERKESZTŐK:
PRÖHLE KÁROLY ÉS RÉVÉSZ IMRE

TARTALOM:

TAVASZY SÁNDOR: A theológiai exisztencia ma!
HALASY NAGY JÓZSEF: Az erkölcs és a vallás két forrása
DR. VARGHA ZOLTÁN: Abonyi Lajos szellemi öröksége
HARTYÁNI ZOLTÁN és WOLF LAJOS: N. F. S. Grundtvig
ASZTALOS MIKLÓS: A tizenkilencedik és huszadik század
Szekfű Gyula könyve
GULYÁS PÁL: Tanu
PETRI MÓR: Ady Endre keresztapja
SZÓNYI SÁNDOR: A KIE úttörő munkája
Varró Dezső, Orosi József, Áprily Lajos: Versek

KRITIKAI SZEMLE

XLII. évf., 12. szám.

1933. december.

Ára 2 pengő

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadása,
Budapest.

KRITIKAI SZEMLE

SZABÓ IMRE: Turóczy Zoltán: Ime	505
INCZE GÁBOR: Dr. Victor János: Boldog rabság	508
RÁCZ LAJOS: Magyar Pedagógiai Lexikon	510
SZABÓ RICHÁRD: Mátyás Sándor: Vargha Gyula	513
DR. BRUCKNER GYŐZŐ: Maurice Muret: L'archiduc Francois Ferdinand	515
MAKKAI JENŐ: Bary József emlékiratai: A tiszaezlári bünper	519
BODÓ ALADÁR: Karácsony Benő: Új élet kapujában	522
KERECSÉNYI DEZSŐ: Kosztolányi Dezső: Esti Kornél	524
OROSZLÁN ZOLTÁN: Nagy Lajos: Az óbudai őskeresztény cella trichora a Raktár-utcában — Balogh Albin: Pannónia őskereszténysége	525
HAMVAS JÓZSEF: Földes György: Kukkonia lelke	528
SZILÁDY ZOLTÁN: Kántor Lajos: Magyarok a román népköltészetben. Kölcsönhatások a magyar és román népköltészetben	528
ZSIGMOND FERENC: László Ödön: József	529
VAJTHÓ LÁSZLÓ: Színházi Szemle	530

A Protestáns Szemle szellemi részére vonatkozó közleményeket a következő címre kell küldeni: ÁPRILY LAJOS szerkesztő, Budapest, IX. kerület, Lónyay-utcai ref. gimnázium. — Csak géppel írt kéziratokat fogadunk el. — Kéziratok visszaküldését a szerkesztőség csak a legkivételesebb esetekben vállalja. — A folyóirat anyaggyűjtését minden hónap 12-én zárjuk.

A theológiai egzisztencia ma!

A német egyházi kérdések a Barth megítélésében

Szószerinti fordításban írtam cikkem fölé a Barth Károly „*Theologische Existenz heute!*” című iratának címét. Ezt a címet csak szószerinti fordításban lehet kifejezni. Itt nem a *mai* theológiai egzisztenciáról van szó, hanem a mindig azonos theológiai egzisztencia mai viszonylatairól, arról a sajátos szituációról, amelyben a theológiai egzisztencia éppen „ma” leledzik.

Igaz, hogy azt a „mát”, amelyben Barth e vitairatát írta, ma, amikor ezeket a sorokat írom, már több mint három hónappal túlléptük, már az első nacionális zsinaton is túl vagyunk, mégis olyan mondanivalói vannak, amelyekkel érdemes foglalkozni. Barth ugyanis nem a német egyházi „helyzettel”, hanem a mindenféle helyzet felett álló egyházi „ügygel” foglalkozik, úgy, amint ez bizonyos helyzettel vonatkozásban van. Nem azokkal a gondokkal és kérdésekkel törődik, amelyek a nacionális jelszavak és gesztusok sodrába jutott tömegek lelkét érintik és tüzelik, hanem azokkal a mélyebb és az elragadtatott tömegekre nézve imponderábilis gondokkal és kérdésekkel, amelyek a jelenlegi egyházi helyzet felett álló *ügyre* utalnak. Ő theológus és *csak* theológus akar maradni, mintha semmi sem történt volna. Csak a saját hivatása korlátai között akar élni. Mindenkire nézve jobbnak tartaná, ha nem az egyház helyzetével, hanem inkább az egyház ügyével törődne és ha inkább ahhoz szólna. Semmiféle körülmények között nem szabad megtörténnie annak, — mondja — hogy buzgóságunkban, valami általunk jónak tartott dolog kedvéért elveszítsük a mi theológiai egzisztenciánkat, amely az Isten Igéjéhez való kötöttségünkben és az Isten Igéjének szolgálatából folyó különös hivatásunk érvényesítésében áll. „A mi theológiai egzisztenciánk azonos az egyházban való egzisztenciánkkal”. Az egyházban lévő egzisztenciánknak tehát azonosnak kell lennie a theológiai egzisztenciánkkal. A német protestantizmusnak ismét a vagy-vagy elé kell állania. Vagy egyek vagyunk az egyházban, abban, hogy az Isten Igéje az egyetlen jó, hogy az Igének egyetlen tartalma a Jézus Krisztus, hogy Ő maga az Ige és hogy az Ige a Szentírásban hangzik, vagy pedig nem vagyunk az egyházban. Az Isten Igéjének a szolgálatával állunk és esünk. Nincs szorongatóbb gondunk és biztatóbb reménységünk, mint ennek a szolgálatnak a gondja és reménysége. Éppen ezért „... senki sem lehet kedvesebb barátunk, mint aki segít minket ebben a szolgálatban és senki sem lehet gyűlöltebb ellenségünk, mint aki akadályozni akar minket ebben”.

A mai időknek az az igazán erőteljes és minden lehetséges alakban fellépő kísértése, hogy az Isten Igéjének minden más igények felett álló intenzív és exkluzív igényét nem ismerjük el és nem értjük meg. A különféle aggodalmak között nem bízunk az Isten Igéjének hatalmában.

Annyira nem bízunk, hogy szükségét látjuk annak, hogy mindeuféle idegen alakulatokat segítségül hívjunk. Szívünket megosztjuk az Isten Igéje és mindenféle más dolgok között. És ezeket az utóbbiakat kifejezetten és hallgatólagosan az Isten Igéje mellé helyezzük, isteni dicsőséggel ruházzuk fel és ezzel azt bizonyítjuk, hogy a mi szívünk nincs az Isten Igéje mellett. Készek vagyunk tehát engedni annak a kísértésnek, hogy egyházi hivatásunkat másunnan eredő hivatásunk szerint interpretáljuk és alakítsuk. Rendkívüli veszteséget jelent a teológiai egzisztenciára nézve, ha a teológus politikussá, vagy egyházpolitikussá válik. Vigyáznunk kell tehát és semmiféle körülmények között sem szabad teológiai egzisztenciánkról lemondani, nem szabad elsősültségi jogunkat egy tál lencséért eladni!

Barth ezeket a súlyos gondolatokat, lelkiismeretbe vágó intelmeket 1933. június 24-én és 25-én, azokban a napokban írja, amikor a német protestantizmust a legsúlyosabb megaláztatások érték az államhatalom részéről, az egyházkormányzást ellenőrző „Staatskommissar“ beállításával és a megválasztott „Reichsbischof“-nak, von Bodelschwingnek a hatalom részéről kiinduló terror következtében való visszalépésével.

A vitáirat nagyobbik részében, ebben a szituációban, különösképpen három aktuális kérdéssel foglalkozik, ú. m. az egyházi reform, a püspöki cím és hatáskör és végül a „Glaubensbewegung Deutsche Christen“, valamint a „Jung-Reformatorische Bewegung“ kérdéseivel.

Az egyházi reformra vonatkozólag abból a súlyos teológiai igazságból indul ki, hogy az egyházi reform csak akkor jogosult, hogyha az egyrészt az egyházi élet belső szükségszerűségéből indul ki, másrészt pedig, hogyha az Isten Igéjének való engedelmesség diktálja, különben nem egyházi reform. Ez alatt a tiszta és éles mérték alatt állapítja meg, hogy a jelenlegi német egyházi reform nem-egyházi, tehát külső és idegen befolyás alatt merült fel. Az eddig lefolyt tárgyalásokon egyáltalában nem ragyog a Szentlélek világossága. Ennek az egyházi reformnak a dialektikáját az a gondolatmenet határozza meg, amely szerint az új államnak szüksége van az egyházra, az egyház pedig kész az új állam munkatársává lenni. Nem tagadja, hogy az egyházi reform véghezvitelében némelyek sok buzgóságot, sok komolyságot és hűséget tanúsítottak. Sok mestert hívtak segítségül, csak egy mestert: a Szentírást mellőzték, már pedig teológiai egzisztenciáról csak ott lehet szó, ahol a Szentírás a mester. Ahol a teológiai egzisztencia érvényesül, ott az egyházi reform az egyház életéből támad, különben az egyházi reform halvaszületett.

Amint az egyházi reform belső szükségszerűség nélkül, külső indokokból született, éppen úgy egyik napról a másikra, váratlanul merült fel a „birodalmi püspök“ gondolata is. Az utolsó években a német evangélikus egyházban folytak bizonyos viták a püspöki címről, mint amely méltóbb elnevezés, mint a „szuperintendens“, de mindig csak azzal a fenntartással, hogy a püspöki cím mellett is csak a felügyeleti funkció marad érvényben. A protestáns püspök sohasem rendelkezhetik római

értelemben vett lelki hatalommal és tantekintéllyel. Az 1933. évben felmerült püspökfogalom kétségtelenül magában rejt bizonyos római kovászt, tekintettel lehet az angol és a skandináv protestáns püspökfogalomra is, de elsősorban a mai német „államforma“ utánzását kell abban látnunk. A mának német protestantizmusába, az új birodalommal, becsapott a „Führerprinzip“ gondolata és ez hozta magával a „Reichsbischof“ gondolatát, amelyet hívei úgy kolportálnak, mint valami tiszta lutheránus koncepciót, sőt egyenesen úgy, mintha abban Luther Mártonnak elérhetetlennek látszó álma valósult volna meg.

Jól meg kell jegyeznünk, — hangsúlyozza Barth — hogy akik a „Führerprinzip“ gondolatát az egyházi életbe belevitték és alkalmazták, egyenesen a Hitler Adolf alakját tartották szemük előtt. A „Reichsbischof“ palástja alá egy „lelkészi Hitlert“ akartak elrejtteni, aki ugyanazzal a tekintéllyel és hatalommal lép fel az egyházban, mint amilyenel Hitler az államban. A „Reichsbischof“ gondolatában tehát a római epizkopalizmus teljes jelentése és szelleme liheg.

A „Führerprinzip“ gondolatát azonban ilyen mesterségesen alkalmazni nem lehet, mert „Führer“-t „beállítani“ nem lehet. A „Führer“ nem pusztán kormányzó, nem is valami legfelsőbb irányító. A „Führer“ fellép, megjelenik valamely „esemény“ következtében. A „Führer“ fellépését nem választás, nem valami elhatározás, hanem egy döntő esemény előzi meg, amint pl. a Luther, vagy a Kálvin fellépését megelőzte a reformáció döntő eseménye. A „Führerprinzip“ alkalmazása, állami példára, merőben értelmetlen dolog. Nekünk csak egy vezérünk van: Jézus Krisztus, Istennek Igéje. Ez az egyszerű igazság az, amely legfőbbképpen feleslegessé teszi a vezér után való kiáltozást. Ezt könnyű belátni. Aki nem tudja belátni, annak ezt magyarázni nem lehet!

Az egyházi reform és a püspöki intézmény kérdéseit a „Glaubensbewegung Deutsche Christen“ vetette fel. Ez a mozgalom idézte fel az az egyházi gondot, amely idegen szellemével ma annyira ránehezedik az evangéliumi egyház egész életére.

A „Deutsche Christen“ mozgalmat mindenekelőtt „a nemzeti szocialista állam fenségének“ az elismerése jellemzi. Ennek elismerése azonban nemcsak a polgári kötelesség, nem is csak a politikai meggyőződés, hanem egyenesen a hit dolga. Ez a hit pedig olyan egyházat követel, — tanítja — amely azonosítja magát a harmadik birodalom fenségének az elismerésével. Az evangéliumot a jövőben úgy kell hirdetni, mint „das Evangelium im Dritten Reich“. Az egyháznak jövőben „a német kereszténynek, vagyis az árfajájú kereszténynek egyházának“ kell lennie. A „Reichsbischof“ választásánál a nem-árja származásúakat ki kell zárni a választójogból. Hogy pedig teljes legyen az epizkopalizmus, a jövőbeni birodalmi püspöknek olyannak kell lennie, aki a birodalmi kancellár megkülönböztetett bizalmát élvez.

Csak a legjellemzőbb tanításait ragadtuk ki ennek a mozgalomnak, de éppen ezeknek alapján mondja ki Barth, hogy ha az ezekben rejlik

akarata, mint a „Deutsche Christen“ akarata valóra válna, úgy ez a német evangélikus egyház végét jelentené. Inkább legyen a német evangélikus egyház kicsiny töredék és térjen vissza a katakombákba, mintsem ezekkel a tanításokkal csak távolról is megbéküljön!

Barth ezt a szigorú visszautasító magatartását a következőkkel indokolja meg: a) Az egyház nem azért van, hogy mindennel foglalkozzék és minden lében kanál legyen, hogy a nép ismét megtalálja az utat az egyházhoz, hanem azért, hogy az egyházban meghallja és megismerje az Isten szabad és tiszta Igéjében rejlő parancsot és ígéretet. b) A nép a Krisztustól eredő és a Krisztushoz vezető hivatását a Szentírás szerint hirdetett Ige által nyeri meg. Az egyház feladata ennek a hirdetése. Az egyháznak tehát nem feladata, hogy a népet ezen a hivatáson kívül eső, más, különböző hivatáshoz segítse.

c) Az egyház tehát nem azért van, hogy általában az embert, vagy éppen a német népet szolgálja. A német evangélikus egyház a *német evangélikus nép* egyháza.

d) Az egyház hisz az államnak, mint a nyilvános jogi rend képviselőjének és hordozójának az isteni rendeltetésében. De nem hisz egy határozott államformában, tehát nem hisz a német, vagy éppen a nemzeti szocialista államformában. Hirdeti az evangéliumot ennek a világnak, minden országban, tehát a „harmadik birodalomban“ is, de nem *alatta* és nem az *ő sajátos* szellemében.

e) Az egyház az *ő* hitvallását továbbképezheti, de csak a Szentírás mértéke alatt és semmiesetre sem a nemzeti szocialista világnézet szerint. Mert az egyház senkinek fegyvert nem szállíthat.

f) Az egyházhoz tartozók közössége nem függ sem a vértől, sem a fajtól, hanem egyedül a Szentlélektől és a keresztségtől. Ha pedig a német evangélikus egyház a zsidó-keresztényeket az egyházból kizárja, vagy pedig, ha csak mint második osztályú keresztényeket kezeli, úgy megszűnik keresztény egyháznak lenni.

g) Ha a birodalmi püspök gondolata az evangélikus egyházban általában lehetséges, úgy a birodalmi püspök csak ugyanazon szempontok és csak ugyanazon mód szerint választható, mint az egyház bármelyik más hivatalosa, tehát semmiféle politikai szempont itt tekintetbe nem jöhet.

h) A lelkipásztori képzést és a lelkipásztorok irányítását sem a közelebbi életérdek, sem pedig az erősebb kötöttség meg nem határozhatja, hanem egyedül a nagyobb fejelem és a szakszerűség, azaz annak az ügynek a szolgálata és abban az ügyben való elmélyülés, amely mint feladat reábiztatott, amely pedig az Isten Igéjének írásszerű hirdetése.

Ugyanezek szerint a szempontok szerint, tehát a teológiai egzisztencia szerint, bírálja a „Jung-Reformatorische Bewegung“ név alatt ismert mozgalom tanításait is. Ezek ugyanazt a szellemet lehelik, más parfüm-cseppekkel illatosítva. Terünk nem engedi meg, hogy ezekre is kitérjünk. De nem is szükséges, miután a fenti szempontok merőben pozitív módon

ábrázolják ki a theológus Barth és általában az Isten Igéje által alakított theológus egyedül lehetséges egzisztenciáját. Ha az egyház a Szentlélek vezérlete alatt áll, úgy nincs szüksége semmiféle „mozgalomra“, miután a legtöbb „mozgalom“ a sátán kitalálása. Ahol az egyház egyház, ott, dacára a legnagyobb erőszaktételeknek, már meg van mentve. Az egyháznak hívnek kell lennie a saját tulajdonképpeni ügyéhez. A theológusnak a saját reábizott gondjában kell élnie és éberren vigyáznia kell arra. Ugy kell élnie, mint a magános madárnak a háztetőn, tehát itt a földi világban, de a nyílt, a távoli, de a feltétlenül nyílt ég alatt. Fel kell ébrednie a német evangélikus theológusnak, de még ma! Ezzel a felhívással fejezi be Barth nagyszerű vitairatát.

És fejezzük be hiányos ismertetésünket azzal a megállapítással, hogy a magyar protestáns theológus előtt is ott állnak azok a megoldatlan nagy kérdések, amelyek az egyházi és a nemzeti politikai szempontok és érdekek összeszövődéséből származnak. Ezeket a kérdéseket még nem is öntudatosítottuk, tehát még nem is kérdések, de mielőbb kérdésekké kell válniuk az Isten Igéjének tiszta és zavartalan szolgálatáért.

Tavaszy Sándor

Apám sétára indul

*Völgyek ölen hallotta nevét,
varjak kiáltották, sarló pengett
s lehajtotta fejét.*

*Sejtelmes évek hajoltak fölé,
halált zizegtek búzafejek.*

*— Gazdám — rázta magát a nőszirem —
jövő tavaszra többé nem nyitom
kék szirmomat.*

*Méh imbolygott felé egy holt galyon.
— Ne bánds, kerted virágorát elhordozom
mind sírodra.*

*S úgy esett rá gyermektelintetem,
hogy férfikoromban nem ismerem.*

Varró Dezső

Az erkölcs és a vallás két forrása

Erkölcs és vallás szorosan összetartoznak. Az emberi léleknek közös metafizikai talajában gyökereznek. De hogy milyen különböző valóságokat jelölünk ezekkel a fogalmakkal, arra kíván rámutatni Bergson legújabb könyve, amely éppen a fenti címen (*Les deux sources de la morale et de la religion*) jelent meg és sokak körében nagy meglepetést keltett. Voltak ugyanis (G. Rodrigues, J. Maritain), akik azt hirdették, hogy az *Évolution Créatrice* spirituális mobilizmusára lehetetlen etikát építeni, sőt Rodrigues egyenesen antimoralistának tartotta Bergson filozófiáját, s ezek most ugyancsak meglepődhetnek! Mert bölcselők még azokat is meglepte, akik hittelet hirdették, hogy a bergsonizmusból mi sem könnyebb, mint egy etikai tanítást és vallásbölcseletet kifejtteni. Edouard Le Roy, aki Bergson katedróján ül a Collège de France-on, maga is próbálkozott ilyen irányban (Le problème de Dieu) a mester tanításának továbbfejlesztésével, s Bergsonról szólva épp úgy várta e mű elkövetkezését, akárcsak Ch. Péguy, A. Thibaudet és J. Chevalier. Azonban maga Bergson hosszú éveken át hallgatott. Már-már úgy látzott, hogy az erkölcs, a vallás és a történet olyan próbára teszik filozófiája alapelveit, amellyel önmaga se tud megbirkózni. Ezért volt a nagy várakozás után is meglepetés, mikor a 73 esztendő, súlyos betegséggel küzködő agg filozófus kiadta ezt a könyvét, amely egy csapásra eldöntötte a hosszas találgatásokat s megmutatta, hogy a bergsonizmus-hoz valóban hozzátartozik az erkölcsnek, a vallásnak és a történetnek az értelmezése is.

Ma persze, amikor már előttünk van Bergson műve, mindnyájan úgy érezzük, hogy ez a mű logikus folytatása és betetőzése a bölcselő régebbi tanításainak. Mi sem könnyebb, mint rámutatni, hogyan homlik ki ez a tanítás a régebbi csirákból. Oly természetesnek látszik benne minden, hogy szinte elképzelhetetlen, hogy Bergson e témáról másképpen is írhatott volna. Pedig ez a könyv mégis nagy ujság: előre senki se tudta volna még csak fővonalaiban se megszerkeszteni és senki még csak álmodni se mertte volna, hogy Bergson biologizmusa a spirituális létnek oly hihetetlen magasságaiba fog fölemelkedni, mint amelyen ebben a munkájában látjuk.

Bölcselők tökéletesen hű marad önmagához. A minőségi elemzés nagymesterének bizonyul most is, aki éles kritikával szétbontja azt, amit a mi szemünk egynek lát és föltárja, milyen óriási különbségek rejlenek a végül mégis csak egyetlen valóság mélyén.

Filozófiájának alapja a szükségesség és a szabadság ellentétessége, mely az emberben az ösztön és az értelem kettőségében és ellentétében mutatkozik meg. Minden könyve ennek a ténynek kifejtése s most is ezt a gondolatot látjuk viszont, mikor az erkölcsről és a vallásról, a társadalomban élő ember kulturájának erről a két életformájáról van szó.

Bergson sohasem érthetjük meg teljesen, ha nem vesszük figyelembe, hogy filozofálásának mélyén az a törekvés él, amelyik a modern tudomány mennyiségi hálójából ki akarja menteni a tiszta minőségeket. Most is abból kell kiindulnunk, hogy nem a szeretetnek kisebb vagy nagyobb formájával állunk szemben, ha pl. a testvéremet, a rokonomat, a nemzetemet vagy ha az egész emberiséget szeretem. A név közös itt csupán, de lényegben egészen más és más minőségvalóságokról van szó. Ugyanígy vagyunk az erkölccsel és a vallással is. Bölcselőnk szerint kétféle morál és kétféle vallás van, amelyeket igen élesen el kell egymástól választanunk. Más az ú. n. sztatikus erkölcs és vallás és megint más az, amit dinamikusnak nevezhetünk. A kettő között nincs semmi közösség, semmi átmenet, mert teljesen különböző minőségek rejlenek bennük. Mind a kettőben valami közösséggel áll szemben az ember, csak hogy az egyikben úgy áll az egyénnel szemben ez a közösség, emberi vagy isteni rend, mint élő tilalomfa, büntető és jutalmazó hatalom, — a másikban pedig a mindeneget egybefoglaló szeretet árad szét emberen és istenen, egyénen és az emberiségen, hogy valami csodálatos, mystikus egység a szeretet eme megtestesülésébe fogja össze őket.

Az erkölccsel és a vallással az ember rendszerint a tiltás alakjában találkozik először. Az egyéni és a társas éniük összeütközésének az élménye ez. Valami sajátos szorongás, a kettő viszonyának megzavaródása. Szeretnénk tőle szabadulni s nem is annyira a büntetéstől fél ilyenkor az ember, hanem szeretné meg nem történtté tenni a multat, kitörölni a bűnös cselekményt az életéből. Ekkor eszmélünk rá a legközvetlenebbül, hogy a természeti renden túl van még egy másik, egy társadalmi rend is, amelynek megtartását bizonyos nyomással kényszerít ki belőlünk az a közösség, amelyhez tartozunk.

Sokat vitatkoztak a filozófusok a kötelezettség, az erkölcsi obligatio eredetéről. Bergson szerint nagyon tévesen, mert a morális kötelezettség egyszerű tény. Hozzá tartozik az ember természetéhez. Ahogyan nincs egyén, aki ne tartoznék valamely fajhoz, nincs olyan ember se, aki ne tartoznék valamiféle közösséghez. S fajhoz, vagy más szóval: közösséghez tartozni annyi, mint kötelezettnek lenni. Minden egyén köteles — akár tetszik neki, akár sem — magán viselni a faj jellemző sajátságait, s a magáénak ismerni a közösség feladatait és érdekeit. Sokkal mélyebbről fakad ez, semhogy észkövetelménynek lehetne tartani. A lét törvényszerűsége rejlik benne, amely ösztönösen él az élő lényben. Az a közösség, amely tisztán az ösztön szavára épül, nem ismeri az egyén szabadságát.

Két véglete van tehát a társadalomnak. Az egyik a teljes kötelezettség, a másik a teljes szabadság állapota. Ilyen végletes alakban persze sehol se találkozunk velük, de ki tagadná, hogy a legtermészetesebb társas közösség az, amelyik az ösztön összetartó parancsára épült: a méheké és a hangyáké, ahol az egyedek az organizmus sejtjeihez hasonlóan vannak egymás mellé és fölé rendelve? A másik véglet, s a természetestől legmesz-

szébb eső forma, a szabad embereké, ahol az egyén a saját értelmi megfontolásától teszi függővé, mennyire alkalmazkodjék ahhoz a közösséghez, amelynek tagja. Kétségtelen, hogy erkölcsről és kötelezettségről csak ebben a második életformában lehet szó, mert egy lény csak akkor érezhet köteleességet, ha szabad. S ennyiben minden kötelezettség önmagában véve feltételezi a szabadságot.

Azt a társadalmi közösséget, amely az ösztönökre épült, Bergson „zárt társadalom“ néven nevezi. Ennek az a jellemző sajátossága, hogy az egyéni és a szociális kategóriái szinte összefolynak benne. A dolgoknak olyan rendje ez, amelyben még nem különül el a közösség és az egyén érdeke: a kettő visszahajlik egymásra, mert minden érdek egyéni is, meg társadalmi is. A cselekvő lélek mintegy körben forog: az egyéni nem tud kiszakadni a fajának alapjáról. Azért „zárt“ ez a lélek s „zárt“ az a társadalom, amelyben él. Minden mozdulata a közösségért történik: vonzalma csak a törzse, a községe, a fajtája, a nemzete keretén belül érvényes, s ellenséges érzülettel fordul mindahhoz, ami ezen kívül esik. Morálja tehát a „társadalmi kényszer“ (pression sociale) terméke, s addig tart, míg ez a kényszer hatalmában tartja. Az erkölcsi viselkedés tehát egy zárt körön belül köteleesség, rajta kívül illet nem ismer.

Az egyén, aki ilyen közösséghez tartozik, automatikusan alkalmazkodik. Tenni a „köteleesség“-ét, — hogy ezt a szót használjuk, bár jogtalanul — nem esik nehezére, mert hiszen csak el kell magát engednie, az ösztön sodorja őt a legkisebb ellenállás irányában. A törzs erkölcsé szerint élni a legkönnyebb: a nehézség a szembefordulásban, a törzstől való elszakadásban rejlenék. Az erkölcsiség itt a minimumot követeli az egyéntől.

De az ösztön mellett az emberben ott van az értelem is, s ez a lelki tényező az ösztöntől való eltérésnek, az egyén föl szabadulásának az eszköze. Az értelem már csak kíváncsiságból is arra sarkalja az egyént, hogy szembeforduljon a fajjal, a törzssel, azzal a természetes közösséggel, amelyhez eredete szerint tartozik. A „zárt“ lélek az értelem nyomására kinyílik. S az a „nyílt“ lélek a végesség helyett a végtelenség felé tárul: a törzs helyett az egész emberiséget vágyik átölelni. Lénye tehát a végesben soha ki nem elégtűlő vágy, szeretet, amely kiömlik lényéből emberre, állatra, növényre, az egész végtelen természetre. Szeretetét azonban nem a tárgy kelti föl, mint a zárt lélek vonzalmát. Nem fontos neki, hogy ezt a formát mire árasztja rá. A szeretet a szerető lélekben megoldva akkor is, ha egyetlen élő lényt se találna, akire ezt ráparazolhatná. A léleknek egy sajátos mozdulata ez. A társadalmi nyomással szemben valami nagy felszabadulás, kitárulás, egyéni vágyakozás (aspiration individuelle), mely az erkölcsi maximumot, az egyéniség teljes feláldozását követeli tudatosan az embertől a felismert nagy értékek, messze célok szolgálatában. A szeretet az egyéni hősiességre apellál, a kiemelkedésre a törzsben való eltűnés helyett. A törzsi morál annál tisztább és tökéletesebb, minél inkább személytelen formulákban él, az egyéni morál

pedig mindig kivételes egyéneknél ölt testet, akik aztán éppen e kivételességük miatt például szolgálhatnak másoknak. Amannak az egyetemessége egyetemes elfogadást, emennek a kivételessége az egyénekenként való utánczást váltja ki a lelkekből. A nyílt lélek erkölcsiségében az emberi mozzanatok diadalmaskodnak a társadalmiakon, s a különbség a két moralitás között nem fokbeli, hanem lényeg szerint való. Az elsőre gondolunk akkor, ha akarva-akaratlan valamire természetesen kötelezettnek érezzük magunkat, a második azonban ennél többet: odaadást, áldozatot, szeretetet jelent a számunkra. A kényszer lök bennünket, a példa ellenben vonz. Miért vannak a szenteknek utánczóik, s az erkölcsi nagy emberek miért nyernek meg tömegeket követőül? Hiszen nem követelnek semmit, s mégis elérnek mindent. Nincs szükségük, hogy buzdítsák az embereket. Elég, hogy vannak, mert a létük maga nagy elhívás. Ez a nagy különbség: míg a természetes köteletség lökés vagy kényszer, addig a tökéletes erkölchivatás, a lélekhez szóló elhívás bizonyos nagy feladatok elvégzésére.

S nagyon tévedne, aki azt hinné, hogy a szeretetnek ez a morálja érzelmi morál. Olyan „érzelem“ ez, amelyik képzetekben kristályosodik ki és tételekben rögzíthető. Az érzelem itt egy metafizika előtt jár: a szeretet, mint a keresztyénység példája mutatja, egy új világot fedez föl a látható világ mögött. Ha megnyeri a lelkeket, egy új világlátás terjed el. S akkor nem ez az új metafizika hozza magával az új erkölcsiséget, s nem is az új erkölcsiség építi ki az új metafizikát. Metafizika és morál itt a legszorosabban összetartoznak, egybeesnek, mert ugyanazt fejezik ki: az egyik az értelem, a másik meg az akarat nyelvén. S a két kifejezés egyszerre születik meg, amint van mit kifejezni velük.

Két erkölcsiség van tehát: a zárt családi, törzsi, nemzeti lété és a végtelen szereteté. Az egyiknek forrása az ösztönös kényszer, a másiké a felszabadító értelem vágyakozása. S az emberben, aki egyszerre ösztönös és értelmes lény, együtt és egyszerre van meg ez a két erkölcsiség: az egyik az egyén és a társadalom változatlan konzerválását követeli tőle, a másik ellenben megszabadítja őt az egoizmustól és a törzsi érdekek szolgálatától magasabbra vonja, odáig, ahol Istenben az egész emberiséget ölelheti magához. Az egyik hatalmas ösztöke a létben való megmaradásra, a másik pedig arra való, hogy kiváltságos egyéneken át az emberiség fejlődését előre lendítse.

Kényszer és vágy azonban egymásra találhatnak ott, ahol a gondolatok formálódnak, s ezért vagyunk szemtanúi a történetben, hogy a kényszer morálja mindig hajlott a növekedésre, a vágy befogadására, míg a vágy morálja hajlott a megmerevedésre, a teremtő erkölcsi génuszok művének szigorú követelmények alakjába foglalására. Az ember élete mintegy a két morál között hányódik: a zártság és nyíltság, a maradiság és a haladás, az egoizmus és az önfeláldozás között. A társadalom kényszeréből és az egyén vágyakozásából alakul ki a megélt emberi erkölcsiség.

A morálnak tehát, — mondja Bergson — két egészen különböző része van: az egyiknek létoka az emberi társadalom eredeti szerkezetében rejlik, a másik pedig e társadalmi szerkezet magyarázó elvében találja meg a magyarázatát. Az elsőben a kötelezettséget az a kényszer képviseli, amelyet a társadalom elemei gyakorolnak egymással szemben, hogy megtarthassák az egészek alakját. A természet maga szokások alakjában egy mechanizmust fejlesztett ki evégből bennünk, amely egészében nagyon hasonló az ösztönhöz. A másodikban ellenben, ha úgy tetszik, szintén mondhatom, hogy van kötelezettség, csak hogy ez a kötelezettség egy vágyakozásnak vagy lendületnek az ereje és az előrehaladásnak az elve rejlik benne, amely közvetlenül és nem mechanikus formákban nyilvánul meg.

Bölcselőnk végül kimondja, hogy a többé-lételnek, a haladásnak ez a morális elve a mystikusok magukkal ragadó példájában, s főleg a nagy keresztyén szentek s a Jézus Krisztus példájában keresendő, akik rész-méltették az emberiséget arra az Istenre, aki maga a tökéletes szeretet. Általuk nő túl az ember a saját természeti valóján. Mert az ember a természet műhelyéből kikerülve is értelmes és társas lény volt, de társas mivolta apró csoportokban való életre volt számva s értelme az egyéni és a kis csoportokban való élet támogatására volt hivatva. De ez az értelem a saját erőfeszítéséből óriási haladást tett: kiszabadította az embert abból a ketrecből, amelybe a természet bezárta. Kinyitotta azt, ami addig zárt volt néhány alkalmas ember révén. Ezek a geniek túljártak a természet előrelátásán: a társas szolidaritástól eljutottak az emberi testvériséghez, — Spinoza szavaival szólva: a teremtett természettől vissza tudtak jutni a teremtő természetéhez.

Ez a lendület megvan már a keresztyénség előtti idők morális géniuszaiban, de náluk csak próbálkozás, félúton elakadt erőfeszítés. A keresztyénség ért először célhoz. Hogy mit jelent ez az állítás, rögtön megértjük, ha pl. összehasonlítjuk a Stoa és a christianizmus etikai tanítását. Szavakban alig van eltérés: a stoikusok is világpolgároknak mondják magukat és minden embert testvérüknek tartanak, hiszen ugyanazon Isten gyermekei. De ezeknek a szavaknak nem volt a lelkekben az a visszhangjuk, ami Jézus tanításának, mert nem ugyanazzal a hangsúllyal mondták. Elmélet, filozófia volt csupán náluk, nem eleven hit, élő cselekedet, tett, mint az apostoloknál. Az Evangélium moráljánál nincs fenségesebb erőfeszítés egy formulákban megkövesedett erkölcs spiritualizálására. Ezért állíthatjuk, hogy a zárt lélek moráljától itt történik meg az átlendülés a nyílt, szabad lélek moráljához.

A zárt lélek, amelyik hadat üzent a lázongó értelemnek, megalkotta a józan, számító polgári etikát, — a „kéz kezét mos“ alapján, s elszédített bennünket a nyugalommal, a biztonsággal, s kifejlesztette a közép-szerűség erőnyeit. A nyílt lélek ellenben feltárta előttünk a végtelent, a szeretet honát és példájával rá akar venni bennünket, hogy mindnyájan kockáztassuk meg ezt az erőfeszítést az Isten országának elérésére.

S ha a vallásra esik tekintetünk, ott is e két lélek művére találunk. A zárt lélek vallása reakció az értelem felszabadító műve ellen. Vissza akarja téríteni az egyént a zárt körbe, amelynek korlátait feszegeti. Helyre akarja állítani a törzsi kohéziót, mikor észrevéteti azt a sok akadályt, amely a végtelenbe lendülő életkedv és optimizmus elé tornyosul. Rámutat a halálra és az egyéni kezdemény számos balsikerére. Mert a természet ad ugyan az embernek értelmet, amelyik az egyéniség tudatára ébreszt és önzővé tesz, vele szemben érvényben hagyja azonban a társas ösztönt is. Az ösztön a természet organizáló művének folytatása, s a természet jobban törődik a fajjal, a közösséggel, mint az egyénnel. Mikor tehát az értelem bizonyos pontokon felbomlással fenyegeti a természetes közösséget, akkor a veszélyeztetett ösztön maradékában: a mithoszalkotó funkcióban a közösség hatékony ellensúlyt kap, s ez aztán egy vallási képzetvilágot kényszerít rá a tudatra. Ritusokat és mithosokat alkot, amelyek mind nem egyebek, mint a kötöttség újabb eszközei. A halál lényegével szemben odaállítja a lélek továbbélésének a hitét. Az anyagi valóság mellett lélekkel telíti a dolgokat, a mechanizmus mögé csodás erőket rejt, míg végül megszemélyesíti mindezeket és istenekkel népesíti be a természetet és a világűrt, akik mind azon örködnek, hogy az egyén teljesen ki ne szakadhasson abból a közösségből, amelybe beleszületett.

Ennek a vallásnak szerepe a régi keretek megtartása, megmerevítése, ezért Bergson ezt a vallást sztatikus vallásnak nevezi. Teljesen a földi élet igényei számára van alkotva, mert ennek a megnyújtásáról beszél, s a túlvilági létet úgy fogja föl, mint a földi élet jutalmának vagy büntetésének a honát. Nem más ez a vallás, mint a természet védekező reakciója az értelem bomlasztó erejével szemben. Figyelmeztetés a gondolkodó ember számára, milyen veszedelmek torkába fut, ha csak magára gondol. Egyben pedig tagadása a halálnak, az értelem eme megdöbbentő tapasztalatának.

De ezen a sztatikus és külsőséges valláson túl ott van a nyílt lélek dinamikus és bensőséges vallása, amelytől ezek a lekötő mozzanatok teljesen idegenek. Amaz az értelem lefokozására törekszik: infra-intellektuális, emez pedig a felfokozásából érthető meg: supra-intellektuális. Olyan a viszony köztük, mint az igazságosság szemét szemért és fogat fogért-erkölcs, meg a szeretet meghocsájtó morálja között.

A misztikusok dinamikus vallása éppen annyira fölötte áll a ritusok sztatikus vallásának, mint a szeretet morálja az igazságosság jogászai formuláinak. A nagy lelkek csak azért fogadják el a vallás hiedelmeit, mert ez is közelebb viszi őket ahhoz a forráshoz, amely minden létnek és cselekvésnek abszolút kútfeje. Nagy tévedés volna ugyanis azt képzelni, hogy a vallásban fontos a tudás. A vallás elsősorban és főképpen cselekvés: figyelmező és tettere készítető erő. S a nagy keresztyén misztikusok, kikben a legteljesebben szemlélhető ez a morál és ez a vallás, nem a látásnak, a szemléletnek a hősei, mint a misztika útján elakadt

keleti és hellén filozófusok, hanem igazi tett-emberek, akik rábizzák magukat a cselekvő lendületnek arra a hullámára, amely emeli őket, valami jobbat, többet éreznek magukban, mint önmaguk. Hatalmas erő lendíti őket előre, amely rajtuk keresztül akar eljutni a többi ember életébe, s így lehetséges, hogy e törékeny eszközök, miként Pál apostol, több és nagyobb teljesítményre képesek, mint bárki más. A szeretet, amely bennük él, kisugárzik belőlük és megmelegíti a környezetüket is.

A misztikusok sohasem kérdezik: mit kell hinnj, mint a törzsi vallások emberei. Lelkük át van itatva hittel. Maguk a hit megtestesülései s amit a felemelkedés és a misztikus elragadtatás ad nekik, az tulajdonképpen a léleknek egy sajátos állapota, amelyet csak a kicsorduló szeretet boldogságával lehet jellemezni. Erről a lelki állapotról van itt szó, nem szavakba foglalható tartalmakról. Mikor Jézus azt követeli a gazdától, hogy ossza szét minden vagyonát, akkor nem a szegények kedvéért kell ennek megtörténnie, hanem magának a gazdag ifjúnak a lelkéért: a lelki békéjéért. A tett már csak következménye, természetes mozdulata a boldog léleknek, amely a maga teljes felszabadultságában tökéletesen boldognak érzi magát. Az elragadtatás nem cél, hanem átmenet a számára, mely új meg új állomások, termékeny tettek felé viszi. Nincs itt szó többé a korlátolt lelkek biztonságot kereső vágyáról, hanem a lélek nagy, hősi ihületei emelnek és visznek előre. A misztikus túl van az ész és az ösztön kettősségén: sikerült újra megtalálnia az életlendület egységét, teremtő mozzanatát. Az értelem ösztönné és az ösztön értelemmé vált benne: szolgál és mégis egészen szabad. Olyan élmény ez, amelynek hordozására, Pascal lehet rá a példa, csak pillanatokig képes az emberi szív.

A misztikusok a vallás teremtő géniuszai, akiknek hatása nyomán átalakul, megtermékenyül a köznapi lelkek sztatikus vallása is. Ezért van, hogy minden valóságos vallásban mind a kettőből találunk valamit.

Bergson, aki metafizikának az integrális tapasztalatot vallja, a misztikus élményben is tapasztalást lát. Érintés ez, melyben a lélek részben közvetlenül érintkezik azzal a teremtő erőfeszítéssel, amelynek létéről az élet tanuskodik. S ez az erőfeszítés Istentől van, ha ugyan nem maga az Isten. A nagy misztikusok tehát olyan egyéniségek, akiknek az élmény pillanatában sikerül felszabadulni a materialitástól, s így mintegy folytatni képesek a teremtés isteni művét. Bennük Isten igazán teremtőket teremt, hogy méltóvá tegye őket a szeretet által önmagához. Olyan emberek ők, akik tudnak szeretni és szeretetet ébreszteni maguk körül. Ők látszanak tehát földünkön az élet értelmének. Bennük emelkedik létünk a legmagasabbra. Általuk eszmélünk rá, hogy valóban ér valamit az élet: érdemes hozzá ragaszkodni, mert lehetséges benne a zavartalan boldogság, ami túl van a gyönyörön és a fájdalomon, s ez a misztikusok boldogsága.

*

Nagyon szárazan és nagyon hiányosan próbáltuk megfogalmazni a

fentiekben Bergson szép és gazdag könyvének tanítását. Alig van e műnek lapja, amely meg ne ragadná az olvasót szempontjainak újságával és szokatlanul nagy kilátást nyújtó tételeivel. Ez a könyv valóban az életről és az életnek íródott. Alkotója tollát az vezette, hogy a filozófia több, mint pusztán elmélet s ebben a művében — mely emberi számítás szerint alighanem az utolsó — lelkének olyan szubjektív mélységeit is föltárta, amit eddig nem szokott tenni. Az egész könyv rajongó vallomás és zengő himnusz a nagy keresztyén misztikusok értékéről és Isten-tapasztalatuk igazságáról. S talán éppen ez az a pont, amelyik a legjobban meglepi most Bergson régebbi olvasóit. Pedig kétségtelen, hogy ez a mű és a benne foglalt tanítás a legszorosabb egységben és összefüggésben van bölcselőnk filozófiájának már eddigelé ismert részeivel.

Egy dolog azonban jobban előtérbe van állítva, mint Bergson régebbi munkáiban látható: az egyén szerepe az élet emelkedésében. Bölcselőnket gyakran vádolták azzal, hogy az a teremtő lendület, amelyet ő a valóság legbenső mivoltának vallott, lényegében nem más, mint Schopenhauer vak Akarata, a faj géniusza, ahogyan az egyedekben működik. *A Teremtő Fejlődés* csakugyan az életnek inkább egyetemes mozzanatait ragadta meg, semhogy az egyénieket emelte volna ki. Azonban az erkölcs és a vallás most ezekre terelte a filozófus figyelmét, s ennek következtében régi felfogása új szint, újszerű hangsúlyt kapott. Minden egyénben számlálatlan évek ősi energiája él, de csak keveseknek jut osztályrészül, hogy velük valami egészen új irány, új lehetőség kezdődjék. Ezek a nagyok, a hősök és a szentek, akik a történet munkásai. Időnként támad egy-egy misztikus géniusz, aki aztán magával ragadja a már nagyra nőtt emberiséget, mert a saját lelkének irányát adja át neki. Igazában új faj születik ilyenkor, mert a régi megszabadul attól a kényszertől, amely reája nehezedett. Mert aki fajt mond, kollektív egyhelybenállást ért, míg a teljesértékű, a misztikus lét az egyéniségben élő mozgékonyt jelent. A nagy ember előtt szinte leomlanak az anyag akadályozó falai. Előtte fal meredt élénk az úton, s általa szabaddá válik a haladás. Mehet az emberiség élete abban az irányban, amerre ő jár. Élete hívás a mi számunkra, s ha nem is követjük mindnyájan, érezzük, hogy követnünk kellene. Nyomában aztán szélesre taposunk az utat, amin elindulunk.

A mai Bergson bölcsellete tehát személyesebb, mint a régebbié. Metafizikája drámaibb jellegű és biológiája anthropomorfikusabb, mint volt. Az egyéni kezdeményezésből fakadó mutáció fontosabb, mint régente. Nagy dolgokat, új irányokat mindig egyének kezdenek és nem fajok, nem közösségek.

S van még egy másik dolog, ami új színben tünteti föl bölcselőnk tanítását. Régebben az értelmet túlságosan éles ellentétbe állította az ösztönnel és pedig az utóbbi javára. Ma úgy látja, hogy ösztön és értelem egyugyanazon teremtő erő eszközei. Mind a kettő az életért van, de nem azért, hogy egymást ellensúlyozzák, hanem hogy egymásnak segítsenek

az élet emelésében. Egyik a másik felé hajlik: nincs ösztön bizonyos értelem- s értelem bizonyos ösztön-színezet nélkül. S ugyancsak az élet az, amelyik a maga útjain egybefonja az ösztönös intuiciót, a Bergson metafizikai módszerét és a misztikus tapasztalatot, az értelem megérezését. Mert ha mindenütt kettősséget látunk is, alapjában mégis csak egyetlen szubstanciális és pozitív élet van mindezek mögött, s ugyanaz a valóság képes a zárt lélek megállására és a nyílt lélek előrelendülésére.

Az élet metafizikáját kutatja tehát bölcseink állandóan, s ez ad művének benső egységet, amelyből ez a könyve sem esik ki. Szigorú fogalmi szempontból s egy másfajta filozofálás szemszögéből kétségeket lehetne támasztani tételeinek egy része ellen, de még a kritikusnak is el kell ismernie, hogy ész és szív, filozófia és misztika benső egységben forrtak össze e gazdag és személtető könyv megírásában.

Halasy-Nagy József

Dal

*Tizennyolc év,
tizennyolc év,
tizennyolc esztendő,
életemen toldott, foldott
melegítő kendő.
Tizennyolc év, életemen
vadpiros virágok,
nem értjük ezt a tótágast
táncoló világot.*

*Tizennyolc év,
tizennyolc év,
kezem a kezédbe,
mindenünk megvan és mégis
sírni volna kedve
a szívünknek.
Sírni, sírni
s boldogságos-árván
várni, amíg felsziporkáz
az igaz szívárvány.*

Orosi József

Abonyi Lajos szellemi öröksége

Csak írói álneve volt az *Abonyi*, tulajdonképpen Zsarolyáni Márton Ferencnek hívták. Bár ősrégi, tisztelt családnak volt a tagja, nevét elrejtette — s a nyilvánosság elé, a küzdőterre, a daliás idők lovagjaként leeresztett sisakrostéllyal lépett. Mintha minden dicsőséget és elismerést, mely Abonyi Lajos nevét környezte, megható gyöngédséggel, kedves városának akart volna juttatni. Szinte megisméltődött itt Toldi Miklós esete Tar Lőrincsel, mely szerint a hős a drága jutalmat barátjának látatlanban átengedte, minden ellenszolgáltatás nélkül. Abony városa azonban nagylelkűbb Lőrinc vitéznél s a neki juttatott megbecsülést kamatos-tól fizeti vissza.

Az igazi költő Isten különös ajándéka, ki a rideg valót megaran-yozva, a fáradt, agyonhajszolt olvasót elvezeti az ideák zavartalan, boldog világába. Abonyi Lajos ezek közül való volt. Ajkán a magyar falu színes történetei elevenednek meg s ha mélyen örvénylő tragédiák tárulnak is fel mesteri tolla nyomán, akkor is jól tett velünk, mert közben elfelejtettük a magunkét...

Mai világban, mikor a törvény már a hatesztendő gyermekét is iskolára szorítja, olyan *természetes* dolog az írni-olvasás tudás. Valami-kor azonban nem így volt. S minél messzebb megyünk vissza időben, mondhatnók, hogy mértani haladvány szerint, nő az analfabéták száma, mondhatnók, hogy mértani haladvány szerint, nő az analfabéták száma. Mindennapi dolog volt a jobbágyok között, hogy nem tudtak írni, de bizony megesett ez még a XIX. század elején kismemesekkel is; a régebbi időben még inkább.

A középkorban az volt a felfogás, hogy csak papnak dolga a betűvetés s alig-alig akadt írástudó világi még a legelőkelőbbek sorában is. A renaissance-nap feltörő fénye megaranyozta az ormokat, a felső tízezer művelt lett, de a völgy, az alsóbb társadalom, sötétben maradt. Az általános, minden néprétegre kiható műveltségi hullám a reformációval indult meg s ragadta magával a nemzeteket, felekezeti különbség nélkül. Míg azonban az egész népet átjárta, ahhoz idő kellett; nagy erővel megindult, majd újra ellanyhult, míg 1867 óta különös lendületet vett.

Ilyen előzmények után nem lényegtelen dolog, hogy Abonyi Lajos, helyesebben Zsarolyáni Márton Ferenc, litterátus családból származott, mely századokon keresztül gyűjtögette a tőkét, hogy minél értékeőbb alapítvánnyal lephesse meg édesanyját, a magyar nemzetet. Családjának nem ő az egyedüli írótagja. Rajta kívül széles körben ismertté tette e nevet a tudós, kantianus filozófus Márton István, kinek nemrég ülték jubileumát s kiről életírója, Tóth Endre theológiai tanár ezt írja: „Szébb, de nehezebb feladat aligha ért még fiatal történészt, mint megírni annak a férfiúnak életét, aki lángoló lelkesedéssel, csupa tűz-akarással a száműzetésből visszatérő pápai főiskola újjáalapítója, felemelője és éltetője

lelke volt“. Ott van a kitünő nyelvész, akadémikus, szótáríró Márton József, a bécsi egyetem és a magyar nemes testőrség tanára, hogy Abonyi Lajos véréből való vérét, a neves régész Márton Lajost ne is említsem.

Abonyi Lajos telivér Márton volt. Apja Lajos és anyja Márton Terézia elsőfokú unokatestvérek, csak 1826. július 21-én kelt királyi diszpenzációval kelhettek egybe. Ami tehetséget, ösztönt, képességet, hajlamot a költő örökölt, az elsősorban a Márton-családról szállt rá. Megérdemli tehát e familia, hogy egy kicsit foglalkozzunk vele.

Nem érdektelen, hogy a családban nem Abonyi Lajos volt az első, kinek neve megváltozott, nem is említvén azt a körülményt, hogy atyját, mivel néhány évig Fáy András gombai birtokát bérelte, az ottani nép „Gombai“ néven emlegette. Ha Márton Ferenc családfáját izról-izre, de csupán férfiágon felfelé követjük, azt látjuk, hogy ősei Bereg vármegyében Kerepec helységet bírták s vezetéknévüket is onnan vették. Általános dolog ez a középkorban, hol a családnevet rendszeren az a falu szolgáltatta, melyben a család birtoka, lakóhelye volt.

Az a két-három íz, mely a Kerepeczy-családra vonatkozó legrégebb, XIV. századból való, oklevelekből megállapítható, az utolsó Árpádok koráig viszi vissza a családot. Hogy Kerepec helységet, melyet egészen, Obégányt, melyet részben birtokolt, milyen jogcímen, első foglalás, vagy királyi adomány révén nyerte-e, meg nem állapítható. Azt sem lehet tudni, hogy ősi magyar nemesi nemzetségből, vagy várjobbágy törzsből eredt-e. Régi származásukat az a körülmény is igazolja, hogy a XIV. században, mikor oklevelekben először feltűnnek, már igen számos taggal vannak képviselve s Kerepec és Obégány kúriáit ugyancsak ellepték a Kerepeczy nemzetség minden korú és nemű ivadékkai.

Tudvalevő, hogy az emberi nemet munkára a szükség serkenti s az egyénileg annyira kellemetlen „muszáj“ fogalmában — Isten örök törvénye szerint — annyi nagyszerű érték rejlik.

Az embernek, ki elvesztette a paradicsomot, hogy magát és egyre szaporodó családját eltarthassa, véres veritékkel kellett a földet túrnia; egyre jobban rá volt kényszerítve, hogy fizikai, de egyúttal szellemi ereje megfeszítésével utat törjön a vadonba s a lustán termő földet fokozottabb tevékenységre serkentse. Az eredetileg legborzasztóbb csapás pedig a Teremtő kezében az emberi nemre mézve a legnagyobb áldássá vált; mert csak így haladhatott előre, leírhatatlan küzdelmek árán, de diadalmasan a teremtés koronája, a „homo sapiens“.

Éppen azért abban, hogy a Kerepeczyek a középkor homályában, mikor az írni tudás még szinte csak az egyháziakra szorítkozott, tollat ragadtak: a fenti törvény megnyilatkozását látom. Mit tegyen azzal a másfél faluval egy olyan nemes nemzetség, melynek megélhetését az örökös aprítgatott barázdák már nem tudták biztosítani? Szolgálták hazájukat vérrel. Ez olyan természetes dolog volt; ezt tette annyi más osztálybeliök is. Hiszen a nemesi kiváltság is ezen alapult. Különleges jutalmat

ezért nem is vártak, nem is kaptak. Az ősi telek pedig egyre szűkebb lett; terjeszkedniök a környéken, hova annyi kedves emlék fűzte őket, nem lehetett. Azon a vidéken szinte csak kétféle ember lakott: nagybirtokos főúr (Koriatovics munkácsi herceg, Brankovics szerb fejedelem, Hunyadi János családja) és közönséges jobbágy. A jó közbirtokossági falvak nem teremték Kerepec táján s ezért — szinte áthághatatlan társadalmi választófalak nem engedvén a velük való keveredést — még házasodni is rendszeren más vidékre, főleg a Tiszamentére jártak.

A létfenntartás ösztöne dolgozott bennük, mikor a család egyik-másik tagja korán, a XIV. sz. első felében, megtanulta a betűvetést s példájukat egyre több családtag követte. A környék nagyurai pedig ügyes-bajos dolgaikban gyakran rászorultak a család tudományára. Ez a magyarázata, hogy a XIV. század óta igen gyakran találkozunk velük a homo regiusok sorában s ezen a réven nem megvetendő jövedelemhez jutottak.

Nyilvános és magán levéltárak (Leleszi konvent, Kende levéltár stb.) kiadott oklevélgyűjtemények (Zichy, Sztáray oklt.) sok ilyen adatot őriznek. Tudományos voltak biztos fokmérője, hogy egyik-másik tagjuk nevében is viselte a diák (litterátus) melléknevet; így 1464-ben János, 1572-ben Demeter (a Kölcsény cs. lt.), 1551-ben pedig egy másik János (Lehoczky: Bereg vm. tört. és Zichy Oklevéltár IX. 276., 313. l.). Vármegyei alispánságot 1526 előtt tudtommal a család három tagja viselt Bereg vármegyében és pedig János 1378-ban, kitől Abonyi Lajos apai és anyai ágon egyaránt származik, továbbá Imre 1505 körül és Pelhárt 1524-ben. Meg kell jegyezni, hogy ez időben az alispán még nem a vármegyei nemesség választottja volt, hanem a főispáné, ki helyettes gyanánt a saját emberei közül nevezte ki.

Örök dicsőségül szolgáljon a Kerepeczy nemzetségnek, hogy belőle sarjadt a nagy törvényhozó, az 1525. évi nádorispán, Werbőczy István is, ki úgy jutott a Werbőczy névhez, hogy nagyapja, Kerepeczy Barla, kir. étektogómaster, 1429-ben megszerezvén az ugocsavármegyei Verbőc falut, oda tette át lakását s nevét is arról kezdte írni.

A Kerepeczyek, éppen mert olyan sokan voltak, hamarosan megkülönböztető melléknevet kezdtek felvenni. Így történt, hogy a XV. században Kerepeczy Márton kir. ember fiai: György, Benedek és Miklós, apjuk keresztnévét kezdték családnévnek használni s mikor ezek legidősebbike, György, 1440 körül a Szamos-Tur vidékére Zsarolyánba házasodott, elvévén Zsarolyáni Sarolyány Zsófiát és oda átköltözött, önként adódott középkori szokások szerint a névváltoztatás s lett Kerepeczy Márton Györgyből Zsarolyáni Márton György, törzsatyja egy mai napig virágzó magyar családnak.

Mátyás király birtokadománya révén a család a XV. században Szatmár vármegye tehetősebb nemesi sorába került. A rákövetkező században megerősítette magát nádori adományokkal nemcsak zsarolyáni örökségében, hanem mándi portiójában is, melyhez szintén házasság révén, a Mándi Mándy-család jogán jutott. Csakhamar megkezdődött

azonban a vagyoni hanyatlás, mely egyenes arányban nőtt a családfe terebélyességével. Egy régi kortesnóta érdekesen világítja meg az akkori állapotokat:

„Széles e világon,
Zsarolyánom, Mándon,
Hat ház egy udvaron,
Két kémény egy házon,
Valamennyi Márton“.

Egyik ága még derekasan tartotta magát a XVII. században, sőt tetemesen megnövelte az atyai örökséget. Birtokos volt Szatmár, Bereg és Ugocsa vármegyékben. Belőle származott Péter, hites ügyvéd 1614—27-ig, főszolgabíró, viceporkoláb, fia Tamás, szintén főszolgabíró, kinek unokájában, Klárában, azonban magvaszakadt s kezével a vagyon java részben a Nagy-Iday családra szállott.

A mándi ágak, bár megfogyva, az ősi rögöt egyre tartják, Zsarolyánban is maradt szinte napjainkig egy ága a családnak, míg mások korán felkerekedtek, hogy más vidéken próbáljanak szerencsét. Így tett 1670 táján Márton Miklós fia, Mihály is, ki zálogba adván ősi telkét Zsarolyánban, meg Jármí faluban (mely ősanja, Jármv Orsolya jogán szállott rá), a Hajdu-kerületbe vette be magát s odavaló birtokos leányát vévén feleségül: a család Szoboszlai ágának lett ősevé. Itt a Márton-család életrevalósága folytán — tanult, művelt emberek voltak — csakhamar szerephez jutott s nemcsak számottevő birtok tulajdonosának mondhatta magát, hanem közülök többen a Hajdu-kerületben tekintélyes hivatalt viseltek. Egyikök, István, 1740 körül a kerület alkapitánya, alispán volt.

A Márton-család kezében a toll, melyet annyi nemzedéken keresztül kitaróan forgatott, többé nem kenyérkereső szerszám csupán, hanem immár atavisztikus ösztönné vált, mely egyre fűti, hevíti, hogy az istenadta tehetség aztán kirobbanjon egyik-másik tagjából.

Márton Mihály (1699—1759), kit származási helye után „*Szoboszlai*“ néven ismertek s ő is úgy írta magát, annyira, hogy ez az újabb névváltoztatás szinte elfeledtette a Márton nevet, 1723-ban, 24 éves korában, a ceglédi főiskola törvényszerző rektor-professzora lett, a következő esztendőben az intézet számára új latinnyelvű törvényeket készített. Volt Cegléden jegyző, majd főbíró, a református egyház gondnoka, a templomépítés fő szorgalmazója s az akkor állított templomban saját költségén készíttetett szószéket. Az ottani legrégebbi anyakönyv címlapján 1737-ből ez olvasható:

„Szoboszlai Mihály vala főbírája
Czegléd városának, akinek igája
Mikor nyomná vállalát, akkor fundálója
Volt ez kathedrának, hű kormányozója.“

Szoboszlai Mihály fia, Sámuel (1740—1816) hites ügyvéd, Monor mezőváros jegyzője, uradalmi jószágigazgató, maga is megpróbálkozott a versírással. Ő tért vissza vén korában, 1806-ban, mikor ősi nemességét a Helytartótanács útján igazoltatta, eredeti családnevének, a Mártonnak, használatához. Abonyi Lajosnak ő még kétszeresen apáról- anyáról egyaránt, őse volt. Sámuel fiának volt ugyanis fia Abonyi Lajos, atyja Lajos, József fiának leánya pedig a költő anyja, Terézia.

Az ifjabb Sámuel (1762—1828) hites ügyvéd, jászkiséri jegyző, a Jászkúnerület táblabírája, mi utóbbi ritka kitüntetés volt. Szerzett redemptus földet Kiséren, szőlőt Hevesen s volt több ezer holdas zálogos birtoka a Tiszasülyön s felesége, Biczó Éva révén, tanyája Nagykörösön.

Sámuel öccse József (1765—1845) ki előbb Gyürky István septemvirnek, titkos tanácsosnak volt tisztartója, majd jószágigazgatója, 1823-ban zálogba vétén Káva helység ötöd részét, oda tette át lakását.

Költőnk édesatyja, Lajos (1800—1866) hites ügyvéd, egészen fiatalon lett a leggazdagabb magyar köznemesnek, Gyürky Pál titkos tanácsosnak jószág- és jogügyi igazgatójává s lakott az uradalom közép-pontján, a Nógrád vármegyei Kisterenyén. Heves, Pest és Nógrád vármegyék azzal tisztelték meg, hogy táblabíráik sorába választották. Gyüre János, Abonyi Lajosról írt tanulmányában, így jellemzi az édesapját: „Régi szabású, de a korral haladni kívánó magyar nemes volt, művelt, olvasott, igen szeretetreméltó ember. Derűs kedélyű, de minden kigomboltsága mellett óvatos“; anyját pedig így: „Felesége, Márton Terézia eszes nő, típusa a merev erkölcsű kálvinista úriasszonynak, igazi régi magyar gazdasszony, ki a maga kis birodalmában erős kézzel kormányoz s hivatásának betöltésére az otthonon kívül szélesebb területet, a háziasszonyi tisztén kívül más munkakört nem keres“. Ebből a frigyből született Abonyi Lajos. A kis család, melynek Feri egyetlen gyermeke volt, 1844-ben Abonyba költözött, hol az édesapa 1840-ben nádori beleegyezéssel megvette özv. Lendvay Antalné, Paraicz Franciska nemesi birtokát, melyet a Halassy és Paraicz örökösök, Sohár Attila és a Mészáros család eladott kisebb jószágrészekkel egészített ki.

Bár Abonyi Lajos két ágról is Márton volt, örökölt vonásainak megállapítására és megértésére nem elegendő a névadó család történetének ismerete. Mindenkinek két szülője, négy nagyszülője, nyolc szépszüelője, tizenhat dédszüelője van s az ősök száma mértani hatványszerűleg egyre jobban emelkedik, hogy azután, a rokon családokkal való összeházasítás folytán fokozatosan fogyjon. A hely szűke, részben az adatok hiánya is, lehetetlenné teszi, hogy kiterjeszkedjem Abonyi Lajos minden őseire. Kénytelen vagyok erről csupán összefoglaló képet vázolni, mikor röviden elmondom, hogy Abonyi Lajos ereiben Bereg, Szatmár, Bihar, Kraszna vármegyék törzsökös nemességének, Bocskay adományából a Hajdúkerületben otthont talált derék hadinépnek vére keringett, de belecseppent — Biczó-családbeli nagyanyja révén — az alföldi városba tömörült kisnemesi és polgári elemnek, másik nagyanyja Köpeczi Tokosy

Terézia révén, ki egy kolozsvármegyei ref. papnak volt a leánya, az erdélyi középosztálynak tiszteletreméltó véreseppje is. Egy bizonyos, hogy ízig-vérig magyar volt, ama keveredés nélküli fajtából, mely mai nap annyira ritka. Csoda-e hát, hogy annyira magyar volt érzelmileg is? Nem, ez magától értetődött, erre volt predesztinálva!

Ilyen lelki dispoziciókkal nyitotta ki legelőször kíváncsi szemecskéjét 1833 január 9-én Kisterenyén, a kendergáti major tisztalakában egy újszülött fiúcska: Zsarolyáni Márton Ferenc.

Abony városa, nem sokkal jeles fia halála után, főterén szobrot állított neki s kegyeletes ünnepségek közt ülte, a Petőfi Társaság részvételével, centennáris fordulóját halálának, amely alkalmából családi kuriájának falába emléktáblát helyezett el. Tartozunk nemcsak Abonyi Lajos emlékének, hanem önmagunknak is, hogy e folyóirat hasábjain, mely a magyar protestáns szellemi élet tüköre, megemlékezzünk róla, ki a vegyíftelen kálvinista, magyar faj megtestesülése és kiváló egyénisége volt. Az ősök kultuszára nem az ősöknek, hanem nekünk magunknak van szükségünk, mert elpusztul az a nemzet, mely tisztos hagyományaitól elfordul és nagy fiairól elfelejtkezik.

Dr. Vargha Zoltán

Kék sugarak

*Az anyám szeme elmult nyolcvanéves,
de mint a szajkó szárnya-tolla: kék.
Nézem s mögötte messze felmagaslik,
ahol laktunk, az erdős kékvidék.*

*Én nem tudom, hogy milyen kék a tenger,
mi hegyre mentünk, ha kék volt a nyár.
Nekünk az erdő volt a végtelenség,
nekem a szajkó volt a kékmadár.*

*Az évek rablókézzel fosztogatnak,
színek halála minden szürkület.
Rekedt szajkóim régen elrepültek,
irtás az erdő is fölünk felett.*

*Fáradt szemem is egyre veszi fényét.
Kertek felett is szürke gőz terem.
S az októberi eső zuhogója
olyan sötét és olyan végtelen.*

*Ha most az égi kékség is kilobban,
a kék színekből nekem mi marad?
Nő a homály s én néha úgy marasztom
a két fogó, szajkókék sugarat.*

Áprily Lajos

N. F. S. Grundtvig

A soktornyú Kopenhagen a az idén ősszel egy új templommal lett gazdagabb. A város feletti Püspökhegyről hatalmas új torony tekint le Sjaelland zöldelő lankáira, egy világváros forgatagára, rajtok túl az Öresund vizére és messze a szemhatár alján az élesrajzú svéd partokra. Csodálatos építmény: egyszerre emlékeztet a multra és sejteti a jövődőt. Eszünkbe juttatja a skandináv falucska ősrégi templomát lépcsős ormú zömök kis tornyával s ugyanakkor óriási orgonát látunk magunk előtt, kőből kimunkált emberfeletti hangszert, amelyről az az érzésünk, hogy majd csak eljövendő századok fuvallatára harsan fel mennyei zenéje.

Neve Grundtvig-emléktemplom s híven kifejezi annak a szellemét, akinek emlékezetére születése 150. évfordulóján felépült.

Ki volt Grundtvig? Majd két emberöltőt átfogó életében (1783—1872.): papi családból származó pap, elragadó egyházi szónok, zsoltárszerző és felekezet-alapító, történetíró, régész és folklóre-kutató, világi költő, prófétalelkű népnevelő és kultur-politikus volt. Szellemóriás, akinek költeményes és prózai iratai egész könyvtárat megtöltenek, akinek eszméi ma is még egyre gazdagítják népének, a dán népnek jelenét s munkálják jövődjét. És valahányszor a dán közszellemnek egyik vagy másik alkotása gyökeret ereszt idegen országok termőföldjébe akár Európában, akár Amerikában vagy Ázsiában, voltaképpen — legtöbbször tudtán kívül — Grundtvignak lettek tanítványai.

Amikor 1883-ban Grundtvignak százéves születési ünnepét ülték, akkor ez még csak a grundtvigiánusok ünnepe volt. Százötvenéves születési évfordulóján az egész dán egyház és vele együtt a protestáns világ is bekapcsolódik ennek a nagy egyháztörténeti alaknak az ünneplésébe. Az a sajtóságos Grundtvig alakjánál, hogy minél messzebb sodor el tőle az esztendőök folyása, annál inkább lesz ismerősünké és annál több hálával idézzük alakját.

A dán egyházban az a nagy jelentősége volt, hogy munkásságával a *pozitív hit védelmezőjévé* lett. Kora más nemzetek egyházaiban a liberalizmus előretörésének az ideje. Hogy a dán evangélikus egyházban, — amely a multban annyira áldozatává tudott lenni a racionalizmusnak — a liberalizmus oly kevéssé tudott érvényesülni, azt sokáig kizárólag Kirkegaard befolyásának tulajdonították. Most mindjobban kiviláglik, milyen nagy része volt benne Grundtvignak. Írásai, tanításai és főképpen zsoltárai, melyek „a megfeszített és föltámadott Jézus Krisztust hirdetik egyetlen útnak az Isten országába és az élők birodalmába“, megóvták az elfelszíneseéstől a dán egyházat.

Nagy jelentőségű az ő munkájában az, hogy jobban ápolja, mint előtte bárki más az egyházban a *közösség gondolatát*. Az eddig a magányos utakon járó keresztyén embert a közösségbe állítja bele és ezt a

közösséget a szentségek köré gyűjti össze. Míg más országokban a belmisszionáló irányok (az angolszász ébredés hatása alatt) meglehetősen közönyösen mentek el a szentségek jelentősége mellett, addig a dán belmisszió a maga megteremtőjével, Beck Vilmoossal, éppen a grundtvig-irányzat hatása alatt szigorúan egyházas, a lutheri reformáció tanítása alapján megálló és munkálkodó, egyházépítő irányzattá lett.

Kiéleztetn hangszúlyozta Grundtvig az államban az *egyház szabadságának* tanítását. Az államegyházban a gyülekezetnek és a lelkésznek a szabadságáért küzdött. Kivüállók sokszor megjedtek ettől a gondolattól. Dániában veszedelmessé sohasem lett, sőt az egyház mozgási szabadságot nyert ezáltal. Grundtvig azonban a legnagyobb hatást az egész országban, de még a külföld protestáns egyházaiban is *egyházi énekköltészete* útján gyakorolta. Az ő vallásos költészete nemcsak pluszt jelent ezen a téren, hanem egészen új irányzatot. A grundtvigiánus körökön túl az egész dán egyház örömmel és buzgósággal éneklie ezeket a zsoltárokat. Legerősebb oldala a zsoltárköltészetben az újszövetségi történetek elbeszélése, Különösen jellemző költészetében, hogy nehéz hitigazságokat egy-egy énekversben magvasan dolgoz ki, egyszerű hívek számára is könnyen érthető módon. Költészete is sokakra gyakorolt áldott hatást.

Grundtvig egyházi munkásságának megfigyelésénél is éppen úgy, mint a népművelés terén kifejtett munkája láttán az a kérdésünk az első: mit fog adni a keresztyénségnek a jövőben, nem pedig az, hogy mi volt a hatása a múltban. Grundtvig egyházi munkás alakja semmiképpen sem a történelemé, sőt nem is csupán a jelenben élő, hanem messze kiható lesz jövő időkre.

Ha most Grundtvigról, a papról, Grundtvigra, a világi emberre tekintünk, nem szabad régidivatos, lexikon-műveltségű szellemi ezermesternek gondolnunk. Nála a költészet és a történetkutatás és a nép fejlesztését célzó politikai tevékenység nem a paposkodás mellett űzött mellékfoglalkozás vagy játszi kedvtelés, hanem lelke misztikus mélységeiben gyökeredző tartalmi egység.

Az ősrégi északgermán és skandináv saga-kat kutatja a megleli benők népe lelkiségének ősrégi kifejezéseit. Szilaj elszántsággal követeli az anyanyelv kizárólagos jogát a latin iskola adta formális műveltséggel szemben, mert lelkében a nép lelke él a az anyanyelvben az ősök szellemének éltető erejét érzi liktetni. Megadatott neki az a képesség, hogy honfitársaiban — legyenek bár egyszerű és iskolázatlan emberek — a lelkiértéket megtalálja és megbecsülje.

A néppel való lelki közössége képessé tette arra, hogy a francia forradalom szülte demokratikus átalakulás után jobban megértse a kor szavát, mint akármelyik nemeslelkű és ideális gondolkozású kortársa s levonja a népképviselési rendszer kifejlődéséből az egyetlen helyes következtetést: ha a nép legszelebb rétegei jogot nyertek az államügyek vitelébe való beleszólásba, akkor a nép lelkét úgy kell kiművelni, hogy

minden dán állampolgár, lakjék bár városon, falun vagy kültelken, alkalmassá váljék az általános választójog aktiv és passziv gyakorlására.

Ennek az egész nemzetet átfogó nevelői munkának sikeres elvégzése lett élete derekán tanítói lelkének központi problémájává. A latin iskola helyett, amelyet könyvszagú dologháznak és a Halál iskolájának tartott, az Élet iskoláját kereste. Nem az ismeretközlésre vetette a fősúlyt, hanem az életbe kilépő, 18—21 éves ifjú kedélyének kiművelésére.

Igy alakult ki először csak Grundtvig képzetében, majd — hosszú viták és rábeszélő munka után — a valóságban is a Dán Népfőiskola. Főiskola, amely nem bizonyítványgyár, nem ad alakí képesítést, senkit sem távolít el az egyszerű földmíves élettől, hanem a bibliának és a nemzeti történetnek a nagy példáival, zsoltárok és népdalok éneklésével, a nemzeti irodalom ó és új remekműveinek olvasásával, a hazai föld és törvények megismertetésével és tiszteletével az ifjak kedélyét kiműveli és megnemesíti s ezzel fogékonyrá teszi őket a nemzeti közösség s ezen túl a nagy emberi közösség megérzésére és a közösségben való céltudatos működésre.

Hogy ma Dániában a városi és a földmíves elem egymást megértve összhangban él, hogy a dán földmíves társadalom a maga erejéből ki tudta építeni az együttérzésen és a kölcsönös felelősség tudatán alapuló szövetkezeti és egyesületi rendszerét, hogy ma Dánia agrárszervezeteiben és szociális berendezéseiben mintaállam; mindez egyre sűrűsödő népfőiskola-hálózatának s ezek megteremtőjének, a skandináv népi kultúra atyjának, a még ma is élő és századokig életben maradó Grundtvignak köszönhető.

Hartyáni Zoltán és Wolf Lajos

A tizenkilencedik és huszadik század

— Szekfű Gyula könyve* —

Hóman és Szekfű nagyjelentőségű vállalkozásának második fele, a magyar történet új korának előadása ezzel a kötettel befejeződött. Négy testes kötetben fekszik most már előttünk történetünk Mohács utáni négy évszázada s ezen a négy kötetben egységes szemlélet, azonos szempontok szerinti törés nélküli előadás, egyazon művészi stílus vonul végig. Már ez a körülmény is nagy jelentőséget ad Szekfű négy kötetének, hiszen az eddigi nagyobb terjedelmű összefoglalás kötetenként más és más szemléletet, szempontot és stílust nyújtott s így a történelmi előadás folyamatoságát nem szolgálta. Szekfű négy kötetének elolvasása után kétségtelenül töretlen és egységes képet nyerünk az újkori magyar történetről. Ezt a négy kötetben rejlő belső értéket el kell ismernie mindenkinek, azoknak is, akik talán más történelmi szemlélet, vagy politikai felfogás talaján állva akár az egészszel, akár a részekkel szemben opponálnak. A négy egységes kötet teljesen új rendszerbe foglalta ismereteinket. Új bennük a történet szemlélet, az anyag rendezése és felhasználása, az adatközlés mérséklése s új e három új történetírói sajátosság útján eredményül nyert általános kép is. Kétségtelen, hogy ennek a négy kötetnek a megírása a legutóbbi évtizedek legnagyobb magyar történetírói koncepciója volt s álljunk akár a mű mellé, akár helyezkedjünk vele szembe, a szerző koncepciója, végzett munkakvantuma és munkakvalitása előtt le kell vennünk a kalapunkat.

Ha van, illetve volt történelmi irodalmunkban oly munka, amely iskolát teremtve, vagy ellenségeket szerezve megtermékenyítette egy kor történet szemléletét, akkor Szekfű kötetéről kell ezt elsősorban megállapítanunk. Ez pedig önmagában véve a legnagyobb elismerés, amit egy történetíró mérhet.

Ezeket előre kellett bocsátanom, mielőtt rátérnék a befejező kötetre, amely a hozzánk legközelebb eső idők történetét, a tizenkilencedik és huszadik századot eleveníti meg.

Az új kötetnek az első felét már kétségtelenül történelemnek érzi mindenki. 1848 előttről már nem él közöttünk szemtanu. A szabadságharc és az azt megelőző nagy nemzeti reformkor mindannyiunk történelmi tudatában mint történelmi anyag foglal helyet. Ettől a kortól már annyira eltávolodtunk, hogy részletkutatásokkal és összefoglalásokkal már többször revízió alá vettük a róla szóló ismereteinket. Nagyjában így állunk a szabadságharc és a kiegyezés közötti idővel is. Itt ugyan revízióig még nem jutottunk el, de a történelmi kép és az első összefoglalás már kialakult az irodalomban és bennünk is. Lényege-

* Hóman—Szekfű: Magyar történet VII. k. Bp., Királyi Egyetemi Nyomda, É. n. (1933.) 451 l. 12 mell. 8°.

sen más azonban a helyzet a 67 utáni időkkel. Számosan élnek közöttünk, akik az ekkori időknek szereplői, vagy tamui voltak. Az úton-útfélen előbukkanó személyi kapcsolatok elveszik ennek a kornak történelmi ízet, illetve annyi személyes, főleg politikai vonatkozású egyéni érzellemmel vonják be, hogy mi olvasók nagyon nehezen tudunk objektíven közeledni hozzá. Ez a kor még elevenen él, fáj bennünk, ez a kor már a *histoire contemporaine* lapjaira tartozik. A *histoire contemporaine* pedig lényegesen más fegyverzetű felkészültséget kíván művelőjétől, mint a történetivé vált korok kutatójától kíván anyaga. Soha nem kerülhető el bizonyos publicisztikai íz, mindig jobban előtérbe lép az író, viszont ép szubjektivizmusa miatt kevésbé hat meggyőzően. A *histoire contemporaine* írója és olvasója között lényegesen más viszony alakul ki, mint a történetíró és közönsége között. Szekfü eléggé nem dicsérhető tapintattal még ennél a történetivé nem vált multnál is arra törekszik, hogy ne *histoire contemporaine*-író, hanem történetíró legyen s bölcs önmérséklettel megáll már 1914-nél, mert mint írja „Ha az ember nem akar Eötvös Károly-szerű fecsegések, vagy pártpolitikai iratok áldozatává lenni, akkor nem vállalkozhatik ez évek részletes politikai története megírására“ (450. l.) Így sikerült elérnie azt, hogy bár előadásának anyaga mint történelmi matéria a kötet közepén természetet változtat, a mult történelmi anyagából az alig mult szinte élményanyagává lesz, az egységes előadás nem törik meg s a *histoire contemporaine* természetű rész is históriává lesz tollán keresztül. Az eddigi kis és még kisebb sikerű magyar kísérletek után, amelyek ezt a kort történelemmé akarták avatni, Szekfü előadása az első kétségtelenül sikerült vállalkozás, amelyben nem jut túlsúlyra sem a pártember, sem a jólétesült bennfentes, sem publicista, szóval a magyar *histoire contemporaine* egyetlen szokásos szomorú jellemzője sem. Talán nem csáladom, ha ezt tartom a kötet legnagyobb értékének.

Szekfü előadásmódjának vannak változatlan jellemzői. Ilyen az adatok nyers felsorolásának mellőzése, ami az olvasótól bizonyos, a hétköznapit meghaladó előolvasottságot kíván meg. Ilyen bizonyos egyéni látásnak következetes keresztülvitele, amely művének egyes részeit, vagy pedig egész koncepcióját szembeállítja azokkal, akiknek történelmi szemléletükbe ez a látás nem illik bele. Ahogyan ezek a sajátosságok vörös fonalként végigvonultak Szekfü előző köteteiben, úgy nem hiányoznak ebből a kötetből sem. Viszont hangsúlyoznunk kell, hogy az az erőteljes katolikus íz, amely a barokk tárgyalása kapcsán az előző kötetet a magyar katolikus történetírás csúcsaira ragadta fel, az állam laicizálódása kapcsán a mult század előadása folyamán teljesen elhalványul s ezzel ismét igazolódik az az állításom, amit a XVII. századról írt ismertetésemben kockáztattam meg, hogy Szekfü nem teszi egyoldaluvá exponált katolikus volta. A XVIII. század katolicizmusának ismertetése — most látjuk — nem azért kapott oly ragyogó színeket, mert a szerzője egyoldalúan katolikus, hanem mert — amint akkor

írtuk — Szekfűt az általa katolikusként és nálunk egyben univerzális hatalmúnak tartott barokk iránti csodálata ragadta volt magával. A legújabb kötet felekezeti szempontból teljesen egyensúlyt tartó. Ez az önmérséklet mutatkozik a politikai felfogás terén is. A pártok szerepét és programját az eredményeken keresztül bírálja, illetve ismeri vagy utasítja el. Igaz, hogy ez a szemlélet eleve elítéli a mindenkor meddő ellenzékét. Viszont a történelem távlatában valóban elkallódnak a napi politika még annyira elvi negációi is, csak az marad értéknek, ami építő volt. Kérdéses azonban, hogy fel tudnak-e hasonló magasságba emelkedni az olvasók is, s vajon az egykori liberálisok, vagy az egykori 48-as közjogi ellenzék még élő hívei el tudják-e annyira ítélmi politikai multjukat, mint azt a történetíró Szekfű teszi. Azt hisszük, Szekfű sokkal jobban el tudott távolodni a közelmulttól, mint az olvasók tudnak, s mint — bevallom — nem egyszer magam is tudok.

Sajnos, terünk sokkal szűkebbre szabott, semmint a részletekbe csak megközelítően is annyira tudnánk hatolni, mint azt szeretnők, vagy amennyire kellene. Szerencsénkre Szekfű sok polémiára okot adott könyve, a *Három Nemzedék*, melynek szempontjai ebben a könyvben maradék nélkül érvényesülnek, sokkal ismertebb, semmint arra külön is ki kellene térnem.

A könyv mondanivalóit Szekfű négy részben adja elő, s jellemző a szerkesztés gondos ökonomizmusára, hogy a részek majdnem egyforma terjedelműek. A két első rész foglalkozik az 1848 előtti időkkel; a harmadik az 1848 és 1867 közötti eseményegységet adja elő; míg az utolsó az azóta történt politikai, társadalmi fejlődés rajzát nyújtja. Figyelemreméltó körülmény, hogy amíg a két utóbbi részt *eseménykeretek* határolják el, addig a két első rész között *szellemtörténeti* választóvonalat emelt a szerző: külön tárgyalva az első részben a „rendi nacionalizmust” s a másodikban a „reform-nacionalizmust”. A két első és két utolsó rész elütő természetű összefogó szempontja (szellemtörténeti egység, eseménytörténeti egység) mutat rá legjobban arra az elütő természetű történelmi anyagra, amelyre már rámutattunk s amely a legtöbb történetírónál a koncepció törésére vezetett volna, amikor a multból a közelmultba lép át. Szekfűnél ez a törés csupán ebben a külsőséges felépítési zökkenőben mutatkozik.

Szekfű nem eseménytörténetet ír, s így hiába keresnénk a könyvben olyan terjedős eseményleírásokat, minők a régebbi történelmekben az Akadémia megalapításáról, vagy mondjuk a március 15-iki eseményekről feltétlenül oldalakat foglaltak el. Az események ebben a kötetben is csak annyira merülnek fel az előadás folyamán, amennyiben szerves hordozói a fejlődés valamely olyan vonalának, amely az egész előadás gerincéül szolgál.

Szekfű előadásának három ilyen fejlődésvonal-gerince van. Három olyan összetevő, amelyek összessége hiánytalanul kiadja az egész 19—20. századi magyar történelmet. Ez a három fejlődési vonal: a nemzeti

tudat kialakulása s megerősödése az államalkotó magyarságnál, valamint a nemzetiségeknél; a politikai fejlődés vonala, mely 48 előtt a bécsi kormányzat és a magyar országgyűlés küzdelmében, 67 után pedig a kiegyezés elvi alapjához és adottságaihoz való kénytelen kormányragaszkodás és a nemzeti ellenzék harcában merül ki; végül pedig az a kámulatos mértékű társadalmi fejlődés, átalakulás, amely a rendi magyar társadalomtól elvezet a XX. század szervezetlenül szétesett, de külsőségeiben modern formájú polgáriságához.

Ezen a három szellemi vonalon vezeti el Szekfü az olvasót a ma megértéséhez, úgyhogy könyve sokszor nem is a múlt század és a háború előtti évek történetét jelenti számunkra, hanem a mai adottságok megértését: bevezetést a ma genezisébe.

A nemzeti tudat kialakulása, a rendi nacionalizmusnak reformnacionalizmussá való átalakulása s a 30-as és 40-es évek alkotó kedve Szekfü négy kötetének legmeggyőzőbb fejezeteit jelentik. A rendi életformákból való kibontakozásnak, az európai polgárosulás folyamatának kapcsán az évszázados lekötöttségéből kirobbanó reformkedv, alkotóerő igazi rúgóit most maradék nélkül meglátjuk. A negyvenes évek két hatalmas vezéregyénisége: Széchenyi és Kossuth nem engesztelhetetlen ellenfelekként állnak egymással szemben, hanem mint egymás kiegészítői Szekfü Széchenyi-portróját már ismerjük a „Három Nemzedék”-ből. A „Tizenkilencedik Század” Kossuth-portréja nem halványul el a Széchenyié mellett s jelentősége, szárnyaló tehetsége pompásan bontakozik ki Szekfü tolla alól. Kossuth alakját az eddigi történetírás mindig egyoldalúan közelítette meg. Monográfikus irdalmunk pedig valószínűleg mellőzte Kossuth személyének és működésének kutatását, annyira, hogy méltó értékelése hiányzott. Egy összefoglaló műbe beillesztett portré nem pótolhatja a részletmunkák hiányát, viszont kijelölheti nagy vonásokkal azt a végső helyet, amely Kossuthot a magyar történetben megilleti. Szekfü éles emberlátással és helyes értékeléssel látja meg Kossuthban a magyar liberalizmus atyját, a reformoktól még irtózó tömegek megnyerőjét a reformok számára és a magyar nacionalizmus nagy fátylagyújtóját. Kossuthja vér és hús, eleven ember gazdag lelki élettel, indulatokkal; minden emberisége mellett is szoborszerű óriás, aki mellett a negyvenes évek összes vezéralakjai csak mellékalakokká válnak. „Kossuth géniuszánál alig hagyott valaki maradandóbb nyomokat államiségünk és nemzetiségünk történetében”, írja Szekfü, amikor a dunaköföderációs terv kipattanásakor összegező ítéletet mond róla.

Drámai erővel mondja el a nemzetiségek lassú önmagukra eszmélését, kezdeti kultúrnacionalizmusuk átalakulását nemzetállami aspirációkká s ezzel a történelmi magyar állam eszméjének végzetes hanyatlását. Komoran bontakozik ki az a végzetes tehetetlenség, amely magyar részről a nemzetiségi veszedelmet vagy nem látta meg, vagy nem értékelte kellően s önmaga balga túlértékelésében még az állami appa-

rátust sem tudta a maga érdekei megvédésének szolgálatába állítani.

A rendi magyarság évszázados társadalmi tagoltsága a 19. század folyamán súlyos változáson ment át. Teljesen megváltoznak ennek megfelelően a század második felében életlehetőségei is. A birtokviszonyokban beállott változás, a gazdasági élet teljes áthangszerelődése új elhelyezkedésre kényszeríti az egykori politikai nemzetet jelentő, előjogait vesztett nemességet. Ezt a társadalmi forrongást még színesebbé teszik a magyarságba beolvadó nem-magyar városi intellektuel, iparos s kereskedőcsoportok és a feltartóztathatatlanul bevándorló zsidó áradat. Utóbbi nemcsak a gazdasági élet minden fontos pontját szállja meg, hanem megszállja a szellemi élet minden messzeható posztját, ahonnan egyrészt gátlás nélkül szolgálja ki a milleniumi évek balga imperialista ködképét, másrészt modernség cím alatt terjeszti azt a nemzetellen kultúrát, amely teljes demoralizáló hatását a szégyenteljes októberi forradalomkor élte ki.

Ennek a forrongó társadalomnak pontos és hű rajzát nyújtja Szekfü, amint azt a Három Nemzedék után joggal remélhetjük is. Tollát nem vezeti sem előítélet, sem gátlás. Rá mer tapintani századvégi és eleji társadalmi életünk rákfenéire, szervezetlenségére és kiforratlanságára s ezzel talán a legmélyebb okaira mutat rá bekövetkezett tragédiánknak.

A századforduló politikai életének rajzánál vonásait többen fogják sötétnek találni. Ezt tompította volna, ha rámutat a monarchia másik felének, Ausztriának, súlyos belső bajaira, meddő politikai életére, amely sokkal jobban magában hordta a vész csíráját, mint a magyar belpolitika Bécs akaratának csak ritkán gáncsot vetni tudó igyekvése.

A kötet számos élesen megrajzolt portréiból ki kell emelnünk id. Andrássy Gyuláét, akinek külpolitikai zsenijét fájdalmasan nélkülözte utóbb a nemzetiségi mozgalmak által halálra ítélt monarchia. Tisza István portréját azonban nem érezzük teljesnek s azt a megállapítást: megmentette a nemzet puszta életét azzal, hogy a monarchiát felfegyverezte a kikerülhetetlen háborúra, nem írom alá. Ha a háborús Tisza is hozzájárult volna a portré kialakításához, akkor az teljesebb és nagyvonalúbb lett volna.

A tizenkilencedik század és a századforduló nem volt más, mint egy paradox folyamat: újjászületés, átalakulás, szellemi, gazdasági és társadalmi téren annyira, hogy végre ismét utólértük Európát és ezzel a még ma is tartó folyamattal párhuzamosan folyt le belső ellenségeink szabadjára hagyott megerősödése, nemzetiségeink felkészülése s így országunk szétesése. Katasztrófális, hogy az első folyamat tempója oly nagy volt, hogy nem értünk rá mellette gáncsot vetni belső ellenségeinknek, legfőnnebb csak böszítgettük néhanapján egy-egy „tyúk-szemrehágással“. Az újjáalakulás belső szétesést váltott ki s az újabb összefogás még nem következett be, amikor a forradalom perceiben a

megbénított állam ereje helyébe a társadalom erejét kellett volna állítanunk, hogy országunkat megmentsük.

Szekfü előadásából logikusan következik, hogy a magyarság legközelebbi feladata: belső egységének megteremtése. Mi hozzátesszük, hogy az olasz és német példák ragyogó előképei az ilyen belső egymásra találásnak, a kollektívizmus a letűnt liberális kor féktelen individualizmusa után a jövő életformának látszik. A jövő a szervezett társadalomé, amely nem osztályokra bomlik, hanem azok fölött fog össze.

Szekfü zárókötete sokkal kevesebb ellenkezést fog kiváltani, még a csökönyös ellenzőkből is, mint az előző kötetek bármelyike. És valahogy úgy látom, hogy bár ez a kor volt előtte a legtöretlenebb, az erről alkotott képe lesz mégis a legmaradandóbb. Mert csak nagyon ritka tehetségnek adatott meg az a szerencse, hogy saját korát is történeti távlatból lássa s a törtető emberhadak zavaros törekvéseinek zaja mögül is kihallja az emberek feletti korszellem dallamát.

Asztalos Miklós

Tanu

Németh László új arca

I.

„En Németh Lászlóban az ifjú magyarság új orientációját látom.“ Ezt írtam róla a múlt év derekán. (Protestáns Szemle, 1932 június.) Azóta ez az orientáció váratlan virágzásba borult, s én lépésről lépésre figyelem e „túláradó“ életet.

Tanu. Mit jelent ez? Próbáljuk meg definiálni „tudományosan“, pl. így: A Tanu egy magyar kritikus folyóirata, amelyet egyedül ír és szerkeszt. E folyóiratban a világirodalom és világkultúra vezéreljenségei egymásnak találkoztat adnak, Németh László eszmei központján át. Az *eszmei* kiegészítendő *érzési*-vel, sőt kritikusunk magatartása előadásának meghatározhatatlan gesztusai nélkül nem méltányolható. Szabó Dezső logikáját az indulat hajtotta, Németh László indulataim logikai ellensúlyok csüggenek. A Tanu hősiek egyensúlypróba: olyan libikókajáték, amelynél a deszka egyik végén ül a kritikus, másik végén a világ.

Hétesztendő írói pálya áll e folyóirat mögött. S Némethnek nincs oka rá, hogy elmúlt hét esztendejének hátat fordítson. Mint János Vitéz az Huska sírjáról leszakított rózsát, úgy cipeli ő magával régi kedvenc gondolatát: egy új immateriális hit szervezetmélyi tilalmát. Azaz: szervezete mélyén egy csodálkozó gyermeki tisztaság tiltakozik a szellem materiába kövült állandósága ellen. Az ősi mozgás hajnalfénye! — Ezt a mozgást dobta be a hét év előtti magyar irodalomba. S ezzel a mozgással fölverte lép most ki az irodalom fellegvárából.

Németh László jelentősége existenciális: a magyarság létérdekéből szökött magasra ez az immateriális látás, mely voltaképp nem az anyagot akarja megtagadni, hanem szellemiben átcsoportosítani, mielőtt diabolikus erők krátere működésbe léphetne. A Tanu alaphangja — ha márdartávtól tekintem — egy skálával mélyebb az előző Németh-írásoknál. „A történelem borúja“ — ezt a pathetikus szót pingálhatnám a folyóirat homlokára. Az előző írásokban — minden heroizmus ellenére — bennrekedt valami műfaji bennfentesség, amelyet fokozott a virtuózításra hajló formulaerő. Ez az erő birtokosát egy új-klasszikus elmélet zsákucájába csalogatta volna (mennyien kezdték már forgalomba hozni a jólsikerült gipszmásolatokat!), ha egy idejében beállt csönd meg nem váltja az esztétaság párlatálmától. Persze hull a vúd: régibb, klasszikus elveihez hűtlen, a *mű* helyett az *embert* bírálja... Ha a hűség a makacs szómegátalkodottságból áll, az egyszer kijelentett mondat visszavonhatatlanságából, akkor Németh Lászlónak igazán nincs szüksége erre a titulusra. Legyünk nyugodtak, a Tanu Németh Lászlója most is törődik a művel, de lelke ajtaján már erőteljesen kopogtat az esztétikai totalitás, írás és ember teljessége, túl a biográfiák zsurnáloromantikáján. A Tanu írója életével akarja fedezni a leírt szót, jelszava: „*írt és tett* = *írás egy-*

sége". Nem *írástudó* és nem *szellem embere* többé, hanem ezeknél jóval több: „*nemes, aki kötelezi magát*.”

A világ vitázó erői: ez most a főkérdés. Az egész világ újjá akar születni. S most volna szégyen a fiatalság? Ki tudná megjósolni a jövődőt? Egy bizonyos: a magyarság újabb történelmi változások előestéjén hánykolódik. Proust módszere, Aristophanes, Arany János... a címeket csak úgy találomra jegyezgetem. Valami kétségbeesett akarat feszíti ezeket az „irodalmi” tanulmányokat. A „változások” kakasszava minden oldal, a fogalom szinte csak ürügy. Németh László olvasásakor mélyen érzem egy nemesebb kollektivitás parancsszavát: ez az individuum — túl az „önállóság csábjának” szíréhangjain — a kollektivitásért van alkotva.

II.

Németh László útja — az eddigiekből is világos — túlvezet és bizonyos fokig kívülesik a szoros értelemben vett kritika határain. A kritikához kell valami aszkézis, mely líraisága megtagadásával sorvasztja és keményíti önmagát. A lélek érzi a tárgy nyomását, elsősorban a tárgy kötelezi, Németh László — azt bizonyítja a Tanu — nem erre az aszkézisre termett.

— A Tanu következő évfolyamaiban a kétségkívül gyakran szereplő Én lírájára — nem kicsinyes akadémikus-stílisztika, hanem a reprezentálás egyetemessége érdekében — bizonyára hangfogó kerül s mérséklődik a szellemjárás kék fénye.

Ily megjegyzéseket akartam fűzni a folytatódó Tanukhoz. Németh megítélésének nem adekvát módja ez, abbahagyom tehát a megjegyzéseket. Nem az „igazság” kitapogatása az ő műfaja, a „nagy objektív hálózat” föllebbentése, hanem az igazságra nyugtalanítás: ellenmondások fölkeltése, alkat-rámetszések, izgató probléma-fölvetés, enciklopédikus hajladozás, világtávlatok nyitása. S e mellett a Szabó Dezső-i szerep továbbfejlesztése: a magyarság sorsának újrafogalmazása és beleplántálása az „ifjú szívek”-be, egy új magyar értelmiség asszimilációs szervének kiképzése, de lényegesen változott harceszközzel: belső munka, laboratóriumi feladat, faltörő kos helyett injekciós tű. Gondolatmozgásának frekvenciája a fontos, stabil fogalmak meglökése új árnyalatokba. Egy keresztezett műfaj vár rá, összefoglaló mű, melyben ötvöződik kritika, művészet, természettudomány, politika és filozófia. A Tanu első évfolyama ebből a szempontból: purgatórium egy tökéletesebben kifejező forma felé.

III.

De bármilyen legyen a művészi keret, melyben majd kifejezi önmagát, szellemének, hivatása nemzeti fontosságának arányában, mindinkább meg kell kapnia — az elvek anyagon át kandikáló tündérvjátéka után — a tények súlyának ékezetét. Sűrűlnie kell, ami éppen nem zárja ki, hogy megtarthassa „irracionalitását”. (A „történelem borúja”, melyet

ma még könnyen travesztálhatnánk így: a „történelem kecsessége“, e sűrülés záloga.) Bármilyen gazdag és fölényes ez a szellem, gazdagságának és kifejező fölényének még kísértének kezdeti hátrányai. (Ugy érzem, e hátrányokat éppen nekem nem szabad elhallgatnom.) Németh László hamarabb lett stílművész, mint kész ember. Ismétlem: lelke ajtaján már kopogtat a totalitás: írás és ember teljessége. De más a kopogtató és más a megvalósult teljesség. A jelenlegi Németh Lászlóban értelemnek és ösztönnek még mindig kedvezőtlen az összetétele. Ítéleteiben az értelem sokszor egy fejhosszal megelőzi az ösztönt, a kettő egymást kergeti s megindul az önkorrekciók véget nem érő galoppja. A csöndes tünődés távol áll lényétől, az észkombináció nélküli merengés nyugalma. Németh Lászlónál meglep anyag és szellem „korszerűtlen“ eltolódása. De nem túlságosan szimmetrikus-e ez az eltolódás? Irracionalitását — érezzük — túlterheli a kombinatív s a logika, lelki strukturájának rá-nőtt mathézise, elgáncsolja benne a földöntúlit. Agyán át transcendens s nem tudattalanán át. S vajjon pihenés nélküli rohanása fogja-e engedni, hogy ösztöne és értelme szervezesebben összenőjjen? (Emberi színjátéka e miatt vált kísérletté.) A nagy pauzákat kell beiktatnia életébe, mielőtt „porcbarázdái“ intellektuálisan „elmeszesednének“ s egy fiktív beteljesedési cél hajszájában idő előtt fölélne tartaléka lehetőségeit. Lényegén senkisémet változtathat in fundamento, de „ellengravitációs“ felelősségét senkinek sem szabad meglazítania. Németh Lászlóban hajlam van arra, hogy egy literátori lazítással, alkata és szereposztása matematikailag irracionális fölényével önnön zsenialitása szelében lengedezzek.

*

Egy bizonyos: ez a tehetség ellensúlyra szorul. Minél nagyobb egy tehetség, annál is inkább szorul ellensúlyra. Nem elég, hogy ő korlátozza önmagát. A végletekig való önellenőrzés utoljára megbénítaná s neki kötelessége, hogy — akár észől vakon is — kövesse osillagát. Előveszem a tavalyi portrét. Most látom, hogy miközben az ő arcát rajzoltam, egy idegen arc vonalai árnyékolódtak az elsődleges arc mögé. Illesztgetem a két képet: nem fődik egymást. Milyen lenne az Ellen-Németh László? (Ad analogiam: Ellen-Gyulai Pál.) Lassú exponálás embere, metaforák elutasítója, illetve mérséklője, az ítéletek nagyobb kohéziójával, villám- és szívárványhasonlatok helyett platinahasonlatokkal. Belterjes szellem, aki szembeállítaná vele — ki tudna Németh-tel a sokban versenyezni? — a keveset.

Gulyás Pál.

Ady Endre keresztapja

Az érmindszenti kálvinista pap

Szilágyvármegyei kir. tanfelügyelő koromban megragadtam az alkalmat, hogy kiszálljak Érdmindszentre, ahol a Magyar Földhitelintézet kítűzte jutalmat át kellett adnom a jutalmazott faiskolakezelőnek. Ez a faiskolakezelő pedig, aki kiváló eredményt ért ott el különböző gyümölcsfajok nagyban való szaporításával, oltása módjával, magas és félmagas törzsű fák teljes nevelésével, nem más volt, mint Török Ferenc református pap, Ady Endre keresztapja. Róla emlékezik Ady *Egy régi Kálvin templomban c.* versében:

Papunk ravasz öreg bölcs,
Húsz éve is az volt már.

Nevezetes ünnep volt ez Érdmindszenten. Jelen volt a költő édesapja, Ady Lőrinc, azután idősb Somogyi Sándor birtokos, aki még ma is élénken emlékszik a községházán lefolyt ünnepségre, mert hiszen, amint Magyary Domokos jelenlegi református lelkész is mondja: az egész falu érdeklődött a nagy esemény iránt.

Ennek a napnak az emlékére ültetett Török Ferenc egy almafa-csemetét az én tasanádszarvadi kertembe. Terebélyes nagy fa lett a csemetéből. Hol a kert? Fuit. — Mint mondják, a fa ma is virul, ellenében annak a magyar fának sorsával, amelyről Makkai Sándor erdélyi püspök oly szép könyvet írt. Azután Török Ferencet Zilahon valami banketten is láttam, amikor büszkén mondogatta nekem, hogy Ady Endre is ujságíró.

Figyelemmel kísérte tanulóéveit, Zilahon többször meglátogatta. Ady Endre költészetét — ezt őszintén megvallotta — nem értette, nem is emlegette egyetlen versét sem. Ezt bizony teljes határozottsággal meg lehet állapítani. A szomszéd falubeli paptársa, a különben igen tehetséges poéta, gicei Diószeghy Mór is afféleképpen írt egyszer a Szilágyban egy polémiaiból kifolyólag, hogy Ady lázas lüktetéssel ír egész az érthetelenségig. Így hát az öreg tiszteletes keresztapának sem lehet felróni a meg nem értést, annál kevésbbé, mert nagy írók is bevallják, hogy nem mindjárt jutottak el az Ady megértéséhez.

De az Ady Endre egyre növekvő hírneve annál jobban tetszett Török Ferencnek. Sajnos, semmi egyéb adat a közelebbi kapcsolatról, csak még annyi, hogy Ady otthonléte alkalmával meg-meglátogatta a különben mindenki előtt rokonszenves keresztapját.

Török Ferenc Ippon született (a régi Kraszna vármegye egyik községe) 1840 október 30-án. Atyja Török Ferenc ippói ref. lelkész volt. Felesége Hartmann Zsuzsánna, Kolozsvárról. Fia, Ferenc, Kis György tasnádi ref. lelkész leányát, Rozáliát, vette nőül. Középkiskoláit Debre-

cenben végezte, 1860-ban tett érettségét, 1862-ben végezte a jogot, 1864-ben a teológiát szintén Debrecenben, 1867-ben szentelték pappá a nagybaconi szinóduson. Eleinte mint rektor működött Tasnádon, azután lett lelkész Érdmindszenten.

Az Ady-emléktábla leleplezésén még megjelent 1924 nyarán. De már világtalanul. Azóta, hogy elvesztette szemvilágát, lévita segédlelkésszel végezte, de mégis ellátta rendesen papi tennivalóit. Nyolcvanöt éves korában párhónapos nagy szenvedés után rákbetegségben halt meg 1925 augusztus 10-én Ady falujában, ahol a tasnádi rektorság után egyhuzamban lelkészkedett. Mélyhitű papi egyéniség. Fáradhatatlan szorgalmú gazda, kiváló gyümölcskertész, elsőrendű faragó ember. Egyik cselédjét a házépítés mesterségére tanította meg; nem is volt más építőmester Érdmindszenten évtizedeken át. Most ennek a fia folytatja az építőmesterséget Érdmindszenten. Felesége pár hónappal élte túl, 1926 március 13-án halt meg.

Az irodalomtörténeti nevezetességre jutott, mosolygó pirosarcú tiszteletes élesen megmaradt az emlékemben. Mindig kegyelettel és szeretettel tudok emlékezni reá, aki hivatását, a sodródó falvak mentését is oly nemesen tudta betölteni.

Petri Mór

A KIE uttörő munkája

A társadalmi életben jelentéktelenül, az egyházak, — még a protestáns egyházak életében is inkább gyanúval figyeltlen, vagy lekicsinyelve, itt-ott támadásoknak kitéve kezdte a KIE magyarországi munkáját.

Évtizedeken át egy-egy buzgó, külföldet járt lelkész, majd egy igen előkelő származású, de puritán életű hajóorvos, néhány teológus és tanárjelölt próbálkozott szintén néhány iparos és munkásifjú és tanonc körében, szegényes körülmények között azzal a munkával, amely a külföldön már évtizedekkel ezelőtt is hatalmas társadalmi és egyház-társadalmi jelentőségű volt s igen jelentős intézményeket és intézeteket hívott életre.

Amerikában, Angliában, Németországban és a skandináv államokban már hatalmas épületei, ifjúsági nevelő és jóléti intézményei voltak az Ifjúsági Keresztyén Egyesületeknek, mikor Magyarországról elvélve kijutó fiatal érdeklődők itthoni és ottani tapasztalataikat egybevetve nagy ösztönzéseket nyertek, de sokáig kellett még küzdeniök, mikorra legalább az egyházi köztudatban elnyerte a fontosságának megfelelő érdeklődést a Magyar Ifjúsági Keresztyén Egyesület. Érdekes, hogy főképp a magas és legmagasabb bíróságok vezetői közül kerültek ki legodaadóbb támogatói a feledhetetlen jószágú és bölcsességű Szilassy Aladár nyomdokain.

De a küzdelem évei nem voltak hiábavalók. A csendben küzdők közül kerültek ki mostani egyházi életünknek legjelentékenyebb vezetői és szervezői majdnem teljes számban. A felelősség és mozgékony-ság kitünő iskolája volt az ifjúsággal való keresztyén foglalkozás gyakorlása. Sokan más munkatérre mentek át, de itt szerezték első indítási-kaikat és első, alapvető tapasztalataikat.

Ezekben a próbálkozásokban eleinte együtt volt társadalmi különbség nélkül minden elérhető fiatal ember. Számuk kevés volt, de felismerték feladataik komolyságát. Soha nem értek el eddig nálunk zajos, vagy nagyterjedelmű sikert, de sok lelkész, orvos, tanító, tanár és iparos azért áll ma az ügy mellett tudatosabban, mert fiatalabb éveiben páratlan szolgálatokat kapott az ifj. ker. egyesület munkájától.

Ma már Budapesten is állandó hajléka van az egyesületnek s vidéken is számos helyen folyik munkája.

Mi ez a munka?

Az ifjúságot oda akarja vezetni az egyesület Jézus Krisztushoz. Odavezetni azért, hogy Benne legjobb barátját, isteni tanítóját, mentőtjét ismerje meg. Az ifjú évek küzdelmeiben tisztaságra (testben és lélekben), belső, komoly vallásosságra, tisztult és erős világnézetre akarja tagjait vezetni. Az egyén és társadalom, sőt a világ válságai között biztonságot, erőt akar nyújtani tiszta és józan keresztyén ismer-

retben és szervezetben. Felelősséget akar ébreszteni az ifjúban maga, szülei, egyháza, társadalma és hazája iránt.

Hogyan?

Ifjak között, ifjak által, barátságban és önzetlenül végzett munka által, amint Krisztustól igyekszik állandóan maga is tanulni. Nem igényeket támaszt először, hanem szolgál. Igényei a különb szolgálat véghezvitására irányulnak. A biblia tanulmányozása, a társadalom megismerése higgadt elmék vezetésével, a szegénységben is áldozatra kész lelkiület nevelése, fiatalhoz illő edzés és játék, testi és szellemi felkészülés becsületes férfikorra, — ezek a módjai, amelyekkel igyekszik megnyerni a fiatal elméket és szíveket a maguk s mindenki javára.

Én ennek az egyesületnek kimondhatatlanul sokat köszönhetek. Egyetemi éveim legkomolyabb óráit jórészt benne éltem át. Azóta mindig kapcsolatban vagyok munkájával, s mindig fáj, hogy nem lehetek még hübb szolgálja ügyének. Ismerem külföldi vonatkozásban is. Jártam stuttgarti, genfi, párisi, londoni és newyorki hatalmas központjaiban, hogy a kisebbeket ne is említsem. Az egyesület vezetői és tagjai által teremtett keresztyén irodalom (hatalmas könyvtárt töltene be) könyvei közül sok kedves és erős társalkodóm. Sok hazai és külföldi munkása jó barátom. A szibériai hadifogságban életemet mentette meg ez az egyesület oda is eljutó szeretetével s sok hadifogoly társamét is. Ezrével segítette elő hazajutásunkat. Mr. Teeuwissen neve hadtörténelmi név, de a szeretet cselekedeteivel! S tudom, hogy ilyen felsorolást ma már sok ezerezen végezhetnének Magyarországon is!

Mivel kell ennek a kis cikknek véget vetnem? Azzal, hogy aki valaha megismerte, mindig megszereti ezt az egyesületet. Aki megszerette, mind szolgálja. Én sohasem róhatom le iránta eléggé tartozásom, annyit nyertem benne is Krisztus által s az őt követő barátok seregétől.

Szőnyi Sándor

KRITIKAI SZEMLE

Turóczy Zoltán: Ime. Győr, 1933. 261 l.

Prédikációs köteteknél megszoktuk, hogy tisztos feketében jelenjenek meg, mint azok, akik mondják. Ennek a kötetnek címlapja a zöld színárnyalatoknak változatát ölti magára egyenes modern vonalakkal. A világos és sötét színárnyalatból kitetsző kereszt jelzi külsejében, hogy ez a könyv vallásos gondolatokat rejt.

Nem is vetnének különösebb hangsúlyt a könyv címlapjára, ha oly találóan nem fejezné ki a könyv tartalmát és a mai egész igehirdetés törekvését: a megszokott és megunt, az elavult és elcsépelet formák helyett új formákban adni az örök és változhatatlan tartalmat — a keresztet, modern embernek modern formában prédikálni az üdvösség útját. Az egyházi igehirdetés jelenik itt meg modern formában, s ha valahol, úgy Turóczy Zoltán beszédkötetén lehet kimutatni, hogy mit kell érteni a modern igehirdetés alatt, formában és tartalomban; s ugyancsak az ő beszédei formában és tartalomban hallgatólagosan elutasítják azt is, ami modernség látszatával be akar törni a templomi katedrára.

*

Turóczy Zoltán győri evangélikus lelkésznek tudomásunk szerint ez az első összegyűjtött beszédkötete (ezek a beszédek is az utolsó 3 évből valók), pedig idestova 15 éve van lelkészi szolgálatban s az evangélikus egyháznak markáns igehirdetője. Hogy mégis csak most ad gondosan válogatott beszédeket, arra vall, hogy érett kalászokat akar nyújtani, egy kiforrott léleknek szíve és elméje egész organizmusán átszűrte bizonyosságait és vallástételeit. Gondolatai és érzései egészen mélyről jönnek, mint a hegyi források, amelyek a hegyláncok roppant közetrétegein szűrődnek át s egyszer csak, mint gyógyvizek törnek elő s feloldva hozzák a különböző rétegek savait. Ezeken a beszédeken is érzik, hogy a szentírást át- és áttanult lélek magába szívta annak gyógyerőit. Érezzük a reformátorokat, a lutheri egyház nagy kegyeseinek ízet s mégis mint eredeti magyar egyházi papevangélizátor jelenik meg a szószéken. Ha valaki csak egy beszédét olvassa, talán egy Erweckungs-prédikátort sejt. Az egész kötetből a lutheri egyház dogmatikailag és exegetikailag alapos készültségű teológusainak képe bontakozik ki igen szerencsés és egészséges egyesülésben az evangélizátorral. Pedig még ez a beszédkötet nem adja ki Turóczy Zoltán egész skáláját, ő több annál, amit ebben a kötetben ad. Ami benne a legmarkánsabb, a lutheri teológus, az itt háttérben marad, de ami benne a leghatékonyabb és legjellemzőbb, — a *hitébresztő*, az egészen felszínre jut.

Erre utal az előszó is. A könyv címével választott bibliai felkiáltó

szónak — *Ime* — ezt a magyarázatot adja: „Olyan ez a szó, mint a lágranyilt szemű gyermek, mint a poros útjelző tábla, mint a pirosra állított szemafor, egy érettiünk dobogó szív. Ez szeretne lenni ez a könyv.“ Így az evangélizátorok beszélnek.

Beszédének és lényének uralkodó vonása a *hitébresztés*. Ennek pedig két nagy előfeltétele van: a *hit megvallása* és a *bűn bűn* voltának ingadozás, kímélet és félelem nélkül, fájdalmas szeretettel, de rettentő tárgyilagos diagnosztikával való felmutatása.

Turóczi Zoltán tudja azt, hogy a mai egyháznak az a büntetés és kegyelem adatott, hogy a *saját egyháza tagjait kell felébreszteni és meggyőzni a saját hitéről*; a saját hiveit kell megtéríteni, a *keresztyén-ség eleygháziasatlansága* és az *egyház elkeresztyénietlenedése* korszakában. Akik a keresztyénség eleygháziasításának történelmi parancsát kapták, azok nem lehetnek mások, mint a saját szószékükön is evangélizátorok.

Turóczy a bűnről prédikál, *de* — és itt van jellemző igehirdetői vonása — nem fenyegetődzik, nem dorgál, nem ostoroz — egészen rendkívüli intuícióval kitapogatja észrevétlenül a lelket, felboncolja és kimutatja: *ime ez a bűn* s a hallgató mint a tettenért: *gyorsabban lélekzik* és torkában ver a szíve. De ép akkor, mikor így önmaga előtt leplezve áll az ember, a Kegyelem, az Isten bűnbocsátó szerelme megvallásával emeli fel a levert embert. Éppen akkor és éppen időben, mikor egészen le van verve.

Talán a bűnfelmutatásban és diagnoszisban sokszínűbb, erősebb és fantáziája is termékenyebb, mint a szabadulás útjának megmutatásában, és a gyógyító orvosságok ajánlásában, de egyetlen beszédében sem marad adós a hitnek megvallásával és a szabadulás útjának bizonyos és bátor megmutatásával. „*A kétéletű ember*“, „*A mindenre képes ember*“, valamint a „*Kárhózat a földön*“, „*És bezáródik az ajtó*“, valamint „*A Sátán rostája*“ című beszédek a bukott emberi lélek mélységeit olyan szemléltető erővel mutatják meg, mintha egy élő embert a szemünk előtt boncolnának fel, vagy mintha az életsorsunk egy filmen peregne le a szemünk előtt. És mégis olyan szemérmes és tiszta, a bibliai realizmus színeiben gazdag és minden modern verizmustól mentes, hogy a sokat kifogásolt bűnről való papos beszéd az igehirdetés központjában ismét elfoglalta az őt megillető helyet.

Egyik beszédében sem mutat fel valami rendkívülit, nem csillog és nem kápráztat, de minden beszéde eredeti, felfogásában, érvelésében és az Ige alkalmazásában. Eredetisége mutatkozik meg már a textus választásában is. Olyan Igékről prédikál, amelyek nem igen használatosak az átlagos igehirdetésben. Hivatkozom csak az „*Ime a pusztá*“ című beszédjére, amelyben egy befelé élő léleknek minden gazdag képessége, szent hevülete, hitéből táplálkozó honszerelme és a bibliai ígéreteken felépülő lelkivilága jut kifejezésre. „*A könnyező fiú*“ című beszéde olyan húrokat pendít meg, amelyeket a legnagyobb igehirdetőknek sem

sikerült megpendíteni. Jézus könnyeiről kevés igehirdető tudott prédikációt mondani. A hagyományos egyházi beszéd felépítésének homiletikai formái között csaknem minden beszéde sok olyan belső szépséget rejteget, amelyet a türelmes és kitartó olvasó és a szentírásban járatos ember fedez csak fel. Illusztrációit és érveléseit túlnyomó részben a szentírásból veszi és a beszédjén végigvonuló egyetlen gondolatnak megvilágítására egészen szokatlan, meglepő szentírási paralelleket tud találni. Ebben rejlik beszédének biblicitása. Vannak igen találó illusztrációi, élményei, példái is a mindennapi életből, amelyek azonban sohase önmagukért állnak a beszédben, hanem mindig a beszéd fő- és vezetőgondolatának az elmélyítésére. Ugyanarra a szögre üt rá tízszer, tizenötösör is a beszéd folyamán. Aki Turóczy Zoltánt hallgatja, lehetetlen úgy elmennie, hogy nem tudná megmondani pontosan: miről szólt a prédikáció.

A belső szépségeihez sorolhatjuk a lélek szemérmességét, megbízhatóságát és hűségét. Sehol egyetlen bombaszt, sehol egyetlen üres hatásvadászás. Nyelvezete tiszta magyar, színes, soha nincs benne rakétaszerű. Az eredeti embereket megkísérti az a veszedelem, hogy különöck legyenek. Turóczy Zoltán mindenütt ellenáll ennek a kísértésnek. Inkább szeret a szürkeségbe öltözni. Csak „A csókéhes fiú” c. beszédében téved olyan útra, ahol a szimbolizmusra nem fogékony lelkeknél inkább a komikus érzéseket ébresztheti fel. Ő maga is érzi, hogy a szószéken egész beszéden keresztül egyetlen ilyen gondolatot keresztül-erőszakolni igen kétes eredménnyel járó vállalkozás, még a cherubi lelkű igehirdető számára is. Ennek a beszédnek a főtémája nem nyugszik a textuson s akármilyen virtuozitással igazolja is a főtémáját, a textus tiltakozik ellene.

Minden beszédjéből meg lehet állapítani ezt a kettőt: mit akar mondani és mit akar elérni. Ebben áll igehirdetésének öntudatossága. Végigvonul az egész igehirdetésén az a kettős alaphang: kegyelmi idő adatott számunkra és aki ezt a kegyelmi időt elmulasztja, eljátszotta az üdvösségét. A másik még jellemzőbb célkitűzése, hogy a *vészéretet* támassza fel az emberi lélekben. Mind a kettő tipikusan evangelizáló és prófétai vonás. Különös gazdagsága beszédeinek vigasztaló melegsége s férfiasan mély és hű, katonás Krisztus-szerelme.

Ismertetésünk elején azt állapítottuk meg, hogy ezek a beszédek olyanok, mint a gyógyvizek. Nem áll ellentétben ez a megállapításunk azzal, hogy az evangélium tiszta vizét nyújtja az egészségeseknek. De egy beteg korszak beteg emberei találnak gyógyulást, megújulást Turóczy Zoltán igehirdetésében. Boldog, aki hallgathatja.

Mi a modernsége most már ennek az orthodox igehirdetésnek? Az, hogy a régi és örök tartalmat, a régi masszív hittantételeket új átélésben, eredeti formában, élő hitének izzó tüzeiben felolvasztja, hitének és életének teljes meggyőzésével tárja a hallgatóság elé. Nem is lehet más modern igehirdető csak az, aki Istennek örök kijelentését

a szíverén keresztül bocsátva tárja a gyülekezet elé. Töretlen fenntartás és lealkuvás nélkül áll a szentírás inspirációja alapján, az isteni kijelentés és a Szentháromság egy Isten megvallása alapján. Az ember bukott voltának, megromlottságának félelmetes felismerése alapján vallja és hirdeti, hogy megtérés és újjászületés nélkül senki sem mehet be a mennyek országába. Ismeri az *ítélet* Istenét és az *ígéret*ek Istenét és ismeri a nagy reformátori örömmüzenetet, az Isten előtt való megigazolást, a kegyelem Istenét.

Nemcsak az evangélikus egyház igehirdetése számára, hanem a magyar protestáns igehirdetés számára, tehát benne a kálvini számára is meggazdagodást jelent ez a valóban *prédikációs* könyv.

Szabó Imre

Dr. Victor János: Boldog rabság. Vezérfonal Pál apostolnak a filippibeliekhez írott levele tanulmányozásához. — Szövétnekiadás, Budapest, 1933. 8-ad rétv, 307 lap.

A Mester jelleme és Az imádság értelme, a két első Fosdick-könyv, melyet immár csaknem huszonöt esztendője fordított magyarra Victor János, amellet, hogy kiváló biblíatanulmányozó vezérfonalak voltak, az angolszász gyakorlati vallásosságba, a magyar protestáns érdeklődésnek, az evangéliumi keresztyénség nyugati hullámszámba való bekapcsolásával, mérhetetlen arányban fokozták evangéliumi egyházaink öntudatát és bennük különösen a hívő protestáns ifjúságnak tettekre-készségét. Az a bátorság és ügyesség, ahogy Fosdick az élet minden területét: költészetet és természettudományt, közmondást és politikát, elméletet és tapasztalatot megragad, biblíatanulmányozási tételeinek szolgálatába állít, pompás ösztönzés volt ifjúságunknak a szövetségi mozgalmakba való összefogásra a megmosolygott, vagy háttérbe szorított evangéliumi keresztyén (ref. és evangélikus) vallásosság, egyháziasság védelmében és propagálásában. A Fosdick—Victor könyvek inspiráló erejére való hálás emlékezéssel vettük a kezünkbe most Victor János első nagyobb szabású önálló biblíatanulmányozó vezérfonalát.

A könyv beosztása, technikai berendezése ugyanaz, ami a Fosdick-könyveké, de a hét hét napra osztása és a heti imádságok, elmélkedések, áhítat-részletek hét végén való összefoglalása, ünnepi hosszabb feldolgozása, a bizonyos tekintetben lelkigyakorlat-szerű hatásos rendszer, nem is Fosdick és még nem is a jezsuiták, vagy a középkori imagyütemények sajátosága, hanem megvolt már a zsidók és keleti népek liturgikus életében is. A külső hasonlóság mellett a belső különbözőség annál nagyobb. Victor munkája sokkal rendszeresebb, gondolatai Pál levele körül nagy fegyelemmel sorakoznak a levél tolmácsolása, megértetése és megszerettetése szolgálatában. Többet ad, mint egyszerű vezérfonalat a biblia tanulmányozásához. Mindent elmond, amit Pálról evvel a levéllel kapcsolatban tudni lehet és tudni kell és mindent, amit a levél jelent a számunkra. Erős beleérzéssel, lélektani megértéssel festi meg és

érteti meg a háttérét, a levél előállításának körülményeit, Pál helyzetének rajzát. Pompás fogalmazású címekben adja a tizenkét részre osztás fejezeteit (Boldog odaadás, Titkok fényes ködében, Szépség a hétköznap-i életben, Kétféle példaadás stb.) Az az érzésünk, hogy találóbb tételekben nem is lehetne összefoglalni a felölelt részeket.

A dogmatikai szempontokról sohasem feledkeznek meg, sőt pontosabb finomsággal és érthetőbb világossággal fogalmazott pontokat alig olvastunk a magyar teológiai irodalomban pl. Pál apostol krisztológiájáról, ahol megmagyarázza, hogy miért nem kell féltünk Pált az istenek megszorításának pogány hibájától. Pál és kortársainak meg a későbbi nemzedékek fiainak dogmák alkotásában való különbségét plasztikusabban hol olvashatjuk? „Néki elég volt a nagy körvonalakban világosan látni az Evangélium igazságait, hogy belevehessék magukat a harcba azok elterjesztéséért. Az ő hősi küzdelmeik után jöhettek nyugodtabb életet élő nemzedékek, — azokra várt a feladat: szabatosabb fogalmak formáiba önteni ugyanazokat a meggyőződéseket. Ha eközben az értelmi feldolgozás közben sokszor kihültek és elszáradtak ezek a meggyőzések, — legalább megállapíthatjuk, hogy nem az a legnagyobb baj, ha nincsenek minden irányban végiggondolva. Ha választani kell közöttük, hogy nyersebb formában bírja-e valaki őket diadalmasabb erőteljességben, vagy pedig éleselméjű kidolgozottságban, de erejüket vesztetten, — akkor ezerszer inkább az előbbit, vagyis azt, ami Pál apostolnál megtalálható! — A szolgálatról, odaadásról, „nekem az élet Krisztus; meghalni tehát: nyereség!“ textusról, példaadásról feledhetetlen megoldásokat, magyarázatokat olvasunk. Aláhúzások, nyílak, hullámos vonalak mint a lélek-mozdulás finom műszerének tüje jelzik a hatást, melyet ez a kalauz juttat az olvasónak.

A bibliai szöveget tulajdon fordításában, néha parafrázisában adja. Általában sikerült próbálkozás ez a fordítás, legfeljebb a 2, 10-ben idegenül hangzik a „mindenki térdreboruljon“ fogalmazás, mikor sokkal magyarabban hangzik az ugyanazt a cselekedetet, lelkületet kifejező „minden térd meghajoljon.“ Az illusztrációkkal, képekkel, hasonlatokkal ritkán él, nem halmozza a *story*-kat, annál nagyobb kár tehát egyhelyt a gyarmatokon élő katonák tengeren túlról íntegető hazájáról beszélni. Ez az idegen illusztráció, melynek semmi részét sem lehet a magyar olvasókra vonatkoztatni, nagyobb hiba, mintha valami pl. a Királyhágón-túli kép irredentista ízével hozná közelebb a szemléltető gondolatot, vagy tételt.

A Fosdick—Victor-könyvek annak idején a legfiatalabb egyházi vagy egyházért való munkásokban fokozták az öntudatot, nemes ambíciót, elindulási lendületet és tettekézséget, ez a magyar munka, mely sok ezer szívnek lesz tizenkét hétig mindennapi kenyere, a már tulajdon lábukon álló mozgalmakban, egyesekben, köztük elsősorban magában a szerzőben is, bár fokozná még magasabbra a munkakedvet és íratná meg a nehezebb páli levelek és evangéliumok hasonló alapos

munkával, világos fogalmazással, Krisztus mellett bátor bizonyágtéves-
sel elkészített bibliaolvasó kommentárját! Ha eddig még nem tudott el-
jutni magyar evangéliumi keresztyénségünk oda, hogy a Szentírást tulajdon
kiadásában jelentesse meg, a magyar evangéliumi keresztyénség kiváló
fiai osszák fel maguk között a munkát és ajándékozzák meg a protes-
tántizmust az egész Ujszövetség bibliatanulmányozók számára szolgáló
hasonló értékű kadauzaival. *Incze Gábor*

Magyar Pedagógiai Lexikon. A M. Pedag. Társaság megbí-
zásából Fináczy Ernő és Kornis Gyula közreműködésével szer-
kesztette *Kemény Ferenc*. I. rész: Abádi—Juventus. Révai Irod.
Intézet kiadása. VIII+512 kéthasábos lex. 8° lap.

A lexikonok korát éljük. A jogi, közgazdasági, technikai, színházi
és irodalmi lexikon után megérkezett a *Pedagógiai Lexikon* is. Szer-
kesztésére a külföldi pedagógiai mozgalmak és pedagógiai írók legala-
posabb ismerője: Kemény F. ny. reálisk. igazgató vállalkozott, akinek
Fináczy E. és Kornis Gy. irányítása mellett mintegy 170 munkatárs
(köztük 6 külföldi) állott támogatására az ország legkiválóbb peda-
gógusai sorából. A nagy mű I. része, több mint 3 évi előkészület után,
1932 őszén látott napvilágot; hisszük, a II. rész is nemsokára követni
fogja.

A *M. Pedag. Lexikon* a hazai és külföldi neveléstudomány multját
és jelenét igyekszik feltüntetni; minden kérdésnél különös tekintettel
van a magyar viszonyokra és vonatkozásokra, — ami azt jelenti, hogy
a nevelés- és oktatásügy minden kérdését (tehát mondjuk: az alfala-
pédagógiát, az anyanyelvi oktatást, a cserkészetet, a gyorsírást, a gyógy-
pedagógiát, az ifj. könyvtárakat, az angol, francia, görög nyelv és iro-
dalom tanítását, az egységes középiskolát stb.) magyar szemzőgből
vizsgálja, a magyar viszonyok szempontjából tárgyalja, — s ugyanezt
mondhatjuk az egyes iskolai írók (Demosthenes, Cicero, Horatius) tár-
gyalásáról. Nagy monografiák (pl. az autonómiáról, Herbartról, az egyes
tantárgyak feladatáról és módszeréről, a filmről, az egyes országok ok-
tatásügyéről, az iskolánküüli népművelésről) váltakoznak benne rövi-
debb, 10—12 soros cikkekkal, hazaiak külföldi tárgyúakkal, a görög-
római világra vonatkozóak (pl. gimnasztika) a legújabb pedag. mozgal-
mak és törekvések ismertetésével, elméleti kérdések gyakorlati kérdé-
sekkel, elemi iskolaiak a felső oktatás, állami és felekezeti oktatási
kérdések a társadalmi gyermekvédelem körébe tartozókkal. S minden
kérdés végén ott találjuk a legfontosabb hazai és külföldi szakirodalom
gondosan összeállított, egészen a legutóbbi évek termékeire kiterjedő
pontos jegyzékét. A szerkesztő, az egyes jóhírű munkatársak neve ke-
zesség arra, hogy mindenütt gondos, lelkiismeretes munkát, alapos tu-
dományos ismeretet, megbízható adatokat, útbizgázítást kapunk.

Azonban a lexikonok hibáit, fogyatkozásait rendszerint a gyakorlat
mutatja meg, vagyis első kiadásban minden lexikon fogyatékos, s csak a

2-ik, 3-ik kiadásban lesz, e hibák kiküszöbölése folytán, tökéletesebbé, közelíti meg teljesebb mértékben kitűzött célját. Ezt látjuk a *Ped. Lexikon*-nál is. Hogy e célját, újabb kiadásban tökéletesebbé válását elérhesse, leszek bátor ama hibáit, fogyatkozásait, amelyeket észrevetem, felsorolni.

a) Mielőtt a kötetbe még beletekintettem, egy előkelő fővárosi pedagógus így nyilatkozott előttem róla: „Hallom, hogy sok fölösleges dolog van benne!“ Tényleg, ez az egyik, kisebbszerű hibája, hogy *fölszöveges dolgok* is vannak benne, olyanok, amelyek csak nagyon távoli, laza kapcsolatban állanak a pedagógiával. Ilyenek főképpen a filozófusokról adott, bő lére eresztett ismertetések; az Aristotelesről, Hegelről írt, eléggé hosszú cikkeknek csak egyharmada vonatkozik a pedagógiára. Számptalan filozófus csak azon a réven került a lexikonba, — anélkül, hogy a nevelésügygel közelebbi kapcsolatban állana — hogy ethikai, pszichológiai vagy logikai művet írt, s mivel ezek egyikével vagy másikával majd minden filozófusnál találkozunk, a legtöbb régiebb és újabb bölcselet helyet kapott a lexikonban. Ugyancsak helyet kaptak az egyházi atyák (Naz. s. Nyss. Gergely), a skolasztikusok (Assz. Ferenc, Alanus ab insulis, Anselmus, Gilbertus), a költők (Dante, Aurbacher), történetírók (Anonymus). A kéthasábos „kath. autonómia“ szinte semmi kapcsolatot nem mutat a nevelés- és oktatásügygel, csak egyharmada tartozik ide az „Állami alkalmazottak illetménye“ és az „Állami költségvetés“ című cikkeknek. Sok akadémiai és egyetemi tanár helyet kapott a lexikonban, csupán azért, mert tanár és tudós volt, anélkül, hogy a nevelés és oktatás problémáival szakszerűbben foglalkozott volna.

b) Ez a túlbőség nagyon könnyen elviselhető hiba lenne, ha nem azon áron kellene megvásárolnunk, hogy sok *hivatásos pedagógus neve nem szerepel a lexikonban*. Így nem szerepel Batta István szegedi e. m. tanár, a m. fizikai irodalom és fizikai műnyelv fejlődése történetének írója, a kolozsvári tanárképző intézet igazgatója és szervezője; Berzsenyi Dániel, a magyar Horatius; Buza János pataki tanár, 1 népiskolai és és 3 gimn. tankönyv szerzője (előbbi 14 kiadást ért s német fordításban is megjelent, utóbbiak is 2—3 kiadást értek). 8 éven át a *Sárospataki Lapok* tanügyi rovatának vezetője; Buzinkai Mihály filozófiai író, az elűzött pataki kollégiumnak számkivetésben egyik hű vezetője; Dóczi Gedeon, a debreceni ref. nőnevelési intézetek alapítója, szervezője, igazgatója; Finkey József pataki tanár, Sophokles fordítója; Gáti István, az első magyar természetrajz (1795) írója, az első magyar gyorsírási rendszer (1820) szerzője; Greguss Gyula népszerű term. tud.-i író; Haberern Jónathán, Aristoteles fordítója; Hazsinszky Frigyes, a botanika kitünő művelője; Horváth Cyrill ny. reálisk. igazgató, irodalomtörténet- és iskolatörténetíró. Továbbá nem találok a lexikonban a következő címszókat: Bazel-Bern-Genf (ezek valószínűleg mind a svájci oktatás összefoglaló címe alatt fognak előjönni, holott az egyes svájci kantonok oktatásügye teljesen függetlenül fejlődött egymástól és soha

egységes irányítás alatt nem állott), Braunschweig, Brema, Hessen, India, Írország (ez ma aligha foglalható Nagybritannia neve alá); Erdély (1867-ig önállóan fejlődött az oktatásügye), gimnázium (erről a „középiskola“ fog szólni, holott nálunk ma még nincs középiskola, csak gimnázium, reáliskola s újabban reálgimn.), gyakorló iskola (e. h. van: gyakorlati tanítás az elemi népiskolában.) Vajjon az angol, francia, görög nyelv oktatásánál nem lehetett volna megemlíteni a legkiválóbb e nembeli magyar szótárakat és irodalomtörténeteket?

c) Itt-ott, részint egyes személyek értékelésénél, részint egyes országok ismertetésénél *aránytalanságot* tapasztal az olvasó. Legkiválóbb, ha szabad a cikk terjedelméből az illető súlyára következtetnem, Arany J. mostoha kezelése és Alszegehy Zs. túlbecsülése. Aranyról 27 sor szól; a *Toldin* kívül egyetlen más művét sem említi, sem a *Buda halálát*, sem a *balladáit*, sem ezek erkölcsi nevelő értékét (lám, Dosztojevskij. Gogoly műveinek nevelő hatását bővebben méltatja, nem *lirai* költeményeit, hanem irodalomtörténeti diktátumát. Ezzel szemben Alszegehy működését és műveit 35 sorban tárgyalja, végig felsorolva dolgozatait, tankönyveit; több teret szentel neki, mint Babics F.-nek, Beöthy Zs.-nak, Császár E.-nek, Csengeri J.-nak, Eötvös Lőrándnak, Felméri L.-nak. Kérdem, vajjon Dante, Demosthenes, Dosztojevskij többet jelent-e a magyar nevelőre és oktatóra nézve, mint Arany? Fénelon értékesebb pedagógus volt-e, mint Francke? Cicero nem aránytalanul sok teret kap-e a mi nagy nemzeti nevelőinkhez (Arany, Eötvös, Jókai) viszonyítva? Ugyaníly aránytalanságot látok az egyes országok oktatásügyének ismertetésénél; így pl. Hollandia oktatásügye 2 hasábon, Badené, Bajorországé és Belgiumé 4—4 hasábon kap ismertetést. Tudom, hogy nem róffel mérik az érdemet, hogy sok mellékes körülmény okozza a cikkek kisebb vagy nagyobb terjedelmét, de mégis egy 2-ik kiadásnál valamennyire arányosabbá kell az egyes cikkeket tenni.

d) Itt-ott, nagy ritkán, egy-egy *téves adat, sajtóhiba* is szemünkbe ötlök. Így pl. Csere Jánosról, a hőse iránti lelkesedéstől elragadtatva, Neményi I. több tulzó s a valóságnak meg nem felelő állítást bocsát világgá: hogy az ő *M. Logikácskája* a világirodalomban a legelső *nemzeti nyelven* írott bölcsészeti munka (Giordano Bruno, Descartes s Hobbes már előbb nemzeti nyelven írta egy pár bölcsészeti munkáját), hogy a testgyakorlatot és testedzést is ő propagálta elsőnek, holott Comenius 1651 elején közrebocsátott Schola pansophica-jában említi és kívánja a *játékokat*, melyek a test gyakorlása által az egészség javára szolgálnak; végül azt állítja: „tudományosan megállapított tény, hogy semmiféle vcnztkczás nincs Comenius és Csere között“, -- ezzel szemben a valóság az, hogy Csere már tanárai, főként Bisterfeld meleg nyilatkozataiból ismerte Comenium, Gyulafehérvárt használta tankönyveit, főleg a *Januát* s műveiben két helyen is említi a Comenius nevét. Bokor J.-ről tévesen írja a cikkíró, hogy „megalapította a Sárospataki Lapokat“, mert annak háromnegyed évig csak egyik társszerkesztője

volt; a Nagy Oktatástan magyar fakultása nem 1897-ben, hanem 1896-ban jelent meg; Alsted nem 1619-ben, hanem 1629-ben kapott meghívást Gyulafehérvárra; Erdélyi Lajos nem 1922-ben halt meg. A felekezeti oktatásügyről szóló cikkben is akad egy pár hiba (a ref. népiskolák száma nem 1100, hanem 1160, aztán van ref. és evang. jogakadémia is). Germanizmus ez a kifejezés: „az alapvető elvek nicsenek benne egységesen keresztülvezetve“ (4511 l.); a *nemcsak* kötőszó után a legtöbbször a fűlsértő *de* kötőszó következik; ha Bécs, Boroszló, Drezda, Lipcse neve magyaros alakjában szerepel, minék akkor Göttingent és Tübingent ímí?

De mindezek a fogyatkozások csak halvány szeplőfoltok a nagy munka sok jelességéhez, kiváló értékéhez képest. A lexikon egészben véve hűséges, megbízható kalauz a nevelés- és oktatásügy minden kérdésében s szerkesztője, aki e szép és szolid munkát létrehozta, minden magyar pedagógus teljes elismerésére méltó.

Rácz Lajos

Mátyás Sándor: Vargha Gyula. Debrecen—Budapest, 1933.

144 l.

Örömmel vettük kezünkbe ezt a könyvet, örömmel láttuk, hogy végre négy évvel a kiváló költő halála után néhány érdemes cikk és dolgozat mellett megjelent az első teljességre törekvő, komoly *Vargha-monográfia*. Örvendetes jelenség, hogy az újabb irodalomtörténet érdeklődése végre egy tanulmány erejéig afelé a költői csoport felé fordul, amely a nagy olvasóközönségnek, a széles körnek figyelmét nem tudta magára irányítani. Érdekes, hogy éppen a legfiatalabb generáció foglalkozik Vargha Gyulával, és pedig azzal a céllal, hogy a költő egész életművében a mai irodalom, illetve líra közvetlen előzőjét mutassa be. Olvasás közben megvolt az a jóérzésünk, hogy a tanulmány kitünő szerzője igen nagy szeretettel, sőt lelkesültséggel keresett kontaktust költője lelki világával, hogy ennek teljes megértésével tudjon Vargha Gyula egyéniségéről, lelkéről, költészetéről és fejlődéséről képet formálni.

Munkája első fejezetében *Görzsönyi Vargha Gyula* életét rekonstruálja a szerző. Három szakaszra osztja ezt a más költőkétől annyira elütő életet. A Statisztikai Hivatal igazgatóságának elnyeréséig tart az első, ez jelentett megindulást és szépen felfelé ívelő haladást a versírás, a költői hivatás, az irodalmi intézmények felé. Megrajzolja benne az atyai család élénk szellemi életet élő, Fáy Andrással szoros barátságot tartó miliójét, a gyermek-Vargha korai vonzódását versekhez és verseléshez. Élete középső részében hivatalának, majd a politikai életnek nyomasztó gondjai között verseket csak gyéren ír. A Tisza-kormány lemondásával s ezzel Vargha Gyula politikai tevékenysége megszűntével következik be a csodálatos másodvirágzás, a költő düstermésű életalkonya.

Szélesen, alaposan, nagy gonddal épül föl a mű második, jóval terjedelmesebb fejezete: Vargha Gyula *költészete*. Ennek is igyekszik a

szerző öseit kimutatni s megállapítani a hagyományokhoz, a korát megelőző nagyokhoz, Petőfihez, Aranyhoz s másokhoz fűzött kapcsait. Belehelyezi korának miliójébe, tisztázza kortársaihoz való viszonyát, rámutat költészetének korábbi és idegen költőktől nyert hatásaira.

A Vargha költői egyéniségéről írt rész a mű törzse. Ezen érzik a legnagyobb elmélyedés, a legszorgosabb analízis, legerősebb fölépítés. Három nagy csoportra osztja Vargha költészetének jellemző sajátosságait. Az első csoportot az *életügyévé váló és érzelmeire ható időszerűségek alkotják*. Ezek az időszerűségek: szerelmei, halálérzése, a természet, családi élményei, dicsőségvágya, hazafiúi fájdalma stb. *Világnézetté sűrűsödött* reflexiói körül jegecesedett ki költeményinek második csoportja. Végül az *emlékek* nagy és Varghánál egészen különleges szerepét tárgyalja a szerző s az emlékei hatására keletkezett verseket külön — harmadik — csoportnak veszi fel.

Mátyás Sándor a költő hatalmas oeuвреjének gondos analízisén keresztül részletezi előttünk ezt az eredeti költői egyéniséget. Kiemeli az egyénre és költőre nézve egyaránt jellemző világnézeti csúcspontokat: hazáját féltő pesszimizmusának kasszandrai szövegeit, vallásos lelkiületének hittel teljes erejét. Leglíraibb húrjait pályája kezdetén szerelmi versei, harmadik korszakában emlékei ihletése adják.

Külön ki kell emelnünk a műfordításokról szóló fejezetet. Eddig a magyar műfordításoknak általában nem szenteltek annyi figyelmet, mint amennyit megérdemelték volna. Pedig van a magyar irodalomtörténetnek ideje, mikor szinte korjelenséggé válik a fordítás. Rendkívül érdekes volna ennek a jelenségnek lélektani okait felfejteni s megállapítani, hogy a magyar írók és műfordítók érdeklődése mikor, milyen idegen írók felé fordult. Ennek az érdeklődésnek iránya világot vet az író s egész irodalmunkra is. Mátyás igen helyesen jegyzi meg, hogy Vargha Gyula „művészete jellemző sajátságainak vizsgálatához műfordításain keresztül visz az út.”

Látszik a munkán, hogy szerzője nemcsak Vargha műfordításait, hanem azok eredetijét is gondosan áttanulmányozta s a kettőt egybevetette. Kiterjed figyelme a fordítások verstechnikájára is: csak a Schiller-verseknél találja ezt erőtelennek. Annál ragyogóbb a fordítói munka a francia *Parnasse* színgazdag művészetének visszaadásában. Mátyás néhol a kifejezések, szóösszetételek, jelzők fordításait is egybeveti, idézve az eredeti francia szöveget. Ezen a téren úttörő munkát végzett.

E kitűnő tanulmány érdemeinek teljes elismerése mellett úgy gondoljuk, nem tennénk jó szolgálatot a szerzőnek, ha elhallgatnánk néhány olyan momentumot, amelyben nem tudunk vele egyetérteni. Szerző külön fejezetben foglalkozik Vargha Gyulának a *hagyományokhoz* és külön a *kortársaihoz* való viszonyával s a kettőt teljesen elválasztja a Vargha költői egyéniségétől írt fejezettel. Mindkettőben szó van a költő művein kiuntatható hatásokról. Egységesebbnek éreznők, ha ezeket nem szétszakítva, hanem egymás mellé fűzve mutatná be nekünk. Bizonyos

ellentétet is látunk a két fejezet között. Utóbbiban megemlíti Szász Károlyt, Gyulai, sőt Vajda Jánost is, akik hatással lehettek Vargha költészetére. Az előbbi fejezetben azonban, amelyben Vargha Gyula föllépésének korát tárgyalja irodalmi vonatkozásban, nem emlékszik meg ezeknek a költőknek létezéséről és súlyos kijelentéseket tesz annak a kornak irodalmi sivárságáról. „Petőfi és Arany János között mégis csak két Petőfi-utánzó tudott elég hosszantartó megbecsülést szerezni nevének“, — írja — t. i. Lisznyay és Tóth Kálmán. (42. l.) „Vagy nincs megfelelő tehetség, vagy ha van, nem egyezik kora szellemével“. Nem értjük egészen: Arany után már nem akadt korával egyező tehetség? „Igazi líra nincs, nem akadt hivatott művelője“. (43. l.) El lehet ezzel intézni a mult század második felében élő költők szép sorát, gazdag lírai termését? A tanulmánynak ez a korfestő része azt az impressziót keltheti az olvasóban, hogy nem is volt akkor Aranyon kívül említésre-méltó költő s Vargha Gyula mintegy új kezdést jelent szinte légiüres térben.

„Első szerelmi érzéseinek — melyek nyomtalanul tova is tűntek“... — olvassuk az 58. lapon. Bizony nem tűntek el ezek nyomtalanul, hisz szerző maga is rámutat (61. l.) arra, hogy később megjelenik majd a költőnek a barlanggá borult hosszú faszor, hová fiatal éveinek édes vágyakozása kötötte. (A *Nyáréji álom* című vers itt hibásan *Nyári álom*-nak szedve.)

A *Leforrázott anyai büszkeség* című költeményről tévesen jegyzi meg, hogy benne a költő *felesége* jellemzését adja. (105. l.)

Megjegyzéseinkkel az irodalomkutatóknak kívántunk szolgálni. A kiváló monográfiának minden értékét elismerjük s lapunk szempontjából annyival is jobban örülünk e mű megjelenésének, mert hiszen Vargha Gyula élete és működése szorosán összeforrott volt a református egyházi élettel s a Prot. Irodalmi Társasággal.

Mátyás Sándor munkája a Debreceni Tudományegyetem Irodalomtörténeti Szemináriumának Magyar Irodalmi Dolgozatai I. füzeteképpen jelent meg. A könyvnek izléses, komoly kiállítása, szép szedése és főleg a sajtóhibák minimális volta szintén elismerésünket érdemlik ki.

Szabó Richárd

Maurice Muret: L'archiduc François Ferdinand. Ed. Bernard Grasset, Paris, 1932. 342 l.

E szerény cím alatt nagyobb szabású munka jelent meg a francia könyvpiacra, mely bennünket magyarokat is közelebről érdekel. A mű túlnő az életrajz keretein és monografiává szélesül, melyben a szerző a háború előtti osztrák-magyar monarchia helyzetét s politikai törekvéseit tárgyalja s ennek során arra a következtetésre jut, hogy a monarchia, mint nagyhatalom, nem maradhatott volna fenn tovább s a világháború csak a kegyelemdőfést adta meg a lehanyaglott Habsburg-birodalomnak.

Maurice Muret műve széles alapokon épül fel s a forrásművek

sokaságából szerencsés kézzel meríti ki azokat, melyek főhőse, *Ferenc Ferdinánd* komor alakjáról a legtöbb jellemző vonást adják. Muret forrásaival szemben óvatos: személyesen kutat, megfordul a helyszínen, kikérdez mindenkit, kitől a volt trónörökös egyéniségére, törekvéseire nézve valami újat megtudni remél. Innen ered az az elevenesség, frissesség, mely a könyvet annyira kellemes olvasmánnyá teszi, de viszont történelmi munkában itt-ott a komolyság rovására megy. A sok kortárs és fültanú idézett mondásai, a sok apró, bár jellemző adat felhozása néhol anekdotázóvá, túlságosan aprólékossá sekélyesíti a művet.

Muret tagadhatatlan érdeme, hogy őszintén igyekszik tárgyilagoságra, ami honfitársainál nem mindig észlelhető. A rajtuk kívül álló harmadik figyelő s bíráló szemével nézi a századvégi, sok csapást ért Ausztria lassú vegetálását, harcait a magyar függetlenégi törekvésekkel, mely utóbbiakat ő a magyar oligarchia túlzott igényei gyanánt könyvel el. Sem főhőse, a volt trónörökös, sem az egész Habsburg-dinasztia nem bírja rokonszenvét, de igazságos akar lenni velök szemben. Éppen így talán akaratán kívül, áttetszik a munkán szerzőjének gyengéje a délszlávok, különösen a szerbek iránt, kiknek törekvései nála teljes megértésre találnak s kiket hathatósan védelmébe vesz a szarajevói merénylettel kapcsolatos felelősségnek sokat hánytorgatott kérdésében.

A mű gyújtópontjában a tragikus sorsú főherceg áll, kiknek Muret aprólékos lelkiismeretességgel megírt élet- és jellemrajzát adja, böcsőjétől dicstelen haláláig, sőt azon túl, mikor vele kapcsolatos mendemondák, találgatások és okoskodások szinte egy kúton irodalommal gyarapodtak és érdeklődésre tarthattak számot. Hősétől nem tud megtagadni bizonyos nagyvonalúságot, ellentétben Ferenc Józseffel, ki inkább pontos, pedáns hivatalnoknak teremt, mint uralkodónak s kit lenyűgöztek sokszor kicsinyes szempontok. A zárkózott, bizalmatlan, zord és kedélytelen főherceg jellemének kulcsát keresi neveltetésében, ifjúkori súlyos betegeskedésében s abban a meddő várakozásban, mely férfikora legszebb évert téllenségre kárhóztatta és túlságosan is nagy kezdeményező hajlamának nem adott teret. Gőgje sokat szenvedett azoktól a mellőztetésektől, sőt megaláztatásoktól, melyek morgantikus feleségét érték, — az egyetlen lényt, akit szeretett — s ezért áhította az órát, mikor mindenért bosszút állhat. Talán jellemének árnyoldalai nem fejlődtek volna ki annyira, ha évtizedeken át nem kell megtagadnia szertelen természetét, féket tennie minden törekvésére és alkalmazkodnia egy nehezen elismert tekintélyhez, mely mindig mást akart, mint ő. A tudományok, művészetek, irodalom nem érdekelték Ferenc Ferdinándot, ki minden inkább volt, mint „Schönggeist“ s kit csak a hadsereg s a vadászat érdekelt igazán. Uralkodói hitvallására és türelmetlen vallásosságára jellemző, hogy II. Rudolf és II. Ferdinánd voltak eszményképei, azok az uralkodók, kik minden izükkkel az abszolutizmusban gyökereznek s kiknek korát az elnyomatás és a valláshiáborkodás szomorúan emlékeztetessé. Ferenc Ferdinánd mélyen átérezte

az egykor első világhatalom, a Habsburg-ház hanyatlását s minden erejével arra törekedett, hogy családjá régi fényét visszaszerezze. Ennek a nagy célnak szolgálatában súlytalanok tekintett minden gátló körülményt, legyen az akár egy nemzet sok évszázados alkotmánya. Muret azt jósolja, hogy a monarchia teljes felbomlása a világháború nélkül is bekövetkezett volna és az ellentétek kirobbanása előbb-utóbb katasztrófába vitte volna a dunai monarchiát.

Maurice Muret könyvének különösen két fejezete ragadja meg érdeklődésünket; egyiknek címe: *Ferenc Ferdinánd ellenséges érzülete a magyarokkal szemben*; a másiké: *Az alkotmányjogi reformtervek*.

Az író szerint két nagy érzelem uralkodott Ferenc Ferdinánd rideg, a meddő várakozásba belekeseredett lelkivilágán: felesége iránt érzett szerelme s a magyarok iránt táplált gyűlölete. (A két kifejezés: haine és hostilité közül Muret a magyarokkal kapcsolatban inkább az utóbbit használja s csakugyan ez a helyénvalóbb.) — Mielőtt a volt trónörökös irántunk érzett ellenséges érzületének kialakulását indokolná, szükségesnek látja, hogy rövidem bemutasson bennünket, áttekintse dióhéjban történelmünket s alkotmányunk kifejlődését. Jóindulatú érdeklődéssel teszi ezt, kissé kuriózum gyanánt kezelvén a magyarokat, kik a Kelet határán már félig-meddig maguk is Kelethez tartozók s a nyugati népek előtt mentalitásuk mindig idegen s kissé talányos marad. Harcias, büszke s vitéz nép a magyar, — írja — uralkodásra termett s egy évezreden át feltékenyen megőrizte egyszer kivívott kiváltságait. Magát mindig többre tartotta, mint a vele együttélő nemzetiségeket s Muret erősen megrója a magyar politikát amiatt, hogy nemzetiségei jogos kulturális és egyéb igényeit semmibe sem vette s őket erőszakosan akarta beolvasztani a magyarságba. Ez az a sokat hangoztatott vád, melyet a mai kisentente beledobott az európai közvéleménybe s mely reánk nézve olyan keserű gyümölcsöket termett, bár nincs semmiképpen sem igazolva. Muret is meglepészik bizonyítás gyanánt azzal, hogy az Apponyi-féle iskolatörvényt s a parlamentben a nemzetiségi képviselők számának aránytalanságát boncolgatja, állandóan hangsúlyozván, hogy a nemzetiségek Magyarországon, mint másod-harmadrendű állampolgárok, kevés jót várhattak. Valamivel több alaposság e kérdés vizsgálatánál másként tüntette volna fel a mérleget. Ugyancsak az alaposság hiányának tudható be egy és más tévedés; így Budáról azt írja a szerző, hogy az 1686-ig török város volt; a magyar parlamentről szólva, a darabontkorszak egy sajnálatos és egyedülálló eseményét általánosítja s ironikus hangon ír a magyar politikai életről s a képviselőválasztásokról. A kiegyezésről szólva, amely Ferenc Ferdinánd szerint teljesen elhibázott mű s melyet feltett szándéka volt be nem tartani, ha trónra kerül. — Muret maga is megvallja, hogy azt valóságos közjogi fejtörőnek, képtelenül komplikált szerkezetnek tartja, melyben a magyarok a nemzetiségek rovására nagy előnyöket és kiváltságokat csi-

kartak ki maguknak, csak azért, mert a leglápmásabbak (turbulents) voltak.

A reformáció elterjedéséről és a vallásháborúkról szólva, Muret előtérbe helyez anyagiasság szempontokat, melyeknek nagy szerepük lett volna e kérdések körül, ami visszatetszőnek tűnik fel előttünk.

Magyarországot úgy állítja be, mint az egyetlen államot Európában, mely szinte a mai napig megőrizte feudális jellegét s az „oligarchia“ ott ma is szóvivő, ami merész állítás. A szerző, ismétlem, igazságosságra törekszik s tollát nem vezeti ellenszenv a magyarokkal szemben. Elismeri egy és más erényünket; nagy magyar államférfiakról méltánylással szól, különösen pedig Tisza Istvánról elismerően ír, s noha másutt leszögezi, hogy a háborús felelősség dolgában Magyarországot is terheli a vád, viszont Tisza Istvánt békepártinak festi, ki csak a német beavatkozás hatása alatt volt rábírható a háborúra. Szellemen állítja állandóan ellentétbe Muret a magyarok faji jellemvonásait a volt trónörökös jellemével s egyéniségével s az a meggyőződése, hogy Ferenc Ferdinánd uralkodása végzetes lett volna vagy az ország függetlenségére és alkotmányára, vagy pedig Ausztriára nézve, mert a dualisztikus államforma tovább fenn nem állhatott volna.

Szemére veti Muret a magyaroknak, hogy a háborút megelőző évtizedekben németbarát politikát folytattak s teljesen Bismarck bűvkörébe kerültek, amit érthető okokból károsnak tart. II. Vilmosnak gondja volt rá, szerinte, hogy a német rokonszenvet hazánkban ébren tartsa s ezzel nem utolsó sorban vonták magukra a magyarok Ferenc Ferdinánd féltékenységét, sőt gyűlöletét. A német császár iránt való barátsága is inkább csak látszólagos volt, a ráutaltság megallázó érzéséből fakadó hideg udvarias viszony. Bizonyos éleslátást tulajdonít Muret a volt trónörökösnek, aki sohasem bízott az olaszokban, mint szövetségesben s inkább egy létesítendő orosz szövetségről álmodott. A magyarokat, az olaszokkal együtt, jövődő birodalma legkevésbé megbízható elemeinek tekintette, kik előreláthatóan sok bajt okoznak majd, de vaskézrel szándékozott őket korlátok közé szorítani. Sok jellemző idézettel bizonyítja a szerző, mennyire nem állhatta ki Ferenc Ferdinánd a magyarokat, kiket legszívesebben visszatessékelt volna Ázsiába. („Es war überhaupt eine Geschmackslosigkeit von den Herren, dass sie nach Europa gekommen sind!“)

Ferenc Ferdinánd tervezett nagy reformjai is elsősorban a magyarok rovására történtek volna. Nagy-Ausztria, egy nagy Gesamtmonarchie, melynek nincsenek többé kényelmetlen és feszélyező kiváltságokkal bíró, örökös ellentállásra kész elemei, mely egy erős hadseregre támaszkodik és lehetőleg egynyelvű: német és egyvallású: katolikus, — ez volt Ferenc Ferdinánd álma s ennek megvalósítása érdekében egész haditervet dolgozott ki. Tervei kivitele érdekében kész lett volna a monarchiát feldarabolni és célszerűbbnek vélt módon átcsoportosítani s nem riadt volna vissza attól sem, hogy esetleg a szuronyok ere-

jével szerezzen érvényt akaratának. Muret az abszolutizmusnak egy páratlan energiájú, céltudatos, nagy koncepciójú, de az erőszakosságig kíméletlen képviselőjét látja Ferenc Ferdinándban, ki a dunai államokban a dualizmus helyébe a federalizmus álarcába burkolt legkönyörtelebb önkényuralmat akarta volna megvalósítani, — bármilyen áron. Hogy mit várhattunk volna tőle mi, magyarok, arra nézve elég arra a jellemző mondásra utalni, mely a volt trónörökösötől származik: Magyarországot minden száz évben újra meg kell hódítani.

M. Muret könyve érdekesítő és élvezetes olvasmány; nagy történelmi felkészültségre, széles látókörre vall s szellemes, finoman irónikus előadásmódja csak előnyére válik. Kisebb fogyatkozásai nem mélyen-járók. Szerettük volna, ha a magyar nyelvet nem nevezi következetesen idiómának s csak egyetlen egyszer nyelvnek, mert a mi, talán túlságosan érzékeny voltunk ebben magyar nyelvünk kisebbitését érzi.

Dr. Bruckner Győző

Bary József emlékiratai: A tiszaezlári bünper.

Végigolvastuk a 612 oldalra terjedő könyvet, melynek adathalmazából nemcsak az 51 évvel ezelőtt állítólag megtörtént szörnyű gyilkosság, annak törvényszéki nyomozása, vizsgálata és végtárgyalása, hanem Magyarország akkori társadalmi és politikai életének számos jelensége is elénkbe tárul, annak az írónak tollából, aki a bünper egyik legkiválóbb intézője: vizsgálóbírája volt.

És mégis minket elsősorban nem maga a bünper érdekel. Habár megjegyzéseink a bünper érdemére is vannak.

A bünper érdemét, tehát azt a kérdését: bünösök-e a megvádolt tiszaezlári zsidók abban, hogy Solymosi Eszter 14 éves parasztleányt 1882 április 1-én vallási fanatizmusból (ami nem egyenlő a vérváddal) meggyilkolták, a bíróságok akként döntöttek el, hogy a vádlottak bünőségére megnyugtató bizonyítékot nem találván, felmentő ítéletet hoztak. Nem is lett volna elképzelhető, hogy a bíróságok másképpen ítéelkezhetek volna, hiszen a Solymosi Eszter hulláját sohasem találták meg, sakterkéssel átvágott gégét, a Scharf Móric kivételével, senki se látott; nincs szakértő lelet és vélemény, amely tárgyi súllyal bizonyítaná, hogy Eszter erőszakos halállal mult ki; a minden emberi érzésből kivetkezett, szüleit és hitsorsosait vádoló, fiatal Scharf Móric vallomását bizonyítékul elfogadni nem lehetett, a vád állításait támogató mellékkörülmények, beleértve a királyi Kúria szerint bebizonyított hullacsempészetet is, sem önmagukban, sem összességükben nem voltak és nem lehettek alkalmasak arra, hogy bírói meggyőződésé éreljék a súlyosan terhelő gyanút.

Maga Bary József is elismeri, hogy a végtárgyaláson felmerült bizonyítékok alapján más ítéletet, mint felmentőt, hozni nem lehetett, de nyomatékosan hangoztatja, hogy a vádlottak ártatlansága sem derült ki és a rejtély örökre megoldatlan maradt.

A felmentő ítélet jogerőre jutása után 20 évvel Eötvös Károly, a híres védőügyvéd, politikus és író „A nagyper“ címen háromkötetes munkában megírta ennek a bünpernek egész történetét. Bary József, a vizsgálóbíró, akit Eötvös kíméletlenül és igen sokszor igaztalanul támad, emlékirataiban védekezik és igyekszik bizonyítani a maga igazát. De ellentámadásba is átmelve, kíméletlen tollal rosszhiszeműnek, bünpartolónak, hamis tanuk szerzőjének, valótlanságok kitalálójának és rágalmozónak bélyegzi Eötvöst, kinek bünpartoló szövetkezetéhez tartoznak: a hazai és külföldi zsidóság, ezek hatalmasan duzzadó pénztárcája, a magyar hivatalos politika, sőt részben a magyar igazságszolgáltatás is azért, hogy a kir. ügyészség, sugalmazott felsőbb utasításra, nem a vád, hanem a védelem álláspontját képviselte.

Minderre nekünk az a megjegyzésünk, hogy okos és bölcs intézkedése a bünvádi perrendtartásnak az, hogy a vizsgálóbíró nem lehet egyszersmind ítélőbíró is. Bary József meg van győződve az eszlári zsidók bünösségéről. A vizsgálóbírói hivatalos tevékenység azonban oly szubjektív meggyőződés kialakulásával járhat, melyet objektív okok nem támogatnak és amelyet az objektíve ítélő bíró mellőzni tartozik.

Feledni látszik az emlékirat azt is, hogy Eötvös Károly a tiszta-eszlári bünperben védőügyvéd volt, kinek kötelességében állott védeneci érdekében minden lehetőet elkövetni, jobb meggyőződése ellenére is. Szabad volt tehát akár rabulisztikával, félremagyarázással, bizonyított tények tagadásával, vagy bármilyen más megengedett módon eljárni: védeneci mellett hangulatot kelteni, a sajtót igénybevenni, mindent kifogásolni, kritizálni és így tovább. A védőnek nem kell objektivitásra törekedni, sőt nem is lehet teljesen objektív. Csak egy nem szabad. Tárgyi alap és alapos ok nélkül mások és elsősorban az eljáró hatóságok becsületébe belegázolni. Aztán természetesen nem szabad bizonyítékokat se koholni.

Az emlékiratok szerint Eötvös ezt is megtette. Nagy jogi tudásának, kiváló szónoki képességének és írói művészetének hatalmas arzenáljából minden válogatás nélkül szedte elő a fegyvereket: valótlan állításokat, rágalmozásokat és meggyanúsítását mindenkinek, aki nem kedvez a védelemnek.

Bary József a bünper befejezése után, de még Eötvös könyvének megjelenése előtt felhatalmazást kért az igazságügyminisztertől arra, hogy Eötvös ellen az őt hivatalos minőségében ért rágalmozó tényállításokért bünvádi eljárást indíttson.

Ezt a felhatalmazást nem kapta meg.

Az akkori igazságügyminiszternek ezt az eljárását helyesnek, megfontoltnak és bölcsnek tartjuk.

Hiszzen a rágalmozási perben, a valóság bizonyítása révén, amit Eötvös nyilvánvalóan megtett volna, maga a sértett Bary József lett volna a vádlott, akivel szemben a bünper anyagának legnagyobb részét ismételtelen le kellett volna folytatni az esküdtbíróság előtt. Tehát ismét

felkavarni a véres forrongások után alig elcsendesült hullámokat, újból lázba és izgalomba hozni az egész magyar közéletet. Ezt mindenáron el kellett kerülni. A közélet oly kiváló férfja, mint amilyen Bary József volt, meglehetősen volna a maga nyugodt öntudatával, lelkiismeretével és feljebbvalóinak egész hivatalos pályafutása alatt vele szemben megnyilvánult bizalmával.

Szükségesnek tartotta azonban ezeket az emlékiratokat megírni, részben azért, mert a rágalmozási per megindítására nem kapott felhatalmazást, részben pedig azért, mert „A nagyper“-ben Eötvös őt, hivatalos eljárását és a magyar igazságszolgáltatást szerintünk is igaztalan, súlyos vádakkal illette. De iratait nem adta ki soha. Most azonban, a bűnper után 51 évvel, „A nagyper“ megjelenése után 30 évvel, amikor úgy Bary József, mint Eötvös Károly rég a temetőben nyugosznak, kiadta a Bary-család, és pedig az előző szerint azért, mert a néhai emlékét az utóbbi években sorozatosan meggyalázták.

Az a nézetünk, hogy jobb lett volna az emlékiratokat családi ereklyeként őrizni és nem kiadni. A Bary József emléke és a tiszzaeszlári bűnperben tanusított hivatali működésének kifogástalansága, — dacára az Eötvös Károly és mások tényállításainak, — makulátlan és semmi védelemre nem szorul.

És nem volna-e méltón feltűnő, ha most már az Eötvös-család adna ki valami olyan elleníratot, amely felelet volna a Bary József által Eötvös ellen felhozott, szintén kíméletlen, epébe mártott tollal megírt borzalmasságokra? És vajjon helyes-e ismét felkavarni a közvéleményt azért, mert egy hatalmas méretű, világszenzációvá növekedett bűnperben a védő, beadványaiban és perbeszédében, később pedig mint író könyvében olyan fegyverekkel is hadakozott, melyek használata ellen okkal és joggal alapos kifogásokat lehet tenni?

Az emlékiratokból mégis megtanultuk a következőket. És ez az, ami minket elsősorban érdekel.

A vérvád, olyan értelemben, hogy a zsidó vallás ritusához hozzátartozik a keresztyén vér, alaptalan, nem létező ostobaság és babona. Ezt ugyan eddig is tudtuk.

A tiszzaeszlári zsidókat senki se vádolta a vérváddal, csupán az volt a gyanú, hogy néhány zsidó, vallási fanatizmusból, vérért vette egy keresztyén leánynak.

A tiszzaeszlári zsidók nem jelentik a „zsidóságot“. Ezt a bűnpert nem az antiszemitizmus hozta létre, hanem megfordítva: a bűnper keltette életre az addig majdnem ismeretlen antiszemitizmust.

Fényes bizonyítéka az emlékiratok a zsidó szolidaritás egész világra kiterjedő hatalmának. Pénz, tőzsde, sajtó, hivatali apparátus és politika mind rendelkezésre állott ott, ahol — habár tévesen — általánosnak értelmezett zsidókérdésről volt szó. Ez a szolidaritás annyira ment, hogy céljai érdekében képes volt az egész művelt világ sajtójában

rágalomhadjáratot indítani Magyarországon és a magyar igazságszolgáltatás jóhírneve ellen.

Látunk továbbá az emlékiratokból egy elavult, idejétmúlt, inmodern bűnvádi eljárási jogot, amely az előkészítő eljárás összes fontos, sőt a legtöbb esetben egyenesen perdöntő teendőit egyetlen ember: a vizsgálóbíró nyakába zúditja, kinek legfeljebb az írnoke és egy-két csendbiztos van segítségére. Mi hisszük, hogy mai modern büntetőeljárási jogunk mellett a nyomozásnak más eredménye lehetett volna, esetleg a vádlottak ellen, de talán mellettük is.

Látjuk továbbá, hogy a politika igen sokszor miként avatkozik be még nem politikai bűnperek sorsába is. Már pedig a politika és az igazságszolgáltatás annyira külön úton járnak, hogy talán sohasem találkozhatnak. A célszerűség jelszava az igazságszolgáltatás berkeiből száműzve van. Ott azonban, ahol mégis érvényesülni törekszik, elsorvad és meghal az igazság. Bary József elfogadhatóan kimutatta, hogy a politika mennyire gátolta az ő és a bíróság eljárását.

Végül kimutatta Bary, hogy az államéletben nincs nagyobb közjogi biztosíték a bírói függetlenségnél. Még az akkori idők leghatalmasabb államférfijának: Tisza Kálmán miniszterelnöknek sem sikerült a bírói függetlenség kapuján rést ütni, sőt ezt nyílt sisakkal meg sem kísérelte. Hogy aztán, államérdekből, más úton hatalmi eszközeit a védelem érdekében hozta, ha hozta működésbe, ez olyan kérdés, amelyről az előbb szólottunk ott, ahol a politika és az igazságszolgáltatás külön útjairól emlékeztünk meg.

Igy mi az emlékiratokból tanulságot is hámoztunk ki. És nem szeretnők, ha mások az antiszemizmusra tápot nyernének, vagy az akkori bírói eljárásra, beleértve a védelem eljárását is, lesújtó következtetéseket olvasnának ki belőle.

A könyvet a kir. magyar egyetemi nyomda adta ki.

Makkai Jenő

Karácsony Benő: Új élet kapujában. Regény két kötetben. Kolozsvár, Erdélyi Szépművészeti Céh kiadása.

Mi történt az emberek lelkével a háború után? Mert megrázó nagy dolog történt, nagyobb dolog a milliók elhullásánál, nagyobb az elszegényedésnél. Ezt a nagy változást meg kell ismernünk, mert enélkül megveszettek, megőrültek kell látnunk az egész világot, vagy a világ tart annak minket és kérlelhetetlenül sutbadob. Mi történt ebben a hozzánk legközelebbi világban, a testvéreink és mimagunk lelkében? Ezt a nagy nehéz ismernivalót kutatgatják, méregetik tudósok, szociológusok, lelkészek. És egyik fő, vagy legfőbb tárgyja ez az irodalomnak is.

Karácsony Benő regénye is ezt keresi. Élesen megfigyelő szeme, hegyes, minden repedésre könnyen rátaláló feszítővása és meleg emberi szíve van hozzá. Főhőse, akivel a maga írói személyisége leginkább azonosul, egy hadifogságból megtérő, fellábját elvesztett mérnök, Tunák Ádám. Ádám neve talán azért van, hogy egyetemes emberi voltát je-

lezze, Tunák szláv nevét pedig talán azért kapta, mert Karácsony érzi a maga egyéniségének a szláv lélekkel némileg rokon voltát. Tunák építész, és pedig régebbi, történelmi stílusú szép épületek restaurátora. Ámde mindinkább látnia kell, hogy az új világ kegyeletlenül, sőt kegyetlenül elfordul az eddigi történelmi stílusoktól, új stílusban akar építkezni, de az egész emberi lélek is új stílust ölt. Tunák már a visszatérő hadifogoly-vonaton találkozik a háborúban tekintetnélkülivé, rideggé vált új törtető embertípussal, akinek lelkéről lefoszlottak az eddigi erkölcsiség gátlásai. Az új, megváltozott nőtipust ismeri föl itthon hagyott feleségében is, sőt egészen adegenül áll vele szemben a tulajdon gyermeke is. Nyersen önző, erkölcsi gátlás nélküli nőtipus ez, amely nem ismeri az áhitatot, hálát, tud tartózkodás nélkül hizelegni céljai eléréséért, korlátlan jogot érez a megszerezhető gyönyörűségekre és teltette magát az anya, testvér és hitves önzetlenségein. Tunák az innenső part zátonyán marad, felesége női könnyedséggel átevez a tulsó, a Tunáknak ismeretlen partra s átlép az új világ kapuján. Tunák körül csupa magához-hasonló hajótörött marad, régivilágbeli, háborúelőtti magunkhoz hasonló kedves, szeretetreméltó emberek.

De Tunák is, és a körülötte levők is mind, mind érzik, hogy itt és így nem maradhatnak többé, azért mind, mind amaz új világba igyekeznek. Némelyek nehézkes intézményes szociálista és kommunista szervezkedéssel, mások a legközelebbi, legszeretettebb embertestvéreik és főleg a maguk lelkébe elmerülve igyekeznek megkeresni az új világ kapujának kulcsát. Nagyon sokan elcsúsznak, eltorzulnak, tévutakon vergődnek. Vagyon, tudás, összeköttetés nem segít itt, szétolvad. Az író nyilván úgy érzi, hogy tiszta, meleg, jóságos szívek kellene oda első-sorban, hogy az ember oda bejuthasson. Van még egy alakja, akiben mintha a jövődöbéli, a fölszabadultabb önmagát akarná adni: egy Himmel nevű tücsök-életű szárnyas lelkű és könnyű szívű bohém ez. Nagyon együtt él eleinte Tunákkal, de aztán talál egy magához hasonló (kissé talán túlságosan is gátlás-nélküli) nőt, avval összeáll, könnyedén, könnyű életre, ahogy Tunák már nem találna magához stílusosnak; azok együtt aztán elindulnak megkeresni az új világot. Az író azt állítja róluk, hogy meg is találják, ámde magát azt az ő új világukat már nem mutatja meg nekünk. Csak éppen hogy lépésről lépésre kivezet bennünket a mai elmúlt világ területéről és elvezet az új élet kapujáig. Az új kapun azonban már nem lép be velünk, be se pillant rajta. Azt is gondolhatjuk, hogy magának sincsenek még elég világos sejtelmei róla, hogy akár csak szimbolikus képet is rajzoljon erről az új világról. Karácsony Benő különben lelkiségénél fogva nem irányregényíró, csak megállapít, nem vezetni akar, még csak nem is ítélkezik. Nem sújtja le például bünhődéssel a finom és tiszta lelkű Tunáktól elvete-medő asszonyt holmi költői igazságszolgáltatással és nem jutalmazza Tunákot, vagy Himmelt heppiendes boldogulással. Még csak nem is feketíti az önző, stréber, régi mérték szerint lelketlen alakokat az olvasó

előtti megutáltatással sem. Komolyan keresi a jövőt és semmitől sem akar elriasztani, világosan mér tehát le minden jelenséget, mint egy statisztikus. A szíve s vele az olvasók szíve is Tunákkal marad, de meggyőződésünkké teszi, hogy az új világ útja kikerülhetetlen és azon a kapun túl kell mennünk, ha húzódozunk, iszonyodunk is tőle. Legföljebb arra figyelmezteti a türelmetlen, abszolutisztikus hajlamú (mondjuk: gleichschaltoló) politizálókat, hogy az eddigi régi világ drága, szép, nagy, szent értékeit nem dobhatjuk el magunktól, azokat át kell mentenünk, nélkülük rideg és szegény, sőt életképtelen lenne az új világ. Ennek a regénynek, amely legbensőbb lényege szerint erkölcsörténet, ez a tételbefoglalható legfontosabb tanítása. Ez a regény, amely nem végződik se vígjátéki, se tragédiai végleges révbejutásokkal, hanem olyan látszólagos bevégtelenségű, mint a magunk élete minden pillanatban, alapjában elvégzi a maga vállalt feladatát: megmutatja, világunk nagy fordulóját, elhagyatja a multunk elhagynivalóját, anélkül, hogy türelmetlenül megutáltatná velünk, és indítékokat ad a jövő felé, anélkül, hogy elvakult-bizodalmúvá fanatizálna iránta. Segít tájékozódni mimagunkban, azon a területen, ahol éppen a legfájóbb és legveszedelmesebb tévelygésekkel keressük a magunk útját.

Bodó Aladár

Kosztolányi Dezső: Esti Kornél. (Génius-kiadás.)

Esti Kornél egy már sokszor felhasznált irodalmi konvencióból született meg. Romantikus multja igen számottevő. Ő a démonikus másik én, az örök disszociáló erő, egyensúlyozott életek megbontója, élettragédiák intrikusa, néha pedig felszabadult sátán, alkinek tettei borzasztóan szemléltetik az „élet mélységeit“. Változatos és érdekes multja már az irodalomtól egészen a filmig terjed.

Egy pillanatra aggodalmaskodunk, hogy Kosztolányi Dezső hozzá mint módszerhez fordult. Erősödik aggodalmunk, ha a kötet első darabját olvassuk, melyben Esti Kornél nagyon is amaz ismert romantikus arccal bukkan elénk. Az „örök tagadás“ szellemét kezdjük benne szimatolni s ha nem volnának régiebb jelek, hogy a kötet e bemutató darabja egészen tekintő expozíciós szükségletből van itt s talán később is jött létre, mint a többi elbeszélés, sietnénk megállapítani, hogy a módszerek agyonhasználásában a legnagyobbak is sikerrel tudják kivenni részüket.

Szerencsére Esti Kornél nem marad meg ennél a jól bevált jellemalkatnál. Elhajlik igen különböző irányokban. Legegyszerűbb formájában nem több, mint futva megütött hang az elbeszélés kezdetén, hogy aztán teljesen elhalkuljon s átadja a teret Kosztolányi Dezsőnek, a novella mesterének. Másutt játékos fantaszta, hihetetlen élmények elhíttetője, lázadó az egyformaság, a gépiesség és megokoltság ellen, felelőtlen játékos a valóságnak és képzeletnek. Végül pedig védőburok akkor, ha az író önleplezések felé indul s az emlékek valóságfénye már-már fájdalmassá válik.

Esti Kornél oly megfoghatatlan akar lenni, mint az önmagában álló szó, melyben az ismeretlen lehetőségek sokasága rejtőzködik. Van a kötetben egy pompás elbeszélés, melyben Esti Kornél órákon át csak egy-egy igennel vagy nemmel válaszol egy bolgár vasuti kalauznak, ki nek beszédét egyáltalán nem érti és ez a válaszoltság mégis két ember lelke kontaktusának teljes látszatát kelti. Író és közönség viaskodásában. feleselgetésében nincs még egy olyan írónk, aki nagyobb virtuozitással tudná a szellem autonómiáját védő és mégis közösségkapcsolatokat jelentő válaszokat adni, mint Kosztolányi Dezső.

Kötetével néhány remek elbeszéléssel lettünk gazdagabbak. Az író pedig vele a magatartás klasszikusává kezd emelkedni.

Kerecsényi Dezső

Nagy Lajos: Az óbudai ókeresztény cella trichora a Raktárutcában. Az Aquincumi Múzeum kiadványa, Budapest, 1931. 8°. 99 lap.

Balogh Albin: Pannónia őskereszténysége. I. kötet. Szent István Könyvek. Budapest, 1932., 8°, 165 lap.

A pannoniai őskereszténység történetének tárgyalásában ezideig szigorúan elkülönítették Pannónia két részét. Egyfelől a Dráva-Száva köze, Pécs (Sopiana) és a tartomány nyugati szegélye Szombathellyel (Savaria) az élén, szentéletű püspökeinek legendáival, a szentek és mártírok bőséges névsorával a pannoniai őskereszténység televény és jóltermő talajának bizonyult, melyeknek megszerzéséért a keleti arianizmus és a nyugati ortodoxia gyűlöletteljes és késhegyig menő harcokat vívott, már régóta mint a kereszténység terjedésének fontos állomása volt ismeretes. Másfelől a Dunamelléke és a tartomány belseje, az őskereszténység létezésére vonatkozó kevésszámú leletnél fogva, mint annak terjedésénél szerepet nem játszó föld szerepelt már régtől fogva a vonatkozó irodalomban. Ez a szigorú területi kettéosztás jóformán minden, még a legújabb időkből származó munkában is megtalálható (Zeiller, Balics, stb.), sőt voltak olyan kutatók is, akik a másodizben említett földterületre vonatkozóan a kereszténység elterjedését egyenesen tagadták, mint Kubitschek, aki 1897-ben, de még 1926-ban is hittel vallotta, hogy „abban a nagy mozgalomban, melyet a Kereszt és az Olympos közti harc hívott létre, ez a terület semminemű szerepet nem játszhatott, hiszen erre vonatkozóan az adatok és leletek teljesen hiányzanak.“ Pedig ekkor már, ha elszórtan is, ismeretesek voltak nagyobb számmal keresztényen jellegű tárgyak és keresztényen célokat szolgáló épületmaradványok, amelyek bizonyítják, hogy a hódító őskereszténység erre a földre is idejében eljutott az emberiséget megváltó tanaival és nem csekély számmal szerzett híveket is. Különösen a pannoniai leletek újabb megejtett revíziója és az újabb ásatások meggyőző leletei mutatták ki Kubitschekék állításainak további tarthatatlanságát.

Nagy Lajos kitűnően és széleskörű tudományos apparátussal megírt könyve újabb bizonyíték az őskereszténység elterjedésére a Duna-

mellékén. Az óbudai Raktár-utca és közelebbi környéke már régóta mint római nyomoktól és maradványoktól terhes föld volt ismeretes. Az 1930. év nyarán végzett ásatás azután a legmeggyőzőbb bizonyítékot szolgáltatta az aquincumi kereszténység létezése és működése tekintetében. A kiásott területen ugyanis több egymásfölkötti s a Kr. u. II. századtól a IV. századig többszöri átépítés jeleit viselő falmaradványok legutolsójaként egy lóhere alakú, három apszissal és keskeny előcsarnokkal ellátott épület alaprajza bontakozott ki a kutatók előtt, melynek fekvése kelet-nyugati irányú, szélessége és hosszúsága 9—9 méter, az apszisok átmérője 4.5—4.5 méter volt. Az épület keletkezését az együtt talált korhatározó kerámiai leletek, valamint előkerült érmek a Kr. u. IV. század második felére datálják. Ezek az egész római birodalom területén elterjedt három conchás épületek, melyeket közös névvel „cella trichorák”-nak neveznek, mindenütt a keresztény vallási kultusz szolgálatában álltak s az óbudai sem készült más célból. Közvetlen környéke temető és így e maradványok egy memoriának az emlékéit őrizték meg, de vele együtt megtartották az aquincumi őskeresztény egyházközség emlékéit is, melynek tagjai mindenesetre jelentős számmal lehettek, ha ily épület emelése kitélt tőlük. A cella trichora, mint építési forma másutt is előfordul Pannoniában. Pécsről és Mitrovicáról (Sirmium) már régebben ismerünk ily beosztású épületeket, melyek ott is a kereszténység elterjedésének jeleiként szerepelnek. Az alaprajz s a maradványok szerint megkísérelt rekonstrukciók e cella trichoráknál arra mutatnak, hogy a középponti helyiség egész, míg az apszisok félkupolákkal voltak fedve. Az épületkonstrukció elemeiben egyaránt szerepelnek keleti és antik elemek, s legszebb példákat Észak-itáliából, Rómából, Afrikából, Görögországból és a Keletről ismerjük. A pannoniái cella trichorák Nagy pontosan bizonyítható feltevése szerint Aquileia művészeti és vallási irányítása alapján épülhettek, amint-hogy Aquileia — különösen Ambrosius hatása folytán — a római ortodoxiához csatlakozó Pannoniában a vallásos kultusz terén valóságos útmutató lett. Aquincumnak az őskeresztény Pannoniában elfoglalt helyzetére különben még egyéb, korábban talált leletek: szarkofag-feliratú őskeresztény jellegű díszel ellátott niello technikájú ezüst övgarnitúra, stb. is utalnak. Természetesen püspökséget feltételezni az eddigiek alapján, ahogy Salamon Ferenc szerette volna hinni, még nem lehet. Egger Rudolf, a pannoniái kereszténység egyik legkiválóbb ismerője, egyenesen tagadja, hogy a római kori magyar területen Pécs és Szombathelyet kivéve másutt is lett volna püspökség.

A kötet az ásatások alkalmával előkerült kisebb leletek pontos leírásait és meghatározásait is magában foglalja, s úgy tartalmát mint kiállítását illetően csak dicséretet érdemel. Csupán a címben szereplő keresztény szó ellen emelünk kifogást akkor, mikor a református szerző bent a szövegben következetesen mindenütt a keresztény kifejezést használja. A címben is lehetett volna következetes!

A másik könyv, melyről e helyütt beszélni akarunk, már szélesebb terjedelmű tárgynak megírását tűzte ki célul. *Balogh* Albin bencés gimnáziumi igazgató, az esztergomi múzeumnak nagyérdemű volt igazgatója Pannonia őskeresztyénségének történeti összefoglalását kísérelti meg új könyvében, melyből az I. kötet látott eddig napvilágot. Máris kimondhatjuk, hogy a könyv címe nyomán bennünk feltámadó várakozást ez a kötet nagyon hiányosan elégíti ki. Ennek oka pedig a szerző helytelen anyagbeosztása, aki erre a kötetre csak az irodalmi adatok feldolgozását tűzte ki célul, a pannoniai őskeresztyénségre közelebbről vagy távolabbról vonatkozó leletek beszédes bizonyosságait teljesen mellőzi. A kötet tehát első sorban a pannoniai, innen származó, vagy itt élt szentek és mártírok történetével foglalkozik a gyakran zavaros és sokszor megbízhatatlan adatok alapján. Érdeme, hogy az adatokat általában nagy kritikával kíséri, hiányossága azonban, hogy a nagy és sokszor ellentmondó adat-zürzavarban ő sem képes mindig tiszta helyzetet teremteni. Tárgyalásában csak a történelmi Magyarország határain belül fekvő Pannoniával foglalkozik, holott így oly lényeges és a keresztység elterjedettsége szempontjából fontos területeket vesz el, mint Poetovio, Emona, Vindobona, stb. Főforrásai: az Acta Sanctorum, a vértanukra vonatkozó feljegyzések, az egyházi naptárak s a különböző egyházi írók feljegyzései. Ezekből az adatokból naptári és kronologiai sorrendben az egyes szentek és vértanuk életéről, küszködéséről és haláláról egységes történeteket szerkeszt, ám anélkül, hogy ezekhez — kevés kivétellel — bizonyos helyi zamatot tudna csatolni. Így a kötet éppen annak van híjával, amit legjobban kerestünk benne: a pannoniai sajátos jellegnek. Másik feladatát, mit e könyvben célként tűzött maga elé, t. i. a pannoniai őskeresztyének életének megrajzolását, még elmosódottabban, még színtelenebbül adja elének; pedig ha valahol, itt használhatta volna fel azokat a leleteket, melyek Pannoniában a keresztységgel kapcsolatban előkerültek, s amelyeket hogy alaposan ismer, a szerző egy rádió-előadásban bizonyította.

Könyvében azok a helyek a legérdekesebbek és legvonzóbbak, ahol a történet, a szereplők, a hely némiképp pannoniai színezettel bírnak. Quatro Santi Coronati története, a 366-ban lefolyt sirmiumi hitvitának leírása (olvasóink még emlékezhetnek rá; Alföldi András fordításában megjelent a Szemle 1925. évfolyamában), a legjobban és legérdekesebben megírt lapok a könyvben. Nehány tárgyi tévedés is becsúszott munkájába. Hogy az őslakó illírek utódai a mai albánok lennének, az legalább is kétséges. Mitrovica helynevének egyfelől Szent Demetrius, másfelől Szent Irenaeus nevéből való magyarázása tudományos szófejtés szempontjából egyáltalában nem állja meg a helyét.

Reméljük, hogy a második kötet a pannoniai őskeresztyén leletek és maradványok pontos és teljes feltárásával és ismertetésével olyan egységes és jól szerkesztett képet fog adni Pannonia rómaikori keresztységéről, hogy feledtetni fogja az olvasókkal azokat a hiányokat,

amelyek a lelkes szerző helytelen anyagbeosztása következtében jelen kötetéből lépten-nyomon kiütköztek.

Oroszlán Zoltán

Földes György: Kukkonia lelke. Csallóközi történetek. Kazinczy könyv- és lapkiadó szövetkezet. Kassa. 209 l.

Kukkonia: Csallóköz régi regés neve. Földes György családja évszázadok óta él ezen a földön. Feljegyezték a nemzetségek emlékezetre méltó eseményeit, komolyat és vigat. Földrajzi és néprajzi érdekességek maradtak meg emlékeik között. Ennek a családnak a lelke összeforrott Csallóköz népével és mikor olyan egészséges, erős, színmagyar lélek, mint Földes György, megrajzolja a Csallóköz lelkét, abból ősi, érintetlen, színmagyar szellem ragyog felénk, mintha ez a darab föld nem is feküdne a mai magyar határon túl.

Mindenestül Csallóköz ez a kötet. A községek neveiből tréfás földrajzot állít össze, ahogy ez a jókedvű poharazás közben szokás. De semmit se költ maga, minden, amit mond, így jár a nép száján. Majd a kalászos földek mélabús csöndje fogja el, jön az aratás, forró szeretettel ír jellemzést róla. Megint derült hangba csap át, mikor a vajkaiak furcsa történeteit mondja el, mert Vajka a Csallóközben annyi, mint Dunántúl Rátót.

Már az fró édesapja is szorgalmas gyűjtő volt. Szedegette a vizek, tavak neveit a Csallóközben. E gyűjtemény alapján fejtegeti most ez a könyv, hogy a Duna idegen elnevezés, a Danubiusból, Donauból lett. Mert volt ennek a víznek magyar neve is, a pogány vizek istenének neve: Bács. Ma is még sok vízmenti vidék őrzi ezt a nevet. Így a többek között Bács megye, sőt Bécs városa is, amelynek magyar neve így magyarázható.

Aztán a kedves, nádas, füves szagú történetek egész sora következik a legrégebbi pogány világtól a legújabb időkig. Van benne főurak pere és ármánya, kis királyok pörlekedése, népi tragédiák és komédiák. A napoleoni háborúban résztvevő csallóköziek vitézkedését is elmondja, valamint a szabadságharc csallóközi vértanuinak sorsát. Minden a valóság költészete.

Földes György könyve a Csallóköz magyar lelkének üzenete. Szava egyenes, tiszta és meggyőződések. Minden magyar iskola könyvtárába bele kellene kerülnie.

Hamvas József

Kántor Lajos: Magyarok a román népköltészetben. Kölcsönhatások a magyar és román népköltészetben. Erdélyi Tudományos Füzetek, 1933. 53., 56. sz. Cluj-Kolozsvár, Minerva.

Tíz év óta az erdélyi magyar tudománynak mind újabb, értékes tanulságaival és eredményeivel találkozunk. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület nyári vándorgyűléseim olyan színvonalú előadásokat hallottunk, aminők ideát is ritkán hangzanak el. Kiadványaiban pedig új területe-

ken induló szakszerű kutatásnak becses adatgyűjteményei tárulnak szemünk elé.

Kántor dolgozataival kapcsolatban megjegyzem, hogy a román *haiduc* szó azonos a bolgár *hajdúk* szóval és nem a magyar *hajdú* többese, noha azzal közös eredetű. A Magyar Jánost levágó mesés *Mihu Copilul* nagy erejét is jobban megértjük, ha a bolgár ősrége gyermek-óriásainak, a detéknek, detencéknek tükörképét keressük benne.

Érdekes megállapítása Kántornak, hogy a román „impériumváltás még nem talált visszhangra a román népköltészetben“. Nem akad egyetlen régi dalra, amely irredentizmust mutatna. A nagy háború népköltészeti anyaga a magyar érzelmekkel teljes összhangban van. A régebbi román népköltészetben a magyarnak állandó jelzője a büszke, dicsekvő, nagyszájú, cifra stb. „Erkölcsei defektusokat azonban a román nem tulajdonít a magyarnak“.

Sok közös elemet mutat ki a román balladákban, *doinákban*. Ez a szó, mint a tőle eredő, erdélyi „dajnálás“, keserves éneket jelent. (A románok *dák* eredetű szónak tartják.) Fölteszi szerzőnk, hogy a közös regeelemeket „mindkét nép talán egy harmadiktól vette“. Még azt is sejti, hogy „a román mese színgazdagságához és fantasztiikus, csodás elemeihez nagyban hozzájárult a bogumilizmus, a Balkánon keletkezett vallásos szekta“. Igaza van. És ha tovább nyomoz vala ezen az úton, eljutott volna az egész középkori mondavilágnak nálunk még mindig ismeretlen közvetítő gócpontjához, a görög-bolgár regefához.

Szilády Zoltán

László Ödön: József. Regény. — Budapest, Bánffy-nyomda. 1933. Nagy 8 r. 146 lap.

A „*vie romancée*“ manapság a legnépszerűbb irodalmi műfajok közé tartozik. Tudomány és költészet igyekszik benne megárujni egy gyékényen. A szigorúan tudományos eszközökkel megírt életrajz nem tudná eléggé lekötni az olvasó nagyközönség érdeklődését, kivált a mi türelemgyilkoló, válságos jelenünkben, — viszont éppen az ilyen idők emberei szívesen nyúlnak olyan olvasmányokhoz, amelyekből a szórakozáson kívül tudományos, hasznos ismeretekben való gyarapodást is remélhetnek. A játszva tanulás jelszava nagyon csábító. Ezért az effajta művek szerzői a tanulás szempontját gyakran nagyon is alárendelik a szórakozás szempontjának; a tudományos igazság kemény magvát nagyon is elválasztják a játékos képzelődés mese-áradatában.

A László Ödön könyve nem ilyen. Szinte jobb' szeretnök, ha kissé nagyobb, merészebb szerep jutott volna benne a képzelő és elképzeltető erőnek, a készen kapott nyersanyagot szuverén hatalommal idomító fantáziának. A László Ödön képzelete szerény és vigyázatos; eleve lemond a magasabbrendű sikerről, de célkitűzésében aztán nem is fenyegeti a kudarc veszélye. A bibliai Józsefnek, Jákób tizenegyedik fiának az élettörténetét regéli el, ifjából álló közönséget képzelvén maga elé hallgatóságul. Tárgyát jóformán készen kapta a bibliában, de a cselek-

vény hátterének korhű megrajzolása érdekében Egyiptomról szóló tudományos műveket is tanulmányozott. A szerző alakító munkája főként a jelenetezésben, a párbeszédes forma gyakori alkalmazásában nyilvánul. Van pedagógiai érzéke, tapintatos ízlése s kellő folyamatos-sági elbeszélő készsége. A maga nevében nem moralizál, de a jellemekből és cselekedetekből önként leszűrődik az erkölcsi tanulság. Ifjúsági olvasmányoknak igen alkalmas ez a gondosan megírt kis regény.

Zsigmond Ferenc

SZINHÁZI SZEMLE

Magyar újdonságaink közt legtöbb figyelmet érdemel *Zilahy* Lajos komédiája, *A tizenkettedik óra*. (Magyar Színház). Szencziója is van már: megtámadták pacifizmusa miatt. Mi engedékenyebbek vagyunk s inkább mást kifogásolunk e nagy színpadi rutinnal, előkelő tollal megírt drámában. Elsősorban azt, hogy minden érdeme mellett szegényes köntös a világmegváltás problémájához. Elméletben ugyanis mindannyian világmegváltáson törjük a fejünket, így tehát sokat várunk attól, aki álmainkat a színpadon komoly akcióba akarja állítani, vagy ki akarja gúnyolni. Zilahy beállításában nem érezzük határozottan: mennyiben veszi komolyan a hősét s mennyiben csinál belőle paródiát. A darab machinációja eléggé elkoptatott, sok benne a naivitás, az író kimustrált eszközökkel dolgozik. Egy bé-listás hivatalnok uralomra szeretné juttatni az egészséges, jó embereket s el akarja pusztítani az emberiség satnya részét: ez már magában véve nem drámai téma. Érdekes, hogy a családjától elszakadt rajongó, mint szóhoz és hívőkhöz jutott próféta a rádión keresztül is hallható, ami már magában véve a gyerekszobák romantikáját juttatja eszünkbe. A próféta a betegeskedő király bizalmát is megnyeri s helyet és szót kap az államtanácsban. Mindez elég mesterkéltlen hat. Zilahy a nagy apparátussal beharangozott világmegváltási akciót a bolondokházába való csukatással szakítja ketté: rég elcsépeelt megoldási lehetőség; hősnek is, akadálynak is mást várnánk. Zilahy mintha alakjaiban is megfogyatkozott volna: a szegény, nagytehetségű muzsikuskölyök már legalább harmadszor fordul elő darabjaiban. Királya viszont mintha édestestvére lenne Jules Romains királyának, azzal a különbséggel, hogy az övé beteg ember, érzi közelgő végét s talán ezért is belátóbb. Ő már nemcsak a radikálisokat hallgatja meg, szóba áll a fantasztákkal is. A darab egyébként méltó párja Zilahy másik, effajta művének, *A fehér szarvasnak*. Amit az nemzeti értelemben célzott, ez egyetemes emberi tekintetben hasonló ideális szándékkal ostromolta meg. *A tizenkettedik óra* problémája aránytalanabban nehezebben vihető színpadra s Zilahy fogalmazásában szétfolyóbb és elvonatkozottabb is. Hiányai mellett nem győzzük bangoztatni jószándékát, szellemes, eleven helyzeteit, színes nyelvezetét s az írói becsvágyat, mely az egész művet áthatja. *Törzs* Jenő játssza a bé-listás rajongó szerepét. Legkisebb mozdulatától az

extázis végső fokáig: egész játéka művészi tanulmány eredménye. A kitünő együttesből főként még *Makay* Margitot s *Kabos* Gyulát kell megemlítenünk. A darab *Hevesi* Sándor impozáns rendezésében került színpadra.

Érdekes kísérlet a Nemzeti Színház *Pirandello*-bemutatója. Maga az előadás, minden kitünősége mellett, hűvösen hagyott, aminek legfőbb oka, hogy a *Játék vagy élet* a híres olasz író gyöngébb művei közé tartozik. Színházi probléma, minden színházi érdekesség nélkül. A cselekmény csupán ürügy egy színészről különös lelki válságának megvitatására: melyik az igazabb énje; amit az életben mutat, vagy amit sokféle szerepeiben játszik meg? A színészről nem tud eligazodni, harca és összeütközése önmagával és szerelmével gyógyíthatatlan sebként gyötri. Megoldás nincs s a kérdés a harmadik felvonás végén épúgy válasz nélkül marad, mint az elsőben. A néző gyanakodni kezd, hogy a művésztől álprobléma gyötri s *Pirandello* csak szofisztáskodik. A nagy gonddal rendezett előadásnak legnagyobb értéke *Bajor* Gizi alakítása.

Bónyi Adorján legújabb darabját szintén a Nemzeti Színház mutatta be. A *Szélcsend* nagy becsvággal elgondolt munka, íróember műve, sok jó tulajdonsága közt azonban nincs egyetlen számottevő sem. Ami külsőség, azt bírja *Bónyi* itt is: ami lényeg, már frás közben elpárolgott. A szimpatikus szerző, akinek minden mondanivalója érzelmesség és realizmus békés harmóniájából fakad, ezuttal „erején felül mert.” A dráma voltaképp a szelíd *Bónyi* hangja, csak mesterkéltén fel van fokozva, aminek következtében lépten-nyomon a stílus diszharmóniáját kell éreznünk. Inkább hangos dráma, mintsem őszintén megrázó, a cselekmény annyira széthull, hogy nem is lehet róla határozottabb benyomásunk. A rendezés sokat enyhített az eredendő hibákon s a színészek (*T. Mátray* Erzs, *Kiss* Ferenc, *Petheő* Attila, *Kürti* József, *Timár*, *Bartos*, *Sugár*, *Abonyi*) helyenként érdekes alakítást nyújtanak.

Zalai Szalay László *Szuhay*-jának legközelebbi rokona nyilvánvalóan *Mikszáth* Kálmán Vén gazembere. A paraszt és az úr szembeállítása s a két nemzetfenntartó elemnek házasság útján való kibékítése meg *Zilahy* Lajos Süt a nap-jára emlékeztet. Az író tolla alól mégis elég eredetien kerül ki az öreg *Szuhay* figurája; állandóan szemünk előtt van s mondásai eléggé felfedik éles eszét, paraszti agyafurtságát, nemes szívét, de naivságát s környezetének szörnyű sekélyességét is. Amit a Kamara-Színház bemutat, még csak anyag, formálásra vár. A főerőssége mindvégig *Szuhay*, a bonyodalom, mely körülötte támad, többnyire gyermeki. *Köpeczi-Boóc*z Lajos, aki rendezője is a darabnak s *Hosszú* Zoltán, igen jó ízt kever az előadásba, *Somody* Pál s a névtelenek közül néhányan derekasan fáradoznak a sikerért.

A szórakoztató vígjátékok egyik tipikus példája *Békeffi* István *Kozmetiká*-ja (Belvárosi Színház). Maga a cím elárulja, mit várhatunk tőle s az író a legjobbat adja, amit e téren adni lehet. A rendezés igen

ügyes, a színészek (*Páger Antal, Titkos Ilona, Turay Ida*) valóságos boszorkánymesterek: az ember azon csodálkozik, hogyan bírják talá-
lékonysággal; hiszen e fajta darabokban, melyek úgy hasonlítanak egy-
másához, mint tojás tojáshoz, hónapról hónapra fellépnek s időnként
mégis tudnak valami újat beleoltani a kosztümcserevel pallástolt örök-
egy anyagba.

Ugyanezt mondhatjuk, talán kissé magasabb fokon, *Bús Fekete*
László *Több mint szerelem* c. életképéről, melyet a Vigszínház parádés
rendezésben és szereposztásban mutatott be. A darab annyit ér, amennyit
Gombaszögi Frida, Szakáts Zoltán, Ágay Irén, Rajnay Gábor, Mály
Gerő, Gombaszögi Ella, Gárdonyi produkálnak. Irodalmi érték semmi,
a lélektani igazság tótágast áll, de a színpadi kép kitűnő s a néző, a
legfinnyásabb is, igen jól mulat.

Vajthó László

Hibaigazítás. A helyes szöveg Gulyás Pál Oláh Gábor-tanulmányá-
ban. (Prot. Szemle 11. szám.) (*Dült* betűk jelzik a javított szót, ill. az
elmaradt szöveget.)

434. oldal, felülről 11. sor: megjelenésükkel félelem és a fölemelke-
dés...
 „ „ alsó „ ...az északi felföldet s megírta; *Kazinczy*
beutazta Erdélyt s megírta; én is beutaz-
tam...
 435. „ felső „ ...Az egész útirajz különben *csupa* név-
 tár,...
 „ „ felülről 14. „ ...ha telik szaporítom, ha nincs *módom*
 benne,...
 „ „ alulról 14. „ ...Oláh Gábor pedig *csak* huszonhét...
 „ „ „ 21. „ ...hálás nemzetem Kar-utca sarkán...
 436. „ felső „ ...vall. (Az alakítás *lehetett* számdéktalan.
 „ „ felülről 3. „ *Vonalvezetésem* mintha már ...
 „ „ középen „ ...porcellán-Petőfi. Hol van *itt* a Pe-
 tőfi...
 437. „ alulról 5. „ ...*beleolvasás*. (Oláh Gábor *beleolvasá-*
sában...
 „ „ „ 8. „ ...Kulturarc. Az *előregörnyedő* test
 rendes...
 „ „ „ 11. „ elegancia, a *bal* szivarzsehből...
 „ „ „ 13. „ ...vastagtövű bajusz, *balszára* felfelé
 ível, *jobbszára*...
 438. „ felülről 6. „ ...Sebestyén a *szerelméért* eseng...,

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság (Bpest, IX., Ráday-utca 28.) kiadása

A M. P. I. T. tagsági díja (ezért a Prot. Szemle is jár) évi 20 P

A Protestáns Szemle kiadóhivatala: Bpest, IX., Kálvin-tér 8.

Pénztár: Bpest, IV., Deák-tér 4.

Póstatakarékpénztári számla száma: 4170.

Első Kecskeméti Hírlapkiadó- és Nyomda-Rt. — Nyomdavezető: Sebők István

A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság kiadványai

Házi Kincstár

3. Szaboleska M.: Áhitat, szeretet.	
4. Sheldon: Az Ó nyomdokain.	
5. Kenessey B.: Női jellemképek.	
7. Dalhoff—Cszizmadia: A keresztyén szeretet munkái.	
8. Raffay S.: Jézus hasonlatai.	
9. Opzoomer: A vallás gyümölcse.	
10. Pfennigsdorf: Hit és szabadság.	
11. Thomas: Az evang. és szociálizm.	
12. Szabó A.: Külmissziói kalauz.	
13. B. Papp I.: A belmisszió hősei.	
14. Pruzsinszky P.: Hítünk hősei.	
15. E. Skovgaard—Petersen: Akarsz-e diadalmaskodni? (Csak kötve)	
16. Szóts F.: A vallás élete.	
A Házi Kincstár ára:	
Kötetenként, füzve	2.30
Díszes vászonkötésben	3.—
A 3—8. kötet csak füzve, a 9—16. kötve is kapható.	
Bernát István: Két optimista apostol	—20
Emlékezés Kálvinról.	
Irták többen. 8 ^o	2.—
Hastings: Van Isten.	1.—
Egyháztört. Adattár II—IX. à	3.—
Egyháztört. Ad. X. à	2.—
Egyháztört. Ad. XI—XIV.	4.—
Fejes I.: A prot. egyház feladata	—20
Kenessey B.: Károli emlékkönyv	1.70
Kiss: Török Pál élete	3.—

Koszorú-füzetek.

Vallásos iratok, számonként	—06
Makkai Sándor: Erdélyi ref. problémák	—24
Maszyik E. dr.: Jézus élete evangéliumi képekben. I—II.	4.—
Mokos Gy.: Herczegszöllősi kánok hasonmásos kiadása, — jegyzetekkel és rokonkánokkal	10.—
Pokoly J.: A protestantizmus hatása a magyar állami életre	2.—
Polner Ödön: Deák F. egyházpolitikája	—30
Prot. Szemle régebbi folyamataiból kapható:	
I. 1889.	2.—
1890—1893. à	4.—
1894—1898. és 1903—1917. à	6.—
1919—1932., füzetenként à	—80
Iteményik Sándor: Kenyér helyett (Versek)	2.—
Révész I. munk. a pátens korából	1.50
Szász K.: A prot. egyh. viszonya a társ. kérdésekhez	1.30
Tíz arckép	2.40
Zoványi J.: Magyar prot. egyháztörténeti monografiák	2.30
Két ifjúsági irat (míg a készlet tart)	
Raffay Sándor: Fénysugarak.	
6—12 éves gyermekeknek	1.20
Raffay Sándor: Nemes ösvényeken. 12—16 éves ifjakkak.	1.20
Valláserkölcsei felolvasások	—80
Vallásügyi Tárgyalások II—III. à	3.—
Vallásügyi Tárgyalások IV. à	5.—

A

Károli Gáspár Református Irodalmi Társaság kiadványa

Vásárhelyi János: A család élete. 40 lei. Magyarországon	1.60
--	------

A M. P. I. T. tisztoiselői:
Ügyvezető elnök RAVASZ LÁSZLÓ
Lelkészi elnök KAPI BÉLA és RAVASZ LÁSZLÓ
Világi elnök BETHLEN ISTVÁN gróf és TOMCSÁNYI VILMOS PÁL
Titkár SIMONYI DEZSÓ és TÖRÖK PÁL
Szerkesztő ÁPRILY LAJOS
Belső munkatárs KEMÉNY LAJOS és TÖRÖK PÁL
Pénztáros SZELENYI GYULA
Ügyész FROMM LAJOS
Számvizsgáló bizottság: BAROS GYULA, BENDL HENRIK, DEÁK JÁNOS

A Károli Gáspár Ref. Irod. Társaság tisztikara:
Egyházi elnök DR. MAKKAI SÁNDOR
Világi elnök DR. THURY KÁLMÁN
Alelnök VÁSÁRHELYI JÁNOS (egyh.), DR. NAGY SÁNDOR (világi)
Főtökár MAKSAY ALBERT
Titkár DEBRECZENI ISTVÁN és DR. JANCSÓ ELEMÉR
Pénztáros DR. DARKÓ ÁKOS
Ügyész DR. SZÖLLÖSY JÁNOS

M E G J E L E N T Keeskeméthy István bibliakommentárjának első kötete (Márk evangéliuma), megrendelhető főbizományosainknál.
Ára 150 lej.

TÁRSASÁGUNK LUTHER-ÜNNEPE (1. Ravasz László megnyitója, 2. Kapi Béla Lutherről, 3. Sólyom Jenő: Luther és Magyarország, 4. D. Dr. Pröhle Károly theol. szakoszt. elnök záróbeszéde) 1933. december 7-én d. u. 5 órakor a Deák-téri ev. leánygimnázium dísztermében lesz. Utána választmányi és közgyűlés.

Mindkét társaság kiadványaival szívesen szolgálnak, előfizetést és tagsági jelentkezést elfogadnak főbizományosaink:

BETHLEN GÁBOR könyvkereskedés,
Budapest, IX., Kálvin-tér 8. Telefon: Automata 85-0-53.
(Ugyanitt kaphatók régebbi kiadványaik.)

STUDIUM könyvkereskedelmi és könyvkiadó r. t.
Budapest, IV., Keeskeméti-utca 8. Automata 85-6-16.

ERDÉLYI REF. EGYHÁZKER. IRATTERJESZTÉS,
Cluj-Kolozsvár, Str. Bratianu 51.

